BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXV.

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST, 1984

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXV.

ÓBUDA UTCAHÁLÓZATA
A SZANÁLÁSOK ELŐTT

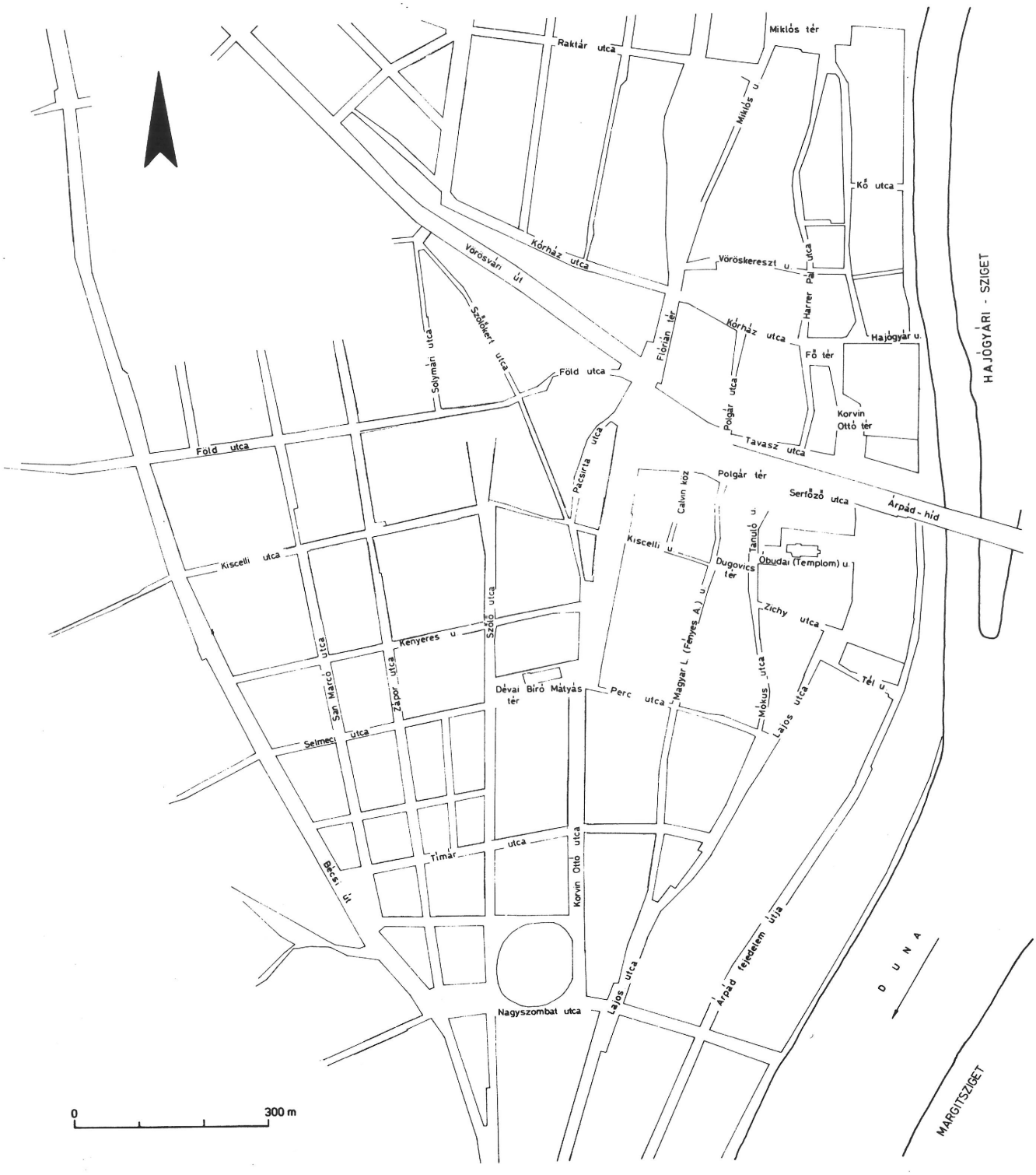

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XXV.

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST, 1984

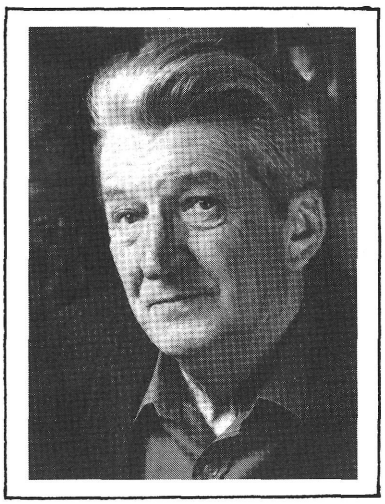

Dr. ZOLNAY LÁSZLÓ (1916—1985)

A Budapesti Történeti Múzeum nevében búcsúzom Zolnay Lászlótól, kiemelkedő régész és történész kollégánktól, aki mindnyájunk számára váratlanul hagyott el bennünket, akinek további terveiről a halála előtti hónapokban is oly sokat beszélgettünk. Zolnay László igen sokoldalú kutató volt, munkássága számos történeti diszciplinát érintett, még a fogalom népszerűvé válása előtt alkalmazta az interdiszciplináris módszert. Történelmi kérdések még a középiskolában kezdték foglalkoztatni, ilyen témakörből már 1935–38 között jelentek meg dolgozatai. Egyetemi disszertációja a filozófiatörténet köréből készült, etikai munkájának egy kötete 1944-ben jelent meg. Mindez feltétele volt későbbi művelődéstörténeti érdeklődésének. Ez kiteljesült az anyagi kultúra és a művészet története iránti érdeklődéssel 1949-től, amikor a Múzeumunkban több szakaszban végzett régészi munkája során találkozott település- és építészettörténeti problémákkal, a régészeti munkát pedig egyre inkább módszernek tekintette a történet-művelődéstörténet jobb, alaposabb megismeréséhez. Ilyen jellegű munkássága további szemléletbővülést hozott a budaszentlőrinci pálos-kolostor területén hosszú időn keresztül végzett és jelenleg felújított ásatásaival, amelyek több korszak templom- és kolostorépítészetét, az egyházi építményekhez tartozó temetkezést és falutelepülést világítják meg. Erre vonatkozó terveit már tanítványai valósítják meg. Igen érdekes és szellemi életünket mindmáig megmozgató vitákat eredményező feltárásokat végzett Zolnay László a budai Várhegyen, ahol kereste az első királyi szálláshelyet, kutatta a királyi Vár előtti falusias és korai polgári település régészeti leleteit, igyekezett meghatározni a Palota és a polgárváros közötti árok- és falrendszert.

A Vár kiásott területének romparkká alakításának ügyével elmélyülten foglalkozott. A budai Várhegy északi felén feltárta a középkori zsidónegyed két zsinagógáját és e munka folytatását Scheiber Sándor professzorral való aktív egyetértésben utolsó pillanatukig szorgalmazta. Valamennyi feltárásról elemző és dokumentált publikációkat tett közzé a szakmai folyóiratokban. Közben Esztergomban a Várhegy északi felében lévő érseki ház tisztázása tartozott nagyobb ásatási- feldolgozási témái közé, foglalkozott a városi vezető réteg genealógiai és települési problémáival és gyűjteményes kötet kiadásával fellendítette Esztergom múzeumügyét. Felejthetetlen kollégánk kutatásainak a széles olvasóközönség előtt legismertebb része az országos, sőt, európai jelentőségű budavári gótikus szoborlelet feltárása

1974-ben. A leletegyüttes sokoldalú, jelenleg kiadás alatt álló feldolgozásának régészeti jellegét és a történeti összefüggéseket kutató részét számos publikációjának tanúsága szerint Zolnay László vállalta. A Budapest Régiségei legújabban megjelent kötete több szakember eltérő véleményét publikálta a szoborcsoport-lelet jellegéről és földbe kerülésének körülményeiről. Zolnay mindvégig folytatta a gótikus szobrok korával és műhelyével foglalkozó összehasonlító kutatásait, belgiumi és bécsi vizsgálódások nyomán. A kutatás fontosságára újabb párizsi, pécsi és kölni leletek hívják fel a közérdeklődést.

Kiterjedt régészeti feltárások tárgyi alapot gazdagon nyújtottak Zolnay művelődéstörténeti kutatásaihoz, amelyek során a tárgyi és írott források sokoldalú megszólaltatásának képességével és az írói megjelenítés áldásával tűnt ki. Megelevenítette a középkori élet színes változatosságát, a királyi udvartól a főurak, városlakók, parasztok világáig. Tudományos megalapozottságú és mindenki számára közérthető élvezetes munkái ismertté tették művelődni vágyó tömegek előtt Esztergom és Buda életét, a híres budai gótikus szobrokat, a középkori magyar zenét, a régi Magyarország vadászatait, azaz tömegeket vezettek el Magyarország és a legjelentősebb magyar városok története iránt érdeklődéshez. De nem csak a könyvek embere volt! A gyakorlati és a tudományos élet számos területén dolgozott, gazdag tapasztalatokat szerzett a tömegkommunikáció segítségével történő közművelődés eszköztárában. sohasem zárkózott el a sajtó, a rádió, a televízió nyilvánosságától és ezekkel az eszközökkel már százezrekhez juttatta el gazdag régészi, művészettörténeti kutatásainak eredményeit. Legbüszkébb mégis arra volt, hogy munkássága során élén állhatott kisebb régész munkaközösségeknek és ennek során fiatal régészek felkészültségének gyarapításában, a leletek megszólaltatásának felelősségteljes munkájában, a régészeti terepek kiválasztásában értő munkatársakra talált. Aktívan vett részt munkahelye és szűkebb szakmája közéletében.

Munkájában és annak eredményeiben talált örömet, nem keresett címeket, rangokat, kitüntetéseket. Élete alkonyán az illetékeseknek tűnt fel mindezek hiánya. Azok a városok, amelyek megismertetéséhez a régész és az író hozzájárult, megérdemelten ajándékozták meg PRO URBE kitüntetéssel. Kormányzatunk a Munka Érdemrend Arany fokozatát ítélte oda. A Tudományos Minősítő Bizottság Történész Szakbizottsága hívta fel Zolnay Lászlót munkássága téziseinek benyújtására. Az utóbbi körülmény adott alkalmat barátunknak arra, hogy maga foglalja össze, mit tart legfontosabbnak munkásságából. OPUS CASTRI BUDENSIS. A Budai Várhegy településeinek történeti periodizációja címmel foglalta össze a legmarkánsabb módon azokat az állásfoglalásait, amelyeket a tudományos közvélemény az évtizedek során részben elfogadott, részben máig tartó vitákat ébresztett. A tézisek kiinduló pontja 1949–1951, amikor részt vehetett a Gerevich László vezette budavári Palota-ásatásokon. Időrendi, topográfiai és tárgyi alapon csoportosított tézisei nyíltan vallanak saját nézeteinek változásairól az 1970-es évek eredményei alapján. Egy életműben az maga is igen jelentős, hogy az összefoglaló gondolataiban jelzett öt régészeti horizont, kultúra közül hármat saját kutatásai alapján jellemezhetett. A tatárjárás előtti agrárius-település, a tatárjárás utáni kőházas, utcarendes település, majd 1440 táján egy nagy átépítés és megújítás sokak számára meggyőző szakaszolása adta a nagy egységeket. Régészeti és okleveles megalapozottságú városképei és város-alaprajzvariánsai színvonalukban megfelelnek az európai kutatás hasonló korszakokra kialakult elmélyültségének. A kora-középkori város bemutatásában szükségképpen nagy a hézagokat kitöltő hipotézisek és az alkotó fantázia szerepe, az érett városfejlődés idején aprólékosabban bizonyítható a földrajzi, települési és társadalmi fejlődés. A kiküldött bíráló bizottság egyhangúlag, a tudományos minősítő bizottság illetékes történettudományi szakbizottsága és a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának testületi ülése imponáló többséggel a tudományok doktora fokozat odaítélését javasolta. Mindez élete utolsó szakaszában, illetve napjaiban történt és már csak a post mortem fokozatot nyerheti el.

Mély fájdalommal kell végső búcsút vennünk szeretett kollégánktól abban a biztos tudatban, hogy művében tovább fog élni közöttünk. Munkásságának különböző mozzanatai a következő esztendőkben újra előtérbe állítják alakját. A kései török erődfal – Buda visszafoglalásának emléknapjaiban, a gótikus szobrok – a Zsigmond évfordulón, befejezetlen művei – a tanítványok folyamatos ásatásaiban, tudományos eredményei – megjelenés előtt álló monográfiájában mind jelzik alkotásai jelentőségét. Belőlünk pedig nem tűnik el a kiváló emberrel való találkozások felejthetetlen emléke, aki egyszerre tudta sugározni a vélemény és a kutatás szabadsága iránti vágyát és igényét, valamint a mások felfogása és nézetei iránti toleranciát, valamennyi kollégájával és minden emberrel való emberies érintkezés kivételes adottságát.

Nyugodjék békében!

Budapest, 1985. június 27.

SZÉKELY GYÖRGY

A szerkesztőbizottság elnöke: dr. Horváth Miklós

A szerkesztőbizottság tagjai:
dr. Bertalan Vilmos
dr. Fitz Jenő
dr. Fülep Ferenc
dr. Gábori Miklós
dr. Gerevich László
dr. Kaba Melinda
dr. Kubinyi András
dr. Marosi Ernő
dr. Mezei Gyula
dr. Székely György

Főszerkesztő: dr. Kőszegi Frigyes

Szerkesztők:
dr. Kaba Melinda
Nagy Emese

ISSN 0133–1892

TANULMÁNYOK

GÁBORI-CSÁNK VERA

A FELSŐ PALEOLITIKUM NYOMA BUDAPESTEN

Az alább közlendő leletanyag – a paleolitikum első lelőhelye Budapest belterületén – a III. kerület (Csillaghegy), Hegyalja u. 18. sz. telken került elő. Jelentősége az, hogy az első nyom a város teljesen beépített területén, és egyben kiegészíti a magyarországi, Duna-menti gravettien elterjedési képét.

Az egészen kis lelőhely – valóban csak nyoma egy telepnek –, a Duna jobb partján, a budai oldal É-i részén húzódó dombvonulaton helyezkedik el. Morfológiailag ez a terület a Pilis-hegység DK-i pereme, ill. a Duna egykori, lejtőüledékkel elegyengetett, teraszos völgyoldala. A Duna II/a. teraszán, Af 110 m magasságban fekszik, amelyre 7 m vastag lejtőlösz települt.

A leletanyag biztosan egy elpusztult állomás maradványa. Az állomás idején a Duna nem a mai, az innen több kilométerre húzódó medrében folyt, hanem több ágra szakadva és helyét többször is változtatva mélyítette, ill. töltötte fel a dombok lábáig terjedő síkságot. Az egyik széles folyamág a terasz alatt folyt – ez ma az egyik üdülőövezet felé vezető gyorsvasút vonala –, így a telephely folyóparton, közvetlenül az egykori Duna-ág felett feküdt.

A leletanyag első darabjai – néhány *Equus sp.* foga és három penge –, a fenti telken, egy kertben, vízcsőárok ásása közben került elő. Budapestnek ez a része csupa kis kertekből, nyaralóházakból áll; sűrűn egymás mellett. Ezért a tárgyak előkerülését, még nagy nehézségekkel is, csak ellenőrizni lehetett. Az anyag azonban így is kiegészült, és rétegtani helyzetét sikerült hitelesíteni.

A 4X4 m-es szondában egy kis telepfolt, vékony lakószintet találtunk, mely azonban nem folytatódott semerre. Az ellenőrző „ásatás" után ugyanis a környéken – a lejtő irányában felfelé, lefelé és a kertek előtti úton – számtalan szondát, széles árkot nyitottunk, és ebben az 5–30 méternyi körzetben sehol, semmi nem került elő. Valószínű, hogy az erózió a települést megsemmisítette, és csak ez az egészen kis lakószint-részlet, mintegy 30 eszköz, szilánk és egy cölöplyuk maradt in situ rétegben.

Az első tárgyakra sárga, löszös agyag tapadt. Találójuk szerint a vízcsőárokban voltak, tehát ennek, és a mellette mélyített szonda rétegtani viszonyát kellett ellenőrizni. Megállapítható volt, hogy az 1 m mély árok metszetében még humuszréteg van, és csak a legalján kezd sárgássá, löszössé válni. A darabok tehát nem az árokból, hanem csak a mellette ásott, jóval mélyebb derítő-gödörből kerülhettek elő.

A megfigyelések a következők:

A 4X4 m-es szondában – annak egyik négyzetméterében –, 1 m mélységig egy rézkori hulladékgödröt tártunk fel. Ugyanitt, 80 cm mélységben egy krotovina húzódott. Anyaga világos sárga lösz. Ebben egy penge és egy szilánk feküdt. Anyaguk, patinájuk azonos az első darabokéval. Ezek tehát a krotovinában nyilván mélyebb rétegből kerültek fel, állatok túrták fel.

A talaj 100 cm-től kezdve fokozatosan sárgul, löszös, erősen agyagos, apró löszkonkréciókkal. 150 cm mélységben ismét két eszközt és két szilánkot találtunk –, majd 160 cm mélyen az egyik négyzet sarkában egészen vékony elszíneződés, halvány barna telepszint látszott. Ennek talajában néhány okkerszemcsét találtunk. Valamennyi alább közlendő eszköz és szilánk a telepfolt körül volt.

A telepszint maradványának letisztítása után egy 23 cm átmérőjű, kerek, barna folt tűnt elő. Mellette – a felület K-i oldalán –, 40 cm hosszú, 5 cm vastag további telepszint húzódott. (1. kép) Ez az előző foltnak a folytatása. Az elszíneződött talaj itt sötétbarna, morzsalékos, agyagos, és okkerszemcsékkel kevert. A kerek folt metszetben 20 cm mély, és egy félkörívben záródó cölöplyuk alakját mutatja. (2. kép) Közelében még egy-két szilánk és egy mammutborjú fogtöredéke került elő.

A telepszintet tehát csak igen kis területen sikerült megtalálni –, ez azonban elegendő, hogy a további vizsgálatokkal az eszközkészlet rétegtani helyzetét és megközelítő kronológiai besorolását megadjuk. – Szerencsés körülmény, hogy ezen a kis területen – ha az csak egyetlen cölöplyuk is –, lakóépítmény, kunyhóalap létezését bizonyítja. A structure d'habitat kérdéséhez ez tehát a harmadik adalék a Nyugat-magyarországi gravettienben. Az előzők a ságvári telep –, és Dömös állomás, mely a Duna nagy kanyarjában, szintén a folyó közelében fekszik.[1]

A további adatok előtt megemlítendő –, lehetséges, hogy ez a kis lelőhely is két lakószintből állhatott, mint azt a Ny-magyarországi gravettienben másutt is megfigyeltük. Ilyen elsősorban a ságvári telep, a Dunakanyarban pedig Szob.[2]

A 4X4 m-es terület egyik szektorát 3 m mélységig tovább mélyítettük, majd még 4 m-re, egészen a teraszrétegig fúrtunk le. A 7 m vastag szelvény szedimentológiai vizsgálata viszonylag jól biztosítja a leletanyag kronológiai helyzetét. Ebben a munkában *Pécsi M.* és *Schweitzer F.* geológusok voltak segítségemre a MTA Földrajzi Intézete részéről, akik a szelvényezést még több helyen is elvégezték. Baráti segítségükért ezúton is köszönetemet fejezem ki.

A *lelőhely rétegsora* a következő:

0–1 m	Csernozjom (rézkori gödörkitöltéssel)
1,0–1,6 m	Krotovinás világos lösz. A kultúrréteg ennek alján, 1,6 m-en húzódik.
1,6–2,1 m	Mangánfoltos, mészkonkréciókkal és állatjáratokkal tagolt lösz.
2,1–3,5 m	Rétegzett, gleyes, rozsdafoltos lösz, nagy mennyiségű csigahéjtöredékekkel.
3,5–4,5 m	Csillámos, homokos lösz csigahéjtöredékekkel.
4,5–4,7 m	Agyagos-iszapos lösz.
4,7–5,5 m	Rétegzett, homokos, agyagos lösz.
5,5–7,0 m	Agyagos-iszapos lösz.

A helyszíni szelvények és a laboratóriumi vizsgálatok együttes eredménye szerint a szelvény egésze ritmikusan rétegzett lejtő-lösz. A rétegek 1 m-től lefelé 3–5 fokos dőlést mutatnak DK felé. (3. kép)

A szelvény minden rétegéből mintát vettünk és ezek a következő szempontok szerint lettek analizálva: humusztartalom, hygroszkóposság, $CaCO_3$-tartalom, aranykötöttség, szemcseösszetétel. A laboratórium vizsgálatok eredményét az 4. kép mutatja.[3]

A vizsgálatok rövid értékelése *Schweitzer F.* szerint:

1. Humusztartalom. – Talajosodott réteg csak a 3,6–4,0 m és az 5,4–5,6 m között figyelhető meg. A $CaCO_3$-tartalom itt általában 10–20% körüli. A humusztartalom általában 0,6% –, ami azonban nem indokolja a talaj viszonylag sötét színét. (H görbe)

2. Hygroszkóposság. – Értéke igen alacsony, 0,8–1,3% közötti, görbéje ezért csak kis kilengést mutat. Három maximuma van: a kultúrréteg alatt (tehát 1,6–2,0 m között) –, majd a 4,0–4,5 m és az 5,0–7,0 m közötti szintekben. Lefelé haladva a hygroszkóposság értéke emelkedik, ami az anyag kötöttségét mutatja. (Hy görbe)

3. CaCO3-tartalom. – Értéke 5 m-ig általában 20% – legmagasabb a felső csernozjomban (30%) –, míg az 5,0–5,6 méter közti szintekben 10%. A $CaCO_3$-tartalom a maximumát a kultúrrétegnél éri el (38,5%). Szintén magas az értéke a 2,3–5,0 m közti szintekben. ($CaCO_3$ görbe)

4. Aranykötöttség. – 38–40% között mozog –, majd lefelé 5,5 m-től emelkedik 40% felé – ami az anyag kötöttségének növekedését mutatja. (Ak görbe)

5. Szemcseösszetétel. – Az egész szelvényben a löszjelleget adó 0,02–0,05 mm átmérőjű frakció uralkodik 30–50% között. Az agyag-frakció (0,002–0,005 mm) az egész szelvényben magas –, 22–33%. 4,0 m-ig növekszik, majd a szelvény alsó része felé ismét emelkedik. A 0,05–0,5 mm átmérőjű homok mennyisége csekély, 5–14% –, és a kultúrszint alatt éri el maximumát. (16%) (4. kép jobb oldali része, 0–100%-ig)

A lösznél finomabb alkotórészek magas arányát az magyarázza ezen a területen, hogy a háttérben húzódó lejtők alapját oligocén agyag, ún. „kiscelli agyag" képezi. Ez a lejtőlemosás során elkeveredett, és együtt rakódott le az eolikus porral és a finom homokkal. Ez a tény bizonyítja egyébként azt is, hogy a telepnyom nem másodlagos helyzetben, hanem in situ fekszik.

A diagrammon látható, hogy a felső 5 m-es rétegekben a lösz, a mélyebb rétegekben viszont agyagos-iszapos frakció uralkodik. Ugyanerre az eredményre jutott *Krolopp E.* a rétegek *malacologiai anyagának* vizsgálatával is. Egyelőre statisztikus adatok nélkül –, a felső löszszintekben arid-steppei fajok fordulnak elő, a mélyebb szintekben viszont határozottan a humidus klímaigényűek.

A rétegsor bázisa fluviatilis anyag, melynek felső része csillámos, homokos iszap –, alsó része durva homokkal kevert, görgetett kavics –, tehát már folyóterasz.

A kronológiai megfigyelések szerint a löszszelvény szintjeit a felső pleisztocén felső részébe helyezzük, amely a „Paudorf szintnél" nem idősebb.

A kronológiai értékeléshez az analóg löszrétegtani adatokra tudunk támaszkodni, amelyek Magyarországon – egy „löszmedencében", bőséggel állnak rendelkezésre. Ha a szelvényt összevetjük Pécsi M. általánosított felsőpleisztocén szelvényével[4], akkor itt a gyengén humuszos szint, amely 4,0–5,5 m között figyelhető meg, a Paudorf-horizontnál későbbi, felső würmi időszakba sorolható. – Ha szelvényünket a paleolitikus löszlelőhelyek szedimentvizsgálati adataival vetjük össze, akkor – az eltérő morfológiai viszonyok miatt –, itt csak a legfelső löszréteget vehetjük figyelembe. Ebben feküdt a leletanyag is. Ebben az esetben a legfeltűnőbb egyezés Pilismaróttal állapítható meg, ahol a kultúrréteg szintjénél szintén feltűnően magas a $CaCO_3$-tartalom, és szintén csökken a hygroszkóposság értéke.[5] Ugyanilyen, sőt még sokkal magasabb a $CaCO_3$-tartalom a hasonló korú Dömös kultúrnívójánál is.[6]

A pilismaróti telep kultúrrétegét a rétegtani vizsgálatok alapján a Würm 3 tetőzésének idejére, ill. annak steppei szakaszára helyeztük.[7] Az üledékvizsgálatok szerint a budapesti kis anyag kora kb. ezzel megegyezik.

A paleontológiai anyag kevés –, néhány vadló fog és egy mammutborjú fogtöredéke. Kronológiai szempontból megemlítendő, hogy *Kretzoi M.* szerint a ló az *Equus przewalskii Polj.* fajtához tartozik. Ez a kisméretű ló – ökológiai igénye szintén a hideg, füves sztyep –, nálunk a pleisztocén végén kezdi kiszorítani az addig uralkodó nagytestű lovat, és a Kárpát-medencében a W 3 idején vált domináns fajjá. A paleontológiai anyag itt ugyan nem alkalmas kormeghatározásra, de alátámasztja a fenti megfigyeléseket.

Az anyag abszolút kormeghatározására nincs lehetőség. A vele geokronológiailag feltehetően azonos korú településeken mint a Dunakanyar vidékieken és a Nyszlovákiai telepeken egyelőre még szintén nincs C–14 datálás. (Vizsgálható szénnel a dömösi és a szobi telepről rendelkezünk.) Előre jelezzük itt, hogy a kis eszközkészlet tipológiailag leginkább még Pilismarót telepéével egyezik.

Áttekintve a magyarországi lösztelepek rétegtani és C–14 adatait, megállapítható, hogy ezek általában – és viszonylag – későiek. Bodrogkeresztúr C–14 dátuma 28 700 év –, ez a legidősebb. Ságvár alsó kultúrrétegének kora 18 900, felső rétegének kora 17 760 év. Madaras dátuma 18 080 –, Arka 18 700, ill. 13 230 év(?). – A legfiatalabb gravettien lelőhely területünkön Dunaföldvár, 12 100 évvel.[8] – A késői Würm tagolása szempontjából megemlítendő még a nálunk kimutatott rövid klímaoszcilláció 18 000–17 000 év között – a W 3 alatt –, amely a Lascaux interstadiálissal egyezik.[9] *Az adatokat összegezve és az eszközök tipológiai karakterét figyelembe véve úgy véljük, hogy a leletanyagot közvetlenül a rövid oszcilláció utánra tehetjük.* A fenti abszolút dátumok erre a helyre természetesen nem érvényesek, de elég valószínű, hogy az új lelőhely kb. Ságvár felső kultúrrétege és Dunaföldvár közé esik. Ugyanakkor az ezsközkészlete tipológiailag eltér ezekétől.

A régészeti anyag 34 eszközből áll, melyhez 9 szilánk és néhány nyersanyagdarab tartozik. A nyersanyag túlnyomó részben nagyon jó minőségű szarukő, mellettük

2–2 eszköz tűzkő, ill. radiolarit. A kis eszközkészletet feleslegesnek tartjuk egyenként ismertetni – a kis mennyiség miatt a típusok százalékos aránya sem elég egzakt –, ezért az anyagot összegezően jellemezzük.

Az eszközkészletben egyetlen gravette-hegyet találunk. Csúcsos penge, jobb oldalán meredek retussal. A bázis előoldal felől levékonyított. (5. kép 15.) Előfordul egyetlen, atipikus nyeles eszköz töredéke.(?) Alsó része durván retusált, a szélretus finom. Minthogy az eszköz nagy része hiányzik, pontosabban nem határozható meg. (5. kép 17.) Találunk két vakarót; jól retusáltak, egyiknek bázisa törött, a másik bázisa tompaszögű, a bulbust eltávolították. (5. kép, 12, 11.) Az eszközök között van két véső, az egyik vaskos pengéből, a másik keskeny pengéből, a véső negatívjával. (5. kép 10.) Egy másik eszköz egyszerű penge, bázisa előlapon vékonyított, csúcsa véső, ill. fúró-szerűen retusált (5. kép 16.) Az anyagban ezeken kívül két „Birsecklamelle", retusált nukleusz-maradék fordul elő. (5. kép 20.)

Az eszközkészlet többi darabja egyszerű sima szélű penge, ill. penge töredéke –, ez a típus tehát az anyag túlnyomó részét teszi ki. (25 db – 73,5%) – Feltűnő a pengék finomsága, könnyedsége, gyakran a hosszúságuk, a hosszúság-szélesség aránya, az, hogy vékonyak –, tehát azok a jellegek, amelyek nagyon ritkák a magyarországi gravettienben. A hosszúság-szélesség aránya általában háromszoros, vagy még nagyobb. Az eszközök vastagsága a hosszúságnak egy tizedét sem teszik ki –, tehát karcsúak, megnyúltak, és nagyon vékonyak. A kivitel olyan jó, hogy a törött példányokat sem tekintjük hulladéknak. (A pengék egy része a bázisnál, előoldalon kissé vékonyított, a talon szűk, ritkán hátlapon kissé retusáltak.) (5. kép 1–9., 13–14., 18–19.) Érezhető a standardizáció erőssége –, bár ennek mértékét a kis mennyiség miatt hehéz megállapítani.

Feltűnő, hogy az anyag túlnyomó része kész eszköz –, a hulladék csekély. Lehetségesnek tartjuk, hogy egy állomásnak (alkalmi településnek) nemcsak egy egészen kis részét, hanem annak is esetleg egy lakótérhez kapcsolódó, tipológiailag igen homogén eszközkészletét találtuk meg. Az ipar mindenesetre egyértelműen a középeurópai gravettienhez, annak egyik, késői fázisához tartozik.

Az analógiákat vizsgálva az anyag viszonylag még a Dunakanyar vidékének iparaihoz, így Pilismaróthoz, Dömöshöz áll a legközelebb. Viszonylag, mert a nyersanyag minősége (nem a kőzetfajta), az eszközök mérete hasonló, de a típusok és a típusok összetétel némileg eltérő.

A pilismaróti és a dömösi telepen sokkal gyakoribbak a vakarók, vakarópengék stb., mint ebben az eszközkészletben. A típusspektrum szélesebb. A pengék hasonlóak, de nem olyan finomak, mint itt.[10] Az anyagok statisztikai összevetését, a tárgyak kis mennyisége miatt, ismét bizonytalannak tartjuk. A pengék aránya azonban sokkal magasabb, mint az előbb említett településeken. Az ipar mindenesetre egészen más karakterű, mint amelyet Ságvárról ismerünk.[11]

A mai magyar területen, a gravettiennek legalább két, ha nem három csoportja létezik. Geográfiai elterjedésük, természeti miliőjük is eltérő. Egyik az ország ÉK-i részén ismert csoport (Arka, Bodrogkeresztúr, Tokaj, Tarcal). A másik a Duna magyarországi nagy meanderénél levő települések. (Közülük Pilismarót és Dömös ipara a legjellegzetesebb.) Kiüt ebből a csoportból Szob eszközkészlete. Ez a lelőhely azonban – kb. 30 eszközzel, egy-két állatcsonttal –, nem is „telep", „vadászállomás" volt. Elsősorban mint csigagyűjtő helynek volt szerepe. (Fosszilis ékszeranyag gyűjtőhelye, depókkal.)[12] – A magyar medence belső területén valószínűleg külön csoportot alkot a ságvári telep, és Dunaföldvár, Szeged, Madaras telepnyomai.

A külföldi kutatás újabban többször foglalkozik a középeurópai gravettien csoportjaival, így a magyar medence iparaival is. Kizárólag tipológiai alapon –, nem véve figyelembe az erősen eltérő földrajzi, ökológiai környezetet. J. K. Kozlowski pl. egy „Ságvár csoportot" állapít meg.[13] Véleményével nem mindenben értünk egyet, e rövid cikkben azonban nem kívánunk vitát kezdeni. Egyetlen megjegyzésünk itt, hogy Ságvár és Pilismarót nem tartoznak ugyanabba a csoportba. Nagyobb köztük az eltérés, mint az Északkelet-magyarországi és a Dunamenti iparok között.

A budapesti anyag kapcsolatai terén természetesen még egy szempontot vehetünk figyelembe. A gravettien lelőhelyeinek, telepeinek földrajzi elterjedését. A Dunakanyar vidékén eddig 16 kisebb-nagyobb lelőhelyet ismerünk. Felváltva helyezkednek el a folyam jobb- és bal partja mentén.[14] Budapesthez ezek a legközelebbiek. Más irányba nagy távolságon belül nem ismerünk gravettient. Amíg újabb, közelebbi lelőhelyet nem ismerünk, ezt a kis anyagot tehát egyelőre – tipológiai szempontból, de fenntartásokkal (!) –, a „Dunakanyari csoporthoz" soroljuk. Az eredete északabbra, a Nyszlovákiai gravettienben keresendő. Feltehetőnek látszik, hogy a Dunakanyar populációja húzódott le kissé délebbre a folyó mentén, és annak egy elég késői megjelenése.

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
ArchHung	Archaeologia Hungarica
BpR	Budapest Régiségei
Eiszeitalter u. Gegenwart	Eiszeitalter und Gegenwart
FolArch	Folia Archaeologica, Budapest
FöldrajziÉrt	Földrajzi Értesítő
FöldIntÉvk	A Magyar Királyi Földtani Intézet Évkönyve
FöldrKözl	Földrajzi Közlemények

Gábori 1964. I. — *M. Gábori:* Der zweite paläolitische Hausgrundriss von Ságvár. ActaArchHung XVII. 1964. 111–127.

Gábori 1964. II. — *M. Gábori:* Beiträge zum Paläolithikum des Donaukniegebietes. ActaArchHung 16. 1964. 171–186.

Gábori-Csánk — *M. Gábori–V. Gábori-Csánk:* Les stations de loess paléolithiques de Hongrie. ActaArch Hung VIII. 1957 1–12. 48–50, 70–78, 84–86.

GeolHungSerPaleont — Geologica Hungarica Series Paleontologica

Hidrológiai Közl — Hidrológiai Közlemények

MAG Wien — Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien.

SlovArch. — Slovenska Archcheologia

Jegyzet

1. *M. Gábori – V. Gábori–Csánk:* Der erste paläolitische Hausgrundriss in Ungarn. AcraArchHung 9. 1958. 19–34. – *Gábori* 1964 I. 111–127. – *Gábori* 1964. II. 171–186.
2. *Gábori–Csánk* 1–12, 48–50, 70–78, 84–86.
3. Az 1. kép jelmagyarázata: 1. = csernozjom talaj, 2. = krotovinás lejtőlösz, 3. = rétegzett, csigahéjtöredékekben gazdag lejtőlösz, 4. = iszapos, csigahéjtöredékekben gazdag lejtőlösz, 5. = mészkőgöbecs-rétegek, 6. = agyagos, csillámos lejtőlösz, 7. = mangános, finomhomokos lejtőlösz, 8. = rétegzett, csigahéjtöredékes, homokos lejtőlösz, 9. = rétegzett, gleyes, mangánfoltos lejtőlösz, 10. = csillámos finomhomok, 11. = rétegzett agyagos lejtőlösz, 12. = rétegzett homokos-agyagos lejtőlösz, 13. = rétegzett iszapos-agyagos lejtőlösz. M = minta a szedimentológiai vizsgálathoz.
4. *Pécsi M.:* Kárpátmedencebeli löszök, löszszerű üledékek típusai és litosztratigráfiai beosztásuk. FöldrKözl. 1965/4. 8. ábra 323–365.
5. *Gábori–Csánk* 21. ábra.
6. *Gábori* 1964. II. 5. ábra
7. *Gábori–Csánk* 96–97.
8. *V. Gábori–Csánk:* C–14 Dates of the Hungarian Paleolithic. ActaArchHung 1970. 4.
9. *V. Gábori–Csánk:* Une oscillation climatique à la fin du Würm en Hongrie. ArcaArchHung. 1978. 3–11.
10. *Gábori–Csánk* XV–XVII. tábla; *Gábori* 1964. II.
11. *Gábori–Csánk* X–XII. tábla (A ságvári telep ipara nincs egészében publikálva!)
12. *M. Gábori:* Paläolithische Schnecken-Depots von Szob. ActaArchHung 21. 1969. 3–11. I–IV. tábla.
13. *J. K. Kozlowski:* La fin des Temps glaciaires dans le bassin du Danube moyen et inférieur. In: D. de Sonneville–Bordes: La fin des temps glaciaires en Europe. Vol. II. Paris, 1979. 821–836.
14. *Gábori* 1964. II. 1. ábra.

VERA GÁBORI–CSÁNK

SPUREN DES OBEREN PALÄOLITHIKUM IN BUDAPEST

Das vom Autor publizierte Fundmaterial – vom ersten Fundort des Paläolithikum im Weichbild von Budapest – gelangte im III. Bezirk (Csillaghegy) auf dem Grund Hegyalja Str. Nr. 18 ans Tageslicht. Seine Bedeutung ist dadurch gegeben, dass es die erste Spur im vollständig bebauten Gebiet der Stadt ist und zugleich das Verbreitungsbild des ungarländischen Gravettien entlang der Donau ergänzt.

Das Fundmaterial ist gewiss der Überrest einer verwüsteten Station. Seine ersten Stücke – einige Zähne vom Equus sp. und drei Klingen – wurden auf obigen Grund, in einem Garten, bei der Aushebung eines Wasserrohrgrabens entdeckt. Dieser Teil von Budapest besteht aus lauter kleinen Gärten und Landhäusern eng nebeneinander. Daher vermochte man das Aufkommen der Gegenstände nur mit grossen Schwierigkeiten auch nur überprüfen.

Die Schichtungsfolge der Sonde in einem Ausmass von 4X4 m ist die folgende:

0–1 m Tschernosjom (Grubenauffüllung aus der Kupferzeit)

1,0–1,6 m Heller Löss mit Krotovinen. Die Kulturschichte befindet sich unter diesem, auf 1,6 m.

1,6–2,1 m Durch Kalkkonkretionen und Tiergängen gegliederter Löss mit Manganflecken.

2,1–3,5 m Geschichteter, gleyiger Löss mit Rostflecken und einer grossen Menge von Schneckenhaus-Bruchstücken.

3,5–4,5 m Glimmeriger, sandiger Löss mit Schnekkenhaus-Bruchstücken.

4,5–4,7 m Lehmig-schlammiger Löss.

4,7–5,5 m Geschichteter, sandiger, lehmiger Löss.

5,5–7,0 m Lehmig-schlammiger Löss.

Eine absolute Altersbestimmung des Materials ist nicht möglich. In den mit diesem geochronologisch vermutlich gleichaltrigen Siedlungen, wie in der Gegend des Donauknies und in der Westslowakei, gibt es einstweilen auch noch keine C-14-Datierung. (Prüfbare Kohle steht uns in Dömös und Szob zur Verfügung.) Es sei im voraus bemerkt, dass die wenigen Werkzeuge typologisch am ehesten jenen des Lagers in Pilismarót entspricht.

Die Angaben zusammenfassend und in Berücksichtigung des typologischen Charakters der Industrie, sind wir der Ansicht, dass wir das Alter des Fundmaterials mit der Zeit nach der kurzen „Lascaux-Ságvár" Oszillation bestimmen können.

Das archäologische Material besteht aus 34 Werkzeugen zu denen noch neun Abschläge und einige Rohstoffstücke gehören. Der Rohstoff besteht überwiegend aus Hornstein sehr guter Qalität, ausserdem sind je zwei Artefakte Feurstein bzw. Radiolarit. In der Industrie finden wir eine einzige Gravette-Spitze, ferner zwei Kratzer, zwei Meissel und zwei „Birsecklamellen" sowie retuschierte Nukleusreste. Die übrigen Stücke der Werkzeugen sind einfache Klingen mit glatter Kante. (Abb. 2.1–9, 13–14, 18–19)

Auffallend ist, dass der überwiegende Teil des Materials aus fertigen Werkzeugen besteht –, der Abfall ist gering. Wir halten es für möglich, dass wir nicht nur einen ganz geringen Teil einer Station (einer gelegentlichen Siedlung) gefunden haben, sondern einen typologisch sehr homogenen, sich eventuell auch an einen Wohnraum knüpfenden Werkzeugvorrat.

Die Industrie gehört jedenfalls eindeutig zum mitteleuropäischen Gravettien, zu einer späten Phase dessen. In der Gegend des Donauknies kennen wir bisher 16 kleinere und grössere Gravettien-Fundorte. Sie befinden sich abwechselnd entlang des rechten und linken Ufers des Stromes. Zu Budapest liegen diese am nächsten. In einer anderen Richtung finden innerhalb einer grossen Entfernung keine Gravettien-Fundstellen. Solang wir keinen neueren, näheren Fundort kennen, zählen wir einstweilen dieses kleinen Material also – vom typologischen Gesichtspunkt, jedoch mit Vorbehalten (!) – zur „Donauknie-Gruppe". Sein Ursprung ist mehr nördlich, im westslowakischen Gravettien zu suchen. Es scheint annehmbar, dass sich die Population des Donauknies ein wenig südlicher entlang des Flusses hinunterzog und es sich um ein ziemlich spätes Vorkommen handelt.

Abbildungen

Abb. 1. Pfahlloch und Detail der Lagerfläche am Paläolith-Fundort von Csillaghegy

Abb. 2. Durchschnitt des Pfahlloches

Abb. 3. Teilansicht des Profils der petrographisch-stratigraphischen Untersuchung

Abb. 4. Ergebnis der Untersuchung des Fundortes (Schweitzer, F.: – MTA-Földrajztudományi Kutató Intézet – Geographiewissenschaftliches Forschungsinstitut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften)

Abb. 5. Steinwerkzeuge aus dem Fund von Csillaghegy

Képjegyzék

1. kép. Cölöplyuk és telepszint részlete a csillaghegyi paleolit lelőhelyen.
2. kép. Cölöplyuk keresztmetszete.
3. kép. A kőzetrétegtani vizsgálat szelvényének részlete.
4. kép A lelőhely rétegtani vizsgálatának eredménye. (Schweitzer F. – MTA Földrajztudományi Kutató Intézete.)
5. kép Pattintott kőszerszámok a csillaghegyi leletből.

1

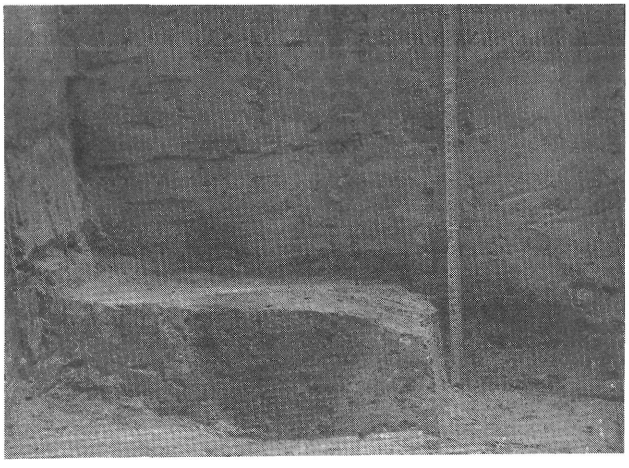

2

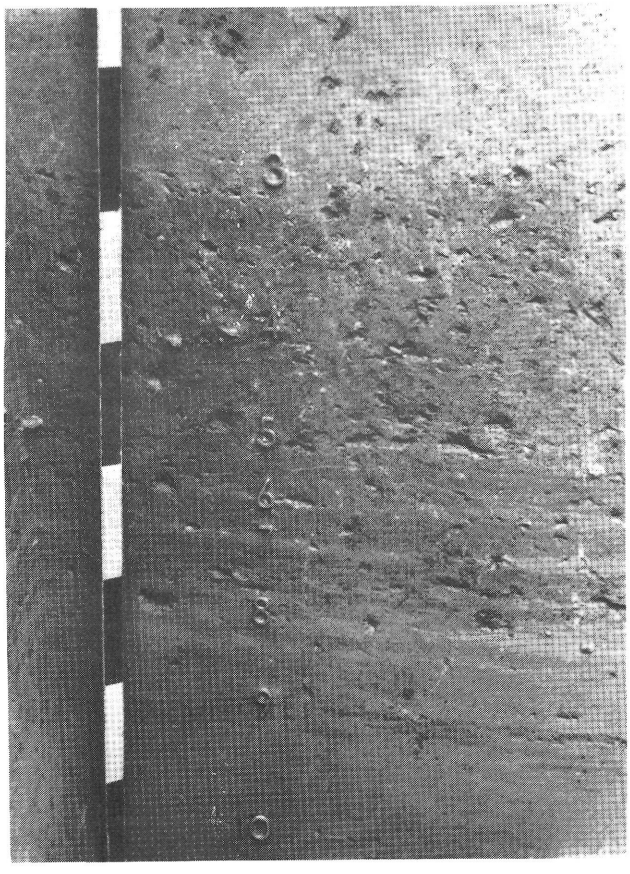

3

III. CSILLAGHEGY

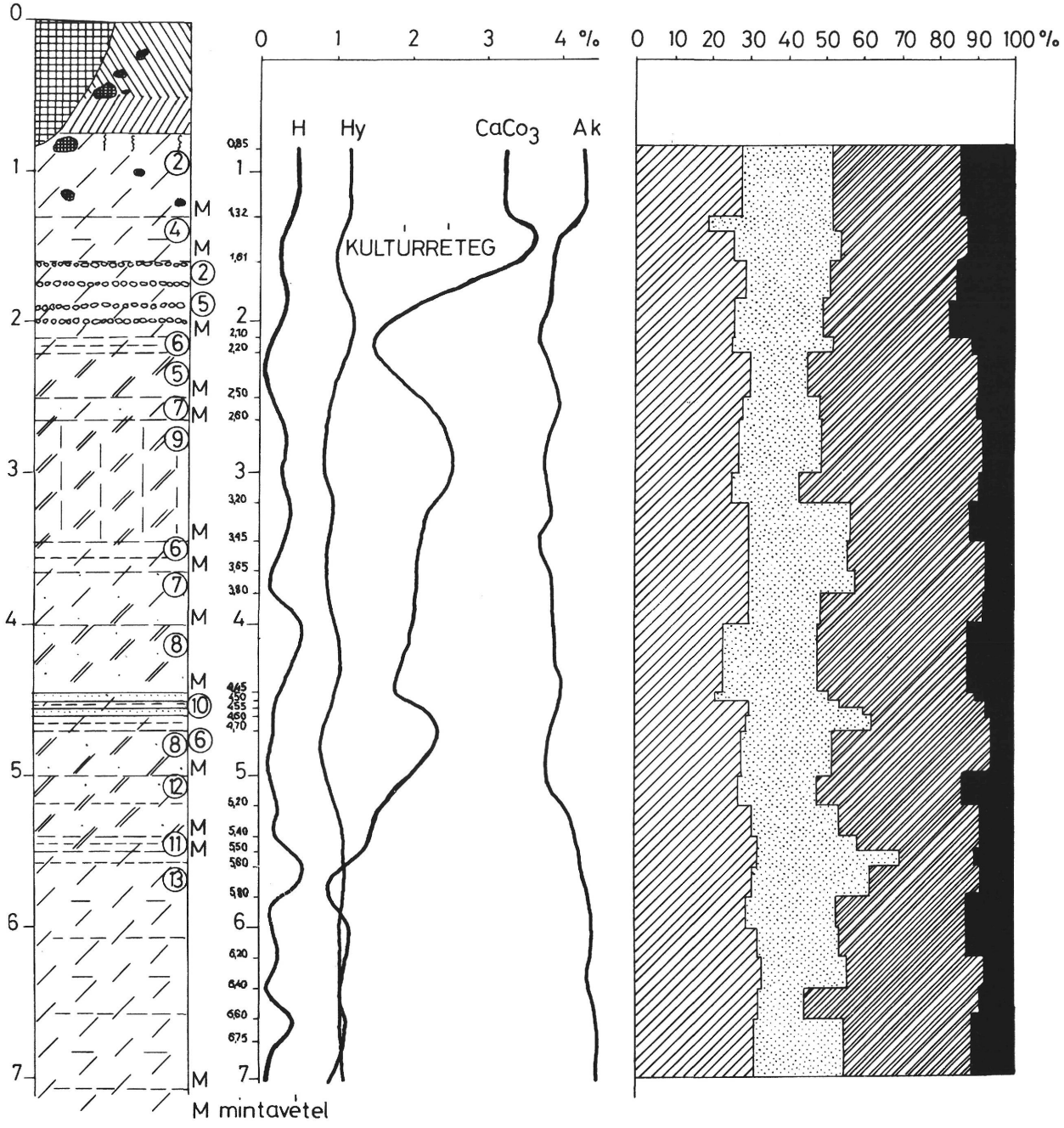

4

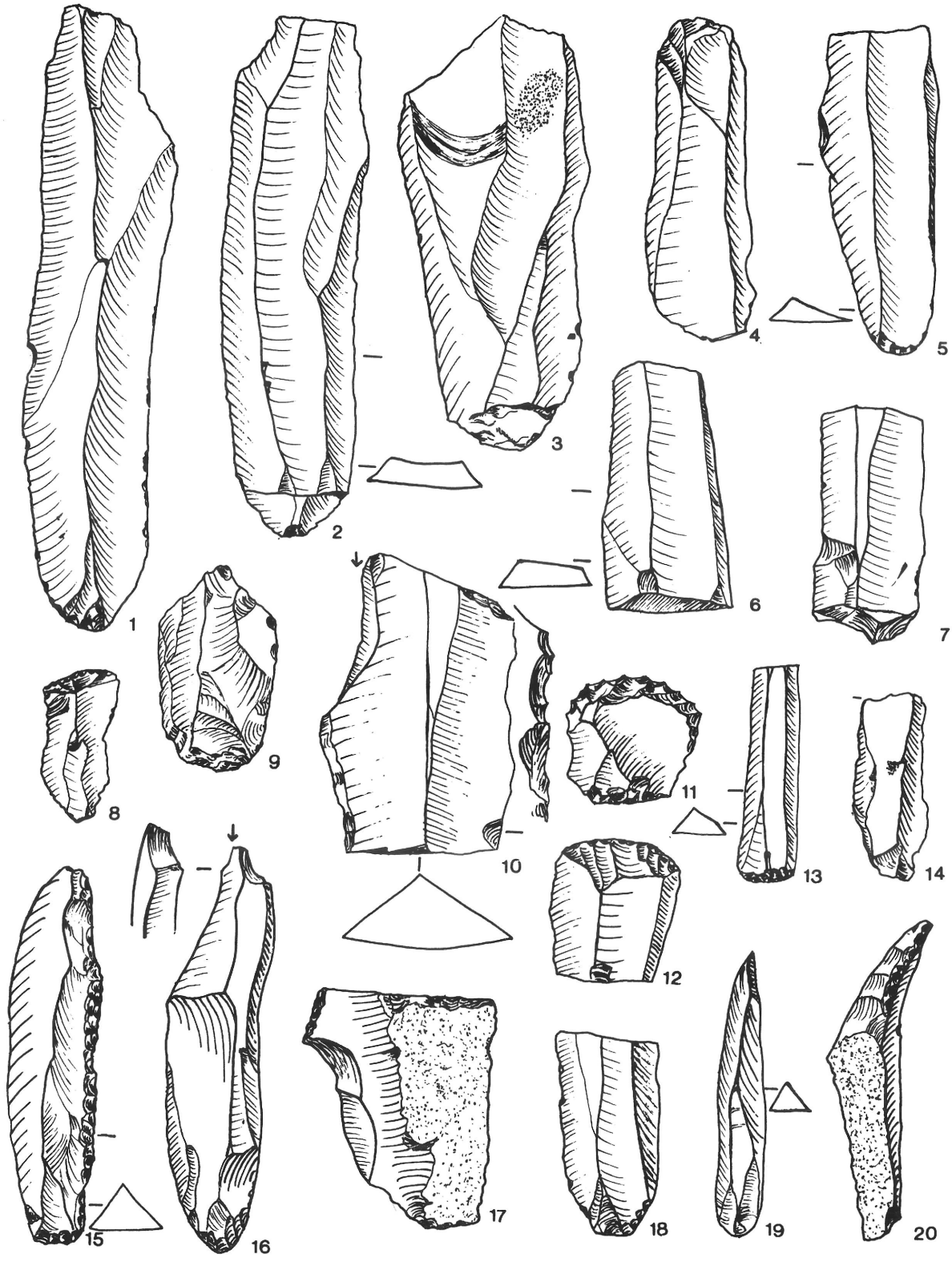

5

PÓCZY KLÁRA

AQUINCUM—CASTRA, CANABAE, COLONIA

(Az 1976—1980. közötti időszak ásatási eredményeinek összefoglalása.)

„Az aquincumi legiostábor és katonaváros romjainak feltárása és műemléki bemutatása" címen a Budapest Régiségei 24. (1976/11—30) kötetében ismertettük az Óbuda városközpontjában folyamatban levő, vagyis az új lakótelep építkezéseihez kapcsolódó régészeti kutatások célkitűzéseit és az 1975-ig elért eredményeit. Leírtuk, hogy a korszerűtlenné vált régi városrész szanálása voltaképpen már 1968-ban megkezdődött, s a bontások nyomán megindult földmunkákkal járó kutatások eleinte próbaásatásoknak minősültek. 1973-ban az építkezések tempója a házgyári technológia következtében annyira felgyorsult és az ásatások mennyisége olyan mértékig megnövekedett, hogy a Budapesti Történeti Múzeum e feladatot a meglevő szervezetén belül ellátni nem tudta. Megalakult ezért a múzeumon belül egy munkaközösség kizárólag azzal a céllal, hogy az óbudai ásatások ütemezésével, szervezésével, a pénzügyi fedezet biztosításával, s a tudományos munkák feltételeinek a megteremtésével foglalkozzon.

A Budapest Régiségei 24. kötete számára 1976-ban leadott kéziratok megjelenése óta szünet nélkül folytatódnak az ásatások Aquincum térségében. A következőkben röviden ismertetjük az utóbbi évek kutatásainak *új* eredményeit. A szóban forgó 1976—1980 közötti öt év egyébként, több szempontból is önálló korszaknak számít az óbudai ásatások történetében: a megelőző időszakhoz képest megváltoztak a régészeti munkák körülményei és sokszorosára nőtt a kutatásra váró terület.

1973—1975 között a régészeti feltárások érdemi része Óbuda centrumában folyt, a Flórián téren és környékén, vagyis az egykori legiostábor helyén s csak valamelyest érintették a katonaváros északi és déli karéját. A kutatások témája ennélfogva egyértelműen adott volt: tisztáznunk kellett a legiostábor helyét, kiterjedését, beosztását, periodusait.[1] Végső fokon a castrum topográfiáját és kronológiáját kellett kidolgoznunk a körülmények nyújtotta lehetőségekhez mérten — bár pontosabban fejeznők ki magunkat, ha azt írnók —, hogy a körülmények ellenére. A munkák kezdeti stádiumában ugyanis elkerülhetetlenek voltak a súrlódások az építtető vállalatokkal, s az ellentétek néhány esetben megoldatlannak tűnő régészeti szituáció elé állították a kutatást.

1975 végéig az óbudai ásatások a gépesített építkezések következtében kizárólag leletmentésként foghatók fel. A múzeum mentette, amit tudott, s közben szüntelenül ostromolta a hatóságokat, haladékot kérve az aprólékos régészeti feladatokhoz. A vállalatok viszont nem adhattak időt az ásatáshoz a bontások-szanálások és a voltaképpeni építkezés fázisai között, mert a házgyári technológiával legyártott épületelemeket a helyszínen azonnal be kellett dolgozni. A múzeum végül is igyekezett a kényszerhelyzetben mentől több topográfiai ismeretszerzésre az óriási területre kiterjedő földmunkák helyén.

1976 óta az óbudai ásatások új korszakáról beszélhetünk. A lakótelep tervezőivel és kivitelezőivel való több éves, folyamatos együttélés eredményeként kialakultak a békésebb együttműködés formái. Világosan mutatkoznak az eredmények a legios tábor D-i oldalán, vagyis az Árpád-híd vonalának meghosszabbításában, a Vörösvári út—Szőlő u.—Korvin O. u. közti területen. A tervek szerint Óbuda városközpontjának a középületei kerültek volna ide, kivitelezésük azonban várat magára. Emiatt 1976—1980 között — még mindig sok zavaró körülménnyel fűszerezve —, de folyamatosan haladhattak itt a római korral kapcsolatos ásatások. Eredményekről a déli védművek, a D-i táborkapu,[2] a via principalis dextra.[3] a tribunus laticlavius épülete,[4] a I. cohors scholája,[5] a I. cohors kaszárnyái[6] helyén beszélhetünk.

Az elért eredmények ellenére hangsúlyozzuk, hogy a múzeum hiába egyezteti előre a régészeti feladatokat, a helyszíneket, a munkák időpontját a kivitelező vállalatok ütemtervével, *az új lakóházak helyén* a leggondosabb szervezéssel sem tud soha elegendő időt biztosítani az ásatásokhoz. A hat-nyolc-tíz emeletes épületek géppel levert, sűrű betoncölöp erdőre kerülnek, s ez a fajta alapozás a legcsekélyebb régészeti megfigyelésnek sem hagyhat teret.

Sokat változtak azonban az ásatások körülményei az *egyedi beruházásoknak számító középületek* esetében. 1976 óta több ilyen építkezés kezdődött Óbuda központjában, pl. a BRG új szerelőcsarnoka az Árpád-híd É-i feljárója mellett: a helyszín a legiostábor K-i védműveit érinti,[7] ugyanakkor a Magyar Nemzeti Bank új létesítménye[8] a BRG épületének folytatásában. Az AGROBER székház a körülötte kialakított területrendezéssel az Árpád-híd D-i feljárója mellett[9] a 4. sz.-i későrómai castrum D-i szegélyének kutatására adott alkalmat. Az új vásárcsarnok előmunkálatai a Szőlő u.—Vörösvári út sarkán[10] a castrum Ny-i szegélyét jelentik, ahol az építkezések megkezdése előtt — rövid időre — a múzeum ásatás céljára átvehette a területet. Az Árpád-hídtól D-re mindjárt olyan tervfeladatokra vállalkozhatott a régészet, mint a Flavius-kori ala tábor kutatása, vagy a 4. sz.-i castrum periodusainak a kutatása stb. . . . A feltárásokat az építkező vállalatok fizették. Több egyedi építkezés folyt az új óbudai ipari övezetben is, a Bécsi útnak a Fehéregyházi út és Keled u. közti szakaszán, vagy pl. a BKV autóbusz végállomás garázsrendszerrel összefüggő kialakításánál a Filatori gát körzetében[11], vagy pl. a Statisztikai Hivatal,[12] majd a Budapesti Vegyi Művek[13] valamint a Textilipari Kutató és a Selyemkikészítő Gyár[14] fejlesztéssel járó építkezései esetében. Az utóbb felsorolt helyeken az aquincumi katonaváros temetőit tárta fel a múzeum.

Az új óbudai lakótelep kialakítása érdekében a házépítéssel egyidőben többféle műszaki feladat megoldására került még sor, amelyeknek a földmunkáit a régé-

szet kezdettől nagy haszonnal tudta saját céljaira fordítani. Köztük elsőként említjük a *fő közlekedési utak bővítését és korszerűsítését* pl. Bécsi úton,[15] Árpád fejedelem úton,[16] Lajos u.-ban,[17] Korvin O. u.-ban,[18] Szentendrei úton,[19] Vörösvári úton[20] és az új Duna-parti mentesítő alsó rakparti úton[21] mindvégig a rómaiak által lakott, használt területen. Egészen nagyméretű földmunkák kezdődtek és folynak jelenleg is az Árpád-híd bővítésével kapcsolatban, a Flórián téri aluljáró helyén,[22] valamint a híd forgalmához igazodó új közlekedési csomópont kialakításánál. A terület az aquincumi legiostábor központjával és praetentúrájának D-i felével azonos.

A várostörténeti kutatásra felhasználható földmunkák közül talán a leghasznosabbnak mondhatók régész szemmel az új lakótelepek helyén sorrakerülő *teljes közműhálózat-cserék, a vezetékek felújítása és bővítése, illetve új beépítési területeken ezek létesítése. A távfűtés árokrendszerével együtt* az ilyen közművezetékek több száz km hosszú kutatóárkot jelentettek az elmúlt öt évben a régészeti megfigyelések számára. Bár a gépesített földkitermelés nem hagyott elég időt a rétegek finom kidolgozására, de lehetőséget nyújtott a topográfiai tájékozódásra.[23]

A felsorolt közművesítések és útfelújítási munkák következtében az ásatási mezőny az 1970–1975 közti évekhez képest *sokszorosan* megnövekedett. A régészeti feladatok mennyiségét még az is szaporította 1976–1980 között, hogy az Óbuda központjában folyó lakótelep építkezései mellett Aquincum térségében még további *hat lakótelep* létesítését kezdték meg. Okulva a korábbi rossz tapasztalatokon, a múzeum most már a tervezésben a helyszíni előkészítésben és az építkezés megindulásában is részt vett. Így aztán a Kolosy tértől Békásmegyerig több mint 5 km hosszban és 1,5 km szélességben dolgoztak a múzeum római koros munkatársai, összesen 152 helyszínen, a szóban forgó 1976–1980 közötti időszakban.

A legnagyobb gyakorlattal folyó előkészítés eredményeképpen 1976 óta e kutatások többsége *tervásatás*ként zajlott. A múzeum előre meghatározhatta, megjelölhette a várostörténeti kutatások szempontjából fontosnak tűnő területeket és az ásatásokhoz szükséges időt, ami annál is fontosabbnak tűnik, minthogy a hatalmas földmunkák a város gyakorta olyan pontjain indultak meg, ahol voltaképpen még sohasem folyt régészeti kutatás. É-ról D felé haladva, Aquincum térségében ezek az új építési területek a következők: Békásmegyeri lakótelep a főváros É-i határában a Duna-part és a domboldal között, s hasonlóan ehhez a Csillaghegyi. Mindkettő római kori vicus, illetve késő császárkori burgus körzetében[24] fekszik. D-re a következő építkezés helye a Pók utcai lakótelep, a mai Római-fürdői Erdei-strand, illetve a camping, a Szentendrei út és az esztergomi vasúti töltés között. Itt húzódik a két római kori távolsági út, szegélyén elszórt római kori beépítéssel és temetőkkel. Középen szelik át a területet a római kori vízvezeték maradványai. Az új Pók utcai lakótelep D-en benyúlik az aquincumi polgárváros védművein belüli területbe is.[25] Tőle D-re a Kaszás dűlői lakótelep következik: helye a HÉV pálya nyugati oldalán az aquincumi polgárváros déli fala és a Hévízi út között van, ide a római kori város néhány külső kerületi épületromja esik.[26] A Kaszás dűlői lakótelep D-i szegélye érintkezik az óbudai lakótelepel. Utóbbi D-i határában indul a Budaújlaki lakótelep, amely a Kolosy tértől a katonai amphitheatrumig terjed,[27] helye a katonaváros D-i szegélye és érinti a Szépvölgyi úti helytartói villa körzetét. Tervezés alatt van a Bécsi út–Vörösvári út kereszteződésében, vagyis az aquincumi katonaváros Ny-i szegélyén egy kisebb lakónegyed. Szerepel a főváros lakásprogramjában az Aranyhegy K-i lejtőjének a beépítése az aquincumi polgárváros külső szélén. Elkészült az új óbudai ipari övezet a Bécsi út és az új Huszti út között,[28] amelynek a területe az aquincumi polgárváros Ny-i végével párhuzamos. Időközben – évenként lépcsőzetes fejlesztéssel – felépült az aquincumi polgárváros D-i városfalának a szegélyén az 1. számú házgyár,[29] s ugyanígy bővült a polgárváros K-i városfala mentén és Duna-parti részén, az óbudai Gázgyár.[30]

A felsorolt építkezések minden fázisát nyomon követte a múzeum és részt vett a tervezés, a beruházás és egyéb előmunkálatok feladataiban, sajnálatos módon olyan esetekben is, amikor a helyszíneken változtatni kellett volna, de ez semmiképpen sem volt lehetséges.

A múzeum régészei a felsorolt terepmunkákkal egyidőben készítették el és készítik jelenleg is, a felsorolt *új* lakótelepek ásatási programját. Ez a fajta kényszerűség némely szempontból előnyösnek bizonyul, hiszen a beépítendő területekről származó római kori emlékekről összefoglaló jelentések készültek. Továbbá a múzeumnak döntenie kellett, hogy mely pontokon tartja feltétlenül szükségesnek a kutatást nagyobb költségráfordítással. E terjedelmes dokumentációk (szöveges indoklással, rajzokkal, térképekkel, fotókkal ellátva) a budapesti régészeti topográfia előmunkálataiként is felfoghatók.

Az alábbiakban vázoljuk az 1976–1980 közötti ásatások eredményeit és megemlítjük, hogy a kutatások jelenlegi stádiumában a legsürgősebben mely történelmi és topográfiai kérdésekre keresünk választ. Évek óta követjük azt a hagyományt, hogy külön beszélünk a katonai táborok és a körülöttük kialakult canabea témáiról és külön a polgárváros és körzetének eseményeiről.[31] (1. kép)

I. A katonai táborok és a körülöttük kialakult települések

1) A Duna *jelenlegi* jobb partjától számított mintegy 100–150 m-es sávban, korábban különböző korú őskori települések nyomai mutatkoztak. 1976–1978 között mind a Lajos u.–Árpád fejedelem utca kereszteződésénél, mind a Harrer Pál u.-ban több őskori jelenség feltárására volt szükség. Ezek egy része méhkas alakú gödörlakás a bronzkor II. szakaszából,[32] részben cölöpözéssel készült, kora vaskori kunyhók. Időrendben ezekhez a településnyomokhoz kapcsolódnak a LT D korszakára jellemző anyagvermek és hulladékgödrök, amelyek mellett egy esetben négyszögű, lekerekített sarkú, kőszegélyel ellátott lakóházat sikerült feltárni.[33] Ez utóbbi le-

letcsoport több szempontból számíthat érdeklődésre. Elsősorban topográfiai helyzete kelt figyelmet: a régi Névtelen és Serfőző utcák térségében, és a Harrer Pál utcában (a volt Vöröskereszt u. sarkán) a Folyamőr u., a Laktanya u., Fő tér, Lajos u. É-i végében találták e korai, i. sz. első felére keltezhető leletcsoportot. Tehát kifejezetten a Dunával párhuzamos sávban, ami egyezik a bronzkori és kora vaskori telephelyek foltjával. Bizonyára a folyóparton haladó utat szegélyezte az őskor óta ez a kb. 0,5 km hosszan elnyúló halászfalu.

A LT D leletcsoport anyagának a mennyisége egyelőre igen csekély, de arra feltétlenül elegendő, hogy el lehessen választani attól a mennyiségében már tetemesebbnek mondható telepnyomtól, amelyben a későkelta karakterisztikum mellett a római import áruk is megjelennek. Az ilyen leletegyüttesek foltja az említett ÉD-i sávon kívül két, egymással párhuzamos KNy-i csíkra is kiterjed. Koruk az I. sz. második fele, helyük talán már egy-egy ala tábor kérdéseivel függhet össze. Az egyik KNy-i sáv a mai Kórház u. és a régi Vöröskereszt u.-tól D-re levő terület, a másik ettől északabbra, lényegesen távolabb, a mai Laktanya u. vége, a Folyamőr u., Meggyfa és Hévízi út közti terület. Mindkét nyomvonal feltételezhető révátkelőhelyekhez vezető utak helyét rajzolja ki.

Az Óbuda központjában, vagyis az Árpád-hídtól É-ra és D-re mutatkozó I. sz.-i falvak háztípusai, hulladékgödrei, leletanyaga, még egy további szempontból is gyarapíthatja összehasonlító anyagként az i. sz. I. sz.-ból fennmaradt településtörténeti ismereteket. Nagy-Budapest területén 1976–1980 között ugyanis még három kora császárkori *vicus* helyén folytak több évre áthúzódó leletmentések: a) a Gellérthegy–Tabáni eraviszkusz település helyén a Bartók Béla u.–Budaőrsi út–Lágymányosi út–Kende u.-i szegélyén, ahol egy nagyobb fazekastelep kemencéit bontották ki. Ehhez a területhez kapcsolódnak a Gellért Szálló területén és közvetlen szomszédságában megkutatott i. sz. telepmaradványok, amelyek a törzsi központ településrendszeréről szóló ismereteket gazdagították, elsősorban az i. sz. 1. sz.-i állapotok tekintetében.[34] b) A Gellérthegy–Tabáni település funkciójától eltérő vicus helyén folytak ásatások Albertfalván, az 1–3. sz. ala tábor védművei körül. Itt a katonaságot kiszolgáló helyi lakosság településéről van szó, amely a lovasalakulat miatt állattartással és a kapcsolódó kézművességgel (kovács, bőrcserzés, csontfeldolgozás stb.)[35] foglalkozott c) Budatétényen (Növény u.) bennszülött falu helyén folyt régészeti kutatás, egy már korábban feltételezett római út nyomvonalában. Szívós munkával első ízben sikerült tisztázni, hogy milyen körülmények között élt és dolgozta fel mezőgazdasági terményeit[36] a limes hátterében a helyi lakosság a 2. sz.-ban.

Visszatérve az Óbuda centrumában folyó ásatásokhoz, az 1976–1980 közötti feltárások bizonyossá tették, hogy az Árpád-híd helye, s főként D-i feljárója számít topográfiai szempontból a legértékesebb kutatási területnek. Egyebek között itt a Lajos u. 168. helyén találták 1937-ben a Vespasianus-kori ala tábor feliratként megfejtett kőtöredéket. E lelőhely szomszédságában ÉD-i út burkolatát tisztították ki, amely a kora császárkor óta évszázadokon át használatban volt. S erre az útra fűződik két, ugyancsak i. sz. való sírkő, ala beli lovaskatonák ábrázolásával (Tél–Lajos u. körzet).[37]

A felsorolt okok miatt az utóbbi években különös gonddal igyekeztünk lehetőséget teremteni a régészeti megfigyeléseknek a Duna-part az Árpád-híd – a plébánia templom és a zsinagóga között. A feltételezett Flavius kori segédcsapat tábor helyén eddig több sorban találtak facölöpnyomokat és sánc árkokat: összefüggő rendszerük még tisztázatlan.[38] A leletanyag kora az 1. sz. második feléből való. Jelentős két feliratos kőemlék-töredék, amely – úgy tűnik – beilleszthető a már publikált építési emlék szövegébe és megadja az óbudai castrumban Vespasianus idejében állomásozó csapattest nevét.[39] A téma szorosan összefügg a víziárosi *ala* tábor, vagy táborok történetével. Ez utóbbi castrumok helyén is folyhatott eredményes leletmentés a Fő u.–Bérkocsis u.–Vitéz u. helyén. Az erről szóló ásatási beszámoló azonban már átnyúlik az 1981. év összefoglalásába.[40]

Az Óbuda centrumában keresendő *ala*-tábor, esetleg több, egymással egyidőben itt állomásozó lovas alakulat castrumának a kérdésével kapcsolatban megemlítjük, hogy az Árpád-hídtól nemcsak D-re, hanem attól É-ra, mintegy 600 m-re is kialakulóban van az ásatások nyomán egy terület, amelyet a kora császárkorra jellemző vizesárkok határolnak. Ennek az árokrendszernek üszkös, kevert betöltési anyaga nem haladja meg a 2. sz. közepét. Miután az árkokat betöltötték, planírozásukra lakóépületeket emeltek.[41]

A feltételezett két korai segédcsapat castruma közötti terület nyugati oldalán állt az aquincumi legiostábor. A Domitianus, valamint a Traianus korában használatos castrum kiterjedéséről az újabb kutatások nem változtatták meg a publikált elképzeléseket és a dokumentált megállapításokat. Sőt a korábbi teoriákat konkretizálják az újabb ásatások nyomán cölöpnyomokból kirajzolódó barakk-rendszerek, élelemtároló vermek, hulladékgödrök kora, amelyeknek leletanyagában a jól datálható kerámia és érem mellett, fegyvermaradványok is szerepelnek. Köztük egyedülálló egy majdnem ép bronz sisak.[42] Az 1–2. sz. fordulójára keltezett castrumnak a jellegzetes kisköves utcaburkolata és e felületekhez kapcsolódó épületmaradványok padlója együttesen megadta a korszak „vezérszint"-jét. A fával és agyagtéglával épített védművek melletti sávban építették fel később a korszerűbb legiostábor kőfalait.

Az 1977–1981 évek közötti időszakban voltaképpen egy a 2. sz.-ban létesített legiostábornak a jellemző adatait tisztáztuk. (2. kép.) Három oldalon ismert volt a védművek helye, 1976 óta a castrum negyedik, Ny-i oldalán is alkalom nyílt az ásatásra, s megtalálták a kiszedett táborfalat, a betömött árkokat és utakat.[43] Szükségesnek ítéltünk a castrum É-i táborfala vonalában is egy hitelesítő ásatást egy, már hosszabb idő óta felmerült vélemény bizonyítására. A legiostábor É-i frontján ugyanis 1953–54-ben folytak első ízben kutatások; ekkor három ponton mutatkoztak egy castrum kiszedett falának és vele párhuzamosan két hegyes végződésű ároknak a nyomai. Az árkok betöltéséből részben azt lehetett megállapítani, hogy palánk szerkeze-

tű fal tartozott a belső árokhoz, továbbá a leletanyag azt is elárulta, hogy ugyanezt az árkot még a 2. sz. közepe táján, a külső árkot pedig a 3. sz. elején töltötték be. Egyébként a szóban forgó táborfalnak az iránya 3°-kal eltér az 1970-es években megkutatott kőfalas legiostábor rendszerétől. 1980–81-ben hitelesítő ásatással tisztázták az É-i védművek helyét, illetve különböző periodusait.[44] A korábbi és a későbbi táborok É-i fala között mintegy 30 m-nyi távolság mutatkozik.

Az utóbbi évek fontos eredményének számít a castrum utcahálózatának a rekonstrukciója. 1976-ra ismert volt már a két főutca nyomvonala, de csak most sikerült tisztázni a via principalis hosszabb szakaszán az út periodusait.[45] Ugyanakkor mind a praetenturában[46] mind a retenturában valamennyi fő közlekedési vonal egy-egy szakaszának a feltárása révén kirajzolódott a castrum teljes beosztása.[47]

Az előző ásatási időszakban feltárásra került a táborforum a parancsnoki épülettel. Az 1976 utáni években a legioparancsnok helyettesének, a tribunus laticlaviusnak az épületét kutatták meg. Ez a két belső udvart keretező nagyobb épületkomplexus a via principalis dextraról nyílt, s a praetenturában állott. Az egyik díszudvarhoz szentély tartozott, amelyben Mithrasnak szentelt oltárköveken több tribunus laticlaviusnak a neve őrződött meg a 3. sz.-ból. A szentély falát a Mithras-kultusz jeleneteit ábrázoló falfestmény borította.[48]

Az épület főbejáratával szemben, a via principalis dextra Ny-i oldalán, ugyancsak több évre áthúzódó feltárás folyt az I. cohors scolájának épületmaradványai között. Az épület egykori funkcióját ebben az esetben is a romok között talált feliratos emlék szövege döntötte el.[49] Az épület helye lehetőséget nyújt a castrumban levő tíz cohors elhelyezésére vonatkozó különféle elméletek hitelesítésére,[50] a kutatások máris megkezdődtek.

1976 óta a kaszárnyák romjai között is folyt kutatás a praetenturában. Korábban két ilyen épületcsoport (a Vörösvári úton és a Vöröskereszt utcában) került elő, ez a harmadik kaszárnya-egység a tábor DK-i sarkában állt, bejárata a via sagularisról szolgált. Az épületet, az eddig megkutatottakhoz hasonlóan, évszázadok alatt többször átalakították. Parancsnoki helyiségét szüreti jelenetet ábrázoló falfestéssel díszítették a 3. sz.-ban.[51]

A legiostábor katonai közfürdőjében évek óta – jelenleg is – folynak a feltárások, amelyek során sikerült megállapítani a középület kiterjedését. További új eredménynek számít a fürdő palaestrájának, egy ÉD-i irányú medencesornak, valamint a fürdő vízellátására utaló csatornahálózatnak és vízvezetéknek a megtalálása. A kutatások során tisztázták a fürdőt határoló utcákat és az épületcsoport kőfaragványokkal díszített főbejáratát.[52]

A legiostábor kutatásában elért eredmények mellett sok új kérdés is felmerült, amelyeknek a tisztázását további ásatások és a leletanyag részletes elemzése oldja majd meg. A jelenlegi ismeretek mellett úgy tűnik ugyanis, hogy a castrum minden fontos létesítményét felújították a 3. sz. elején feltehetően Caracalla idejében, így pl. a védműveket, a principiát, a tribunus házakat, kaszárnyákat.[53] Egy régóta ismert építési felirat szerint II. Claudius alatt kerdték meg a katonai fürdő teljes rekonstrukcióját. I. Constantinus alatt, az új ásatási adatok szerint, általában kisebb mérvű átalakításokra került sor, de pl. a castrum K-i kapuját ekkor alapjaiban újjáépítették és szomszédságában egy horreumot is.[54] Az eddigi megfigyelések szerint a 2. sz.-ban emelt legios tábor szerkezete a Caracalla-kori állapot után lényegesen nem módosult.

Az elmúlt tíz esztendő kutatásait összesítve: feltárták a legiostábor védműveit, s ezáltal rekonstruálni lehetett a castrum alapterületét. Tisztázódott a tábor utcahálózata, ami rávezetett a terület beosztásának a rendszerére. Ásatásokkal hitelesítették a tábor minden fontos épületét, ami a topográfiai kutatások szempontjából lényeges támpontul szolgált. Végösszegben azt is meg lehetett állapítani, hogy a castrumról kialakult összkép egy Caracalla-kori állapotot tükröz. Hiányosan, de nagyobb vonásokban rekonstruálható volt a legiostábor 2. sz. állapota és sok adat gyűlt össze a 4. sz. elején végbement átalakításokkal kapcsolatban is.

Az új stratégiai követelményekhez igazodva a nagy változást annak a castrumnak a megépülte jelentette, amelyet a legiostábor keleti – ellenség felöli – dunai oldalához tapasztottak a 4. sz.-ban. (3. kép.)

A vázolt eredmények ellenére éppen ezért a kutatások számára a nagy újdonságot ennek a legkésőbbi, a 4. sz. folyamán megépült castrumnak az előkerülése jelentette. 1976-ban e castrum helyén folytatott ásatások kezdeti stádiumáról számoltunk be.[55] Jelentős új eredmények könyvelhetők el az 1976–1980-as ásatási időszakban, elsősorban a tábor védműveivel kapcsolatban. Sikerült feltárni a DK-i saroktornyot, a vizesárok egy részletét a D-i oldalon és a K-i táborfal hosszabb szakaszát a Dunaparton.[56] Ugyancsak fontos előrelépésnek számít, hogy az erőd belsejében több épület helyén folyt kutatás mind az Árpád-híd D-i, mind az É-i oldalán.[57]

A Budapest Régiségei 24. kötetében közölt beszámolónkban jeleztük, hogy – az ásatási adatok szerint – a castrum területét a 4. sz. végén beszűkítették, csak a D-i részét használták az 5. sz. és a későbbi évszázadok folyamán.[58] Arról azonban nem volt pontos elképzelésünk, hogy mekkora területről van szó. Úgy hisszük, hogy ebben a kérdésben is előre léptünk, bár a végső szót a további ásatásoktól várjuk. Két adatból indultunk ki: a későrómai temetkezések helyéből és a XIX. században felmért romokból. Ami a temetkezéseket illeti, eddigi tudomásunk szerint téglasírokat találtak a Fő tér északi szegélyén, a mai tanácsház és a Laktanya u. közti területen. Szórványosan jelentkeztek I. Valentinianus kori bélyeges téglákból összeállított koporsók ettől a vonaltól északra, a Vöröskereszt u.-ig terjedő térségben.[59] Feltételezzük, hogy a temetkezések már kívül esnek az utolsó erődítés vonalán, bár e korszaktól kezdve már nem hagyható figyelmen kívül az ókeresztény templom körüli temetkezés szokása sem.

Másfajta adatszolgáltatást nyújtanak, de hasonló eredményre vezettek, a régebbi aquincumi felmérések adatai. Rómer Flóris és Zsigmondy Gusztáv a 19. sz. közepén nagyobb lélegzetű közös vállalkozásba kezdett: felmérték az Óbudán még felszínen látható, vagy a „modern" építkezések alkalmával előbukkanó római kori

épület- és út maradványokat. Munkájukról Hampel József 1871-ben megjelent, Aquincum történetéről szóló monográfiája révén tudunk. Az MTA külön díjával jutalmazott, máig alapvető publikáció egyik jegyzetében ugyanis fölöttébb ironikus megjegyzés olvasható, miszerint „e hasznosnak ígérkező munka mint a rétestészta nyúlik, s jószerént soha sem készülend el!"[60] E „befejezetlen" művet a MOB jogutódjánál, az Országos Műemléki Felügyelőség tervtárában találtam meg. Óbuda bécsi ölben készült kataszteri lapjaira vörös tussal vitte rá Zsigmondy Ousztáv a római kori romokról készült felméréseinek adatait. A mai Kórház és Polgár u. sarkán patkó alaprajzú torony alapjai láthatók.[61] E helyen – sajnos még e 19. sz. rajzok ismerete előtti időszakban – 1973–1979 között több ízben folytatott a BTM leletmentést. A jelzett toronynak megfelelő romokat különféle közmű árkok helyén nehéz körülmények közt mindig csak szűk gödrökben, csekély részletekben lehetett megfigyelni. A római és középkorból annyiféle átépítést kellett megállapítani, ami teljes alaprajzi tisztázásra alkalmat nem adott, de éppen e periodusok meglétét rögzítette. Most e Rómer–Zsigmondy féle ábra ismeretében felmerül annak a lehetősége, hogy az öntött falazással készült, 3 m vastag falú patkó alakú torony a 4. sz. végi castrum DK-i sarokbástyájához hasonlatosan, a lekicsinyített terület ÉNy-i sarkát jelezheti. Belső oldalán halad az út, amit éppen ebben a térségben több ponton is átmetszettünk leletmentések alkalmával. A feltételezéshez további támpontot nyújthat Bertalan Vilmosné legutóbbi években végzett ásatásainak eredménye; mind a Fő téren, mind a Zichy kastély területén a későrómai korszakban készült, széles, KNy-i irányú fal részleteit találta; kutatásait jelenleg is folytatja.[62] Ha e feltevés igazolódna, a későrómai castrum éppen a D-i felére szűkült be, kb. 300 m x 300 m-es területre. E térségen belül, az É-i erőd belső oldalánál állt a középkori prépostsági templom. Feltételezhetően egy sokkal kisebb alapterületű ókeresztény templomelőd romjai fölé emelték.[63] De ezek valóban csak feltevések, amelyekről a középkori romok között talált összefüggéstelennek tűnő későrómai falrészletek, néhány oszlopmaradvány és egyéb épület faragványok[64] ellenére sem mondhatunk bizonyosat.

Sokkal biztosabb alapokból indulhatunk ki, amikor azt kutatjuk, hogy a 4.–5. sz. fordulóján mely épületeket használtak még, vagy mely terület funkcionált némi átalakítással a kései castrumon kívül. Említettük, hogy a D-i és az É-i táborfalak mellé, közvetlen szomszédságukba temetkeztek, sőt a Ny-i oldalnál is sírokat tártak fel a Magyar L. u.–Kálvin u. közti sávban, vagyis a Ny-i táborfalon kívül, de annak csupán D-i szakaszán.[65]

A 2.–3. sz.-i legios tábornak azonban több olyan épülete helyén folyt kutatás, ahol síroknak még nyoma sem volt. Ilyen pl. a katonai közfürdő (a Flórián téren), az apsisos csarnokos épület (Vöröskereszt u.-ban), egy korábbi horreum (Harrer P. u.-ban), s ennek vonalában, ugyancsak a korábbi legiostábor Ny-i fala mellett egy padlófűtéssel ellátott apsisos épület (Tavasz–Polgár u. sarkán). A felsorolt épületek mind a 2.–3. sz.-i castrum praetenturájában álltak. Az ásatások során azt is megfigyelték, hogy mindezeket az épületeket alapvetően átalakították, sőt új funkciót is kaptak az I. Valentinianus utáni időszakban.[66]

A 2. sz.-ban épült legiostábor retenturajanak a D-i fele már a 4. sz. első harmadában alapvető átépítéseken ment keresztül, amikor új aquaeductust vezettek itt el. Az új vezeték a katonaváros D-i regiójába szállított vizet. A vezeték egyébként a legiostábor utcaszintjén haladt, ezért az utcák új burkolatát átlagosan 1 m-rel kellett megemelni. Figyelemreméltó, hogy a vezeték kőfala a két – a Ny-i és a D-i – táborkaput átlósan kötötte össze, s az útjában álló minden korábbi épületet lebontották. Az építkezésnek ez a módja is bizonyítja, hogy a későrómai castrum megépültekor a legiostábor korábbi forgalmi rendjét megszüntették a retenturában.[67]

Az aquincumi *canabae* területén egyébként az 1976–1980 közötti ásatási időszakban 82 különböző helyszínen folyt régészeti munka. (4. kép.) Közülük látványos eredményt csak a Búvár u.–Szentendrei út–Meggyfa u. –Folyamőr u.-i térségében zajló kutatások hoztak. A területen 1973 óta szinte megszakítás nélkül dolgozik a múzeum, s e hosszú idő alatt sikerült részletekben felszínre hozni egy kb. 120 m x 150 m-es alapterületű épület maradványait. Falfestményei, mozaikpadlói, teljes falfelületeket borító stukkódíszei és a helységekben talált szobrok révén ma ezt az épületet tartjuk az aquincumi helytartói palota után Pannónia legjelentősebb középületének.[68] Azt is tudjuk, hogy már a 19. század elején kiemeltek innen mintás mozaikpadlót, mert a helyszínt egy 1934-ben megjelent aquincumi térképen mozaikok lelőhelyeként tüntették fel.[69] A legújabb ásatások alkalmával hitelesítették az épületcsoportot K felől lezáró – 11 m széles – ÉD-i irányú limes-utat.[70] Talán nem érdektelen ebben az összefüggésben, hogy a már említett, 19. sz. közepe táján készült Rómer–Zsigmondy féle kataszteri térkép adatai szerint, az út túlsó, K-i oldalán, ugyancsak kiterjedt épület állhatott, amely mellett a Duna-partról egy ÉK–DNy-i irányú széles, lekövezett út vezetett. Jelenlegi ismereteink szerint a legiostábor É-i kapuja felé haladt, vagy éppen a limes útba kötött be a mozaikos épület[71] szomszédságában.

Nagyobb kiterjedésű épületek helyén folyt feltárás a canabae D-i részén is, ugyancsak a limes út szegélyén, a Perc u.–Magyar L. u. sarkán. A római kori épületek fölé a 14. sz.-ban a Klarisszák kolostorát és templomát emelték, s minthogy Óbuda topográfiai kutatásai szempontjából a középkori romegyüttes kiemelt témának számít, a római kori maradványok feltárása itt csupán kisebb felületekre szorítkozott. E részletekből két épület maradványaira lehetett következtetni; mindkettő a 11 m széles limes útról nyílt és egy 3 m széles KNy-i római út választotta el őket. (Az út később a középkori templom főtengelye lett). Az É-i épület az eddigi részeredmények alapján talán közfürdő lehetett. A D-i épületnek, amelyet porticus szegélyezett, feltűnően jó állapotban maradt meg a padlófűtés-rendszere. A 2. sz.-ban nagy termekből állt, majd a 4. sz. második felében belső apsissal, oszlopcsarnokkal templommá alakították. Az apsisban oltáralapra utaló falazást találtunk, s az épülethez ekkor kis helyiségekből álló szárnyat toldottak. A templom és közvetlen környéke később temetkezési hellyé vált.[72]

A terület a 4. sz. közepe táján több szempontból is értékes lehetett, amire figyelmünket a későrómai vízvezeték falazata és vízkivételi építménye hívta fel. A már említett két csövű aquaeductus, amely a 4. sz. első harmadában létesült, annyi vizet szállított a szóban forgó területre, amennyi egész Óbuda lakosságának elegendő lett volna, az új lakótelep megépülte előtt. A legújabb régészeti kutatások arra mutatnak, hogy a 4. sz.-ban a castrumon kívül ezt a D-i területet részesítették előnyben, s itt folyt a legtöbb új építkezés. Ugyanekkor a canabae É-i regioja elhanyagolódott, s a század közepétől már csupán temetőként szolgált.[73]

A canabae É-i és D-i részének a beépítettsége, funkciója megfigyeléseink szerint a római uralom egész ideje alatt különbözött egymástól. Az É-i városrész – díszes épületek tanúsítják – a 2.–3. sz. folyamán a vezető állásúaknak, a magas rangú hivatalnokoknak, a helytartó környezetének volt a lakóhelye és hivataloknak adott szállást.

Az új óbudai ásatások lehetőséget nyújtottak ahhoz, hogy megkeressük a canabae határait. Az É-it a Filatori gát–Mozaik utca között, vagyis a Rádl árok mentén,[74] a Ny-it a Körte u.–Váradi u. vonalában, D-en az amphitheatrum D-i oldalán futó-, a római időkben még fel nem töltött – mély árok vonalával azonosítottuk.[75]

A katonaváros temetői nagyjából a vázolt sávban húzódnak. Több száz síros temető feltárása folyik a Bécsi út mentén, s ugyancsak több száz síros temető a Filatori köz–Bogdányi út–Zay u. között a Rádl árok D-i oldalán.[76] Hasonló nagyságú sírmező feltárására került sor az Aranyhegyi patak északi oldalán, a Benedek Elek–Huszti út térségében.[77] A késő-császárkori temetők közül elsősorban a 4. sz.-i castrum körül kialakult sírmezők feltárása említendő.

II. A katonaváros és a polgárváros közötti terület

Új eredménynek számít Aquincum kutatásában a katonaváros és a polgárváros közötti, mintegy másfél km hosszú sávnak a régészeti átkutatása. (Erre a munkára a Szentendrei út rekonstrukciója, a HÉV pálya részleges áthelyezése és felújítása, a Kaszás dülői lakótelep létesítése és helyén a korábbi kertváros teljes felszámolása nyújtott lehetőséget.) A régészeti munkák, (a terület kutatóárkokkal való tervszerű átpásztázásán kívül) néhány, a római kori topográfia szempontjából fontosnak ígérkező helyszínre tömörültek. Ilyen volt természetesen az aquaeductus vonala,[78] s kerestük ezzel párhuzamosan a római főút nyomát. Következő témaként az Aranyhegyi patak és a római út kereszteződésének a műszaki megoldása kínálkozott. Feltételeztük, hogy itt állandó híd állhatott, amely mellett – a gyakorlat szerint – útállomás lehetett.

Mindkét objektum nyomát megtalálták a Mozaik utca vonalában. Az Aranyhegyi patak régi medrében a híd tartozékára utaló hatalmas kőpillérek mutatkoztak, amelyek alapozásával a római szint alatt 4–6 m mélyre hatoltak. A patakmeder É-i partján, ettől a helytől kb. 100 m-re, több helyiséges kőépület maradványait tárták fel, amelynek négyszögét árokkal kerítették.[79] Az építmény mellett ÉK–Dny-i irányú út haladt a Duna felé, burkolatának egy szakaszát szabadították ki a föld alól. Az út irányában, a folyó partján egy fa cölöpökre alapozott római kori kőépület kerítőfalát bontották ki. A több sorban sűrűn levert cölöpöket épségben őrizte meg a folyó iszapja. Az egyik cölöp kérgébe LEG II AD feliratrövidítést vésték bele. Az épület K-i oldalát a folyó már elsodorta, a Ny-i traktus tisztázására még van remény.[80]

A katonaváros és a polgárváros közötti terület, a Mozaik u.–Benedek E. u. és a Záhony u.–Kazal u. között, feltűnően szegényes volt leletekben. Egyértelműen indokolják a beépítetlenséget a kutatóárkok metszeteiben mutatkozó jelenségek: a római korban az Aranyárok medre és árterülete húzódott itt széles sávban.[81] Az aquaeductus a patakmeder K-i oldalán haladt. A vízvezetékkel párhuzamos ÉD-i út igen jó állapotban megőrződött hosszabb szakaszát a Záhony utca és a D-i városfal között bontották ki.[82] Fontos eredménynek számít, hogy a szóban forgó útrészlethez csatlakozva sor kerülhetett az *aquincumi polgárváros* déli városkapujának a feltárására.

III. Az aquincumi polgárváros

A déli városkapu Ny-i tornyának az alapjait új közművek fektetéséhez kapcsolódó leletmentések során bontották ki. A kapu K-i tornya fölött az áramátalakító épület áll, amelynek alapozásakor bizonyára megsemmisültek a római építmény maradványai. A D-i városkapu Ny-i tornyának az alapozása kör alakú, felmenő falai sokszöget formáltak. Az ásatás alkalmával megfigyelték, hogy a városkaput valamikor a 3.–4. század fordulóján emelték egy korábban itt álló és alapjáig lebontott –bizonyára eltérő formájú – kapuépítmény helyén.[83] Véleményünk szerint a most kiszabadított D-i városkapu Ny-i tornyának a romját 1927-ben már megtalálták és újra betemették, mert az ókori falmaradványok a mai Szentendrei út járdája alatt rejlettek. De akkor e romokról az volt a vélemény, hogy egy – a római út mentén álló – kerek szentélyhez tartoznak.[84]

Fontos és új eredmény a polgárváros É-i kapujának a feltárása is a volt Krempl malom É-i végében. Egyelőre itt is csupán a Ny-i kaputorony romjainak a kiszabadítására nyílt lehetőség. Érdekes, hogy ez a kapu a római uralom végéig megőrizte 2. sz.-i jellegét: négyszögű tornyai között két – feltehetően boltíves – átjáron át közlekedtek. A kaput többször átépítették, később beszűkítették, járószintjét meg is emelték.[85]

A polgárváros védműveinek a feltárása terén komoly előrelépésről beszélhetünk. Az utóbbi években a város D-i, Ny-i és É-i oldalán újból és újból adódott alkalom a városfalak és a vizesárkok rendszerének a megfigyelésére.[86] A legjelentősebb eredménynek számít a municipium legkorábbi, palánk-szerkezetű városfalának és a hozzátartozó árkoknak és útnak a megkutatása mind a D-i, mind a Ny-i oldalon.[87]

Az aquincumi polgárváros középtengelyében mintegy 50 m széles sávban tartott a Szentendrei út rekonstrukciója. A két pályássá bővített út helyén a burkolatcseré-

vel a közművek cseréjével, új HÉV-pálya készítésével és egy 300 m hosszú betontámfal létesítésével járó földmunkákat használtuk fel régészeti megfigyelésekre. A terület közepén az aquaeductus maradványainak a feltárása folyt. Az É-i és a D-i városkapuk között különös figyelmet érdemel a többször megújított, megemelt római vízvezeték hitelesítő feltárása. Most nyílt első ízben lehetőség a szakaszonként beiktatott tartályok, a föld alatti elosztóvezetékek és a túlfolyó víz elvezetésére használt csatornák megfigyelésére, dokumentálására.[88]

A vízvezeték K-i oldalán váratlanul egy 3 m széles út burkolata tűnt elő, amelyen szintén többszöri felújítást, szintemelést végeztek. Az út K-i oldalát egy igen jó állapotban megőrződött kőfal szegélyezi (a fal koronáját a jelenlegi utcaszint, vagyis a járda vágja el). Az építmény 250 m hosszan áll, az aquincumi polgárváros forumát köti össze a D-i városkapuval és csak két keresztutca szakítja meg. A jelenleg is látható fal átlag 3 m magas, római kori kő ablak és ajtókeretek, valamint szellőzőnyílások és vízkifolyó kőcsatornák tagolják. A kőkeretben egy helyütt a vasrács töredéke is megőrződött; a küszöbök előtt lépcsők látszanak. Az építmény egyébként a polgárváros É–D-i főutcája K-i oldaláról nyíló boltsor hátsó traktusához tartozik. Külön érdekessége, hogy kb. 80 m-es szakaszán belül alagsori raktárakat alakítottak ki.[89] Ennek a boltsornak a D-i kapuhoz csatlakozó porticusszal szegélyezett szakaszát egyébként most első ízben figyelték meg ásatásokkal az Aquincum Múzeum bekerített területén kívül.[90]

Az aquaeductus Ny-i oldalán az aquincumi polgárváros negyedik (eddig ismeretlen) közfürdőjének a feltárása teljesen új régészeti eredménynek számít. Az épület teljes alaprajzát tisztázták, bejáratait faragott kő ajtókeretekkel, téglamozaik padlókat, a falakon átlag másfél méter magasan álló falfestést, a fürdő padlófűtését, csatornázását, vízellátását szolgáló vezetékrendszerét.[91]

A fürdő K-i oldalát sikátor választotta el az aquaeductus falától, s Ny felől az épület egy, már korábban feltárt utca határolta. A fürdőtől É-ra még három épületben folytak kutatások; műhelyek, majd a város KNy-i főutcájára fűződő boltok helyén.[92]

A Szentendrei út rekonstrukciójához kapcsolódva most nyílt első alkalommal lehetőség a polgárváros központjában álló nagy szentély teljes alaprajzának a tisztázására, a Ny-i és É-i oldalának a feltárására. A különböző építkezési korszakokat, sőt az épület funkcionális változásait bizonyító adatok is felszínre kerültek.[93]

A város K-i regiójában, a mai gázgyári lakótelep helyén, évenként rövidebb lélegzetű leletmentések folytak. Az eredmények közül kiemeljük egy falfestményekkel díszített épület részleges feltárását. A faldekoráció figurális mintái egyedül állóak Pannóniában.[94]

A polgárváros védművein kívül – a szóban forgó 1976–1980. éveket felölelő időszakban – ugyancsak leletmentő ásatások folytak, köztük néhány több évre áthúzódott. Az eredmények nyomán általános kép alakult ki a várost É, Ny, D és K felöl övező peremtelepülések funkciójáról, a beépítettség rendszeréről.

Az Óbudai Gázgyár területén, a polgárváros K-i falán kívül, a Duna-parti fazekastelep további épületmaradványai és fazekaskemencéi kerültek elő sok hulladékanyaggal.[95] A D-i oldalon – a Kazal u.–Huszti u. térségében – kiterjedt épületcsoport helyiségeit bontották ki a föld alól. Az épület a városfalat kívülről szegélyező 11 m széles kocsiútba torkolló, első ízben megfigyelt ÉD-i útról nyílt.[96] A város Ny-i oldalán, a védművekkel párhuzamosan futó kocsiút túlsó oldalán, egy-két helyiséges, kőfallal alapozott lakóházak sorát figyelték meg. Távolabb, a coloniától Ny-ra húzódó térségben tártak fel egy útmenti, több helyiséges villát a hozzá tartozó melléképületekkel. Ennek az új objektumnak a részletekbe menő megkutatásával fontos adatokat kaptunk a város gazdasági ellátását biztisító mezőgazdasági termelésről.[97] A polgárváros É-i kapujából kivezető út mentén folytatták a vízvezeték és a mellette haladó út feltárását.

A város mind a négy oldalán, az útmenti temetők helyén folytak a leletmentések. Kiemeljük az eredmények közül a nyugati – közismerten Aranyhegyi patak menti – sírmező néhány 2. sz.-i sírépítményét,[98] valamint a K-i temető – közismerten gázgyári sírmező – későcsászárkori sírjait.[99]

IV. A jelentősebb épületmaradványok műemléki bemutatása

A hagyományokhoz híven röviden felsoroljuk a legújabban feltárt épületmaradványok megőrzése, konzerválása és bemutatása terén végzett munkákat, a Budapesti Történeti Múzeum és a Fővárosi Műemlékfelügyelőség közös erőfeszítésével elért eredményeket.

Elsőként egy elkészült, befejezett romcsoportra hívjuk fel a figyelmet. Az új lakótelep központi részén, a Vöröskereszt u.-ban, lakóházak és egy szolgáltató-ház közötti kis parkban került bemutatásra a római kori legiostábor kaszárnyái helyén egy ókori és középkori falmaradványokból álló objektum. A 4. sz.-ban itt egy apsissal záródó csarnokos épület állott, romjait az 1973–1976. években tárták fel. A későrómai épület helyiségeit, még fennálló falait, terrazzopadlóját újra felhasználták a középkor folyamán. E római eredetű romokat befoglalták az új, 14. sz.-ban létesített Ferences kolostorba és templomba. Az új óbudai lakótelep központi részén e két történelmi korszak összefonódását jelképezi és a máival való kapcsolatára hivatott utalni ez a kis szabadtéri romterület.[100] A helyszínen előkerült római oszlop felállított másolata a figyelem felkeltése mellett egyben térplasztikaként is szolgál. E témához tartozik egy kísérlet: jelentősebb római kori szobrok, épületfaragványok, feliratok előkerülése helyén azok másolatát, modern keretbe foglalva, térplasztikaként helyeztük el. A Harrer Pál utcában az iskola és az óvoda bejárata előtti parkban, már három elkészült példány látható. Tovább vive ezt a gondolatot, a közeli öregek házánál a bejárati fal díszeként alkalmazták egy aquincumi relief másolatát.[101]

A Vöröskereszt u.-i kis romkertben látható falmaradványok, illetve épületrészlet töredékes volta és kevéssé látványos mivolta ellenére jól illusztrálja azt a törekvést, hogy Óbudán elsősorban olyan történelmi emlékeket őrizzenek meg a felszínen, amelyek az ókor és a középkor kapcsolatára utalnak.

A megőrzendő épületemlékek kiválasztásánál és a fenntartásukat eldöntő érvelésnél még két további feltétel jön számításba a római kor esetében. Az egyik a településtörténeti szempont; ennek alapján mutatják be pl. a táborkapuknak, a táborfalrészleteknek romjait. (A polgárvárosban a városkapuk és védművek maradványait.) Az erődfalak adják meg ugyanis az ókori települések kereteit, amelyeket némelykor a későbbi település is felhasznált. Óbudán a D-i táborkapu romkonzerválása befejezés előtt áll (volt Pacsirta u. 12–16. és Gyűrű u. helyén), a K-i táborkapué nemrég kezdődött meg (Kórház u. 7.). A kései, 4. sz.-ban emelt castrum D-i védműveinek a bemutatására megtörténtek az előkészületek a (Templom u.–Plébánia templom–Árpád-híd–Duna-part térségében).[102]

Egy következő, mondhatni legnépszerűbb szempont, amely a romok fenntartása mellett szólhat, a látványosság. Ennek az elvnek az alapján elsősorban a katonai közfürdő romjainak műemléki kialakítása említendő. Az együttes megmentése a legnagyobb műszaki nehézségekbe ütközött a kiszélesített Árpád-híd felüljáróját tartó pillérek között. A római kori fürdő úszómedencéi, tornacsarnoka, fedett termei és szabad oszlopcsarnokai díszkutakkal és épületfaragványokkal, a Flórián téri új közlekedési csomópont aluljárójában kerülnek bemutatásra, komoly anyagi ráfordítással.[103] Ugyanitt, a Flórián téri aluljáróhoz kapcsolódó parkban a legiostábor D-i falának egyik részletét őrizték meg, valamint a tribunus laticlavius épületében megtalált Mithras szentély berendezését.

A látványos emlékeknek egy másik válfaját az aquincumi katonaváros É-i részén, a mai Szentendrei út–Búvár u.–Folyamőr u.–Meggyfa u. térségében, a Filatori felüljáró D-i oldalán sikerült létrehozni. Terjedelmes épületet tártak itt fel az utóbbi években, amelynek mozaikpadlókkal, falfestményekkel, stukkómintákkal díszített helyiségeit részben védőépületben, részben nyitott romkertben őrzik meg. A konzerválás munkálatai második éve folynak.[104]

Az aquincumi legiostábor és a katonaváros romjai mellett a polgárváros romterülete is gyarapodott az új feltárások nyomán felszínre került és fenntartott műemlékekkel. A legnagyobb feladatokat az aquaeductus maradványainak a bemutatása jelentette. Az útrekonstrukció nyomán két pályássá bővített Szentendrei út középső elválasztó sávjában konzerválták a római vízvezeték romjait. A jobb rálátás érdekében az út Ny-i pályáját a római kori szinten vezetik, a K-it a mai járószinten, vagyis kb. 2 m-rel magasabban. A vízvezeték K-i oldalán összefüggő ókori falazat húzódik, szegélyén egy kis utca burkolata végig megmaradt. A szintek kiegyenlítése miatt konzolokra kellett emelni az autóutat. Az aqueductus lepusztult romjai nyomán ma nehéz volna az ókorban olyan látványos és fontos közmű eredeti állapotára ismerni. Ezért a műemléki szakasz mindkét végén egy-egy rövid rekonstrukciós szakasz készült a római aquaeductusról.[105]

Az elkészült műemléki munkák sorában említjük még a Szentendrei út és a Római út találkozásánál kialakított városfal részletet a hozzátartozó vizesárkokkal, amit ugyancsak rekonstrukció értelmez. A helyreállított városfalnak ezen a ponton szimbolikus jelentősége van, Aquincum É-i határvonalát jelzi. K-i irányban a legújabban feltárt É-i városkapu romjaival, egészül majd ki ez a falrészlet, ugyanakkor tovább bővül a romterület É-i fele is, mert a városfalat keresztező vízvezeték-maradványok bemutatását ebben az irányban máris folytatják a Pók utcai lakótelep előmunkálataihoz kapcsolódva.[106] A Szentendrei út Ny-i oldalán – még mindig ennek a romkomplexumnak a körzetében – folyik a polgárvárosi amphitheatrum romjainak a helyreállítása. A műemléki munkáknak menet közben itt bizonyos mértékig el kellett térniök az eredeti tervtől. A módosítást a HÉV sínpálya Ny-abbra való áthelyezése tette szükségessé. Elbontották ugyanis az ókori falakat kerítő hatalmas földrézsűt, így az amphitheatrum romaji K felé kinyíltak, látványuk összekapcsolódik a városfal és a vízvezeték együttesével.

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarium Hungaricae
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
BpR	Budapest Régiségei
RégFüz	Régészeti Füzetek
Bertalanné 1980	*Bertalan V.-né:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)
Bertalanné 1981	*Bertalan V.-né:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)
B. Tóth 1980	*B. Tóth Á.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)
B. Tóth 1981	*B. Tóth Á.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)
Facsády 1976	*Facsády A.:* Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)
Facsády 1977	*Facsády A.:* Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)
Facsády 1978	*Facsády A.:* Előzetes jelentés.
Facsády 1979	*Facsády A.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)
Facsády 1980	*Facsády A.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)
Facsády 1981	*Facsády A.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)
Kaba 1976	*Kaba M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)
Kaba 1978	*Kaba M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)
Kaba 1979	*Kaba M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)

Kaba 1980 — *Kaba M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)

Kérdő 1976 — *Kérdő K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)

Kocsis 1978 — *Kocsis L.:* Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)

Kocsis 1979 — *Kocsis L.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)

Kocsis 1980 — *Kocsis L.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)

Kocsis 1981 — *Kocsis L.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)

Németh 1976 — *Németh M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)

Németh 1977 — *Németh M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)

Németh 1979 — *Németh M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)

Németh 1981 — *Németh M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)

Parragi 1978 — *Parragi Gy.:* Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)

Parragi 1979 — *Parragi Gy.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)

Pető 1976 — *Pető M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)

Pető 1978 — *Pető M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)

Pető 1980 — *Pető M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)

Pető 1981 — *Pető M.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)

Póczy 1976 — *Póczy K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)

Póczy 1977 — *Póczy K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)

Póczy 1978 — *Póczy K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)

Póczy 1979 — *Póczy K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)

Póczy 1980 — *Póczy K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)

Póczy 1981 — *Póczy K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)

Szirmai 1976 — *Szirmai K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 29 (1976)

Szirmai 1977 — *Szirmai K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)

Szirmai 1978 — *Szirmai K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)

Szirmai 1979 — *Szirmai K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)

Szirmai 1980 — *Szirmai K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1980)

Szirmai 1981 — *Szirmai K.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)

Topál 1979 — *Topál J.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1979)

Zsidi 1977 — *Zsidi P.:* Előzetes jelentés. RégFüz 30 (1977)

Zsidi 1978 — *Zsidi P.:* Előzetes jelentés. RégFüz 31 (1978)

Zsidi 1979 — *Zsidi P.:* Előzetes jelentés. RégFüz 32 (1980)

Zsidi 1980 — *Zsidi P.:* Előzetes jelentés. RégFüz 33 (1981)

Zsidi 1981 — *Zsidi P.:* Előzetes jelentés. RégFüz 34 (1981)

Jegyzet

1. Az 1975. év végéig elért eredmények rövid összefoglalása korábbi irodalommal *Póczy K.:* Aquincum. Der römische Limes in Ungarn (Székesfehérvár, 1976), 82–85.
2. *Zolnay L.*, BpR 1973, 265; *Nagy T.*, BpR 24/1976, 411; *Póczy K.–Kocsis L.*, 1978, 41; *Kocsis L.*, 1980, 33.
3. *Szirmai* 1978, 42; *Kocsis* 1980, 33; 1981, 29.
4. *Kocsis* 1980, 33; 1981, 29.
5. *Szirmai–Facsády–Kocsis* 1978, 40–41; *Kocsis* 1979, 41.
6. *Szirmai* 1980, 31; *Kocsis* 1981, 29.
7. *Szirmai* 1977, 17–18; 1978, 42–43; 1979, 10. Az épületcsoportról és a falfestményekről szóló részletes publikáció a jelen kötetben.
8. *Szirmai* 1979, 10.
9. *Facsády* 1978, 40; 1977, 18–19; *Tóth* 1981, 38.
10. *Kocsis* 1981, 29.
11. *Zsidi* (a 118–221. számú sírokról) 1981, 31; (a 118. sír feltárásáról) 1979, 38.
12. *Kaba M.*, (a Benedek E. u.-i feltárásról) 1976, 31–32; (az Aranyhegyi–Keledi u.-i feltárásról) 1979. 37.
13. *Bertalan V.-né–Póczy K.:* Tájékoztató az 1977. évi óbudai feltárások eredményeiről. Közlemények (Bp. Főv. Tan. Tud. Intézm.) I/1978, 52–61.
14. *Parragi* 1979, 42; *Németh* 1979, 43.
15. *Topál* 1979, 42; *Németh* 1981, 32.
16. *Facsády* 1978, 40; *Németh* 1979, 41.
17. *Póczy–Facsády–Kérdő* 1976, 26; *Éry–Facsády* 1976, 25; *Facsády* 1977, 19.
18. *Facsády* 1978, 40–41 és 43.
19. Előzetes jelentések az egyes útszakaszokon végzett leletmentésekről: *Facsády* 1976, 30–31; *Szirmai* 1976, 24; *Póczy* 1977, 21; *Szirmai* 1977, 18; *Szirmai* 1978, 38; *Zsidi* 1978, 38–39; *Szirmai* 1979, 39; *Kaba* 1980, 36; *Póczy–Zsidi* 1980, 37.

20. *Póczy–Kocsis* 1979, 40; *Facsády* 1979, 41; *Kocsis* 1981, 29.
21. *Pető* 1981, 35–36; *Zsidi* 1981, 36.
22. Lásd 2–6. jegyzeteket, valamint *Szirmai* 1979, 10; 1980, 31; *Kaba* 1978, 37; 1980, 32.
23. *Szirmai K.:* Kutatások az aquincumi II–III. századi legióstábor praetenturájában 1973–1977 között. ArchÉrt 1980, 187–200.
24. *Pető:* Római kori sírépítmény és szentély darabjai Csillaghegyen. BpR 24 (1976), 215; *Tóth* 1980, 39 (békásmegyeri leletmentésről).
25. *Zsidi* 1980, 37.
26. *Pető* 1978, 43–44; 1981, 30; valamint részletes publikáció a jelen kötetben. *Zsidi* 1981, 31.
27. *Németh* 1976, 31.
28. Lásd 12–14. jegyzeteket, valamint *Zsidi* 1979, 36; 1980, 28–31; 1981, 25–27; 1981, 31.
29. *Pető* 1980, 29.
30. *Németh* 1977, 21; *Zsidi* 1978, 45; 1979, 36; 1980, 39. A fazekastelep területén folytatott leletmentéseinek eredményeit a jelen kötetben publikálja.
31. Évenként összefoglaló jelentéseket adtunk az Archeológiai Értesítő, illetve a Régészeti Füzetek, valamint a Budapest Régiségei köteteiben. Lásd *Póczy* 1977, 16–17; 1978, 34–36.
32. *Kőszegi* 1976, 6.
33. *Németh* BpR 24 (1976), 416.
34. *Pető* BpR 24 (1976), 427; 1978, 47.
35. *Szirmai* 1978, 47.
36. *Szirmai* 1977, 30; 1978, 47. Eredményeit a jelen kötetben levő publikációban foglalja össze.
37. *Tóth–Vékony:* Beitrage zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. ActaArchHung 22 (1970), 115–138.
38. Előzetes jelentések: *Póczy* 1976, 26 (az ÉD-i útról és az utat szegélyező épületekről); *Németh* 1979, 41 (a palánkszerkezet pillérkötegeiről és az ÉD-i fossáról); *Facsády* 1980, 34 (a KNy-i fossáról); *Topál* 1979, 41.
39. *Kérdő* előzetes jelentése az 1981. évi eredményekről a jelen kötetben.
40. *Németh* jelen kötetben levő előzetes jelentése.
40. *Szirmai* előzetes jelentése a Búvár u.–Folyamőr u.-i ásatásokról a jelen kötetben. Előzmény: 1980, 34–35.
42. *Németh:* Régészeti megfigyelések az ÉK-i táborsaroknál (előzetes jelentés). BpR 24 (1976), 62; *Kocsis* 1980, 33, valamint értékelő publikációja a jelen kötetben.
43. *Kocsis* 1981, 32. Megfigyelései a Solymári u.–Teszársz Károly u.-ra vonatkoznak.
44. Az É-i táborfal helyét a principia középtengelyétől a D-i táborfal távolságával egyező távolságban tárta fel *Kocsis* 1981, 29. Ugyanennek a védműnek egyik szakaszát figyelte meg korábban *Németh* 1976, 24, a DK-i saroknál. Eltérő irányú és korábbi konstrukciójú É-i védművekről ugyanitt *Pekáry–Póczy:* Három metszet az aquincumi tábor védőrendszerénél. BpR 18 (1958), 52.
45. *Kocsis* 1980, 33.
46. *Szirmai K.:* Kutatások az aquincumi II–III. századi legióstábor praetenturájában 1973–1977 között. ArchÉrt 107 (1980), 187–200.
47. A retentura utcahálózatának rekonstrukciójára *Kocsis L.* tett kísérletet (publikációja előkészületben).
48–49. *Kocsis* 1979, 40; 1980, 33; 1981, 29.
50. *H. v. Petrikovits:* Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit. Opladen, 1975, 108.
51. *Szirmai* 1978, 42–43; 1979, 10. A falkép publikációja a jelen kötetben.
52. *Kaba* 1978, 37; 1980, 32; *Szirmai* (a fürdő nyugati szárnyának ásatásáról) 1978, 36.
53. A 3. század első feléből építési felirat, amely Hercules-templom felavatásáról számol be, a tábor K-i védművei mellett került elő 1977-ben, *Bánosi Gy.* publikációja a jelen kötetben.
54. Ehhez: *Póczy K.:* A porta praetoria feltárása az aquincumi legióstáborban. BpR 24 (1976), 79.
55. *Póczy K.:* Az aquincumi legióstábor kutatása Óbudán. BpR 24 (1976), 15–16.
56. A későrómai castrum védműveiről előzetes jelentések 1976 óta: a Ny-i oldalról *Szirmai* 1977, 17–18; a DK-i saroktoronyról *Facsády–Szirmai–Németh* 1978, 41; a D-i oldalról *Facsády* 1977, 18–19; a K-i oldalról *Facsády–Szirmai–Németh* 1978, 40 és *Bertalan* 1980, 33. Előzmény: *Szirmai* BpR 24 (1976), 407.
57. *Facsády–Szirmai* 1978, 39–40; *Facsády* 1980, 34; *B. Tóth* 1981, 27–28.
58. *Póczy:* Az aquincumi legióstábor és katonaváros romjainak a feltárása. BpR 24 (1976), 16. old. és 46–47. jegyzet. A későrómai castrum É-i és D-i fele nem volt mindig azonos módon használatban és a védművek sem azonosak minden szakaszon.
59. *Szirmai* BpR 24 (1976), 414–415.
60. *Hampel J.:* Aquincum történetének vázlata. ArchKözl 8 (1871), 178.
61. Országos Műemléki Felügyelőség Adattára, ltsz.: 14623.
62. *Bertalan V.-né:* Adatok Óbuda középkori helyrajzához. BpR 23 (1973), 104; Előzetes jelentés: BpR 24 (1976), 441; RégFüz 34 (1981), 69–70.
63. A legismertebb példák a Rajna vonalán: Boppard, Kaiseraugst, ehhez *H. v. Petrikovits:* Das römische Rheinland. Berlin–Graz, 1974, 187. – A legjobb állapotban Svájc területén megőrződött ókori templomok a későbbi keresztény templomok alatt: *R. H. Sennhauser:* Kirchen der Schweiz VI. Basel, 1979, 133, Abb. 5.
64. *Dercsényi D.:* XI. századi királyi kőfaragóműhely Budán. BpR 13 (1943), 258, az óbudai Fő téri prépostsági templom romjaiból későrómai oszlopfőket említ.
65. *Facsády* 1977, 19.
66. *Kaba* 1980, 32. A Vöröskereszt u.-i romokról *Szirmai K.–Altmann J.:* Előzetes jelentés a Ferencesek temploma és a via praetoriától É-ra húzódó római kori épületmaradványok kuta-

tásáról. BpR 24 (1976), 233. A későrómai apsisos épületből a 64. jegyzetben említett oszlopfőkkel azonos példány került elő.

67. Az ÉNy-DK-i vízvezetékről előző irodalommal *Németh M.:* Római kori lakóház és vízvezeték az aquincumi canabae-ban. BpR 24 (1976), 153.
68. Előzményekről *Wellner I.*, BpR 24 (1976), 418; *Parragi* 1978, 16; *Szirmai* 1979, 39; 1980, 34–35; 1981, 29.
69. *Kuzsinszky B.:* Aquincum, Ausgrabungen und Funde, Budapest, 1934, II. térképen, Búvár u.–Szentendrei útnál.
70. Selyemgombolyító területén folytatott ásatásról előzetes jelentés *Szirmai* 1981, 29.
71. Országos Műemléki Felügyelőség Adattára, ltsz.: 10869.
72. *Póczy* 1977, 20. A középkori romok térségében előkerült római épületmaradványokról *Bertalan V.-né:* Óbudai klarissza kolostor. BpR 24 (1976), 269–271.
73. *Németh M.*, lásd a 67. jegyzetben. A temetőhöz tartozó sírkápolnáról *Parragi Gy.:* Karéjos épület a Kiscelli u.-ban. BpR 24 (1976), 177.
74. *Zsidi* 1977, 20. A romok közelében a múlt században Silvanust és Silvanákat ábrázoló votivtáblákat találtak, ami útkereszteződésre utal. A reliefről *Hampel J.:* Aquincumi temetők. BpR 3 (1891), 67–68.
75. *Topál* ásatási jelentése a Nagyszombat u.–Bokor u. sarkán levő ásatásról, 1979, 42.
76. *Zsidi* 1979, 38; 1981, 31. (A sírmező első részletét a Filatori-gát készítésekor, illetve annak földmunkái alkalmával a század elején találták meg, az irodalomban Raktár-réti temetőként ismertették.)
77. *Kaba* 1979, 37–37. A Benedek E. u.-i temető néven ismert, évek óta tartó feltárás legújabb eredményeiről.
78. *Kaba* a vízvezeték ásatásáról 1980, 36–37. Az ún. Mária-kőtől D-re a múlt században még 72 pillér romja látszott, de e maradványok nem képeztek összefüggő szakaszt, erről *Gömöri Havas S.*, BpR 2 (1890), 70.
79. *Zsidi* 1978, 38–39.
80. *Zsidi* 1978, 38–39; 1980, 36.
81. *Pető* 1978, 43–44, valamint részletes publikáció a jelen kötetben.
82. *Zsidi* 1978, 39.
83. *Kaba* 1980, 36–37; *Póczy–Zsidi* 1980, 37.
84. *Nagy L.:* Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása 1923–1935. években. BpR 12 (1937), 272, ugyanezen a helyen egy római kori „kerek szentély" előkerüléséről számol be. Az új ásatási eredmények szerint bizonyos, hogy a város D-i kaputornyát találta meg, s szentélyre a közelből származó istenszobrocskák miatt gondolt.
85. *Zsidi P.* 1981. évi ásatása, előzetes jelentést közölt megfigyeléseiről a jelen kötetben.
86. *Póczy* 1976, 34; *Zsidi* 1981, 27.
87. *Zsidi* 1981, 27.
88. *Kaba M.*, BpR 24 (1976), 225; 1976, 35–36; 1980, 36–37; *Pető* 1976, 34–35.
89. *Póczy–Zsidi* 1980, 37.
90. *Pető* 1976, 32–33. Boltsor porticussal a déli városkapu előtti útszakasz mentén.
91. *Zsidi* 1977, 20; 1980, 37.
92–93. *Póczy–Zsidi* 1980, 37.
94. *Németh* BpR 24 (1976), 422; 1977, 21; *Pető* 1976, 32; 1977, 22.
95. *Zsidi* 1978, 45; 1979, 36. Eredményeiről részletes publikációt közöl a jelen kötetben.
96. *Pető* 1980, 38. Publikáció ásatási eredményeiről a jelen kötetben.
97. *Zsidi* 1981, 30–31.
98. *Kaba* 1979, 37.
99. *Németh* 1977, 21; *Zsidi* 1980, 39.
100. A Vöröskereszt u.-i romkert műemléki terveit *Istvánfi Gyula* építészmérnök készítette.
101. A római kori kőemlékek másolatának felhasználásával *Jurcsik Károly* építészmérnök tervei nyomán készültek a térplasztikák.
102. A D-i táborkapu romjainak műemléki tervei *Bende Csaba* építészmérnök, a keleti táborkapué *Hajnóczi Gyula* építészmérnök, a későrómai erőd D-i bástyájának műemléki tervei *Istvánfi Gyula* építészmérnök munkája nyomán készültek.
103. Az aluljáróban bemutatásra kerülő katonai közfürdő, a legióstábor erődfalának részlete és a D-i táborkapu, valamint épületcsoport romjainak a bemutatása *Ágostházi László* építészmérnök tervezése.
104. A Búvár u.–Folyamőr u.-i épületcsoport műemléki bemutatásának terve *Virág Csaba* építészmérnöktől származik.
105. Az aquaeductus Szentendrei úti szakaszának romkonzerválási és rekonstrukciós munkái *Hajnóczi Gyula* építészmérnök tervei nyomán készültek.
106. A Pók u.–Szentendrei út szögletében bemutatott és rekonstruált városfalszakasz *Hajnóczi Gyula* építészmérnök munkája.

PÓCZY KLÁRA

AQUINCUM–CASTRA, CANABAE, COLONIA
(Zusammenfassung der Grabungsergebnisse der Periode 1976–1980)

Unter dem Titel „Ausggrabungen der Ruinen des Legionslagers und der Militärstadt von Aquincum und deren Darstellung als Baudenkmäler" publizierte ich in der Zeitschrift Budapest Régiségei Bd. 24. (1976) S. 11–30 die Zielsetzungen der im Zusammenhang mit den Bauarbeiten einer neuen Wohnsiedlung im Stadtzentrum von Óbuda durchgeführten archäologischen Forschungen und deren bis 1975 erzielten Ergebnisse. Im folgenden versuche ich, die Ergebnisse der Grabungen in den Jahren 1976–1980 zusammenzufassen, wobei ich erwähne, auf welche historischen und topographischen Fragen wir im derzeitigen Stadium der Forschungen drignlichst Antwort suchen. Der Bericht folgt jener Tradition, wonach das Militärlager und die um dieses entstandenen Canabae von der Bürgerstadt und deren Umgebung gesondert behandelt werden.

I. *Die Militärlager und ihre Siedlungen. Die Militärlager, die viei und die Canabae*

In einem Streifen von etwa 100–150 vom derzeitigen rechten Ufer der Donau gerechnet zeigen sich Spuren prähistorischer Siedlungen unterschiedlichen Alters. In den Jahren 1976–1978 kam es sowohl in der Kreuzung Lajos utca–Árpád fejedelem útja wie auch in der Harrer Pál utca zur Erschliessung mehrerer prähistorischer Erscheinungen. Diese sind teils bienenkorbförmige Grubenwohnungen aus der zweiten Phase der Bronzezeit, teils früheisenzeitliche Pfahlbauten der LT D Periode. Es ist uns gelungen, ein quadratisches Wohnhaus mit Steinen gepackte abgerundeten Ecken freizulegen.

In den letzteren Jahren waren wir mit besonderer Sorgfalt darauf bedacht, auf dem Areal zwischen dem Donauufer – Árpád-Brücke – Pfarrkirche und Synagoge in einem Ausmass von ca. 150X150 m die Möglichkeit zu archäologischen Forschungen zu schaffen. Wir suchten hier das vermütete ala Lager der Flavier Zeit. Als Resultat wurden in mehreren Reihen Spuren von Holzpfählen und Spitzgräben gefunden, deren zusammenhängendes System weitere Ausgrabungen benötigen. Das Fundmaterial stammt aus der zweiten Hälfte des 1. Jh. Von Bedeutung sind Fragmente einer Bauinschrift deren Reste, in den Text eines bereits publizierten Baudenkmals eingefügt werden kann und den Namen des in Óbuda zur Vespasianus-Zeit stationierten Hilfstruppe angibt.

In der Zeitspanne 1977–1981 konnten die kennzeichnenden Daten des im II. Jh. errichteten Legionslagers geklärt werden. Seit 1976 hatten wir Gelegenheit auch an der vierten, der westlichen Mauerstrecke Grabungen durchzuführen, und so wurden die Spuren der Lagermauer, der verschütteten Wassergräben und des Strassenkörpers gefunden.

Als wichtiges Ergebnis der letzteren Jahre gilt die Rekonstruktion des Strassennetzes im Castrum. Bis 1976 waren die Spurlinien der beiden Hauptstrassen bekannt, doch erst jetzt gelang es uns an einem längeren Abschnitt der via principalis die Perioden der Strasse zu klären. Zugleich zeichnete sich durch Freilegung je eines Abschnittes sämtlicher Hauptverkehrslinien sowohl in der Prätentur wie auch in der Retentur die gesamte Einteilung, die innere Gliederung des Lagers ab.

In der früheren Grabungsperiode wurde das Lagerforum mit der Principia ans Tageslicht gebracht. In den Jahren nach 1976 erforschten wir das Gebäude des stellvertretenden Legionskommandanten, des Tribunus laticlavius. Die beiden Innenhöfe umfassende, grosse Gebäudekomplex stand an der Via principalis dextra in der Prätentur. Zu einem Hof gehörte ein Heiligtum, in dem an Mithras geweihten Altarsteinen die Namen mehrerer Tribuni laticlavii aus dem 3. Jh. erhalten geblieben sind. Die Wand des Heiligtums schmückte ein Fresko mit Szenen des Mithras-Kults.

Gegenüber dem Hauptportal des Gebäudes, an der westlichen Seite der Via principalis dextra waren gleichfalls mehrere Jahre dauernde Erschliessungen zwischen den Überresten der Versammlungsräume der Schola der I. Kohorte im Gange. Die einstige Bestimmung des Gebäudes entschied auch diesmal der Text eines zwischen Trümmern gefundenen Inschriftsteines. Der Ort des Gebäudes bot uns die Möglichkeit, die verschiedenen Theorien hinsichtlich der Scamna zu dokumentieren.

Seit 1976 fanden neue Forschungen zwischen den Ruinen der Kasernen in der Prätentur statt. Früher schon waren zwei solche Gebäudegruppen (in der Vörösvári út und in der Vöröskereszt utca) ans Tageslicht gekommen, dieser dritte Kasernenkomplex erhob sich in der südöstlichen Ecke des Lagers, mit dem Eingang von der Via Sagularis aus. Das Gebäude wurde, ähnlich wie die bisher erforschten, im Laufe der Jahrhunderte vielfach umgebaut. Der Raum des Kommandanten wurde im 3. Jh. mit einer Wandmalerei geschmückt, die eine Weinleseszene darstellt.

Im grossen Bad des Legionslagers sind die Erschliessungen seit Jahren – auch heute noch – im Gange, in deren Verlauf ist es gelungen, die Ausdehnung des öffentlichen Gebäudes festzustellen. Als weiterer Erfolg gilt die Auffindung der mächtigen Palästra des Bades, einer Bassinreihe in Richtung N–S sowie das der Wasserversorgung des Bades dienenden Kanal- und Wasserleitungsnetzes. Im Laufe der Forschungen konnten die das Bad abgrenzenden Strassen geklärt und der mit Architektursteine verzierte Haupteingang der Gebäudegruppe gefunden werden.

Trotz der geschilderten Ergebnisse ist die grösste Neuigkeit bei der Erforschung der Militärlager von

Aquincum die Auffindung des im Laufe des 4. Jh. erbauten Castrums. Im Jahr 1976 berichteten wir über den Beginn der auf dem Gebiet des Castrum durchgeführten Grabungen. In der Grabungsperiode 1976–1980 wurden der südöstliche Eckturm, an der S-Seite ein Teil des Wassergrabens und ein längerer Abschnitt der östlichen Lagermauer am Donauufer freigelegt. Ebenfalls als ein bedeutender Fortschritt können die Forschungen an mehreren Gebäuden im Inneren der Festung, sowohl an der südlichen wie auch an der nördlichen Seite der Árpád-Brücke bewertet werden.

Auf dem Gebiet der *Canabae* von Aquincum waren in der Grabungsperiode 1976–1980 an 82 verschiedenen Stellen archäologische Arbeiten im Gange. Von diesen zeigten die sehenswertesten Ergebnisse die im Raum Buvár utca–Szentendrei út–Meggyfa utca–Folyamőr utca durchgeführten Forschungen. Auf diesem Gebiet arbeitet das Museum seit 1973 fast ununterbrochen, und während dieser langen Zeit ist es uns gelungen, die Überreste eines Gebäudes mit einer Grundfläche von ca. 120X150 m ratenweise ans Tageslicht zu befördern. Das Gebäude war mit Wandmalerei, Mosaikböden, Stuckverzierung und Skulpturen geschmückt.

Von den *Begräbnisstätten der Militärstadt* wurden entlang der Bécsi út, das heisst an der westlichen Seite des Castrums, mehrere hundert Gräber freigelegt, und an der Stelle der grösseren Begräbnisstätte mit ebenfalls mehreren hundert Gräbern, zwischen der Filatori köz–Bogdányi út–Zay utca, an der W-Seite des Rádl árok sind die Grabungen im Gange. Die Erschliessung eines Gräberfeldes in ähnlichem Ausmass erfolgte an der N-Seite des Aranyhegyi patak, im Raum Benedek Elek utca–Huszti út. Von den spätkaiserzeitlichen Begräbnisstätten verdienen vor allem die Erschliessung der nächst der Castrummauer aus dem 4. Jh., später unmittelbar an dieser entstandenen Gräberfelder erwähnt zu werden.

II. *Das Gebiet zwischen Militärstadt und Bürgerstadt*

Als neues Ergebnis kann man die Forshcung des ungefähr 1,5 km langen Streifens zwischen der Militärstadt und der Bürgerstadt zu bewerten. Die archäologischen Arbeiten konzentrierten sich auf die hinsichtlich der Topographie der Römerzeit für wichtig erscheinenden Schauplätze. Ein solcher war natürlicherweise die Linie des Aquaeductus, wobei wir parallel zu dieser die römische Hauptsstrasse suchten. Das folgende Forschungsthema war die Beobachtung der technischen Lösung jener Strassenstrecke, die den Aranyhegyi–Bach überquert. Wir nahmen an, dass hier eine ständige Brücke bestand, neben der sich – der Praxis entsprechend – eine Strassenstation befand. Die Spuren beiden Objekte fanden wir im Umkreis der Mozaik utca.

III. *Die Bürgerstadt von Aquincum*

An allen vier Seiten der Whranlage des Municipiums wurden in der besprochenen Grabungsperiode Forschungen angestellt. Das Fundament des westlichen Turmes *des südlichen Stadttores* wurde z. B. im Laufe von Rettungsgrabungen im Zusammenhang mit neuzeitlichen Komunalbauten freigelegt. Oberhalb des östlichen Turmes des Süd-Tores steht heute ein Transformatorenhaus, bei dessen Fundierung die Überreste des römischen Baues noch vor Jahrzehnten sicherlich vernichtet wurden. Die Fundamente des westlichen Turmes blieben hingegen in gutem Zustand erhalten. Der Bau ist kreisförmig, die aufgehende Mauern dürften vieleckig sein.

Gleichfalls ein wichtiges und neues Ergebnis ist die Erschliessung des *Nord-Tores* der Bürgerstadt am N-Ende der einstigen Krempl-Mühle. Vorderhand war auch hier nur die Freilegung der Ruinen des westlichen Turmes möglich. Interressant ist, dass dieses Tor seinen Charakter vom 2. Jh. bis zum Ende der Römerherrschaft bewahrt hat: Zwischen seinen beiden viereckigen Türmen wickelte sich der Verkehr ab. Das Tor wurde mehrfach umgebaut, später eingeengt und die Fahrbahn erhöht.

In der Erschliessung der Wehranlage der Bürgerstadt kann man von wichtigen Fortschritten berichten. Im Laufe der letzteren Jahre ergaben sich immer wieder Gelegenheiten zur Beobachtung der Mauerstrecke und der Spitzgräben an der Süd-West- und Nordseite. Als bedeutendster Erfolg gilt die Erforschung der frühesten Stadtmauer mit Holzkonstruktion und Spitzgräben sowohl an der Süd- und Westseite.

Im Zentrum der Bürgerstadt war die Erschliessung der Überreste des Aquaeductus im Gange, zwischen dem nördlichen und südlichen Stadttor. Die wiederholt erneuerten, öfters höher gesetzten Wasserleitung, ist beachtungswert. Jetzt bot sich erstmals die Gelegenheit zur Beobachtung und Dokumentierung der etappenweise eingeschalteten Behälter, der unterirdischen Verteilungsleitungen und der zur Ableitung der Überlaufwassers benutzten Kanäle.

An der O-Seite der Wasserleitung kam unerwartet die Pflasterung einer 3 m breiten Strasse zum Vorschein, der ebenfalls mehrfach erneut- und erhöht wurde. Die O-Seite der Strasse ist von einer in recht gutem Zustand erhaltenen Steinmauer flankiert. Das Objekt steht in einer Länge von 250 m und verbindet das Forum der Bürgerstadt von Aquincum mit dem südlichen Stadttor, es ist durch zwei Querstrassen unterborchen.

Die Freilegung des vierten (bisher unbekannten) öffentlichen Bades der Bürgerstadt von Aquincum, an der W-Seite des Aquaeductus, gilt als ein völlig neues archäologisches Ergebnis. Die O-Mauer des Bades würde durch ein Gässchen von dem Aquaeductus getrennt, im W verlief eine schon früher erschlossene Gasse zum Gebäude. Nördlich vom Bad wurden noch in drei weiteren Gebäuden Forschungen durchgeführt; an der Stelle von Werkstätten, später an der von Geschäften, die sich an der ostwestlichen Hauptstrasse der Stadt befanden.

Anschliessend an die Rekonstruktion der Szentendrei út bot sich jetzt erstmals Gelegenheit zur Klärung des Grundrisses des im Mittelpunkt der Bürgerstadt stehenden grossen Heiligtums und zu Ausgrabungen in dessen NW-en Hälfte. Gelegentlich der Forschungen wurden auch die verschiedenen Bauepochen und selbst

die Daten beobachtet werden, welche die funktionellen Änderungen des Gebäudes nachweisen.

In der O-Region der Stadt, an Stelle der Wohnsiedlung der heutigen Gasfabrik, wurden jährlich kürzere Rettungsgrabungen durchgeführt. Von den Ergebnissen wollen wir die teilweise Freilegung eines mit Wandmalereien geschmückten Gebäudes hervorheben. Die figurale Wanddekoration scheint in Pannonien einzigartig zu sein.

Ausserhalb der Wehranlage der Bürgerstadt wurden in der die Jahre 1976–1980 umfassenden Periode ebenfalls Rettungsgrabungen durchgeführt, von diesen zogen sich einige auf mehrere Jahre hinaus. Aufgrund der Ergenisse gestaltete sich ein Gesamtbild der Funktionen der Vorsädte in N, W, S und O, und deren Bebauungssystem aus.

An allen vier Seiten der Stadt, anstelle der sich entlang der Strassen hinziehenden Friedhöfen fanden Rettungsgrabungen statt. Von denen einige Grabbauten aus dem 2. Jh. im westlichen – neben dem Aranyhegyi–Bach befindliehen – Gräberfelder sowie die spätkaiserzeitlichen Gräber in der östlichen Begräbnisstätte – dem Gräberfeld der Gasfabrik – hervorzuheben sind.

IV. *Restaurierte römische Ruinen als Baudenkmäler*

Den Traditonen getreu berichten wir kurz über die Arbeiten, die auf dem Gebiet der Konservierung und Denkmalpflege der neuerdings freigelegten Gebäudereste geleistet wurden. Dank der durch die gemeinsamen Anstrengugen des Budapester Historischen Museum und dem Denkmalamt der Ungarischen Hauptstadt, gelang es, bei einige wichtige Ruinenkomplexe sowohl im Militärlager (im 2. und im 4. Jh. errichtete Castra) als auch im Gebiet der Militärstadt und der Bürgerstadt die Arbeiten des Denkmalschutzes durchuführen. Im besprochenen Zeitabschnitt wurde an der Ecke der Vöröskereszt utca und Miklós utca, anstelle der Kasernen des Legionslagers, auf dem Gebiet der Prätentur ein kleiner Ruinengarten errichtet. Die Restaurierung ist im Gange auf dem Verkehrsknotenpunkt Flórián tér in einer Unterführung bei dem monumentalen Ruinenkomplex des grösseren Militärbades und bei den Überresten des südlichen Lagertors, die als zusammenhängendes Ruinenfeld dargestellt werden.

Auf dem Gebiet der Bürgerstadt wurde auf der neuen Autobahn die Konservierung eines Abschnittes des Aquaeductus in einer Länge von 300 m fertiggestellt.

Abbildungen

Abb. 1. Siedlungen aus der Römerzeit auf dem Gebiet von Budapest: das Legionslager von Aquincum, Militärstadt, Bürgerstadt, Brückenköpfe, Wachttürme.

Abb. 2. Das Lager der II. adiutrix legio in Aquincum im 2–3. Jahrhundert und die wichtigeren Bauten der Militärstadt: 1) Lagermauer, 2) Wassergraben, 3) Bastei, 4) Lagertor, 5) via sagularis, 6) via principalis, via praetoria, 7) via quintana, via vicinaria, 8) cloaca, 9) aquaedustus, 10) principia, Lagerforum, 11) Wirtschaftsgebäude, 12) fabrica, 13) horreum, 14) thermae maiores, 15) Kaserne, 16–17–18) tabernae, 19) Markthalle, 20) deversorium mit Wannenbad, 21) Gebäudeteil mit Wandmalerei, 22) Kaufläden mit Arkadenreihe, 23) Lagerraum, 24) öffentliches Bad, 25) Palast des Statthalters.

Abb. 3. Lageplan des spätrömischen castrum mit dem Ort der bedeutenderen Institutionen des Mittelalters (Ergänzungen nach Frau Bertalan): 1) die Katharinenkapelle, die sich vermutlich in der nordwestlichen Ecke des Lagers befunden hat, 2) an Stelle eines spätrömischen Hallengebäude mit Apsis die Franziskanerkirche und Kloster, 3) zwischen den Ruinen eines öffentlichen Bades Gebäudespuren mit Feuerstelle, 4) im westlichen Turm des südlichen Lagertor Einbauten und Spuren des Straßenbenutzung, 5) Marktplatz beim südöstlichen Eckturm des spätrömischen castrum, 6) an Stelle eines öffentlichen Gebäudes und einer altchristlichen Kapelle die Klarissenkirche und Kloster, 7) im militärischen Amphitheater die Burg Kurszáns.

Abb. 4. Lageplan der auf dem Gebiet der Militärstadt von Aquincum durchgeführten Erschliessungen.

Képjegyzék

1. kép. Római kori települések Budapest területén: az aquincumi legios tábor, katonaváros, polgárváros, hídfőállások, őrtornyok.

2. kép. A II. adiutrix legio aquincumi tábora a II–III. században és a katonaváros fontosabb épületei: 1) táborfal, 2) vízesárok, 3) bástya, 4) táborkapu, 5) via sagularis, 6) via principalis, via praetoria, 7) via quintana, via vicinaria, 8) cloaca, 9) aquaeductus, 10) principia, táborforum, 11) gazdasági épület, 12) fabrica, 13) horreum, 14) thermae maiores, 15) kaszárnya, 16), 17), 18) tabernae, 19) vásárcsarnok, 20) deversorium kádfürdő-

vel, 21) épületrész falfestménnyel, 22) boltok árkádsorral, 23) raktár, 24) közfürdő, 25) helytartói palota.

3. kép. A későrómai castrum helyszínrajza a fontosabb középkori intézmények helyével (a kiegészítések Bertalanné nyomán): 1) a tábor észak-nyugati sarkánál feltételezett Katalin kápolna, 2) későrómai apsisos, csarnokos épület helyén Ferences templom és kolostor, 3) közfürdő romjai között épületnyomok kemencével, 4) a déli táborkapu nyugati tornyában beépítések és az út használatának nyomai, 5) a későrómai castrum dél-keleti saroktornyánál piactér, 6) középület és ókeresztény imaház helyén Klarissza templom és kolostor, 7) katonai amphitheatrumban Kurszán vára.

4. kép. Az aquincumi katonaváros területén folytatott feltárások helyszínrajza.

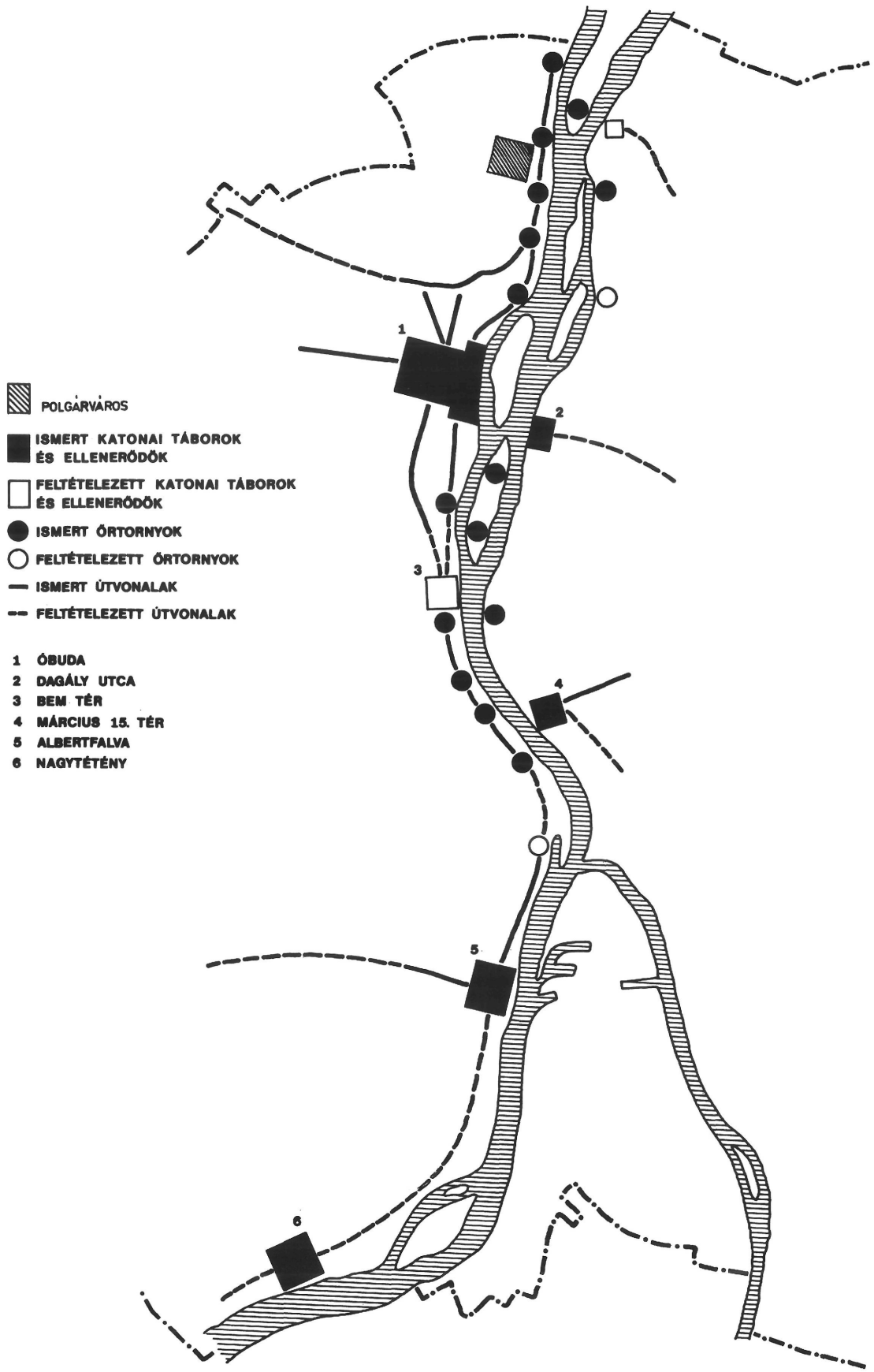
POLGÁRVÁROS
ISMERT KATONAI TÁBOROK ÉS ELLENERŐDÖK
FELTÉTELEZETT KATONAI TÁBOROK ÉS ELLENERŐDÖK
ISMERT ÓRTORNYOK
FELTÉTELEZETT ÓRTORNYOK
ISMERT ÚTVONALAK
FELTÉTELEZETT ÚTVONALAK
1 ÓBUDA
2 DAGÁLY UTCA
3 BEM TÉR
4 MÁRCIUS 15. TÉR
5 ALBERTFALVA
6 NAGYTÉTÉNY

1

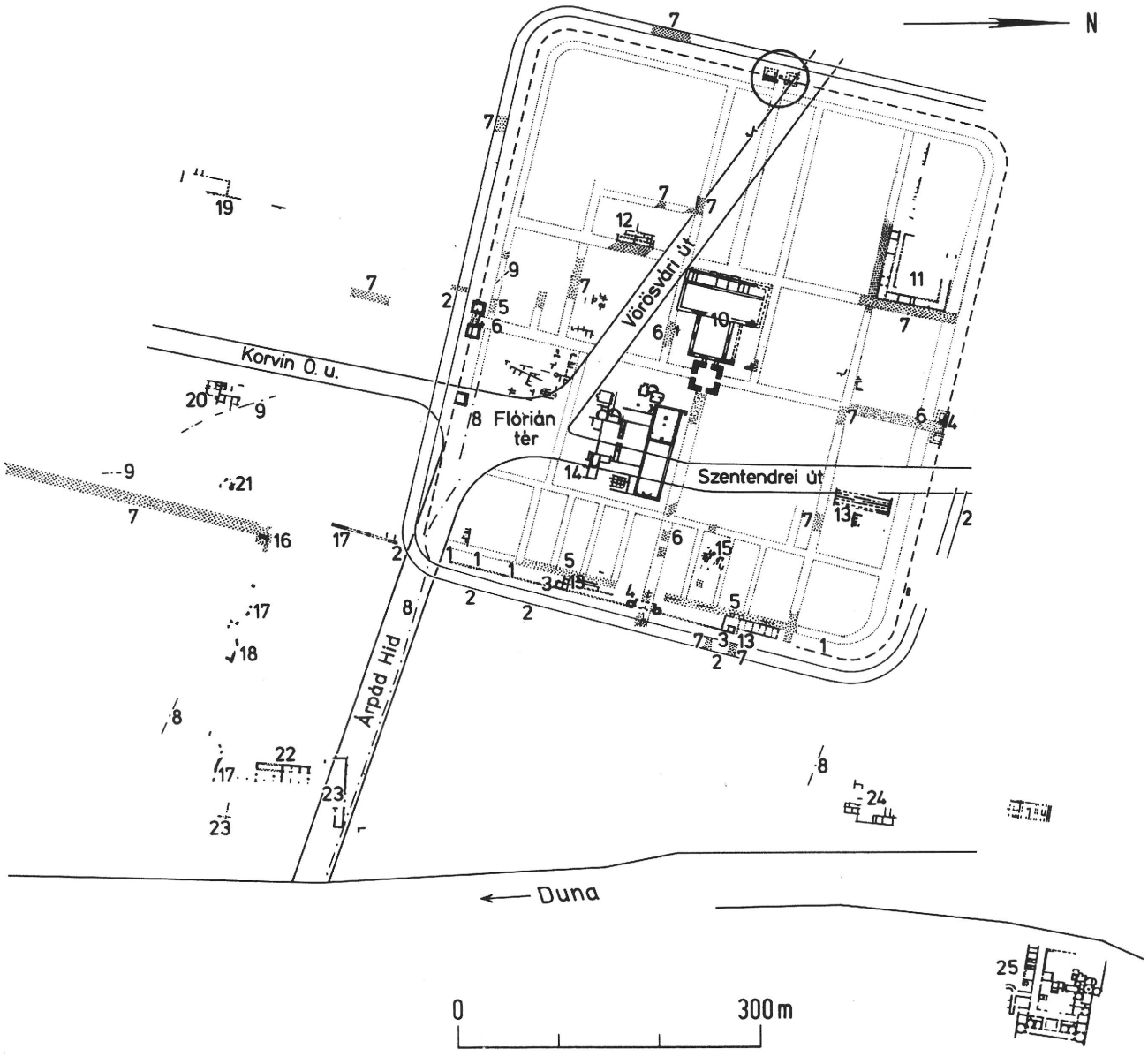
N
Korvin O. u.
Flórián tér
Városvári út
Szentendrei út
Árpád Híd
Duna
0
300 m

2

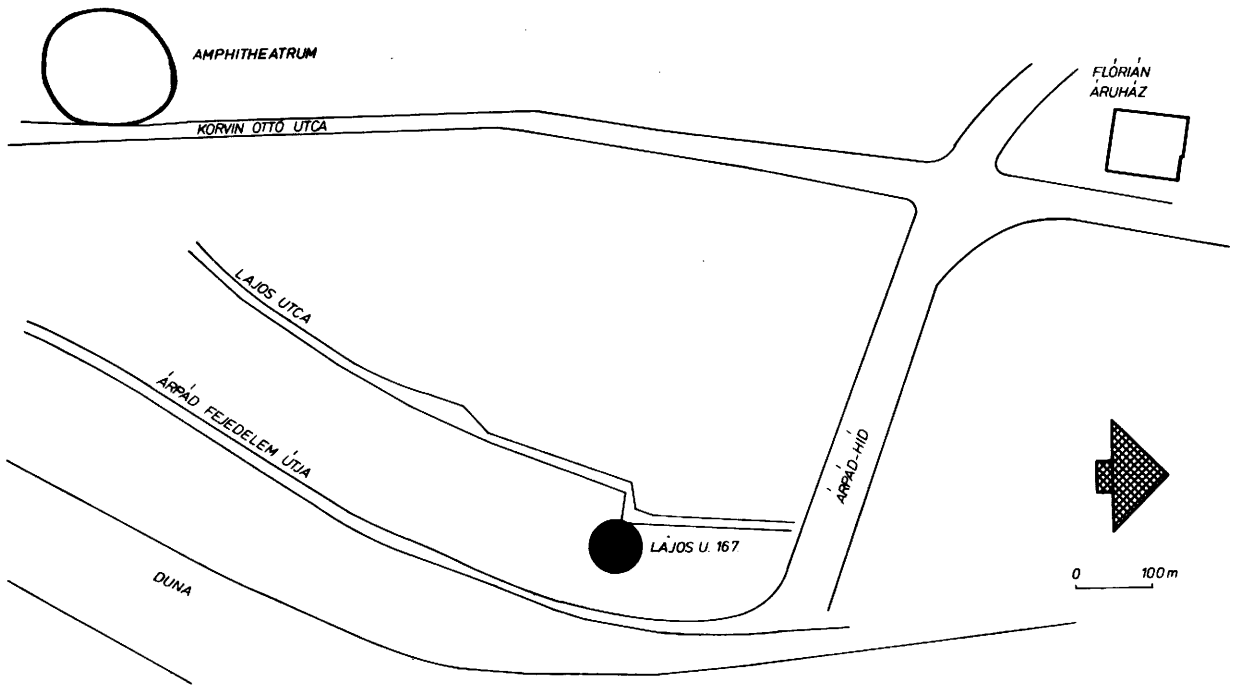
AMPHITHEATRUM
KORVIN OTTÓ UTCA
FLÓRIÁN ÁRUHÁZ
LAJOS UTCA
ÁRPÁD FEJEDELEM ÚTJA
ÁRPÁD-HÍD
LAJOS U. 167
DUNA
0
100 m

3

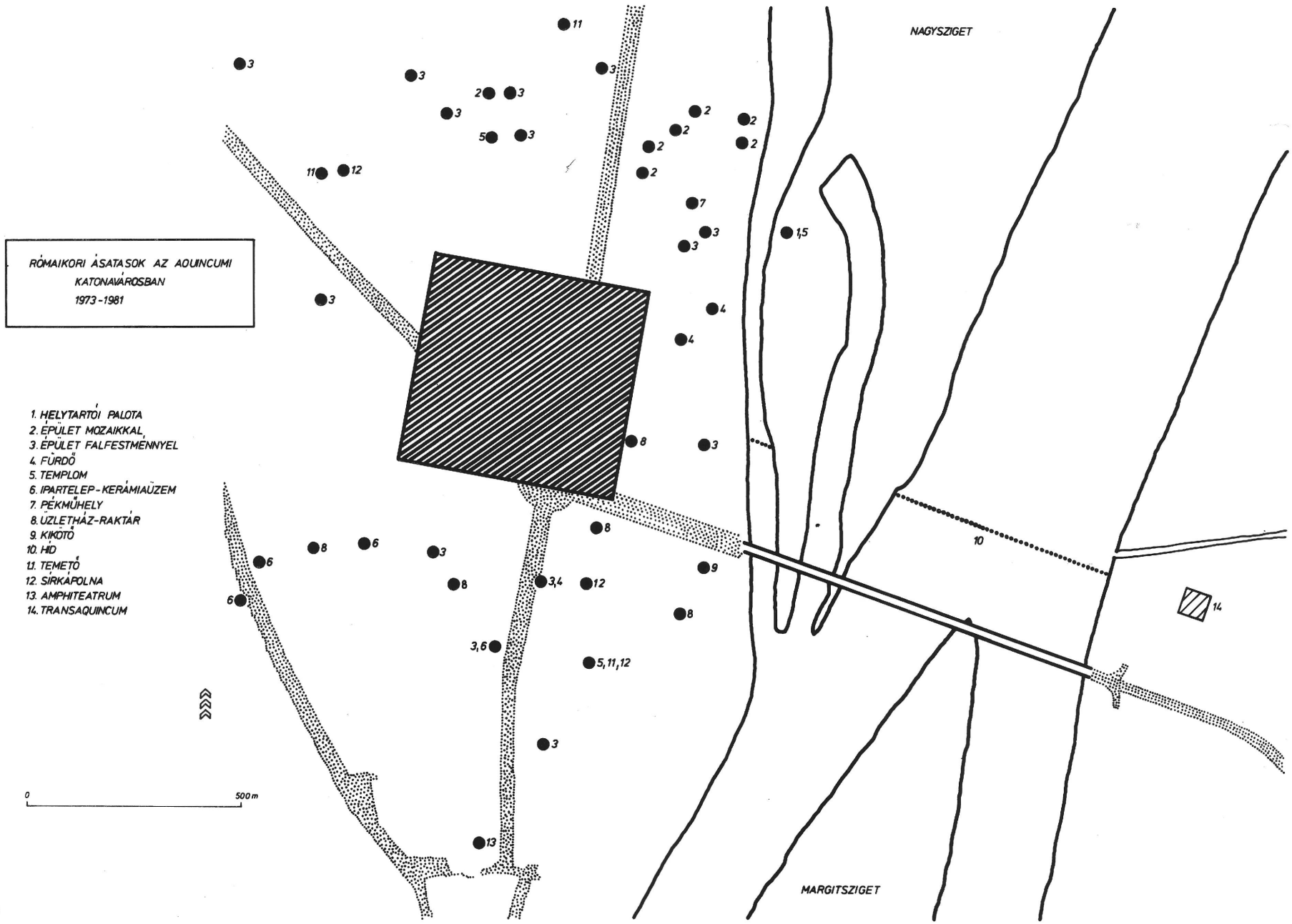
RÓMAIKORI ÁSATÁSOK AZ AQUINCUMI KATONAVÁROSBAN 1973-1981
1. HELYTARTÓI PALOTA
2. ÉPÜLET MOZAIKKAL
3. ÉPÜLET FALFESTMÉNNYEL
4. FÜRDŐ
5. TEMPLOM
6. IPARTELEP-KERÁMIAÜZEM
7. PÉKMŰHELY
8. ÜZLETHÁZ-RAKTÁR
9. KIKÖTŐ
10. HÍD
11. TEMETŐ
12. SÍRKÁPOLNA
13. AMPHITEATRUM
14. TRANSAQUINCUM
0
500 m
NAGYSZIGET
MARGITSZIGET

4

5

BERTALAN VILMOSNÉ

ÓBUDA – VETUS-BUDA – A RÉGÉSZETI KUTATÁSOK ALAPJÁN (1973–1981)

Óbuda középkori emlékeinek tervszerű kutatása az 50-es években indult meg. Az ásatások célja részben a már ismert objektumok: mint a királynéi vár és a 14. sz.-i prépostsági templom további alaprajzi kiegészítése, részben a pincék és udvarok területén új középkori lelőhelyek felkutatása volt. Nagyobb arányú régészeti munkára 1973-tól az új óbudai lakótelep építése, az úthálózat korszerűsítése és az Árpád híd szélesítési munkái adtak lehetőséget. A kutatások helyét és ütemét tehát az építkezési munkák szabták meg, ami magával hozta, hogy teljes feltárásra és a középkori topográfia és városszerkezet kutatása szempontjából fontos területek ásatására nem mindig volt lehetőség.

A Budapest Régiségei XXIV. kötetében beszámoltunk az ásatások és leletmentések eredményeiről 1976-ig. A következőkben az 1976 és 1980 közötti 5 évben végzett munkák eredményei alapján szeretnénk a középkori város topográfiájának és városfejlődésének eddig kialakult képét ismertetni.

Óbuda középkori topográfiájának, városalaprajzának kutatásánál a szokott forrásanyagot így az okleveleket, régi városképeket és térképeket nem nagyon használhattuk. A kis számban megmaradt oklevelek topográfiai adatai a középkori város pusztulása miatt nehezen voltak helyhez köthetők. Az Obudáról fennmaradt térképek és ábrázolások a város 1750 utáni állapotát mutatják.

A középkori település a római katonai tábor, Aquincum területén alakult ki: a tábor keleti felében és a 4. sz.-i erőd és a tőle délre húzódó canabae maradványain.[1] A római erőd déli és nyugati falát csak a 13. sz. elején kezdték bontani és beépíteni.[2] A legkorábbi leletanyagot és településmaradványokat ezen a területen belül a mai Fő tér és Korvin Ottó téren találtuk.[3] Korai leletanyag az erőd déli fala előtti térségben jött még elő.[4] Az erődfalon belüli kb. 350 x 400 m-es terület a 11–12. századi civitas helye, ahol az első királyi kuria és a királyi alapítású társaskáptalan volt.[5] (1. kép 1. számmal jelölt terület déli része.)

A társaskáptalant I. István (1000–1038) vagy közvetlen utóda Péter király alapította. Első okleveles említése 1148-ból való.[6] Mellette épült fel 1346–48 között a második templom, (maradványa a Fő téren, – 1. kép, 2.) melyet Erzsébet királyné építtetett.[7] 1483 után É-i oldalán sekrestyével bővült, mely a káptalan consistorialis helyisége volt. A templom közvetlen közelében 11–15. sz.-i világi épületek részletét határoztuk meg: a káptalan és a királyi curiához tartozó épületek maradványait[8] (1. kép 3.). A curia a krónikás és okleveles adatok alapján 1189 és 1235 között állt.[9] A házmaradványok a templomtól Ny-ra és É-ra helyezkedtek el. A kőépületektől északra (a mai Vöröskereszt és Kő utca környékén) feltehetőleg gödörház, sütőkemencék, tüzelőhelyek és vermek maradványai kerültek elő.[10] A 14. sz.-i templom DK-i oldalán egy nagyobb épületegyüttes részletei mutatkoztak, feltehetőleg a préposti palota maradványai.[11]

Az épületmaradványok között két É–D-i utca és egy K–Ny-i út részletét tártuk fel[12] (1. kép 14. sz.). Temetkezés maradványait a 14. századi templomon belül és közvetlenül a templom D-i oldalán határoztunk meg.[13] A templomtól délre (a mai Korvin Ottó tér alatt) eddig további három világi épület maradványát találtuk meg[14] (1. kép 3. sz.).

A civitas DK-i sarkánál ÉK–DNy-i irányban húzódó út mentén 11–12. sz.-i leletanyagot és falmaradványokat találtunk[15] (1. kép 4. sz.). A civitas DNy-i sarkánál 12–13. sz.-i utcát, a Kovács utcát határoztuk meg[16] (1. kép 8. sz.). A két utcát a civitastól délre kialakult, kereskedőkből és iparosokból, főként kovácsokból álló település részének tekintjük.[17] A civitas DK-i sarkánál lehetett a középkori rév és kikötő (1. kép 17.) Ide futott be az ÉK–DNy-i út. Ez az út az eddig ismert szakaszai alapján D-i irányba az esztergomi nagy úthoz csatlakozott. Az esztergomi nagy út a mai Bécsi út nyomvonalában húzódott.

Az ÉK–DNy-i út kikötő körüli szakaszának környékén jellegzetes erőteljes peremű, grafitos anyagú import edény került elő, mely az ország más jelentős korai objektumának alsó rétegében is előfordul: így az esztergomi alsószigeti kolostornál és a királyi várnál.[18] Feltehetőleg a kikötő körül laktak azok a kereskedők, akikről írott adataink vannak, ezek között „latini" is szerepelnek.[19] Az óbudai révről az 1148. évi oklevélből tudunk, a piacról 1212-től.[20] A két magú óbudai település kiszerkeszthető az oklevelekből is, melyek villa-t és civitas-t említenek. Egy 1212. körüli oklevél szerint a villa-t hospesek és civisek lakják, a civitas lakói pedig „custodes regie domus" és „de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum". Óbuda városi fejlődésének ez a korai szakasza Győrffy György szerint megegyezik a püspöki városok, valamint Esztergom és Székesfehérvár fejlődésével.[21]

A 13. század folyamán Óbudán a települések Ny-i szélén megépült a királyi vár, a várhoz tartozó majorságok és a ferences kolostor.[22] (1. kép, 10, 11, 13. sz.)

1343-ban I. Lajos (1342–1382) az óbudai királyi várat minden tartozékával és jövedelmével együtt anyjának, Erzsébet királynénak adományozta, aki itt rendezte be özvegyi curiáját.[23] A vár ekkor nyerte el végleges szabályos alaprajzát az átépítés során. Kettős várfala és É-ra nyíló bejárata volt.[24] A vár és káptalan embereinek gyakori torzsalkodása miatt 1355-ben megosztják a korábban egységes Óbudát a királyné és a káptalan között.[25] A királynéi város területe a korábbi villa és a civitas D-i sávja lett és a K–Ny-i út mentén a révig és a kikötőig terjedt. (1. kép 17, 21. sz.) Ebbe a sávba a 13. sz. elejétől a

római erőd déli falának megbontása után a Kovács vicus terjeszkedett, kápolnája, a Margit kápolna a civitas korábbi D-i határán belül épült. (1. kép 7. sz.)

A Kovács vicus kápolnáját, a Margit kápolnát 1269-ben említi először oklevél.[26] A kápolna helyét a ma álló templom helyével azonosítjuk, amit a 18. sz.-i templom D-i oldalán előkerült középkori kápolna és sírok előkerülése is valószínűsít.[27]

Az ÉD-i irányú Kovács utcának a királynéi vártól D-re eső szakaszán három 13–14. sz.-i kőház részletét, agyagpadló, kemence és tüzelőhely maradványokat és egy K–Ny-i utca részletét találtuk.[28] A középkori úttest alatt ÉD-i irányú római út húzódott, mely a 4. sz.-i erőd D-i kapujához vezet. A kaputól D-re az út Ny-i oldalán késő római ötkaréjos temetőkápolna és sírok kerültek elő.[29] Az út K-i oldalán romos római épületen belül 7–9. sz.-i avar kerámiát találtunk. Ugyanitt a római kori rétegek alatt őskori településnyomok voltak.[30] Ezen a területen (Magyar Lajos–Perc–Mókus u.) épült fel az Erzsébet kriálynő által alapított klarissza kolostor. (1. kép 9. sz.) A kolostor teljes kiépülésekor 1353 után megszűnik a Kovács utca D-i szakasza. A kolostort Ny-ról és D-ről szántóföldek és mezők vették körül.[31] A kolostor területe elsősorban adományok és vásárlások útján K-i irányba bővült. A 15. sz.-ra itt zárt encláve alakult ki, melyet az apácák jobbágyfaluként igazgattak.[32] A kolostor É-i határa (1373 után) a kis utca, „platea minor", melynek K-i folytatása a klarisszák két háza között a piactérhez futott. Tehát a piactérhez csatlakozott a kolostor K-i széle. Itt épült fel 1367 körül az Erzsébet királyné által építtetett kőház, mely a kereskedők számára készült.[33] A domus apotecariorumot később Erzsébet az apácakolostornak adományozta.

A piactér a 14–15. század folyamán épült be. Háromszög alakú formája a 15–16. sz.-ra rajzolódott ki (1. kép 4–5. sz.). K-i széles fésűs, Ny-i széle zártsorú beépítést mutatott.[34] Északi szélén kút volt. Az ÉK–DNy-i utcán kívül nyugatról két utca csatlakozott a térhez, melyek a tér után keleti irányban a Dunapartra folytatódtak (a volt Zichy és Tél utcák nyomvonala) (1. kép 14. sz.) É-i irányban egy utca kötötte össze a Margit utcával (Templom utca részlete) és a plébániatemplommal (1. kép 6–7. sz.)

Ennek az utcának a mentén, a keleti és nyugati szélén álló kőházak maradványát tártuk fel. Az utca keleti oldalán álló ház déli fala a 4. sz.-i erőd falának részlete (1. kép 20. sz.). A háztól délre és keletre középkori sütőkemencét és vermeket találtunk. A Margit utcával párhuzamosan húzódó K–Ny-i utca képezte 1355 után a két város határát. Az út É-i és D-i oldalán több kő házat és kemencét tártunk fel. Az utca D-i oldalán 5 helyiségből álló házat is találtunk[35] (1. kép 19. sz.). A piactértől D-re, az ÉK–DNy-i utca folytatásához csatlakozhatott feltehetőleg az a K–Ny-i 13. sz.-i utca, mely a Kovács u. és a Dunapart között húzódhatott. Az út Ny-i szakasza a klarissza kolostor területére esett (1. kép 14. sz.).

Az utcák burkolata kisebb kövekből és tégladarabokból álló 5–10 cm vastagságú réteg. Kialakítása azonos a Buda területén feltárt középkori utak kialakításával. A 14–15. sz. folyamán épült kő házak az utcákra merőlegesen vagy az utcával párhuzamosan helyezkedtek el.

A piactéri házaknál 18. századi toldásokat lehetett meghatározni, ami az épületek folyamatos felhasználásra mutat. A keleti házsor nyugati irányú toldásával az eredeti középkori tér beszűkült. A középkori tér funkciója is tovább élt. Az újkori Óbudának ez volt egyideig a piaca. A helyreállított egy emeletes piactéri ház, a mai Lajos utca 158. számú, egyetlen álló emléke a középkori városnak.

Rövidítések

Bertalan 1973	*Bertalan V.-né:* Adalékok Óbuda középkori helyrajzához, BpR 23 (1973) 99–112
Bertalan 1976	*Bertalan V.-né:* A 14. századi óbudai klarissza kolostor. BpR 24 (1976) 269–278
Bertalan 1977	*Bertalan V.-né:* RégFüz 30 (1977) 53–56
Bertalan 1978	*Bertalan V.-né:* RégFüz 31 (1978) 99–104
Bertalan 1979	*Bertalan V.-né:* RégFüz 32 (1979) 111–113
Bertalan 1980	*Bertalan V.-né:* RégFüz 33 (1980) 33, 94–100
Bertalan 1981	*Bertalan V.-né:* RégFüz 34 (1981) 70, 89–95
BpTört I–V.	Budapest Története I–V. Budapest 1973–1980
BpTörtOklEml	Szerk. Gárdonyi A.: Budapest történetének okleveles emlékei (Monumenta Diplomatica Civitatis Budapest) I. (1148–1301) Budapest, 1936
BpR	Budapest Régiségei
Csorba 1976	*Csorba Cs.:* Az óbudai Szt. Margit egyház és környékének kutatása. BpR 24 (1976) 257–267
Györffy 1973	*Györffy Gy.:* Budapest története az Árpádkorban. BpTört I. 217–295
Kubinyi 1972	*A. Kubinyi:* Die Anfänge Ofens. Berlin 1972;
Kumorovitz 1971	*Kumorovitz L.B.:* Buda (és Pest) „fővárossá" alakulásának kezdetei. TBM 18 (1971) 7–54

Kumorovitz 1972 — *Kumorovitz L.B.:* Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez. TBM 19 (1972) 7–37;

Kumorovitz 1976 — *Kumorovitz L.B.:* Óbuda 1355. évi felosztása. (I. Lajos király és Erzsébet anyakirályné 1355. augusztus 17-i és 1355. október 17-i oklevele) BpR 24 (1976) 279–303

MonEpVespr — Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis. I–VI. 1885–1891.

TBM — Tanulmányok Budapest Múltjából

RégFüz — Régészeti Füzetek

Jegyzet

1. A római tábor, erőd és canabae helyének és kronológiájának meghatározását lásd: *Póczy K.:* Az aquincumi légiós tábor és katonaváros romjainak feltárása és műemléki bemutatása. BpR 24 (1976) 14–17. A római maradványokon felépült középkori objektumokról lásd: *Szirmai K.–Altmann J.:* Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori épületmaradványok régészeti kutatásáról. BpR 24 (1976) 233–249. – *Bertalan* 1976. 269–279. – *Bertalan* 1973 104. *Bertalan* 1976. 441. – *Bertalan V.né:* A Fő tér és környékén feltárt középkori maradványok. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben.

2. Az erőd nyugati falának középkori felhasználásáról és beépítéséről lásd: *Bertalan* 1976. 436. – *H. Kérdő K.:* Előzetes jelentés az aquincumi II–III. századi légiós tábor déli, valamint a IV. századi erőd nyugati frontján végzett kutatásról. BpR 24 (1976) 71. – *Bertalan* 1976. 435–436. – *Bertalan* (1976) 439. – *R. Facsády A.:* Előzetes jelentés a későrómai erőd déli védműveinek feltárásáról. BpR 24 (1976) 146. – *Bertalan* 1978. 103. – *Facsády A. – Szirmai K. – Németh M.:* „B/13" Árpád fejedelem útja – Névtelen utca közötti terület. RégFüz (1978) 40. – *Bertalan* 1981. 89. – *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben. A 4. sz.-i erőd északi részében kevesebb kutatás történt, de talán nem véletlen, hogy ezen a területen jelentős középkori kő épületek maradványát nem találtuk. Tüzelőhelyek, sütő- és szárító-kemencék, vermek és egy – feltehetően gödörház – maradványa került elő. A kő épületek elhelyezkedése alapján arra kell gondolnunk, hogy a keleti táborkapu előtt egy kelet-nyugati irányú, a kapuból származó kövekből kialakított 3 m széles kősor (*Póczy K.:* A porta praetoria föltárása az aquincumi legiostáborban BpR 24 (1976) 80.) falnak vagy faszerkezetű palánknak az alapozása lehetett, amely talán a civitas északi lezárása volt.

3. *Bertalan* 1973. 104. 1. kép 1, 2, 30. szám. 8. kép, 13. kép. – *Bertalan* 1980. 94. – *Bertalan* 1980. 96. – *Bertalan V.-né:* Leletmentési jelentések a jelen kötetben.

4. *Bertalan* 1973. 107. 1. kép 16, 18, 19, 22-es szám., 13. kép. – *Altmann J.:* 162. Tél utca 2. BpR 24 (1976) 438. – *Bertalan V.-né:* Leletmentési jelentés a jelen kötetben.

5. *Györffy* 1973. 268. – *Kubinyi* 1972. 12.

6. BpTörtOklEml I. 3. „...Badensis ecclesie, ..."

7. MonEpVespr II. 146. 128.: „... et preposito ac capitulo ecclesie beata Marie virginis in Veteri Buda, ... quam ipsa iuxta ecclesiam beati Petri apostoli ibidem, de novo ad honorem et sub titulo ac nomine predicte beate Marie construi fecit, ..." – *Bertalan* 1977. 55–56. – *Bertalan* 1976. 441.

8. *Bertalan* 1979. 112. – *Bertalan* 1980. 94. – *Bertalan* 1980. 96–97. – *Bertalan V.-né:* A Fő tér és környékén előkerült középkori maradványok. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben. – *Bertalan V.-né:* Leletmentési jelentések a jelen kötetben.

9. *Kumorovitz* 1971. 52–53. – *Kumorovitz* 1972. 37. – *Györffy* 1973. 264.

10. *Bertalan* 1976. 442. – *Altmann J.:* „D/15" Vöröskereszt u. – Laktanya u. RégFüz 1977. 56.

11. *Bertalan V.-né:* A Fő tér és környékén előkerült középkori maradványok. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben. – *Kubinyi A.:* BpTört II. 11.

12. *Bertalan* 1976. 439. – *Bertalan* 1977. 55, 56. – *Bertalan* 1978. 99.

13. *Bertalan* 1980. 95.

14. *Bertalan* 1980. 94.

15. *Bertalan* 1978. 103.

16. *Bertalan* 1976. 271.

17. *Kubinyi* 1972. 12–13.

18. Nagy Emese szóbeli közlése, melyért ezúton mondok hálás köszönetet. Azonos grafitos edény töredéke került elő Tomka Péternek a mosoni (Győr-Sopron megye) ispánsági vár területén végzett kutatásánál. (*P. Tomka:* Erforschung der Gespanschaftsburgen in Comitat Győr-Sopron. ActaArchHung 28 (1976) 401. Abb. 10.8.

19. 1231. Bors comes felesége végrendeletében 80 márkányi pénzét és kamatait, melyet egy „... latino mercatore Budensi ..." helyezett el, a székesfehérvári domonkosrendi kolostorra hagyja. BpTörtOklEml 15, 20.

20. „...quam villa Budensis est posita ... tributi fori cum cybrionibus vinearum..." BudTörtOklEml.: 5, 8.

21. BudTörtOklEml. 6. sz. 12. – *Kumorovitz* 1972. 23. – *Kumorovitz* 1972. 23. 26-os jegyzet.

22. *Gerevich L.:* Kálvin köz 2–3–4. az óbudai királynéi vár maradványa. – *Altmann J.:* Ujabb kutatások az óbudai királyi, illetve királynéi vár területén. BpR 24 (1976) 249–257. – *Szirmai K.–Altmann J.:* Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriától északra húzódó római kori maradványok régészeti kutatásáról. BpR 24 (1976) 233–239.

23. *Kumorovitz* 1976. 279.

24. *Altmann J.:* 157/8. Kálvin köz 4. RégFüz 1980. 98.

25. *Kumorovitz* 1976. 279.

26. *Csorba* 1976. 257–269.

27. *Csorba* 1976. 257–269.

28. *Bertalan* 1976. 271.

29. *Parragi Gy.:* Karéjos épület a Kiscelli utcában. BpR 24 (1976) 177–184.

30. *Bertalan* 1976. 271.

31. *Bártfai Szabó L.:* Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest 1935. 87, 77.

32. *Kubinyi A.:* BpTört II. 12.

33. *Kumorovitz L.B.:* Idősebb Erzsébet királyné építkezésének történetéhez. TBM 17 (1966) 14–15. – A domus apotecarium-mal kapcsolatban lásd *Fügedi E.:* Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM 13 (1959) 13. és 30. jegyzet.

34. *Bertalan* 1973. 106. 11. kép. – *Altmann J.:* 160. Lajos u. 161. BpR 24 (1976) 438. – *Facsády A.:* 18. Lajos utca 152, 158. BpR 24 (1976) 408. – *Bertalan* 1976. 438. – *Bertalan* 1976. 437. – *Zádor J.:* 157/12. Lajos u. 152. RégFüz 1980. 100. – *Bertalan* 1976. 436–437. – *Bertalan* 1977. 54. – *Bertalan* 1979. 111. – *Bertalan* 1978. 100–101. – *Csorba Cs.:* „D/6." Zichy utca. RégFüz 1977. 55. – *Bertalan* 1976. 438. és 436.

35. *Bertalan V.-né:* Az 1355-ös határjárás újabb régészeti eredményei. Előzetes ásatási jelentés a jelen kötetben.

HERTA BERTALAN

ÓBUDA – VETUS-BUDA (Ausgrabungen 1973–1981)

Am rechten Donauufer, das königlicher Besitz war, enstand an der nördlichen Überfahrstelle Óbuda (Alt Ofen). Die mittelalterliche Siedlung wurde auf römischen Überresten errichtet. Der römischen Kultur gingen Kulturen der urzeitlichen Völker voran.

Die in den letzten Jahren erschienenen Studien haben die Geschichte der mittelalterlichen Stadt klargestellt. Unsere Kenntnisse über die Topographie und materielle Kultur dieser Stadt sind wegen deren Zerstörung sehr mangelhaft. Neue, konkrete Angaben konnte mann nur von archäologischen Forschungen erwarten.

Die Rekonstruktion des alten Óbuda ist bereits im Gange und die damit verbundene archäologische Erforschung ist noch nicht abgeschlossen.

Aufgrund der Ergebnisse der intensiveren archäologischen Tätigkeit in den letzten 8 Jahren kann man die Grenzen des mittelalterlichen Stadtgebiets skizzieren. Man kann die Topographie und die Grundrissentwicklung der mittelalterlichen Stadt bestimmen und ihre Beziehungen zu der römischen Vorgeschichte klarstellen.

Die mittelalterliche Siedlung verfiel zur Zeit der türkischen Besetzung. Nach 1686, dem Zeitpunkt der Rückeroberung, wurde in Óbuda wieder gesiedelt, und bei den dabei vollzogenen Aufbauarbeiten verschwanden sogar die Ruinen der mittelalterlichen Stadt. Die Erforschung der mittelalterlichen Überreste durch Ausgrabungen hat in der ersten Hälfte des vorigen Jahrhunderts ihren Anfang genommen. Begeisterte Historiker, Advokaten begannen mit der Suche nach dem Grabe Árpáds, des Gossfürsten der landnehmenden Ungarn. Er wurde nämlich in der Stadt Attilas, *„civitas Attile regie"* d. h. oberhalb von Óbuda, an einer Quelle bestattet. Über seinem Grabe liess König Stephan nach der Bekehrung der Ungarn zum Christentums eine Kirche bauen, die „Fejéregyház" (Weissekirche) genannt wurde (Cronik des Anonymus, um 1215.). Man hat weder das Grab noch die Kirche ge-

funden; wir kennen ihren einstigen Standort auch heute noch nicht, doch haben diese Forscher im Laufe ihrer Arbeiten andere mittelalterliche Überreste gefunden. Am Ende des vorigen und Anfang dieses Jahrhunderts sind bei grösseren Erd- und Bauarbeiten mehrere mittelalterliche Bauten zum Vorschein gekommen, womit sich auch Freilegungen verbanden. Die planmässige Erschliessung Óbudas nahm in den fünfziger Jahren ihren Anfang. Sie beschränkte sich teils auf die Ergänzung des Grundrisses der bereits bekannten Gebäudereste, teils auf die Suche nach weiteren mittelalterlichen Fundstellen in Kellern und Höfen.

Zu einer grossangelegten archäologischen Arbeit boten seit 1973 der Bau der Wohnsiedlung von Óbuda, die Modernisierung des Strassennetzes und die Verbreiterungsarbeiten der Árpád-Brücke eine Möglichkeit. Der Ort und das Tempo der Forschung wurden von den Bauarbeiten bestimmt, diese Tatsache brachte es mit sich, dass zur vollständigen Freilegung keine Möglichkeit bestand.

Bei den Erforschungen der mittelalterliche Topographie und des Stadtgrundrisses von Óbuda konnten wir das Übliche Quallenmaterial – Urkunden, alte Stadtbilder und Karten – schwer benutzen, wegen der Zerstörung der mittelalterlichen Stadt. Die erhaltengebliebenen Landkarten zeigen den Zustand nach der neuen Besiedlung.

Aufgrund der archäologischen Forschungen kann man im Strassensystem des 18. Jh. die Verknüpfung mit dem früheren Zustand nachweisen. Die schriftlichen Quellen und die historischen Bearbeitungen, so vor allem die unlängst erschienene „Geschichte von Budapest" haben der Archäologie beim Aufstellen der Forschungsthemen und der Klarstellung der Geschichte einzelner Bauten Hilfe geleistet.

Die mittelalterliche Siedlung entstand im Gebiet des römischen Militärlagers Aquincum, in der östlichen Hälfte des Castrums, auf dem Überresten der Festung aus dem 4. Jh. und auf der südlich liegenden Canabae (Abb. 1., No 1. 15). Der Abriss und der erneute Einbau des südlichen und westlichen Teils der römischen Festungsmauer wurde erst Anfang des 13. Jh. in Angriff genommen. Die Frühesten Funde und Mauerüberreste stammen vom heutigen Fő tér, Korvin Otto tér und auch vom Gebiet vor der südlichen Hälfte der Festung. Innerhalb der Festungsmauern, auf einer Fläche von cca 250 × 400 m befindet sich die Civitas des 11.–12. Jahrhunderts, wo die erste königliche Kurie und das königliche Kollegiatstift gebaut wurde. Letzteres wurde von König Stephan I. (1000–1038) oder seinem unmittelbaren Nachfolger König Peter gestiftet. Urkundlich wird es zuerst 1148 erwähnt. Die Kirche erlitt während des Tatareneinfalles 1241 starke Beschädigungen, ihre Wiederherstellung war um 1380 noch im Gange. Daneben wurde zwischen 1346–1348 von Königin Elisabeth die zweite Kirche erbaut (Abb. 1., No 2). Nach 1483 erweiterte man die Kirche an der nördlichen Seite durch eine Sakristei, diese war der konsistoriale Raum des Kapitels. In der unmittelbaren Nähe der Kirche sind die Überreste von Profanbauten vorgekommen: ein zum Kapitel und der königlichen Kurie gehörendes Gebäude (Abb. 1., No 3). Die Kurie wurdelaut den Chroniken und Urkunden – zwischen 1189–1213 erwöhnt). Auf dem zum Kapitel gehörenden Gebiet waren im Jahre 1369 noch Häuser in königlichem Besitz, wo sich die königlichen Falkner aufhielten. Die Überreste der Häuser befanden sich ringsum die Kirche. Nordwärts der Steingebäude, zwischen der heutigen Vöröskereszt und Kő utca sind Überreste von Backöfen. Trockenöfen, Feuerstätten und Gruben zum Vorschein gekommen (Abb. 1., No 23). An der südöstlichen Seite der Kirche aus dem 14. Jh. zeigten sich Details eines grösseren Gebäudes, vermutlich der Propsteipalast. Neben den Bauüberresten haben wir Teile zweier, N–S orientierter Gassen und einer O–W orientierter Strasse freigelegt (Abb. 1., No 14). Die Überreste von Gräbern haben wir innerhalb der Kirche aus dem 14. Jh. und unmittelbar an ihrer Südseite bestimmt. Südwärts der Kirche, unter dem heutigen Korvin Otto tér haben wir die Ruinen von weiteren Profanbauten gefunden.

Längs der Gasse, die sich an der südöstlichen Ecke der Civitas in Richtung NO–SW hinzog, kamen Funde und Bauüberreste aus dem 11.–12. Jh. zu Verschein (Abb. 1., No 4. 14). An der südwestlichen Ecke der Civitas haben wir eine Gasse aus dem 12.–13. Jh., die Schmiedegasse bestimmt (Abb. 1., No 8). Beider Gassen betrachten wir als Teile der aus Kaufleuten, Handwerkern, besonders Schmieden bestehenden Siedlung südwärts der Civitas. An der südöstlichen Ecke der Civitas dürfte die mittelalterliche Überfahrt und der Hafen gewesen sein (Abb. 1., No 17). Hier mündete die NO–SW orientierte Strasse, die sich – aufgrund ihrer bisher bekannten Abschnitte – der grossen Esztergomer Landstrasse anschloss, die in der Richtung der heutigen Bécsi út gewesen sein dürfte. In der Umgebung des nordost-südwestlichen Strasse sind Stücke von Importkeramik wahrscheinlich von Österreich zum Vorschein gekommen; charakteristische Gefässe mit starken Rand, aus graphithaltigem Thon. Ähnliche Keramik kam auch in anderen, bedeutenden mittelalterlichen Bauten des Landes, in den unteren Schichten vor: so in Esztergom, im Kloster der unteren Insel und auch im Königsschloss. Vermutlich wohnten im Umkreis des Hafens jene Kaufleute, über die schriftliche Quellen berichten, darunter auch „latini". Auf die Überfahrt von Óbuda kan man aus der Urkunde von 1148, auf den Marktplatz aus der von 1212 stammenden schliessen. Über die Siedlung von Óbuda, mit zwei Stadtkernen, ist auch in den Urkunden zu lesen, die die Villa und Civitas erwähnen. Laut einer Urkunde aus der Zeit um 1212, bewohnten die Villa die Hospes und Civis, von die Einwohner der Civitas: „de custodilus regie domus" und „de familiis iobagionum, comitum videlicet et prelatorum" ist auch die Rede. Diese frühe Periode der Stadtentwicklung von Óbuda stimmt, nach Meinung György Györffys, mit der Entwicklung der bischöflichen Städte, Esztergom und Székesfehérvár überein.

Im ersten Hälfte des 13. Jh. wurden in Óbuda, am westlichen Rande der Siedlung, die königliche Burg und das Franziskanerkloster errichtet (Abb. 1., No 10, 13).

Im Jahre 1343 hat Ludwig I. (1342–1382) die königliche Burg von Óbuda mitsamt allem Zubehör und Ein-

kommen seiner Mutter, Königin Elisabeth, geschenkt. Sie hat hier ihren Witwenhof (Curia) eingerichtet. Wegen der häufigen Streite zwischen den Einwohnern von der Burg und Kapitel hat man 1355 das vormals einheitliche Óbuda zwischen der Königin und dem Kapitel aufgeteilt (Abb. 1., No 21). Das Gebiet der Stadt der Königinen war der südliche Streifen der Civitas bis zur Überfahrt und dem Hafen, ferner das frühere Gebiet der Villa. In dieser Südzone der Civitas erstreckte sich nach dem Abbruch der Südmauer der römischen Festung das „vicus Kwacha" mit die Margaretenkapelle, die nach der Regelung Pfarrkirche der Königinnenstadt wurde. Die Kapelle wurde innerhalb der Südgrenze der Civitas erbaut, ihr Standort ist mit dem der heutigen Pfarrkirche identisch (Abb. 1., No 7). Diese archäologische Beobachtung erklärt, warum die regelungsvorbereitende Kommission im Jahre 1355 festgestellt hat, dass der Propst und das Kapitel ihre Rechte auf die Stadt und auf den Schiffszoll zwar bewiesen haben, doch seit längere Zeit nicht im tatsächlichen Besitz dieser Rechte waren. Die vicus Kovács und die Margaretenkapelle, wird zuerst 1269 urkundlich erwähnt. Der Standort der Kapelle wird auch durch die auf der Südseite der Kirche aus dem 18. Jh. zum Vorschein gekommene mittelalterliche Kapelle und die Gräber glaubhaft gemacht. In einem Abschnitt der N–S orientierten Schmiede Gasse, südlich von der Königinnenburg, haben wir Details von drei Steinhäusern aus dem 13.–14. Jh., Lehmboden und Überreste von Backöfen und Feuerstätten gefunden. Unter dem mittelalterlichen Fahrdamm zog sich eine N–S orientierte römische Strasse, die zum Südtor der Festung aus dem 4. Jh. führte. Südwärts vom Tor, auf der Westseite der Strasse, sind römische Gräber und eine Grabkapelle in Fünfpassform zum Vorschein gekommen (Abb. 1., No 16). Auf der Ostseite der Strasse haben wir in römischen Gebäudetrümmern awarische Keramik aus dem 7.–9. Jh. gefunden. Ebendort befanden sich unter der römischen Schicht Spuren einer urzeitlichen Siedlung. In diesem Gebiet wurde das von der Königin Elisabeth gestiftete Klarissinnenkloster erbaut. Nach dem totalen Ausbau des Klosters im Jahre 1353, verschwindet der südliche Abschnitt der Schmiedegasse (Abb. 1., No 9). Das Kloster war von Westen und Süden mit Ackern umgaben (Abb. 1., No 18). Es breitete sich vor allem durch Gaben und Käufe in östlicher Richtung aus. Bis zum 15. Jh. hat sich eine geschlossene Enklave hier ausgebildet, die von den Nonnen als Frondorf verwaltet wurde.

Nach 1373 bildete die Nordgrenze des Klosters die kleine Gasse „platea minor", deren östliche Fortsetzung neben den Häusern der Klarissinnen zum Marktplatz verlief, der östliche Rand des Klosters schloss sich also dem Marktplatz an. Hier liess Königin Elisabeth um 1367 für die Kaufleute ein Haus aus Stein erbauen. Das Domus apotecariorum schenkte sie später dem Nonnenkloster. Nördlich von hier entstand der Marktplatz (Abb. 1., No 4, 5). Von Marktplatz wird vor allem über Fleischhacker berichtet, denen Königin Elisabeth 1369 durch ein Privileg das Monopol des Fleischverkaufs ausser den Markttagen am Donnerstag auch „in foro vel platea civitatis nostre Buda" sicherte. Die Klarissinnen besassen ebenfalls einen Fleischladen. Darauf bezieht sich die Urkunde der Elisabeth Szilágyi aus dem Jahre 1472: „in teatro dicte civitatis nostre Veteribundensis . . . Der Marktplatz wurde im Laufe des 14.–15. Jh. bebaut. Seine dreieckige From zeichnete sich im 15.–16. Jh. ob. Sein östlicher Rand zeigte eine Reihenbebauung, die Westseite einen geschlossenen Einbau. Am nördlichen Rand war ein Brunnen. Ausser der NO–SW orientierten Gasse schlossen sich von Westen her dem Platz zwei Gassen an, die von da nach Osten, zum Donauufer hin, weiterverliefen. Nach Norden war Sie durch eine Gasse mit der Margaretengasse, mit der Pfarrkirche (Detail der Kirchengasse) verbunden (Abb. 1., No 6).

Die Pflasterung der Gassen bestand aus einer Schicht kleinerer Steine und Backsteinstücke, 5–10 cm dick, und ist mit den mittelalterlichen Gassen im Gebiet Budas im 13.–15. Jh. identisch. Die Häuser aus Stein standen vertikal oder parallel zur Gasse. Eine Steintreppe vor oder hinter einer 200–210 cm breiten Tür mit steinernem Rahmen führte in die Häuser. Das innere Niveau liegt im Vergleich zum Strassenniveau tiefer. Die im allgemeinen aus einem Raum bestehenden Gebäude wurde mit späteren Anbauten, der Tiefe des Grundstücks gemäss, vergrössert. In der Breite der Grundstücke war neben dem Haus ein Hof, wo Wirtschaftsgebäude aus Holz und Lehm standen. Bei einem Teil der Häuser fanden wir strebepfeilerartiges Mauerwerk, das die äussere Wand der Gebäude stützte. Auf der Westseite des Hauses Lajos Gasse 158 ist im oberen Geschoss eine Türöffnung zum Vorschein gekommen, die wahrscheinlich zu einem äusseren Treppenhaus führte. Die Strebepfeiler gehörten zum Unterbau des Treppenhauses. Die Häuser hatten im allgemeinen oberhalb des ebenerdigen Raumes ein oder zwei Geschosse. In den unteren Geschossen, wo die Originalmauern ungefähr 2 m hoch erhaltengeblieben sind, fanden wir nur kleine Lüftungslöcher oder überhaupt keine Fenster. Hier dürfte das Lager oder Keller gewesen sein. In der Einschüttung der Gebäude, die wahrscheinlich die Überreste der Wohnräume des Stockwerks enthalten, sind in grosser Anzahl graue Ofenkacheln zum Vorschein gekommenm, ferner Importkeramik aus Österreich und Italien. Sowie Geräte aus Eisen und Glaswaren von Venedig.

Abbildungen

Abb. 1. Im Zentrum Óbuda erschlossene Gebäude- und Strassenreste aus dem Mittelalter. 1: Mauern der Festung aus dem 4. Jh. 2: Propsteikirche aus dem 14. Jh. 3: Überreste von Steinhäusern auf dem Gebiet des Domkapitels. 4–5: Teilansicht der mittelalterlichen Strasse von NO nach SW, der Marktplatz aus dem 14–16. Jh. 6: Margaretengasse. 7: Kapelle aus dem Mittelalter an der Südseite der Pfarrkirche aus dem 18. Jh. 8: Schmiedegasse. 9: Kloster und Kirche der Klarissinen. 10: Königliche Burg, später Burg der Königinnen. 11: Überreste der zur Burg der Königinnen gehörenden Meiereien. 12: Via magna. 13: Kloster und Kirche der Franziskaner. 14: Strassen aus dem Mittelalter. 15: Ehrenpforte des Kommandogebäudes des Lagers aus dem 2.–3. Jh. 16: Spätrömische Friedhofkapelle in Fünfpassform. 17: Mittelalterliche Überfahrt, Hafen. 18: Äcker und Wiesen. 19: Das an der S Seite der Ost-West Strasse stehende, vermutliche Haus des László Tompa. 20: Das freigelegte mittelalterliche Haus entlang der Strasse von Marktplatz zur Margaretengasse. 21: Teil der Grenze zwischen Domkapitel und der Stadt der Königin im Jahr 1355. 22: Reste einer breiten Steinmauer in ostwestlicher Richtung. 23: Baköfen, Feuerstätten und Gruben aus dem 13–15. Jh.

Képjegyzék

1. kép Óbuda belterületén feltárt középkori épület és útmaradványok: *1:* A 4. sz.-i erőd falai. *2:* A 14. sz.-i prépostsági templom. *3:* Kőházak maradványai a káptalan területén. *4–5:* ÉK–DNy-i irányú középkori utca részlete, a 14.–16. sz.-i piactér. *6:* Margit utca. *7:* Középkori kápolna a 18. sz.-i plébániatemplom D-i oldalán. *8:* Kovács utca. *9:* Klarissza kolostor és templom. *10:* Királyi, később királynéi vár. *11:* Királynéi várhoz tartozó majorságok maradványai. *12:* Via magna. *13:* Ferences kolostor és templom. *14:* Középkori utcák. *15:* A 2.–3. századi tábor parancsnoki épületének díszkapuja. *16:* Késórómai ötkaréjos temetőkápolna. *17:* A középkori kikötő helye. *18:* Szántóföldek, mezők. *19:* K–Ny-i út D-i szélén álló középkori épület, valószínűleg Tompa László háza. *20:* A piactérről a Margit utcához vezető utca mentén feltárt középkori ház. *21:* A káptalani és királynéi város 1355-ös határának részlete. *22:* K–Ny-i irányú széles kőfal maradványa. *23:* 13.–15. sz.-i kemencék, tüzelőhelyek, gödrök, vermek.

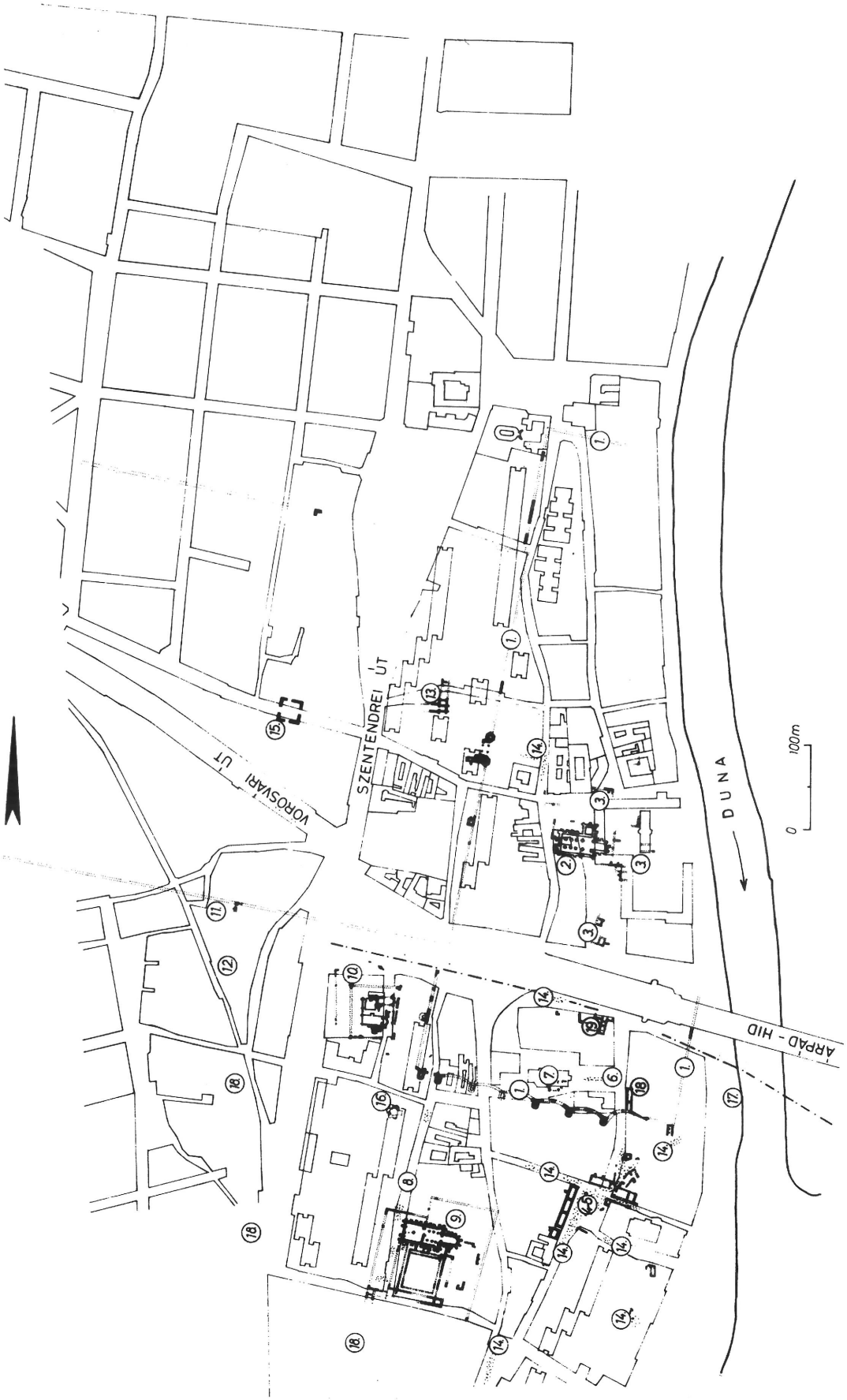

1

BÁNOSI GYÖRGY

ÚJABB ADALÉKOK AZ AQUINCUMI HERCULES-KULTUSZHOZ

1974-ben nagy jelentőségű lelet gazdagította Aquincum vallástörténeti vonatkozású köveinek gyűjteményét: egy Hercules-szentély építési táblájának Caracalla korabeli töredéke.[1] Az emlék fontosságát az húzza alá, hogy ez a feliratos kő az első közvetlen bizonyíték arra, hogy Hercules-szentély létezett Aquincumban.

Mielőtt azonban a lelet részletesebb tárgyalására áttérnék, szükségesnek tartom hogy összefoglaljam, amit az aquincumi Hercules-kultuszról ezideig tudunk.[2]

Aquincumi Hercules-emlékeinket jellegük szerint két nagy csoportra oszthatjuk. Az első csoportba azok a különféle, a héroszt és mondáit megjelenítő tárgyak tartoznak, ahol a vallásos tartalom nem dominál vagy legalábbis nem kizárólagos. Aquincumi leleteink közül ide sorolhatjuk: a III. kerületi Meggyfa utcai táborvárosi villa urbana Hercules és Nessus mítoszát, illetve a dionüszoszi thiaszoszban részegen dülöngélő Herculest ábrázoló mozaikpadlóit,[3] a Szépvölgyi úti helytartói villa Hercules-bronzszobrocskáját,[4] az azóta sajnálatos módon elveszett Herculest és Omphalét ábrázoló elefántcsontdomborművet,[5] a vésett követ, melyen a Cacustól visszaszerzett marhákat terelő Hercules alakja látható,[6] a Hercules és a krétai bika harcát bemutató lepénysütő mintát[7] és a szatíroktól támogatott részeg Herculest ábrázoló kis terrakotta reliefet.[8] Ezeknek a tárgyaknak a túlnyomó része – a lepénysütő minta és a kis terrakotta dombormű kivételével[9] – import áru és – talán a helytartói villa Hercules szobrocskájától eltekintve[10] – nem is tekinthető közvetlenül vallási rendeltetésűnek, még ha bizonyos vallástörténeti vonatkozások nem is tagadhatók le ezen emlékekkel kapcsolatban.[11] Ezért ezekből a többségükben idegen földről ideszármazott műtárgyakból[12] elsősorban a helybeli módosabb lakosságrétegek ízlésére következtethetünk, nem az itteni vallási elképzelésekre és szokásokra.

Emlékeink másik nagy csoportja, melybe a közvetlenül vallási rendeltetésű feliratos köveket sorolhatjuk, már sokkal inkább fényt vet az isten aquincumi kultuszára. Építési táblánk megtalálásáig Aquincum területéről hat Herculesnek dedikált kőoltár volt ismeretes,[13] az egyik ilyen emlék bal oldalán Hercules képét is kifaragták, jobbjában korsóval, melyet kis oltáron tart, baljában vállának támasztott bunkójával és oroszlánbőrrel.[14]

Ha ezt az emlékcsoportot az előzővel összehasonlítjuk még két alapvető különbség tűnik ki közöttük. Míg műtárgyjellegű leleteinkkel kapcsolatban azt tapasztaljuk, hogy Aquincum úgyszólván egész területén elterjedtek[15] és több darabjuk már a III. század előtt használatba került,[16] addig feliratos emlékeink szövegük és lelőhelykörzetük alapján, elsődlegesen a katonasághoz[17] és a katonai táborhoz[18] kapcsolhatók és nem keltezhetők korábbra a Severusok koránál.[19] Ha még a megfigyeléseket azzal is kibővítjük, hogy az értelmezhető oltárok állíttatói a legmagasabb rangú katonatisztek és hogy az öt oltár közül hármat a praefectus legionis dedikált,[20] ahhoz a feltevéshez juthatunk, hogy a Severusok kora óta, egészen bizonyosan Hercules hivatalos tábori kultuszával számolhatunk, amelynek ápolásáról úgy tűnik, hogy a praefectus legionis gondoskodott.[21] (Az utóbbi megállapításnál azonban meg kell jegyezni azt, hogy ez az elnevezés Gallienus kora előtt és után bizonyos funkcióbeli különbségeket takart, ezért el kell választani egymástól az ugyan-e tisztségnévvel jelölt táborparancsnokokat és lovagrendű legio-parancsnokokat.) Ez a hivatalos Hercules-kultusz mint példáink mutatják a császár-kultusszal is összekapcsolódott: G. Julius Caninus fogadalomtétele Alexander Severus salusáért és visszatéréséért[22] és Aurelius Firminus oltárán a Hercules Augustorum összetétel mindenesetre erre vall, az utóbbi kifejezetten a tetrarchia valláspolitikai törekvéseire utal.[23]

Nem akarok belebonyolódni e tanulmány keretében azoknak az ellentétes nézeteknek a taglalásába, amelyek a Hercules Augustus fogalom értelmezésével kapcsolatban felmerülnek, kezdve attól az állásfoglalástól, mely az istenség e megjelenési formáját egyenesen a „császárkultusz rávetülésének" tartja Hercules tiszteletére,[24] egészen addig, mely a név feltűnően gyakori pannoniai előfordulása alapján ezt az istenalakot valamiféle helyi elképzeléssel hozza összefüggésbe.[25] Az elnevezés, mely pannoniai viszonylatban egyébként a polgári lakosság emlékein jelenik meg nagyobb számban,[26] nálunk két praefectus legionis-oltáron szerepel,[27] tehát hivatalos állíttatású köveken, melyeknek egyike kifejezetten a császár-kultusszal és a Severus-ház valláspolitikájával áll kapcsolatban.[28] Még ha el is tudjuk képzelni, hogy egyesek e praefectusok közül a lakosság helyi elemeiből emelkedtek tisztségükbe,[29] akkor se tudunk képet alkotni e helyi lakosság személyes jellegű Hercules vallásáról az emlékek jellege és csekély száma miatt. A sors szeszélye folytán személyes jellegű vallási megnyilvánulást Hercules irányában egyedül csak egy idegenből jött helytartó, C. Octavius Appius Suetrius Sabinus oltárán tapasztalunk, aki ezt az oltárt hazája védő istenének, az amphissai Herculesnek tiszteletére állíttatta.[30] Azt se bizonyítja semmi, hogy Hercules Illyricus, Caius Oppius Ingenus tribunus militum oltárán, bennszülött istenség lenne, inkább azok véleményét kell elfogadnunk, akik szerint a szintén 3. sz.-ból ismert Genius Illyricihez hasonlóan a pannoniai hadsereg és a dunai tartományok kiemelkedő szerepét allegorizálja a Római Birodalom 3. sz.-i történelmében.[31]

Az a császár, aki Illyricumnak és hadseregének ezt a kiemelt szerepét biztosította, tudvalevően Septimius Severus volt, aki mint Pannonia Superior helytartója öltötte magára az uralkodói bíbort és pannoniai katonái segítségével nyerte meg csatáit politikai ellenfeleivel

szemben. Severus és utódai a 3. sz.-i katonacsászárok kapcsolata a katonasággal, ezen belül az e században legütőképesebbnek tartott duna-vidéki hadsereggel, és Illyricummal (melyből nem egy e császárok közül származott), másik oldalról pedig ezeknek a császároknak valláspolitikája magyarázhatja csak Hercules pannoniai, ezen belül aquincumi kultuszát.[32]

Ebben a történelmi szituációban jelenik meg Hercules Augustus is Pannonia istenvilágában[33] és nem véletlen, hogy Severus szülőhazája, Africa mellett, kultusza itt hagyja a legtöbb nyomot az egész birodalomban.[34]

Septimius Severus szülővárosa Leptis Magna isteneit tiszteltette és állította valláspolitikája középpontjába Hercules és Liber Pater néven. A főníciai–africai Melkart Hercules képében és egy másik pun isten Liber–Bacchus alakjában 194-től kezdve „dii Patrii et Auspices" körirattal jelennek meg a császár érmein és ők tűnnek fel a ludi saeculares fő isteneiként is,[35] 202-ben pedig parthus győzelme után Severus közös nagy templomot építtet tiszteletükre.[36] A császár saját magát is ábrázoltatja az oroszlánbőrrel fején egy érmén,[37] felesége Julia Domna pedig Omphale képére faragtatja ki márványszobrát,[38] más érmeken viszont ahol Severus és Domna Juppiterre és Junóra hasonlítanak, gyerekeik Caracalla és Geta emlékeztetnek Herculesre és Bacchusra.[39] Sok feliratot is ismerünk Septimius Severus és családja salusáért, amelyeket Herculesnek dedikáltak.[40] Septimius Severus 197-ben Commodus Herculaneus néven consecráltatja a hajdani császárt, aki Herculesként imádtatta magát.[41] Hercules kiemelt tisztelete Severus utódai alatt is folytatódik, Caracalla herculesi bátorságával, Herculeshez való hasonlatosságával henceg.[42] Alexander Severus, a Severus-dinasztia utolsó tagja pedig példaképe, Nagy Sándor emlékére rendez Hercules-viadalokat.[43]

A Severus-császárok valláspolitikája provinciánkban is érezteti hatását, elterjednek itt is a tárgyak, melyeken Herculest ábrázolják dionüszoszi thiaszosz résztvevőjeként,[44] a Meggyfa utcai villa urbana egyik mozaikpadlójának Hercules arcában Caracalla császár vonásait lehet felfedezni[45] és C. Julius Caninus legio-praefectus is oltára egyik oldalára Hercules, a másik oldalára Bacchus alakját faragtatja 233-ban.[46] Ez utóbbi a császár és anyja szerencsés visszatéréséért állított fogadalmi emlék dátuma azt is bizonyossá teszi, hogy Alexander Severus császár perzsa hadjáratának (amelyben aquincumi csapattestek is résztvettek) vallási propagandája is terjesztésre talált itt.[47] Hercules Augustus kultuszának megjelenését Pannóniában és Aquincumban nyilván a Severusok vallási propagandája indította meg, de ez csak a kultusz egyik oldala, széles elterjedését és a Severusok korát is túlélő tartósságát Pannonia lakóinak és katonaságának a 3. sz.-ban elfoglalt speciális helyzete, a birodalmi vezetéssel való szoros kapcsolata szabta meg.

Ennek a 3. sz.-i vallásosságnak a körébe tartozik 1974-ben talált erősen töredékes építési táblánk is.

A mészkőből készült tábla megmaradt bal oldali része két darabra tört. A tábla magassága: 50,5 cm, vastagsága: 11,5 cm. A megmaradt rész legnagyobb szélessége: 44,5 cm. A feliratos mezőt többszörös léckeret fogja magába, a felirat legfelső sorában levő betűk magassága: 4 cm, a többi sor betűinek magassága: 2,7 cm. Mindegyik sorban megtaláljuk az interpunkcio nyomát, a hatodik, hetedik, nyolcadik sorban betűösszevonásokat tapasztalunk, a nyolcadik sorban három betűt is egy ligatúrába vontak össze. A táblán festéknyomot nem észlelünk.

Az összeillesztett két tábla-darab szövegét az 1. sz. ábrán láthatjuk.

Szerencsénkre, erről az erősen töredékes tábláról több fontos adat első pillantásra is leolvasható:

1. Tudjuk, hogy Hercules-templom építési táblájáról van szó. Ennek jelentősége az, hogy leletünk az első közvetlen bizonyíték Aquincumban Hercules-szentély létezésére. A szentély létezésének szükségszerűségét[48] még Domaszewszki vetette fel a múlt században Aurelius Firminus feliratának ex protectore kifejezése alapján.[49] Fitz Jenő még további bizonyítékoknak tartja az oltárok számát, állítóik rangját, azt a szabályszerűséget, ami a praefectus legionis szerepében megfigyelhető a kultusszal kapcsolatban és azt, hogy az emlékek lelőhelyei közvetetten arra utalnak, hogy az oltárok a tábor területéről származnak.[50]
2. A megmaradt egyik consul-név alapján meg tudjuk állapítani az építkezés pontos évét. Cattius Sabinus P. Catius Sabinus nevének elírása (ugyanilyen hibásan máshol is szerepel) és tudjuk hogy P. Catius Sabinus második és P. Cornelius Anullinus első konzulságának éve i.sz. 216.[51] Ennek az adatnak az alapján az egész alsó sor kiegészíthető.[52]
3. Az évszám és a melléknevek alapján az is megállapítható, hogy kinek a salusáért folytatták az építési tevékenységet. A „matris augusti" kifejezés alapján itt már eleve csak Caracalla és Alexander Severus császár jöhet szóba. Az építési év és az Invictus (211-től) és a Germanicus Maximus (213-tól) jelzők alapján választásunk csak Caracalla császárra eshet.[53]
4. Ebből már azt is tudjuk, hogy a másik személy, akiért az ajánlás történt Julia Domna, Caracalla anyja, aki fia uralkodása alatt jelentős politikai szerepet töltött be.[54]
5. Az „a fundamentis" kifejezésből azt is sejtjük, hogy nem teljesen új épület emeléséről, hanem egy régi épület restaurálásáról és kibővítéséről lehet szó (az utóbbira az adie[cto?] szó utal).

A felirat további kiegészítése már nem ilyen közvetlenül megoldható. Kísérletünkben a felirat formai szabályszerűségei, tartalmi sztereotípiái és történeti vonatkozások segíthetnek.

A felirat bizonyos formai sajátosságaiból és abból kiindulva, hogy utolsó sorát majdnem teljes biztonsággal rekonstruálni tudjuk, olyan feltevéshez jutottam, hogy a felirat kisbetűs szövegének egy-egy sora átlagban 35, nagybetűs ajánlása 11 betűhelyet tartalmazott.[55] E hipotézis bizonyos keretet szab a sorok behelyettesítési lehetőségeinek. E lehetőségeket egy további megfigyelés is befolyásolja, még pedig az, hogy a táblatöredéken három sorban, melyek nyilvánvalóan az építési tevékenységgel foglalkoznak, betűösszevonásokat tapasztalunk, viszont azokban a sorokban, amelyek a császár-kultuszra

vonatkoznak, nemcsak hogy ligatúrákat nem látunk, hanem az is feltűnik, hogy milyen kevéssé alkalmazott a kőfaragó a császári melléknevek esetében rövidítést. Hasonló következtetést lehet levonnunk a consul-nevet tartalmazó sorról is, mint az uralkodót éltető sorokról, úgy tűnik fél betűhellyel később kezdődik a többi sornál (nyilván a tábla másik végén fél betűhellyel előbb is fejeződött be) és lehet, hogy Catius Sabinus nevét is a hely kitöltése végett írták két t-vel.

Vázolt sémánk alapján néhány, a kiegészítési lehetőségekkel kapcsolatos problémára szeretném felhívni a figyelmet. Problémás először is maga az ajánlás. Sémánk alapján kézen fekvő lenne a HERCVLI SACR(VM) kiegészítés, azonban tudjuk, hogy Hercules neve a Severusok kora óta ritkán fordul elő jelző nélkül.[56] Számunkra a cikkünkben korábban kifejtettek alapján, ennek a templomnak az építési táblájára leginkább az Augustus melléknév illene. C. Julius Caninus fogadalmi oltárának szövegéhez hasonlóan az ajánlás talán így szólt: HERCVLI AVG(VSTO) S(ACRVM).[57]

Mivel a császár címei csak az ajánlás utáni második sorban kezdődnek, nyilvánvalóan az e fölött levő sorban az uralkodónak nemcsak salusáért történik fohász. A 216-os év történeti eseményei: Caracalla parthus hadjárata több lehetőséget is kínálnak. A „reditu", „victoria", „victoria Parthica" szavak egyaránt figyelembe vehetők.[58] Formailag azonban a „pro salute et incolumitate[59] ill. perpetuitate domini nostri" formula felelne meg a sor megfejtésének leginkább, ennek hosszúsága fér bele legjobban sémánkba.

A császár megfelelő címeinek behelyezése az analógiák alapján viszonylag egyszerű feladatnak tűnik.[60] A Germanici maximi jelző szinte feltételezi, hogy az előző sorban: a Parthicus maximus és a Britannicus maximus jelzőknek is szerepelnie kellett.[61]

A Germanici Maximi kezdetű sorban kellett elhelyezkednie Julia Domna nevének és Augusta címének, mert a következő sor már a matris Augusti összetétellel kezdődik. Ebben a sorban viszont már nem valószínű, hogy szerepeltek Julia Domna különféle címei, így a mater castrorum et senatus et patriae,[62] mert különben nem maradt volna hely a következő sort indító „templum Herculis" restauráltatójának vagy restaurálójának megnevezésére.

A két utóbbi alternatíva (a restauráltató vagy a restauráló megnevezése) különböző módon befolyásolhatja szövegünk hátralevő részének szerkezetét. A restauráltató személyének megjelölése nagyobb lehetőséget kínál arra, hogy a továbbiakban az építtetés anyagi erőforrását is megjelölték (erre a szövegben a legmegfelelőbb helynek a „templum Herculis" kifejezést követő rész látszik), viszont ha egy munkát végző testületet, csapattestet neveztek meg itt, valószínűleg szignálták a munkavégzés irányításával kapcsolatos tudnivalókat is (legnagyobb valószínűség szerint az utolsó előtti sor végén).

Ha arra gondolunk, hogy ezen a helyen a restauráltatót tüntették fel, tábori Hercules-kultuszunkra vonakozó tudásanyagunk azt sugallja, hogy ezt az embert a legio tisztikarának valamelyik tagjával azonosítsuk. Különös szerencsénk itt, hogy forrásaink sok mindent elmondanak ennek az évnek a helytartójáról. 216-ban ezt a tisztséget C. Octavius Appius Suetrius Sabinus töltötte be,[63] Caracalla utalkodása alatt különböző bizalmi állások birtokosa,[64] az első, aki Aquincumban a császár numenje iránti tiszteletnek a jelét adja[65] és akit Dio Cassius szerint 217-ben a Caracalla meggyilkoltatásával trónra került Macrinus azért rendelt vissza hivatalából, mert félt „büszke szellemétől és Caracalla iránti baráti érzületétől".[66] És van egy témánk szempontjából különösen értékes adatunk is Caracalla e párthívével kapcsolatban, Pannonia Inferior e legatus Augusti pro praetoreja azonos azzal a Suetrius Sabinussal, aki oltárt állíttatott Aquincumban az amphissai Herculesnek.[67]

Úgy érzem kapcsolat lehetett Suetrius Sabinus helytartói tevékenysége és Hercules-szentélyünk átépíttetése között, még ha úgy tűnik is, hogy neve címeivel együtt – a többi magas rangú tiszt nevéhez és címeihez hasonlóan – aligha fért el ebben a sorban. Ezt a kapcsolatot különösen alátámasztja az, hogy Suetrius Sabinus helytartóságának idején komoly építkezési tevékenység mutatható ki Aquincum területén. A limes-út budapesti szakaszának és az annak nyomvonalán található közműveknek, hidaknak kijavítása csak 217-ben, Macrinus császársága idején szakadt meg,[68] 216-ban – templomunk helyreállítása évében – egy felirat egy „excubitorium ad tutelam signorum et imaginum sacrarum" teljes restaurálásáról számol be[69] és erről az aktivitásról tanúskodnak az auxiliáris cohorsok téglái is.[70] Helyenként a belső táborépületek kijavítása is áthúzódhatott erre az időszakra.[71] A markomann háborúk után meginduló újjáépítési szakasznak a részét és annak az aktív építkezésnek a folytatását képezték ezek a munkálatok, mely Caracalla 214-es látogatása előtt gyorsult meg Aquincumban. (Gondolunk az utóbbi kapcsán a polgárvárosi Nemesis-szentély megújítására és a helytartói palota keleti szárnyának átalakítására.)[72] Ennek az építési tevékenységnek lehetett szerves része a Hercules-templom restaurálása is.

Mivel magas rangú tisztek megnevezése – mint említettem – nem valószínű hogy elfért volna a sorban és mivel az előbb kifejtettek alapján nem lehetetlen, hogy a tábla egy katonai egység munkájáról számolt be, kitöltetlen helyünkön esetleg egy ilyen egység nevét kell keresnünk.[73]

Számba kell venni tehát, hogy melyik csapattestek tartózkodhattak 216-ban Aquincumban. Tudjuk, hogy ebben az évben Caracalla a parthusok ellen harcolt a keleti fronton[74] és ide elkísérte Pannonia Inferior tartomány katonai erejének egy része, így a Legio II Adiutrix egy vexillatioja is, a legiotörzs azonban minden valószínűség szerint nem vonult hadba.[75] Az Antoninianabélyeges téglák eloszlása alapján azonban úgy tűnik, hogy Caracalla uralkodása idején az aquincumi építkezésekben inkább auxiliáris csapatok vették ki részüket. Itt elsősorban a cohors VII Breucorum Antoniniana, a cohors I Ulpia Pannoniorum Antoniniana és a cohors I Thracum c.R., valamint az ala I Thracum veteranorum sagittariorum jöhet szóba.[76] Talán ezek között a segédcsapatok között kell keresnünk a Hercules-templomunk

újjáépítésének végzőit is. (Különösen a cohors I Ulpia Pannoniorum téglái koncentrálódnak a tábor belső területére.)[77]

Szövegünk következő „templum Herculis" kifejezéssel kezdődő sora tartalmazhatta az építési tevékenységre vonatkozó igét. Itt talán a következő sor „a fundamentis" kifejezése kapcsán a „restituit" szóra gondolhatunk.[78] A templom megnevezése és az ige között az előbbiekből következően leginkább a templom állapotát kifejező „vetustate conlapsum" állhatott,[79] más esetben talán az tüntették fel itt, hogy milyen anyagi erőforrásból hozatta rendbe restauráltatója az épületet.[80]

Az utolsó előtti sor „adie[cto?][81] kifejezéséből az következik, hogy a templomot ki is bővítették. A templom átalakíttatására vonatkozó információnk nagyon jól beleillik abba a koncepcióba, melyet Fitz Jenő fejt ki a pannoniai Hercules-szentélyek markomann háborúk utáni restaurációjával kapcsolatban. Szerinte általában korábban magánszemélyek által alapított, a háborúk alatt végzetesen megrongálódott templomokat alakítottak át gyökeresen egy egészen más jellegű kultusz: a Severusok hivatalos Hercules-vallása számára.[82]

Hogy milyen fajtájú épületrészt csatoltak a templomhoz, vitatható kérdés, más pannoniai épületekkel kapcsolatos példák gyakorisága alapján talán egy porticust.[83] Ha katonai egység építkezéséről volt szó, még ugyanennek a sornak kellett tartalmaznia a munka irányítására vonatkozó tudnivalókat is, az irányító személy nevét és tisztségét a „curante" illetve „sub cura" etc. kifejezéssel együtt.[84] Itt kell megjegyeznünk, hogy korántsem meglepő, hogy az utóbbi két sorba ennyi mindent tömörítettek, hiszen ezek megmaradt részében találjuk a legtöbb betűösszevonást és nyilván rövidítéseket is bőven alkalmaztak.

Elemzésünk végére jutottunk. Próbáljuk meg most felvázolni a felirat egy olyan kiegészítését, amit sémánk lehetővé tesz:

He[rculi sacr(um)]/pro salu[te et incolumitate dominoṣtri]/imp(eratoris) caes[(aris) M(arci) Aur(elii) Severi Antonini Pii Felicis]/Invicti A[ug(usti) Parthici Max(imi) Britannici Max(imi)]/Germanici M[ax(imi) et Iuliae Domnae Augustae]/matris August[i coh(ors). . .]/teṁplum Herculis [vetust(ate) conlapsum restituit]/a fundamentis adie[cto portico sub c(ura) . . .]/Cattio Sabino II [et Cornelio Anullino co(n)s(ulibus)]

Összefoglalva az eddigieket, a Harrer Pál utcában talált töredékes építési tábla mind régészeti, mind vallástörténeti szempontból igen fontos tanulságokkal szolgál. Egyrészt újabb bizonyítéka a Caracalla kori építkezési tevékenységnek, mely a császár 214-es aquincumi látogatásának idején is túl nyúlik és tulajdonképpen a markomann háborúk utáni újjáépítési szakaszt folytatja, másrészt alapvető határjelző Hercules hivatalos, császárkultusszal is összefonódó tiszteletének aquincumi elterjedésével kapcsolatban. Mindkét tényező eddigi megfigyeléseink alapján valamilyen módon Suetrius Sabinus helytartói tevékenységével áll összefüggésben.

Leletünk különös jelentőségét hangsúlyozza, hogy benne ez ideig az egyetlen építési feliratot láthatjuk Pannoniában, mely Hercules-templom építésére vonatkozik.

Rövidítések

Alföldy 1963	*Alföldy G.:* Aquincum vallási életének története. BpR 20 (1963) 47–71.
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
ArchHung	Archaeologica Hungarica
BpR	Budapest Régiségei
BpTört	Budapest Története
Brelich 1938	*Brelich A.:* Aquincum vallásos élete. Laurae Aquincenses I Diss Pann II 10 Bp. 1938, 20–142.
FA	Folia Archaeologica
Fitz é.n.	*Fitz J.:* Hercules-emlékek Pannoniában é.n. Kézirat. Doktori disszertáció.
Fitz 1962/1	*Fitz J.:* Sanctuaires d'Hercule en Pannonie. In Hommage a A. Garnier. Bruxelles (1962) 623–238. (CollLatomus 58.)
Fitz 1962/2	*Fitz J.:* A military history of Pannonica ActaArchHung 14 (1962) 25–112.
Kuzsinszky 1899	*Kuzsinszky B.:* Aquincum római feliratai. BpR 6 (1899) 107–150.
Kuzsinszky 1932	*Kuzsinszky B.:* A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BpR 11 (1932) 1–423.
Láng 1923	*Láng N.:* Herakles és Omphale. Elefántcsontrelief az aquincumi múzeumban. BpR 10 (1923) 3–34.
Nagy 1942	*Nagy T.:* Vallási élet Aquincumban. BpTört I. Bp. 1942, 386–463.
Nagy 1962	*Nagy T.:* Buda régészeti emlékei. BpMűeml II. Budapest 1962, 13–116.
Nagy 1964	*Nagy T.:* Revision de L'Inscription d'un autel d'Hercule de Buda. ActaAntHung 12 (1964) 207–215.
Nagy 1965	*Nagy T.:* Commander of the Legions in the Age of Gallienus. ActArchHung 17 (1965) 289–307.
Nagy 1973	*Nagy T.:* Bp. története az őskortól a honfoglalásig. BpTört I. Bp. 1973. 39–217.

RégFüz Régészeti Füzetek

Römer 1876 *Römer F.:* Kiadatlan római feliratok. ArchKözl 10 (1876) 24–57.

Roscher 1884–1890 *W. H. Roscher:* Hercules. Ausführliches Lexikon der griechischen und Römischen Mythologie I. Leipzig (1884–1890), 2992–2994.

Szilágyi 1940 *Szilágyi J.:* Aquincum helyőrségének újabb feliratos emlékei. TBM 8 (1940) 1–13.

Szilágyi 1950 *Szilágyi J.:* Jelentés a Fővárosi Ókortörténeti (Aquincumi) Múzeum kutatásairól és szerzeményeiről az 1945–1948 években. BpR 15 (1950) 303–333.

Szilágyi 1933 *Szilágyi J.:* Inscriptiones Tegularum Pannonicarum (Pannoniai bélyeges téglák) DissPann II. 1 Budapest, 1933.

Jegyzet

1. A feliratos kő a III. kerületi Harrer Pál utcában került elő szórványleletként két darabban. Fotó leltárszáma: 9276, 9277. Itt mondok köszönetet Németh Margit régésznek tudományos csoportvezetőnek, a publikáció jogának átengedéséért és a felirat feloldásában nyújtott érdemleges segítségéért.
2. Az összefoglaló munkák közül megemlíteném Nagy Tibor értekezéseit az aquincumi vallásról (*Nagy* 1942, 386–463. *Nagy* 1973, 170–178.) Alföldy Géza cikkét az aquincumi vallásosság történetéről (*Alföldy* 1963, 47–71.) Brelich Angelo tanulmányát (*Brelich* 1938, 20 ff.) valamint Fitz Jenő doktori értekezésének (*Fitz J.:* Hercules emlékek Pannoniában é.n.) aquincumi vonatkozású részeit, mely utóbbi munka megfigyeléseire a szerző hozzájárulásával hivatkozom a továbbiakban és itt mondok köszönetet a mű rendelkezésemre bocsátásáért.
3. *Wellner L.:* The Hercules-villa in Aquincum. ActaArchHung 21 (1969) 259–271.
4. *Nagy T.:* Héraklész bronzszobrocskája Óbudáról. BpR 17 (1956) 9–25.
5. *Láng* 1923, 3–34.
6. *Szilágyi* 1950, 321.
7. *Kuzsinszky B.:* BpR 2 (1890) 141. Az ábrát Theseus és Minotaurus megjelenítéseként értelmezi. *Kuzsinszky* 1932, 330.
8. *Kuzsinszky* 1932, 330. Nagy Tibor ezt a reliefet mézeslepénysütő minta töredékének tartja Kuzsinszkyvel ellentétben. *Nagy* 1942, 450. 316. jegyzet.
9. A mézeslepénysütő minta és a terrakotta relief a gázgyári fazekas telep termékei. *Kuzsinszky* 1932, 330.
10. Egy fülkéhez hasonló kiképzésű épületmaradvány közelében találták. Talán a család védőistenei között foglalt helyet. *Fitz J.:* Hercules-kultusz eraviszkusz területen. Székesfehérvár 1957.
11. Azonkívül, hogy e századok művészetét önkéntelenül is áthatja e századok vallásos gondolkozása (nem véletlen, hogy milyen vallási jellegű movítumokat használnak gyakran és előszeretettel egy korban) majdnem mindegyik tárgyunk konkrét vallási szituációhoz is kapcsolható. A krétai bika legyőzését ábrázoló lepénysütő minta újévi császárünnepen került szétosztásra és Hercules gonoszság felett győzedelmeskedő, alexikakosz mivoltát hangsúlyozza (*Nagy* 1942, 413.) az Antoninusok korában. A talán Commodus-kori gemma Hercules békealapító szerepére céloz a Cacus-monda jelképén keresztül a markomann háborúk után *Szilágyi* 1950, 321. 50. jegyzet. Bár nyilvánvaló Omphale-reliefünk korábbi keltezésű (1. sz.) tudomásunk van arról, hogy Iulia Domna császárné a 3. sz. elején Omphale alakjában ábrázoltatta magát. *Láng* 1923, 3–34. Érdekes két esetben is a részeg Hercules azonos mintaképre visszamenő ábrázolása, bár úgy néz ki tartalmuk más jellegű. A relief 2. sz.-i, a villa mozaikja a Severusok korára tehető. Mivel a villa másik mozaikjának Hercules-arca Caracallára emlékeztet, a Meggyfa utcai ábrázolások a Severus-család valláspolitikájával is kapcsolatosak lehetnek. *Nagy* 1973, 167–168.
12. Gyártási helyek és klasszikus mintaképek az egyes tárgyakkal kapcsolatban idézett irodalomban.
13. 1. CIL III 3425 = 10404 erősen hiányos felirat
2. CIL III 3426

Mommsen értelmezése: Hercul(i) Aug(usto) T(itus) Flav(ius) Victor [a(gens)] v(ices)l(egati) [et?] praefe(ctus) leg(ionis) II ad(iutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

Nagy Tibor értelmezése: Hercul(i) Aug(usto) T(itus) Flav(ius) Victor(inus) v(ir) ⟨e⟩(gregius) praefe(ctus) leg(ionis) II Ad(iutricis) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)
Nagy 1964, 207–215.
Fitz Jenő a praefectus nevét T. Flavius Victor Ulpianusra korrigálja. *Fitz* 1962, 623–638.

3. CIL III 3427

Herculi Aug(usto) s(acrum) ob salutem it reditum d(omini) n(ostri) imp(eratoris) S[everi]
Al[e]x[andr]i p(ii) f(elicis) aug(usti) et Iuliae Mameae augustae matris aug(usti) n(ostri) et castrorum G(aius) Iul(ius) Ca[n]inus pr(a)–
ef(ectus) leg(ionis) II ad(iutricis) p(iae) f(idelis)

Se[verianae] ex trec[ena]rio v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) Maximo et Paterno co(n)s(ulibus)
Fitz Jenő a praefectus nevét G. Iul. Carinusnak értelmezi (Fitz Jenő idézett művei)

4. CIL III 1045
[Herc]uli Amp[hissen]si patri[o] [Su] et[r]ius Sa[b]inus leg(atus) au[g(usti) pr(o) pr(aetore) Pann]o[n(iae)]In[f(erioris)]

5. CIL III 10406
Herculi Aug(ostorum) Aurel(ius) Firminus pr(a)ef(ectus) leg(ionis) II adi(utricis) ex prot(ectore) v(otum) s(olvit)l(ibens) m(erito) imp(eratoribus) d(ominis) n(ostris) [D]iocletiano III et Maximiano aug(ustis) co(n)-s(ulibus)

6. Szilágyi 1940, 8.
Herculi Illyrico C(aius)O[p] pius Ingenus trib(unus) milit(um) leg(ionis) II adi(utricis) p(iae) f(idelis) Sever(ianae)

14. G. Iul. Caninus fogadalmi oltára: CIL III 3427. Egyéb kőfaragványt mely Herculest ábrázolja Aquincum területéről 1974-ig nem ismerünk, ha csak a Tavasz utcában megtalált lábtöredéket nem tartjuk Hercules-szoborhoz tartozónak. Erre vonatkozóan: *Fitz* é.n, 115–116.
15. A Hercules-bronzszobor lelőhelye: a Szépvölgy keleti szakaszának villanegyede, a mozaikoké a Meggyfa utcai villa urbana, az Omphale-reliefet a Bécsi u. 100-ban egy szarkofág felszerelése között találták, a mézeslepénysütő minta a polgárvárosból, a terrakotta-relief a gázgyári fazekastelepről származik, a gemma szórványként a budai vár közelébe került. L. a leletekkel kapcsolatban idézett irodalmat.
16. L. a fentebb említett munkákat. Itt a polgárvárosi leleteket emelném ki elsősorban.
17. Az oltárokat helytartó, tribunus militum és praefectus legionisok, tehát magas rangú katonatisztek állíttatták. Egyedül a CIL III 3425 feliratú oltár állíttatójának hovatartozása nem mutatható ki a felirat erősen hiányos volta miatt. *Alföldy* 1963, 55. és 80. jegyzet felveti, hogy a CIL III 10333 feliratú oltár Aquincumból került Székesfehérvárra és Hercules polgári kultuszára vonatkozna.
18. Lelőhelyek: CIL III 3425: Buda Rochus-utca Piringer azelőtt gróf Almásy-kertben befalazva *Paur.:* ArchKözl 1 (1859) 220. Ofen in hortis Beringer (Mommsen);
CIL III 3426: Óbuda „in suburbio" (Mommsen) *Kuzsinszky*, 1899, 123.
CIL III 3427: Óbuda, Migazzi bíboros gyűjteményéből, Vácról került a Nemzeti Múzeumba *Kuzsinszky* 1899, 121–125.
CIL III 10405: Duna medréből *Römer* 1876, 49–50.
CIL III 10506: Dunából a Fürdő-sziget felett *Römer* 1876, 34. Nagy Tibor felveti, hogy eredetileg a Rákos patak menti burgusban állott *Nagy* 1942, 450. 308. jegyzet; *Hercules Illyricus oltár:* Majláth-utca 24. alapfalából *Szilágyi* 1940, 8–9.; az *építési tábla:* Harrer Pál u. Északi táborfal közelében.
Szórvány.
Sajnos a lelőhelyek másodlagosak.
19. Talán csak a hiányosan megmaradt feliratú CIL III 3425 Severus kor előtti, mert rajta a Hercules név jelző nélkül szerepel. *Fitz* 1962, 623–638. A CIL III 10405 Caracalla, a CIL III 3427 és a Hercules Illyricus oltár Alexander Severus korából származik, a CIL III 3426 Gallienus és a tetrarchia kora közti időszakból *Nagy* 1964, 207–215. A CIL III 10406 pedig Diocletianus idejéből (i.sz. 290)
20. CIL III 3426, CIL III 3427, CIL III 10406
21. Érdekes ezzel összevetni, hogy Ulcisia Castrában, ahol a legio egy különítménye állomásozott, szintén egy praefectus legionis, Aelius Aelianus szentel oltárkövet Hercules Augustusnak Gallienus korában *Nagy* 1965, 289–307. vö. a tribunus laticlavius hasonló szerepével a lares militares tábori kultuszában *Nagy* 1942, 413. A „praefectus legionis" értelmezéséről: *Nagy* 1965, 289–307. A mi praefectusaink C. Iul. Caninus kivételével mind Gallienus kora után működtek, Aelius Aelianus pedig Gallienus korában.
22. CIL III 3427 Értelmezésére a későbbiekben részletesebben kitérünk.
23. CIL III 10406 *Nagy* 1943, 413., *Alföldy* 1963, 60. Még annyit az emlékek és a császárkultusz vonatkozásához, hogy esetleg a CIL III 3425 számú feliraton is pro salute domini nostri szerepelt. *Fitz* é.n.
24. *Brelich* 1938, 79–80.
25. *Fitz* é.n., 20–28. részletesen taglalja a kérdést.
26. *Fitz* é.n., 22.
27. CIL III 3426, CIL III 3427
28 CIL III 3427
29. Ez az Ulcisia Castra-i Aelius Aelianus esetében egyértelműen kimutatható (CIL III 3529 szerint szüleit itt temette el) G. Iul Caninus is trecenariusból (a centuriók ranglistáján harmadik hely) lett légio-praefectus, Kuzsinszky pedig Aurelius Firminus szövegében az ex protectore kifejezést úgy értelmezi, hogy ő is megelőzően császári testőr volt és tudvalevően ez volt az az állomás, melyen keresztül egy helyi közkatona a főtisztek közé emelkedhetett. *Kuzsinszky* 1899, 125–126. Fitz Jenő T. Flavius Victor és Aurelius Firminus nevét kelta-illyr jellegűnek tekinti *Fitz* é.n., 27.
30. CIL III 10405 v.ö. Iuppiter Accionak és a Dii reduces patriinek állított ugyancsak aquincumi oltáraival.
31. *Szilágyi* 1940, 8 ff.; *E. Birley:* The religion of the roman army.
Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II. Principat 16.1 (Religion) Berlin New York 1978, 1506–1541.
Alföldy Géza ezen isten-alak megjelenését Alexander Severus korában összekapcsolja a dunai

hadsereg elégedetlenségével a császár utalma ellen. *Alföldy* 1963, 60.
Nagy Tibor Hercules Illyricus ábrázolását egy brigetoi dombormű meztelen barbár harcost legyőző római katonaruhás Hercules alakjában véli felismerni. *Nagy* 1942, 413.

32. Illyricum kiemelkedő szerepéről a 3. sz.-ban *Mócsy A.*: Pannonia a késői császárkorban. Budapest, 1975.
33. A Severusok kora előttre Hercules Augustus emlékek nem datálhatók Pannoniában *Fitz* é.n, 22.
34. *Fitz* é.n, 21.
35. A Severusok Hercules–Bacchus kultuszáról *Roscher* 1884–1890, 2992–2994. Hercules-címszó.
36. Hercules–Liber közös templomáról. *R. E. A. Palmer:* Severan Ruler-Cult and the Moon in the city of Rome. Aufstieg und Niedergang . . . 16,1. Berlin New York 1978, 1094–1095.
37. Roscher 1884–1890, 2992–2994.
38. *Reinach:* Repertoire de la statuaire grecque et romaine I. Paris 1897. 593.3. kép hibás „Iulia Domna mint Iole" aláírással; *Láng* 1923, 19.
39. *D. Fislrwick:* Provincial Ruler Worship in the West Aufstieg und Niedergang... 16,1 Berlin New York 1978, 1243.
40. Roscher 1884–1890, 2992–2994. Pannoniában CIL III 3390.
41. Historia Augusta Commodus XVII vö. *Thomas E.*: Hercules-szentély Pannoniában ArchÉrt 79 II. (1952) 108–112.
42. Historia Augusta, Caracalla V.
43. Historia Augusta Alexander Severus XXXV.
44. Pécsett egy bronzkorsón látjuk a részeg Hercules alakját (*Fülep F.–Burger A.*: Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig II. Pécs 1979, 239.) és itt egy kőfaragvány is talán együtt ábrázolta Bacchus-szal. *Nagy* 1942, 418. Aquincumban újfent a Meggyfa utcai villa mozaikjára utalhatunk.
45. *Nagy* 1973, 167–168.
46. CIL III 3427
47. *Nagy* 1942, 412.
48. *A. Domaszewski:* Die Religion des Römischen Heeres. Trier 1895, 113. 469/a jegyzet.
49. Kuzsinszky máshogy értelmezi az ex protectore kifejezést l. 28. jegyzet.
50. *Fitz* é.n, 32., *Fitz* 1962, 623–638.
51. *de Rohden–Dessau:* Prosopographia imperii romani saec. I.II.III. I. Leipzig 1897, 321; *R. Cagnat:* Chronologie de l'empire romain. Paris 1891.
52. Cattio Sabino II et Cornelio Anullino cos
53. Caracalla címeire és kronológiájukra vonatkozóan: *M. Bernhart:* Handbuch zur Münkunde der römischen Kaiserzeit. Textband. Halle 1926, 292.
54. Iulia Domna politikai szerepéről PWRE IXI HALBAND Stuttgart 1917, 926–935. Iulia Domna címszó.
55. Úgy tűnik a kisbetűs szöveg legfelső sorának minden harmadik betűhelyéhez rendelhető egy az ajánlás betűhelyeiből, ha a felirat formai megoldásában bizonyos szimmetriát feltételezünk. Ebből a szimmetriából következően az utolsó nagybetűhely után még két kisbetűhely következhetett.
56. *Fitz* 1962, 623–638.
57. CIL III 3427
58. Vö. „pro salute, itu, reditu et victoria" és „pro salute, reditu et victoria" ILS 2186 ill. 433; „victoria Parthica" vö. „victoria Germanica" (*Erdélyi G.–Fülep E.*: Intercisa I AH 33 Budapest 1954. NO 388.)
59. „incolumitate" vö. CIL III 3469, Caracallával kapcsolatban: ILS 2354, 2218, 4234, 2178; „pro salute et victoriae et perpetuitate" CIL III 3637
60. Imperator Caesar M. Aurelius Severus Antoninus Pius Felix vö. ILS 450, 4484, 6866, 6890, az 5852 a Parthicus Maximus, Britannicus Maximus és Germanicus Maximus jelzőkkel együtt.
61. Vö. ILS 2335 (szintén 216-ból), 2007, 5822.
62. Így szerepel többek között ILS 437, 450, 451, 1157, 44,84, 6866; csak mater Augusti ILS 451, 5625.
63. A Caracalla-korabeli helytartók sorrendjéről *Nagy T.*: BpR 20 (1963) 33.
64. Suetrius Sabinus hivatali pályafutásáról Prosopographia Imperii Romani II 425.
65. CIL III 10491
66. Dio Cassius LXXIX 13,2
67. CIL III 10405
68. *Nagy* 1973, 120.; *Fitz* 1962, 81. Suetrius Sabinus helytartó nevét kapcsolja a limes rekonstrukciójához.
69. CIL III 3526
70. *Nagy* 1962, 53; *Fitz* 1962/2, 56.
71. *Nagy* 1962, 53.
72. *Nagy* 1962, 53. A Nemesis-szentély restaurálásáról: CIL III 10493; a helytartói palota keleti szárnyának átalakításáról: *Szilágyi J.*: BpR 14 (1945) 56. 29–30 kép és *Szilágyi* 1933, 89. *Fitz* 1962/2, 56.
73. *Fitz* 1962, 56.
74. Dio Cassius: LXVIII.1.; Herodianosz: IV.9, IV.11.
75. *Nagy* 1973, 102. (CIL III 3526-ra hivatkozik). A vexillatio visszatérésének időpontjára vonatkozóan CIL III 3344 Herodianosz V 2,3 Vö. *Fitz* 1962/2, 106.
76. *Fitz* 1962/2, 56.
77. *Szilágyi* 1933, 94. 72, 73 lelőhely: Aquincum; CIL III 3756 a,b, lelőhely: Alt-Ofen in caldario
78. Vö. ILS 5691 „restituit a fundamentis"; ILS 5686 „a fundamentis extruxit"
79. „vetustate conlapsum": ILS 3151, 5869, CIL III 1108 (Carnuntum); „vetustatae conlapsum": CIL III 10439 (Aquincum i.sz. 214); „vetustate conlabsum": CIL III 4441, 14556 (Carnuntum); „vetustate dilapsum" CIL III 925, 836 (Dacia)
80. „sua pecunia restituerunt" ILS 5586; s.p.r. rövidítéssel ILS 5567; „pecunia sua" CIL III 3580, 10496 (Aquincum); „impendis suis" *Kuzsinszky B.*: Az aquincumi múzeum római kőemlékeinek újabb sorozata. BpR 12 (1937) 137. 55. sz.

81. ILS 3151 „adiecto pronao et columnis"; ILS 3381 „adiectis porticibus"
82. *Fitz* 1962, 623–638.
83. *Gabler D.:* Munera Pannonica. ArchÉrt 93 (1966) 1–24; Vö. ILS 3381 „templum Liberi Patris et Liberae vetustate dilapsum restituit coh. I. Belg. adiectis porticibus curam agente leg I. Ad. p.f. Severo et Pompeiano II cos" (i.sz. 175)
84. „curam agente" ILS 3381, CIL III 3707; „sub cura" CIL III 1565 (Dacia) ILS 9179 (sub c. rövidítéssel); „curante" ILS 9178, CIL III 10489 (Aquincum)
A munka irányítójaként feltüntethetik a helytartót (CIL III 10489), a legio legatusát (CIL III 4363), a csapattest praefectusát (ILS 9718) de akár cohors esetében a legio egyik centurióját is (ILS 3381)

GYÖRGY BÁNOSI

NEUERE BEITRÄGE ZUM HERKULES-KULT IN AQUINCUM

Im Jahr 1974 wurde an einer sekundäran Fundstelle eine stark zerbrochene Bautafel freigelegt, deren Text sich wahrscheinlich auf die Restaurierung eines Herkules-Tempels bezieht.

Die Arbeit wirft nach einer Zusammenstellung der bisherigen Kenntnisse über den Herkules-kult in Aquincum Problem im Zusammenhang mit der Textergänzang auf und versucht die historischen Bedingungen der Tempelrestaurierung zu beleuchten.

Die Bautafel des Herkules-Tempels ist in archäologischer Hinsicht ein neuerlicher Beweis der Bautätigkeit zur Zeit Caracallas, die auch über denKaiserbesuch in Aquincum im Jahr 214 hinausreicht. Vom religionsgeschichtlichen Gesichtspunkt aus betrachtet aber ist sie eine grundlegende Grenzmarke im Zusammenhang mit der Verbreitung der auch mit dem Kaiserkult verflochtenen offiziellen Herkules-Verehrung in Aquincum. Beide Faktoren stehen aufgrund der bisherigen Beobachtungen mit der Statthaltertätigkeit Suetrius Sabinus' im Zusammenhang.

Abbildungen

Abb. 1. Erhalten gebliebener Text der Bautafel des Herkules-Temples
Abb. 2. Zusammengefügte Bruchstücke der Bautafel des Herkules-Tempels

Képjegyzék

1. kép. A Hercules-templom építési táblájának megmaradt szövege
2. kép. A Hercules-templom építési táblájának összeillesztett töredékei

1

H E
PROSALV
IMP·CAES
INVICT IA
GERMANICI I
MARIS·AVGVST
TEMPLVM·HERCVLIS
AFVNDAMENTS·ADIE
CATTIO·SABINO II

2

PÓCZY KLÁRA

KÉSŐCSÁSZÁRKORI FALFESTMÉNYEK AQUINCUMBAN

1935-ben Budapesten, az aquincumi katonavárosban több periódusú római kori épület romjai kerültek felszínre. A falmaradványok között nagy mennyiségben találtak falfestmény és stukkó töredékeket. A leletmentésről dokumentáció nem készült, csupán néhány soros megjegyzés olvasható a kutatásról a múzeum évkönyvében, a Budapest Régiségei 12. kötetének ásatási beszámolói között.[1]

A falfestményeken figurális minták is láthatók voltak, amelyekről nem sokkal előkerülésük után *Nagy Lajos* egy érdekes tanulmányában tett említést.[2] Az egykori falminta kompozíciójának kulcsfigurájaként egy arató rabszolga egész alakos ábrázolása kínálkozott, I/(1. kép) amelyet a szerző a nyár szimbólumaként határozott meg. „A pannóniai évszakokat jelképező jelenetek legközelebbi, korban egyező példáját az Antoninusok korának jellemző építészeti stílusában épült Pretextatus-katakomba Szent Januarius (megh. 162-ben) kriptájában találjuk meg"[3] . . . „Az óbudai Vihar u.-i falfestményeket . . . még a 2. sz. végén, a 60–70-es években készítették."[4]

Nagy Lajos imponáló éleslátással jelölte meg a szóban forgó aquincumi falfestmények helyét a császárkori képzőművészet stíluskorszakain belül és kötötte azokat a katakomba-festészet egy bizonyos csoportjához.

A témával azért szükséges újra foglalkoznunk, mert a cikk megjelenése óta módosult azoknak a falmintáknak a korhatározása, amelyekre Nagy Lajos megállapításai épültek. A rengeteg új, jól datált rétegből származó emlékanyag következtében a császárkori falfestészettel kapcsolatos kronológiai megállapítások állandóan finomodnak, változnak. Aquincumban is több, falfestéssel dekorált épület romjait tárták fel az utóbbi években, s a színes falminták konzerválása, összeállítása folyamatban van.[5] Ennek a gazdag művészeti anyagnak a publikációja előtt igyekszünk helyreigazítani néhány korábbi, a helyi falfestő műhelyekkel kapcsolatos megállapítást.

A Vihar u.-i falfestmények datálási kísérleteinek kiindulásául a portrék szolgálhatnak, jellemzi őket az erőteljes kontúrozás, a szemek túlzott hangsúlyozása, a húsos száj, a borzas hajzat. Mindezek a vonások különkülön és együttesen, a későantik művészet legkifejezőbb ismérvei közé tartoznak.[6] A felsorolt sajátosságok jellemzik a későrómai szobrászati alkotásokat is, amelyek a későantik művészeten belül közismerten jól körülhatárolhatók.[7]

Ha most pusztán stíluskritikai szempontból vizsgáljuk a Vihar u.-i arató figuráját – és mellőzzük az ábrázolás szimbolikus jelentőségét –, legközelebbi analógiaként a Róma városi Szt. Péter és Marcellinus katakombák falképeit jelölnénk meg. Az eukarisztia, a kultikus vacsora jelenetében az asztalnál ülő fiatalember portréja I/(4. kép), vagy a kenyér és hal csodájának a jelenetében a fej és az alak teljes megformálása, vagy a paradicsomi Ádám és Éva felvázolása, akár az aquincumi festmény párja lehetne.

Wilpert 1903-ban és 1916-ban megjelent publikációiban a szóban forgó római falképeket a 2. sz. végére keltezte.[8] Ugyanerről a katakomba falfestmény-együttesről azonban Kirsch, az 1930-ban közzétett tanulmányában bebizonyította, hogy ennél az időpontnál később, szerinte a 3. sz. legvégén keletkezett.[9] Még érdekesebb a datálás kérdése, ha e festményeket összevetjük a Római városi, via Latinán feltárt „új" katakombák fülkéiben levő festményekkel. Heraklész és Alkesztisz jelenete, I/(2. kép) Ádám és Éva megkísértése, Jónás és a cethal ábrázolása, akár az előbb idézett képek mestereitől is származhatna. A Vihar u.-i arató szembenéző fejéhez, balra kilépő mozdulatához a legközelebb az oroszlánokkal küzdő Sámson alakja áll. I/(3. kép) Erről a via Latina-beli falfestmény-sorozatról Ferrua, 1958-ban megjelent publikációjában, meggyőzően bizonyította, hogy a 4. sz. közepéről valók.[10]

Az aquincumi Vihar u.-i falfestményeket II/(1. kép) Nagy Lajos kapcsolatba hozta a balácai villa szüreti jelenetet ábrázoló falképével (a lelőhely Aquincumtól Ny-ra, a Balaton közelében, kb. 150 km-re van). A szerző szerint az aquincumi arató nyár-szimbólumának pendantjaként a balácai villa szüret-ábrázolása, az őszt jelképezné.[11] Nézzük meg azonban, hogy milyen megállapításra jutunk, ha itt is csupán a portrék szemszögéből nyújtotta lehetőségek alapján értékeljük a balácai-szüret falképet.

Balácán a fehér háttérre festett szüreti jelenetes kompozícióban „kiemelkedő szerepe lehetett annak a mellképnek, amely különleges finom ecsetkezeléssel egy vöröshajú, fátyolos női fejet örökít meg."[12] II/(2. kép) Azonos megfogalmazásban ábrázoltak a falképen több, kisebb méretű nőalakot.[13] Véleményünk szerint mind az aquincumi[14], mind a balácai – szóban forgó falminták – portréi egészen szoros kapcsolatban vannak a Sopianae–Pécs későcsászárkori ókeresztény temető 1. számú sírkamrájában látható fátyolos női fejjel. A köztudatban Mária-ábrázolásként szerepel ez a portré.[15] II/(3. kép)

A három pannóniai falfestmény közös jellemvonásai tovább erősödnek, ha jobban megfigyeljük a balácai freskó előterében szereplő nagyobb méretű portrék mögött sorakozó, térkitöltő elemként alkalmazott, mellékalakokat. Kis meztelen figurák ezek, „lebegő, táncoló, ugráló, elragadtatott maenadok"[16], III/(1. kép) amelyek megfogalmazásban feltűnően hasonlítanak a pécsi sírkamra paradicsomi jelenetének Évájához.[17] (III/(2. kép) Az alakokat mindkét esetben csupán körvonalazva, hihetetlenül könnyű kézzel vázolták a falra. A figurák lendületét fokozza a „kócos", lebegő haj és a szem-száj

hangsúlyozása révén az arcjáték életteljes hatása. Mindkét falfestmény esetében dominál az egyetlen vonallal húzott fejforma; ez a sajátosság mind az udvari, mind a katakomba festészetben meghatározó értékű egy bizonyos korban.[18]

A csoport könnyebb értelmezése érdekében egy kis kitérőt teszünk, s közelebbről megnézzük a balácai freskó egy további portré-típusát is, az aggastyánt. „Kétségtelenül a falfestményen ábrázolt cselekményben főszerepet játszhatott az a három, csaknem azonosan megjelenített tógás, göndör szakállas öregember, valószínűleg mindhárom esetben ugyanaz a személy."[19] Aszkétikus fej, kiugró pofacsontok, húsos orr (ami annyira ellentéte ugyanazon a festményen a női fejek egyenes vonalú hosszú orrának), ritkás göndör haj és szakáll, duzzadt ajak jellemzik ezeket a portrékat. IV/(1. kép) Úgy véljük, hogy e férfifejek abba a csoportba tartoznak, amelynek legismertebb példája a Róma-városi via Latinán levő „új" katakombákban látható, az Izsák feláldozását ábrázoló falképen.[20] IV/3. kép A 4. sz. közepére keltezett falminta ősz hajú Ábrahámjának még a testtartása is egészen közeli párhuzamba vonható a balácai aggastyán álló alakjával, akinek a lábánál oroszlán és pávák láthatók. Ugyanakkor meglepő a hasonlóság a szelíd mosolyú balácai aggastyán portréja és egy Treviri-Trier-beli falfestmény pajkos mosolyú puttója között.[21] IV/2. kép Az a mennyezetkép, amelynek egyik mellékfigurái közé tartozik az említett puttó, a trieri császári palota auláját díszítette. A szakirodalomban többször megforgatott falfestmény (kazettáit a Constantinus dinasztia nőalakjainak a portréi töltik ki), korát néhány szerencsés lelet döntötte el, többek között egy, a vakolatból kiemelt verdefényes Priscus-érem, ami a freskó készítésének az idejét nagy valószínűséggel 316–326 közé teszi.[22]

Ha most eltekintünk az Aquincum, Vihar u.-i arató és a Balácza, fehér hátterű szüreti jelenetes falfestmények mind ez ideig elfogadott datálásától (2. sz. vége és 3. sz. első fele), továbbá összegezzük az általunk felsorolt analógiák korát, megállapítható, hogy a felképek nem készülhettek a 3. sz. végénél korábban, sőt megnyugtatóan illeszkednének a 4. sz. első harmadát felölelő constantinusi stíluskorszakba.

Kérdéses marad azonban, hogy milyen mértékig vethető egybe a három jelentéktelennek tűnő lelőhelyű pannóniai faldekoráció az idézett Róma-városi analógiákkal, vagy olyan provinciális művészeti alkotásokkal, amilyen a trieri császári palota festménye; utóbbit éppenséggel az udvari festészet egyik eklatáns példájaként tartja számon a kutatás. Ebből a nézőpontból vizsgálva a problémát, azonnal feltűnik, hogy mennyire figyelemre méltóak történelmi-politikai helyszínként a szóban forgó pannóniai lelőhelyek a 3. sz. legvégén, illetve a 4. sz. első harmadában.

Aquincum (ma Budapest) a 2.–3. századok folyamán Pannonia inferior tartományi székhelye volt. A tetrarchia idején kialakított Valeria provincia katonai bázisa lett, a dunai hadsereget irányító *dux* állomáshelye. A városban élő katonacsaládok jóléte és befolyása a határvédelem fokozódó jelentőségének az arányában szüntelenül felemelkedőben volt. A 4. sz.-ban szinte évtizedenként megfordult itt kíséretével a mindenkori uralkodó, akiknek a méltó fogadtatása miatt nem csekély mérvű építkezés folyt a városban.[23]

Caesarea (ma Nemesvámos–Balácapuszta) a Pelso (Balaton) északi partjától mintegy 15–20 km-re terül el. Ókori neve elárulja, hogy az itt feltárt romok egy császári nagybirtok központi villaépületének a maradványai lehettek. Megállapítható, hogy a helyszínen az 1. sz. végétől folyamatosan építkeztek, s a 3. sz. végén, illetve a 4. sz. elején lényeges bővítéseket, átalakításokat hajtottak végre a főépületeken.[24]

Sopianae (ma Pécs) a Mecsek lábánál, a limes-úttal párhuzamosan futó legfontosabb belső útvonalon fekszik. Jelentősen gyarapszik a város lakossága a 3. sz. végétől kezdve, amikor mind bizonytalanabbá válik a határmenti sávban az élet és a közlekedés. Sopianae új kereskedelmi gócponttá vált a 4. sz.-ban, püspöki székhely lett, – erre utal feltűnően gazdag keresztény temetője – és a város körzetében kibontakozott a nagybirtokhálózat.[25] Amikor a 4. sz.-ban Sirmium (ma Somska Mitrovica, Jugoszlávia) császárvárossá alakult és a Trier-Constantinopolisi útvonal (amely áthalad Sopianaen) biztosította a kapcsolatot a római birodalom K-i és Ny-i részei között, a város végképp bekapcsolódott a birodalom új igazgatási hálózatába.[26] Aquincumhoz hasonlóan nagyszabású építkezések folytak ekkor Sopianaeban is.

A későantik időszakban a műalkotások megrendelője a provinciák új vezetőrétege volt. Pannóniában a 3. sz. végétől e maecenasok a birodalmi kormányzathoz kötődő magas rangú katonák és hivatalnokok közül, vagy a nagybirtokos arisztokráciából kerültek ki. E gazdag családok szám szerint kevesebben voltak, mint a megelőző évszázadok vagyonos városi polgársága, és így azoknál szükségképpen szűkebb vásárló és megrendelő kört jelentettek.

A 4. sz.-ban a műpártolók vékony rétege egy-egy provincia helyi műiparát már nem tudta volna fenntartani, bár – mint a birodalmi arisztokrácia része egyénenként – elég gazdagok voltak ahhoz, hogy művészeket foglalkoztassanak. Ezért aztán házuk, villájuk, palotájuk építkezéseihez a tartományon kívüli művészeti központokból rendeltek mozaikot, falfestményt, szobrot.[27] Ezzel magyarázható a pannóniai műalkotások magas színvonala, és szoros stiláris kapcsolata a birodalom távolabbi művészeti alkotásaival.

A kor divatjának hódolva a késő császárkori palotákban a fogadóterem fő helyére a családfő képmása került: a pater familias szobra, vagy festett portréja. Nem lehetetlen, hogy a balácai szüret egyéniséget sugárzó aggastyánját, vagy az aquincumi arató-falképen szereplő egyikmásik portrét ilyen céllal ábrázolták a festményeken.

Rövidítések

ActaArch	Acta Archaeologica
BpR	Budapest Régiségei
BpTört	Budapest Története
FolArch	Folia Archaeologica
Fülep 1964	*Fülep F.:* Pécs római kori emlékei. Budapest 1964.
Kempf 1965	*T. K. Kempf:* Der konstantinische Prunksaal unter der frühkristlichen Basilika in Trier. Trier 1965. W. Reusch, által szerkesztett: Frühkristliche Zeugnisse im Einzugsbezirk von Rhein und Mosel.
Nagy 1942	*Nagy L.:* A falfestészet Aquincumban. BpTört I. Budapest 1942.
RégFüz	Régészeti Füzetek
Rumpff 1953	*S. A. Rumpff:* „Malerei und Zeichnung" Handbuch der Archäologie VI. München 1953.
Thomas 1964	*B. Thomas E.:* Baláca: mozaik, falfestmény, stukkó. Budapest 1964.

Jegyzet

1. *Nagy L.:* Az Aquincumi Múzeum kutatásai és gyarapodása az 1923–1935. években BpR 12 (1937) 272.
2. *Nagy* 1942, 592.
3. *Nagy L.:* 1942, hivatkozik *F. Wilpert:* Die Wandmalereien in den Katakomben Roms. Freiburg 1903. II. 33. táblára
4. A 2. század második felére való datálást változtatás nélkül vette át legutóbb *Wellner I.:* A magyarországi római kori épületek belső díszítőművészete. Építés-Építészettudomány II. (1971) 351.
5. *Póczy K.:* Pannoniai falfestmények feldolgozása, restaurálása és bemutatása. ArchÉrt 107 (1980) 98.
6. *Rumpff:* 1953. 192.
7. *R. G. Delbrück:* Das römische Porträt. Berlin 1932. 204. *J. M. C. Toynbee:* Art in Roman Britain. London 1962. 172.
8. *J. Wilpert:* Pittura delle catacombe romane. Roma 1903. 157–158. képek.; *P. A. Février:* Études sur les catacombes romaines. Cahiers archéologiques. 10. (1959) 134; 11. (1960) 34.
9. *G. P. Kirsch:* Un gruppo di cripte dipinte inedite del cimitero dei Ss. Pietro e Marcellino. Rivista di archeologia cristiana, VII. (1930) 203–244.
10. *A. Ferrua:* Le pitture della nuova catacomba di via Latina. Roma 1960.
11. *Laczkó D.–Rhé Gy.:* Balácza. Veszprém 1912. 42–; *Nagy L.:* Römische Wandmalerei in Pannonien. Römische Mitteilungen 41. (1926) 98.
12. *Thomas* 1964, 16. LXI–LXII. táblák
13. *Thomas* 1964, LXII. t. 2.
14. *Nagy* 1942. LXXXVI. t. 1–2
15. *Gosztonyi, Gy.:* A pécsi ókeresztény temető. Pécs 1942. 20. 3. kép 3.; *Fülep F.:* Pécs római kori emlékei. Budapest 1964. 18. 6. kép
16. *Thomas* 1964, 16. és LXIX. tábla
17. *Fr. Gerke:* Die Wandmalereien der Petrus-Paulus Katakomben in Pécs. Neue Beiträge zur Kuntsgeschichte des I. Jahrtausends. II. Baden-Baden 1954. 147.; *Fülep* 1964, 18. 15. kép
18. Ehhez Aquincumból *Póczy K.:* Gemaltes Männerporträt aus einem Mumiengrab in Aquincum. Studien zur Geschichte und Philosophie des Altertums. Budapest 1968. 333.–334.: *Rumpff* 1953, 193.; Stilphasen der spätantiken Kunst. Arbeitsgemeinschaft für Forschung des Landes Nordrhein-Westfalen. 44 (1957) 27.
19. *Thomas* 1964, 16. LVIII–LIX. táblák.
20. *P. du Bourguet:* La pittura cristiana primitiva. Amsterdam 1965. 121. 116. kép
21. *Kempf* 1965, 40. kép
22. *Kempf* 1965, 241.
23. *Póczy K.:* Aquincum a IV. században. BpR 21 (1964) 62.; *Soproni S.:* Das Heidentor von Carnuntum. FolArch 29 (1978) 132.
24. *M. Bíró:* Roman Villas in Pannonia. ActaArch Hung XXVI. (1974) 41–42.
25. *F. Fülep:* Neuere Ausgrabungen in der Römerstadt Sopianae-Pécs. RégFüz 16 (1974) 89.
26. *S. Soproni:* Roads., in *Lengyel A.–Radan G. T. B.:* The Archaeology of roman Pannonia. Kentucky-Budapest 1980. 212.
27. *Mócsy A.:* Pannonia provincia története. Budapest 1972. 209.; Pannonia and Upper-Moesia. Oxford 1974. 272.

KLÁRA PÓCZY

SPÄTKAISERZEITLICHE WANDMALEREIEN IN AQUINCUM

Im Laufe der archäologischen Ausgragungen der letzten Jahrzente kamen im Legionslager, in der Militär-, und in der Zivilstadt von Aquincum aus den Trümmern römischen Gebäude Wandmalereien in grosse Mengen zum Vorschein. Die Konservierung, Zusammenstellung und Aufarbeitung dieser farbigen Wanddekorationen ist im Gange. Vor der Publikation dieses reichhaltigen künstlerischen Materials erachten wir es als notwendig, einige *frühere* Feststellungen im Zusammenhang mit der Kronologie der örtlichen Malerwerkstätten von Aquincum berichtigen. Die ungenauen Datierungen führten die Forschung bis zu einem gewissen Grad, lange Zeit hindurch, auf eine falsche Bahn.

Der eine, vielleicht der bedeutendste Wandmalereikomplex von Aquincum wurde 1935, gelegentlich einer Rettungsgrabung, freigelegt. Über die Grabung wurde keine eingehende Dokumentation angefertigt, Lajos Nagy, der Ausgraungsleiter veröffentlichte aber seine Ansicht 1937 in einem vorläufigen Bericht und 1942 in einer Publikation (die Wandmalerei stammt aus der Vihar utca in Óbuda, in der Fachliteratur wird die Gruppe mit dem Namen der Fundstelle bezeichnet).

Auf den Wandmalereifragmenten sind auch figurale Darstellungen zu sehen. Als Schlüsselfigur der Komposition bot sich die Gestalt eines erntenden Sklaven, den der Autor als Symbol des Sommers bezeichnete. Das Fresko aus der Vihar utca datierte Lajos Nagy aufgrund der bekannten Wanddekoration der Pretextatus-Katakombe in Rom ins 2. Jh., genauer in die sechziger, siebziger Jahre. Eine nachliegende pannonische Parallele der Fresken von Óbuda erblickte er in der Weinleseszene der Villa von Baláca; das Alter letzterer nahm die Forschung mit einem späteren Zeitpunkt als die von Óbuda an, und zwor die erste Hälfte des 3. Jh. Sowohl die Datierung der Wandmalerei mit der Ernteszene aus der Vihar utca in Óbuda, als auch die des Freskos mit der Weinleseszene aus Balácza, würde durch die archäologische Fachlteratur bis in die letzte Zeit unverändert übernommen.

Zum Ausgangspunkt des neuen Datierungsversuches beider pannonischen Wandmalereien wählten wir die porträts. Sie sind durch kräftige Konturen, durch eine übermässige Betonung der Augen, durch üppigen Lippenzüge und struppiges Haar charakterisiert. All diese Züge zählen für sich allein und insgesamt zu den ausdrucksvollsten Merkmalen der spätantiken Kunst und weisen auf eine bestimmte. Epoche hin. Wir brachten die figuralen Darstellungen der Weinlesenszene von Baláca mit der Mariendarstellung und mit der Gestalt Evas aus der Paradiesszene aus der Grabkammer 1. in Sopianae (Pécs) in Zusammenhang, die um die Mitte des 4. Jh. werfertigt murden. Als fernere Analogien verwiesen wir auf die Deckengemälde der Aula des Kaiserpalastes zu Treviri (Trier) auf die bekannten Bilderreihen der St.-Peter- und Marcellinus-Katakombe in Rom, sowie die Gemälde der „neuen" Katakombe in der Via Latina. Der Stil der Darstellungen und die Konzeption der Bildertypen weisen eine enge Beziehung zu den besprochenen Gemälden in Pannonien auf. Sämtliche angeführten Analogien stammen aus der Periode zwischen dem Ende des 3. und der Mitte des 4. Jhts.

Wenn wir also von der bisherigen Datierung der Wandmalerei mit der Ernteszene aus der Vihar utca in Óbuda in die zweite Hälfte des 2. Jh. und jener des stilarisch ihr verwandten Freskos mit der Weinleseszene aus Baláca in die erste Hälfte des 3. Jh. absehen, ferner das Alter der angeführten Analogien zusammenfassen, können wir feststellen, dass die Malerein nicht vor der Zeit der Tetrarchie entstehen konnten und sich in die das erste Drittel des 4. Jh. umfassende konstantinische Stilperiode eingliedern lassen.

Die im Zusammenhang mit den Wandmalereien genannten drei pannonische Fundstellen, *Aquincum*–Óbuda) Standquartier des die Donauarmee kommandierenden Dux der Provinz Valeria, *Caesarea* (Nemesvámos–Balácapuszta) kaiserliches Gutszentrum nörclich des Balaton und *Sopianae* (Pécs) frühchristlicher Bischofssitz an der Strasse Treviri–Sirmium–Constantinopolis, spielten in der ersten Hälfte des 4. Jh. eine bedeutende wirtschaftlichpolitische Rolle in der Geschichte der Provinz. In diesen Siedlungen dürften die Besteller der Wandmalerein hohe Offiziere und Staatsangestellte gewesen sein, die als Mitglieder der Reichsaristokratie zu ihren Bauvorhaben Meister aus den künstlerischen Zentren ausserhalb der Provinz kommen liessen. Damit kann das hohe künstlerische Niveau der Malereien aus der Vihar utca in Óbuda und aus Baláca aus der ersten Hälfte des 4. Jh. erklärt werden.

Abbildungen

Abb. 1 1: Erntende Männergestalt. Detail aus Óbuda, Vihar utca; 2: Herakles-Alkestis-Szene. Rom, Via Latina – neue Katakombe; 3: Samson mit Löwen. Ebd.; 4: Szene eines Eucharistie-Mahls. Rom, St. Peter- und Marcellinus-Katakombe.

Abb.2 1: Porträtfragmente. Óbuda, Vihar utca; 2: Frauen köpfe mit Schleier. Baláca, Detail der Weinleseszene; 3: Mariadarstellung. Pécs, Detail aus der Grabkammer.

Abb. 3 1: Mänaden der Weinleseszene auf dem Fresko in Baláca; 2: Eva von der Paradiesszene der Grabkammer 1 in Pécs.

Abb. 4 1: Greisengestalt im Vordergrund der Weinleseszene in Baláca; 2: Eros-Kopf. Detail vom Deckengemälde der Aula des Kaiserpalastes in Trier; 3: Gestalt Abrahams von dem die Aufopferung Isaaks darstellenden Wandgemälde. Rom, Via Latina – neue Katakombe.

Képjegyzék

1. kép 1: Arató férfi ábrázolása. Óbuda, Vihar u.; 2: Sámson küzdelme oroszlánokkal. Róma, via Latina „új" katakomba; 3: Herakles-Alkestis-Admetos jelenet. Róma, ugyanott; 4: A kenyérszaporítás csodája. Róma, Szt. Péter és Marcellinus katakomba.

2. kép 1: Portré-töredékek falfestményről. Óbuda, Vihar u.; 2: Fátyolos női fejek. Baláca, részlet a fehér alapú szüreti jelenetből; 3: Mária ábrázolása. Pécs, 1. számú sírkamra.

3. kép 1: Maenadok a balácai szüret falképéről; 2: Éva alakja a pécsi 1. számú sírkamra paradicsomi jelenetét ábrázoló falképéről.

4. kép 1: Aggastyán alakja a balácai szüreti jelenet előterében; 2: Érosz-fej, részlet a trieri császári palota mennyezetképéről; 3: Ábrahám alakja az Izsák feláldozását ábrázoló falképről. Róma, via Latina „új" katakomba.

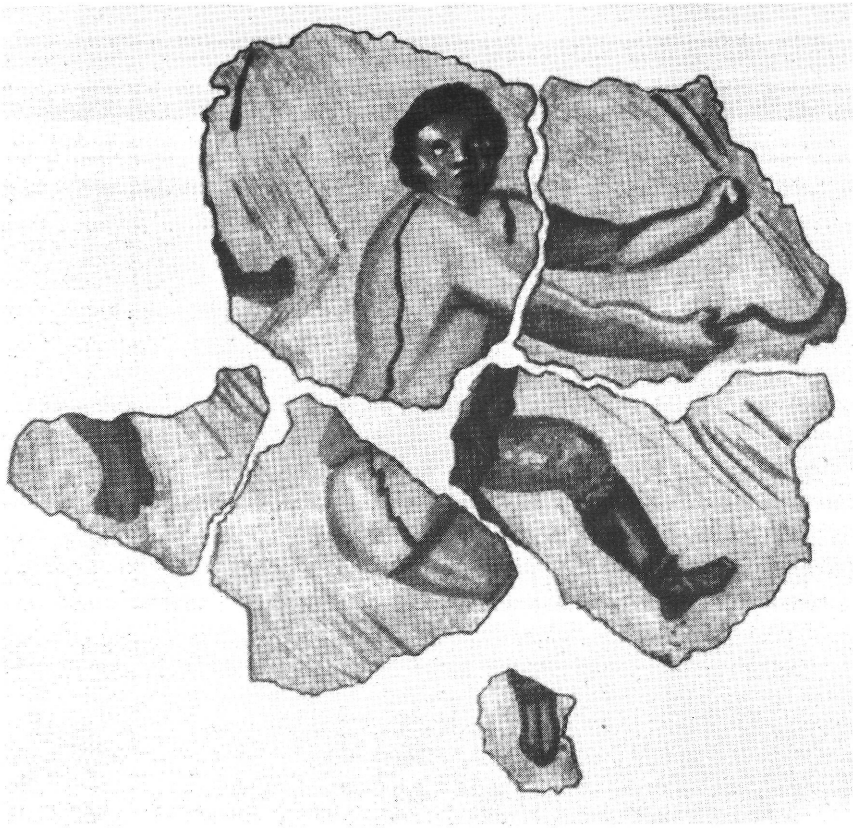

1/1

1/2

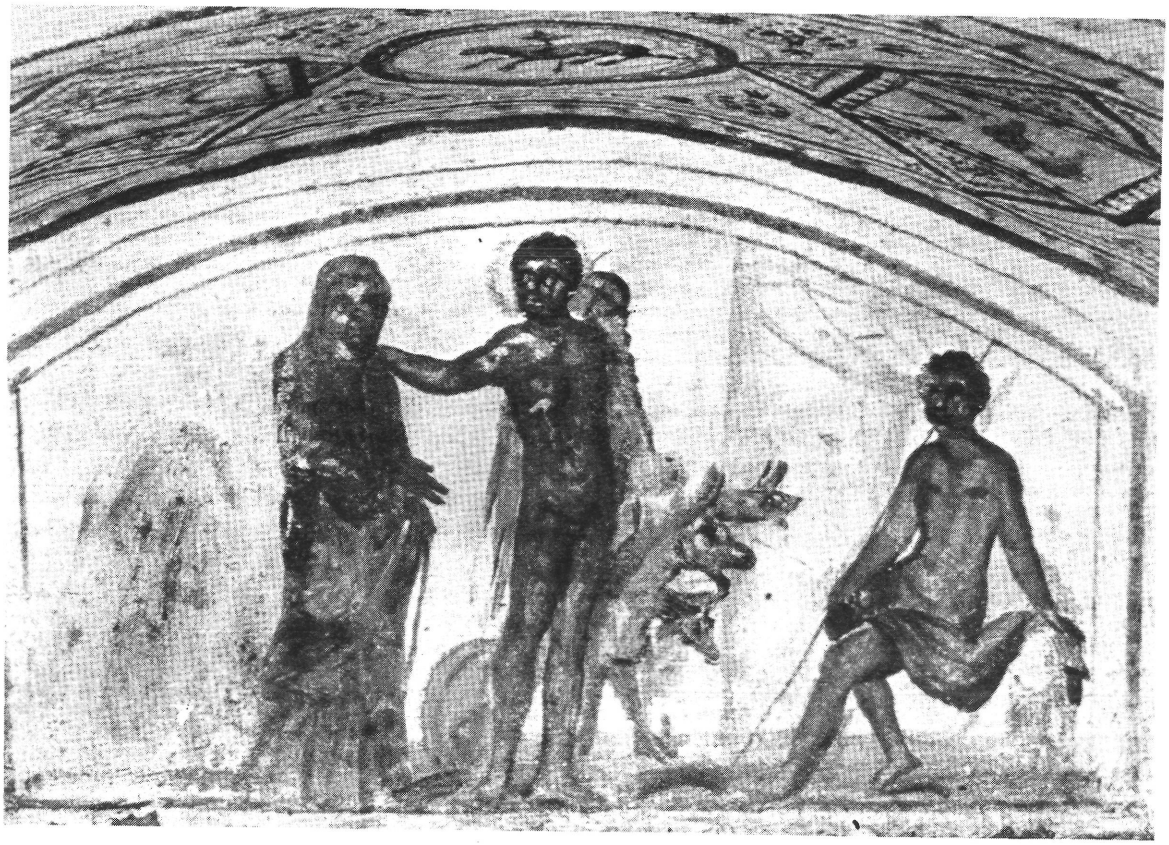

1/3

1/4

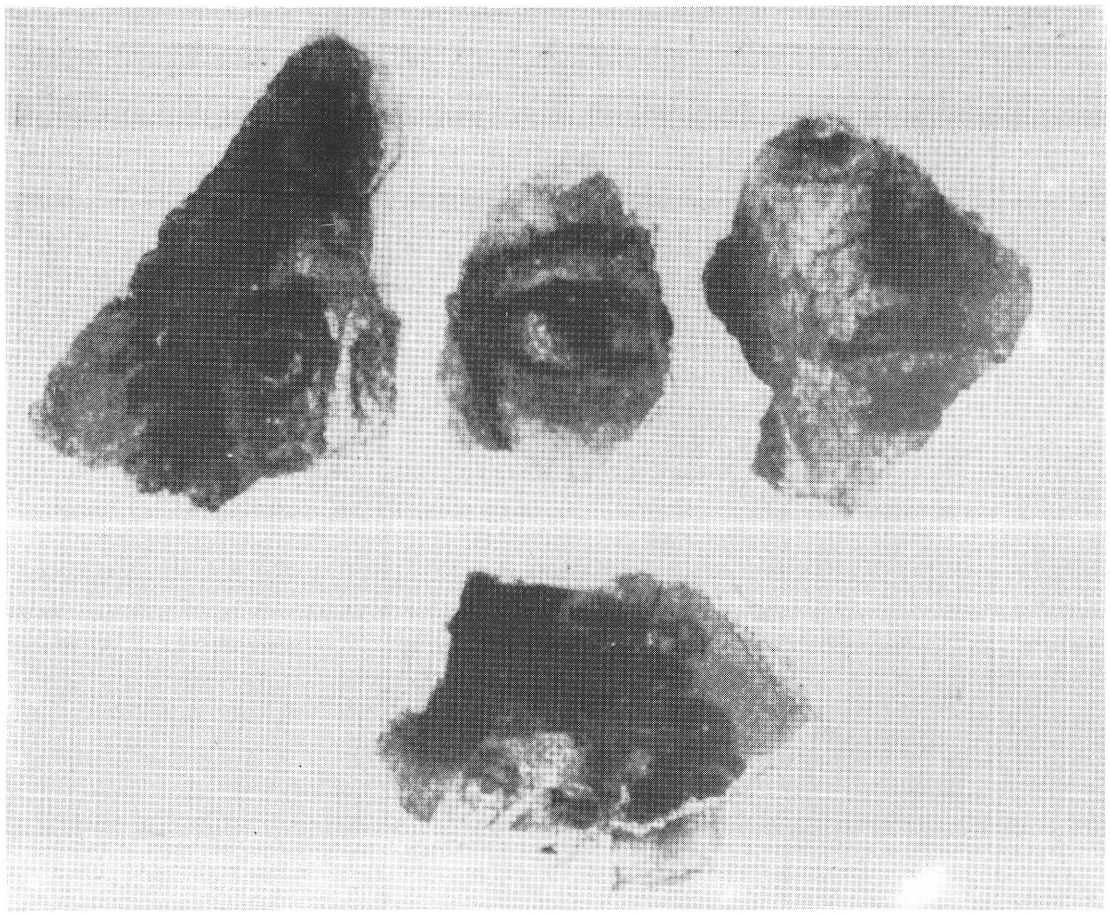

2/1

2/2

2/3

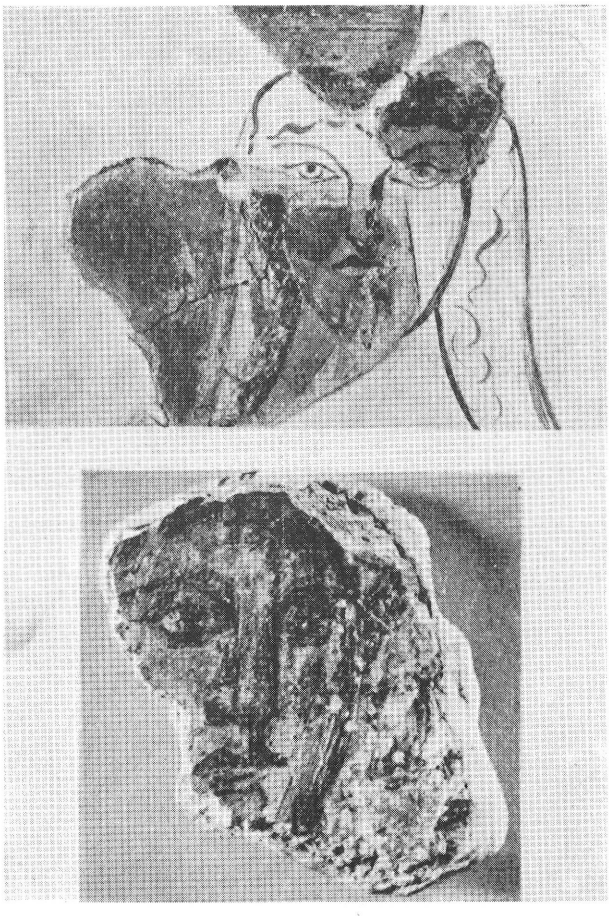

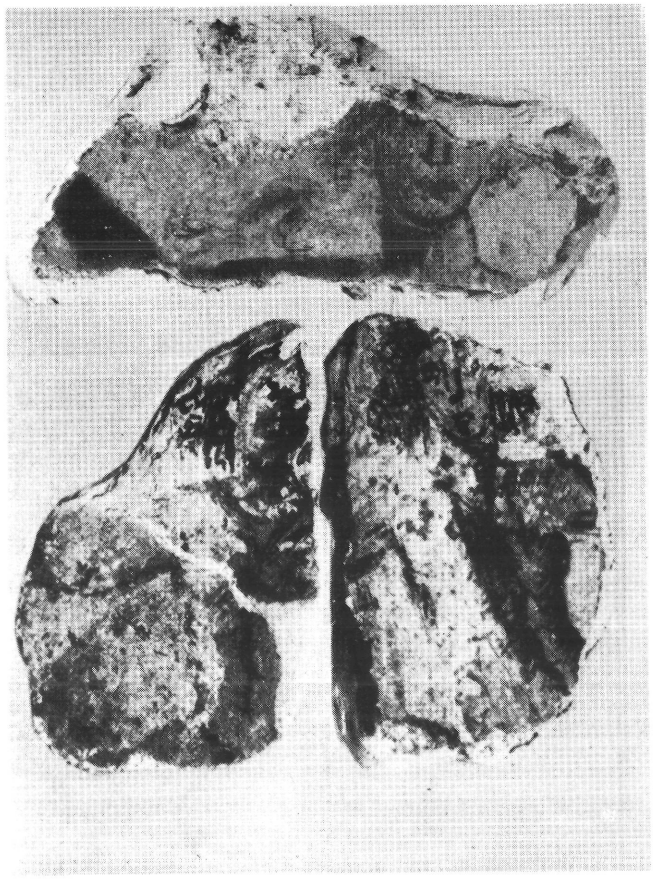

3/1

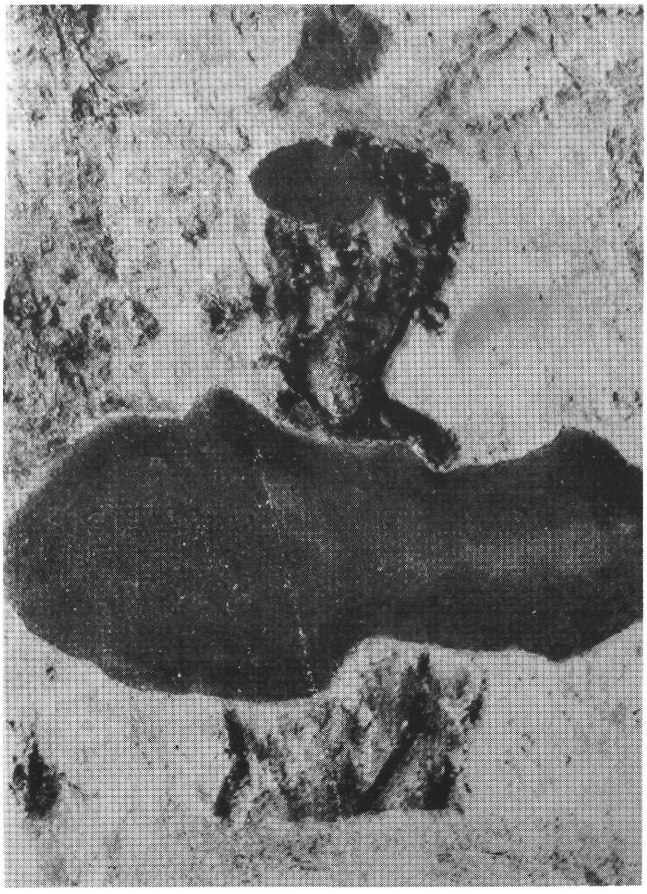

3/2

4/1

4/2

4/3

SZ. BURGER ALICE

KÉSŐRÓMAI SÍROK AQUINCUMBAN

Régi adósságot szeretnék törleszteni, amikor megkezdem a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött aquincumi római kori emlékanyag új, módszeres feldolgozását.[1] Ezekre a leletekre, leletegyüttesekre általában az jellemző, hogy főleg véletlen földmunkák során kerültek napvilágra, majd a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályára, hiteles feltárás csak elvétve történt. Egyes kiemelkedő mellékleteket ezekből időnként közölt mind a bel- mind a külföldi szakirodalom, sok esetben leletkörülményeiktől kiragadva. Ezenkívül kiemelve szerepeltek bel- és külföldi kiállításokon is.

Az elmúlt 35 esztendő lázas, gyors ütemben történő óriási méretű építkezések során megmentett objektumai az új óbudai lakótelepen, az Árpád-híd és környékén valamint a Szentendrei út Aquincum polgárvárosáig terjedő szakaszán találhatók.[2] Az itt feltárt emlékek feldolgozásához kívánok olyan lelőhelyek – régen meglévő, azonban eddig nem kielégítő, vagy egyáltalán közzé nem tett – anyagának közreadásával kiegészítő adatokat nyújtani, amelyek segítségével új, hézagpótló láncszemeket kapunk társadalmi – gazdasági és művészeti kérdésekben egyaránt.

Az alábbiakban három késő római sír került feldolgozásra. Közzétételük az előkerülések időrendjét követően történt.

„A" sír (1863) (1–25. képek).

1863 február havában a Pasaréten, a régi Drasche-téglagyár helyén „Aquincum környékének egyik leggazdagabb sírleletét találták anyagfejtés közben".[3] A sírleletet először tüzetesen leíró Römer Flóris kiváló illusztrációkkal, a széthordott leletek utólagos elhelyezésének kísérletével rendkívül nagy szolgálatot tett az utókor számára. A felhasználható információk alapján összefoglalom a kettős temetkezés leírását:

Lelőhely (1. kép)

Römer leírása szerint „A sír maga az országút melletti korláton belül, az úttól mintegy 5°-nyire, a vámon inneni hídtól 13°-nyire feküdt, oly agyagrétegben, mely a téglavetési üzlet (Drasche Henrik úr téglavetője) miatt legalább 2 ölnyire volt lapítva".

Radnóti szerint „A Ny felé tartó római útelágazás .....tovább Ny felé az Ördögárok völgyét követte. A kiszélesedő völgy bejáratánál, a Pasaréten, a régi Drasche-téglagyár helyén" található a sír lelőhelye.

56. képünkön a mai utcahálózatnak megfelelően rögzítettem az „A" sír helyét, amely sem az aquincumi polgárváros- sem a tábor területével nincsen kapcsolatban, feltehetően az egyedülálló rendkívül gazdag sír az akkori római településtől távol eső villa kertjéhez tartozott.

Sírleírás (2. kép)

Römer leírásának méretei a mai mértékrendszer alapján:

Sír hossza	5'8"	megfelel	181,56 cm
belső szélessége	3'2"	megfelel	101,46 cm
vastagsága (kőlapoknak)	2"	megfelel	5,34 cm
teljes magasság	21 1/2"	megfelel	56,5 cm
Födél szélessége	4'5 1/2"	megfelel	142,85 cm
hosszúsága	8'	megfelel	250,16 cm
vastagsága	5"	megfelel	13,35 cm

A sír tájolására csak annyi adat maradt, hogy „majdnem keletelt" volt. Így a most újonnan rekonstruált sírrajzon bizonytalan égtáj megjelölést kellett alkalmaznom.

MELLÉKLETEK (3–25. képek).

1. Ezüstfibula[4] (7. kép)

T-alakú, 3 gombos. Szára hatszögletű, a 3 tömör gomb közül a középső kissé nyújtott. A gombok alatt kettős körgyűrű díszíti. Meredek kengyele bemélyített sávok között kis háromszögekkel díszített. A kengyel mindkét oldalán ezüst háromszög és indamintákkal ezüstnielló technikával kiképezve. Rövid, zömök lábán két vízszintes éksorvonal között a kengyel bevagdalt mintája folytatódik (ellentétes irányú háromszögekkel). Tűje letörött.

H: 8, Sz: 7 cm. Súlya: 76,7 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.10.

1. váz – jobboldali medence csontja felett (2. kép)

2. Ezüstcsat lemeze (4; 8. képek)

Vékony, téglalap alakú. Három éle eldolgozott, a negyedik ferdén bevagdalt ékítéssel zárul. A három külső oldalt kettős bemélyített sávban fogazott dísz, a mező négy sarkában háromszögekben aranyozott berakás díszíti. A középső halpikkelyszerű domborítású, közepén enyhén benyomott körben aranyozással. Az aranyozott díszek poncolással beütöttek.

H: 4,1, Sz: 4,5, V: 0,1 cm. Súlya: 11,74 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.7.

1. váz jobboldali bordái alatt (2. kép)

3. Ezüstcsat (4; 8. képek)

A 2. sz. ezüstlemezhez tartozott. D-átmetszetű ovális hosszított keret, mozgó tüskével. A szíjszorító 3 kivágással kapcsolódik a csat tengelyére. A csatkereten mozog a szíjszorító és a tüske. Ép, a szíjszorítónak csak 1 cm-nyi része maradt meg. Enyhén deformált.

Teljes H: 4,9, Sz: 2,1, keret Sz: 0,5, V: 0,3 cm, Tüske H: 2 cm. Súlya: 14,27 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.9.

1. váz, 1. sz. fibula mellett (2. kép)

4. Ezüstöv tartozékai (5; 9–12. képek)

a) *Kivágott osztótag*[5] (5; 12a–b képek)

Téglalap alakú lapos. Az álló keret közepén függőleges, mandulaalakú (elől kidomborodó – hátul bemélyített) két végén elkeskenyedő dísz osztja két részre. A középső osztótagot arany- és nielló berakás díszíti (5; 12a képek), amely fent és lent a keretbe foglalt áttört pelta-motívumokból indul ki. A lapos keretet kőrbe vésett kettős levéldísz keretezi, amely a két hosszanti oldalon középen megszakad és pontkörös mintákkal osztott vonalban levéldísszel zárul (5; 12. képek). A két szélső hosszoldal a középsávban igen kopott a külső oldalon, az egyik pelta több drb-ra törött. Az egész csatkeret kissé deformált.

H: 8,5, Sz: 6,7, keret Sz: 0,7, V: 0,2 cm. Közép osztótag H: 4,9, Sz: 1,3, V: 0,7 cm. Súlya: 65,12 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.8.

1. váz, baloldali medence mellett (2. kép)

b) Ezüstlemez[6] (5; 10. képek)

Négyszegletes, szélein fogazott és „futókutya" díszszel keretezett lap. Előlapját négyszöggel egy középmezőre és négy háromszögre osztott felület alkotja. A sarkokon lévő háromszögeket kettős körbe foglalt 4 kis ívelt háromszög tölti ki: a kis tondókban a háttér aranyozott. Az osztó négyszög kettős sáv között futó, kettős fogazott dísze az indításnál a kis szabadon hagyott félkörökből áll. A bennük levő levéldísz meghajlik. A középmezőben kettős koszorúban nyolcszirmú rozetta úgy helyezkedik el, hogy 4 sziromdísz aranyozott (5. kép 4c). Mind a sarkokon levő, mind a szirmok aranyberakásai apró poncolással készültek. Az ezüstlap hátlapján a négy sarokban 1–1 cm átmérőjű bemélyítés nyoma vehető ki, a kis bronzgombok helye. A nielloberakás sértetlen.

H: 6,9, Sz: 6,8, V: 0,1 cm. Súlya: 59 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.5.

1. váz, deréktájon (medence alatt?) (2. kép)

c) *Ezüstlemez* (5; 11. képek)

Leírása megegyezik a 4b. sz. lemezével. A niellóberakás a szirmokban és a sarokkörökben több helyen megsérült. Az egész lap kopottabb az előbbinél.

H: 6,8, Sz: 6,8, V: 0,1 cm. Súlya: 54 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.5.

1. váz, deréktájon (medence alatt?) (2. kép)

d) *Ezüstgomb* (5; 9a–c képek)

Csónakalakú övzár. Két vége elkeskenyedik, belül üreges. Hátoldalán – középen – 0,7 cm magas, 0,5 cm átmérőjű csap áll ki, amely két vége felé elkeskenyedő, lapos ovális lapban végződik. A hosszoldalakon bemélyített sávokban vésett zeg-zugvonal, a vízszintes sávok között hatszögletű mezőkben 7 poncolt felületben domborodik ki a díszítés (9a. kép).

Teljes H: 6,4, Sz: 1,0, Mag: 0,7 cm. A kiálló csap lapjának H: 2,1, Sz: 1,2 cm. Súlya: 23,98 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.11.

1. váz, bal felső lábszár belső széle mellett (2. kép)

e) *Ezüstlemez*[7] (5; 9a–c. képek)

Leírása megfelel a 4b–c. darabokénak, azonban a 4d forgógomb mechanizmusa miatt eleve nagyobb méretben készítették. Egyik rövid oldalán a mintaképzés, a keskeny téglalap alakú kivágás figyelembe vételével készült (9a–b. kép). Ez a kivágás szolgált a 4d forgózár kibujtatására (9a. kép). A kivágás alsó részén megfigyelhető a használat okozta kopás nyoma. A lemez hátlapján mind a négy sarokban 0,9 cm átmérőjű bemélyítés helye figyelhető meg, a bronzgombok részére.

H: 7,9, Sz: 6,9, V: 0,1 cm. Kivágás H: 4,7, Sz: 1,0 cm. Súlya: 62,07 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.6.

1. váz, jobb felső lábszár belső széle mellett (2. kép)

f) *Bronz gombok* (7 db)[8] (5; 9c. képek)

Lapos, kis kerek talpból induló nyakon kerek, félgömbalakú fejek ülnek.

Talp átm: 0,9, fej átm: 0,9. M: 0,8 cm, a nyaktag mag: 0,4 cm.

Ltsz.: 103.1864.II.12 (leltárkönyvben 9 db szerepel!)

1. váz, deréktájon (2. kép)

5. Ezüstkanál[9] (4; 13. képek)

A kanál vékony lapja ovális alakú, vékony lapú, enyhén domborított. Indításánál sugáralakú bevágások díszítik. Fej vége letörött. Hengeres nyele vége felé elkeskenyedik.

Csonka H: 13,7, Fej csonka H: 3,4, Sz: 2,6 cm. Súlya: 12,5 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.1.

1. váz, 4e ezüstlemeztől lejjebb, két felső lábszár között (2. kép)

6. Ezüstlapka (4; 14. képek)

Papírvékony, kerek lap. Közepén balra néző domborított Mercur fej, haja fürtös. Válla mögött caduceus, chlamysának felső széle kivehető. Körülötte a széleken 7 maszk volt elhelyezve. Ezek közül ma már csak Pan, Silen és egy tragikus maszk vehető ki. Erősen töredékes, hiányos. A domborított lemezhez egykor hozzátartozott egy kis ezüst függesztőkarika is, ez jelenleg letörött.

Átm: 4,8, Cm. Súlya: 4,17 gr.

Ltsz.: 103.1864.II.13.

1. váz (pontos elhelyezése a sírban nem rekonstruálható)

7. Vasgyűrű[10] (4; 15. képek)

Az elkeskenyedő vaspánt fekvő ovális alakú karneol követ foglalt magába. Hátoldalán középen eltörött. A vésett jelenet koszorút jobbjában tartó Nikét ábrázol, bal felé vágtató quadrigán állva.

Vaspánt Sz: 16 mm (kőnél) V: 5 mm. kő mérete: ellipszis: 14 x 22 mm

Ltsz.: 103.1864.II.16.

1. váz (pontos helye a sírban nem rekonstruálható)

8. Onyxkő[11] (4; 16. képek)

Elveszett gyűrű ovális alakú, lapos vésett köve. Barna és sárga színű, a színek vízszintesen csíkozottan játszanak. A középpontban jobbra néző szárnyas Athéna-Minerva alakját vésték ki, jobb alsókarján Medusafős pajzsa, bal kezében és lábainál egyéb fegyverei fekszenek. Ép.

H: 1,2, Sz: 0,8, V: 0,3 cm.

Ltsz.: 103.1864.II.17.

1. váz, (pontos elhelyezése a sírban nem rekonstruálható)

9. Vasfokos[12] (4; 17. képek)
Díszesen kiképzett lyukvégződéssel, üregében fanyomokkal.
H: 14,3, lyuk végénél lap H: 3,8, Sz: 2,2 cm. Lyuk mérete: 2,6 x 2 cm.
Ltsz.: 103.1864.II.14.
„Sír környékén" – mészkeverékben feküdt

10. Agyagmécses (4; 18. képek)
Téglaszínű, kis fogóval. Orrán 1 nagyobb, discusán 1 kisebb lyukkal. Discusán kettős kőrben kancsó (?) elmosódott alakja vehető ki.
Ép. Mag: 1,9, H: 7,7, Sz: 5,2 cm.
Ltsz.: 103.1864.II.18.
„Síron kívül"

11. Agyagmécses
Előbbinél „valamivel kisebb, melyen füles korsó van ábrázolva". Méretek hiányoznak.
Ltsz.: 103.1864.II.19. – „Síron kívül" – Elveszett

12. Agyagmécses
„2 db töredék". Közelebbi adatok nincsenek.
Ltsz.: 103.1864.II.20. – „Síron kívül" – Elveszett

13. Üvegedény töredékek
„Összezúzott üvegek töredékei"
Ltsz.: 103.1864.II.21.

a) „Nagyobb, igen öblös zöldes edény, melynek szája pálczatag forma vastagodás által alkalmasbá tétetett a kezelésre. Ennek alul jó vastag karimája, mintegy talapzata volt, melyet egy szabálytalan ideoda hajló húrnyi vastagságú vonal kísér."
b) „Nagyobb, egyenes talajú nagy öblű edény, melynek zöldessárga üvegje megvakult".
c) „Edény, hosszú széles nyaka"
d) „Edény homorodó szájának részletei, hengeres üvegdarabok" – Oly finomak is, hogy a mai csemege bor palackok üvegéhez hasonlítanak."
Elhelyezésük a sírban nem azonosítható, valamennyi elveszett.

14. Bronzvödör töredékei (4 db) (4. kép)
a) Fenékrész laptöredéke, közepén kettős pontkör dísszel (átm. 2,0 cm), ettől 3,7 cm távolságban kettős kör bemélyített dísze. Külső peremtöredéke szabálytalanul letöredezett, hiányos. Teljes átm: 23,5, Vast.: 0,1 cm.
b) Oldal-peremtöredékek. Egyenes élű széle kissé megvastagított, belső oldalán a peremtől 0,5 és 4,1 cmre kettős bemélyített vonal fut. Hiányos, töredékes. Átm: 25,5, legnagyobb megmaradt Mag: 6,1, V: 0,4 – 0,1 cm.
c) 2 db oldaltöredék. Valamennyi töredék élénkzöld színű patinával, bevagdalásokkal, sérülésekkel.
Ltsz.: 103.1864.II.2.
1. váz, síron kívül. (2. kép)

15. Bronz oenochoe[13] (4; 19. képek)
Háromlevelű szájkiöntővel. Nyaka ívelt, teste lefelé keskenyedő gömbalak, talpán kettős pontkördísz. Füle hiányzik, alsó illeszkedő pontja elszíneződés alapján kivehető kerek folt. Teste és talpa több helyen sérült. Zöld patinával.
Mag: 15,5, Szá: 9,8 – 9, Tá: 8,5 cm. Testének Átm: 46 cm.
Ltsz.: 103.1864.II.3.
1. váz, síron kívül (2. kép)

16. Bronzcsésze[14] (4; 20. képek)
Gömbtestű, vágott peremmel. Gyűrűs talpon áll, oldalát 4 többszörös karikába foglalt (körzővel szerkesztett) kördíszítés fogja közre. Ép, barnás patinával.
Mag: 5,2, Szá: 3,5, Tá: 3,3 cm.
Ltsz.: 103.1864.II.4.
2. váz, síron kívül (2. kép)

17. Vasszék[15] (6; 21–22. képek)
Két irányban összecsukható. Két laposan kovácsolt vaskeretből kiképezve, hat kerek gombja bronzból készült. Az alsó összekötő tagoknál 2 kerek forgó, a felső összefüggő rúd közepén a harmadik csuklós szerkezet biztosította azt, hogy a vasszéket közepén behajtva fele szélességben még egyszer összehajtsák (22. kép)
Ezt a műveletet megkönnyítendő a másik felső rúd két kisebb tagból áll, ezek díszes S-alakúra kiképzett tartótaggal rögzíthetők. A ma is összecsukható helyzet csak akkor érhető el, ha a két oldalon mélyített felületbe pontosan becsúsztatjuk a külső pántokat (22f. kép)
Mag: 57 cm. Felső keresztrúd teljes Sz: 49,5 cm. A két bronzgombokban végződő elülső tagok Szél: 14 cm; bronzgombok átm: 4 – 3, ill. 2,9 – 4,3 cm. Az alsó keresztrudak távolsága a középső csuklótól: 18 cm. Kiváló megtartású.
Ltsz.: 103.1864.II.15.
2. váz, síron kívül (2. kép)

18. Érmek (41 db)[16] (23–25. képek)
Ltsz.: 103.1864.II.1–21. –
1. váz lábvégeknél
DOMITIAN
1. A.D. 90/91 S C Rom RIC 393
COMMODUS (elveszett – verschollen)

	GORDIAN III			
2.		AN III	Vim	PICK 81
	PHILIPPUS I			
3.		AN V	Vim	PICK 98
4.		AN VIII	Vim	PICK 104
5.		AN VIII	Vim	PICK 104
	(OTACILIA SEVERA)			
6.	AR/Ant		Rom	RIC 129
	TRAIANUS DECIUS			
7.		AN XI	Vim	PICK 125
8.	AR/Ant		Rom	RIC 10/b
	(HERENNIA ETRUSCILLA)			
9.	AR/Ant		Rom	RIC 57
	TREBONIANUS GALLUS			
10.		AN XIII	Vim	PICK 165
11.		AN V	Dac	PICK 51
	VOLUSIAN			
12.	AR/Ant		Rom	RIC 167
13.		AN XII	Vim	PICK 172
	GALLIENUS			
14.	AR/Ant		Rom	RIC 585K
	CLAUDIUS II			
15.	AR/Ant	⌐	Rom	RIC 122
	AURELIAN			
16.	AR/Ant	B	Rom	RIC 48F
17.	AR/Ant	A | XXIR	Rom	RIC 64F
18.	AR/Ant	T	Med	RIC 127
19.	AR/Ant		Med	RIC 135
20.	AR/Ant	P	Med	RIC 135
21.	AR/Ant	* | PXXT	Tic	RIC 154
	TACITUS			
22.	AR/Ant	|⌐ XXI	Rom	RIC 82F
23.	AR/Ant	XXIZ	Rom	RIC 84C
24.	AR/Ant	P	Tic	RIC 139
	PROBUS			
25.	AR/Ant	R*Z	Rom	RIC 158 var.
26.	AR/Ant	|| VIXXI	TIc	RIC 526
27.	AR/Ant	ϵ XXI	Tic	RIC 547F
28.	AR/Ant	T XXI	Sis	RIC 713G
29.	AR/Ant	XXIS	Sis	RIC 721F
30.	AR/Ant	T XXI	Sis	RIC 731F
31.	AR/Ant	AXXI	Sis	RIC 753
32.	AR/Ant	* | VIXXI	Sis	RIC 758
	CARUS			
33.	AR/Ant	KAA	Rom	RIC 36
	NUMERIANUS (DIVUS CARUS)			
34.	AR/Ant	I	Lug	RIC 28

	NUMERIANUS			
35.	AR/Ant	Γ / XXI	Ant	RIC 377
36.	AR/Ant	/ KAΔ	Rom	RIC 416F
37.	AR/Ant	/ KA Σ	Rom	RIC 423F
	CARINUS			
38.	AR/Ant	KA	Rom	RIC 244F
	DIOCLETIAN			
39.	AR/Ant	sas(Adler) / XXIB	Her	RIC 270A
	MAXIMIAN			
40.	AR/Ant	Γ | / XXI	Cyz	RIC 591A

A kőlapokból megépített kettős kősír (2. kép) tájolása a „keletelt" megjegyzés alapján bizonytalan. Nem tudjuk, hogy a vázak fejjel K vagy Ny felé feküdtek. Rómer szerint a sírban talált melléklet nélküli váz nőé volt, azonban a sír anthropológiai anyaga sajnos nem áll ma már rendelkezésünkre.

A férfiváz viszont rendkívül gazdag viseleti mellékletekkel volt ellátva: a síron kívül találták meg a bronzedényeket, három agyagmécsest és a vasszéket.

A sír díszes niellóberakásos ezüst övvereteivel a korábbi szakirodalom már foglalkozott, kiragadva azt a temetkezés egyéb összefüggéseiből.[17] A „budaújlaki" öv kétségkívül egyik legrangosabb emléke nemcsak a pannoniai, hanem a birodalom területén található hasonló példányoknak. A niellóberakásos, poncolt aranyháttérrel kombinált ezüstlapok mostani vizsgálata során készitett új felvételeinken jól látható mind a zárszerkezet mechanizmusa, mind pedig a megtalált bronzgombok egykori alkalmazása. Valamennyi részadat ismeretében készült az öv rekonstrukciója (5. kép). Az ezüstlapok méretéből adódóan a cingulum bőrrésze 7,9 – 8 cm széles; a bronzgombok nyaktag méretéből következtetve 0,4 cm vastag volt. A ráapplikált ezüstmennyiség súlya összesen: 269,17 gr.

Rekonstrukciónk alapján érzékelhető, miért annyira kopott a hátsó középső osztótag (4a: 5. kép; 12. képek) két oldala. Hosszabb használatra utal még ezen kívül a 4a osztótag egyik peltamotívummal végződő szakaszának kettétörött állapota is. E kopások (törések), valamint az elülső zár szellemes megoldása (4e: 5; 9. képek) arra engednek következtetni, hogy ez a széles cingulum nem egy személy birtokában volt, hanem valószínű, egymás utáni tulajdonosai egyazon hivatali tisztséget viseltek. Tehát ez a stallum örökölhető volt.

A cingulum stíluskritikai feldolgozását először Hekler Antal végezte el 1910-ben.[18] A sackraui és szalacskai hasonló típusú leletek alapján példányunkat az i.sz. 3. sz. végén működő „egyik keletrómai műhely" termékének határozta meg. Erre hivatkozva azóta hasonló ezüstleletek (niellodíszítéssel) közzétételekor mindenkor e hármas analógialáncot vették alapul.[19]

Az „A" sír széles cingulumának ezüsttartozékainál alkalmazott mintakincsek közül: a fogazott szegélydísz, futókutyamotívum, kis kacsos indadíszek, arannyal kombinált – poncolt – háttérben niellóberakásos rozetták, továbbá a sarkokat kitöltő díszítőelemek (5; 9–10. képek) alapján a Hekler munkája óta felbukkanó anyagok is alátámasztják a készítés idejének 3–4. sz. fordulójára történő helyezését.[20] A „keletrómai" műhelyt Sirmium-al hozzuk kapcsolatba. Galerius működésére eső időszakban e város fémművessége igen elismertté vált és e mozgalmas évek kereskedelmi és útviszonyait figyelve pannoniai viszonylatban ez látszik legjobban és legegyszerűbben megközelíthetőnek.[21]

Sírunkban ezen kívül még egy – keskenyebb – díszes ezüstcsatban végződő (2–3. sz. 4; 8. képek) cingulum feküdt a deréktájon. A finom kivitelű, domborítással készített arany-niellokombinációt alkalmazó szíjszorító 4,4 cm széles bőrovre enged következtetni. E második övnek kapcsolata az előbbivel két megoldást vet fel:

a) A sírba két övet helyeztek el;
b) a keskenyebb öv a szélessel úgy volt összedolgozva, hogy viselőjének jobb vállán átvezetett keskeny bőrszíjat e csattal kapcsolták a széles, ezüstlapokkal diszített cingulumhoz.

A b) alternatíva sokkal későbbi bronzövek és más jellegű katonai alakulatok esetében ismertek.[22] Ezért inkább az a) megoldást kell választanunk.

A sírban talált háromgombos, hagymafejes, niellódíszes ezüst T-fibula (4; 7. képek) a 3. sz. végén fordul elő sírokból, kincsleletekből.[23]

Kiemelkedő fontosságú melléklet volt a síron kívül megtalált összecsukható vasszék (6; 21–22. képek). Ezek a hordozható vasszékek főleg az ún. „kocsitemetkezések" jellegzetes mellékletei,[24] előfordulnak néha római villákból származó sírleletek között is.[25]

A mi példányunk több részletében eltér a hasonlókétől: a felső rudak végeit díszes bronzgombok díszitik; oldalkiképzése és az összekötő rudakon elhelyezett 3 csuklótag mechanizmusa biztosítják azt, hogy még ma is egy mozdulattal, minden kockázat nélkül f e l e szélességre összecsukható, egy kézzel könnyen szállítható, bárhol felállítható.

A vasból készült mellékletekhez tartozik egy díszesen kiképzett vasfejsze (nyelében farostokkal) (4; 17. képek), továbbá egy vasgyűrű, vésettdíszű carneol gyűrűfejjel (15. kép).

A síron kívül elhelyezett bronz oenochoe (4; 19. képek) állapota, hiányzó füle szintén hosszú használatra utal.[26] A talpon álló kis bronzcsésze egyedi darab, finom technikai kivitele, körzővel szerkesztett dí-

szítése (4; 20. képek) a bronzmellékletek közül a legjobb állapotban maradt ránk. A töredékeiben levő nagyobb bronzedény esetében nem biztos hogy lapos tál, vagy magasabb vödör lehetett.-

A sírban talált – sajnos elpusztult – gazdag üveg mellékletek, ezüstkanál (4; 13. képek), továbbá a „kincsleletnek" beillő éremmelléklet (23–25. képek), mind az egykori tulajdonos fényűző életmódjára utalnak.

Az „A" sír vizsgálatakor fel kell hívni a figyelmet arra, hogy mindeddig Aquincum történetének kutatása a rendelkezésre álló rendkívül gazdag írásos kőemlék-forrásanyagra támaszkodott.[27] Ezúttal azonban megkíséreljük csupán egy temetkezés elemzésével néhány társadalmi kérdés felvetését.

A mellékletek feldolgozásakor arra a meggyőződésre jutottunk, hogy e kettős sír földbehelyezése az első tetrarchia (i.sz. 293–311) korára esett. Miután a vasszék azonosítható a SELLA CURULIS-sal,[28] a vasfejsze a lictorok által vitt fascesek SECURRISA-val,[29] továbbá ha figyelembe vesszük a férfi viseletét; pecsétgyűrűit és felfüggeszthető díszes ezüstlapkáját (4; 14. képek) olyan insigniákat kapunk, amelyek alapján magistrátusi hivatal körülírható. Figyelembe véve az egyes hivatalok örökölhetőségét,[30] a nagy vagyont mint alapfeltételt,[31] a 194. óta colonia rangba sorolt Aquincum vezetésében a 3–4. század fordulóján a következő magistrátusok jöhetnek számításba.[32] AEDILISEK (IIVIRI),[33] QUAESTOROK,[34] CURATOROK,[35] PROCURATOROK.[36]

A IIVIRI pályafutásukról Aquincumban még i.sz. 307-ből is van adatunk.[37] A diocletianusi reformokat követő időszakban azonban ezek már CURIALIS néven játszanak jelentős szerepet. Tisztségük örökölhető volt. Tevékenységük körébe elsősorban a kereskedelem ellenőrzése, majd főleg a „játékok" rendezése tartozott. Valamennyi, e sírban talált melléklet – az insigniákon kívül is – ezt a hivatali státust támasztják alá.[38]

Összegezve fentieket:

A budai hegyvidéken, a mai Budapest szálló vidékére lokalizálható, (volt Drasche-féle téglagyár, 1. és 56. képek) 1863-ban megtalált, kőlapokból épített kettős sír soha nem tartozott Budaújlak-hoz. Aquincum városától és táborától messze kieső, Ny felé vivő egykori római út közelében történt a temetkezés az isz. 3–4. sz. fordulóján. A kettős temetkezés „magányos" sír volt, feltehetően egy közelben álló villa kertjében. A házaspár (?) közül a férfi apjától örökölt hivatalának őt megillető insigniáival (sella curulis, fasces/securris, Mercurfejjel díszített ezüst függesztő, két pecsétgyűrű, 8 cm széles, ezüstlapokkal díszített és 4,4 cm széles ezüstcsattal végződő cingulumok, ezüstfibula, együtt került eltemetésre. Nincs kizárva, hogy a síron kívül talált bronz oenochoe hivatali működésével összefüggően volt hosszú használatban.[39] Életében minden valószínűség szerint a CURIALIS-ok tevékenységét folytatta.

A sírban talált másik váz (nő?) esetében a mellékletek teljes hiánya felveti annak lehetőségét, hogy az asszony esetleg már kapcsolatban állott az ebben az időben (311 körüli évek) még elég sok kockázatot jelentő kereszténységgel. Ellenkező esetben elképzelhetetlen az, hogy egy ilyen társadalmi szinten élő nő gazdag ékszermellékleteit, pipere- és luxustárgyait ne vitte volna magával utolsó útjára.

„B" sír (1880) (26–43. képek).

„1880-ik évi november hó 3-án a II.ker. Török utczában épen Gül-Baba sírja alatt, és a Gyógyforráshoz czímzett szállodától 100 lépésnyi távolságra, a Lukács fürdő közelében, csatornaásás közben a munkások egy római kőkoporsóra bukkantak." A – szerencsére – érintetlen szakofágot másnap Hampel József tárta fel és tette közzé.[40]

Sírleírás: (27. kép)

Mélység: 165 cm. Tájolása É – D (fej É felé). A váz jó megtartású volt, „erős és magas, 30 éven túli római férfi lehetett, a múzeumba szállítottam."[41]

MELLÉKLETEK (28–43. képek)

1. Kőszarkofág
   Felirat nélküli egyszerű sírláda. Egyik hosszoldalán szépen megmunkált feliratos mező üres.
   Alsó rész H: 220 cm, Mag: 70 cm, Szél: 92 cm. Tető H: 225, Szél: 112 cm. – Oldalfalak Vast: 6 cm. Szarkofág teljes Mag: 100 cm.
   Ltsz.: 171.1880.1.
2. Arany övcsat (28–29. képek) kép)
   D-alakú csatkeret, közepe felé megvastagodik. Mozgó tüskéjének vége állatfejben (kígyó?) kiképezve. Szíjszorítója félköralakban visszahajtott, 3 szegecs fogja össze.
   Teljes H: 4,3 csatfej H: 1,8, csat teste 2,5 cm. Szél: 2,8 – 3 cm. Súlya: 20,84 gr. Ép.
   Ltsz.: 171.1880.2. – Jobb térdcsont mellett (27. kép)
3. Vastőr (28; 30. képek)
   Hosszított, egyélű keskeny vastőr, a penge tövéhez erősített arany pánttal, a markolatnyújtvány végén arany foglalattal (1,7 gr). A markolatnyúlvány egyik oldalán, végétől számítva 2,5 cm-re kiálló szegecslyuk. A vaspenge egyik oldalán lent fa, másik oldalán textilnyomok. A markolatnyúlvány végéhez tartozó aranyfoglalat visszahajlott, a szélek fölött keskeny ovális tetővel jelenlegi állapotában arra mutat, hogy az aranyhüvely egykor 1 db-ból lehetett, a sírba azonban már csak alsó-felső része került. Az aranyfoglalat H: 2,2, Mag: 1, Szél: 0,8, V: 0,1 cm.
   Ltsz.: 181.1880.3.
   Jobb kéz mellett (27. kép)
4. Ezüst tál (28. kép)
   Lapos patena, gyűrűs talppal, sok darabra törve. Pereme megvastagított, széle csorba.
   Átm: 21, Tá: 7,9, Mag: 1,5 cm. Súlya: 312 gr.
   Ltsz.: 171.1880.4.
   Bal kéz mellett (27. kép)
5. Ezüst csésze (28; 31. képek)
   Vágott peremmel, kónikus testtel. Gyűrűs talpon áll. Peremén fonatos szegélydísz, talpán RV betűk bekarcolva. Rongált, sérült.
   M: 2,8, Szá: 9,1, Tá: 4,5 cm. Súlya: 101,5 gr.

Ltsz.: 171.1880.5.
Bal kéz mellett (27. kép).

6. Ezüstkanál (28. kép)
Ovális alakú fej és a nyel találkozásánál a nyél díszítve kiugrik. Díszített.
H: 15 cm, fej Szél: 4,3, Átm: 2,8 cm.
Ltsz.: 171.1880.6. –
Elveszett. Bal kéz mellett (27. kép).

7. Gagát késnyél[41] (28; 32–34. képek)
Hengeres – letörött – rúd végén négylábú alacsony zsámolyon ülő férfi alakja. Jobb kezével térdére könyököl, állát támasztva. Bal karját bal combján fekteti végig. Ruhátlan, csak bal vállán átvetett köpenye takarja a térdeket. Az aránytalanul nagyra méretezett fej gondosan kidolgozott, haja fürtös, szemei kidülledtek. A tartórúd ketté van törve, benne 0,4 cm átm. vasmag található.
Teljes H: 12,4, ebből a kis figura 6,3 cm magas.
Ltsz.: 171.1880.7.
Deréktájon feküdt (27. kép).

8. Bronz tintatartó[42]
Hengeralakú, oldalán a talapzattal párhuzamosan futó rovátkás díszítéssel.
Átm: 4,7 cm.
Ltsz.: 171.1880.8.
Elveszett.
Deréktájon feküdt (27. kép).

9. Vaskés töredéke (28; 35. képek)
Babérlevél alakú, egyélű. Nyele letörött, egyik oldalán textil – másik oldalán fa maradvánnyal.
Csonka H: 6,6, Sz: 2,5, V: 0,7 – 0,2 cm.
Ltsz.: 171.1880.9.
3. sz. vastőr alatt feküdt (27. kép).

10. Üvegpalack[43] (36; 38. képek)
Sötétzöld színű, vastagfalú. Hosszú hengeres testén hengernyakkal, amelynek pereme vízszintesen csapott. A nyakrész vastagabb üvegből készült! Testén 5 zónában vésett dísz. Két széles, lapos szalagfüle a nyaknál visszagyűrt. A fülek alja fával (?) elmélyített. Talpa enyhén benyomott. Repedt, kiegészített, deformált.
M: 38,8, Szá: 4,6, Tá: 12 cm. Fül Sz: 4,4, nyak H: 13,5, nyak átm: 4,5, nyak Vast: szájánál: 1 cm.
Ltsz.: 171.1880.10.
Koponya bal oldala mellett talpán állt (27. kép).

11. Üvegpalack[44] (36; 39. képek)
Sötétzöld színű, vastagfalú. Leírása megegyezik fenti – 10. sz. – palackéval. Vésett díszű, nyaka utólag ráhelyezve.
M: 40, Szá: 5,5, V: 1, Tá: 12 cm. Nyak H: 13, nyak Átm: 5, fül Sz: 4,5 – 5,5 cm.
Ltsz.: 171.1880.11.
Váz bal lábfeje mellett állt (27. kép).

12. Üvegpalack[45] (36; 40. képek)
Sötétzöld színű, vastagfalú. Leírása megegyezik fentiekével, eltérés a nyak és peremkiképzésben van. Tölcséresen kiszélesedő nyakán a szájperem kettős gyűrűvel kiképzett, amely alá visszagyűrték a lapos szalagfüleket. Testén szintén 5 zónában vésett dísz borítja a felületet. Összetört, kiegészített.
M: 38, Szá: 2,6, Tá: 12,5 cm.
Ltsz.: 171.1880.12.
A váz jobb lábfeje mellett – szarkofág sarkában – összetörve került elő (27. kép).

13. Üvegpohár[46] (28; 41. képek)
Sárgásfehér színű, vékonyfalú. Pereme vágott, enyhén betartott, lefelé szűkülő hosszú forma. Talpa kissé benyomott.
M: 13,5, Szá: 8,4, Tá: 3,5 cm. Ép.
Ltsz.: 171.1880.13.
Váz jobb alsó lábszára mellett fektetve (27. kép).

14. Illatszertartó üvegedény[47] (28; 42. képek)
Világos zöldesfehér színű, vékonyfalú. Orsóalakú, pereme befelé gyűrt, sérült. Talpa szegletes, vastagfalú.
H: 39,5, Szá: 3, Tá: 1,9 cm. Perem sérüléstől eltekintve ép.
Ltsz.: 171.1880.14. Bal medencecsontra fektetve, nyílása koponya felé (27. kép).

15. Üvegedények (37. kép)

a) *Üvegpalack töredékei* (2 db)[48]
Világos kékeszöld színű, vékonyfalú. Megmaradt a vízszintesen kihajló széles perem, befelé gyűrt hosszú hengernyak, a gömbtest 2 oldaltöredéke. Szá: 4,3 cm.
Ltsz.: 171.1880.15a.

b) *Üvegedény töredékei* (6 db)
Sárgásfehér színű, vékonyfalú. Behúzott nyakú, vízszintes vágottélű peremmel kiképzett oldaltöredékek. Az egykor gömbtestű edényt kiugró bordákkal díszítették.
Ltsz.: 171.1880.15b.

c) *Üvegedény töredékei* (4 db)
Tojáshéj színű, matt felületű egész vékonyfalú oldaltöredékek.
Ltsz.: 171.1880.15c.

d) *Üvegpohár töredékei* (2 db)[49]
Zöldessárga színű, vékonyfalú. Gyűrűs talp- és oldaltöredékek. Tá: 4,3 cm.
Ltsz.: 171.1880.15d. 15a–d. üvegedények a szarkofágban található vaskés (3. sz.) alatt feküdtek.

16. Üvegedények (37. kép)

a) *Üvegpalack töredékei* (12 db)[50]
Törtfehér színű, vékonyfalú. Hosszú, hengernyakú ú.n. „Kugelflasche" típusú edényből megmaradt a hengernyak kis darabja és az oldaltöredékek közül az egyiken jól kivehető az ötszörös bevésett bordázat egymásba fonódó kördíszítése.
Ltsz.: 171.1880.16a.

b) *Üvegcsésze töredékei* (2 db)
Világoszöld színű, vastagabb falú. Csésze peremtöredéke, élben vágott, pereme alatt enyhén behúzott. Ezen kívül 1 db oldaltöredék.
Ltsz.: 171.1880.16b.

c) *Üvegpalack töredékei*
Fehérszínű, vékonyfalú. A földtől teljesen elszíntelenedett gömbtestű üvegpalack oldaltöredékei. Enyhén benyomott talppal. Ltsz.: 171.1880.16c.

d) *Üvegedény töredékei* (2 db)
Kékeszöld színű, vastagabb falú. Edény talp- és oldaltöredékei, továbbá 1 csepp alakú rátétdísz.
Ltsz.: 171.1880.16d. 16a–d. üvegedények a szarkofágban található vaskés (3. sz.) alatt feküdtek.

17. Üvegedények (37. kép)

a) *Üvegcsésze töredékei*[51] (4 db)
Fehérszínű – gyöngyházszínűre irizálva – vastagabb falú. Csésze perem- oldal- és talptöredéke. A perem gömbölyűen eldolgozott, megvastagított, oldalán vastag, mély körkörös vésett dísszel. Talpa gyűrűs.
Ltsz.: 171.1880.17a.

b) *Üvegcsésze töredékei* (4 db)[52]
Fehér színű, vastagfalú. Pereme élben vágott, alatta enyhén behúzott. Kigömbölyödő oldalán több sorban függőleges, egész keskeny ovális bemélyítésekből kiképzett vésett díszítés. Alatta körbe futó vízszintes becsiszolt vonal, ez alatt ovális vésett díszítéssor.
Ltsz.: 171.1880.17b.
17a–b. üvegedények a szarkofágban található vaskés alatt feküdtek (3. sz.).

18. Vas kancsó
Fedeles, díszes füllel. Teste kónikus. „Füle letörve, felső része oldalától elválva. Oldalától egy rész hiányzik. Mag: 23 cm, ebből nyakára esik 8,5 cm, testére 15,5 cm. Fenekének átm. 10 cm. Legn. átm.: 14 cm".
Ltsz.: 171.1880.20.
Elveszett „Szarkofág mellett kívül" – pontos helye nem azonosítható.

19. Bronzedény (28; 43. képek)
Vágott peremmel, széles nyakkal. A nyakon egészen a közepéig 2–3 bemélyített sávdísz fut körbe, az edény teste közepén kissé kiszélesedik. Körte-formájú. Oldala több helyen sérült, talpa hiányzik. Két levélalakú rátétből indult egykor a fül, amely ma már hiányzik.
M: 25, Szá: 10, Tá: 8,5 cm.
Ltsz.: 171.1880.21.
„Szarkofág mellett kívül" – pontos helye nem azonosítható.

A „B" sír É–D tájolású, díszesen faragott kőszarkofágjában eltemetett „erős és magas, 30 éven túli római férfi" életében rangos római polgár volt.

Ruházatát arany övcsattal díszített keskeny, 3 cm széles cingulum fogta össze. Az öv a halottról levéve, annak jobb lába mellől került elő. Arannyal díszített tőrhüvelye és vastőre (pugio) katonára valló öltözéket mutat, a hiányzó fibula viszont mindezt kérdésessé teszi (29–30. képek).[52/a]

A halott dereka táján találták meg azt a kis „pedagógust ábrázoló gagátszobrocskát" amelynek rendeltetését nem ismerték fel. E szobrocska mellett feküdt még az a bronz tintatartó is, amely azóta elveszett (28; 32–34. képek).

A sírban egy nagyobb méretű, lapos ezüsttál került elő, igen rossz állapotban, és egy szép kivitelű ezüstcsésze, amelynek talpára RV.. betűket karcolt egykori tulajdonosa (28; 31. képek). Az asztalneműk között meg kell még említeni az azóta elveszett ezüstkanalat, valamint vas- és bronzedényeket.

Most feldolgozott sírjaink közül a „B" sírból származik a legtöbb és legváltozatosabb üvegáru. Első helyen kiemeljük a három, majdnem egyforma méretű, magas, kétfülű, vésett díszű zylinderkannát (stamnium) (9. kép; kétfülű, vésett díszű zylinderkannát (stamnium) (36; 38–40. képek). A három közül kettőnek a szájpereme vízszintesen elmetszett, díszítetlenül végződik a keskeny nyak, míg a harmadik a szokásos szélesen kihajló, kettősen begyűrt végződéssel készült. A zöldszínű üvegpalack testét sávokban elhelyezett ferdevonal, méhkasszerű rácsozásban ovális bemélyítés, ill. egymást metsző többszörös csíkozással komponált felületbe elhelyezett ovális mélyedések váltakozva díszítik. Fremersdorf az ezekkel megegyező darabokat a 3. sz. végi kölni műhelyekkel hozta kapcsolatba,[53] Isings szerint e típus tovább él a 4. sz. folyamán.[54] A mi példányainkhoz hasonló Pannóniában Intercisa-ban fordul elő, ezt már Fremersdorf is párhuzamba állította. Provinciánkon túl előfordulnak Trier-ben,[55] Hohen-Sulzenban.[56] Hasonló technikájú, azonban csak 1 füllel készült a Köln-Braunsfeld 5. szarkofág 3 db majdnem egyforma zylinderkannája is.[57]

A „B" sírból származó üvegpohár és orsóalakú üvegillatszertartó a 3–4. sz. fordulójától ismert áru a későrómai temetkezéseknél.

Ugyancsak a 3. sz. végén jönnek divatba azok a bomba-alakú, hosszúnyakú üvegpalackok, amelyeknek testét sok hajszálvékony párhuzamos véséssel szerkesztett egymásba fonódó kördíszek borítják (37. kép, 16a.).

A sok töredék között külön kezelendők azok a vésett díszű csészék (37. kép, 17a–b), amelyekhez hasonlók készítési helyét Tanäis-ra helyezik i.sz. 300 körüli időkig.[58]

Visszatérve a „gagátszobrocskára" az alábbiakban megkíséreljük a több mint egy évszázada raktárban pihenő melléklet rejtélyét feloldani. A sírból származó „többlet" vaskésmaradvánnyal első látásra nem lehetett mit kezdeni, ugyanis a vastőr hiányzó végéhez nem illik. A sírt publikáló Hampel kiváló rajzán még közzétesz egy AR jelzésű sodrott tárgyat, ez azonban már a leltárkönyvben nem is szerepel, erről többet semmit sem tudunk. Leírja továbbá Hampel, hogy a „szobrocskát" megtalálás után leejtették és ekkor ferde vonalban megrepedt. – A gagátnyél eredeti hosszát nem tudjuk, mert letörött. Megmaradt azonban a gagátrúdba befúrt vasmag, amely egészen a ferde törésvonalig követhető. A gagátrúd végénél ez 0,4 cm átm. Ha a „felesleges" 9. babérlevélalakú vaskéspengét úgy képzeljük el, hogy annak elkeskenyedő vasnyúlványa futott be a gagátrúdba, akkor minden a helyére kerül, sőt az említett ezüstpánt is elképzelhető a vaskés és gagátkésnyél találkozásánál.

Elefántcsontból és gagátból faragott díszes késnyelekkel elvétve találkozunk Trier és Köln vidékén.[59] Ezek segítségével – valamennyi vizsgálatot figyelembe véve – készítettük el a gagátnyelű vaskés rekonstrukcióját (32. kép).

E díszes fogójú vaskés rendeltetését is sikerült meghatározni. A sírban talált igen gazdag ezüst edénymellékletek, változatos üvegáruk alapján gondolhatnánk a kés étkezésnél használt rendeltetésére. Tudjuk azonban

azt is, hogy a gazdag római polgár lakomáján a felszolgálásra kerülő húst, a „scissor" előzőleg művészien feldarabolta, úgy küldte be tálcán.[60] Étkezéshez sem villát, sem kést nem használtak – csak kétféle kanalat.[61] Ez esetben tehát díszesen faragott gagátnyeles vaskésünk csakis SCALPRUM LIBRARIUM lehetett.[62] Az írótoll faragásához használatos kés rendeltetését alátámasztja még a mellette talált bronz tintatartó is. Fel kell hívni a figyelmet itt még néhány körülményre. A 9. vaskéstöredéken textilmaradvány is volt. A gagátnyél a halott derekán feküdt, tehát a ruházatán. A 9. vaskéstöredék a nyéltől jóval messzebb, a vastőr alatt került elő. Miután a rendkívül sok üvegárut is e leletekkel együtt írja le Hampel, ma már nem tudni valójában mi hogyan feküdt. Valószínű, hogy a díszes vaskés nyele és pengéje idővel letört, a vastöredék leesett, őrizte azonban még az egykori ruha maradványát. Másik megfigyelésünk az, hogy az alacsony zsámoly technikai megoldása úgy készült, hogy azon mindkét irányban keskeny szíj (bőr vagy textil) áthúzható lehetett, így a Scalprum librariumot egykori használója felfüggeszthette.

A kis gagátszobor művészi kivitelben készült a Rajna vidékén a 4. sz. első évtizedeiben.[63]

Használatát illetően adataink vannak arra, hogy scalprum librarium-ot könyvkereskedők, írnokok használtak.[64] Sírunk egyéb mellékleteit figyelembe véve azonban ennél a megoldásnál tovább kell mennünk.

Aquincum 3. sz. végi–4. sz. eleji történetét tanulmányozva a következőkre bukkanunk: „Volt azonban az állami közigazgatásnak egy ága, amely nem volt a helytartóra bízva, hanem külön főtisztviselőre tartozott. A tartomány pénzügyeinek intézésére célzunk, amelyet már nem a szenátori, hanem lovagrendű pénzügyigazgató, a PROCURATOR AUGUSTI PROVINCIAE PANNONIAE INFERIORIS intézett. Ez vezette azt a nagy központi irattárat (tabularium provinciae) is, amely Aquincumban is a földmérés kataszterét és az adólajstromokat őrizte és ő kezeltette a provincia császári pénztárát is, amelyből a hivatalnokokat és a katonaságot fizették."[65] Továbbá „... Az erőszak uralmának rettegett eszközei nem is annyira a rendes állami funkcionáriusok voltak, hanem egy külön szervezet tagjai. A 3. században ugyanis a FRUMENTARII (Aquincumban is ismerünk, CIL III 3524) akik tulajdonképpen a sereg gabonaellátását voltak hivatva ellenőrizni. Rendőri kémszolgálatot is teljesítettek és feljelentéseik gyakran váltották ki a provinciákban a kormányzat túl erélyes akcióit. A 4. században, miután a közgyűlöletnek örvendő Frumentarii-t jobbnak látták feloszlatni , a még ellenszenvesebb AGENTES IN REBUS lépnek helyükbe."[66]

Esetünkben tehát felvethetjük a lovagrendű pénzügyigazgató, vagy a Frumentarii (Agentes in rebus) személyét. Egy biztos: a „B" sír halottja életében magasrangú, igen vagyonos római polgár volt. Foglalkozása, hivatali tényked ése hangsúlyozottan írással összefüggő tevékenységgel állt kapcsolatban.

A mai Lukács fürdő közelében futó É–D irányú út vonalába eső É–D tájolású kőszarkofág eltemetésének időpontja már belenyúlik a 4. sz. első negyedébe (26; 56. képek).

„C" sír (1892) (44–55. képek)

A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Osztályának leltárkönyvében 40.1892.1–40. bejegyzésekhez az alábbi megjegyzés található: „Lelőhely: Buda-Újlak, a József hegy oldalán egy római sírban, mely 5 nagy faragott, felirat nélküli kőlapból volt összeállítva, s hasonló négyszögű kőlappal fedve. A sír érintetlen volt." – „Hivatásos ásatás Pulszky Ferenc MN múz. igazgató által, Gönczy Béla állami mérnök közvetítésével."

A 44. képen kíséreltem meg a – feltehetően női – sír mellékleteit a leírások alapján elhelyezni. Tájolásról semmiféle adatunk nincsen.

MELLÉKLETEK

1. Faládika[67] (45; 46a–d. képek)
   Előlap téglalap alakú, két oldalán háromszögű zinkeléssel megerősített oldallapok maradványaival. A középen fent elhelyezett kulcstartó négyszegletes pajzsa 4 szegeccsel van az előlapra ráerősítve. Ennek közepéből lefelé 3 – kisebbedő – kifelé hajló párhuzamos levélminta fut a ládika talpáig, 3 szegeccsel megerősítve. A középtől jobbra és balra 4–4 közepén benyomott kis kerek bronzlap, közepén szegecscsel megerősítve. A ládika két élén a sarkokon behajló szegletes – belsejükben kerek domborított mintájú – bronzlemez van rászegecselve. Az oldalakon a középső bronztagoknál a széleken keskeny András-kereszt formában kiképzett pántok díszítik a bevagdalt díszű oldallemezt.
   H: 21,5, Sz: 25,5, meglevő V: 17 cm.
   Ltsz.: 40.1892.1. – Test közepe táján (44. kép).

2. Faládika tetőmaradványa
   Az előoldal és kétoldalt induló oldallapok felső maradványa. Az előlap bronzmotívuma folytatódik a tetőmaradványon is, a két szélen behajtva, csakúgy, mint a ládika alsó részén.
   H: 21,5, Sz: 25,5, mag: 5,2 cm.

3. Ládika bronzfogantyúja[68] (45; 55. képek)
   Középen találkozó két tarajos delfinből kialakítva. Az állatok visszacsapódó, felfelé álló farkai három ágban végződnek, ezekre helyezték a mozgó kétágú U-szegeket. Hátoldala lapos, szép patinával. Ép, öntött.
   H: 9,5, Sz: 1,6, V: 0,4 cm. U-szeg H: 2,4 cm.
   Ltsz.: 40.1892.3. – Test közepe táján (44. kép)
4. Farészlet a ládikából. Egyik oldalának széle egy ráhajlított és szegezett sima pánttal.
   H: 12,3, Sz: 2,1 cm.
   Ltsz.: 40.1892.4.
5. Farészlet a ládikából. Megfelel a 4. számú leírásának.
   H: 4,7, Sz: 2,1 cm.
   Ltsz.: 40.1892.5.
6. Kerek farészlet a ládikából. Vonalszegélyes trébelt pánttal szegve. Átm: egyik irányban 5, másik irányban 4,8 cm.
   Ltsz.: 40.1892.6.
7. Bronzpánt töredéke a faládikáról. Összegörbített.

8. Bronzdísz a faládikáról. Hosszúnégyszögű, vonalszegélyes. Trébelt bronzlemez díszítő pánt 2 kis szeglyukkal.
H: 4,8, Sz: 2,8 cm.

9. Tükörkeret (45; 47. képek)
Lapos, kerek szalagpánt. Bronzból készült, egyik oldala aranyozott. A főtengelyek irányában négy kerek kiugró, szeglyukas nyúlvánnyal, melyekből az egyik letörött. Több darabra törött.
Átm: 7 x 6,5, pánt sz: 0,9, V: 0,1 cm.
Ltsz.: 40.1892.9. – Elhelyezése a sírban nem azonosítható

10–11.
Bronzszegek (2 db)
Kerek, pityke alakú fejek.
Átm: 0,9 cm.
Ltsz.: 40.1892.10–11.

12. Bronzkulcs (45. kép)
Négylapú szárral, melynek felső vége szélesebb és profilált fejet alkot kerek lyukkal; hossznégyszögű szárú szakállán két bevágás és vonaldísz fut.
H: 5,5, Sz: 1,8 cm. Átm.: 0,9 cm.
Ltsz.: 40.1892.12. – Test közepe táján, ládika mellett (44. kép)

13. Bronzgyűrű (45; 48. képek)
Lapos karika, külső oldalán gyöngysort utánzó cikkelyezéssel.
Átm.: 2, V: 0,2 cm. Ép.
Ltsz.: 40.1892.13.
„Csontváz ujján" a kéz nem azonosítható (44. kép)

14–15.
Arany fülbevalópár (45; 49. képek)
Egyszerű sodronykampó, melynek alsó végére két keresztbetett lemezpántocska van ráerősítve, az ezek által kiképzett foglalás közé átfúrt smaragd kő 1-1 keresztüldugott szeggel van megerősítve. A pántok végeit 1-1 gömb díszíti. 1-1 pánt törött, az egyik kampó elgörbült. A 2 db súlya együtt 3,62 gr.
H: 1,8, Sz: 1,8 cm.
a) gyöngy:
hatoldalú hasáb, M: 0,8, Átm: 1,1 cm.
b) gyöngy:
Hatoldalú hasáb, M: 0,7, H: 0,6 cm.
Ltsz.: 40.1892.14–15/R 199a–b/ – „Fej mellett"

16. Aranyékszer részlete
„kicsiny csövön ovális ékkőrekesz kettős csavart szegéllyel. A rekeszben ametiszt ékkő.
H: 1,5, Sz: 1,2 cm. Súlya: 2,17 gr." – Elveszett.
Ltsz.: 40.1892.16. „Mell közepe táján"

17. Agyagmécses (45; 50. képek)
Téglaszínű. Díszes füllel, nagy orrlyukkal. Deformált. Discusán 1 szabálytalan kisebb lyuk. Bal szélénél díszes kantharos ábrázolás. Fogója sérült.
M: 2,4, Sz: 5, H: 8 cm.
Ltsz.: 40.1892.17.
„Lábaknál"

18. Agyagmécses (45; 51. képek)
Téglaszínű, tetején kopott fényes festéssel. Díszes fogantyúval, orrán nagy lyukkal. Discusán 1 kisebb lyuk és kettős körben jobbra futó kutya (?) vehető ki. A perem szélén 4 domború levéldísz. Orra sérült, kissé deformált.
M: 2,5, H: 8,8, Sz: 5,6 cm.
Ltsz.: 40.1892.18.
„Lábaknál"

19. Agyagmécses (45; 52. képek)
Világosbarna színű, leírása megegyezik 18.sz.–al. Teljesen összetörött.
M: 2,8, H: 9,2, Sz: 5 cm.
Ltsz.: 40.1892.19. (Ragasztott)
„Lábaknál"

20. Üvegpohár (45. kép)
„Talpas pohár. Tölcséresen bővülő teste a középen megszűkül, talpának domború szegélye van."
M: 16,2, Sz: 10,8 cm. – Elveszett.
Ltsz.: 40.1892.20.
„Fej mellett"

21. Illatszertartó üveg[70] (45; 53. képek)
Vastagfalú, zöldeskék színű kis illatszertartó. Alja cseppalakú, szája ferdén begyűrt. Kissé deformált. Ép.
H: 7,9, Szá: 1,9, Tá: 0,8 cm.
Ltsz.: 40.1892.21.
„Lábaknál"

22. Illatszertartó üveg (45; 54. képek)
Zöldeskék színű, vastagfalú, cseppalakú. Pereme kihajlik és befelé gyűrt. Kissé deformált.
H: 7, Szá: 1,9, Tá: 0,5 cm. Ép.
Ltsz.: 40.1892.22.
„Lábaknál"

23–29.
„Lemezpánt töredékek"
Feltehetően a faládika tartozékai. Elveszett.
Ltsz.: 40.1892.25–39.
„Lábaknál"

40. „Fa törmelékek"
„Korhadt fa törmelékek az 1–2. szekrényből." – Elveszett.
Ltsz.: 40.1892.40.
„Lábaknál"

Néhány bronz érem rossz állapotban, melynek egyikén AURELIANUS nevét (270 körül Kr.u.) lehetett kivenni."
Ltsz.: – Elveszett. – „Lábaknál"

Felirat nélküli kőlapokból összeállított „C" sírunk pontos lelőhelyét, tájolását a hiányos leltárkönyvi bejegyzések miatt nem tudjuk ma már rögzíteni.

Női sírunk értékes mellékletei közül – körülményeiből ezúttal is kiragadva – a „budaújlaki" faládika került legutóbb felhasználásra.[71] Faanyagát – sajnos – még mindig nem tudjuk pontosan meghatározni.[72] Rendeltetését illetően kitartunk korábbi véleményünk mellett.[73] Technikai kiviteléhez jól láthatók a zinkelés nyomai (45; 46. képek). Tetejét a delfinekből komponált, öntött szériatermék fogantyú egészítette ki. A faládika közelében talált bronzkulcs nagyobb méretű, mint a ládika bronzveretébe elöl beütött zár nyílása.

A sír egyéb gazdag mellékletei (44–55. képek) a 3. sz. végére helyezhető temetkezésre vallanak.

A megtalálás óta elveszett bronzpénzek egyikén Aurelianus neve még kivehető volt.

A József hegy lábánál – valószínű szintén villa közelében – „magányosan" eltemetett gazdag római nő sírjának földbehelyezése megelőzte a fentiekben ismertetett temetkezésekét. A megfelelő sorrend a következő lehetett: „C" – „A" végül a „B" sír.

Összefoglalva fentieket:
Mostani feldolgozásom során sikerült tisztázni a „budaújlaki", „Török utcai" és „József-hegyi" sírok megközelítően pontos topográfiai helyzetét (1., 26., 56. képek).

A korábbi feldolgozások kormeghatározó adatait az első ismertetések óta felbukkanó újabb adatok ismeretében sikerült megközelítően pontosítható időhatárok közé helyezni.

Az „A" és „B" sírokkal kapcsolatos társadalmi-történeti új módszertani kísérletekkel jelenlegi tárgyközpontú feldolgozásainkon kívántam változtatni, annak reményében, hogy Aquincum komplex kutatásához mind a római város, mind a római tábortól messze eső lelőhelyek új eredményeinek felhasználása áthidaló láncszemeket szolgáltasson.[75]

INDICES

Sír:		Inv.No	Kép	Kép
				AU (Arany)
„B"	övcsat	171.1880.2.	28	29
	tőrhüvelydísz	171.1880.3.	28	30
„C"	fülbevalók	40.1892.14–15.	45	49
	ékszer	40.1892.16.		elveszett
				AR (Ezüst)
„A"	fibula	103.1864.10.	4/1	7
	övcsat	103.1864.7,9.	4/2–3.	8
	övgarnitúra	103.1864.5.,6.,8.,11.,12.	5	9–11
	figurákkal díszített kerek lap	103.1864.13.	4/6	14
	kanál	103.1864.1.	4/5	13
„B"	lapos tál	171.1880.4.	28	–
	kis tálka	171.1880.5.	28	31
	kanál	171.1880.6.	28	elveszett
				AE (Bronz)
„A"	csésze	103.1864.4.	4	20
	oenochoe	103.1864.3.	4	19
	vödör (?)	103.1864.2.	4	–
„B"	edény	171.1880.21.	28	43
	tintatartó	171.1880.8.	28	elveszett
„C"	faládika veretei	40.1892.1–2.	19	46
	faládika fogantyúja	40.1892.3.	19	55
	kulcs	40.1892.12.	19	–
	tükörkeret (aranyozva)	40.1892.9.	19	47
	recézett gyűrű	40.1892.13.	19	48
				FE (Vas)
„A"	gyűrű (+carneol)	103.1864.16.	4	15
	fejsze	103.1864.14.	4	17
	vasszék (összecsukható)	103.1864.15.	6	21., 22.
„B"	vastőr	171.1880.3.	28	30
	kés (+gagátnyél)	171.1880.9.	28., 32–33	35
	kancsó	171.1880.20.	28	elveszett

Sír:		Inv.No	Kép	Kép:
				Agyagáruk
„A"	díszített mécses	103.1864.18.	4/10	18
	díszített mécses	103.1864.19.		elveszett
	díszített mécses	103.1864.20.		elveszett
„C"	díszített mécses	40.1892.17.	19	50
	díszített mécses	40.1892.18.	19	51
	díszített mécses	40.1892.19.	19	52
				Üvegáru
„A"	palackok (4 db)	103.1864.21.		elveszett
„B"	palack, gömbtestű – fehér	171.1880.16c.	37	
	palack, gömbtestű – kékeszöld	171.1880.15a.	37	
	palack, gömbtestű – fehér	171.1880.16a.	37	
	palack, kétfülű vésett – sötétzöld	171.1880.10.	36	38
	palack, kétfülű vésett – ua.	171.1880.11.	36	39
	palack, kétfülű vésett – ua.	171.1880.12.	36	40
„B"	unguentarium – kékeszöld	171.1880.16d.	37	
	orsóalakú unguentarium – zöldesfehér	171.1880.14.	28	42
„C"	unguentarium – zöldeskék	40.1892.21.	19	53
	unguentarium – ua.	40.1892.22.	19	54
„B"	csészék – világoszöld	171.1880.16b.	37	
	csészék vésett – fehér	171.1880.17a.	37	
	csészék vésett – ua.	171.1880.17b.	37	
„B"	pohár – sárgásfehér	171.1880.13.	28	41
	pohár – zöldessárga	171.1880.15d.	37	
„C"	pohár	40.1892.20.	19	elveszett
				Egyéb
„A"	onyx gyűrűbetét (vésett)	103.1864.17.	4	16
	érmek	103.1864.1–21.		23–25.
„B"	gagátnyél vaskéshez	171.1880.7.	28., 21.	34
„C"	faládika bronzveretekkel	40.1892.1–2.	19	46

Rövidítések

Abbot–Jonhson	*F. R. Abbott–A. C. Johnson,* Municipal Administration in the Roman Empire. (New York 1968)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
ArchHung	Archaeologica Hungarica
ArchKözl	Archaeologiai Közlemények
Benkő	*Benkő A.,* Üvegcorpus. RégFüz Ser. II/11. (Budapest 1962)
Berger	*A. Berger,* Encylopedic Dictionary of Roman Law. (Philadelphia 1953)
BJ	Bonner Jahrbücher
Blümmer	*H. Blümmer,* Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern. (Leipzig 1912)
Bullinger	*H. Bullinger,* Spätantike Gürtelbeschläge. Diss. Arch. Gandenses Vol. XII. (Brugge 1969)
BpR	Budapest Régiségei
BpTört	*Tompa F.–Alföldi A.– Nagy L.–László Gy.:* Budapest az ókorban. Budapest Története 1–2. (Budapest 1942)

CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
C Th	Codex Theodosianus (Th. Mommsen, Berlin 1905)
D–S	*Ch. Daremberg–E. Saglio*, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines d'apres les textes et les monuments. (Paris 1873–1909)
Delbrueck	*R. Delbrueck*, Spätantike Kaiserporträts. (Berlin–Leipzig 1933)
Doppelfeld	*O. Doppelfeld*, Das Diatretglas aus dem Gräberbezirk des römischen Gutshof von Köln–Braunsfeld. Kölner Jb. für Vor- und Frühgeschichte Bd. 5. 1960/61. (Berlin 1961)
FA	Folia Archaeologica
Fremersdorf	*F. Fremersdorf*, Die römischen Gläser mit Schliff, Bemalung und Goldauflagen aus Köln. Die Denkmäler der römischen Köln. Bd. VIII (Köln 1967)
Grünhagen	*W. Grünhagen*, Der Schatzfund von Gross-Bodungen. Röm.-Germ. Kommission 21 (Berlin 1954)
Hagen	*W. Hagen*, Kaiserzeitliche Gagatarbeiten aus dem rheinischen Germanien. BJ 142 (1937), 77–146.
Hampel 1894	*Hampel J.*, Keresztény emlékek a régibb középkorból. ArchÉrt 14 (1894), 24. sk.
Hampel 1905	*H. Hampel*, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–II. (Braunschweig 1905)
Hekler	*Hekler A.*, Római ezüst övdíszek. ArchÉrt 30 (1940) 242–249.
Henkel	*F. Henkel*, Die römischen Fingerringe der Rheinlande. (Berlin 1913)
Intercisa II	Intercisia (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit. II. ArchHung 36 (Bp. 1957)
Isings	*G. Isings*, Roman Glass from dated Finds. (Groningen–Djakarta 1957)
JPM	Janus Pannonius Múzeum (Pécs)
JPMÉ	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
Lewis–Reinhold	*N. Lewis–M. Reinhold*, Roman civilization. Vol. II. The Empire (New York 1955)
Marshall	*F. H. Marshall*, Catalogue of the Finger Rings (British Museum). (London 1907)
Marquardt 1876	*J. Marquardt*, Römische Staatsverwaltung II. (Leipzig 1876)
Marquardt 1879	*J. Marquardt*, Das Privatleben der Römer VII/1 (Leipzig 1879)
Marquardt 1885	*J. Marquardt*, Römische Staatsverwaltung III. (Leipzig 1885)
Menzel	*H. Menzel*, Römische Bronze aus Bayern. (Augsburg 1969)
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum (Ungarisches Nationalmuseum)
Mócsy	*A. Mócsy*, In: PW–RE Suppl. Bd. IX (Stuttgart 1962), 516–776.
Nagy L. 1938	*Nagy L.*, Pannonia Sacra. Szent István Emlékkönyv. (Budapest 1938)
Nagy L. 1942	*Nagy L.*, In. BpTört
Nilson	*M. P. Nilson*, Imperial Rome. The Social Life of the Roman Empire. (Chicago 1974)
OSZK–TM	Országos Széchenyi Könyvtár – Térképtár
Peirce–Tyler	*H. Peirce–R. Tyler*, L'art Byzantin. (Paris 1932)
PW–RE	*Pauly–Wissowa*, Realencylopädie der classischen Altertumswissenschaft
PICK	*B. Pick*, Die antiken Münzen Nord-Griechenlands. Unter Leitung. v. F. Imhoff–Blumer I. (Berlin 1899)
Radnóti 1955	*Radnóti A.*, Buda régészeti emlékei. Magyarország régészeti emlékei IV. (Bp. 1955), 13–35.
Radnóti 1960	*A. Radnóti*, Eine Bronzekanne aus Augsburg. Bayerische Vorgeschichtsblätter 25 (1960), 99–124.
Rau	*G. Rau*, Körpergräber mit Glasbeigaben der 4. nachchristlichen Jhs. im Oder-Weichsel-Raum. In: Acta Praehist. et Archaeologica 3 (Berlin 1972), 109–214.
RégFüz	Régészeti Füzetek
RIC	*H. Mattingly–M. A. Sydenham*, Roman Imperial Coinage. (London)
Rómer 1864	*Rómer F.*, A Buda környékén felásott római sírokról. ArchKözl 4 (1864), 99–124.
Rosenberg	*M. Rosenberg*, Geschichte der Goldschmiedekunst auf technischen Grundlage. Niello seit dem Jahre 1000 n.Chr. (1925)
Schindler	*R. Schindler*, Landesmuseum Triers. Führer (Trier 1970)
Schnurbein	*S. v. Schnurbein*, Das römische Gräberfeld von Regensburg. Arch. Forschungen in Regina Castra. Regensburg I–II. Materialhefte zur Bay. Vorgeschichte Bd. 31. Reihe A (Kallmünz 1977)
Strong	*D. E. Strong*, Greak and Roman gold and silver plate. (London 1966)
SZBÁMÉ	Szekszárdi Balogh Ádám Múzeum Évkönyve
Tóth	*E. Tóth*, Römische Metallgegenstände mit Inschriften im Ungarischen Nationalmuseum: instrumente domestica. FA 31 (1980), 131–154.
TZ	Trierer Zeitschriften
Walt	*H. B. Walters*, Catalogue of the Silver Plate. (British Museum) London 1921

Jegyzet

1. Jelen feldolgozáshoz valamennyi mellékletet újra meg kellett határoznom, több esetben elveszettnek hitt tárgyak kerültek így elő. – A részemre újonnan készített fényképfelvételeket Karáth Józsefnek és D. Erdőkürti Zsuzsának; a tanulmány rajzait Bogdándy Liának köszönöm meg. – A mellékelt térképkivágatokhoz és topográfiai munkákhoz Dr. Patay Pál segítségét köszönöm meg. – A MNM-ban őrzött aquincumi későrómai emlékanyagot a most közreadott feldolgozáshoz hasonlóan szeretném a jövőben a Budapest Régiségei hasábjain közzétenni.
2. Vö. Budapest Régiségei 24 (1976) kötetét, továbbá a Régészeti Füzetek Ser. I. évenként közreadott ásatási beszámolóit.
3. Alapirodalom: Rómer 1864. – Radnóti 1955, 26. sk. 164. jz. tov. irod. valamint ehhez kiegészítésül: Archiv für Öst.Geschichte BD 38 (Wien 1867), 268–273.
4. Niello technikához: A. Riegl, Spätrömische Kunstindustrie (Darmstadt 1964), 346. – R. Steiger, Jb. der Schweizerischen Gesellschaft für Urgeschichte Bd 51 (1964), 113. 1. jz. tov. irod. – Strong, 161. sk., 181., 194. sk. – Bullinger, 16. tov. irod. – Fibulánkhoz: Tóth, 150. Abb. 13d., 140. sk.
5. Hekler 245, 4. Sackrau (Fund III). – A sackraui sírokkal legutóbb Rau foglalkozott behatóan: 113., 173. sk., passim. – Hasonló típusú ezüst övtartozékot ismerek Aachen-ből: Bonn RLM Inv.No 25878.
6. Széleken fogazás díszhez: Grünhagen 7. – „Futókutya" motívumhoz: Walters Cat. 90., 91 (bronz tintatartón niellodísz). – Kacsos indadíszhez: Rosenberg Fig. 5. Ehhez újabb irodalom: Menzel, 50. No 105. tov. irod. Taf. 28, 2. – Rozetta díszhez: (4b, c, e = 5. képen) Rosenberg 4. Fig. 3. – Walters Cat. No 151., 155.
7. Hekler 244, 1. Azonban a sackraui (Fund III) övtagnál nincs meg az a nyíláson átbújtatott hosszúkás gomb, ami az „A" sír esetében rendelkezésünkre áll.
8. A leltárkönyvi adatok szerint 9 db került elő, ma már csak 7 db áll rendelkezésünkre. Rekonstrukcióm alapján összesen 16 db-ra volt szükség.
9. Az ezüstkanalak használatának (cochlear, ligula-lingula) rendkívül nagy irodalma van. Legutóbb H. v. Petrikovits adott átfogó ismertetést a 4. sz. elejétől – egészen a 7. sz. végéig terjedő időszakra: In: Corolla Memoriae Erich Svoboda Dedicata (1966), 173–182.
   A rendelkezésre álló gazdag anyagcsoport feldolgozásai közül kiemelem K. S. Painter munkáját: The Mildenhall Treasure (London 1977), ahol a 4. sz.-i ezüstkanalakat 3 fő csoportba sorolja: vonalasan díszítettek, feliratok, CHi-RHo monogrammal ellátottak. Sírunk vonalasan díszített darabját e Cat. No 32, 33, 34. közé sorolom: 79, 37. kép. – Jó összefoglalást ad még: Strong 177, skk. Fig. 36b.
10. Marshall XXXIV. sk., XXXV, 5. jz. – Miénkhez hasonló carneolbetétes (vésett) vasgyűrűk igen nagy számban ismeretesek Mainz környékén, a 3–4. sz.-ból: Henkel 144. skk. Fig. 97., 171., 179. sk. No 2065, 2068, 2072. Victoria quadrigán: 172, No 1895.
11. Marshall No 540. – Lugio-ból ismerek hasonló ábrázolást (azonban Minerva szárnyak nélkül) JPM 639/6. – Általában a pecsétgyűrűk használatának fontosságához vö. Delbrueck, 68, 174. jz.
12. Esetünkben securris-ra gondolok: Plut.Quaest. 81. – Lewis – Reinhold II 614.
13. Legközelebbi párhuzam: Nagylók, kocsisírból: Bánki Zs., István kir. Múzeum Közleményei B (No 30) Székesfehérvár 1972), 44. skk. 31. Az itt meglévő fül oroszlánfejben végződik. Általában ez a típus az i. sz. 1–2. sz.-tól kedvelt, főleg az „áldozati service" részeként (paterával). – „Es steht soweit fest, dass seit der Mitte des 2. Jhs. in Pannonien ein Bedarf an Opferservisen entstand, der durch eine lokale Bronzewerkstatt befriedigt wurde. Diese entstand in Aquincum, im nordöstlichen Winkel der Provinz, im Mittelpunkt der pannonischen Wagenbegräbnisse." Radnóti 1960, 112.
14. Körzővel szerkesztett díszítésünkhöz hasonló jellegű technikát bronzedényen eddig nem ismerek. Kapcsolat lehetett a 3. sz.-ban kedvelt ún. Kugelflasche bevésett díszítése (vö. 50. jz.) és csészénk között.
15. Vasszékek legnagyobb számban az ún. Kocsitemetkezéseknél: Mócsy, 723. sk. településeken és sírokban kerültek elő (vö. 25. jz.).
   Miután több kocsisír feldolgozása jelenleg folyamatban van (B. Bónis Éva: Környe, Fülep Ferenc–Kiss Attila: Kozármislény) nincs értelme ezúttal részletekbe merülni. – Jelen feldolgozásom lezárása után látott napvilágot B. Bónis Éva tanulmánya: „A kálózi kocsisír" címen, FA XXXII (1981), 95–144. E feldolgozás során érinti az összecsukható vasszék használatának társadalmi vonatkozásait is, 142. sk. tov. irod.
   Az „A" sír esetében a rendkívül jó állapotban megmaradt kétszeresen összecsukható vasszék felépítése, technikai kivitele, részletmegoldásai eltérnek a többi rendelkezésre álló példányokétól. Készítési idejét az i.sz. 3. sz. második felére helyezem, nincs kizárva, hogy helyi műhely terméke: Radnóti 1960. 112. sk.
   A MNM egyéb kocsitemetkezésekből álló vasszékei: Nagylók (135. 1881. 2); Tétény I (86. 1882. 38); Tétény II (126. 1885); Zsámbék (164. 1914. 29); Környe (1. 1935. 18); Kálóz (25. 1902. 27., 28., 32).
16. Az „A" sír érmeit újonnan határoztam meg. A kisebb kincsleletnek beillő anyagcsoportot Fitz nem dolgozta fel részletesen. Részletvizsgálatokhoz rendelkezésre álló adatokat vö. J. Fitz, Der Geldum-

lauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte der 3. Jhs. (Budapest–Bonn 1978).

17. Hampel 1894, 24. sk. szerző az övnek csak 2 db-ját emeli ki (4b, 4e) és sorolja a keresztény emlékek közé. – Hampel 1905, 65. alatt szintén keresztény emlékek között tárgyalja, a sarkokat kitöltő szerinte „latin kereszt" miatt: Fig. 64–69. – Hekler 1910-ben párhuzamba állította övünket a sackraui (III) temetkezés és a szalacskai kincsből származó hasonló jellegű és technikájú ezüst övdíszekkel. – Peirce–Tyler munkájukban (Pl. 64. I. kötet) az övet Theodosius-korra datálják. – Nagy L. 1938, 64. sk. és Radnóti, 1955, 30. 12. kép lényegében a korábbi irodalmat ismétlik meg. – Grünhagen Taf. 7B alatt hozza az öv ezüstlapjainak fényképét olyan „többlet"-tel, amelynek semmi köze a leletegyüttesheż. Szerző ezt a fényképet J. Werner prof.-nak köszöni meg: u.o. 7., 78. – Ma már ez a „többlet" szerencsésen azonosítható: Tóth, 151. 14. ábra alatt véltem felfedezni, mint egy fibulát a Ráthgyűjteményből ... – Legutóbb B. Thomas Edith tartott 1981-ben Berlinben előadást övünkkel kapcsolatban.
18. Heklei 249.
19. Lenkei M.: Három későrómai ún. moesiai ezüsttál a Nemzeti Múzeumban. FA 7 (1955), 107. – L. Barkóczi: New Data on the History of late roman Brigetio. In: ActaAnt.Hung. 13 (1965), 238. sk. – Fentiek közül azonban a mi példányainkhoz a szalacskai párhuzam áll legközelebb: Hekler, 245, 7.
20. V.ö. 19. jz.
21. Tóth 142. 18. jz. tov. irod. – Valószínűbbnek látszik, mint Arles, Reims vagy Trier műhelyei, vö. Delbrueck 69.
22. Bullinger munkája alapján készített rekonstrukció Gaál A., Későrómai sírok Mözs-Kakasdombon. SZBÁMÉ VIII–IX (1977–78) Szekszárd 1979, 58. 24. kép. 4. sz.-i propellerveretes bronzöv!
23. Tóth passim (Brigetio, Szalacska).
24. Vö. 15. jz.
25. Települések: Trier környéki villa rustica: TZ 14 (1939), Abb. 33. – Wehringen, Augusta Vindelicorum (Augsburg) közelében lévő villából (?) került az összecsukható vasszék rendkívül gazdag 3. sz.-i sírba: N. Walke: Germania 41 (1963), 122. sk. – H. U. Nuber–A. Radnóti, Jahresbericht der Bay. Bodendenkmalpflege 10 (1969), 36. Menzel, 63. No 124. tov. irod. – H. J. Kellner: Die Römer in Bayern (München 1972), 104.
Sírból: Kiss Attila hívta fel figyelmemet D. Ovcarov; Nécropole antiques thraco-romaine de Targoviste. Arheologija 7/1. 1965, 35. sk. cikkére, 4–7. kép. – A wehringeni vasszék i.sz. 3. századi thrákiai utánzat, a targovistei példány i.sz. 3. századi helyi készítmény.
26. Radnóti 1960, 110 skk. foglalkozott a bronzkancsó-patera együttesek „áldozati service" szerepével.
27. Alföldi, Nagy Lajos, Nagy Tibor tanulmányai a BpTört I–II. kötetekben (Bp. 1942), továbbá még számos tanulmány a hazai és külföldi szakirodalomban fenti és más szerzőktől. Összefoglalóan Mócsy.
28. Sella curulis: D–S IV/2. 1179. sk. – PW–RE II/A 1310. skk. – Berger, 721.
29. Securris: vö. 12. jz.
30. C Th XII 1, 7. 178. Curialisok (decuriok) hivatala örökölhető volt, vö. még 38. jz.
31. Ius Honorum: Berger 529.
32. PW–RE II. 333. – Nagy L. 1942, 527., 572. – Alföldi 1942, 688.
33. Nilson 246. – Abbott–Johnson, 59., 63., 89. – Berger 353. – Magister curules: Berger, 572.
34. Abbott–Johnson 59., 89. – Berger, 663.
35. BpTört 284., 287., 295., 302., 568. – Abbott–Johnson, 90. sk.
36. Berger, 653., 667.
37. BpTört 310., 316., 324., 402.sk., 421., 562., 564. – Lewis–Reinhold, II. 613. – Abbott–Johnson, 11.sk., 56.skk., 59.sk., 89. – IIviri 307-ben: Mócsy, 612. CIL III 3522.
38. Berger, 422. – Abbott–Johnson, passim. – Marquardt 1885, 367 (Mercurius fej) és 546 (maszkok) aedilissel kapcsolatban!
39. Az oenochoe (áld. service) előfordulása a kocsisírokban felveti a sacerdotes municipales: PW–RE IA 1651. sk, vagy s.provinciales u.o. 1653. tisztségét. Igy a kocsisírok – vasszékek – áldozati servicek leletegyüttesének további vizsgálata szükséges, amelybe most nem kívánok elmélyülni.
40. Hampel 1881, 136–142.
41. Hampel 1881, 141. – Nagy L. 1942, 554. 73. jz. LXXVI. t. 1–2. – vö. 59. és 62. jz.
Hagen 138. H 20. Taf. 36., 38/2.
42. Aquincum: Nagy L. 1942, 554. LXXIV. t. 3–6. – Trier: Schindler, 55. Abb. 164. – F. Fremersdorf, Der römische Gutshof Köln–Müngersdorf (Berlin–Leipzig 1933), Sarc.D. Taf. 50/11. – hogy csak néhányat említsek.
43. Benkő 125, 6c/9. XXIII. t. 2. – Radnóti, In: Intercisa II. Kat. 134 (162. old.) Taf. XXXII. 4. – Fremersdorf 1967, Taf. 161., 162. – Isings Form 127.
44. Benkő 125, 6c/10. – Fremersdorf 1967, Taf. 157. – Isings Form 127.
45. Benkő 124. 6c/6. XXIII. t. 1. – Fremersdorf 1967, Taf. 156., 157., 158. – Isings Form 127.
46. Benkő 158. skk. 12g tip. – Isings Form 106a.
47. Isings Form 105. – Rendkívül sok került elő Pannoniában is (Tricciana, Sopianae, Brigetio, Intercisa stb.) – éppen ezért nincs értelme néhányat kiragadni ezek közül.
48. A teljesen összekevert, piszkos töredékeket ez alkalommal sikerült azonosítanom, ezért kellett az alszámokat alkalmaznom. – Benkő 66. skk. 2f tip. – Isings Form 133.
49. Benkő 150. skk. 12d tip. – Isings 109c Form.
50. Benkő 75. skk. 2g tip. – Fremersdorf 1967, Taf. 110., 111., 112., 117. – Isings Form 103. 121. sk.
51. Fremersdorf 1967, Taf. 100., 101. – Isings Form 108 var. – Rau: vö. 58. jz.
52. Fremersdorf 1967, Taf. 73–101. – Rau: vö. 58. jz.

52a. R. MacMullen, Soldier and Civilian in the Later Roman Empire. (Cambridge 1963), 180.

53. Fremersdorf 1967, 15. „Ornamentale Schliffverzierung Blüte im 3/4. Jh." u.o. 13.: Kölni exportról ír. – vö. 43–45. jz.

54. Isings 157. sk.

55. Trier: Fremersdorf 134. Taf. 160.

56. A párhuzamba állított Hohen–Sulzen-i kettős szarkofágból (Alzey–Worms között találták 1869-ben, „meszes" leöntésű vázakkal!) származó kétfülű, magastestű palackokat Fremersdorf 1967, 31.skk. Taf. 156., 157. és F. Wieseler BJ 56 (1876) 64–87, Taf. II–IV. kapcsolatba hozzák a „B" sírból származó hasonló példányokkal.

57. A három egyforma magas üvegedénnyel kapcsolatban felhívom a figyelmet egy nemrég közzétett regensburgi sírkőre: Schnurbein Katal. 383. 256 f. Taf. 208/4., amelyen oroszlánlábakon álló tripos tetején 3 egyforma kétfülű magas kanna áll. A rendkívül sok halotti lakoma ábrázolásával most nem kívánok foglalkozni, mindenesetre a három egyforma üveg (vagy agyag) edények későrómai előfordulása sírokban, vagy síron kívül külön vizsgálatot érdemel. Csak néhány legismertebb példa: Köln–Braunsfeld, Sarg. 5.: Doppelfeld, 16. skk. Abb. 9. stb. – Hohen–Sulzen, vö. 56. jz. – Köln–Hohenstaufenring, F. Fremersdorf, In: Germania 15 (1931), 117. 118. Abb. 13.
A megoldás a nagy étkezések szokásainak tanulmányozását kívánja meg: Marquart 1879, 289. skk., és 321. skk. Továbbá vö. Sz. Póczy K.: BpR 20 (1963), 45.

58. Rau, 115. sk. Fig. 3., továbbá 181. sk. Fig. 77. – Aquincum 4. századi üvegkereskedelmével kapcsolatban: Alföldi 1942, 720. (BpTört)

59. Elefántcsontnyél: Köln–Braunsfeld, Sarc. 5.: Doppelfeld 21, Abb. 13/3. – Trier környéke: Schindler, 60. Abb. 181. – Regensburg: Schnurbein (265. sír), 24. sk., 160. sk. – Gagát késnyelekhez: Hagen H 4., 15., 16., 20. – A „B" sírban talált gagátból faragott késnyél figurájának bal oldali sematikus kidolgozása a késnyél használatával (fogásával) állhatott kapcsolatban.

60. Petr.Sat. 36, 6. – Juv.Sat. V, 121. – Marquardt 1879, 305, 312.

61. Marquardt 1879, 305: cochlear, 306: ligula-lingula.

62. A. Rich–C. Müller: Illustriertes Wörterbuch der römischen Alterümer (Paris-Leipzig 1862) 544. – Blümmer 330. sk.

63. Ábrázoláshoz vö. Strong 178. sk. Pl. 52. ezüst sótartó a Chaource-i kincsből. – Kis figuránk készítésénél szerepet játszott a 300 körüli nagyplasztika hatása: 2–2 tetrarcha szobra (Velence Szt. Márk) Peirce–Tyler I. Pl. 2–3. 33. sk. és M. Daia porphyrportréja (Cairo), U.o. Pl. 8. – hajviselet, szemkiképzés.

64. Tac.Ann. V 8., Suet.Vitell. 2.

65. Berger 653. – Rationalis: Berger, 667. sk.

66. CIL III 3466, 3524. BpTört 417., 501., 722.

67. A „budaújlaki" faládika első ízben közölt fényképét hozza: D. Gáspár: Römischer Kastenbeschlag aus dem Dorf Tamási, SZBÁMÉ VIII–IX (1977/78) Szekszárd (1979), 87–95. 6. kép „Dos" házassági jegyajándék-okirattal kapcsolatos tárolás lehetősége: (vö. Sz. Burger, A bogádi későrómai temető, JPMÉ 1962 (Pécs 1963), 132. kiegészítve: Marquardt 1876, 777. sk. tabulae dotis.
Az átlag 28 × 28 × 30 cm méretű faládikák megfelelnek a papyrusok méreteinek is: 20–25 × 30–35 cm. Blümmer, 324.skk.

68. Két delfinből összekomponált, öntött szériatermék, igen sok példány ismeretes a későrómai temetőkből. Legtöbb Intercisa-ból: Intercisa II Taf. L–LII. A 3. sz. végétől kezdve gyártják. A mi darabunk ahhoz a csoporthoz tartozik, amelybe a delfinek 3 ágú farkai felfelé csapódnak – ezen át fűzik az U-szegeket.

69. Általában ólomból készülnek: D. Tudor, In: Dacia XI–XII. 1945/47 (Bucuresti 1948), 243–255. – Bronz tükörkeretek ezüsttel díszítve legutóbb a regensburgi temetőkből ismeretesek, Schnurbein, passim.

70. 3. sz. végi brigetioi sírból porfestékkel került elő hasonló (ritka) formájú példány: L. Barkóczi: Die datierten Glasfunde aus dem II. Jh. von Brigetio. FA 18 (1966–67), 74. Kat. 13.

71. Vö. 67. jz.

72. A faládika xylotomiai vizsgálatát Horváth Ernő (Szombathely, Savaria Múzeum) végzi. Az eredményeket még nem ismerem.

73. Vö. 67. jz. Bogádi temető . . .

74. Radnóti 1955, 34. 164. jz. már figyelmeztet arra, hogy ez a sír soha nem tartozott Budaújlakhoz. Buda–Pest–Óbuda egyesítésének időpontjáig – 1873 – a II. ker. egyes lelőhelyei joggal tartoztak Budaújlak-hoz. – A „B" sír 1880-ban került elő és a mai Mártírok útja folytatásának vonala nem tartozik Budaújlakhoz. – A „C" sír 1892-ben került elő a Józsefhegy oldalában, nem hozható kapcsolatba Budaújlakkal.

75. Nagy T., Budapest Műemlékei II. (Budapest 1962), 58.

ALICE SZ. BURGER

SPÄTRÖMISCHE GRÄBER IN AQUINCUM

Ich möchte eine alte Schuld abtragen indem diesmal im Ungarischen Nationalmuseum verwahrten römische (Funde) aus Aquincum drei spätrömische Gräber beschrieben werden.[1] Für diese Funde, Fundkomplexe ist im allgemeinen kennzeichnend, dass sie – vor nahezu hundert Jahren – gelegentlich zufälliger Erdarbeiten ans Tageslicht gebracht wurden und eine authentische Erschliessung nur hie und da erfolgt ist. Von diesen wurden einzelne hervorragende Beigaben zeitweise von ihren Fundumständen herausgegriffen publiziert, oder an in- und ausländischen Austellungen dargestellt. Die Veröffentlichung der drei Gräber erfolgt diesmal in der chronologischen Reihenfolge ihrer Auffindung.

GRAB „A" (1863)[3] (Abb. 1–25).

Es wurde aus Steinplatten errichtet, die Lage des männlichen Skeletts und des – wahrscheinlich – weiblichen Skeletts ist ungewiss, aufgrund der uns zur Verfügung stehenden Angaben ist eine genaue Ortung nicht möglich. Von den reichen Beigaben befassten wir uns eingehend mit dem breiten Ledergürtel, der mit Silberzubehör hergestellt und mit Niellointarsien sowie Vergoldung geschmückt ist:[5–7] (Abb. 5; 9–12). Dieser dürfte zur Zeit Galerius' in Sirmium erzeugt worden sein. Im Grab befand sich ausserdem auch noch ein schmälerer Gürtel mit prächtiger Silberspange (Abb. 4; 8/a–b). Die einstige prunkvolle Kleidertracht wurde durch eine silberne T-Fibel mit Niellointarsie, drei Knöpfen und einem Zwiebelkopf ergänzt[4] (Abb. 4; 7). Von den übrigen wertvollen und abwechslungsreichen Beigaben des Grabes ist von hervorragender Bedeutung ein zweifach zusammenklappbarer, tragbarer eiserner (mit Bronzeknöpfen versehener) Stuhl[15] (Abb. 21–22), der aufgrund des im Grab gefundenen eisernen Beils[12] (Abb. 4; 17) und sämtlicher sonstigen geprüften Umstände – über den künstlerischen Wert der Beigaben hinausgehend – auch neue gesellschaftliche Fragen aufwirft. Wir sind der Meinung, dass dieses im Jahr 1863, in der Hügellandschaft von Buda, in der Umgebung des heutigen Hotels Budapest (Abb. 1 und 56) aufgefundene, aus Steinplatten erbaute Doppelgrab eine Beststtung war, die ausserhalb des Lagers von Aquincum, in der Nähe einer einstigen, nach Westen führenden Römerstrasse erfolgt ist. Das um die 3–4. Jahrhundertwende u.Z. entstandene „einsame" Doppelgrab stand wahrscheinlich im Garten einer nahegelegenen Villa.[3] Vom Ehepaar (?) dürfte der Mann mit den von seinem Vater ererbten Amt gebührenden Insignien (sella curulis, fasces, mit einem Mercurkopf geschmücktes, silbernes Gehänge, Ringe, 4,4 cm breiter, mit vergoldeten Silberniellen geschmückter Prunkgürtel, schmälerer Gürtel mit Silberspange, silberne T-Fibel, Bronze- und Glasgefässe usw.) zu Lebzeiten der Körperschaft der CURIALIS angehört und im gesellschaftlichen Leben Aquincums eine wichtige Rolle gespielt haben.[38, 39] Die Bestattung fand zur Zeit der ersten Tetrarchie statt (A. D. 293–311).

Im Falle des im Grab gefundenen weiblichen (?) Skeletts ohne Beigaben müssen wir auch mit der Möglichkeit rechnen, dass die Frau eventuell schon mit dem Christentum in Verbindung stand, was in den Jahren um 311 noch ein grosses Wagnis war.

GRAB „B" (1880)[40] (Abb. 26–43.).

In der Nähe des heutigen Lukács-Bades wurde jener Steinsarkophag in nord-südlicher Richtung gefunden, den J. Hampel freigelegt hat. Dem Erschliesser gemäss wurde das männliche Skelett „von über 30 Jahren" mit sehr reichlichen Beigaben in den Sarkophag bestattet.

Zubehör der Kleidung: ein mit goldener Gürtelspange versehenes, 3 cm breites Cingulum (Abb. 28–29). Eine Fibel war im Grab nicht zu finden. Die Verzierung seiner Dolchscheide ist aus Gold (Abb. 28; 30). Wir befassten uns eingehend mit dem im Grab gefundenen und bisher für eine „kleine Pädagogenskulptur" gehaltenen Messergriff aus Gagat und kamen zum Ergebnis, dass diesmal mit der vorhandenen eisernen Klinge ergänzt ein SCALPRUM LIBRARUM ans Tageslich gebracht wurde (Abb. 28; 34; 36.). Weitere reiche Grabbeigaben: 3 St. prächtig gravierte, hohe Zylinderkannen[43–44] (Abb. 36; 38–40). Tafelzeug aus Silber und Bronze, zahlreiche sonstige Glasgefässe usw. Dies alles lässt auf einen römischen Bürger von hohem Rang schliessen.

Aufgrund der Untersuchung der Beigaben und aller Umstände war der Ende des 3. – im ersten Jahrzehnt des 4. Jahrhunderts begrabene Mann zu Lebzeiten ein Angehöriger des Ritterstandes. Seine wohlhabende Lebensführung und betont mit dem Schreiben zusammenhängende Tätigkeit lässt seine Amtsstellung mit den Aemtern eines PROCURATOR AUGUSTI oder FRUMENTARII in Verbindung bringen.[65–66]

GRAB „C" (1892) (Abb. 44–55).

Das am Hang des József-Berges in Buda aufgefundene „einsame" Grab wurde aus fünf grossen, gemeisselten, unbeschrifteten Steinplatten zusammengestellt. Die Abdachung erfolgte mit einer ähnlichen Steinplatte. Es wurde bisher nicht publiziert, bloss das im Grab gefundene Holzkästchen ist bekannt.[67] Hinsichtlich der Ortung des Grabes stehen uns leider keine Angaben zur Verfügung. Die Beigaben des, aufgrund dieser, weiblichen Skeletts weisen auf sehr wohlhabende materielle Verhältnisse hin. Was das bereits erwähnte Holzkästchen betrifft (Abb. 45–46), ist für uns neben dem Goldschmuck, Öllichtern und Glaswaren von besonderer Wichtigkeit, dass bei Auffindung des Grabes noch eine Aurelianus-Münze vorhanden war, die seither in Verlust geraten ist. Aufgrund dieser liegt der Zeitpunkt der Bestattung des Grabes „C" vor jener der Gräber „A" und „B".

Die topographische Lage der seit einem Jahrhundert in der Archäologischen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums untergebrachten Gräber halten wir auf

Abb. 56. fest.[74] Die weiter oben besprochenen Gräber werfen auch auf jenen Umstand ein Licht, dass bei der Bevölkerung der Niederlassungen an der Donau in der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts Mitglieder einer neuen militärischen Aristokratie nachweisbar sind, die sich in der hügeligen Gegend von Buda Besitze erworben haben. Die Konsolidation ist von A.D. 325 (vom Beginn der Alleinherrschaft von Constantinus I.) an bis in die Jahre um 332/333 nachweisbar, als sie einen grösseren Bruch erlitten hat.[75]

Im Verlauf der vergangenen 35 Jahre waren vor der Bautätigkeit im heutigen III. Gemeindebezirk von Budapest und dem Bau der Árpäd-Brücke fieberhafte und grossangelegte Erschliessungen in unerhört raschem Tempo im Gange. Zu den hier erzielten neuen Ergebnissen wollte ich mit einigen Angaben beitragen.

INDICES

Grab:		Inv. No.		
				AU (Gold)
„B"	Gürtelspange	171.1880.2	28	Abb. 29
	Dolchscheidendekor	171.1880.3	28	30
„C"	Ohrgehänge	40.1892.14–15	45	49
	Schmuck	40.1892.16		verloren
				AR (Silber)
„A"	Fibel	103.1864.10	4/1	7
	Gürtelspange	103.1862.7,9	4/2–3	8
	Gürtelgarnitur	103.1864.5,6,8,11,12	5	9–11
	mit Figuren geschmückte runde Platte	103.1864.13	4/6	14
	Löffel	103.1864.1	4/5	13
„B"	flache Schüssel	171.1880.4	28	–
	kleines Schüsselchen	171.1880.5	28	31
	Löffel	171.1880.6	28	verloren
				AE (Bronze)
„A"	Schale	103.1864.4	4	20
	Oenochoe	103.1864.3	4	19
	Eimer (?)	103.1864.2	4	–
„B"	Gefäss	171.1880.21	28	43
	Tintenfass	171.1880.8	28	verloren
„C"	Beschläge eines Holzkästchens	40.1892.1–2	19	46
	Halter eines Holzkästchens	40.1892.3	19	55
	Schlüssel eines Holzkästchens	40.1892.12	19	–
	Spiegelrahmen (vergoldet)	40.1892.9	19	47
	geriffelter Ring	40.1892.13	19	48
				FE (Eisen)
„A"	Ring (+ Karneol)	103.1864.16	4	15
	Beil	103.1864.14	4	17
	eiserner klapp stuhl	103.1864.15	6	21, 22
„B"	eiserner Dolch	171.1880.3	28	30
	Messer (+ Gagatgriff)	171.1880.9	28,32–33	35
	Krug	171.1880.20	28	verloren
				Tonwaren
„A"	verziertes Öllicht	103.1864.18	4/10	18
	verziertes Öllicht	103.1864.19		verloren
	verziertes Öllicht	103/1864/20		verloren

Grab:		Inv. No.		
„C“	verziertes Öllicht	40/1892.17	19	Abb. 50
	verziertes Öllicht	40.1982.18	19	51
	verziertes Öllicht	40.1892.19	19	52
				Glasware
„A“	Flaschen (4 St.)	103.1864.21		verloren
„B“	Flasche, kugelförmig, weiss	171.1880.160.	37	
	Flasche, kugelförmig, blaulichgrün	171.1880.15a.	37	
	Flasche, kugelförmig, weiss	171.1880.16a.	37	
	Flache, graviert Zylinderkanne dunkelgrün	171.1880.10	36	38
	Flache, graviert Zylinderkanne dunkelgrün	171.1880.11	36	39
	Flache, graviert Zylinderkanne dunkelgrün	171.1880.12	36	40
„B“	Unguentarium-blaulichgrün	171.1880.16d.	37	
	Unguentarium spindelförmig-grünlichweiss	171.1880.14	28	42
„C“	Unguentarium-blaulichgrün	40.1892.21	19	53
	Unguentarium-blaulichgrün	40.1892.22	19	54
„B“	Schalen	171.1880.16b.	37	
	Schalen graviert	171.1880.17a.	37	
	Schalen graviert	171.1880.17b.	37	
„B“	Trinkglas	171.1880.13	28	41
	Trinkglas	171.1880.15d.	37	
„C“	Trinkglas	40.1892.20	19	verloren
				Sonstige
„A“	Onyx-Ringeinlage (graviert)	103.1864.17	4	16
	Münzen	103.1864.1–21		23–25.
„B“	Gagatgriff zu eisernem Messer	171.1880.7	21., 28	34
„C“	Holzkästchen mit Bronzebeschlägen	40.1892.1–2	19	46

Abbildungen

Abb. 1. Grab „A“: Fundort (aufgrund OSZK – Signatur TM 712)
Abb. 2. Grab „A“: Grabzeichnung (aufgrund Rómer, 1864, 103)
Abb. 3. Legende
Abb. 4. Grab „A“: Grabbeigaben 1:2
Abb. 5. Grab „A“: Silberne Gürtelzubehöre, 1:2, Rekonstruktion.
Abb. 6. Grab „A“: Eiserner Klappstuhl
Abb. 7. Grab „A“: Nielloverzierte Silberfibel 1:1
Abb. 8. Grab „A“: Silberschnalle und Riemenklemme 1:1
Abb. 9. Grab „A“: Silbernes Gürtelzubehör 1:1
Abb. 10. Grab „A“: Silbernes Gürtelzubehör 1:1
Abb. 11. Grab „A“: Silbernes Gürtelzubehör 1:1
Abb. 12. Grab „A“: Silbernes Gürtelzubehör 1:1
Abb. 13. Grab „A“: Silberlöffel mit gravierter Verzierung 1:1
Abb. 14. Grab „A“: Silberplättchen mit Mercur- und Maskenköpfen geschmückt
Abb. 15. Grab „A“: Karneol-Gemme (Nike mit Quadrige) in einen eisernen Ring gefasst
Abb. 16. Grab „A“: Onyx-Gemme aus einem Ring (geflügelte Minerva)
Abb. 17. Grab „A“: Eisernes Beil
Abb. 18. Grab „A“: Öllicht aus Ton
Abb. 19. Grab „A“: Bronze-Oenochoe (Ansicht von oben)

Abb. 20. Grab „A": Bronzeschale mit gravierter Verzierung
Abb. 21. Grab „A": Eisernes Klappstuhl mit Bronzeknöpfen
Abb. 22. Grab „A": Scharnierglieder und Teile vom eisernen Klappstuhl
Abb. 23. Grab „A": Münzen 1:1
Abb. 24. Grab „A": Münzen 1:1
Abb. 25. Grab „A": Münzen 1:1
Abb. 26. Grab „B": Fundort (aufgrund OSZK – Signatur TM 712)
Abb. 27. Grab „B": Grabzeichnung (aufgrund Hampel, 1881. S. 137)
Abb. 28. Grab „B": Beigaben 1:2
Abb. 29. Grab „B": Goldene Gürtelspange 1:1
Abb. 30. Grab „B": Eiserner Dolch, Scheide mit Goldverzierung 1:1
Abb. 31. Grab „B": Silberne Schale 1:1
Abb. 32. Grab „B": Rekonstruktion eines eisernen Messers mit Gagatgriff 1:1
Abb. 33. Grab „B": Teilansicht des eisernen Messers mit Gagatgriff 1:1
Abb. 34. Grab „B": Eisernes Messer mit Gagatgriff (scalprum librarium)
Abb. 35. Grab „B": Bruchteil eines eisernen Messers 1:1
Abb. 36. Grab „B": Glasflaschen
Abb. 37. Grab „B": Bruchstücke von Glasgefässen
Abb. 38. Grab „B": Zylinderkanne, graviert
Abb. 39. Grab „B": Zylinderkanne, graviert
Abb. 40. Grab „B": Zylinderkanne, graviert
Abb. 41. Grab „B": Glasbecher
Abb. 42. Grab „B": Spindelförmiger Parfümbehälter aus Glas
Abb. 43. Grab „B": Bronzegafäss
Abb. 44. Grab „C": Grabezichnung aufgrund der Eintragung im Inventarbuch des Ungarischen Nationalmuseums
Abb. 45. Grab „C": Beigaben 1:2
Abb. 46. Grab „C": Holzkästchen mit Bronzebeschlägen
Abb. 47. Grab „C": Vergoldeter Bronze-Spiegelrahmen
Abb. 48. Grab „C": Geriffelter Bronzering 1:1
Abb. 49. Grab „C": Ein Paar goldene Ohrgehänge 1:1
Abb. 50. Grab „C": Öllicht aus Ton 1:1
Abb. 51. Grab „C": Öllicht aus Ton 1:1
Abb. 52. Grab „C": Öllicht aus Ton 1:1
Abb. 53. Grab „C": Parfümbehälter aus Glas 1:1
Abb. 54. Grab „C": Parfümbehälter aus Glas 1:1
Abb. 55. Grab „C": Bronzehenkel des Holzkästchens 1:1
Abb. 56. Grab „C": Fundorte der Gräber aufgrund des heutigen Strassennetzes

Képjegyzék

1. kép. „A" sír: lelőhely (OSZK–TM 712. jelzet nyomán)
2. kép. „A" sír: sírrajz (Rómer 1864., 103. alapján)
3. kép. LEGENDA – Jelkulcs a mellékletek tábláihoz
4. kép. „A" sír – mellékletek 1:2
5. kép. „A" sír – ezüst övtartozékok, rekonstrukció 1:2
6. kép. „A" sír – összecsukható vasszék
7. kép. „A" sír – niellodíszes ezüstfibula 1:1
8. kép. „A" sír – ezüstcsat és szíjszorító 1:1
9. kép. „A" sír – ezüst övtartozékok 1:1
10. kép. „A" sír – ezüst övtartozékok 1:1
11. kép. „A" sír – ezüst övtartozékok 1:1
12. kép. „A" sír – ezüst övtartozékok 1:1
13. kép. „A" sír – vésettdíszű ezüstkanál 1:1
14. kép. „A" sír – ezüstlapocska, Mercur- és maszkfejekkel díszítve, 1:1
15. kép. „A" sír – vasgyűrű foglalatban carneol gemma (Nike quadrigával)
16. kép. „A" sír – onyx gemma gyűrűből (szárnyas Minerva)
17. kép. „A" sír – vasfejsze
18. kép. „A" sír – anyagmécses
19. kép. „A" sír – bronz oenochoe (felülnézet)
20. kép. „A" sír – vésettdíszű bronzcsésze
21. kép. „A" sír – összecsukható vasszék bronzgombokkal díszítve
22. kép. „A" sír – csuklótagok és részletek az összecsukható vasszékről
23. kép. „A" sír – érmek 1:1
24. kép. „A" sír – érmek 1:1
25. kép. „A" sír – érmek 1:1
26. kép. „B" sír: – lelőhely (OSZK–TM 712. jelzet nyomán)
27. kép. „B" sír: – sírrajz (Hampel 1881., 137. alapján)
28. kép. „B" sír – mellékletek 1:2
29. kép. „B" sír – arany övcsat 1:1
30. kép. „B" sír – vastőr, tok aranydíszítéssel 1:1
31. kép. „B" sír – ezüstcsésze 1:1
32. kép. „B" sír – gagátnyeles vaskés rekonstrukciója 1:1
33. kép. „B" sír – részlet a gagátnyeles vaskésről
34. kép. „B" sír – gagátnyeles vaskés (scalprum librarium)
35. kép. „B" sír – vaskés töredéke 1:1
36. kép. „B" sír – üvegpalackok
37. kép. „B" sír – üvegedények töredékei
38. kép. „B" sír – kétfülü vésettdíszű üvegpalack
39. kép. „B" sír – kétfülü vésettdíszű üvegpalack
40. kép. „B" sír – kétfülü vésettdíszű üvegpalack
41. kép. „B" sír – üvegpohár
42. kép. „B" sír – orsóalakú üveg illatszertartó
43. kép. „B" sír – bronzedény

44. kép. „C" sír: – sírrajz a MNM leltárkönyvi bejegyzése alapján
45. kép. „C" sír – mellékletek 1:2
46. kép. „C" sír – faládika bronzveretekkel
47. kép. „C" sír – aranyozott bronz tükörkeret 1:1
48. kép. „C" sír – recézett bronzgyűrű 1:1
49. kép. „C" sír – arany fülbevalópár 1:1
50. kép. „C" sír – agyagmécses 1:1
51. kép. „C" sír – agyagmécses 1:1
52. kép. „C" sír – agyagmécses 1:1
53. kép. „C" sír – üveg illatszertartó 1:1
54. kép. „C" sír – üveg illatszertartó 1:1
55. kép. „C" sír – faládika bronzfogantyúja 1:1
56. kép. A sírok lelőhelyei a mai utcahálózat alapján

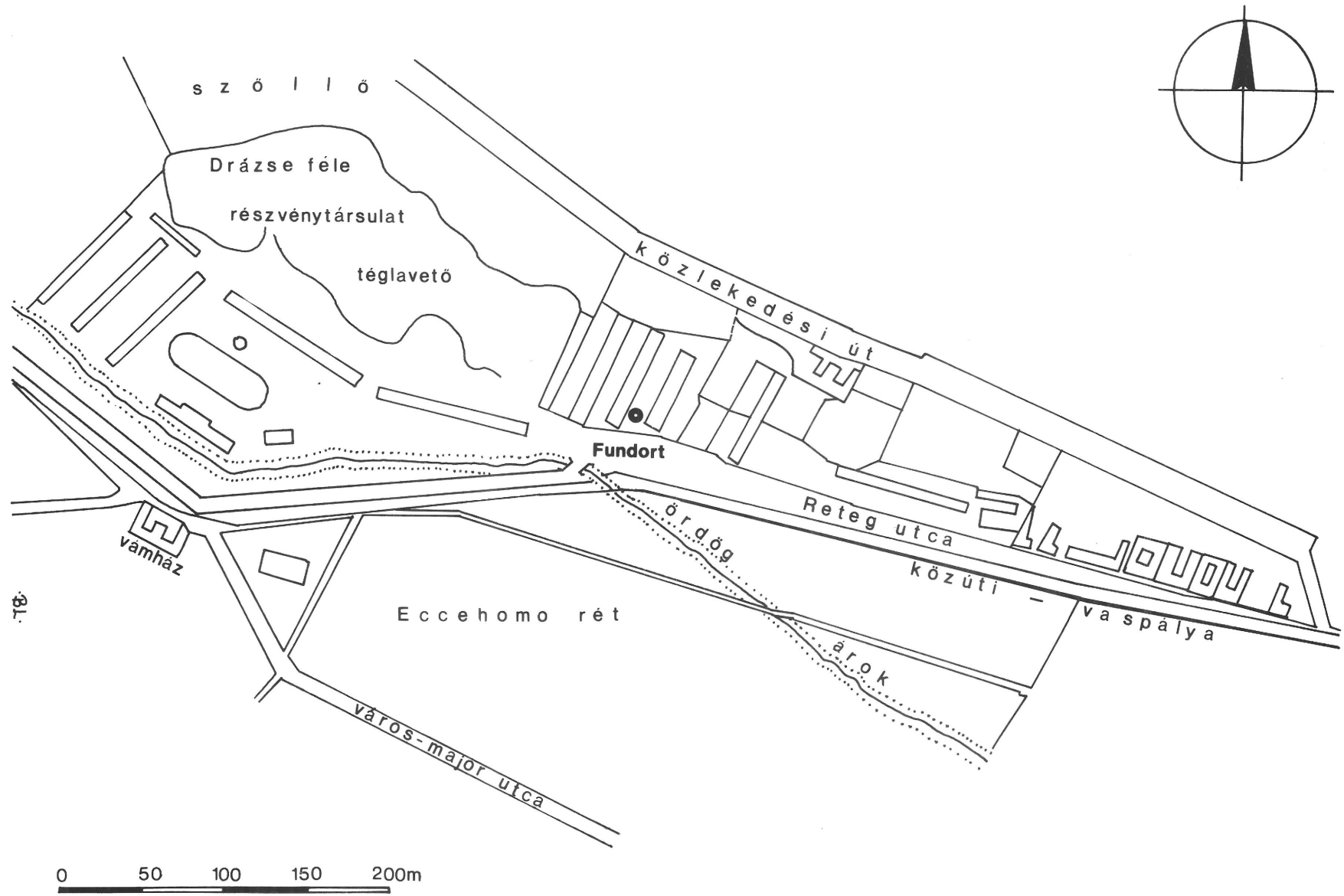
szőllő
Drázse féle
részvénytársulat
téglavető
közlekedési út
Fundort
Reteg utca
ördög
közúti
vaspálya
árok
vámház
Eccehomo rét
város-major utca
0 50 100 150 200m

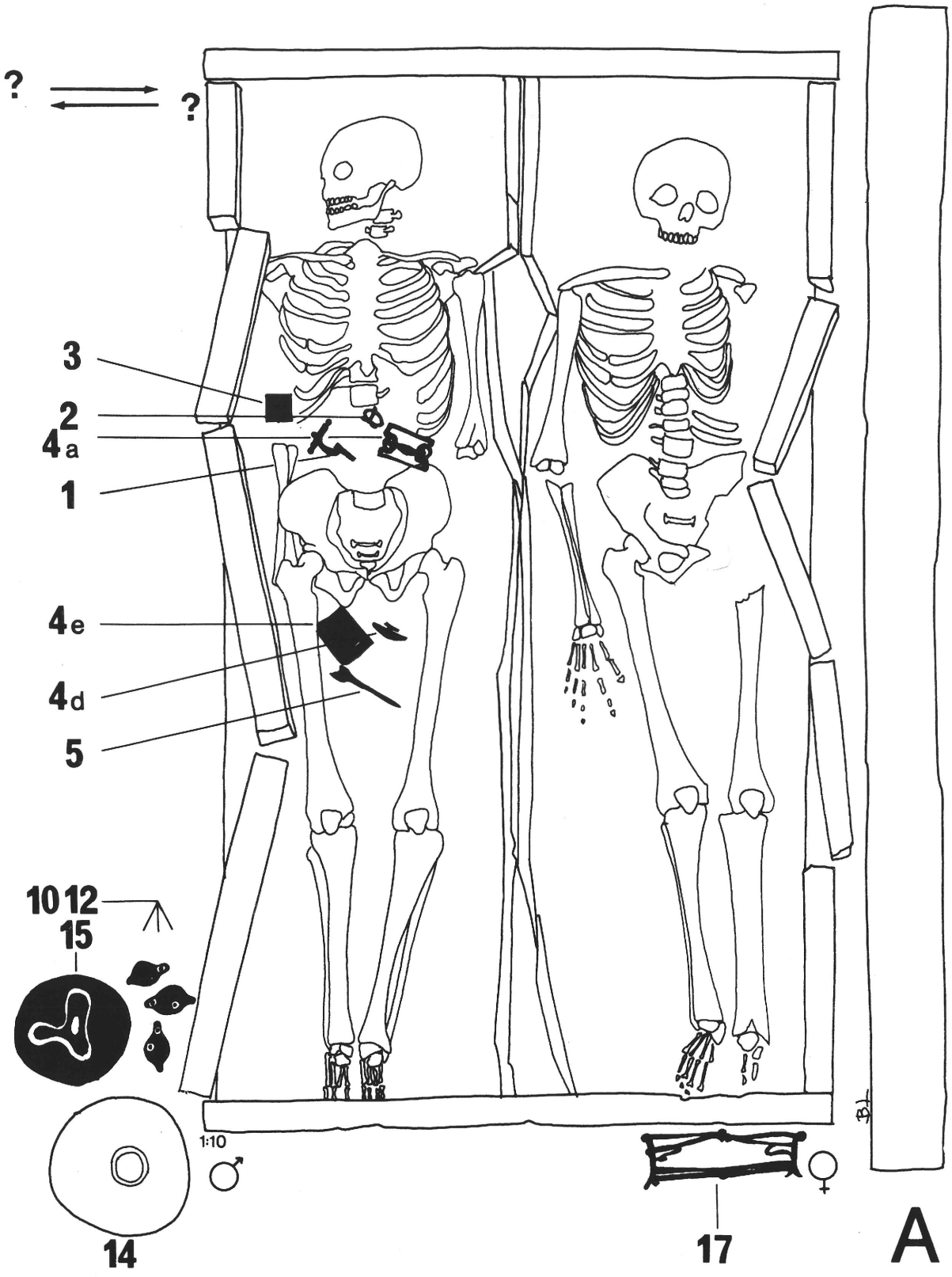

2

férfi – Mann

nő – Frau

AR arany – Gold – gold – or – золото

AU ezüst – Silber – silver – argent – серебро

AE bronz – Bronze – bronze – бронза

FE vas – Eisen – iron – fer – железо

gagát – Gagat – jayet – гагат

fa – Holz – wood – bois – дерево

textil – текстиль

bőr – Leder – leather – cuir – кожа

elveszett – verloren – lost

téglaszínű agyag

üveg – Glas – glass – verre – стекло

3

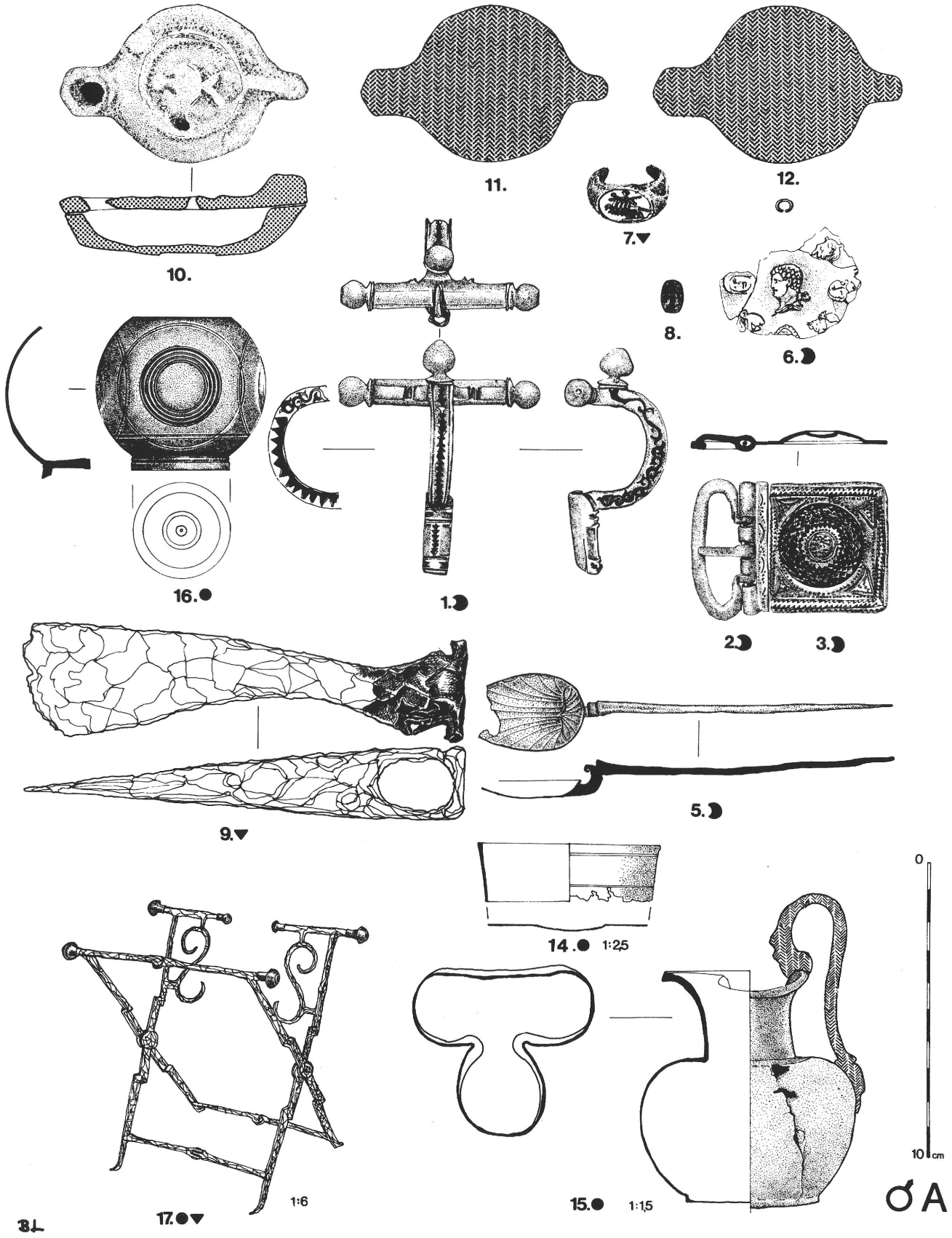
10.
11.
12.
7.▼
8.
6.◗
16.●
1.◗
2.◗
3.◗
9.▼
5.◗
14.● 1:2,5
15.● 1:1,5
17.●▼ 1:6
0
10 cm
A

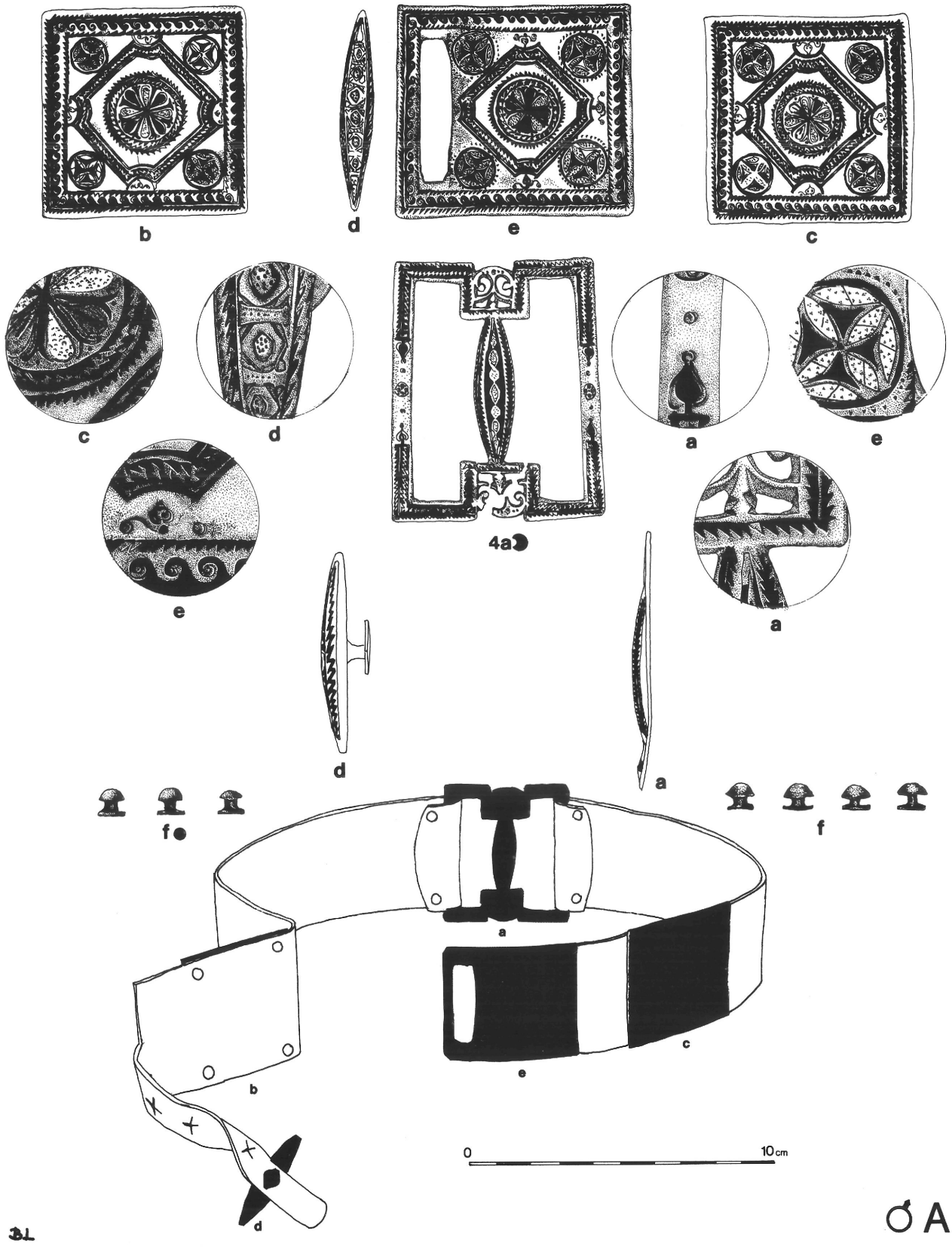

♂A

5

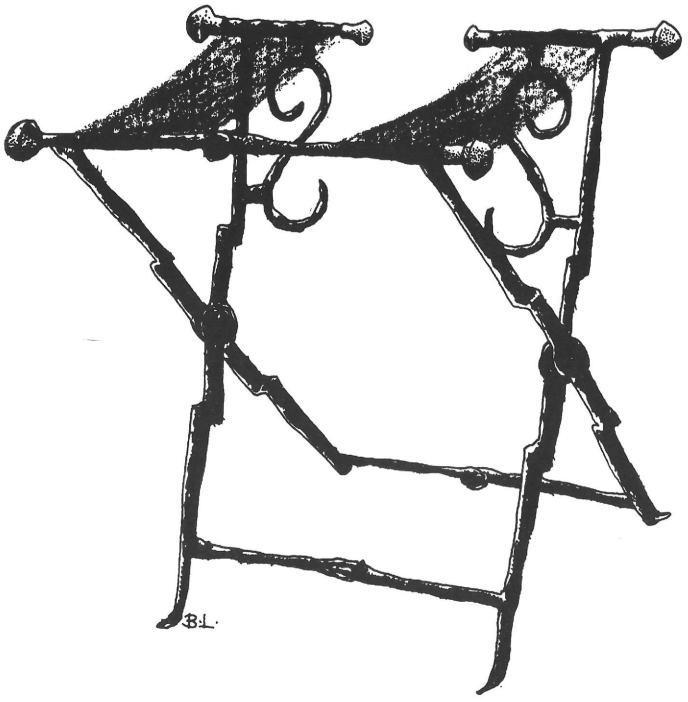

1:6

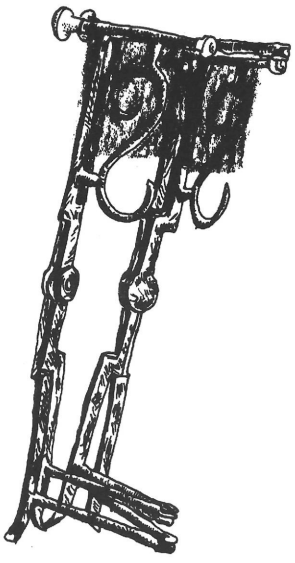

6

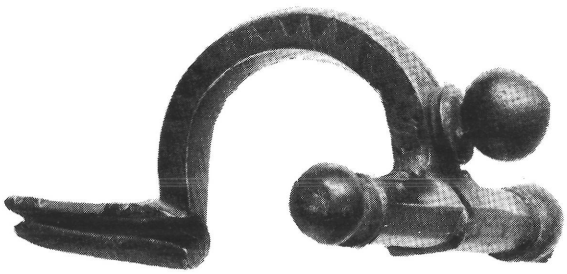

7/a

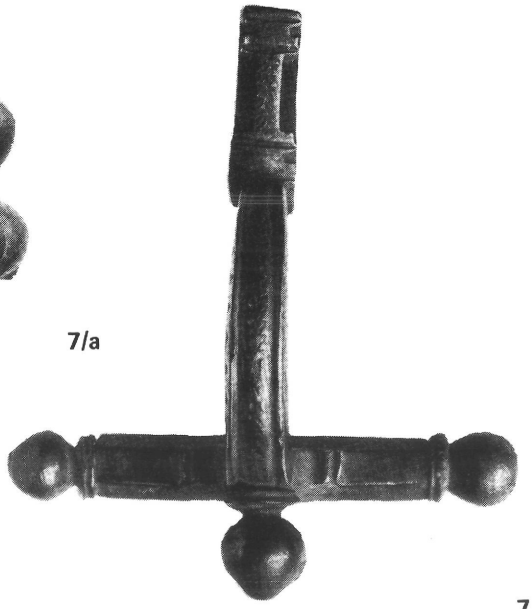

7

13

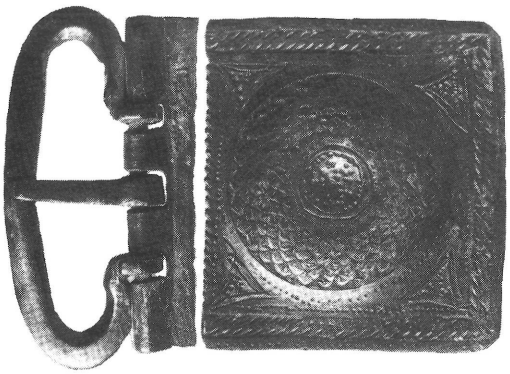

8/a

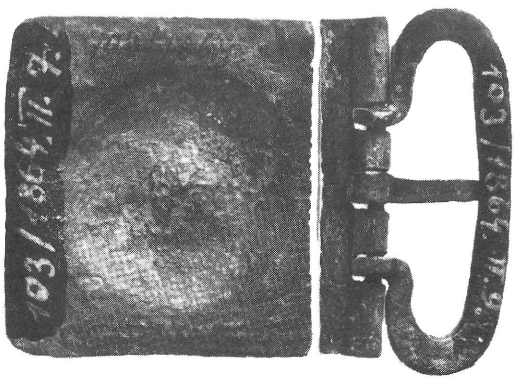

8/b

9/a

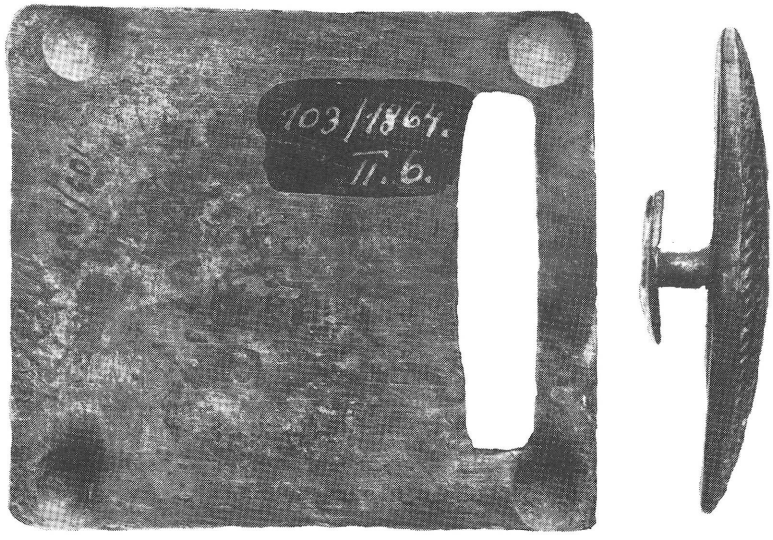

9/b

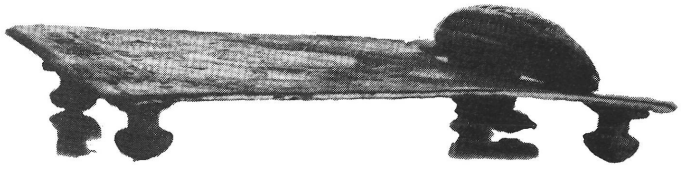

9/c

10/a

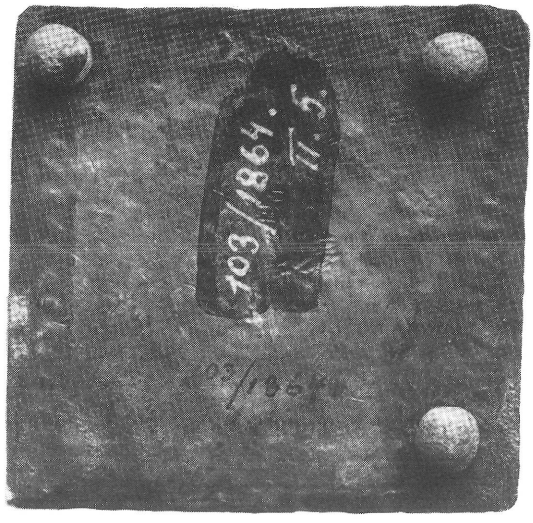

10/b

11/a

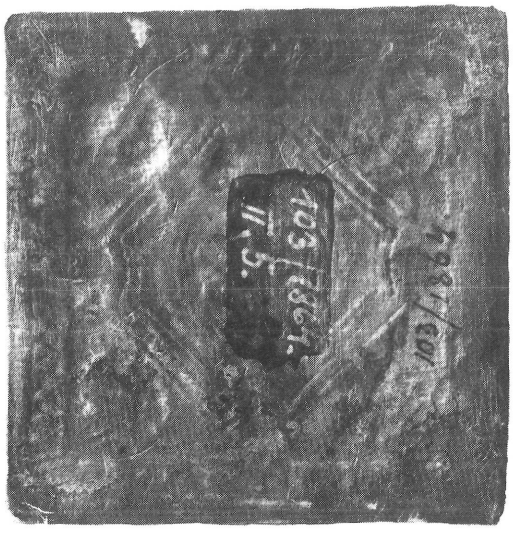

11/b

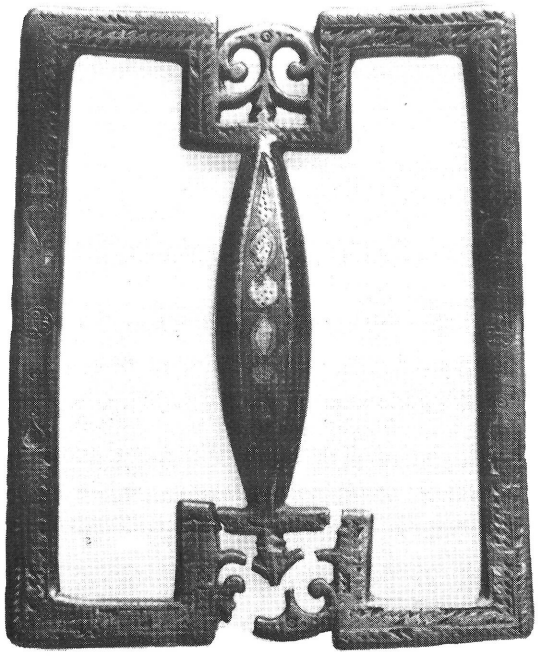

12/a

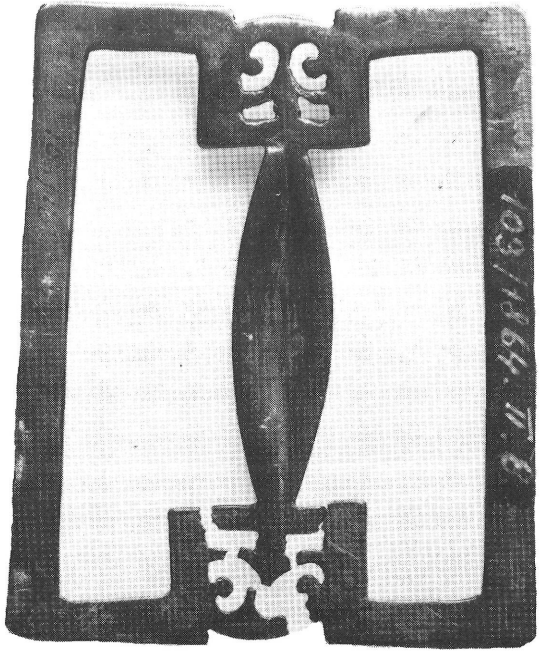

12/b

16

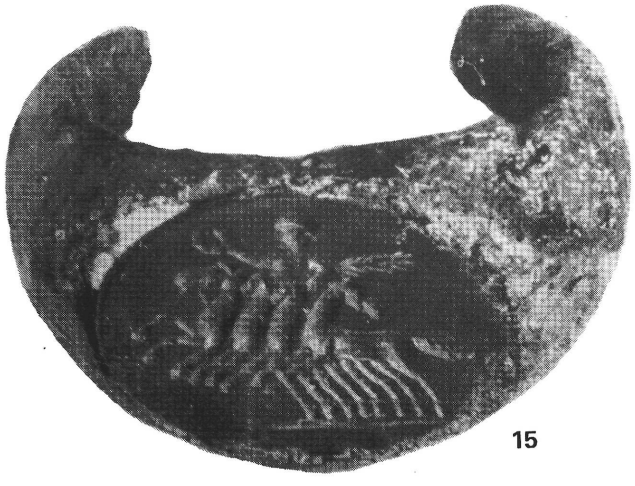

15

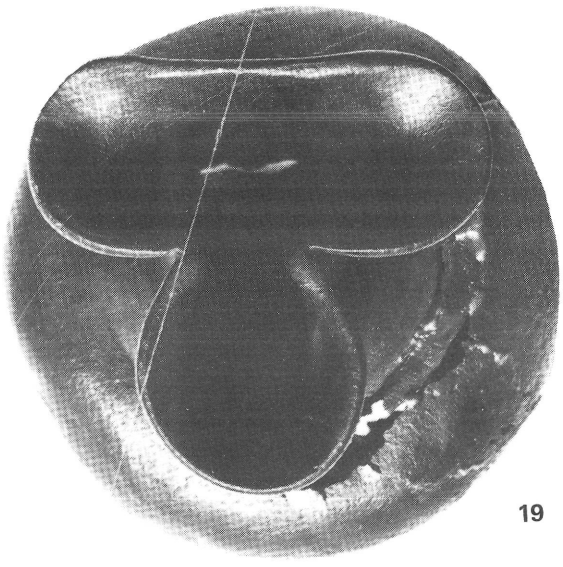

19

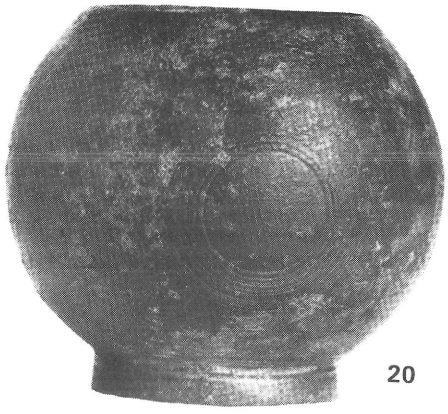

20

1:2

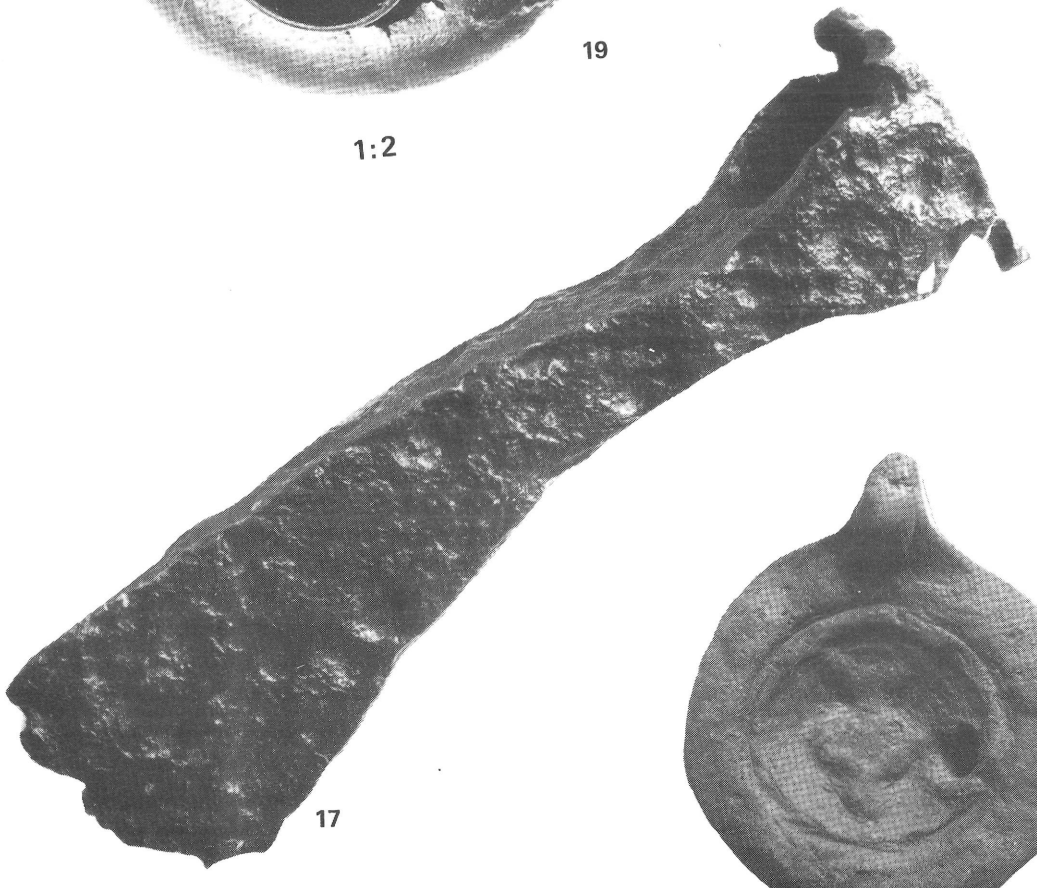

17

18

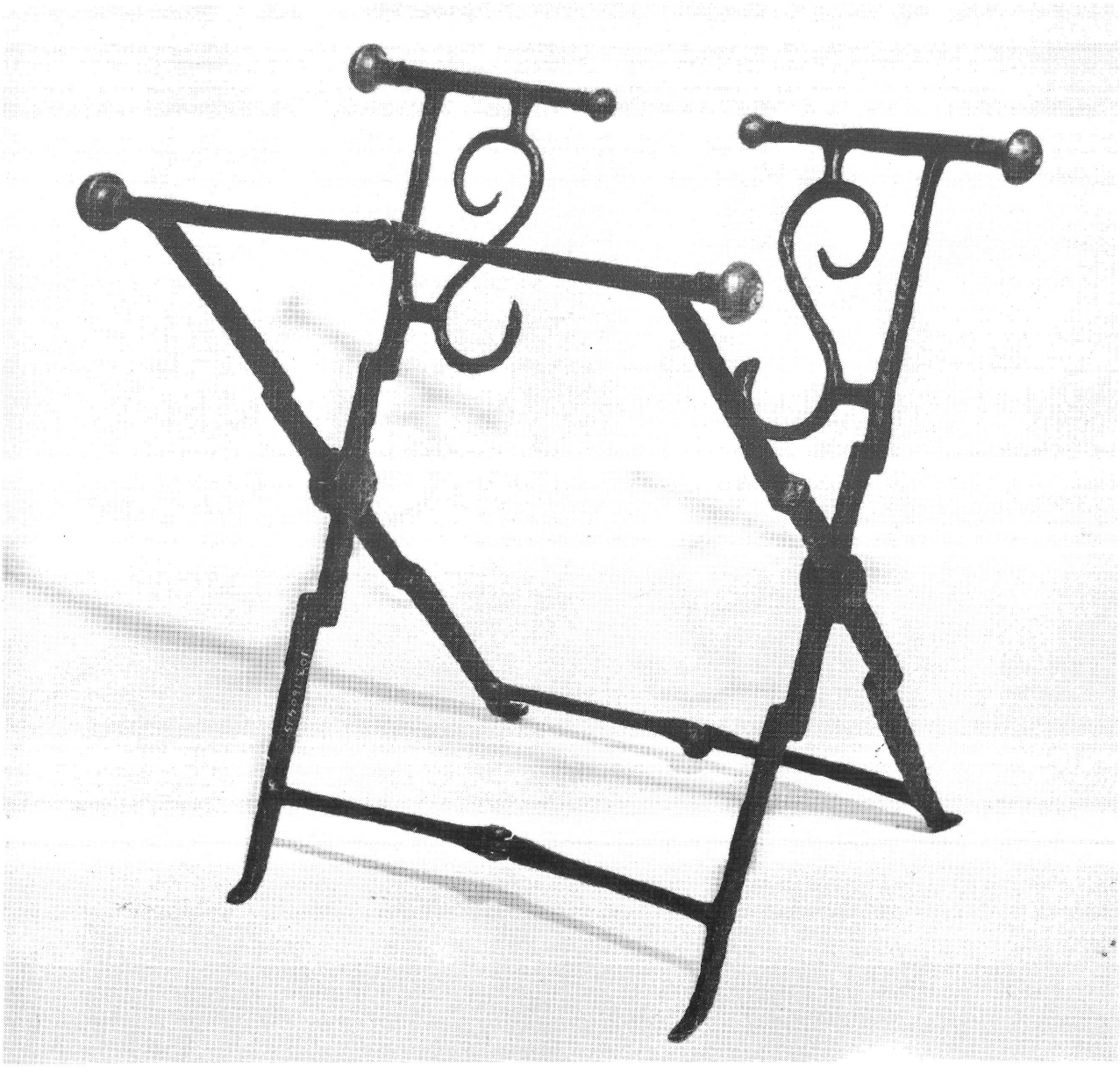

21

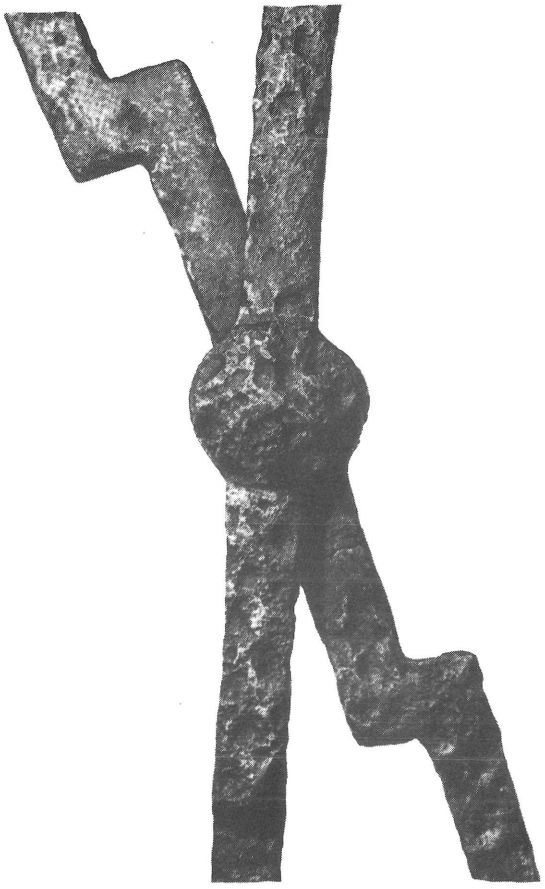

22/a

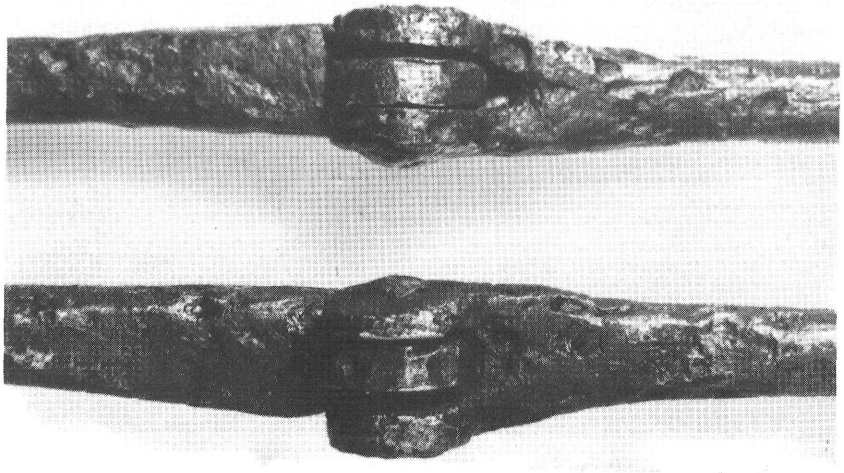

22/b

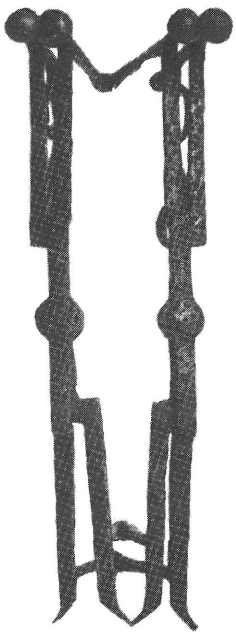

22/c

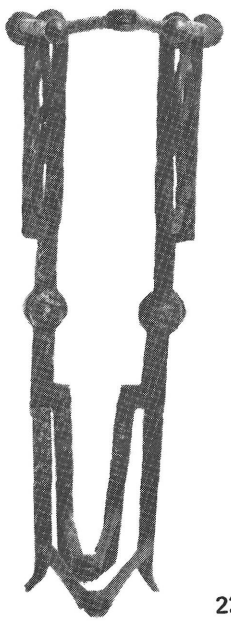

22/d

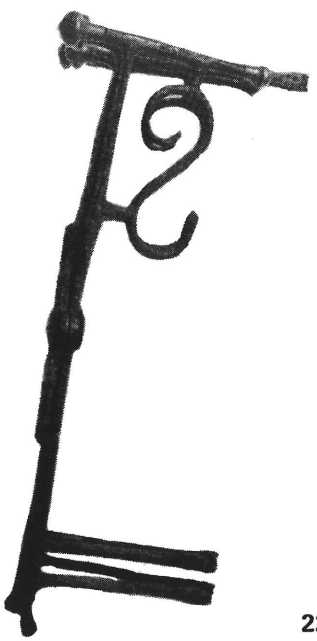

22/e

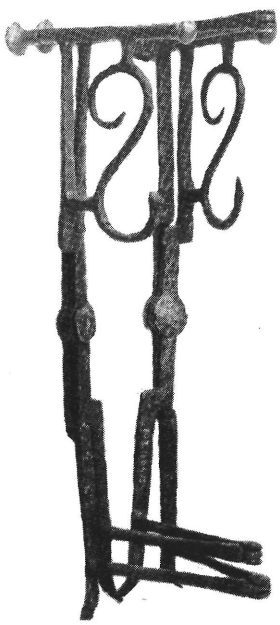

22/f

23

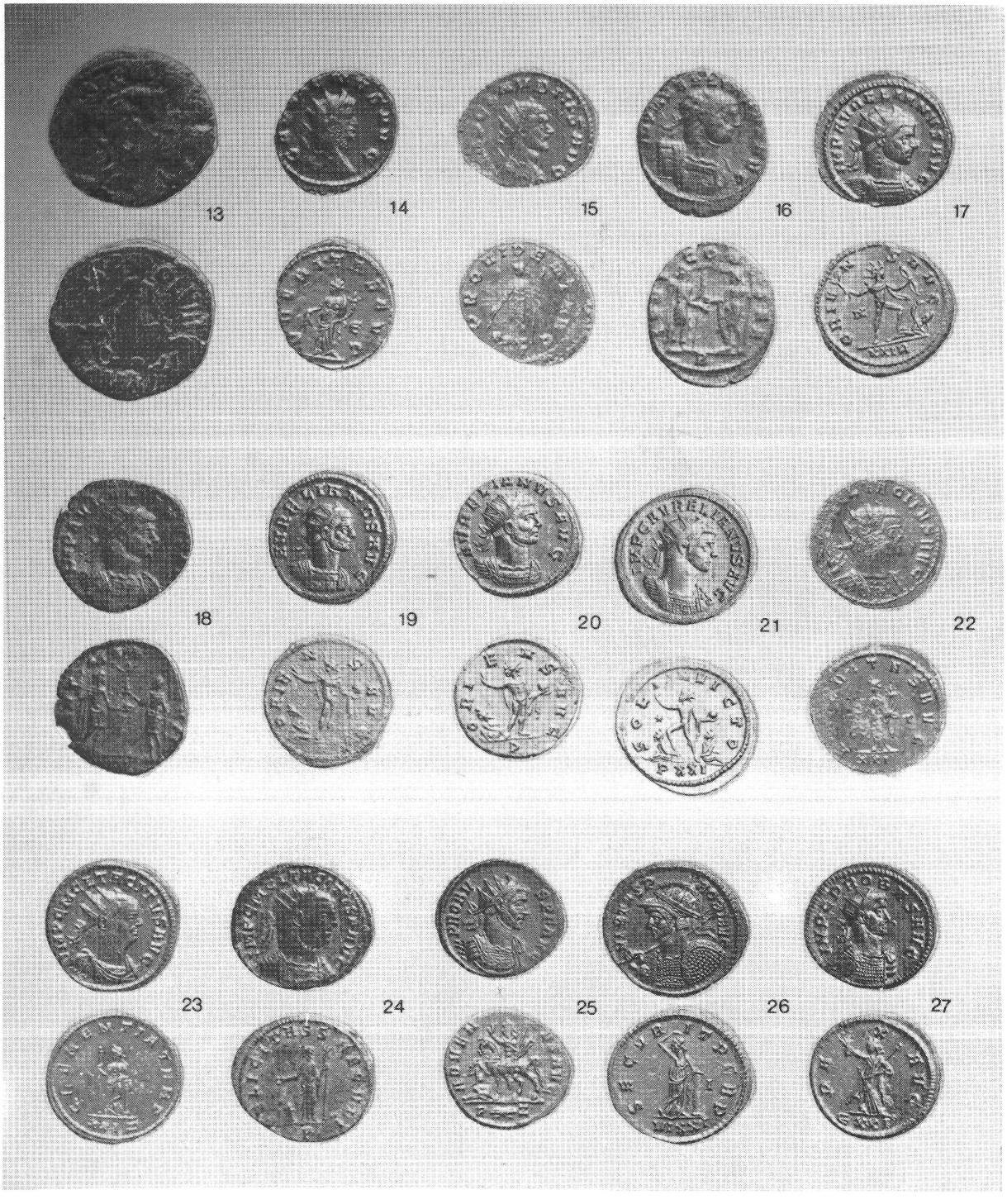

24

25

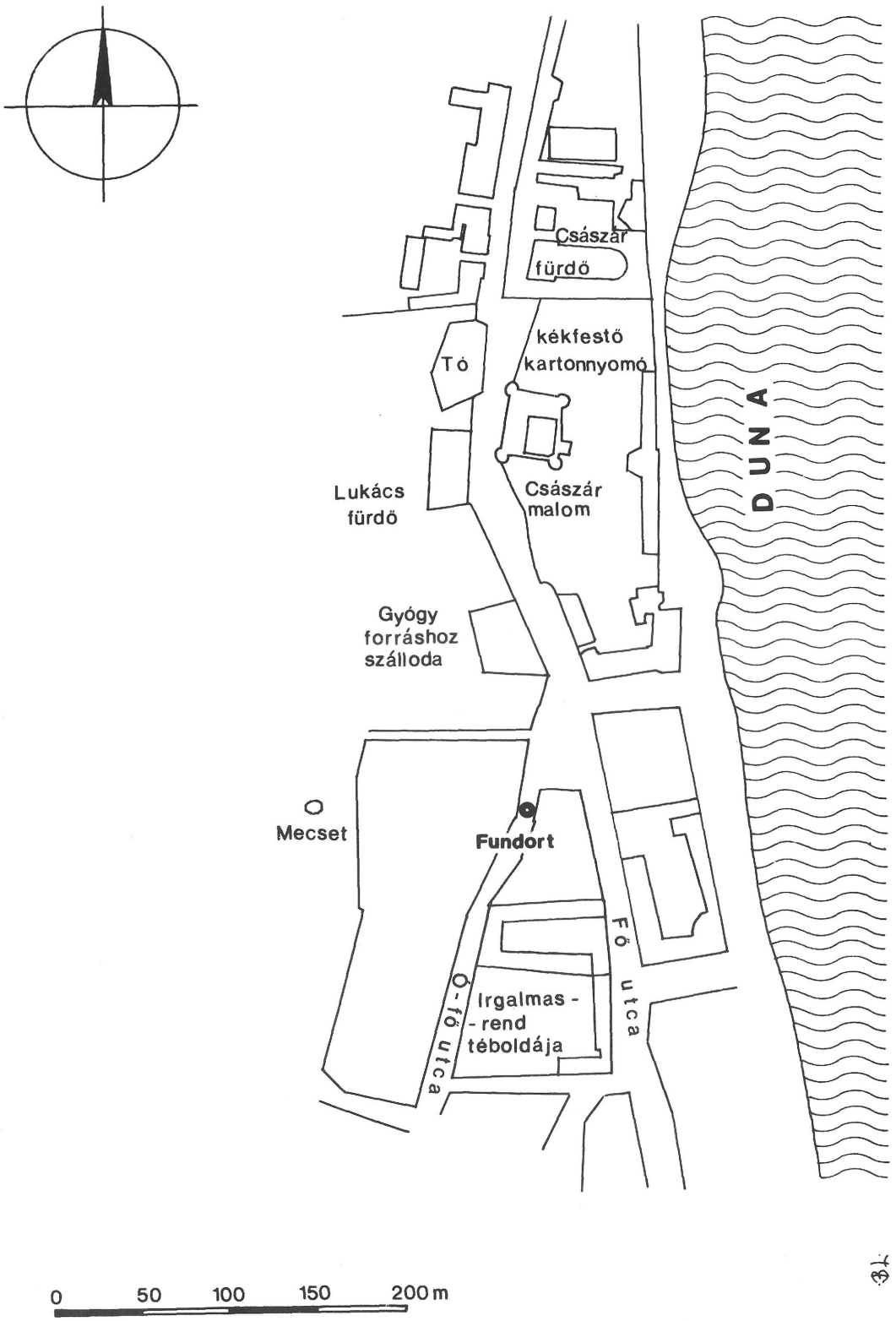
Császár
fürdő
kékfestő
kartonnyomó
Tó
DUNA
Lukács
fürdő
Császár
malom
Gyógy
forráshoz
szálloda
Mecset
Fundort
Fő utca
Irgalmas -
- rend
téboldája
Ó-fő utca
0
50
100
150
200 m

26

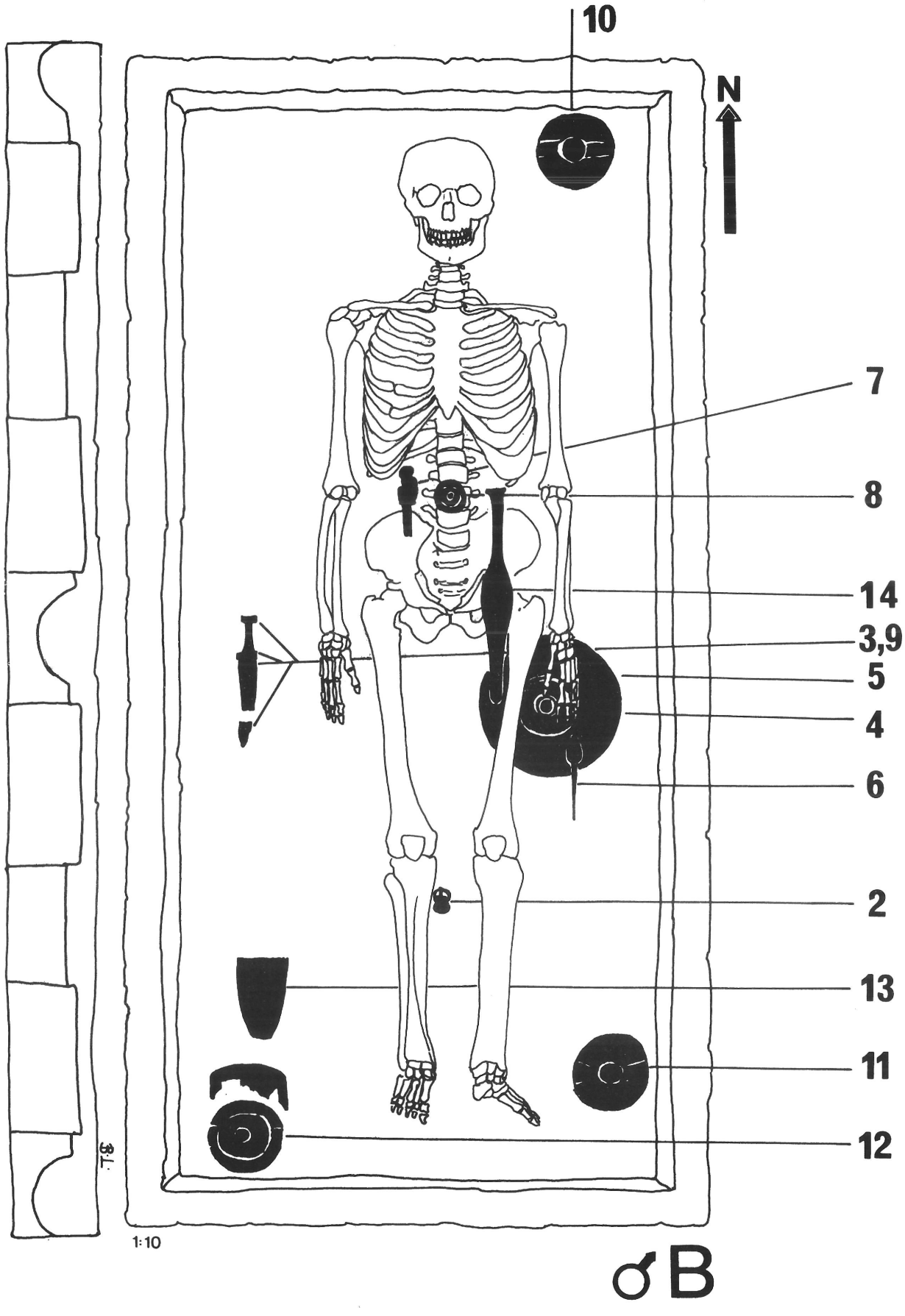

27

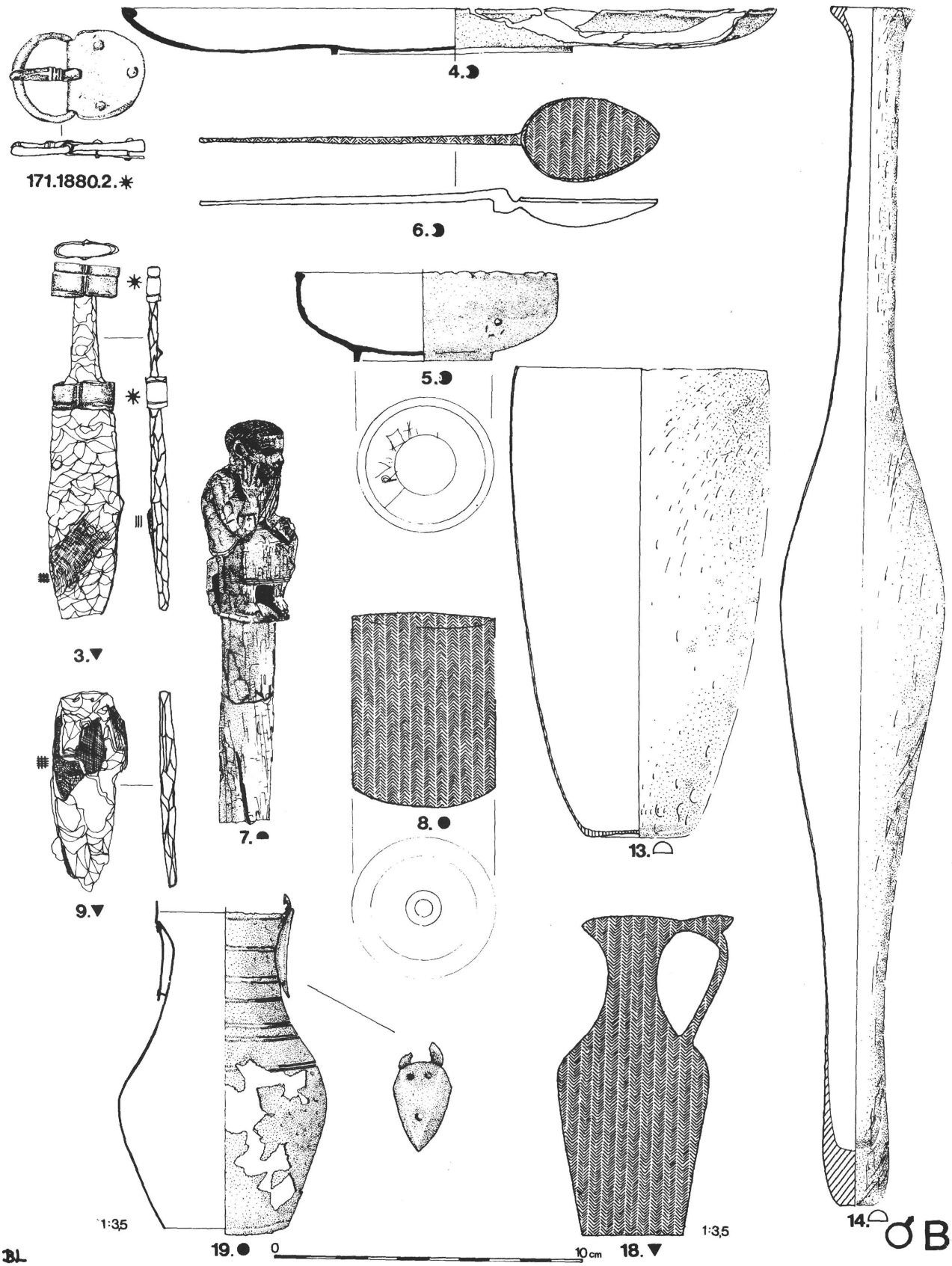

28

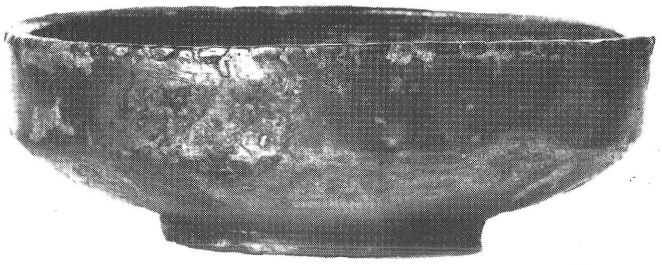

31

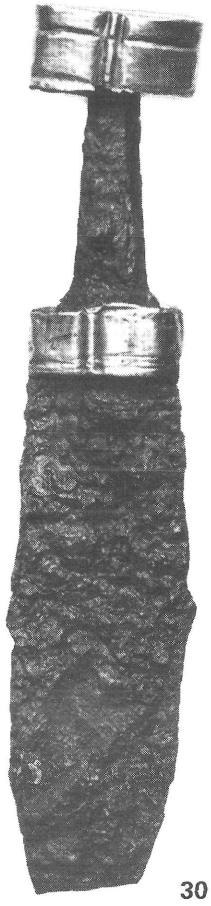

30

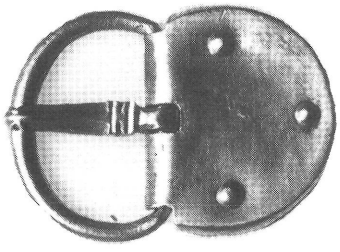

29

35

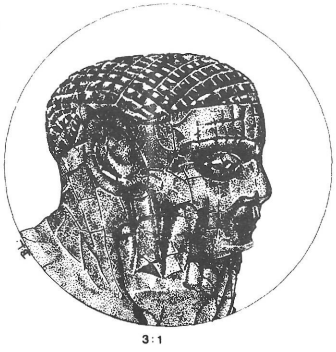

3:1

0 1 2cm

33

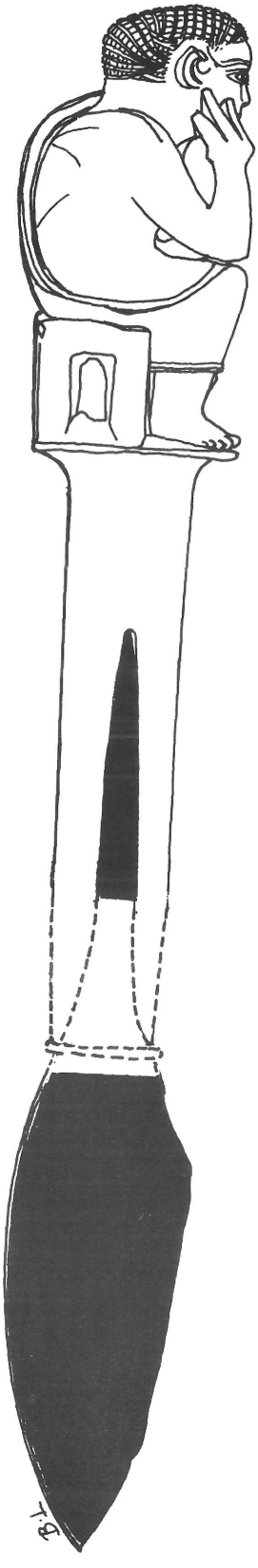

32

34/a

34/b

34/c

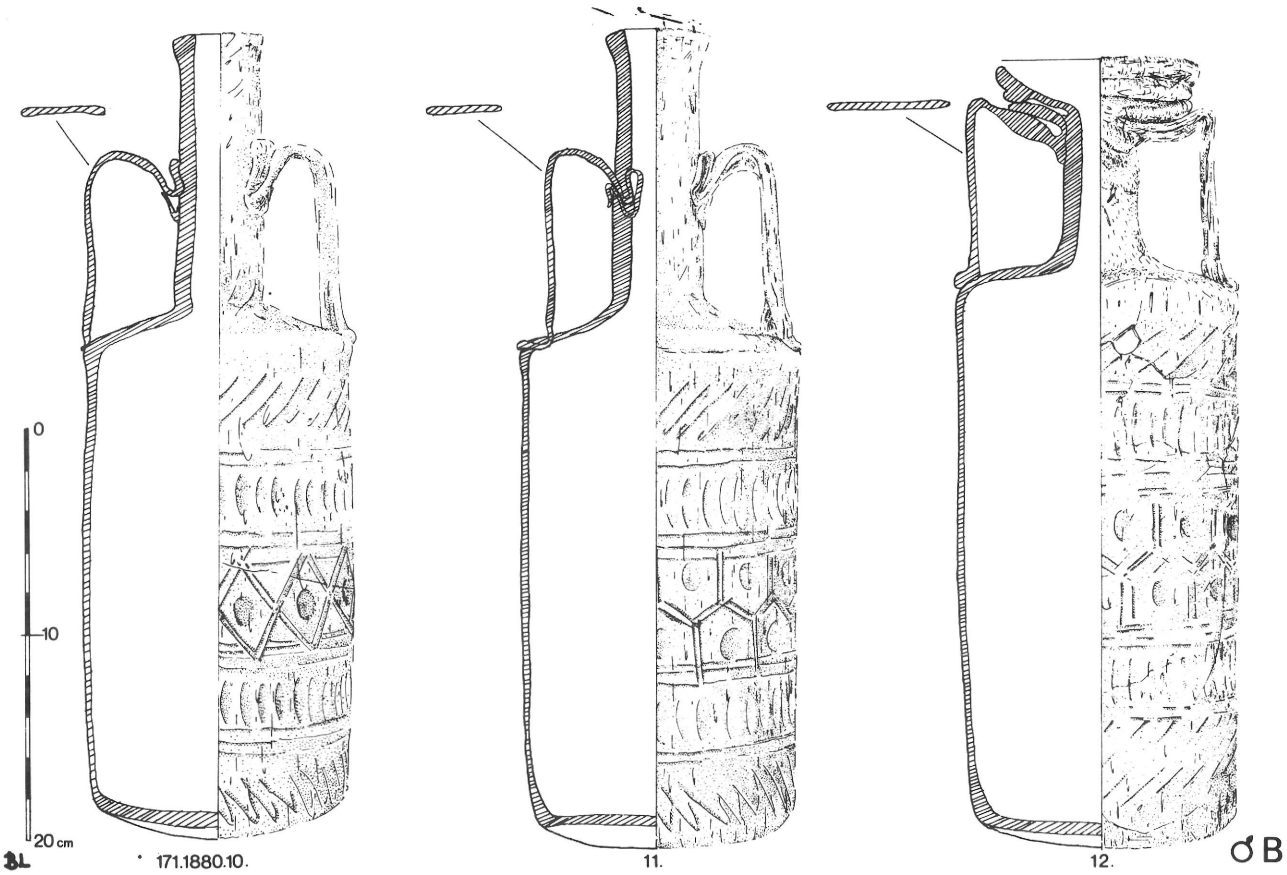

171.1880.10.

11.

12.

♂B

36

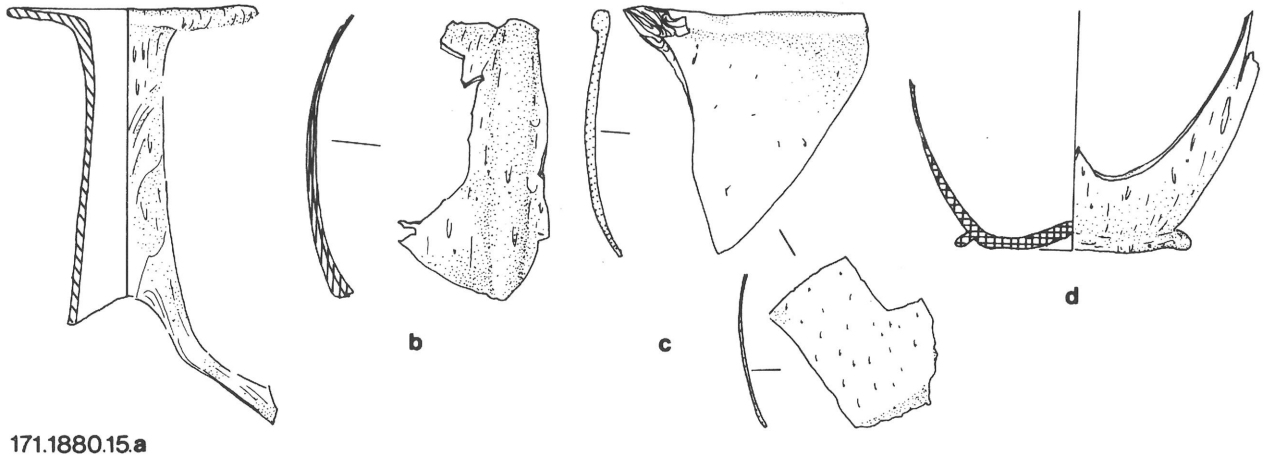

171.1880.15.a

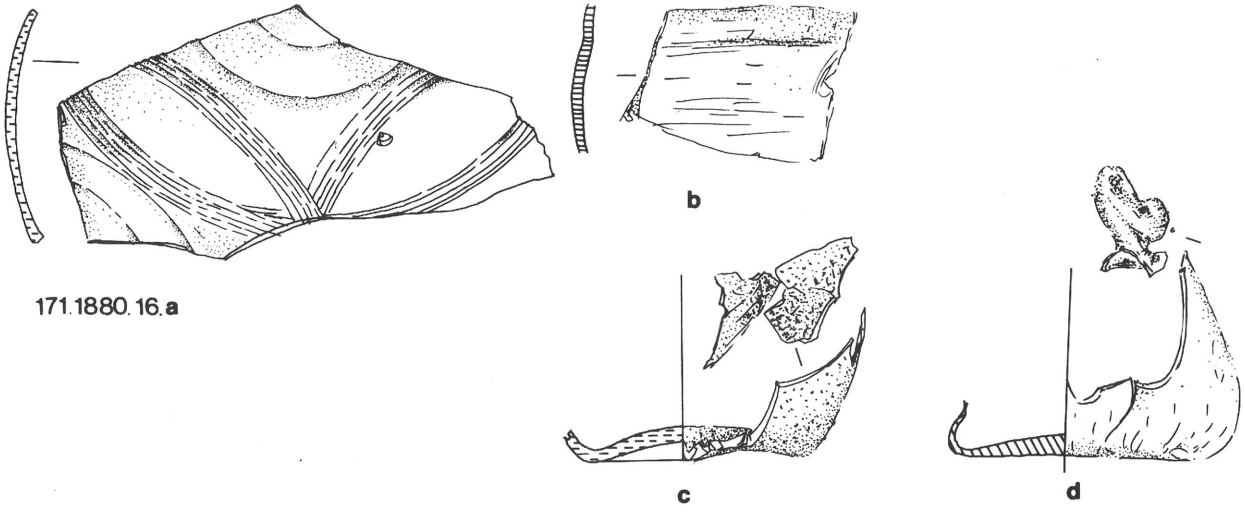

171.1880.16.a

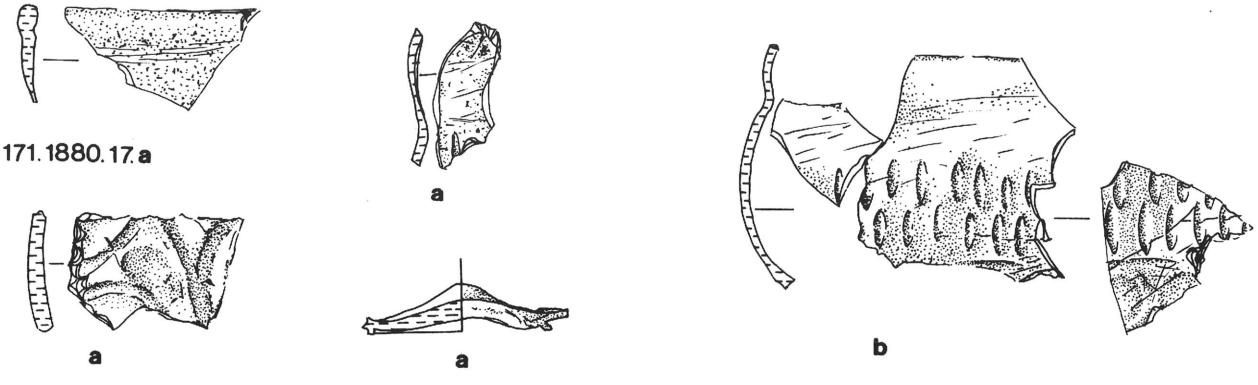

171.1880.17.a

0 10cm

BL

ÖB

38

39

40

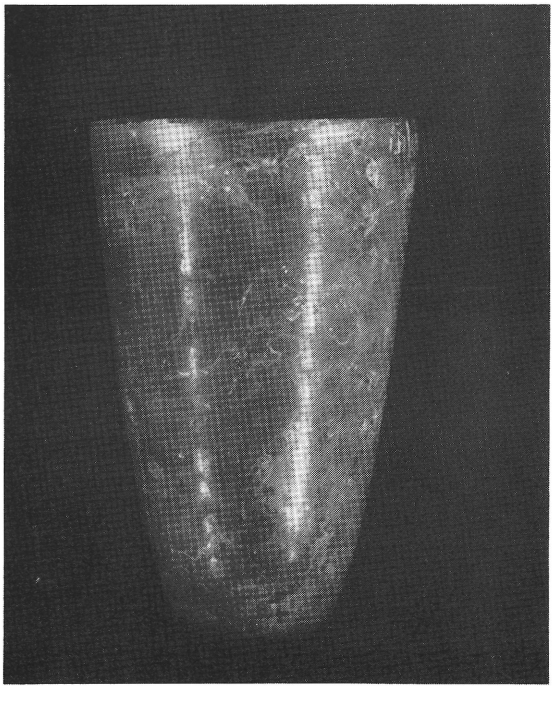

41

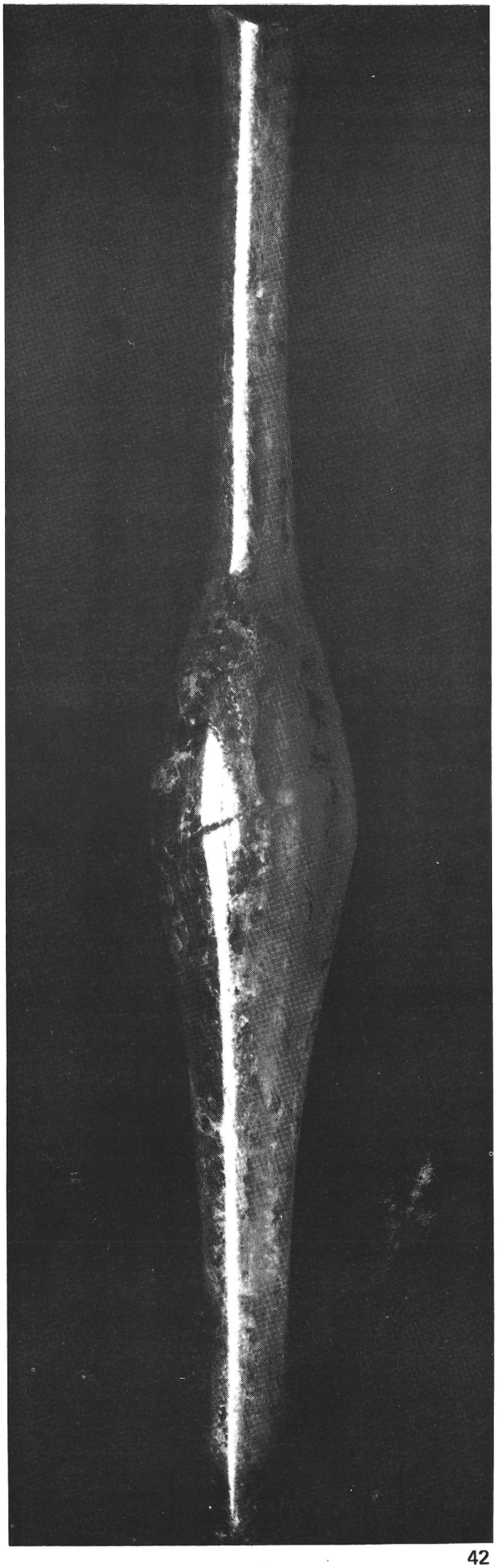

42

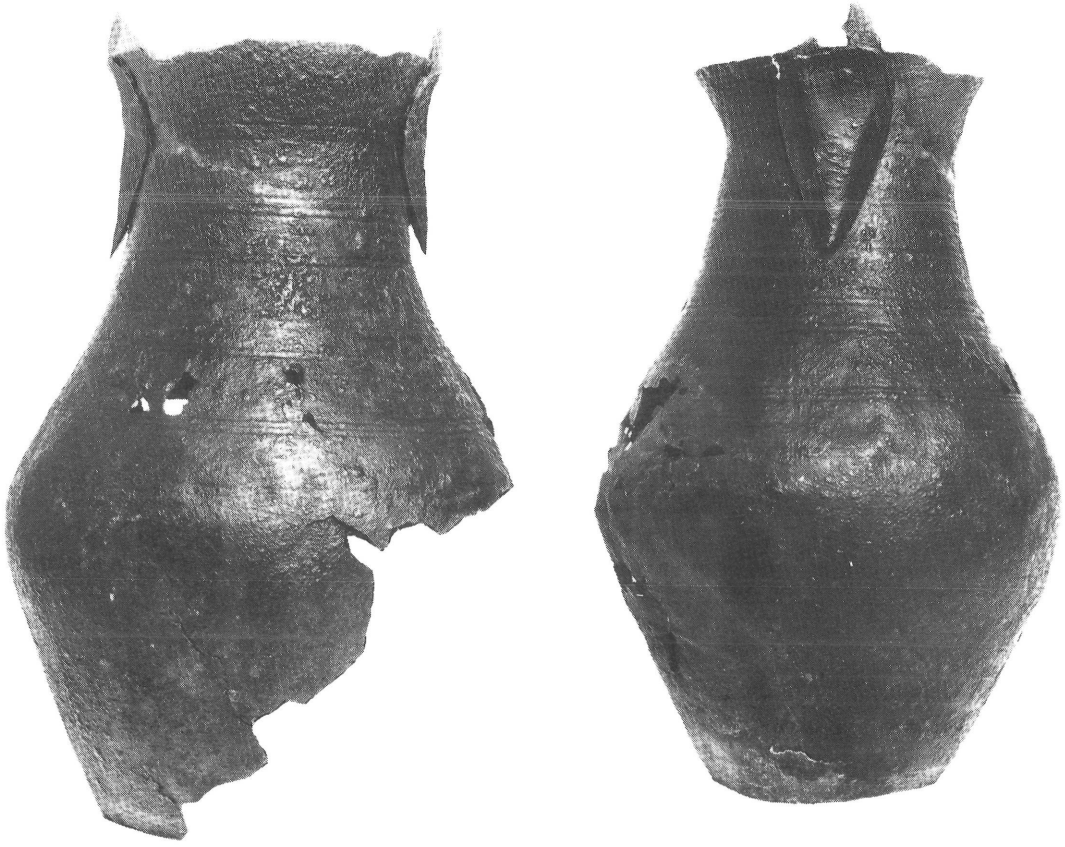

43

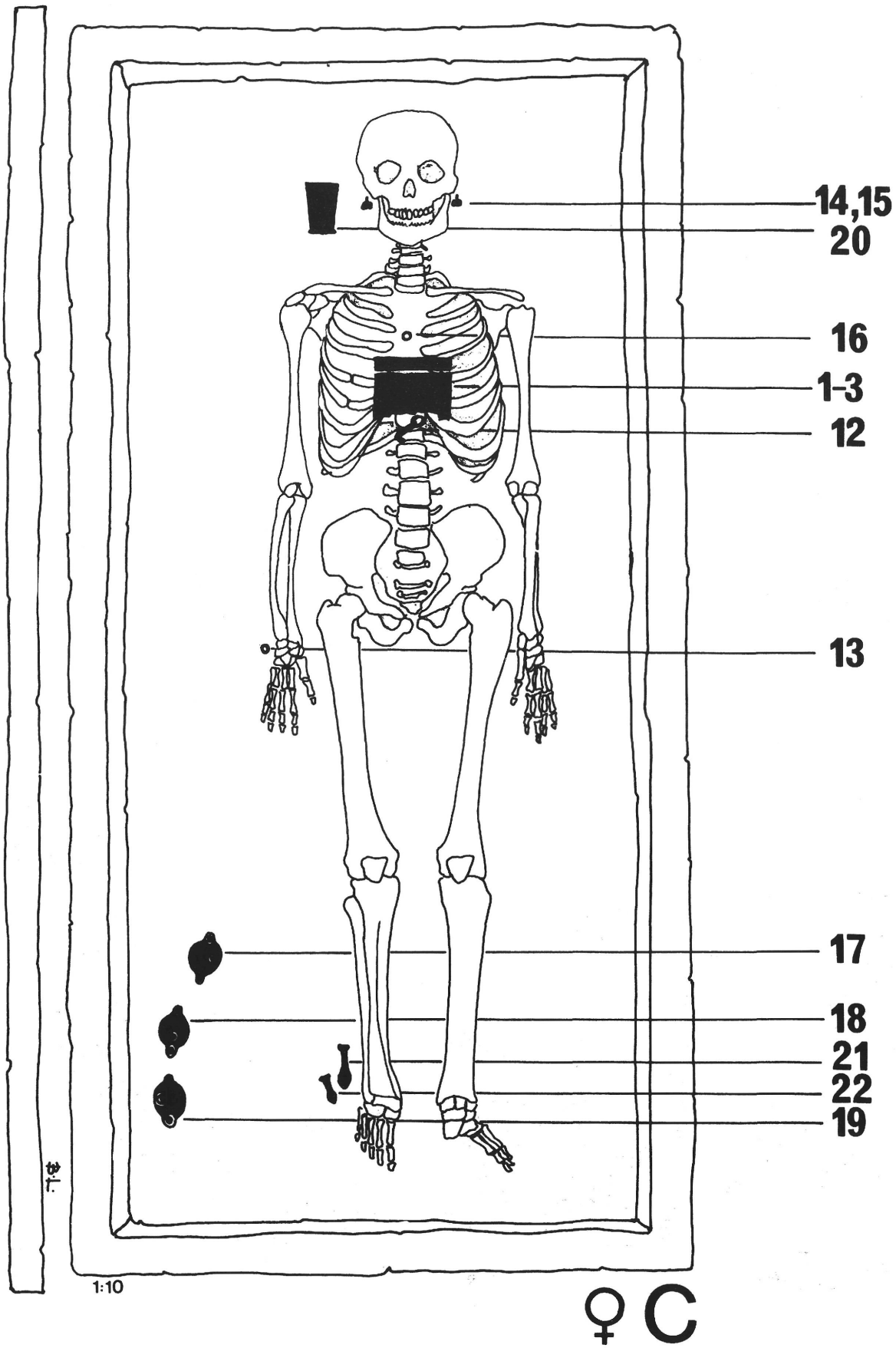

44

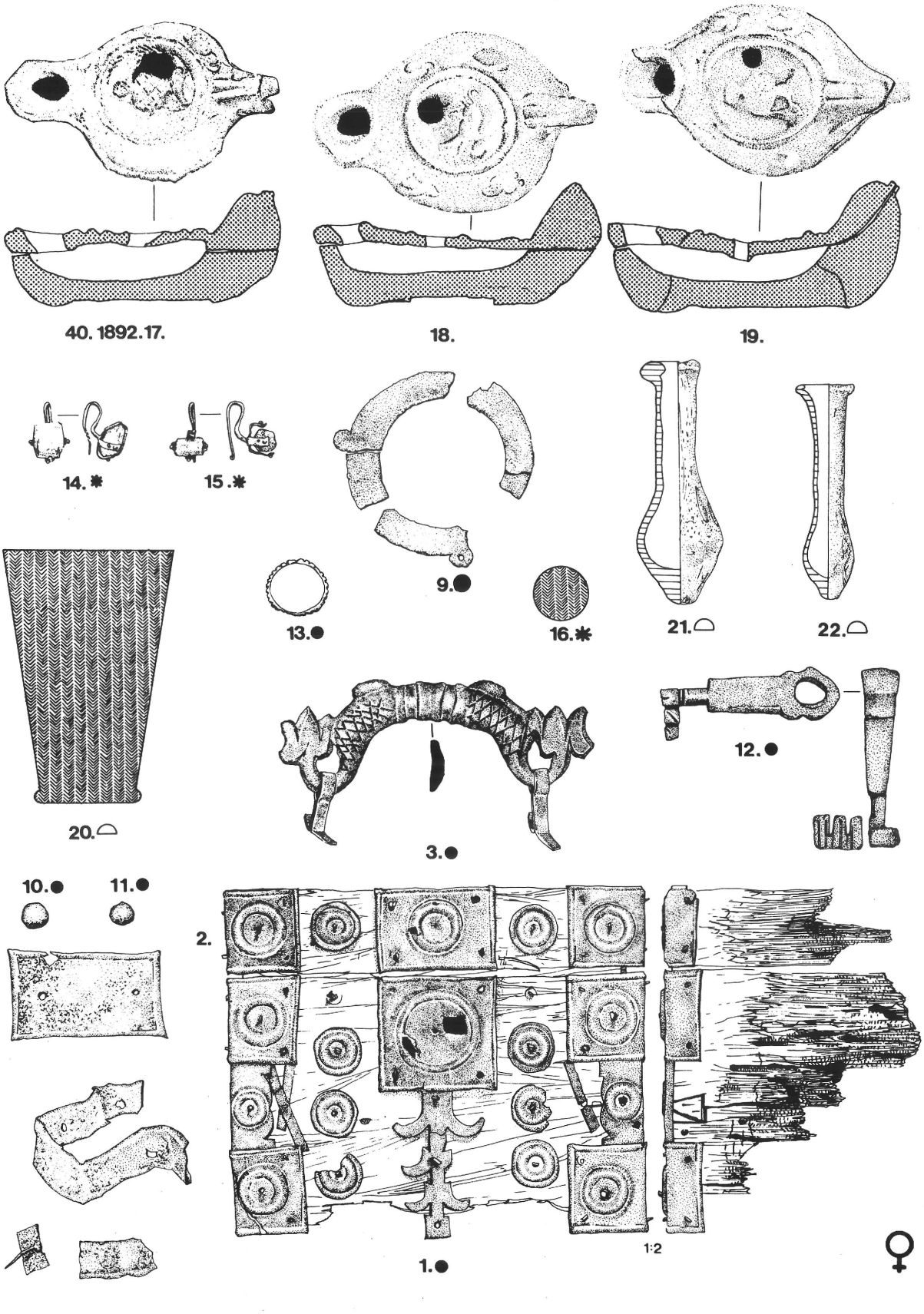
40. 1892.17.
18.
19.
14. ✱
15. ✱
9. ●
13. ●
16. ✱
21.
22.
20.
3. ●
12. ●
10. ●
11. ●
2.
1. ●
1:2
0
10 cm
♀C
45

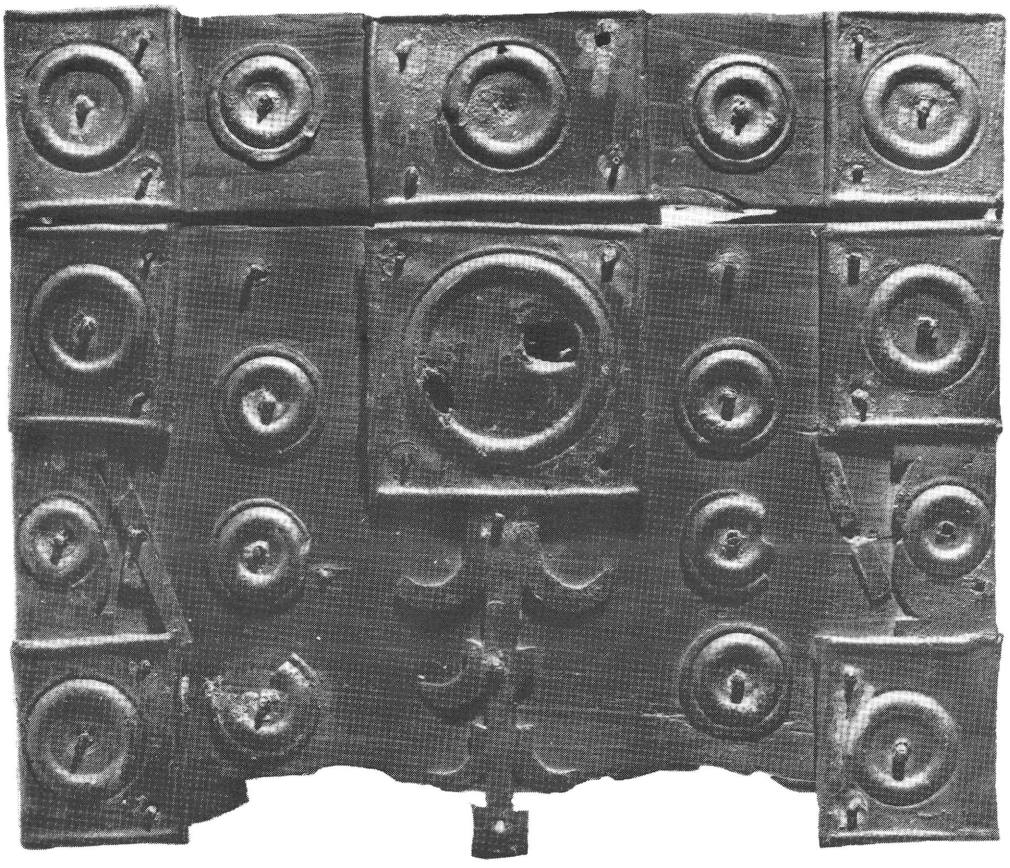

46/a

46/b

50

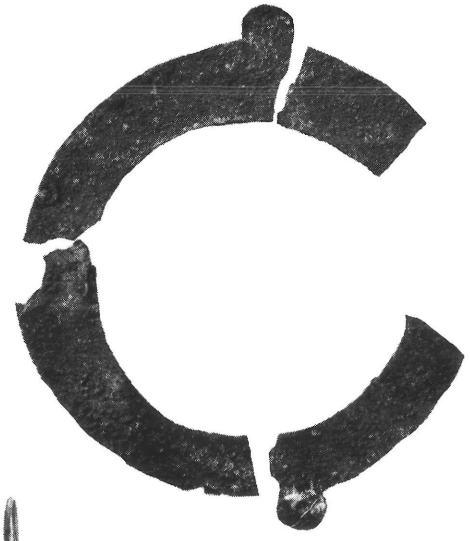

47

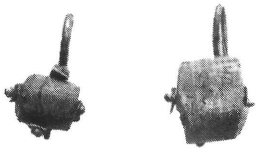

49(a–b)

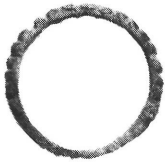

48

51

52

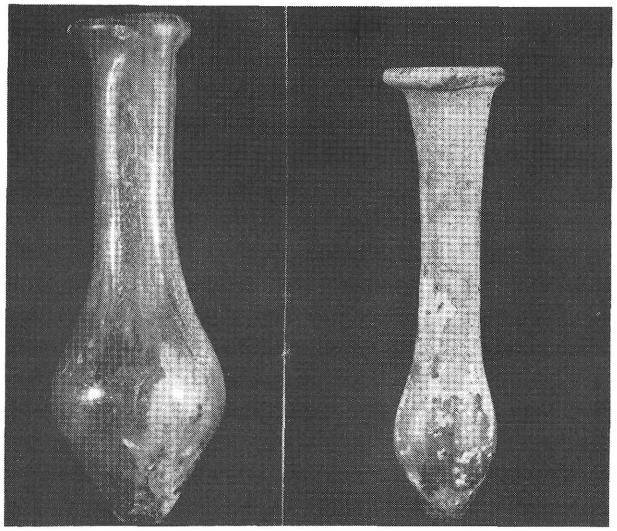

53

55

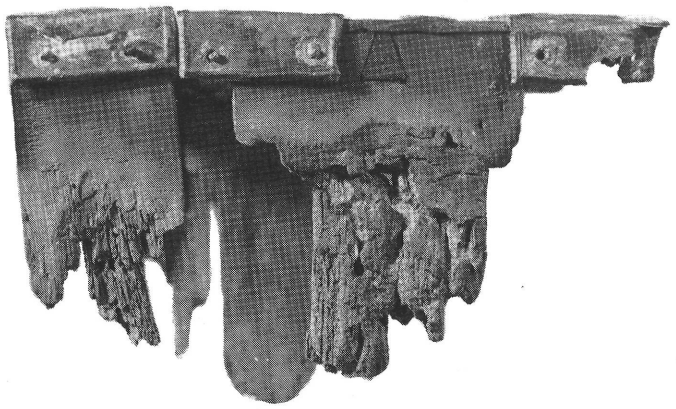

46/d

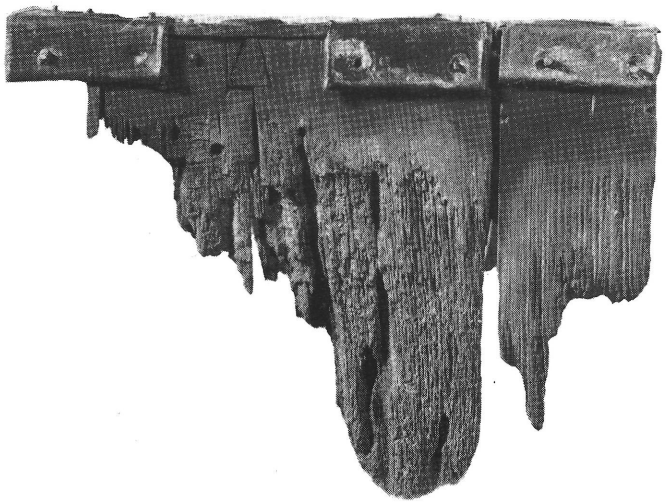

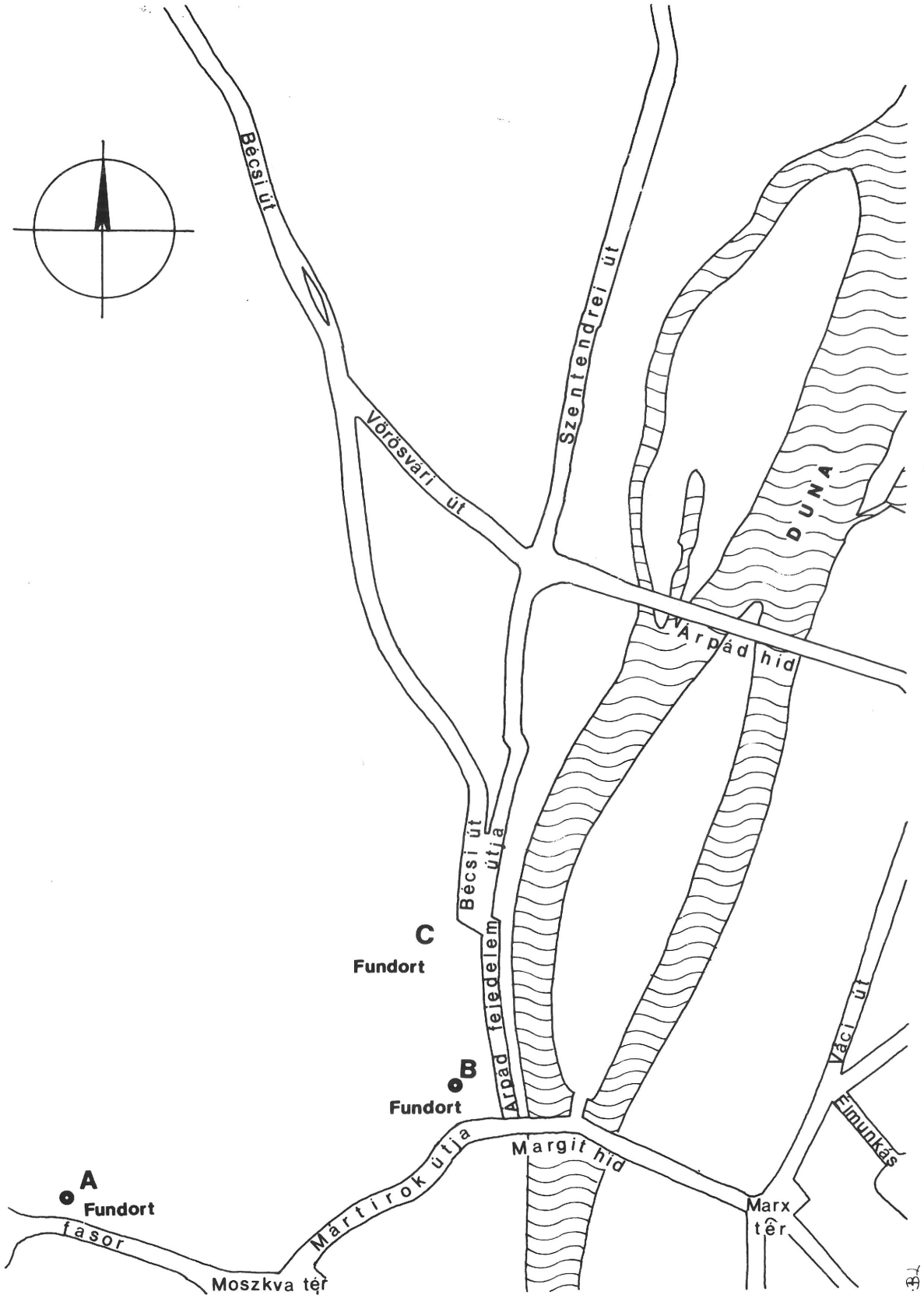
Bécsi út
Vörösvári út
Szentendrei út
DUNA
Árpád híd
Bécsi út útja
Árpád fejedelem útja
C
Fundort
B
Fundort
A
Fundort
fasor
Mártírok útja
Margit híd
Váci út
Elmunkás
Marx tér
Moszkva tér

56

ANYAGKÖZLÉSEK

KŐSZEGI FRIGYES

KÉSŐBRONZKORI LELETEK A HARRER PÁL UTCÁBÓL (Budapest III. ker.)

1975 őszén, római és középkori emlékek feltárását célzó leletmentő ásatást végeztünk Óbudán, a Főtér és a Szentendrei út közötti területen, közelebbről a Harrer Pál utcában, a Tanácsháza térségében. A 8–10. sz. előtti területen húzott 2. szelvényben római kori kemencére bukkantak a feltárók, melynek kibontása után, közvetlenül a fenék alatti földrétegben őskori cserepek kerültek elő. Az őskori lelet jellegének tisztázására tovább mélyítettük a szelvényt, s a kemence átvágása után elszíneződés nyomai mutatkoztak.

A kemence alját követő 14 cm-es földrétegben a már említett őskori cserepek hevertek, nyilván a kemence építésével járó bolygatás következtében. A talaj meglehetősen kevert jellegű volt, s a felület megnyesése után mintegy 2 m átm., kerek alapú gödör, ill. ennek nyugati fele bontakozott ki. Szinte ugyanebben a szintben, a kemence aljától 22 cm-re, az elszíneződés kontúrvonalain belül kisebb cserépcsoportot sikerült kibontanunk, a cserepek között egy füles bögre vagy csupor töredékével.

A gödör Ny-i felének bontása során egyre több cserép került elő, s a 30 cm-es mélységben a kemence alatt újabb cserépcsoportot leltünk a barnás színű töltelék földben. A következő, 50 cm-es szintben paticsdarabok mutatkoztak, majd eléggé agyagos rész következett. Lényegében ezt követően leltük meg, 60–65 cm-es mélységben, világosbarna, homokos rétegben a gödör fenekét.

Miután tisztáztuk a gödör metszetfalát, kibontottuk annak keleti felét is. Ennek töltelék földjében is szép számmal találtunk edénytöredékeket, s egyéb hulladékot, valamint néhány kődarabot. A keleti rész alján, a kemence alatti 75 cm-es mélységben, kisebb, durván ovális alakú (60×50 cm) gödör elszíneződését észleltük. A kibontás alkalmával a gödröcske meglehetősen sekélynek bizonyult, alig 20 cm-rel nyúlt mélyebbre a nagy gödörnél (1–2. kép).

A feltárás eredményeit összegezve elmondhatjuk, hogy a római korabeli kemence alatt nagyjából ovális formát mutató, 210×180 cm kiterjedésű, az elszíneződés észlelésétől számítva, közel egy m mély gödröt leltünk, melynek kevert talajában viszonylag sok cserép és más hulladék volt. E leletek a gödörnek már a legfelső szintjében mutatkoztak. Tűzhelyre vagy tüzelésre utaló nyomokat nem leltünk ugyan, de nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy szemétgödörrel vagy egyszerű, ideiglenes lakógödörrel állunk-e szemben.

Még a feltárás krónikájához tartozik, hogy az őskori gödör környékén kibontott felületrészen sehol sem akadtunk őskori telepnyomokra vagy más jelenségre, amely kiterjedtebb településre utalhatott volna.

A gödörben meglehetősen homogén, színre és formára egyöntetű kerámiát leltünk, s így nem volt nehéz a lelet hozzávetőleges korát, kulturális helyzetét meghatároznunk. A cserepek általában világosbarna, szürkés színű edényekből származtak, jól égetett, nem egyszer szépen fényezett kivitelben:

1. Urna kihajló, belső oldalán vízszintesen síkozott szájperemtöredéke. Ltsz. 77. 1. 34 (3. kép 1.)
2. Edény kihajló, belső oldalán vízszintesen síkozott szájperemtöredéke. Ltsz. 77. 1. 35 (3. kép 2.)
3. Kihajló, belső oldalán vízszintesen síkozott szájperemtöredék. Ltsz. 77. 1. 37 (3. kép 3.)
4. Edény kihajló, belső oldalán vízszintesen síkozott szájperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 36 (3. kép 5.)
5. Vékonyabb falú edény, belső oldalán vízszintesen síkozott szájperemű töredéke. Ltsz. 77.1.40 (3. kép 6.)
6. Tölcséresedő nyakú, öblös bögre töredéke. Ltsz. 77. 1. 39 (3. kép 4.)
7. Ívelt profilú, vékony falú edénytöredék. Ltsz. 77. 1. 41 (3. kép 7.)
8. Kúpos nyaktöredék kihajló, belső oldalán vízszintesen síkozott peremrésszel. Ltsz. 77. 1. 38 (3. kép 8.)
9. Kisebb méretű, vékony falú edény kihajló szájperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 42 (3. kép 9.)
10. Kihajló, enyhén duzzadt szájperemtöredék. Ltsz. 77. 1. 48 (3. kép 10.)
11. Vékony falú csésze peremtöredéke. Ltsz. 77. 1. 50 (3. kép 11.)
12. Enyhén kihajló szájperemű, öblös hasú bögre töredéke, a perem alatt háromszög átmetszetű füllel. Ltsz. 77. 1. 47 (3. kép 12.)
13. Rövid, tölcséresedő nyakú, öblös tál töredéke. Ltsz. 77. 1. 30 (3. kép 13.)
14. Kihajló szájperemű, öblös tál töredéke. Ltsz. 77. 1. 31 (3. kép 14.)
15. Gömbidomú tál oldaltöredéke. Ltsz. 77. 1. 31 (3. kép 15.)
16. Öblös bögre vagy tál kihajló szájperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 31 (3. kép 16.)
17. Öblös edény hastöredéke. Ltsz. 77. 1. 28 (3. kép 17.)
18. Vékony falú edény enyhén kihajló szájperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 43 (3. kép 18.)
19. Edény profilált hastöredéke. Ltsz. 77. 1. 61 (3. kép 19.)
20. Gömbidomú bögre oldaltöredéke. Ltsz. 77. 1. 20 (3. kép 20.)
21. Öblös, kihajló szájperemű bögre töredéke. Ltsz. 77. 1. 31 (4. kép 21.)
22. Gömbhasú edény töredéke, fenekén bütyökkel. Ltsz. 77. 1. 51 (4. kép 22.)
23. Edény válltöredéke. Ltsz. 77. 1. 67 (4. kép 23.)
24. Vékony falú edény profilált oldaltöredéke. Ltsz. 77. 1. 28 (4. kép 24.)

25. Vékony falú edény egyenesen levágott szájperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 44 (4. kép 25.)
26. Kihajló, belső oldalán vízszintesen síkozott peremtöredék. Ltsz. 77. 1. 11 (4. kép 1.)
27. Enyhén kihajló, belső oldalán vízszintesen síkozott peremtöredék. Ltsz. 77. 1. 11 (4. kép 2.)
28. Behúzott szájperemű táltöredék. Ltsz. 77. 1. 12 (4. kép 3.)
29. Kihajló szájperemű fazék töredéke. Ltsz. 77. 1. 14 (4. kép 4.)
30. Fazék válltöredéke fül csonkjával. Ltsz. 77. 1. 15 (4. kép 5.)
31. Fazék oldaltöredéke ujjbenyomásos bordával. Ltsz. 77. 1. 13 (4. kép 6.)
32. Behúzott szájperemű táltöredék. Ltsz. 77. 1. 121 (4. kép 7.)
33. Hengeres nyaktöredék egyenesen levágott peremrésszel. Ltsz. 77. 1. 80 (4. kép 8.)
34. Csésze vagy bögre ívelt szájperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 81 (4. kép 9.)
35. Durva kidolgozású, ívelt szájperemű, nagy fazék töredéke. Ltsz. 77. 1. 120 (4. kép 10.)
36. Háromszög átmetszetű fültöredék. Ltsz. 77. 1. 84 (4. kép 11.)
37. Háromszög átmetszetű fültöredék. Ltsz. 77. 1. 83 (4. kép 12.)
38. Szalagfül töredéke. Ltsz. 77. 1. 86 (4. kép 13.)
39. Edény kihajló peremtöredéke. Ltsz. 77. 1. 87 (4. kép 14.)
40. Hengeres nyaktöredék egyenesen levágott peremrésszel. Ltsz. 77. 1. 82 (4. kép 15.)
41. Vékonyabb falú edény ívelt peremű töredéke. Ltsz. 77. 1. 81 (4. kép 16.)
42. Edény enyhén kihajló széjperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 49 (4. kép 17.)
43. Edény kihajló peremtöredéke. Ltsz. 77. 1. 88 (4. kép 18.)
44. Edény oldaltöredéke. Ltsz. 77. 1. 28 (4. kép 19.)
45. Ujjbenyomásos bordával díszített fazék oldaltöredéke. Ltsz. 77. 1. 60 (4. kép 20.)
46. Kúposodó nyakú, urnaszerű edény oldaltöredéke, vállán függőleges árkolással. Ltsz. 77. 1. 21 (4. kép 21.)
47. Ívelt nyakú, öblös tál töredéke füllel, vállán vízszintes síkozással. Ltsz. 77. 1. 21 (4. kép 22.)
48. Fazék kihajló szájperemű töredéke. Ltsz. 77. 1. 105 (5. kép 1.)
49. Fazék egyenesen levágott szájperemű töredéke, peremrészét ujjbenyomás tagolja. Ltsz. 77. 1. 101 (5. kép 2.)
50. Vékony, ívelt falú edény töredéke, profilált hasrésszel. Ltsz. 77. 1. 115 (5. kép 3.)
51. Kihajló szájperemtöredék. Ltsz. 77. 1. 107 (5. kép 4.)
52. Kihajló szájperemtöredék. Ltsz. 77. 1. 106 (5. kép 5.)
53. Gömbidomú csupor töredéke. Ltsz. 77. 1. 115 (5. kép 6.)
54. Edény válltöredéke bütyökkel. Ltsz. 77. 1. 102 (5. kép 7.)
55. Seprős díszítésű fazék oldaltöredéke. Ltsz. 77. 1. 117 (5. kép 8–9.)
56. Egyenesen levágott szájperemrész. Ltsz. 77. 1. 108 (5. kép 10.)
57. Behúzott szájperemű táltöredék. Ltsz. 77. 1. 113 (5. kép 11.)
58. Edény ívelődő nyakrésze egyenesen levágott peremmel. Ltsz. 77. 1. 104 (5. kép 12.)
59. Agyagtalp töredéke. Ltsz. 77. 1. 129 (5. kép 13.)
60. Vékony falú edényke kihajló peremtöredéke. Ltsz. 77. 1. 106 (5. kép 14.)
61. Csupor válltöredéke fül maradványával. Ltsz. 77. 1. 104 (5. kép 15.)
62. Ívelt peremű bögretöredék fül maradványával. Ltsz. 77. 1. 108 (5. kép 16.)
63. Ívelt peremű bögre töredéke. Ltsz. 77. 1. 103 (5. kép 17.)
64. Szalagfül töredéke. Ltsz. 77. 1. 85 (5. kép 18.)
65. Ívelt szájperemtöredék. Ltsz. 77. 1. 10 (5. kép 19.)
66. Rövid nyakú, ívelt peremű fazék töredéke fül maradványával. Ltsz. 77. 1. 100 (5. kép 20.)
67. Edény vállrésze füllel. Ltsz. 77. 1. 12 (5. kép 21.)
68. Profilált csésze töredéke. Ltsz. 77. 1. 52 (6. kép 1.)
69. Egyenesen levágott szájperemrész. Ltsz. 77. 1. 46 (6. kép 2.)
70. Behúzott szájperemű táltöredék. Ltsz. 77. 1. 45 (6. kép 3.)
71. Hengeres nyakú, vízszintesen hornyolt hasú bögre töredéke. Ltsz. 77. 1. 33 (6. kép 4.)
72. Háromszög átmetszetű fültöredék. Ltsz. 77. 1. 64 (6. kép 5.)
73. Kihajló szájperemtöredék. Ltsz. 77. 1. 55 (6.. kép 6.)
74. Öblös edény, széles, függőleges árkolással díszített hastöredéke. Ltsz. 77. 1. 27 (6. kép 7.)
75. Félgömb idomú tál töredéke, enyhén behúzott szájperemén széles, vízszintes síkozással. Ltsz. 77. 1. 24 (6. kép 8.)
76. Tölcséresedő nyakú, kúposodó hasú csupor töredéke, széles, vízszintes árkolású vállrésszel. Ltsz. 77. 1. 26 (6. kép 9.)
77. Széles, vízszintes síkozással díszített hastöredék. Ltsz. 77. 1. 25 (6. kép 10.)
78. Edény enyhén profilált oldaltöredéke. Ltsz. 77. 1. 6 (6. kép 11.)
79. Edény duzzadt peremtöredéke. Ltsz. 77. 1. 5, (6. kép 12.)
80. Ívelődő nyaktöredék. Ltsz. 77. 1. 61 (6. kép 13.)
81. Belül üreges, alacsony talptöredék. Ltsz. 77. 1. 77 (6. kép 14.)
82. Edény fogóbütykös töredéke. Ltsz. 77. 1. 8 (6. kép 15.)
83. Öblös fazék oldaltöredéke körbefutó, ujjbenyomásos bordával. Ltsz. 77. 1. 3 (6. kép 16.)
84. Öblös fazék oldaltöredéke ujjbenyomásos bordával. Ltsz. 77. 1. 3 (6. kép 17.)
85. Csésze peremtöredéke enyhén felhúzott füllel. Ltsz. 77. 1. 110 (6. kép 18.)
86. Fazék ívelődő nyakú töredéke, pereme ujjbenyomkodással tagolt. Ltsz. 77. 1. 111 (6. kép 19.)

87. Öblös edény oldaltöredéke ívelődő nyakrésszel. Ltsz. 77. 1. 5 (6. kép 20.)
88. Ujjbenyomásos bordával tagolt fazéktöredékek. Ltsz. 77. 1. 112 (6. kép 21, 22.)
89. Bögre öblös hastöredéke füllel. Ltsz. 77. 1. 110 (6. kép 23.)
90. Enyhén kihajló szájperemű fazék töredéke, vállán vízszintesen körbefutó ujjbenyomásos bordával. Ltsz. 77. 1. 3 (6. kép 24.)
91. Kúpos nyakú, öblös, urnaszerű edény töredéke, vállrészén függőleges árkolással. Ltsz. 77. 1. 81 (7. kép 3.)
92. Tölcséresedő nyakú, öblös, mély tál töredéke, vállán vízszintes síkozással. Ltsz. 77. 1. 23 (7. kép 1.)
93. Alacsony talpon álló, öblös, mély tál töredéke, vállrészén széles, ferde árkolással. Ltsz. 77. 1 (7. kép 2.)
94. Zömök fazék közvetlenül a pereme alatt két füllel. Ltsz. 77. 1 (7. kép 4, 11. kép).
95. Rövid, tölcséres nyakú, öblös bögre, magasan a pereme fölé emelkedő szalagfüllel. Ltsz. 77. 1 (8. kép 2, 9. kép).
96. Tölcséres nyakú, öblös, alacsony kúpos talpon álló tál, a peremből kiinduló, felfelé emelkedő fül csonkjával. Ltsz. 77. 1 (8. kép 1, 10. kép).

A Harrer Pál utcai lakó- vagy szemétgödör kerámiaanyaga sajátos formai és ornamentális ismertető jegyei alapján egyértelműen a későbronzkor urnamezős szakaszába sorolható, amely korszakot ma már nem egy lelőhely képviseli a főváros térségében, a pesti és a budai oldalon egyaránt. E lelőhelyek leletei igen szoros rokonságot árulnak el nem csupán a Dunántúl, hanem Észak-Ausztria és Délnyugat-Szlovákia hasonló korú tárgyi anyagával, sőt e kapcsolatok szálai még ennél is jóval távolabbra vezetnek. E szoros összefüggések ismeretében válnak különösen jelentőssé a Budapest térségében, mindenekelőtt a Duna mentén feltárt korabeli leletek, a telepekről és temetőkből származók egyaránt. A dunai átkelőhelyek birtoklása mind gazdasági, mind stratégiai szempontból fontos volt az itt élő vagy megtelepedő népek, népcsoportok számára. Nem véletlen tehát, hogy a későbronzkor legfontosabb települési központját a budai oldalon a Duna békásmegyeri–csillaghegyi szakaszán leljük meg, ahol a folyómenti dombsoron a telepek és temetők egész sorát tárták fel az elmúlt évtizedek során. A Duna vonalában húzódó teraszszint telepmaradványai tovább folytatódnak D-i irányba, természetesen a mai Óbuda térségében is, s ezek sorába illeszthető be a Harrer Pál utcai gödör gazdag cserépanyaga.[1]

Amint már említettük is a Harrer Pál utcai edényanyag már az első pillantás nyomán elárulja kulturális hovatartozását, s így aligha lehet kétséges az aprólékos, gondos tipológiai analízis végeredménye. Az olyan jellegzetességek, mint a kihajló szájperem belső oldalának vízszintes síkozása, ugyanez a síkozás edények vállán vagy hasán, a széles, rendszerint ferdén futó árkolás vagy kannelura, az ujjbenyomkodással tagolt bordázat, a fazekak vállát és hasát díszítő ún. fogóbütyök önmagukért beszélnek.[2] De ugyanebbe a gondolatkörbe tartoznak a vékony falú, ívelt peremű csészék vagy bögrék, az edényfülek háromszög keresztmetszetű kialakítása stb.[3] Talán még egy-két olyan formai sajátosság említhető, mint pl. a hengeres vagy kúposodó nyak, a behúzott szájperemű tál, végül az öblös, mély, ívelt peremű tál.[4]

A fent ismertetett edényanyag ilyen összetételben a középső dunavidéki urnamezős kultúrkörben otthonos, amelynek része a dunántúli urnamezős kultúra, mindenekelőtt a főváros térségét is megszálló Váli kultúra.[5] Azonban a Harrer Pál utcai kerámiából hiányzik néhány olyan jellegzetesség, mint pl. a turbántekercses szájperemű tál, amely viszont a Váli kultúrának talán legtipikusabb edénye.[6] Ugyanakkor más Harrer Pál utcai típusok hiányoznak az említett kultúrából, s mindezek együtt arra utalnak, hogy időrendi különbség van egyrészt leletünk, másrészt a Váli kultúra emlékanyaga között.

Leleteink között van néhány olyan sajátos darab, melynek párhuzamait az urnamezős kultúra legkorábbi leletegyütteseiben leljük meg. Ilyen pl. az alacsony talpon álló, tölcséres nyakú mély tál, melynek vállát széles, vízszintes síkozás vagy ferde árkolás díszíti (8. kép 1.). Egyébként ezt a széles síkozást és árkolást más Harrer Pál utcai edénytöredéken is felfedezhetjük (4. kép 22, 7. kép 1.). Ugyanezen összefüggésekről árulkodik idézett leletünk zömök, füles fazeka (11. kép).

Tekintsük át röviden azt a kulturális miliőt, amelybe a Harrer Pál utcai leletegyüttes beleilleszthető:

Délnyugat-Szlovákiában a Kárpát-medence halomsíros kultúrát felváltó Cseke (Čaka) leletcsoport (Čaka, Kolta, Devinka, Palárikovo = halomsírok, Topoľčany, Branč, Ipolsky Sokolec = telepmaradványok), Észak-Ausztriában a St. Margarethen-Siegendorf típusú halomsírok köre, a Dunántúlon az urnamezős kultúra második fázisának, az ún. ferdén árkolt edények kultúrájának leletei, a Dél-Alföldön a Csorva csoport fiatalabb horizontja állnak legközelebb idézett óbudai leletegyüttesünkhöz.[7]

A középső dunavidéki urnamezős kultúra régibb szakaszával egyidős dunántúli második fázis a későbronzkor talán legfordulatosabb szakaszának tekinthető. A Dunántúlon, éppenúgy mint a szomszédos régiókban olyan népcsoportok éltek, melyek halottaikat kisebb-nagyobb földhalmok alá temették, pontosabban temetkezési helyeik fölé földhalmokat emeltek. A feltárások során egyre-másra kerültek olyan síregyüttesek elő, amelyek a halmok alatt nyugvó harcosokról vallanak. A sírmellékletek között előforduló jellegzetes támadófegyverek, az ún. II/a típusú nyélnyújtványos kardok, az ívelt élű lándzsahegyek, a nyilván harci baltának használt szárnyas balták, a Peschiera tőrök sorában jelentkező ún. D típusok e korszak legfontosabb jellemzői. De semmivel sem maradnak jelentőségükben ezek mögött a védőfegyverek, így pálcélingek, pajzsok, sisakok és lábvértek, melyek ebben az időszakban már a Kárpát-medencében is általánossá váltak.[8]

Ami a korszak települési rendszerét illeti, teljesen új forma a korai urnamezős kultúra területén a magaslati, jól védhető telephelyek kialakítása, melyekről az ott lakók még a távolabbi környéket is ellenőrzésük alatt

tarthatták. Egy-egy ilyen, a későbbiek során mesterséges erődítéssel is ellátott település környékén helyezkedtek el az egyszerű földművelők, állattenyésztők kisebb-nagyobb falvai vagy éppen ideiglenes, alkalomszerű telephelyei, mint amilyenhez a Harrer Pál utcai telepmaradvány is tartozhatott.[9]

A korszak gazdasági-társadalmi fejlődéséről annyit illik elmondani, hogy a széles, ferde árkolású edények kultúráját a Kárpát-medence nyugati felében élő, a halomsírokba temetkező harcosok uralma alatt álló, eléggé vegyes összetételű későbronzkori népesség alakította ki, kelet-magyarországi, hasonló korú kultúrák közreműködésével. Ezen a területen korábban soha nem nyilvánult meg a fejlődés olyan egysége, mint ebben a korszakban, s erre utalnak a kerámiának a nagy kiterjedésű régióban megtalálható, meglepően azonos elemei. Feltehetően arról van szó, hogy a megelőző későhalomsíros kor erőteljes, katonai színezetű vezetőrétege hatalmát nem csupán a Dunántúlra, hanem Délnyugat-Szlovákiára, a Fertő tó É-i térségére is kiterjesztette, de a kultúra expanziója elérte az Alföldet, sőt a Drávától D-re eső vidéket is.[10]

E népcsoport gazdasági bázisát a korszakban egyre erőteljesebbé váló differenciált bronzipar képezte, amelynek egyik központja Velemszentvid volt. Ekkor bontakozott ki a minden korábbit felülmúló kurdi típusú fémművesség, s a valamivel később föld alá kerülő kincsleletek tárgyainak zöme is már ebben a fejlődési szakaszban készült.[11] Bár e bronziparnak a mi területünket is érintő vonatkozásairól ma még alig tudunk, a Kárpát-medence nyugati és keleti régióját összefűző közlekedő-kereskedelmi tranzitok éppen ebben a térségben keresendők, a már említett dunai átkelők közelében.

A Harrer Pál utcai leletegyüttes közelebbi kapcsolatairól kell még szólnunk, mindenekelőtt a Pest és Fejér megyék területén fellelhető korabeli leletegyüttesekről, mint amilyen pl. a szomszédos Vízművek, Csór, Gárdony-Móricz Zsigmond utca vagy éppen Nadap-Jánoshegy anyaga.[12] Ezekben a leginkább a megelőző korszak későhalomsíros hagyományai dominálnak, s elvezetnek minket az ÉNy-i szomszédság Čaka-Mosonszolnok körével való összefüggésekhez. E telepmaradványokhoz olyan temetkezések tartoznak, mint pl. az Óbudán, a Nagytétényben, sajnos nem hiteles körülmények között előkerült harcos sír vagy a hasonló jellegű törökbálinti síregyüttes. E sírokban nyugvó harcosok világosan jelzik, hogy a főváros térségében is a már említett gazdasági-társadalmi folyamatokkal kell számolnunk, melyek végül is új irányba fordították a későbronzkor történeti fejlődését.[13]

Tisztáznunk kell még a Harrer Pál utcai gödör anyagának időrendi helyzetét, amely – ismervén ennek kulturális összefüggéseit – nem jelenthet megoldhatatlan feladatot. A fentiekben részletesen áttekintettük az urnamezős kultúra régibb szakaszának, a közölt leletünkkel egy körhöz tartozó leletcsoportjait, s megállapítottuk, hogy ezek a Dunántúl vonatkozásában a helyi urnamezős korszak második fázisát képviselik. Ennek relatív időrendjét a Reinecke szerinti BD periódus végében, valamint a HA1 periódusban határoztuk meg. E korszak abszolút számait illetően csak a meglehetősen csekély számú mediterrán párhuzamokhoz fordulhatunk, melyek hozzávetőlegesen az i.e. 12. sz.-ban engedik megállapítani az idézett második fázis idejét.[14]

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
BpR	Budapest Régiségei
Kőszegi 1979	*Kőszegi F.:* Nyugat-Magyarország története a későbronzkorban. 1979. kézirat
SlovArch	Slovenská Archeológia, Nitra
Tompa 1942	*Tompa F.:* A korai vaskor. BpTört. 1942.

Jegyzet

1. A kérdésre utaló részletesebb áttekintést lásd Kőszegi F.: Adatok a főváros korai vaskori történetéhez (Ha A–B). BpR 20 (1963), 12-; Későbronzkori kutatások a főváros térségében. BpR 22 (1971), 65; Kőszegi 1979.
2. Ld. a 3. kép 1–3, 5–6, 8–9, 11, 4. kép 1–2, 22, 6. kép 9–10, 7. kép I, 8. kép 2, 9. kép, 6. kép 7, 7. kép 2, 4. kép 6, 20, 6. kép 16–17, 21–22, 24, 15 stb.
3. Ld. a 3. kép 4, 14–16, 21, 4. kép 9, 5. kép 17, 8. kép 1, 10. kép, 3. kép 12, 4. kép 11–12, 6. kép 5.
4. Ld. a 3. kép 1, 5, 4. kép 27, 7. kép 3, 4. kép 3,7, 6. kép 8, 3. kép 13, 6. kép 1, 7. kép 1–2.
5. A Váli kultúrára vonatkozólag ld.: Patek E.: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien, Budapest 1968, Petres É.: Alba Regia 1 (1960) 17, Kőszegi 1979.
6. Kőszegi 1979.

7. A Čaka kultúrára vonatkozólag ld.: J. Paulik: SlovArch 10 (1962), 5ff, SlovArch 11 (1963), 26ff; Csorvára vonatkozólag ld.: Trogmayer O.: ActaArchHung 15 (1963), 85, Ld. továbbá: Kőszegi 1979.
8. A. Mozsolics: Bronzefunde aus Ungarn, Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely (sajtó alatt az Akadémiai Kiadónál).
9. Kőszegi F.: A dunántúli későbronzkor településtörténeti sajátosságai (szerkesztés alatt a szociálökonómiai tanulmánykötetben).
10. Kőszegi 1979.
11. Mozsolics A.: Bronzefunde aus Ungarn.
12. Budapest (III)-Vízművek: Tompa F.: BpTört I. 101ff; Csór: Petres É.: ActaArchHung 9 (1958) 302ff; Gárdony-Móricz Zsigmond u.: Petres É.: Alba Regia 2–3 (1961–1962), 140; Nadap-Jánoshegy: Közöletlen anyag a SzIM gyűjteményében.
13. Óbuda: Nagy G.: BpR 8 (1904), 154; Nagytétény: Tompa 1942 105; Törökbálint: Közöletlen leletek a MNM gyűjteményében.
14. A kronológiára vonatkozólag ld.: Kőszegi 1979.

FRIGYES KŐSZEGI

SPÄTBRONZEZEITLICHE FUNDE AUS DER HARRER PÁL UTCA

Im Herbest 1975 kam gelegentlich einer Rettungsgrabung in Óbuda, vor dem Haus Harrer-Pál-Gasse 8–10 unter einem römischen Backofen eine im grossen und ganzen ovale 100 cm tiefe Grube im Ausmass von 210X180 cm zum Vorschein. Schon in der obersten Schichte fanden wir in der Auffüllung der Grube ziemlich viel Keramik.

Die Keramik ist ziemlich homogen, der Farbe und Form nach einheitlich, daher bedeutet die Bestimmung des annähernden Alters der Grube und deren kulturelle Lage keine besondere Schwierigkeit. Das Keramikmaterial der Abfall-, eventuell Wohngrube kann aufgrund seiner eigenartigen formalen und ornamentalen Merkmale eindeutig in die spätbronzezeitliche Urnenfelder-Periode eingereiht werden, in jene Periode, die heute schon an mehreren Fundstellen im Raum der Hauptstadt, so auch im Bereich von Óbuda mehrfach vertreten ist. Auch das wichtigste Siedlungszentrum finden wir hier in der Nähe, im Abschnitt Békásmegyer–Csillaghegy an der Donau, im Hügelzug entlang des Stromes, mit einer Reihe von Siedlungen und Gräberfeldern.

Die Keramik des Fundortes ist in der Urnenfelder-Kultur der mittleren Donaugegend heimisch und einige charakteristische Typen gestatten uns, dieses Fundmaterial in die frühesten Fundkomplexen dieser Kultur einzureihen. In der SW-Slowakei stehen die Gruppen aus der zweiten Phase der Urnenfelder-Kultur in Čaka, in N-Österreich die von St. Margarethen-Siegendorf und die von Transdanubien, in der südlichen Grossen Ungarischen Tiefebene hingegen Csorva und Umkreis diesen Funden am nächsten. Ihre nächsten Beziehungen führen zu den zeitgenössischen Funden in den Komitaten Pest und Fejér, in denen die Traditonen der späten Hügelgräber noch sehr stark sind.

Aufgrund des Obigen ist es leicht, die chronologische Lage der Fundortes zu bestimmen; das Material der aufgezählten Fundstellen kann einheitlich als zur zweiten Phase der heimischen Urnenfelder-Kultur gehörend angenommen werden, die nach Reinecke annähernd mit dem Ende der BD bzw. mit der HAI-Periode gleichaltig ist. Mit absoluten Ziffern etwa das 12. Jh. v. u. Z.

Abbildungen

Abb. 1 Lageplan, sowie Profilbilder und Grundrisse
Abb. 2 Fotoaufnahmen von den gelegentlich der Öffnung der Grube wahrgenommenen Erscheinungen
Abb. 3–6 Schematische Zeichnungen von den gelegentlich der Erschließung der Grube ans Tageslicht gebrachten Tonmaterialien
Abb. 7 Wohlerhaltene und restaurierte Keramik aus der Auffüllung der Grube
Abb. 8 Wohlerhaltene Keramik aus der Füllerde der Grube
Abb. 9–11 Fotoaufnahmen wohlerhaltener Gefäße aus der Grube

Képjegyzék

1. kép Helyszínrajz, valamint metszet- és alaprajzok
2. kép A gödör kibontása során tapasztalt jelenségek
3–6. kép A gödör feltárása során előkerült cserépanyagról készült sematikus rajzok

7. kép Ép és rekonstruált kerámia a gödör kitöltéséből
8. kép Ép kerámia a gödör töltelékföldjéből
9–11. kép A gödörből származó ép edények

BP. III. HARRER P. U., 1975. 1 : 20

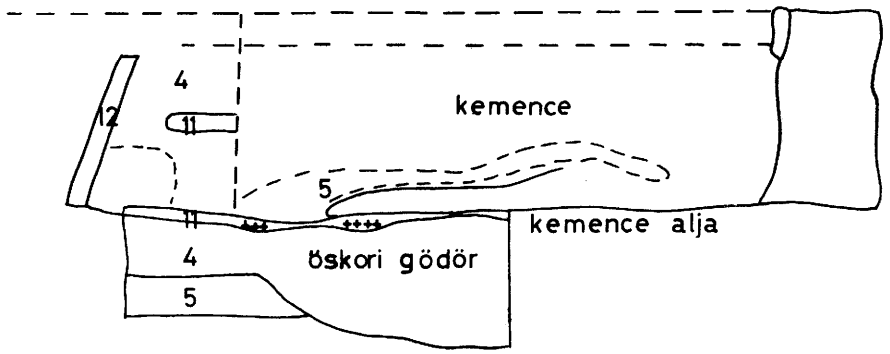

4: sötétbarna
5: sárga agyag
11: patics
12: tégla

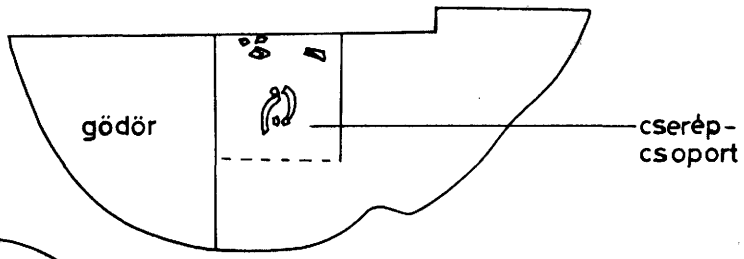

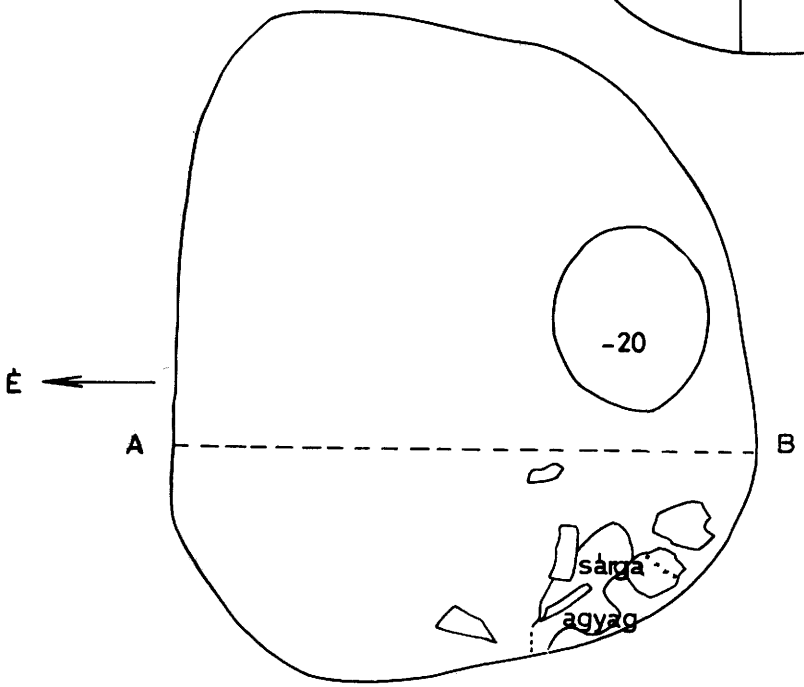

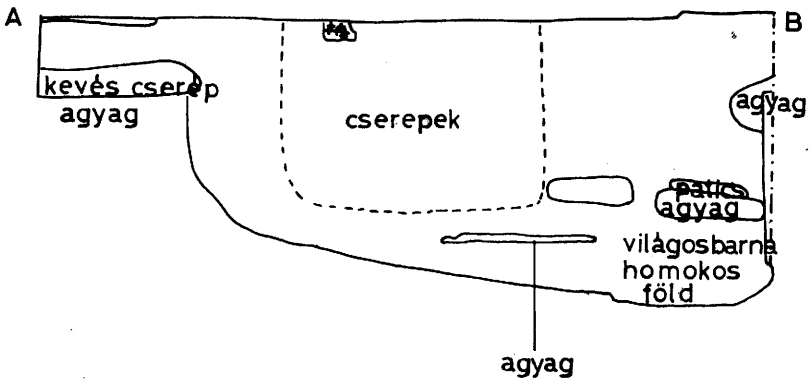

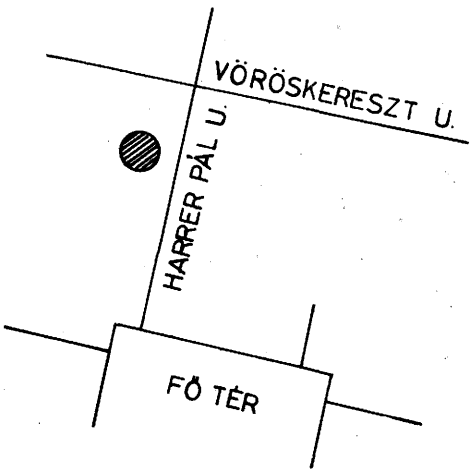

1

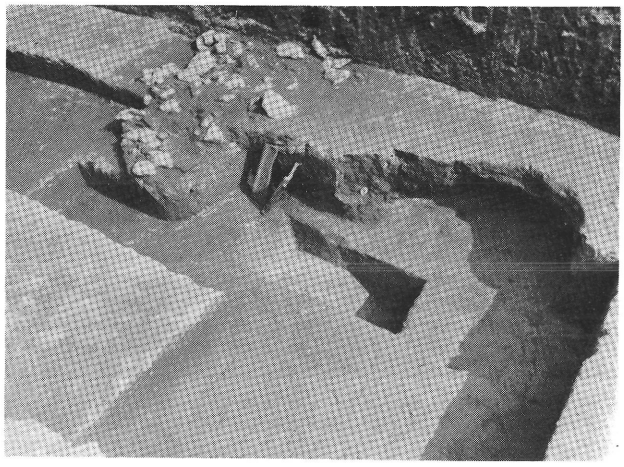

2/a

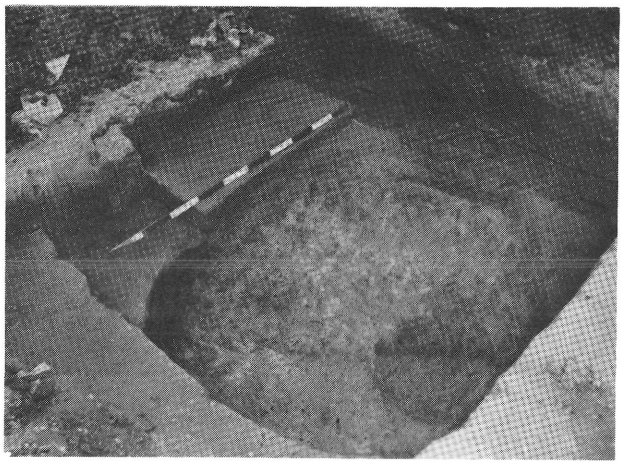

2/b

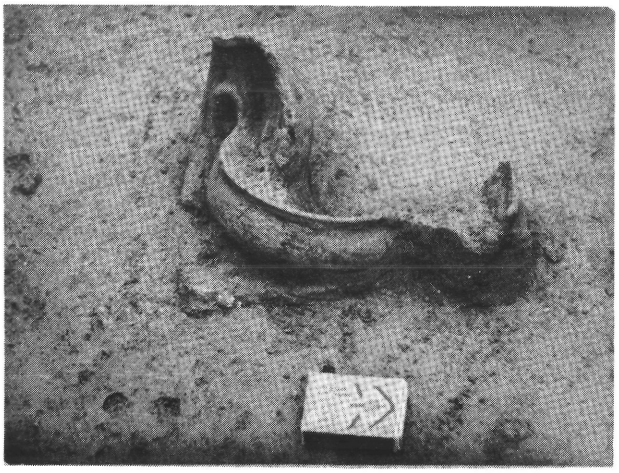

2/c

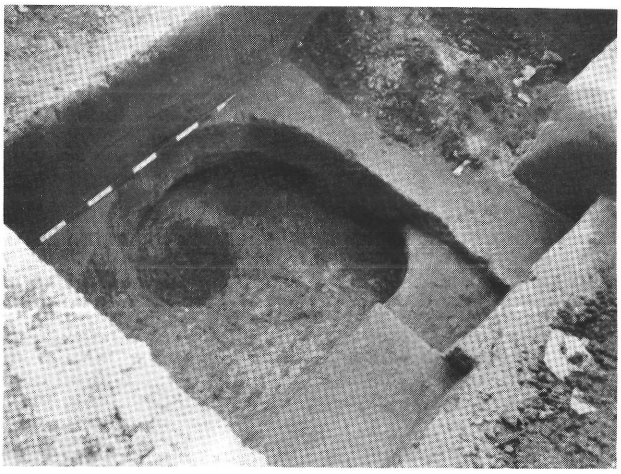

2/d

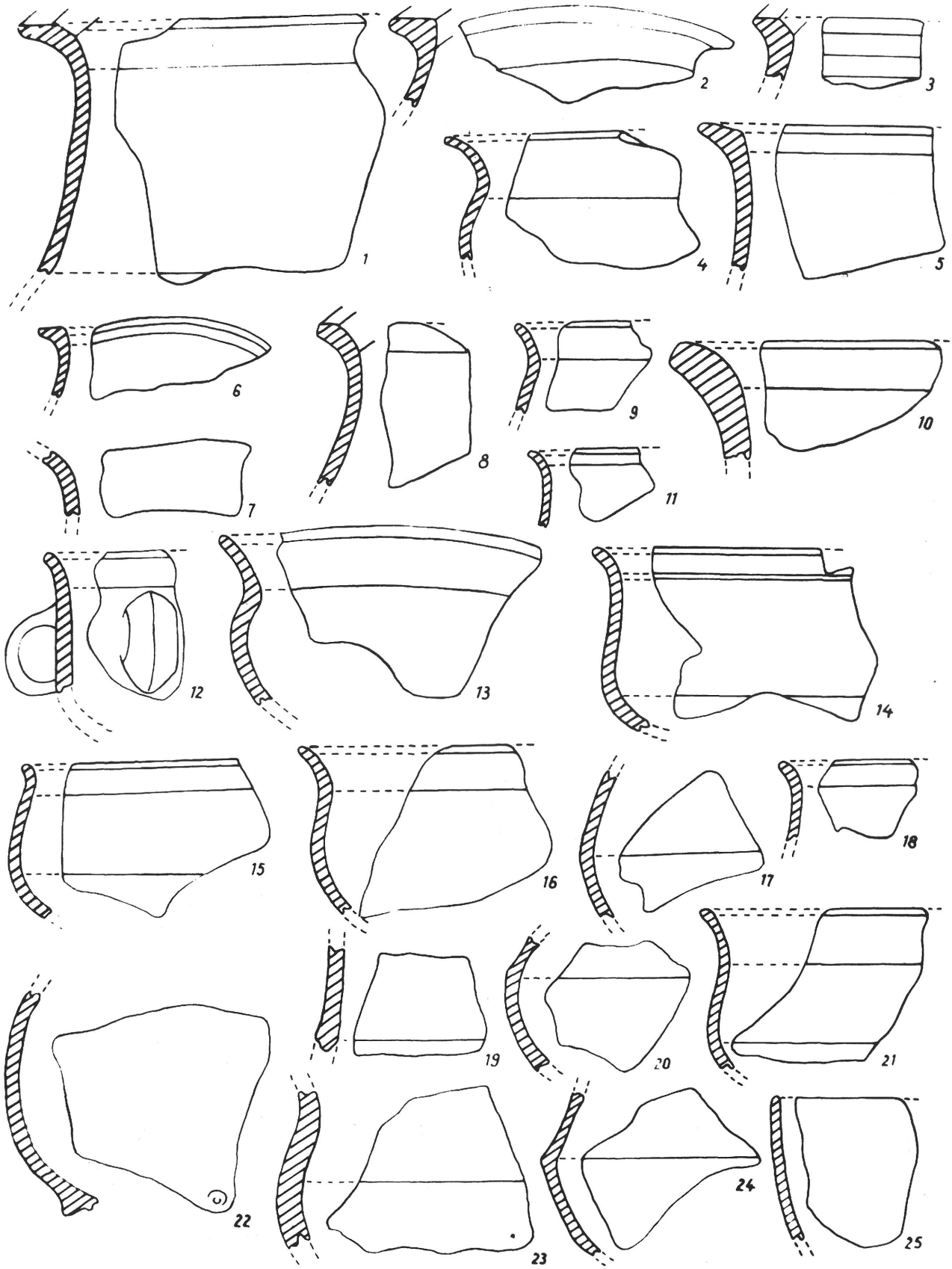

3

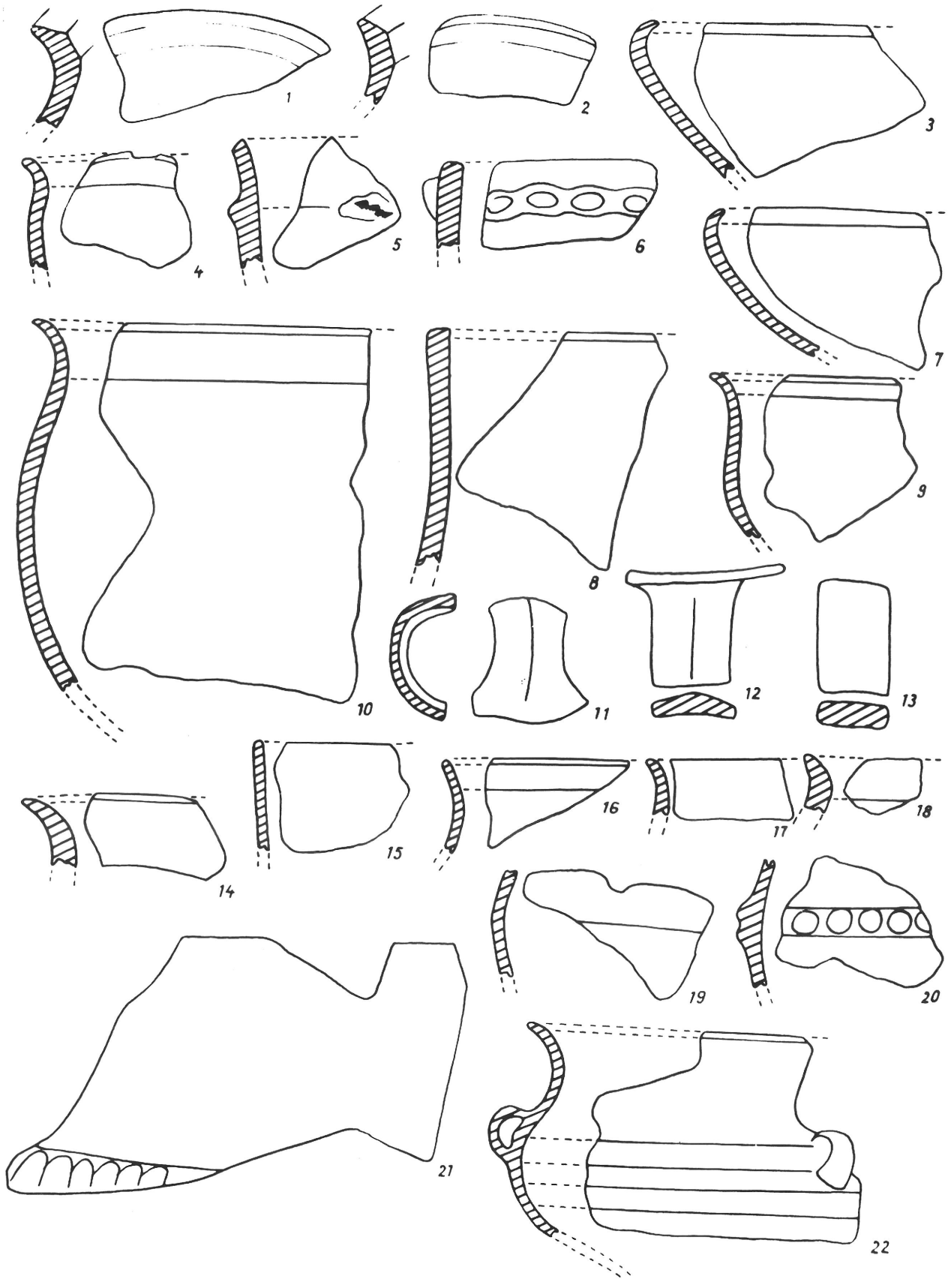

4

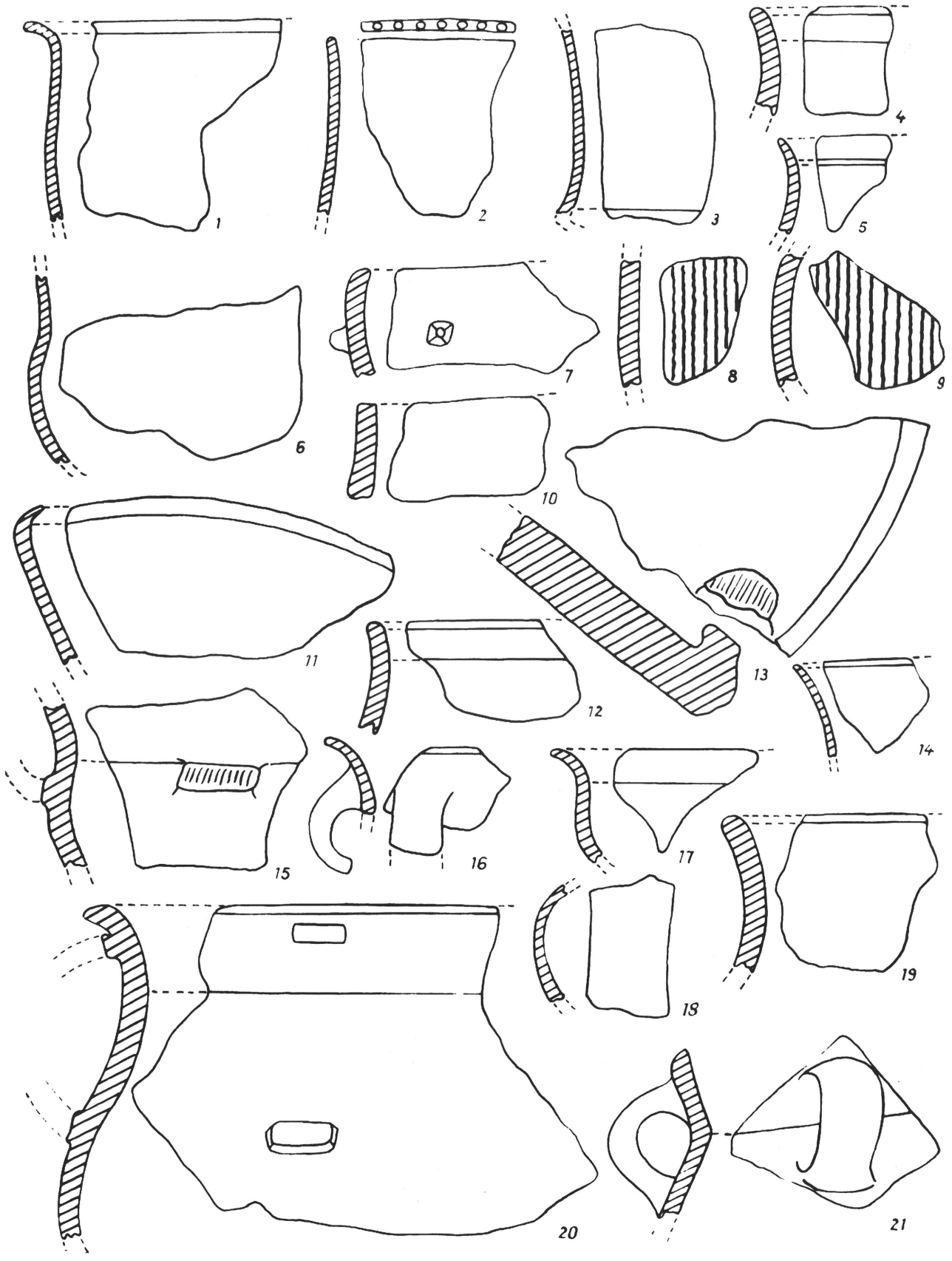

5

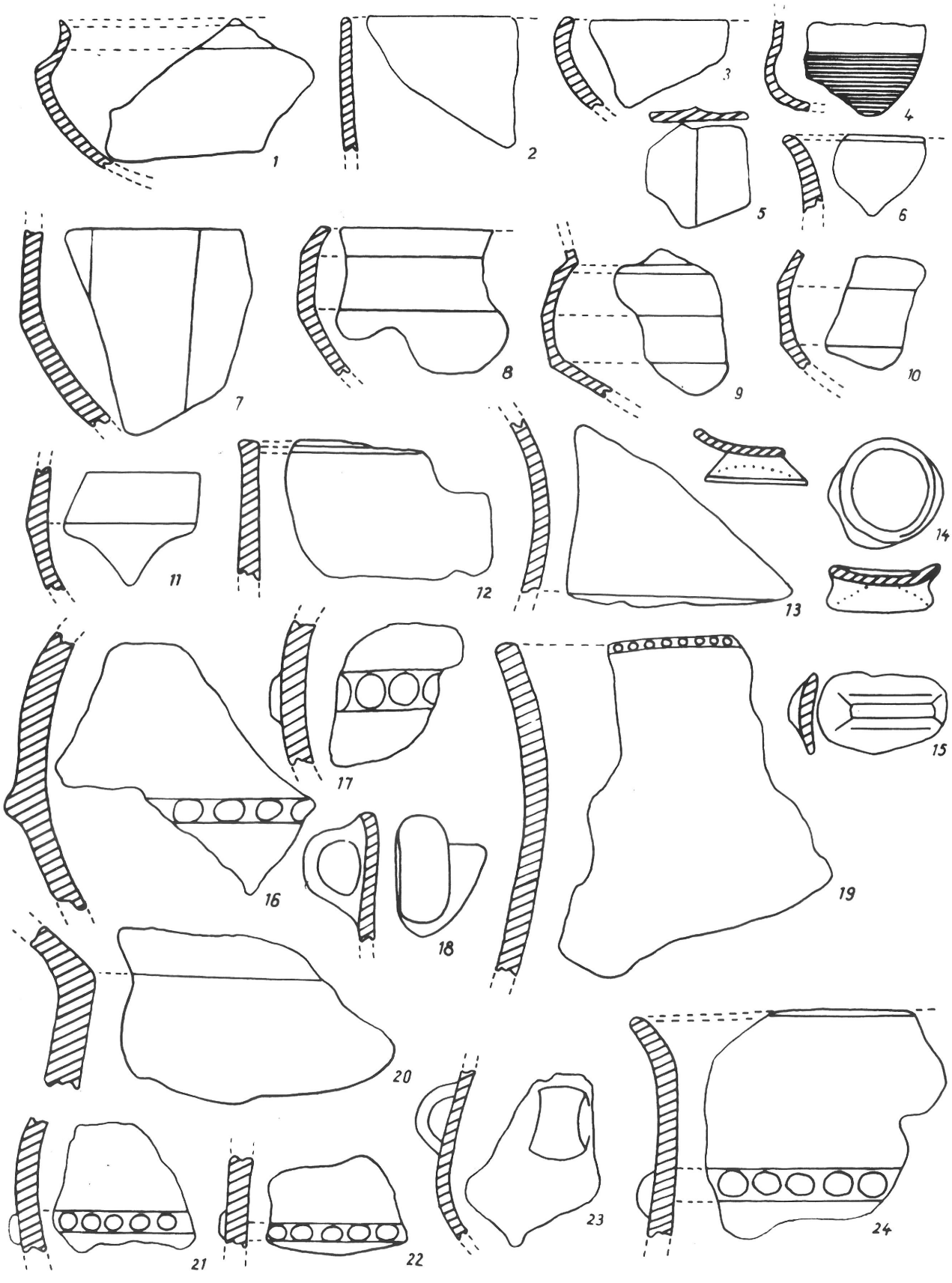

6

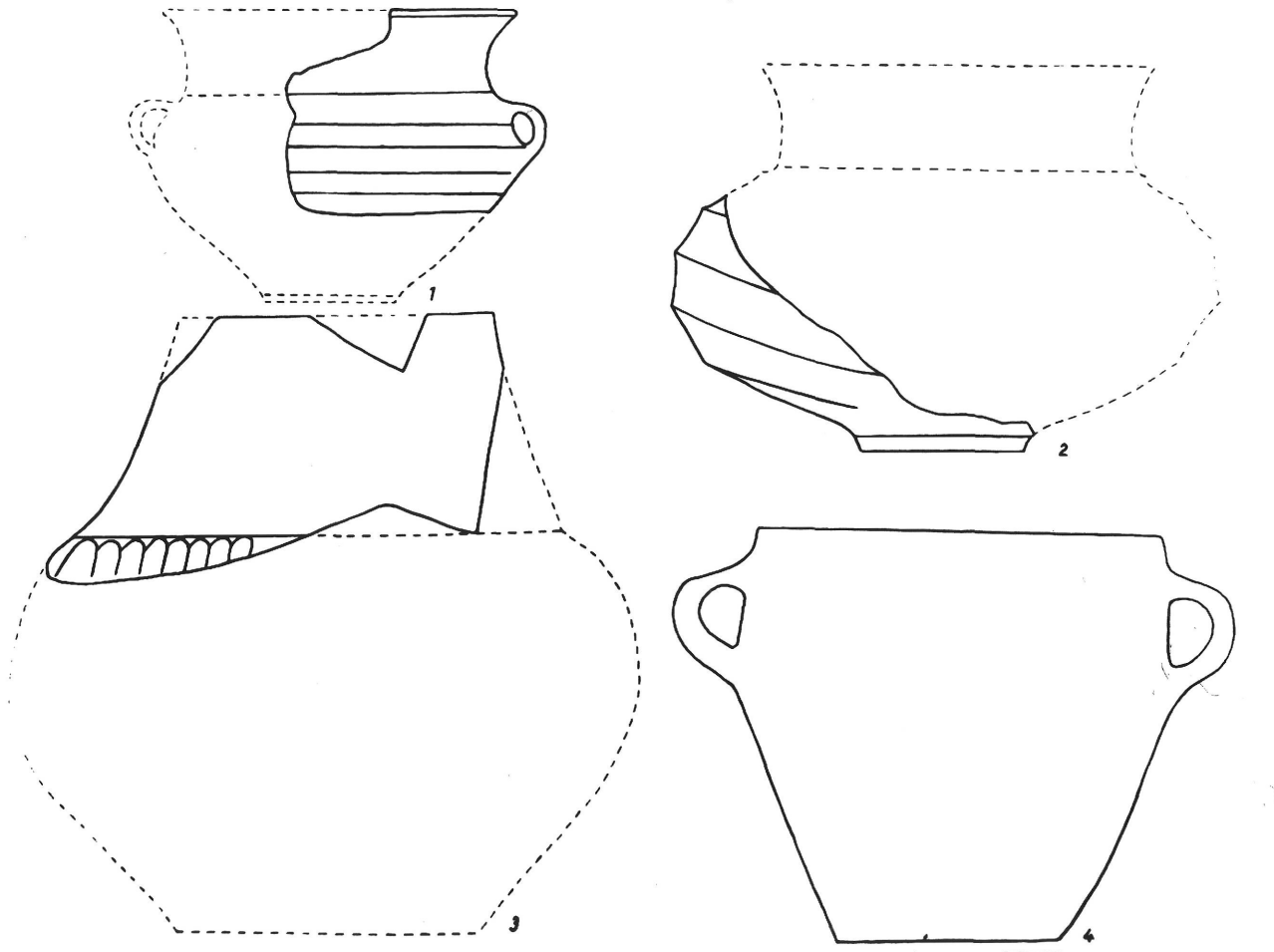

7

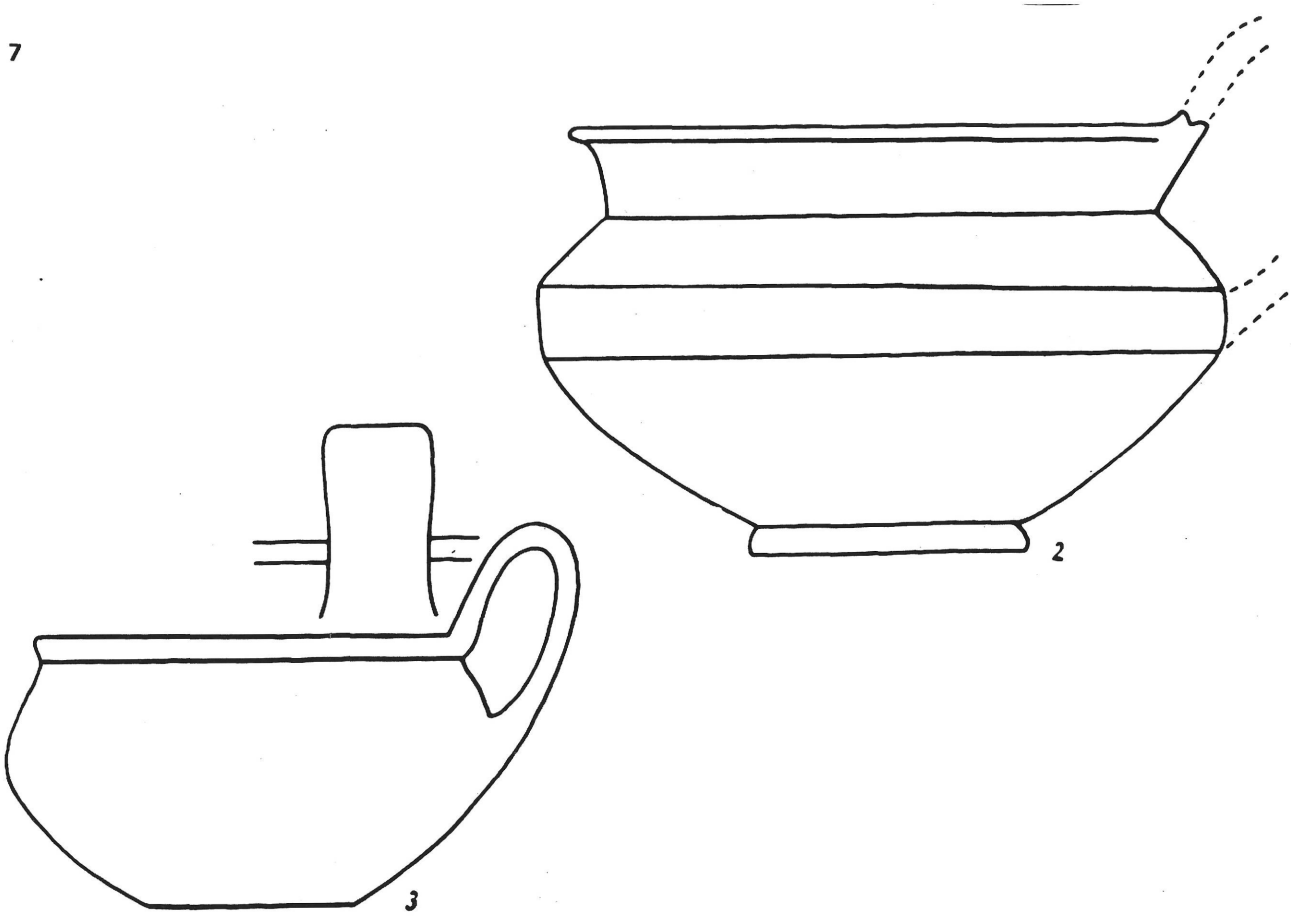

8

9

10

11

SZIRMAI KRISZTINA

AZ AQUINCUMI 2–3. SZ.-I LÉGIÓSTÁBOR PRAETENTURÁJA

Az új óbudai városrész rekonstrukciós földmunkái (közművesítések, újabb épületek alapozásai, útátépítések, az új felüljáró pilléralapozásai, ezen a területen is befejeződtek, így ez alkalommal a terület legújabb régészeti feldolgozására is sor kerülhet.[+]

Az aquincumi légióstábor praetentúrájának[1] *D-i része a via principalistól K-re és a via praetoriától D-re eső terület* – a mai elnevezések szerint – a Kórház utca É-i szomszédsága, a Flórián üzletközpont alapozási gödrének K-i részlete, a Föld utca–Pacsirta utca körzete, a Flórián tér Ny-i része, illetve a Polgár utca K-i felülete által határolt területen található.

A szóbanforgó terület Ny-i részén évek óta folyamatosan Kaba Melinda és Kocsis László végez kutatásokat a thermae maiores[2] és a légióstábor D-i kapuzata és közvetlen ÉK-i környékén[3], így a D-i praetentúra Ny-i sávjának régészeti értékelését tőlük várjuk.

A praetentúra D-i felületén említhető meg Bertalan Vilmosné korábbi leletmentése a Polgár utca 12. sz. ház pincéjében,[4] ahol római falakat talált.

Polgár utca 8–10. sz. alatti telkeken Kaba Melinda hitelesített KNy-i irányú római falat szinttel együtt, az utca K-i frontján, a Polgár utca 9. sz. ház pincéjében padozatmaradványt és a Polgár utca 7. sz. telken későrómai falakat rögzített.[5] Bertalanné a Polgár utca 7. sz. alatti telken az épülethez tartozó járószinten Af. 102.93 m-en Elagabal ezüstdénár bronzutánzatát találta és az épület K-i homlokzata előtt egy ÉD-i út részletét hitelesítette.[6]

Az 1972–1973-as évek kutatásai nyomán[7], a Polgár utca K-i frontján végzett leletmentések során Póczy Klára is több ponton hitelesítette a K-i táborfalat és a via sagularist.[8]

A Flórián tér–Tavasz utca sarkán 1949-ben és 1953-ban Szilágyi János által rögzített megfigyelések[9] nem korhatározó értékűek. Szilágyi János a Tavasz utca 15.–17. sz. ház udvarán egy KNy-i irányú utat és falat talált[10]

A praetentúra D-i részéről is sok és változatos kőemléket ismerünk.[10/A]

E kutatástörténeti összefoglaló után az alábbiakban említett munkahelyeinket – topográfiai sorrendben – a via praetoriától D-re haladva ismertetjük, és a praetentúra D-i részét, valamint az aquincumi 2.–3. sz.-i légióstábor teljes praetentúrájának jellemzőit értékeljük.

I. munkahely: Flórián tér–Kórház utca sarok.[11] (32. kép/I./1., 2.)

1. árok: ÉD-i irányú és 26 m hosszú. A K-i metszetfal mentén É-ról indulva az újkori pince 7.60 m hosszan megsemmisítette a régészeti jelenségeket. Az újkori feltöltés alatt átlag 1.10 m vastagságban téglatörmelékkel kevert szürke betöltés mutatkozott, mely egy KNy-i irányú 1.20 m széles alapfalat kiszedett, ennek alapárka a bolygatatlan sötétbarna, illetve a nyers, sárga földbe mélyült. A fal korát szint és megfelelő lelet hiányában már nem lehetett megállapítani. Ettől D-re újkori jelenségek mutatkoztak a nyers, sárga földben, majd 11.30 m szélességben átlag 80–90 cm vastag újkori feltöltés alatt jelentkezett a téglatörmelékkel kevert szürke betöltés, alatta különböző szinteken megmaradtak egy *K–Ny-i irányú úttest* agyagos földbe rakott kövei a bolygatatlan sárga földön. Az úttest legmagasabban megmaradt teteje Af. 104.06 m-n volt mérhető. Az úttest É-i, megmaradt szélén egy 23×25 cm átlag méretű kövekből megépített szintjét 25 cm vastag agyagos földdel megemelték, melyre egy 22 cm vastag, 55×90 cm méretű fehér, kemény mészkőből faragott kőlapot helyeztek. Az úttest D-i szélét az árokban nem lehetett hitelesíteni, az újkori közművek jelenléte miatt. (1. kép). Az úttestmaradvány közepe táján egy K–Ny-i irányú kőfalas csatorna került elő. A csatornafalak sárgás-fehér, közepes méretű kövekből készültek, kötőanyaga: sóderes föld. A csatornafalak 65–70 cm szélesek, a csatorna belvilága: 80 cm. A csatornafalakat igen mélyre alapozták a nyers, sárga földbe. A csatorna alját omlásveszély miatt már nem lehetett megkeresni, csak Af. 102.70 m-ig mélyíthettünk.

Megjegyezzük, hogy topográfiailag e csatorna Ny-i szakaszát 1973-ban az üzletközpont alapozási gödrének F–F/1 jelű metszetében a principia kapuzata K-i nyílásán, áthaladó csatornaszakasz kibontásánál már hitelesítettük Af. 102.32 m-en.[12]

Jelentősebb lelet a kiszedett faltól D-re, a szürke, téglatörmelékes betöltésből: Drag. 33. típusú rheinzaberni csésze perem-oldaltöredéke.[13] Ltsz.: 78.4.1.

2. árok: KNy-i irányú, 9.40 m hosszú. Az újkori közművek földmunkáival elpusztították a felület régészeti adatainak nagy részét. Ezek szedték ki az 1.60 m széles ÉD-i és az ezzel sarkot képező KNy-i irányú falat. A felület Ny-i részén egy ÉK–DNy-i irányú kőfalas csatorna kis szakaszát rögzítettük 40 cm hosszan Af. 103.20 m-en. A csatornafal 25 cm széles, sárgás-fehér anyagú kövekből épült. Kötőanyag: agyagos föld. Az újkori bolygatás bontotta el a csatornát. A csatorna belvilága: 27 cm. A csatorna részletét és a többi jelenséget helyenként a sárga, nyers bolygatatlan földbe mélyülő újkori beásások megsemmisítették.

Említésre méltó *leletek: Az árok Ny-i részén, a téglatörmelékes felület körüli mélyítésből 2.60–2.70 m között:* Drag. 33. típusú rheinzaberni csésze perem-oldaltöredéke. Ltsz.: 78.4.8. Imbrextöredék LEG II AD bélyeggel.[14] Ltsz.: 78.4.11. *Padka elbontásából:* kiegészített tál. Kívül-belül narancs színű, barnás bevonatos. Oldalán bepecsételt két sor levélminta és két sor sűrűn fogazott girland.[14/a] Keményre iszapolt. Ltsz.: 78.4.34. (2. kép, 1.)

Tehát az I/1. munkahelyen a principiát és a porta praetoriát összekötő 2.–3. sz.-i via praetoria maradványát a kőfalas csatornával együtt hitelesítettük. E jelen-

ségtől ÉNy-ra (I/2. mh.) pontosabb datálásra alkalmatlan csatornaszakaszt találtunk.

II. munkahely: Kórház utca 8–10. szemben.[15] (32. kép. II/1–2.)

1. árok: ÉD-i irányú és 15.60 m hosszú. A K-i metszetnél É-ról haladva a mély, újkori feltöltés alatt faszénnel kevert szürke feltöltés mutatkozott, melyet egy agyagos, szürke kevert föld váltott fel. A kétfajta szürke betöltés határán At. 103.36 m-en egy 25–35 cm vastag agyagpadló maradványt rögzítettünk 60 cm hosszan. Az árok É-i szélétől mérve 1 m-re délre egy K–Ny-i fal jelentkezett 50–55 cm szélességben. Közepes méretű mészkövekből épült, tegulatöredéket is felhasználtak az építéséhez. Kötőanyag: habarcs. A hozzátartozó É–D-i irányú fal, megegyező technikával és 80 cm szélességben készült. (3. kép) A KNy-i falszakasztól D-re 3–4 cm vastag habarcspadló alapozás maradt meg Af. 102.18 m-en, melyet a K-i metszetfal mentén egy 1 m széles KNy-i irányú kiszedett fal követhető. E falat a rétegtani megfigyelések alapján a késő római korban szedték ki, alapárka a sötétbarna, bolygatatlan földbe mélyül. A kiszedett faltól D-re a későrómai betöltés elpusztította a padozatot és 2.40 m-es belvilággal a helyiség D-i, KNy-i irányú fala kiszedett állapotban jelentkezett. Ettől D-re az újkori betöltés alatt faszenes szürke betöltést figyeltünk meg, mely alatt 4 cm vastag sóderes réteg udvar jelenlétére utalva mutatkozott a sötétbarna, bolygatatlan földön.

Érdemleges *lelet* nem került elő.

2. árok: ÉD-i irányú, hossza: 14.60 m. É-ról indulva a K-i metszet mentén a mély, újkori feltöltés alatt téglatörmelékes, szürke betöltés húzódott, mely alatt az árok É-i végében Af. 103.39 m-en egysoros, agyagos földbe rakott lapos kövekből álló kövezés mutatkozott az agyagos földön 50 m hosszan, mely topográfiailag a via praetoria korábbi részét képviselhette. Ettől D-re az újkori feltöltést sóderrel kevert szürke betöltés követte a KNy-i irányú falig, a kiásás mélységéig. (4. kép). A fal 50 cm széles, közepes méretű mészkövekből épült, téglatöredéket is felhasználtak az építéséhez. Kötőanyag: habarcs, alapfala földbe rakott kövekből áll. E KNy-i irányú osztófaltól D-re a K-i metszet mentén az előzővel megegyező faltechnikájú ÉD-i irányú fal húzódott a metszetfal alá. Igy a teljes szélesség már nem volt megállapítható. Az alapfal tetején – felületileg kis méretben – egy terrazzopadló maradványt hitelesítettünk Af. 104.40 m-en. E terrezzopadlós helyiséget D-ről az előbbiekkel megegyező technikájú és 50 cm széles KNy-i falat zárta. Ettől D-re, a K-i metszetnél az ÉD-i fal jelentkezett tovább, de itt már a késörómai, sóderrel kevert betöltés települt a fal felett, így a helyiség padozatára már nincs adatunk.

Említésre méltó *lelet*anyag a *szürke, kevert sóderos betöltésből:* Dörzstál peremtöredéke, belül zöldmázas, kívül téglaszínű. Vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 78.16.4. Drag. 43 típusú rheinzaberni tál perem-oldaltöredéke. Ltsz.: 78.16.5.

Ezen a munkahelyen az 1. árokban egy helyen egy korai szintet dokumentáltunk és egy épület négy különböző méretű helyiségrészletét tártuk fel. A megmaradt agyagpadozat szerint a Traianus-Hadrianus kori légiótábor egyik – eddig nem ismert – belső épületének részletét hitelesítettük. A 2. árokban esetleg ugyanannak az épületnek a Ny-i helyiségrészleteit tártuk fel és É-ról pedig a via praetoria újabb szakaszát. (Ld. I. mh.) 9 m szélességben. A 2. árokban a terrazzópadlós helyiség maradványa a 3. század végi 4. század elejei építkezésekhez köthető.

III. munkahely: Kórház utca–Polgár utca sarok.[16] (32. kép 2., III. 1–2.)

1. árok: ÉD-i irányú árok. Hossza: 4.90 m. Az árokban Bertalan Vilmosné egy ÉD-i irányú középkori falat figyelt meg. Ez alatt egy KNy-i és ÉD-i római falmaradvány húzódott. A római falsarokból az alaprészt földbe rakták, a felmenő részéből egy sor habarcsba rakott kő maradt meg. (5. kép) A falnál későbbi terrazzópadló-alapozást a K-i metszetben 1.20 m hosszan és 6–8 cm vastagságban figyeltük meg.

Érdemleges *lelet* nem került elő.

2. árok részlete: ÉD-i irányú, 4 m hosszú. Az árok tengelyvonalában egy ÉD-i 80 cm széles fal húzódik, É-i részét Póczy Klára hitelesítette.

Az árok É-i részén egy KNy-i irányú falat dokumentáltunk 50 cm szélességben. Faltechnika: földbe rakott kövekből áll. Az árok Ny-i metszete szerint a KNy-i irányú fal D-i oldalán fehér vakolatot figyeltünk meg 40 cm hosszan és 20 mm vastagságban. E faltól D-re, az árok végéig 10 cm vastagságban egy agyagpadlót hitelesítettünk Af. 104.93 m szinten.

Érdemleges *lelet* nem került elő.

Tehát az 1. árokban a rétegtani adatok alapján feltehetően a 3. sz. második felére a 4. sz. elejére keltezhető terrazzopadlót figyeltünk meg. A 2. árokban egy későbbi, vakolt falú agyagpadlós helyiségrészletet rögzítettünk, melynek rétegtani adata alapján valószínűleg a 4. sz. végei esetleg az 5. sz. elejei építkezésekhez köthető.

IV. munkahely: Flórián üzletközpont alapozási gödrének keleti oldalának részlete (G–I. metszet)[17] (32. kép. IV.)

Az alapozási gödör K-i oldalának (6. kép) É-i részletét a H–H/1 metszet mutatja. (7. kép) Hossza: 9.50 m. É-ról indulva az újkori, mély betöltés az ÉD-i irányú „A" fal É-i részét is elbontotta. Az „A" fal felmenő része, a zoklitól mérve 98 cm magasan maradt meg. A fal követ 30X30 cm átl. méretű mész- és homokkövekből faragták és habarcsba rakták. Ezt a falat egy korábbi, ÉD-i irányú, két sor agyagba rakott alapfalra alapozták. A felső fal kötőanyaga: habarcs. Az eredeti falszélességet csak a déli felén egy kis helyen lehetett megfigyelni: 1.25 m. A fal szakaszát részben az újkori beásás, részben az alapozási gödör kialakításakor bontották el. E faltól K-re, a metszet mentén, mély, újkori feltöltés alatt egy 20 cm vastag terrazzopadló jelentkezett 9,5 m hosszúságban, 25 cm vastag kőalapozással. (Af. 103.62 m-en) A terrazzopadló alatt 1.15 m magas a fűtőtér. Az alsó terrazzo 8 cm vastag, erre állították rá a különböző magasságban megmaradt 1 cm vastag terrazzoval megkötött, átlag 26–30 cm méretű téglákból megépített és andezitből, illetve trachitból faragott fűtőoszlopot, több sorban. A fűtőoszlopok között faszénnel ke-

vert szürke betöltés húzódott. Az alsó terrazzo 8–10 cm vastag kőalapozással a nyers, sárga földbe mélyült. Az alsó terrazzo teljes metszethosszban megmaradt.

Az alapozási gödör további, D-i szakaszán a következő D-i helyiség É-i, KNy-i irányú falának („B") részletét tártuk fel 1.50 m hosszan és 1.25 m szélességben. A helyiség Ny-i zárófalát („C") csak 7 m hosszan követtük 1.20 m szélességben. Ez az ÉD-i irányú fal képezte az előző (É-i) helyiség Ny-i zárófalát is. Itt is a két sor korai visszabontott alapfalra alapoztak. A ráépült fal kötőanyaga: habarcs. A tegulasorba felhasznált tegulák vastagsága: átlag 65, illetve 75 mm. Ezeket D-felé fokozatosan kiszedték. A felmenő részéhez egy 96X70 cm méretű barnás színű mészkőblokkot is felhasználtak, mely 57 cm vastag. E falból Ny-ra ágazik az előzővel megegyező faltechnikájú „D" fal, melyet ugyancsak a korábbi, kétsoros, visszabontott agyagba rakott alapfalra alapoztak. A fal felmenő részét itt 72 cm szélességben hitelesítettük, kötőanyag: habarcs. E fal felmenő részén, a Ny-i falsíkon 20–27 cm magasságban és 24 mm vastagságban megmaradt az ún. vízes helyiségekre jellemző terrazzós burkolat. A „B" , a „C" és az „E" jelű fal határolta az észak–déli irányban 9.50 m belvilágú padlófűtéses helyiséget, melynek eredeti padlója már az újkori bolygatások által teljesen elpusztult. A „B" faltól É-ra a G–G/1 metszet részlete szerint a mély, újkori betöltés alatt szürke, téglatörmelékes a betöltés, az alsó terrazzopadlón álló téglákból megépített fűtőoszlopok maradványáig. Az omlásveszély miatt keletebbre a még álló épületek miatt sem lehetett földmunkát végezni. Az alsó terrazzopadlón, az egyik fűtőoszlop alját egy 32 mm vastag ún. lábas tegula képezte, melyen COH VII BR bélyeg volt olvasható.[18] A helyiség déli zárófalának csak az É-i részét sikerült felkutatnunk 25–30 cm szélességben, jelölése „E" fal, mely a „C" fal D-i folytatásával sarkot alkot.

A „C" faltól Ny-ra és a „D" faltól D-re egy támpilléres apszist építettek hozzá. (8. kép, 3.) Az apszis mérthető belvilága, ÉD-i irányban 4.60 m. Az apszis fala helyenként 90 cm széles, nyers, homokos földre alapozták. Felmenő része: 72 cm, a kövek között két sor vízszintesen elhelyezett tegulát raktak. Kötőanyag: téglatörmelékes habarcs. Az apszisos helyiség belső terének kibontásánál már másodlagos feltöltést hitelesítettünk. A nyers, homokos betöltésen öt nagyobb szabálytalan alakú, lapos kő feküdt, mely alatt sűrűn hornyolt tegulatöredékeket találtunk.

Az É-i támpillér 102X75 cm méretű, szintén ezt a téglasoros építkezést tanúsítja. E támpillértől keletre az apszis belsejében 64X71X27 cm méretű feltehetően szerkezeti funkciót őrző kőblokk mutatkozott. A D-i támpillér mérete: 75X60 cm. E vonalban jelentkező, azonos funkciójú kőtömb 75X55 cm méretű. Ezeket a kőtömböket habarcsos, téglatörmelékes rétegre alapozták.

A „C" falat 5.60 m hosszan D-ről kiszedték, majd ismét megmaradt a további, D-i szakasz. Ehhez épült Ny felé az „F" jelű KNy-i irányú fal, melynek csak az É-i, 30 cm széles részét tártuk fel. Az „F" fallal sarkot alkot ÉD-i irányban a „G" fal, mely 1.10 m széles falat a korábbi, földbe rakott, visszabontott alapfal utolsó sorára alapoztak. (8. kép. 1.) Ezt a falat ED-i irányban 6.25 m hosszan követtük, majd délről a „H" fal csatlakozott KNy-i irányban. Az „F–G–H" falak egy terrazzopadlós helyiséget határoltak. Ugyancsak terrazzopadlós helyiség részletét hitelesítettük az előbb említett helyiségtől D-re. A „C" fal vonalában jelentkezett egy ÉD-i irányú „I" fal 1.50 m szélességben, mely a KNy-i „J" jelű, 80 cm széles fallal együtt sarkot alkot. (8. kép. 2)

Az alapozási gödör D-i metszetét alkotó E–E/1 metszet K-i végében[19] egy ÉD-i irányú, 80 cm széles fal jelentkezett habarcsos kötőanyaggal. Ezt a falat is egy visszabontott korábbi alapfalra alapozták, melyből a legalsó kősor maradt meg.

Említésre méltó *lelet: A H–H/1 metszet betöltéséből a fűtőoszlopok között* egy téglaszínű alapon zöldmázas, galléros korsó nyak-oldaltöredéke volt. Belül szürke anyagú. Ltsz.: 78.12.2.

A régészeti dokumentálás után a felsőbb szintű határozat értelmében a tetrapylonnal egyidőben a falakat szétbontották,[19/a] további munkára lehetőség nem volt.

Ezen a munkahelyen a Domitianus kori falmaradványokon kívül a Traianus-Hadrianus kori emlékeit hitelesítettük, melyek egy nagyobb épületkomplexus – ma már tudjuk, hogy a thermae maiores – nyugati traktusrészletét dokumentáltuk hét helyiségrészlettel. Ezen kívül egy későrómai támpilléres apszis maradványát mértük be, melynek pontosabb keltezésére nincs módunk.

V. munkahely: Flórián tér – üzletközponttól K-re.[20] *(9. kép és 32. kép V/1–4.)*

1. árok: KNy-i irányú, 26 m hosszú. *Az árok K-i metszetének és a D-i rábontás K-i metszetének (C–D) leírása:* Hossza: 8.80 m. A mély, újkori feltöltés alatt a téglatörmelékes, szürke, kevert római betöltés jelentkezett. Az É-i részben, az alján helyenként tegulamaradványok és sóderes réteg részlete mutatkoztak, ez a metszet nagyobb részén, a téglatörmelékes szint lehúzódik a kiásás határáig. Ebben tünt fel egy KNy-i irányú, 45 cm széles fal teteje. A metszet D-i végében, a részben már sóderes betöltésre alapozták a „B" jelű KNy-i irányú, szélességéből 70 cm mutató alapfalat.

D-i rábontás: Az 1. árok DK-i részén mélyítettünk. A rábontás D-i részében egy ÉD-i irányú, habarccsal megkötött, „A" jelű fal jelentkezett, melynek Ny-i széle a Ny-i metszet alá húzódik. A falat szabályosan faragott, fehér mészkövekből és téglasorokból építették. Mérhető szélessége: 70 cm. K-i falsíkját helyenként terrazzós vakolat borítja. Az „A" fallal egybeépült KNy-i irányú „B" fal, mely sárgás-fehér mészkövekből épült és az É-i falsík mentén jól látható, hogy két-három sor 20–50 mm vastag tegulát fektettek egymásra. Kötőanyag: habarcs. Helyenként az É-i falsík mentén belső, fehér vakolatmaradványt hitelesítettünk. Mérhető szélessége: 90 cm, ugyanis a fal D-i széle a D-i metszet alá fut. Ezt a „B" falat egy korábbi azonos irányú falra alapozták. Sárgás-fehér mészkövekből építették kötőanyaga: habarcs. A „B" fal korábbi részéből egy ÉD-i irányú „C" jelű fal maradt meg É felé. Szélessége: 60 cm. Faltechni-

ka megegyezik a „B" fal korábbi részével. A „C" fal egy méter széles szakasza bejáratként funkcionált. A bejárattól K-re a sóderes, belső udvarrészt fedő eredeti kőlap részlete megmaradt Af. 102.88 m-en. A bejáratot É-ról már az előbbiekkel megegyező faltechnikájú, „C" jelű falszakasz határolja 1.10 m szélességben. (10. kép. 1.)

Említésre méltó *lelet*anyag: *Az 1. árok D-i rábontásának keleti bővítésében a szürke, kevert betöltésből 1,50–2 m között:* Venus terrakotta szobrocska alsó része, jobb oldalán kagylóval.[21] Ltsz.: 80.2.205. *1. árok D-i rábontás:* Edény vízszintesen kihajló, ívelt profilú peremtöredéke. Szürke, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.2.86. (11. kép, 23.) Edény galléros perem-oldaltöredéke. Téglaszínű, kívül sárgás-zöld mázfoltokkal. Ltsz.: 80.2.211. *A D-i rábontásból, a szürke, kevert betöltésből 1.60–1.80 m között:* Severuskori, rheinzaberni sigillata perem-oldaltöredéke tojásfüzér-sorral. Ltsz.: 80. 2.279.[22] (12. kép, 2.) Zöld mázas edénytöredékek. Ltsz.: 80.2.280–282.

Két periódus maradványait hitelesítettük, melyek a rétegtani és a korábbi megfigyelések alapján részben egy korábbi, Domitianus-kori kőfalas építkezés maradványaira alapozták a Traianus-Hadrianus kori téglasoros faltechnikával ellátott helyiségeket.

1. árok: A „C" jelű ÉD-i irányú fal épült hozzá a KNy-i irányú „D" jelű, a „C" jelű falllal megegyező szélességű és technikájú falhoz, melynek É-i falsíkján a fehér vakolat az 1. árok D-i metszet-részlete szerint 3.60 m hosszan és 1.30 m magasan maradt meg. (10. kép, 3.) A „D" falat részben egy korai alapfalra alapozták a C–D metszet szerint. A „D" faltól ÉK-re egy kőlapos udvarszint részletét hitelesítettük, melyet K-ről egy ÉD-i irányú, „E" jelű, az előbbiekkel azonos technikájú fal határolt. Az „E" fal bejáratánál 1.50 m hosszan maradt meg Af. 103.85 m-en a 80 cm széles küszöbkő. Az „E" fal Ny-i falsíkjánál egy ÉD-i irányú fűtőcsatornát képeztek ki 1.20 m belvilággal. Ehhez a fűtőcsatornához tartozik még a KNy-i irányú, illetve az ÉK–DNy-i irányú fűtőcsatorna azonos belvilággal. (10. kép, 2.) A fűtőcsatorna-rendszer felső terrazzopadozata Af. 104.09–27 m-en jelentkezett. A fűtőcsatornák oldalát vakolták, alját sóderes, habarcsos szint képezte, melyre köralakú trachitból készült fűtőoszlopokat állítottak. A fűtőcsatorna falát lapos, palás kövekből, tegulákból építették, kötőanyag: habarcs. A fűtőcsatorna rendszertől DNy-ra korábbi szintek is jelentkeztek pl. Af. 103.08 m-en egy 6 cm vastag terrazzopadló maradványa, melyhez tartozó KNy-i, illetve ÉD-i irányú sarokfalát az 1. árok D-i felében hitelesítettük. A korábbi épületmaradványok keményre faragott mészkövekből épültek, átlagos méretük 33–39 cm. Kötőanyag: habarcs. Az árok É-i részén viszont egy 20–25 cm széles, KNy-i irányú fűtőcsatorna Ny-i falát figyeltük meg. A fűtőcsatorna további maradványait elpusztították. E jelenségtől Ny-ra egy ÉD-i irányú, 20 cm belvilágú, téglalapos csatornát bontottunk ki. Falait kisebb kövekből építették, kötőanyaga: terrazzos habarcs. A csatorna É-i részét elbontották a későbbi építkezések. Közvetlenül a csatornától Ny-ra előkerült a fűtőcsatornás helyiség Ny-i „F" jelű zárófala 60–62 cm szélességben. Atlagosan 30X12 cm méretű kövekből épült, kötőanyag: habarcs. Az „F" fal Ny-i falsíkját 40 mm vastag terrazzós bevonat borítja. A következő, Ny-i helyiséget kb. 50X50 cm méretű téglákkal rakták ki Af. 103.92 m-en. Kötőanyag: habarcs. A tegulákat is terrazzós habarcsba alapozták, nagyobbrészt kiszedték. A helyiség D-i és Ny-i „G" jelű zárófalát is hitelesítettük. Belvilága KNy-i irányban: 5 m.

Jelentősebb *leletek: 1. árok Ny-i vége, a szürke, kevert földből 1.20–1.40 m között:* Zöldmázas edénytöredékek. Ltsz.: 80.2.91.–94. Stukkódarab kannellurázott oszloprészlettel. Ltsz.: 80.2.164. *1. árok K-i vége, szürke betöltésből 1.30–1.80 m között:* Tál ferdén kihajló perem-oldaltöredéke. Kívül-belül mészbevonatos. Ltsz.: 80.2.51. (11. kép, 20.) II. Constantinus érméje.[23] Ltsz.: 80.2.1. Fültöredék két vájattal. Téglaszínű alapon, sárgás-zöld mázzal. Ltsz.: 80.2.12. *A szürke kevert betöltésből 1.80–2.30 m között:* Peremes tegulatöredék, planta pedisben LEG II AD PF bélyegzővel.[24] Ltsz.: 80.2.71. Edénytöredékek sárgás-zöld mázzal. Ltsz.: 80.2.126–128. 3. sz.-i üvegpohár töredékei tüske díszekkel.[24/a] Vékonyfalú, fehér, irizált. Ltsz.: 80.2.172. *A szürke, kevert betöltésből 2.40–2.50 m között:* 3. sz.-i üvegpohár perem-oldaltöredéke. Fehér, vékonyfalú. Ltsz.: 80.2.43. (12. kép, 4.) *A szürke, kevert betöltésből 2,40–2,60 m között:* 4. sz.-i üvegpohár benyomott köralakú díszekkel. Vastagfalú, fehér. Ltsz.: 80. 2.42. (12. kép, 2) 4. sz.-i üvegedény oldaltöredéke bemélyített sűrű, mandula alakú díszekkel, kérbefutó többszörös hornyolással. Fehér.[25] Ltsz.: 80.2.233/b. (12. kép 3.) Dörzstál kihajló perem-oldaltöredéke. Kívül nyersszínű, sárga mázfoltokkal, belül sárgás-zöld mázas. Ltsz.: 80.2.13. Edény szívalakú, profillal rendelkező szürke, perem-oldaltöredéke. Ltsz.: 80.2.17. (11. kép, 21.)

Összegezve ebben az árokban a 2. sz. elejére keltezhető terrazzopadlós helyiségen kívül egy későbbi periódusból származó küszöböt is hitelesítettünk. A 3. sz. második felében építhették a nagy fűtőcsatorna rendszerrel ellátott és a téglapadlós helyiséget, melyek még a 4. sz.-ban is funkcionáltak a leletek alapján is.

2. árok: KNy-i irányú, hossza: 24.60 m. K-ről indulva egy ÉD-i irányú „A" jelű fal 47 cm széles részlete került elő, melyet az újkori pince építésével pusztítottak el. A falat a sárga, nyers földbe alapozták. Nyolc kősorból áll, sárgás-fehér anyagú közepes méretű mészköveket raktak habarcsba.

Az árok É-i padka metszetének K-i részén egy KNy-i irányú, „B" jelű fal mutatkozott 1.20 m hosszan, a sötétbarna, bolygatatlan földre alapozták.

Faltechnikája azonos az „A" fallal. Ny-ról egy ÉD-i irányú, 85 cm széles „C" jelű fal határolja, melyet a sötétbarna, bolygatatlan réteg aljáig alapoztak. Ezekhez tartozó járószint a D-i metszetben nyomokban, majd az utóbbi ÉD- irányú faltól Ny-ra már összefüggően megfigyelhető a téglalapos szint Af. 103.98 m-en. Ez a téglapadlós szint, mely a következő Ny-i, KNy-i irányban 1.70 m belvilágú folyosó padozatát is képviseli. Ez a padozat 20 cm vastag sóderes betöltésen nyugszik, mely már a sötétbarna, bolygatatlan földre települ. A téglapadlós helyiség Ny-i, 60 cm széles zárófalát, a „D" jelűt a sötétbarna, bolygatatlan földbe ágyazták.

Az árok É-i részében az újkori, D-i pincefal elbontja a további régészeti jelenségeket.

Az újkori feltöltés alatt a téglatörmelékes, szürke, kevert betöltés húzódik, mely a téglapadlós szintet is megbolygatja. Itt már KNy- irányban egy 79 cm hosszú, és 5 cm vastag mészkőből faragott kőlapot is tartalmazott másodlagosan, mely valószínűleg a kőlapos ÉD-i irányú csatorna fedlapját képviselte. A K-i csatornafal fehér, sárgás mészkövekből épült, alját kőlapokkal bélelték. Kötőanyag: habarcs. A csatornafal szélessége: 46 cm, belvilága: 32 cm. A Ny-i csatornafalra épült a 1–1.10 m széles alapfal a D-i metszet szerint. Jele: „E". A csatornafalakat a nyers, sárga földre alapozták.

Az „E" jelű alapfal ÉD-i irányú, sárga mészkövekből épült. Kötőanyag: habarcs. Az „E" fal Ny-i falsíkját terrazzós burkolat borítja. Az „E" faltól Ny-ra egy KNy-i irányú fűtőcsatorna részletét bontottuk ki. A fűtőcsatorna alját sóderes, habarcsos szint képezi. A fűtőcsatorna É-i fala 50 cm széles, 5.40 m hosszan maradt meg. A fűtőcsatornát palás kövekből és 40–70 mm vastag tegulákból építették. Kötőanyag: habarcs. Az andezitből és trachitból faragott köralakú fűtőoszlopok közül néhány 80 cm magasan is megmaradt. A fűtőoszlopok közül 20×20 cm méretű habarccsal megkötött téglákból megépített fűtőoszlopok is előkerültek, tetejükön 25×25 cm méretű téglalapokkal. Ezek az utóbbi fűtőoszlopok már a fűtőberendezés javítását tanúsítják.

A 2. árok D-i metszetében az újkori feltöltés alatt téglatörmelékes, faszenes, sóderrel kevert szürke betöltés húzódott. Egy helyen közel 1 m magasságban és 1.30 m szélességben összefüggő fehér vakolat maradványát figyeltük meg, tehát itt is bevakolták a fűtőcsatorna falát.

A fűtőcsatorna betöltése téglatörmelékes, köves, terrazzomaradvánnyal kevert pusztulási betöltést mutatott.

E helyiség padlószintjére biztos adatunk nincs. A fűtőcsatornás helyiséget Ny-ról egy 1.10–1.20 m széles, „F" jelű alapfal határolja. Laposabb, fehér mészkövekből épült. Kötőanyag: habarcs. A falat fokozatosan kiszedték É-felé. A helyiség belvilága KNy-i irányban 11.40 m. A helyiség É-i zárófalát, a „G" falat – az árok É-i részében – 55 cm szélességben és 2 m hosszan tudtuk követni. K-i és Ny-i szélét elbontották. A „G" fal D-i falsíkja terrazzós bevonattal rendelkezik. Az „F" faltól Ny-ra 75×54×7–8 cm méretű, illetve 60×80×17 cm méretű fehér mészkőlapokat bontottunk ki Af. 104.27 m-en sóderes, apró köves rétegre alapozva. Az árok Ny-i végében egy ívelt falú kis helyiség K-i részlete jelentkezett. Az ível fal szélessége: 30 cm. Palás kövekből és átlagosan 30 mm vastag tegulákból épült. Kötőanyag: terrazzós habarcs. A külső falsíkon 10 cm széles zokli és terrazzós bevonat volt. Belső oldalát 15 mm vastag terrazzós burkolat borítja. Lépcsőzete: a legfelsőt terrazzóval burkolták, 7 cm vastag faragott mészkőlap, KNy-i irányban egy méter széles. Az alatta levő 30 cm hosszú és 1 széles faragott mészkőlap keleti részén 0,5 cm belvilágú, ÉD-i irányú vájatot faragtak ki. Ez alatt négy sor 53×53 cm méretű tegulákból rakott alapozás volt, melynek legalját 1 m széles és 15 cm vastag kőlap képezi. (14. kép, 1.) Kötőanyag: habarcs. A Ny-i metszet szerint a lépcsősor Ny-abbra is húzódott, ugyanis a kőlépcsők alatti tegulasorok fent maradtak 90 cm hosszú szakaszon. A helyiség alját az ívelt fal belső oldala mentén a téglapadlónál profilált lábazat kíséri. A padozatot 30×30 cm méretű téglákból rakták ki Af. 103.72 m-en, kötőanyagként habarcsot használtak fel.

A 2. ároktól É-ra KNy-i irányban 20 m hosszan egy támpilléres falat tártunk fel. A Ny-i, feltárt támpillért egy vastag homokkőből faragott bázisra alapozták és ez sóderes, habarcsos szinten áll. (10. kép. 4.) A homokkő bázis K-i oldalán kisebb vájat, a Ny-i oldalán kis 10 mm átmérőjű lyukat bontottunk ki. A támpilléres fal felmenő részének külső részét szabályosan faragott kisebb téglalapalakú kövekből építették (35×15 cm). Kötőanyag: habarcs. A támpilléres fal D-i falsíkján kis vakolatmaradványt figyeltünk meg. A belső zokli jelenlétét is hitelesítettük. A K-i támpillér már nagyon megrongált állapotban került elő.

Említésre méltó *leletek: 2. árok, szürke kevert betöltés 1.30–1.80 m:* Oldaltöredék besimított hullámvonal dísszel.[26] Szürke, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.2.274. (2. kép, 4. és 15. kép, 4.) *Ivelt faltól K-re, az újkor alatti szürke, kevert földből 1.30–1.60 között:* Antefixum töredéke.[27] Ltsz.: 80.2.313. (16. kép) Oldaltöredék téglaszínű alapon, kivül-belül zöld mázfoltokkal. Keményre iszapolt, vastagfalu. Ltsz.: 80.2.248. Raetiai áru[28] oldaltöredéke fogaskarcolás díszével. Vékonyfalú, keményre iszapolt, sötétbarna bevonattal. Ltsz.: 80.2.249. Hamis Severus Alexander dénár.[29] Ltsz.: 80.2.4. Caracalla dénára.[30] Ltsz.: 80.2.5., Septimius Severus bronzdénára.[31] Ltsz.: 80.2.6. *Ivelt falú helyiségből, a téglapadló felett:* Tálka perem-oldal-aljtéredéke. Kívül téglaszínű, belül zöles-sárga mázas. Ltsz.: 80.2.320., *2. árok, É-i rábontás, a támpilléres fal zoklija felett:* Edénytöredékek sárgás-zöld mázfoltokkal. Ltsz.: 80.2.292–309. 3. sz.-i kis üvegpohár oldaltöredéke kis tüskékkel. Fehér, vastagabb falú, irizált. Ltsz.: 80.2.233/d)[32] (13. kép, 1.) *2. árok kidobott föld:* Oldaltöredék besimított ágmintákkal és hálómotívummal. Szürke, keményre iszapolt, vastagfalú[33] Ltsz.: 80.2.258. (2. kép, 3. és 15. kép 3.)

A 2. árokban és É-i rábontásában a 260-as évek utáni nagy bővítések kapcsán épült ez a két kisebb téglapadlós és a 11.60 m hosszú fűtőcsatornával ellátott helyiség. Mindezeknél későbbi periódust képvisel a mélyített szintű ívelt falú helyiség, mely az É-i támpilléres fal eredeti funkciójának megszűnése után (palaestra) épülhetett a fürdő belső topográfiai képe alapján is. Falazási technikája alapján 5. sz. végi, esetleg 5. sz. elejei építkezéshez köthető.

3. árok: KNy-i irányú, 4 m hosszú. Az árok Ny-i metszete szerint az újkori, mély feltöltés alatt agyagos, homokos feltöltés jelentkezett. A sárga, nyers rétegbe alapozott és ÉD- irányú, egy méter széles falrészlet került feltárásra terrazzós bevonattal, melyhez feltehetően az ívelt falú helyiség D-i támpillérei csatlakoztak. (14. kép, 2.)

Említésre érdemes *lelet*anyag nem került elő.

Ebben az árokban – már a 2. árokban megismert mélyített támpilléres, ívelt falú helyiség részlete került napvilágra, mely a fürdő 260-as évi javítását, bővítését követő építési periódusból származik. (4. sz. második fele)

4. árok: KNy-i irányban 3 m, ÉD-i irányban 4 m. A K-i metszetben az ívelt falú helyiség Ny-i részlete került elő, az előbbiekben említett falazással. A D-i metszet szerint az újkori feltöltés alatti szürke, kevert feltöltés a Ny-i oldalon a kiásásig húzódik, a K-i oldalon pedig a fekete, bolygatatlan talajra települ.

Említésre méltó *lelet* nem került elő.

Itt a 4. árokban a késői, ívelt falú helyiség további részletét hitelesítettük.

Tehát összegezve a IV.–V. munkahelyen – a thermae maiores területén a korai kőfalas építkezéseken kívül (IV. mh., V/1. m) a 2. sz. elejére keltezhető szinteket és falmaradványokat hitelesítettünk (IV. mh., V/1 mh.) A markomann háborúkat követő újjáépítés emlékeit is megfigyeltük. (V. mh. 1–2. á.) A thermae maiores 260-as évek utáni nagyobb átalakításainak adatait is rögzítettük. (V/1–2. mh.) A következő építési periódus, a 4. sz. második feléből származó maradványt az ívelt falú helyiség képviseli. (V/2. mh.)[34]

VI. munkahely: Tavasz utca 13–19.

(32. kép, VI/1–7.)[35]

1. árok: ÉD-i irányú, 13 m hosszú. Az árok Ny-i metszetében egy KNy-i irányú kőfalas csatorna részletét hitelesítettük. A csatornára később egy 75 cm széles sárgás-fehér mészkövekből épült alapfalat építettek. Kötőanyag: habarcs, nagyszemű sóderrel. A csatorna falai 45 cm szélesek, nagyobb mészkövekből földbe rakták. Belvilága: 30 cm, az élére állított kövek alapján. A csatornához 5 m szélességben *egy KNy-i irányú, többízben megemelt újabb úttest tartozott.* Az úttest É-i részét itt egy későrómai beásás elpusztította. A mély, újkori feltöltést követően szürke, kevert betöltés alatt jelentkezett az úttest megmaradt teteje, bogárhátú sóderes kövezés, melyet sóderszemcsékkel kevert föld követ, és a 20 cm vastag agyagréteg alatt, a korábbi szürke, sóderrel kevert betöltés települt rá a sötétbarna, bolygatatlan földre alapozott kövezésre. Az úttest megmaradt vastagsága: 1.30 m. Az úttestet É-ról KNy-i irányú, 60 széles „A" jelű fal határolja. Laposabb, fehér sárgás mészkövekből épült. A fal É-i falsíkja mentén 15 cm széles zokli maradt meg, egy korábbi falra alapozták, melyet sárgás-fehér, szabályosan faragott mészkövekből építettek. Kötőanyag: habarcs.

Az árok ÉNy-i részén, ÉD-i irányban az „A" fallal megegyező struktúrájú fal jelentkezett („B" fal), egy Ny-ra ágazó azonos építésű falszakasszal együtt. („C" fal) A „B" fal alapozási részét a K-i oldalon kiszedték, ezzel pusztult el a helyiség padozata is.

Említésre méltó *leletek: Az úttesttől D-re, a szürke kevert betöltésből 1.80–2m között:* Dörzstál kihajló perem-oldaltöredéke. Kívül nyersszínű, pereme pirosra festett, belső oldala nyersszínű alapon sárgás-zöld mázas. Ltsz.: 82.4.16. Edényke ferdén kihajló perem-oldaltöredéke füstölés nyomával, belül szürke. Vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.20. (11. kép. 17.) *Az úttest átvágásából, az agyagsáv feletti szürke, kevert földből:* Mélyebb tál vízszintesen kihajló, hornyolt perem-oldaltöredéke. Téglaszínű, keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.32. (11. kép. 15) Edény perem, nyaktöredéke. Nyaki részen több hornyolással. Téglaszínű, füstölés nyomával. Ltsz.: 82.4.33. (11. kép. 13) Oldaltöredék, kívül barnára festett márványutánzással[36], belül nyersszínű. Keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.34. *Az úttest alsó részéből, a fekete bolygatatlan feletti szürke, kevert földből:* Tál behúzott perem-oldaltöredéke. Téglaszínű alapon narancsszínű festéssel[37], a peremen és a belső oldalon kopott. Ltsz.: 83. 4.52. Tál duzzadt perem-oldaltöredéke. Nyersszínű alapon narancsszínű, márványutánzatú festéssel. Ltsz.: 82.4. 53. (11. kép. 8) Az árok É-i végéből az omladékból: lezouxi, hadrianus-kori sigillatatál[38] oldaltöredéke, fogazott keretben növényi ornamens részletével. Ltsz.: 82.4.476–475. (17. kép. 8–7) *A sarokfal mellől, agyagos kevertből:* Tál behúzott perem-oldaltöredéke. Szürke, vékonyfalú. Ltsz.: 82.4.21. (11. kép. 14.) Drag. 30. típusú sigillatatöredék a westerndorfi műhelyből. Comitialis első évtizedeiből.[39] Ltsz.: 82.4.1–2. (18. kép. 1–3) Sigillatatöredék a rheinzaberni műhely 2. sz. második felére keltezhető szakaszából: Ltsz.: 82.4.3. (12. kép. 3.) *Az árok D-i vége, a terrazzo átvágásából:* sigillatatöredék figurális ábrázolással. Rheinzaberni, 3. sz. első fele.[40] Ltsz.: 82.4.43. (18. kép. 6) *1. árok É-i vége, omladék feletti kevertből:* Tál duzzadt perem-oldal-aljtöredéke. V. szürke, keményre iszapolt. Két körbefutó bordatag alatt bepecsételt körmintában apró pontdíszek. Alsó részén négy sor fogaskarcolás. Ltsz.: 82.4.474. (19. kép. 1.)

A rétegtani adatok alapján a Traianus-Hadrianus uralkodása alatt egy KNy-i irányú utat építettek itt és előkerült az úttól É-ra egy azonos korú épület D-i részlete. Később a 2. sz. második felében az úttestet kísérő csatornát betöltötték és az épület D-i szélét a betöltött csatorna helyére helyezték át. Ekkor az úttestet is megemelték és úgy funkcionált tovább.

2. árok: KNy-i irányú, 24.40 m hosszú. Az árok D-i metszetében Ny-ról indulva a mély, újkori feltöltés alatt 7.40 m hosszan még tudtuk követni a KNy-i irányú, úttest maradványát, utána 6.60 m hosszan az újkori feltöltés a kiásás határáig húzódott le. Megjegyezzük még, hogy ezen a szakaszon egy középkori kemence alját és Ny-i agyagfalát sikerült itt még hitelesíteni 25 cm vastagságban, mely megbontotta az úttestet. Az árok K-i részén, az úttest É-i szélétől D-re 60 cm széles falsarkot hitelesítettünk, melyet korábbi falakra építettek rá. E sarokfal ÉD-i irányú falától K-re lapos kövezés maradványait mértük fel Af. 103.67 m-en, melyhez egy ÉD-i irányú, kőlapos 50×30 cm méretű, sárgás, puha mészkőből faragott vastagabb kőlapokkal fedett csatorna tartozott. A csatornafal szélessége: 30 cm. Kötőanyag: sóderes föld. Belvilága: 26–27 cm. A csatornától K-re a kőlapos szint további részletei húzódnak.

Említésre méltó *leletek: A csatornától K-re, a felette levő, szürke, kevert betöltésből:* Pateranyél bronzból, mely a korongos nyelű serpenyők típusához tartozik.[41] Ltsz.: 82.4.470. (20. kép, 1.) Zárlemez domborított koncentrikus kördísszel. Széleken hat szeghely.[42] Ltsz.: 82.4.471. (20. kép, 2.) Innen még előkerültek szürke, téglaszínű és nyers kerámiatöredékek. Ltsz.: 82.4.120, 82.4.124–126, 82.4.129, 82.4.131. E betöltéshez tartozik még az Iványi XVII. típushoz tartozó OCTAVI fenékbélyeges mécstöredék.[43] Ltsz.: 82.4.128. Mécs

discustöredéke többszörös bordázott dísszel. Nyersszínű alapon, narancsszínű bevonatos.[43/a] Ltsz.: 82.4.132. (2. kép, 2.) Több rheinzaberni[44] sigillatatöredéket is eltettünk. Ltsz.: 82.4.134–138. (19. kép 2., 17. kép. 1.) *A K-i árokrészben jelentkezett kisebb égett felület átvágásából:* 2. sz. I. feléből származó amphora fültöredéke fémbélyegzővel készített retrográd bélyeggel: ♀ I AS[45]. Belül tégla, kívül nyersszínű, keményre iszapolt, vastagabb falú. Ltsz.: 82.4.155. (22. kép). Lecsapott, széles, keményre iszapolt peremtöredék, vékonyabb falú. Ltsz.: 82.4.161. (11. kép, 24.) és Drag. 32. rheinzaberni tál peremtöredéke. Ltsz.: 82.4.163. *Az újkori, KNy-i fal és a köves szint közötti betöltésből* [Frigeri]d [us] du[x] bélyeges tegulatöredéket[46] tettünk el. Ltsz.: 82.4.325. *Az úttest megmaradt teteje feletti szürke, kevert földből:* Edényke alávágott perem-oldaltöredéke. Szürke, keményre iszapolt. Vastagfalú. Ltsz.: 82.4.109. (11. kép. 2.) *Az árok K-i részéből, az ÉD-i irányú fal feletti kevert betöltésből:* Sigillatatöredék a lezouxi műhely antoniuskori termékeiből. Ltsz.: 82.4.148. (12. kép. 5) *Az újkori pincefal körül, a szürke, kevert betöltésből:* Tálka vízszintesen kihajló perem-oldaltöredéke. Peremén bevésett hullámdísz. Szürke, vastagfalú. Ltsz.: 82.4.100. (15. kép, 2.) Rheinzaberni, severus kori sigillatatöredék.[47] Ltsz.: 82.4.104. (17. kép, 9.) *Az árok közepe táján, az égett felületről:* Drag. 36. típusú tál alja. Itáliai termék a Domitianus-Traianus korából.[48] Ltsz.: 82.4.114. *Ujkori pincétől K-re, a szürke, kevert földből:* Nagyobb bögre, ferdén kihajló perem-, nyak- és oldaltöredéke. Szürke, vékonyfalú. Ltsz.: 82.4.70. (11. kép. 5.) Drag. 36. típusú tál aljtöredéke az egyik itáliai műhelyből. Domitianus-Traianus kor [49] Ltsz.: 82.4.64/a.

Ebben az árokban a stratigrafiai adatok és a leletek alapján az előbbiekben megismert 2. sz. elejei utat és annak megemelését és É-i oldalát szegélyező csatorna újabb szakaszát hitelesítettük. A markomann háborúk utáni újjáépítésből egy kövezés részlete fenmaradt.

3. árok: KNy-i irányú, hossza: 23.40 m. Ny-ról indulva egy 28–30 cm belvilágú, élére állított kövekből épült KNy-i irányú csatorna maradványát hitelesítettük. A csatornától D-re egy 10 cm vastag terrazzopadlós helyiség maradványát sikerült kibontani Af. 103.03 m-en, melyet egy korábbi, vályogfalas, vakolt helyiség feltöltésére alapoztak. A helyiség K-i zárófalán a korábbi, opus spicatum technikával, habarcsos kötőanyaggal készült visszabontott alapflon 15 cm vastag agyaggal kevert föld húzódik, melyre a későbbi falat alapozták. A későbbi falból a terrazzopadló K-i szélénél a felmenő rész 25 cm hosszan maradt meg. A helyiség belvilágából 2.80 m× 3 m-t tártunk fel. A helyiség zárófalai részben az árok megfelelő metszetei alá húzódnak. Ezek átl. 45–50 cm szélesek. Kötőanyag: habarcs. E falat az agyagos, homokra alapozták. A korábbi, kőalapozású, vakolt vályogfalas helyiség K-i zárófala is megmaradt 30–32 cm szélességben, a fehér vakolat 20 mm vastag. A vakolat K-nek néző síkján, ahonnan a vályogfalat kitermelték, növényi lenyomatot figyeltünk meg. A későbbi terrazzopadlós helyiséget K-ről ismeretlen padozatú helyiség határolta az előbbivel azonos feltárt belvilággal. E helyiségre később egy kemencét alapoztak, a kevert szürke földre, melyen a faszenes réteg 2 cm vastag, agyaggal kevert, köves föld 16 cm vastag, melyen égett 30× 20 cm méretű, 8 cm vastag tegulák feküdtek. A kemence É-i oldalán egy sorban ezek közel két méter hosszan maradtak meg. A kemence megmaradt szintje Af. 104.00 m-en jelentkezett. A kemence maradványánál metszetet alakítottunk ki, mely szerint az E–F metszetben a kemence-alap alatt egy sóderes járószint, alatta agyagtéglás, agyaggal kevert homokos feltöltés mutatkozott. Ezt váltja fel a sötétbarna, agyagos feltöltés, melyen 25 cm távolságra két kavicsos szintet találtunk.

A kemence alaptól D-re egy sarokfal részletet hitelesítettünk. A falak szélessége: 30 cm. A falak sárgás, szabálytalan alakú mészkövekből álltak, kötőanyag: habarcs. Az alapfal négy kősorból állt, a köveket földbe rakták. A kemencealaptól É-ra jelentkező KNy- i irányú falmaradvány képezte az ismeretlen padozatú helyiség É-i falát, D-i oldalán 10–12 cm széles zoklival. Az e helyiséget K-ről határoló újabb terrazzopadlós helyiséget 2.75× 3.50 m méretben bontottuk ki. A helyiség bejáratát egyméter szélességben figyeltük meg az É-i oldalon. A terrazzopadlóra omlott nagy mennyiségű falfestmény töredékből sikerült rekonstruálni a szoba egyik későbbi faliképét.[50] A helyiség falai 30 cm szélesek, közepes méretű köveit habarcsba rakták. A terrazzopadló É-i záródásánál átl. 70 cm magasságban a lábazati rész megmaradt. Egyes szakaszokon még a képmezőt lezáró fekete sáv részletei is láthatók. A freskós helyiség nyugati falán a lábazati rész a padlótól mérve 16–17 cm magasan maradt meg. Erre a falra alapoztak egy későbbi falat, melyből két kősor maradt meg a visszabontás után. Kötőanyag: habarcs. Erre egy későbbi, 50 cm széles falat alapoztak, melyben tegula és imbrextöredék is látható a sárgás-fehér mészköveken kívül. Kötőanyag: habarcs. A freskós szobától K-re egy 80 cm széles folyosó került elő 30 cm széles habarcsos falakkal. A folyosó padozata ismeretlen. (23. kép, 1.) A Ny-i falsíkon 0,7 cm vastag fehér vakolat maradt meg. A folyosótól K-re ismét egy helyiség jelentkezett sóderes padozattal, melynek K-i oldalán 1,40 m hosszan és 80 cm szélességben kemény, a mészkőből faragott küszöbkő is megmaradt Af. 103.94 m-en (23. kép. 2.) A helyiség Ny-i falát itt is visszabontották az utolsó két kősorig, erre épült egy 70 cm széles habarccsal kötött fal. A helyiség É-i fala azonos a terrazzopadlós, freskós faléval és a folyosó É-i falával méretben és faltechnikában megegyezik. Padozatára nincs adat. A helyiség D-i zárófala 50 cm hosszan maradt meg. A K-i falára egy későbbi falat alapoztak, melyhez tartozhatott Af. 103.94 m-en a küszöbkő. Ettől K-re egy kövezés maradványa jelentkezett az árok K-i végéig Af. 102.98 m-en. Ehhez csatlakozott egy sarokfal-részlet, melyhez tartozó terrazzopadló maradványt Af. 103.10 m-en hitelesítettünk. Erre alapozták a későbbi falat, szélessége: 70 cm. Kötőanyag: habarcs. Ettől K-re az árok végéig egy KNy-i, illetve ÉD-i irányú csatornát bontottunk ki. (23. kép, 3.) A KNy-i irányú csatorna 40 cm-rel magasabban van az ÉD-i irányú csatornánál. A csatornafalak 40 cm szélesek, kötőanyag: habarcs. Belvilág: 40 cm. Alján kőlapok, habarccsal vannak egymáshoz illesztve.

Az É-i metszet mentén kisebb tűzhely maradványa Af. 103.47 m-en mutatkozott. Élére állított, kormos kőlapok képezték a tűzhely oldalát. A kövek átlagos mérete: 42×30×8 cm. Az előkerült jelentősebb *leletanyag: Küszöbkőtől Ny-ra a szürke, kevert betöltésből:* Rheinzaberni oldaltöredék, koncentrikus körben, hosszú ruhás alak részletével.[51] Ltsz.: 82.4.288 (17. kép, 2.) *Freskós helyiségtől Ny-ra, a szürke, kevert betöltésből:* Rheinzaberni severus kori oldaltöredék koncentrikus kör, tojástag, pálcikatag részletével. Ltsz.: 82.4.289.[52] (12. kép. 10.) *A Ny-i kemence alatti agyagos, vályogtéglás betöltésből:* Kis bögre egy füllel. Piros, barnás bevonatos, homokbeszórással.[53] Ltsz.: 82.4.473. (24. kép) *A fekete, bolygatatlan föld feletti betöltés és az első sóderes szint között:* Csupor ferdén kihajló perem-oldaltöredéke. Szürke, keményre iszapolt. Perem alatt többszörös hornyolás. Ltsz.: 82.4.246. (11. kép, 4.) *A Ny-i kemence Ny-i részének az elbontásából:* Dörzstál oldaltöredéke. Kívül téglaszínű, belül zöldmázas. Vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.241. Tegula töredéke LEG II ADI bélyeggel.[54] Ltsz.: 82.4.195. *ÉD-i irányú csatorna betöltéséből:* Dörzstál peremtöredéke. Sárgás-zöld mázas. Keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.340. Drag. 33. típusú, rheinzaberni, 2. sz. második felére–3. sz.-ra keltezhető csésze peremtöredéke. Ltsz.: 82.4.341. A fentivel azonos korú és műhely terméke a Drag. 31. típusú változatát képviselő tál perem-oldaltöredéke. Ltsz.: 82.4.342. *Az ÉD-i irányú kőlapos csatorna feletti szürke, kevert földből:* Oldaltöredék, belül nyersszínű, kívül pirosra festett sárgás-zöld mázfoltokkal. Keményre iszapolt. Vékonyabb falú. Ltsz.: 82. 4. 264. *Az árok nyugati végében a magas terrazzo alatt:* Szürke anyagú töredékek. Ltsz.: 82.4.311–312 (11. kép, 11.) *A késői terrazzo alapozásából* tabula ansatás keretben LEG III F bélyegzős tegulatöredéket tettünk el. Ltsz.: 82.4.279.[55] *Az árok keleti végében, a köves törmelékes betöltésből:* Tálka behúzott perem-oldaltöredéke. Nyersszínű, keményre iszapolt. Vastagfalú. Ltsz.: 82.4.209. (11. kép, 25.) *A markoló által fellazított földből:* Tálka kihajló, hornyolt perem, tört profilú oldaltöredéke. Narancsszínű bevonatos, kívül-belül. Vékonyfalú. Ltsz.: 82.4.211 (11. kép, 3.) *Az árok DNy-i végéből, az ÉD-i irányú fal omlási rétegéből;* Csupor, ferdén kihajló, kétszeresen hornyolt peremoldaltöredéke. Szürke, vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.247. (11. kép, 12.)

Összefoglalva a 3. árokban a 2. sz. elejei építkezések maradványait hitelesítettük, melyek a 2. sz. második felében is funkcionáltak. A későbbi periódusokat már csak a 260-as évek utánra keltezhető falfestmény, küszöb jelenléte képviseli. A következő építési periódusra keltezhetők – a 4. sz. középső évtizedei utánra a kemence, illetve tűzhelymaradványok.

4. árok: KNy-i irányú kis felület, 2,60 m hosszú. A K-i metszetben az újkori feltöltés alatt a kevert, római betöltésben ÉD-i irányú 1,20 m széles alapfal utolsó kősorát figyeltük meg a fekete, bolygatatlan föld tetején. Sóderrel kevert szürke feltöltés a fekete, bolygatatlan földön, a faltól D-re 20 cm vastagságban maradt meg, melyet az újkori pincefal elbontott.

Említésre méltó *lelet:* A kövek tisztításából az agyagos földből három parittyagolyót szedtünk ki. Ltsz.: 82.4.333 és egy veder fogóját.[56] Ltsz.: 82.4.472. (25. kép).

E kis felületen pontosabb datalásra alkalmatlan jelenségeket dokumentáltunk.

5. árok: KNy-i irányú, 12 m hosszú. Az árok teljes hosszában egy KNy-i irányú kőfalas, téglalapos csatorna húzódik 30 cm-es belvilággal. A csatornafal két kősorból áll. Földbe rakott, fehér mészkövekből épült, helyenként téglatöredékkel ékeltek ki. A csatorna alját 30 cm hosszú tégla, illetve 40×35 cm méretű, laposra faragott mészkőlapok alkotják. Az É-i csatornafalra részben ráépültek a puha, mészkőből faragott oszloptalpazatok, melyek az É-ra húzódó épület D-i porticusának maradványát képezik. (23. kép, 4.) A KNy-i irányú csatornába É felől, a kiásott árok Ny-i falától keletre 5.40 m-re egy ÉD-i irányú, 30 cm belvilágú csatorna húzódik, falai 25–30 cm szélesek. A faltechnika megegyezik a KNy-i irányú csatorna építésével. Az É-i metszet szerint Ny-ról indulva az újkori feltöltés mélyen lehúzódik a bolygatatlan fekete földbe 3,20 m hosszú szakaszon, majd ettől K-re sóderes szintek jelentkeztek a szürke, kevert földdel váltakozva különböző mélységekben.

Említésre méltó *leletek: A KNy-i irányú csatornától É-ra a szürke, kevert rétegből:* egy kétsoros bélyegző[57] töredék került elő. ƆЯ∀ / ƧИƆЯ Téglaszínű, keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.361. (31. kép). *Az árok Ny-i részéből, a fekete, bolygatatlan feletti sóderes betöltésből:* Drag. 31. típusú tál aljtöredéke. Középgalliai, Hadrianus kori. Ltsz.: 82.4.385/a. Nyaktöredék, belül barna, kívül téglaszínű alapon sárga mázzal és zöld mázfoltokkal. Vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.385/b. *KNy-i irányú fal melletti mélyítés: 2. nyom, szürke kevert földből:* Tál galléros perem és bordázott oldaltöredéke. Kívül-belül szürke bevonatos, keményre iszapolt vastagabb falú. Ltsz.: 82.4.358. (11. kép, 1.) Lábastál töredéke.[58] Szürkés, rózsaszínűre égett. Keményre iszapolt, vastagfalú. Ltsz.: 82.4.360.

Az árokban a rétegtani megfigyelések és a leletek alapján a 2. sz. elejére datálható KNy-i irányú út részletét 13.50 m hosszban és az ezzel egykorú É-i épület D-i porticusának maradványait hitelesítettük.

6. árok: ÉD-i irányú, 6 m hosszú. Az 5. árokhoz csatlakozik É felé. Az árokban két KNy-i irányú falat tártunk fel. A D-i, az úttestől É-ra húzódó épület D-i záró-falát képezte. Szélessége: 60 cm. Szabálytalan, fehér, sárga mészkövekből épült. Kötőanyag: habarcs. Az É-i alapfal 40 cm széles, földbe rakott, opus spicatum technikával készült. A K-i metszet tanúsítása szerint az újkori betöltés alatt szürke, kevert feltöltés húzódik a bolygatatlan fekete földön, mely a falak közötti járószintet is elpusztította. A D-i, KNy-i faltól D-re sóderes rétegek tűnnek fel, közöttük kevert szürke feltöltéssel a fekete, bolygatatlan földön, egy méter hosszan.

Jelentősebb *leletek: Az É-i, KNy-i irányú alapfaltól É-ra, a kevert római betöltésből:* banassaci sigillatatöredék, Hadrianus kori termék.[59] Ltsz.: 82.4.421. (12. kép. 9.) Sigillatatöredék a rheinzaberni műhely 2. sz. második felére keltezett szakaszából. Ltsz.: 82.4.422. (17. kép.

6.) Sigillatatöredék. Középgalliai, antoninus kori. Ltsz.: 82.4.402. Sigillatatöredékek, délgalliaiak, Traianus-Hadrianus koriak. Ltsz.: 82.4.406, 408, 410. Drag. 27. típusú csésze téredéke, középgalliai, 160-an túl már nincs. Ltsz.: 82.4.419. Sigillatatöredékek, középgalliaiak. Hadrianus-Antoninus koriak. Ltsz.: 82.4.420, 423–426. Edénytöredékek piros festéssel és kívül-belül barna bevonatos. Ltsz.: 82.4.428–9. *Újkori fal alatti szürke, kevert betöltésből:* Északitáliai csésze à barbotine dísszel.[60] Ltsz.: 82.4.369. Tál behúzott perem-oldaltöredéke. Kívül-belül perem alatt és oldalán hornyolás és négy sor fogaskarcolás díszével.[61] Szürke bevonatos kívül-belül. Vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 82.4.367. (11. kép, 16.) *Az árok É-i részén, agyagos törmelékes betöltésből:* Sigillatatöredékek, rheinzaberniek, a 2. sz. második feléből–3. sz. elejéről. Ltsz.: 82.4.396–397 (12. kép, 7., 17. kép, 3.) Sigillatatöredékek, hadrianus-antoninus koriak, lezouxiak. Ltsz.: 82.4.398–399. és 82.4.401. (21. kép, 1, 3, 5.) és 82.4.395 (21. kép, 4.) Sigillatatöredék, rheinzaberni, a 2. sz. második feléből. Ltsz.: 82.4.400 (17. kép, 4.)[62]

Az árokban padozat nélküli falmaradványok kerültek elő és ezektől D-re korábbi útrészletek mutatkoztak. A korábbi rétegre települt betöltés leletanyaga a 3. sz. első felére keltezhető.

7. árok: ÉD-i irányú, hossza: 4,10 m. A K-i metszetben az újkori feltöltés alatt kevert római betöltés húzódik a téglatörmelékes köves rétegen, mely alatt a kevert szürke feltöltéssel váltakozva három sóderes, köves réteget figyeltünk meg, mely egy *ÉD-i irányú út* (via sagularis) részletét képezte. Az út teljes megmaradt vastagsága: 1.30 m, melyet a fekete, bolygatatlan földre alapoztak.

Jelentősebb *leleteket a téglatörmelékes réteg alatti, szürke, kevert földből szedtünk fel:* Fazék tört profilú kihajló perem-oldaltöredéke. Drag. 30. forma változata. A nyaki bordatag alatt pecsételt koncentrikus kör és két oldalon rovátkált elválasztóvonal utánzat. Szürke, keményre iszapolt.[63] Ltsz.: 82.4.449. (27. kép). *A fekete, bolygatatlan feletti köves betöltésből az alábbi sigillatatöredékek kerültek elő:* Rheinzaberni sigillatatöredék. 2. sz. második fele. Ltsz.: 82.4.454. Középgalliai sigillatatöredék, Hadrianus-antoninus kori. Ltsz.: 82.4.455–456–457. (12. kép, 6.) 82.4.458–460. Rheinzaberni termék. Ltsz.: 82.4.461. Drag. 37. típusú töredék. Délgalliai, Nerva-traianus kori. Ltsz.: 82.4.462. (17. kép, 5.). Középgalliai termék. Hadrianus kori. Ltsz.: 82.4. 463. Délgalliai sigillatatöredék. Traianus-hadrianus kori Ltsz.: 82.4.464–465. Középgalliai, antoninus kori töredék. Ltsz.: 82.4.466. Lezouxi töredék, antoninus kori. Ltsz.: 82.4.467–468. (12. kép 4., 8.)

Ebben az árokban egy ÉD-i irányú úttest alapozását a 2. sz. első évtizedétől egészen a század középső évtizedéig húzódó sigillaták keltezik. A megmaradt tetejéről későrómai pecsételt díszű kerámiát szedtünk fel.

A VI. munkahely a topográfiai, stratigrafiai adatok és az előkerült leletek alapján már a 2. sz. elejéről származó jelenségek figyelhetők meg (1., 2., 3., 5., 7. árok). A markomann háborúk utáni újjáépítést tükrözik a megemelések, átalakítások nyomai (1., 2., 3., 6. árok). A 260-as évek barbár támadások utáni újjáépítést tanúsítják a falfestmény a megemelt küszöb is. (3. árok). A kemence és a tűzhely maradványok már a következő újjáépítést bizonyítják a 4. sz. második feléről. (3. árok)

VII. munkahely: (32. kép, VII.)[64] Tavasz u. 1–11.

KNy-i irányú közműárok. Ebben a munkánkban a közműárok Ny-i, 5 m hosszú szakasza kerül értékelésre.

A közműárok Ny-i végén a Wehrgang részletei mutatkoztak az újkori feltöltés alatt, a felszíntől mérve –1,60 méterre. A Wehrgangot sötétbarna, bolygatatlan földre alapozták, mely a nyers, sárga földre települ. A közműárok nyugati szélétől 2 m-re keletre egy ÉD-i irányú, széles alapfal jelentkezett Af. 103.48 m-en. Az É-i metszet szerint az újkorban szedték ki. Kemény, szabálytalan alakú fehér mészkövekből és sárgás anyagú, faragott kisebb homokkőből készült (28X18X13 cm). Kötőanyag: föld. E fal – mely topográfiailag és a belső körüljáró jelenléte és a mérete miatt a K-i táborfal részletét képviseli (28. kép), a sárga, nyers földbe alapozták. A táborfaltól K-re a védművek megfigyelésére ez alkalommal nem volt mód. A közműárok további jelenségei már kívül esnek a jelenlegi témánkon, ezért másutt kerülnek feldolgozásra.

Említésre méltó *leletanyag* nem került elő.

A közműárokban a topográfiai adatok alapján a Traianus-Hadrianus kori táborhoz tartozó Wehrgang részletét és a K-i táborfal újabb szakaszát hitelesítettük.

VIII. munkahely: Flórián tér–Körforgalom[65]
(32. kép, VIII/1–3.)

1. árok: ÉD-i irányú, 31 m hosszú. É-ról indulva a C–D Ny-i metszet mentén (29. kép) az újkori mély feltöltés alatt *legmagasabban megmaradt útrészlet (KNy-i irányú, via sagularis)* Af. 104.46 m-en jelentkezett. Az úttestet három ízben megemelték. Az úttest mérhető legalacsonyabb szintje Af. 103.74 m-en mutatkozott. (30. kép, 1.) Az úttest D-i szélét az újkori közművek elbontották. Az úttest D-i maradványától D-re a Wehrgang É-i részletét 3.23 m hosszan hitelesítettük, a megmaradt teteje Af. 105.00 m-en volt megfigyelhető. A D-i részét az újkor építkezése elpusztította. A Wehrgangban megfigyelt átvágott vályogtéglák mérete: 50X25X8–10 cm. A Wehrgang D-i részét – mint már említettük – az újkori építkezés elbontotta, de az újkori pince alatt megközelítőleg két méter szélességben előkerült a D-i táborfal kiszedett alapárkában az alapfal utolsó kősora Af. 103.16 m-en. A D-i táborfaltól D-re újkori csatorna beásása vágta át az újkori feltöltés alatt a szürke, kevert római betöltést, mely a fekete, bolygatatlan agyagos földre települt, melyet a nyers, sárga földig kiástunk. Itt jegyezzük meg, hogy az 1. árok D-i részén közel 12 m hosszúságban 30 cm vastag későközépkori planírozási réteget találtunk. Af. 103.37 m-en, mely a K-i és a Ny-i metszet alá húzódik. Az újkori csatornától D-re egy vizesárok É-i indítása tűnt elő. A fossa É-i rézsűjétől D-re 3.50 m-re egy köves omladék volt megfigyelhető 30 cm vastagságban. A vízesárok az É-i indítástól 8.50 m hosszan volt megfigyelhető a fossa teljes szélessége ezen a szakaszon. A fossa alja kb. 1.30 m szélességben enyhén ívelődő alakot mutat. A fossa kiásott aljától mérve

50 cm-rel magasabban a szürke feltöltésben 10 cm vastag köves szint volt hitelesíthető a Ny-i metszeten. (30. kép, 2.) Felette a betöltés, szürke, kevert föld. A fossa D-i rézsűjén a kőburkolat megmaradt. A fossa D-i rézsűjétől délre, az újkori rétegek alatt, szürke, kevert római betöltés húzódott, mely a sötétbarna, bolygatatlan földre települt, melyet a nyers sárga földig kiástunk. Az árok legdélibb részén 75 cm átmérőjű, kör alakú, részben égett beásás mutatkozott a nyers, sárga földön, melynek K-i része a padka alá húzódott. A jelentősebb *lelet*anyag: *A fossa betöltése, a felszíntől mérve 2,20–3,20 m között:* Alj-oldaltöredék, belül zöldmázas, kívül téglaszínű alapon piros mázfoltokkal. Ltsz.: 80.1.37. Oldaltöredék, drapp, vastagfalú, sárgás mázfoltokkal. Ltsz.: 80.1.40. Szürke edénytöredékek. Ltsz.: 80.1.41–42. Sigillata oldaltöredéke, lezouxi. Ltsz.: 80.1.43. *Az alsó köves omladék tisztításából:* Tál vízszintesen kihajló perem, tört profilú oldaltöredéke. Sötétszürke, vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.1.244. *Az alsó Wehrgang átvágásából:* Oldaltöredék. Kívül zöldmázas, belül nyersszínű. Ltsz.: 80.1.55. *A Wehrgangból az alábbi leletek származnak:* Tálka kihajló peremoldaltöredéke. Belül vékony hornyolással a perem alatt. Fekete bevonatos.[66] Ltsz.: 80.1.8. Pecsételt díszű tál aljoldaltöredéke.[67] Szürkés-barna bevonatos kívül-belül. Keményre iszapolt, vastagfalú. Ltsz.: 80.1.221. Drag. 37. típusú tál perem-oldalöredéke tojásfűzér sorral, pálcikataggal, gyöngysor mintával. Ezek alatt növényi motívumok, koncentrikus kör részletei. Lezouxi-antoninus kori. Ltsz.: 80.1.227. (12. kép, 1.) Drag. 33. típusú csésze perem-oldaltördéke. Rheinzaberni. Ltsz.: 80.1.35. *1. árok Ny-i fele 1,50–1,80 m között:* Drag. 30. típusú mély tál oldaltöredéke koncentrikus kördísszel. Rheinzaberni, Severus kori.[68] Ltsz.: 80.1.36. (18. kép, 5.)

Az árokban a későközépkori elplanírozáson kívül a 2.–3. sz.-i légióstáborból a D-i via sagularis D-i részét, a belső sánc részletét és a D-i táborfal egy szakaszát hitelesítettük. A táborfaltól D-re egy 8,5 m széles vízesárkot találtunk, melynek alján egy omladék lesülylyedt maradványát tártuk fel.

2/A. árok: ÉD-i irányban 6 m, KNy- irányban 4 m. Az újabbkori beépítettség miatt itt csak egy terrazzopadlós helyiség részletét sikerült hitelesítenünk. Az újkori feltöltés alatt szürke, kevert föld húzódott a 9 cm vastag terrazzopadlóig, mely Af. 103.79 m-en jelentkezett. Alatta 13 cm vastag agyagos föld húzódik tégladarabokkal és alatta 15–16 cm vastag habarcsos szint, mely alatt a kiásásig agyagos szürke betöltést láttunk.

Az előkerült leletanyagból említésre méltó nem volt.

A rétegtani adatok alapján a 2. sz. második felére keltezhető terrazzopadlós helyiséget hitelesítettünk, mely korábban habarcsos padozattal rendelkezett.

2/B. árok: ÉD-i irányban 17 m. Az újkori feltöltés alatt szürke téglatörmelékkel és kővel kevert föld húzódik, mely alatt egy római kori szemétgödröt vágtunk át. A szemétgödör betöltése homokkal kevert szürke föld föld volt. Az árok K-i részén egy szabálytalan alakú köves felület részlete került elő Af. 103.70 m-en földbe rakott egysoros kövezés formájában.

Jelentésebb *leleletek: a római szemétgödörből:* Edény ferdén kihajló perem-oldaltördéke. Szürke, benyomott körömdísszel.[69] Ltsz.: 80.1.130. (11. kép. 9.) Lapos tál behúzott perem-oldaltöredéke, nyersszínű, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.1.140. (11. kép. 7.) Drag. 30. forma változatát utánzó mélyebb edény-oldaltöredék. Belül nyersszínű, kívül narancsszínű festéssel. Applikált inda- és levéldísszel.[70] Vastagfalú, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.1.142. (15. kép. 1.) Edény tört profilú perem-oldaltöredéke. Kívül-belül szürke bevonatos. Kívül a perem alatt többsoros fogaskarcolással.[71] Keményre iszapolt. Ltsz.: 80.1.147. (11. kép. 19.) Tál behúzott perem-oldaltöredéke. Perem alatt hornyolással. Szürke, kopott, vastagfalú. Belül sötétszürke, bevonatos. Ltsz.: 80.1.149. (11. kép. 6.) Tál aljtöredéke. Kívül világosszürke, belül sötétszürke, bevonatos. Belső oldalán többszörös fogaskarcolás dísszével, bepecsételt levéldíszekkel és Resatus CIICI bélyegtöredékkel.[72] Ltsz.: 80.1.15. (19. kép. 2.) Tál aljtöredéke, alján bepecsételt levéldíszekkel. Ltsz.: 80.1.150. (19. kép. 3.)

Belső felületet – esetleg udvar – részletét tártuk fel egy római kori szemétgödörrel együtt. A leletanyag és a rétegtani viszonyok értelmezése alapján a 2. sz. végei– 3. sz. elejei építkezésekhez köthető.

3/A. árok: ÉD-i irányban 4 m, KNy-i irányban 3 m. ÉNy–DK irányú újkori közmű szeli át a felületet, melynek délnyugati részén sóderes, habarcsos felület jelentkezett Af. 103.81 m-en. A K-i metszet mentén mélyítettünk, a kevert szürke betöltés mélyen lehúzódik a sötétbarna, bolygatatlan földre, mely utóbbi fél méter vastagságban jelentkezett. Itt a nyers, sárga talajból néhány cm-t kiástunk.

Érdemleges *lelet* nem került elő.

Topográfiailag a rétegtani viszonyok alapján a 2. sz. elején épült via principalissal párhuzamos ÉD-i irányú út részlete került elő.

3/B. árok: KNy-i irányú, 9.80 m hosszú. K-i végében habarcsos, sóderes szint jelentkezett. Ez az ÉD-i irányú út nyugati részlete. Ezt határolja Ny-ról egy nagyjából ÉD-i irányú, 60 cm széles fal, mely fehér, sárgás mészkövekből készült, kötőanyag: habarcs. A felület közepe táján egy kelet–nyugati irányú fal maradványát is hitelesítettük. Szélessége: 50 cm. Faltechnika megegyezik az előzővel, a falazásban tegulákat találtunk. A Ny-i, újkori falnál szintén egy ÉD-i irányú fal jelentkezett azonos faltechnikával. Az alapozásokat már nem volt módunkban megnézni. A falakhoz tartozó belső padlószintet nyomtalanul a faszenes, későrómai betöltés, illetve az árok Ny-i részén az újkori betöltés megsemmisítette.

Jelentősebb *leletek: Az árok középső részéből 80–150 cm között, a szürke, kevert betöltésből:* Edénytöredék sárgás-zöld mázzal. Ltsz.: 80.1.119. és 80.1.59–68. Mélyebb tál vízszintesen kihajló hornyolt peremoldaltöredéke. Szürke, keményre iszapolt, vastagfalú. Ltsz.: 80.1.72. (11. kép. 18.) *Az árok Ny-i végéből:* Carus érméje.[73] Ltsz.: 80.1.57. *2. árok K-i fele 100–150 cm között: a szürke kevert betöltésből:* Edény tört profilú perem-oldaltöredéke. Szürke. Ltsz.: 80.1.95. (11. kép. 10.) Edény ferdén kihajló perem-oldaltöre-

déke. Szürke, vastagabb falú, kopott. Ltsz.: 80.1.100. (11. kép. 26.) *Az árok szürke betöltéséből 1.20–1.70 m között:* Constantinus dinasztia érméje[74] Ltsz.: 80.1.58/a. Valentinianus, Valens vagy Gratianus pénze.[75] Ltsz.: 80.1.58/b. Edénytöredékek nyersszínű, szürkés mázfoltokkal. Ltsz.: 80.1.241–242. Edény ívelten kihajl2 perem-oldaltöredéke. Világosszürke, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.1.155. (11. kép. 22.) Galléros peremtöredék, szürke, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.1.164. (11. kép. 27.)

Az árokban az előbb említett ÉD-i irányú út Ny-i felülete került kibontásra és az ettől Ny-ra húzódó épület részlete két helyiség maradványával. A korábbi szintek megfigyelésére nem volt mód. A helyiség padozata már nem volt meg, így pontosabb keltezésre a vegyes leletanyag alapján sem volt mód. A pusztulási betöltés legkésőbbi lelete a Valentinianus kori érem.

A VIII. munkahelyen a 2. sz. elején épült légiótábor déli vai sagularisának részletét, Wehrgang maradványát, a déli táborfal egy újabb szakaszát és egy 8,5 m széles fossát hitelesítettünk (1. árok). A via principalissal párhuzamos ÉD-i irányú út részletét is feltártuk (3/A.–B. árok). A markomann háborúk utáni periódusból a 2.–3. sz.-i légiótábor belső épületeinek részletei kerültek elő. (2/A.–B. árok 3/B. árok)

IX. munkahely: Flórián tér–Körforgalom[76]
(32. kép, IX.)

1979. januárjában–februárjában az ún. Körforgalom nyugati, fűvesített, hosszúkás, keskeny szakaszán lehetett dolgozni.

É-felület: ÉD-i irányú, hossza: 5.70 m. A Ny-i metszete (A–B) szerint az újkori feltöltés alatt húzódó kevert, sóderes, illetve sárga agyaggal kevert szürke betöltés mutatkozott, mely alatt egy KNy-i irányú úttest alsó, sóderes, köves járószintjét hitelesítettük és ez alatt két köves járószint jelentkezett kétszeri feltöltési réteggel együtt a sötétbarna földön.

A D-i metszet szerint (C–A) az újkori feltöltés alatti szürke, kevert föld alatt sóderes, szürke betöltés ismétlődik, mely alatt a fentiekben említett útrétegek, illetve járószintek jelentek meg a bolygatatlan fekete föld tetején.

Az É-i metszet szerint (D–E) az újkori betöltés alatt 95 cm hosszúságban, 8 cm vastagságban volt megfigyelhető egy téglatörmelékes sóderes szint, mely a sárga agyaggal kevert szürke feltöltésen nyugszik. Ez alatt a fenti KNy-i irányú úttestnek alsó rétegei húzódnak a bolygatatlan fekete földön.

A K-i metszet (F–G) szerint É-ról indulva az újkori feltöltés alatt a szürke, kevert feltöltésben KNy-i irányú közmű[76/a] kőalapozása jelentkezett. (31. kép, 1.) A megmaradt legalsó kősor szerint agyagos föld volt a kötőanyag. A metszet északi részén megközelítőleg 3 m hosszúságban ez alatt sóderes, köves járószint húzódott, mely 15 cm vastag agyagos földet zár le. Ez a sárga, agyagos feltöltés rátelepül egy vékony, habarcsos köves járószintre, mely a fekete, bolygatatlan földet zárja le. A sötétbarna feltöltésben 70 cm széles földbe rakott alapfalak utolsó kősorai jelentkeztek a kiásás határán. A Ny-i metszet megfelelő szakaszain ezek már nem mutatkoztak. A két alapfal között 1.40 m széles a belvilág. A metszet középső részén a sárga agyagos, illetve sötétbarna agyagos rétegei váltják egymást. (31. kép, 2.) Az újkori fal és a hozzátartozó mély beásás a Wehrgang tetejét és hosszát megbontotta. A Wehrgang itt 4,10 m hosszúságban hitelesítettük. Az újkori feltöltés, az újkori faltól D-re, az árok széléig húzódott. Ez az újkori feltöltés szedte ki a táborfalat, mely alapfal részének utolsó kősora maradt meg 1.60 m szélességben a fekete, bolygatatlan föld tetején. (31. kép. 3.)

Említésre méltó *lelet*anyag: *Az északi felületből a fekete, bolygatatlan föld feletti betöltésből:* Tál kihajló perem-oldaltöredéke. Kívül-belül narancsszínű bevonatos.[77] Ltsz.: 80.1.250. *A táborfal alapozásának tisztításából:* Oldaltöredék, szürke, keményre iszapolt. Ltsz.: 80.1.245.

D-i felület: ÉD-i irányú, 4.25 m széles. A H–I jelű metszetben az újkori, mély feltöltés alatt a vörösre égett újabbkori pusztulási réteg figyelhető meg, mely a szürke, római kevert feltöltésre húzódott. Ez alatt már a vízesárok északi, legalsó rézsűjét bontottuk ki egy méter szélességben.

Említésre méltó *lelet*anyag nincs.

Az É-i felületen a topográfiai és a rétegtani adatok szerint a Traianus-Hadrianus kori déli táborfal újabb szakaszát, a Wehrgang újabb részletét és a via sagularis kisebb maradványa került hitelesítésre egy későbbi közműalapozással. A D-i felületen a Traianus-Hadrianus kori tábor déli nagy vízesárkának északi kis részletét bontottuk ki.

X. munkahely: Flórián tér–Körforgalom.[78] *(32. kép, X.) Az Árpád híd északi felüljárójának próbacölöp árka.* ÉD-i irányban: 3.40 m, KNy-i irányban: 4.50 m.

Az árok É-i oldalán egy ÉD-i irányú úttest maradványát hitelesítettük Af. 103.51 m-en 5.80 m szélességben. Részleteit már a VIII. munkahelyen feltártuk. Itt a K-i metszetfalnál, az úttest széleinél 1.25 m széles alapfalakat dokumentáltunk. Földberakott kövekből épültek. Az *úttest* K-i szélénél megépült alapfal alapozását az újkori közművek megbontották. Az É-i metszet mentén a nyers sárga földig ástunk ki.

Említésre méltó *lelet*anyag: *A Ny-i metszetfal nyeséséből 1–2.50 m között, a gödör aljáról* néhány jellegtelen edénytöredéken kívül még egy sigillatatöredék is előkerült, melyet Gabler Dénes antoninus kori középgalliai terméknek határozott meg.[79] Ltsz.: 82.2.5. (18. kép. 4.)

A topográfiai és a rétegtani adatok alapján ezen a munkahelyen a 2. sz. elején megépített ÉD-i irányú út teljes szélességét hitelesítettük, a keleti és a nyugati oldalán hozzácsatlakozó korabeli épületmaradványokkal együtt.

x x x

A praetentúra D-i részletének régészeti értékelése. Periodizáció

I. A *legkorábbi* köves szint Af. 102.18 m-en maradt fent a II/1 árokban közelebbi korhatározó lelet nélkül.

II. Égett felületet dokumentáltunk a VI/2. mh-en, ahonnan Drag. 36. típusú *Domitianus-Traianus* kori itáliai sigillatatöredéket szedtünk fel.

A *via praetoria* két szakaszából (I/1., II/2. árok) topográfiai és rétegtani viszonyok alapján a Traianus-Hadrianus kori rétegét hitelesítettük. A via praetoriától délre húzódó *thermae maiores* részletei (IV. mh., V. mh.) nagyobb részt a téglasorokkal kevert kőfalazás jelenléte miatt is erre a periódusra keltezhetők. A kőlapos udvar, a terrazzopadlós helyiség szintadatai Af. 102.88 –103.08 m között a principia szintjéhez viszonyítva (Af. 103,50 m) csökkenő értéket mutat. A VI. munkahelyen a 2. sz. elejei szintek Af. 102.96–103.10 m között jelentkeztek. *A tábor D-i védműveinek (via sagularis, táborfal, fossa, Wehrgang* (VII/1., IX. mh.)*/ és az ÉD-i irányú út* (X., VIII/3/B mh.) kiépítésére ez idő alatt került sor a topográfiai és a rétegtani viszonyok alapján. A VI. mh.-en a *KNy-i irányú út* megemelését tanúsító szürke, kevert betöltésből téglaanyagú, kerámia mellett márványutánzatú töredékeket tettünk el, melyek a markomann háborúkig keltezhetők. Egyes szakaszokon a korábbi sóderes szintek elpusztultak és helyettük már a narancsszínű bevonatos kerámia és a márványutánzatú festésű leletanyag maradt meg a bolygatatlan fekete föld feletti betöltésben.

III. *A markomann háborúk utáni periódus 3. sz. első feléig:* A praetentúra D-i részén több megemelést tanúsító helyiségek padlóit tártuk fel. pl. terrazzopadlót (IV/2., VIII/1. mh.), téglalapokból rakott padozatot (V/2. mh.). A javításokat tükrözik a IV. mh.-nél a hypocaustumos helyiség fűtőoszlopai, melyek téglái közül COH VII BR bélyegeset is felszedtünk. A VI/7. mh.-en megfigyeltük, hogy a fekete, bolygatatlan föld feletti köves betöltés Nerva-Traianus kori sigillatáktól egészen a 2. sz. második felére keltezhető rheinzaberni leletanyagot tartalmazta. Tehát itt sem voltak a korábbi adatok hitelesíthetők.

IV. *A 260-as évek pusztításai utáni* periódushoz tartozó bővítéseket, javításokat a praetentúra déli részén több munkahelyen hitelesítettük, pl. terrazzopadlós helyiségmaradványokat (II/2., III., VIII/1. mh.) fűtőcsatornákkal kialakított helyiséget (V/1. mh.) téglapadlós helyiségeket (V/1., 2. mh.) rögzítettünk. A fürdő javításáról, bővítéséről epigrafiai adat maradt fenn.[80] Erre a periódusra tehető a VI/3. mh.-en a küszöb megemelése és az egyik helyiséget későbbi jellegzetességeket tartalmazó, összeállítható falfestménnyel látták el. Itt jegyezzük meg, hogy a VI/5. mh.-en, a KNy-i irányú útnál a fekete, bolygatatlan föld feletti középgalliai sigillatát tartalmazó betöltésből még zöld mázas töredéket tettünk el. A VI/7. mh.-en a pusztulási, téglatörmelékes betöltés alól, az ÉD-i irányú út megmaradt teteje feletti kevert betöltésből a 4. sz.-ra keltezhető későrómai, pecsételt díszű kerámiát tettünk el.

V. *A 4. sz. második fele 5. sz. elejére* keltezhetően csak egyetlen helyen hitelesítettünk agyagpadlós helyiséget a III/2. mh.-en Af. 104.93 m-en. E koru betöltésből a VI/2. mh.-en Frigeridus dux bélyeggel ellátott téglát, sőt besimított kerámiát emeltünk ki (V/2. mh.) és a Constantinus dinasztia érméje (VIII/2. mh.) is előkerült.

Tehát a legkésőbbi periódusra a praetentúra déli részén a keleti táborfal közelében, a via praetoriától délre (III/2. mh.), a thermae maioresnél (V/2. mh.) és ez objektumtól délkeletre a VI/2.–3. mh.-en, a déli táborfal közelében vannak adataink. (VIII. mh. 2.)

Uthálózat

A praetentúra déli részén, a principia severuskori kapuzatától délre és keletre 230–260 m-re tíz munkahelyen tudtunk erre vonatkozóan kutatásokat végezni. (32. kép).

Északról indulva a *via praetoria* déli szélét egyetlen helyen hitelesítettük (II/1. mh.). Ez út további részletét még egy helyen mértük be (I. mh.), ahol a principia serveruskori diszakapuzatának K-i alapfal nyílásán keresztül haladó csatorna további szakasza is előkerült. Mérési adatok szerint a via praetoria tengelyében ez az a csatorna, melynek további, K-i szakaszait Póczy Klára bontotta ki a porta praetoriánál. [81] Az ásató szerint a Constantinus kori D-i kaputorony alatt kell lennie a korábbi, 2.–3. sz.-i porta praetoriának.[82] Amennyiben e feltételezés igazolására mód nyílik ásatással, akkor mi a via praetoria korábbi azaz Traianus-Hadrianus kori szakaszait tártuk fel. (I.–II. mh.) A Traianus-Hadrianus kori via praetoriát – melynek szélessége ismeretlen – É felé bővítették a 2. sz. végén 3. sz. elején, amikor a tábor tengelyét É felé tolták 10 m-re.[83]

A via praetoriától D-re – a praetentúra É-i részének beosztását alapul véve – egy *KNy-i irányú utat feltételezünk* melynek hitelesítésére – a jelenlegi beépítés miatt nincs mód. A via praetoriától délre, *a második, feltételezett KNy-i irányú utat* szintén csak feltételezzük, jelenlétét a további ásatások igazolhatják. Az É-i praetentúra beosztását alapulvéve, a via praetoriától D-re egy harmadik, KNy-i irányú út lehetősége fennáll, de itt Kaba Melinda egy koracsászár kori épületmaradványt hitelesített[84]. mely kizárja az út jelenlétét. *A via praetoriától D-re, a harmadik, KNy-i irányú utat teljes szélességben és több mint 20 m hosszú szakaszon feltártuk.* (VI. mh.) A via praetoriától D-re, a negyedik KNy-i irányú utat szintén csak feltételezzük, melyre még adatokkal nem rendelkezünk. E feltételezett úttól D-re már a *via sagularis* jelenlétét hitelesítettük több helyen (VIII. mh., IX. mh.) de a teljes szélességét nem ismerjük.

A keleti via sagularis részletét korábbi ásatásokból[84/a] és a VI/7. mh.-ről is ismerjük, de a teljes szélessége még ismeretlen.

A K-i via sagularissal párhuzamos ÉD-i irányú utat 5 m szélességben tártuk fel. Az ÉD-i irányú út fürdőt határoló funkcióját – ásatások hiányában – még nem érezzük eldöntöttnek.

Az utak periódizációja

A via praetoriát a Traianus-Hadrianus korban építették. (I/1., II/2. mh.), a 2. sz. második felére keltezhető, illetve a 3. sz. elejei adatait is megfigyeltük. (I/1. mh.) A via praetoria későbbi periódusait a porta praetoriánál figyelték meg.[85]

A feltárt, KNy-i irányú út (=a via praetoriától a harmadik) (V. mh., 5., 1., 2.) korábbi részére ezen a szakaszon adatunk nincs, de leleteink és a rétegtani adatok alapján még a 3. sz. második felében is funkcionál.

A D-i via sagularis is a Traianus-Hadrianus kortól tovább él, sőt adataink a 3. sz. második feléről, illetve a 4. sz. elejéről is vannak. (VIII.–IX. mh.)

A keleti via sagularist a domitianus kori útra építették, de kronológiáját tekintve ugyancsak áthúzódik a 4. sz.-ra.[86] A K-i via sagularissal párhuzamosan jelentkező *ÉD-i irányú út* maradványát a 3. sz. elejéig követtük nyomon. (VIII./3/A–B. és a X. mh.)

A praetentúra D-i részén az úthálózaton kívül előkerült *épületrészletek* funkciójára a kis alapterületen végzett megfigyelések miatt nincs sok adatunk. A via praetoriától D-re a *thermae maiores* (IV., V. mh.) húzódik. A novaesiumi tábor praetentúrájában[87] a korai periódusában a fürdőt, keletre egy magazin követi a via sagularisig. A thermae maiorestől K-re húzódó épületmaradványok (II.–III. mh.) KNy-i irányú *kaszárnyák* lehettek. A thermae maiorestől délkeletre feltárt épületmaradványok (VI. mh.) ismét a KNy-i irányú kaszárnyák helyiségeit reprezentálják. A D-i, via sagularistól északra húzódó helyiségrészletek funkcióját nem ismerjük (VIII.–X. mh.).

x

A praetentúra régészeti eredményeinek összefoglalása

A pannoniai limes szakasz régészeti adatai alapján is az újabb kutatások bizonyították, hogy az *auxiliaris táborok* nagy részét a markomann háborúk után, Commodus alatt építették kőbe.[88] A *légióstáborok* közül a brigetioi légióstábort 97-ben kezdték építeni[89]. valamivel később mint az aquincumi légióstábort.[90] A carnuntumi légióstábor – az utóbbi évek feltárása szerint – Traianus alatt épült kőbe[91], sőt ily módon még 107 előtt a vindobonai légióstábort is átépítették.[92] Ezen a limes szakaszon a történeti eredményeknek[93] megfelelően a legindokoltabb helyeken a csapatok megerősítését, áthelyezését, a légióstáborok kőbe épülését ezek a régészeti adatok is bizonyítják.

Az aquincumi légióstábor principiáján[94] és környékén és a teljes praetentúrában végzett régészeti megfigyeléseket (33. kép) az alábbiakban összpontosíthatjuk:

Korai szinteket a rétegtani viszonyok alapján a principia C–C/1 metszeténél és a praetentúra É-i részén a X. és a XIII/5. munkahelyen rögzítettük, a praetentúra D-i részén pedig a II/1. mh.-en került elő. Korhatározó leleteink nincsenek, így kronológiai és topográfiai tisztázására csak a korai táborok egyre sűrűsödő adatainak feldolgozása után lehetséges.[95]

Az aquincumi 2.–3. sz.-i légióstábor részben korai palánktáborokra, részben a Domitianus kori kőből épült légióstáborra épült.[96]

A Traianus-Hadrianus kor építkezéseit a principia környékén[97]. a praetentúra északi részén csaknem minden munkahelyen[98] és a D-i részen hitelesítettük a táborfal, a védművek és az úthálózat kiépítésén kívül is. (I.–II., V.–X. mh.)

Itt jegyezzük meg, hogy a markomann háborúk pusztításai nyomán – az általános és mély tereprendezés során, a korábbi járószinteket megzavarták, elpusztították és helyükön már a korábbi leletanyaggal kevert, de későbbi leletanyagot is tartalmazó betöltés húzódott a bolygatatlan talajon.

A markomann háborúk után a 3. sz. első felében a principiát új díszkapuzattal látták el és egyben a tábor tengelybővítését, sőt a via praetoriát É felé bővítették. A praetentúra É-i részén több munkahelyen hitelesítettük[99] a D-i részen IV.–X. mh.-en találtunk erre vonatkozóan adatokat megfelelő kísérő leletanyaggal együtt.

A 260-as évek pusztításai utáni újjáépítést a principia területén már nem lehetett hitelesíteni, de a praetentúra É-i[100] és D-i részén (II., III., V., VI., VIII. mh.) több munkahelyen hitelesítettük.

Az aquincumi 2.–3. sz.-i légióstábor a *későrómai erőd* megépüléséig[101] tehát többszöri átépítést tükröz. *A 360-as évekből* csak a praetentúra É-i részén figyeltük meg terrazzopadlós helyiségeket[102] A praetentúra D-i részén már nem lehetett rekonstruálni e periódushoz tartozó nyomokat.

A 4. sz. második felében, illetve a 4.–5. sz. fordulóján a principia és környékéről nem ismerünk adatokat, de a praetentúra É-i részén, a IV. mh.-en habarcsos és terrazzopadlós helyiségmaradványokat hitelesítettünk, a praetentúra D-i részén viszont a III. munkahely őrizte meg az egyetlen szintet. További adatok még a thermae maioresnél (V/2. mh.) és ettől az objektumtól DK-re (VI./2.–3. mh.) és a D-i táborfal közelében vannak (VIII./2. mh.)

Itt jegyezzük meg, hogy a principia és környéke, a praetentúra É-i és D-i részének szintadatai reálisan mutatják a római kori terepszint sajátosságait.

A felmérések szerkesztési adatai alapján véglegesen tisztázódott, hogy az aquincumi 2.–3. sz.-i légióstábor praetentúrájának belvilága ÉD-i irányban 520 m[103], KNy-i irányban a praetentúra teljes méret közléséhez még Kocsis L. feldolgozatlan adatai hiányoznak.

A szakirodalom alapján Novaesium és Lambaesis táborában az É-i és D-i praetentúra belső alaprajza eltér egymástól.[104] Az aquincumi légióstábor eddigi adatai szerint most megállapíthatjuk, hogy a praetentúra É-i részének a beosztása nem azonos a D-i részének az úthálózatával.

Az eddigi régészeti kutatások szerint az aquincumi 2.–3. sz.-i légióstábor praetentúrájáról kialakult kép finomítására további feltárások szükségesek.[105]

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
ArchHung	Archeologica Hungarica
RCRF Acta	Rei Cretariae Romanae Fautorum – Acta
ArchÉrt	Archeológiai Értesítő
ArhVestn	Arheološki Vestnik
BAR	British Archeological Reports
Barkóczi 1951	*Barkóczi L.:* Brigetio. DissPann II. 22. Bp. 1951.
Barkóczi 1968	*L. Barkóczi:* Die datierten Glasfunde aus dem 3–4 Jahrhundert. FolArch 19 (1968) 59–86.
BMC	*H. Mattingly:* Coins of the Roman Empire in the British Museum. London. 1923–1950.
Bánki 1975	*Zs. Bánki:* Terra sigillata Werkstatt in Gorsium. Arh. Veštnik ActaArch. XXVI (1975) 138–143.
Bánki 1980	*Zs. Bánki:* Forschungen in Gorsium im 1977/78. Alba Regia XVIII (1980) 157–264.
BpR	Budapest Régiségei
BpTört. I–II.	Budapest Története I–II. Bp. 1942.
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
DissArch	Dissertationes Archaeologicae
Ekholm	*G. Ekholm:* Scandinavian Glass Vessels of Oriental Origin from the First to the Sixth century. Journal of Glass Studies V (1963) 29–38.
Facsády 1976	*Facsády A.:* Előzetes jelentés a későrómai kori erőd déli védműveinek feltárásáról. BpR 24 (976) 145–152.
Fitz–Lányi–Bánki 1976	*Fitz J.–Lányi V.–Bánki Zs.:* Kutatások Gorsiumban 1974-ben. Alba Regia XV (1976) 121–174.
Gabler 1964	*Gabler D.:* Az importált terra sigillaták forgalma Pannoniában. ArchÉrt 91 (1964) 99.
Gabler 1976	*D. Gabler:* Die Einfluss der südgallischen Sigillaten auf die pannonischen Töpfereien. Rei CRF Acta XV (1976) 148–157.
Gabler 1977	*Gabler D.:* A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése. ArchÉrt 104 (1977) 145–173.
Gabler 1979–1980	*D. Gabler:* The structure of the Pannonia frontier on the Danube and its development in the Antonine period some problems. Roman Frontier Studies 1979–1980 BAR. 637–654.
Harl–Kandler	*O. Harl–M. Kandler:* Vindobona in Vindobona die Römer in Wiener Raum. Wien. 1978. 84–101.
Kérdő 1976	*Kérdő K.:* Előzetes jelentés az aquincumi II–III. századi legióstábor déli, valamint a IV. századi erőd nyugati frontján végzett kutatásokról. BpR 24 (1976) 71–78.
Kocztur 1974	*É. Kocztur:* Ausgrabungen im südlichen Stadtviertel von Gorsium. Alba Regia XIII (1974) 69–138.
Kuzsinszky 1932	*Kuzsinszky B.:* A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BpR XI (1932) 5–385.
Lőrincz 1975	*B. Lőrincz:* Zur Erbauung des Legionslagers von Brigetio. ActaArchHung 27 (1975) 343–352.
Lőrincz 1978	*B. Lőrincz:* Die Besatzungstruppen des Legionslagers von Aquincum am Ende des 1-Anfang des 2. Jahrhunderts. ActaArchHung 30 (1978) 299–310.
LRBC	*P. V. Hill–J. P. C. Kent:* Late Roman Bronze Coinage.
Mócsy–Lőrincz 1976	*A. Mócsy–B. Lőrincz:* Pannonia Forschung 1973–1976. Acta ArchHung 29 (1977) 373–398.
Mócsy 1979/1980	*A. Mócsy:* Der pannonische Limes: Probleme der neueren Forschungen. Roman Frontier Studies 1979–1980 BAR
Nagy 1942	*Nagy L.:* Topográfia. BpTört. II. Bp. 1942. 360.
Nagy 1964	*Nagy T.:* Perióduskutatások az aquincumi polgárváros területén. BpR 21 (1964) 9–51.
Nagy 1971	*T. Nagy:* Der vicus und das municipium von Aquincum. ActaArchHung 23 (1971) 59–81.
Nagy 1973	*Nagy T.:* Budapest története az őskortól a honfoglalásig. BpTört. I. Bp. 1973. 39–217.
Nagy 1977	*T. Nagy:* Das zweite Lager der Legio II. adiutrix in Aquincum (Óbuda). Studien zu den Militärgrenzen Roms II. 1977. Köln. 359–366.
Németh 1976	*Németh M.:* Régészeti megfigyelések az északkeleti táborsaroknál. (Előzetes jelentés) BpR 24 (1976) 61–70.

Oswald 1964 — *F. Oswald:* Index of figures types on terra sigillata. London. 1964.

Ottományi 1982 — *K. Ottományi:* Fragen der spätrömischen Eingeglatteten Keramik in Pannonien. DissArch II. 10. Bp. 1982.

Parragi 1971 — *Parragi Gy.:* Koracsászárkori fazekasműhely Óbudán. ArchÉrt 98 (1971) 60–79.

Petrikovits 1975 — *H. Petrikovits:* Die Innenbauten römischer Legionslager während der Principatszeit. Opladen. 1975.

Póczy 1956 — *K. Póczy:* Die Töpferwerkstätten von Aquincum ActaArchHung 7 (1956) 73–136.

Póczy–Pekáry 1958 — *Póczy K.–Pekáry T.:* Három metszet az aquincumi legióstábor északi védőrendszerében. BpR 18 (1958) 529–533.

Póczy 1963 — *Póczy K.:* A termékenység kultusz terrakottái Aquincumban. BpR 20 (1963) 241–258.

Póczy 1976 — *Póczy K.:* A porta praetoria feltárása az aquincumi legióstáborban. BpR 24 (1976) 79–90.

Radnóti 1938 — *Radnóti A.:* A pannóniai római bronzedények DissPann II/6. Bp. 1938.

RIC — *H. Mattingly–E. Sydenham:* The Roman Imperial Coinage. London. 1923–1951.

Ricken-Fischer 1963 — *H. Ricken-Fischer:* Die Bilderschüsseln der römischer Töpfer von Rheinzabern. Bonn. 1963.

Salamon 1969 — *Á. Salamon:* Spätrömische gestempelte Gefässes aus Intercisa. FolArch. 20 (1969) 53–62.

Soproni 1968 — *S. Soproni:* Spätrömische Töpferöfen am pannonischen Limes. Rei CRF Acta X (1968) 28–35.

Stiglitz–Kandler–Jobst 1977 — *H. Stiglitz–M. Kandler–W. Jobst:* Carnuntum. in Aufstieg und Niedergang der römische Welt. II/6. Berlin. 1977. 583–730.

Szilágyi 1933 — *Szilágyi J.:* A pannoniai bélyeges téglák. Bp. 1933. DissPann II.1.

Szilágyi 1955 — *Szilágyi J.:* Az aquincumi legióstábor erődítésrendszerének és kiterjedésének kérdéséhez. AntTan II (1955) 91–96.

Szirmai 1976 — *Szirmai K.:* Előzetes beszámoló az óbudai legióstábor principiáján és közvetlen környékén végzett kutatásokról. BpR 24 (1976) 91–112.

Szirmai 1980 — *Szirmai K.:* Kutatások az aquincumi II–III. századi legióstábor praetenturájának északi részén 1973–1977-ben. ArchÉrt 107 (1980) 187–199.

Szőnyi 1972 — *Szőnyi E.:* Északitáliából importált császárkori agyagcsészék a győri Xanthus János Múzeumban. Arrabona 14 (1972) 5–25.

Szőnyi 1973 — *E. Szőnyi:* Zur Verbreitung und Herstellung der sog. rätischen Keramik in Pannonien ActaArch Hung 25 (1973) 87–107.

Tóth–Vékony 1970 — *E. Tóth–G. Vékony:* Beiträge zu Pannoniens Geschichte im Zeitalter des Vespasianus. ActaArchHung 22 (1970) 133–162.

Ubl 1979–1980 — *H. Ubl:* Der Österreich Abschnitt des Donaulimes: ein Forschungbericht (1970–9) Roman Frontier Studies. 1979–1980. BAR 587–612.

Visy 1978 — *Zs. Visy:* Der Beginn der Donau Kriege des Domitian. ActaArch Hung 30 (1978) 37–59.

Visy 1979–1980 — *Zs. Visy:* Neuere Militärdiplome aus Pannonien. Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve. X–XI. (1979–1980) 59–108.

Wellner 1973 — *Wellner I.:* Az aquincumi katonaváros nyugat-keleti irányú vízvezetékrendszere. BpR 23 (1973) 179–183.

Wellner 1980 — *I. Wellner:* Das Legionslager von Aquincum und die vermutete Principia. Alba Regia XVIII (1980) 349–355.

Jegyzet

a) Itt jegyezzük meg, hogy az összesítő rajzunkon feltüntetett *új házak* tervszámai helyett már ismerjük az új utca és házszámot: 209/A = Kórház u. 7., 209/B = Polgár u. 1–7.

b) Ugyancsak az *összesítő rajzunkon számozással saját munkahelyeink szerepelnek.* A VI. munkahelyünktől É-ra jelölt *szám nélküli* adatok azonosak a kisebb leletmentési megfigyeléseinkkel. A VI. munkahelyünktől ÉNy-ra és az V. munkahelyünktől É-ra és a IX. munkahelytől K-re feltüntetett szám nélküli adatok *Kaba Melinda, Szilágyi János* és *Póczy Klára* korábban megfigyelt értékes adataival azonosak.

c) Munkahelyeink területét és megfigyeléseink idejét az építkezések, bontások ütemei (I, II, IV–VI., VIII–X.) és a közművesítések határozták meg. (III, VII. m.h.)

1. A praetentura É-i részére lásd: *Szirmai K.*, 1980, 87–199.
2. Flórián tér 3: *Kaba M.*, RégFüz 1:13. 1960. 38., Flórián tér 5–7: *Kaba M.–Szilágyi J.–Parragi Gy.*, RégFüz 1:14. 1960. 29., Flórián tér 4–5: *Kaba M.*, RégFüz I:15. 1962. 27., Flórián tér 3–7: *Kaba M.*, RégFüz I:16. 1973. 26., *Kaba:* A BTM leletmentései és ásatásai az 1962–1965. években. BpR 22 (1971) 387., Flórián tér 18069–74, 18070 hrsz: *Kaba M.*, RégFüz 1:33. 1980. 32., Flórián tér: *Kaba M.*, RégFüz 1:35. 1982. 32.
3. Föld utca: *Szirmai K.*, RégFüz 1:24. 1971. 22., Pacsirta u. 14–16: *Nagy T.*, RégFüz 1:25. 1972. 26., *Zolnay L.:* BTM leletmentései és ásatásai az 1966–1970. években. BpR 23 (1973) 263–266., *Bertalanné:* Adatok Óbuda középkori helyrajzához. BpR 23 (1973) 109. 40. j., Pacsirta u. 20–22: *Szirmai K.–Németh M.*, RégFüz 1:31. 1978. 42., Corvin O. u.–Pacsirta u.: *Facsády A.*, RégFüz 1:31. 1978. 41. 43., Föld u.–Vörösvári út: *Póczy K.–Kocsis L.*, RégFüz 1:32. 1979. 40. 41., *Kocsis L.*, RégFüz 1:33. 1980. 33., *Kocsis L.*, RégFüz 1:35. 1982. 36., 37. 32.
4. *Bertalanné:* Adatok Óbuda középkori helyrajzához. BpR 23 (1973) 100. – A kézirat leadásával egyidőben a falak felmérése nem történt meg.
5. *Kaba M.:* A BTM leletmentései és ásatásai az 1959. évben. BpR 20 (1963) 536. – Itt köszönjük meg, hogy adatait első ízben hozhatjuk az összesítő térképünkön.
6. *Bertalanné:* BTM leletmentései és ásatásai az 1959. évben BpR 20 (1963) 537.
7. Déli kapura: Ld. *Nagy T.* és *Zolnay* jelentését a 3. j.-ben. Keleti kapura: *Nagy T.*, RégFüz 1:26. 1973. 32., *Póczy* 1976, 81.
8. *Póczy* 1976, 82–84.
9. Itt köszönjük meg *Szilágyi J.* hozzájárulását az adatai felhasználásáért.
10. *Szilágyi J.:* BTM leletmentései és ásatásai az 1959. évben. BpR 22 (1971) 388.

10/a. Például: Polgár u. 3: oltár – 64.10.26., Polgár u. 12: oltár – 64.10.22., Kórház u.–Polgár u. sarok: feliratos kő – Kuzsinszky hagyaték (BTM Adattári lelt. szám: H 276-279), még közismert kő-lelőhely itt az ún. óbudai dohánygyár területe: építési felirat – 64.10.16., Sírkő – 64.10.15., szarkofág töredéke: 63.10.37.

11. *Szirmai K.*, RégFüz 1:30. 1977. 18., Újabban előkerültek a Szentendrei út–Kórház u. sarkán a praetentura újabb falmaradványai: *Kocsis L.*, RégFüz 1:35. 1982. 36.
12. *Szirmai* 1976. 97., A principia severuskori kapuzatának víztorony funkciójára: ld. *Póczy K.:* Közművek a római kori Magyarországon. Bp. 1980. 78.
13. Itt jegyezzük meg, hogy a praetentura valamennyi sigillatának műhelyét és korát *Gabler Dénes* határozta meg. Munkájáért itt mondunk köszönetet.
14. Bélyegtípusra: *Szilágyi* 1933, VI/51. változata.

14/a. változata: *Kocztur* 1974, VIII/8. kép.

15. *Szirmai K.*, RégFüz 1:27. 1974. 27., – A keleti árok É-i része került csak – tévedésből – felmérésre.
16. *Póczy K.*, RégFüz 1:28. 1975. 44.
17. *Szirmai K.*, RégFüz 1:27. 1974. 31. Lehetséges, hogy e traktushoz tartozik még a Vörösvári út elején feltárt központi fűtéses helyiség: ld. *Nagy T.:* RégFüz 1:23–24. 1970–1971. 25–26. a via principalis és a fürdő kapcsolatára: *Kocsis L.*, RégFüz 1:35. 1982. 32.
18. A bélyegre: *Póczy* 1976. 82.
19. *Szirmai* 1976. 96.

19/a. *Szirmai* 1976, 91.

20. *Szirmai.*, RégFüz 1:31. 1978. 36–37. Itt jegyezzük meg, hogy a via principalissal párhuzamosan ÉD-i irányú utat kerestük itt, mely elválasztotta volna a thermae maiorest a kisebb légfűtéses helyiségekből álló épülettől. (IV. m.h.) A munkánk során bizonyosodott be, hogy ÉD-i irányú út itt nem került elő, tehát a IV–V. munkahely – egy épületkomplexumhoz tartozik, a thermae maioreshez. A régészeti megfigyeléseink közlésével szeretnénk hozzájárulni a thermae maiores alaprajzi és kronológiai tisztázásához.
21. Venus terrakotta típusra: *Póczy* 1963, 250.
22. *Ricken-Fischer* 1963, 301. E. 23. típus.
23. *Bíróné* meghatározása: LRBC 951, AQ S AE 4
24. *Szilágyi* 1933, VII. T./101 típus

24/a. Az üvegek korhatározásait *Barkóczi L.*-nak köszönjük meg.

25. *Ekholm* 1963, 33. fig. 11.
26. *Ottományi* 1982, 5–172.
27. Apotropaikus jellegére: *Nagy L.* 1942, 360.
28. *Szőnyi* 1973, 87–108.
29. Az érem súlya 4,28 gr. Súlyosabb, mint a korabeli. Ezért is és a lelőhely rétegtani adatai szerint is hamis. (Bíróné meghatározása.)
30. BMC 478 denár, Roma 205. – *Bíróné* meghatározása.
31. BMC 330 bronzdénár töredéke – *Bíróné* meghatározása.
32. *Barkóczi* 1968, 39/4 szőnyi darab és az ismeretlen lelőhelyű MNM-ban őrzött darab is ez a típus: *Benkő A.:* Üvegcorpus. RégFüz II/11. 1962. 137. XXVII/4.
33. A fenyőgall-minta ilyen előzményéről: *Bónis* 1942, 19. – pálmaág besimított edényen: *Lányi V.:* Die Spatrömische Gräberfeld. in *A. Mócsy:* Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Bp. 1981. 117. Abb. 25/4. Gallyas darab: a pilismaróti leletanyagból is ismert: *Soproni* 1968, Abb. 8., *S. Soproni:* Die spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Bp. 1978. 29–46. Taf. 47/1, 3. a gorsiumi anyagban: *Bánki* 1980, Taf. XXI/401. és LIV/811., *Ottományi* 1982, XXII–XXIII.T.
34. A thermae maiores a 2. sz. első felében már funkcionált: *Nagy L.:* 1942, 540., *Póczy K.:* Aquincum. Bp. 1969. 23., esetleg már Traianus alatt épült a

legkorábbi fürdőrészlet: *Nagy T.:* 1977, 365., A fürdő bővítéséről felirat: CIL III 3525=CIL III 10492. A fürdő 4. sz.-i szerepéről: *Póczy K.:* Aquincum a IV. században. BpR 21 (1964) 57, 61, 63, 69. A fürdő legutóbbi összefoglalása *Kaba M.:* Az aquincumi Fürdő Múzeum. Bp. 1976.

35. *Szirmai K.*, RégFüz 1:31. 1978. 42., további leletmentésekre: *Szirmai K.*, RégFüz 1:32. 1979. 40.
36. A márványozás a markomann háborúkig figyelhető meg: *Gabler* 1977, 161.
37. A helyi narancsszínű festésű, 2. sz. elejére keltezett termékekre ld. *Póczy* 1956, 87–90.
38. A lezouxi gyártmányokról: *Gabler* 1964, 99.
39. A ruhátlan figura képtípusára a rheinzaberni anyagban: *Ricken-Fischer* 1963. M 240/a típus, 103., a másik figurára: *Ricken-Fischer* 1963, 238/a – 102.
40. Bélyegtípusra: *H. Ricken–Ch. Fischer:* Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern. Speyer. 1948. 255–6. T., pajzsos alakra: *Oswald* 1964, Pl. XLIX/1049 és a boxolóra: Pl. LVII/1180. képtípus.
41. *Radnóti* 1938, 42, 54, a kiskőszegi MNM-ben őrzött darabon is vannak köröcskék – mint a mi leletünkön. – XVI/5. kép.
42. *Radnóti:* Gebrauchsgegenstände und Gegenstände aus Bronze. ArchHung 33 (1954) XXV/1. kép.
43. *D. Iványi:* Die pannonischen Lampen. Bp. 1935. DissPann.II. 2. 26. XCIV/5. kép.

43/a. *H. Menzel:* Antike Lampen in römischen germanischen Zentralmuseum zu Mainz. Mainz. 1969/ Abb. 137. FO: Tunézia., *J. Deneauve:* Lampes de Carthage. Paris. 1969. LXXXII/907. változata.

44. *Oswald* 1964, LXIX/1644. változat egy lezouxi darabon és *Oswald* 1964, LXXXIII/2179. sz. változat.
45. *H. Kelemen Márta* adatait itt köszönjük, szerinte Pannoniában a bélyeg eddig nem fordult elő. A bélyegtípusra: *M. H. Callender:* Roman amphorae. London 1965. Nr. 1562., *H. Kelemen Márta* szerint a bélyeg a hispániai Baetica tartományból származik.
46. *Szilágyi* 1933, 100–101. XXVII/51. típus – itt jegyzi meg, hogy *Alföldi András* szerint ezek a 374–375-ös évekre keltezhetők.
47. Hétszirmú virágra: *Ricken-Fischer:* 1963, 0.52. típus.
48. A Drag. 36. típusú Domitianus–Traianus kori sigillatákra: *D. Gabler:* Italische Sigillaten in Nordwetspannonien. Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland. Heft 51 (Eisenstadt 1973) 17, 23.
49. Ld. 48. j-t
50. *Szirmai K.* Újabb adatok az aquincumi legióstábor falfestészetéhez. (Lásd e kötetben)
51. *Ricken-Fischer* 1963, M 249/a típus, 106.
52. *Ricken-Fischer* 1963, E. 9. típus változata, 298.
53. *Bónis* 1942, fülnélküli példányt idéz a 18. XXX/58–59.
54. *Szilágyi J.*, 1933, VII/89. változata.
55. A legio IIII Flaviáról: *Mócsy–Lőrincz* 1977, 380., *B. Lőrincz* 1978, 299.
56. *Radnóti* 1938, XXXV/7. képen látható ez a típus.
57. Gázgyári egysorosra: *Kuzsinszky* 1932, 199. 186. ábra, a Bécsi úti kétsoros bélyegzőre: *Parragi* 1971, 22/4. kép.
58. *Bónis* 1942, 24–25., *Nagy T.*, 1964, 41–42.
59. *Gabler* 1964, 99.
60. *Bónis* 1942, XX. Tábla, 18–19., *Szőnyi* 1972, 5–25.
61. *Bónis* 1942, 13.
62. Szarvastípusra: *Oswald* 1964, 1767., kecsketípusra: *Oswald* 1964, 1840.
63. Pirosas darabra: *Bánki* 1980, XL/666 kép., a későrómai pecsételt kerámiára: *Salamon* 1969, 59.
64. *Szirmai* 1976, 412.
65. *Szirmai K.* RégFüz 1:32. 1979.40.
66. *Bónis* 1942, XL/16. kép.
67. *Kocztur* 1974, 226. XII. T/1–2.
68. *Ricken-Fischer* 1963, 234. 0. 117. típus
69. *Bónis* 1942, 13.
70. Póczy 1956, I/2. T., A sigillatautánzatokról: *Bánki* 1975, 138–147., *Gabler* 1976, 35–51.
71. A fogaskarcolásokról általában: *Bónis* 1942, 13.
72. *Fitz–Lányi–Bánki:* Kutatások Gorsiumban 1974-ben. Alba Regia XV (1976) IX/8. kép.
73. *Bíróné* meghatározása: Carus consecratio. Tripolis XXI RIC 129. AE ant. (285 után)
74. *Bíróné* meghatározása: Constantinus dinasztia. Gloria 1 jelvénnyel hátlapi típus. AE 4 1/2 (335–341)
75. *Bíróné* meghatározása: Rv: Securitas republicae típus. Victoria. AE/3. Korrodált.
76. *Szirmai K.*, RégFüz 1:33 (1980) 30–31.

76/a. A vízvezetékre: *Nagy T.*, RégFüz 1:25. 1972. 27., *Zolnay L.:* A BTM leletmentései és ásatásai az 1966–1970. években. BpR 23 (1973) 263., *Wellner* 1973, 179–183., *Póczy* K.: Közművek a római kori Magyarországon. Bp. 1980. 64.

77. Kiscelli úti műhelyre: *Póczy* 1956, 78–90.
78. *Szirmai K.*, RégFüz 1:33. 1980. 31.
79. *Gabler* 1964, 101–102.
80. CIL III 3525=10492
81. *Póczy* 1976, 80.
82. Ld. 81. j-t.
83. Ld. mint fent és *Szirmai* 1976, 104.
84. Ld 5. j-t.
85. *Póczy* 1976, 81. j., 80–84.
86. *Póczy* 1976, 82. 14.
87. *Petrikovits* 1975, VI/a.
88. *Gabler* 1977, 171., *Gabler* 1979–1980, 644–645., *Mócsy* 1979–1980, 630–635., *Visy* 1979–1980, 102, 106.
89. *Barkóczi* 1951, 13–15., *Lőrincz* 1975, 349–351.
90. Összefoglalások: *Nagy T.* 1973, 115–116., *Póczy* 1976, 13–16.

91. *Stiglitz–Kandler–Jobst* 1977, 659., *M. Kandler:* Vorlaufiger Bericht über die Grabungen im Legionslager Carnuntum in den Jahren 1974 bis 1977. Wien. 1979. 345–349., *Harl–Kandler* 1978, 84–101., *Ubl* 1979–1980, 587–598.
92. *Petrikovits* 1975, 158.
93. *A. Mócsy:* Pannonia und Upper Moesia. London. 1974. 80–112.
94. A principia más értelmezését adja: *Wellner* 1980, 349–355., Régebbi adatok: Korai fossák: Miklós utca 32–30. *Póczy–Pekáry* 1958. 529–533., Cölöpnyomok: Raktár u. 1–3: *Szilágyi* 1955, 91–96.
95. Az újabb adatok: Vespasianus kori építési felirat: *Tóth–Vékony* 1970, 133., újabb töredék: *Kérdő K.:* RégFüz 1:35. 1982. 34., Értelmezésre: *ld. Németh M.–Kérdő K.:* Zur Frage der Besatzung von Aquincum im ersten Jahrhundert. Limasakta (s.a.) Cölöpnyomok: Árpád fejedelem útjánál: *Német M.–Topál J.:* RégFüz 1:32. 1979. 41., *Kérdő K.:* RégFüz 1:35. Bp. 1982. 30., *Kérd-ő K.:* 1976, 139. Vörösvári útnál: *Nagy T.* 1971, 72. 59. j., *Kocsis L.* RégFüz 1:33 1980. 33., *Kocsis L.* RégFüz 1:35 (1982) 36.. Korai fossák: Szőlő u.: *Kérdő* 1976, 71., Tavasz utca: *Szirmai K.:* RégFüz 1:34. 1981. 32., Harrer Pál utca: *Németh M.* 1976, 61–64., Folyamőr utca: *Szirmai K.:* RégFüz 1:35. 1982. 32–33.
96. Ld. 95. j-t és a Domitianus kori legióstáborra: *Póczy* 1976, 14., *Nagy T.* 1977, 361., *Lőrincz* 1978, 299–311. Domitianus kori háborúkra: *Visy* 1978, 37–59.
97. *Szirmai* 1976, 98–99.
98. *Szirmai* 1980, 198.
99. Ld. 97–98. j-t.
100. Ld. 98. j-t.
101. *Póczy* 1976, 84., *Szirmai* 1976, 98–99., *Facsády* 1976, 145–147.
102. Ld. 98. j-t.
103. *Szirmai* 1980, 200. – Itt az erre vonatkozó adat és az ennek megfelelő részadatok tévesek. (=480 m helyett az 520 m a jó adat egy régebbi bizonytalan eredetű adat alapján, a 240 m helyett a 260 m a megfelelő adat és a 32 m helyett az 52 m a helyes adat.
104. *Petrikovits* 1975, 6/a, 12/a Taf.
105. A praetenturán kívül a retenturáról is egy összefoglalás: *K. Szirmai:* Das Strassennetz des Legionslagers von Aquincum im 2–3. Jahrhundert. Limesakta. s.a.

– A szerkesztési munkáért *Vándor Andrásnénak* tartozunk köszönettel. A helyszíni felmérések a *BME Geodéziai Tanszék* munkái voltak. A rajzi feladatokat *Christoff Judit* grafikus látta el. A felvételeket *Bakos Margit, Facsády Gábor, Molnár Ilona, Szemenyei Tivadar* és *Szentpétery Tibor* készítette.

KRISZTINA SZIRMAI

DIE PRAETENTUR DES LEGIONSLAGERS IN AQUINCUM

Aufgrund der archäologischen Angaben des pannonischen Limesabschnittes erbrachten die neueren Forschungen den Beweis dafür, dass die Auxiliarlager mit wenigen Ausnahmen nach den Markomannenkriegen, unter Commodus aus Stein erbaut wurden.[88] Von den Legionslagern hingegen wurde etwas später, – den jüngsten Forschungen gemäss im Jahr 97 – mit dem Bau des Legionslager von Brigetio begonnen.[90] Das Legionslager von Carnuntum wurde gemäss den Erschliessungen in den letzteren Jahren unter Traianus aus Stein gebaut,[91] ja, auf diese Weise wurde auch das Legionslager von Vindobona noch vor 107 umgebaut.[92] Auch diese archäologischen Angaben bestätigen, dass es die Grenzpolitik des Reiches erforderte, den geschichtlichen Begebenheiten[93] entsprechend, an diesem Limesabschnitt, an den besonders begründeten Stellen, die Truppen zu verstärken und zu verlegen, die Legionslager in den Jahren 81–120 aus Stein zu bauen.

Die an der Principia[94] des Legionslagers von Aquincum, in deren Umgebung und in der ganzen Prätentur gemachten archäologischen Beobachtungen (Bild 29.) wollen wir im folgenden zusammenfassen: *Frühe Schichten* konnten wir aufgrund der schichtenkundlichen Verhältnisse bei Schnitt C–C/1 der Principia und im nördlichen Teil der Prätentur an den Arbeitsstellen X und XIII/5 fixieren, im südlichen Teil der Prätentur kamen sie hingegen an der Arbeitsstelle II/1 zum Vorschein. Zeitbestimmende Funde stehen uns nicht zur Verfügung, daher ist eine chronologische und topographische Klärung erst nach Bearbeitung der sich stets vermehrenden Angaben über die frühen Lager möglich.[95]

Das Aquincumer Legionslager vom 2.–3. Jh. wurde teils auf die frühen Plankenlager, teils auf das zur Zeit Domitianus' aus Stein errichteten Legionslager erbaut.[96]

Bauten aus der *Zeit Traianus – Hadrianus* dokumentierten wir in der Umgebung der Principia,[97] fast an allen Arbeitspätzen am N-Teil der Prätentur[98] und an deren S-Teil, ihre Spuren aber auch ausserhalb des Ausbaus der Lagermauer, der Bollwerke und des Strassennetzes (Arbeitsplätze I–II, V–X).

Hier wollen wir bemerken, dass die früheren Fahrebenen nach den Zerstörungen der Markomannenkriege, im Laufe der allgemeinen Terrainregelung aufgewühlt und zerstört wurden und sich an ihrer Stelle auf dem unaufgewühlten Boden eine Aufschüttung dahinzog, die früheres Fundmaterial ebenso enthielt wie späteres.

Nach den Markomannenkriegen wurde die Principia – zu Beginn des 3. Jh. – parallel zur Achsenerweiterung des Lagers mit einem neuen Prunkportal versehen und die Via Prätoria nach N zu erweitert. Diesbezügliche Angaben konnten wir samt dem entsprechenden beiliegenden Fundmaterial am N-Teil der Prätentur an mehreren Arbeitsplätzen dokumentieren, [99] aber auch am S-Teil an den Arbeitsplätzen IV–X.

Den Wiederaufbau nach den Zerstörungen der 260er Jahre konnten wir am Gebiet der Principia nicht mehr dokumentieren, doch gelang uns dies am nördlichen[100] und südlichen Teil der Prätentur (Arbeitsplätze II, III, V, VI, VIII).

Das Legionslager von Aquincum aus dem 2.–3. Jh. weist demnach bis zur Errichtung der spätrömischen Befestigung[101] wiederholte Umbauten auf.

Von dem Wiederaufbau nach den 360er Jahren vermochten wir allein im nördlichen Teil Räume mit Terazzobodenbelag beobachten.[102] Am S-Teil der Prätentur konnte man die zu dieser Periode gehörenden Spuren nicht mehr rekonstruieren.

Aus der zweiten Hälfte des 4. Jh. und aus der Zeit der Jahrhundertwende sind uns von der Principia und deren Umgebung keine Angaben bekannt, hingegen dokumentierten wir am nördlichen Teil der Prätentur, auf dem Arbeitsplatz IV Reste von Räumen mit Mörtel- und Terrazzobodenbelag, demgegenüber bewahrte am südlichen Teil der Prätentur der Arbeitsplatz III das einstige Niveau. Weitere Angaben bekamen wir von der Thermae maiores (Arbeitsplatz V/2) und südöstlich von diesem Objekt (Arbeitsplatz VI/2–3) sowie aus der Nähe der südlichen Lagermauer aus dem 2.–3. Jh. (Arbeitsplatz VIII/2).

Hier wollen wir bemerken, dass die Niveauangaben der Principia und ihrer Umgebung sowie die des nördlichen und südlichen Teiles der Prätentur die Eigenarten des Geländeniveaus der Römerzeit wahrheitsgetreu widerspiegeln.

Aufgrund der Konstruktiosdaten der Vermessungen wurde endgültig geklärt, dass das Innenmass der Prätentur des Legionslagers aus dem 2.–3. Jh., in Richtung N–S 520 m ausgemacht hat.[103]

Gemäss der Fachliteratur weichen die inneren Grundrisse der nördlichen und südlichen Prätenturen in den Lagern von Novaesium und Lambaesis voneinander ab.[104] Aufgrund der bisherigen Angaben des Legionslagers von Aquincum können wir schon jetzt feststellen, dass die Einteilung des nördlichen Teiles der Prätentur mit dem Strassennetz des südlichen Teiles nicht identisch ist.

Gemäss den bisherigen archäologischen Forschungen sind zur Verfeinerung des von der Prätentur des Legionslagers von Aquincum aus dem 2.–3. Jh. gemachten Bildes die Ergebnisse weiterer Ausgrabungen erforderlich.[105]

Abbildungen

Abb. 1. Südlicher Teil der via praetoria von NW gesehen (Arbeitsplatz I/1).

Abb. 2. 1: Gefäss mit eingestempelter Verzierung vom Arbeitsplatz I/2; 2: Discusbruchstück eines Öllichtes vom Arbeitsplatz VI/2; 3: Seitenbruchstück mit eingeglätteten Motiven (Arbeitsplatz V/2); 4: Seitenbruchstück mit eingeglätteter Verzierung (Arbeitsplatz V/2).

Abb. 3. Teil eines sich der via praetoria südlich anschliessenden Gebäudes von S gesehen (Arbeitsplatz II/1).

Abb. 4. Teil des Gebäudes südlich der via praetoria von N gesehen (Arbeitsplatz II/2).

Abb. 5. Arbeitsplatz III von O gesehen.

Abb. 6. Lageplan vom Arbeitsplatz IV.

Abb. 7. Schnitt A–B vom Arbeitsplatz IV.

Abb. 8. 1: Östlicher Teil der Fundierungsgrube für die Einkaufszentrale „Flórián" (Arbeitsplatz IV von N gesehen, im Vordergrund der südöstliche Eckteil des Portals der Principia aus der Zeit Severus); 2: Arbeitsplatz IV von S gesehen. 3: Rest des Raum mit Apsis von O gesehen.

Abb. 9. Lageplan vom Arbeitsplatz V.

Abb. 10. 1: Teil des südlichen Überrabbruchs des Grabens 1 von S gesehen (Arbeitsplatz V); 2: Teil des Heizkanalsystems von W gesehen (Arbeitsplatz V/1); 3: Rest des die südliche Wand des Heizkanals von O nach W bedeckenden Mörtels von N gesehen (Arbeitsplatz V/1); 4: Westlicher Pfeiler der sog. Mauer mit Stützpfeilern von N gesehen (Arbeitsplatz V).

Abb. 11. 1–27: Profilzeichnungen vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 12. Sigillatabruchstücke vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 13. Glasfunde vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 14. 1: Innenweite des Raumes mit gewölbter Wand von N gesehen (Arbeitsplatz V); 2: Teil der südwestlichen Schlussmauer mit Stützpfeiler des Raumes mit gewölbter Wand von SO gesehen (Arbeitsplatz V).

Abb. 15. Bruchstücke verzierter Gefässe vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 16. Antefixum vom Arbeitsplatz V.

Abb. 17. Sigillatabruchstücke vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 18. Sigillatabruchstücke vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 19. Schüsselbruchstücke mit gestempelter Verzierung vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 20. 1: Pateragriff vom Arbeitsplatz VI/2; 2: Schlossplatte vom Arbeitsplatz VI/2.

Abb. 21. Sigillatabruchstücke vom Gebiet der südlichen Prätentur.

Abb. 22. Amphorahenkel mit Marke vom Arbeitsplatz VI/2.

Abb. 23. 1: Teil eines Raumes und Ganges mit verputzter Wand von NW gesehen (Arbeitsplatz VI/3); 2: Gesamtansicht vom Arbeitsplatz VI/3; 3: Kanalkreuzung vom O-Ende des Arbeitsplatzes VI/3 mit den Übberesten des späteren Herdes von SO gesehen; 4: Fahrdamm von O nach W mit dem den N-Rand flankierenrenden Kanal und der südlichen Porticusreihe des nördlichen Gebäudes (Arbeitsplatz VI/5).
Abb. 24. Töpchen vom Arbeitsplatz VI/3.
Abb. 25. Henkel eines Kübels vom Arbeitsplatz VI/4.
Abb. 26. Stempel vom Arbeitsplatz VI/5.
Abb. 27. Spätrömisches Topfbruchstück mit Stempel (Arbeitsplatz VI/7).
Abb. 28. Ein neuer freigelegter Abschnitt der östlichen Lagermauer des Legionslagers von Aquincum aus dem 2.–3. Jh. von SW gesehen (Arbeitsplatz VII).
Abb. 29. Schnitt C–D vom Arbeitsplatz VIII.
Abb. 30. 1: Teil der südlichen via sagularis mit den gehobenen Ebenen von SW gesehen (Arbeitsplatz VIII/1); 2: südliche Böschung der Fossa mit Steinbelag, in der Fossa ein Teil der spätrömischen steinigen Fläche und darüber die mittelalterliche Trümmerschicht von NW gesehen (Arbeitsplatz VIII/1).
Abb. 31. 1: Spätrömisches Kanalisationsfundament von W gesehen (Arbeitsplatz IX, nördliche Fläche); 2: Teil des Wehrganges und darunter Teil der früheren Grundmauer vom östlichen Schnitt (Arbeitsplatz IX, nördliche Fläche; 3: Teil der südlichen Grundmauer des Legionslagers in Aquincum aus dem 2.–3. Jh. von O gesehen (Arbeitsplatz IX, nördliche Fläche).
Abb. 32. Südliche Prätentur des Legionslagers von Aquincum. (Arbeitsplatz I–X)
Abb. 33. Prätentur des Legionslagers von Aquincum aus dem 2–3 Jh. (1973–1981)

Képjegyzék

1. kép. A via praetoria déli részlete ÉNy-ról. (I/1. munkahely)
2. kép. A. Bepecsételt díszű edény az I/2. munkahelyről.
2. kép. 2. Mécs discustöredéke a VI/2. munkahelyről.
2. kép. 3. Oldaltöredék besimított motívumokkal. (V/2. munkahely)
2. kép. 4. Oldaltöredék besimított dísszel. (V/2. munkahely)
3. kép. A via praetoriához D-re csatlakozó épület részlete D-ről. (II/1. munkahely)
4. kép. A via praetoriától délre húzódó épület részlete É-ról. (II/2. munkahely)
5. kép. A III. munkahely K-ről.
6. kép. Helyszínrajz a IV. munkahelyről.
6. kép. 1 metszet a IV. munkahelyről.
7. kép. Helyszínrajz az V. munkahelyről.
8. kép. 1. A „Flórián" üzletközpont alapozási gödrének K-i részlete. (IV. munkahely É-ról, előtérben a principia severuskori kapuzatának dél-keleti sarokrésze) 8. kép. 2. IV. munkahely D-ről.
8. kép. 3. Apszisos helyiség maradványa K-ről. (IV. munkahely)
9. kép. Helyszínrajz az V. munkahelyről.
10. kép. 1. Az 1. árok déli rábontásának részlete D-ről. (V. munkahely)
10. kép. 2. A fűtőcsatorna-rendszer részlete Ny-ról. (V/1. munkahely)
10. kép. 3. A KNy-i irányú fűtőcsatorna déli falát borító vakolat maradványa É-ról. (V/1. munkahely)
10. kép. 4. Az ún. támpilléres fal nyugati pillére É-ról. (V. munkahely)
11. kép. 1–27. Profilrajzok a D-i praetentura területéről.
12. kép. Sigillatatöredékek a D-i praetentura területéről.
13. kép. Üvegleletek a D-i praetentura területéről.
14. kép. 1. Az ívelt falú helyiség belvilága É-ról. (V. munkahely)
14. kép. 2. Az ívelt falú helyiség délnyugati támpilléres zárófalának részlete DK-ről. (V. munkahely)
15. kép. Díszített edénytöredékek a D-i praetentura területéről.
16. kép. Antefixum az V. munkahelyről.
17. kép. Sigillatatöredékek a D-i praetuntura területéről.
18. kép. Sigillatatöredékek a D-i praetentura területéről.
19. kép. Pecsételt díszű táltöredékek a D-i praetentura területéről.
20. kép. 1. Pateranyél a VI/2. munkahelyről.
2. Zárlemez a VI/2. munkahelyről.
21. kép. Sigillatatöredékek a D-i praetentura területéről.
22. kép. Amphorafül bélyeggel a VI/2. munkahelyről.
23. kép. 1. Vakolt falú helyiség és folyosó részlete ÉNy-ról. (VI/3. munkahely)
23. kép. 2. Összkép a VI/3. munkahelyről.
23. kép. 3. Csatorna-kereszteződés a VI/3. munkahely keleti végében a későbbi tűzhely maradványával DK-ről.
23. kép. 4. KNy-i irányú úttest, az északi szélét szegélyező csatornával és az északi épület déli porticussorával. (VI/5. munkahely)
24. kép. Bögre a VI/3. munkahelyről.
25. kép. Veder fogója a VI/4. munkahelyről.
26. kép. Bélyegző a VI/5. munkahelyről.
27. kép. Későrómai pecsételt fazéktöredék. (VI/7. munkahely)
28. kép. A II–III. századi aquincumi legióstábor keleti táborfalának előkerült újabb szakasza DNy-ról. (VII. munkahely)
29. kép. C–D metszet a VIII. munkahelyről.

30. kép. 1. A via sagularis déli szakaszának részlete a megemelt szintekkel DNy-ról. (VIII/1. munkahely)

30. kép. 2. A fossa déli rézsűje kőburkolattal, a fossában a későrómai köves felület részlete és felette a későközépkor omladékos szint ÉNy-ról. (VIII/1. munkahely)

31. kép. 1. Későrómai közmű-alap Ny-ról. (IX. munkahely, É-i felület)

31. kép. 2. Wehrgang részlete és alatta korábbi alapfal részlet a keleti metszetről. (IX. munkahely, É-i felület)

31. kép. 3. Az aquincumi II–III. századi legióstábor déli alapfalának részlete K-ről. (IX. munkahely, É-i felület)

32. kép. Az aquincumi legióstábor D-i praetenturája (I–X. m. h.)

33. kép. Az aquincumi 2–3. századi legióstábor praetenturája. (1973–1981.)

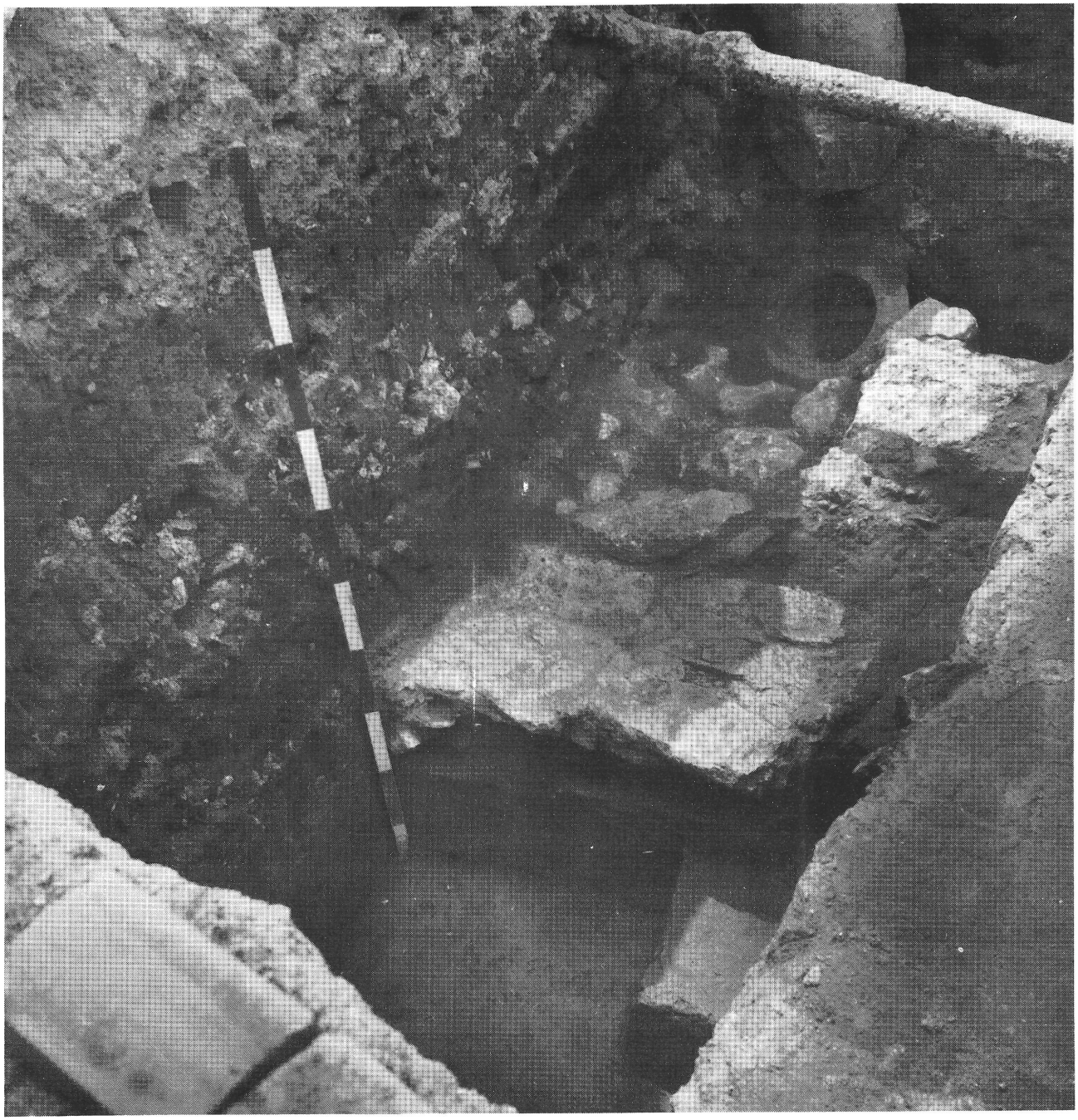

1

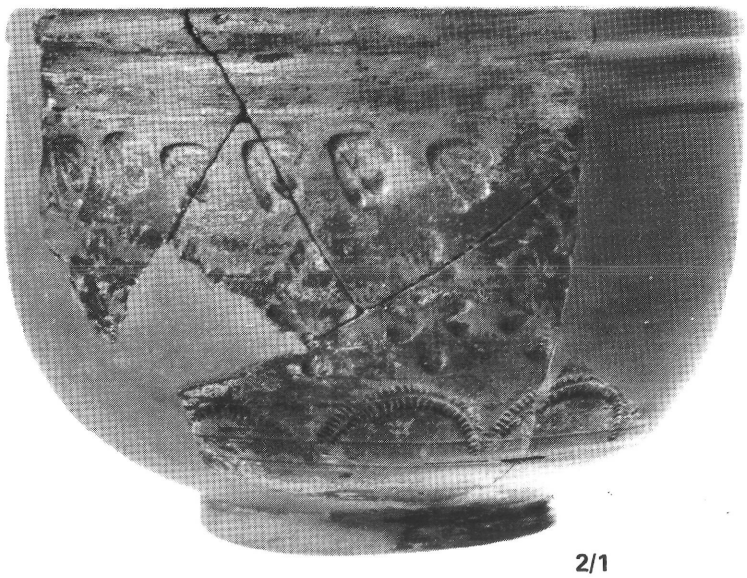

2/1

2/2

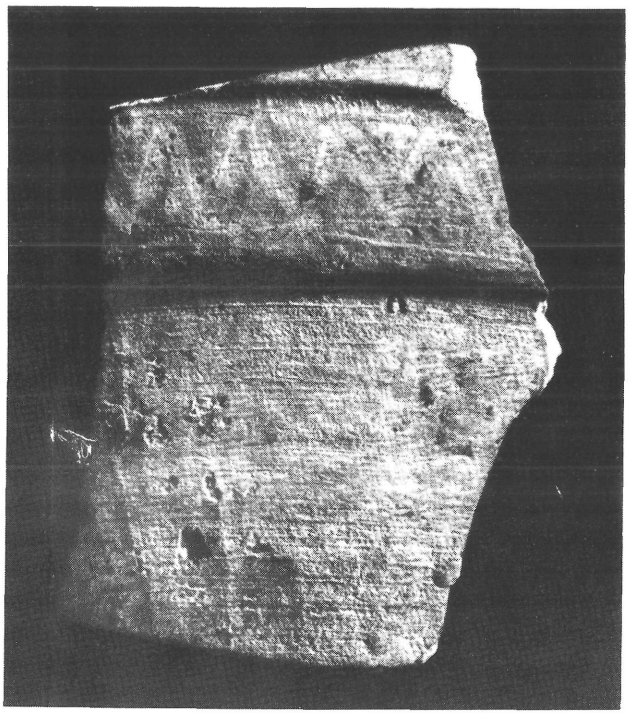

2/4

2/3

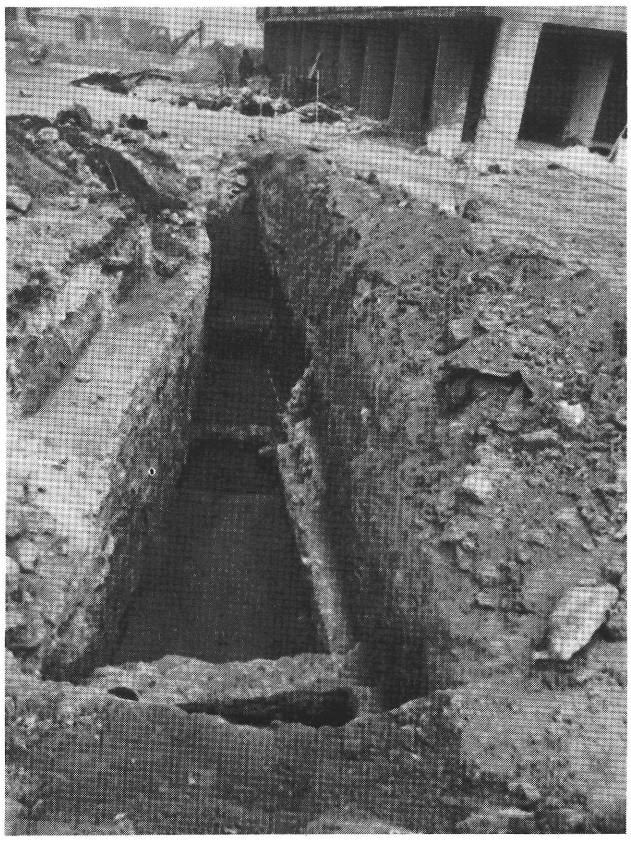

3

4

5

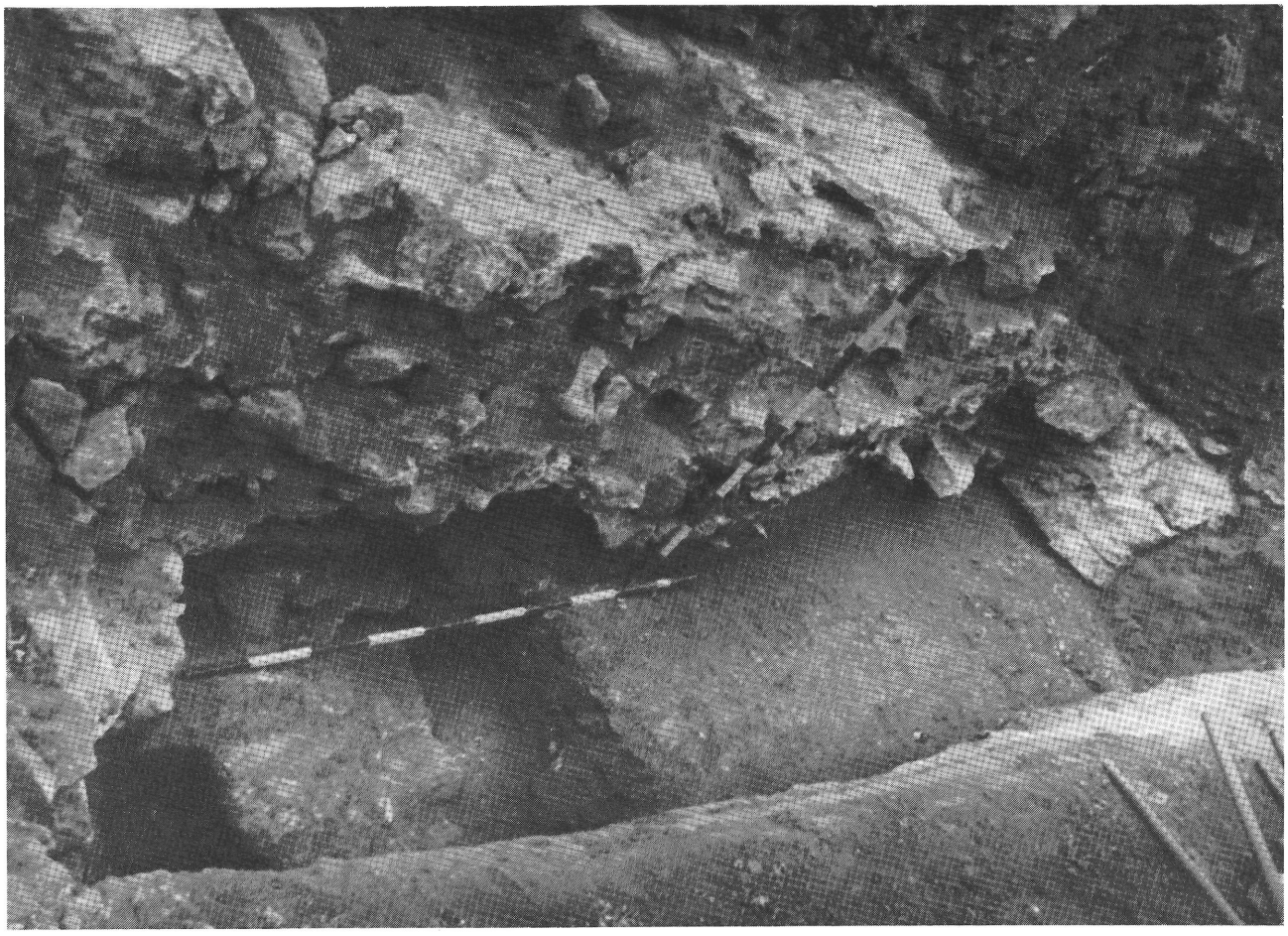

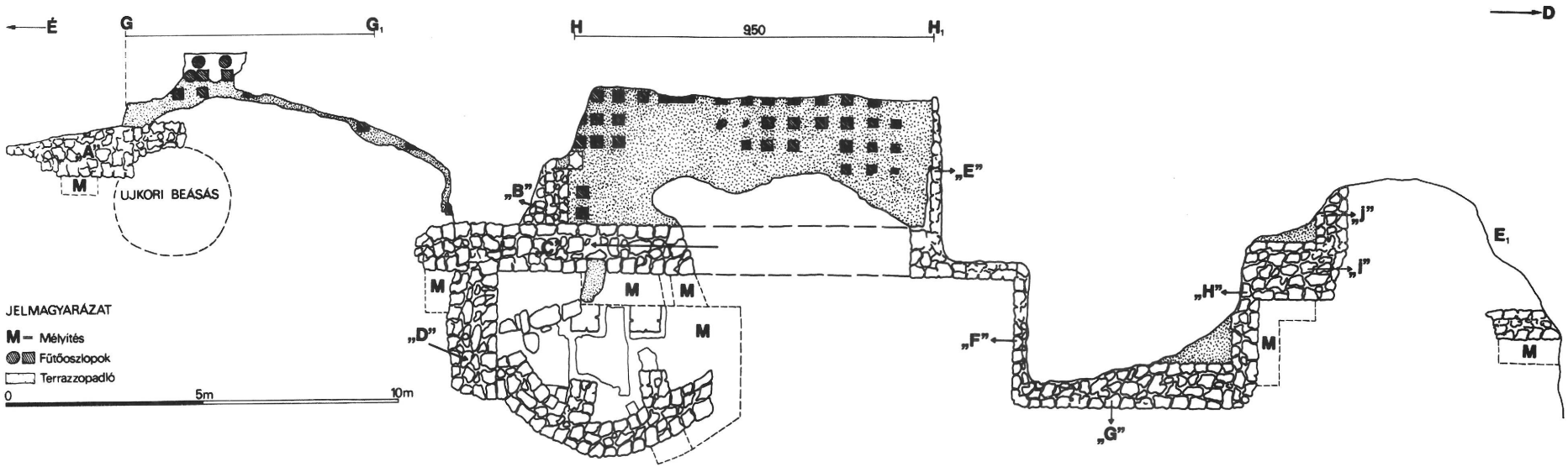
É
G
G1
H
950
H1
D
„A"
M
UJKORI BEÁSÁS
„B"
„C"
„D"
„E"
„F"
„G"
„H"
„I"
„J"
E1
JELMAGYARÁZAT
M – Mélyítés
Fűtőoszlopok
Terrazzopadló
0
5m
10m

9

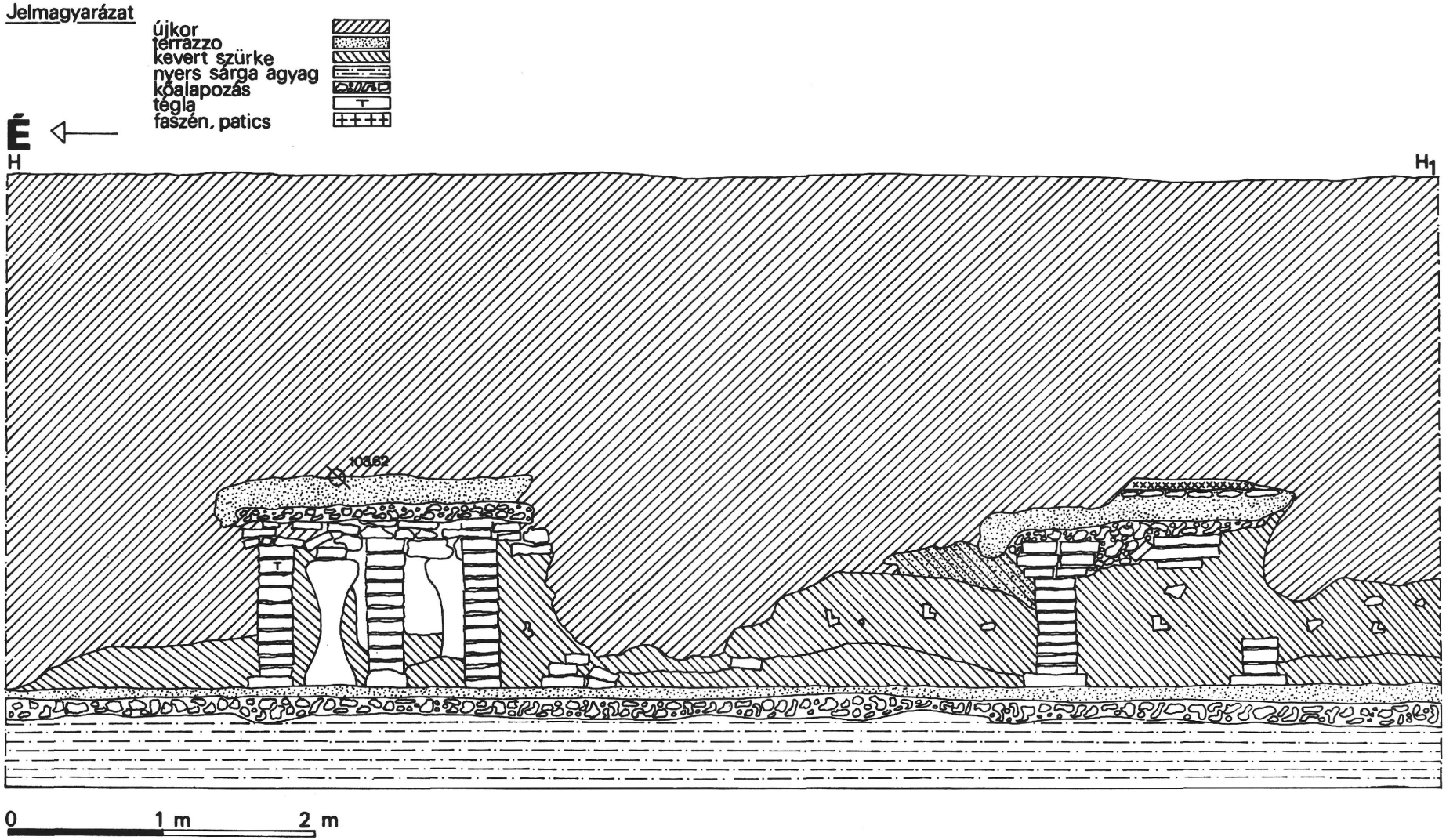
Jelmagyarázat
újkor
terrazzo
kevert szürke
nyers sárga agyag
kőalapozás
tégla
faszén, patics
É
H
H1
10362
0
1 m
2 m

8/1

8/2

8/3

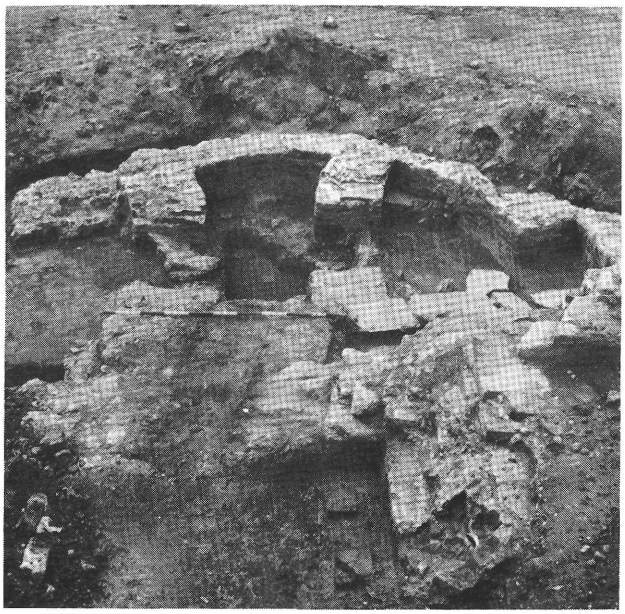

É

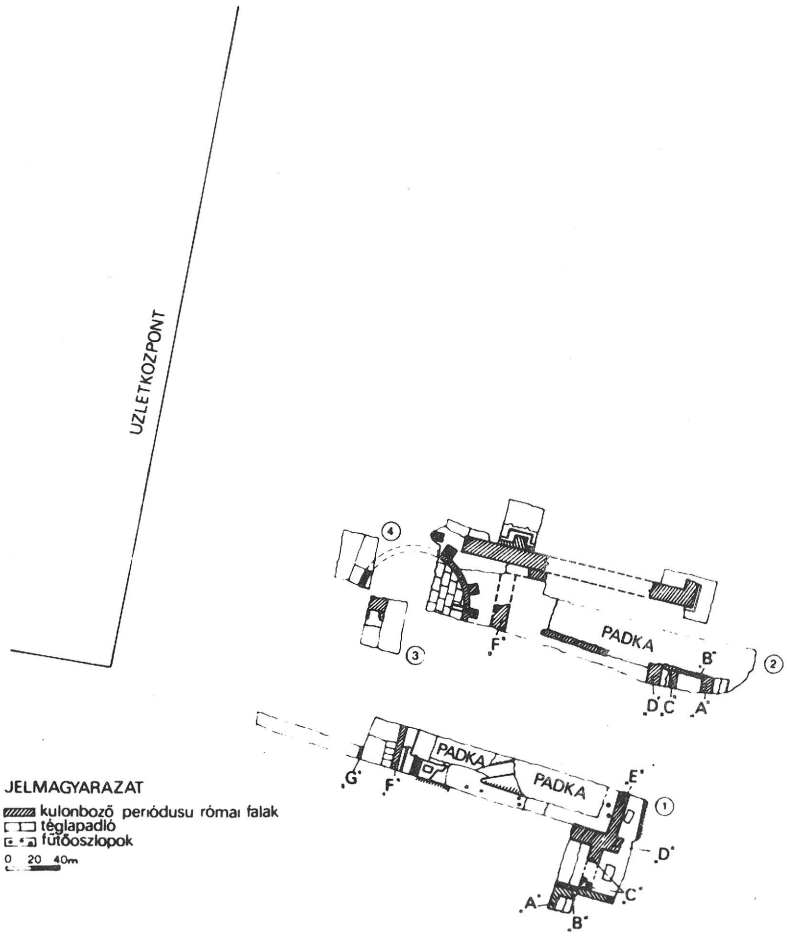
UZLETKOZPONT
PADKA
PADKA
PADKA
A
B
C
D
E
F
G
1
2
3
4
JELMAGYARAZAT
kulonbozõ periódusu római falak
téglapadló
fütõoszlopok
0 20 40m

9

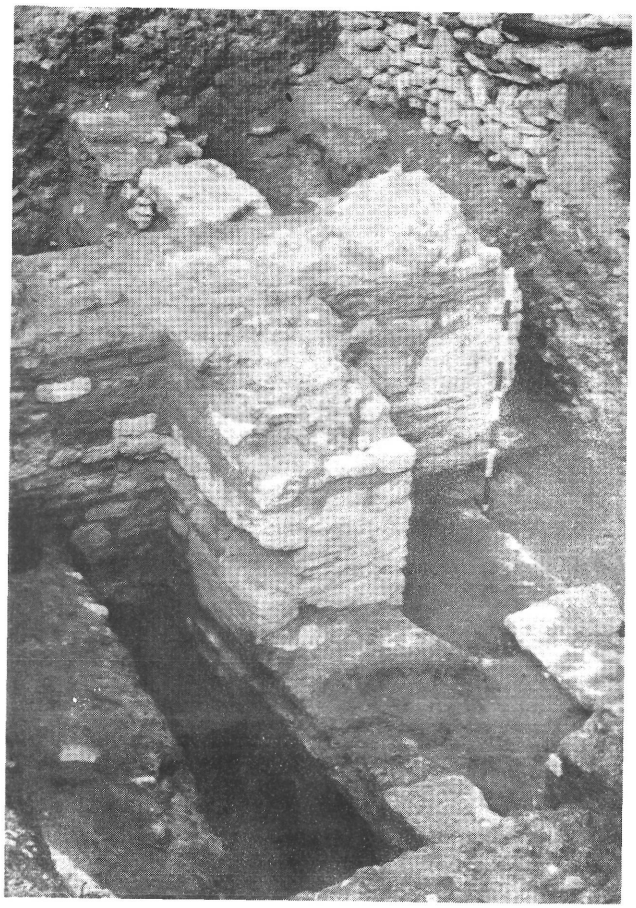

10/1

10/2

10/3

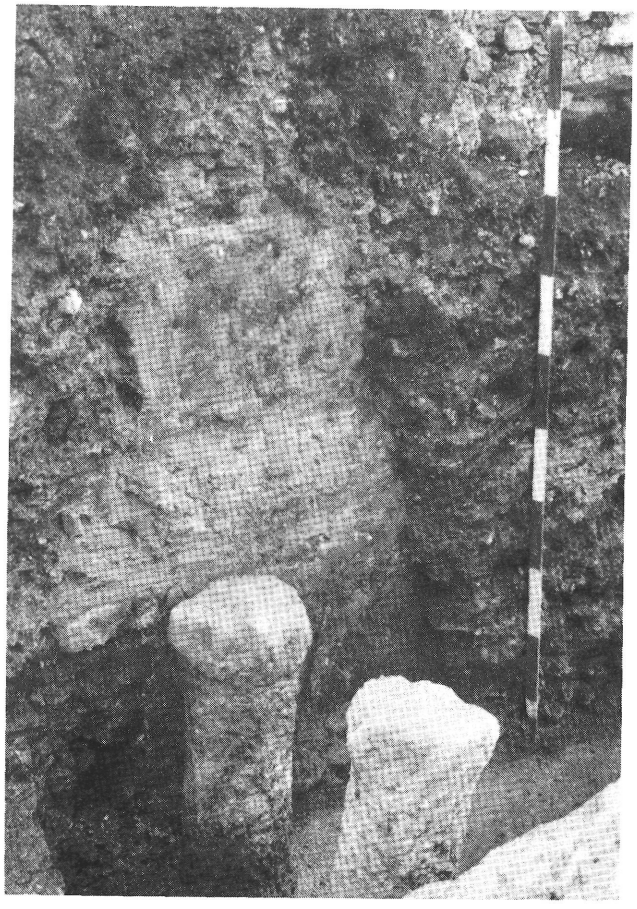

10/4

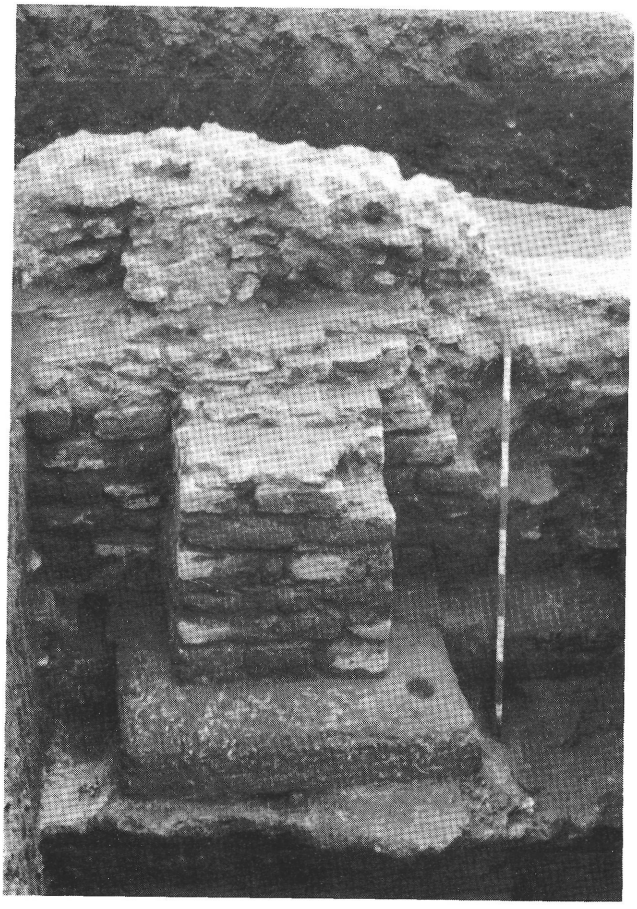

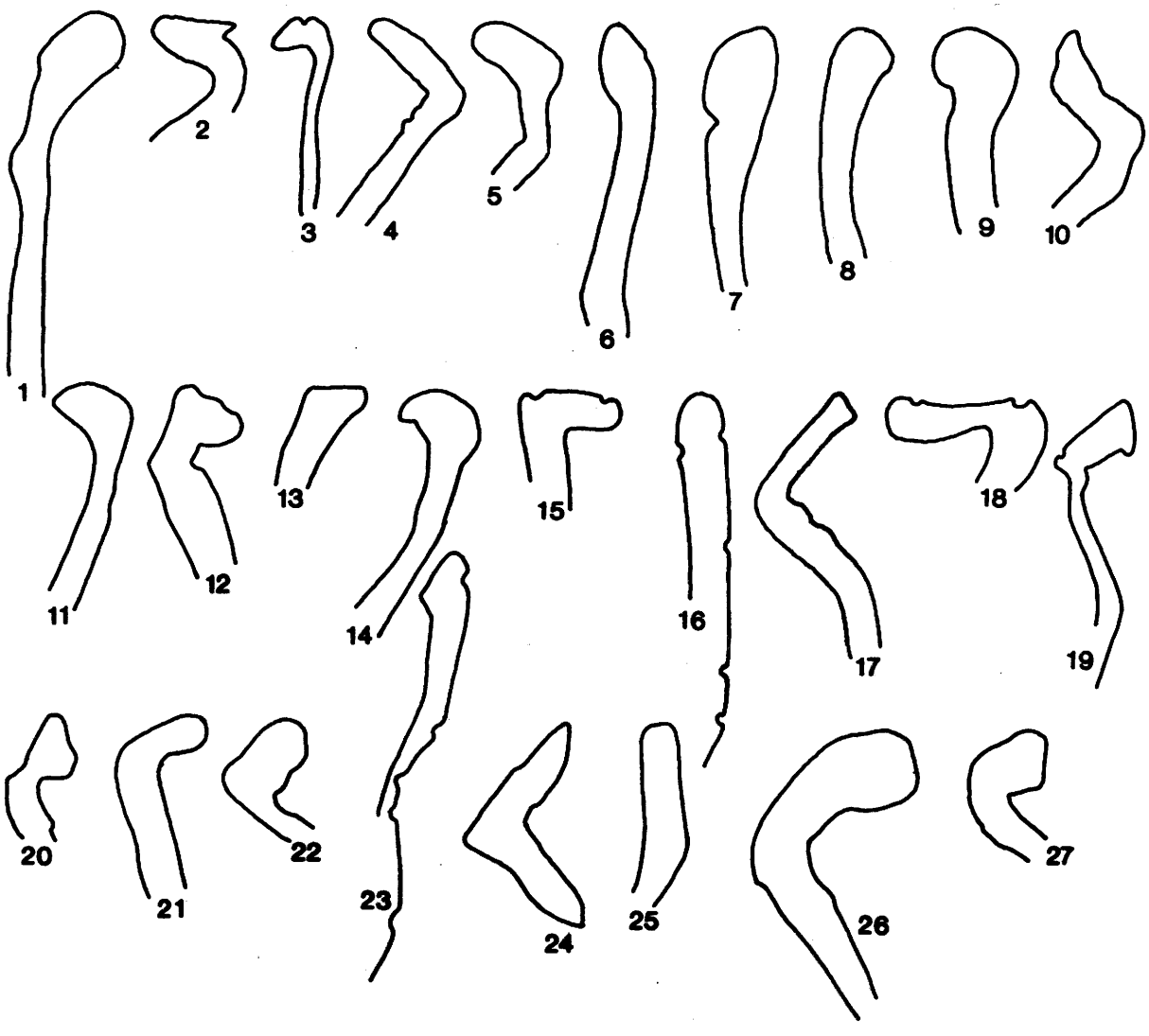

11

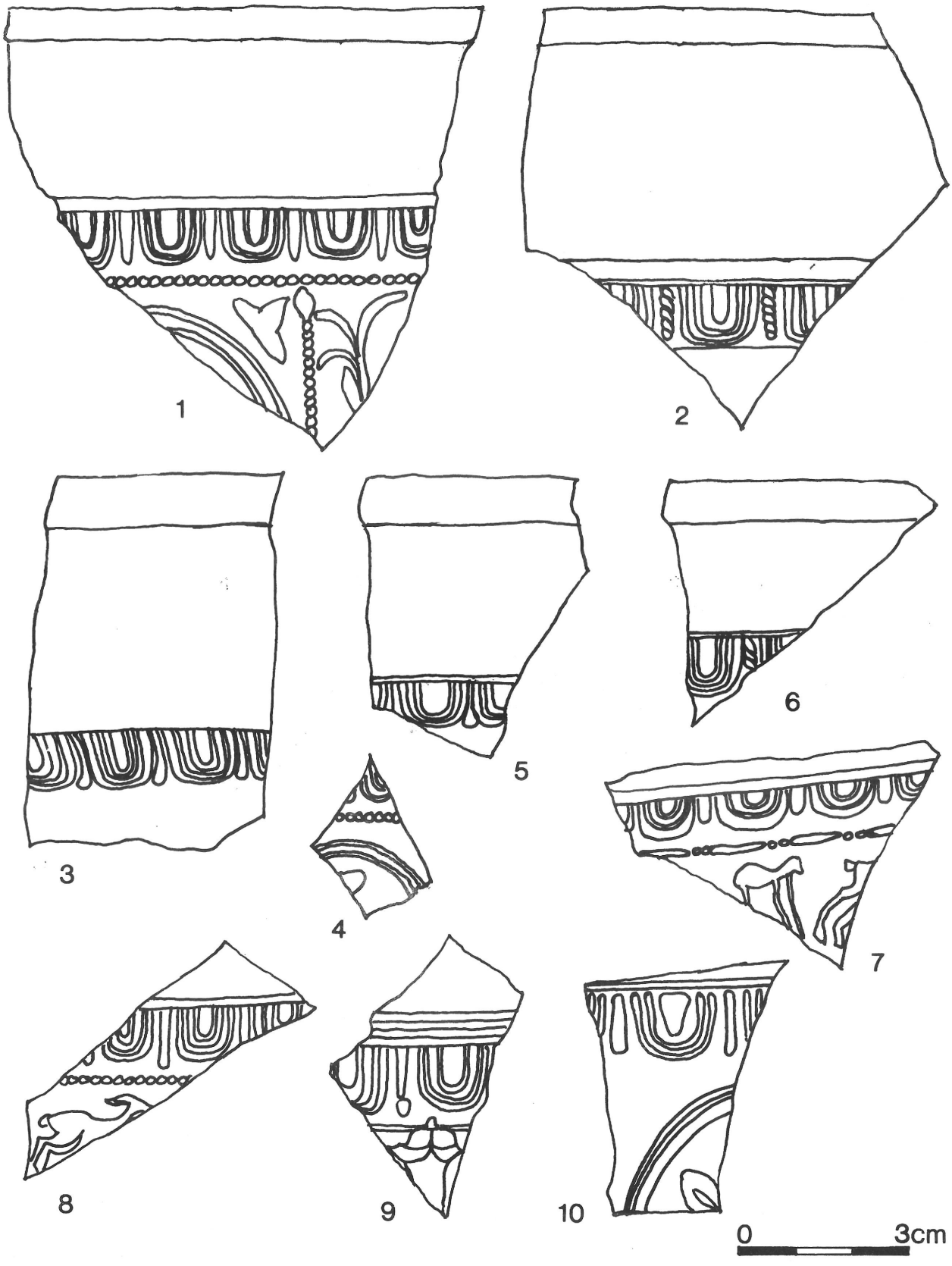

12

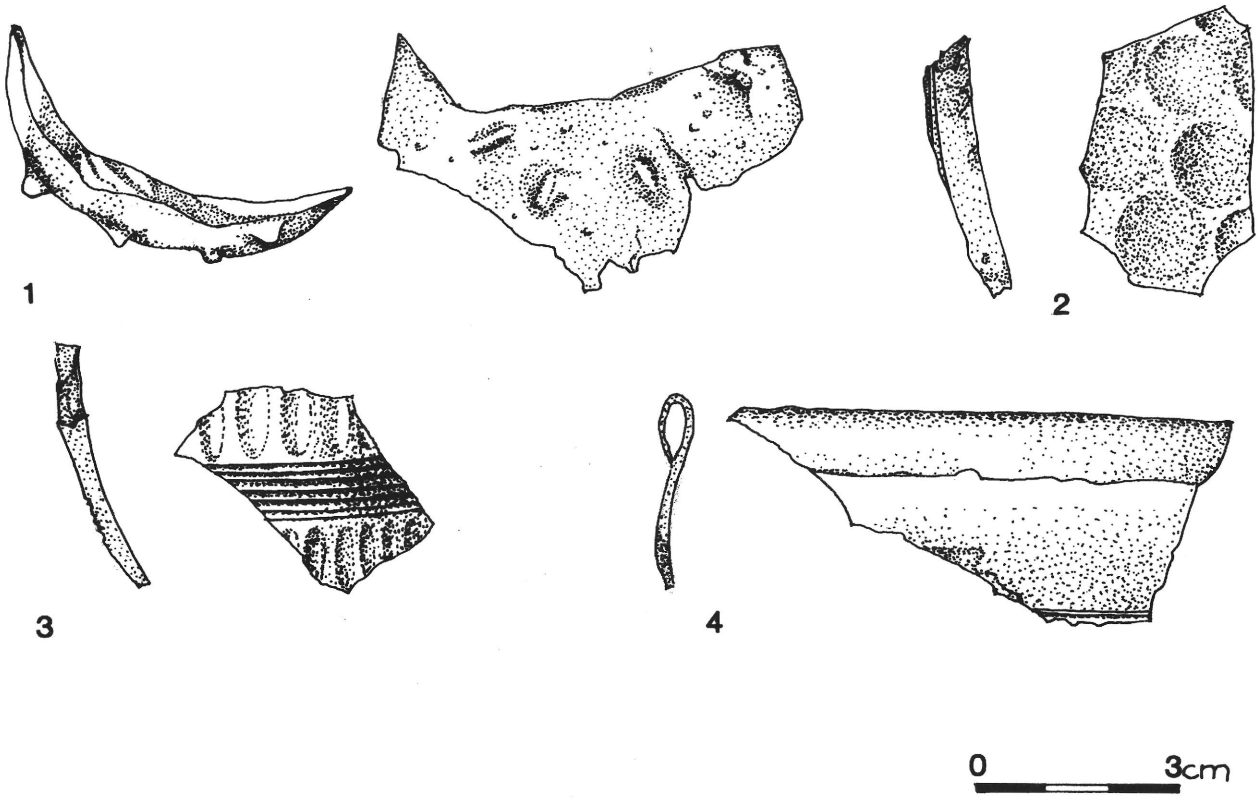

13

14/1

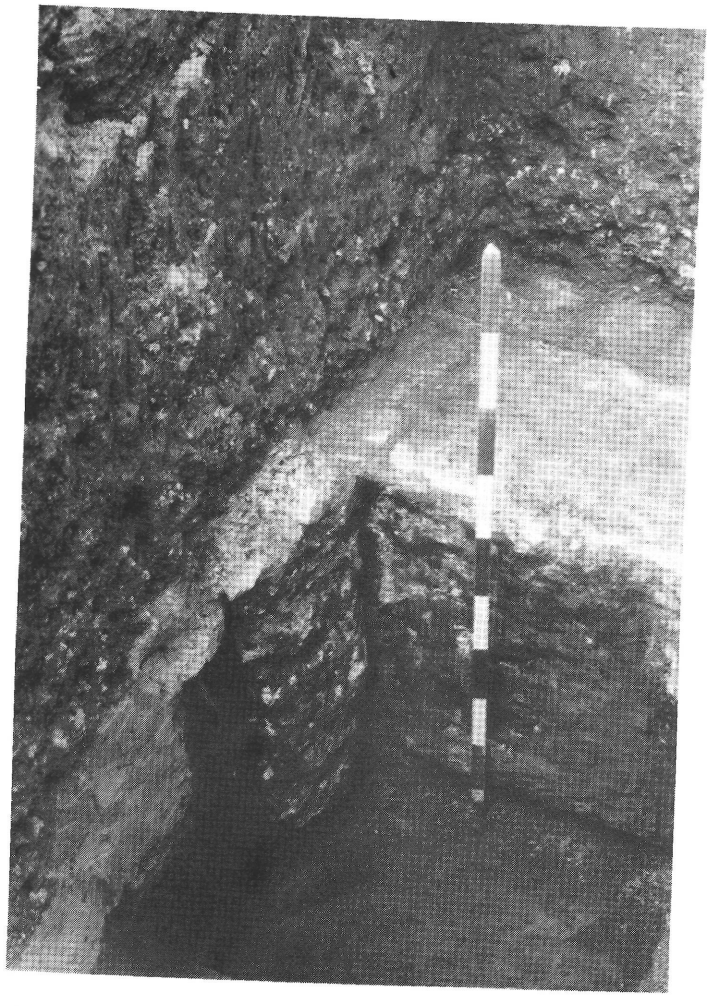

14/2

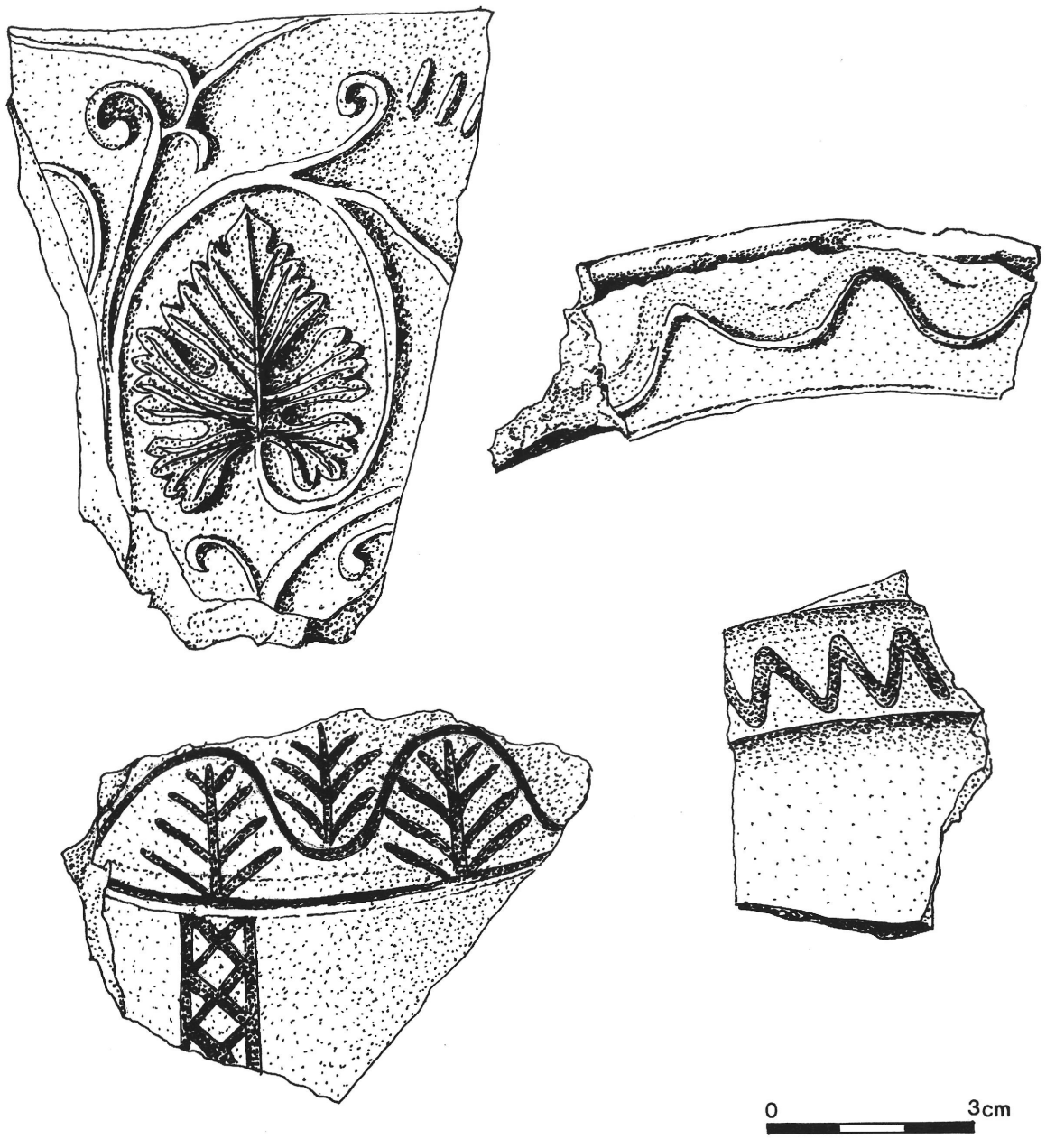

15

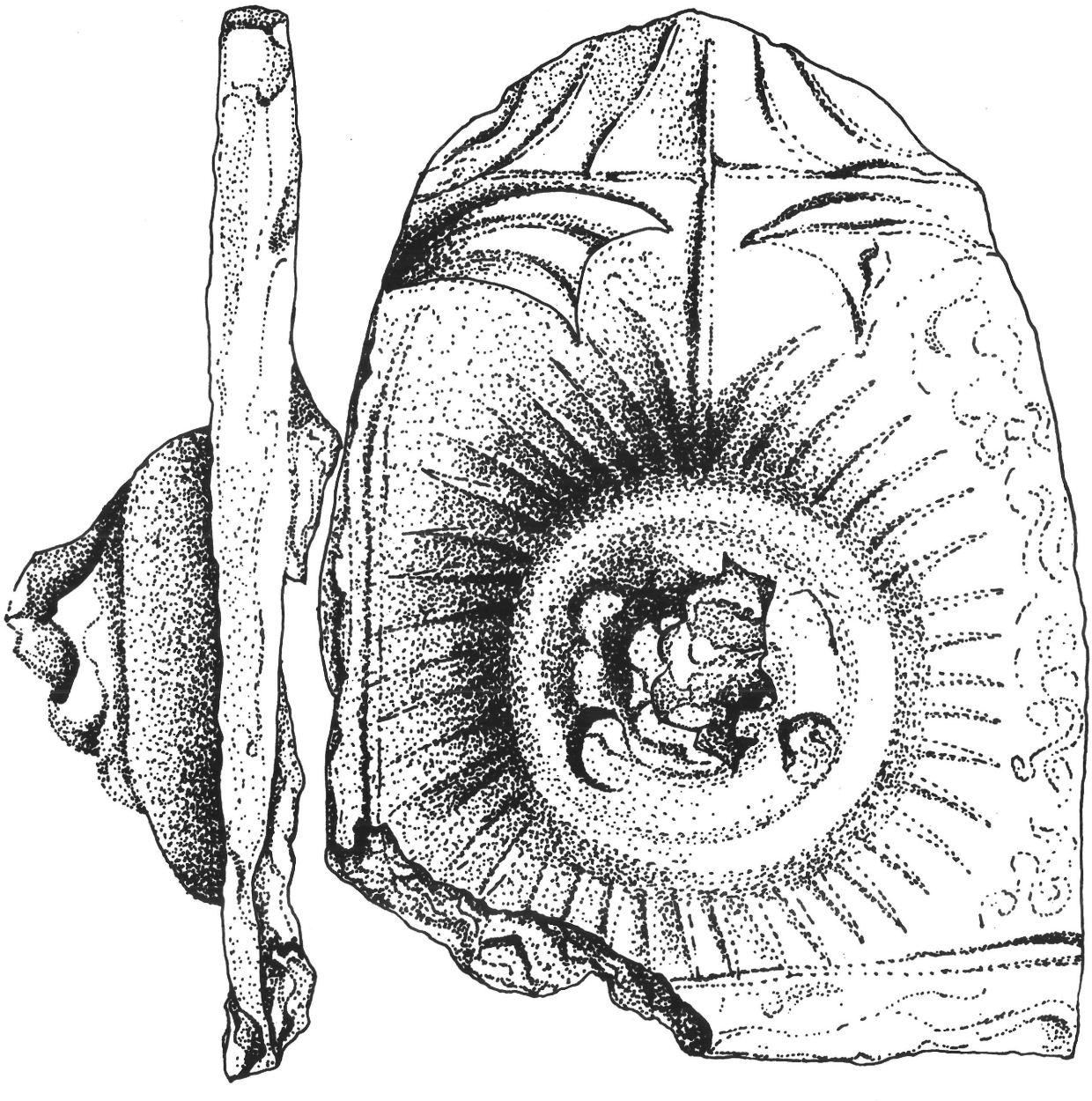

16

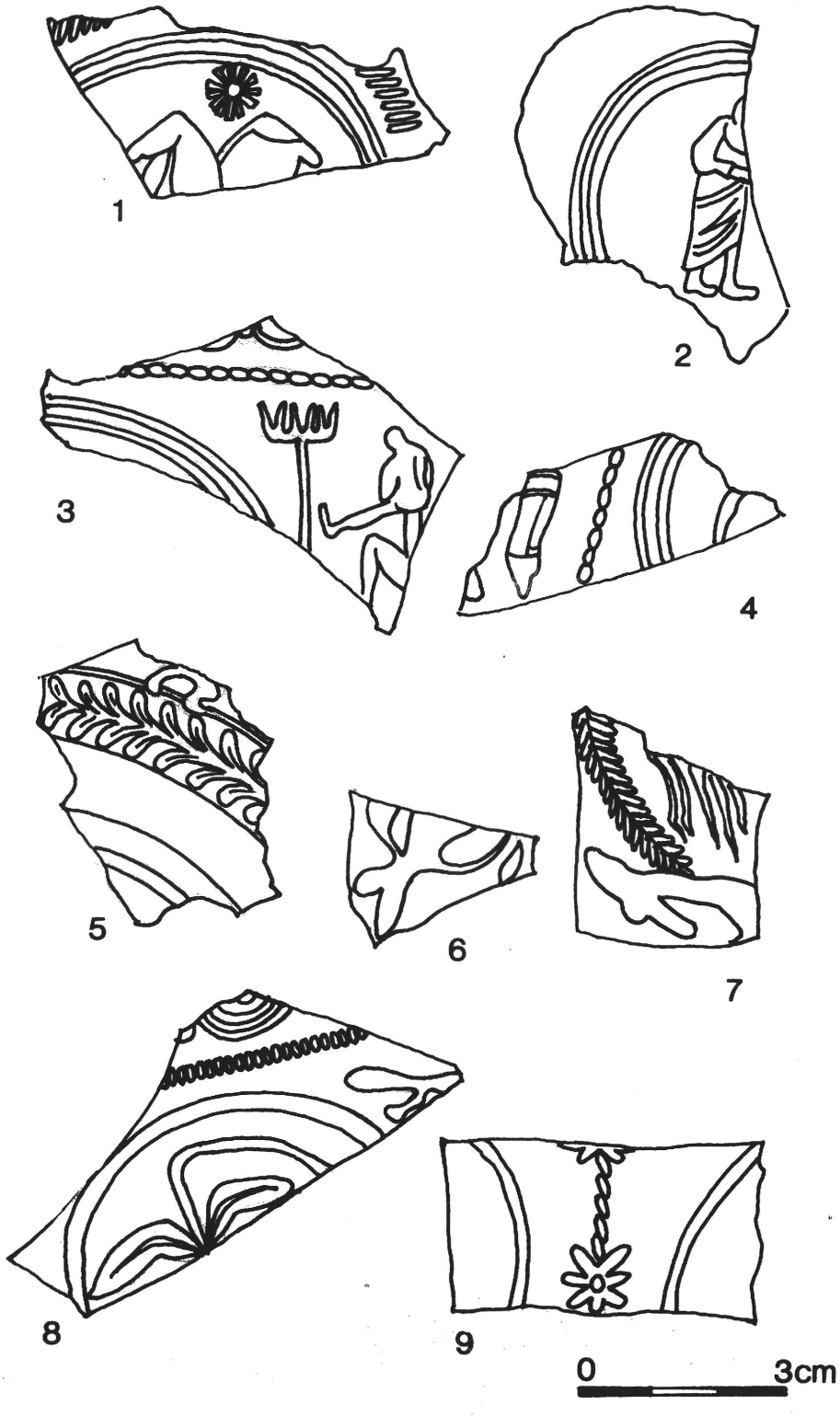

17

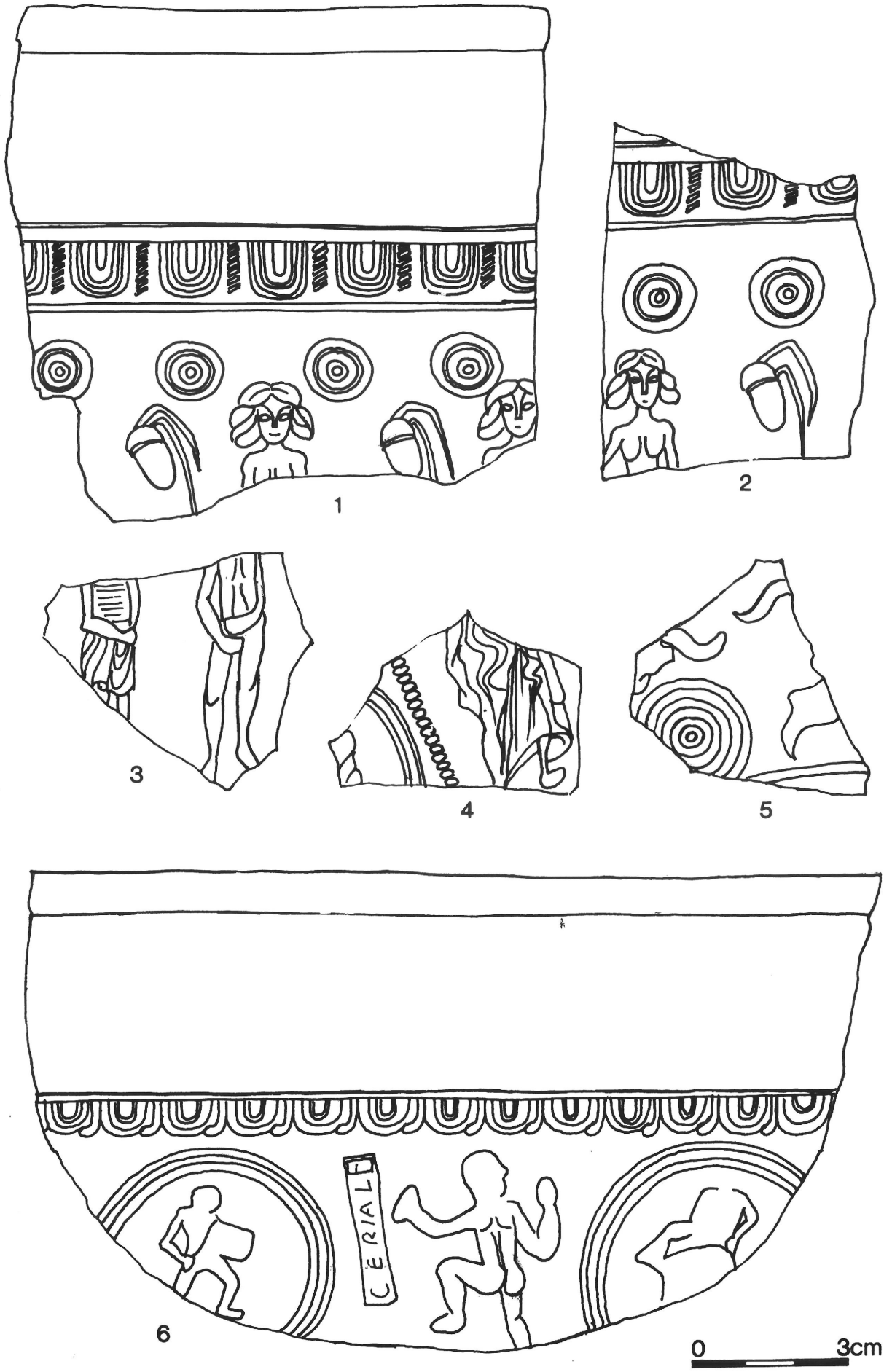

18

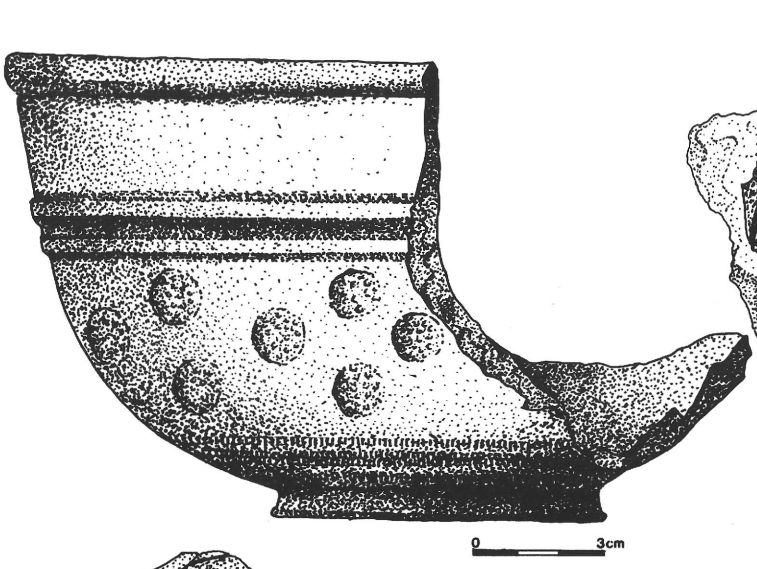

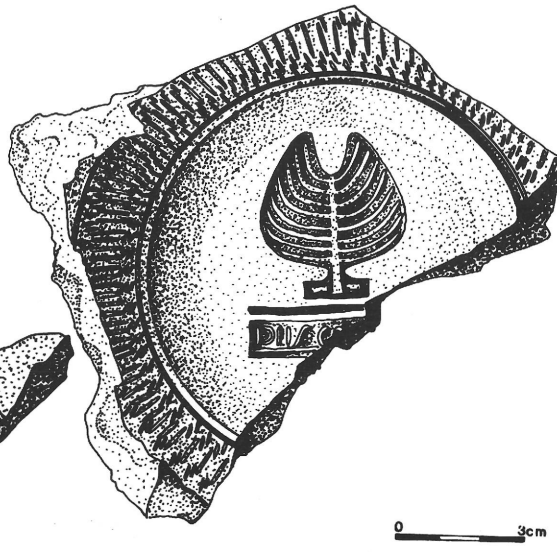

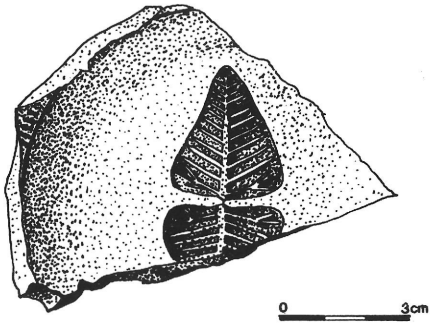

19

20/1

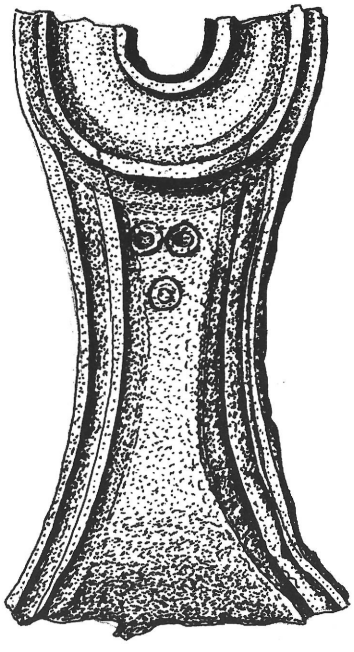

20/2

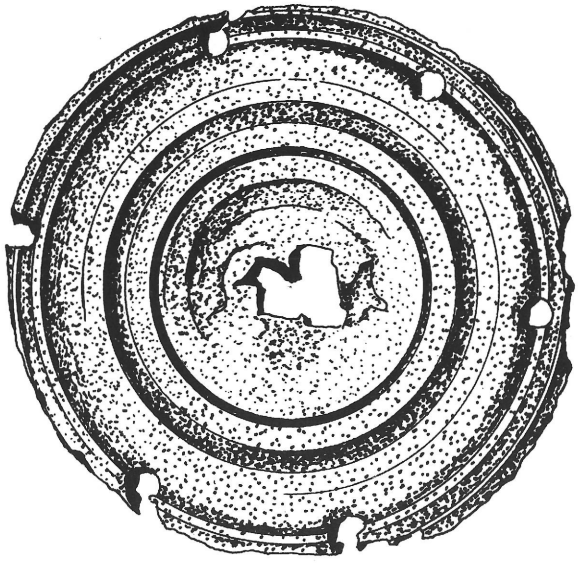

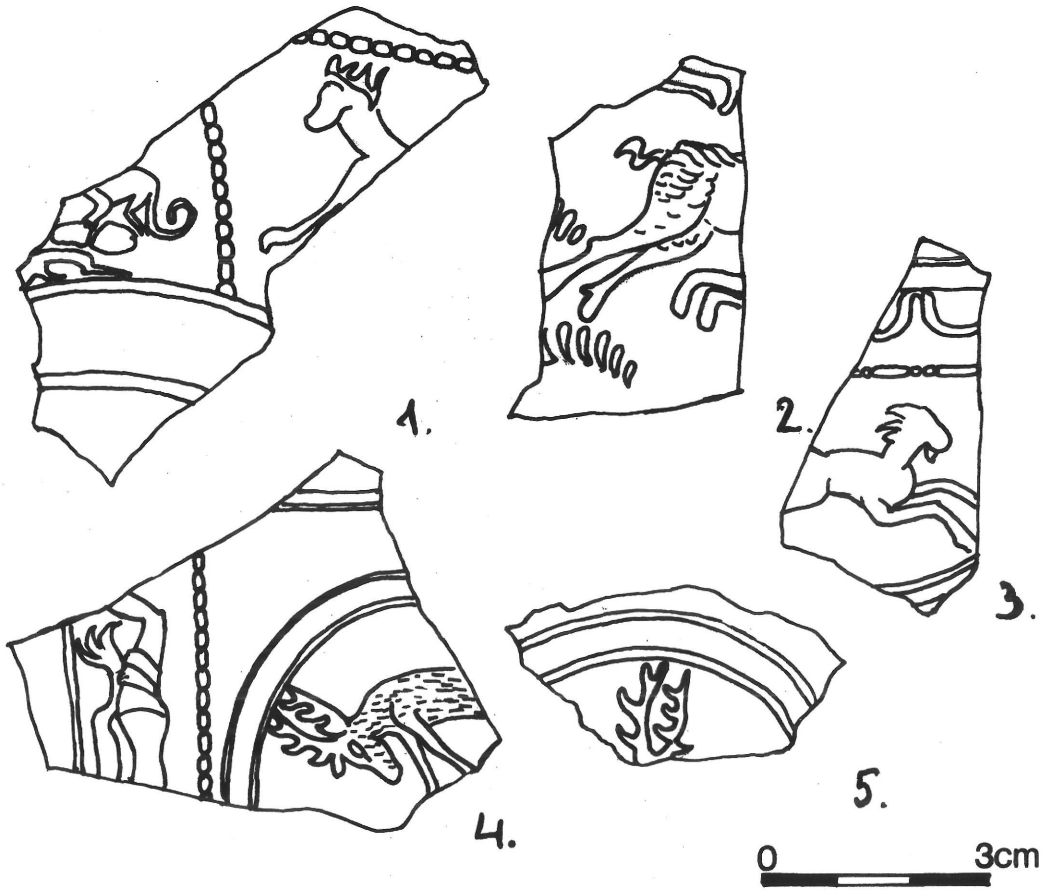

21

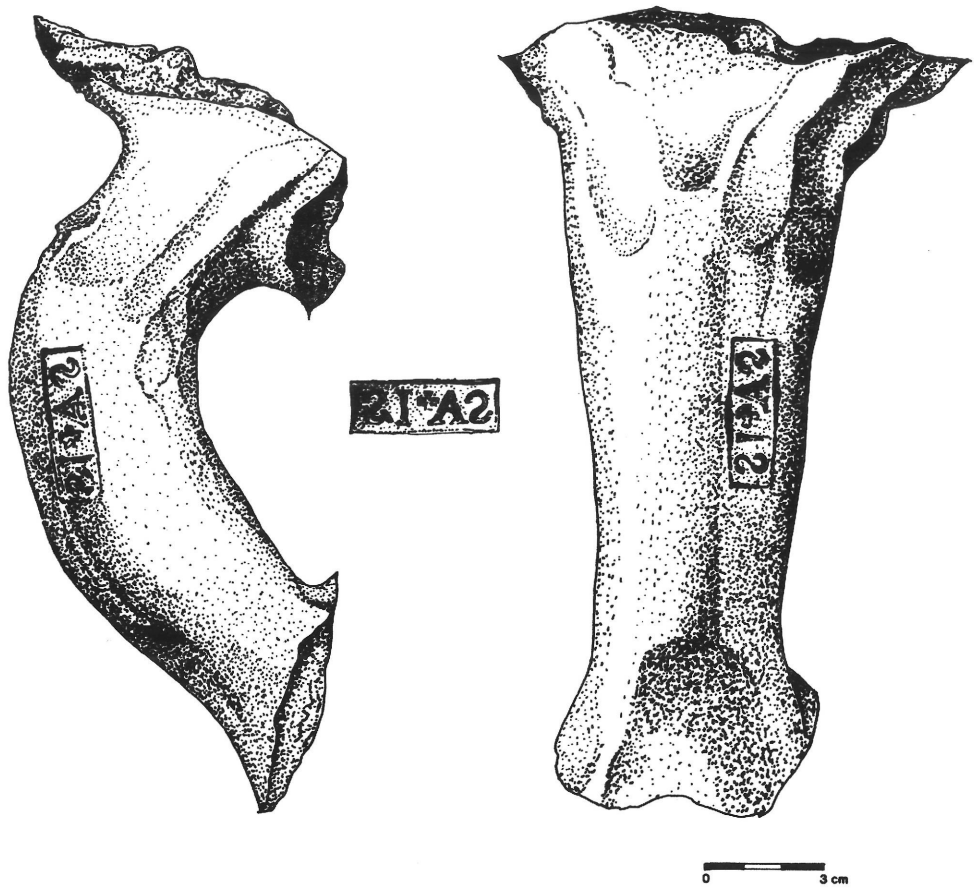

22

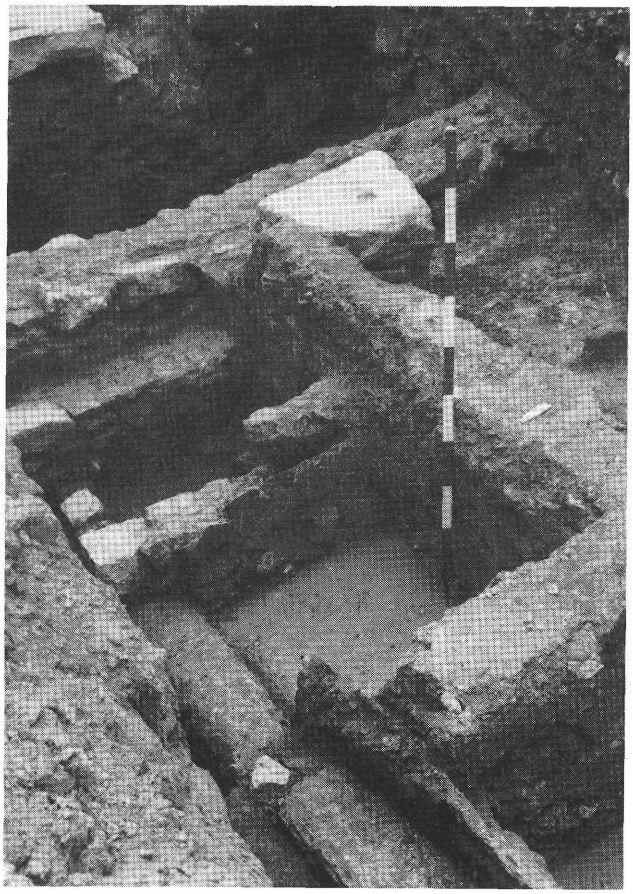

23/1

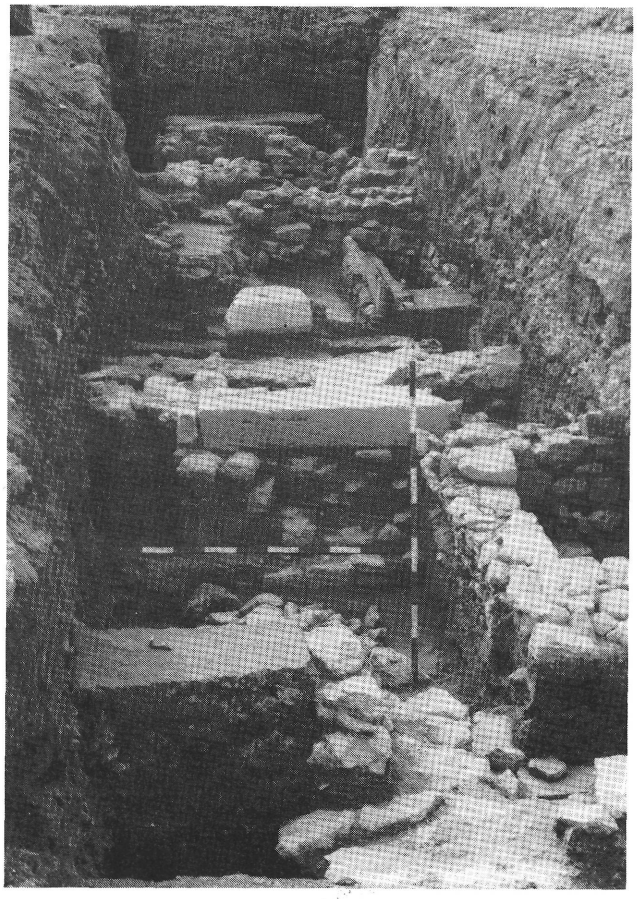

23/2

23/3

23/4

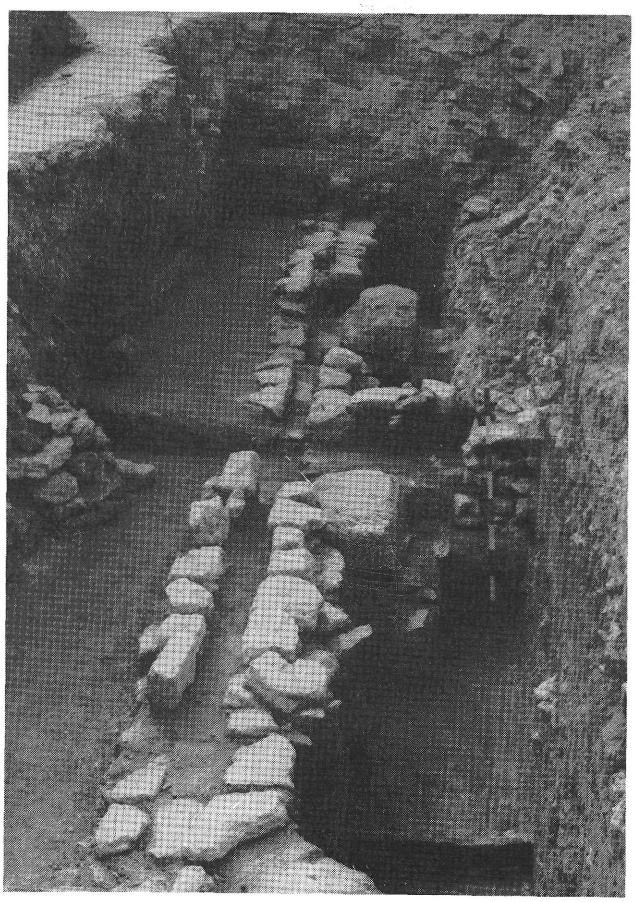

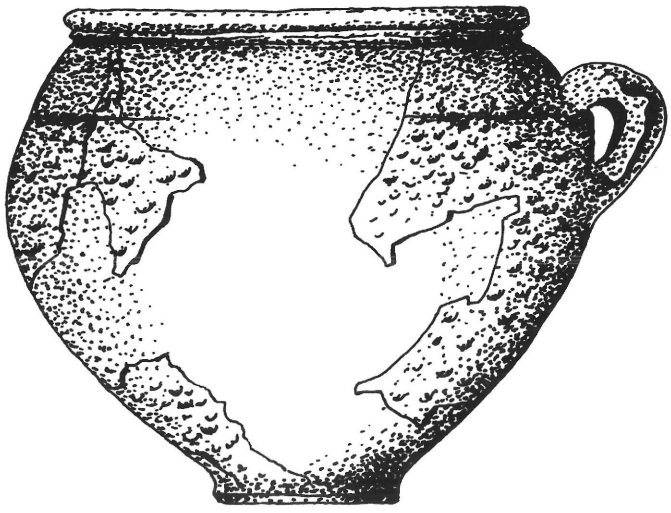

24

0 3cm

0 4cm

25

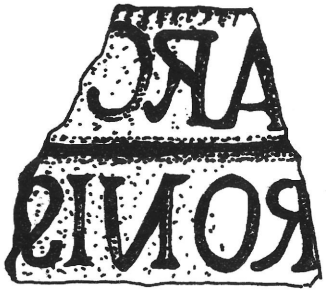

1 3 cm

26

27

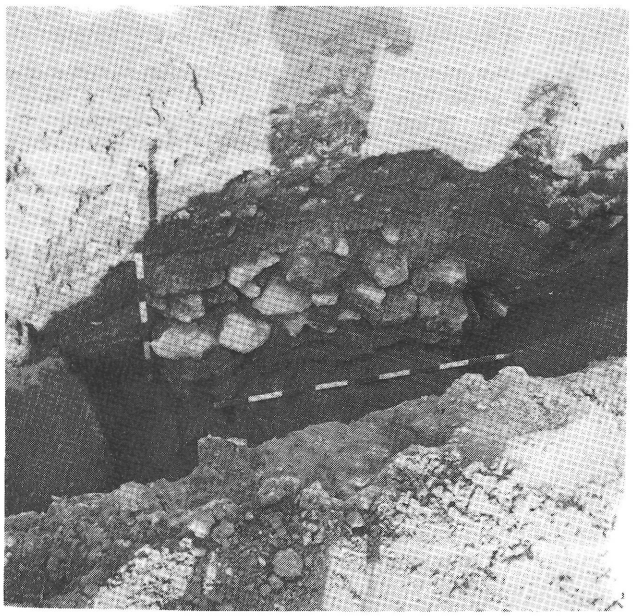

28

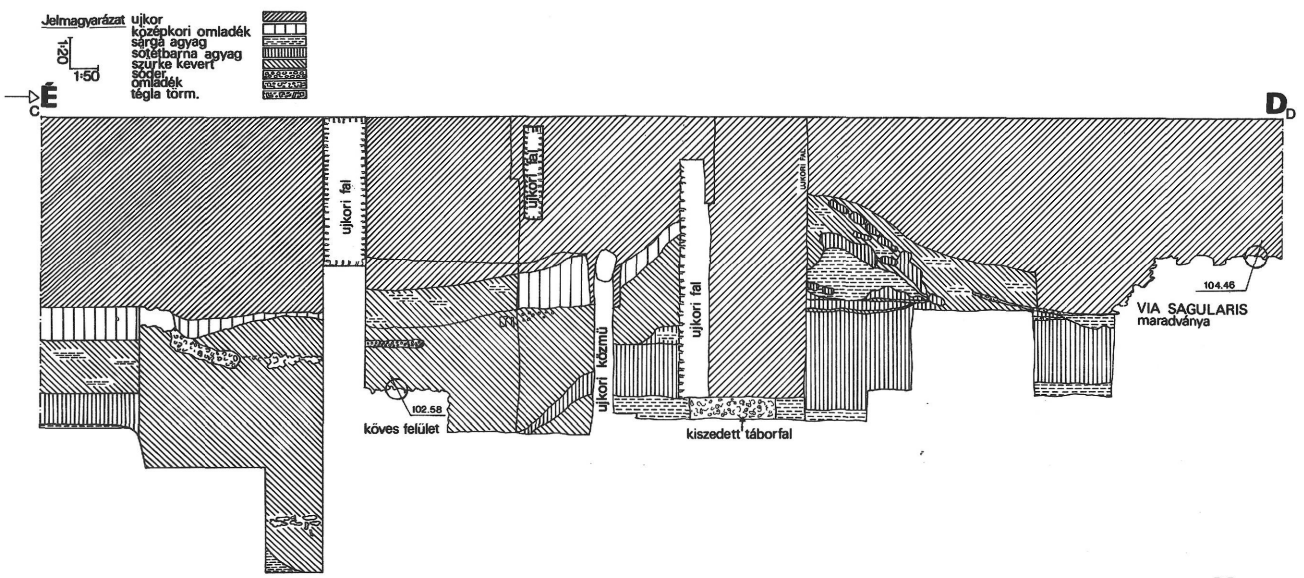
Jelmagyarázat
ujkor
középkori omladék
sárga agyag
sötétbarna agyag
szürke kevert
sóder,
omladék
tégla törm.
1:20
1:50
C
E
D
D
ujkori fal
ujkori kőzmű
ujkori fal
102.58
köves felület
kiszedett táborfal
104.46
VIA SAGULARIS
maradványa

29

30/1

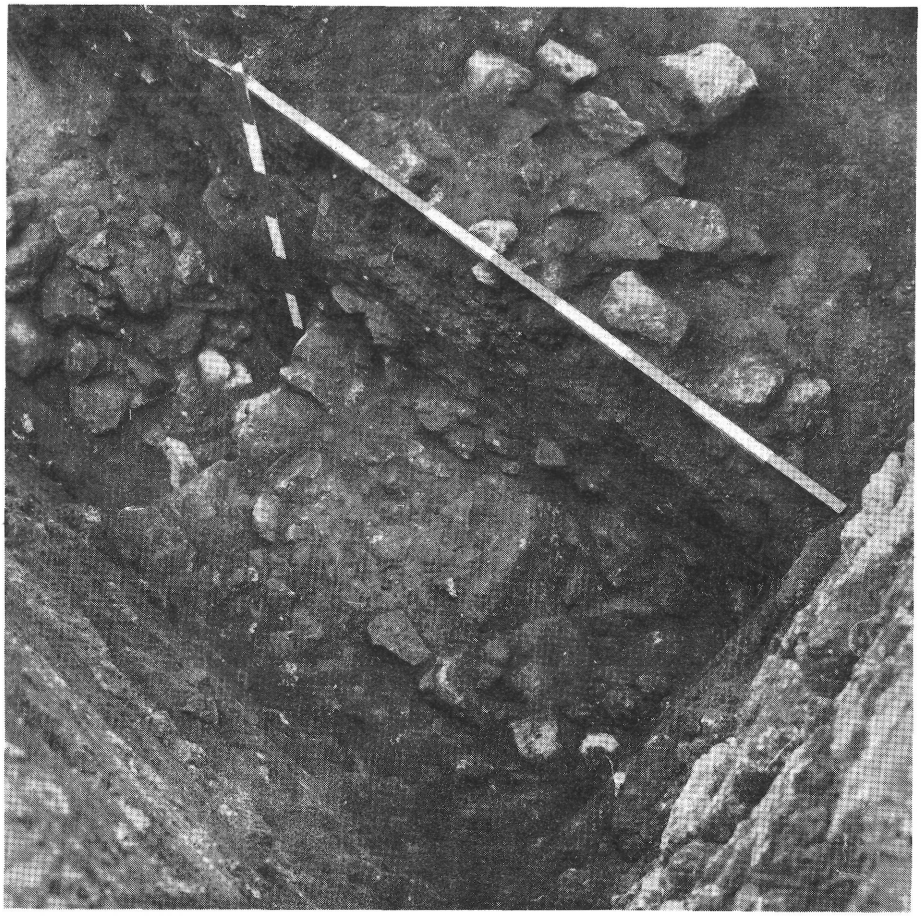

30/2

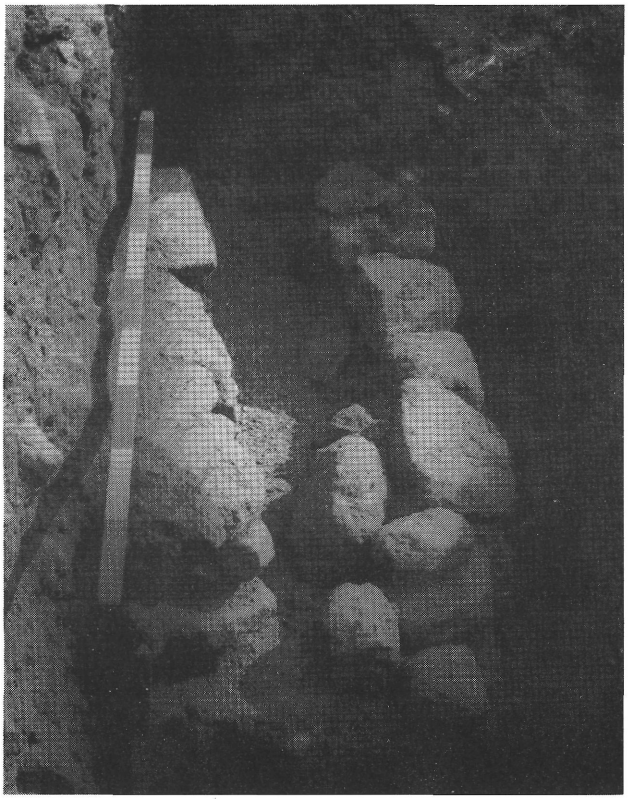

31/1

31/3

31/2

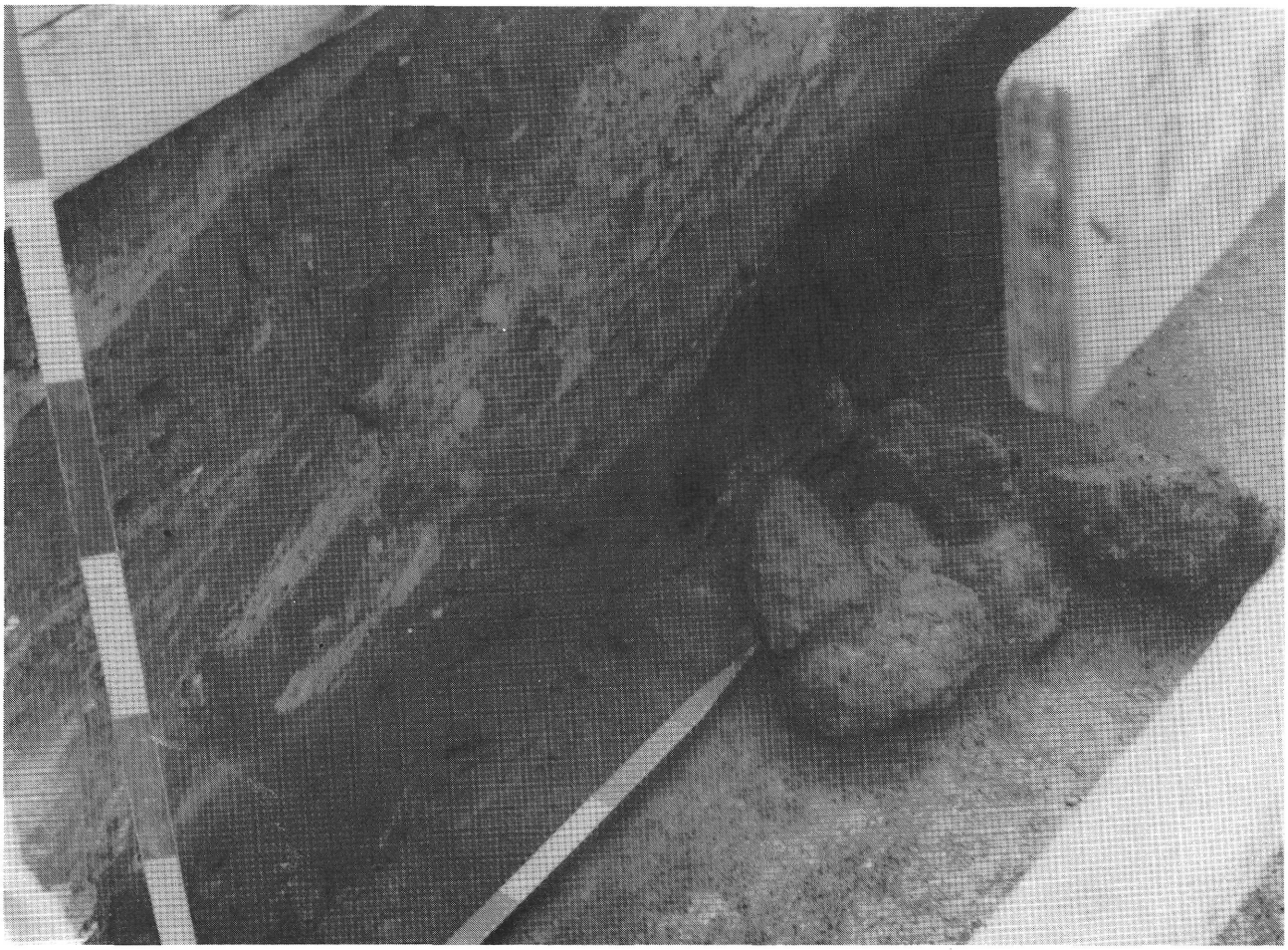

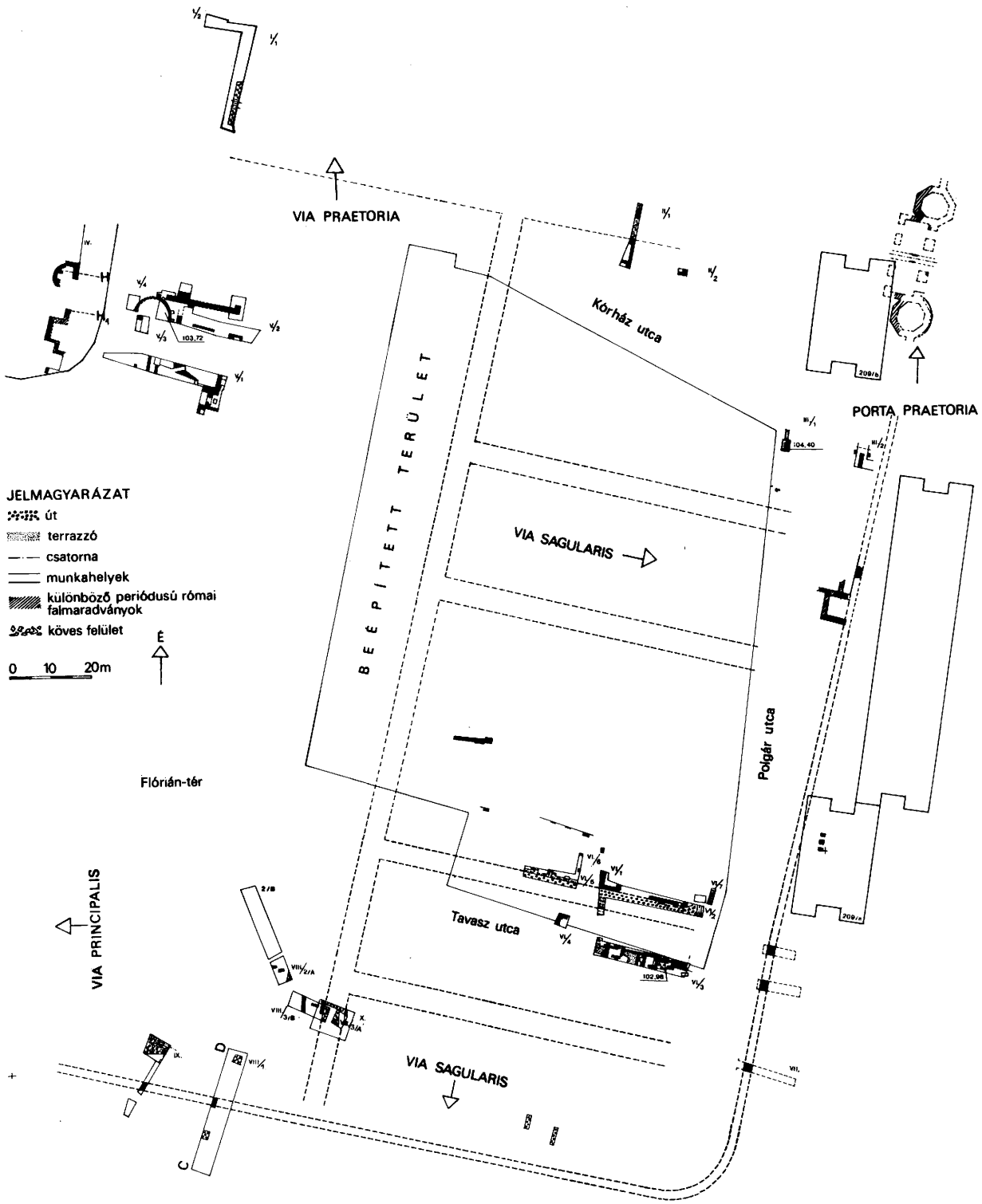
VIA PRAETORIA
Kórház utca
PORTA PRAETORIA
BEÉPÍTETT TERÜLET
VIA SAGULARIS
Polgár utca
Flórián-tér
Tavasz utca
VIA PRINCIPALIS
VIA SAGULARIS
JELMAGYARÁZAT
út
terrazzó
csatorna
munkahelyek
különböző periódusú római falmaradványok
köves felület
É
0 10 20m

32

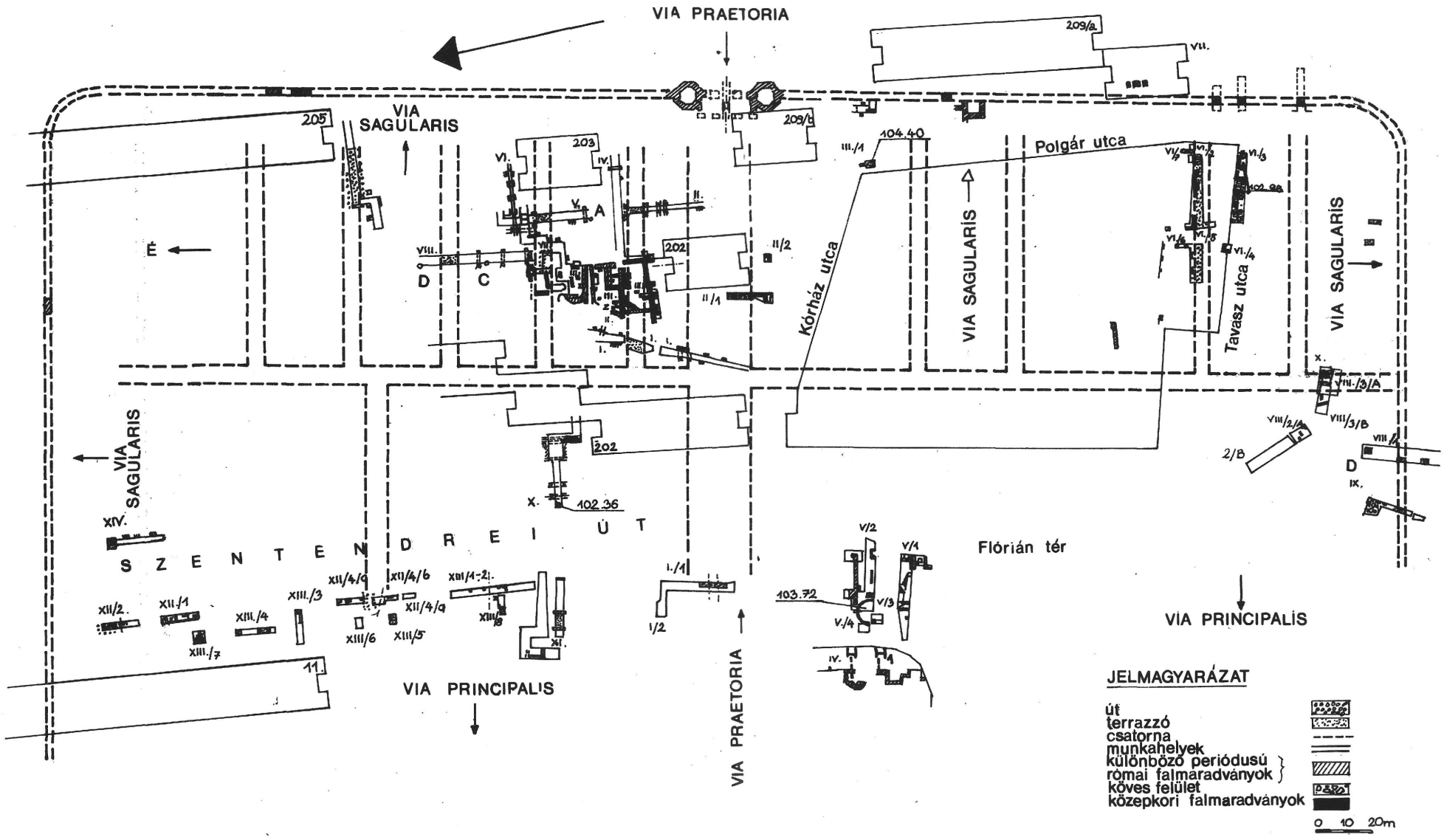
VIA PRAETORIA
VIA SAGULARIS
Polgár utca
Kórház utca
Tavasz utca
VIA SAGULARIS
VIA SAGULARIS
VIA SAGULARIS
É
S Z E N T E N D R E I Ú T
Flórián tér
VIA PRINCIPALIS
VIA PRINCIPALIS
VIA PRAETORIA
JELMAGYARÁZAT
út
terrazzó
csatorna
munkahelyek
különböző periódusú
római falmaradványok
köves felület
középkori falmaradványok
0 10 20m

KABA MELINDA

ÚJABB KUTATÁSOK AZ AQUINCUMI THERMAE MAIORES TERÜLETÉN 1979-BEN ÉS 1981-BEN

(Előzetes jelentés)

Árpád-hídi feljáró szélesítését megelőzően, ill. a földmunkákkal egyidőben régészeti kutatást végeztünk a III. ker.-i „Flórián" áruház K-i oldala (18069–18074 hrsz.) előtti park területén 1977[1], 1979[2] és 1981 években. Feltárásunk célja az volt, hogy a már korábban megtalált római fürdő, az ún. thermae maiores nyugati folytatását minél nagyobb területen tisztázzuk, műemléki bemutatás érdekében.

A fürdő feltárása nemcsak az aquincumi ásatások kezdetét jelző kiemelkedő értékű régészeti eredmény, hanem kultúrtörténetünknek is jelentős állomása. 204 évvel ezelőtt, 1778-ban meszesgödör ásása közben falakat találtak. Schönvisner István egyetemi tanár kutatást végzett a helyszínen.[3] Eredményeit még a feltárás évében latin nyelven „De ruderibus Laconici Caldariique Romani ..." c. művében közzétette. Megállapította, hogy az általa feltárt 15 m × 8 m-es – 293 pilléres hypocaustum térrel megmaradt – helyiség (1–2. kép, 3. kép „A") egy nagy közfürdő része, melyet a római katonaság épített. Állítását igazolta a Flórián téren 1849-ben[4] csatornázás alkalmával felszínre került feliratos kő, mely Aquincum állandó helyőrségének a legio II adiutrixnak épített „thermae maiores"-ről, Aquincum nagyobbik fürdőjéről beszél. A szöveg szerint a már erősen megrongálódott, tatarozásra szoruló fürdőt Paternus és Marinianus[5] konzulok alatt – i.sz. 268-ban II. Claudius császár idejében – folyosókkal és új bejáratokkal bővítették és több helyen kijavították, majd átadták korábbi rendeltetésének.

1930-ban útrendezési munkák alkalmával Nagy Lajos a fürdő hidegvizes úszómedencéjét tárta fel,[6] amelyet két esztendővel később Möller István műegyetemi tanár tervei szerint konzerváltak és a Schönvisner-féle teremmel együtt beépítettek – föld alatti múzeumként – a jelenlegi Flórián tér 3. sz. ház pincéjébe. (3. kép „B")

1960-ban a Lottó-ház alapozásakor tártuk fel a fürdő palaestrájának DK-i sarkát és további helyiségek részeit.[7] (3. kép „C–E")

Megállapítást nyert, hogy a fürdő vízellátását a Római fürdő[8] gyógyvizét vezető aquaeductus[9] és az a vízvezetékrendszer biztosította, amely az ÉD-i irányú aquaeductusra merőlegesen, KNy-i irányban a Ny-i hegykoszorú forrásait gyűjtötte össze.[10] Ezeket az ismert gyógyvizeket hasznosította a tábor fürdője.[11]

1977-ben[12] rövid feltárási lehetőséggel igazolódott, hogy az eddig csak a Szentendrei út K-i oldalán ismert fürdő, folytatódik a „Flórián" áruház előtti park területén is.

1979-ben három egymáshoz közel eső részen folytattunk ásatásokat. Ezek a felületek csak azokra a helyekre korlátozódhattak, ahol füvesített terület volt. Kertészeti szempontok miatt kellett szabadon hagynunk facsemetékkel és kőkeretelésű virágágyakkal kialakított felületeket. Hasonlóképp nem bonthattuk fel a csiszolt mészkőlapokkal burkolt, az áruházhoz vezető KNy-i irányú utakat. Így É-ról D felé haladva csupán három, az ásatások idejére, palánkkal körülkerített területen dolgoztunk. Jelük É-ról D felé: „*I. II. III.* szelvény". 1979. évi feltárásunk június 6–december 20-ig tartott. A felső 2 m-es szintet markológéppel távolítottuk el, azokon a helyeken, ahol az előzetes közmű-kutatóárkaink szabad, akadálytalan felületeket jeleztek. Ahol vezetékek, kábelek feküdtek, benn hagytuk a földet.

A következőkben szelvényenként foglaljuk össze az ásatás eredményeit:

I. szelvény

Mérete: 16 m × 24 m

Szelvényünkben feltártuk a már korábban megismert *palaestra É-i zárófal*ának a folytatását 15 m hosszan. A fal 2,70 m széles, 5 db D-i irányba beugró 0,80 m × 0,70 m-es támpillérrel és egy bejárat nyomával. A római kori járószinten nagyméretű, igen puha, mészkő tömbökből faragott lábazatok díszítették a falat és a pilléreket. Ezek meglehetősen sérült állapotban kerültek felszínre. (4. kép 1)

A faltól D-re, beomlott, terrazzokötésű faltömböt találtunk, mely közvetlenül az újkori pince leásásánál és lépcsőjánél feküdt. Ugyanitt mélyítettek le egy újkori kutat. A kúttól Ny-ra 1,20 m × 0,90 m méretű profilált, épületet díszítő mészkőtömböt tártunk fel és szállítottunk Aquincumba.

Az É-i palaestra-faltól É-ra 1 m széles KNy-i irányú fal került felszínre. A feltárás csak szakaszosan történhetett az ásatás útjában álló vezetékek és újkori akna miatt. A koronájának Af 104,14 m, alapozása 102,95 m. Ebből a falból három ÉD-i irányú fal leágazását metszettük át, amelyek később épültek a palaestra É-i záró falához. A falazás technikája erősen elüt a korábbi falak szép, kváderköves épületrészeitől. Itt egyenetlenül rakott, megmunkálatlan, nagy és kis méretű kövekből készült a fal. Ettől a faltól ugyancsak É-ra 5 m-re erősen bolygatott 1,5 m széles KNy-i irányú lekövezést találtunk. Lehet egy gyengébb útalapozás alsó sora is és ebben az esetben a *via praetoriára*[13] gondolnánk. A lekövezés D-i szélén 0,80 m × 0,40 m méretű, részben töredékes faragott kőbázisok feküdtek, egymástól 2 m távolságra. Ezekből a bázisokból 4 db-ot tártunk fel.

II. szelvény (7. kép)

Mérete: 21 m × 24 m.

Szelvényünkben a *palaestra déli falát* 23 m hosszúságban tártuk fel. A fal szélessége 2,70 m. Egymástól 2,80 m távolságra szabályosan ismétlődő ritmusban

0,80 m × 0,70 m-es támpillérek ugranak be É-i irányba a palaestra belső terébe. (5. kép 1.) Ezekből a pillérekből négyet tártunk fel „in situ" állapotban. K-ről Ny felé számozva az 5. pillért levésték a falról a későbbi átalakítások során és bemélyítették a falban két db egymástól 70 cm-re látható 50×35 cm méretű falnyílást (4. kép 2). A 3. és 4. támpillér között 2,60 m × 2,20 m-es bejáratot alakítottak ki. A 4. pillértől Ny-ra 4,5 m × 2 m-es szelvénnyel leástunk a fal aljáig. A falat sárga, homokos rétegbe alapozták. A fal alját 2,59 m mélységben találtuk. (4. kép 3) Af 101,45, ugyanitt a megmaradt felmenő fal teteje Af 104,04 m. Kutatásaink Nyi- folytatását akadályozta a ráépült újkori pince.

A palaestra D-i fala meglepően jó állapotban maradt meg. Néhol pl. a 4. pillérnél a jelenlegi járószint magasságáig ér. (Af. 106,33 m) A falat szabályos 30 × 30 × 10 cm-es méretű mészkő kváderekből rakták. A pilléreket 1–1 fehér, puha mészkő monolitból faragott, a falból É-i irányba 1 m-re kiugró és 40 cm magas lábazat fogta közre, amelyet már korábban a Lottó-ház alatti exedra és palaestra falrészleténél, illetve 1977-ben végzett kutatásunk során megismertünk. A palaestra déli kerítésfalát felhasználták az újkori építkezések alkalmával. A fal tetején 60 cm-re megmaradt az újkori pince falának része.

A palaestra-fal D-i oldalához támaszkodott *II/1 jelölésű* helyiség É-i fala (6. kép 1). A fal 1 m széles és 2 m magas belső oldalán, nagy felületen, ép, vörös színű terrazzó burkolat (5. kép 2).

A terem K-i zárófala 1,10 m széles, az ÉK-i csatlakozást teljesen megsemmisítették egy újkori pince alapozásával. A kváderekből rakott falban, egymástól szabálytalan távolságra terrazzóval kikent üregek (6. kép 2.) vannak. A terem D-i falából 4 m-t tártunk fel. Ez a falszakasz is igen jó állapotban maradt meg. A terem ÉD-i hossza 17,5 m, KNy-i irányban 11,80 m. Bizonytalan azonban, hogy szelvényünk Ny-i végénél előtűnt, de feltárhatatlan fal, a terem Ny-i zárófala-e, vagy csak hypocaustum-tér belső elosztásául szolgált. A II/1 jelű teremnek (9. kép 1) terrazzó padozata csak foltokban maradt meg. Alatta hypocaustum tér bontakozott ki. (6. kép 2,3; 7. kép). A teret a II/1–A-val jelölt résznél – az É-i zárófaltól 3,5 m-re D-re – 50 cm vastag fallal osztották két részre. Ezt a falat kisebb méretű kövekből egyenetlenül rakták. A falon két helyen 60 cm és 1,80 m méretű nyílásokat hagytak szabadon a meleg levegő átáramoltatására. Ezt a nyílást később téglával elfalazták (8. kép 1, 9. kép 2).

A termet 80 cm – 1,20 m széles fűtőfolyókból leágazó mellékágakon keresztül fűtötték, melyeknek jelentős részét feltárhattuk, a Ny-i és DNy-i részek kivételével. Több helyen tapasztaltunk elfalazásokat, korábbi fűtőtér megszüntetéseket. Főleg a terem DK-i negyedében, ahol egy „V" alakú osztó- és tartófal tűnt elő a terrazzó alól. Itt kibontakozott egy ÉÉK–DDNY-i irányú, 1 m széles terrazzó borítású fűtőcsatorna, mely „V" alakban kibontott főcsatornába torkollott (8. kép 2, 3.). A hypocaustum terekben váltakozva, téglapilléreket és faragott oszlopokat találtunk. A II/1–A helyiségben 19 db téglapillér és 10 db hypocaustum oszlop volt, míg a II/1–B résznél 11 db téglapillér és 11 db faragott oszlop állt in situ, vagy bolygatva. A II/1–B jelű felületnél 2,30 m átmérőjű újkori kút bolygatta meg a rétegeket.

A II/2 helyiség.

Ennek a helyiségnek sem ismerhettük meg a teljes alaprajzát. Az újkori pince É-on nagy részét megsemmisítette. A helyiség Ny-i fala azonos a II/1 terem K-i zárófalával. Ehhez a falhoz 50 cm vastag fal illeszkedik, mely egy körbefutó 40 cm széles vízlevezető csatorna fala. A padozatot eredetileg „opus spicatum" formában rakott tégla borította. Ezt a burkolatot később négyzetes téglákkal javították, melynek nyoma foltokban, több helyen megmaradt a terrazzó alapozásával együtt. A padlószint megegyezik a II/1–B terem szintjével. A terem megmaradt mérete: 8,5 m × 10,8 m.

II/3. sz. helyiség

A fürdőépületnek ezt a helyiségét csak 6 m × 2 m-es sávban tudtuk feltárni. A DK-i sarokban egy exedra csonkját hagyta meg az újkori pince alapozása. Ebből a helyiségből nyílt átjárás a II/2. sz. helyiségbe, az in situ Af. 104,15 m talált nagyméretű, faragott kőlapokból épített küszöbön keresztül. A küszöbből mindössze 4 db faragott kő maradt meg. Ugyancsak innen közelítették meg a D-i irányban feltárt lépcsős átjárót (10. kép 1).

A terület É-i részénél elbontottuk az újkori pincét. A D-i pincefal eltávolítása után a II/2 sz. helyiség padozata alatti szinten három, ÉD-i irányú (60 cm, 60 cm, 80 cm) vastagságú, korábbi falat találtunk (jele II/4), melyeknek szerepét nem tudtjuk megállapítani a feltárási lehetőségek korlátozottsága miatt.

S téglapilléreket és faragott kőoszlopokat, felszedtük és Aquincumba szállítottuk.

III. szelvény (11. kép)

Mérete: 24 m × 26 m

III/1. sz. helyiség

Ennek a helyiségnek csak mintegy a felét tárhattuk fel 8 m × 5 m-es kiterjedésben. A fal vastagsága 1,20 m. ívének félpatkó formája esett a szelvényünk É-i szakaszába, a záróív a lekövezett bekötő út alá nyúlik és II. szelvény lépcsős kijárata irányába épült. A helyiség D-i fala deformált ívben csatlakozik a III/6. sz. kerek helyiség ívéhez (10. kép 2, 3, 11. kép). A DNy-i csatlakozásnál mindkét fal alját feltártuk. III/1 patkó alakú terem: Af. 101,17 m, III/6 kerek terem: Af. 101,65 m. Ebbe a terembe beleépült az újkori pince, amely részben elbontotta a belső teret. A meglevő falmagasság Af. 102,2 m, alatta 70 cm-re jól kirajzolódik a fal belső lábazata. A terem alján három nagy méretű kőlap borítás maradt meg. Mellette 24 cm vastag terrazzó, amely kapcsolódik a falat borító 4 cm vastag vakolathoz. A kőlapburkolattól K-re 30–40 cm vastag, az egész helyiséget beborító terrazzó húzódik. D-en feltörtük, alatta laza, homokos üreges feltöltést találtunk.

Megjegyzem, hogy ezen a helyen az újkori pince beton padlóján feküdt Henkó és Persil feliratos zománcos tábla, NDK brikett, s közvetlenül alatta az érintetlen római kori terrazzo szint.

III/2. sz. helyiség

Mérete: 11 m × 6,80 m. Teljes egészében ráépült a III/1. és a III/6. sz. termekre (12. kép). A fal vastagsága 70 cm. A déli falán 1,70 m × 0,70 m-es küszöb jelzi az átjárást a III/8. sz. terembe. A fal alapozása Af. 102,26 m-re készült. Itt a meglevő legmagasabb szint Af. 103,89 m. Az eredeti padozat több helyen megsérült és még a római korban kijavították. Teljesen épen maradt meg az ÉNy-i negyedben a piskóta-téglamozaik, s mellette elég nagy felületen a négyzetes téglával történt kijavítás. A mozaik padozat Af. 103,28 m, a téglapótlások Af. 103,17 m szinten vannak. A téglamozaik padozaton 20 cm vastag vörösre és feketére égett réteget találtunk. Az épületégés üszkös nyoma. Ezen a helyen még a piskóta-tégla burkolat is feketére égett, ami az egykori tűz intenzitására utal. A rétegben I. Valentinianus bélyeges tégla került elő, mint az épület záró periódusát jelző adat (13. kép 1, 2). Ennek a teremnek építése idején már nem volt funkciója sem a III/1, sem a III/6. számú helyiségeknek. Erre utal még az ÉK-i saroknál 2 m magasan megmaradt fal sarokpillérén látható becsatlakozás nyoma. A terem ÉNy-i negyedében egy 15 cm széles és 10 cm mély ÉÉNy–DDK-i irányú, földbe mélyített csatorna vonala színeződött el, a feltört padlótéglák alatt. Kibontottuk, egy későrómai rosszmegtartású érem és egy sima gyűrűkő került elő.

A helyiség falának struktúráját vizsgálva, erősen elüt a korai, szép egyenletesen faragott kváderes épületek falaitól. Itt a falazás egyenetlen, habarcsba rakott tégla és kő váltakozásával készült.

III/3. jelölést kapta a patkó alakú helyiségtől K-re talált, feltehetően *udvartér,* amelyet hatalmas, faragott kőlapokkal burkoltak. Padozat szint: Af. 103,14 m.

III/4. és *III/7.* sz.-mal ugyancsak *udvar*részeket jelöltünk a szelvény ÉK-i negyedében. Padozat szint: Af. 102,97 m.

A *III/5. sz.* helyiség – *III/4. jelű* – É-i előterét Af. 103,16 m-es szinten hatalmas méretű faragott kőlapokkal burkolták, melyeken egy X alakú, keskeny, csatornaszerű vájat futott keresztül; feltehetően a felgyűlt vizet vezette le a padozat alatti csatornákba (14. kép). Az udvar szintje alatt ÉÉK–DDNy-i irányban haladt egy 35 cm-es belméretű, téglaburkolatú kőfalú csatorna. Szintje: Af. 102,68 m. A csatorna kőfala 30 cm széles volt, de csak szakaszosan, sérülten maradt meg. A csatorna fedlapjai Af. 103,17 m-nél mutatkoztak. Ennek a csatornának D-i becsatlakozása a III/6. sz. kerek helyiség D-i falánál, a boltívelés terrazzója alatt van. A *III/7.* sz. rész ÉK-i negyedében egy KNy-i irányú, ugyancsak kőfalazású, tégla aljú csatorna jelentkezett, az előbbivel közel azonos alapozási szinttel: Af. 102,66 m. Fala és a csatorna szelvény szélessége: 30 cm. Az udvartér É-i felében két helyen ástunk le a bolygatatlan talajig. Áttörtük a terrazzó törmelékes Af. 102,97 m-es szinten levő padozatot. A bolygatatlan talajt Af. 102,24 m-nél értük el. A Ny-i metszetben egy 80 cm × 80 cm-es felületen kiszedett fal nyoma mutatkozott.

Ugyancsak leástunk az ÉD-i irányú 1,20 m széles fal K-i oldalánál. Az alapja itt volt a legmélyebben: Af. 99,97 m. A falat lábazattal építették a Af. 101,74 m szinten. Itt, erősen megrongálódott állapotban ugyan, de ugyanazt a puha mészkő borítású lábazatot találtuk, mint a palaestra belső, támpilléres falánál.

III/5. sz. helyiség

Szelvényünk DK-i szakaszán, a Szentendrei út alá húzódó, hypocaustumos terem teljesen ép padozat részletét tártuk fel, rajta, in situ állapotban 95 db faragott oszloplábazattal. A lábazatok között néhány ledőlt oszloptöredék is feküdt (15–16. kép). A III/5. sz. helyiség falának alapozása Af. 101,70 m-nél, míg a III/6. sz. teremét Af. 101,65 m-nél mértük. Ezzel közel azonos adatot kaptunk a III/4. sz., illetve a III/7. számú udvartér K-i lezárófalának lábazatánál: Af. 101,74 m.

A meglevő fal szélessége É-on és Ny-on 1,40 m. Az É-i falon egy hatalmas 1,60 m × 2,20 m méretű küszöböt mérhettünk meg. Az É-i zárófalnál a DK-i sarokban leástunk a fal alapozásáig. Itt előtűnt egy igen jó megtartású, faragott kváderekből rakott fal részlete. A kváderek közötti kötőhabarcs anyagát szabályos keretként simították, a sáv közepén keskeny vonalakat karcolva (17. kép).

A terem D-i folytatását megsemmisítették, egy a jelenlegi járószintig megmaradt, téglaporos, szemcsés, kövekből öntött fallal (18. kép).

Miután a hypocaustum oszlopok faragott lábazatait és a bedőlt faragott oszloptöredékeket beszámoztuk, felszedtük őket és Aquincumba szállítottuk. Majd ezután feltörtük a 20 cm vastag terrazzó padozatot. Alatta 95 cm-re korábbi fűtőtér részletét találtuk. Ebben a rétegben oldalukra dőlt hypocaustum oszlopok, beszakadt terrazzó töredékek, tégla, kő, vakolat darabok feküdtek omladékos, laza földben. Ennek a korábbi, felhagyott fűtőtérnek alján faszenes, hamuval borított tégla padozat húzódott (Af. 102,04 m).

III/6. sz. helyiség

A kerek alakú helyiség átmérője 9,5 m. Fal vastagsága: 1,10 m. Az É-i sarkon álló 2 m magasan megmaradt falhoz építették a terem ívét. A fal vastagsága: 1,60 m. Ugyancsak együtt épült azzal az ÉD-i irányú fallal, mely feltételezhetően egyben a K-i zárófala a patkó (III/1. sz.) alakú helyiségtől K-re (III/3) kőlapokkal burkolt előterének és a III/4, ill. III/7. számmal jelzett, ÉK-en húzódó csatornás udvarnak pedig a Ny-i fele.

A DK-i saroknál hiányos a helyiség fala, részben az újkori pincével bontották el. A megmaradt mintegy 1,70 m × 1,70 m méretű üregben hatalmas vörösre égett tufa tömböket bontottunk ki. Af. 101,72 m. A terem falának ívelése D-en folyamatos. A DK-i sarokban kis részen megmaradt a fal belső felületét borító 2 cm vastag terrazzó réteg. Itt illeszkedik a III/2. sz. piskóta téglapadozatú helyiség D-i, 75 cm vastag fala, mely a korábbi – III/6. sz. kerek – helyiség déli falszakaszánál az ívelésnek megfelelő külső ívvel illeszkedik.

DNy-on rápült a III/2. sz., illetve a III/9. számú helyiség. A terem D-i falába, téglából építettek boltíves nyílást, melyet később elfalaztak. Az alját 10 cm vastag terrazzóval kenték ki. Eredetileg vízáteresztő csatorna volt, összeköttetésben azzal az ÉÉK–DDNy irányú csatornával, mely területünkön csak részben maradt meg. Né-

hol a fedlap-kövekkel együtt épen találtuk. Tekintettel arra, hogy ez a nyílás a teremtől D-re feltárt igen kormos, erősen átégetett tufákkal burkolt fűtőtérhez kapcsolatot mutat, elképzelhető, hogy ez utóbbi (a III/9. számú) víztartályokat, üstöket melegítő helyiség volt egyben, melylyel a vízlevezető csatorna összeköttetésben állt. Ebben a kerek alaprajzú teremben nem találtuk meg a római kori járószintet. Azt nyilvánvalóan a jelenkori pince építésekor bontották el. Viszont meglehetősen jó állapotban maradt meg a fűtőtér terrazzó és téglaborítású padozata. (Af. 103,19 m) Ezt a részt úgy tűnik eredetileg faragott kőlapokkal burkolták és később javították a terrazzós leöntéssel, ami különben az egész padozatot borítja. A padozaton 9–9 db bedőlt, faragott hypocaustum oszlop töredékét és téglapillér részeit találtuk. (19. kép 1) Ilyen háromszög alakú téglákkal építették körül a Lottóház kertjében konzervált exedra falánál a téglasorokat, valamint a kerek helyiség ÉK-i sarkánál. Ny-on igen jó állapotban maradt meg a fűtőnyílás, melyet boltíves formában alakítottak ki, egymás mögött két hatalmas 110×30 cm-es kvádersorból. (20. kép 1) Magassága 2 m, szélessége 2,10 m volt. Ebből 1,20 m magasság maradt meg. Az É-i ívből már csupán 5 db kvádert találtunk, erősen átégetve, kormosan. A D-i felét az újkori építkezések idején elbontották. Ezzel a belebontással egyidőben mélyítettek le egy kutat is. A praefurnium nyílást 15 cm-rel mélyebben alapozták, mint a fűtőtér padozatának szintje. (20. kép 2)

A hypocaustum tér padozatát átvágtuk. A két rétegű (30 cm – 40 cm) alapozás, kötés nélkül ferdén egymás mellé helyzett alaktalan kövek sorából készült, opus spicatum-szerűen. Ebben az alsó fűtőtérben az íves felmenő fal és padozat találkozási szögleténél kis padkát képeztek ki terrazzóval borítva.

III/8. sz. helyiség

Mérete: 17 m × 3,80 m. Ezt a hosszú helyiséget ugyancsak hypocaustummal fűtötték. Ásatásunkkal csak a fűtőteret tisztázhattuk, mert a járószint, néhány terrazzó folt kivételével, elpusztult. A padozatszintet Af. 103,19 m-nél találtuk. A fűtőtér hasított kőlapos, terrazzós burkolatán több téglapillér állt (19. kép 2). Néhány eredeti helyén, főleg a DK-i negyedben, néhány kimozdulva maradt meg. A DK-i sarokban faragott, erősen átégett tufa oszlopok álltak. A terem É-i falán, Af. 103,28 m-es szinten 1,70 m × 60 cm-es küszöböt mélyítettek (21. kép 1). K-i falát középkori beásással bolygatták (22. kép). A falat az újkorban is alapként használták: pontosan követve a római kori fal irányát és méreteit, ráépítették az újkori pincét. A Ny-i zárófal, Ny-ra kiugró támpillérekkel készült (21. kép 2). A fal vastagsága 1 m, a pilléré 1 m × 1 m. A fal É-on maradt meg a legmagasabban. Af. 104,16 m-es szinten, alapozása Af. 101,62 m. A kiugró támpillérektől D-re, 2 m-re, kiszedett pillér alapozásának helye színeződött el a kutató szelvény alján. A terem teljes hosszát nem ismerjük, mert az É-i lezárófaltól D-re 17 m-re ismét utunkat állta ÉÉNy–DDK-i irányban a már korábban, a III/5. számú helyiségnél megismert téglaporos, kőtörmelékes fal.

A terem ÉK-i sarkában érintetlenül maradt meg, a fűtőtér szintjében, a III/6. számú kerek helyiség külső ívének egy darabja, amelyre ráöntötték a hypocaustum terrazzó padozatát.

Az épület Ny-i oldalán 1,5 m, illetve 60 cm-es kutató szelvényünk D-i szakaszán vizesárok beásását rögzítettük.

A terem ÉNy-ra kiugró sarokfala alatt (mely egyben a III/2. sz. terem fala is) kis foltban megmaradt egy padozat nyoma. A padozatot opus spicatum formában kis méretű téglalap alakú téglákból rakták. Ugyanitt feküdt egy burkolatot képező, derékszögben vájatokkal ellátott vízcsurgó kőlap, faragott monolitból.

A terem Ny-i zárófalának K-i oldalán megmaradt a hypocaustum-tér fűtőrendszeréhez tartozó félbe tört üreges falburkoló téglák sora (21. kép 1).

A K-i zárófal, ÉK-i szakaszán átvezető küszöb nyílásában, feltehetően, a bejárat tetejéről leszakadt téglaboltív egy sora feküdt (21. kép 3, 22. kép).

III/9. sz. helyiség

A kerek helyiségtől D-re kialakult egy 5,40 m × 4 m-es méretű helyiség, mely a III/5. terem fűtőtere lehetett. A helyiség teljes alaprajzát itt is megbolygatta a későbbi építkezés, amelynek során a téglaporos vakolattörmelékes, csömöszölt fal sarokrésze épült ezen a helyen is. A helyiséget D-en egymáshoz párhuzamosan épített KNy-i irányú 1 m és 80 cm széles kettős fal zárja le. A megmaradt falmagasság Af. 103,80 m. A fal struktúrája: egyenetlenül rakott nagy és kis méretű, habarcsba ágyazott kövek váltakozásával alakulnak a sorok. A kőfal alatt 10 cm vastag faszenes hamus réteg, alatta 40 cm homokos földdel kevert szürke réteg. A szelvény alján két 30 és 40 cm átmérőjű hamugödör, melyet téglával béleltek ki.

Ennek a III/9. sz. fűtőtérnek közepén 80 cm széles tanufalat hagytunk, mely több rétegben, erősen faszenes égést mutatott, legalján 30 cm-es vörös, fekete égett, kormos faszenes hamuréteg.

A kettősfaltól D-re meghosszabbítottuk szelvényünket további 3 méterrel, ahol újabb KNy-i irányú falrészt bontottunk ki, de idő hiánya miatt már nem tisztázhattunk.

* * *

1981 tavaszán az előzetes kiviteli terveknek megfelelően megindult az Árpád-hídi csomópont kialakítása: közúti felül-, és gyalogos-aluljáró építése. A munkák megkezdése előtt próbacölöpözéseket végeztek, majd földmarkológépekkel távolították el a római kori romok feletti földet (23. kép 1, 2). A program kezdetén régészeti megfigyeléseket végezhettünk, majd a különböző pontokon szabaddá vált részeket feláshattuk.

Ezekről a munkákról el kell mondanunk, hogy rendkívül nehéz körülmények között és sajnos nem módszeresen folyhattak az ásatások. Nagyon kellett vigyáznunk a hídépítési munkák ütemezésére és programjaira. Több helyen a próbacölöpözés technológiája (fúrással föld eltávolítás nélkül történő mélyítés) eleve lehetetlenné tette az átfúrt részek megismerését. Ennek ellenére hangsúlyoznunk kell, hogy a ma már megközelítő pontossággal mintegy 100 m × 85 m-es alapterületre becsült fürdő napfényre kerülése és bemutatása csakis

a csomóponti új út és hídszélesítés, aluljárók építésének függvényeként valósulhatott meg.[14]

A jelen összefoglaló közlemény írásának idején még tartanak a feltárások. Ezért változatlanul csak az egyes, most felszínre került objektumok leírására szorítkozunk. Egyelőre még a periódusokat sem jelöljük alaprajzunkra (3. kép) tekintettel arra, hogy több helyen nem áshattunk le a kívánt mélységig.

Az 1981. évi ásatás során több ponton a korábban részben feltárt részletek kiegészítésére, vagy folytatására került sor.

Jelentésünket a két évvel ezelőtti: *I, II, III.* szelvényszámozás sorrendjében közöljük.

Az I. sz. szelvény területén nem volt módunk kutatásra, tekintettel arra, hogy a Hídépítő Vállalatnak ez a felület biztosította a fő felvonulási területet.

A több ponton lefúrt ún. „próbacölöpözések" elkészülése után földmarkoló gépekkel távolították el a felső földréteget, melynek során napfényre kerültek a már korábban feltárt és ismert objektumok és újabb részletek.

II/3. sz. helyiség

Az 1979-ben részben feltárt helyiség ÉK-i szakaszának íves lezárása tűnt elő a földgépek munkája során. Itt még kutatásra nem adódott lehetőség. Csupán a szinteket rögzíthettük: terrazzópadozat töredék: Af. 103,01 m, padka É-on Af. 103,39 m (24. kép).

Az É-i fal É-i oldalán KNy-i irányú kőfalazású és kőlap borítású csatorna alapja Af. 103,36 m, a fedlapkő Af. 104,34 m.

A csatornafaltól É-ra egy helyiség terrazzó padozatának része Af. 103,17 m (25. kép).

II/5. sz. helyiség

A több helyiség falai által határolt 3 m × 3 m-es, feltehetően kis udvar átjáró részén lemélyítettünk a négy fal aljáig A DK-i saroknál a járószinten kőborítású küszöb részben kiszedett nyoma (26. kép 1).

A D-en határoló KNy-i irányú fal D-i oldalán megmaradt, foltokban az eredeti vakolat és egy téglasor lenyomata. Ugyanitt a fal aljához kőlapokkal burkolt tér illeszkedik, melyet áttörtek egy újkori kút építésével. Szintek: A Ny-i kerítésfal Af.: 102,01 m, míg É-on 101,66, D-en: 101,72, K-en: 101,72.

A Ny-i fal magasabb szintre történt alapozásának feltételezhetően statikai oka van (26. kép 2).

II/6. sz. helyiség

A már korábban is említett próbacölöpözés sajnálatos módon jelentős részeket pusztított el az alaprajzunkon II/6-os számmal jelölt íves medencéből. A feltárás során készült felvétel (27. kép 1) jól dokumentálja, hogy a betoncölöp, ma még kiálló vasszereléseinél, a fúrás alkalmával megsemmisült a helyiség D-i része és ezzel a többi helyiségekkel való kapcsolatának megismeréséről is le kell mondanunk. Ezt az íves medencét 1977-ben Szirmai Krisztina[15] már részben feltárta, amikor korábbi, ettől a helytől Ny-ra történt kutatásainak kiegészítése céljából itt végzett leletmentést, akkor még nem tudva, hogy az objektum lényegében a thermae maiores része.

A medence mérete 7,5 m × 3 m. Ivelése a palaestra D-i falához simult (27. kép 2). Falának vastagsága 1 m, a padozat szintjéig. A medence felmenő falának kis része maradt meg, mely mindössze 25 cm széles, téglából rakott, külső oldalán terrazzós vakolat nyomával. A medence DK-i sarkában több téglasorból épült lépcsők nyoma. Padozatát téglalap alakú és négyzetes téglákkal burkolták, mely a DK-i saroknál erősen megsérült. A terem D-i zárófalánál megmaradt az ÉD-i irányú vízlevezető csatorna része (27. kép 3). A terrazzóban hengeres cső lenyomata. A medence és palaestra falának találkozási szögét kitisztítva megállapíthattuk, hogy nem egyszerre épült. Az ívelés külső oldalán nem találtunk támpilléreket.[16]

II/7. sz. helyiség

A meglepően jó megtartású medencének 4,20 m × 2 m-es részét tárhattuk fel (Ny-i folytatását később). Falvastagsága 70–80 cm. Falmagasság: Af. 102,95 m, ill. 104,68 m (28. kép 1).

A fal K-i oldalához ÉD-i irányú csatornát építettek. A csatorna két oldalfala téglából készült, melyből 5 sor marad meg (28. kép 2).

A medence belsejében – ÉK-n – kifolyó nyílás nyoma. Padozata terrazzóba mélyített téglákból készült. Szintje: Af. 103,77 m. A terem ÉK- sarkában 0,80 m × 1,10 m 22 cm vastag kőtömb feküdt. Talán lépcső része.

A K-i zárófalon 2 cm vastag a vörös színű terrazzó bevonat.

A megmaradt medencétől 80 cm-re D-re KNy-i irányú kőfalazású csatorna metszetét rögzíthettük a földmunkák nyomán. Feltehetően a medence K-i oldalához épített ÉD-i irányú csatornát ebbe a csatornába kötötték be. Szintek: Af. 103,48 m, ill. 102,86 m. Csatorna téglaborítású alja Af. 103,48 m. A medencétől D-re levő KNy-i irányú csatorna alja: Af. 102,86 m.

II/8. sz. helyiség (?)

A II/7. jelű medencétől K-re egy kis méretű kőfalazású részlet maradt meg. Tisztázására később lesz mód. Mérete: 2,20 m × 2,80 m. Falvastagság: 50 cm (28. kép 3).

A III. sz. szelvényünk területén különösen sok alapozási munka volt, itt épül ugyanis a hídfeljárót tartó főpillér. Viszont éppen a kivitelezési munkák volumene és szoros határidői miatt, szinte csak a földgépek nyomába haladhattunk s nemegyszer csak néhány órás, vagy hétvégi építkezési munkaszüneti időszakokban.

Pedig éppen ezen a szakaszon a fürdő igen fontos és impozáns részletei feküdtek a földtakaró alatt. Közülük számosat eddig nem is ismertünk, hiszen a korábbi években ezek hozzáférhetetlen területek voltak. Vígasztalásul szolgáljon azonban, hogy csomópont kialakítása után, amikor a felüljáró és a gyalogos-aluljáró megépül, visszatérhetünk ezekre a pontokra és amit a földmarkolók nem semmisítettek meg, felszínre hozhatjuk. Annál is inkább, mert ez az egyik központi park részlete a híd alatt megmaradó, részben konzervált, részben rekonstruált romegyüttesnek.

III/1. sz. helyiség

A terem D-i felét már 1979-ben feltártuk. Az É-i folytatásának megkutatására akkor nem kerülhetett sor, mivel itt vezetett a már említett kőburkolatú áruházi bejáró út.

Sajnos a helyiséget most sem sikerült teljes egészében feltárni, ezúttal a Hídépítőket zavarta a régészeti munka. A kibontott szelvényben a patkó forma É-i ívének kis sávját és medence terének ép terrazzó burkolatát találtuk. A medencét 40 cm széles, későbbi átalakítás alkalmával készült, ÉD-i fal szelte kereszül (29. kép 1).

III/10. sz. helyiség

A III/5. sz. helyiségtől D-re igen jó megtartású, 10 m × 8 m méretű faltömbbe épített két meleg átereszto nyílást szakítottak át a földgépek (29. kép 2, 3).

A faltömb áthasított metszetében a két nyílás közül a Ny-i maradt meg épen, míg a K-i, csak részlet tisztázások után vált világossá, de nagyon roncsolt formában.

A fal Ny-i síkján jól leolvasható a szabályosan rakott kváderek és téglasorok váltakozása. Alapja 10 sor kifugázott kváderkő, 10 cm-es kiugró lábazat, ezután 5 sor kifugázott kváderkő, négy sor tégla, ismét négy sor kifugázott kváderkő és négy sor tégla következik (30. kép 1).

A Ny-i nyílás formája körte alakú. A boltívelés magassága 1,50 m, ugyanennyi a szélessége, mélysége 1,80 m. A nyílás két oldalán 45–45 cm-re beugró falazást készítettek, így alja 60 cm szélességűre szűkült össze (30. kép 2).

A szélső K-i nyílás előbbitől 60 cm-re rajzolódik ki, mint már írtuk azonos formában.

A falak vastagsága Ny-on és É-on 1 m. A K-i és D-i oldalához nem férhettünk hozzá. A fal szélénél azonos falazástechnikát figyelhettünk meg, mint a Kórház utcai palaestrarész exedrájánál. A téglasorok szélső darabjait háromszög alakú téglákból képezték.

A meleg levegőt átereszto nyílásokat magába fogadó faltömböt a D-i oldalon téglaporos és kőtörmelékes csömöszölt fal zárja le (30. kép 2, 3).

A két nyílást befoglaló faltömb K-i részét meglehetősen elpusztította a földmarkológép, ezért sajnos csak a metszetben tárhattunk fel négy hatalmas monolitból faragott kőtömböt a K-i nyílástól K-i irányban 1,55 m-re. Méretük: 85 cm × 54 cm, – 63 cm × 25 xm, 63 cm × 33 cm, 63 cm × 33 cm. Ez után beleütköztünk a terrazzótörmelékes ÉD-i irányú falba, mely a jelenlegi járószintig megmaradt. Sajnos itt sem haladhattunk tovább D-i irányban a feltárásainkkal, tekintettel arra, hogy bekötő hídszerkezet alapozási munkái folytak.

Ugyancsak a Hídépítő gépi munkái nyomán szabaddá vált K-i metszetfalat tisztíthattuk Ny-ról.

Itt megtaláltuk a *III/5. sz. helyiség hypocaustum terének* felújított kettős padozatát. A felső szinten még egy faragott kőoszlop lábazata is látható (31. kép 1). Jó állapotban maradt meg egy meleg levegőt átereszto nyílás: két oldala és lefedése faragott kőlapokból készült, alját téglával burkolták. Későbbi átalakításnak jele a 2 cm × 35 cm × 35 cm méretű téglából készült lefalazás. Egy sorát kibontottuk (31. kép 2), mögötte 1,14 m-es üreg volt.

Az építési terület DNy-i részén a leendő aluljáró földkiemelése során két teljesen ismeretlen részlet vált részben szabaddá. Az egyik, az eddig ismert legkésőbbi átépítés során készült, talán víztároló szerepét betöltő téglalap alakú konstrukció, míg a másik az alatta kibontakozó, D-i irányban apsissal záródó nagyméretű terem.

Ennek a résznek a megtartása különösen sok és nagy gondot okozott, tekintettel arra, hogy a tervezett aluljáró az emlékeket teljesen megsemmisítette volna. Köszönet és elismerés illesse azt az intézkedést, amely lehetővé tette, hogy az aluljárót áttervezzék és az új konstrukcióban megmaradjanak és láthatók legyenek a fürdő egyik legmegkapóbb látványt nyújtó részletei.

III/11. sz. objektum

Ez a sajátos falazási technikájú részlet: 7 m × 4,9 m, 2,2 m magas objektum, a legkésőbbi periódus maradványa. A téglalap alakú konstrukció, az apsiszos terem terrazzó padozatán ül. Az 50 cm vastag falakat előre kiásott szelvényekbe öntötték. Technikája azonos a III/10. sz. meleg átereszto nyílások faltömbjeit lezáró és attól K-re talált erősen téglaporos apró kőtörmelékes falakéval.[17] (32. kép 1)

A D-i zárófal sarkainál még további, ugyancsak D-re kinyúló falrészek tűntek elő. Miután a falak meglehetősen laza, gyenge megtartásúak voltak, a gépi rázkódtatás következtében könnyen kiomlottak. A faltesten több helyen megmaradt függőleges és ferde irányú fazsaluzatnak nyoma.

Az objektum rendeltetését illetően feltételezésekre vagyunk utalva. Miután ez a típusú falazási technika erősen víztartó hatású, egy nagyobb víztárolóra gondolnánk. A készülésének időpontjára vonatkozóan már nehezebb helyzetben vagyunk. Sem hazai, sem külföldi régészeti anyagban nem ismerjük a technika párhuzamát, sem mi magunk, sem a helyszínre látogató, különböző korszakokkal foglalkozó kolléga. Egyelőre azt állapíthatjuk meg, hogy az itteni létesítmények legkésőbbi részlete a megmaradt tároló. Reméljük, hogy a kérdéseinkre bővebb választ kapunk a terület D-i irányban történő további feltárásai során, ahol nyomokban ugyan, de eddig is több helyen előtűnt az erősen téglaporos, csömöszölt, öntött falazású részlet.

III/12. sz. helyiség

Ez a helyiség az eddigi megismert részleteknek talán legimpozánsabb fürdőterme (32. kép 1–3).

Az alaprajzi kép arra utal, hogy ez az objektum egyben a fürdő D-i határát is jelzi.

A termet csak kisebb szakaszokban tárhattuk fel. A terem D-i vége apszissal zárul. A K-i és Ny-i sarkoknál negyedkörcikk alakú lépcső épült terrazzó bevonattal. Itt a 6 cm-es terrazzó mögött 3 cm-es sötétszürke színű habarcságyazásba téglatörmelékes réteget találtunk. A padozat szinte teljesen sértetlen állapotban maradt meg. A padozatot és a felmenő falat egyszerre készült terrazzó réteggel burkolták. A találkozás szögleténél párnatagszerű egyenletesen lesimított profilált vastagítást

képeztek. Ez a párnaléctag néhol kettőzött. Az apszis tengelyében D fele öblösödő, imbrex-szel bélelt vízkivezető nyílást találtunk.

A termet K-en és Ny-on határoló falakat több részletben követhettük. A fal egyenetlenül rakott, habarcsos kötésű kő sorokból készült. Alja Ny-on: Af: 102,8 m.

Palaestra Ny-i zárófala

Az 1981. évi leletmentő ásatásunk során feltárhattuk a palaestra Ny-i zárófalának 30,5 m-es szakaszát. A fal DNy-i sarkát kiszedték újkori kút építése alkalmából. Az ÉNy-i sarok belső – K-i oldalán – íves kialakítás nyomát találtuk Az ÉNy-i saroktól 12 m-re D-re a nyugati bejárat alapját tártuk fel (33. kép 1, 2). A kapu hasított kőlapokból burkolt küszöbén 60 cm × 30 cm méretű Attis torzó feküdt. A plasztika ívesre faragott hátoldala másodlagos felhasználását mutatja (34. kép).

A palaestra 2,10 m széles falának alapja Af. 101,24 m, a küszöb kőburkolatáé 104,41 m.

A palaestra ÉNy-i sarkának külső oldalához 80 cm vastag, É-ra 4,80 m-re kinyúló ismeretlen rendeltetésű épület fal része illeszkedik. Feltárására később nyílik lehetőség.

A Flórián Áruház K-i raktárfolyosójának résfala mellett épül a leendő aluljáró műtárgya. Az építkezést megelőzően feltártuk a területet. A betonból készült résfal K-i oldala mellett három nagyméretű helyiség, igen jó megtartású részletei bontakoztak ki. Két helyiségnek padozat alatti terében, a hypocaustumban végezhettük ásatásainkat. A termek Ny-i folytatása az Áruház 1973. évi alapozása idején semmisült meg. Így sajnálatos módon a helyiségek teljes méretét nem ismerhettük meg.

1. sz. helyiség

A megmaradt rész mérete: 11 m × 5 m, falvastagság: 1 m. A terem járószintje elpusztult, viszont teljesen épen találtuk a fűtőtér terrazzó padozatát a téglákból épült hypocaustum oszlop részekkel, szám szerint hat egymás mögötti sorban 15–15 pillért, néhol csak a nyoma látható, a padozat szint Af. 102,94 m, a megmaradt falkorona teteje: Af. 103,74 m (35. kép 1).

2. sz. helyiség

A terrazzó padozaton a hypocaustum 7 sor ÉD-i, 15 sor KNy-i irányú téglapillérei álltak. A legalsó tégla 30 cm × 30 cm, a pillér téglái 24 cm × 24 cm (35. kép 2).

A terem É-i zárófalából mindössze 2 m × 2,5 m-es darab maradt meg 45 cm szélességben. A technikája: 5 sor tégla és négy sor kváder kő váltakozva. D-i falon megmaradt az átjárást biztosító ajtó küszöbének nyoma.

Az 1. sz. helyiség É-i záró falától É-ra egy 2,20 m × 1,5 m-es előteret bonthattunk ki, ahol 3 sorban 6 db hypocaustum oszlop faragott kőtömbjei maradtak meg, meglehetősen rossz megtartásban, feketére égve. Feltételezhető, hogy ez a rész a praefurniumhoz csatlakozott. Ebben az irányban már nem sikerült az alaprajzot tisztázni a vállalati munkák miatt. A K-i falat viszont a korábbi gázcsőfektetéskor szedték ki a terrazzó szintjéig.

Az 1. és 2. sz. helyiség K-i síkja azonos, egyszerre épültek.

3. sz. helyiség

Előbbi két helyiségtől Ny-ra 30 cm-re beugró 9,80 m × 4 m-es helyiség épült. Padozatán nincs nyoma fűtőoszlopnak. Szintje Af. 102,22 m.

A helyiség K-i zárófalánál öt kváder kő sor maradt meg, melynek a tetején jól kivehető a falazás következő téglasorának lenyomata.

A helyiség D-i falához csatlakozik egy kő falazású és tégla burkolatú ÉÉK–DDNy-i irányú csatorna. Az épület D-i zárófalától D-i irányban 5 m-re 50 cm vastag kőfalat bontottunk ki 7,5 m hosszúságban, talán egy udvar kerítésfala volt.

Beszámolónkban felvázolt thermae maiores alaprajza, már az eddigi kutatások alapján is jól dokumentálja, hogy elnevezésének megfelelően Aquincum eddig ismert 18 fürdője közül[18] valóban a legmonumentálisabb középülete a városnak.[19]

Budapest, 1982. február.

Rövidítések

ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
BpR	Budapest Régiségei
BpTört	Budapest Története
Kaba 1978	Kaba M.: Flórián tér. RégFüz 31 (1978) 37
RégFüz	Régészeti Füzetek
Szirmai 1978	*Szirmai K.:* Flórián tér RégFüz 31 (1978) 36–37

Jegyzet

1. *Kaba* 1978. 37
2. *Kaba M.:* Flórián tér. RégFüz 33 (1980) 32
3. *Schönvisner I.:* De ruderibus Laconici Caldariique Romani . . ." 1778.
4. *Nagy L.:* Fürdők. BpTört Budapest az ókorban. Bp. 1942, 538.
5. CIL III 10492., *Alföldy A.:* Aquincum a késő római világban. BpTört. Budapest az ókorban. 1942. 726.

6. *Nagy L.:* A második segédlegio nagyobbik fürdőjének maradványa a Flórián téren. Bp. 1930
7. *Kaba M.:* Aquincum emlékei. Bp. 1963. 16
8. *Póczy K.:* Aquincum első Aquaeductusa. ArchÉrt. 99 (1972) I. 14
9. *Kaba M.:* Az aquincumi aquaeductus pilléreinek 1975. évi kutatása. BpR. 24. (1976) 225
10. *Wellner I.:* Az aquincumi katonaváros Ny–K-i irányú vízvezeték rendszere. BpR. 23 (1973) 179.
11. *Kaba M.:* Aquincumi Fürdő Múzeum. Bp., 1976. 5
12. *Kaba* 1978. 37
13. Via praetoria metszetét lásd *Szirmai K.:* Előzetes beszámoló az óbudai legióstábor principiáján és közvetlen környékén végzett kutatásoknál. BpR. 24 (1976) 91.
14. Ez úton is köszönetet mondunk dr. Dalmy Tibornak, aki miniszteri biztosként irányítja az Árpád-hídi építkezéseket és régészeti munkánkat, feltárásainkat messzemenően támogatta, valamint Bándli Katalin tervező mérnöknek, aki több esetben soronkívül végezte el az áttervezéseket, hogy a műszaki megoldások lehetővé tegyék a régészeti objektumok épségben tartását.
15. *Szirmai* 1978. 36–37.
16. *Szirmai* 1978. 37.
17. A falból mintát vettünk és a vizsgálatok elkészíttetésére és az eredmények értékelésére felkértük Zádor Mihály prof. urat.
18. *Hajnóczi Gy.:* Pannonia fürdőépítészete. Építés-Építészettudomány. VI. 1–2. (1974) 63. – 100.
19. Az ásatásnál közreműködött Kocsis László régész, a geodéziai felméréseket Vándor Andrásné, Noéh Ferenc, Simonyi Gyula végezte, részlet rajzokat Debiczky Katalin és Farkas Pál, fényképfelvételeket Szentpétery Tibor, Facsády Gábor és Komjáthy Péter készítették. Az összeszerkesztett alaprajz Héjjas Pál mérnök munkája.

MELINDA KABA

NEUERE FORSCHUNGEN AUF DEM GEBIET DER „THERMAE MAIORES" VON AQUINCUM IM JAHRE 1979 UND 1981 (Vorläufiger Bericht)

Das im Lager Aquincums, der Hauptstadt der Provinz Pannonia Inferior bekannt gewordene grösste öffentliche Gebäude ist das Lagerbad. Das Bad wurde im Prätenturenteil des Lagers, im Winkel der via praetoria und der via principalis sinistra erbaut.

Die ersten Entdeckungsarbeiten des Bades erfolgten vor 204 Jahren. Im Laufe der Aushebung einer Kalkgrube stiessen die Arbeiter im Jahr 1778 am heutigen Flórián-Platz auf für alt beurteilte Mauern. Sie verständigten den Archivar und Latein-Professor István Schönvisner[3], der daraufhin eine – auch im heutigen Sinn – regelrechte archäologische Forschung unternahm. In dem ans Tageslicht beförderten Gebäudeteil wurde der Fussboden des Badesaales im Ausmass von 15 x 8 m von 293 Hypokaustum-Säulen getragen. Schönvisner hat die Ergebnisse seiner Arbeit noch im Entdeckungsjahr in lateinischer Sprache veröffentlicht.

Aufgrund der im Laufe der Ausgrabung ans Tageslicht gebrachten Ziegelstempel weist er darauf hin, dass das Bad mit angeschlossenem Tepidarium der leg. II adiutrix, der ständigen Legion von Aquincum angehört haben dürfte. Nach Beendigung der Freilegung wurde über dem Tepidarium ein Schutzbau errichtet und dadurch auch der Öffentlichkeit zugänglich gemacht. Diese Freilegung ist ein bedeutendes kulturhistorisches Ereignis, da sie die erste archäologische Entdeckung in Ungarn und zugleich das erste als Baudenkmal geschütztes Bauwerk war.

Siebzig Jahre später, 1849 wurde gelegentlich einer Kanalisierung vor dem Bad eine Inschrift gefunden, der wichtige Angaben bezüglich des Bades überlieferte. Die Inschrift[5] bezeichnet das Bad als thermae maiores, das 268, zur Zeit des Kaisers Claudius II. umgebaut, mit neuen Portalen versehen und wieder der legio II adiutrix übergeben wurde.

Schönvisners Forschungen vermochte Lajos Nagy fortzusetzen[6]. Im Jahr 1930 wurde – ein weiterer Teil des Bades, ein Kaltwasserbecken freigelegt. Diese Teile wurden nach den Plänen des Professors der Technischen Universität István Möller in den Kellerraum eines Hauses mit zwei Stockwerken eingebaut, wodurch ein unterirdisches Museum zustandekam.

Die Forschungen vermochten wir erst in den Jahren 1960–62 fortzusetzen, als am Grundbau des Lotto-Hauses gearbeitet wurde. Diese archäologischen Arbeiten bereicherten den Grundriss unseres Bades mit dem südöstlichen Teil die Palästra des Bades und weiteren Räumen.[11]

In der Parkanlage vor dem 1973 erbauten ABC-Kaufhauses „Flórián" wurden in den Jahren 1977 und 1979 wiederholt Grabungen durchgeführt.

Vor einigen Jahren wurde die Verbreiterung der nördlichsten Donaubrücke von Budapest' der Árpád-Brücke und die Modernisierung des Verkehrsknotenpunktes beschlossen. Die Ausgrabungen führten wir teils noch vor Beginn der Arbeiten, teils parallel zu den Erdarbeiten des Brückenbaus durch. In deren Verlauf konnten zahlreiche neue Teile der thermae maiores freigelegt werden. Es gelang uns die Palästra des Bades im Ausmass von 30 x 80 Metern freizulegen. An mehreren Stellen blieb auch der ursprüngliche Eingang erhalten. Der Palästra wurde im Norden auch ein Porticus angebaut.

Dem folgte das Frigidarium das Nymphäum mit Exedren, Kalkstein-Bodenbelag. Dem schlossen sich die geheizten Räume des südlichen Traktes mit den Wärmedurchlassöffnungen. Ferner ein runder, hufeisenförmige Saal mit den Spuren späterer Umbauten. Der attraktiveste Teil des Bades ist die mit einer Apsis abgeschlossene Natatio, an den Ecken mit bogenförmigen Abrundungen und völlig wohlerhaltenem Terrazzo-Bodenbelag.

Gelegentlich der Fundamentierungsarbeiten eine Unterführungs vermochten wir den westlichen Teilen des Bades, wo wir die Spuren des Eingangstores ahnen, nur teilweise zu erforschen wo wir mehrere Saale mit hypokaustum gefunden haben.

Die Badesäle wurden nämlich von den im Római fürdő (Römerbad) auch heute noch fliessenden Quellen gespeist. Das Wasser lieferte der Kanal jener auf Pfeiler gebauten hohen Wasserleitung, deren Überreste wir in einer Länge von 350 m freilegen und zwischen den Ruinen der Zivilstadt Aquincum, vor dem Museum Szentendrei út 193 an der Oberfläche erhalten konnten.[9]

Unsere Grabungsbeobachtungen zusammen fassend, konnten wir feststellen, dass das im 2. Jh. u. Z. errichtete Bad mehrmals umgebaut worden war. Ein solche Umbauphase bestätigt das Datum 268 auf dem bereits erwähnten Steininschrift. Auf einen starken Gebäudebrand und Vernichtung weist der am Fussboden des Raumes III/2 gefundene Haufen von angebranntem, verkohltem Gebröckel hin, aus dem der Ziegel mit dem Stempel Valentinianus' (Abb. 17) zum Vorschein kann, der die vernichtende Kraft des im Jahr 365 erfolgten grossen Feuers dokumentiert.

Die Reinigung und Bearbeitung des kleinen Fundmaterials ist im Gange. Nach Beendigung der Grabungen wollen wir den in Perioden aufgeteilten vollständigen Lageplan samt den Begleitfunden veröffentlichen. Die bisher publizierten Grabungsdetails, die fertiggestellten Photos und der Lageplan sind ein schlagender Beweis dafür, dass die Thermae maiores tatsächlich das grösste der – bis zum heutigen Tage bekannten – 18 Bäder von Aquincum war, dessen Freilegung, Erhaltung und Darstellung eine der ehrenvollen Aufgaben unserer die Vergangenheit hochschätzenden Hauptstadt ist.

Abbildungen

Abb. 1. Hypokaustum des Schönvisner-Saales
Abb. 2. Zeichnung István Schönvisners vom Badeleben zur Römerzeit und von den gelegentlich der Ausgrabungen der „Thermae maiores" gefundenen fussförmiger Ziegelstempel
Abb. 3. Gesamtplan der „Thermae maiores": 1778–1981
Abb. 4. 1: Nordwand der Palästra von S; 2: Südwand der Palästra von NW; 3: Südwand der Palästra von N
Abb. 5. 1: Südwand der Palästra von N (Schnitt A–A); 2: Südwand der Palästra von S (Schnitt B–B)
Abb. 6. 1: Raum II/1–B von O; 2: Östliches Hypokaustum des Raumes II/1–B von S; 3: Östliches Hypokaustum des Raumes II/1–B von NO
Abb. 7. Grundriss II.
Abb. 8. 1: Nördlicher Heizgang des II/1–A und II/1–B von O; 2: II/1–B von W; 3: Südwestlicher Teil des Heizraumes von II/1–B (Schnitt B–B)
Abb. 9. 1: Baulicher Schnitt N–S im Hypokaustum von II/1–B (Schnitt D–D); 2: Trennungswand O–W im Hypokaustum II/1–A von S (Schnitt C–C)
Abb. 10. 1: Räume II/2, II/3 von N und der sich vom II/3 öffnende Durchgang; 2: Räume III/1 und III/6 von W; 3: Räume III/1, III/2 und III/6 von W
Abb. 11. Grundriss III
Abb. 12. III/1, III/2 und III/6 von NO
Abb. 13. 1: Räume III/1, III/2 und III/8 von N; 2: Ziegelbruchstück mit Valentinianus Stempel
Abb. 14. Pflasterung des Hofraumes III/4
Abb. 15–16. Säulensockel am Fussboden des Hypokaustum III/5
Abb. 17. Nordwand des Raumes III/5 von N
Abb. 18. Durchbrochener Fussboden des Hypokaustum III/5 von W
Abb. 19. 1: Ziegelpfeiler und gemeisselte Säulenbruchstücke im Hypokaustum des Raumes III/6; 2: Südöstlicher Teil des Raumes III/8
Abb. 20. 1: Präfurnium des Raumes III/6; 2: Hypokaustum des Raumes III/6
Abb. 21. 1: Westwand des Raumes III/8 von S; 2: Raum III/8 von S; 3: Ostwand des Raumes III/8 von W (Schnitt E–E)
Abb. 22. Ostwand des Raumes III/8 (Schnitt E–E)
Abb. 23. 1–2: Erdarbeiten der obersten Fläche des Grabungsareals vor den archäologischen Forschungen
Abb. 24. Exedra II/3 von S
Abb. 25. O–W-Kanal an der nördlichen Seite der Exedra II/3
Abb. 26. 1: Raum II/5 von SO; 2: Wie oben (Teilansicht)
Abb. 27. 1: Raum II/6 von SO (im Vordergrund ein Versuchspfahl); 2: II/6 und Anpassung der Südwand der Palästra; 3: Abflusskanal des Raumes III/6 von S
Abb. 28. 1: Raum II/7 von SW; 2: Raum II/7 von O; 3: II/8 Wanddetail von SW
Abb. 29. 1: Nordbogen des Raumes III/1 von O und östlicher Vorraum mit neuzeitlichem Brunnen; 2: Räume III/5, III/6 und III/10 von NO
Abb. 30. Westwand von III/10 von W; 2: III/10 von N; 3: III/10 von NO
Abb. 31. 1: Bodenbelag aus zwei Perioden und Bruchstück eines Säulensockels im Hypokaustum des Raumes III/5; 2: Wärmedurchlassöffnung des Raumes III/5 von O
Abb. 32. 1: Räume III/11 und III/12 von S; 2: Teilansicht der Apsis des Raumes III/12 von NW; 3: Räume III/11 und III/12 von O
Abb. 33. 1: Westwand der Palästra von SW; 2: Überrest der Türschwelle an der Westwand der Palästra
Abb. 34. Attis darstellendes Relief
Abb. 35. 1: Die an des Ostwand des „Kaufhaus Flórián" erschlossene Räume Nr. 1 und 2 von N; 2: Wie oben von S

Képjegyzék

1. kép A Schönvisner-terem hypocaustuma
2. kép Schönvisner István rajza a római kori fürdő életről és a „Thermae maiores" ásatásánál talált lábalakú bélyeges tégláról
3. kép A „Thermae maiores" összesítő alaprajza: 1778–1981.
4. kép 1: Palaestra É-i fala D-ről; 2: Palaestra D-i fala ÉNy-ról; 3: Palaestra D-i fala É-ról
5. kép 1: Palaestra D-i fala É-ról (A–A metszet); 2: Palaestra D-i fala D-ről (B–B metszet)
6. kép 1: II/1–B helyiség K-ről; 2: II/1–B helyiség K-i fűtőfolyosója D-ről; 3: II/1–B helyiség K-i fűtőfolyosója ÉK-ről
7. kép II. szelvény
8. kép 1: II/1–A és a II/1–B É-i fűtőfolyosója K-ről; 2: II/1–B Ny-ról; 3: II/1–B fűtőterének DNy-i része
9. kép 1: II/1–B hypocaustum terében ÉD-i építészeti metszet (D–D metszet); 2: II/1–A hypocaustum térben KNy-i fal D-ről (C–C metszet)
10. kép 1: II/2, II/3 helyiségek É-ról és a II/3-ból nyíló átjáró; 2: III/1 és III/6 helyiségek Ny-ról; 3: III/1, III/2 és III/6 helyiségek Ny-ról
11. kép III. szelvény
12. kép III/1, III/2 és III/6 ÉK-ről
13. kép 1: III/1, III/2 és III/8 helyiségek É-ról; 2: Valentinianus bélyeges tégla töredéke
14. kép III/4 udvartér lekövezése
15–16. kép III/5 helyiség hypocaustum padozatán oszlop lábazatok
17. kép III/5 helyiség É-i fala É-ról
18. kép III/5 helyiség hypocaustumának áttört padozata Ny-ról
19. kép 1: III/6 helyiség fűtőterében téglapillérek és faragott oszlop töredékek; 2: III/8 helyiség DK-i része
20. kép 1: III/6 helyiség praefurniuma; 2: III/6 helyiség hypocaustuma
21. kép 1: III/8 helyiség Ny-i fala DK-ről; 2: III/8 helyiség D-ről; 3: III/8 helyiség K-i fala Ny-ról (E–E metszet)
22. kép III/8 helyiség K-i fala Ny-ról (E–E metszet)
23. kép 1–2: Az ásatási terület felső szintjének földmunkái a régészeti kutatások előtt
24. kép II/3 exedra D-ről
25. kép II/3 exedra É-i oldalán KNy-i csatorna és terrazzo padozat
26. kép 1: II/5 helyiség DK-ről; 2: Mint előző (részlet)
27. kép 1: II/6 helyiség DK-ről (előtérben próbacölöp); 2: II/6 és a palaestra D-i falának illeszkedése; 3: II/6 helyiség vízlevezető csatornája D-ről
28. kép 1: II/7 helyiség DNy-ról; 2: II/7 helyiség K-ről; 3: II/8 falrészlet DNy-ról
29. kép 1: III/1 helyiség É-i íve K-ről és a K-i előtere, újkori kúttal; 2, 3: III/5, III/6 helyiségek és III/10 ÉK-ről
30. kép 1: III/10 Ny-i fala Ny-ról; 2: III/10 É-ról; 3: III/10 ÉK-ről
31. kép 1: III/5 helyiség hypocaustumában két periódus padozata, oszlopláb töredéke; 2: III/5 helyiség melegáteresztő nyílása K-ről
32. kép 1: III/11 és III/12 helyiség D-ről; 2: III/12 helyiség apszisának részlete ÉNy-ról; 3: III/11 és III/12 helyiség K-ről
33. kép 1: Palaestra Ny-i fala DNy-ról; 2: Palaestra Ny-i falán a bejárat küszöbének maradványa
34. kép Attist ábrázoló dombormű
35. kép 1: A „Flórián-áruház" K-i falánál feltárt 1. és 2. sz. helyiségek É-ról; 2: Mint előző D-ről

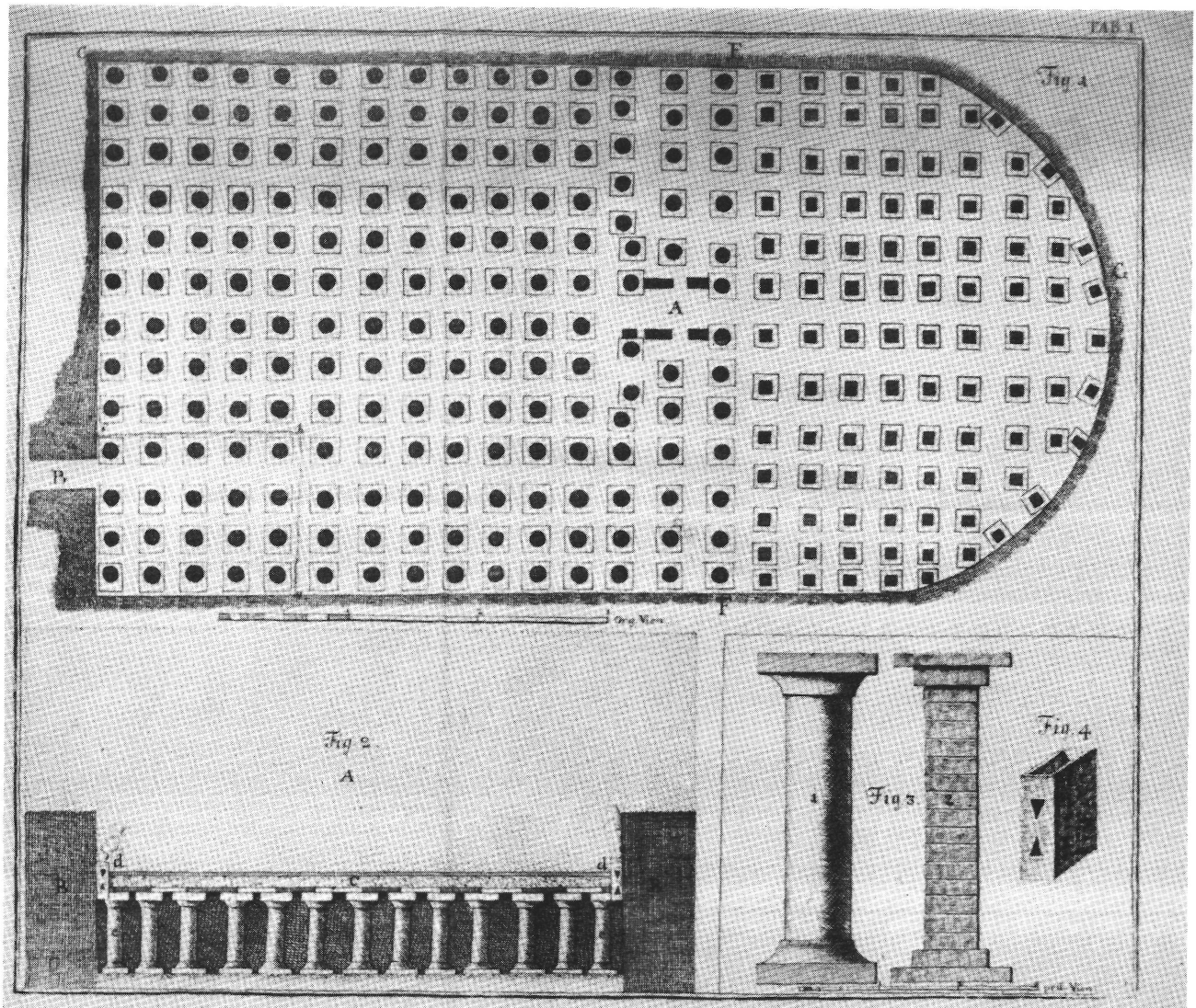

Fig. 1. *Intercolumnii ſubterranei ichnographia.* A. Locus columnis vacuus inter quatuor lapidum quadrata. B. Foramen in pariete in formam arcus concameratum, & preſurmio ſimile. fDgh Pars fracti pavimenti ſuperioris, qua nunc deſcenſus infra intercolumnium patet. CEFD. Spatium, quo continentur pilæ ſixeæ rotundæ, quarum baſes hic exprimuntur. EGF. Spatium, quo continentur pilæ quadratæ e lacerculis coctilibus ſtructæ.

Fig. 2. *Orthographia ejuſdem intercolumnii.* A. Terra incumbens. BB. Parietes lateritii ſupra pavimentum undique aſſurgentes. C. Triplex pavimenti ſtratum. dd. Vaporaria teſtacea undique intra parietes ac pavimentum interſerta. ee. Series una columnarum pavimenta ſuppoſitarum.

Fig. 3. 1. Schema pilæ rotundæ e ſolido ſaxo. 2. Schema pilæ lateritiæ.

Fig. 4. Forma tubuli teſtacei, ſeu vaporarii.

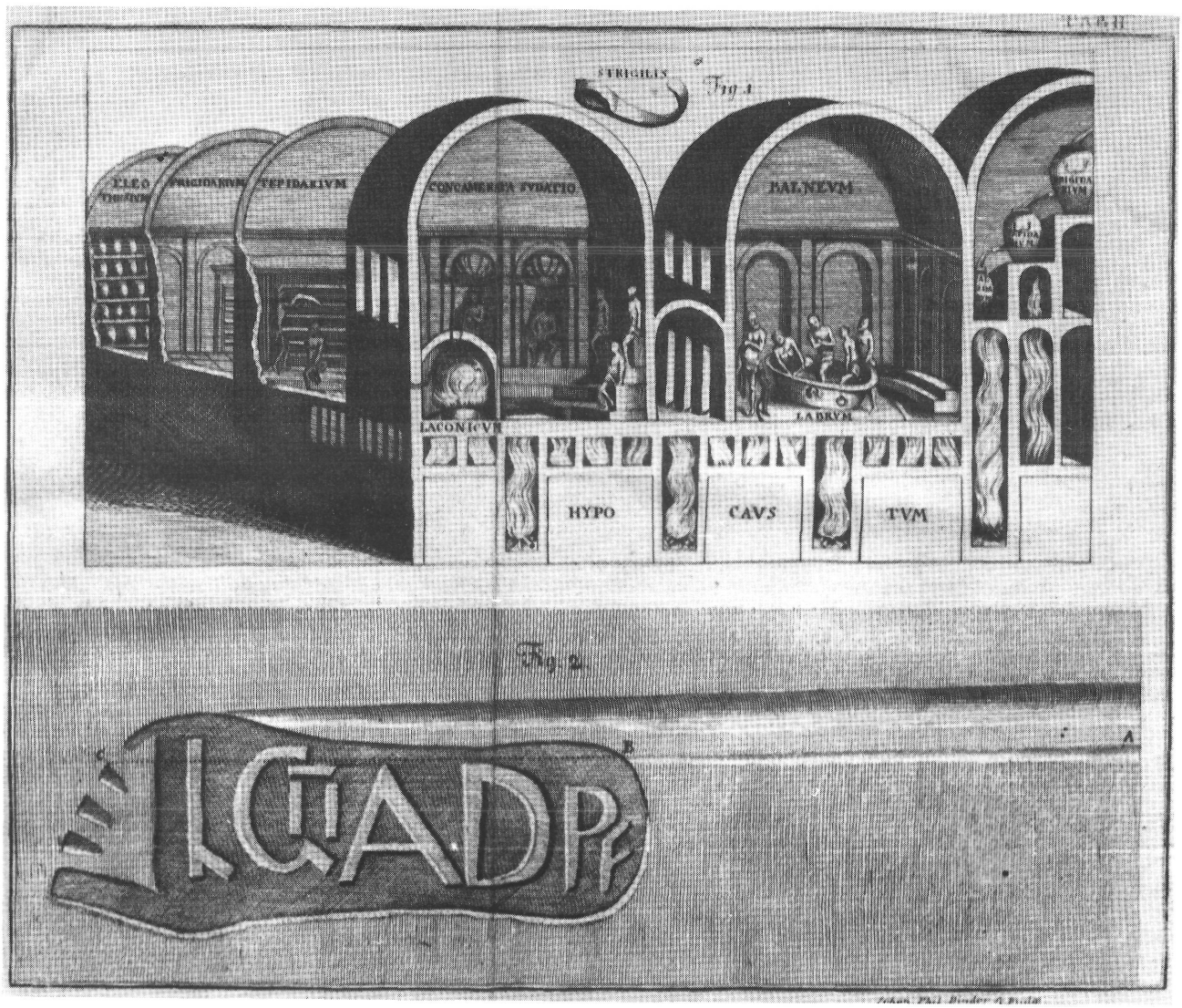
STRIGILIS
Fig. 1
ELEO THESIVM
PRIGIDARIVM
TEPIDARIVM
CONCAMERATA SVDATIO
BALNEVM
LACONICVM
LABRVM
HYPO
CAVS
TVM
Fig. 2
A
B
C

2

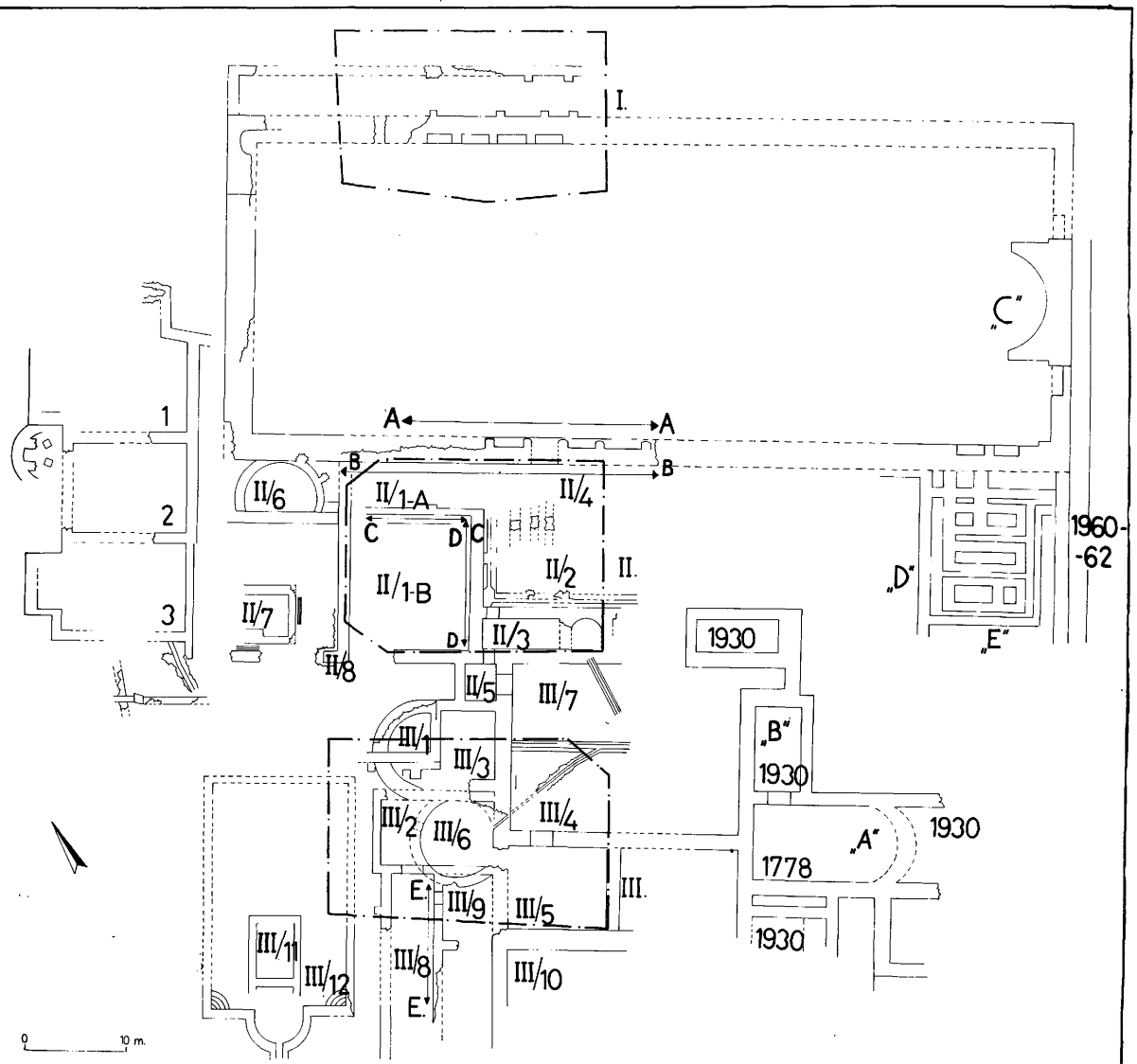

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES.

3

4/1

4/2

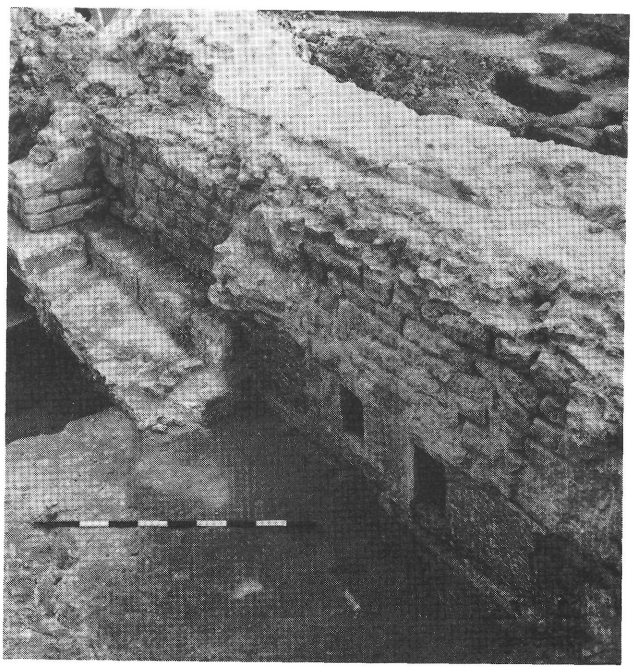

4/3

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

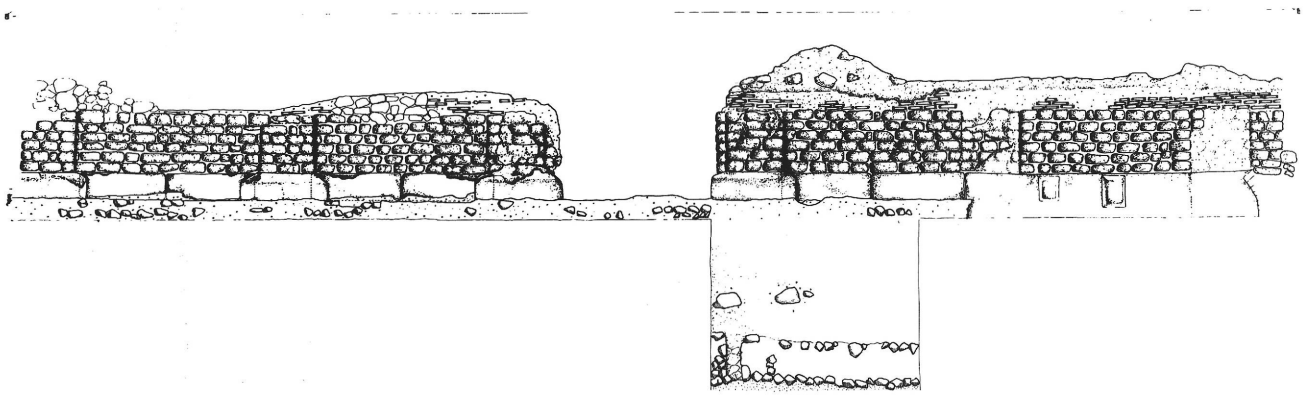

1: PALAESTRA D-I FALA É-RÓL (A–A METSZET) M = 1:20

5/1

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

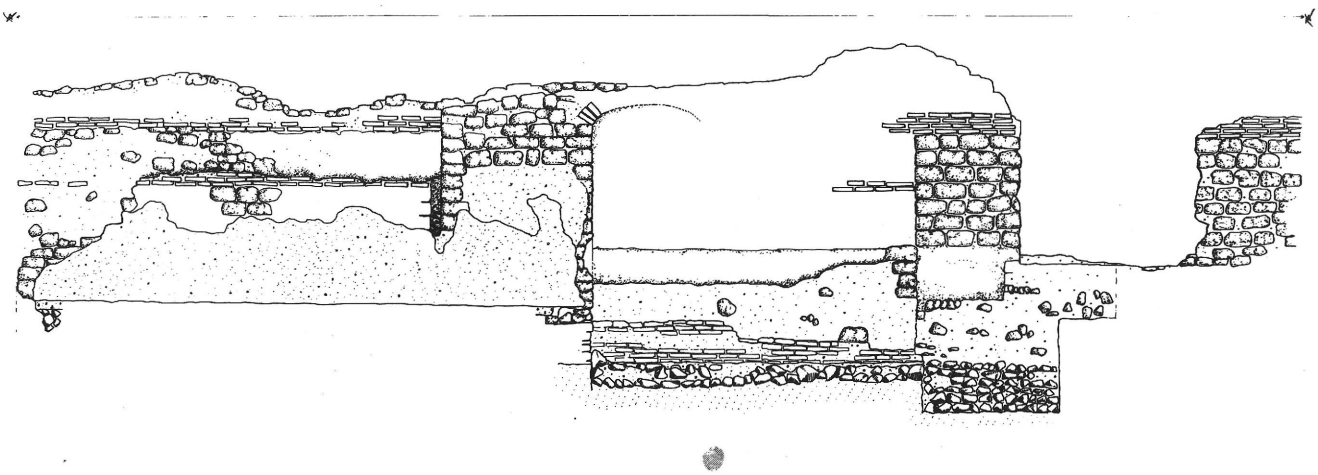

1: PALAESTRA D-I FALA D-RŐL (B–B METSZET) M = 1:20

5/2

6/1

6/2

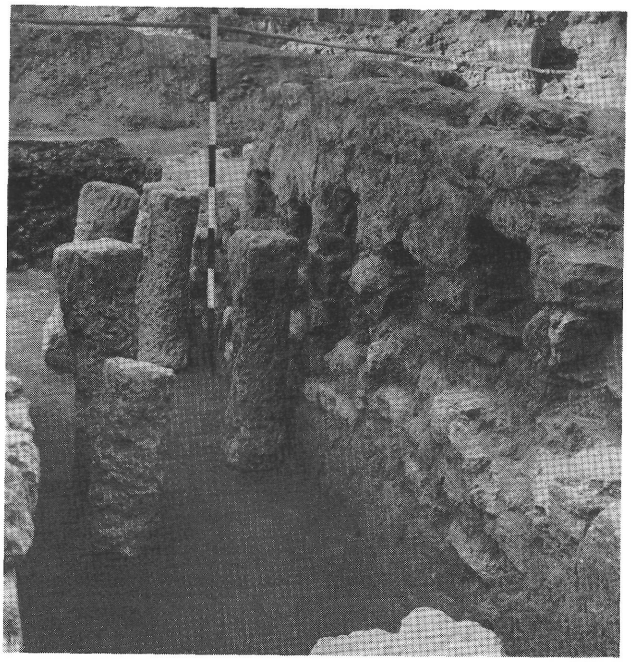

6/3

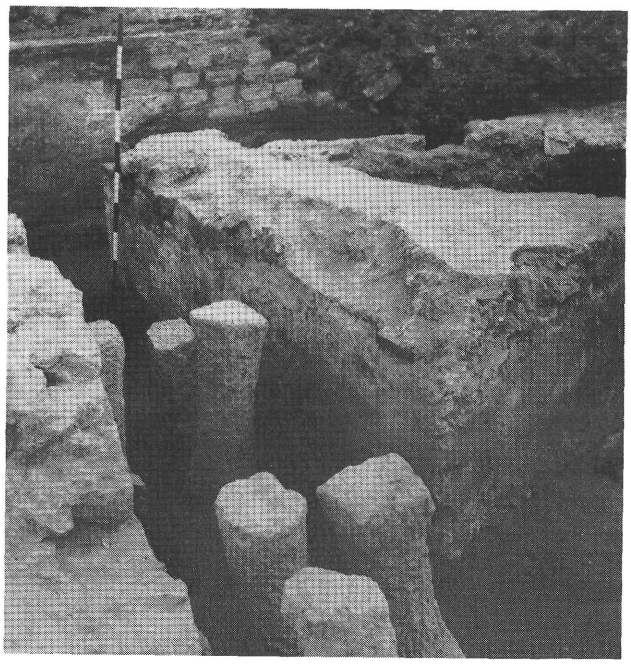

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979.

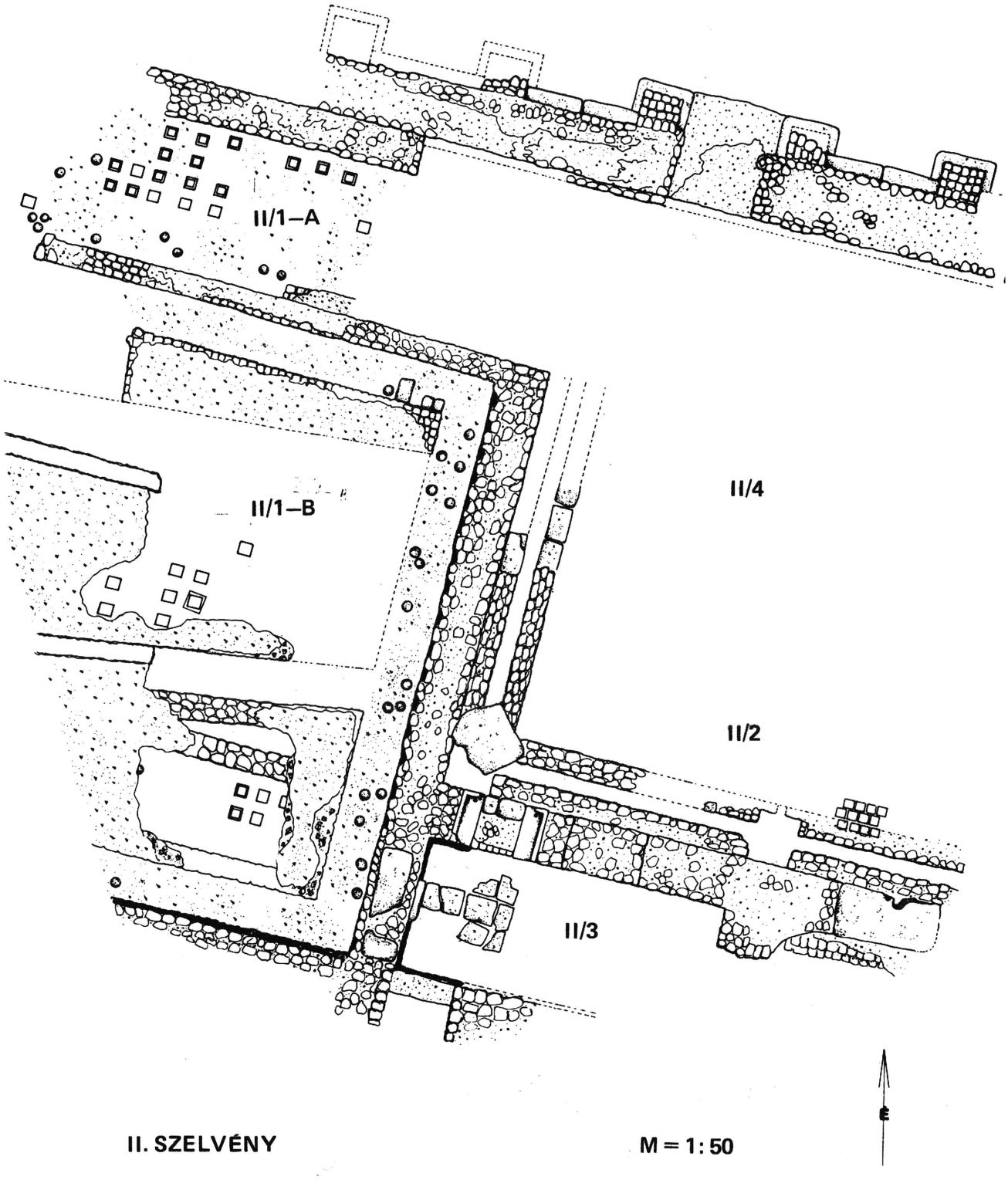

II. SZELVÉNY

M = 1:50

7

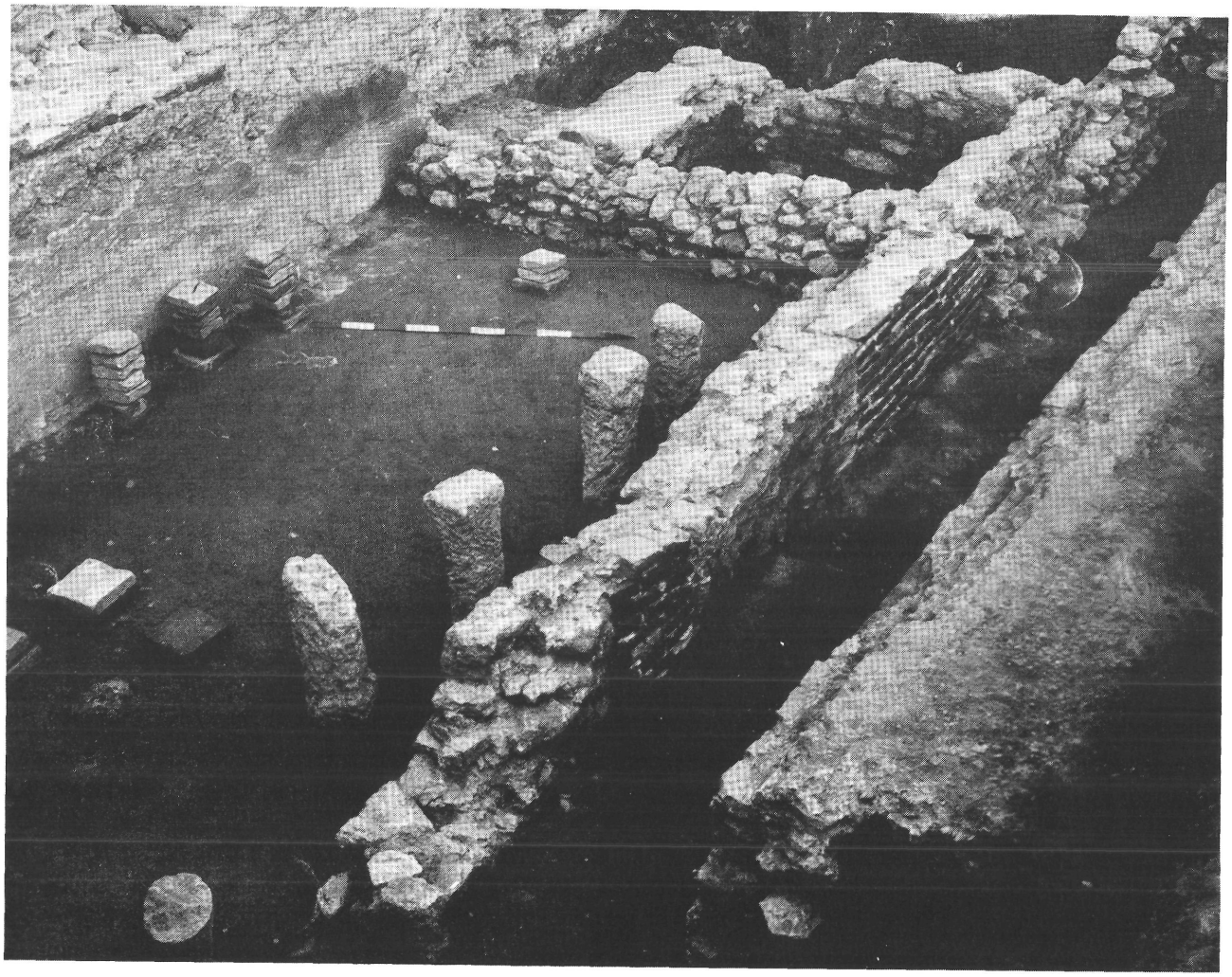

8/1

8/2

8/3

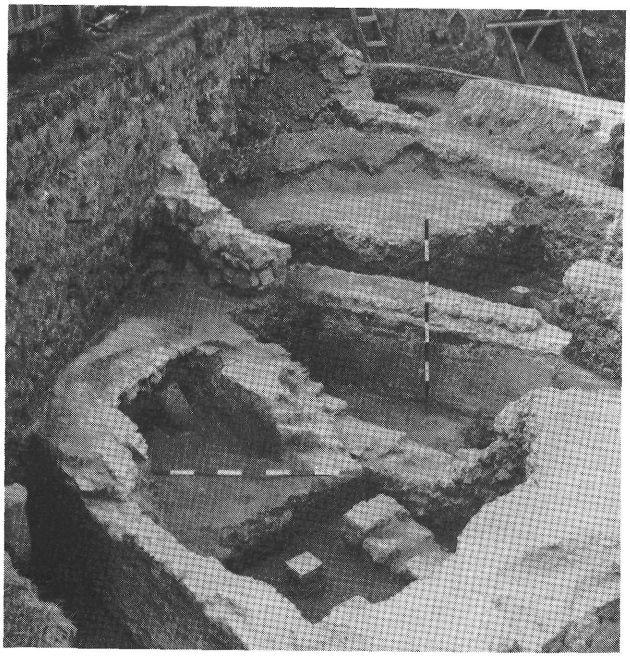

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

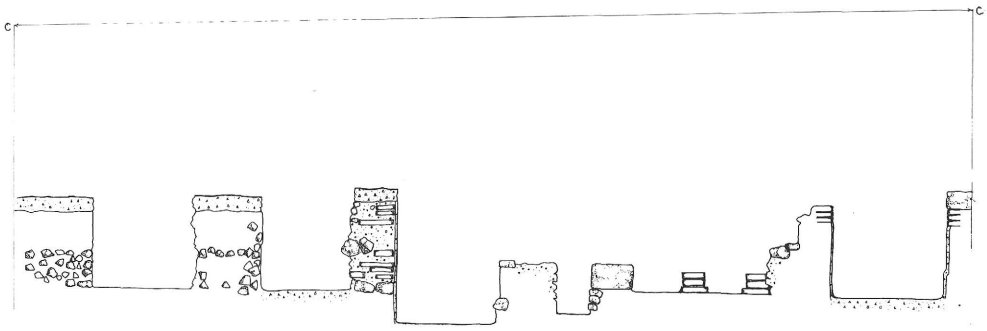

M = 1: 20

II/1–B HYPOCAUSTUM TERÉBEN ÉD-I ÉPITÉSZETI METSZET (D–D METSZET)

9/1

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

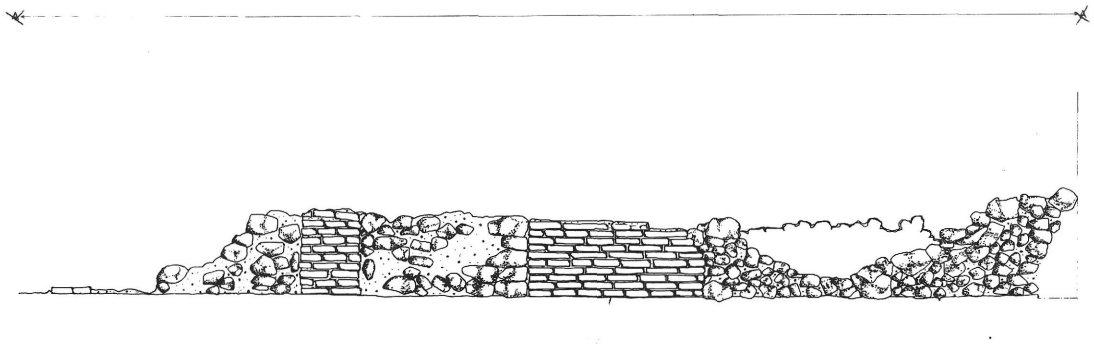

M = 1: 20

II/1–A HYPOCAUSTUM TÉRBEN KNY-I FAL D-RŐL (C–C METSZET)

9/2

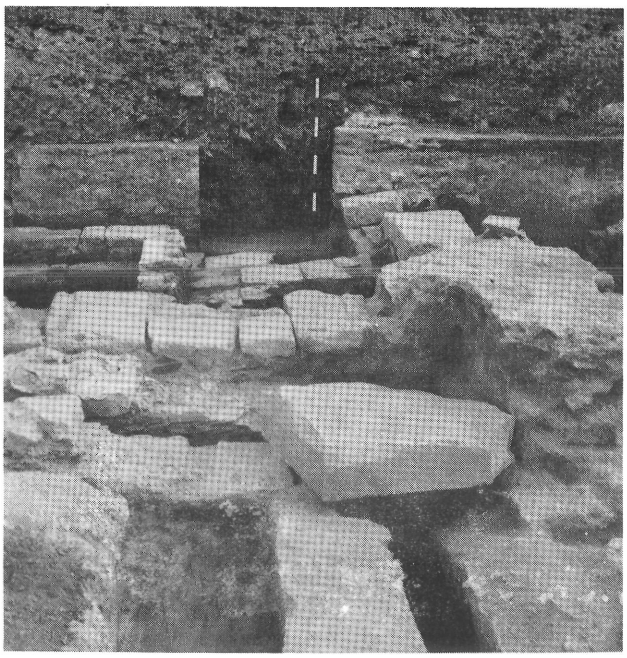

10/1

10/2

10/3

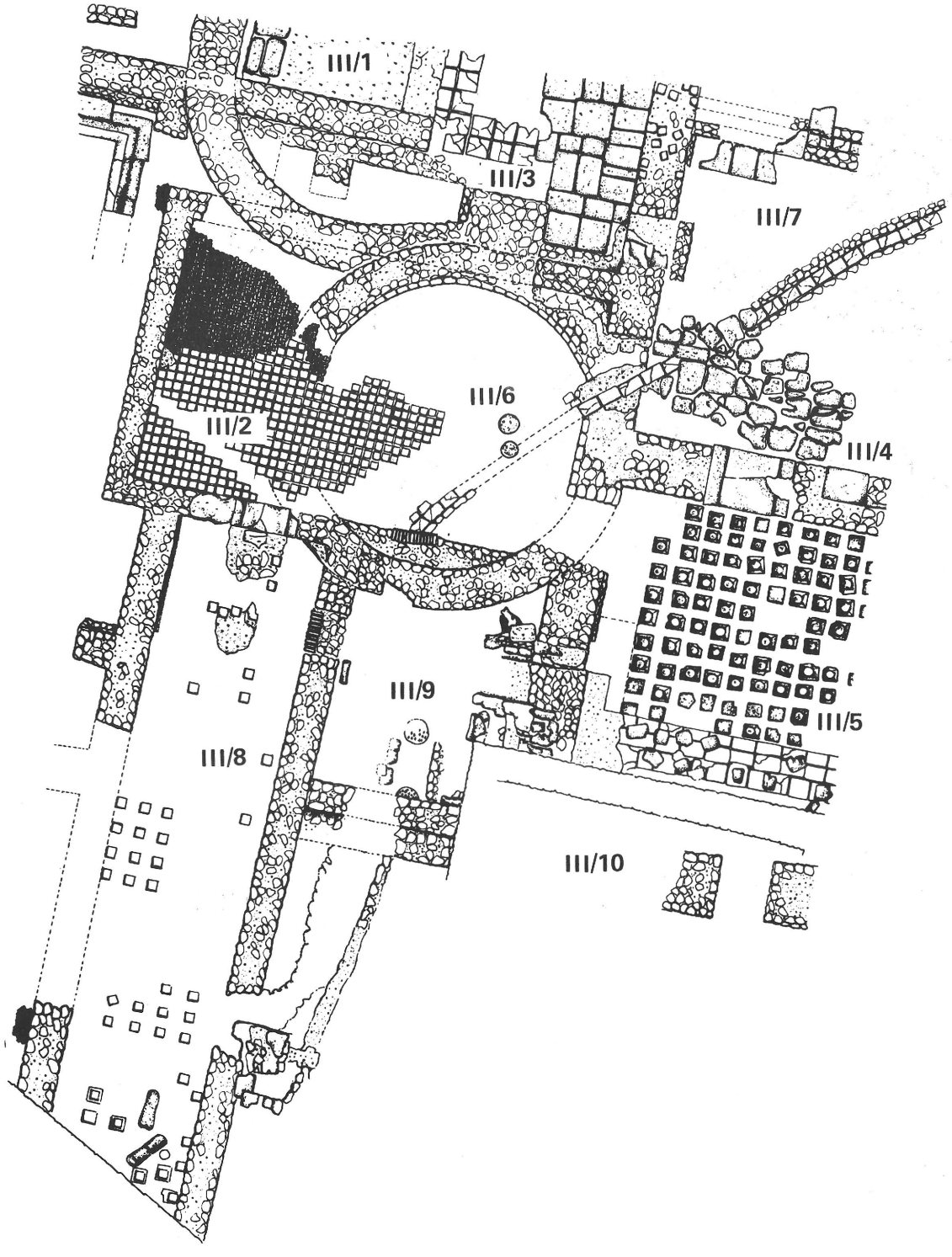

III. SZELVÉNY

M = 1:50

11

12

13/1

13/2

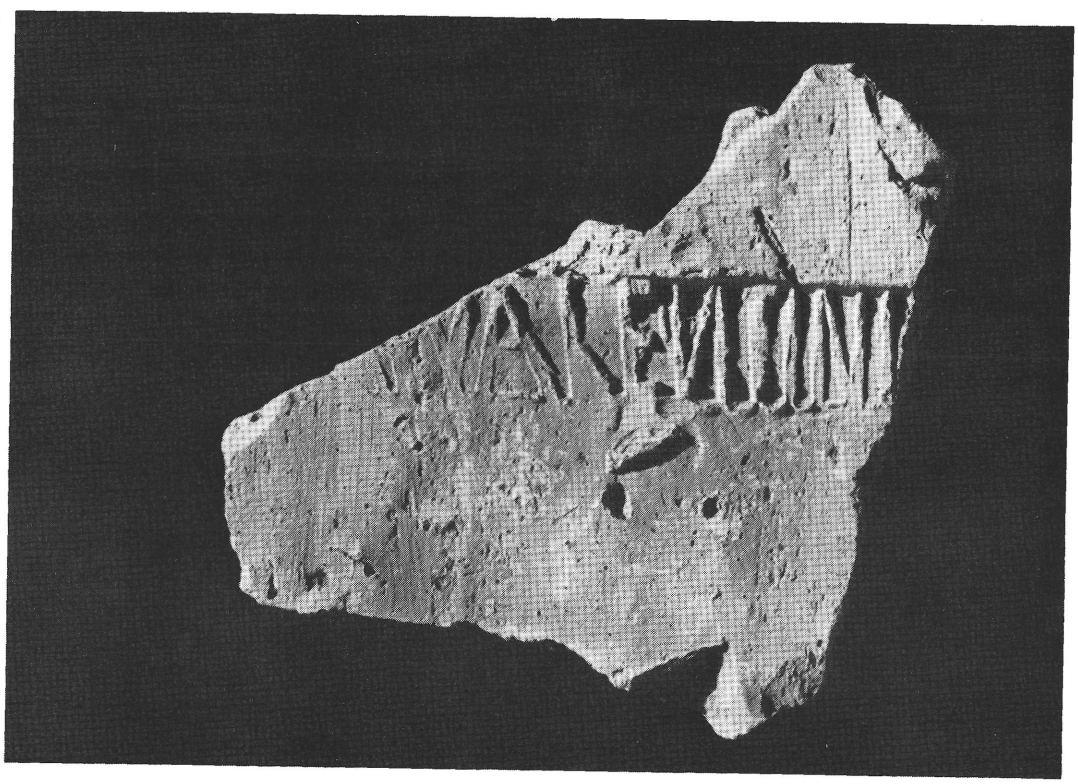

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

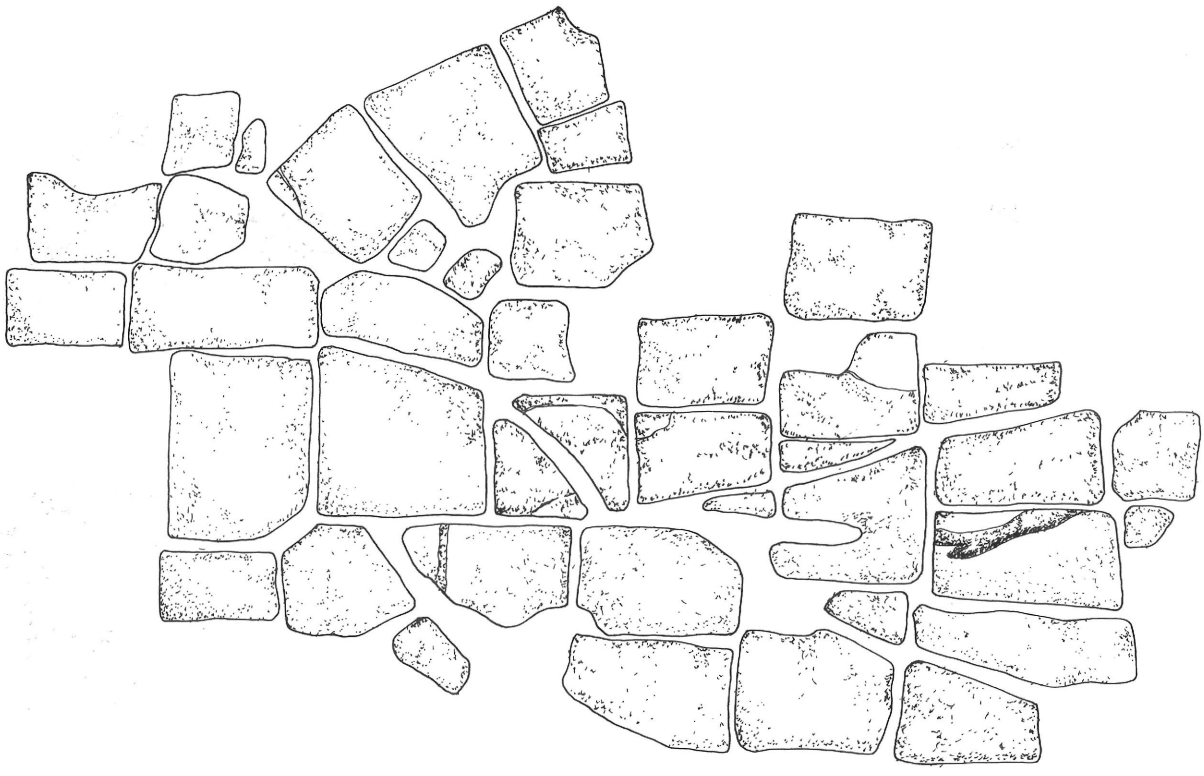

III/4 UDVARTÉR LEKÖVEZÉSE **M = 1: 20**

14

15

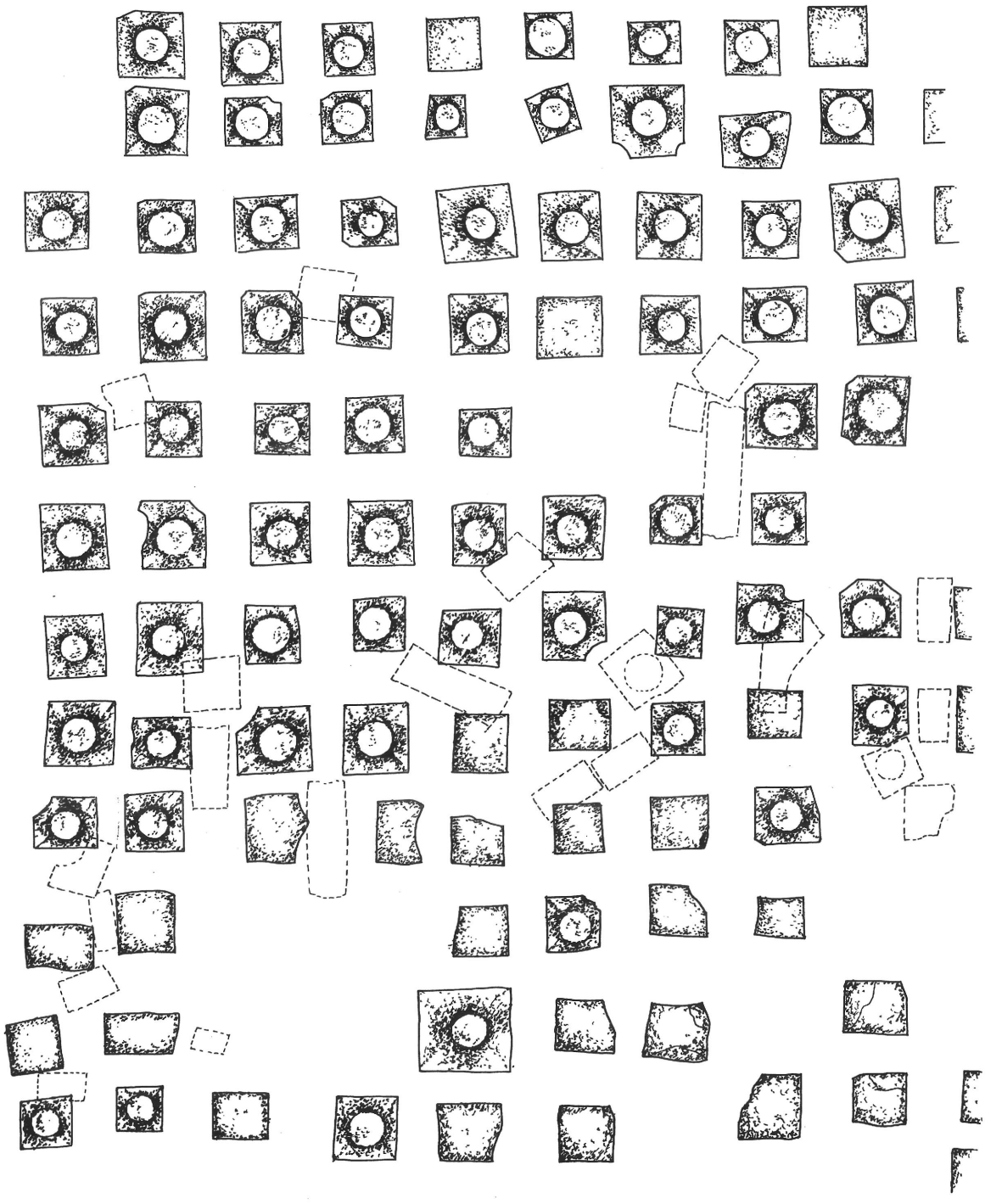

III/5 HELYISÉG HYPOCAUSTUM PADOZATÁN OSZLOP LÁBAZATOK M = 1:20

16

17

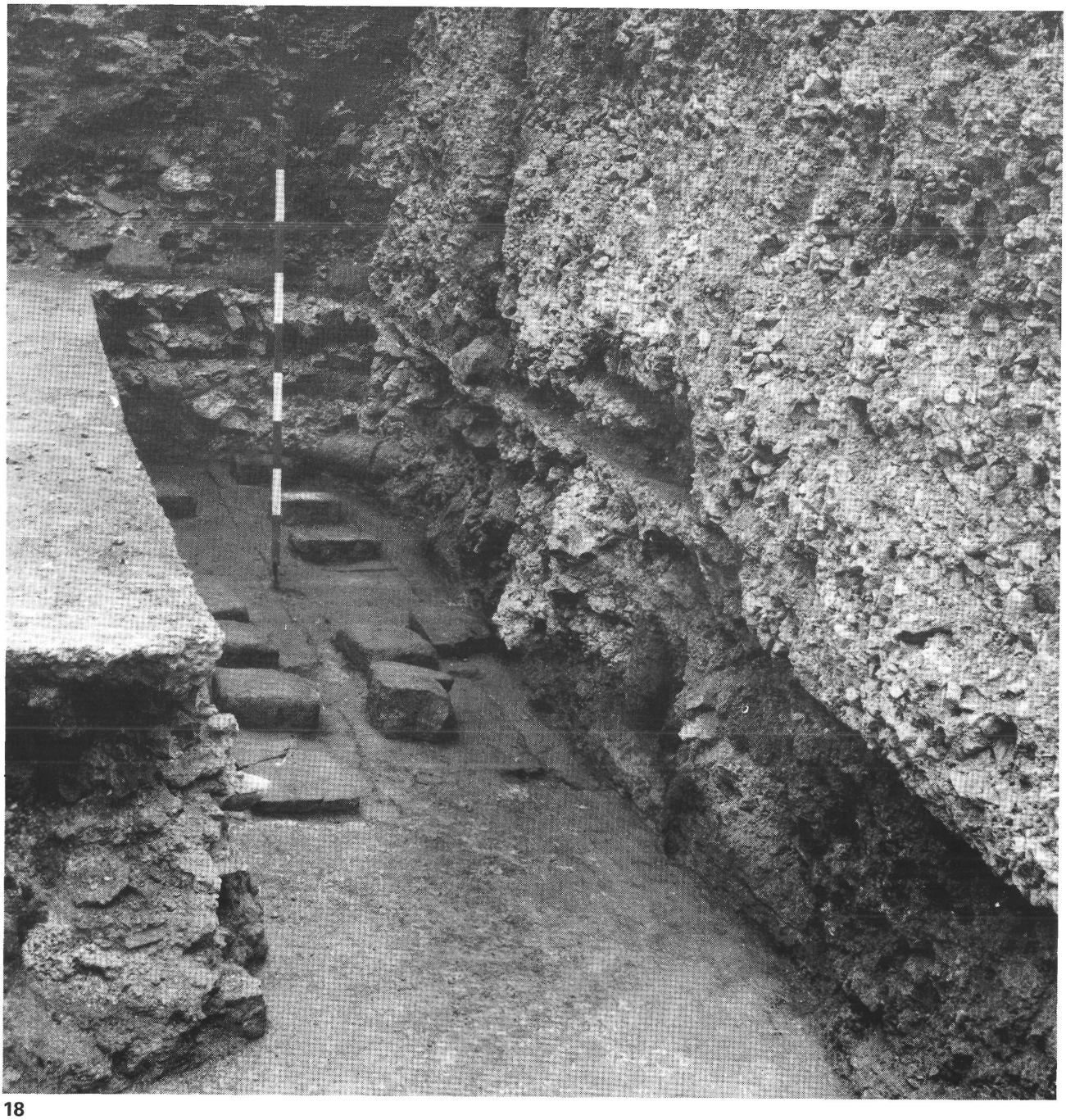

18

19/1

19/2

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

ÉD-I FALNÉZET D-RŐL

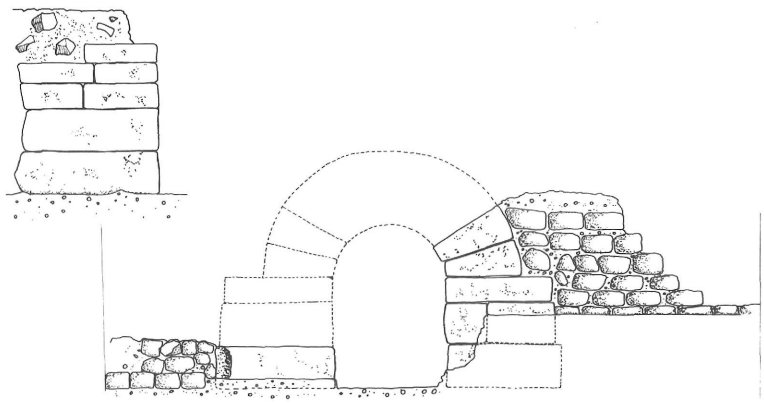

III/6 HELYISÉG PRAEFURNIUMA M = 1:20

20/1

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

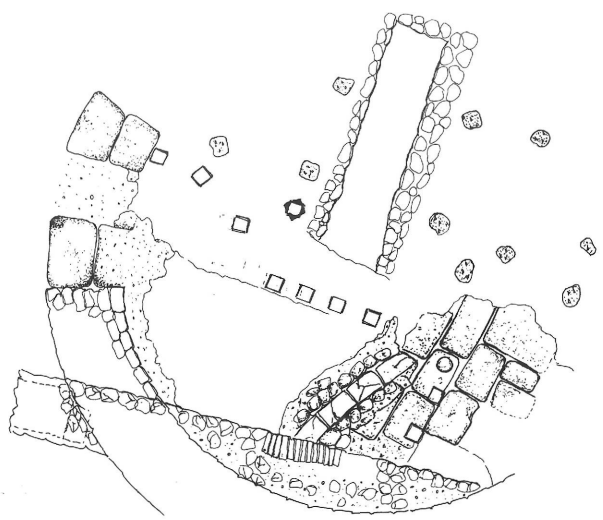

III/6 HELYISÉG HYPOCAUSTUMA M = 1:50

20/2

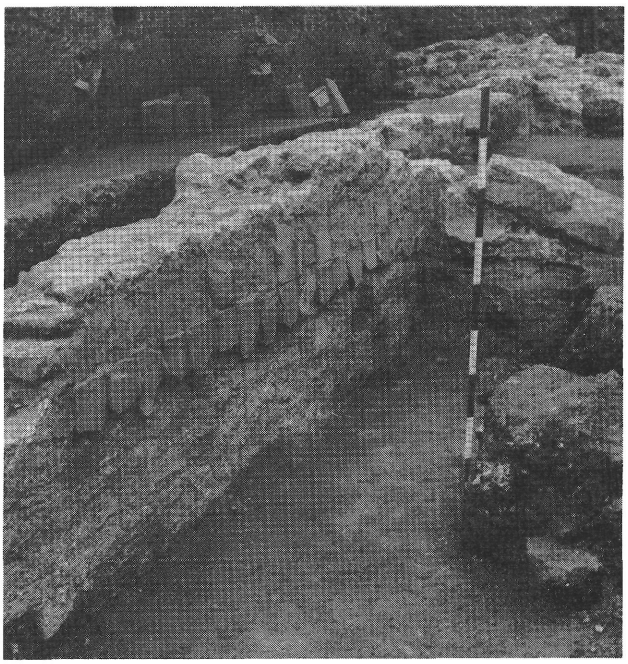

21/1

21/2

21/3

III. KER. FLÓRIÁN TÉR. THERMAE MAIORES. 1979

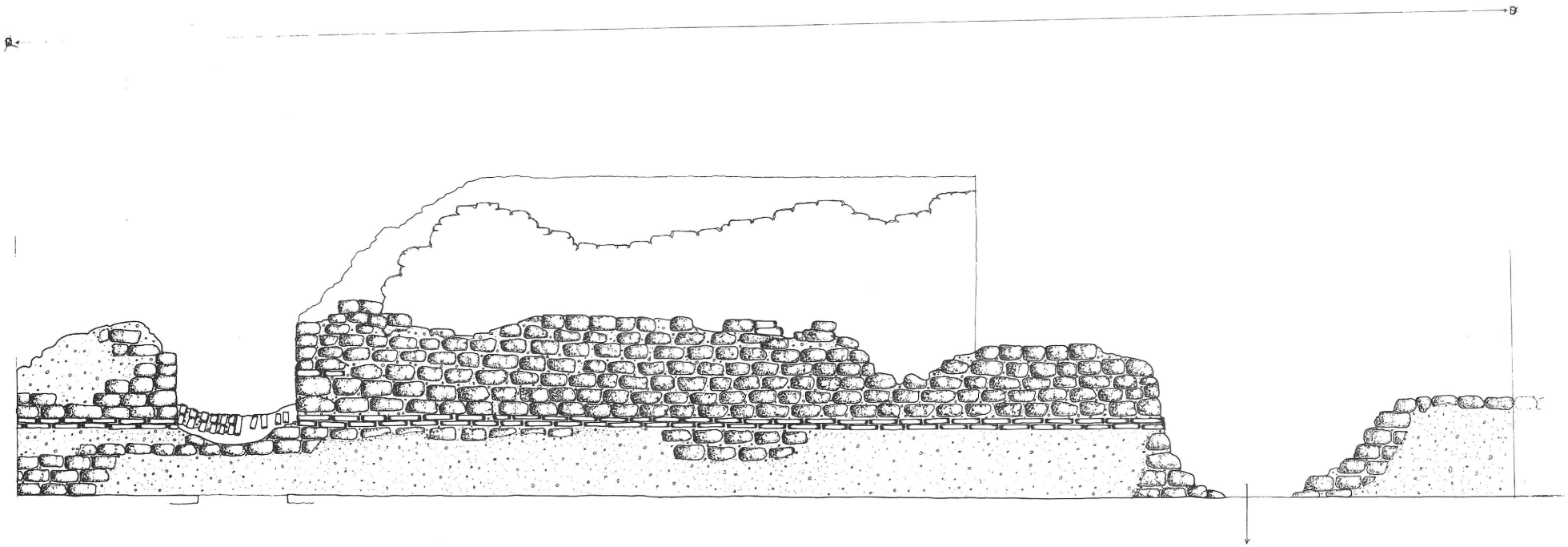

III/8 HELYISÉG K-I FALA NY-RÓL (E–E METSZET)

M = 1:20

23/1

23/2

24

25

26/1

26/2

27/1

27/3

27/2

28/1

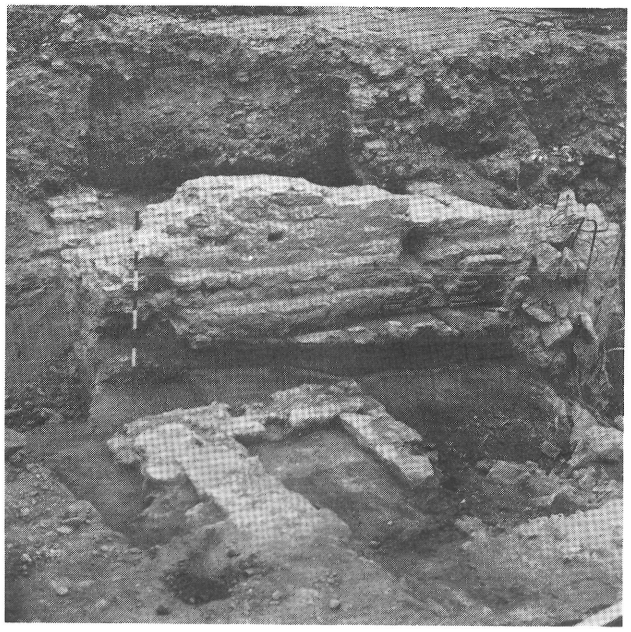

28/2

28/3

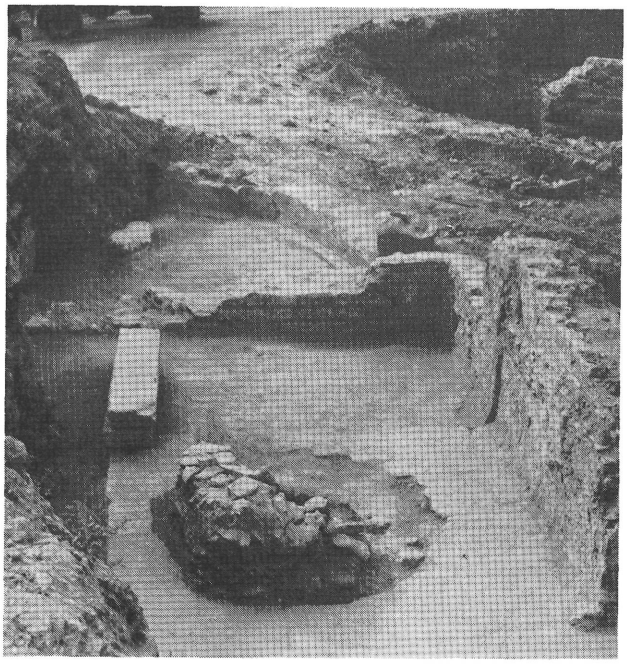

29/1

29/2

29/3

30/1

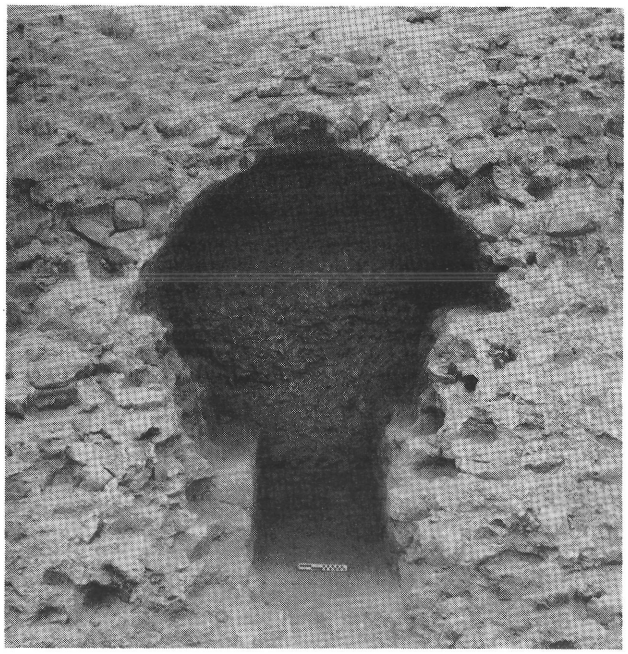

30/2

30/3

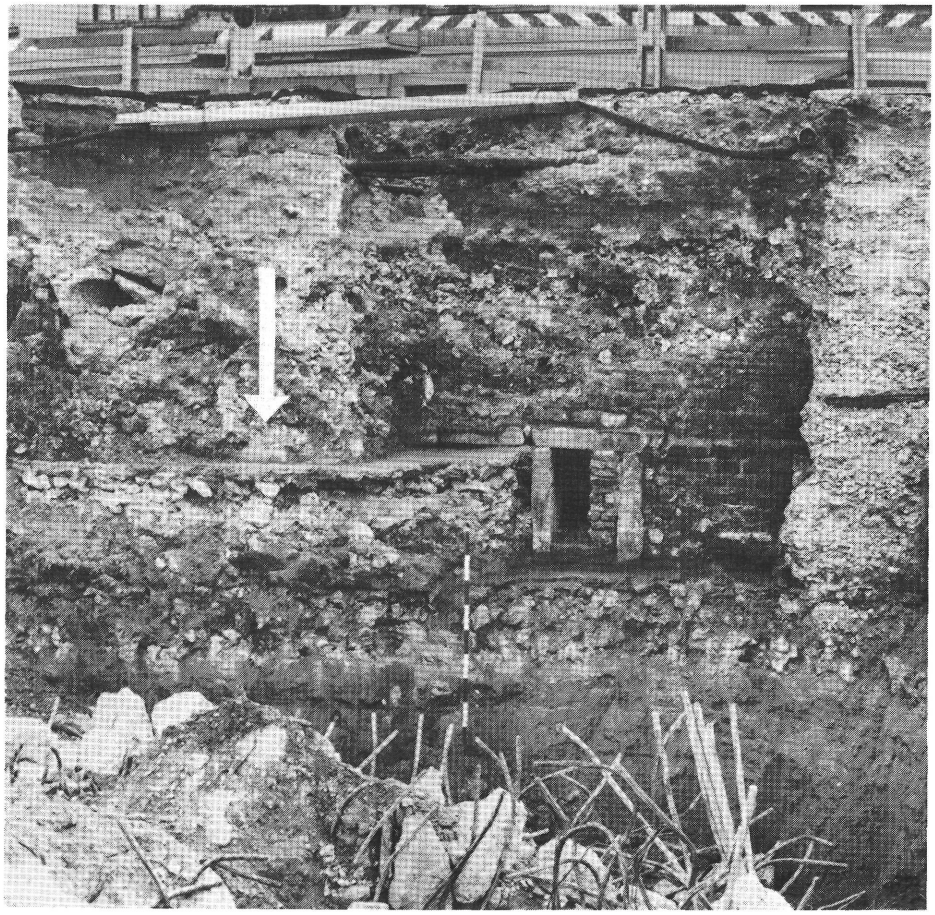

31/1

31/2

32/1

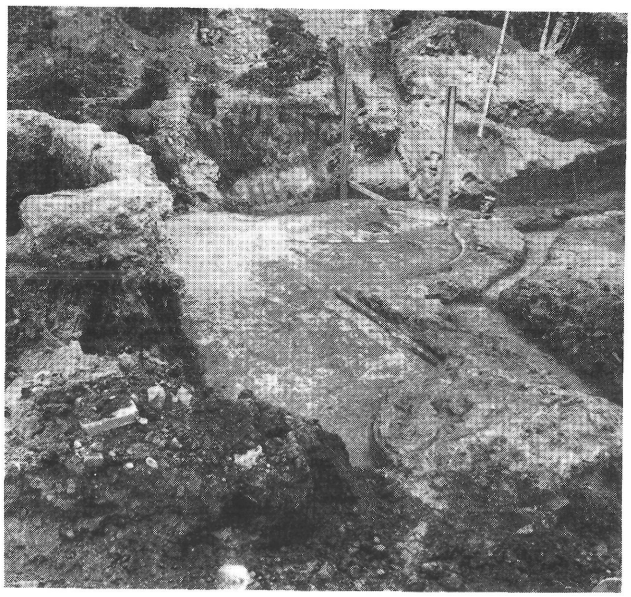

32/2

32/3

33/1

33/2

34

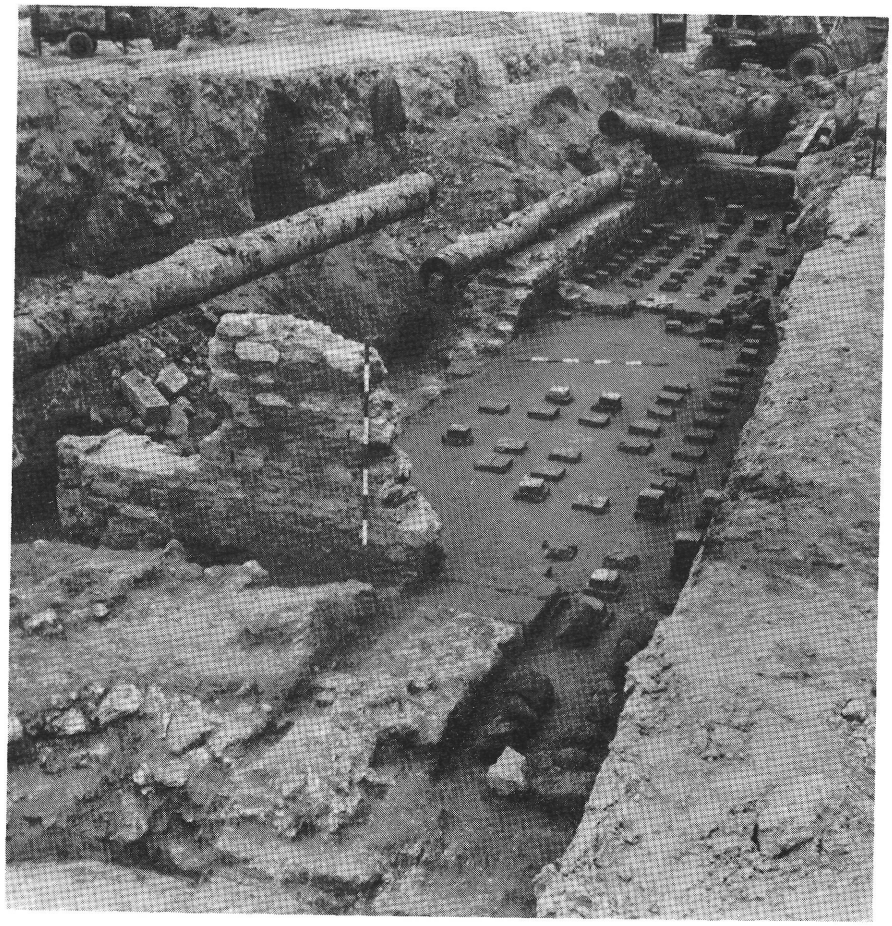

35/1

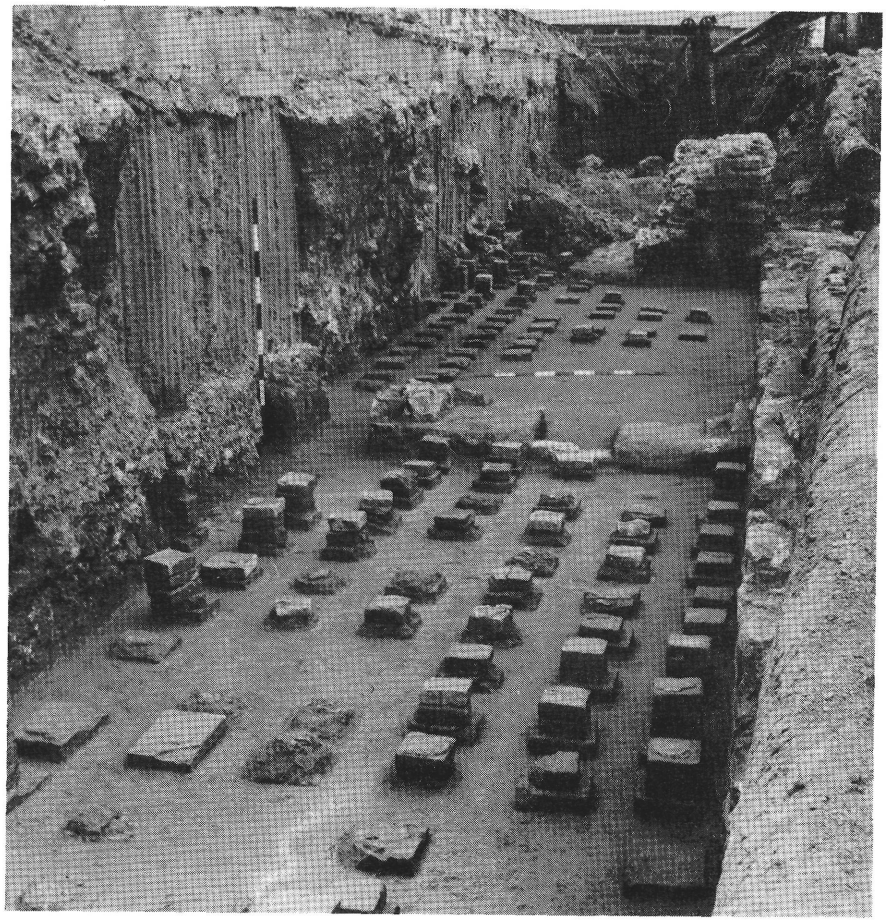

35/2

KOCSIS LÁSZLÓ

I. SZ.-I SISAK AZ AQUINCUMI LEGIÓSTÁBORBÓL

Az 1981-es ásatási idény idején többek közt a Flórián téren a *FLÓRIÁN üzletközpont DK-i sarkától D-re* egy 9 x 8,5 m-es szelvényt nyitottunk a thermae maiores Ny-i zárófalának és a via principalis kapcsolatának tisztázására.

A szelvényben egy É–D-i 2x2 m-es belméretű helyiségsort tártunk fel. A helyiségsor Ny-i zárófala előtti beásások foltjait kibontva több 2–3 sz-i gödröt találtunk (1. kép), és mindegyikének az oldalfalában korábbi időszakból származó döngölt föld, valamint agyagpadló maradványokat észleltünk (2. kép). Az ásatás leletmentés jellege miatt – határidős feltárásról volt szó – csak egy É–D-i kutatóárok kibontására volt mód, hogy a korábbi periódusokat tisztázhassuk (3. kép).

A kutatóárok alján a Ny-i metszetfalában látható gödör aljáról egy nagyon rossz megtartású bronz sisak[1] és néhány kerámiatöredék került elő (4. kép).

A sisakharang több helyen átszakadt. Felső részét a sisak belsejében találtuk meg (5. kép, tisztítás utáni állapot). A nyakszirtvédő és az arcvédő lemezek a sisakról a földbekerülés után letörtek, de a helyükön voltak. A sisak oromzatát, a tolltartót a lelőhely mellett találtuk meg a sisak felszedése után.

A sisakot megnyújtott félgömbformájú haranggal és megközelítőleg 42–45°-ban elálló nyakszirtvédővel alakították ki, valamint arcvédő lemezekkel szerelték fel. A sisaktestet bronzlemezből kalapálták ki (6. kép.). Az arcvédő lemezek felerősítésére szolgáló vas félcsukló pántok kivételével a sisak minden alkatrésze bronzból készült. A sisak főbb méretei: legnagyobb magassága tolltartó nélkül 152 mm; szélessége 192 mm; hossza 223 mm.

A sisakharang tetejére öntött bronz tolltartót forrasztottak. A tolltartó henger alakú, felül legömbölyített csúcsban végződik, amelynek alsó síkját homorúra képezték ki. Ezen az oldalon ferde vésett vonalakkal is durvították a forrasztandó felületet, ami a jobb illeszkedést, tapadást szolgálta a sisakharang tetejéhez. A tolltartó felső részén hosszirányú hasítás látható, amelyben egy 4 mm átmérőjű furat van. Ebben a hasítékban volt a tollfogó alsó része, amelyet a furaton keresztül rögzítettek.[2] A sisakharang tetején levő tolltartó mérete: magassága 36 mm; átmérője 41 mm.

A sisakharang két oldalán, elől és hátul a tolltartó további tartozékai bronz szegeccsel, vagy forrasztással vannak a sisaktesthez rögzítve.

A sisak hossztengelyéből elől egy „U" alakúra hajlított 8 mm széles bronz lemezbe fogott tollrögzítő gyűrű van szegecselve. A gyűrű átmérője 17 mm, vastagsága 3 mm. Ugyanezen a tengelyen hátul megközelítőleg egy négyzetalakú tolltartót forrasztottak fel. A tartót egyetlen bronzlemezből hajlították meg úgy, hogy a lemez közepén hosszirányban lefelő szűkülő bordát alakítottak ki, amelynek magassága 5–3 mm. A lemez szélessége 28 mm, hossza 29 mm.

Két oldalt a homlokvédő pánttal egy magasságban még egy-egy csöves tolltartó van felerősítve. Méretük és alakjuk, valamint kialakításuk megegyező. Itt is, mint hátul, egy hosszirányú kerek bordát hajlítottak a bronz lemezből és két-két szegeccsel erősítették a sisaktesthez. (7. kép a jobb oldali, 8. kép a bal oldali.)

A lemezek szélessége 15 mm, hossza 40–43 mm, a borda magassága 5 mm.

A sisak díszéhez tartozott még a homlokvédő pánt felett domborított szemöldök-ív pár. A bordapárnak csak az alsó része és két vége, valamint a felső ívnek néhány részlete volt meg a töredékek között. Ezért az ívpár felső és alsó része közötti mező nagy része kiegészítés.

A tisztítás, konzerválás során nem találtunk olyan bordatöredéket, amely alapján még több szemöldökívet lehetett volna feltételezni. Mivel ez a részlet a sisak datálása szempontjából is fontos, a töredékek alapos vizsgálata után kialakított rekonstrukciót vesszük alapul a későbbiekben.

A sisak *védőeszköz* funkcióját növelte a már korábban említett homlokvédő pánt, amelynek megnevezése is sugallja, hogy a sisaktest homlokrészéhez erősítették fel. A pánt a homlokra irányzott csapások ellen nyújtott védelmet a sisak viselőjének.[3]

A pánt 4,3 mm vastag bronz lemez, szélessége 25 mm. Két végét a hossztengelyre merőlegesen laposra kalapálták és a tolltartó lemezekkel együtt szegecselték fel a sisaktest oldalához. Elől a hossztengely vonalában a pánton alakították ki a szegecsnyúlványt, amelynek a sisaktesten egy lyukat fúrtak ki. A szegecsnyúlványt a sisak belsejében elkalapálták, és az így rögzítette elől a pántot az elmozdulás ellen.

Kizárólag díszítő elem a sisakon a homlokvédő pánt alatt a sisakperemen három szegeccsel felerősített profilált, valószínűleg fehérfém szalag.[4] A szalagot hosszirányban 10 borda díszíti. Szélessége 15 mm. A szalag két végét oldalt a fülkivágásokat keretelő lemezekkel együtt szegecselték fel. Elől a hossztengely vonalában is egy bronz szegecs fogja. A sisakperem ezen a helyen deformálódott az erőteljes szegecselés nyomán.

A sisaktesten két oldalt a jobb hallás végett egy-egy kivágás van. A fülkivágások „L" alakúra kalapált bronz lemezekkel vannak keretelve. A lemezeket két-két szegeccsel erősítették fel. Az első szegecs egyben a homlokdíszítő szalagot is rögzítette (7. kép a jobb oldali, 8. kép a bal oldali). A keretelő lemezek szélessége 8–10 mm, töredékes magasságuk 4–5 mm.

A fülkivágás mögött a sisaktest hátulsó részén három borda merevíti a sisakharang és a nyakszirtvédő csatlakozási vonalát (9. kép). A bordák magassága 12 mm összességükben 35 mm szélesek.

Egyik legfontosabb része a sisaknak a nyakszirtvédő. Ez a nyakszirtvédő típus ráívelődik a sisak viselőjének a vállára. A sisak ezzel a nyakszirtvédővel a kor legbizton-

ságosabb sisaktípusává vált. Teljes mértékben kielégítette a gyalogos katona igényeit a gyalogos, de még a lovas támadóval szemben is. A nyakszirtvédő a nyakra, nyakszirtre és a vállra mért csapások ellen nyújtott védelmet. Szélessége a két végénél 94 mm, a sisak hossztengelyénél 98 mm. Vastagsága 1,6 mm; ez lehetett a domborítás előtt induló bronz lemez vastagsága is (9. kép).

A nyakszirtvédő felületén – a sisakharanggal való találkozásnál – annak ívét követő bordát domborították ki. Távolsága a sisakharang ívétől jobb oldalon 12 mm, középen 15 mm, bal oldalon 6 mm. A sisak hossztengelyének vonalától jobbra és balra egy-egy karéjos borda indul ki az előbb említett bordából, hogy elől a fülkivágásoknál újból visszakanyarodjon az 1. bordához. A domborított bordáknak a nyakszirtvédő merevítésén kívül esztétikai szerepük is volt. A nyakszirtvédő két végének kialakítása nem egyezik. A bal oldali vég egy kicsiny lekerekítéssel van kialakítva r=7 mm, míg a jobb oldalon sokkal nagyobb sugarú a lekerekítés r=25 mm. Ez a jelenség összefügg azzal az ismert ténnyel, hogy a legionáriusok menetelés közben a sisakot nem a fejükön, hanem általában a jobb vállra akasztva a jobb oldali mellükön viselték (10. kép).[5] Ezért a nyakszirvédő jobb végének nagyobb méretű lekerekítése balesetmegelőzési meggondolásból történhetett azért, nehogy az szállítás közben torkukat felsértse.

A nyakszirtvédőn néha a sisak viselőjének a neve is be van karcolva, vagy poncolva, mint az a legközelebbi sisakpárhuzamon, a mainzi sisakon látható.[6]

Az aquincumi sisakon annak erősen korrodált állaga miatt olvasható betűket a legtüzetesebb vizsgálat után sem tudtunk felfedezni, ezért röntgen képet készíttettünk a nyakszirtvédőről, de ez a kísérletünk is negatív eredménnyel zárult (11. kép).

A sisak hossztengelyében, a nyakszirtvédő alsó részében helyezték el a ládikáknál ismert bronz fogantyút, ami itt a sisak felakasztására szolgált. Az akasztó szélessége 41 mm, hossza 33 mm, keresztmetszete 3 x 3 mm. Két vége „S" alakban hajlik vissza, és itt rögzítették egy-egy bronz sasszeggel, amelyet a nyakszirtvédő alsó oldalán visszahajlítottak. Szélessége 2,5 mm. Ugyanezen a tengelyen a karéjpár találkozása alatt egy bronz szegecs feje látható, ami a sisakrögzítő gyűrűt tartja egy „U" alakúra hajlított lemezzel. A gyűrű átmérője 19 mm, vastagsága 2 mm. A bronz gyűrű a nyakszirtvédő alsó oldalán helyezkedik el, és funkciójáról a későbbiekben szólunk.

További fontos alkotórésze a sisaknak az arcvédő lemezpár, amely megközelítőleg azonos méretű, alakú, és a sisakhoz egy-egy vas félcsukló pánttal volt felerősítve. A vas félpántokat a sisakharang belsejében két-két bronz szegeccsel rögzítették (12. kép), míg az ellenpárok már bronzból készültek.

A vaspánthoz illeszkedő ellenpár maga az arcvédő lemez felső része. Az arcvédő felső részét középen kivágták és két oldalon a megmaradt lemezt henger alakúra csavarták, majd az így keletkezett csőbe 3 mm vastag vas szöget dugtak és így csatlakoztatták a vas pánt ide illeszkedő részéhez. Maga az arcvédő lemez enyhén domború és a peremén körül kettős borda merevíti. Körben az arcvédő peremére a merevítés, de főleg biztonsági okokból „U" alakúra hajlított bronz lemezt kalapáltak, amely a vékony lemezből domborított arcvédő éles peremét fedte le. Kialakítása követi az emberi arcél vonalát. Elől a lemez felső negyedében van a szemkivágás, alatta a lemez követi az arccsont vonalát, majd a harmadik negyedben ismét egy kivágás a szájkivágás következik. A negyedik negyedben a lemez a kiugró állcsúcsot, majd alul és hátul az állakpocs vonalát követi a fülkivágásokig. A lemezen levő fülkivágás illeszkedik a sisakharangon levő fülkivágáshoz.

A lemezek hossza 161 mm, szélessége 107 mm.

Az arcvédő lemez belső oldalán, az alsó negyedben az állnyúlványon „U" alakúra hajlított lemez segítségével egy bronz rögzítő karikát erősítették fel egy bronz szegeccsel. A karika 19 mm átmérőjű, vastagsága 3 mm. A bal oldali lemezről a rögzítő karika hiányzik. A nyakszirtvédő alsó részén és a két arcvédő lemez belső oldalán felszerelt rögzítő gyűrűkkel volt a sisak viselőjének a fejére erősítve, valószínűleg bőrszíj segítségével.

A bőrszíjat először a nyakszirtvédőn levő gyűrűbe, majd a szíj két végét a nyak alatt keresztbe fonva az arcvédő lemezek gyűrűibe húzták és elől az állon megkötötték. (28. kép.)

A sisak kiértékelésénél H. R. Robinson összefoglaló munkájára támaszkodtam, aki művében a Római Birodalom sisaktípusait dolgozta fel. A sisaktípus megnevezésében a fentebb említett munkába szereplő meghatározásokat vettük át.[7]

A sisak külső megjelenésében a *császárkori gall „i"* típusába sorolható (16–20. képek). A császárkori gall sisaktípusok gyakorlatilag az egész I. évszázadot felölelik. Első típusai Augustus korában jelennek meg. Egyenes fejlődési vonal mutatkozik a Gall *Agen-Port* típusú sisakoktól, amelyeket az ie. I. évszázad közepétől használták Gallia területén.[8]

A legjellemzőbb jegyek amelyeket a császárkori gall sisaktípusokon átvesznek a homlokvédő pánt előzménye a szemöldök-ív pár, amely még az előző típusnál védelmi és esztétikai célt szolgált, a mi típusunknál már kizárólag esztétikai funkciói vannak.

A császárkori gall „a" típuson még közvetlenül a homlokvédő pánt felett van a szemöldök-ív kidomborítva,[9] de már a tipológiai sor végén levő „j" típuson a II. sz. első negyedében a szemöldök ívek a sisakharang tetejének a közelében vannak kialakítva.[10] A szemöldök-ívek tipológiáját Robinson dolgozta ki fentebb említett munkájában.[11]

A mi sisakunkon levő rekonstruált szemöldök-ív pár két bordája közötti mezőben – mint már említettem – a töredékek alapján nem valószínűsíthető még egy borda. Az azonos császárkori gall „i" típusú mainzi[12] (21–24. képek) és a császárkori gall „j" típusú brigetiói vas sisakon[13] (25–27. képek) három bordával van a szemöldök-ív kialakítva.

Ennek ellenére a kialakított tipológiai soron belül a kettős bordájú szemöldök-ív pár elhelyezhető az „i", és a „j" típusok közé; az ívpár ívelődése és helyzete a sisakharangon megegyezik az „i" típusával, azonban a homlokvédő pánt feletti ívindítás meredeksége a „j" típuséhoz áll közel (28. kép).

Ugyanez a helyzet állott elő az arcvédő lemezek vizsgálatánál is. Itt is az Agen-Port sisaktípusból vették át a császárkori gall „a" típusán megismert sisak arcvédő lemezét.

Ezt a típust a fiziológiai jegyek figyelembevételével fejlesztették ki és használták az I. sz. folyamán. Az arcvédő lemezek fejlődését a császárkori gall „a" típus az 1. sz. elején, az 1–2. sz. fordulóján már a lekerekített formájú arcvédő lemezek közötti átmeneti típusok mutatják.[14]

A mi arcvédő lemezünk kettős bordadíszével egyedül álló az arcvédő lemezek típusai között, azonban kialakításával, hasonlóképpen mint a szemöldök íveknél az „i" és a „j" típusok közé tehető, ami Robinson 15–16-os típusváltozatainak felel meg.[15] A mainzi császárkori gall „i" típusú sisakról hiányzik az arcvédő lemez, azonban Robinson a carleoni múzeum egyik arcvédőjében látja egy hasonló sisakhoz tartozó lemez típusát.[16]

A sisakharang tetejére forrasztott oromzati dísz, a tolltartó kérdésében azonban ellent kell mondanunk Robinsonnak. Ő a császárkori gall típusokon kialakított lemezes tolltartót feltételez a mi sisakunkhoz korban és típusban is legközelebb álló mainzi és brigetiói sisakokon.[17] Az aquincumi sisak tetején ezzel szemben a *Coolus* „g" típusánál használatos (1. sz. harmadik negyede) tolltartó van felforrasztva.[18] Ugyanilyen forrasztási nyomok vannak a mainzi, a brigetiói sisakok tetején is. Így több mint valószínű, hogy ezeken a sisakokon is hasonló tolltartó volt mint a mienken.

A tolltartó további alkatrészei a mainzi sisakon csak részben vannak meg. A sisak hossztengelyében a homlokrészen levő rögzítő gyűrűnek csak a szegecslyuka látható. Ugyanígy hátul is hiányzik a bordás, vagy csöves tolltartó; csak a tolltartó forrasztásának nyomai vannak meg. A sisak két oldalán levő csöves tolltartók nagyobbak a mienkétől, típusban és rögzítési módjában azonban azonosak.

A homlokvédő pánt és az alatta levő homlokdíszítő szalag kialakítása és felerősítése a mainzi sisakon megegyezik a mienkkel. Ugyancsak azonos a fülkivágás és annak keretelése is.

A nyakszirtvédő kialakítása azonos mindkét sisakon. Eltérés csak a nyakszirtvédő végeinek lekerekítésében van. A mainzi sisak nyakszirtvédőjén viselőjének a poncolt neve látható, s ebből megtudhatjuk azt is, hogy a sisakot az I. Adiutrix katonája a C. Mumius Lolianus centuriájából való Lucius Lucretius Celeris viselte és ejthette bele a Rajnába.[19] A mainzi sisak keltezése így nem ütközött nehézségbe: a legio I. Adiutrix mainzi tartózkodásának idejére tehető.[20]

A brigetiói császárkori gall „j" típusú vas sisakot a kutatás egybehangzóan a 2. sz. elejére keltezi.[21]

A lelőhely értékelése:

A sisak az ÉD-i kutatóárok Ny-i metszetfalából került elő a metszetfal tisztítása közben (3. kép). A 80 cm széles kutatóárok alján világosan megmutatkozik az a gödör, amelynek betöltéséből a sisak és néhány cseréptöredék előkerült.

Az aquincumi legióstábor *1. periódusát* és annak korát ezen a helyen három Pó-vidéki sigillata és néhány márványozott edénytöredék határozza meg. A metszet É-i oldalán az 1. periódusnak egy KNy-i árka (kiszedett fala) látható, amelynek szélessége 2 m. Az árok betöltése törmelékes föld. Ez a réteg húzódik az ároktól D-re levő gödörig amivel már ezt a törmelékes réteget is átvágták. A gödör betöltése faszenes köves törmelékes föld.

A legelső, Vespasianus–Domitianus kori periódust egy homokos, agyagos, kavicsos réteg zárja le.

A *2. periódust* egy habarcsos építési réteg és a metszet közepén elhelyezkedő KNy-i kiszedett fal, valamint az ehhez tartozó többszöri megújított padlórétegek jelentik.

A metszet D-i oldalán látható 2–3. sz-i beásással valószínűleg egy szintén a 2. periódushoz tartozó KNy-i falat bontottak el. A falak vastagsága a kiszedés alapján 60–70 cm lehetett. Az építési réteg felett homok, majd faszenes hamu és végül a paticsos, kavicsos, agyagos felületre került az első döngölt agyagpadló. A döngölt agyagpadló szintjében a metszet D-i oldalán döngölt földpadló van. Ez a tény is bizonyíték arra, hogy a 2–3. sz-i beásással itt egy 2. periódushoz tartozó falat bontottak el.

A döngölt padlók felett többszöri padlómegújítást észleltünk. Metszetünk É-i oldalán levő 2–3. sz.-i beásásban a 2. periódushoz tartozó megújított padlókat bontottunk ki a kutatóárok feltárása előtt, így ezen a helyen kiszedett falat nem lehet feltételezni.

A kutatóárokból és a beásásokból előkerült kerámia leletek:

1. periódus (Vespasianus–Domitianus)

Sigillata:

1., Sigillata tál töredéke sárgás-vörös anyagból és vörös máz bevonattal. A nyakrészen egy vésett vonal alatt (4) rozetta motívum között (2–2) maszk és delfin dísz váltakozva jelennek meg.
Formája: Ohl.[22] Abb 3,8 (Drag 25.), L.M.V., vagy Q.S.P. mester munkája.
A vállrészen erős kopásnyomokat találtunk.
Az 55% töredék 110 mm peremátmérőjű tálhoz tartozott. A maszkhoz lásd Vágó[23] XIV/1. tábl.; a delfinhez: Vágó X/1. tábl.; a rozettához: Vágó XIV/1. tábl.
A töredék kora 50–85 közé tehető.[24] (29., 30. kép.)

2., Sigillata tál peremtöredéke sárgásvörös anyagból és vörös máz bevonattal. A vízszintesen kihajló peremen felül két vésett vonal között liliomdísz maradványai láthatók.
Formája: Weisinger[25] 14–15 (Drag 36.)
A 18% peremtöredék 200 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék kora Vespasianus–Traianus. (31., 32. kép.)

3., Sigillata talpgyűrű töredéke sárgás-vörös agyagból sötétvörös mázzal.
Formája: Ohl. Abb 3/3.
A 24% talpgyűrű átmérője 90 mm.
Kora: Vespasianus–Traianus. (33., 34. kép.)

4., Világos piros, közepesen iszapolt anyagú tál töredéke, kívül belül vörös festéssel. A tál durva kivitelű a talpgyűrűje hiányzik.[26] (35., 36. kép.)
A 21% töredék 160 mm átmérőjű tálhoz tartozott.

5., Világos sárga közepesen iszapolt anyagú tál perem töredéke, belül kopott sötétbarna márványozással.[27] Kívül a tál nyers színű maradt. A perem széle töredékes.
A 16,5% töredék 200 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
A töredék magassága: 73 mm. (37., 38. kép.)

6., Világos sárga anyagú közepesen iszapolt tál töredéke. A tál belsejében kopott sötétbarna márványozás nyomai láthatók. A tál töredékének külső oldala nyers színű maradt. Ezen az oldalon egy körbefutó vésett vonal húzódik a perem alatt.
A 25% töredék 200 mm átmérőjű 64 mm magas tálhoz tartozott. (39., 40. kép.)

7., Világos sárga, finoman iszapolt anyagú, behúzott nyakú, fületlen korsó peremtöredéke. Kívül a nyakrészen és a vállon fényes vöröses barna márványozás. A perem alatt vésett vonal fut körbe.
A 29% töredék 110 mm peremátmérőjű korsóhoz tartozott; a töredék magassága 74 mm.
(41., 42. kép.)

8., Sárgás barna, közepesen iszapolt anyagú, kihajló peremű tál peremtöredéke.[28] A tálon kívül belül besimított szürke engobe.
A 10% töredék 240 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
A töredék magassága: 37 mm. (43., 44. kép).

2. periódus (I. sz. vége II. sz. eleje).

9., Drag 37. formájú szürke, finoman iszapolt anyagú tál perem töredéke sötétszürke mázzal. Kívül a váll alatt bepecsételt díszítéssel.[29] A felső sorban három levélből álló dísz, alatta rombusz alakú minta, majd a tál oldalán valószínűleg hátra forduló fejű futó állat (?) pecséttöredéke látható.
A 8,2% töredék 240 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
A töredék magassága 92 mm (45., 46. kép.)

10., Drag 37. formájú szürke, finoman iszapolt anyagú tál perem töredéke, sötétszürke mázzal. Kívül a váll alatt bepecsételt dísszel. A felső sorban fordított négyszeres tojásfűzért utánzó pecsételt dísz, alatta körmotívum. Az edény hasát és alját két sorban, egy vízszintes és egy ferde sorban egymáshoz hajló pálmaág pár, majd a legalsó sorban hármas levélmotívum díszíti.
A 8% töredék 200 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
A töredék magassága: 97 mm. (47., 48. kép.)

11., Valószínűleg Drag 37. formájú világos szürke, finoman iszapolt anyagú tál oldal és aljtöredéke, szürke mázzal bevonva. A tál hasán és alján kopott bepecsételt díszítéssel. Az edény oldalán egy vésett vonal fut körbe, alatta félkörbe alakított tojásfüzérben egy fél rozetta öt szirma látható, mellette pálcatag. A tojásfüzér alatt egy következő sorban kagylóformájú levéldísz pecsétje látható. A talpgyűrű belseje kitörött. Resatus mester munkája.[30]
A tál átmérője megközelítőleg 200 mm, a töredék magassága 100 mm, a talpgyűrű átmérője 70 mm. (49., 50. kép.)

12., Világosszürke finoman iszapolt anyagú tál fenéktöredéke, szürke mázzal és bepecsételt dísszel a belső oldalon. A kettős vésett körbefutó vonaldísz alatt egy nagyobb levéldísz töredékhez három irányban három-három kisebb levélmotívum tartozik. A tál fenékátmérője 140 mm. A töredék mérete: szélessége 55 mm, magassága 80 mm (51., 52. kép.)

13., Pátkai típusú világos szürke jól iszapolt anyagú tál perem töredéke. Kívül belül szürke mázzal. A nyakrészen a váll bordáig ferdesoros rovátkolt díszítéssel.
A 2,75% töredék 220 mm átmérőjű tálhoz tartozott. A töredék magassága 48 mm. (53., 54. kép.)

14., Pátkai típusú világos szürke anyagú tál peremtöredéke szürke mázzal. A nyakrészen a vállbordáig két sorban függőleges rovátkolt dísz. A vállborda alatt szintén függőleges rovátkolt dísz indítása látható. A 11% töredék magassága: 49 mm (55., 56. kép.)

15., Drag 37. formájú sárga anyagú közepesen iszapolt tál töredéke, kívül és belül világos piros festés nyomaival. A perem alatt kívül a nyakon két bemélyített vonal fut körbe. A váll bordája tagolt; két kisebb bordából tevődik össze.
A 85% töredék 208 mm átmérőjű, 84 mm magas tálhoz tartozott (57., 58. kép.)

16., Világos sárga anyagú közepesen iszapolt edények töredékei (3 db). A külső oldalon besimított világossárga alapon narancssárga, ill. vöröses barna széles sávos festés.[31] Belül az edény nyers színű. (67. kép a, b, c)
vastagság: a 8 mm, b 7 mm, c 7 mm
magasság: a 31 mm, b 43 mm, c 55 mm
szélesség: a 49 mm, b 45 mm, c 48 mm

17., Világos sárga anyagú finoman iszapolt kihajló peremű tálak perem töredékei (3 db). A tálak belsejében fényes vöröses barna márványozás van. (59., 60. kép.)
Az a., 25% töredék 140 mm átmérőjű tálhoz tartozott
b, 7% töredék 148 mm átmérőjű tálhoz tartozott
c, 6,5% töredék 162 mm átmérőjű tálhoz tartozott.

18., Sárgás vöröses anyagú közepesen iszapolt tál peremtöredéke. Kívül vöröses barna fényes máz, belül ugyanolyan színű márványozás van. A perem alatt körbefutó vésett vonal húzódik.
A 8,2% töredék 244 mm átmérőjű tálhoz tartozott.
A töredék magassága: 33 mm. (61., 62. kép.)

A 2–3. sz-i beásásból két jellegtelen sigillata töredék, és két az 1. és 2. periódusból megismert márványozott edénytöredék került elő.

19., Drag 37. formájú sigillata tál peremtöredéke vörös mázzal, alul a váll indításával. (68. kép.)

20., Drag 37. formájú sigillata tál nyak töredéke vörös mázzal. A vállon tojásfüzér között pálcatag. (69. kép.)

21., Sárgásvörös finoman iszapolt anyagú behúzott nyakú edény peremtöredéke, kívül fényes vöröses barna márványozással. A nyakon szögletes borda fut körbe.
A 9% töredék 198 mm átmérőjű edényhez tartozott. A töredék magassága 77 mm. (63., 64. kép.)

22., Világossárga anyagú közepesen iszapolt, kihajló peremű tál töredéke, belül kopott barnásvörös márványozás nyomaival. A tál peremén és belül az oldalán vésett vonal fut körbe.
A 37% töredék 190 mm átmérőjű, 40 mm magas tálhoz tartozott. (65., 66. kép.)

Összefoglalás:

Próbakutatásunk metszete a sisaklelet mellett értékes rétegtani és kronológiai adatokkal is szolgált az aquincumi legióstábor történetére vonatkozólag. A kutatás eredményeként sikerült rögzítenünk a kőtábort megelőző palánktábor rétegsorát is.[32]

Ennek a periódusnak a pusztulási rétegébe vágott beásás fenekéről előkerült sisak és sigillata, valamint kerámia leletek többé kevésbé megadják a periódus időtartamát.

A 2. periódus már egyértelműen kőépítkezés nyomaival indul. A számos szürke bepecsételt pannóniai és a márványozott festésű kerámia az I. sz. vége és az II. sz. első harmada közé helyezi a periódus időtartamát. A periódus indítása valószínűleg 89-re tehető és a II. Adiutrix építkezési tevékenységével hozható kapcsolatba.[33] A rétegsor záródása, amelyet a metszeten kívül figyeltünk meg, összefüggésbe hozható a 130-as évek elején történő szarmata betöréssel, amely Aquincumot is elérte.[34]

Az aquincumi sisak korát a fentiekben leírt stílusjegyek, a legközelebbi párhuzama a mainzi sisak, és nem utolsó sorban a rétegviszonyok, valamint a kerámia leletek alapján az *1. sz. végére tehetjük.*

Rövidítések

Gábler 1977 — *Gábler D.:* A Dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése. ArchÉrt 104 (1977), 161–164.,

Klumbach 1961 — *Klumbach H.:* Ein römischer Legionarshelm aus Mainz. JbRGZM 8 (1961), 96–105.,

Nagy 1942 — *Nagy L.:* Az Eraviscus kultúra emlékei Budapesten és környékén. BpTört. I. (1942) 236–265.,

Robinson 1975 — *Robinson H. R.:* The Armour of Imperial Rome. London 1975.,

Ubl 1975 — *Ubl H.:* Römische Helme vom typus Weisenau in Wiener Sammlungen. RömÖst 3 (1975), 195–235.,

Jegyzet

1. A sisak restaurálásáért T. Bruder Katalinnak tartozom köszönettel. A sisak restaurálásáról szóló beszámolóját lásd e kötetben.
Ugyancsak köszönettel tartozom Berecz Katalinnak sokoldalú segítségéért.

2. A tollfogóról és magáról a tollról, vagy sisakdíszről nincsenek pontos értesüléseink. A néhány leírás és ábrázolás alapján tudjuk azt, hogy a természetes színű lófarkakat és madarak tollait használták erre a célra. Lásd ehhez: *H. R. Robinson:* The Armour of Imperial Rome. London 1975, 140–143

3. A császárkor elején a római hadsereg a Rajna és a Duna vidékén vívta a legtöbb csatáját. Az itt élő népek hadfelszerelésében a LT D – típusú kard terjedt el, amely a római kardtól, a galadiustól eltérően viszonylag hosszú és lekerekített hegyű, így szúrásra nem, csak ütésre, talán vágásra volt alkalmas. A gladius megerősített hegygerincével ezzel szemben szúrásra kialakított fegyverfajta.
Ezzel magyarázható a római sisakon a homlokvédő pánt megjelenése és alkalmazása a köztársaság kor idejétől az i. u. 2. sz. közepéig.
A római legiókba felvett újoncok kiképzéséről lásd: *Fl. Vegetius:* A hadtudomány foglalata, 1. könyv 12. fejezet: „Az újoncok oktatása arra, miként kell szúrva és nem vágva sebezni." *Hahn I.:* A hadművészet ókori klasszikusai. Budapest 1963, Zrínyi Katonai Kiadó, 763.;

4. A szalag összetételét annak erősen korrodált állaga miatt nem sikerült meghatározni.

5. *C. Cichorius:* Die Reliefs der Traianssäule. I–II. Berlin 1896–1900, VII. tábla, 12. rész.

6. *Klumbach* 1961, 97., *Robinson* 1975, 60. 141–142. kép.

7. *Robinson* 1975. 45.

8. *Robinson* 1975, 42–43. 90–97. kép., *F. Lipperheide:* Antike Helme. München 1896, 271. 495. kép és a 269. 492. kép. A német kutatás a császárkori gall típust WEISENAU típusnak nevezi. Lásd ehhez

H. Klumbach: Römische Helme aus Niedergermanien. Köln 1974, 34–41. 26–28. kép.,
9. *Robinson* 1975, 50. 100–103. kép.,
10. *Robinson* 1975, 60. 144–147. kép.,
11. *Robinson* 1975, 45. 52–61. rajz.,
12. *Klumbach* 1961, 96–105., *Robinson* 1975, 59. 136–142. kép.,
13. *Ubl* 1975, 219–224. 18. tábla 2–4. kép., *Robinson* 1975, 60. 144–147. kép.,
14. *Robinson* 1975, 78–80. 205–219. kép.,
15. *Robinson* 1975, 79–80. 218–219. kép.,
16. *Robinson* 1975, 60. 143. kép, rekonstruálva a 218. képen. „j" típusú arcvédő lemez van Nijmegenből. Lásd ehhez *Klumbach* 1961, 56. 42. tábla 43. kép.,
17. *Robinson* 1975, 46.,
18. *Robinson* 1975, 37–39. 81–83. kép. 40. 47. rajz.,
19. *Klumbach* 1961, 97.,
20. Klumbach a sisak korát 71–83 közé teszi. Lásd ehhez *Klumbach* 1961, 100.,
21. *Ubl* 1975, 223–224., *Robinson* 1975, 60–61.,
22. *L. Ohlenroth:* Italische Sigillata mit Auflagen aus Rätien und dem römischen Germanien. BRGK 24–25 (1934–35) 234–254;
23. *B. Vágó:* Die Oberitalisch – Padanische Auflagen – Sigillata in Transdanubien. ActaArch 29 (1977) 77–124;
24. A sigillaták keltezésének kérdésében Gábler D. nyújtott segítséget, amit ezen a helyen is köszönök.
25. *F. Weisinger:* Überblick über die padanische Sigillata im Landsmuseum Klagenfurt. Carinthia I. 132 (1942) 128–142;
26. *Gábler* 1977, 163–164.,
27. A márványozott festésű kerámiához lásd *Gábler* 1977, 161.,
28. Hasonló profilok vannak *Kaba M.:* Az aquincumi parancsnoksági épület belső dekorációja a Laktanya utcában. BpR 16 (1955), 272–274. 4–6., ill. 11., A szerző a töredékek korát Domitianus uralkodásának idejére teszi.,
29. A szürke bepecsételt kerámiához lásd: Alba Regia 13, 14, 15, 16, 17, 18. köteteit a Forschungen in Gorsium c. beszámolókban, valamint *Nagy* 1942, 251–256.,
30. Csaknem azonos tál került elő az aranyhegyi patak melletti polgárvárosi temetőből. Lásd ehhez *Nagy* 1942, 255–256. L. tábla 1. kép.,
31. A festett sávos császárkori kerámiához lásd *Bónis É.:* Brigetioi sávos kerámia. FolArch 21 (1970), 71–85.,
32. Lásd ehhez: *Póczy K.:* Az aquincumi legióstábor és katonaváros romjainak a feltárása és a műemléki bemutatása. BpR 24 (1976), 13–14., *Szirmai K.:* Előzetes beszámoló az óbudai legióstábor princípiáján és közvetlen környékén végzett kutatásokról. BpR 24 (1976), 91–105.,
33. *Lőrincz B.:* Die Besatzungstruppen des legionslager vom Aquincum am Ende des I. – Anfang des II. Jahrhunderts. ActaArch 30 (1978), 299–312.
34. *Jónás E.:* Két római dénárlelet Aquincumból. BpR 12 (1937), 278–288., *Mócsy A.:* Pannonia. PWRE IX. Suppl. Stuttgart 1962. 554., *Nagy T.:* Római kor. BpTört I. (1975) 97.

LÁSZLÓ KOCSIS

EIN BRONZEHELM AUS DEM 1. JH. VOM LEGIONSLAGER ZU AQUINCUM

Während der Grabungssaison 1981 wurde vom Grund eines Forschungsgrabens, der am Flórián tér, südlich der südörtlichen Ecke der Einkaufszentrale Flórián und östlich von der einstigen Via principalis des Legionslagers zu Aquincum, ausgehoben wurde, ein sehr schlecht erhaltener Bronzehelm ans Tageslicht befördert. Aufgrund der Bronzebruchstücke konnte der Helm vollkommen wiederhergestellt werden.

Die Reinigung der Bruchstücke und die Restaurierung des Helms besorgte die Restauratorin des Ungarischen Nationalmuseums, Frau Katalin T. Bruder.

Der restaurierte Helm gehört zum gallischen „i"- Typ der Kaiserzeit. Seine nächste Prallele ist der Mainzer Bronzehelm, der ebenfalls dem gallischen „i"-Typ der Kaiserzeit zugeordnet werden kann und der zwischen 71 und 83 in den Rhein geraten sein dürfte. Eine spätere Variante dieses Helmtyps ist der eiserne Helm des gallischen „J"–Typs der Kaiserzeit, der in Brigetio gefunden wurde. Die Forschung setzt sein Alter an den Anfang des 2. Jh. Der Helm von aquincum kam aufgrund des ausgewerteten Schnittes des Forschungsgrabens aus der Grube zum Vorschein, die in die Vernichtungsschichte er *1. Peirode* gegraben wurde. Die Zeitdauer dieser Periode kann aufgrund der Funde mit der Zeit V e s p a s i a n u s – D o m i t i a n u s angenommen werden.

Die *2. Periode* datieren die ans Tageslicht beförderten Bruchstücke der grauen gestempelten pannonischen Schüsseln ans Ende des 1. und ins erste Drittel des 2. Jh.

Die Schichtverhältnisse des Fundortes und seine in der typologischen Reihe eingenommene Platz datieren den Zeitpunkt, zu dem der Helm in die Erde gelangte, übereinstimmend an das Ende des 1. Jh.

Abbildungen

Abb. 1. Grabungsfoto vom Profil
Abb. 2. Grabungsfoto vom Forschungsgraben
Abb. 3. Grundriss und Profil
Abb. 4. Der Helm nach dem Herausheben
Abb. 5. Der gereinigte Helm
Abb. 6. Das Innere des Helms mit den Spuren der Treibarbeit
Abb. 7. Rechtsseitiger Ohrausschnitt
Abb. 8. Linksseitiger Ohrausschnitt
Abb. 9. Zusammentreffen der Helmkalotte mit dem Nackenschutz
Abb. 10. Detail der Trajanussäule
Abb. 11. Röntgenbild vom Nackenschutz
Abb. 12. Eisenband
Abb. 13. Ein durchkorrodierter Teil der Helmkalotte
Abb. 14. Modellierte Ergänzungen
Abb. 15. Das Silikonnegativ
Abb. 16. Linke Seite des fertigen Helms
Abb. 17. Vorderansciht des fertigen Helms
Abb. 18. Rechte Seite des fertigen Helms
Abb. 19. Rückansicht des fertigen Helms
Abb. 20. Draufsicht des fertigen Helms
Abb. 21. Vorderansicht des Mainzer Helms
Abb. 22. Rückansicht des Mainzer Helms
Abb. 23. Linke Seite des Mainzer Helms
Abb. 24. Rechte Seite des Mainzer Helms
Abb. 25. Vorderansicht des Helms aus Brigetio
Abb. 26. Rückansicht des Helms aus Brigetio
Abb. 27. Seitenansicht des Helms aus Brigetio
Abb. 28. Befestigung des Helms an den Kopf, sowie Augenbrauenbogen-Paare der Typen „i" und „j" nach
Abb. 29, 30. Randbruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer Sigillata-Schüssel
Abb. 31, 32. Randbruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer Sigillata-Schüssel
Abb. 33, 34. Bruchstück des Untersatzringes und rekonstruierte Zeichnung einer Sigillata-Schüssel
Abb. 35, 36. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer roten Schüssel
Abb. 37, 38. Bruchstück und rekonstruierte Zeichung einer marmorierten Schüssel
Abb. 39, 40. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Schüssel
Abb. 41, 42. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung eines marmorierten Kruges
Abb. 43, 44. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen Schüssel
Abb. 45, 46. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 47, 48. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 49, 50. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 51, 52. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen eingestempelten Keramik
Abb. 53, 54. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen Keramik aus Pátka
Abb. 55, 56. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer grauen Keramik aus Pátka
Abb. 57, 58. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer roten Schüssel
Abb. 59, 60. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Keramik
Abb. 61, 62. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Schüssel
Abb. 63, 64. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung eines marmorierten Gefäßes
Abb. 65, 66. Bruchstück und rekonstruierte Zeichnung einer marmorierten Schüssel
Abb. 67. Bruchstücke eines streifenbemalten Gefäßes a, b, c
Abb. 68. Randbruchstück einer Sigillata-Schüssel
Abb. 69. Seitenbruchstück einer Sigillata-Schüssel

Képjegyzék

1. kép Ásatási fotó a szelvényről
2. kép Ásatási fotó a kutatóárokról
3. kép Helyszín- és metszetrajz a kutatóárokról
4. kép Sisak a kiemelés után
5. kép A megtisztított sisak
6. kép A sisakharang belseje a kalapálás nyomaival
7. kép Jobb oldali fülkivágás
8. kép Bal oldali fülkivágás
9. kép A sisakharang és a nyakszirtvédő találkozási vonala
10. kép Részlet a Traianus oszlopáról
11. kép Röntgenkép a nyakszirtvédőről
12. kép A vaspánt maradványa
13. kép A sisakharang egy átkorrodált része
14. kép Megmintázott pótlások
15. kép A szilikon negatív
16. kép A kész sisak bal oldalról
17. kép A kész sisak elölnézete
18. kép A kész sisak jobb oldalról
19. kép A kész sisak hátulnézete
20. kép A kész sisak felülnézete
21. kép Mainzi sisak elölnézete
22. kép Mainzi sisak hátulnézete
23. kép Mainzi sisak bal oldalról
24. kép Mainzi sisak jobb oldalról
25. kép Brigetiói sisak elölnézete
26. kép Brigetiói sisak hátulnézete
27. kép Brigetiói sisak oldalnézete

28. kép A sisak rögzítése a fejhez, valamint az „i" és a „j" típusú szemöldökív-párok Robinson nyomán
29., 30. kép Sigillata tál peremtöredéke és rekonstruált rajza
31., 32. kép Sigillata tál peremtöredéke és rekonstruált rajza
33., 34. kép Sigillata tál talpgyűrűtöredéke és rekonstruált rajza
35., 36. kép Vörös színű tál töredéke és rekonstruált rajza
37., 38. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
39., 40. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
41., 42. kép Márványozott korsó töredéke és rekonstruált rajza
43., 44. kép Szürke színű tál töredéke és rekonstruált rajza
45., 46. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
47., 48. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
49., 50. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
51., 52. kép Szürke bepecsételt kerámia töredéke és rekonstruált rajza
53., 54. kép Pátkai szürke kerámia töredéke és rekonstruált rajza
55., 56. kép Pátkai szürke kerámia töredéke és rekonstruált rajza
57., 58. kép Vörös színű tál töredéke és rekonstruált rajza
59., 60. kép Márványozott kerámia töredéke és rekonstruált rajza
61., 62. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
63., 64. kép Márványozott edény töredéke és rekonstruált rajza
65., 66. kép Márványozott tál töredéke és rekonstruált rajza
67. kép Sávos festésű edény töredékei a, b, c
68. kép Sigillata tál peremtöredéke
69. kép Sigillata tál oldaltöredéke

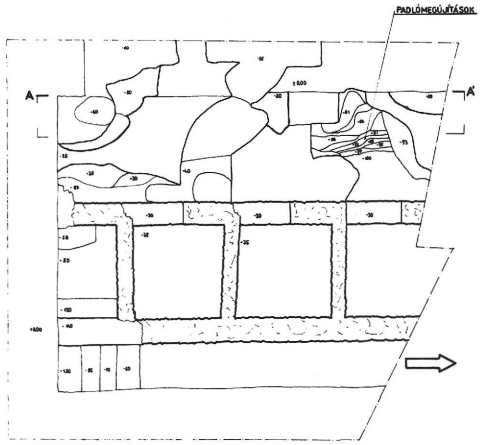

3

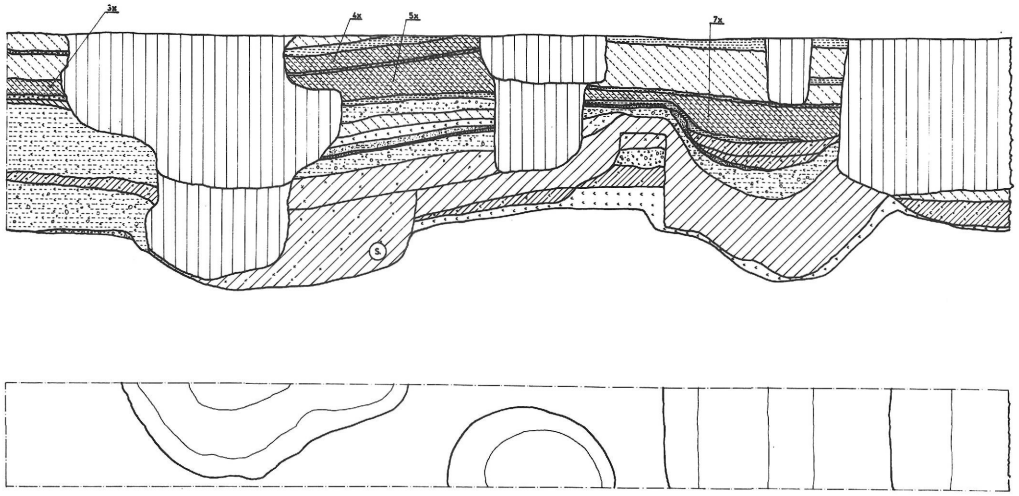

FLÓRIÁN DK-i SARKÁTÓL D-re
M 1:50 ALAP M 1:20 METSZET
1981 Bp. III. KOCSIS

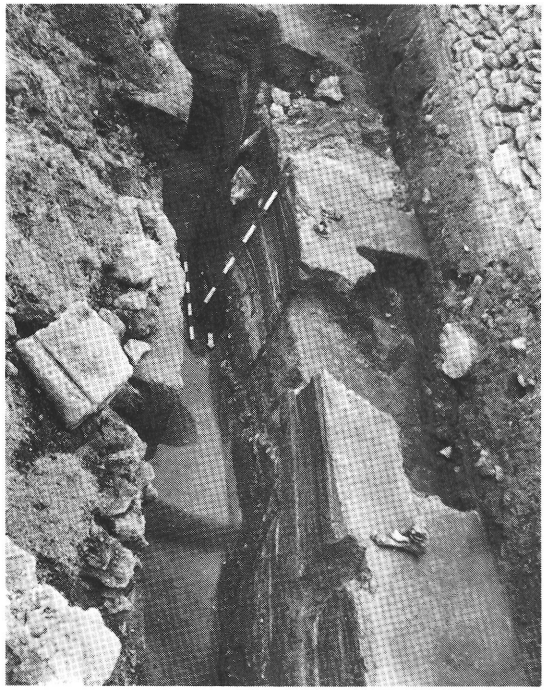

2

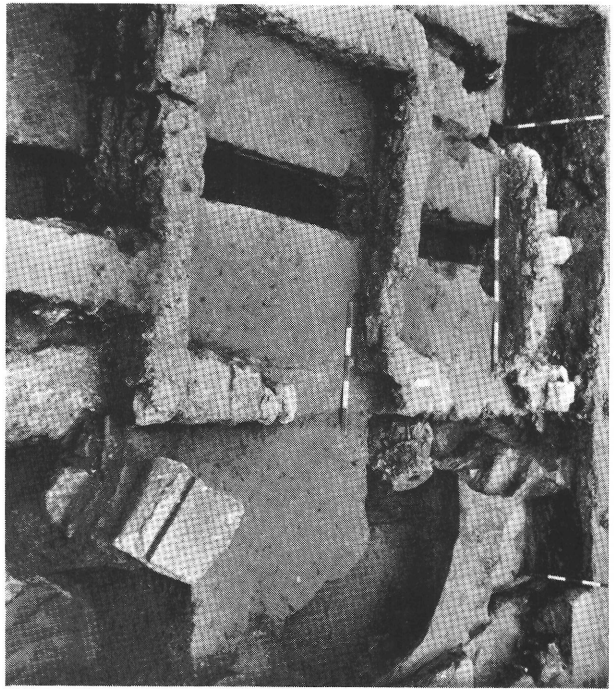

1

4

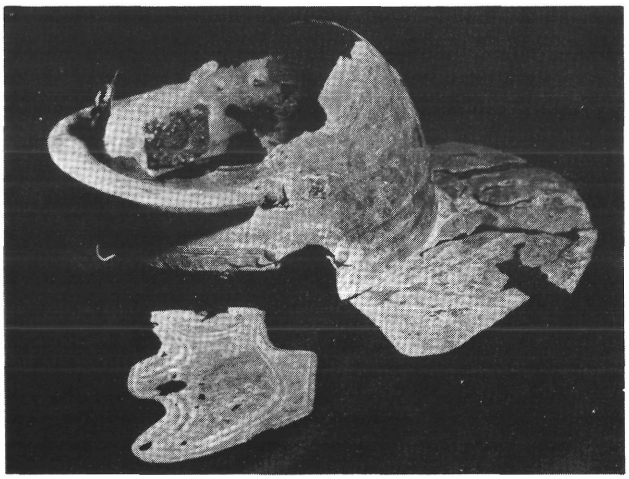

5

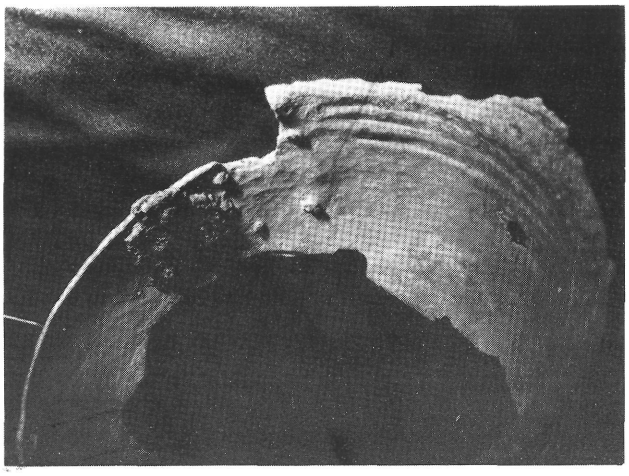

6

7

8

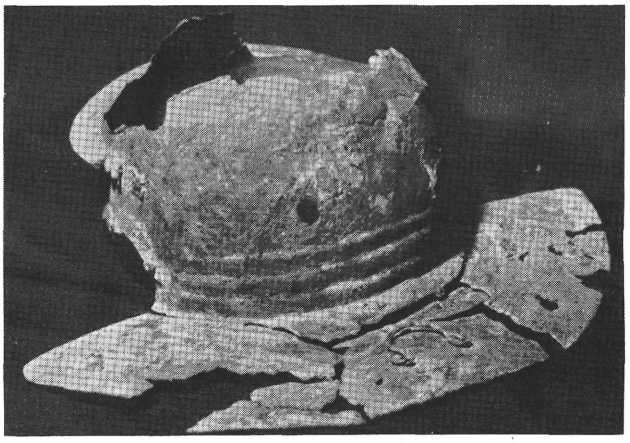

9

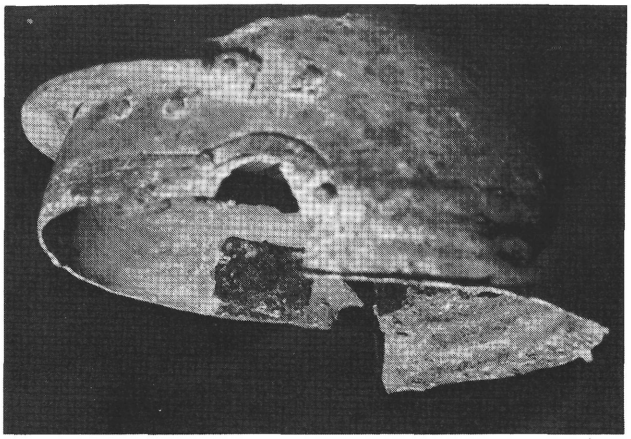

12

10

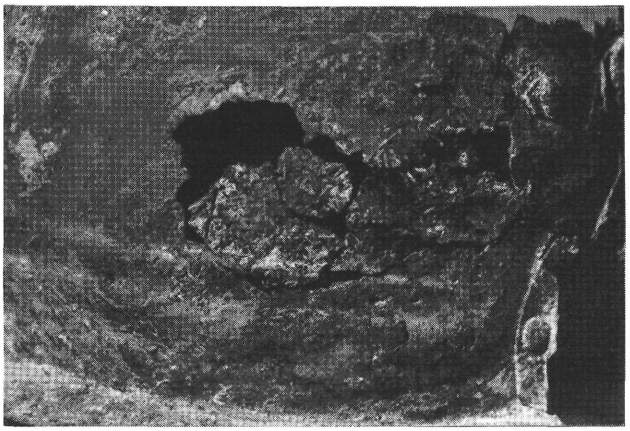

13

11

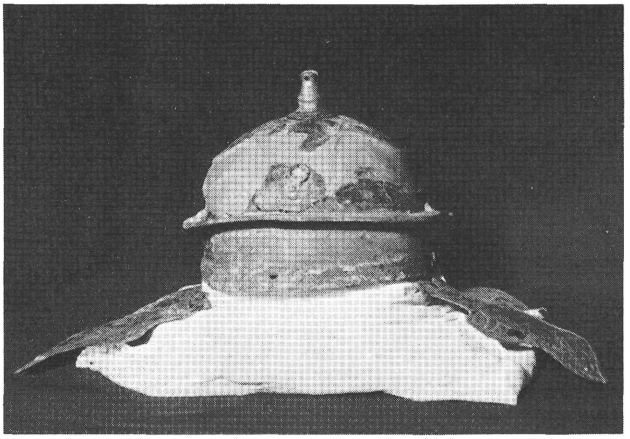

14

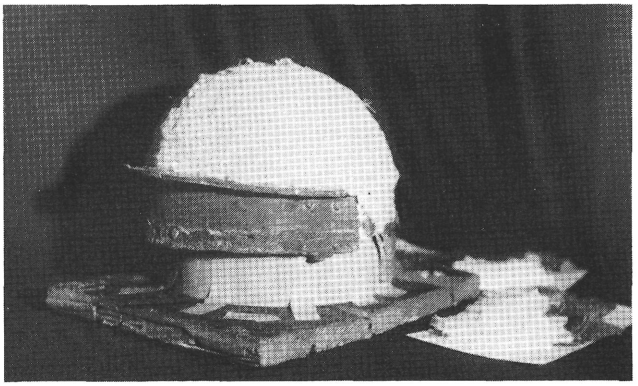

15

16

17

18

19

20

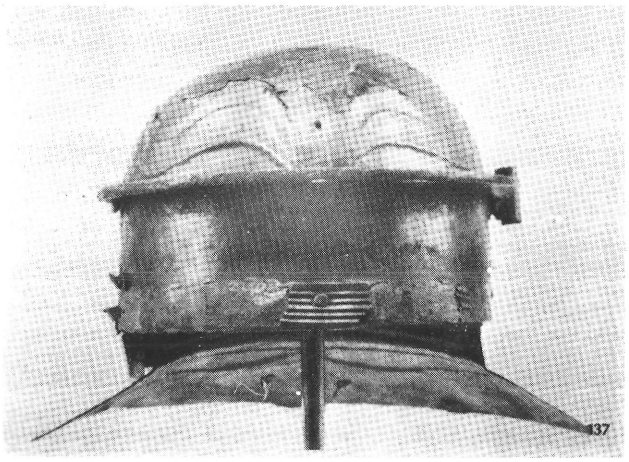

21

22

23

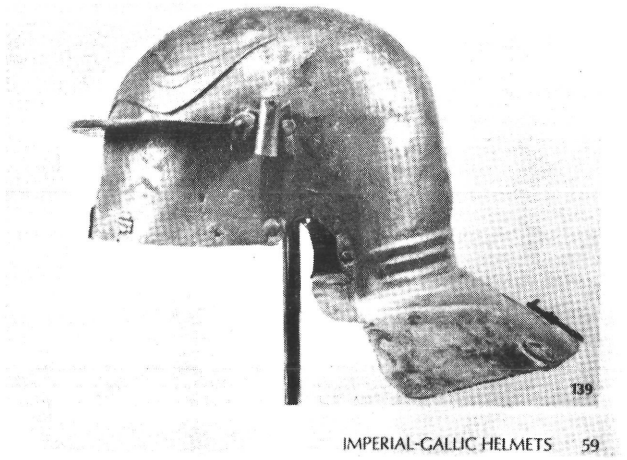

IMPERIAL-GALLIC HELMETS 59

24

25

26

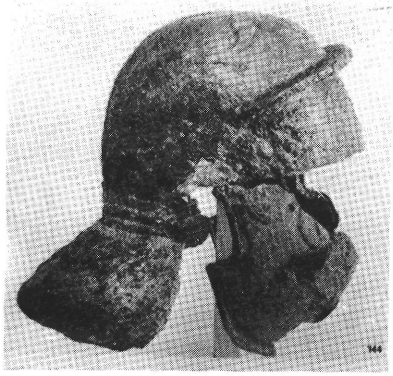

27

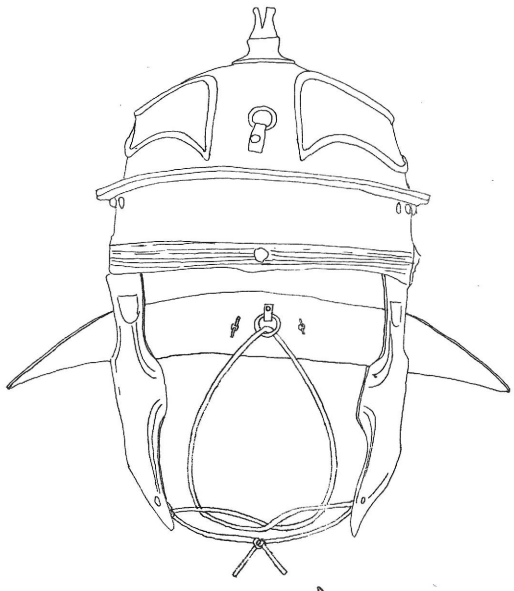

28

29

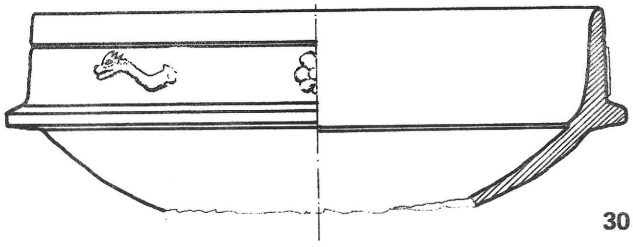

30

31

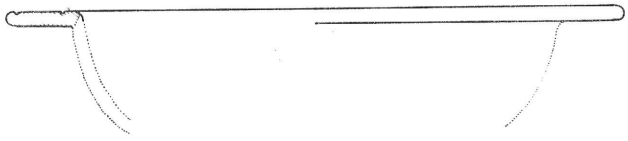

32

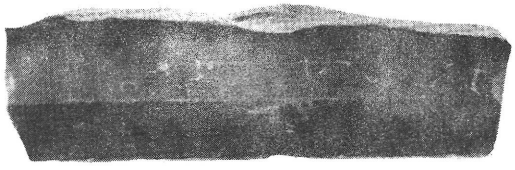

33

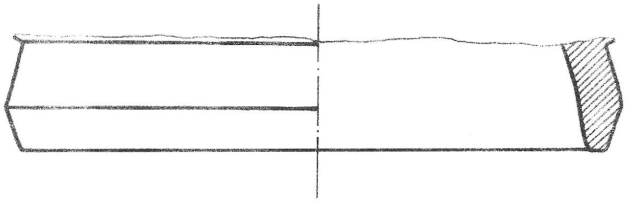

34

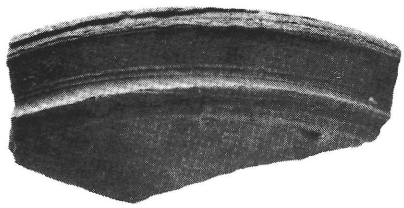

35

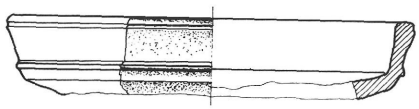

36

37

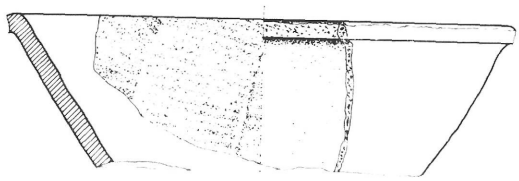

38

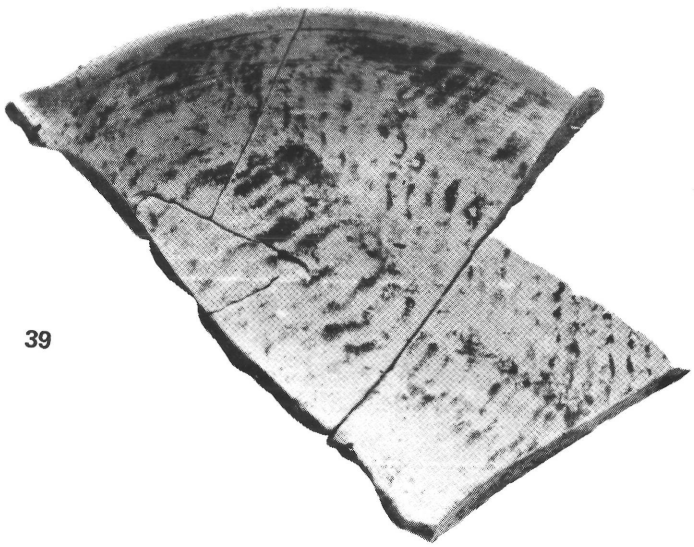

39

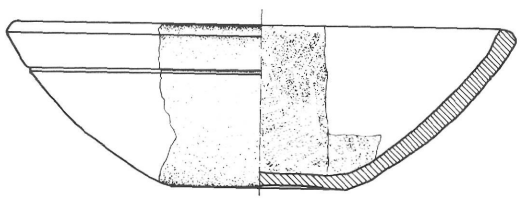

40

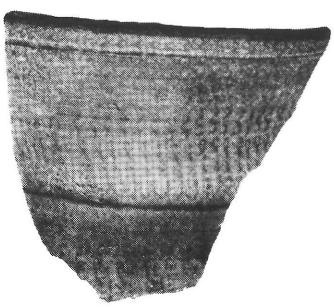

41

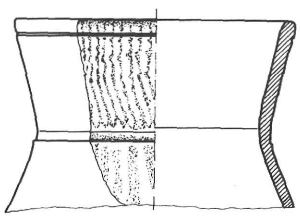

42

43

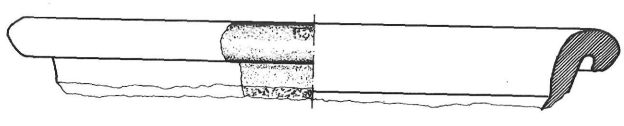

44

45

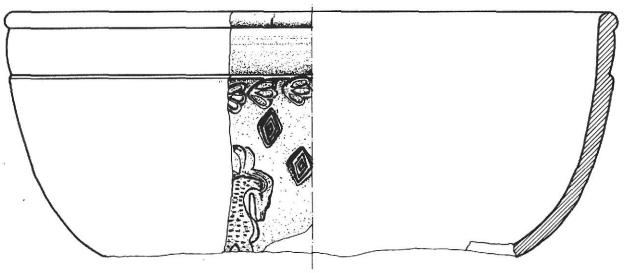

46

47

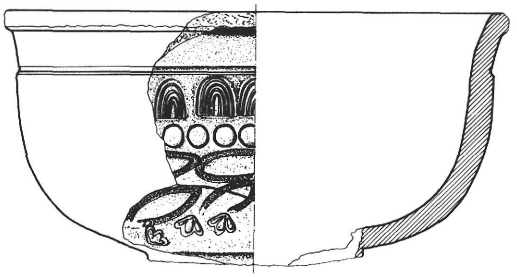

48

49

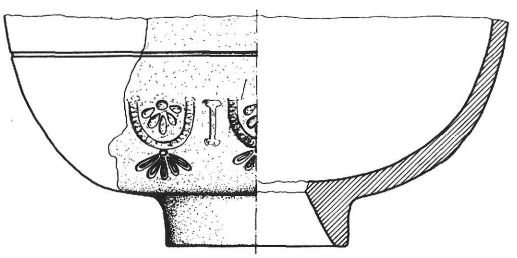

50

51

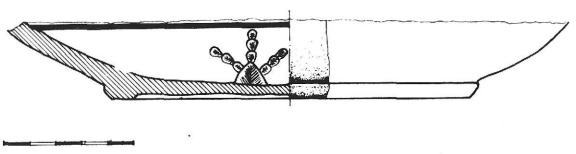

52

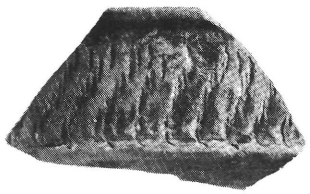

53

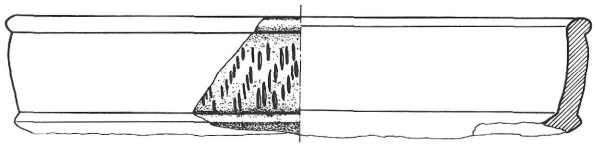

54

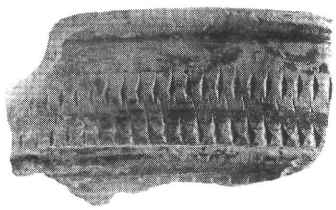

55

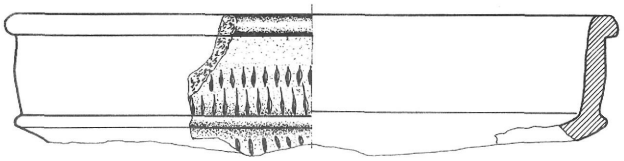

56

57

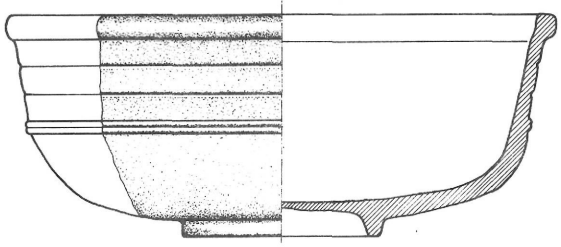

58

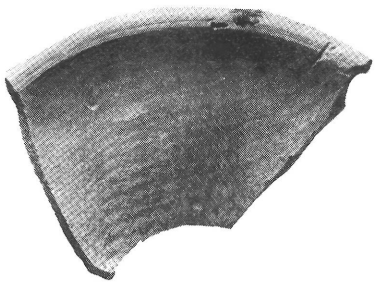

59

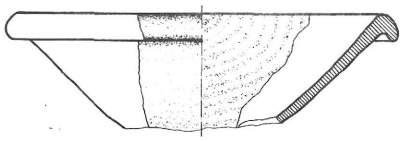

60

61

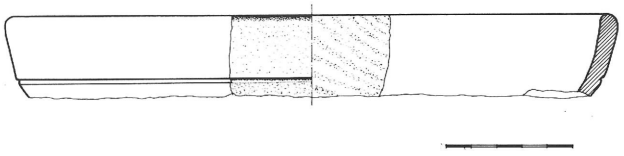

62

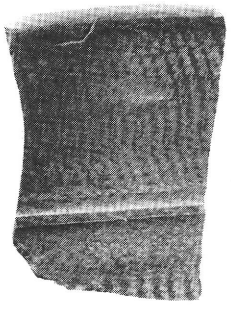

63

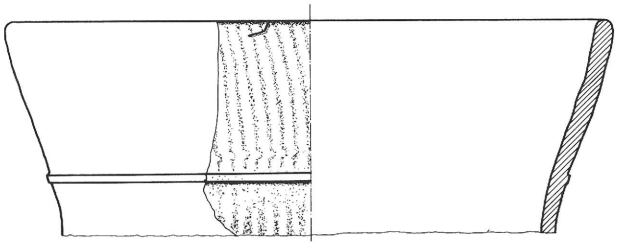

64

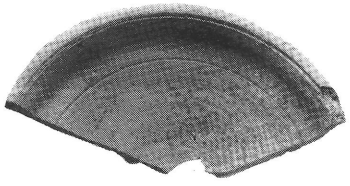

65

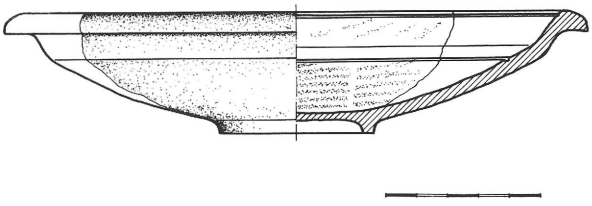

66

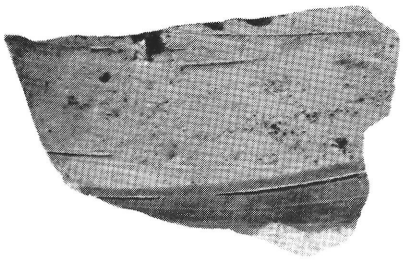

67

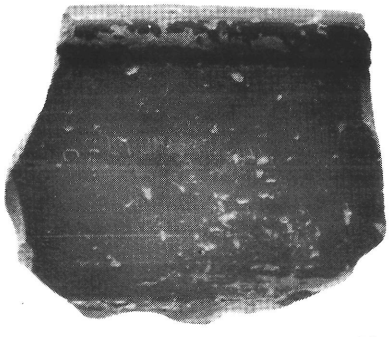

68

69

SZIRMAI KRISZTINA

ÚJABB ADATOK AZ AQUINCUMI LÉGIÓSTÁBOR FALFESTÉSZETÉHEZ

1977-ben a III. Tavasz u. 13–19. sz. alatt a Budapesti Rádiótechnikai Gépgyár új szolgáltatóházának építése előtt a BTM régészeti kutatásokat végzett.[1]

A régészeti munka eredményei és leletei közül ez alkalommal – közlés céljából – a lelőhely jelentősége és a lelet művészi értéke miatt kiemeljük a nagy mennyiségű falfestmény-töredékekből összeállított faliképet.[2] E falképes szoba az aquincumi legióstábor praetentura részén (1. kép) a K-i via sagularistól nyugatra és a déli via sagularistól északra húzódó épület északi traktusához tartozó egyik helyiségét képezte (2. kép). A helyiségből KNy-i irányban 3,5 m, ÉD-i irányban csak 2,80 m belvilágot tudtunk feltárni, részben az újkori pince, részben a rendelkezésünkre álló felület miatt. (Jelenleg funkcionáló járda és kocsiút.) A helyiség 1 m széles bejáratát az ÉK-i oldalon találtuk meg. A helyiség terrazzó-padlójára omlott betöltési rétege szinte csak falfestmény-töredékeket tartalmazott. A helyiség falai 30 cm szélesek, közepes méretű köveit habarcsba rakták.

A padlóra omlott falfestmény-töredékekből összesen három képmezőt és három osztómezőt állítottunk össze. (3. kép, 4. kép)

A falfestményt al fresco technikával készítették. A festett réteg alatt 1 mm vastag fehér mészkőzúzalék és oltott mészből álló sima vakolat húzódik, az alatta levő átl. 10 mm vastag vakolatban pedig apró kaviccsal kevert homok is található.[3] Ez alatt átlagosan 3,6–3,7 cm-es vastag habarcsos réteg figyelhető meg, mely egy-két esetben növényi negatív lenyomatot is megőrzött.

A terrazzó-padló É-i záródásánál átl. 70 cm magasságban fehér alapon rózsaszínű festékkel fröcskölt márványimitációs lábazati rész maradt meg.[4] Egyes szakaszokon még a képmezőket lezáró feketére festett sáv részletei is láthatók. (3–4. kép).

A falfestmény felső lezárására nincs adatunk.

A fehér alapú széles táblákat és a keskeny kandelábermotívumokkal díszített osztómezőket kívülről – néhány mm-es eltéréssel – feketére festett sávok keretezik, melyeken belülről, majdnem teljesen megegyező méretű okkersárga sávok követnek. A három fehér alapú képmezőt és az egyik kandeláberes osztómezőt – kisebb méretbeli eltéréssel – még egy nagyon vékony okkersárga vonal keretezi. (5–6. kép.)

A falfestmény beosztását tekintve a belső mezők kihangsúlyozása miatt és a több ízben ismétlődő sávokkal, vonallal határolt mezők alkalmazása az ún. zónás stílust idézik.[5] A falfestmény fekete-sárga keretelését figyelembevéve a tivolii 120–136 évekből származó Hadrianus palota Propyleia csarnok egyik helyiségében mutatkozó sárga mezőt lezáró fekete csíkot említhetjük.[6] A sárga keretelő sáv használata már a hajógyári-szigeti helytartói palota 2. sz. 30–40-es évekre keltezett 23. számú helyiségében is előkerült.[7] Később, a helytartói palota 17. sz. folyosó falán a vörösre festett táblákat fekete, sárga csíkokkal keretelték, melyek a 3. sz. középső évtizedeiből származnak.[8] Az egyik intercisai épületből pedig a 3. sz. végére – 4. sz. elejére keltezhetők a fehér alapú sárga, fekete csíkozással keretelt mezők töredékei.[9]

Az egyik fő képmezőn, a közepe táján a sűrűn és változatos mintával fonott széles, mély vázaformájú kosár tetejére – egy dimenzióban – gyümölcsöket festettek. A szabályosan sorbarakott, életnagyságúnál nagyobbra méretezett huszonhét darab szívalakban gondosan megrajzolt, élénkzöldre festett gránátalma (punica granatum) tűnt fel a barnára festett jellegzetes háromágú levélkékkel együtt.

A másik képmezőn a középső részen egy laza szerkezetűre, hálószerűen levegősen fonott, mély váza alakú kosár látható sűrűn megrakott leveles szőlőfürtökkel. Ez a kidolgozás már az ún. foltos technikát alkalmazza, foltszerűen jelzi a gyümölcsök apró szemeit és a leveleket.

A fő mezőkben megalkotott gyümölcsös kosarak témáját – birodalmi viszonylatban – egyedül – csak a nápolyi Nemzeti Múzeumban őrzött campaniai két freskón találjuk meg.[10] Ott a gyümölccsel teli kratéron, ill. kosár mellett még szétszórtan gyümölcsöket is ábrázoltak. Nálunk a mintakönyvek alapján dolgozó művészek elhagyták az elszórt gyümölcs motívumát és a kompozíciót leegyszerűsítették. Feltűnő a gránátalma hűen visszaadó, de a valóságtól eltérő méretű, zöld színre festése, ellentétben az itáliai falfestményeken a természethű érett, piros gránátalma ábrázolásával.[11]

A Tavasz utcai zöld gránátalma feltűnésének oka az lehet, hogy a földrajzi sajátosság miatt itt nem érik soha pirossá[12] és így jelezte a festő ezt a helyi jelleget, vagy az, hogy a művész egyáltalán nem látott még gránátalmát.

A harmadik képmezőn, a jobb vállán, három zsinóron függő két szőlőkosaras rúddal egyensúlyozó ifjú alakja látható. A rudat a jobb kezével is biztosítja. A rövid, barna fürtökkel keretelt arc enyhén jobbra fordul. A szemöldök, a szem, orr, száj rőt barna színnel kontúrozott. A jobb kar aránytalanul kicsi. Feltűnő még a mellek kihangsúlyozása és szokatlan a zöldre festett, vékonyabb anyagból készült, bő redőzetű kis nadrágot utánzó viselet (subligar)[13]. Baljában egy barnára festett egyszerű fasípot (tibia) tart.[14] A jobb lábára támaszkodik és a bal lábával tánclépésben előrelép. (5–6. kép.)

E pompeii freskón Dionysos tartja – nem a vállán – hanem maga előtt két kezével a vékony botot, melyről két kosár lóg le.[15] A rómavárosi 2. sz.-i Naso síremlékén a mennyezeti freskón egy félmeztelen, a vállán egy kosaras rúddal egyensúlyozó ifjú alakja tűnt fel.[16] Pannoniában egyetlen hasonló ábrázolást Balácapusztáról ismerünk a 2. sz. közepére keltezett szüretelő, kosarat szállító ifjú alakjával díszített freskótöredéket.[17]

A keskeny többszörösen keretelt három osztómezőn kétféle kandeláberszerű motívum jelentkezett. Két ízben azonos a minta. A fehér alapon nagyjából kehelyformájú

hét levélből álló növényi ornamenst hosszú, vékony részben csavart utánzó szár köti össze, melyet még bimbóval és teljesen kinyílt kis levélkével gazdagítottak. A fényárnyék hatását zöld-fekete színnel hangsúlyozták ki. A kandeláberek kivitelezésénél szembetűnő a levegős, pontos, szimmetrikus arányos elrendezés, mely a klaszszikus tradíciót tükrözi.

A másik, keskeny osztómezőn három egymástól, nagyjából egyenlő távolságra rajzolt, esetleg talajt vagy talapzatot inspiráló barna alapra festett összesen nyolc S alakú zöld volutás mintát rajzoltak. Az S alakú voluták egy függőleges szárhoz tapadnak. A felső barna tányérmintát piros pettyezéssel élénkítették.[18] Ezzel megegyező díszű kettős ívelésű ábrát egy félhold alakú zöld növényi motívum zárja le. (5–6. kép.)

A többszörös volutákból kialakított kandeláberes motívum klasszikus eredetű térkitöltő funkciójára nemcsak a falfestészet, hanem a kőfaragóművesség és az iparművesség köréből számtalan példát idézhetünk.

*

A Tavasz utcai falfestmény jellegzetességeit összefoglalva az itáliai befolyás dominál. Gondolunk itt a sávokkal, csíkokkal keretelt mezőkre, a főmezőkben a szüreti jelenettel kapcsolatos ifjúra, gyümölcskosarak ábrázolására, a valóságtól eltérő méretekre (gránátalmára, fiúalakra), a kandeláberekre, a figuránál a szem és a száj kontúros megoldására[19] és az ún. „impresszionista stílus" foltszerű kivitelezésére. A keleti eredetű, itáliai közvetítésű márványutánzási inkusztrációs stílust csak a lábazati rész fröccsentett technikája képviseli.

A tárgyalt falfestmény esetleg egy olyan aquincumi nagyobb vagy kisebb festőműhely 3. sz. középső évtizedeire keltezhető terméke, mely a legióstábor hivatalos jellegű díszesebb épületeinek belső dekorációjának kivitelezését is ellátta. A Tavasz utcai freskónál is megfigyelhető, hogy a falikép kivitelezése nem egy kéztől származik (l. a nagyon kezdetleges volutás kandelábert és a fekete-zöld „elegáns", méretarányos kandelábert, a gránátalmás és a szőlőkosaras képmező kialakításának technikai színvonala is eltérő egymástól). Az alakos és a szőlőkosaras képmező kivitelezése viszont egy kéz munkájára utal és megegyező a fekete-zöld kandelábermotívum osztómezők kialakítása. A Tavasz utcai falfestményen a festőműhely helyi sajátosságait az alábbiakban határozhatjuk meg: a fekete és a sárga sávok alkalmazása, a vöröses-barna szín felhasználása, kisebb pontatlanságok többszöri feltűnése,[20] a gránátalma színezése, a nadrágszerű viselet, a grafikai kivitelezés és az itáliai eredetű képtípus kiválasztása.

Tehát a Tavasz utcai falfestmény bizonyíték arra, hogy az aquincumi falfestészetet a 260-as évi barbár betörések utáni ujjáépítés során a domináns tapéta és az elszórt virágmintán[21] kívül még a szüreti jelenet is színesítette.

Az előbbiekben említett stílusbeli sajátosságok korhatározó adatait az ásatási megfigyeléseink is alátámasztják. Ezek szerint itt az aquincumi 2–3. sz.-i legióstábor délkeleti területén húzódó épületet a 260-as évek szarmata, germán betörések után festették ki újra.[22]

Még megjegyezni kívánjuk, hogy az 1977. évi ásatás apró leletanyagának későbbi értékelése még tovább finomíthatja a falfestmény keletkezési idejét.

Rövidítések

ArchÉrt	Archeologiai Értesítő
Bíróné Sey–Károlyi–Szentléleky 1971	*Bíróné Sey K. – Károlyi M. – Szentléleky T.:* A balozsameggyesi római ékszer és éremlelet. ArchÉrt 98 (1971) 199.
BpR	Budapest Régiségei
BpTört 1973	Budapest Története I. Bp. 1973.
Croiselle 1965	*J. Croiselle:* Les natures mortes campaniennes. Repertoire descriptif des peintures de nature morte du Musee National de Naples de Pompei, Herculaneum et Stabies. 1965, 63.
Maiuri 1953	*A. Maiuri:* La peinture romaine. Geneve. 1953.
MDAI	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts
Nagy L. 1920–1922	*Nagy Lajos:* A Baláczapusztán előkerült római falfestmények második csoportja. ArchÉrt 39 (1920–1922) 18–24.
Nagy T. 1958	*Nagy T.:* Az aquincumi ún. festőlakás. BpR 18 (1958) 168.
Nagy T. 1973	*Nagy T.:* Budapest története az őskortól a honfoglalásig. BpTört I. (Bp. 1973.) 39–217.
Póczy 1955	*Póczy K.:* Római épületek Óbudán a Kiscelli u. 10. sz. alatt. BpR 24 (1955) 55. j.
Póczy 1958	*Póczy K.:* Az aquincumi helytartói palota falfestészete. BpR 18 (1958) 111–132.
RégFüz	Régészeti Füzetek
Wellner 1971	*Wellner I.:* A magyarországi római kori épületek belső díszítőművészete. Építés és Építészettudomány II. (1971) 327–400.
Wirth 1929	*F. Wirth:* Römische Wandmalerei vom Untergang Pompejis bis Hadrian. MDAI 44 (1929) 91–166.

Jegyzet

1. *Szirmai K.:* RégFüz I: 31 (1978) 42–43.
2. A restaurálás és összeállítás *Szentesi Róza, Bujdosó Anna* és *Illés János* műve. Itt köszönjük meg nagyon lelkes munkájukat és egyben az összeállítás során *Póczy Klára* és *Németh Margit* állandó közreműködését.
3. *Szentesi Róza, Illés János* és *Bujdosó Anna* szíves meghatározásait itt köszönjük meg.
4. Korai periódusban a hajógyári helytartói palota 5. sz. helyiségénél és az aquincumi festőlakás 3. sz. szobájánál is megfigyelték: *Póczy* 1958, 111.; *Nagy T.* 1958, 168., de később a keretelt főmezőben is a helytartói palota negyedik periódusában: *Póczy* 1958, 132.
5. *Maiuri* 1953, 38.
6. *Wirth* 1929, 158–159.
7. *Póczy* 1958, 105–106.
8. *Wellner* 1971, 387.
9. *Wellner* 1971, 392.
10. *Croiselle* 1965, 63. XV. T. 29–30.
11. *W. Helbig:* Wandgemälde der von Vesuv verschütteten Städte Campaniens. Leipzig. 1868. 1646, 1679, 1685, 1690. sz., *Maiuri* 1953, 80.
12. *V. Hehn:* Kulturpflanzen und Haustiere. Berlin. 1883. 192–198.
13. *Ch. Daremberg–E. Saglio:* Dictionnaire des antiquites grecques et romaines. Paris. 1908. IV/2. köt. 1550. *E. Saglio* és *W. Hatto* cikke in der Kleine Pauly V. köt. München. 1975. 403.
14. *F. Behn:* Musikleben im Altertum und frühen Mitteralter. Stuttgart. 1954. 58, 62. Taf. 96–102.
15. *S. Reinach:* Repertoire de peinture grecques et romaines Paris. 1922. 107/6. kép.
16. *B. Andreae:* Studien zur römischen Grabkunst. Heidelberg. 1963. 62. Taf. 119–120., 126.
17. *Nagy L.:* 1920–1922, 18–24., *B. Thomas:* Römische Villen in Pannonien. Bp. 1964. 102.
18. *Póczy* 1955, 55. j.
19. *Wellner* 1971, 389.
20. *Póczy* 1958, 134.
21. *Wellner* 1971, 389–390.
22. A szarmata-germán betörésekre a III. sz. közepén: *Bíróné Sey–Károlyi–Szentléleky* 1971, 199. 54. j., *Nagy T.* 1973, 104.

KRISZTINA SZIRMAI

NEUERE ANGABEN ZUR WANDMALEREI DES LEGIONSLAGERS VON AQUINCUM

Von der Ergebnissen und Funden der im Jahr 1977 auf dem Grundstück Tavasz utca 13–19 im dritten Bezirk von Budapest geleiteten archäologischen Arbeit wollen wir diesmal – zwecks Veröffentlichung – in Anbetracht der Bedutung der Fundstelle und des künstlerischen Wertes des Fundes das aus einer grossen Anzahl von Freskensbruchstücken zusammengestellte Wandbild hervorheber. Der Raum mit diesem Wandgemälde befand sich im Prätenturenteil des Legionslagers von Aquincum und bildete einen Raum des N-Traktes des sich westlich von der östlichen via sagularis und nördlich von der südlichen via sagularis befindlichen Gebäudes (Abb. 1–4).

Das Wandgemälde wurde in Al-fresco-Technik hergestellt, als Grundlage diente eine auf einen 0,7 cm dicken weissen Verputz aufgetragene 3,6–3,7 cm dicke Mörtelterschicht, auf die noch ein 1 mm dicker Verputz kam.

Beim nördlichen Terrazzoabschluss ist in durchschnittlich 70 cm Höhe ein Teil des Sockels aus einer Marmorimitation, auf weissen Untergrund rosafarbende Farben gespritzt, erhalten geblieben.

Wenn man die Charakteristiken des Wandgemäldes in der Tavasz utca zusammenfasst, so dominiert der italienische Einfluss (Abb. 5–6). Wir erinnern hier an die mit schmaleren und breiteren Streifen umrandeten Felder, in den Hauptfeldern an den aus der Weinleseszene bekannten Jüngling, an die Darstellung der Obstkörbe, an die von der Wirklichkeit abweichenden Masse (Granatapfel, Jüngling), an die Kandelaber, bei der Figur an die graphische Lösung der Augen und des Mundes und an die fleckenartige Ausführung des „impressionistischen" Stils. Die Anwesenheit der aus dem Orient stammenden und durch Italien vermittelten Marmorierung im Inkrustationsstil ist nur durch die Spritztechnik des Sokkelteils vertreten.

Das besprochene, um die Mitte des 3. Jh. entstandene Wandgemälde ist das Produkt einer grösseren oder kleineren Malerwerkstätte in Aquincum, die auch die Innendekoration der verziertereren Gebäude des Legionslagers von offiziellem Charakter besorgt hat.

Auf dem Wandgemälde aus der Tavasz utca kann die örtliche Eigenheit der Malerwerkstätte wie folgt bestimmt werden: Es wahrt nicht die Arbeit einer einzigen Hand, die schwarzen und gelben Streifen, die Verwendung rötlich-brauner Farbe, wiederholte kleinerer Ungenauigkeiten, die grüne Färbung des Granatapfels, die hosenartige Kleidung, die graphische Ausführung.

Was das Thema der Darstellung bestrifft, so benutzte vielleicht das Kollektiv der Malerwerkstätte einfach ein italienisches Vorbild.

Das Wandgemälde in der Tavasz utca ist also ein Beweis dafür, dass die Wandmalkunst von Aquincum im Laufe des Wiederaufbaus nach den barbarischen Einfällen in den 260iger Jahren ausser des dominierenden Tapeten-

musters und den verstreuten Blumenmotiven auch durch die Weinleseszene farbiger gestaltet wurde.

Die im obigen als altersbestimmende Angaben angeführten stilarischen Eigenheiten werden auch durch die Grabungsbeobachtungen unterstützt. Demnach wurde hier das sich im südöstlichen Teil des Legionslagers aus dem 2.–3. Jh. erstreckende Gebäude nach den sarmatisch-germanischen Einfällen in den 260er Jahren neu gemalt.

Abbildungen

Abb. 1. Arbeitsareal im Jahre 1977
Abb. 2. Die dritte Ebene mit Überresten von Räumen und Fahrbahnen
Abb. 3. Der mit Wandmalereien versehene Raum von SO
Abb. 4. Nahaufnahme von der nördlichen Wand des Raumes von SO
Abb. 5. Wandbild einer Seite des Raumes mit bemalten Wänden (Nach der Rekonstruktion von János Illés und Róza Szentesi.)
Abb. 6./a-e. Wandbild einer Seite des Raumes mit bemalten Wänden (Nach der Rekonstruktion von János Illés und Róza Szentesi.)

Képjegyzék

1. kép. Munkaterület 1977-ben.
2. kép. A 3. felület helyiségek és úttestek maradványaival.
3. kép. A falfestéssel ellátott helyiség DK-ről.
4. kép. Közelfotó a helyiség É-i faláról DK-ről.
5. kép. A festett falú helyiség egyik oldalának faliképe. (Illés János és Szentesi Róza rekonstrukciója nyomán.)
6. kép/a–e: A festett falú helyiség egyik oldalának faliképe. (Illés János és Szentesi Róza rekonstrukciója nyomán.)

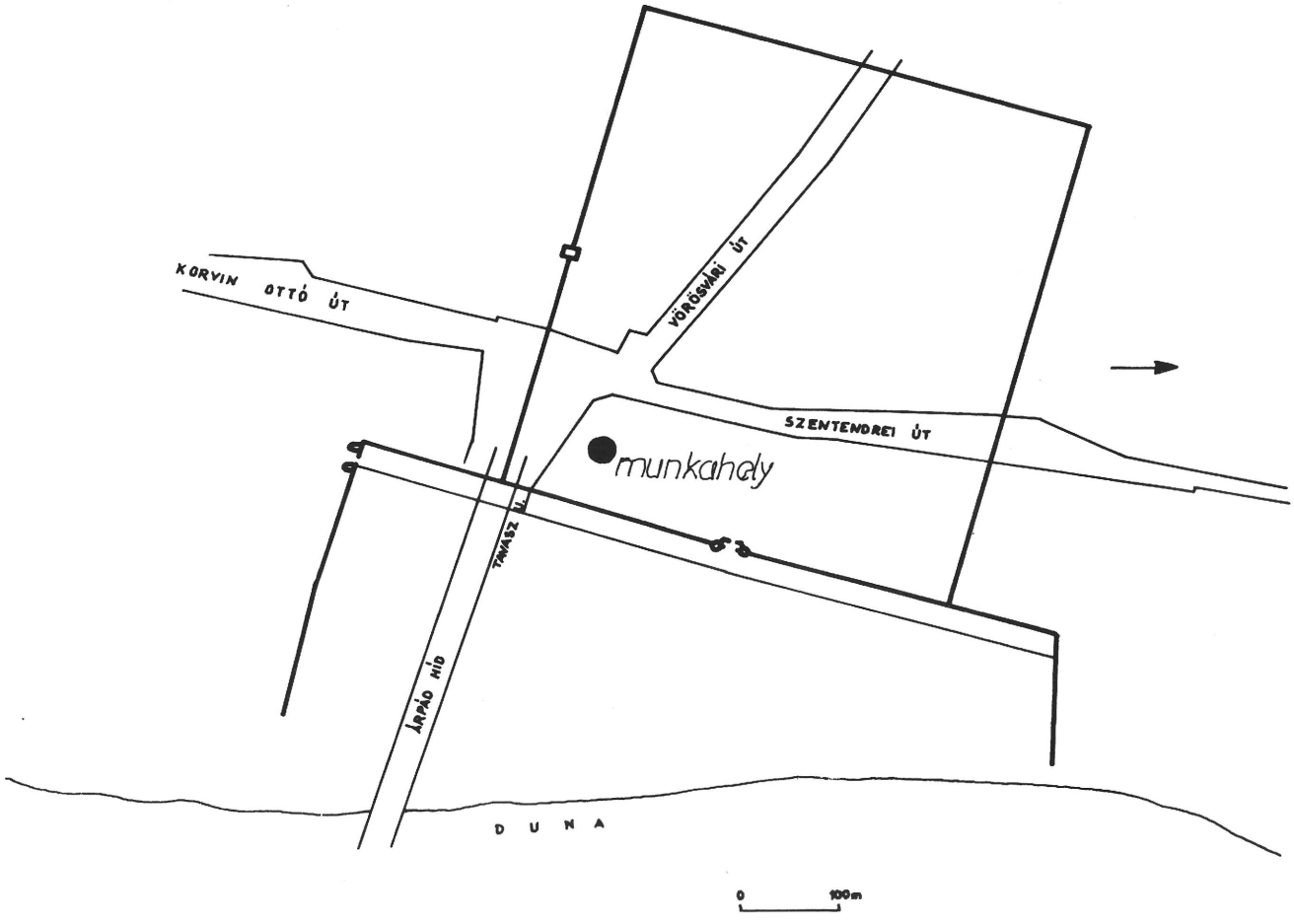
KORVIN OTTÓ ÚT
VÖRÖSVÁRI ÚT
SZENTENDREI ÚT
munkahely
ÁRPÁD HÍD
DUNA
0
100m

1

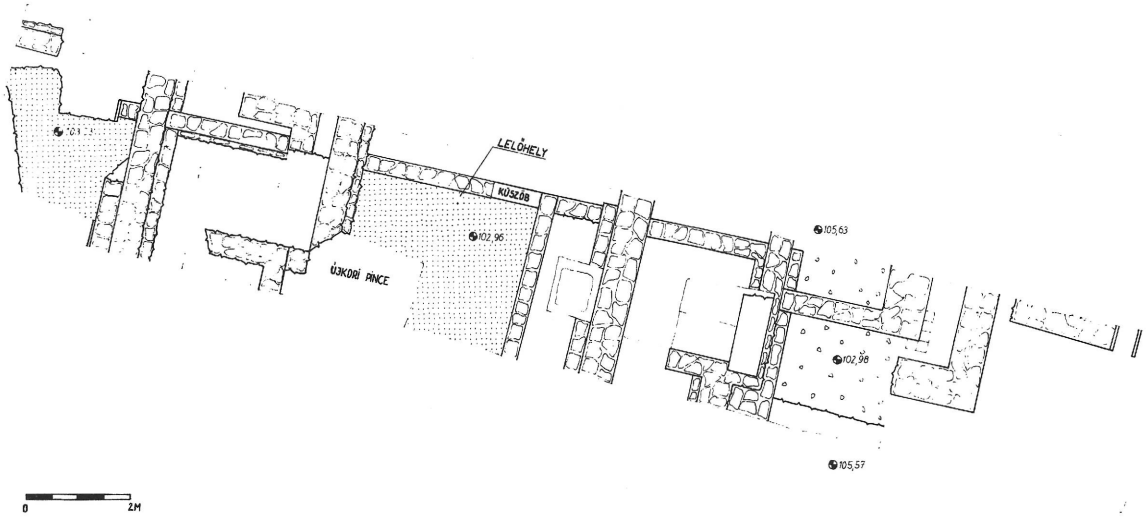
É
LELŐHELY
KÚSZÓB
ÚJKORI ÁRCE
102,96
105,63
102,98
105,57
0
2M

2

3

4

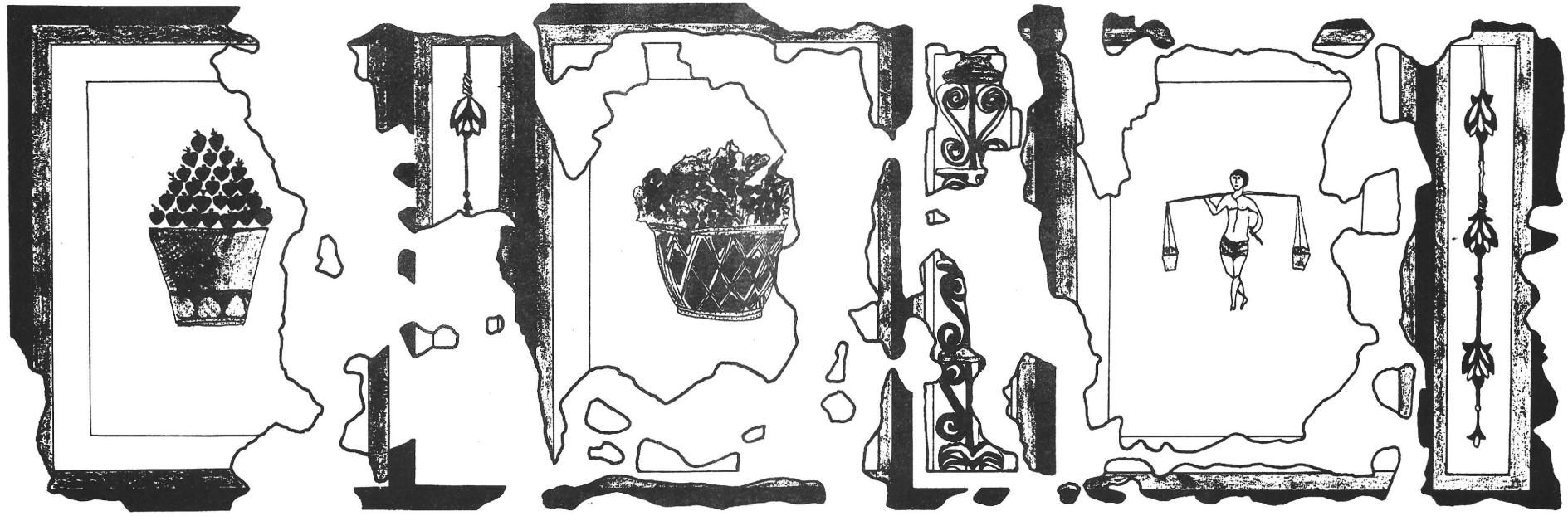

5

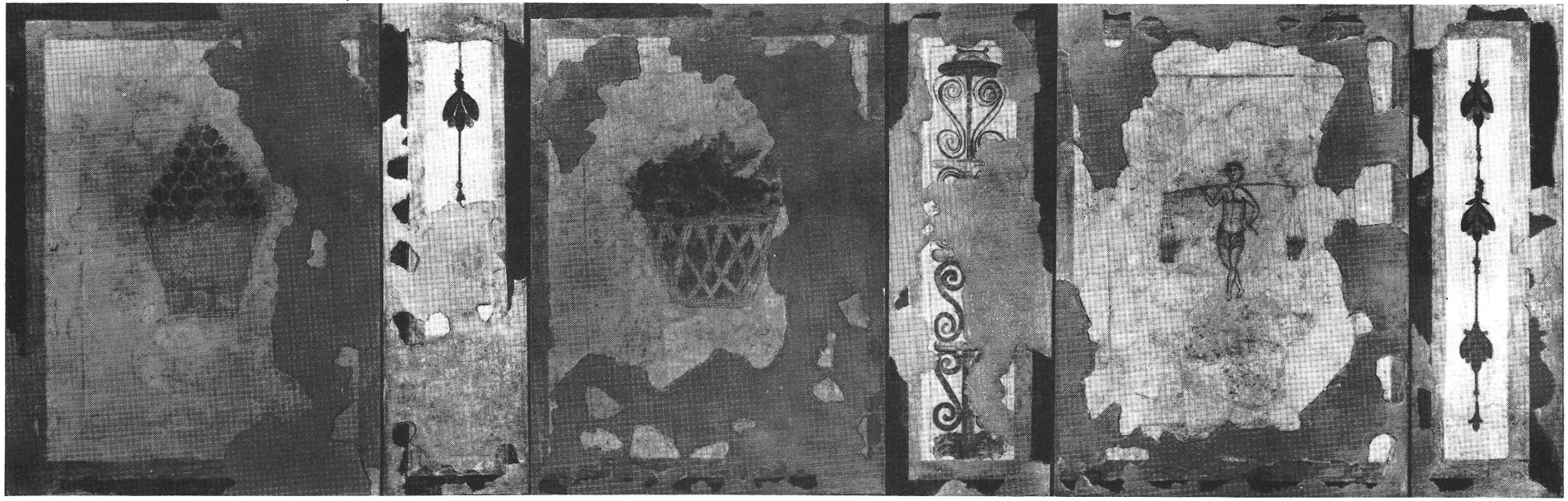

6

SZIRMAI KRISZTINA

ÚJABB FELIRATOS KŐEMLÉKEK AZ AQUINCUMI MÚZEUMBAN

Az elmúlt években az aquincumi kőtár több feliratos kőemlékkel gazdagodott. Ezek közül néhányat ebből az alkalomból közlünk.

1974-ben a Szentendrei út és Záhony utca sarkán üzemelő Házgyár területéről másodlagos felhasználásból két feliratos oltárkövet hoztak be a múzeumba.[1]

1. Oltárkő. Ltsz.: 81.7.20. Anyaga: kemény mészkő. Magassága: 56 cm, átl. szélessége: 20.3 cm, vastagsága: 14.1 cm.

Az oltár abacusát léctaggal, pálcikataggal és egy 7,5 cm magas hasábbal tagolták. Ez utóbbit felül szimpla pikkelysorral és tíz függőleges irányú, lekerekített élű kanellurával díszítették. Különböző szélességű horony és léctagok képezik az átmenetet az oltár törzséhez. A pálcikatag alatt négysoros felirat következik. Az oltártörzs alatt az abacus elemeivel szemben rendszertelenül – változó méretű lécet, hornyot, pálcikatagot faragtak ki. A plinthusra egy sor feliratot vésték.

Az oltár felirata (1–2. kép.)

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Uccinus / cur(ator) mil(itu(m) / s(olvit) vo(tum) / libe(ns) / merito

Az élesen faragott betűk az első és az utolsó sorban olvashatók. A 2,3,4 sor betűi kurzív jelleget mutatnak. Az 1. sor első két betűje 6 cm magas, a harmadik betű 2.3 cm magas. Az első két betű között az interpunctio helyett hederát, a második és harmadik betű között háromszög alakú bevésést használtak. A második sor betűi átlagosan 2 cm magasak. A harmadik sor betűi változó méretűek, átl. magasság: 2.7 cm. A negyedik sorra is ez a rendszertelenség jellemző, magasság átl. 2 cm. A szavak között itt is háromszög alakú interpunctiót használtak. Az ötödik sor a plinthuson átl. 3.5 cm magas betűkből állt.

Az oltárkő állíttatójának neve ismeretlen a közölt névanyagban. A kelta tradíciót őrző Uccinushoz hasonló Uccus, Uccius és ezeknek több változata már előfordult.[2]

Az egynevű állíttató, aki már katonai tisztséggel rendelkezik, ezzel a Iuppiter oltárral a korabeli aquincumi hivatalos kultuszt támogatta.[3]

Feltűnő az oltár abacusának díszítménye. Az egysoros pikkelymotívum és a lekerekített élű, függőleges kanellura-motívum együttes használata ebben az értelmezésben a kőemlékek között – birodalomszerte – példa nélkül áll. E díszítmény más funkcióban viszont feltűnik a katonaság felszereléseinek ábrázolásában.[4] A mellpáncél alsó részét ilyen félkör alakú dísszel alatta a függőleges szíjpáncélok félköríves záródással kanellúra-alakban is készültek. Erre legjobb példának említjük az intercisai kőemléken Aeneas viseletét.[5] A Ny-Carlsberg-i gyűjteményben őrzött görög reliefen, a harcos felszerelésénél is megtaláljuk.[6] A hellén korból származó építészeti emlékek közül is példaként említhetjük a pergamoni Zeus-oltárt, ahol az oszloptörzset díszítették ezzel a motívummal.[7] Még a klasszikus korra datált epidaurosi Tholos oszloptörzsének díszítésére is ezt a motívumot alkalmazták, sőt az archaikus ephesosi Artemis templom oszloptörzseinél is jelentkezett.[8] Érdekes adatként említjük még, hogy a kairói múzeum görög gyűjteményében őrzött naukratisi oszlopfőt faragták ki azonos módon.[9]

A kőfaragás mellett az ívelt kanellúrát a római és a görög fémművességben térkitöltő elemként, a bronzedények díszítésénél általánosan alkalmazták,[10] sőt a lycaoniai harcos pajzsára is ezt a díszítőmotívumot vésték.[11]

Visszatérve az oltárra – az egynevű állíttató egy olyan aquincumi kőfaragó műhelyben rendelhette meg ezt az oltárt, ahol a klasszikus tradíciókat jól ismerték és azokat az egyéni ízlésnek megfelelően is alkalmazták. Ez az egyéni díszű oltár – a klasszikus hagyományokat őrző egyik antoninus-kori helyi kőfaragó műhelyben készült a 2. sz. középső évtizedeiben.[12]

2. Oltárkő: Lh.: L. 1. sz. oltárnál. Ltsz.: 81.7.19. Anyag: fehér mészkő. Magasság: 1.52 cm, szélesség: 62 cm, vastagság: 46 cm.

Az abacus felső részén, a két szélén egy pontdísz körül három kört faragtak. Az abacus közepén egy körívben hatágú, mélyített levelű, középen ponttal ellátott rozettát alkalmaztak, felette kétoldalt két kisméretű, apró szirmú rozettát vésték, a jobb oldali már nagyon sérült. Az átvezető tagozat – a két utolsó léctag kivételével – az abacustól a törzsig teljesen lekopott. Az oltártörzsön a felirat 8 soros. Az átmenetet képező felület a törzstől a plinthusig szintén hiányos, a léctagok és a hornyok váltogatják egymást. A plinthust egy magasabb hasáb képezi.

Az oltár felirata: (3–4. kép.)

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / T(itus) Ael(ius) Rusticus et / Aelia Vera eius / pro salute / T(itii) Aeli(i) Veri fil(ii) / sui /!// ex voto l(ibens) m(erito) / [Fusciano] Sil(ano)II c(on)s(ulibus)

A betűket élesen és szabályosan faragták. Az 1. sor betűi 6 cm magasak. Itt nem használtak interpuncitót. A második sorban a betűk átlagos magassága: 5,5 cm, az utolsó betű kisebb. Ebben a sorban két ízben interpunctio és a Rusticus névnél TI ligatúra szerepel. A harmadik sorban a betűk magassága: 5 cm, a negyedik sorban a betűk az előző mérettel azonosak, a salute szóban a V és a T betűnél alkalmaztak ligatúrát. Az ötödik sorban a betűk mérete változatlan, interpunctio egyszer, a ligatúra két ízben fordul elő. A hatodik sor betűinek mérete azonos az ötödik sorban felhasznált betűtípusok méretével. A hetedik sorban átl. 5 cm magasak a betűk – kis eltérésekkel. Feltűnő a 7 cm magas O betű kiemelése. A nyolcadik sor betűi 4–5 cm magasak.

Ez az oltár a párnás oltárok típusához tartozik.[13] A két szélén a pontozott háromszoros körminta itt a kifaragott párna metszetét ékíti. Térkitöltő elemként szerepel a két kis rozettadísz – általánosan elterjedt díszítőmotívum. Az oltár abacusán középen megjelenő ábra a korongos hatágú rozetta a napkorongot szimbolizálja, mely szintén kedvelt ornamens volt asztrális tartalommal.[14]

Az oltárkövet állító Aelia Vera nevével azonos Aelia Vera feliratot Marcus Aurelius utáni periódusból Camponából ismerjük.[15] A Rusticus cognomen korábban is gyakori Pannóniában, Aurelius Rusticus feliratát Aquincumból a markomann háborúk utáni időszakból ismerjük.[16] Az oltár záróformulájával azonos feliratot a savariai gyűjteményben találunk, sőt a consuli évvel ellátott aquincumi felirattal megegyező epigrafiai emléket is Savariából idézhetünk.[17] Az oltár 188-ban készült.

3. Sírkő. Ltsz. 81. 7. 3. Lh.: III. Szentendrei út (Akác köz és Búvár utca közötti szakasz). Közműárokban egy később bolygatott sírhoz használták fel több darabban.[18] Magassága: 2.21 m, sz.: 73 cm, v.: 7.5 cm. Anyag: fehér mészkő. Több helyen sérült. A sírkő felső részén, jobb oldalon az acroterion kopott. A másik oldalon ez letört. A sírkő oromzatát kettős léctag határolja, a bal oldalon csak egy kis szakasz maradt meg belőle. Az oromzaton belül akanthuslevelek töltik ki a szabad területet, középen egy négyágú rozettadíszt alkalmaztak. A sírkő következő részét oszlopokkal határolt felület képezi. Az oszlopokon belül egy sérült koszorú rövidebb szalaggal (taenia) és a koszorún belül sok szirmú rozetta látható. A felület nagyon töredezett, az oszlopokból csak a legalsó részletek maradtak meg, a koszorú faragását is nagyrészt leverték. A koszorús mező alatt jól kifaragott négy borostyánleveles borostyánindás fríz húzódik. Ez alatt kettős léctaggal keretelt, hosszúkás, téglalap alakú mezőben 8 sor felírat következik (5–6–7 kép)

D(is) M(anibus)/ Ma(r)iae Euphrosi/nae quondam ux/ori P(ublius) Ael(ius) Crispus / marit(us) et Maria Prima / coniugi et patron(a)e carissima(e) fac(iendum) / curaverunt /

A betűk kivitelezése gyakorlatlan kézre utal. Az első sor betűinek mérete: 3 cm, a második sorban a betű magassága nem változott. Az Euphrosina névnél[19] a HR betű szerepel ligatúrában. Interpunctiót egyízben használtak. A harmadik sor betűinek magassága: 3.3 cm. Interpunctió egyszer fordul elő. A negyedik sor betűinek magassága: 3 cm. Interpunctiót három esetben alkalmaztak. Az ötödik sor betűinek átl. magassága: 3.5 cm. Itt interpunctiót kétszer dokumentáltunk, a maritus szónál az A és az R betűt, az ET szó betűit, a Maria névnél az A és az R betűt, a Prima névnél az M és az A betűt alkalmazták ligatúrában. A hatodik sor betűinek magassága: 4.6 cm. Interpunctió egyízben fordul elő. Ebben a sorban az ET szó betűit kapcsolták össze, továbbá a patrone szónál az A, T és az R betűket olvassuk ligatúrában. A hetedik sor betűinek magassága: 3.5 cm, interpunctiót kétszer alkalmaztak. Itt a patrone szónál az N és az E betűt vonták össze. Az utolsó sor betűinek magassága 3 cm, a curaverunt igénél az A betűt a V-vel és az R betűt az U-val és az N betűt a T-vel kapcsolták össze.

Felépítés szempontjából a sírkőhöz az aquincumi, 1. sz. végéről származó M. Fulvius Secundus sírkövét említhetjük,[20] a sírkő acroterionos, akanthusleveles rozettás oromdísze is itáliai befolyást tükröz, az oszlopokkal keretelt mezővel együtt.[21] A növénydíszes fríz alkalmazása még megelőzi a feliratos növényi keretdíszt, használata az 1–2. sz. fordulóján lesz divatos.[22] A növényi ornamentikás fríz beiktatása a léckeretes felirat felett még egy arrabonai és több más lelőhelyű kőemléken is feltűnik, ezek közül kiemeljük a Poetovio–Savaria lelőhellyel említett sírkövet.[23] A borostyáninda tagolása és technikai kidolgozása ezen a kőemléken teljesen megegyezik a tárgyalt sírkő ornamentikájával. Az indadísz technikai kivitelezésének azonos példáját mutatja a 2. sz. 50–60-as éveire keltezett Iul. Iulianus sírkövének töredéke.[24] A koszorús kövek egyik késői darabja M. Herennius Pudens sírköve, melyet az epigrafiai adatok alapján a 2. sz. végére kelteztek.[25]

A sírkő epigrafiai adatait tekintve a görög Euphrosinus cognoment már Marcus Aurelius után Aquincumból és Dalmatiából több feliratról ismerjük.[26] Crispus görög eredetű név,[27] de gyakori latin cognomina. A név Északitáliában és a nyugati provinciákban gyakori, de Iulius Crispus nevével már Aquincumban találkoztunk,[28] egy 2. sz. közepére keltezett sírkövön, a Crispus név tovább él a markomann háborúk után is.[29] A Prima cognomen inkább a korai periódusban terjedt el a pannóniai feliratos emlékanyagban, de később is előfordul.[30]

Összefoglalva a sírkő jellemzőit, a korai elemek tovább élését igazolja (arcoterion, akanthusleveles rozettás oromzat, a felirat feletti növénydíszes fríz). Mindez a koszorú motívummal együtt és az epigrafiai adatok elemzése alapján a sírkő keletkezési idejét a 2. sz. 2. felére helyezzük.

4. Sírkő feliratos része. Ltsz.: 81.7.12. Lelőhely: Árpád fejedelem útja 108-tól É-ra, a későrómai erődfalba beépítették.[31] Anyag: fehér, kemény mészkő. Felül két csaplyuk van. A sírkő magassága: 114 cm, szélessége: 86 cm, átl. vastagsága: 15 cm. Egyszerű léckereten kívül és a léckeretekkel határolt mezőben az alábbi 10 soros felirat olvasható (8–9. kép.), melyből az utolsó négy sor részletei a fehér habarcstól nem láthatóak.

D(is) M(anibus) / Sep[ti]miae Crescent/inae coniugi carissim[a]e / et obsequentissimae / quae vix(it) ann(orum) XL Sit(t) ius / Felix maritus cum / Sittia Ur[s]a fil(i) / Comminia / et Sep(timia) Qu(ad)r(a)ti(a) . . . faciendum [curaverunt]

A betűket elég szabályosan vésték. A legfelső sor betűinek magassága: 6,5 cm. Az első sor betűinek magassága: 6 cm. Két betűt a habarcstól nem látni, a Septimiae névnél az A és az E betűt, a Crescentina névnél az N betűt kapcsolták össze a T betűvel. A második sor betűi 4 cm magasak. A Crescentinae utolsó szótagánál az I és az N betűt és az A ill. E betűt, a coniugi szónál a NIV, a carissimae szónál az A és az R betűt és az I,M,E betűt használták ligatúrában. A coniugi szónál a C betűn belül vésték az O betűt. A harmadik sor betűinek magassága: 4,5 cm. Az ET szó betűin kívül az obsequentissimae szónál a V,E, I,M és az A,E betűket vonták össze.

A negyedik sor betűinek mérete azonos az előző sor betűinek nagyságával. Itt kétszer figyeltük meg az interpunctiók használatát. A qua-nál az U és az A betűt vonták össze. Az ötödik sor betűinek magassága: 5,3 cm. A maritus szónál a MAR betűket vonták össze. A hatodik sor betűinek magassága: 5 cm. Itt másfél betű a habarcstól nem látszik. A következő sorban a betűmagasság: 6 cm. Itt két és fél betű nem látszik a habarcstól. A nyolcadik sor betűinek magassága: 4,5 cm. Itt a fél sor betűi nem látszanak a habarcstól. Az ET szó betűit, ill. A Quadratia névnél a VR betűket kapcsolták össze. Az utolsó sorban a betűmagasság: 3,5 cm. A faciendum szóban ND ligatúra van. A sor második fele a habarcstól nem olvasható. A feltételezett curaverunt igénél esetleg a V és az E betűt vonták össze.

A léckeretes feliratos mezőn kívül a Dis Manibus formula több ízben megtalálható a 2. sz. végi – 3. sz. elejei brigetioi sírköveken,[32] sőt az intercisai práhuzamok is a 3. sz.-ból származnak.[33] Az aquincumi gyűjteményből a Hunka dombi, ötalakos sírkövet említhetjük meg, melyet Caracalla korára datáltak.[34]

A Crescentina cognomen nagyon gyakori Észak-Itáliában,[35] a Sittius névre Carnuntumból, Intercisából a 3. sz.-ból vannak adataink, sőt az aquincumi, Thevestéből származó család 3. sz.-i sírkövén is előfordul.[36] Valószínűleg a Sittius név női változata a Sittia, amely eddig ismeretlen az epigrafiai anyagban. Az Ursa névre a korai időkben is vannak adatok, de Marcus Aurelius uralkodása után Carnuntumban, Savariában már feltűnik.[37] A Comminia név Savariából jelentkezett eddig egy 2. sz. végi – 3. sz. elejei feliraton.[38] Dáciából és Noricumból is vannak adataink Cominiára, Mócsy A. szerint italikusok vagy délgalliaiak lehettek.[39]

A Quadratia név csak Dalmatiában fordul elő.[40] A név férfi megfelelőjére utalva, a Quadratusra – mely Itáliában, a kelta provinciákban és Afrikában nagyon gyakori.[41] Aquincumból Septimius Quadratius feliratát ismerjük.[42]

A felirat keretelése, a sírkő kezdőbetűinek elhelyezése, továbbá a sok ligatúra és a névanyag elemzése alapján a sírkő töredéket a 3. sz. elejére keltezzük.

Még megemlítjük, hogy a most közölt négy felirat közül epigrafiai és szobrászati értékeken kívül a 3. és a 4. számú nagyon érdekes adatot szolgáltat arra vonatkozólag is, hogy a rómaiaknál az uxor fogalma mennyire egyértelművé vált, törvényes feleséget jelent, viszont a coniux szó jelentése pedig bővült.[43]

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae
Alföldy 1963	*Alföldy G.:* Aquincum vallási életének története. BpR 20 (1963) 49–51.
AntTan	Antik Tanulmányok
ArchÉrt	Archaeológiai Értesítő
ArchHung	Archeologica Hungarica
Barkóczi 1951	*Barkóczi L.:* Brigetio. DissPann. II. 22. Bp. 1951.
Barkóczi 1964	*L. Barkóczi:* The population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian. ActaArchHung. 16 (1964) 257–356.
BpR	Budapest Régiségei
Castiglione 1961	*Castiglione L.:* Görög művészet. Bp. 1961.
CIL	Corpus Inscriptiorum Latinarum
Comm.Hum.Litt	Commentationes Humanorum Litterarum
Czeglédi 1961	*Czeglédi I.:* Coniux és uxor. AntTan. 8 (1961) 96–99.
Erdélyi 1929	*Erdélyi G.:* A pannoniai síremlékek ornamentikája. Eger. 1929.
Erdélyi 1954	*Erdélyi G.:* Kőemlékek in Intercisa I. ArchHung 33 (1954)
Erdélyi 1974	*Erdélyi G.:* A pannoniai szobrászat és kőfaragás Magyarországon. Bp. 1974.
Gabler 1969	*Gabler D.:* Scarbantia és környékének római kőplasztikai emlékei. Arrabona II (1969) 22.
Hampel 1909	*Hampel J.:* A pannoniai oltárok alakja és díszítése. ArchÉrt 29 (1909) 43.
Hoffiler–Saria 1970	*V. Hoffiler–B. Saria:* Antike Inschriften in Jugoslavien. Zagreb. 1970.
Kuzsinszky 1904	*Kuzsinszky B.:* Római feliratok az Aquincumi Múzeumban. BpR 8 (1904) 164.
Mócsy 1959	*A. Mócsy:* Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannkriegen. Bp. 1959.
Nagy 1963	*Nagy T.:* rec. AntTan. 10 (1963) 297.
Nagy 1971	*Nagy T.:* Kőfaragás és szobrászat Aquincumban. BpR 22 (1971) 132.
RégFüz	Régészeti Füzetek
Reinach 1912	*S. Reinach:* Repertoire de Reliefs Grecs et Romains. II. köt. Paris. 1912.
RIU	Die römische Inschriften Ungarns.

Szabó 1963 — *Szabó M.:* Néhány nyelvészeti szempont a pannoniai kelta személynévanyag vizsgálatában. AntTan. 10 (1963) 220–234.

Szabó 1964 — *Szabó M.:* A pannoniai kelta személynévanyag vizsgálata. ArchÉrt 91 (1964) 165–174.

Jegyzet

1. *Szirmai* RégFüz 1:28 (1975) 48.
2. Uccus = *Mócsy* 1959, 194., Uccius: *A. Hölder:* Altceltischer Sprachschatz. III. köt. Leipzig. 1907. 12–13. h., a kelta nevekkel kapcsolatban pedig lásd még: *Szabó* 1963, 220–234., *Szabó* 1964, 165–174.
3. *Alföldy* 1963, 49–51.
4. A loricáról bővebben: *L. Lindenschmit:* Tracht und Bewaffnung des röm. Heeres während d. Kaiserzeit. Braunschweig. 1882. 6–7., *H. Russel Robinson:* The armour of imperial Rom. London. 1975. 145–174, közelebbről a lorica squamatáról: 153–159.
5. *Erdélyi* 1954, LXII. Taf. 3. kép., 183. kat. szám., a mitológiai reliefekre általában *Erdélyi* 1974, 131–152.
6. *Reinach* 1912, 185/3. kép.
7. *Castiglione* 1961, 221. kép.
8. *Castiglione* 133. kép., 24. kép.
9. Itt köszönjük meg Gáspár Dórának az alábbi adatot: *M. C. C. Edgar:* Catalogue general des antiquites egyptiennes du Musee du Caire. Vol. XIII. Leipzig. 1903. 67. XXXI. T. 27597. sz.
10. *S. Reinach:* Repertoire de Reliefs Grecs et Romains. I. köt. Paris, 1909. 161., *E. Swoboda:* Carnuntum, seine Geschichte und seine Denkmäler. Graz–Köln. 1964. X. T/2. k.
11. *Reinach* 1912, 105/1. kép.
12. *Nagy* 1971, 132.
13. *Hampel* 1909, 43.
14. *Nagy L.:* Asztrális szimbólumok a pannóniai kőemlékeken. Pécs. 1935. 1/1., 4. kép., *Hoffiler–Saria* 1970, 270. 583.
15. CIL III 3403, *Barkóczi* 1964, 327, 347. 106/10.
16. *Mócsy* 1959, 188., *Barkóczi* 1964, 232. 105/240.
17. *L. Balla–T. P. Buocz–Z. Kádár–A. Mócsy–T. Szentléleky:* Die römischen Steindenkmäler von Savaria. Bp. 1971. Kat. sz: 30=Bild 24, 1. kép=1. Kat., *L. Barkóczi–A. Mócsy:* RIU I. (1972) 34. 22. szám.
18. *Szirmai* RégFüz 1:32 (1979) 39.
19. Itt mondunk hálás köszönetet *Németh Margit* olvasatáért.
20. *Nagy* 1971, 108, 110.
21. *Erdélyi* 1929, 4, 6., *Nagy T.* 1971, 114.
22. *Erdélyi* 1929, 40, 7.
23. *Gabler* 1969, 22. 13. kép. – I. század vége, a század közepéről 29. 21. kép. és *Hoffiler–Saria* 1970, 447. sz= 197–198, a többi emlékre a növénydíszes frízzel 19. sz= 10–11., 47. sz= 24., 53–54. sz= 27., 58. sz= 29, 487–8. sz= 222.
24. *Nagy* 1971, 122.
25. *Nagy* 1963, 297.
26. *Kuzsinszky* 1904, 64. – az oltár alsó részén kurzív felirattal *Barkóczi* 1964. 347. 105, 264–311. és CIL III 1713, 8944.
27. *W. Pape:* Wörterbuch d. Griechischen Eigennamen. Braunschweig. 1842. 216., *I. Kajanto:* The latin Cognomina. Comm. Hum. Litt. 36 (1965) 223.
28. *Mócsy* 1959, 158/2, 176/12, 29/1, 90/41 és 186/22 = CIL III 10550
29. *Barkóczi* 1964, 310. 91/17, 105/169., 144/87.
30. *Mócsy* 1959, 185. 111/5, 20, 124/3, 131/2., *Barkóczi* 1964, 321.
31. *Szirmai* RégFüz 1:29 (1976) 26–27.
32. *Barkóczi* 1951, L, VI/3, VII/1, VIII/1, 2, IX/3, XI/2.
33. *Erdélyi* 1954, 192–193. 39/1–2. kép, 40/1–3. kép.
34. *Nagy* 1971, 125. 36. kép.
35. *Barkóczi* 1964, 309–310. 178/77=354.
36. CIL III 11267= Carnuntum, ez korábbi. CIL III 10515 = Intercisa: III. századi., *Barkóczi* 1964, 326. 58/7, 78/26.
37. *Mócsy* 1959, 194. 151/2, *Barkóczi* 1964, 326. 58/7, 78/26.
38. Lásd 16. j-t. 89=135 kat. sz. = 110.
39. CIL III 14263
40. *G. Alföldy:* Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia. Heidelberg. 1969. 278.
41. *Barkóczi* 1964, 331.
42. *Barkóczi* 1964, 321., 105/28.
43. *Czeglédy* 1961, 96–98. – Itt mondok hálás köszönetet *Soproni Sándor* lektorom szíves észrevételeiért, tanácsaiért. A felvételeket *Molnár Ilona* és a rajzokat *Arnóti Zsuzsanna* készítette.

KRISZTINA SZIRMAI

NEUERE INSCHRIFTEN IM MUSEUM VON AQUINCUM

Im Jahr 1974 wurden vom gelände der Bauelementenfabrik an der Ecke Szentendrei út und Záhony utca aus sekundärer Verwendung zwei Altarsteine mit Inschrift ins Museum gebracht.

1. Altarstein. Inv. Nr: 81.7.20. Material: harter Kalkstein. Höhe: 56 cm, durchschn. Breite: 20,3 cm, Dicke: 14,1 cm.

Inschrift des Altars: (Abb. 1–2.)

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) /Uccinus/cur(ator) mil(it)u(m)/ s(olvit) vo(tum) libe(ns)/merito.

Zeit: Hergestellt in den mittleren Jahrzehnten des 2. Jh.

2. Altarstein. Fundort: wie oben. Inv. Nr.: 81.7.19. Material: weisser Kalkstein, Höhe: 152 cm, Breite: 62 cm, Dicke: 46 cm.

Inschrift des Altars: (Bild 3–4.)

I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / T(itus) Ael(ius) Rusticus et/Aelia Vera eius/pro salute/T(itii) Aeli(i) Veri fil(ii)sui/!/ ex voto l(ibens) m(erito)/ [Fusciano] Sil(ano) II c(on)s(ulibus)

Zeit: 188.

3. Grabstein. Inv.-Nr. 81.7.3. Fundort: Budapest III., Szentendrei út (Abschnitt zwischen Akácköz und Búvár utca). Zum Bau des Kanalisationsgrasen wurden vier Teile eines zerstörten Grabes verwendet. Material: weisser Kalkstein. Höhe: 221 cm, Breite: 73 cm, Dicke: 7 cm.

Inschrift des Grabsteines: (Bild 5–6–7.)

D(is) M(anibus) / Ma(r)iae Euprhrois/nae quondam ux/ori P(ublius) Ael (ius)Cri(sp)us / marit(us) et Maria Prima/coniugi et patro/n(a)e carissima(e) fac(idendum) / curaverunt /

Zeit: 2. Hälfte des 2. Jh.

4. Inschriftenteil eines Grabsteins. Inv. Nr: 81.7.12. Fundort: nördlich vom Gebäude Árpád fejedelem útja 108, in die spätrömische Festungsmauer eingebaut. Materiel: weisser, harter Kalkstein. Höhe: 114 cm, Breite: 86 cm, durchschn. Dicke: 15 cm.

Inschrift des Grabsteins: (Bild 8–9.)

D(is) M(anibus) / Sep[ti]miae Crescent/inae coniugi carissim[a]e / et obsequentissimae/ quae vix(it) ann(orum) XL Sit(t)ius /Felix maritus cum / Sittia Ur[s]a fil(i) /Comminia et Sep(timia) Qu(ad)r(a)-ti(a) . . ./ faciendum [curaverunt]

Zeit: Anfang des 3. Jh.

Abbildungen

Abb. 1 Altar des Uccinus.
Abb. 2 Altar des Uccinus.
Abb. 3 Altar des Titus Aelius Rusticus und seiner Gattin Aelia Vera.
Abb. 4 Altar des Titus Aelius Rusticus und seiner Gattin Aelia Vera.
Abb. 5 Grabstein der Maria Euphrosina.
Abb. 6 Teilansicht vom Grabstein der Maria Euphrosina.
Abb. 7 Grabstein der Maria Euphrosina.
Abb. 8 Grabstein der Septimia Crescentina.
Abb. 9 Grabstein der Septimia Crescentina.

Képjegyzék

1. kép. Uccinus oltára.
2. kép. Uccinus oltára.
3. kép. Titus Aelius Rusticus és felesége Aelia Vera oltára.
4. kép. Titus Aelius Rusticus és felesége Aelia Vera oltára.
5. kép. Maria Euphrosina sírköve.
6. kép. Részlet Maria Euphrosina sírkövéről.
7. kép. Maria Euphrosina sírköve.
8. kép. Septimia Crescentina sírköve.
9. kép. Septimia Crescentina sírköve.

I O M
VCCINVS
CVRMILV
S VO LIBE
MERITO

1

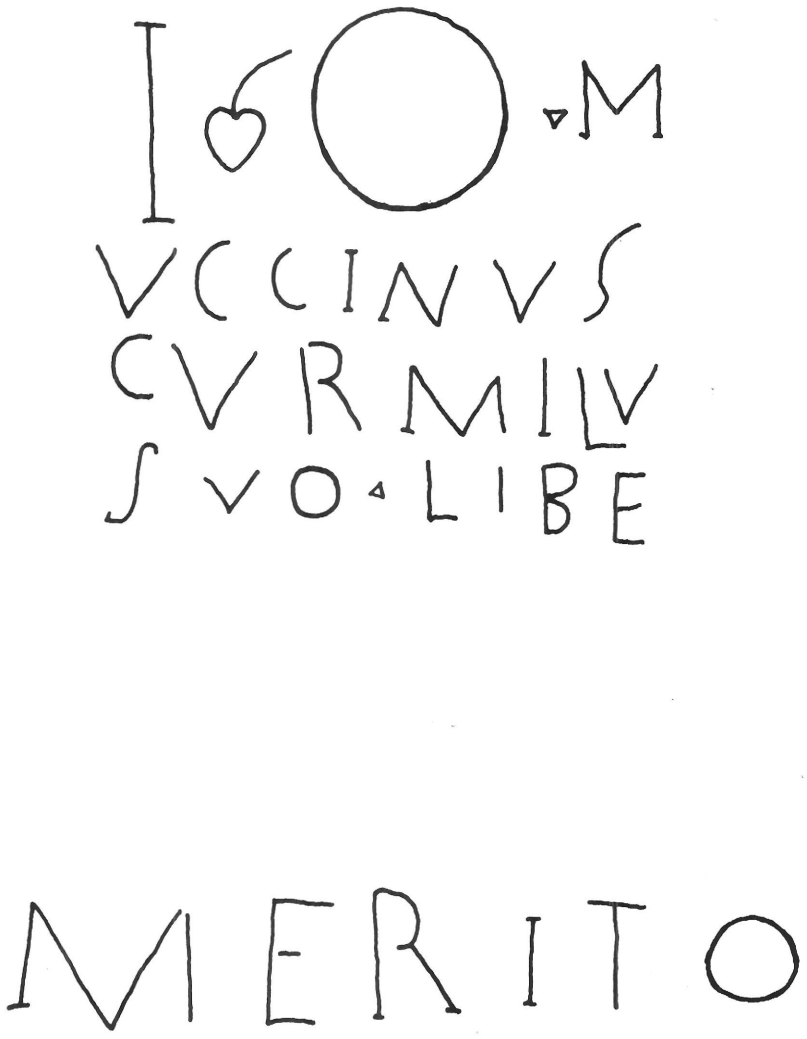
I O M
VCCINVS
CVRMILV
S VO LIBE
MERITO

2

3

I O M
T·AEL·RVSTICVS ET
AEL AVERA EIVS
P RO SALVTE
TAEL· VERI FLI
SVI
EX VOTO LM
SILICOS

4

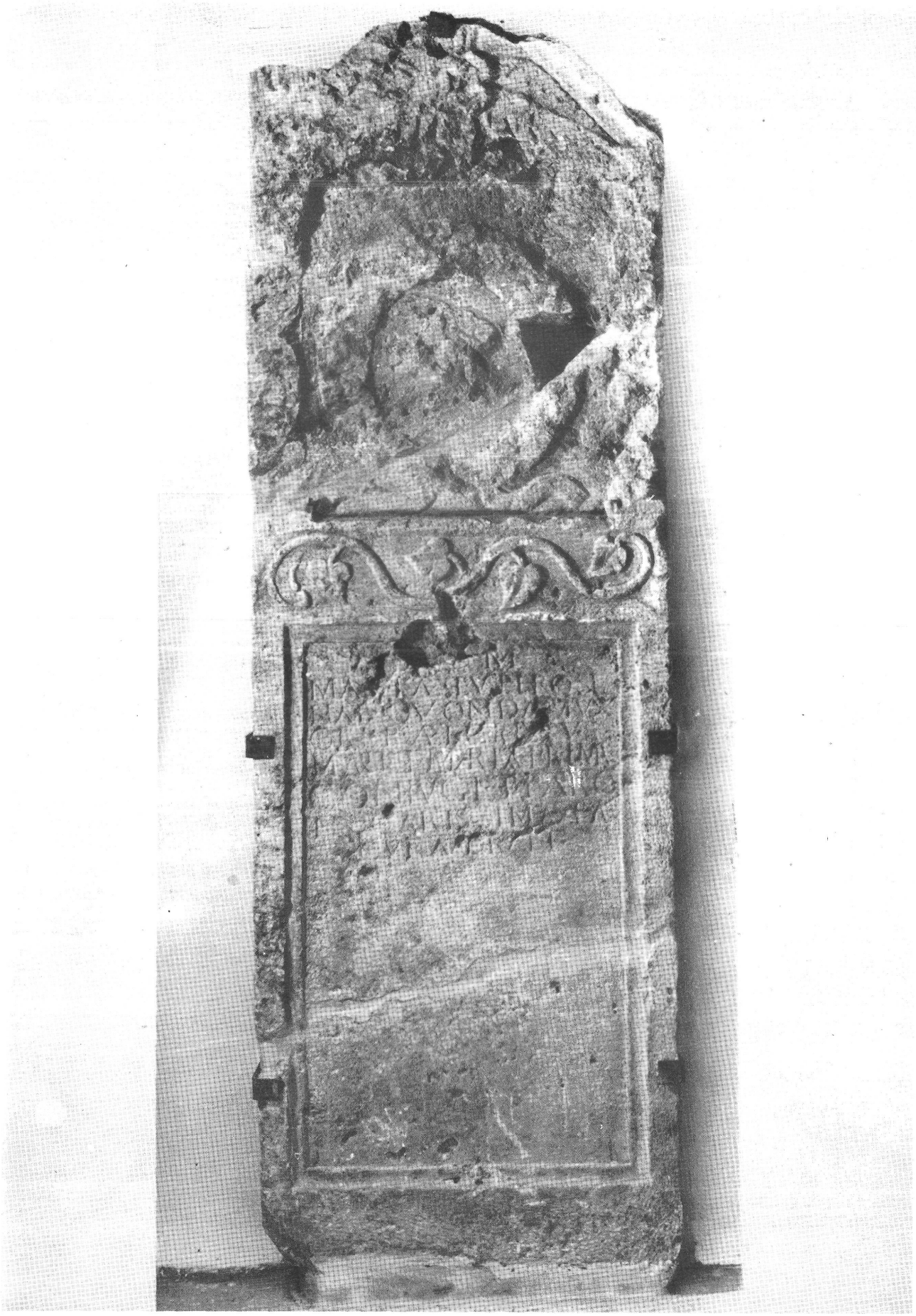

5

6

D M
MARIÆ EVPHROSI
NAE QVONDAM VX
ORI P ÆLCRISPVS
MARITVS MARIA PRIMA
CONIVGI ET PARO
NE CARISSIMA FAC
CVRAVERVNT

7

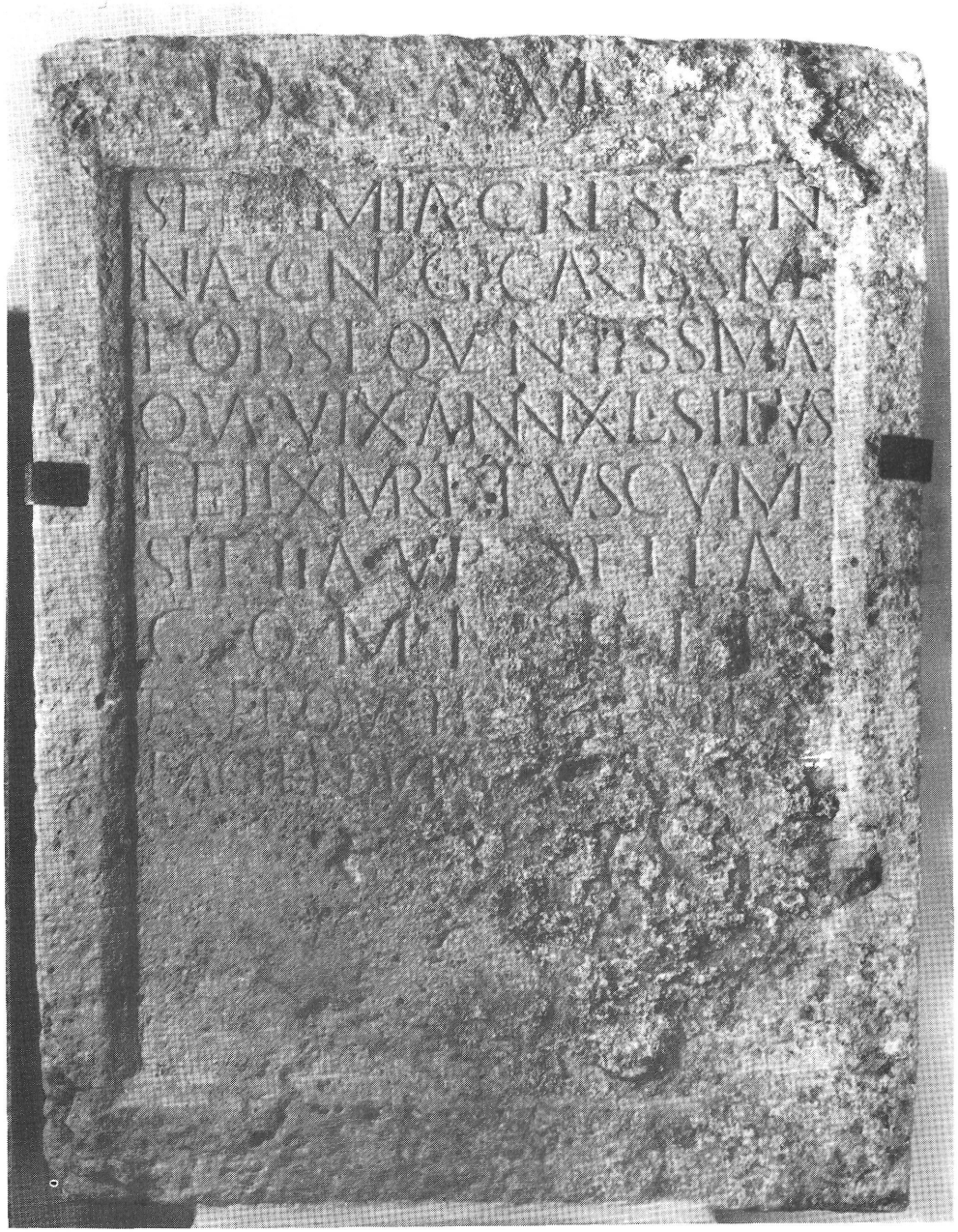

8

D M

SEIT MIAE CRESCEN
NAE CON GICARISSIME
E OBSEQVENTISSIMAE
QVAE VIX ANNX L SITIVS
FELIX MARITVS CVM
SIT TIA VRSAFILA
COMMINIA
ESEP QVRTI
FACIENDVM CVRAVERVNT

9

PETŐ MÁRIA

KÉT AQUINCUMI FELIRATOS KŐEMLÉK

1. Feliratos sírkőtöredék (1–2. kép)

Lelőhely: Aquincum-Polgárváros, „F" utca, mai Sujtás u. vonala.

Ltsz.: 81.7.4.

Méretei:

H. 84 cm, eredeti hossza kb. 200–220 cm lehetett.

Sz.: 82 cm

V.: 20 cm

1975-ben a budai III. sz. víz-főnyomócső Sujtás u.-i szakaszának elhelyezése során leletmentést végeztünk az utca egész vonalában.[1] Az É–D-i irányú árok, mely az aquincumi rommező kerítésének K-i határán húzódott, átvágta a már ismert K–Ny-i irányú „F" utcát, ennek lapos borítóköveinek tisztogatása közben bukkantunk rá leletünkre. Ugyanis a kő eredeti helyzetéből kimozdult, s ezáltal láthatóvá vált alsó oldalán levő felirata. Az eredetileg koracsászárkori sírkövet másodlagosan útburkoló kőnek használták fel.

A kő második és utolsó, ötödik sora sérült, jobb oldalának mintegy kétharmad része hiányzik.

Az ansalunatas keretben levő felirat olvasata a következő:

C[aius)IVL(ius)C(ai)F(ilius)FAB[ia(tribu . . . . .]
STIP(endiorum) XL C(aius)I(ulius)[C(ai)F(ilius) . . .]
F(aciendum) C(uraverunt)HS Ɛ N(ummorum) E [PA]
TRONI PIIS [(simi . . . . . A]
REAM ET S[epulchrum . . . . .]

A felirat első sorában levő 16–20 betűhelynyi részre kiegészítésül javasoljuk:

cognomen (4–5 betű), OVI VIX(it)ANN(os) és két, vagy három betűhelyre az elhunyt éveinek számát, mely legalább 60 év, de inkább efölött lehetett. A második sorban a szolgálati évek (40) jelölése után a megmaradt betűnyomok alapján az elhúnyt fia, ugyancsak C ai us I ulius C ai F ilius + cognomen, ezután egy nomen, feltehetőleg IVL ius következett, majd a LIB ertus megjelölés.

Harmadik sorban az 50 000 sestertius nummos után egy E betű következik, a sor hiányzó részének kiegészítése teljesen bizonytalan, utolsó két betűhelyre a PA betűket javasoljuk. A negyedik sor végére pedig egy A betűt. Az ötödik sor hiányzó részének kiegészítése is bizonytalan.

A síremlék állítására az elhunyt fia és libertusa igen nagy összeget áldozott, következésképpen az apa tehetős ember lehetett. Szolgálati éveinek nagy száma is erre mutat, valószínűleg magas rangú katonatiszt volt. A kőemlék névanyaga észak-itáliai származású családra utal[2], és az 1. sz. végére keltezhető. Anyaga ruskiczai (Dacia) márvány.[3]

2. Feliratos sírkőtöredék (3–4. kép)

Lelőhely: Kaszás-dűlő. 3. sz. római épület

Ltsz.: 81.7.30.

Méretei:

H.: 78 cm

Sz.: 49 cm

V.: 8 cm

A Kaszás-dűlői feltárások során a déli városfalhoz közvetlenül csatlakozó 3. sz. épületben került elő, másodlagos helyzetben, befalazva.

Felirata kettős léckeretben helyezkedik el, olvasata a feltételezhető kiegészítések alapján a következő:

[D(iis)M(anibus) T(]ITO FLAVIO
[. . . . . et] MARCELLINO
[vivis Titu]S FLAVIVS CON
[stans fratr]IS PERCANDIDI
[simis et Do]M(itius) ROMVLV[s]
[f(aciendum) c(uraverunt)]

A töredék ötödik sor után még egy, vagy két sor szöveg képzelhető el, Domitius Romulus közelebbi megnevezése és alatta a faciendum curaverunt formulának kellett állnia.

A kövön levő névanyag és betűtípusok alapján a 2. sz. elejére keltezzük az emléket. A Marcellinus név északitáliai eredetre utal,[4] polgári személyek nevei szerepelnek rajta. A sírkőtöredék budai fehér mészkőből való.

Rövidítés

Mócsy 1959 — *A. Mócsy:* Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp. 1959.

Jegyzet

1. A leletmentésről a BpR előző, 24. kötetében már beszámoltunk.
2. *Mócsy* 1959. 148
3. Dr. Kriván Pál anyagmeghatározásáért köszönetet mondunk.
4. *Mócsy* 1959. 170; 252.
5. A feliratok értelmezésénél nyújtott segítségért dr. Soproni Sándornak mondunk köszönetet.

MÁRIA PETŐ

ZWEI INSCHRIFTENSTEINE AUS AQUINCUM

Wir berichten über zwei neuerdings ans Tageslicht beförderte Steindenkmäler aus den Neubeschaffungen des Museums:

1. Beschriftetes Grabsteinbruchstück, Fundort: Budapest III. Sujtás utca (Rettungsgrabung).
   (Provisorisches Zuwachsinventar Nr. R. 915)
   Grabinschrift des Caius Iulius Fabianus, der vierzig Jahre als Soldat diente. Gefunden in sekundärer Verwendung als Pflasterdeckstein. Dem Namen nach können wir auf eine norditalienische Herkunft folgern, vermutlich aus der frühen Kaiserzeit (Mitte des 1. Jahrhunderts u. Z.).
   Material: Ruskica-Marmor (Dazien).
2. Beschriftetes Grabsteinbruchstück, Fundort: Budapest III. Kaszás-dűlő (Grabung)
   (Provisorisches Zuwachsinventar Nr. R 916.)
   Das Steindenkmal kam in sekundärer Lage, in die Mauer eines Gebäudes aus dem 3. Jahrhundert eingebettet zum Vorschein. Der Grabstein wurde dem Titus Flavius Marcellinus errichtet, sein Name weist auf eine norditalienische Herkunft hin. Vermutlich geriet er aus dem Friedhof der nahegelegenen Bürgerstadt am Aranyárokhegy in das Gebäude nächst der Stadtmauer im Kaszás-dűlő.
   Alter: Anfang des 2. Jahrhunderts u.Z.
   Material: Budaer Kalkstein.

Abbildungen

Abb. 1 Steindenkmal aus der Sujtás-utca (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 2 Skizze des Steindenkmals aus der Sujtás-utca (Zeichnung: Csaba Horváth).
Abb. 3 Grabsteinbruchstückes aus der Kaszás-dűlő (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 4 Skizze vom Grabsteinbruchstückes aus der Kaszás-dűlő (Zeichnung: Csaba Horváth).

Képjegyzék

1. kép. A Sujtás utcai kőemlék (Molnár Ilona felvétele).
2. kép. A Sujtás utcai kőemlék (Horváth Csaba munkája).
3. kép. A Kaszás-dűlői sírkőtöredék (Molnár Ilona felvétele).
4. kép. A Kaszás-dűlői sírkőtöredék (Horváth Csaba munkája).

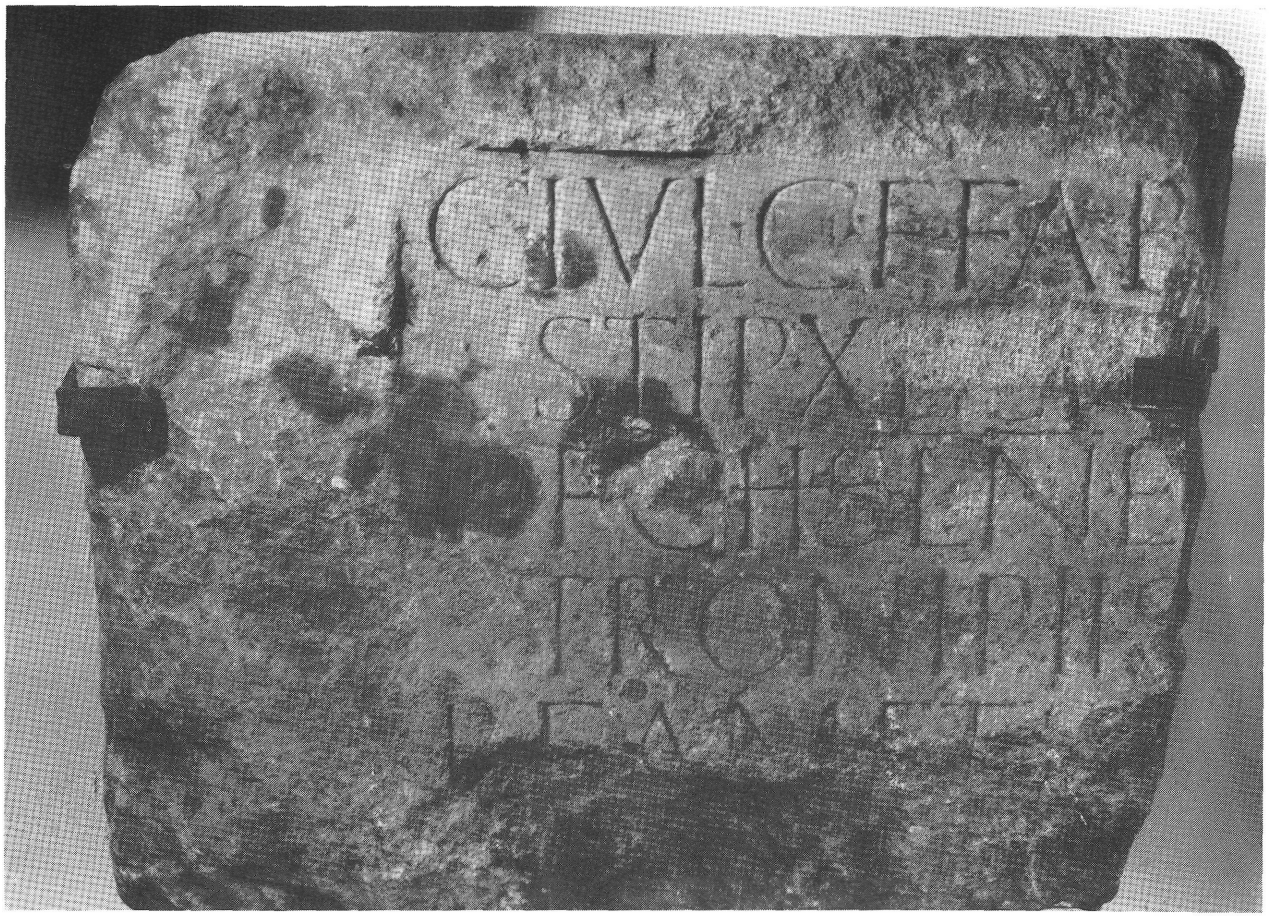

2

1

ITO FLAVIO
MARCELLINO
FLAVIVSCON
ISPERCANDID

4

3

ITO FLAVIO
MARCELLINO
FLAVIVSCON
ISPERCANDID

PETŐ MÁRIA

RÓMAI FÉRFI SZOBOR A BUDAPEST II. KER. DARU U. 2/B-BŐL

1981. február 25-én bejelentés érkezett múzeumunkba, hogy fej nélküli „szentet" ábrázoló férfiszobrot találtak építkezés közben a II. Daru u. 2/b. sz. ház előtt (1. kép)

A szobor 80 cm mély vízaknából került elő, helyszínre érkezésünk előtt már markológéppel kiemelték, emiatt a tárgy felülete erős sérüléseket szenvedett. A ruhás, embernagyságú szobor – melynek kora első látásra is biztosan rómainak állapítható meg – torzó, feje, valamint mindkét lába hiányzott, de a letört bal láb a talapzattal együtt a leletmentés során előkerült. (2–3. kép)

A vízaknában semmiféle régészeti leletet nem találtunk, sőt a telken épülő lakóház tulajdonosának, Popper Antalnak[1] elmondása alapján jutott tudomásunkra, hogy az alapozási munkálatok során sem került elő semmiféle muzeális tárgy.

A körszobor gyarapodási napló száma: R. 766. Méretei: m.: 160 cm, a hiányzó fejjel együtt 175–180 cm magas lehetett. Szélessége: 58 cm, a talapzat vastagsága 17 cm (4. kép).

Mellkasi részén erős sérülések, markológéppel történt rongálás nyomai láthatók. Jobb alsó karja is hiányos. Bal lába a talapzattal és a hozzá támaszkodó irattekercsköteggel újkori törés következménye, míg a többi hiány a történeti korokban keletkezett. Anyaga ruskiczai (Dacia) márvány[2], mely anyag felhasználása nem egyedülálló tartományunk, sőt Aquincum régészeti emlékei között, kőtárunk anyagában is előfordul. A ruskiczai márvány a carrarainál ugyan gyengébb minőségű, de nagyon tetszetős, szobrászati alkotások készítésére alkalmas anyagfajta.

Az ábrázolt alak viselete a magas rangú katonatisztek ruházata, hosszú ujjú, rövid tunica, rajta díszpáncél, derekán kettős öv, nagy négyszögű csattal[3], bal kezében összesodrott irattekercset tart, a sírkövekről jól ismert és gyakori ujjtartással. Ezen a karján a tunica aljáig érő sagumot tartja. Lábán sarut visel, megmaradt bal lábával egybefaragva pedig vastag, átkötött irattekercs-köteg látható.

A szoborhoz Pannoniában pontos analógiát nem találtunk. A tartomány emlékanyagában, ellentétben a gazdag reliefanyaggal, meglehetősen kevés a világi témájú kőszobrászati alkotás. Az aquincumi kőszobrászatról készült legutóbbi összefoglalás[4], a római kőfaragásról szóló posthumus összeállítás[5], és az aquincumi márványokat feldolgozó tanulmányok[6] anyagában, mint azt már említettük, pontos analógia nem lelhető fel.

Témában és lelőhelyben legközelebbi darab az Aquincumból származó tógás férfiszobor[7], szintén fej nélküli, a bal lábánál irattekercs-köteggel. Ez méretben kisebb, magassága 100 cm, kőanyagában más és főleg a kidolgozás művészi kvalitásában is sokkal alacsonyabb szinten áll, mint a Daru utcai lelet. A Szemlőhegyről származó 3. sz.-i női szobor[8], inkább csak a hely közelsége miatt érdemel említést. Témában és kidolgozásban rokon darabunkkal az intercisai katonaszobor[9], de ennek anyaga mészkő és szintén gyengébb kvalitású készítmény.

A szobor keltezéséhez stíluskritikai, viselettörténeti, anyagvizsgálati és a lelőhely környékén már korábban előkerült tárgyak analógiás vizsgálatának komplex eredményeit használtuk fel. Ez összetevők alapján is csak meglehetősen nagy korszakhatárok közé tudjuk keltezni e leletet. A kidolgozás művészi színvonala pannoniai viszonylatban a provinciális római élet virágzásának korát jelöli meg számunkra, tehát a 2. sz. legvége–3. sz. eleje jöhet számításba. Az ábrázolt alak katonai díszruhája, mely előkelő ember viselete, főtiszt, helytartó, esetleg császár ábrázolására utal. Pontosan személyhez kötni, töredékes volta miatt, sajnos nem áll módunkban.[10] Ezt a katonai díszruhát látjuk a Traianus[11] és a Marcus Aurelius oszlop[12] jelenetein, mégpedig magát a császárt ábrázolták ilyen öltözékben. A szobor bal lábánál levő vaskos irattekercs-köteg miatt azonban a császár személye kevéssé jöhet számításba, inkább a helytartó megjelenítésére gondolunk.

Az anyagvizsgálati eredmények (daciai márvány) alapján a műtárgy keltezési határai Dacia provincia megszervezése (i.sz. 107.) és feladása (i.sz. 271) közti igen tág időhatárokat teszik lehetővé.

A környék római kori leletei közül a hozzá legközelebb eső, Daru u. 7. sz. alatti emlékeket tartjuk a legfontosabbnak. Itt került elő 1938-ban a Lupus fecit akrostichonban írt verses, travertinből való szarkofág, a pannoniai költészeti emlékek egyik legszebb példánya.[13] Ez a lelet és a hozzátartozó épületmaradványok a 3. sz. 20-as éveire keltezhetők és a jómódú szír etnikumhoz, illetve lakónegyedükhöz tartoznak. A szoborlelet teljesen magányos volta a Daru u. 2/b-ben még azt a lehetőséget is felveti, hogy a szemközti 7. sz. telekről hurcolták el, valamilyen főrangú ember sírkápolnájából, talán még a római kor vége felé. Stílusát ítélve azonban ezeknél az épületmaradványoknál valamivel fiatalabbnak érezzük, leginkább a 2–3. sz. fordulójára keltezhetőnek tartjuk.

A tágabb környék római leletei – a Szépvölgyi úti gazdag villa, Septimius Iulianus és Aelius Hilarus 238-ban készített oltára[14], szintén a 3. sz.-i keltezés lehetőségét engedik meg. Wellner István a lelőhelytől ÉK-i irányban a Lajos utca és a Sajka utca sarkán levő telken a Limes út egy szakaszát tárta fel. Ugyancsak a közelben, a Szépvölgyi út és a Lajos utca sarkán került felszínre egy feliratos szarkofág és egy majdnem teljesen ép oszlop.[15] Ezek a leletek a Szépvölgyi úti helytartói villa területéhez tartozhattak és kivétel nélkül a 3. sz.-ra keltezhetők. A budai hegyvidéken feltárt magányos, gazdag temetkezések már a későrómai korszak emlékei[16], ezeknél szobrunkat, mindenesetre korábbinak tartjuk.

A szobor készítési helye, illetve a műhely kérdésében jelen tudásunk szerint nem foglalhatunk állást. A szobor készítéséhez szükséges háromszoros nagyságú márványtömb szállítása a Dunán nehezen képzelhető el, bár nem kizárt. A Tomiban előkerült márványszobor leletegyüttes anyagának tanulmányozása sem hozott eredményt, ezeknek más az anyaguk, más a témájuk, de kőfaragó technikában mutatnak hasonlóságot, már amennyire ez a publikációból kivehető.[17] A daciai márványszobrok alaposabb tanulmányozását a közeljövőben készülünk elvégezni.

Minden érvet és ellenérvet egybevetve azonban azt sem tartjuk kizártnak, hogy leletünk a helyi kőfaragóművészet alkotása lehetne.

Rövidítések

AntTan	Antik Tanulmányok
BpR	Budapest Régiségei
BpTört	Budapest Története
DissPann	Dissertationes Pannonicae

Erdélyi 1974 — *Erdélyi G.:* A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Bp. 1974.

Nagy 1942 — *Nagy L.:* Temetők és temetkezés. BpTört II. (1942) 471.

Jegyzet

1. Popper Antal szíves leletbejelentését ezúttal is köszönjük.
2. Az anyagvizsgálatért dr. Kriván Pál geológus, egy. docenst illeti a köszönet.
3. *Th. Hope.:* Costumes of the Greeks and Romans. New York 1962. 251.; 293.
4. *Nagy, T.:* Kőfaragás és szobrászat Aquincumban. BpR. 22 (1977) 103–156.
5. *Erdényi, G.:* A római kőfaragás és kőszobrászat Magyarországon. Bp. 1974.
6. *Szirmai, K.:* Egy óbudai márvány szobortöredék a Nemzeti Múzeumban. AntTan 12/2 (1975) 271–275.
7. *Erdélyi,* 1974. 139. kép
8. *Erdélyi,* 1974. 141. kép
9. *Erdélyi,* 1974. 102. Intercisa 228
10. A kézirat leadása után merült fel egy olyan lehetőség, miszerint az aquincumi Polgárváros A utcája É-i fele mellett előkerült császárfej (Claudius Gothicus, vagy Gallienus, illetve II. Constantius – a szobortöredékkel foglalkozó kutatók eltérő véleménye szerint) hozzátartozna torzónkhoz. A két lelőhely egymástól való igen nagy távolsága, valamint az eltérő stílusjegyek alapján ezt a feltételezést nem tudjuk elfogadni. A két kőemlék anyagvizsgálata, szobrász-szakértővel való konzultálás után e kérdésre a továbbiakban még visszatérünk.
11. *C. Cichorius:* Traians–Säule. Berlin 1896–1900. Tafeln LIV. 135
12. *E. Petersen–A. Domaszewsky:* Die Marcus-Säule. München 1896. Taf. 33. XXVI.
13. *Nagy* 1942
14. *Nagy* 1941. 601
15. *Wellner I.:* Leletmentések az aquincumi canabae déli szélénél. BpR 22 (1971) 411–417.
16. *Nagy L.:* Aquincumi múmiatemetkezések. DissPann I. 4. Bp. 1935.
17. *V. Canarache–A. Ariescu–V. Barbu–A. Radulescu:* Tezaurul turi de la Tomis. Bucuresti 1963.

MÁRIA PETŐ

RÖMISCHE MÄNNERSTATUE (Fundort: Budapest II. Bez. Daru utca 2/b.)

Anhand einer Fundanzeige kam im Jahre 1981 auf obigem Fundort die unvollständige Marmorstatue eines bekleideten Mannes zum Vorschein. Die Statue (160 cm hoch, 58 cm breit) ist beschädigt, der Kopf und das rechte Bein fehlen, der rechte Arm ist verstümmelt – das sind wahrscheinlich noch Reste einer im Altertum erfolgten Beschädigung –, das linke Bein brach samt dem Sockel und dem Schriftrollenbündel gelegentlich der Aushebung mit der Greifermaschine ab. Gleichzeitig wurde auch ein Teil des Brustkorbes stark aufgeschrammt. Unser Fund ist eine Rundskulptur, die einen vornehmen Mann in militärischer Galauniform darstellt. Eine Analogie aus Pannonien ist nicht bekannt. Aus der Umgebung des Fundortes waren schon früher archäologisch-künstlerische Denkmäler bekannt, auf dem Grund Daru utca 7 wurde ein reichverzierter Bau einer Begräbnisstätte und

der berühmte Sarkophag mit Akroterion "Lupus fecit" ans Tageslicht befördert. Auch vom nahen Szemlőhegy und dem Szépvölgyi út stammen mehrere wertvolle spätrömische Funde. Die Statue stellt eine uns nicht bekannte Person des Hochadels, eventuell einen Statthalter oder einen Kaiser dar, sie stammt vom Ende des 2. bis Anfang des 3. Jahrhunderts. Die verhältnismäßig frühe Datierung motiviert die qualitativ gute Ausarbeitung der Skulptur.

Neben der Statue wurden keine archäologischen Beigaben gefunden, sie lag in sekundärer Positur, und wurde vermutlich von einem nahegelegenen grösseren Bauwerk aus der Römerzeit oder einer Begräbnisstätte hergeschleppt, vielleicht schon im Laufe der spätrömischen Zeit.

Abbildungen

Abb. 1 Fundort der Skulptur (Vermessung und Zeichnung: Pál Héjjas).
Abb. 2 Die Skulptur (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 3 Die Skulptur.
Abb. 4 Skizze der Skulptur (Zeichnung: Csaba Horváth und Ildikó Ágoston).

Képjegyzék

1. kép. A szobor lelőhelye (Héjjas Pál felmérése és rajza).
2. kép. A szobor fényképe (Molnár Ilona felvétele).
3. kép. A szobor fényképe (Molnár Ilona felvétele).
4. kép. A szobor rajza (Horváth Csaba és Ágoston Ildikó rajza).

● A LELET HELYE

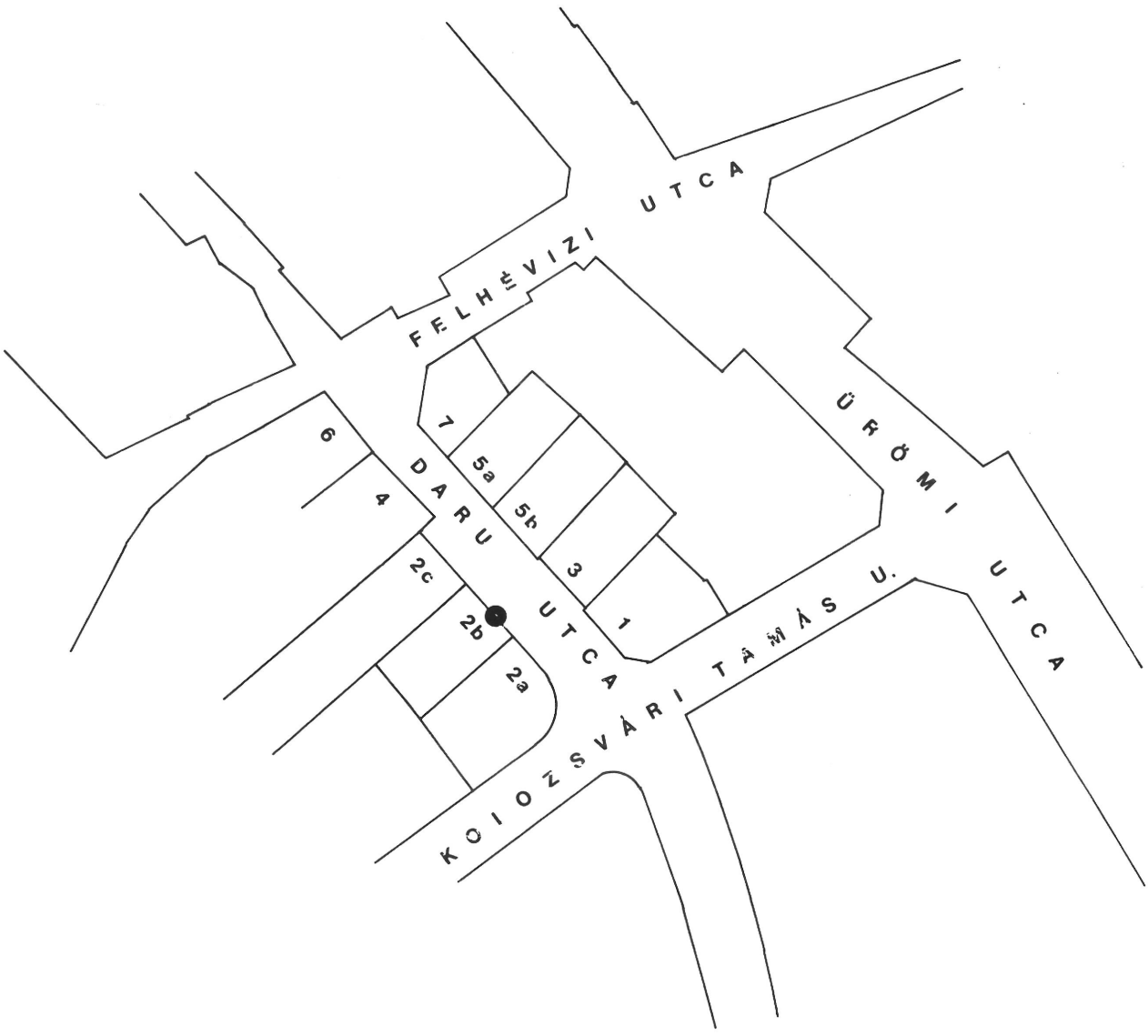

M = 1:1000

1

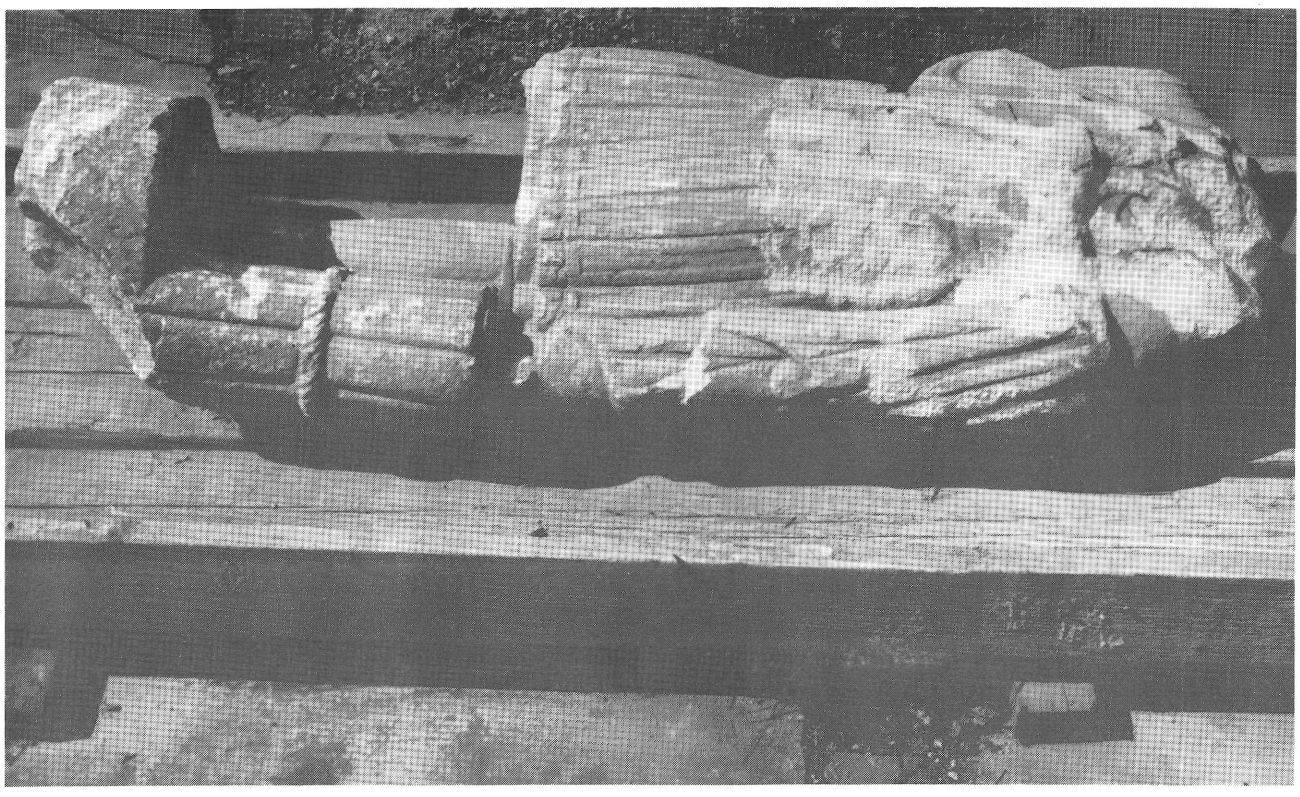

2

3

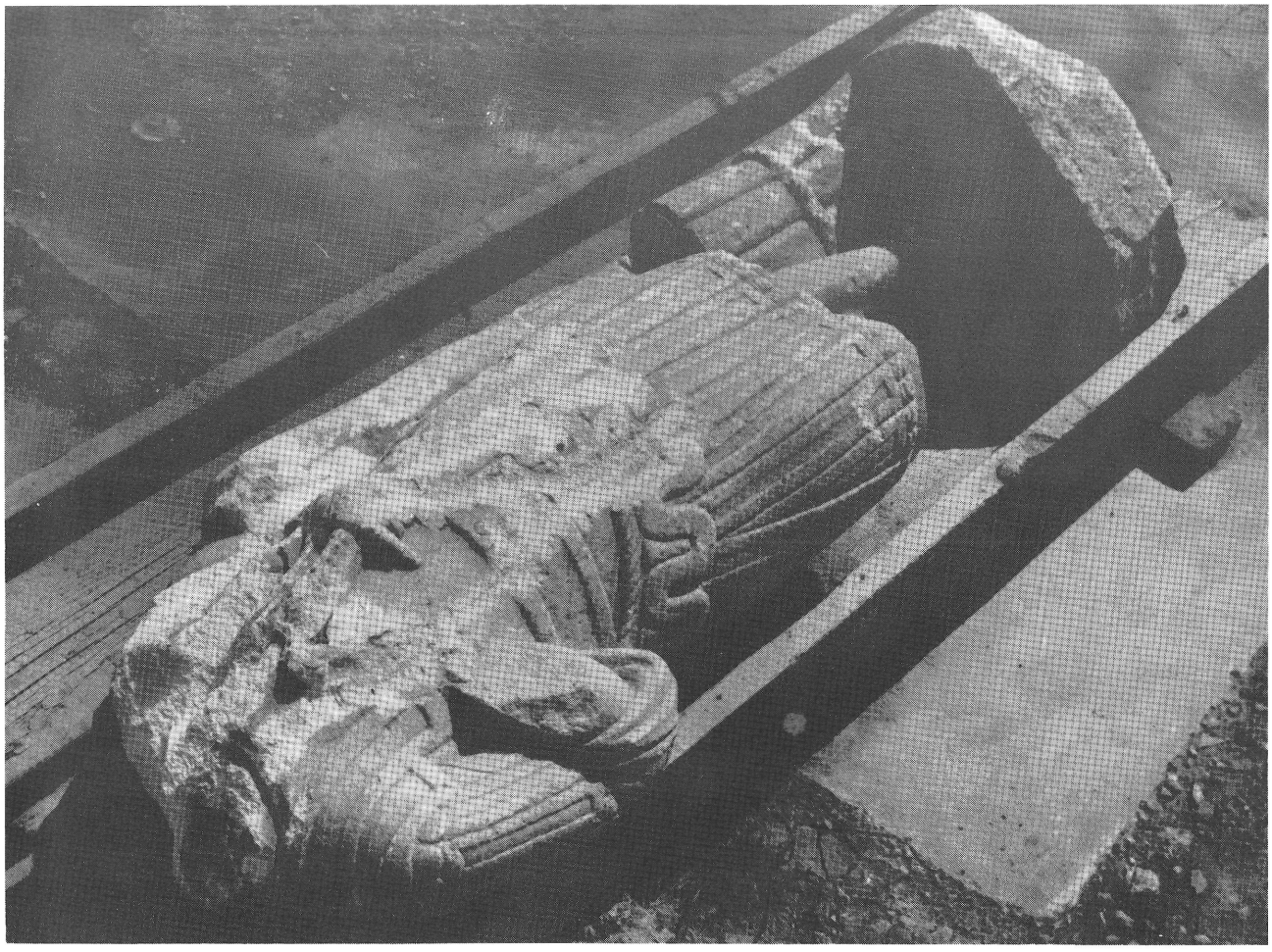

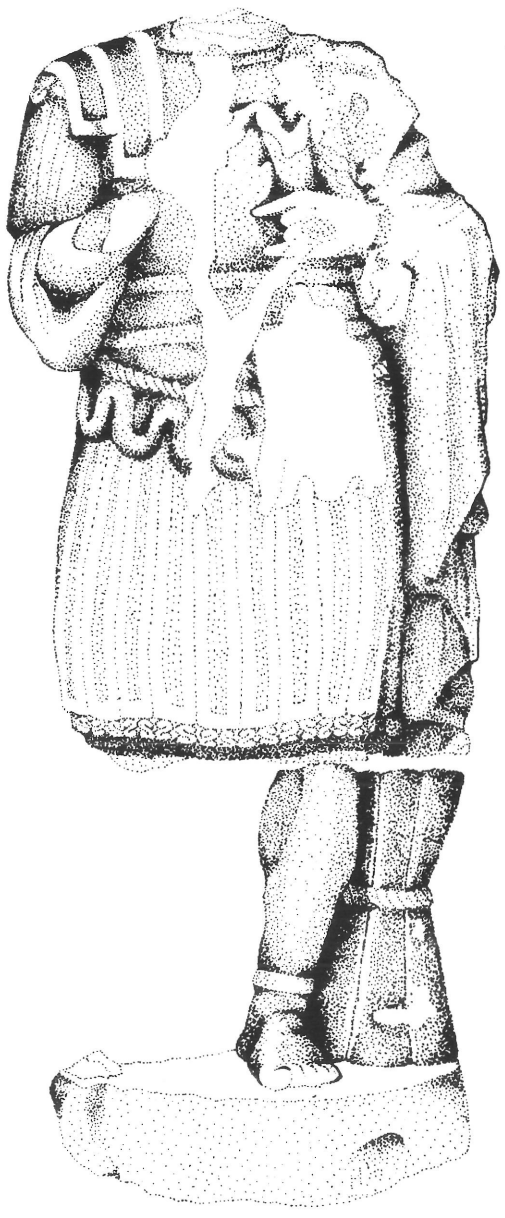

4

PETŐ MÁRIA

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK A KASZÁS-DŰLŐ TERÜLETÉN

Budapest Főváros Tanácsa V. B. 136/1977. sz. határozata alapján a III. ker. Kaszás-dűlői lakótelep tervezése és kivitelezése előtt régészeti kutatást végeztünk 1977-től folyamatosan a Bogdáni út–Huszti utca–Kazal utca–Dósai László utca által határolt területen.

Az aquincumi polgár- és katonaváros közé eső, vizenyős területen elszórt településre, utakra, temetőkre számítottunk. A terület közepe táján tárta fel Kaba Melinda a Benedek Elek utcai római temetőt; D-i része pedig topográfiailag már a katonavároshoz csatlakozik. A dűlőben egykor É–D-i irányban folyt keresztül az Aranyhegyi patak, D-i részét pedig sok kanyarulattal szelte át a Rádl árok. Állandó településre nem alkalmas ez a hely, ezzel magyarázható, hogy a rómaiak előtti időkből semmiféle régészeti emléket nem találtunk, a provincia feladása után is lakatlan, újkori beépítése fiatal.[1] (18. sz. eleje) Szántónak-kaszálónak való hasznosítását a régi térképanyag (1–4. kép), valamint a mai utcanevek (Búza u., Szérűskert u., Kazal u. stb.) mutatják. Sikerült azonosítanunk a dűlő legrégebbi épületét (Búza u. 49.) (5. kép), mely átalakítva e tanulmány írásakor még állt, egykor a patak mentén elhelyezett malom működött benne.

Az 1938-as óbudai árvíz óriási pusztításokat végzett Budapest e területén is, a házak zömükben elpusztultak[2], az újabb elemi csapás kivédésére épített Filatori gáthoz innen termelték ki a földet, úgyszintén a HÉV pálya építéséhez is. Ezeket a kubikos gödröket a feltárások során nem egy helyen magunk is megtaláltuk.

A Kaszás-dűlőben előttünk régészeti kutatás nem folyt, kivéve a legészakibb területet, ahol Aquincum-Polgárváros déli fala volt a feltárás határa, de az ettől D-re eső részekkel senki nem foglalkozott. Helyi lakosok elbeszélése szerint ezen a vidéken a szántás során igen gyakran kerültek elő római érmék, melyek nyilván a műgyűjtők tulajdonába kerültek, mert az aquincumi gyűjteményben nem szerepelnek.

1977 őszétől kezdve 1980-ig bezárólag, összesen 4 szezonban dolgoztunk a területen, 9 hónapon keresztül, munkagéppel és igen változó létszámú fizikai segéderővel. A kutatásról készített alaptérképünkön (6. kép) láthatók azok a helyek, ahol régészeti feltárásokat végeztünk. Minthogy a terület szanálása az ásatások megkezdésekor még nem kezdődött el, ez a körülmény nagy mértékben meghatározta kutatási lehetőségeinket és módszereinket. Elsősorban a beépítetlen telkeken, illetve a házak udvarán tudtunk dolgozni, minden esetben ügyelve arra, hogy az ott lakók nyugalmát ne háborítsuk. Vizsgálódásainkba belevontuk a társtudományok képviselőit, így dr. Kriván Pál és dr. Szentirmai István geológust,[3] valamint a Budapesti Történeti Múzeum újkori gyűjteményének térképanyagával foglalkozó kollégákat, dr. Létay Miklóst és dr. Gál Évát.[4]

A Kaszás-dűlő hosszan elnyúló, az egykori patakmederre épülő területét szondázó jellegű nagy árkokkal kutattuk át. Először a Dósai László u. 74. sz. telken húztunk egy É–D-i irányú, 2 m széles árkot (6. kép), majd ezt kibővítettük a Szérűskert u. 73. sz. telekre is (7. kép). A felszíntől az érintetlen talajig feltártuk a szelvényt. A metszetfalban több helyen 80–90 cm széles beásásokat találtunk, sorban elhelyezve. Ezek közül kettőben rosszul égetett csontok voltak, de régészeti melléklet semmi. Feltételezhetőnek tartottuk, hogy a korarómai hamvasztásos temető legszélső, D-i sírjai lehettek. Ezek a beásások a felszín alatt 60 cm-re kerültek elő, alapjuk az érintetlen talajig ért. Minthogy árkunk a HÉV vonalához igen közel helyezkedett el, kubikus gödrök is lehettek ezek, ha nem is mindegyik, gondolunk itt a két, csontanyagot is tartalmazó gödörre. Az árok geológiai értékelését Kriván Pál és munkatársai végezték el.

A Dósai L. u.-ban levő É–D-i árok ÉNy-i sarkában a felszín alatt 50 cm-re római réteget találtunk, kevert, törmelékes anyaggal, közte egy Drag. 37-es formájú terra nigra töredéket, Resatus-féle motívumokkal díszítve.

A következő kutatóárkunk a Szérűskert u. 46/c-ben volt, az Aranyhegyi patak túlsó partján, illetve egykori árterében. A K–Ny-i árok aljából 160 cm mélységből kerültek elő pfaffenhofeni terra sigillata töredékek és egy rongált állapotú, 3. sz.-i ezüst érem. A munkát a Búza u. 45-ben folytattuk, itt csak újkori hulladék került felszínre, régészeti réteg, vagy lelet nem volt. Amíg a terepen dolgoztunk folyamatosan figyelemmel kísértük a Huszti utca vonalában húzott É–D-i irányú nagy közmű árkot, de régészeti leletnek itt sem találtuk nyomát.

A terület középső szakaszának felkutatását Ny felé folytattuk, újabb szelvényeinket a Kaszás u. 55-ben jelöltük ki, itt Severus Alexander nagybronza került elő, 80 cm mélységből. Minthogy semmi más egyebet nem találtunk, szórvány leletnek kell tekinteni. Közben újabb kutatási területeket keresve a Szérűskert u. 46/a-ban jártunk, ahol másodlagos felhasználásban egy faragott római kori kőmedencét találtunk és egy ugyancsak mészkőből való vízelvezető csatornát. A tulajdonosok elmondása alapján tudtam meg, hogy ezek az emlékek a közelben kerültek elő, ami egyébként is természetes, hiszen súlyos köveket igen ritkán hurcolnak el távolabb eső helyekre.

A Boglya u. 27-ben a markológéppel kiásott É–D-i és K–Ny-i árokban semmiféle régészeti lelet nem volt.

Miután ilyen módon a terület középső részét átvizsgáltuk, a továbbiakban az északi, Aquincum Polgárvárostól D-re eső rész és a Filatori gát környékének kutatása lett feladatunk. A Kazal u. É-i részén, a szántóföldön jelöltünk ki hosszú, É–D-i irányú árkokat, sűrűn egymás mellé, így valósággal átpásztáztuk ezt a területet. Több helyen találtunk a Dósai L. u.–Szérűskert u.-i árkokhoz hasonlóan gödröket, bennük kalcinált embercsontokat. Mellettük meglehetősen szórványosan tipikus római kori

kerámia, üveg és kisbronz érem került elő. Itt egyszerre négy nagy árokban dolgoztunk, melynek északi határa az akkor még funkcionáló K–Ny-i irányú földút volt. A dűlő D-i részén a Búza u. 3-ban és a Huszti u. 5. sz. telek előtt jelöltük ki következő árkainkat, de ezeken a helyeken a tulajdonos megakadályozta a munkát.

A Huszti utcai „szeméttelepen" viszont újabb 4 árkot nyitottunk, de a mellékelt fotón is látható viszonyok és az időjárás miatt – ekkor már november 17-et írtunk – a csúszós, újkori törmelékben és sártengerben csupán azt tudtuk dokumentálni, hogy római leletek előfordulnak, sőt egy kövezett út maradványa is (8. kép), melynek még az irányát sem állt módunkban meghatározni a már vázolt nehézségek miatt. Ellenben, igen jó datáló értékkel bíró bepecsételt kerámiatöredék került innen elő. (Ltsz. 78.22.18.)

A Kazal utca É-i részén, a már betöltött patakmeder mentén római kőépület maradványa került elő, de az időjárás nehézségei miatt csak a legszükségesebb hitelesítését végeztük el, feltárását a további években folytattuk.

A Filatori gát, Zab u. – Köles u.-i szakaszán É–D-i és KNy-i irányú árkokat húztunk. A két árok találkozásánál embercsontok (9. kép), majd egy ÉNy–DK-i tájolású késő-római sír került elő, 1,5 m mélységben, mellette egy téglasír feküdt (10. kép). A sírok a raktárréti temető néven már ismert késő-római temető szélső sírjai, feltárásukat Zsidi Paula folytatta az elmúlt években. A síroktól Ny-ra még egy É–D-i árkot húztunk, melyben K–Ny-i irányú, kövezett római út maradványait figyeltük meg. Az útburkolatból egy másodlagosan felhasznált korarómai sírkőtöredék is előkerült. Közben az időjárás igen hidegre fordult, a vastag hótakaró is megnehezítette munkánkat, ezért a feltárást a következő években folytattuk.

Minthogy a terület római kori beépítettségéről már elég világos képet kaptunk, ezután a Kazal u. 7. sz. ház mellett levő római kori épület teljes feltárását terveztük elvégezni (11–12. kép). Az épület kőfalazású, agyagba ágyazott mészkövek, halszálkás technikával rakva. Főfalaink irányítása megfelel az általános aquincumi irányításnak, mely végső soron a helyi uralkodó széljárást követi, azaz ÉK–DNy.

Az épület több helyiségből állt (13–17. kép), falai között tipikus 2. sz. végi–3. sz. eleji leletanyagot találtunk. Pusztulási réteg sehol sem volt, az épület fekvése – az Aranyhegyi patak partja mentén közvetlenül – számunkra igen érdekes gondolatokat vet fel. Elhelyezésének ilyen jellege talán egykori funkciójára utal, úti állomás lehetett egykor.

Az É-i területen végig húztunk egy 2 m széles K–Ny-i árkot, ennek közepe táján útkövezés maradványai és második világháborús leletek kerültek elő. Az úttest tisztázását, É-i kiterjedését vizsgáltuk a továbbiakban. Ez a kövezés a mai dűlőút vonalát követi (18. kép). Ebből K-i irányban egy leágazás nyílik, mely elvezet az általunk 2. sz. római épületnek nevezett együtteshez. A kövezés nagyon rossz állapotban van, szabálytalanul lerakott mészkövek, melyek egy, néhol két sorban maradtak meg. Nyilvánvalóan úttest alapozás, a felsőbb szinteket viszont elvitte a mezőgazdasági művelés.

1979-ben befejeztük az 1. sz. patakparti római kori épület feltárását, majd a munkát északabbra folytattuk, egészen az egykori városfalig.

Aquincum városfalának megépítését az eddigi kutatás egységesen Hadrianus császár korára keltezi,[5] de lehetséges, hogy Zsidi Paula 1980-ban végzett kutatásai módosítják eddigi ismereteinket.

A leletanyag zömében tipikus, a 2. sz. végére–3. sz. elejére jellemző darabokból áll. A városfal előtti település ebben a korszakban a Szentendrei út túlsó oldalán is megtalálható[6], Nagy Tibor 1946-os ásatása során a D-i városfalon kívül római kori vendégfogadó maradványait tárta ott fel.[7]

Az általunk feltárt falmaradványok (2. sz. épület) úttesthez kapcsolódó magazinsor-szerű beépítettséget mutatnak. Az épületek rendeltetése csak feltételesen adható meg, 4X5 m-es helyiségei talán raktár, üzlethelyiség, vagy itt is szálláshely céljaira szolgálhattak. Mindenesetre a mai peremvárosokhoz hasonló rendeltetésű, szegényes teleprész volt. (19–23. kép)

A városfalhoz közelebb eső épületcsoport kutatásánál (3. sz. épület), (24. kép) igyekeztünk megtalálni azt az egykori utat, melynek a felszínen ma is látható bástyamaradványhoz kellett vezetnie, vagy valahol megtörve a város Ny-i kapuját kellett elérnie. Egy szakaszon találtunk is erősen kopott, hézagos kövezést, mely esetleg ennek maradványa. Természetesen azonban az sincs kizárva, hogy újkori volt, ami ugyancsak lehet eredeti nyomvonalában római eredetű, miként arra tartományunkban számtalan analógia mutat.

A 2. sz. római kori épület több helyiségét teljes egészében feltártuk, ezekben a tipikus 3. sz. eleji házikerámia anyagot találtuk meg. Az épület egyik 4X5 m-es helyiségében (6. kép) kőlapokból összeállított, K–Ny-i tájolású, bolygatott késő-római sírt tártunk fel, mellette pedig két, melléklet nélküli emberi váz volt eltemetve. A csontvázak környékéről került elő néhány késő-avarkorinak meghatározott[8] durva edénytöredék, melyek esetleg keltezhetik a melléklet nélküli sírokat. Egyébként is nehéz volt a sírok és a környékén levő leletanyag kapcsolatát megállapítani, mivel a feltárás során a talajvíz olyan magas volt, hogy térdig vízben dolgoztunk az ásatáson.

A 2. sz. épülettől K-re, a friss szántásban téglalap alakú, habarcsos foltokat láttunk, melyre két kutatóárkot nyitottunk, de itt épületmaradványt a felszíni nyomok ellenére sem találtunk. Ezeken kívül még a HÉV vonala mellett levő földút bal oldalán két kutatóárkot ástunk, teljesen negatív eredménnyel, s ez adta meg a beépítettség K-i határát. Előzetes értesüléseink szerint az általunk feltárt területen a LAKÓTERV ún. átriumos házak építését tervezi, köztük a római kori épületmaradványok műemléki bemutatásával.

A Kaszás-dűlőben végzett feltárásaink során előkerült fontosabb leletek leírását az alábbiakban adjuk:

éremanyagban Severus Alexander 3 db bronz érme[9] (Ltsz. 78.22.153–156.) a Kazal u. 7. sz. helyen, Septimius Severus töredékes as-a a Kaszás u. 55-ből, valamint egy 3. sz.-i bronz érem a Szérűskert u. 46/c-ből érdemel említést.

Házikerámiából a legkorábbra keltezhető töredék a Huszti utcai közművek mellett talált pannoniai szürke, pecsételt kerámia töredéke (Ltsz. 78.22.18.), tál peremrésze fogaskarcolással, alatta a Resatus-körre jellemző leveldísszel (8. és 25. kép). Szürke fazéktöredék, hombáredény darabjai, festett házikerámia igen nagy tömegben került elő, elsősorban a dűlő É-i részén (26–27–28. kép) Terra sigillataban[10] westerndorfi, rheinzaberni és pfaffenhofeni töredékek vannak a legnagyobb számban, a bélyegesek között előfordul egy Cobnertus töredék (Ltsz.: 80.4.20.) (25. kép) és egy Victorinus (Ltsz.: 80.7.110.) (30. kép) és egy valószínűleg Certus feliratú (Ltsz.: 80.7.130)

Egy darab bélyeges téglatöredék került elő (Ltsz.: 80.7.175), LEG II AD felirattal.

A vastárgyak között van egy patkó (Ltsz.: 78.22.104), de ennek kora bizonytalan, s a római kori patkó meglétéről a kutatásban egyelőre még nincs is elfogadott és bizonyított vélemény.[11]

Említést érdemel néhány vas véső, egy lándzsacsúcs (31. kép) bronz díszek töredékei, egy kősúly (Ltsz.: 79.10.55) (32. kép), töredékes üvegkakas (Ltsz.: 79.10. 57.) 33. kép), valamint egy töredékes, másodlagos helyzetben előkerült feliratos kőemlék, melyet e kötetben külön bemutatunk. A patakmederben húzott néhány, szondázó jellegű árkunkban csak újkori tárgyak maradványai kerültek elő.

Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az épületek és a leletek egyaránt az aquincumi Polgárváros virágkorával hozhatók kapcsolatba, az ásatás legfontosabb jelentőségének a fentebb bemutatott topográfiai eredményeket tartjuk.[12]

Jegyzet

1. *Seenger E.:* Adatok Óbuda XIX. sz.-i helytörténetéhez. TBM 1966. 273–287.
2. *Endrei W.:* Az óbudai selyemfilatórium. MTA Műszaki tud. Oszt. közl. XXII. 1–3. 1958. 233–265.
3. Dr. Kriván Pál és Dr. Szentirmai István geológus kutatási eredményeiről adott összefoglaló értékelés a Budapesti Történeti Múzeum Adattárában található.
4. Dr. Gál Évának és Dr. Létay Miklósnak ezúton köszönöm meg szíves segítségét.
5. *Nagy, L.:* BpTört II. Bp. 1941, 367.
6. Nagy Tibor 1946-os ásatásának dokumentációja a BTM Adattárában található, az anyag részletes publikációja nem készült el.
7. *Szilágyi J.:* Aquincum. Bp. 1956. 84.
8. Dr. Nagy Margit anyagmeghatározását ezúton is köszönöm.
9. A feltárások során előkerült éremanyagot B. Sey Katalin határozta meg.
10. Meghatározásukért dr. Gábler Dénesnek ezúton is köszönetet mondok.
11. *Müller R.:* A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése a késő-avarkortól a törökkor végéig és a középkor agrotechnikai fejlődése. Kandidátusi értekezés. Bp. 1977. uo. korábbi irodalom is.
12. A leletanyag részletes feldolgozását külön tanulmányban tervezzük.

MÁRIA PETŐ

ARCHÄOLOGISCHE FORSCHUNGEN AUF DEM GEBIET DER KASZÁS-DŰLŐ

In den Jahren 1977 bis 1980 führten wir in dem Kaszás-dűlő genannten Stadteil des III. Bezirkes von Budapest vorläufige archäologische Erschliessungen durch, teils zwecks Datenlieferung für das Unternehmen Lakóterv, teils um topographische Angaben über die Vorstadt der Zivilstadt Aquincum zu erhalten.

Im Laufe der auf einem sehr ausgedehnten Gebiet durchgeführten Forschungen sondierenden Charakters gelangten wir im Endergebnis zu dem Resultat, dass wir die Grenzen des bekannten Gebietes vor der westlich von der Vorortlinie HÉV gelegenen südlichen Stadtmauer bestimmen konnten, wo wir zwei römische Bauten sowie die Überreste einer von N nach S und einer von O nach W führenden Fahrstrasse freilegten. Wie von vornherein angenommen, erstreckte sich die römische Siedlung nicht weiter südlich von der Linie Kazal utca, die davon entferntern geborgenen römischen Funde können als Anschwemmung des einstigen Aranyhegyi-Baches aufgefasst werden. Im Laufe der in der Umgebung des Filatori-Dammes angestellten Forschungen hingegen vermochten wir den Rand der bereits bekannten Raktár-réter Friedhofes zus lokalisieren.

Das Alter der Bauten vor der s§dlichen Stadtmauer datieren vom Ende des 2. und Beginn des 3. Jh., um ihr Verhältnis zur Stadtmauer bestimmer zu können sind weitere Forschungen notwendig.

Die Funktion der Gebäude ist ungewiss, aufgrund ihrer Einteilung und der Abmessungen (4 × 5 m) kann man auch an Lagerräume denken. In den Räumen der römischen Gebäude fanden wir ein spätrömisches Grab, aufgewühlte Skelette ohne Beigaben und einige Tonbruchstücke aus der späten Awarenzeit.

Im Laufe unsere Erschliessungen arbeiteten wir im Einvernehmen mit den Hilfswissenschaften und waren bestrebt, den zum Abbruch bestimmten Siedlungsteil für die neuzeitliche Forschung wenigstens photographisch zu dokumentieren.

Abbildungen

Abb. 1 Kaszás-dűlő und Umgebung im 18. Jh. (Walter Endrei gen. Werk, Abb. 1/ (Reproduktion László Gyökér).
Abb. 2 J. Lipskys Landkarte von 1910 (Teilkarte), aus der Landkartensammlung des Kisceller Museums (Reproduktion: László Gyökér).
Abb. 3 Landkarte von Imre Péchy von 1872 (Teilkarte), aus dem Kartenarchiv des Kisceller Museums (Reproduktion: László Gyökér).
Abb. 4 Landkarte von Manó Kogutowicz von 1903 celler Museums (Reproduktion: László Gyökér).
Abb. 5 Gebäude Buza utca 49, die einstige Mühle umgebaut (Foto: László Gyökér).
Abb. 6 Plan über die auf dem Gebiet des Kaszás-dűlő durchgeführten archäologischen Forschungen (Zeichnung: Gy. Gáll).
Abb. 7 Dósai L. utca 76, Südende des nord-südlichen Grabens (Foto: László Gyökér).
Abb. 8 Huszti utca, Graben II, Fahrbahn (Foto: László Gyökér).
Abb. 9 Filatori-Damm, Graben I, römisches Grab (Foto: László Gyökér).
Abb. 10 Spätrömisches Ziegelgrab beim Filatori-Damm (Foto: László Gyökér).
Abb. 11 Kazal utca 7, Graben II, Eingrabungen (Foto: László Gyökér).
Abb. 12 Kazal utca 7, Gebäude 1 (Foto' László Gyökér).
Abb. 13 Kazal utca 7, Gebäude 1 (Foto: László Gyökér).
Abb. 14 Kazal utca 7, Gebäude 1 (Foto: László Gyökér).
Abb. 15 Kazal utca 7, östliche Abschlusswand des Gebäudes 1 (Foto: László Gyökér).
Abb. 16 Kazal utca 7, Räume des Gebäudes 1 (Foto: László Gyökér).
Abb. 17 Kazal utca 7, N-Wand des Gebäudes 1 (Foto: László Gyökér).
Abb. 18 Fahrbahn von N nach S, Südlicher Aufbruch (Foto: László Gyökér).
Abb. 19 Gebäude 2 von SO gesehen (Foto: László Gyökér).
Abb. 20 Gebäude 2 von N (Foto: László Gyökér).
Abb. 21 Fahrbahnteil im nördlichen Teil des Gebietes (Foto: László Gyökér).
Abb. 22 Fahrbahn von O nach W, von W gesehen, neben Gebäude 2 (Foto: László Gyökér).
Abb. 23 Gebäude 2, Fundstelle der Gräber (Foto: László Gyökér).
Abb. 24 Bebauung des nördlichen Teiles des Kaszás-dűlő zur Römerzeit (Zeichnung: Gy. Gáll).
Abb. 25 Gebäude 3, Fundstelle des beschrifteten Steins (Foto: László Gyökér).
Abb. 26 Grau stempelverzierte Keramikscherse aus Pannonien (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 27 Römische Hauskeramikscherse vom nördlichen Teil des Gebietes (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 28 Bruchstück eines bemalten Kruges (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 29 Boden- und Wandfragment einer grauen Schüssel (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 30 Terra-Sigillata-Bruchstück mit Cobnertus-Stempel (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 31 Sigillata-Bruchstück mit VICTORIANUS-Stempel (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 32 Eiserne Lanzenspitze (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 33 Steingewicht (Foto: Ilona Molnár).
Abb. 34 Bruchstücke eines gläsernen Hahns (Foto: Ilona Molnár).

Képjegyzék

1. kép Kaszás-dűlő és környéke a XVIII. sz.-ban (Endrei Walter i. m. 1. ábra) (Gyökér László reprodukciója).
2. kép J. Lipsy térképe 1810-ből (részlet), a Kiscelli Múzeum térképtárából (Gyökér László reprodukciója).
3. kép Péchy Imre térképe 1872-ből (részlet), a Kiscelli Múzeum térképtárából (Gyökér László reprodukciója).
4. kép Kogutowicz Manó térképe 1903-ból (részlet), a Kiscelli Múzeum térképtárából (Gyökér László reprodukciója).
5. kép A Búza u. 49. sz. épület, az egykori malom átalakítva (Gyökér László felvétele).
6. kép A Kaszás-dűlő területén végzett régészeti kutatások alaptérképe (Készítette: Gáll Gyuláné).
7. kép Dósai L. u. 76. É–D-i árok D-i vége (Gyökér László felvétele).
8. kép Huszti u. II. árok, úttest. (Gyökér László felvétele).
9. kép Filatorigát, I. árok, római sír. (Gyökér László felvétele).
10. kép Későrómai téglasír a Filatorigátnál (Gyökér László felvétele).
11. kép Kazal u. 7. II. árok beásások. (Gyökér László felvétele).
12. kép Kazal u. 7. 1. sz. épület (Gyökér László felvétele).
13. kép Kazal u. 7. 1. sz. épület (Gyökér László felvétele).
14. kép Kazal u. 7. 1. sz. épület (Gyökér László felvétele).
15. kép Kazal u. 7. 1. sz. épület K-i zárófala (Gyökér László felvétele).
16. kép Kazal u. 7. 1. sz. épület helyiségei (Gyökér László felvétele).

17. kép Kazal u. 7. 1. sz. épület É-i fal (Gyökér László felvétele).
18. kép É–D-i irányú úttest, D-i rábontás (Gyökér László felvétele).
19. kép 2. épület, DK-ről nézve (Gyökér László felvétele).
20. kép 2. épület É-ról (Gyökér László felvétele).
21. kép Úttest részlet a terület É-i részén (Gyökér László felvétele).
22. kép K–Ny-i irányú úttest Ny-ról nézve, 2. épület mellett (Gyökér László felvétele).
23. kép 2. épület, sírok lelőhelye (Gyökér László felvétele).
24. kép A Kaszás-dűlő É-i részének római kori beépítettsége. (Készítette: Gáll Gyuláné)
25. kép 3. épület, feliratos kő lelőhelye (Gyökér László felvétele).
26. kép Pannoniai pecsételt szürke kerámia töredéke (Molnár Ilona felvétele).
27. kép Római házikerámia töredékek a dűlő É-i részéről (Molnár Ilona felvétele).
28. kép Festett korsó töredéke (Molnár Ilona felvétele).
29. kép Szürke táj alj és oldaltöredéke (Molnár Ilona felvétele).
30. kép Cobnertus bélyegzővel ellátott terra sigillata töredéke (Molnár Ilona felvétele).
31. kép VICTORIANUS bélyegzős sigillata töredéke (Molnár Ilona felvétele).
32. kép Vas lándzsahegy (Molnár Ilona felvétele).
33. kép Kősúly (Molnár Ilona felvétele).
34. kép Töredékes üvegkakas (Molnár Ilona felvétele).

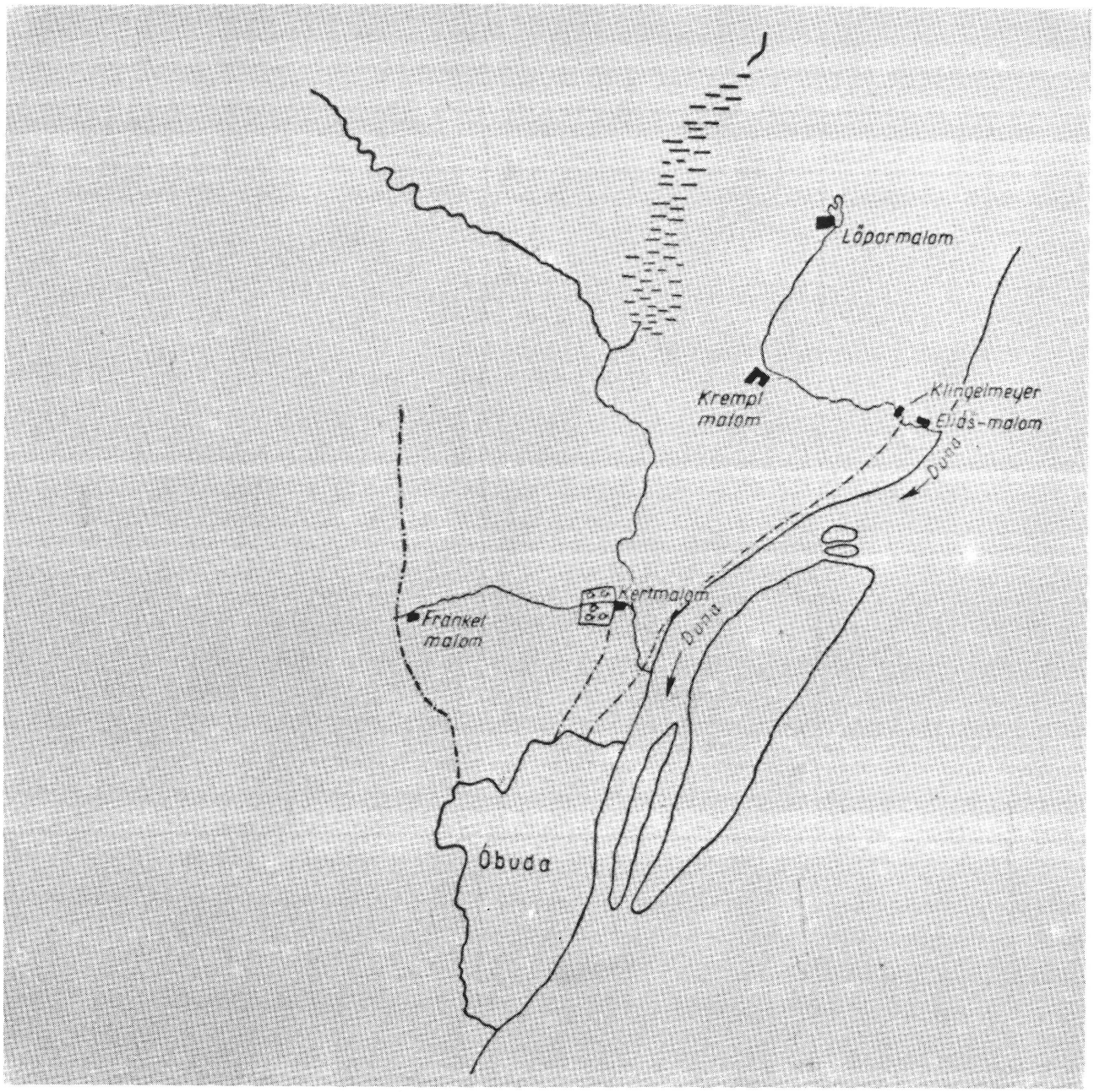
Löpormalom
Krempl malom
Klingelmeyer
Elids-malom
Duna
Kertmalom
Duna
Frankel malom
Óbuda

1

2

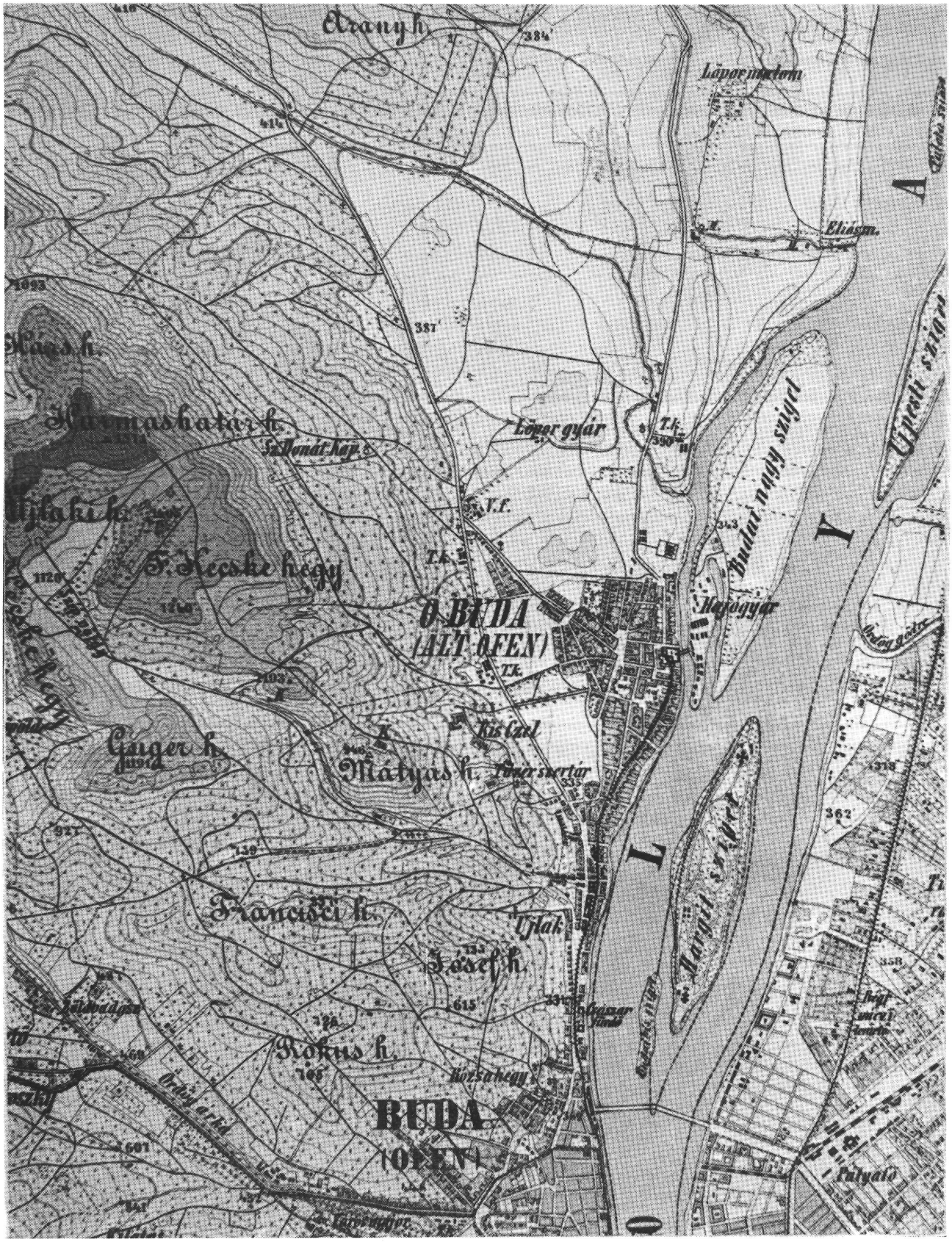
Arany h.
Löpor malom
Eliás m.
Löpor gyár
Budai nagy sziget
Upesti sziget
Hajógyár
O BUDA
(ALT OFEN)
Kis Czel
Mátyás h.
Gauger h.
Franciscí h.
Ujlak
József h.
Rokus h.
Rózsahegy
BUDA
(OFEN)
Margit sziget
Palyato
Harmashatár h.
Ujlaki h.
F. Kecske hegy
Kecske hegy
Ordög árok
Ordög gödre
Régi vizi temető
Szt. Donát kap.
Tüzérszertár
Czaszár fürdő
Vízvezeték
Ordögárka
Tabán sziget
A
Y
L
O

3

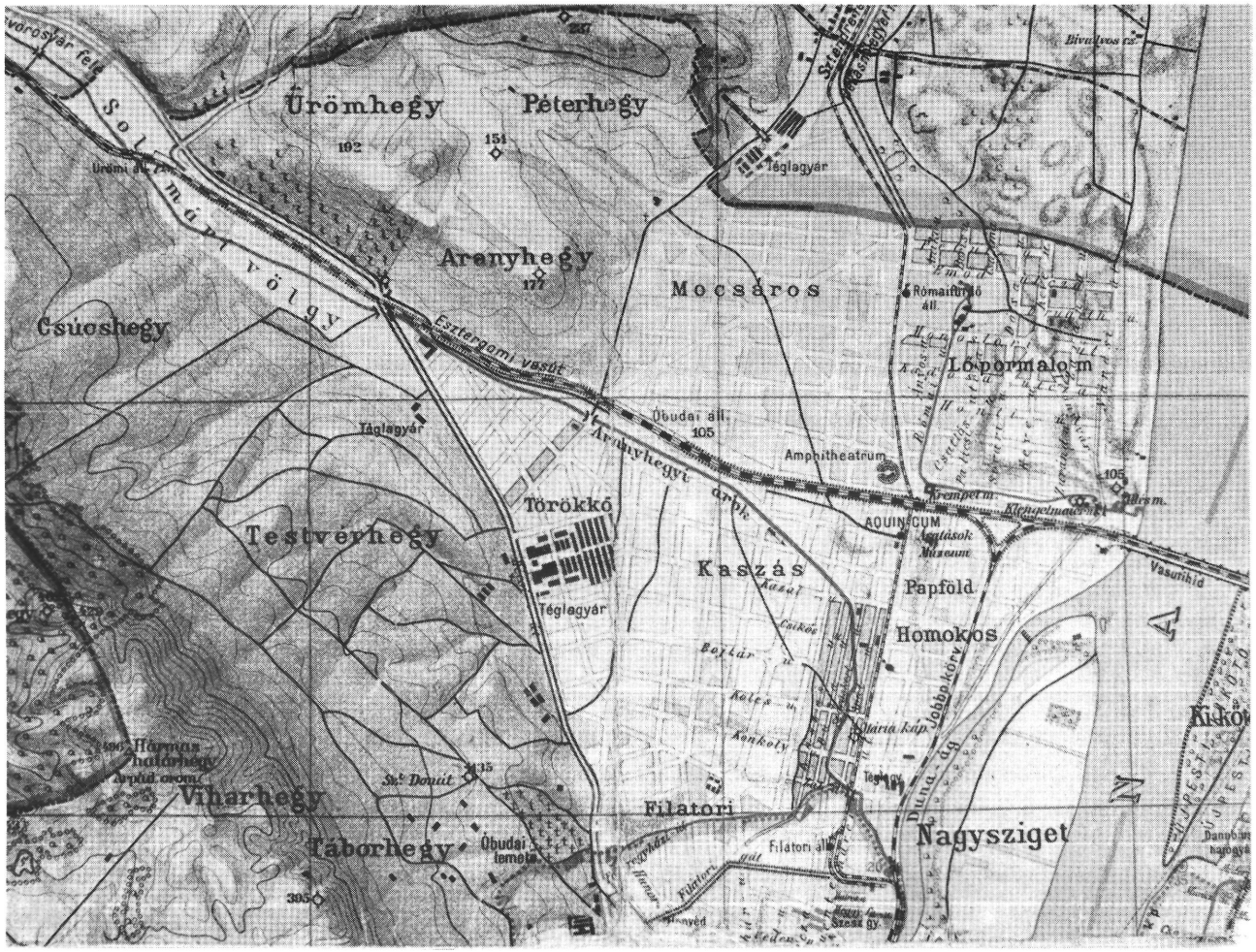
Ürömhegy
Péterhegy
Aranyhegy
Mocsáros
Csúcshegy
Esztergomi vasút
Téglagyár
Óbudai áll.
Amphitheatrum
Lőpormalom
Törökkő
Testvérhegy
Kaszás
Papföld
Homokos
Viharhegy
Táborhegy
Filatori
Nagysziget
Óbudai temető
Jobbpkörv
Duna ág
Vasutihíd

4

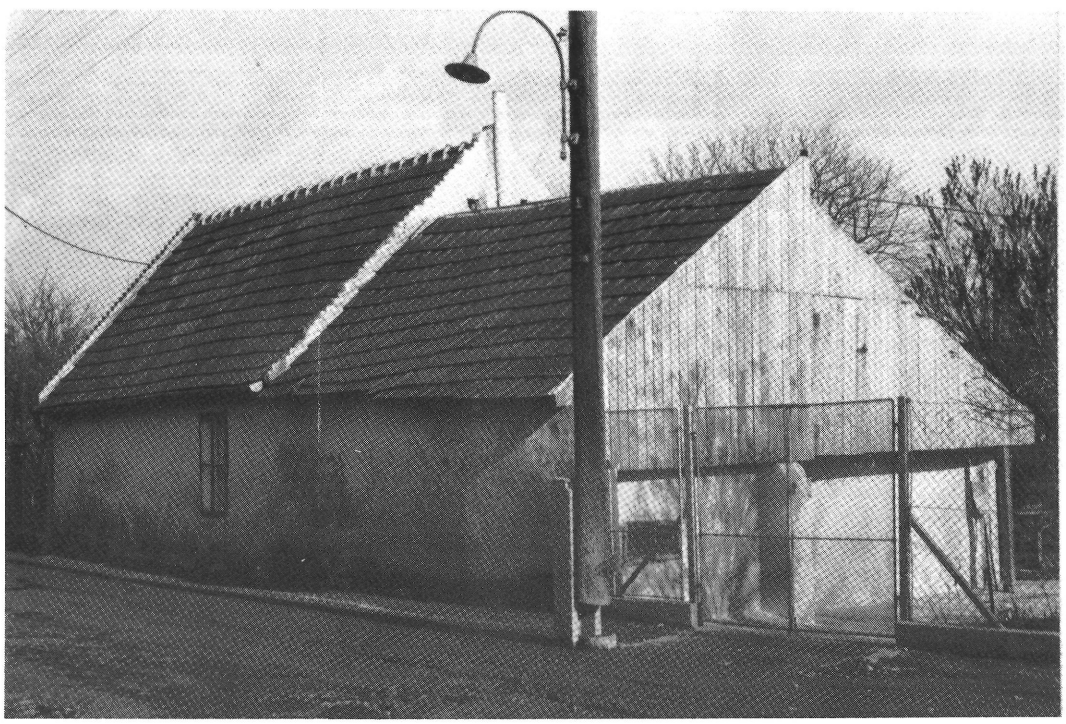

5

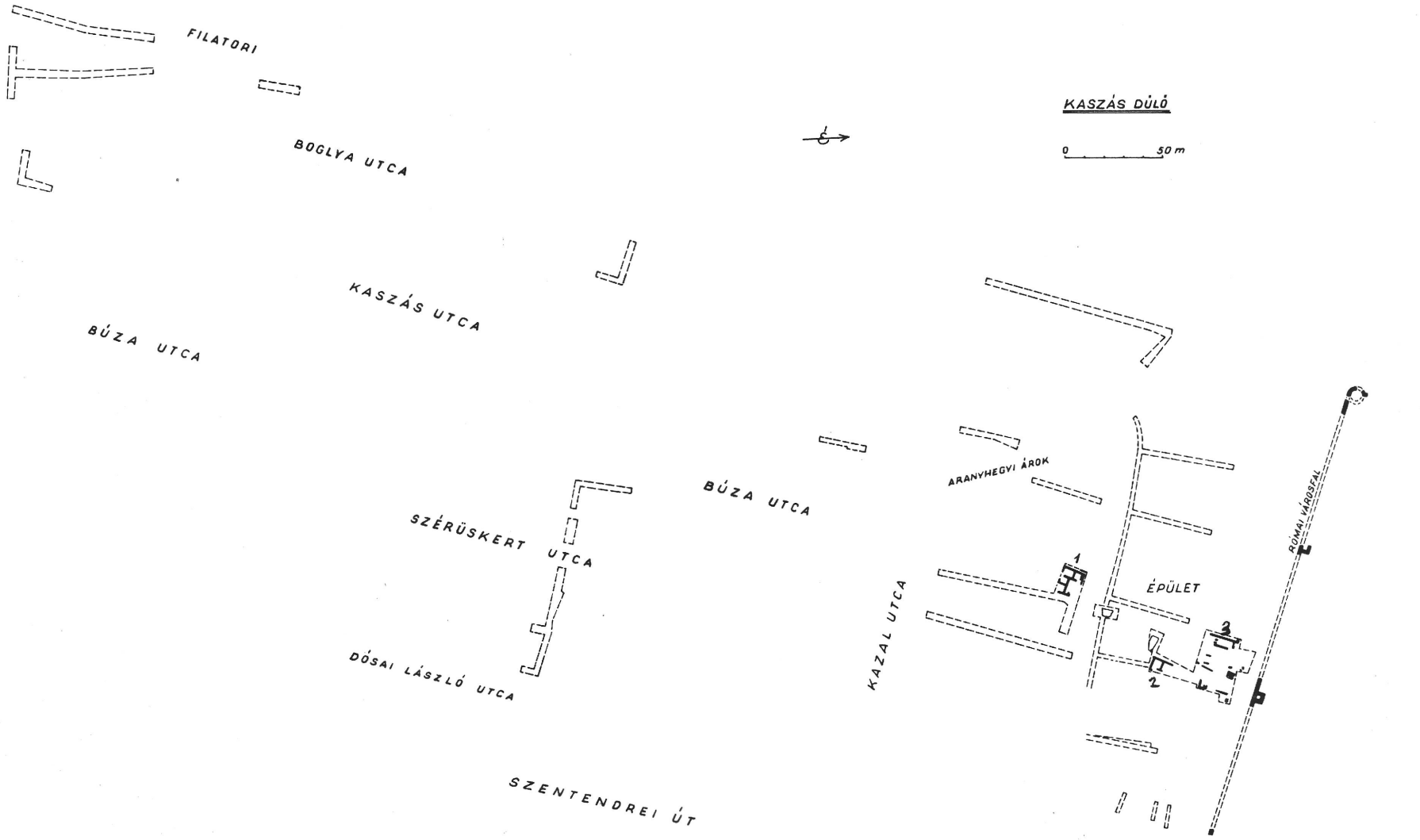

GÁL GYULÁNÉ

6

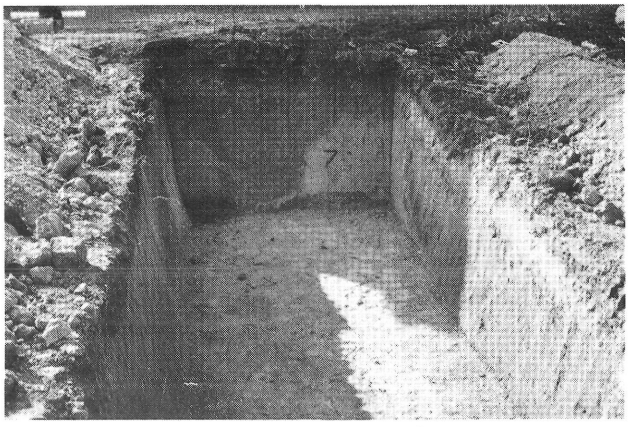

7

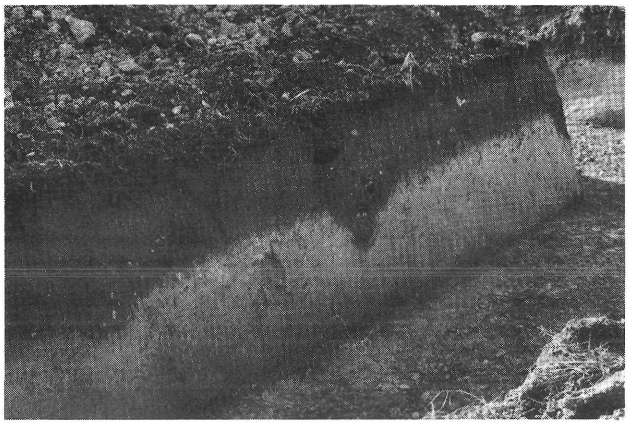

11

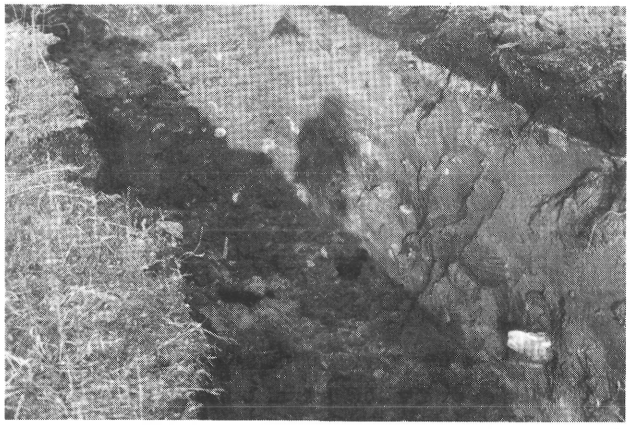

8

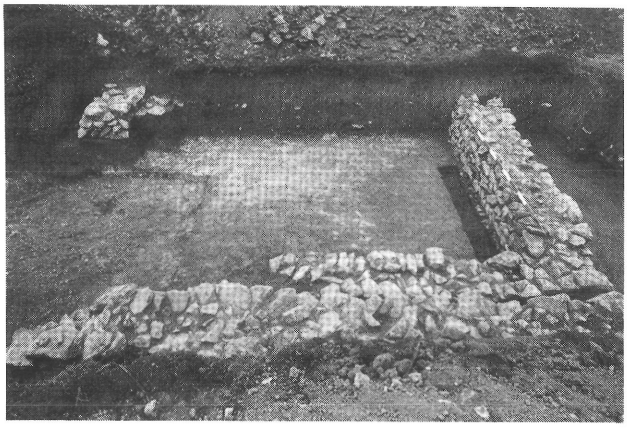

12

9

10

13

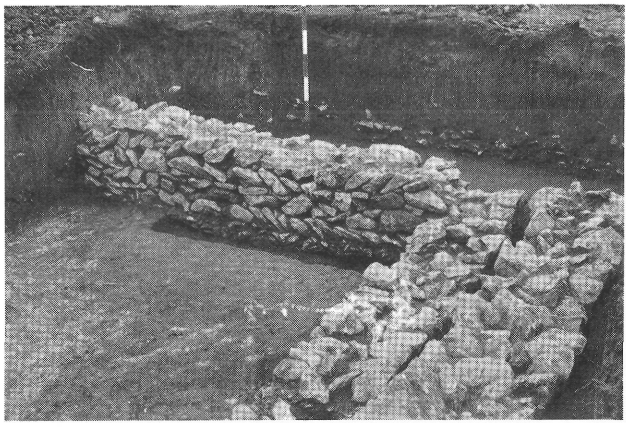

14

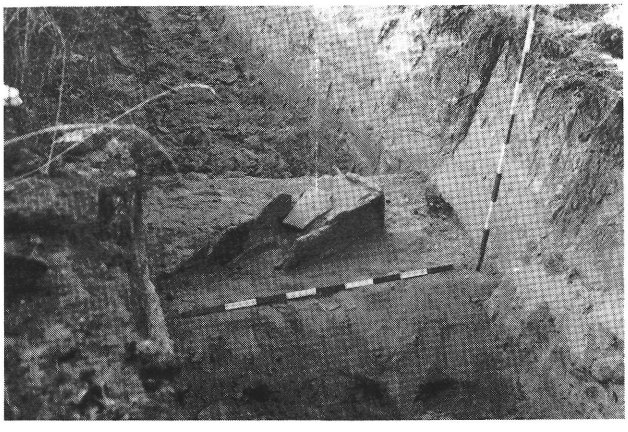

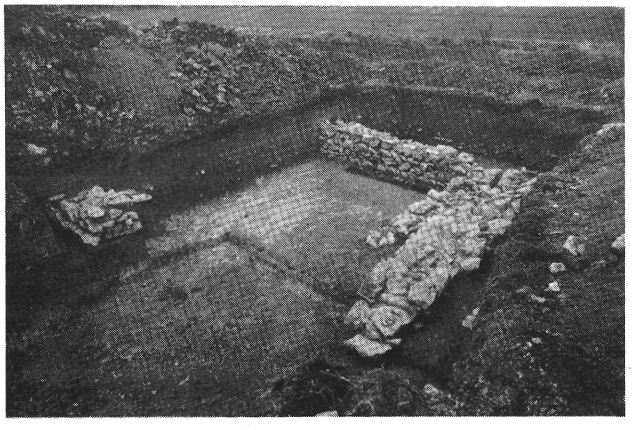

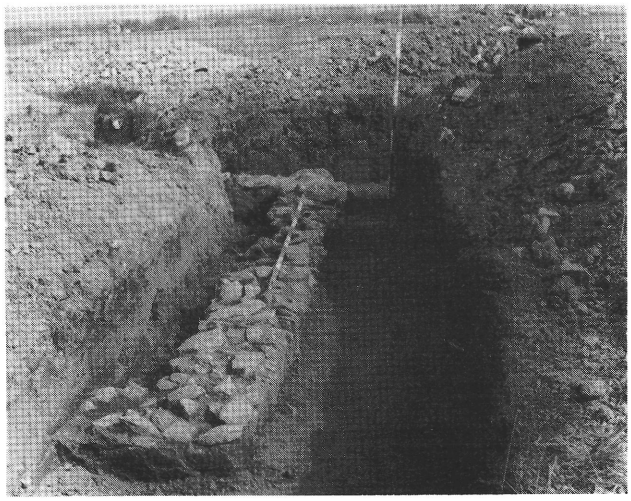

15

18

16

19

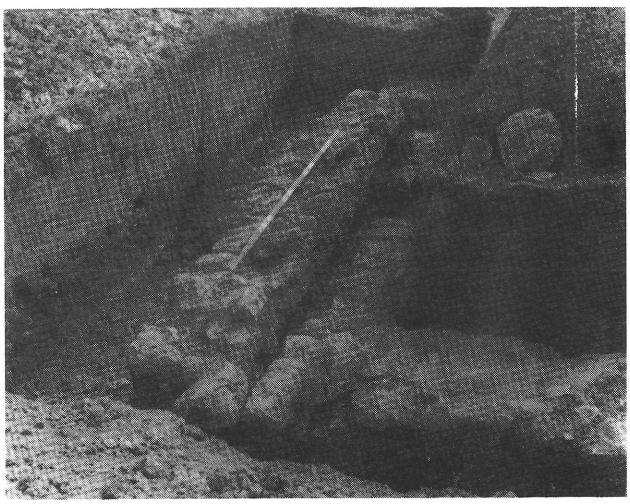

17

20

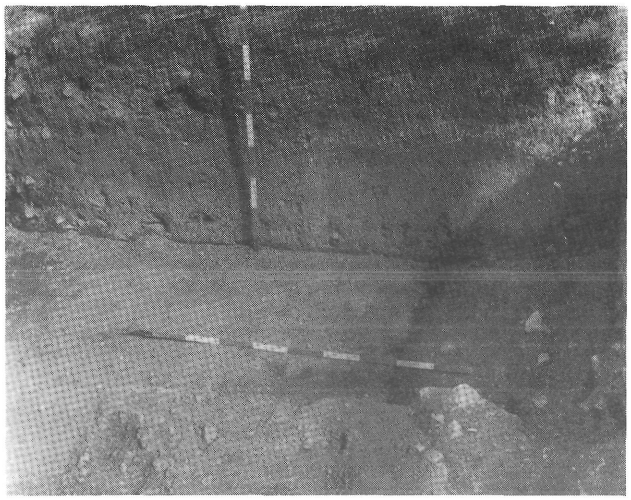

21

23

22

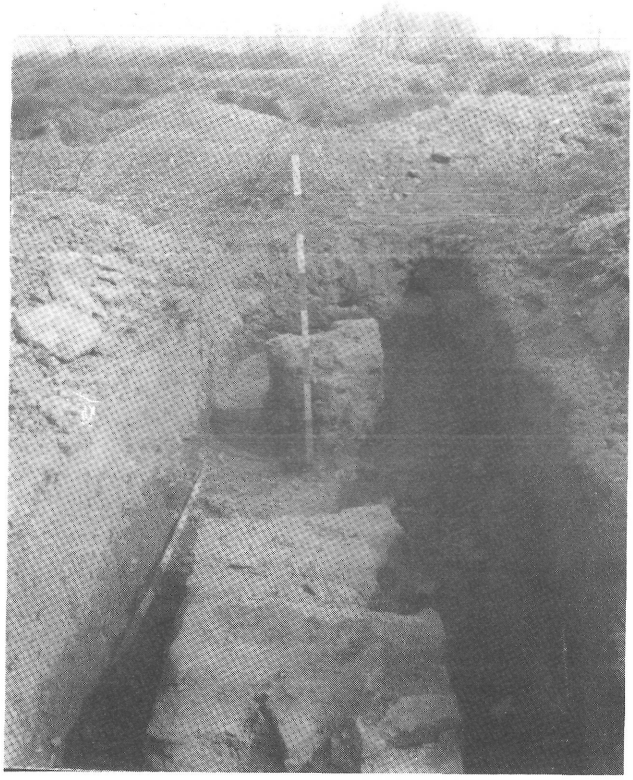

24

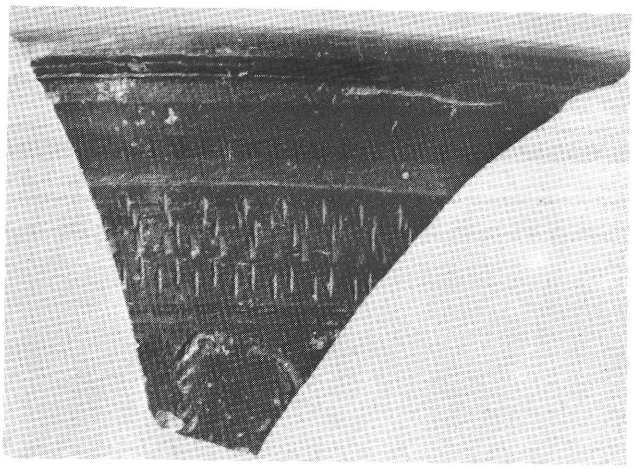

25

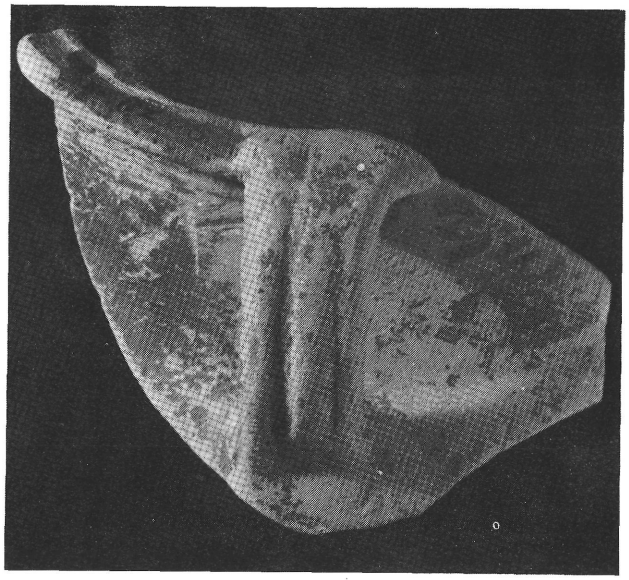

27

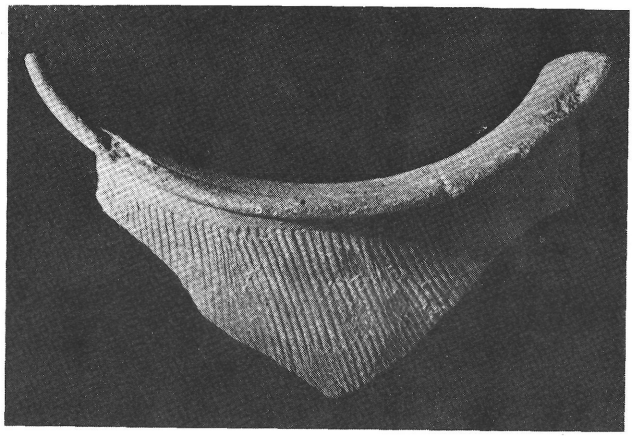

26

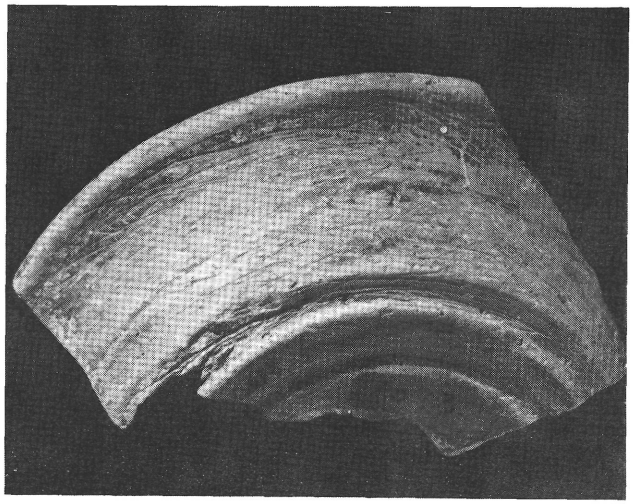

28

29

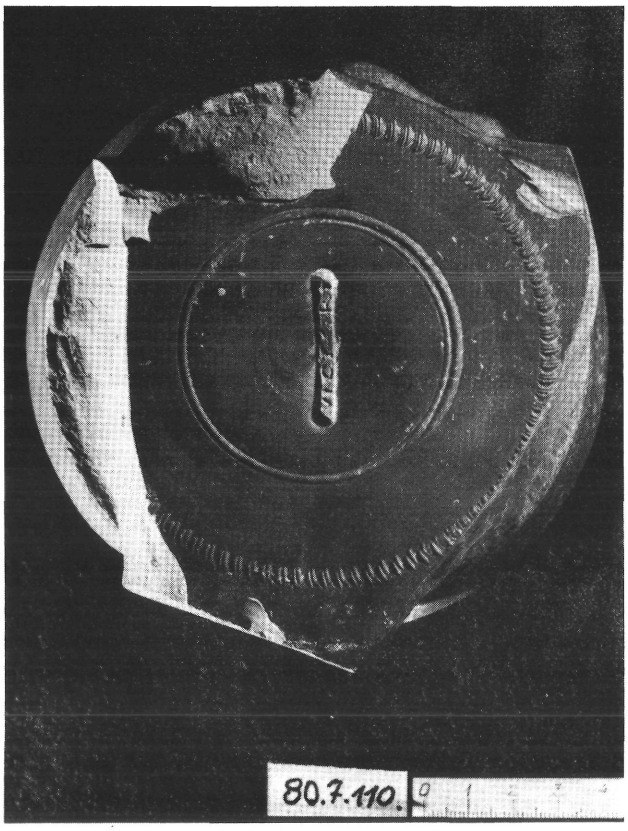

30

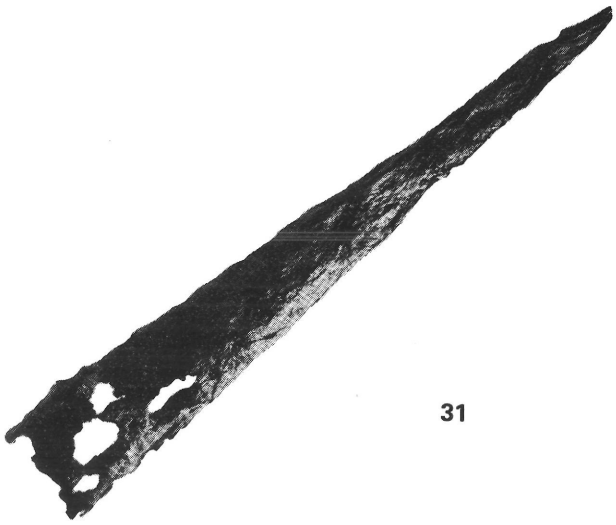

31

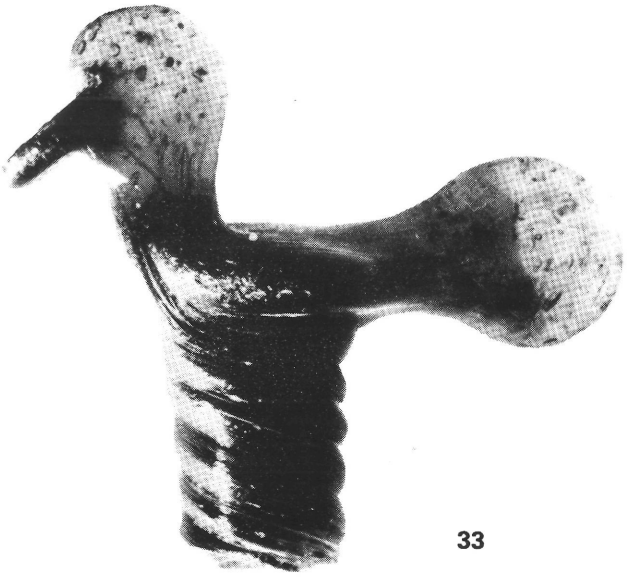

33

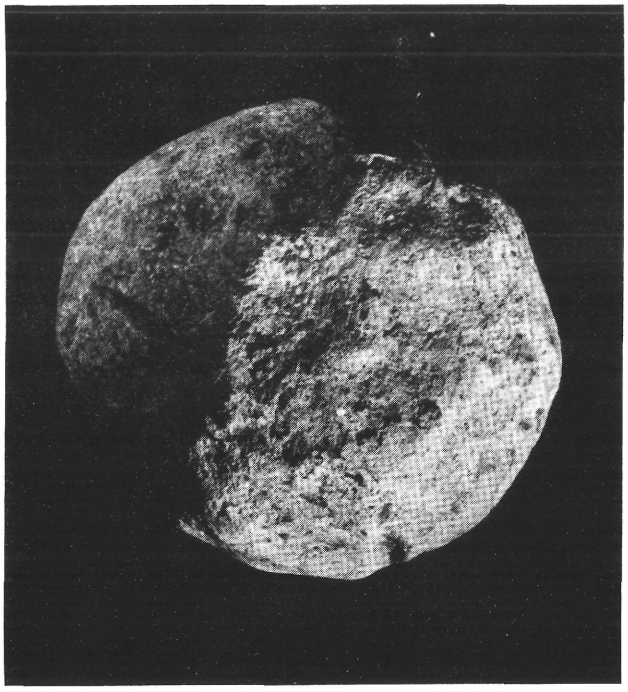

32

TOPÁL JUDIT

A BÉCSI ÚTI RÓMAI KORI TEMETŐ I.

Jelen közleményünkben és az ezt követőkben folyamatosan kívánjuk közreadni a katonaváros korai temetőjében a múlt század közepétől különböző földmunkák alkalmával előkerült és a Budapesti Történeti Múzeum római gyűjteményében őrzött, nagyrészt koracsászárkori sírok anyagát.

Az említett temető Aquincum katonai táborától DNy, Ny, ÉNy-ra mintegy 7–800 m távolságban húzódik a Bécsi út nyomvonalával megközelítőleg egyező, a Vörösvári völgy-Brigetio felé tartó egykori római út két oldalán. A Bécsi út 78–82. sz. házaktól egészen a 269 számig, tehát több mint három km hosszan kerültek elő temetkezések, de nem folyamatosan, hanem kisebb-nagyobb sírkertekbe csoportosítva. Publikációink is e csoportosítást követik, az egyes parcellák sírjait külön számozzuk, így a jövőben még előkerülő temetkezések a topográfiai sorrend megbolygatása nélkül az adott sírcsoporthoz kapcsolhatók.

Ismertetésünket számos, itt nem részletezendő technikai akadály miatt a Bécsi út 166. sz. épület helyén és környékén végzett földmunkák során újonnan, a szerző leletmentésekor előkerült sírokkal kezdjük.

Ezen a területen már 1860 táján előkerültek sírok[1] 1869–70-ben a Victoria (Bohn) téglagyár alapozásakor, a kolostor feltárásával egyidejűleg számos csontvázas sír pusztult el.[2] Zsigmondy G. Römer F. és Hampel J. is ásattak itt, nagyszámú feliratos emlék került ekkor az Aquincumi Múzeumba.[3] Az ezt követő években 1872, 77, 79, 81, 86-ban a téglagyár bővítési munkálatai során minduntalan római és középkori leletekbe ütköztek[4]. 1910-ben újabb földmunkák során számos, már rabolt későrómai kori temetkezés került felszínre.[5] A harmincas években Nagy L. is talált sírokat[6], 1848–50-ben Szilágyi J. 4 kőládasírról számol be[7]. 1960-ban Póczy K. pedig egy három csontvázat tartalmazó kőládasírt mentett meg innen.[8]

Valamennyi temetkezés állítólag csontvázas, tegulakoporsós, szarkofág vagy kőládasír volt. Ennélfogva a Bécsi út középső szakaszánál lévő temetőt a 4. sz.-ra keltezték. Minthogy azonban e temetkezések a következőkben ismertetésre kerülő síroktól Ny-ra 180–200 m-re láttak napvilágot, jelen pillanatban nem dönthető el, hogy a temetkezések egy ugyanazon sírkerthez tartoznak-e.

1978. július 3-án Csorba Csaba Fehéregyházát célzó egyik, a Bécsi út–Farkastorki út sarkához legközelebb lévő kutatóárkának K-i végében bizonyos középkori telepjelenségek mellett csontvázas sír maradványát találta meg, közelében egy szürke hornyolt hombárperem hevert. Az árok Ny-i végében, 40 cm-rel mélyebb szintben pedig egy tegulákból, lapos kövekből összeállított sírláda alja és egyik oldalának maradványa került elő. A csontváz maradvány alatt 60 cm-rel egy kőládasír K-i vége bukkant napvilágra. Ekkor hívtak át a Nagyszombat utcai ásatásról, hogy ez újabb sírt és az esetleges továbbiakat megmentsük, feltárjuk, dokumentáljuk. A két első sír adatai Csorba Csaba ásatási dokumentációjából[9] és saját emlékezetemből származnak.

1. sír

Peremes tegulákból és lapos, kisméretű, szabálytalan kőlapokból összeállított sírláda. Erősen bolygatott (valószínűleg újabbkori gépi munkával is) csak a sír alja és az oldalfalak néhány csonkja maradt meg. Az eredeti méret 180 x 70 cm lehetett. Irány: Ny–K. Csontvázmaradványt nem észleltek. A sír aljának mélysége: Af. 109,8 m. A megmaradt tegula töredékek között bélyeges nem volt.

2. sír

Egyszerű földsír maradványa. A koponyát és a medence alatti részt valószínűleg a gépi földmunka roncsolta szét. Jobb kar a szegycsontra hajlítva. A masszív csontokból ítélve felnőtt férfi vázának maradványa. Irány: Ny–K fejjel Ny-nak. Vázmélység: Af. 110,5 m. Melléklete nem volt. 9 kép 1.

3. sír

Teljes egészében az előbbi sír alatt, de 62 cm-rel mélyebben mészkő sírláda. Fedelét két szépen faragott szabályos négyszög alakú mészkőlap alkotta, a K-i fedlap végét rabláskor megrongálták. Egykorú rablást feltételezünk; a 2 sz. sír gödrét a rablás után ásták meg. A Ny-i fedlapot nem tudtuk elmozdítani a részben rajta lévő földtömeg miatt A sírládát area maceriae cincta feldarabolt, másodlagosan felhasznált elemeiből állították össze, öt-hat ilyen félgömbölyű, hornyolt mészkőhasábot használtak fel, melyeket nem tartott össze kötőanyag. A láda hossza: 223 cm; sz: 125 cm. Mélys: 87 cm. Fedél mélysége: Af. 109,88 m. Sír aljának mélysége: Af. 109,0 m. Sírláda belvilága: 170 x 85 cm. Láda teljes mélységében két csontváz hiányos vázrészei teljesen bolygatott állapotban, egyikük valószínűleg felnőtt férfi. A sír földjében három jellegtelen edénytöredék. Irány: Ny–K 49–17. Melléklet nem volt. 1 kép 3.

Az árok Ny-i végében egy újabb kőládasír K-i zárólapja mutatkozott. Minthogy a sír teljes egészében az árokfalban volt, csak rábontással lehetett volna megközelíteni. Ezt azonban a műszaki csoportunk balesetveszélyesnek minősítette és az egész árkot hozzájárulásom nélkül visszatemettette. Tíz nap múltán négy munkásommal visszatértem az elplanírozott területre, a sírt megkerestük és kibontottuk. Felette 80 cm-re másik kőládasír szétszórt darabjai hevertek, a sírrablók valószínűleg ezért nem ástak mélyebbre.

4. sír

Bolygatatlan kőládasír. Tetejét egy szabályos négyszögalakú mészkőlap – vast: 22 cm – és egy mészkő szarkofágfedél téglalap alakú kisebb darabja alkotta, en-

nek vast: 25 cm, a hornyolt mélyítés sz: 25 cm, mélys: 1,5 cm. A sírláda tetejének mélys: Af. 110,8 m. Sírláda h: 230, sz: 130 cm. A ládát két hosszabb és két rövidebb area maceriae cincta elemből állították össze és belül jóminőségű habarccsal 1–1,5 cm vastagon bevakolták. A láda Ny-i végében 9 cm magas, 30 cm széles fejpárnaszerű magaslatot emeltek. A sírláda belvilága: 210 x 93 cm (a fejnél), 73 cm (a lábnál). A kőkoporsóban juv. nő háton fekvő csontváza feküdt, jobb karnál inf. I szintén bolygatatlan vázmaradványa. A sírláda alját lapos szabálytalan alakú kövekből alkották. Irány: Ny–K 49–17, 1 kép 4 és 9 kép 2–3.

Mellékletek:

1. Aranygyöngy. H: 0,9; sz: 0,5 cm. Ép. 4.sz. Vö: *Lányi* Abb. 63/15. Ltsz.: 81.3.1. 1 kép 4/1.
2. Aranygyöngy. H: 0,8, sz: 0,5 cm. Ép. Mint az előbbi. Ltsz.: 81.3.2. 1 kép 4/2.
3. Aranygyöngy. H: 0,8, sz: 0,35. Ép. Mint az előbbi két darab. Ltsz.: 81.3.3. 1 kép 4/3.
4. Aranygyöngy. H: 0,6, sz: 0,3 cm. Kissé horpadt, típusa mint az előbbieké. Ltsz.: 81.3.4. 1 kép 4/4.
5. 4 db töredékes fehér, hengeres pasztagyöngy. H: 0,4, sz: 0,2 cm. 4. sz. *Lányi* Abb. 63/8. Ltsz.: 81.3.5. 1 kép 4/5.
6. Tej etető (csepegtető) edény (infundibulum), kissé deformált, világoszöld,szennyezett üveg. Szá: 3,5, M: 10, Tá: 3,8 cm. Itt késő 4. sz., térben és időben rendkívül elterjedt forma, pontosabban nem keltezhető. *Isings,* form 99; *Kaba* VII/3. Ltsz.: 81.3.6. 1 kép 4/6.
7. Üvegkorsó. Hengeres testű, világoszöld, sok légbuborékkal, szennyezett. Széles visszahajtott szalagfüle sűrűn bordázott. Szá: 6,2, M: 25; Tá: 8,5 cm. Fül sz: 4,4 cm. 4. sz. *Isings,* form 126; *Benkő* 4h típus. Ltsz.: 81.3.7. 1 kép 4/7.
8. Üvegkorsó, hengeres testű, az előbbihez hasonló, de nyújtottabb forma. Nyaka teljesen töredékes. Sárgászöld, szennyezett, sok légbuborékkal. Szá: 10,5; M: 36; Tá: 8,5 cm. 4. sz. *Isings,* form 126, *Benkő* 4h típus. Ltsz.: 81.3.8. 2 kép 4/8.
9. Üvegurna laposan begyűrt peremmel, erősen aszimmetrikus testtel, világoszöld szennyezett üveg. Test alsó harmadán jól látható bulbus. Szá: 5,8; M: 10, Tá: 4,2 cm, 3–4. sz. *Isings* form 67a; *Benkő* 16a/22. Ltsz.: 81.3.9. 2 kép 4/9.
10. Üvegtál, vágott peremű, gömbölyített aljú, kékesfehér, szálasan foszló üveg, kissé opálos. Szá: 13; M: 4; Tá: 2,2 cm – gömbölyített. 4. sz. *Isings,* form 116 a/1; *Benkő* 8a típus. Ltsz.: 81.3.10. 2 kép 4/10.
11. A nő bal kézközépcsontjai között vas karperec? néhány apróbb töredéke, konzerválás előtt megsemmisült.

5. sír

Az előbbi sír felett 80 cm-rel teljesen szétrombolt eredetileg minden bizonnyal kőládasír maradványai hevertek. A töredékek közül kettő faragott volt, az egyik díszítetlen bázistöredék, a másik talán ugyanazon sírkő feliratos részének fele. Az apróbb köveken habarcsnyomokat észleltünk. Néhány 3–4. sz.-i szürke edénytöredéken kívül más lelet nem volt.

A feliratos töredék egy eredetileg tympanonos sztélához tartozhatott. Anyaga jóminőségű mészkő, a feliratos mező magasságából csak 40–45 cm maradt meg. Szélességében teljes egészében megmaradt: 114 cm; Vast: 26 cm. A feliratos mezőt szépen faragott leveles borostyáninda és hármas tagolású hornyolt léckeret övezi. Betűmag. 5–6 cm. A felirat első két sora teljesen ép, a harmadik sorban csak három-négy utolsó betű maradt meg.

P(ublius) Ael(ius) P(ublii) f(ilius) Aelia (tribu) Li / cinius (domo) Mursa / [vet(eranus) vagy mil(es) leg(ionis) II] Ad(iutricis) p(iae) [f(idelis)/[————] 2 kép 5, 9 kép 5, (Aquincum Kőtár 81.7.2.))

Mursai polgárok korábban előkerült köveihez l. Nagy 1943. 374; CIL III 3650 C. Pollio Martianus köve; Stratonicus szarkofágja a Bécsi út 102/2-ből:, Flavia Paula másodlagosan felhasznált szarkofágja a Bécsi út 98-ban de valószínűleg a szomszédos 102 sz. telekről hozhatták át másodlagos felhasználáskor. Ezek közül C Pollio szintén a II Adiutrix veteránja volt, bár az újonnan előkerült felirat keltezéséhez ez nem visz közelebb. A Publius Aelius Licinius név gentiliciumából ítélve a 2. sz. 2 felére datálható[10], mint cognomen többnyire Észak-Itáliában, Dalmatiaban és Pannonia Inferiorban a leggyakoribb.[11]. Ismerünk egy Aelius Licinust Singidunumból[12] P. Ael. Licinius sztéléje eredetileg is ebben a sírkertben állhatott a 2. sz. végén, másodlagosan is ugyanitt használták fel mintegy 150 év múltán.

1979-ben a Metrober anyagi támogatásával további bolygatatlan sírok reményében leletmentő ásatást indítottam a területen. Minthogy azonban a Metrober kizárólag a Bécsi út mentében, attól Ny-ra 15 m távolságon belüli sávban engedélyezte a munkát, árkomat az eddigi síroktól mintegy 60–70 méterre, az úttest közelében kellett megnyitnom. A gépi erővel ásott szelvény mintegy 30 m hosszú és 3–4,5 m széles volt, a Farkastorki út és Bécsi út találkozásánál indult D felé. Tervünk az volt, hogy a következő esztendőkben (amíg a Bécsi út korszerűsítési munkálatai meg nem indulnak) e ponttól a Perényi utcáig (mintegy 3–400 méter hosszan) átkutatjuk az útmenti sávot, hogy a temető(k) topográfiájáról képet kapjunk és hogy – nem utolsósorban – minél több sírt tárjunk fel. A rendkívül vastag újkori feltöltés és a téglagyár útmenti melléképületeinek alapjai, selejtdepói stb. nehezítették a gépi munkát is; a rétegviszonyok aggasztóan különböztek az előző évben tapasztaltaktól. Közel 4 méteres mélységben, egy homogén, sárga (termett talajnak tűnő) agyagréteg áttörése után előbukkant a római kori humusz, szokásos szórványleleteivel. Ugyanebben a rétegben sekélyen beásva kerültek elő a sírok is, melyek – kellemes meglepetésünkre – csaknem kizárólag hamvasztásosak voltak.

6. sír

Teteje csaknem a római kori felszínig ért, így a földgép megsértette. Nagy valószínűséggel tegulakamrás sír lehetett; a kitapasztott, narancsvörösre égett szélű gödörbe peremes téglákból kis kamrát építettek, melynek alját két, oldalait egy-egy, tetejét ismét kettő peremes tegula alkotta. A téglák közül kettő bélyeges volt. A kamrácskát kisebb-nagyobb szabálytalan mészkődara-

bokkal rakták körül. Sírtető észlelési mélys: Af. 106,30 m. Sírgödör alja: Af. 106,16 m. A szabálytalan ovális gödör mélys: 14 cm; teljes hosszában és mélységében kerültek elő a ruházat égett tartozékai és a faszénmaradványokkal kevert igen apró kalcinált csontok, melyek a rendkívül nedves talajban egészen morzsalékossá váltak. A tegulakamrát a maradványok elhelyezése után állították fel és kizárólag a másodlagos melléklet elhelyezésére szolgált. Irány É–D 34–2. 2 kép 6.

Mellékletek:

1. Korsó, egyfülű, jóminőségű, téglaszínű finom agyagból. Egész felületén kopott, matt, narancspiros, márványozásra emlékeztető festés. Hasán három sor fogaskarc dísz. Szá: 4,0; M: 19,5; Tá: 6,2 cm. Lá: a hasnál 12,0 cm. 1/2. sz. *Póczy* Abb. 8/6–7, Gázgyári fazekasműhely I periódus. Taf VIII/10,14. 2 kép 6/1. Ez volt az egyetlen másodlagos melléklet, amit a máglyáról összeszedett maradványok elföldelése után helyeztek a sírba. A tegulakamrában volt. Ltsz.: 81.3.11.
2. Korsó oldaltöredékei, finom téglaszín agyagból, kívül barnássárga kopott, lepattogzott festése másodlagosan szürkére égett. Lá: kb. 13 cm. Forma nem határozható meg. Ltsz.: 81.3.12. Primer melléklet a sírföldben.
3. Vékonyfalú pohár töredékei, világossárga agyagból, kívül másodlagosan szürkére égett. Felületén kívül és belül rossz, barna, fémmáz utánzatú festés, külső felületén ezen kívül homokbeszórás. Szá: 6,0 cm. I/II. sz. *Póczy* Taf. VIII/2, Gázgyári fazekastelep. Primer melléklet, a máglyáról került a sír földjébe. Ltsz.: 81.3.13. 2 kép 6/2.
4. Korsószáj fülindítással, finom téglaszín agyagból, kívül-belül kopott narancssárga festése sötétbarnára és szürkére égett és lepattogzott. Szá: kb. 8,0 cm. Anyaga alapján tartozhat a 81.3.12 számú darabhoz, de a forma nem állapítható meg. Primer melléklet a sírföldben. Ltsz.: 81.3.14.
5. Peremes tégla töredéke, planta pedisben LEG II AD PF bélyeg[13]. 12 x 4,5 cm. Betűmag: 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.15. 11 kép 2.
6. Peremes tégla töredéke, planta pedisben, illetve annak meglévő kétharmadában LEG II AD bélyeg.[14] 7,5 x 3,5 cm. Betűmag: 2,0 cm. Ltsz.: 81.3.16. 11 kép 1.
7. Bronz fülbevaló vékony huzalból, kétszer megcsavarva és visszahajlítva. Átm: 2,4 cm, vast: 0,12 cm. Ltsz.: 81.3.17. 2 kép 6/3.
8. Vas korongocska, szegfej is lehet. Teljesen égett és korrodált. Átm: 1,5 cm; vast: 0,2 cm. Ltsz.: 81.3.18. 2 kép 6/4.
9. Vas cipőszegek 4 db, fa és bőr-maradvánnyal. Ltsz.: 81.3.19. 2 kép 6/5.
10. Vasszeg, laposfejű, négyszögletes átmetszetű szárral. H: 10,3 cm, a fej átm: 1,8 cm (töredezett). Ltsz.: 81.3.20a. 2 kép 6/6.
11. Vasszeg, kerek lapos fejjel, négyszögletes átmetszetű szárral. H: 8,4 cm (vége hiányzik), fej átm: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.20b. 2 kép 6/7.
12. Vasszeg, lapos feje törött, négyszögletes átmetszetű szárának vége hiányzik. H: 7,0 cm, fej átm: kb. 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.20c. 2 kép 6/8.
13. Vasszeg töredéke széles lapos fejjel. Meglévő h: 2,1 cm, fej átm: 2,2 cm. Ltsz.: 81.3.20d. 2 tábla 6/9.
14. Vasszeg fejtöredéke. H: 2,1 cm, fej átm: 1,7 cm. Ltsz.: 81.3.20e. 2 kép 6/10.
15. Vasszeg száránk töredéke négyszögletes átmetszettel. H: 3,1 cm. Ltsz.: 81.3.20f. 2 kép 6/11.

7. sír

Bolygatatlan hamvasztásos sír. Négyszögletes szabályos gödör, 1,5 cm széles, narancsvörösre égett, kemény agyatapasztás csíkjával. Folt jelentkezési mélys: Af. 106,22 m. Gödör mélys: 38–40 cm. A gödörbe nagyméretű, bronzveretes ládát helyeztek, mely urnaként szolgált, a kalcinált csontokat és a máglya maradványait ebbe gyűjtötték és itt találtuk meg a primer mellékletek némelyikét is. A láda magasságát a hamus színt vastagsága adja meg: 25–30 cm. A gödör aljához közelebb lévő bronzszegek heggyel felfelé álltak. A meredekfalú gödör alján sem tapasztás, sem égésnyomok nem voltak. A 6. sz. melléklet alatt lévő bronzkancsó szinte a sárga agyagba süllyedt; a láda súlya nyomhatta le. A gödör aljának mélys.: Af. 105,84 m. Irány nem mérhető. 3 kép.

Mellékletek:

1. Amfora, eredetileg kétfülű (egyik füle antik törés), világossárga, jólégetett. Nyakán erős korongolásnyomok, teste kissé aszimmetrikus. Az urnaként szolgáló láda elhelyezése után tették a sírba, csúcsával a talajba szúrták, oldalához egy peremes téglát támasztottak. Szá. 4,8; Mag: 39,2; Nyak h: 13,8; Váll sz: 17,6, talpcsúcs átm: 3,4 cm. Másodlagos melléklet. Tartalmára utaló maradványokat nem találtunk, de valószínűleg borosedény volt.[15] Ltsz.: 81.3.21. 3. kép 7/1.
2. Vékony bronzlemezből domborított gomb tüskével (vége törött), amforadugóként használták. Átm: 3,0 cm, Mag: 1,1 cm. Ltsz.: 81.3.22. 3. kép. 7/2.
3. Korsó, füle és nyaka antik törés. Nyakánál a törésvonalat lefaragták és két kis vájatot készítettek, amelybe egy vaspántot illesztettek, ehhez forrasztották ólommal a bronzedény aljából kivágott fedőlemezt. Világos téglapiros agyagból készült, fényes narancspiros festéssel; jólégetett finom darab, bár kissé beformált. Másodlagos melléklet. Meglévő mag: 23 cm; Lá: 17,6; Tá: 9,0 cm. Ltsz.: 81.3.23. 3 kép 7/3.
4. Bronzedény aljából kivágott lemez, melyet az előbbi korsóhoz fedőként alkalmaztak. Töredékes. Átm: 7,5 cm. Ltsz.: 81.3.24. 3. kép 7/4.
5. Vaspánt, melyhez az előbbi bronzlemezt ólommal forrasztották, vastagsága épp az edény nyakán lévő két kis vályúba illik. H: 13, vast: 1,3–0,6 cm. Ltsz.: 81.3.25. 3. kép 7/5.
6. Olvadt ólomrögök, a 4. és 5. sz. mellékletek forrasztásánál használták. Ltsz.: 81.3.26.
7. Tál, eredetileg világosbarna, kívül-belül sötétszürkefeketére égett másodlagosan. Törésben barnásvörös, kemény szemcsés anyagú. Peremén három helyen, egymástól kb. egyenlő távolságra 1–1 mély, X alakú bevágás látható. Másodlagos melléklet. Szá: 2,5; Mag: 14,5; Tá: 8,0 cm. Formához: *Schorgendorfer*

105; *Barkóczi–Bónis* Abb 22/5; *Topál* LI 167/3. Ltsz.: 81.3.27. 3. kép 7/6.

8 Firmamécses orrának és discusának töredéke. Eredetileg világosbarna, rosszminőségű agyag, erősen megégett. Bélyegnyom nem vehető ki. Primer melléklet. *Iványi* XVII, *Loeschcke* X típus. Ltsz.: 81.3.28.

9. Festékdörzsölő lap, sötétszürke kőből, finoman csiszolt. Lapos oldalán alig kivehető, kopásból eredő mélyedés, nem sokat használhatták. Facettált oldalán bronzpatina. Primer melléklet. H: 7,8; sz: 5,5; vast: 0,9 cm. Legjobb párhuzama: *Topál* X 30/14. Ltsz.: 81.3.29. 3. kép 7/7 és 13. kép lj.

10. Gyűrűbe való kő, szürke üvegpaszta, öntött, egyik oldalán sima, másik kissé domborúbb, itt törött. Égett. Méretei: 1,5 x 1,1 cm. Primer melléklet. Ltsz.: 81.3.30. 3. kép 7/8 és 13. kép 1h.

11. Gyűrűbe való kő, fehér vízopál, ovális alakú, igen finoman csiszolt. H: 1,7; sz: 1,2; vast: 0,4 cm. Primer melléklet. Ltsz.: 81.3.31. 3. kép 7/9 és 13. kép 1f.

12. Gyűrűbe való kő, fehér vízopál, ovális alakúra csiszolták. Sérült. Primer melléklet. H: 1,3; sz: 0,9; vast: 0,6 cm. Ltsz.: 81.3.32. 3. kép 7/10 és 13. kép 1g.

13. Csontkarika, törés után erősen megégett, repedezett. Egyik oldalán vasrozsda szennyeződés. Primer melléklet. Átm: 2,3 cm. Ltsz.: 81.3.33. 3. kép 7/11; 13. kép 1i. Lehet, hogy a következő tárgyak valamelyikének végén lehetett lezárásképpen, vö. 12e.

14. Csontpálcák töredékei, valószínűleg két különböző, de hasonló darab, melyeket a festék keveréséhez, illetve felkenéséhez használhattak.

a) asztragalosz mintájú csontpálca középrésze, üreges, benne 0,12 cm átmérőjű bronzhuzal. Alsó és felső része hiányzik, illetve nem illik a többi darabhoz. Kissé hajlott, égett. Primer melléklet. H: 11,2. 3 kép 7/12a és 13. kép 1a. Legközelebbi párhuzam: Ltsz.: 50717 sz. darab, ism. 1h.

b) előbbihez hasonló töredék, talán annak darabja. H: 3,8 cm. 3 kép 7/12b és 13. kép 1d.

c) csontpálca végződése. Előbbihez hasonló darab, talán annak nem illő töredéke. H: 4,0 cm. 3. kép 7/12/c és 13. kép 1e.

d) csontpálca töredéke, előbbihez hasonló darab, nagyrésze égett, vasrozsdás. Meglévő h: 5,9 cm. 3. kép 7/12d és 13. kép 1c.

e) csontpálca alsó fele, sűrűn faragott bordázattal, vége hajlított, a hajlítási felületen erős kopásnyomok észlelhetők – ezzel dörzsölték vagy kenték a festéket. Üreges belsejében bronzhuzal. Meglévő h: 8,2 cm. 3. kép 7/12e és 13. kép 1b. Közeli párhuzamai: MNM ism. lelh. 54.66.16 számú darab, végén csontkoronggal és MNM 14/1886 Szőnyből, hajlított vége a festék felkenésére szolgált.

f) valamelyik csontpálca felső lezárásának töredéke, eredetileg gömbalakú faragvány lehetett. Erősen égett. 1,2 x 1,1 cm. 3. kép 7/12f.

15. Bronz as vagy semis. Av: jobbra néző fej. RV: álló alak. Teljesen kopott, égett. Primer melléklet. 1–3. század – pontosabb meghatározás nem lehetséges. Ltsz.: 81.3.35. 5. kép 8.

16. Urnaként használt nagyméretű faláda bronz kulcspajzsa vastag bronzlemezből domborítva, a kulcslyuk körül nyolc vésett koncentrikus kördíszítéssel és nyolc szeglyukkal. A szegekből csak egy maradt az eredeti helyén, lemezdarabbal együtt. A kulcspajzsra felerősítésül a nagyobb fejátmérőjű kúpos bronzszegeket használták. Az egész láda valamennyi tartozékával együtt másodlagos melléklet. A kulcspajzs mérete: 28 x 26 cm. Erősen töredékes. Ltsz.: 81.3.36. 3. kép 13. és 14. kép 1.

17. Vékony bronzlemezből készített ládaveretek töredékei, nem rekonstruálhatók. Ltsz.: 81.3.37.

18. Domborított bronzveret töredéke, 0,1 cm vastag lemezből, a kulcspajzshoz hasonló, középen egy, a négy sarkán (rekonstrukció) egy-egy szeglyuk. A középső szeglyuk körül vésett koncentrikus körök. Rekonstruált méretek: 12 x 13 cm. Ltsz.: 81.3.38. 4. kép 1.

19. Bronzveret töredékei 0,1 cm vastag lemezből, az előbbihez hasonló, de a domborított rész teljesen hiányzik, illetve nem hozható össze. Valószínűleg 4+1 szeglyukkal és 5 koncentrikus vésett kördísszel. A meglévő körszeletből rekonstruált átmérő: 14 cm. Ltsz.: 81.3.39. 4. kép 2.

20. Bronzveret töredékei, nem illenek össze, de az előbbi kettőhöz tartozó, ahhoz hasonló darab, 0,1 cm vastag lemezből, vésett koncentrikus kördíszekkel. Kör rekonstruált átmérője: 12 cm. Ltsz.: 81.3.40. 4. kép 3.

21. Bronz sarokveret töredéke, L alakú, nagy szeglyuk maradványával. Meglévő h: 9,0 cm; sz: 2,5 és 2,0 cm. Ltsz.: 81.3.41a. 4. kép 4.

22. Bronz sarokveret töredéke, az előbbi párja. Meglévő h: 10 cm; sz: 2,0 cm (törött – az L alak fele). Ltsz.: 81.3.41b. 4. kép 5.
Bizonyosra vesszük, hogy több ilyen L alakú sarokveret létezett, de a nagymennyiségű apró töredékből jelenleg nem rekonstruálhatók. Ugyanígy hiányzik a kulcspajzs körüli négy veretből egy.

23. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg. Fejét bronzköpeny borítja, a kúp alsó peremén vésett kettős koncentrikus kördísz (a díszítés mindegyik darabon egyformán ismétlődik). A fejet belül ólommal öntötték ki, ez kapcsolja a vastüskéhez, mely L alakban behajlított. Fej átm: 4,0 cm; mag: 2,9, h: 5,8 cm. Ltsz.: 81.3.42. 4. kép 6 és 15. kép 1.

24. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg. A kúpos köpeny csúcsát a korrodáló vas feszítőereje megrepesztette. Fej átm: 4,0 cm; mag: 2,8; h: 6,0 cm. Ltsz.: 81.3.43. 15 kép 2.

25. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg. Köpenye meghasadt, mint az előbbinek, vastüskéjének vége hiányzik. Fej átm: 4,1 cm; mg: 2,5; h: 5,8 cm. Ltsz.: 81.3.44. 15. kép 3.

26. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg, köpenye ép, vastüskéje hiányos. Fej átm: 4,0; mag: 2,6; h: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.45. 15. kép 4.

27. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg. Köpenye repedt, vastüskéje hiányos. Fej átm: 4,2 (deformált); mag: 2,5; h: 5,4 cm. Ltsz.: 81.3.46. 15.kép 5.
28. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg. Köpenye kissé repedt, vastüskéje hiányos. Fej átm: 3,8; mag: 2,5; h: 5,0 cm. Ltsz.: 81.3.47. 15.kép 6.
29. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg, köpenye meghasadt, deformálódott. Vastüskéjéből csak kis csonk maradt meg. Fej átm: 4,0; mag: 2,7. Ltsz.: 81.3.48. 14.kép 1, bal felső sarokban a kulcspajzson.
30. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg, köpenye repedt, vastüskéje teljesen hiányzik. Fej átm: 4,3; mag: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.49. 14. kép 1, bal középső a kulcspajzson.
31. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg, köpenye repedt, vastüskéje hiányzik. Fej átm: 4,3; mag: 2,6 cm. Ltsz.: 81.3.50. 14.kép 1, a bal alsó sarokban a kulcspajzson.
32. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg, köpenye repedt, vastüskéje hiányzik. Fej átm: 4,0; mag: 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.51. 14.kép 1, jobb alsó sarokban a kulcspajzson.
33. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg töredéke, csak a bronzköpeny egy része maradt meg. Átm: 4,0; mag: 2,4 cm. Ltsz.: 81.3.52. 15.kép 8.
34. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg töredéke. Köpenyét a vasmag szétfeszítette. Átm: 4,3; mag: 2,9 cm. Ltsz.: 81.3.53. 15.kép 7.
35. Nagyméretű kúposfejű bronzszeg töredéke, csak a bronzköpeny egy része maradt meg. Átm. nem mérhető, mag: 2,6 cm. Ltsz: 81.3.54. 15.kép 9.

A kulcspajzson lévő szeggel együtt összesen 14 ilyen típusú darabot találtunk meg a sírban. Ebből 8 darab biztosan a kulcspajzsot díszítette, a többi hat elhelyezése pillanatnyilag bizonytalan, ugyanis a többi veret meglévő szeglyukaiból ítélve ott a kisebb méretű szegeket használták.

36. Kúposfejű bronzszeg lemeztöredékkel. A kúp peremén vésett kördísz, a lemezen, a szögfej körül vésett kettős koncentrikus kördísz. Fej átm: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.55. 4.kép 7 és 15.kép 13.
37. Kúposfejű bronzszeg széthasadt köpenyrésze, erősen deformálódott. Fej átm: 3,4 cm; mag: 1,3 cm. Ltsz.: 81.3.56. 15.kép 18.
38. Kúposfejű bronzszeg, köpenye ép, belül ólommal kiöntve, ezzel csatlakozik az ugyancsak ép, derékszögben meghajlított vastüskéhez. Kúp peremén vésett körvonal. Fej átm: 3,0; mag: 1,5 cm, h: 4,3 cm. Ltsz.: 81.3.57. 4.kép 8 és 15.kép 15.
39. Kúposfejű bronzszeg, köpenye a vas korróziója miatt meghasadt. Az L alakban meghajlított vastüske hegye törött. Fej átm: 2,9 cm, mag: 1,5; H: 4,8 cm. Ltsz.: 81.3.58. 15.kép 11.
40. Kúposfejű bronzszeg, köpenye megrepedt, rövid vastüskéjének vége hiányzik. Fej átm: 2,8; mag: 1,4; h: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.59. 15.kép 14.
41. Kúposfejű bronzszeg, köpenye repedt, vastüskéjének vége hiányzik. Fej átm: 2,9; mag: 1,5; h: 3,7 cm. Ltsz.: 81.3.60. 16.kép 2.
42. Kúposfejű bronzszeg, köpenyén öntési hibából származó lyukak, de nem repedt meg. Rövid vastüskéjének vége hiányzik. Fej átm: 2,9; mag: 1,5; h: 3,8 cm. Ltsz.: 81.3.61. 15.kép 16.
43. Kúposfejű bronzszeg, köpenyén granulált bronzrög, keskeny vastüskéje tompaszögben hajlott. Fej átm: 3,0; mag: 1,5; h: 4,8 cm. Ltsz.: 81.3.62. 16.kép 9.
44. Kúposfejű bronzszeg, köpenye teljesen ép, rövid, keskeny vastüskéjének hegye törött. Fej átm: 2,9; mag: 1,5; h: 3,8 cm. Ltsz.: 81.3.63. 16.kép 3.
45. Kúposfejű bronzszeg, köpenyén hajszálvékony repedés, a kúp pereme töredezett. Rövid, keskeny vastüskéje ép. Fej átm: 2,9; mag: 1,6; h: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.64. 16.kép 7.
46. Kúposfejű bronzszeg, köpenye ép, rövid vastüskéje is sértetlen. Fej átm: 3,0; mag: 1,5; h: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.65. 15.kép 17.
47. Kúposfejű bronzszeg, köpenye és tüskéje ép. Restaurálatlan (szándékosan) fej átm: 3,0; mag: 1,5; h: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.66.
48. Kúposfejű bronzszeg, mint az előbbiek. Köpenye szétnyílt, törött vastüskéjén L alakú sarokveret töredéke. A veret méretei nem állapíthatók meg. Ltsz.: 81.3.67. 4.kép 9 és 16.kép 4.
49. Kúposfejű bronzszeg, köpenyén öntési hibák. Vastüskéjének hegye törött. Fej átm: 2,8; mag: 1,5; h: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.68. 16.kép 6.
50. Kúposfejű bronzszeg, köpenye meghasadt, vastüskéje törött. Fej átm: 3,0; mag: 1,5; h: 3,6 cm. Ltsz.: 81.3.69. 15.kép 12.
51. Kúposfejű bronzszeg, köpenye megrepedt, vastüskéje törött. Fej átm: 3,1; mag: 1,6; h: 3,6 cm. Ltsz.: 81.3.70. 15. kép 10.
52. Kúposfejű bronzszeg, köpenye sértetlen, vastüskéje törött. Fej átm: 2,8; mag: 1,6; h: 3,2 cm. Ltsz.: 81.3.71. 16. kép 1.
53. Kúposfejű bronzszeg, köpenye megduzzadt, de még nem hasadt fel. Vastüskéje sérült. Fej átm: 2,7; mag: 1,3; h: 3,9 cm. Ltsz.: 81.3.72. 16.kép 5.
54. Kúposfejű bronzszeg. Köpenyén vékony repedés, vastüskéje hiányos. Fej átm: 2,9; mag: 1,5; h: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.73. 16.kép 8.
55. Kúposfejű bronzszeg, köpenye meghasadt, a kúp csúcsa felemelkedett. Vastüskéje sérült. Fej átm: 2,8; mag: 1,5; h: 2,9 cm. Ltsz.: 81.3.74. 16.kép 14.
56. Kúposfejű bronzszeg. A kúp csúcsa körben megrepedt, de nem vált el. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,4 cm. Ltsz.: 81.3.75. 17.kép 2.
57. Kúposfejű bronzszeg. A kúp csúcsa körben megrepedt, de még nem vált el. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,4 cm. Ltsz.: 81.3.76. 17.kép 6.
58. Kúposfejű bronzszeg. Köpenye ép, vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.77. 17.kép. 9.
59. Kúposfejű bronzszeg. A kúp pereme meghasadt, vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.78. 17.kép 3.
60. Kúposfejű bronzszeg. A kúp csúcsa körben megrepedt, de nem vált el. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,6 cm. Ltsz.: 81.3.79. 17.kép 8.

61. Kúposfejű bronzszeg. Köpenyén repedés és öntési hiba. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,1; mag: 1,6 cm. Ltsz.: 81.3.80. 16. kép 13.
62. Kúposfejű bronzszeg. Köpenyén öntési hiba. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 2,7; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.81. 16.kép 10.
63. Kúposfejű bronzszeg. A kúp csúcsa körben meghasadt, elvált. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,7 cm. Ltsz.: 81.3.82. 17.kép 5.
64. Kúposfejű bronzszeg. A kúp csúcsa körben megrepedt, de nem vált el. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 2,9; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.83. 17.kép 1.
65. Kúposfejű bronzszeg. Köpenye ép, vastüskéje hiányzik. Fej átm: 2,9; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.84. 17. kép 4.
66. Kúposfejű bronzszeg. Kúp csúcsa körben megrepedt, de nem vált el. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 2,9, mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.85. 17.kép 7.
67. Kúposfejű bronzszeg, köpenye ép, vastüskéje hiányzik. Fej átm: 2,9; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.86. 17. kép 10.
68. Kúposfejű bronzszeg, köpenye ép, vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,1; mag: 1,6 cm. Ltsz.: 81.3.87. 17. kép 12.
69. Kúposfejű bronzszeg. Köpenye többhelyütt repedt és deformálódott. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.88. 16.kép 11.
70. Kúposfejű bronzszeg. Kúp pereme kéthelyütt sérült. Vastüskéje hiányzik. Fej átm: 3,0; mag: 1,7 cm. Ltsz.: 81.3.89. 17.kép 11.
71. Kúposfejű bronzszeg. Köpenyén öntési hibából származó sérülések. Vastüskéje hiányzik. Fej Átm: 3,0; mag: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.90. 16.kép 12.
72. Kúposfejű bronzszeg köpenytöredéke. Rekonstruált fej átm: 3,1; mag: 1,3 cm. Ltsz.: 81.3.91. 16.kép 15.
73. Kúposfejű bronzszeg köpeny peremtöredékek. Fej átm: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.92. 16 kép.18.
74. Kúposfejű bronzszeg töredéke. Ltsz.: 81.3.93a. 16. kép 16.
75. Kúposfejű bronzszeg töredéke. Ltsz.: 81.3.93b. 16. kép 17.
76. Kúposfejű bronzszegek apró töredékei.

A nagyobb töredékeket is beszámítva a ládán 44–45 darab kisebb méretű bronzszeg lehetett. A kulcspajzs körüli négy veretre egyenként öt, tehát 20 szeget használtak el. Így a sarokveretekre 24–25 szeg maradt. Mivel a meglévő nagy téglalap alakú sarokveretre négy szeget is elhelyezhettek, eszerint hat sarokveret díszíthette a ládát. A rekonstrukció jelenleg – a veretek töredékes, restaurálatlan állapota miatt – bizonytalan.

77. Félgömbös fejű üreges bronzszeg vékony bronzlemeztöredékkel. Fej átm: 1,3 cm. Ltsz.: 81.3.94. 4.kép 10.
79. Félholdalakú öntött bronzveret, kétoldalt 1–1 felerősítésre szolgáló bronztüskével. Átm: 7,5 cm; 4.kép 12 és 14.kép 4.
80. Előbbi veret párja. Méretre is egyezik. Ltsz. 81.3.97. 4.kép 13 és 14.kép 5.
81. Öntött bronz ládafogó, kagylón és két delfinen nyugvó női és „ifjú" alakkal. H: 20,5 cm; legnagyobb sz: 4,5 cm. Az egyik sasszeg két vége egyoldalra hajlik. A másik sasszeg egyik vége törött. A nereida lába alatti delfinfarok csúcsa is törött. Ltsz.: 81.3.98. 5.kép 1 és 14.kép 3.[16]
82. Bronz gyűrűskulcs, öntött, hármas metszetű tollal. Gyűrű belső átm: 1,7 cm (!) Ltsz.: 81.3.99. 5.kép 2 és 14.kép 2.
83. Zár?töredék. Egyik vége elkalapált, üreges bronzcső két szegeccsel. Lapos végénél vaslemezt erősítettek a bronzlemezek közé. A vaslemez erősen töredékes, méretei nem állapíthatók meg. Az egész tárgy méretei: 7,5 x 3 cm. Ltsz.: 81.3.100. 5.kép 4.
84. Kazetta fiók húzója, bronz, törött. H: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.103. 5.kép 3.
85. Bronzkancsó. Csak a szájrész, a háromosztatú fül és a bordázott alj maradt meg épségben, illetve felismerhető formában. Vékonyra kalapált testének darabjai részben megsemmisültek, részben nem állíthatók össze. Az edény a bronzveretes ládán kívül, az alatt volt. A láda súlya miatt a sírgödör aljába teljesen benyomódott és a kancsó nyilván már ekkor alaposan megrongálódott. Másodlagos melléklet. Szá: 6,5 x 8,5; mag: kb. 28 cm lehetett. Tá: 7,5 cm. Ltsz.: 81.3.101. 5. kép 5–7. A fül alapján *Radnóti* XIII/74 típus lehetett. 2. sz.[17]
86. Bronzveder perem és oldalrésze, vékony lemezből kalapálva, öntött pántfüllel. Az edény alsó része vagy megsemmisült, vagy talán eredetileg is hiányzott. A számos apró töredék nem választható el az előbbi bronzkancsó darabjaitól, azzal együtt feküdt a láda alatt összenyomva. Perem átm. kb. 30 cm lehetett. Meglévő mag: 13 cm – eredetileg 22–25 cm lehetett. Ltsz.: 81.3.102. 17. kép 13. A Hammoor-i veder pannoniai változata: *Radnóti* X/52.[18]
87. Vas csuklóspánt (zsanér) a ládához. Nagyméretű, két vasszeggel. Felületére idegen vasszeg korrodálódott. H: 12,5; sz: 4–5 cm. Ltsz.: 81.3.104. 5.kép 9.
88. Vas csuklóspánt, az előbbi párja. Keskenyebbik végén lyuk és horog. A szeglyuk nem látszik. H: 12,5; sz: 4–5,5 cm. Ltsz.: 81.3.105. 5.kép 10.
89. Ládaveret töredéke vaslemezből, eredetileg L alakú sarokveret volt, törött. 4 x 4 cm. Ltsz.: 81.3.106a. 5.kép 11a.
90. Téglalap alakú ládaveret töredéke, vaslemez, egy szeglyukkal. 3,8 x 6,5 cm. Ltsz.: 81.3.106b. 5.kép 11b.
91. Téglalap alakú ládaveret, vaslemezből, egy szeglyuk maradvánnyal. 4 x 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.106c. 5.kép 11c.
92. L alakú ládaveret töredéke vaslemezből. Felületén famaradványok. 4 x 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.106d. 5.kép 11d.
93. L alakú nagy sarokveret töredéke vaslemezből, egy látható szeglyukkal. Felületén bronzlemez maradványok. 6,5 x 6,5 cm. Ltsz.: 81.3.106e. 6.kép 11e.
94. L alakú ládaveret vaslemezből, egy szeggel, másik vége törött. 3,5 x 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.106f. 6.kép 11f.
95. Ládaveret töredéke vaslemezből. 3 x 2 cm. Forma nem állapítható meg. Ltsz.: 81.3.106g. 6.kép 11 g.

96. Ládaveret töredéke vaslemezből. 2,3 x 1,4 cm. Forma nem állapítható meg. Ltsz.: 81.3.106h. 6.kép 11h.
97. L alakú nagy sarokveret töredéke vaslemezből. Szeglyuk nem látszik, deformálódott. 7 x 7 cm. Ltsz.: 81.3.106i. 6.kép 11i.
98. Ládaveret töredéke vaslemezből, egy szeglyukkal. Alaktalan, forma nem állapítható meg. 3,8 x 4 cm. Ltsz.: 81.3.106j. 6.kép 11j.
99. Ládaveret töredéke vaslemezből. Deformálódott. Ltsz.: 81.3.106k. 6.kép.11k.
100. L alakú nagy sarokveret egyik fele vaslemezből. Szeglyuk nem látható. 6,5 x 6,5 cm. Ltsz.: 81.3.106l. 6.kép 11 l.
101. L alakú nagy sarokveret töredéke, (egyik fele) vaslemezből. Szeglyuk nem látható. 6,5 x 6,5 cm. Ltsz.: 81.3.106m. 6.kép 11 m.
102. L alakú nagy sarokveret töredéke vaslemezből. Felületén famaradványok. 6,5 x 4 cm. Ltsz.: 81.3.106n. 6.kép 11n.
103. Vasszeg, eredetileg széles, lapos fejjel. Tüskéje törött. Felületére bronzlemez korrodálódott. Meglévő h: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.107a. 6.kép 12a.
104. Vasszeg, lapos, kerek fejjel, rövid szárral. Fej átm: 1,5; H: 4,0 cm. Felületére bronzlemez korrodálódott. Ltsz.: 81.3.107b. 6.kép 12b.
105. Vasszeg, eredetileg széles lapos fejjel, rövid szárral. Fej sz: 2,8. H: 4,5 cm. Felületére bronzlemez korrodálódott. Ltsz: 81.3.107c. 6.kép 12c.
106. Vasszeg, eredetileg széles, lapos fejjel, rövid szárának vége derékszögben meghajlítva. Fej sz: 2,3; H: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.107d. 6.kép 12d.
107. Vasszeg, széles, lapos fejjel, rövid szárral. Fej átm: 2,0; H: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.107e. 6.kép 12e.
108. Vasszeg, eredetileg széles, lapos fejjel, rövid szárral. Fej átm: 3,0; H: 3,6 cm. Ltsz.: 81.3.107f. 6.kép 12f.
109. Vasszeg, erősen korrodált fejjel, famaradványokkal. H: 3,8 cm. Ltsz.: 81.3.107g. 6.kép 12g.
110. Vasszeg, korrodált fejjel, rövid szárral. H: 5,2 cm. Ltsz.: 81.3.107h. 6.kép 12h.
111. Vasszeg, eredetileg széles, lapos fejjel, famaradványokkal. Fej átm: 2,5; H: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.107i. 6.kép 12i.
112. Vasszeg széles, lapos fejjel, szára derékszögben hajlott. Fej átm: 2,5; H: 4,2 cm. Ltsz.: 81.3.107j. 6.kép 12j.
113. Nagy vasszeg kúpos fejjel, hosszú szárral. Fej átm: 3,5; H: 7,0 cm. Ltsz.: 81.3.107k. 6 kép 12k.
114. Vasszeg, eredetileg kúpos fejjel. H: 5,0 cm. Ltsz.: 81.3.107l. 6.kép 12l.
115. Vasszeg, eredetileg kúpos fejjel. H: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.107m. 6.kép 12m.
116. Vasszegtöredék, fejrész hiányzik. H: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.107n. 6.kép 12n.
117. Vasszegtöredék. H: 3,0 cm. Ltsz: 81.3.107o. 6.kép 12o.
118. Vasszeg töredéke. H: 3,2 cm. Ltsz.: 81.3.107p. 6.kép 12p.
119. Kis laposfejű vasszeg. Fej átm: 1,2; H: 2,2 cm. Ltsz.: 81.3.107r. 6.kép 12r.
120. Keskeny vaspánt töredéke. H: 6,0; sz: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.108a. 6.kép 13a.
121. Vaspánt töredéke, felületére bronzlemez korrodálódott. Ltsz.: 81.3.108b. 6.kép 13b.
122. Vastárgy töredéke, felületére vaskés? töredék korrodálódott. 8,2 x 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.108c. 6.kép 13c.
123. Vaspánt? töredéke. H: 8,0; sz: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.108d. 6.kép 13d.
124. Vaspánt töredéke. H: 6,5; sz: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.108e. 6.kép 13e.
125. Mészkő sírtábla a 7 sz. sír gödrétől Ny-ra 1,5 m-re feküdt, felső részével K-felé, feliratos részével lefelé. H: 260, sz: 72, vast: 17–18 cm. Betűmagasság: 6–4 cm. A kettős léckerettel és 2 x 3 S-taggal díszített tympanonban ötszirmú rozetta. Alatta mélyített mezőben dús redőjű szalaggal átkötött koszorú, ennek felső részén középen nyolcszirmú rozetta látható. A koszorú mellett kétoldalt a bal és jobb sarokban egy-egy hatszirmú rozettát véstek. A következő mezőben hármas tagolású léckeretben a felirat:

C(aius) Valerius C(ai) f(ilius) / Pub(lilia tribu) Macer Vero(na) / mil(es) leg(ionis) II Ad(iutricis) p(iae) f(idelis) / (centuria) Caecili(i) Quinti / an(norum) XL stip(endiorum) XX h(ic) s(itus) e(st) / t(estamento) f(ieri) i(ussit) / M(arcus) Calabonius Secu/ndus vet(eranus) leg(ionis) eius(dem) / h(eres) f(aciendum) c(uravit)

C. Valerius Macer északitáliai, veronai polgár volt,[19] aki Caecilius Quintus centurio csapatában szolgált és negyven éves korában halt meg. Az örökös neve, Marcus Calabonius Secundus, már sokkal ritkábban fordul elő. A Secundus cognomen ugyan elterjedt név Pannoniában,[20] de a Calabonius gentilicium eleddig ismeretlen.[21] Viselője valószínűleg hispániai eredetű.[22] A kő a 2. sz. első éveiben készülhetett. Aquincum kőemlékek. Ltsz.: 81.7.1. 6.kép 14 és 18.kép.

8 sír.

Kissé bolygatott szórthamvas sír. Folt jelentkezési mélys: Af. 105,59 m. Szabályos, lekerekített sarkú, téglalap alakú gödör, szélein fent szürke, lentebb vörösre égett agyagtapasztással. É-i fele sérült. Gödör teljes mélységében elszórtan viszonylag sok kalcinált csont és faszén. Hamus szint vastagsága 16–18 cm. Gödör aljának mélys: Af. 105,39 m. Alján tapasztás nem volt, de a talaj 3–5 cm vastagon barnásvörösre égett. Irány É–D 31–63.

Mellékletek:

1. Nagyméretű, vastagfalú durván formált egyfülű korsó teljesen összeroppanva, többszáz darabban, az edény fala is szeletekre hasadt. Barnásvörös, igen homokos, puha agyagból. Pontos formája nem állapítható meg, mag: kb. 50–55 cm. Szá: 6,5–7 cm. Legnagyobb átm: 28 cm. Falvastagság 0,8–1,9 cm. Ová-

lis átmetszetű fülének átm: 3,5 cm. Másodlagos melléklet. Ltsz.: 81.3.109. 7.kép 1.

2. Korsó aljrésze, puha világossárga agyag, téglaőrleménnyel soványítva. Tá: 10 cm. Ltsz.: 81.3.110. Felső része a 10. sz. sírból került elő (8. sz. melléklet), lehet, hogy eredetileg a 10. sz. sír melléklete, melynek bolygatásakor került mostani helyére. 7. kép 2.
3. Nagy korsó alsó fele, világos téglaszínű, nem túl puha, jólégetett. Vállán és hasán kopott narancspiros festésnyomok. Tá: 8,5 cm. Ltsz.: 81.3.111. 7.kép 3. Felületén másodlagos égésnyom nem látható.
4. Unguentarium talp felé gömbölyödő részének töredéke és olvadt szájrésze. Kékesfehér. Ltsz.: 81.3.112. 13.kép 2a.
5. Balsamarium olvadt nyaka. Zöldesfehér. Ltsz.: 81.3.113. 13.kép 2b.
6. Vasszeg, kis lapos fejjel, egyenes szárral. H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/1. 7.kép 4/1.
7. Laposfejű vasszeg. H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/2. 7.kép 4/2.
8. Vasszeg széles lapos fejjel. H: 5,7 cm. Ltsz.: 81.3.114/3. 7.kép 4/3.
9. Vasszeg lapos fejjel, hegye derékszögben hajlott. H: 4,3 cm. Ltsz.: 81.3.114/4. 7.kép 4/4.
10. Vasszeg lapos fejjel, hegye derékszögben hajlott. H: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/5. 7.kép 4/5.
11. Vasszeg kis lapos fejjel, hegye törött. H: 5,0 cm. Ltsz.: 81.3.114/6. 7.kép 4/6.
12. Vasszeg, lapos fejjel, hegye letört. Meglévő h: 3,7 cm. Fej átm: 1,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/7. 7.kép 4/7.
13. Vasszeg, lapos fejjel, egyenes szárral. Fej átm: 1,7 cm. H: 6,0 cm. Ltsz.: 81.3.114/8. 7.kép 4/8.
14. Laposfejű vasszeg, derékszögben meghajlott szárral. Fej átm: 1,5; H: 5,0 cm. Ltsz.: 81.3.114/9. 7. kép 4/9.
15. Vasszeg, laposra deformálódott fejjel. Hegye törött. Meglévő h: 5,0 cm. Ltsz.: 81.3.114/10. 7.kép 4/10.
16. Vasszeg, keskeny lapos fejjel. H: 5,2 cm. Ltsz.: 81.3.114/11. 7.kép 4/11.
17. Vasszeg, hegye letört. Meglévő h: 4,0 cm. Ltsz.: 81.3.114/12. 7.kép 4/12.
18. Laposfejű vasszeg, hegye derékszögben hajlott. H: 5,2 cm. Ltsz.: 81.3.114/13. 7.kép 4/13.
19. Vasszeg laposra deformálódott fejjel, hegye törött. H: 5,2 cm. Ltsz.: 81.3.114/14. 7.kép 4/14.
20. Laposfejű vasszeg. H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/15. 7. kép 4/15.
21. Vasszeg, hegye törött. Meglévő h: 3,8 cm. Ltsz.: 81.3.114/16. 7.kép 4/16.
22. Laposfejű vasszeg, hegye hiányzik. Meglévő h: 4,6 cm. Ltsz.: 81.3.114/17. 7.kép 4/18.
23. Vasszeg, feje lapos, hegye törött. Meglévő h: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/18. 7.kép 4/18.
24. Vasszeg, hegye derékszögben meghajlott. H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/19. 7.kép 4/19.
25. Vasszeg? töredéke, ívben meghajlítva. Meglévő h: 5,0 cm. Ltsz.: 81.3.114/20. 7.kép 4/20.
26. Vasszeg, hegye törött, feje kúpos. Meglévő h: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/21. 7.kép 4/21.
27. Széles laposfejű vasszeg rövid szárral. Fej átm: 2,5 cm. H: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/22. 7. kép 4/22.
28. Laposfejű vasszeg, hegye hiányzik. Meglévő h: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/23. 7.kép 4/23.
29. Vasszeg, széles lapos fejjel, rövid szárral. Fej átm: 2,5; H: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/24. 7.kép 4/24.
30. Laposfejű vasszeg, rövid szárral. H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/25. 7.kép 4/25.
31. Laposfejű vasszeg, erősen korrodált. H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/26. 7.kép 4/26.
32. Laposfejű vasszeg, hegye törött, feje deformálódott. H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/27. 7.kép 4/27.
33. Laposfejű vasszeg, hegye törött. Meglévő h: 3,5 cm. Ltsz.: 81.3.114/28. 7.kép 4/28.
34. Vasszeg, széles lapos fejjel, hegye hiányzik. Meglévő h: 3,5 cm. Fej átm: 1,8 cm. Ltsz.: 81.3.114/29. 7. kép 4/29.
35. Vasszeg töredéke. Meglévő H: 1,8 cm. Ltsz.: 81.3.114/30. 7.kép 4/30.
36. Kisméretű kúposfejű vasszeg. H: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.115a. 7.kép 5a.
37. Kúposfejű kis vasszeg. H: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.115b. 7.kép 5b.
38. Laposfejű kisméretű vasszeg. H: 3,5 cm. Ltsz.: 81.3.115c. 7.kép 5c.
39. Kisméretű laposfejű vasszeg. H: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.115d. 7.kép 5d.
40. Kúposfejű kisméretű vasszeg, szára derékszögben behajlott. H: 2 + 1 cm. Ltsz.: 81.3.115e. 7.kép 5e.
41. Kisméretű laposfejű vasszeg, szára derékszögben hajlott. H: 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.115f. 7.kép 5f.
42. Kisméretű laposfejű vasszeg, szára derékszögben hajlott. H: 3 + 1 cm. Ltsz.: 81.3.115g. 7.kép 5g.
43. Kúposfejű kis vasszeg. H: 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.115h. 7.kép 5h.
44. Rövid vasszeg nagy félgömbalakú fejjel. Fej átm: 1,5 cm. H: 2 cm. Ltsz.: 81.3.115i. 7.kép 5i.
45. Kisméretű vasszeg félgömbalakú fejjel. Fej átm: 1,8 cm. H: 2,0 cm. Ltsz.: 81.3.115j. 7.kép 5j.
46. Vasszeg? töredéke, S alakban hajlott. Ltsz.: 81.3.116a. 7.kép 6a.
47. Vasszeg? töredéke. Meglévő h: 4,2 cm. Ltsz.: 81.3.116b. 7.kép 6b.
48. Vasszeg töredéke. Feje hiányzik. Meglévő h: 4,5 cm. Ltsz.: 81.3.116c.
49. Vasszeg töredéke, feje hiányzik. Meglévő h: 3,8 cm. Ltsz.: 81.3.116d.
50. Vasszeg töredéke. Feje hiányzik, szára derékszögben hajlott. H: 2,5+0,5 cm. Ltsz.: 81.3.116e.
51. Vasszeg szárának töredéke. H: 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.116f.
52. Vasszeg szárának töredéke. H: 3,0 cm. Ltsz.: 81.3.116g.
53. Vasszeg szárának töredéke. H: 2,5 cm. Ltsz.: 81.3.116h.
54. Keskeny vaspánt? töredéke. H: 5,4 cm. Sz: 0,6–0,9 cm. Ltsz.: 81.3.117.
55. Felismerhetetlen vastárgyak apró töredékei, 7 db.

9 sír.

Az eldőlt sírszéle mellett É-ra Af. 106,00 m mélységben sírra utaló folt mutatkozott, gödör nélkül. A földben két emberi hosszúcsont töredék és néhány koponyadarab feküdt. A kevert talajban 3 db 1–2. sz.-i apró edénytöredéket és két, pompeji vörös festésű, egyrétegű falfestménytöredéket találtunk.

10 sír.

A 8. sz. sírral bolygatott szórthamvas sír. A hosszú keskeny, lekerekített sarkú, téglalap alapú gödör ÉK-i részét a 8. sz. sír beásásakor elpusztították, az itt lévő mellékleteket a földdel együtt a gödör Ny-i széle mellé lapátolták. A sírgödör Ny-i fele teljes hosszában érintetlen maradt. Sírfolt jelentkezési mélys: Af. 105,90 m. A gödör szélein 2–2,5 cm vastag vörösre égett agyagtapasztás és keskeny faszenes csík. A gödör Ny-i felében, teljes hosszában elszórtan kalcinált csontok a máglya maradványaival keverten. A hamus szint vastagsága 15–18 cm. A gödör alja nincs kitapasztva, de 2–3 cm vastagon vörösre égett. Gödör alja 105,66 Af mélységben. Gödörmélység: 24 cm. Irány: É–D 0–32.

Mellékletek:

1. Egyfülü korsó, jóminőségű, sárgásvörös agyagból, egész felületén matt, jóminőségű festés, mely a száj, nyak és vállon barnásvörös, a talp felé narancspiros. Szá: 7,3 cm, Mag: 24; Legnagyobb átm: 16,8; Tá: 8,0 cm. Ltsz.: 81.3.118. 8.kép 1 és 19.kép 1. Primer melléklet. Formához: *Póczy* XI/4. Schütz fazekasműhely.
2. Bögre, igen sovány kvarcszemes, szürke agyagból, szemcsés, jólégetett. Vállán sötétebbszürke másodlagos, de gyári égés – másodlagos melléklet. Szá: 9,7; Mag: 12,6; Tá: 4,7 cm. Ltsz.: 81.3.119. 8.kép 2, 19. kép 2. Formához: *Schörgendorfer* 211; *Bónis* XVIII/27; *Póczy* VII/13. Gázgyári fazekastelep.
3. Tányér, erősen soványított, kvarcszemcsés agyagból, jólégett, kemény, eredetileg világosbarna, törés után néhány darabja sötétszürkére égett. Primer melléklet. Szá: 22,0; Mag: 4,2; Tá: 16,8 cm. Ltsz.: 81.3.120. 8. kép 3 és 19. kép 4. Formához: *Gose* 482; *Topál* L 156/2.
4. Tányér, finom jóliszapolt, téglaszínű agyagból, felületén kívül-belül kopott, fényes narancspiros festéssel. Sigillata utánzat – Drag 39,42. Szá: 15,7; Mag: 2,2; Tá: 6,2 cm. Ltsz.: 81.3.121. 8.kép 4. Formához: *Gose* 234; *Bónis* 1947 I/ 17.
5. Tányér, erősen soványított, világosszürke kvarcszemcsés agyagból, jólégetett, kemény. Peremén kétoldalt ujjbenyomkodásos fodor. Törés után sötétszürkére égett helyenként. Szá: 19,4; mag: 4,2; Tá: 14,6 cm. Ltsz.: 81.3.122. 8.kép 5 és 19.kép 3. Formához: *Póczy* Abb. 6/20–21 katonai depó melletti fazekasműhelyek.
6. Tányér, puha sárga agyagból, felületén kívül-belül kopott narancspiros festés, mely törés után másodlagosan sötétszürkére égett. Sigillata utánzat, Drag 36. Szá: 20,5; Mag: 2,8; Tá: 10,5 cm. Ltsz.: 81.3.123. 8 kép 7.
7. Kis fazék, kézzelformált, világosbarna szemcsés, homokos, durva agyagból, nyakán körben ujjbenyomkodásnál kisebb és sekélyebb bemélyedések. Mag: 16; Tá: 8,0 cm. Ltsz.: 81.3.125. Primer melléklet. 8. kép 7. Formához: *Barkóczi–Bónis* XLVIII 1–3; *Bónis* VII/5.
8. Egyfülű korsó felső része, puha világossárga agyagból, kopott világos narancspiros festésnyomokkal. Alsó része a 8 sz. sírba került át a bolygatás során (2. sz. melléklet). Szá: 7,5 cm. Ltsz.: 81.3.124. 8. kép 8.
9. Nagy firmamécses, eredetileg vörösbarna festéssel, mely másodlagosan helyenként szürkére égett. Discusa hiányzik. Alján hibásan nyomott FE[S]TI mesterbélyeg. H: 9,5; sz: 6,0; Mag: 3,5 cm. Ltsz.: 81.3.126. 8. kép 9. *Iványi* XVII típus. *Loeschcke* Typ X. Festus: *Loeschcke* 296/22. északitáliai, 2. sz. Primer melléklet.
10. Domitianus as, nagyon kopott, égett. Róma 83–89.
    Av: BMC 79 tábla 2
    Rv: BMC 79 tábla 3
    Ltsz.: 81.3.127. 8.kép 10.
11. Vasszeg, széles lapos fejjel, rövid szárral. Fej átm: 3,0; H: 5,5 cm. Ltsz.: 81.3.128. 8.kép 11.
12. Nagyméretű vasszeg kis, lapos fejjel. Fej átm: 2,0; H: 10,0 cm. Ltsz.: 81.3.129. 8.kép 12.
13. Nagyméretű vasszeg széles lapos fejjel, fej átm: 3,0; H: 9,5 cm. Ltsz.: 81.3.130. 8.kép 13.
14. Nagyméretű vasszeg lapos fejjel. Fej átm: 2,0; H: 8,5 cm. Restaurálás során eltűnt. 8.kép 14.
15. Vasszegtöredék, H: 3,8 cm. Restaurálás során eltűnt. 8.kép 15.

A temető részlet többi sírját a restaurálás és konzerválás függvényében folyamatosan közöljük.

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
AntHung	Antiquitas Hungarica, Budapest.
AR	Alba Regia, Székesfehérvár
Barkóczi–Bónis	*L. Barkóczi–É. Bónis:* Das frührömische Lager und die Vohnsiedlung von Adony (Vetus Salina). ActaArchHung 4(1954) 129–199.
Benkő	*Benkő A.:* Üvegkorpus (Glass Corpus) RégFüz Ser II No. 11. Budapest 1962.
BJ	Bonner Jahrbücher

BMC	*H. Mattingly:* Coins of the Roman Empire in the Britisch Museum. London 1923–1950.
Bónis	*É. Bónis:* Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien. Diss. Pann. Ser. 2. No. 20. Budapest 1942.
Bónis 1947	*Bónis É.:* A Bécsi úti korarómai temető agyagedényei (La ceramique du cimitiére de Bécsi út de l'époque romaine). Ant. Hung. 1(1947) 43–48.
BpR	Budapest Régiségei
BTM	Budapesti Történeti Múzeum
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
DissPann	Dissertationes Pannonicae ex Instituto Numismatico et Archaeologico Universitatis Budapestiensis provenientes. Budapest
Gose	*E. Gose:* Gefäßtypen der römischen Keramik in Rheinland. BJ. Beiheft I. 1950.
Isings	*C. Isings:* Roman Glass from Dated Finds. Groningen 1957.
Iványi	*D. Iványi:* Die pannonischen Lampen. DissPann Ser. 2. No. 2. Budapest 1935.
Kaba	*Kaba M.:* Az aquincumi üvegek. BpR. 18. (1958) 425–448.
Keller	*E. Keller:* Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. München 1971.
Lányi	*V. Lányi:* Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. ActaArchHung 24(1972) 53–213.
Loeschcke	*S. Loeschcke:* Lampen aus Vindonissa. Zürich 1919.
Lőrincz	*B. Lőrincz:* Die Stempelziegel von Gorsium–Herculia. AR XV(1976) 175–191.
Mócsy	*A. Mócsy:* Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Budapest 1959.
Nagy	*Nagy T.:* A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938–1942 évek között végzett kutatásairól. BpR 13(1943) 359–399.
Póczy	*K. Póczy:* Die Töpferwerkstätten von Aquincum. ActaArchHung 7(1956) 73–138.
Popilian	*G. Popilian:* Contribution á la typologie des amphores romaines découvertes en Oltenie (IIe–IIIe siécles de n.é.) Dacia XVIII (1974) 137–146.
RégFüz	Régészeti Füzetek, Budapest
Schörgendorfer	*A. Schörgendorfer:* Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer. Sonderschr. d. Österr Arch. Inst. 13. Brünn–München–Wien. 1942.
Szilágyi	*J. Szilágyi:* Inscriptiones tegularum pannonicarum. DissPann Ser. 2 No. 1. Budapest 1933.
Topál	*J. Topál:* The Southern Cemetery of Matrica. Fontes Archaelogici Hungariae 15. Budapest 1981.

Jegyzet

1. ArchÉrt 5(1885) 326.
2. ArchÉrt 6(1886) 241–242.
3. ArchÉrt 2(1870) 49; 3(1870) 113; 2(1870) 96.
4. ArchÉrt 7(1887) 160; BpR X 10(1923) 74.
5. BpR 10 (1923) 76, Foerk E. térképe az 57. oldalnál.
6. BTM Adattára H 194–79
7. BTM Adattár 818–78
8. BTM Adattára 819–78
9. BTM Adattára 1141–79
10. *Mócsy* 185, 1–8.
11. *Mócsy* 178.
12. *Mócsy* 186/4.
13. *Szilágyi* VIII/103, 34.d, 14 jegyzet. Aquincum Raktár u. cella trichora II rétegéből, i. sz. 118–9 utánra keltezhető. *Lőrincz* 178. 36. jegyzet.
14. Szilágyinál ez a típus nem szerepel, az előbbi darab keltezi a 2. sz. 1 felére.
15. *Popilian,* Type IV, 144/8 romulai darab formájában hasonló, mienk azonban sokkal kisebb; nem valószínű, hogy olaj tárolására szolgált.
16. Mienkkel azonos, egy öntőmintából származó darab a Ltsz. 67110 számú bronz ládafogó, mely egy Julia Mammea éremmel, aranylánccal, umbós ládaverettel stb. valószínűleg sírból származik. A két darabot összehasonlítva megállapítható, hogy a Bécsi úti ládafogó gondosabb öntés eredménye, a felületek utólagos megmunkálása is alaposabb, mint a Kiscelli u-i darabon.
17. *Radnóti* 126. 48–50. jegyzet. Taf L/8. A sopianaei, intercisai és váli darabok mellé sorakozik, 2. századiak.
18. *Radnóti* 98–99. Taf. XXXV/6–8.
19. *Mócsy* 154/26, Sextus Valerius Macer. L. még CIL III 1478, szintén veronai.
20. *Mócsy* 189–190.
21. Sem a CIL III-ban, sem a Bevölkerungban nem szerepel.
22. Mócsy András szíves szóbeli közlése. A két felirat olvasatának ellenőrzését Szilágyi Máriának köszönöm. A közleményben levő valamennyi rajzot a szerző készítette, a fotókért Molnár Ilonának tartozom köszönettel.

JUDIT TOPÁL

DAS RÖMERZEITLICHE GRÄBERFELD IN DER BÉCSI ÚT (I.)

Vorliegender Bericht erörtert einen Teil des westlichen Gräberfeldes der Militärstadt von Aquincum. Entlang der vom westlichen Tor des Militärlagers ausgebauten einstigen Römerstrasse kommen seit Mitte des vorigen Jahrhunderts Bestattungen zum Vorschein. Die in der Publikation behandelten Gräber kamen in der Umgebung des Hauses Bécsi út 166 (Ziegelfabrik Victoria/Bohn) gelegentlich der Grabungen des Autors im Jahr 1978 ans Tageslicht. Von diesem Gebiet kannte die Forschung bisher nur Ziegelplatten- und Steinkistengräber aus dem späten 3. und dem 4. Jh. Die in unserem Bericht besprochenen Brandbestattungen liefern hingegen den Beweis dafür, dass der Steifen neben der einstigen Römerstrasse schon Ende des 1. und Anfang des 2. Jh. zu Bestattungen benutzt wurde. Nach Auflassung des Gräberfeldes wurde das Gebiet durch einen Erdrutsch verschüttet, daher blieben die Bestattungen zum Grossteil unberührt, infolge der beträchtlichen Tiefe wurden sie nicht entdeckt. Die mitunter vorkommenden Zerstörungen sind das Ergebnis zeitgenössischen Raubes. Über die aus der Rettungsgrabung des Autors stammenden nahezu 200 Gräber sowie das aus früheren Rettungsgrabungen noch unveröffentliche Material werden wir den Restaurierungs- und Konservierungsarbeiten entsprechend fortlaufend berichten.

Abbildungen

Abb. 1. Bécsi út, Grab 3–4.
Abb. 2. Bécsi út, Grab 4–6.
Abb. 3. Bécsi út, Grab 7.
Abb. 4. Bécsi út, Grab 7.
Abb. 5. Bécsi út, Grab 7.
Abb. 6. Bécsi út, Grab 7.
Abb. 7. Bécsi út, Grab 8.
Abb. 8. Bécsi út, Grab 10.
Abb. 9. Bécsi út, Grab 1 : 2.; Grab 2–3 : 4.; Grab 4–5.
Abb. 10. Bécsi út, Grab 1–4 : 4.
Abb. 11. Bécsi út, Grab 1–2 : 6.
Abb. 12. Bécsi út, Grab 1 : 6.; Grab 2–4 : 7.
Abb. 13. Bécsi út, Grab 1 : 7.; Grab 2 : 8.
Abb. 14. Bécsi út, Grab 1–5 : 7.
Abb. 15. Bécsi út, Grab 1–18 : 7.
Abb. 16. Bécsi út, Grab 1–18 : 7.
Abb. 17. Bécsi út, Grab 1–13 : 7.
Abb. 18. Bécsi út, Grab 7. (Stele).
Abb. 19. Bécsi út, Grab 1–4 : 10.

Képjegyzék

1. kép. Bécsi út, 3–4. sír.
2. kép. Bécsi út, 4–6. sír.
3. kép. Bécsi út, 7. sír.
4. kép. Bécsi út, 7. sír.
5. kép. Bécsi út, 7. sír.
6. kép. Bécsi út, 7. sír.
7. kép. Bécsi út, 8. sír.
8. kép. Bécsi út, 10. sír.
9. kép. Bécsi út, 1:2. sír; 2–3:4. sír; 4:5. sír.
10. kép. Bécsi út, 1–4:4. sír.
11. kép. Bécsi út, 1–2:6. sír.
12. kép. Bécsi út, 1:6. sír; 2–4:7. sír.
13. kép. Bécsi út, 1:7. sír; 2:8. sír.
14. kép. Bécsi út, 1–5:7. sír.
15. kép. Bécsi út, 1–18:7. sír.
16. kép. Bécsi út, 1–18:7. sír.
17. kép. Bécsi út, 1–13:7. sír.
18. kép. Bécsi út, 7. sír sztéléje.
19. kép. Bécsi út, 1–4:10. sír.

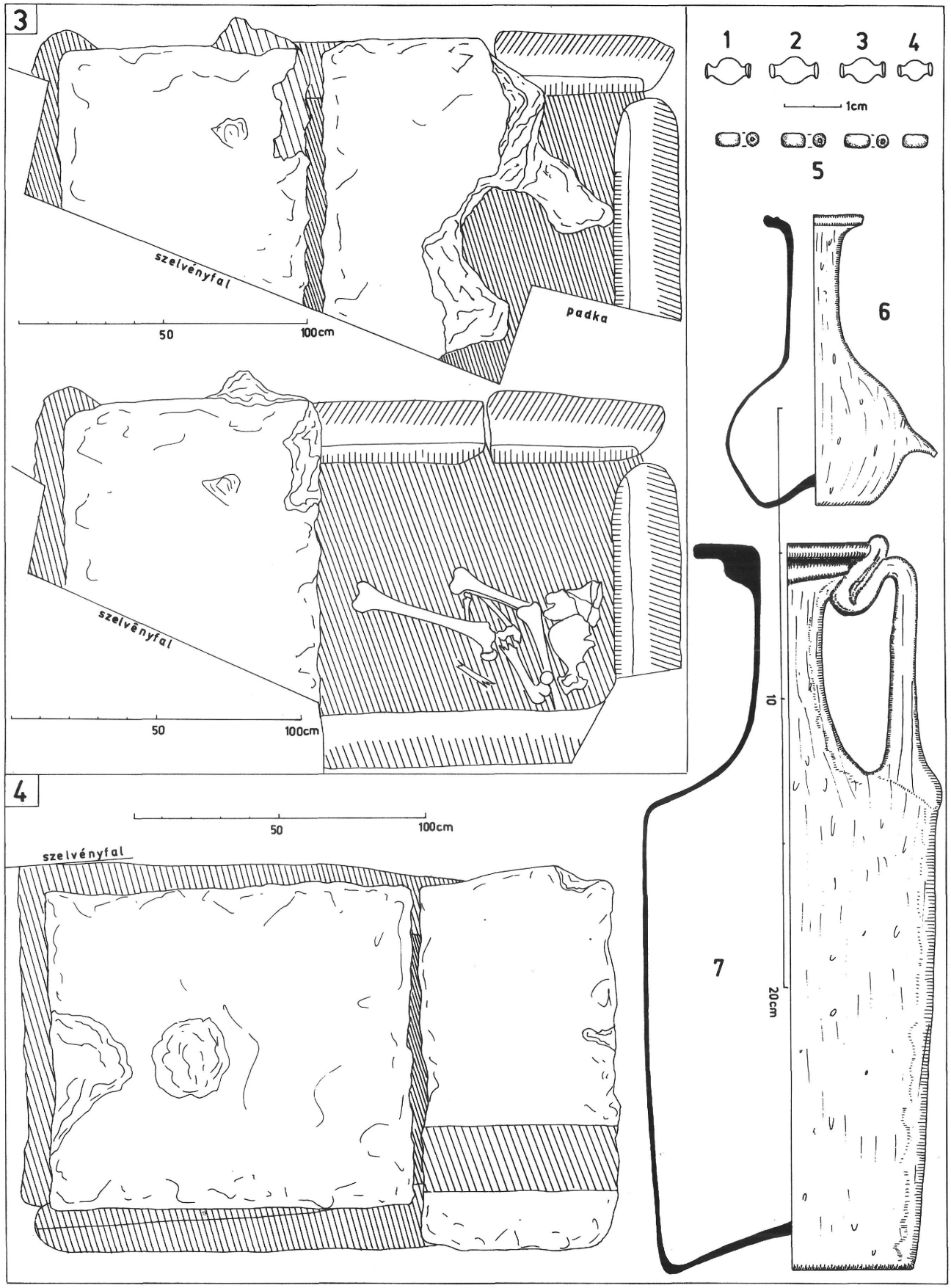
3
szelvényfal
50
100cm
padka
szelvényfal
50
100cm
4
50
100cm
szelvényfal
1
2
3
4
1cm
5
6
7
10
20cm

1

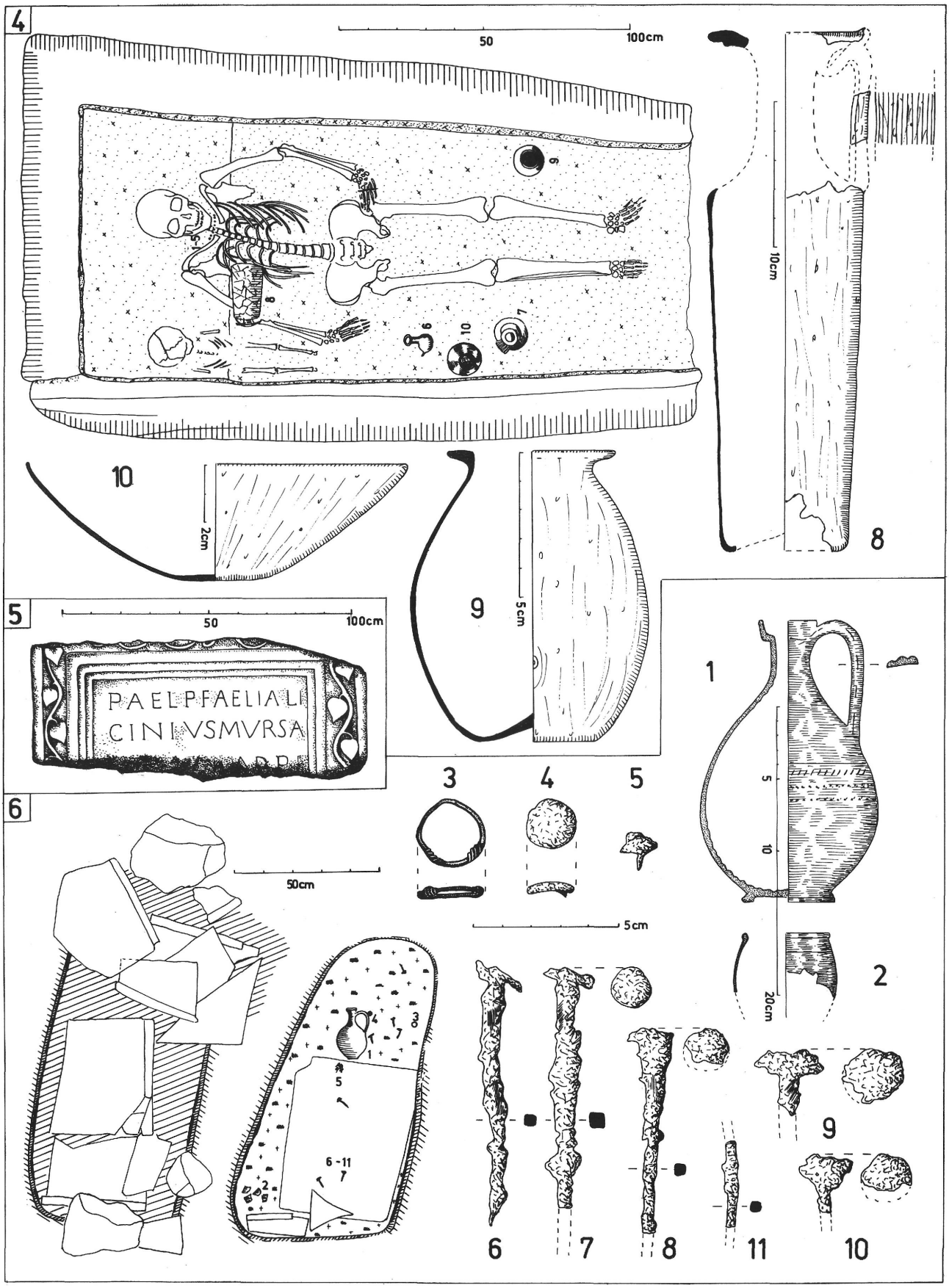
4
50
100cm
9
8
6
10
7
10cm
10
2cm
9
5cm
8
5
50
100cm
PAELPFAELIALI
CINI VSMVRSA
1
5
10
3
4
5
6
50cm
5cm
2
20cm
5
6-11
7
9
6
7
8
11
10

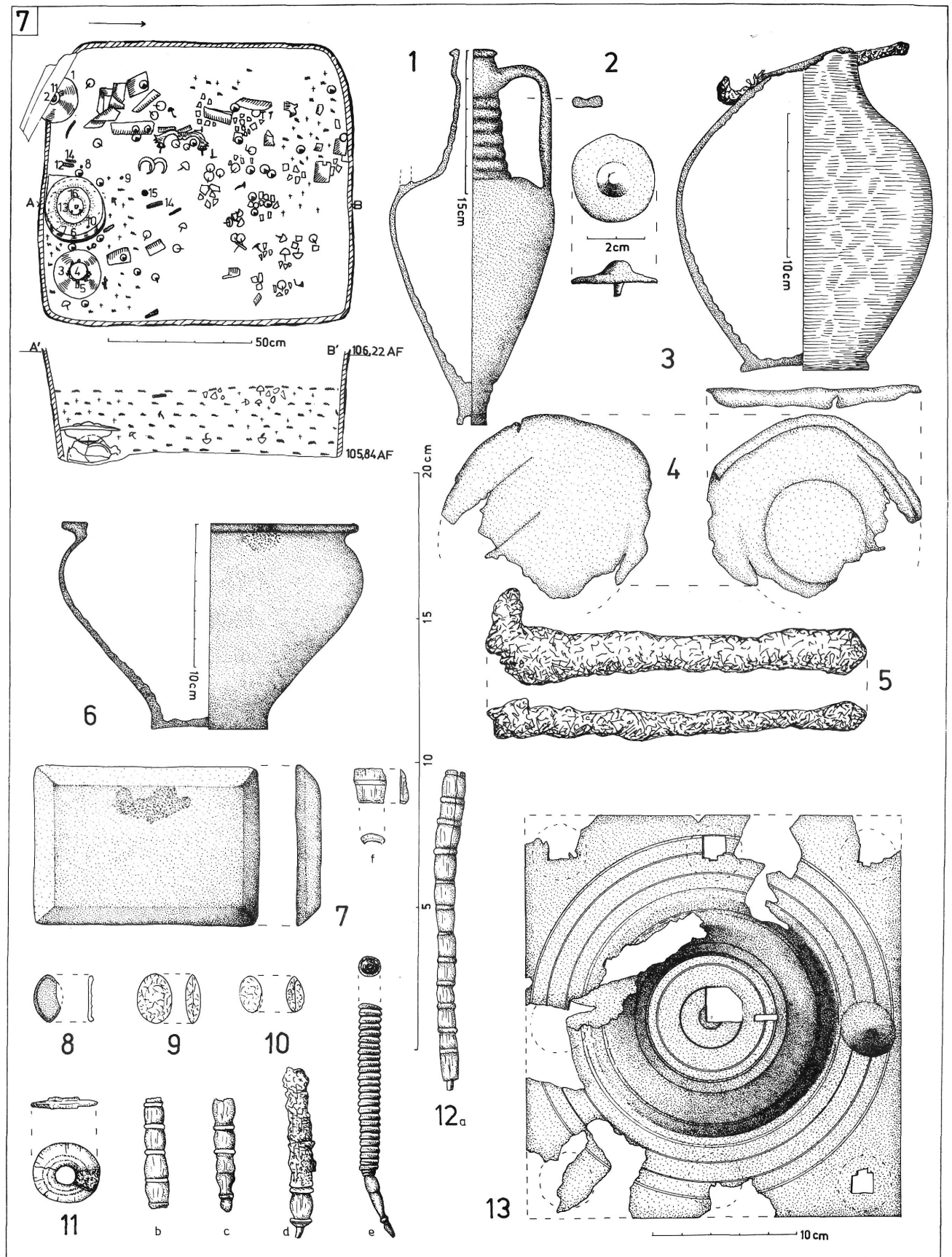
7
50cm
A
A'
B
B'
106,22 AF
105,84 AF
1
15cm
2
2cm
3
10cm
4
5
6
10cm
20 cm
15
10
5
7
f
8
9
10
11
b
c
d
e
12a
13
10 cm

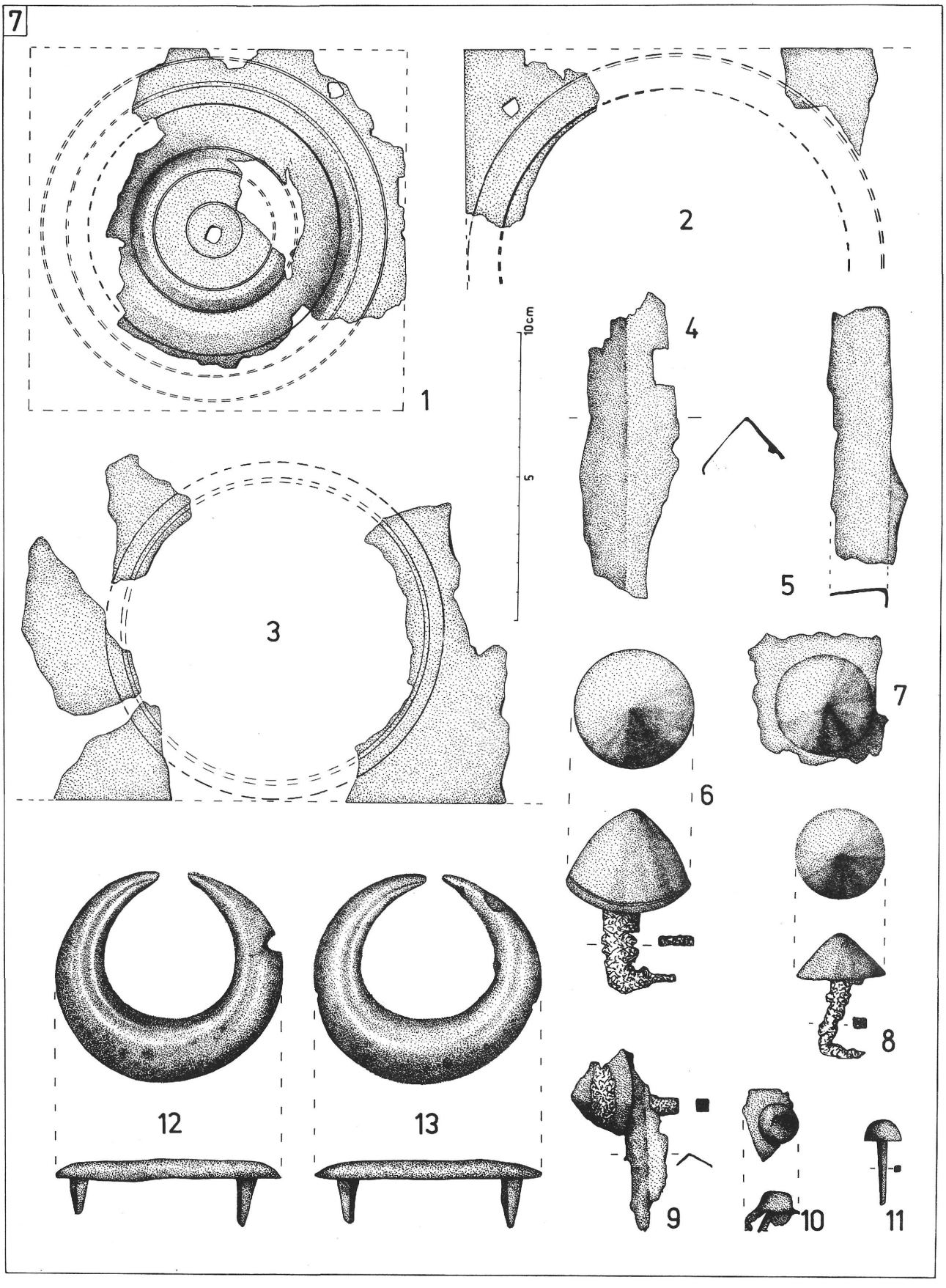

4

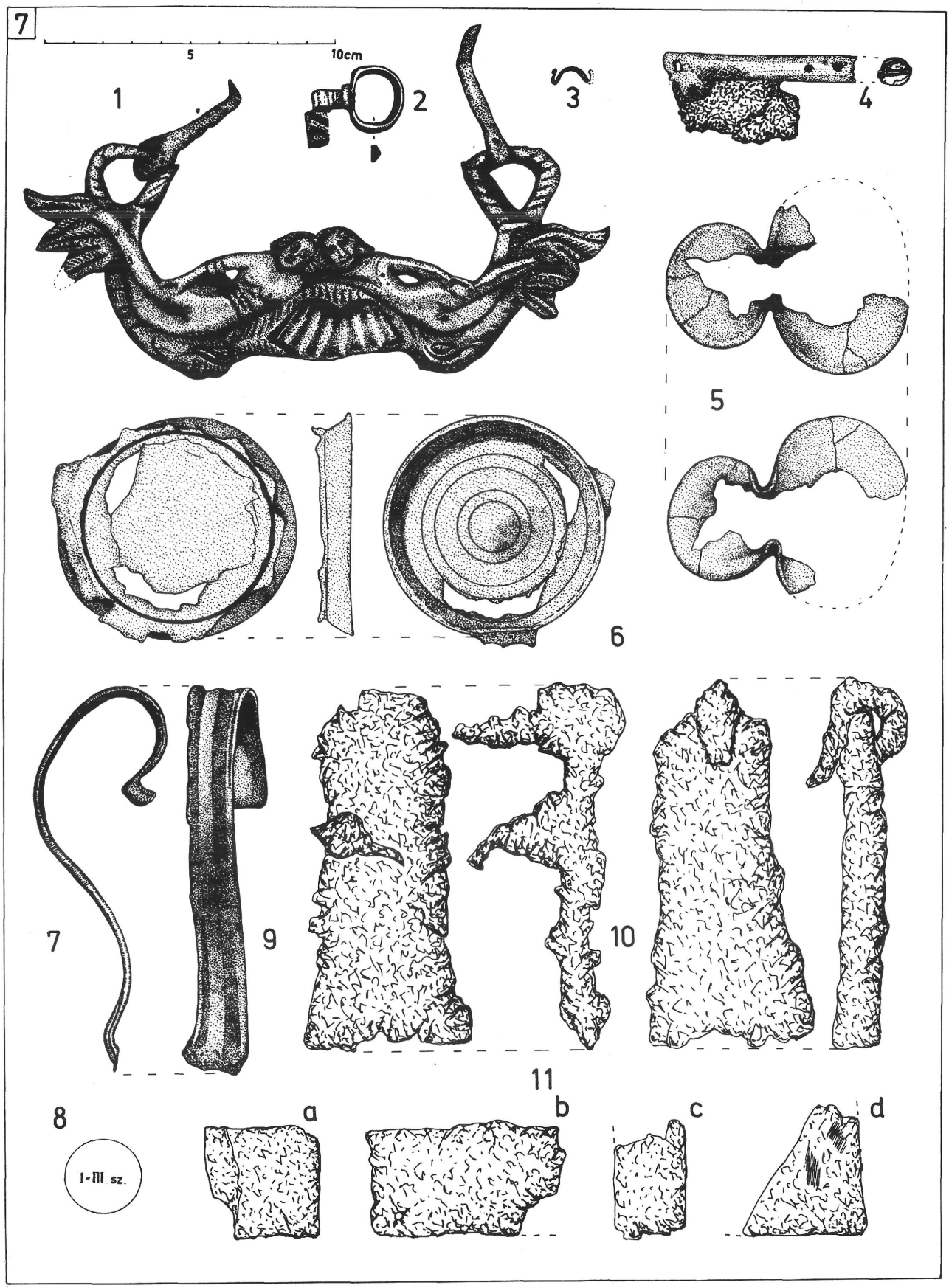

5

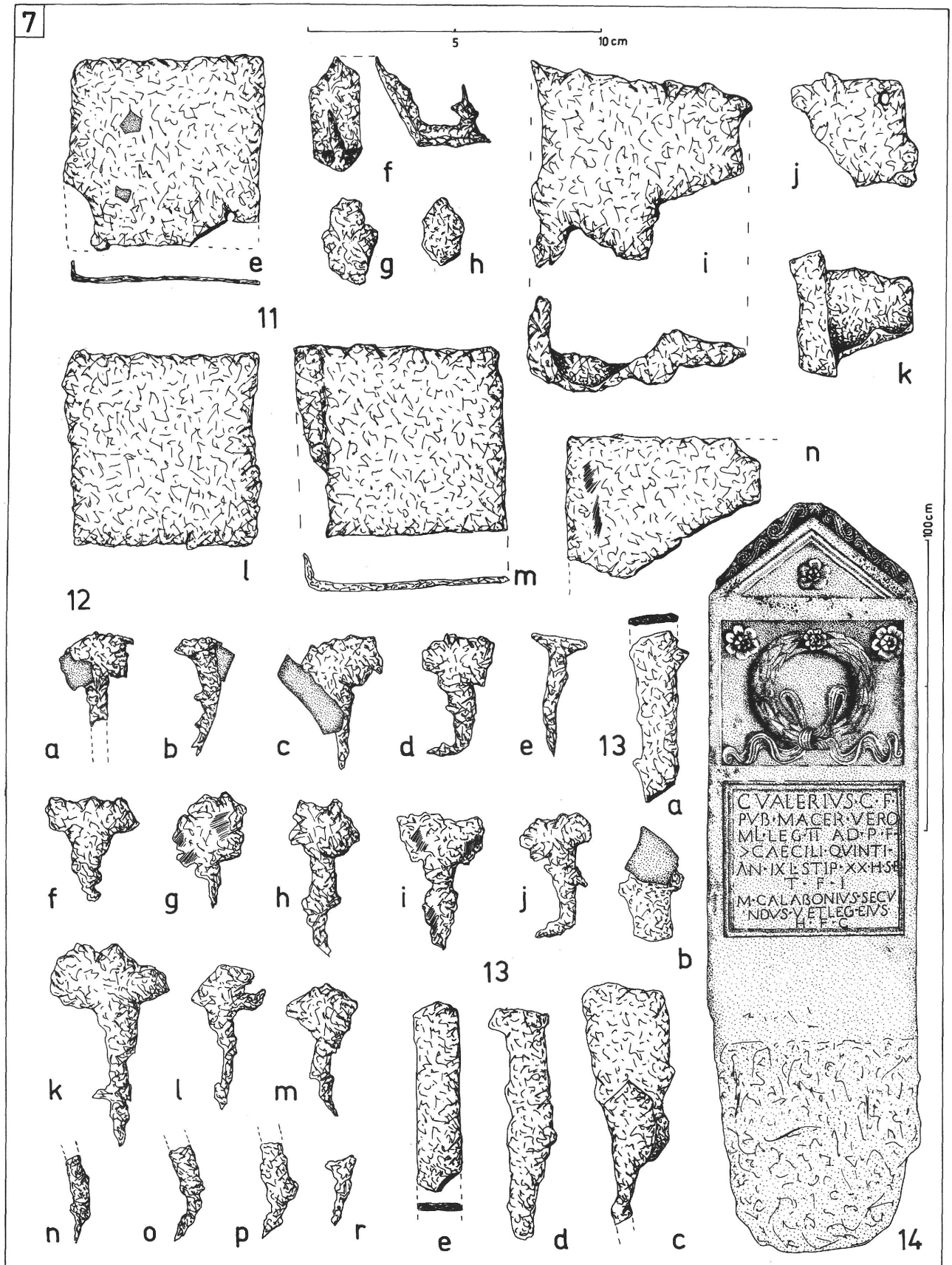
7
5
10 cm
e
f
g
h
i
j
k
11
l
m
n
12
a
b
c
d
e
13
a
f
g
h
i
j
b
13
k
l
m
n
o
p
r
e
d
c
100 cm
C VALERIVS C F
PVB MACER VERO
ML LEG III AD P F
>CAECILI QVINTI
ANN IX L STIP XX H S E
T F I
M CALABONIVS SECV
NDVS VET LEG EIVS
H F C
14

6

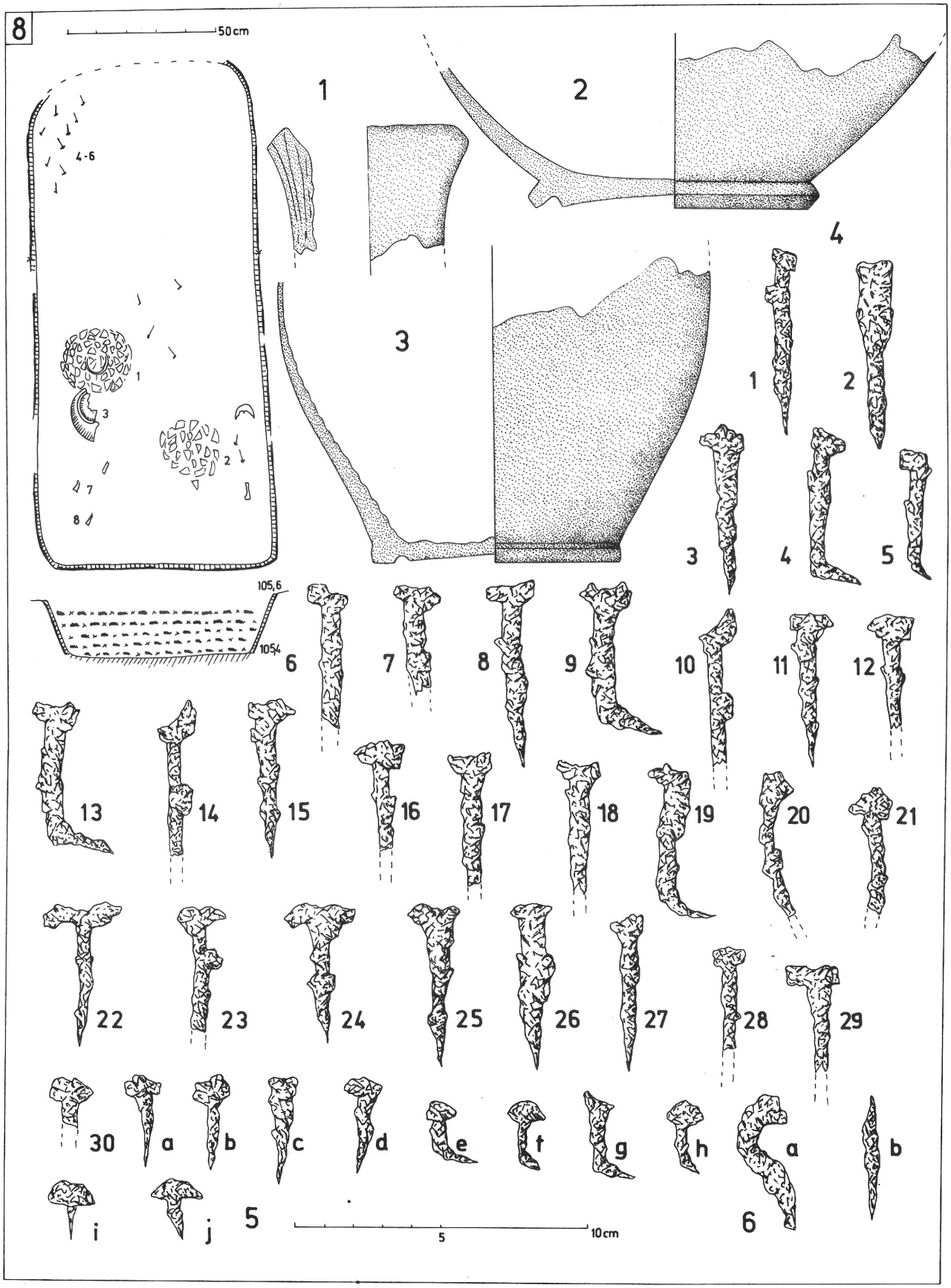
8
50cm
4-6
1
2
3
4
1
2
3
4
5
105,6
105,4
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
a
b
c
d
e
f
g
h
a
b
i
j
5
6
5
10cm

7

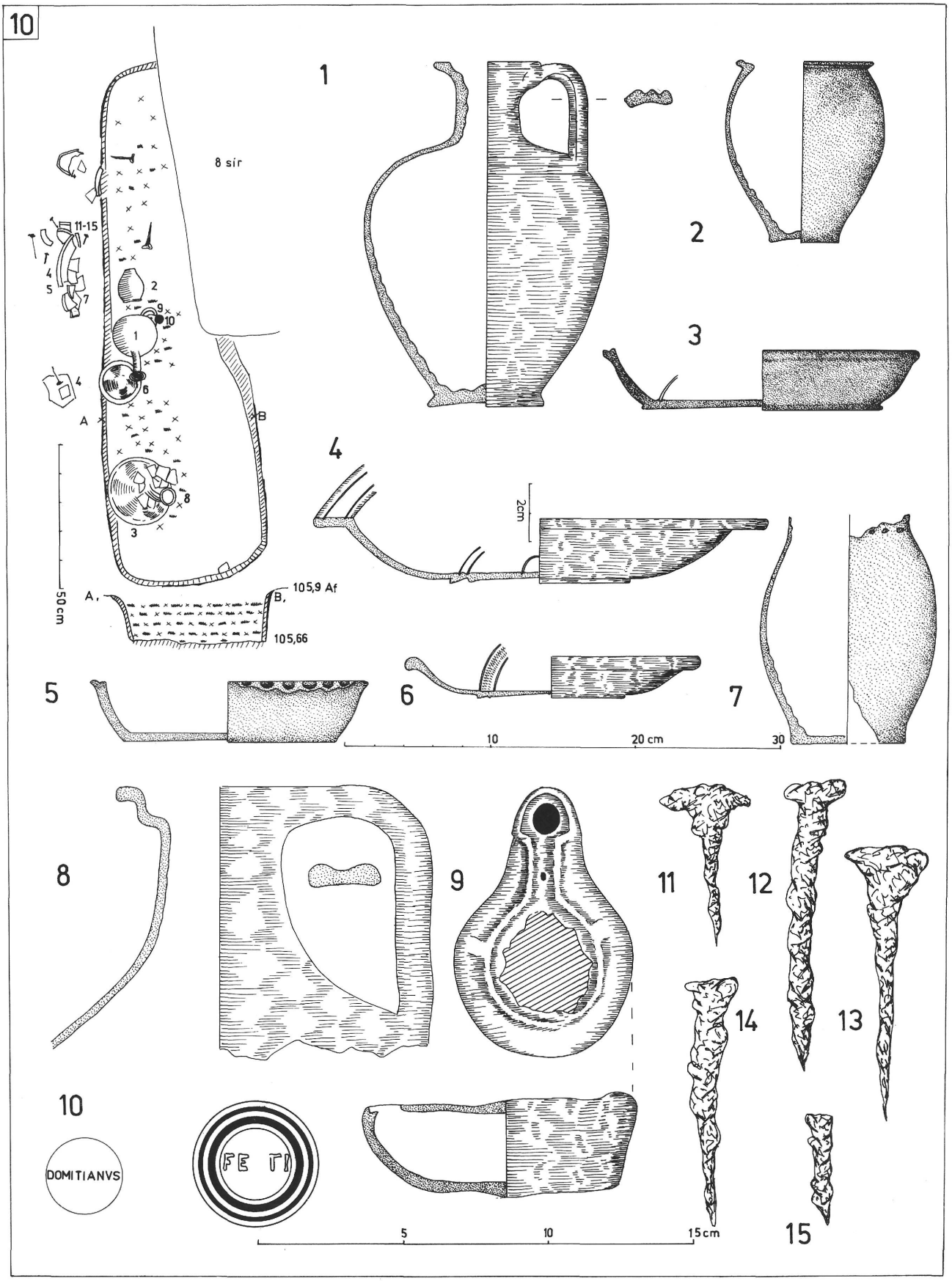
10
8 sir
11-15
A
B
50 cm
105,9 Af
105,66
1
2
3
4
2cm
5
6
7
10
20 cm
30
8
9
11
12
13
14
15
10
DOMITIANVS
FE TI
5
10
15cm

8

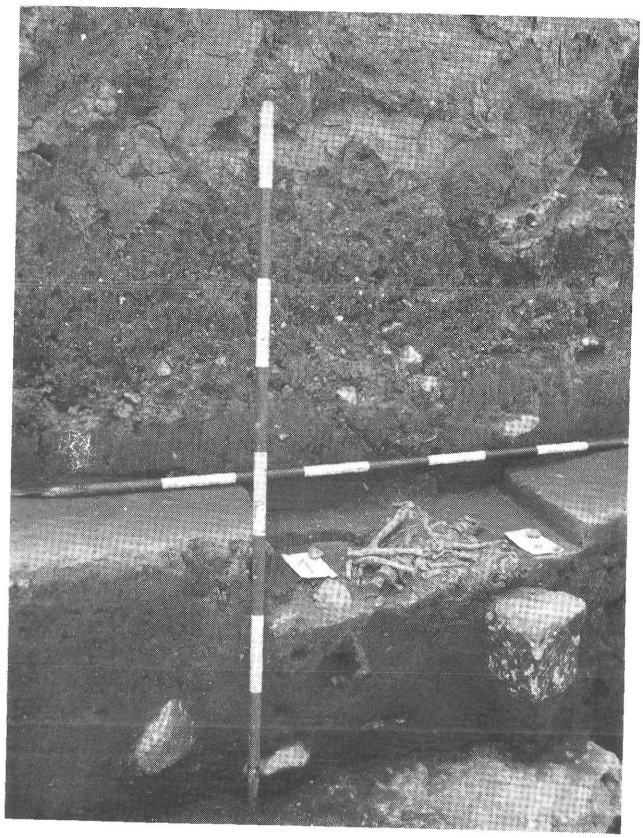

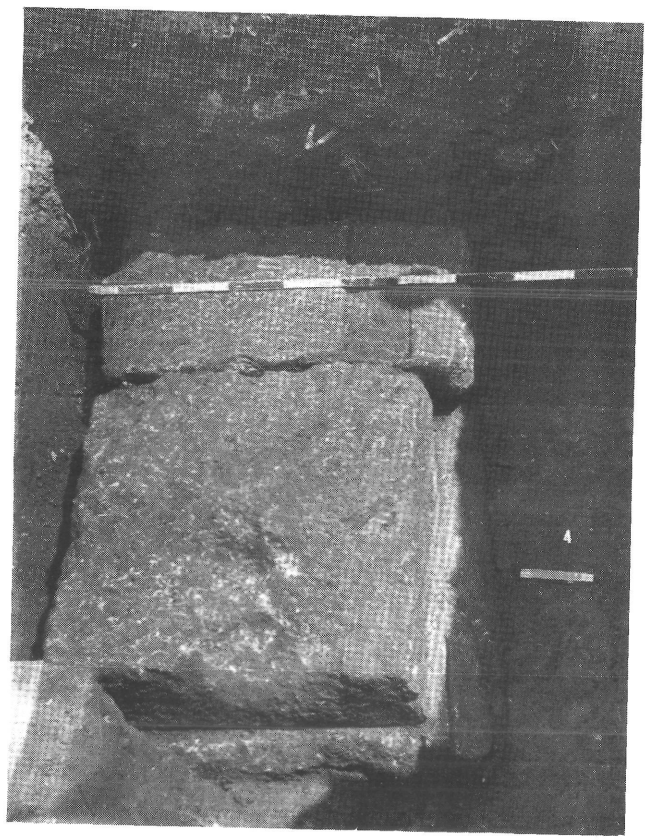

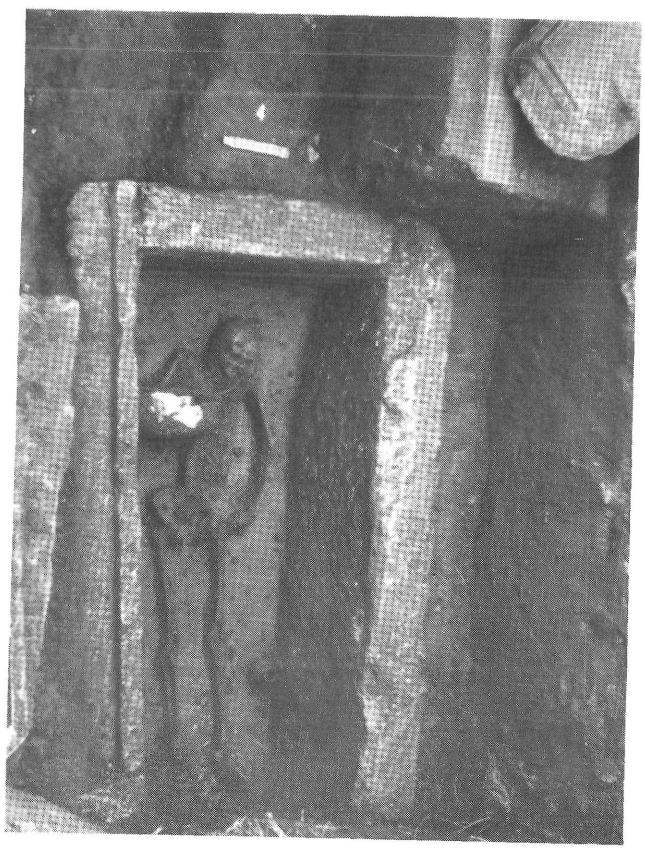

9

1

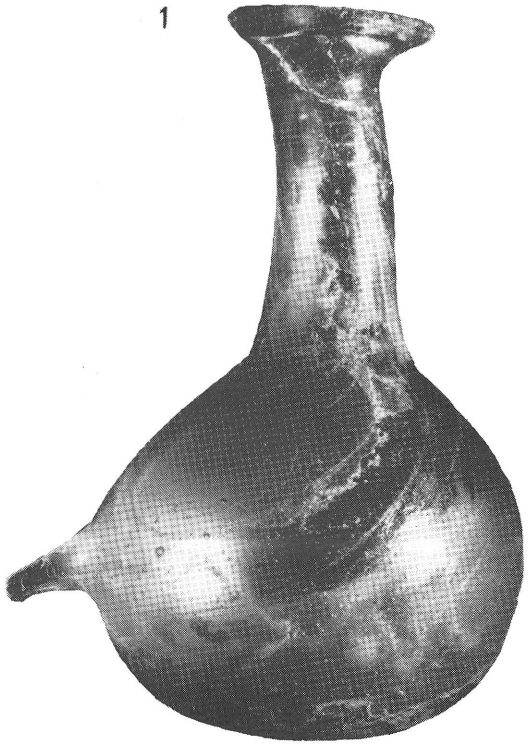

2

3

4

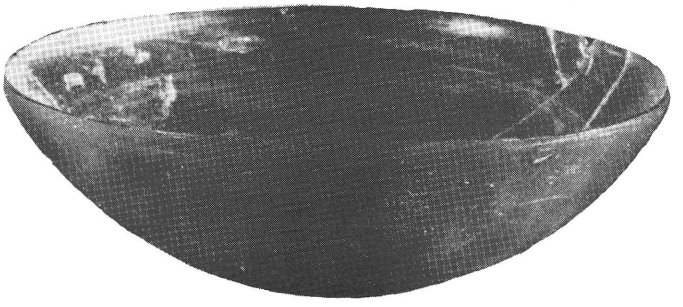

10

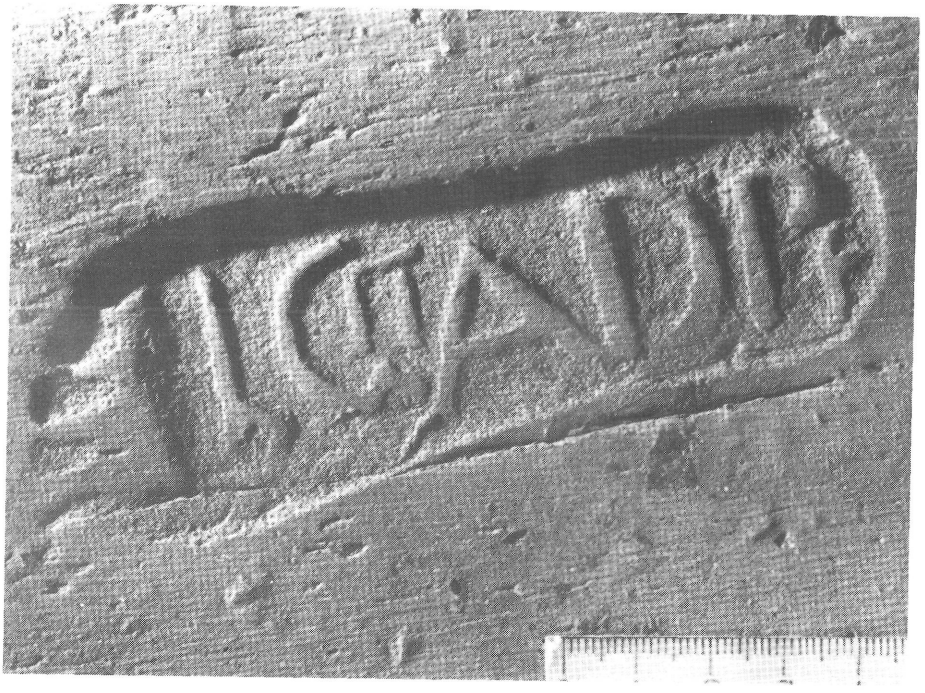

11

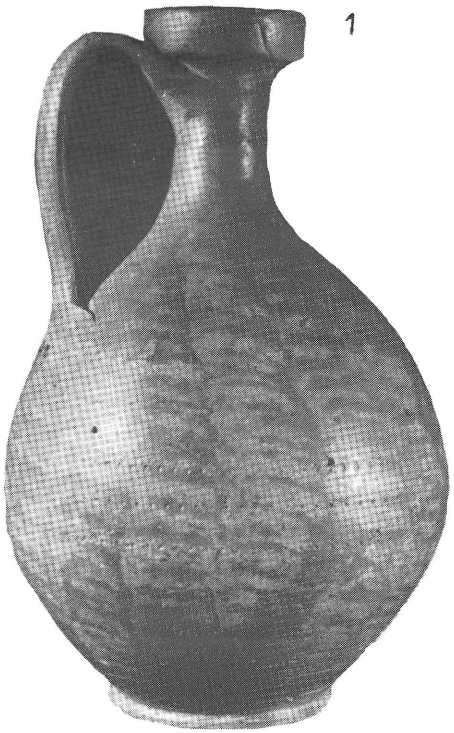

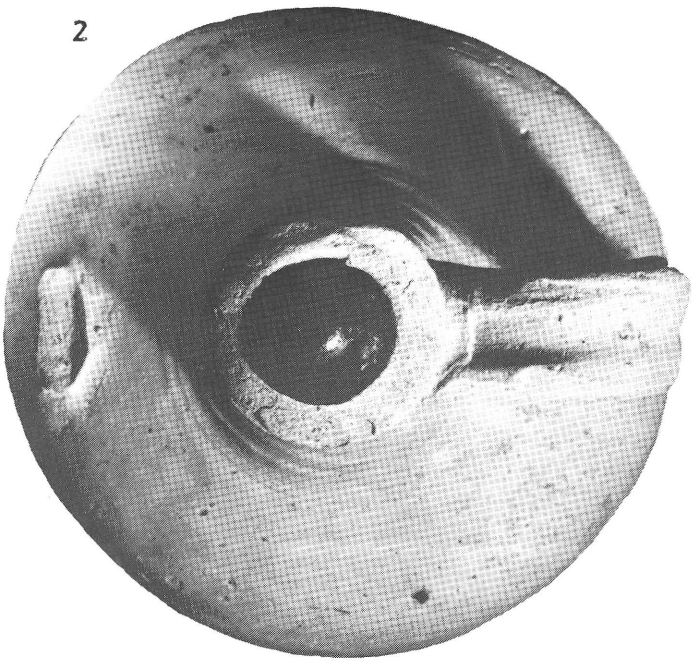

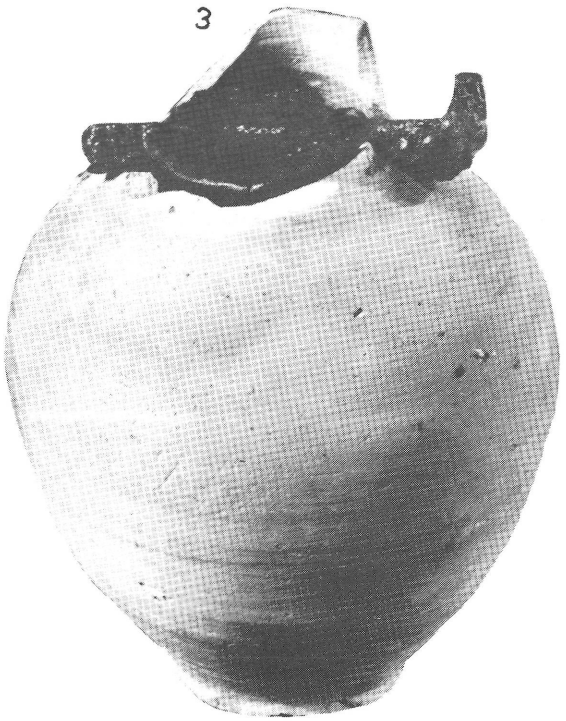

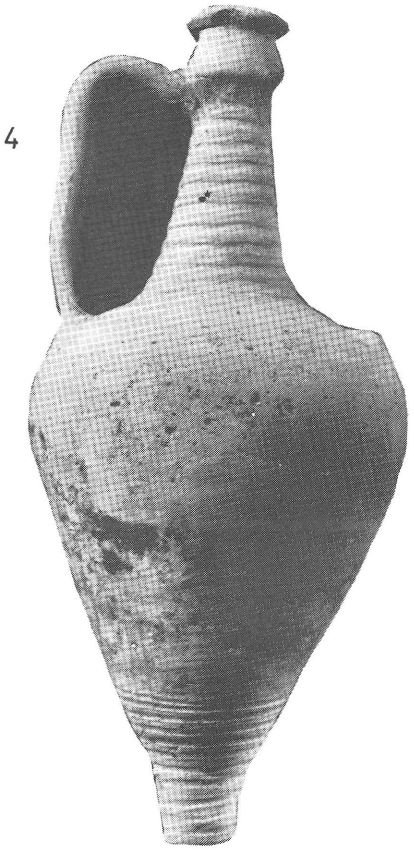

12

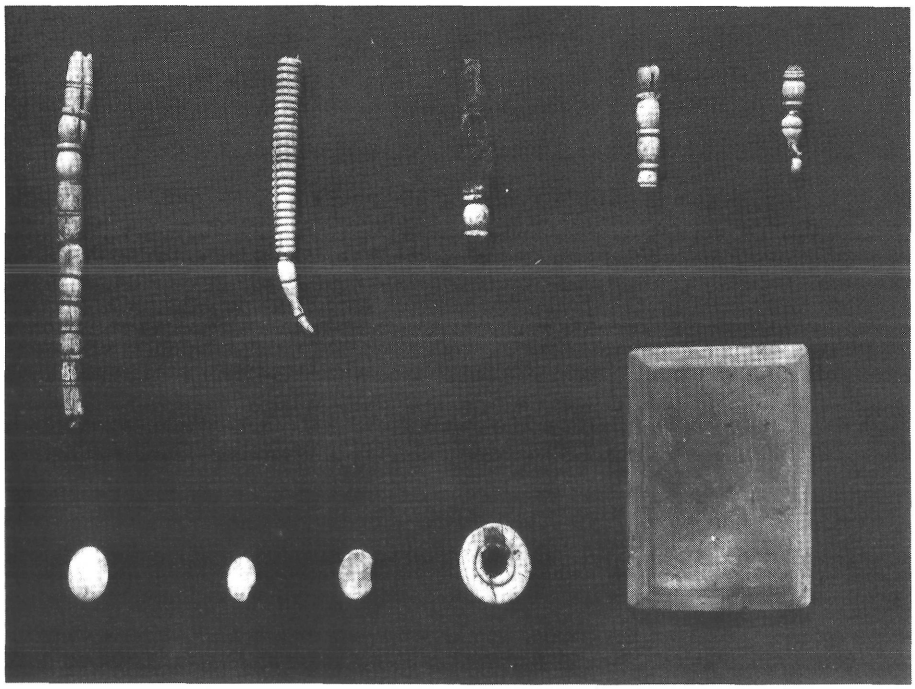

13

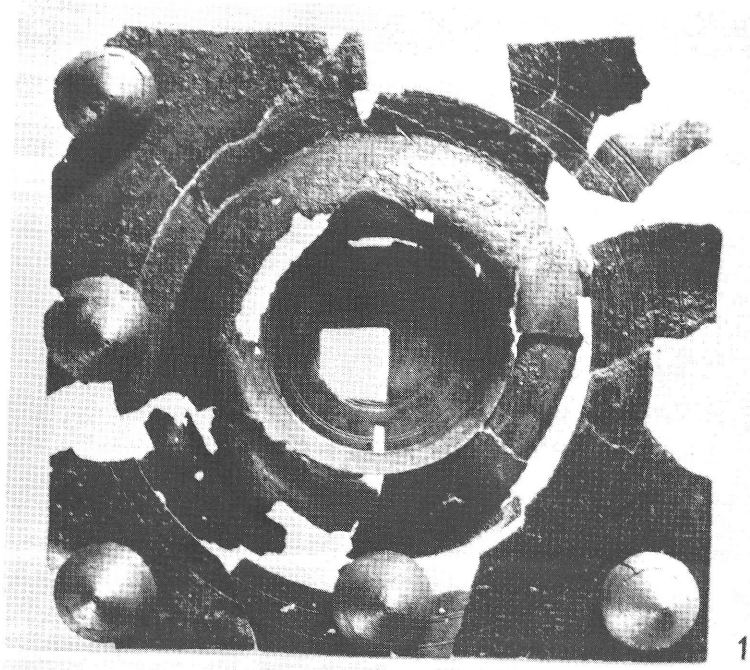

1

2

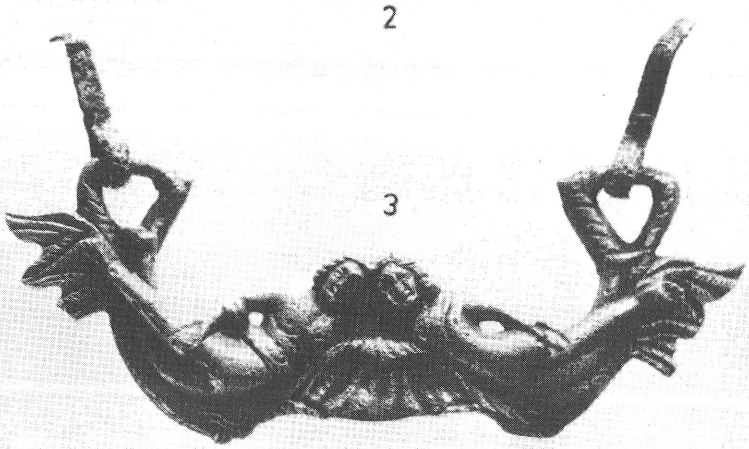

3

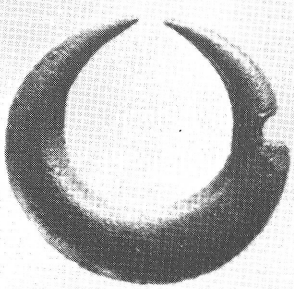

4

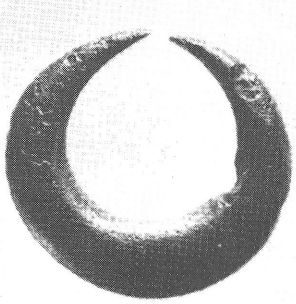

5

14

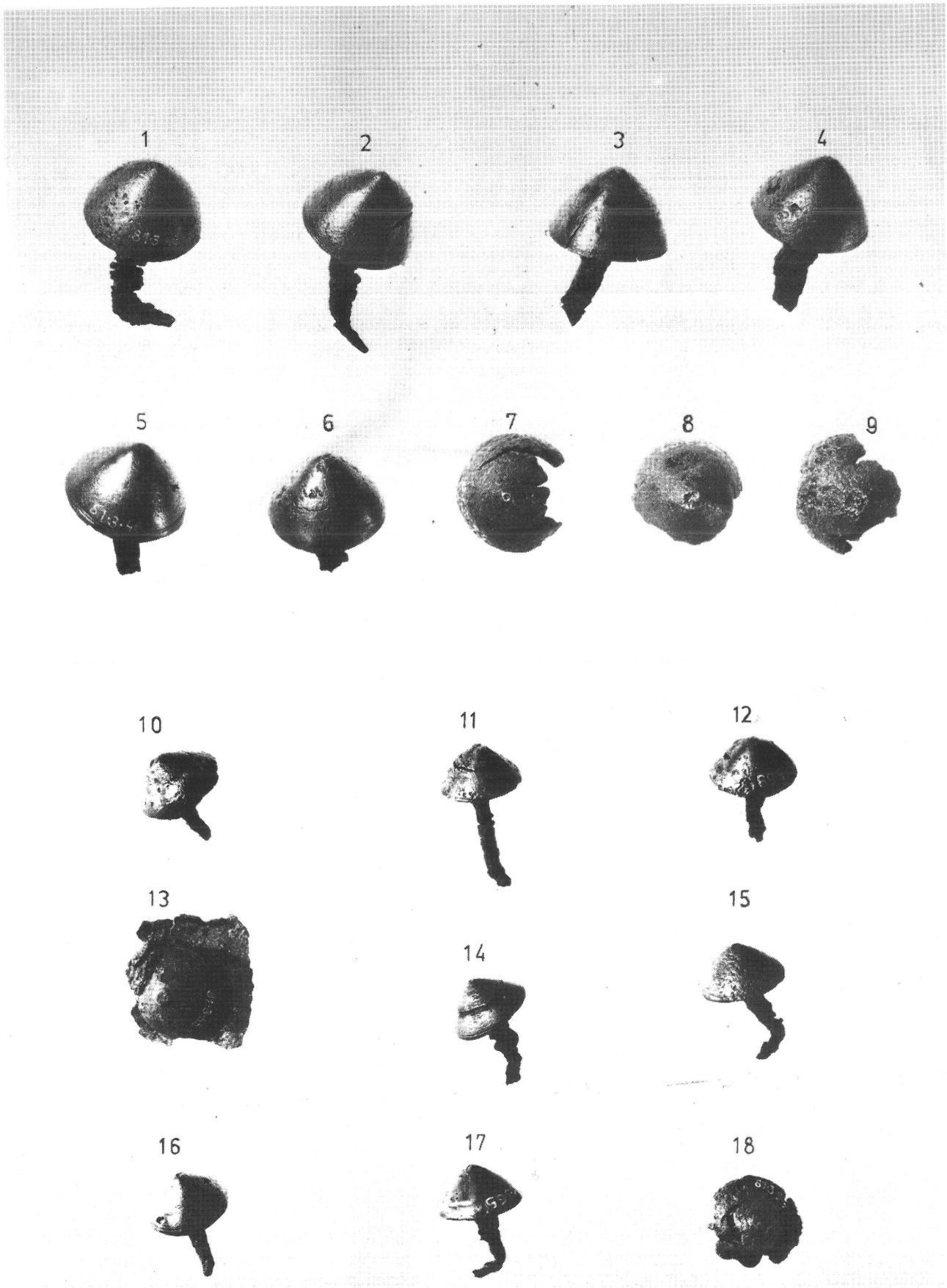

15

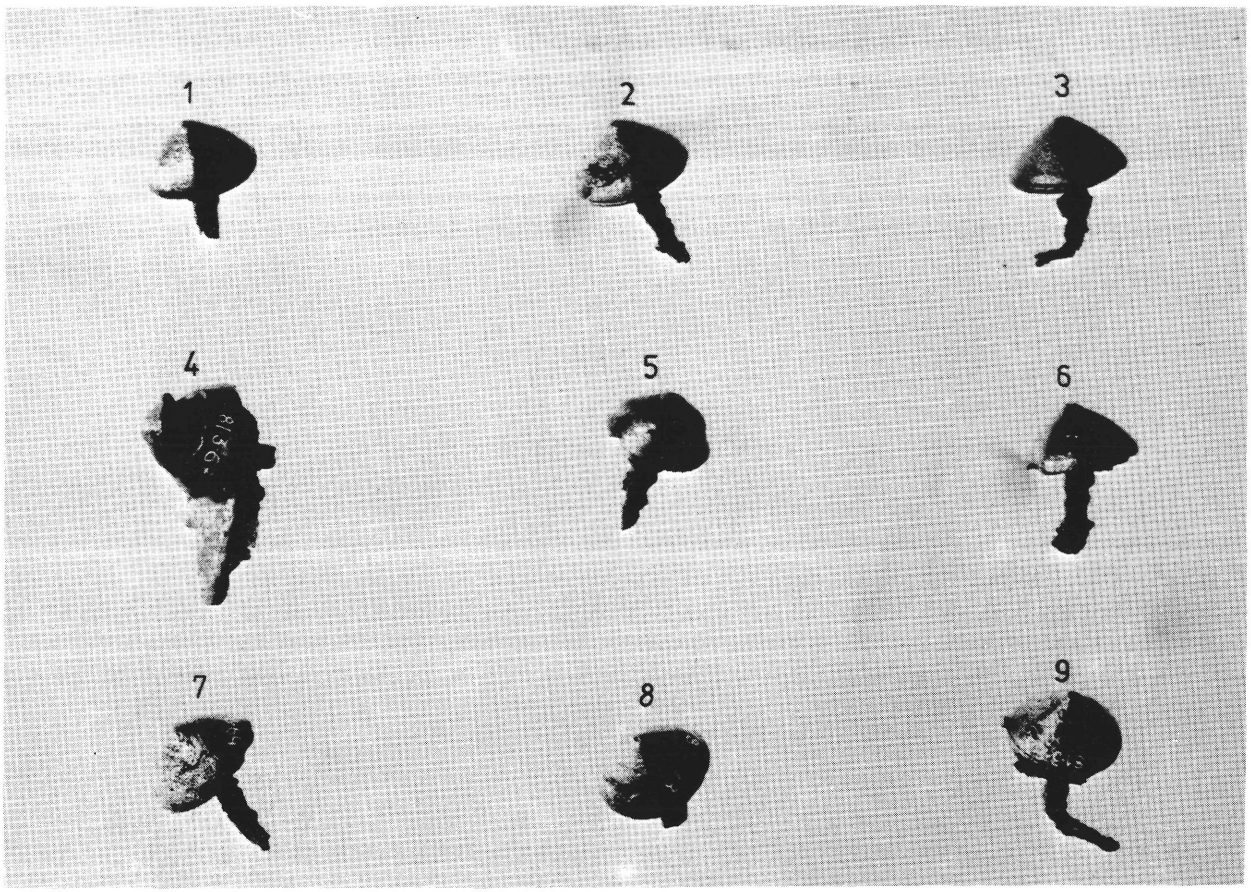
1
2
3
4
5
6
7
8
9

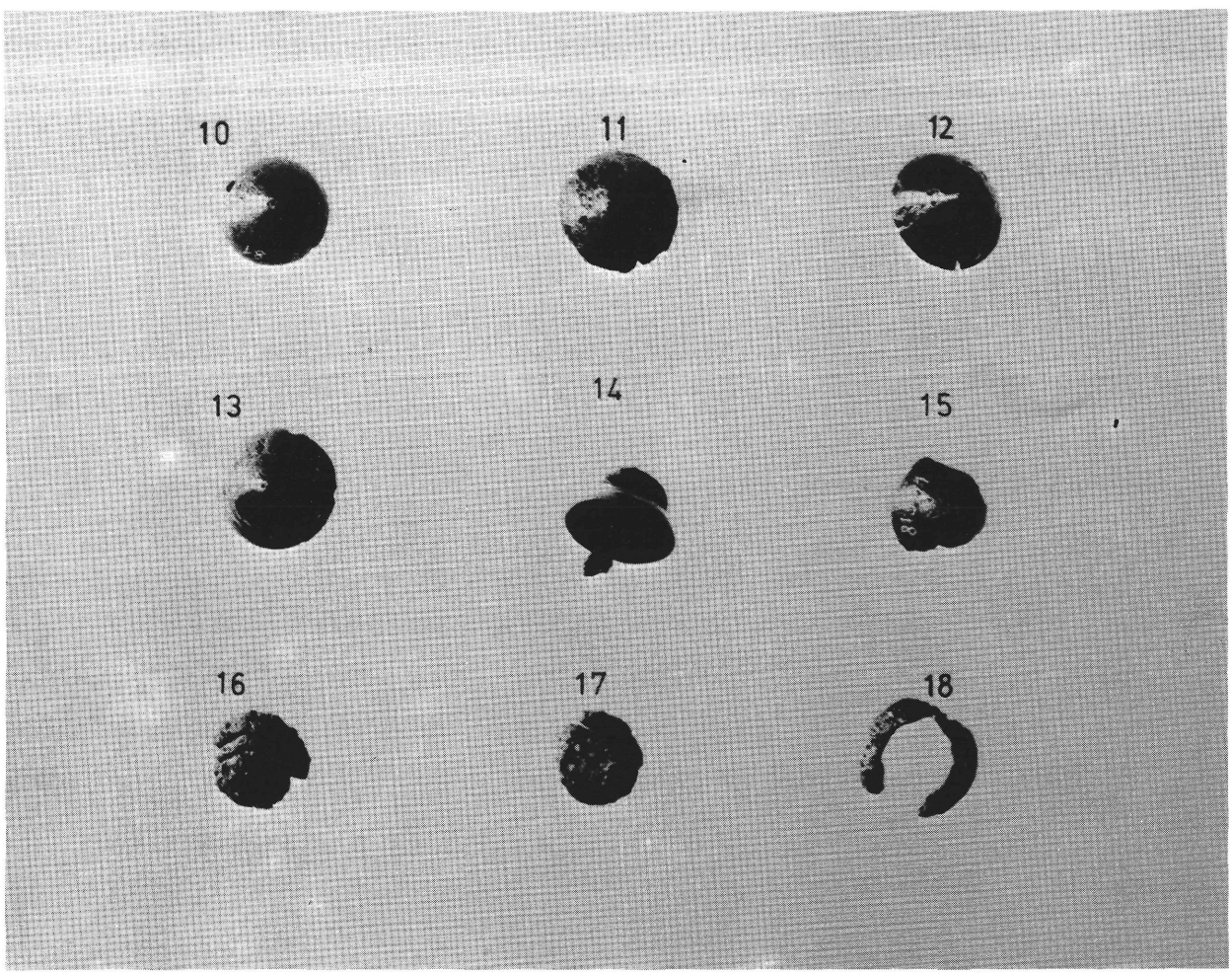
10
11
12
13
14
15
16
17
18

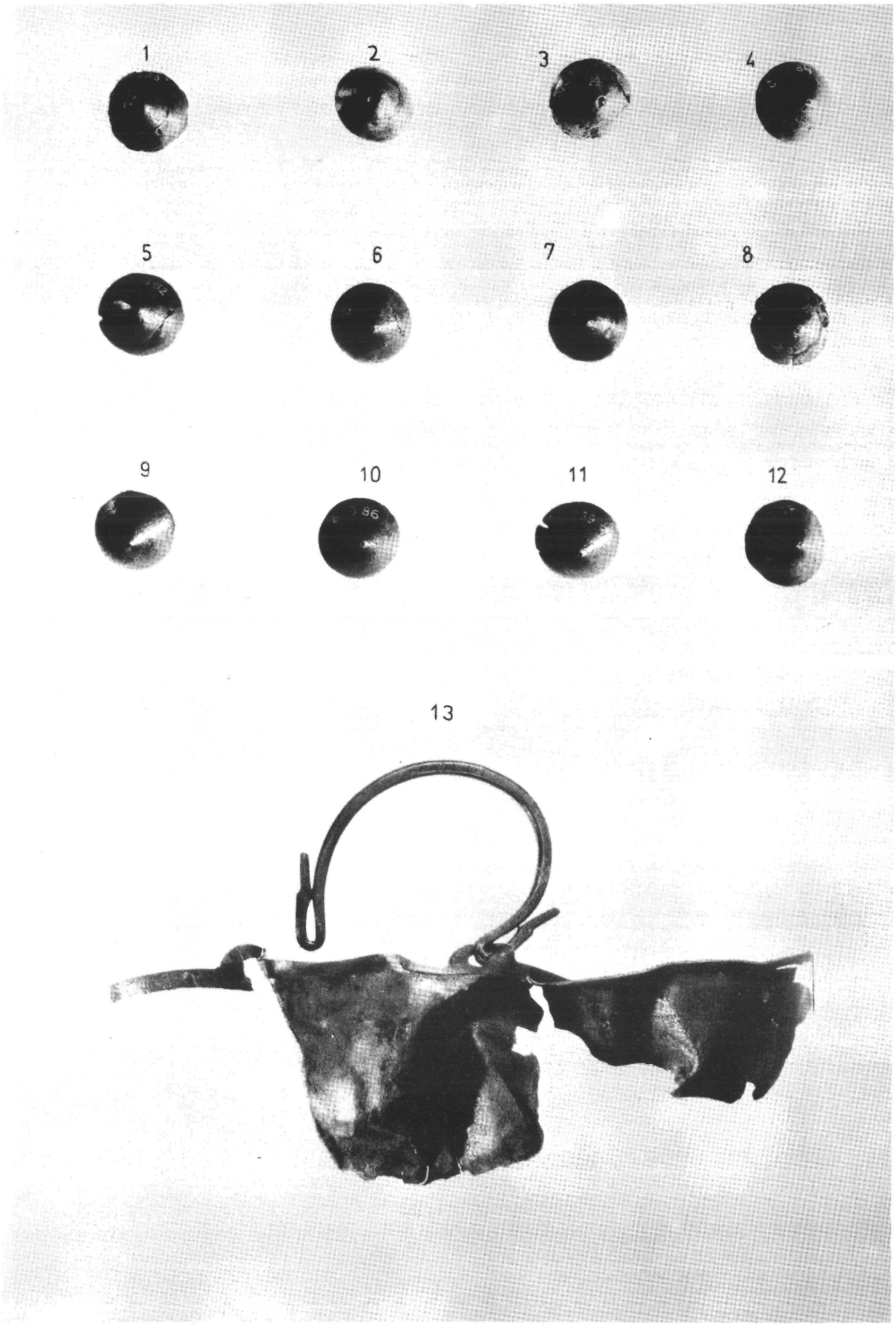
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13

C·VALERIVS·C·F·
PVB·MACER·VERO
MI·LEG·II·AD·P·F·
XC·AECILI·QVINTI·
AN·XL·STIP·XX·H·SE
T·F·I
ABONIVS·SECV

18

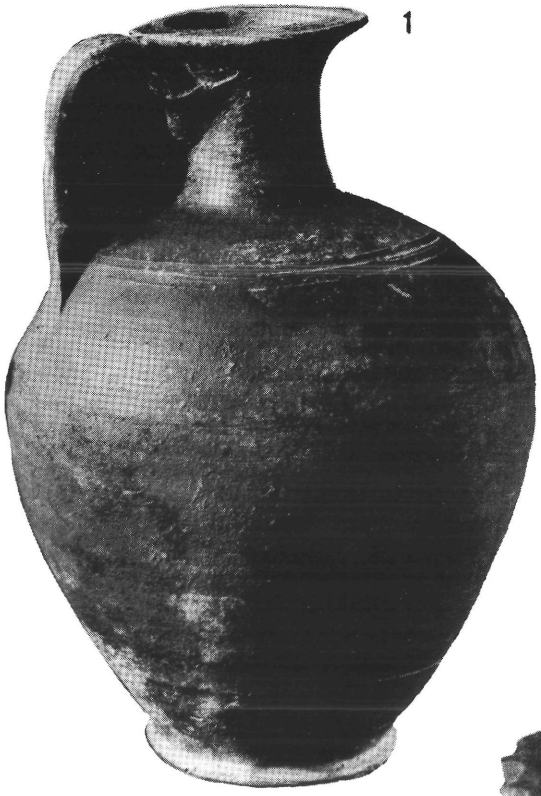

1

2

3

4

19

PARRAGI GYÖRGYI

RÓMAI ÉS NÉPVÁNDORLÁSKORI LELETEK A SZŐLŐ UTCÁBAN

A Szőlő utcában 1927-ben és 1949-ben csatornázási munkák folytak. A Szőlő utca Kenyeres és Kiscelli utcák közötti szakaszán falmaradványok, római temetőrész és néhány avar sír került elő.[1] (1. kép) Az 1949. évi ásatásokból említ Kovrig I. egy lovassírt, rosszezüst szerszámveretekkel, és Nagy T. ugyancsak egy lovassír fényképét közli hosszúfülű kengyellel és kopjával.

1964-ben a Szőlő utcai Nevelő Intézet kertjében és az új épület alapozása során végeztünk leletmentést, Ny–K-i tájolású sírokat tártunk fel (2. kép). Ugyanekkor talált Kőszegi F. egy avarkori kulacsot.[3] 1964-ben a Szőlő utca 60–64. számmal szemben levő üres telken ásatást kezdtünk a temetkezések kiterjedésének megállapítására. Az É–D-i irányú ásatási árokban É–D-i irányú fal került elő. A falat a mai felszíntől számítva 210 mélyen, homokos rétegre alapozták. A felmenő falat szabályos alakú mészkövekből rakták. A fal szélessége 90 cm volt, keleti oldalát támpillér tagolta (3–4. kép). É-i irányban egymástól távolabb még három árkot nyitottunk a fal kiterjedésének megállapítására. A fal ÉK-i irányban folytatódott. Mellőle 2. sz. elejére keltezhető sigilláta és kerámia töredékek kerültek elő, melyek közül itt a korhatározás szempontjából fontosabb darabokat említjük meg: mécses discus töredéke levéldísszel (43. kép 1); Drag oldaltöredéke, tojássor alatt gyöngysor, alatta madár és levél (40. kép 1); Drag 37 oldaltöredéke, tojássor alatt medaillon töredéke, lándzsaalakú levél (40. kép 2); sigilláta tál oldaltöredéke, gyöngysor alatt medaillon és levéltöredék (40. kép 4); sigilláta oldaltöredéke, felületét betöltő rozettadísszel (15. kép 4 és 40. kép 5); sigilláta oldaltöredéke, nagy alakú erezett levéllel és indával (40. kép 7); Drag 18/31 tál aljtöredéke vadászó állatokkal (40. kép 8); sigilláta oldaltöredéke tojássor alatt koszorú dísz töredékével (41. kép 1); oldaltöredék indás levéldísszel (41. kép 2); sigilláta töredék gyöngysor keretben férfialakkal (41. kép 3); oldaltöredék Herakles ábrázolással (40. kép 6); kis töredék férfialak töredékével (41. kép 3); sigilláta töredék futó alak részével (41. kép 5); sigilláta töredék oszlopdísszel (41. kép 7); sigilláta töredéke védett dísszel (41. kép 6); szürke fazék töredéke, kihajló peremmel, perem alatt befésült vonaldísszel (43. kép 5); szürke színű, kihajló peremű fazekak töredékei (10., 12. kép és 43. kép 6–8); narancsfestésű mélytál töredéke (43. kép 3); kisebb dörzstál töredéke barnás festéssel (43. kép 4).

A 2. szelvény D-i pillérénél a falra merőlegesen két Ny–K-i tájolással eltemetett csontváz feküdt. A vázak bolygatottak voltak:

1. sír

Tájolás Ny–K.

A sírban *melléklet* nem volt.

2. sír

Tájolás Ny–K.

Mellékletek: kerek támetszetű bronz huzalból készült fülbevaló. A 3. árokban a fal tetejére volt temetve a harmadik sír (*8.* kép)

3. sír

Tájolás Ny–K. Férfi.

Mellékletek: öntött bronz csat, kerek csattesttel és pajzs alakú csatpecekkel. A csat karikája hiányzik. A csattestet 3 szegecs kapcsolta a bőrövhöz, széleit poncolt sávban egymással ellentétes irányú háromszög alakú pecsételt minta díszíti. Középen poncolt talpas kereszt. (9. kép) A csatpecek poncolt körökkel és pecsételt háromszögekkel van díszítve (44. kép 2–3). Háromszög alakú, háromkaréjos *kontraveret,* öntött, bronz, díszítése hasonló a csattestéhez, (8. kép és 44. kép 1, 8). Téglalap alakú öntött *hátközépveret* (44. kép 6) keretelése az előző veretehez hasonló. Az övet még három veret díszítette, mindegyiken alul tégla alakú szíjbefűzésre alkalmas nyílással. Egy *sasfej alakú veret* (10. kép és 44. kép 4, 8), valamint két másik *veret,* antitetikus sematikus *állatfejkiképzéssel* (8. kép és 44. kép 7–8). Mindhárom veretet két poncolt sor között egymás mögé állított pecsételt háromszögek díszítik. A vereteket három szöggel erősítették az övre. A garnitúrához tartozott még egy *szíjbújtatópánt* (44. kép 5), amelynek veretrésze nem maradt meg.

A Ny-K-i tájolással eltemetett sírban egy férfi volt eltemetve, veretekkel díszített övvel (44. kép 1–8). Az övcsat és a veretek bronzból öntöttek, poncolással és pecsételéssel díszítettek. Hasonló garnitúrát hazai anyagban nem ismerünk, de az övgarnitúra egyes darabjait – más összetételben – különböző lelőhelyekről ismerjük. Az ovális csattestű pajzsos peckű csathoz hasonlót ismerünk a környei 49. női sírból, ahol szintén egy téglalap alakú hátközépverettel együtt volt,[4] s a jutasi 116. női sír ládikájában volt meg egy hasonló csat.[5] A Szőlő utcai 3. sír sasformájú verete (10. kép) egy másik környei sírban (77. sír) a tarsolyt díszítette.[6] Hasonló sasformájú veretes garnitúrát ismerünk a Hailfingeni 459. sírból, ahol az ellenveret formája megegyezik a Szőlő utcai ellenverettel.[7] A sasformájú veretet övvereten és tarsolyvereten kívül pajzs díszként is felhasználták, a sírban egy csüngőnek használt Mauricius Tiberius érem volt.[8] A Szőlő utcai 3. sír övéhez tartozott még két másik veret is, melynek gyökerei egy későantik pecsételéssel és poncolással díszített övveretcsoportban keresendők.[9] Az övgarnitúra minden tagja kapcsolódik egy meroving – itáliai – későantik körhöz, melyhez a Krajni temető 331. és 613. sírjában talált övgarnitúrák is tartoznak. Az utóbbiakat 600 körülire datálta Vinski,[10] de a fentebb említett sírleletet is a 600-as évek elejére keltezi Janssen.[11]

Az 1970. évi ásatás

1970-ben a Szőlőköz 2. számú ház kertjében kezdett ásatással egyrészt kapcsolódtunk az óbudai régi városrész szanálását megelőző kutatásokhoz, másrészt az

1964-ben előkerült fal irányát és rendeltetését akartuk tisztázni.[12] Az árok irányát és helyét részben megszabták a területen még álló házak.

A blokkban előkerült az 1964-ben feltárt fal folytatása. A fal teteje a mai felszíntől 180 cm mélységben volt, dunai hordalékos rétegre alapozva. Az alapfal magassága 115 cm, szélessége 100 cm. Az ÉK-i falsarokban megmaradt a felmenő fal egy része is. Az árok É-i metszetében a felmenő fal indításával egy magasságban római járószint mutatkozott. A római kori járószint Ny-i oldalán omlási réteget figyeltünk meg, habarcs- és tégladarabokkal. (11. kép) A római kori járószint rétegéből hajtű s különböző bögrék, tálak, vékonyfalú szürke színű töredékei kerültek elő (12. kép és 44. kép 5–11). A fal tetején I. Constantius, I. Valentinianus s Valens érem volt.

Az árokfal Ny-i metszetében a felszíntől indulva – 1 méter vastag szürke, homokos köves betöltés után 20 cm vastag barokk kori járószint mutatkozik. A római kori járószint felett későközépkori és barokk falmaradványok is voltak.[13] Ebbe a rétegbe vágtak be egy középkori kutat, melyből sok későközépkori kerámia került elő.

A római fal alapozási szintjéből a következő kerámia anyag került elő: Drag 29 formát utánzó szürke festésű tál töredéke, benyomott tojásfüzér dísszel (13. kép és 42. kép 5); szürke fényes festésű tál töredéke, benyomott levéldísszel (13. kép és 42. kép 7); tál töredéke, szürke festéssel, benyomott patkó alakú dísszel (13. kép 3 és 42. kép 7); pohár töredéke, vésett dísszel, piros festésű (6. kép 3 és 41. kép 8); Drag 32 formájú sigilláta tál töredéke VTERE felirattal, talpán AI végződésű bélyegtöredékkel (15. kép 4 és 41. kép 9); Drag 32 tál töredéke (41. kép 11); Drag 18/31 tál töredéke (41. kép 13); Drag 37 tál töredéke, gyöngysorral keretezett tojássorral, csigavonal dísszel, a perem és a tojássor közti mezőben bekarcolt írásjelek (15. kép 1 és 40. kép 3); Drag 32 formájú sigilláta tál (41. kép 11); Drag 18 tál aljtöredéke (41. kép 12); Drag 31 típusú tál aljtöredéke (41. kép 13); Drag 33 formájú csészék töredékei (15. kép 3 és 41. kép 10, 42. kép 1); narancsszínű festésű mély tál töredéke (14. kép és 47. kép 9, 11), narancsfestésű tál töredéke, kihajló duzzadt peremmel (42. kép 8).

Az 1927-ben, majd 1949-ben a Szőlő utca vonalában és a Nevelő Intézet kertjében előkerült falmaradványokból több helyiségből álló épületet szerkesztettek.[14], mely a feltételezések szerint egy raktárépület lehetett. Kérdés, hogy az általunk 1964-ben és 1970-ben feltárt falszakasz s az említett épületmaradvány között lehetett-e összefüggés?

Az ásatáson észlelt megfigyelések alapján erről a következőket állapíthatjuk meg: Az általam feltárt fal DNy–ÉK-i irányban halad. Leágazást Ny-i irányban – a feltételezett épület felé nem találtunk. 1949-ben római út maradványai is kerültek elő, s ennek az útnak egy részletét a Szőlőköz 2. szám alatti ásatáson magunk is megfigyeltük. Eszerint a rekonstruált „raktárépületet" és az általunk feltárt falat út választotta el egymástól.

A fal alapozásából és a fal mellől előkerült kerámia anyag egységes. Viszonylag szűk időhatár közé, a 2. sz. elejétől a 2. sz. közepéig terjedő időszakra keltezhető. A házikerámia analógiáit megtaláljuk a canabae korai emlékanyagában. A Szőlő utca vonalától Ny-ra – a Selmeci utcában[15], a Bécsi úton[16], Kiscelli utcában – helyezkedtek el a katonaváros korai fazekasműhelyei. A leletanyag egy része e műhelyek anyagához köthető. (6–7. kép) A szürke fényes festésű, benyomott díszű tálak szintén a 2. sz. elejére keltezhetők (42. kép 5–7). A sigilláták között délgalliai, lezouxi műhelyek anyaga található meg (40. kép 1–2; 41. kép 1–3), amely műhelyek Hadrianus korától Antonius Pius koráig működtek. Ide sorolhatók a Drag 32 és Drag 18/31 típusú díszítetlen tálak (41. kép 9, 11, 13). A Drag 32 tál oldalán VTERE felirat van bekarcolva (15. kép 4, és 41. kép 9) Gábler D. megállapítása szerint a legtöbb bekarcolt felirat ÉK-Pannoniában a késői lezeuxi Drag 32 és Drag 18/31 típusú tálakon fordul elő, legtöbbjük Hadrianus, illetve Antonius kori.[17] A feliratot égetés után karcolják a kész edény oldalára. Az VTERE felirat is később, valószínű az edény javítása után került a tálra. A javításra utal az edény belső oldalán látható bronz szegecs. A másik tálon előforduló bekarcolás űrmértéket jelezhetett (15. kép 1 és 40. kép 3).

A fal építési idejét tehát a kerámia anyag alapján a 2. sz. első évtizedeire tesszük, de az általunk feltárt fal rendeltetése továbbra is kérdéses.

1970-ben a Dévai Bíró Mátyás téren a távfűtő árokban is több helyen leletmentést végeztünk, ahol É–D-i irányú, 8 m széles úttestet figyeltünk meg, épületnyomokat itt nem találtunk. A faltól K-re húzott árok is negatív volt.

Ezek alapján megkockáztatjuk azt a feltevést, hogy az előkerült fal a canabae zárófala, mely a 2. sz. első felében épült. Ennek végleges bizonyításához további ásatás szükséges.

A Szőlőköz 2. sz. ház udvarán a fal Ny-i oldalán homokos rétegben sírnyomok mutatkoztak. A még álló épületek és fák meghatározták az árok kibővítésének irányát és határait.

Az 1970-ben feltárt sírok leírása.

1. sír (16. kép)

Gyermek

Tájolás: Ny–K, ettől kissé É felé tér el. Mélység: 160 cm. Tégla és kőlapokkból összeállított sír: 90X35 cm.

Mellékletek:

Fekete alapon sárga szemes gyöngyökből álló *gyöngysor*, köztük egy sárga, fehér-kék szemes, valamint fekete és sárga bikonikus és korong alakú gyöngyök; és egy törött csontfüggő (17. kép és 44. kép 9, 45. kép 1–6).

2. sír

Tájolás Ny–K. Mélység: 180 cm. Földsír, de a sírgödör alja téglákkal volt kirakva: 170X50 cm. Rossz megtartású váz, koponya a sírgödör közepén.

Mellékletek:

Jobb kézcsontnál keskeny pengéjű *vaskés* (18. kép és 45. kép 7).

3. sír

Férfi.

Tájolás Ny–K. Mélység 220 cm. Földsír: 170X50 cm. A koponya a sírgödör közepén volt, a váz rossz megtartású, karcsontok szorosan a medence mellett. A sírgödör metszetében látható fanyomok alapján lehetséges, hogy koporsóban temették el a halottat.

Mellékletek:

Mellcsonton vas láncszemek és íjborító csontlemez töredéke (20. kép 1 és 45. kép 8).

4. sír (19. kép)

Tájolás Ny–K. Mélység 220 cm. Földsír: 170X40 cm. Nyújtott váz. *Melléklet* nincs.

5. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 240 cm. Teljesen kibontani a sírt nem tudtuk, mert az ÉNy-i árokfal alá húzódott. Alján peremes tégla.

Mellékletek:

Nyitott végű *bronz karika* (46. kép 1) *Constantinus érem* (46. kép 2).

6. sír

Férfi.

Tájolás Ny–K. Mélység 220 cm. Földsír, hossza 200 cm, csontváz hossza 166 cm.

Mellékletek:

Medencén ovális vas csat (21. kép 12, 46. kép 3), bordán téglalap alakú vas *veret* (46. kép 5), jobb oldalon keskeny pengéjű hosszú *kés* (21. kép 2 és 46. kép 4), vas *szegek* (46. kép 6–7).

7. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 270 cm. Földsír 120X50 cm. Nyújtott váz, karcsontok medencecsont mellett. Lábcsontok az árokfal alá húzódtak. Csontváz hossza koponyától a karcsontig 55 cm. *Melléklet* nincs.

7/a sír

Tájolás Ny–K. Mélység 230 cm. Földsír 200X60 cm. Csak a lábszárcsont maradt meg, koponya a sírgödör közepén. A 7. sír beásásakor dúlhatták szét.

Melléklet: nincs.

8. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 270 cm. Földsír. Koponya vörös agyagrétegen feküdt. A vörös agyagréteg nagy része a római fal alá húzódik. A vörös agyagréteg kb. 20 cm vastag, belőle kalcinált csontok, faszén darabok kerültek elő. *Melléklet* nincs.

9. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 260 cm. Földsír 190X60 cm. Nyújtott váz, karcsontok szorosan a medence mellett, koponya balra dőlt. Csontváz h.: 140 cm. A sírgödörtől jobbra egy koponya, balra két felső lábszárcsont feküdt.

Mellékletek:

Bal kézcsontnál hosszú *vaskés* (22. kép és 46. kép 8).

10. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 280 cm. Földsír 190X63 cm. Karcsontok nyújtva a medence mellett szorosan. Koponya jobbra dőlt. Csontváz h.: 160 cm.

Mellékletek:

Medencén *vascsat,* szögletes, textilnyomokkal (23. kép, és 46. kép 9).

11. a–b sír

a) Férfi, b) gyermek

Tájolás Ny–K. Mélység 280 cm. Földsír. Az árok É-i metszetfalában mutatkozott a sírfolt. Mivel felette egy fa állt, az árkot kiszélesíteni nem tudtuk. Csak aknaszerű üreget vájtunk, hogy a sírt kibonthassuk. Csontváz h.: 190 cm. Lábcsontjai a római falig értek. Széttett lábcsontjai között egy gyermek csontváz feküdt.

A) *Mellékletek:*

A jobb és bal karcsontoknál 1–1 hosszú keskeny pengéjű nagy *vaskés* (25. kép és 47. kép 1, 3); bordákon *íjborító csontlemez* töredéke (22. kép és 47. kép 2, 3); medencecsonton 3 darab *nyílhegy:* 1 db háromélű (24. kép 2 és 48. kép 1), 1 db háromélű, egyenes záródású (24. kép 3 és 48. kép 3), 1 db egyenes záródású trapéz alakú nyílhegy (24. kép 1 és 48. kép 2). Ovális ezüst *csat,* aranyozva ékvágással és ékvágásokat megkerülő kettős vésett hullámvonallal díszítve. Pecek hiányzik (47. kép 5). Öntött bronz *akasztóveret,* ívelt rombusz alakú testtel, kerek függesztővel és jobbra-balra hajló akasztórésszel. A középrész törött (47. kép 7). Lándzsa alakú, öntött bronz tokos *szíjvég,* vízszintes és hosszanti irányú poncolással díszítve (47. kép 4) Latene *astragalos öv* kettős *tagja,* bronz, öntött (47. kép 6). Bronz *karika,* egymásra hajló végei köralakú foglalatot képeznek (48. kép 4). 4. sz.-i bronz *érem* (I. Valens) és egy hiányos kis ezüst *érem.*

B) *Mellékletek:*

Gyöngysor, fekete-sárga szemesgyöngyékből, köztük egy nagyobb kopott kék és hasáb alakú zöld, barnacsíkos és bikonikus gyöngyökből (26. kép és 48. kép 5–15).

12. sír (27. kép)

Tájolás Ny–K. Mélység 250 cm. Peremes téglákból épített sír 180X50 cm. Az egyik téglán tabula ansataban LEG II AD bélyegző. A koponyánál egy tégla keresztbe, egy álló helyzetben. A sír tetejént II. Constantius *érem* (49. kép 1) és oroszlánfejes antefix. Csontváz h.: 80 cm a medencéig. Karcsontok behajlítva a bordákon.

13. sír Gyermek

Tájolás Ny–K. Mélység 280 cm. Földsír. Csontváz h.: 80 cm.

Melléklet: nincs.

14. sír Gyermek

Tájolás DK–ÉNy. Mélység 280 cm. Földsír. Nyújtott váz.

Melléklet nincs.

15. sír

Tájolás Ny–K. Mélysége 290 cm. Földsír 200X50 cm.

Melléklet nincs.

16. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 260 cm. Földsír 200X50 cm. Nyújtott váz, koponya jobbra dőlt, karcsontok szorosan a medence mellett. Csontváz h.: 174 cm.

Melléklet:

Trapéz alakú *vascsat* (28. kép 2 és 49. kép 2).

17. sír Gyermek

Tájolás Ny–K. Mélység 260 cm. Földsír 95X50 cm. A váz jobb oldalán élére állított kőlap. Csontváz h.: 80 cm.

Melléklet nincs.

18. sír Gyermek

Tájolás Ny–K. Mélység 260 cm. Földsír 90X40 cm. Csontváz h: 90 cm.

Melléklet nincs.

19. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 290 cm. Földsír h.: 118 cm. Csontváz csak a térdhosszig van meg, h.: 108 cm. Karok bordára hajlítva.

Mellékletek: laposra kalapált fejű szögek (49. kép 3–4).

Tájolás Ny–K. Mélység 290 cm. Földsír 180X50 cm. Csontváz h.: 163 cm. A bal alkarcsont behajlítva.

Melléklet nincs.

21. sír Férfi

Tájolás Ny–K, Ny-tól kissé északra tér el. Mélység 290 cm. Földsír, 200X60X40 cm. Csontváz h.: 174 cm. Koponya balra dőlt.

Mellékletek: jobb kézcsontoknál háromélű *nyílhegy* (28. kép és 49. kép 6), medencén szögletes *vascsat* (49. kép 7), és hosszú *vaskés* (49. kép 5).

22. sír Férfi

Tájolás Ny–K. Mélység 250 cm. Földsír 210X70 cm. Nyújtott váz, karcsontok a medence mellett. Csontváz h.: 180 cm.

Mellékletek: medencén benyomott oldalú trapéz alakú *vascsat* (30. kép 2 és 49. kép 10); ovális keskeny bronz *csat,* csatkarikán két sorban poncolt díszítés, pecek hiányzik (49. kép 9); bal felső karcsontnál keskeny pengéjű *vaskés* fatok nyomával (49. kép 8). Öntött bronz profilált kis szíjvég (49. kép 11) és 4. sz.-i érem (Constantinus dinasztia (49. kép 12).

23. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 240 cm. Földsír 90X40 cm (lábszárcsontig). Rossz fenntartású váz, koponya jobbra dőlt. Bal alkarcsont bordákra hajlítva. A sír az árokfal alá húzódott.

Melléklet nincs.

24. sír Férfi

Tájolás Ny–K. Mélység 260 cm. Földsír 180X50 cm. Nyújtott váz. Koponya balra dőlt.

Mellékletek: vas övcsat

25. sír Nő

Tájolás Ny–K. Mélység 260 cm. Földsír. Koponyát egy másik sír beásásánál elásták. Teljesen kibontani nem tudtuk, mert az árok fala alá húzódott.

Mellékletek: 2 db kerek metszetű bronz karkötő végei elkeskenyednek (17. kép 3, 4 és 50. kép 1–2).

26. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 210 cm. Földsír 195X40 cm. Csontváz h.: 175 cm. Mellékletek: jobb karcsontnál *vaskés,* hosszú keskeny pengéjű, fa tok nyomain két bronz pánttal. A pántok középen poncolással vannak díszítve (37. kép és 50. kép 4). *Vasláncszem,* a kés függesztéséhez; trapéz alakú *vascsat* (30. kép 1 és 50. kép 3).

27. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 220 cm. Földsír 186X63X46 cm. Karcsontok szorosan a medencecsont mellett. Csontváz h.: 165 cm.

Mellékletek: Bal alsó lábszárcsontjánál piros festékrög. Medencéjénél esztergályozott *csonttubus* (33. kép 1 és 50. kép 5–6).

28. a–b sír (37. és 38. kép)

Tájolás Ny–K. Mélység 240 cm. Lovas sír. Rossz fenntartású váz. Bordák szétmálltak, lábszárcsontját előző sír beásásnál ásták el. Földsír 180X60X50 cm. Csontváz h.: 160 cm.

a) A férfi sír mellékletei: Deréktájon bőrszíj maradványa – szétmállott – *veretekkel.* Szögletes *bronzcsat* középtengelye hiányzik (31. kép és 50. kép 12). *Vascsat,* ovális karikájú, szögletes csattesttel (52. kép 2); három élű nyílhegy (32. kép és 52. kép 7); *vasbalta* fanyél maradvánnyal (35. kép és 52. kép 8); jobb karcsontnál *vaskés* láncmaradványokkal, a kés pengéje hosszú, enyhén görbül (34. kép és 52. kép 1, 3–5); 2 db bronz *veretartó szegecs* (50. kép 13); pajzs alakú bronz övveret *hátlap,* 3 db (52. kép 6); az előlap ezüst volt, csak töredékek maradtak meg belőle. Azokból úgy látszik, hogy préselt pont-vonal minta díszítette.

A férfi váztól jobbra 20 cm-re egy lóváz feküdt. A ló feje a csontváz lábánál volt, a hason fekvő ellenkező tájolású lóváz koponyája hiányos volt.

A lóváz sírgödrét pontosan megfigyelni nem lehetett, de feltehetően egy sírgödörben volt a férfi vázzal.

Mellette az alábbi mellékletek voltak:

a bordák között Urbs Roma érem (50. kép 9); 1–1 hosszúfülű kengyel (51. kép 1–2); hengeres, finoman megmunkált pontkörökkel díszített szíjszorítók (33. kép 3 és 51. kép 3–4); préselt bronz *lószerszámdíszek,* préselt ezüstözött bronz rozetták (51. kép 11) és nyeles rozettás veretek (36. kép és 49. kép 10) 4–4 db; trapéz alakú vas heveder *csat* (24. kép 4 és 51. kép); *vaskés* töredék (51. kép 6). A lovassír körül került elő bizonytalan helyről egy *csonthenger,* sűrűn koncentrikus körökkel díszítve, egyik végén átfúrt lyukkal (33. kép 2 és 52. kép 9).

A római kori fal K-i oldalán két sírt tártunk fel, mert a területet az építkezés megkezdése miatt el kellett hagynunk.

29. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 200 cm. Földsír 190X70 cm. Csontváz h.: 165 cm. *Mellékletek.* medencén vas *csat* (50. kép 7) és késpenge töredéke (50. kép 8).

30. sír

Tájolás Ny–K. Mélység 200 cm. Földsír. Csontváz h.: 160 cm. A csontok csaknem teljesen szétporladtak. Bordákon bőrmaradványok.

Mellékletek: Medencén öntött bronz csat, középen a tengely hiányzik. Két oldalán profilozással díszített (47. kép 8).

Temetkezés szokások (1. táblázat 6)

1970-ben a Szőlő utcában 31 sír került feltárásra (az 1–30-ig számozott sírok között egy 7 és 7/a sír van). A sírokból előkerült csontanyagot anthropológiailag még nem határozták meg. A meghatározásaink régészeti megfigyeléseken alapszanak: a gyermeksírokat méretük alapján, a női és férfi sírokat a sírmellékletek alapján soroltuk be. Ahol egyik lehetőség sem áll rendelkezésünkre, ott az eltemetettet felnőttként határoztuk meg. Így a 31 sírból 7 gyermek (2 leány), 1 női és 6 férfi sírt különítettünk el. A sírok között egy kettős és egy lovastemetkezés volt.

A temető általános sírformája a földsír, téglalap alakú sírgödörrel. Némely esetben ettől a sírgödör formája eltér, a koponyánál szélesebb és a lábcsontoknál keskenyedő formájú. A földsírokon kívül egy kőből és téglából épített sír (1. sír), két téglasír (5. és 12. sír), egy téglával kirakott sír (2. sír) volt. A 17. sírban két kőlapot állítottak a sírgödör szélére. A sírok közül kettőben – 3. és 19. sírban – fanyomok és vasszegek voltak, a halottat koporsóban temették el. Koporsó formáját megfigyelni nem tudtuk. A csontvázak a sírgödörben nyújtott helyzetben voltak, karcsontok a medencecsont mellett. Az alábbi sírokban a karokat a medencére, ill. a bordákra hajlították (12. és 19. sírban), a 20. és 23. sírban csak a bal alkarcsontot hajlították a medencére.

A sírgödör méretét és a sírmélységet a táblázat és a sírleírás is feltünteti. Legmagasabban a kő és táglából épített gyermeksír volt, legmélyebben a 290 cm mélyen ásott sírok. Az alul téglával kirakott és a két téglasír nem tartoznak a legmélyebben ásott sírok közé.

Mint említettük kettős temetkezést csak egy esetben – 11a és 11b – figyeltünk meg. Szokatlan módon egy féri és lánygyermeket temettek egy sírba.

Lovastemetkezés is csak egy esetben volt megfigyelhető az 1970. évi feltárások között: 28a és 28b. A ló a férfisír jobb oldalán feküdt, ellentétes tájolásban, attól 20 cm-re.[18]

A sírok tájolásra Ny–K-i irányú, csupán egy sírgödörben volt a halott ellentétes irányban elhelyezve: 14. sír. A Ny–K-i iránytól csupán kevés eltérés volt megfigyelhető ÉNy felé.

A sírok között nem találtunk olyat, ahol temetkezés utáni rablást, vagy rituális bolygatást figyelhettünk meg. A néhány sírban észlelt rendellenesség azzal volt összefüggésben, hogy a következő, későbbi temetésnél megbolygatták a korábbi sírt. A 7. sírban még egy koponyát találtunk; a 7/a sírban a koponya sírgödör közepén volt. A 9. sírgödörtől jobbra egy koponya, balra lábszárcsontok voltak; a 25 sír koponyáját a 24. sír ásásánál bolygatták meg.

A 8. sír csontváza vörösre égett 20 cm vastag agyagrétegen feküdt, amelyben kalcinált csontok voltak. Lehet, hogy a jelenség egy korábbi település nyoma, de lehet szó egy síráldozatról is. Sajnos a jelenséget a leletmentés korlátozott volta nem engedte tisztázni. A 27. sírban a bal lábszárcsontnál találtunk vörös festékrögöt.

A *sírleletek* (53. kép), ahol a leleteket a következő csoportosításban adjuk: 1: ruházathoz tartozó tárgyak, ékszerek; 2: használati tárgyak, munkaeszközök; 3: fegyver; 4: lószerszám; 5: egyéb, illetve érem).

1. *Veretes öv* három sírban volt, 11a, 22, 28a. Az öveket a sírban a használati helyüknek megfelelően találtuk. A 22. sírban egy ovális széles övre való, két sor ezüst pontberakással díszített bronz csat és nyelv alakú profilált bonz kisszíjvég volt. A csat párhuzamai a Tiszaladányi, Békéscsabai és ismeretlen lelőhelyű magyarországi darabok között találhatók.[19] A 11a sírban ezüst aranyozott ékvágásos csat volt, hosszú lándzsa alakú profilált tokos bronz szíjvéggel. A csat analógiáit a késő római ékvágásos garnitúrák csontjaiban találjuk meg,[20] de itt a csatkarika állatfej végződése elnagyolt. Az övhöz tartozott egy bronz öntött akasztóveret, amelynek egyetlen publikált analógiája a Szeged Fehértó A temető 34. sírjából került elő.[21] A mi veretünk megviseltebb és töredékes. A Fehértó 34. sírban a Szőlő utcai sírhoz hasonlóan volt íjlemez és nyílhegyek, valamint Syrakusa típusú bizánci csat, amely a sírt a 600 körüli évekre keltezi.[22]

A 28a férfisírban az övet rozetta és szíjvég alakú veretek díszítették, utóbbiaknak csak hátlapjuk maradt meg, ezüst préselt (valószínűleg pont-vonal) előlapjának csupán töredékeit sikerült megmenteni. Az övhöz valószínűleg még szíjvégek is tartoztak, két bronz merevítőt sikerült megmenteni. Az övön szögletes középtengelyes csat volt. Hasonló – csak díszített – csat volt a 30. sírban is. A rozetta díszítésű övek a korai avarkorban voltak használatban,[23] hasonló van többek között a Környei 51. és az Alattyáni 50. sírban.[24] A rozetták típusa ritkán előforduló formát képviselnek: A Vörösmarti, Dunapentelei (szórvány) és a Káptalantóti (szórvány) darabokhoz hasonlóak.[25]

Vascsat 9 sírban volt, a csatok különböző formájúak, legtöbbjük szögletes.

Gyöngysor két sírban volt. Mindkettő gyermeksír. Az 1. sírban sárga-fekete középnagyságú szemesgyöngyök, sárga és fekete bikonikus gyöngyök között egy törött csont amulett is volt. A 11b sírban a gyöngysor hasonló összetételű volt, azzal a különbséggel, hogy barna drapp csíkos gyöngyök és néhány korábbi, római korban is használt gyöngy is volt a gyöngysorba fűzve. A gyöngyök között nem volt a legkorábbi avar időkre keltezhető színes szemesgyöngy.

Karkötő egy sírban volt, az egyik kerek metszetű, a másik lapos bronz, utóbbi hiányos, de mindkettő erősen kopott.

2. A sírokban gyakori melléklet a *vaskés*. A kések az általánosan ismert – mindennap használatos – késektől eltérőek: hosszúak és keskeny pengéjűek; egyiknek pengéje szélesebb és a háta hajlott (28a sír). A kések hosszúsága 20 cm körüli, sőt annál hosszabb is van közöttük. Az egyik késen fatokot díszítő bronz pántok is megmaradtak (26. sír), melyeket középen poncolt sorminta díszít.[25] Kérdés nem kell-e ezeket a késeket fegyverként értékelnünk. A 11a sírban két kés volt.

Az 5. és a 11a sírban *bronz karika* volt, funkciójuk nem világos.

A 27. sírban esztergált *csont tubus*, a 28a sír felett pontkörökkel díszített és egyik végén átfúrt *csonthenger* (talán késnyél) volt.

3. Két sírban volt *íjlemez* töredéke. Mindkét sírban a mellcsontra helyezve: 3. és 11a sír. Nyílhegy volt a 11a (3 db), 21. és 28a sírokban. A nyílhegyek a 6–7. században szokásos típusok. A 28a sírban balta is volt, alsó éle kissé ívelt, már a római korban is használt forma.

4. A ló mellett két hosszúfülű kengyel volt, gondosan megmunkált pontkörrel és ferde vonalakkal díszített csonthengerekkel.[26]

A lószerszámot díszítő *rozetták* azonosak a férfi sír övének rozettáival és a *nyeles vereteken* ugyanez a rozetta ismétlődik meg. A hosszú fülű kengyel, és a lószer-

számveretek kapcsolódnak a Szőlő utcában már korábban előkerült lószerszámokhoz és lószerszámveretekhez, időben pedig a legkorábbi avarkorba sorolhatók.[27]

5. Római érmek sírokból, az 5. és 12. téglasírból, a 11a, 22. és 28b sírból és a fal tetejéről kerültek elő. Az éremmel datált sírokban veretes öv volt. A római falon és a sírokban egyaránt Constantinus, Constans Valens és Valentinianus császár érme fordult elő.

*

A viszonylag kis helyen sűrűn egymás mellé temetett sírok egy nagyobb temető részét sejtetik. Ezen a területen az 1949. évi csatornázás alkalmával előkerült sírok nagyobb része római kori[28], de előkerültek a korai avar időkre keltezhető lovassírok is. Az 1964-es leletmentéskor, s az 1970. évi feltáráskor is kerültek elő római rítus szerint épített sírok, így fel kell tételeznünk, hogy ezen a helyen a temetkezés a késő római kortól, de mindenesetre az 5. századtól kezdve folyamatos (54–60).

A Szőlő utcai temetkezések feltehetőleg egy nagyobb temetkezési helyhez, talán egy temetőhöz tartoztak.

A sírrítus és leletek elemzése alapján a sírokat több periódusba sorolhatjuk. Legkorábbinak a téglasírokat kell tartanunk, s azokat a Ny–K-i tájolású, melléklet nélküli sírokat, ahol a karcsontok behajlítva a bordákon feküdtek. (12, 19, 20, 22. sír) Aquincumban a Gázgyár területén feltárt késő római temetőben[30] a Raktár utcai cella trichorában,[31] a Vihar utcai temetőkápolnában,[32] a legutóbbi ásatások közül a Kiscelli út 10. szám alatt feltárt temetőrészben,[33] s ugyancsak a Kiscelli utcában – az általam feltárt ötkaréjos temetőkápolnában találkozunk ezzel a temetési rítussal.[34]

A 22. sírt az 5. század második felére, a századfordulóra helyezhetjük. A legkésőbbiek azok a sírok, melyekben a korai avar korra jellemző leletek voltak: a 11a és 11b, 28a és 28b sírok, valamint azok a sírok, amelyekben a fentiekhez hasonló leletanyag volt: 1 sírban gyöngysor, íj és nyílhegy a 3. és 21. sírokban. A legkésőbbi temetkezések közé soroljuk az 1964-ben feltárt s már korábban elemzett 3. sírt.

Budapest területén a legkorábbi avar csoport téli szálláshelye a Bécsi úttól a Dunáig, az óbudai tábor és a déli canabae helyén jelölhető ki.[35] Több temető anyaga is igazolni látszik, hogy az újonna népesség a maradék lakosság temetkezési helyére, – vagy azzal együtt kezdett el temetkezni.[36]

A temető értékelése csak akkor lehetséges, ha korábbi feltárások anyaga is publikálásra kerül, illetve ha a még szabad területen a Szőlő utca északi oldalán kutatásra lehetőség nyílik. Ez a hitelesítő ásatás talán feleletet ad azokra a kérdésekre, amelyek a temetkezések történeti, ethnikai és időrendi kérdéseinek megválaszolásához feltétlenül szükségesek.[37]

Rövidítések

Kovrig 1955 — *Kovrig I.:* Adatok az avar megszállás kérdéséhez. ArchÉrt 82 (1955) 30–44.

Nagy T. 1973 — Budapest története az őskortól a honfoglalás koráig. BpTört I. 43–126.

Nagy T. 1962 — *Nagy T.:* Buda Régészeti Emlékei. BpMűeml II. 13–116.

Á. Salamon–I. Erdélyi 1970 — *Á. Salamon – I. Erdélyi:* Die völkerwanderungszeitliche Graberfeld von Környe. StudArch 5 (1970) 7–71.

Jegyzetek

1. *Szilágyi J.:* Előzetes Jelentés az Aquincumi Múzeum ásatásairól és szerzeményeiről, az 1949–1950. években. ArchÉrt 78 (1951) 124; *Zolnay L.:* Ünnep és Hétköznap a középkori Budán. Budapest 1975. 118 és Zolnay László szóbeli közlése: Várnai Dezső építészmérnök felmérési rajza a BTM Régészeti Osztály Rajztárában.
2. *Kovrig I.:* 1955, 33. 27. jegyzet; *Nagy T.:* 1973, 197
3. *Parragi Gy.:* RégFüz 13 (1960) 40; *Parragi Gy.:* RégFüz 18 (1965) 26; *Kőszegi F.:* RégFüz 18 (1965) 27
4. *Á. Salamon–I. Erdélyi:* 1970, 47. Taf. 6
5. *Fettich N.:* A jutasi avarkori temető revíziója. VeszprMMK 2 (1964) 79–107, 116. sír 90–92, Abb. 20
6. *Á. Salamon–I. Erdélyi:* 1970, 50. Taf. 11
7. *J. Werner:* Das Alemanische Gräberfeld von Bülach. Basel (153) 47 Abnm. 5,6 és Abb. 6 Gürtelrekonstruktionen.
8. *W. Janssen:* Sattelbeschlage aus 446 des frankischen Gräberfeldes von Wesel-Bislich, Kreis Weswl. ArchKBL 11 (1983) 149–169, 166–167
9. *R. Koch:* Die spätkaiserzeitliche Gürtelgarnitur von der Ehrenbürg bei Forheim (Oberfranken). Ger 43 (1965) 105–119.
10. *Zd. Winski:* Betrachtungen zur Auswertung des Grabbeigabenfundstoffen der völkerwanderungszeitlichen Nekropole in Krajn, in V. Stare. Krajn 1980, Katalogi in Monographiae 18.
11. *W. Jansen:* 1981, 167.

12. *Parragi Gy.:* RégFüz 24 (1971) 28
13. *Bertalan Vilmosné* végezte a leletmentést
14. *Nagy T.:* 1962, 518
15. *Póczy K.:* Die Töpferwerkstätten von Aquincum. ActaArchHung 7 (1956) 89
16. *Parragi Gy.:* Kora császárkori fazekasműhely Óbudán. ArchÉrt 98 (1971) 57
17. *Gábler D.:* Pannóniai terra sigilláta feliratai. Ant.-Tan. 14 (1976) 59–65
18. *Kiss A.:* Az avarkori lovas-temetkezés szokásainak vizsgálata JPME (1962) 154 és 155 1. típus, a kora avarkorból alig egy pár sírt említ a szerző, ez a rítus inkább a késői avarkorra jellemző.
19. *Csallány D.:* Archeologische Denkmäler des Gepiden im Mitteldonaubecken. ArchHung 38 (1961) CCVII. 3; CCXV. 11? CCXVIII. 6
20. Hasonló került elő a Pilismarót Öregdűlő 41. sírjából Salamon Á. és Erdélyi I. ásatása, 1974. Az anyag megtekintését az ásatóknak köszönöm. Hasonlóan díszített csat van a Mezőberényi leletben is. *Csallány D.* (1961) CCI. t. 3.
21. *Csallány D.:* Les monuments de l'industrie byzantine des métaux. ActaAnt 2 (1954) 329–330 VII. T. 1 (francia nyelvű rezümé)
22. *J. Werner:* Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts aus der Sammlung Diegardt. KölnerKB 1 (1955) 34–38. Typ. Saracusa: 37
23. *Á. Salamon–I. Erdélyi:* 1970, 41–42, Taf. 6
24. *Kovrig I.:* Das awarzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40 (1963) 135, Taf. III.; *Bóna I.:* A szegvár-sápoldi lovassír. ArchÉrt 106 (1979) fegyveröv 2. kép 5–8
25. *Hampel J.:* Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn III. (1905) 498 T. 4–6. *Marosi A.–Fettich N.:* Dunapentelei avar sírleletek. ArchHung 18 (1936) VII. T. különösen a 13, 14 és 5–8 szórvány; *Bakay K.:* Az avarkor időrendjéről. Somogyi MÉ 1 (1973) 5–86, káptalantóti feldúlt lósír, XLV. t. 15
26. *Kovrig I.:* 1955, 30–44, csonthenger és vasgyűrű volt a környei temető 129. és 139. sírjában is, – Salamon–Erdélyi 1970, 64.
27. *Kovrig I.:* 1955, 34
28. *Nagy T.* 1962, 113. 172 jegyzet: helyesbíti Csallány D. azt az állítását, miszerint az 1949. évi leletmentéskor a Szőlő utcában 45 avar sír került elő. *Csallány D.:* Archeologischen Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Budapest (1956) 94, 131. Lásd még 1. számú jegyzet.
29. Téglával kirakott aljú vagy oldalú sírokra vonatkozóan l. *Salamon Á.–Barkóczy L.:* Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und 5. Jahrhunderts. Alba REgia 11 (1971) 72.
30. *Nagy L.:* Az aquincum ókeresztényesg újabb emlékei. ArchÉrt 1 (1940) 247
31. *Nagy L.:* Az óbudai cella trichora a Raktár utcában. Budapest, (1931) 27
32. *Nagy L.:* 1940, 248
33. *Németh M.:* Római kori lakóház és vízvezeték az aquincumi canabaeban. BudRég 24. (1976) 156
34. *Parragi Gy.:* Karéjos épület a Kiscelli utcában. BudRég 24 (1976)
35. *Nagy T.:* 1973, 197
36. *Garam É.:* Avar temető Andocson. Folia Arch XXIII. (1972) 129

37. A rajzokat Málik Éva, Arnóti Zsuzsa, Topál Judit, a fotókat Molnár Ilona készítette.
Az 1949. évi leletmentés anyaga a BTM Régészeti Osztályának népvándorláskori gyűjteményében van, Nagy Margit dolgozza fel. Az anthropológiai anyag a Természettudományi Múzeum Embertani tárában van, feldolgozása 1970 óta még nem történt meg.

GYÖRGYI PARRAGI

RÖMISCHE UND VÖLKERWANDERUNGSZEITLICHE FUNDE AUS DER SZŐLŐ UTCA

In der Szőlő utca wurden 1949 Kanalisierungsarbeiten durchgeführt. Römische Mauerreste, ein römischer Friedhofteil und einige awarische Gräber kamen ans Tageslicht. In den Jahren 1964 und 1970 wurden Grabungen zwecks Bestimmung der Ausdehnung der Begräbnisstätte unternommen. Gelegentlich beider Grabungen fanden wir eine in nord-südlicher Richtung, aus regelmässig geformten Kalksteinen, auf eine Sandschicht fundierte Mauer, deren O-Seite durch Stützpfeiler gegliedert war. Aus dem Fundamentniveau der Mauer kam Sigillata- und Keramikmaterial zum Vorschein, das in die erste Hälfte des 2. Jh. datiert werden kann. Im Jahr 1964 haben wir drei Gräber freigelegt, in einem waren keine Beigaben, in Grab 2. fanden wir Ohrringe, die aus Drant mit rundem Quernschnitt gefertis waren. In Grab 3. wurde ein Mann beigesetzt, dessen Gürtel mit Beschlägen verziert war. Die Gürtelspange und die Beschläge sind aus Bronze gegessen, mit Punzierungen und Stempelungen geschmückt. Eine ähnliche Garnitur ist uns im heimischen Material nicht bekannt, doch einzelne Teile der Gürtelgarnitur kennen wir – in anderer Zusammenstellung – von verschiedenen Fundstellen. So aus dem Frauengrab 49 in Környe und dem Frauengrab 116 in Jutas. Ähnliche adlerförmige beschlagene Garnituren sind uns aus 459 Gräbern in Hailfingen bekannt. Die Stücke der Gürtelgarnituren schliessen sich an einen merowingisch-italienisch-spätantiken Kreis, an, zu dem auch Grab 351 und 613 des Gräberfeldes in Krain gehören. Vinski datiert die erwähnten Gräberfunde in die 600er Jahre.

Im Jahr 1970 wurden in Szőlőköz 2. 31 Gräber freigelegt. Von den 31 Gräbern konnten 7 Kinder- und Frauengräber sowie 6 Männergräber abgesondert werden. Von den Gräbern war eins ein Doppelgrab und eins eine Pferdibestattung. Die allgemeine Grabform ist das Erd-

grab. Ausser den Erdgräbern war eins aus Stein und Ziegeln gebaut und zwei waren Ziegelgräber (Grab 5,12). Eine Sargform vermochten wir nicht zu beobachten. Die Gräber lagen in mehreren Schichten untereinander. Zuoberst die Stein- und Ziegelgräber, zuunterst die 290 cm tief gegrabenen Gräber. Wir konnten eine Doppelbestattung beobachten (Grab 11 a und 11 b), wo ein Mann und ein kleines Mädchen in einem Grab bestattet wurden. Von den Grabfunden wollen wir die in Grab 11 gefundene silberne, mit goldenem Keilschnitt verzierte Schnalle und die ovale, mit silberner Punktintarsie geschmückte Bronzeschnalle für einen breiten Gürtel aus Grab 22 erwähnen. Eisenschnallen kamen in 9 Gräbern vor. Eine häufige Beigabe der Gräber ist das eiserne Messer, dieses unterscheidet sich von den im Alltag gebräuchlichen Messern darin, dass seine Klinge lang und schmal ist. Auf einem Messer blieben auch die Brozebänder erhalten, die das Holzetui scmückten. Bogenplatten befanden sich in Grab 3 und 11/a, in beiden auf das Brustbein gelegt. Pfeilspitzen, Typen wie sie im 6.–7. Jh. gebräuchlich waren fanden wir in Grab 11/a (3 St), 21 und 28. Perlenketten kamen in zwei Gräbern vor, beide Kindergräber. Die Perlenschnur bestand aus gelb-schwarzen, mittelgrossen, bikonischen Perlen. Von den Beigaben aus Grab 28 wollen wir die rosetten- und riemenspitzenförmigen Beschläge aus gepresstem Silber erwähnen, die den Gürtel schmückten. Auf dem Gürtel befand sich eine kantige, mittelachsige Schnalle. Der Rosettentyp repräsentiert eine Form, die selten vorkommt, eine ähnliche befindet sich in Grab 50 von Alattyán und auch in Grab 51 von Környe. Sie waren in der frühen Awarenzeit gebräuchlich. Rechts vom Männerskelett lag ein Pferdeskelett, bäuchlings in entgegengesetzter Richtung. Neben dem Pferd befanden sich zwei Steigbügel mit langer Öffnung und Knochenrollen, die mit einem sorgfältig ausgearbeiteten Punktkreis und mit gekerbten Linien geschmückt waren. Die das Pferdegeschirr schmückenden Rosetten waren mit den Gürtelrosetten des Männergrabes identisch.

Aufgrund des Bestattungsrituals und der Funde können die Gräber in mehrere Perioden eingestuft werden, die frühesten sind die Ziegelgräber, die spätesten jene Gräber, die für die frühe Awarenzeit kennzeichnend sind. Zu den spätesten Bestattungen zählen wir das im Jahr 1964 erschlossene und bereits besprochene Grab.

Die auf einem verhältnismässig kleinen Raum dicht aneinander gereihten Gräber lassen den Teil eines grösseren Gräberfeldes ahnen. Da der überwiegende Teil der im Jahr 1949 gelegentlich der Kanalisierungsarbeiten ans Tageslicht gebrachten Gräber aus der Römerzeit stammt, aber auch in die frühe Awarenzeit datierbare Reitergräber zum Vorschein kamen, müssen wir annehmen, dass die Bestattung an diesem Ort seit der späten Römerzeit, aber zumindest seit dem 5. Jh. kontinuierlich vorgenommen wurde.

Abbildungen

Abb. 1. Karte der Entdeckungen in Zusammenhang mit der Kanalisierung der Szőlő utca im Jahr 1949
Abb. 2. Lageplan der Rettungsgrabung vom Jahr 1964
Abb. 3–4 Die mit dem Gebäude Szőlő utca 60–62 im Jahr 1964 freigelegte Mauer
Abb. 5–6 Sigillata-Bruchstücke aus den Freilegung vom Jahr 1964
Abb. 7. Hauskeramik-Bruchstücke aus der Freilegung vom Jahr 1964
Abb. 8. Gürtelgarnitur des Grabes 1964/3
Abb. 9. Vergrössertes Mittelstück (Kreuz) der Schnallenplatte des Grabes 1964/3
Abb. 10. Vergrösserter Einzelteil der Tierkopf-Prägung aus dem Grab 1964/3
Abb. 11. Ein Querschnitt aus der Grabung Szőlő utca 2 vom Jahr 1970
Abb. 12. Hauskeramik-Bruchstücke aus der Freilegung vom Jahr 1970
Abb. 13. Bruchteile von Schlüsseln mit eingeprägter Verzierung aus der Erschliessung vom Jahr 1970
Abb. 14. Hauskeramik-Bruchstücke aus der Freilegung vom Jahr 1970
Abb. 15. Bruchstücke von Sigillata-Schlüsseln aus der Erschliessung vom Jahr 1970/1
Abb. 16. Grab 1970/1
Abb. 17. 1–2: Beigaben des Grabes 25; 3–4: Beigaben des Grabes 1
Abb. 18. Fund des Grabes 1970/2
Abb. 19. Grab 1970/4
Abb. 20. 1: Grab 1970/3; 2: Bruchstück einer Bogenbelag-Knochenplatte aus dem Grab 1970/11
Abb. 21. Beigabe des Grabes 1970/6
Abb. 22. Fund des Grabes 1970/9
Abb. 23. Eiserne Gürtelspange aus dem Grab 1970/10
Abb. 24. Pfeilspitzen und eiserne Schnalle des Grabes 1970/11
Abb. 25. Messer des Grabes 1970/11a
Abb. 26. Fund des Grabes 1970/11a
Abb. 27. Grab 1970/12
Abb. 28. Fund des Grabes 1970/16
Abb. 29. Messer des Grabes 1970/16
Abb. 30. Gürtelschnallen der Gräber 1970/22 und 26
Abb. 31. Gürtelschnalle aus Bronze und eine Bronzespange des Grabes 1970/28
Abb. 32. Grab 1970/28, Pfeilspitze
Abb. 33. 1: Grab 27, Knochenrolle; 2–4: Grab 28, Knochenrolle und Riemenklemmen
Abb. 34. Messer des Grabes 1970/28
Abb. 35. Grab 1970/28, Axt
Abb. 36. Grab 1970/28, Stielbeschläge mit Rosettenverzierung
Abb. 37. Männergrab 1970/28a
Abb. 38. Pferdegrab 1970/28b
Abb. 39. Lageplan der Umgebung des Friedhofes

Abb. 40–43. Keramikfunde der Grabungen von 1964 und 1970
Abb. 44, 1–8. Funde des Grabes 1964/3
9–11. Funde des Grabes 1970/1
Abb. 45, 1–6. Funde des Grabes 1970/1
7. Funde des Grabes 1970/2
8. Funde des Grabes 1970/3
Abb. 46, 1–2. Funde des Grabes 1970/5
3–7. Funde des Grabes 1970/6
8. Funde des Grabes 1970/9
9. Funde des Grabes 1970/10
Abb. 47, 1–7. Funde des Grabes 1970/11
8. Funde des Grabes 1970/30
Abb. 48, 1–4. Funde des Grabes 1970/11/a
5–15. Funde des Grabes 1970/11/b
Abb. 49, 1. Funde des Grabes 197 12
2. Funde des Grabes 1970/16
3–4. Funde des Grabes 1970/19
5–7. Funde des Grabes 1970/21
8–12. Funde des Grabes 1970/22
Abb. 50, 1–2. Funde des Grabes 1970/25
3–4. Funde des Grabes 1970/26
5–6. Funde des Grabes 1970/27
7–8. Funde des Grabes 1970/29
9–13. Funde des Grabes 1970/28
Abb. 51–52. Funde des Grabes 1970/28
Abb. 53. Tabelle
Abb. 54–60. Gräberfeldplan der Ausgrabungen von 1970, Verteilung nach auf gleichem Niveau zum Vorschein gekommenen Gräber

Képjegyzék

1. kép Az 1949. évi Szőlő utcai csatornázással kapcsolatos feltárások térképe
2. kép Az 1964. évi leletmentés helyszínrajza
3–4. kép 1964-ben a Szőlő u. 60–64. sz. épülettel feltárt fal
5–6. kép Sigilláta töredékei az 1964. és 1970. évi feltárásból
7. kép Házikerámia töredékek az 1964. évi feltárásból
8. kép Az 1964/3. sír övgarnitúrája
9. kép Az 1964/3. sír csatlemezének kinagyított középrésze (kereszt)
10. kép Állatfejes veret kinagyított részlete az 1964/3. sírból
11. kép 1970, Szőlő u. 2. sz. alatti ásatásból egy metszet
12. kép Házikerámia töredékek az 1970. évi feltárásból
13. kép Benyomott díszű tálak töredékei az 1970. évi feltárásból
14. kép Házikerámia töredékek az 1970. évi feltárásból
15. kép Sigilláta tálak töredékei az 1970. évi feltárásból
16. kép 1970/1. sír
17. kép 1–2: 25. sír mellékletei; 3–4: 1. sír mellékletei
18. kép 1970/2. sír lelete
19. kép 1970/4. sír
20. kép 1: 1970/3. sír; 2: 1970/11. sír újborító csontlemez töredéke
21. kép 1970/6. sír melléklete
22. kép 1970/9. sír lelete
23. kép 1970/10. sír vas övcsat
24. kép 1970/11. sír nyílhegyek és vascsat
25. kép 1970/11a sír kései
26. kép 1970/11a sír lelete
27. kép 1970/12. sír
28. kép 1970/16. sír leletei
29. kép 1970/26. sír kése
30. kép 1970/22. és 26. sír övcsat
31. kép 1970/28. sír bronz övcsat és bronzpánt
32. kép 1970/28. sír nyílhegy
33. kép 1: 27. sír csonthenger; 2–4: 28. sír csonthenger és szíjszorítók
34. kép 1970/28. sír kése
35. kép 1970/28. sír balta
36. kép 1970/28. sír rozettadíszes nyeles veretek
37. kép 1970/28a féfisír
38. kép 1970/28b lósír
39. kép A temető környékének helyszínrajza
40–43. kép 1964. és 1970. évi ásatás kerámia leletei
44. kép 1–8: 1964/3. sír leletei; 9–11: 1970/1. sír leletei
45. kép 1–5: 1970/1. sír leletei; 6: 1970/3. sír leletei; 7: 1970/2. sír leletei
46. kép 1–2: 1970/5. sír leletei; 3–7: 1970/6. sír leletei; 8: 1970/9. sír leletei; 9: 1970/10. sír leletei
47. kép 1–7: 1970/11. sír leletei; 8: 1970/30. sír leletei
48. kép 1–4: 1970/11a sír leletei; 5–15: 1970/11b sír leletei
49. kép 1: 1970/12. sír; 2: 1970/16. sír; 3–4: 1970/19. sír; 5–7: 1970/21. sír; 8–12: 1970/22. sír
50. kép 1–2: 1970/25. sír; 3–4: 1970/26. sír; 5–6: 27. sír; 7–8: 29. sír; 9–13: 28. sír
51–52. kép 28. sír
53. kép Táblázat
54–60. kép Az 1970. évi ásatás temetőtérképe, az azonos szintben előkerült sírok megoszlása szerint

SZŐLŐ UTCAI CSATORNÁZÁS-nál feltárt falmaradványok és sírok 1:200

észlelt és elbontott felmenő fal és alapfal
" " alapfal
kiszedett és feltételezett alapfal, bolygatott sír
kövezés, út vagy lépcső
⑥-2·15 érintett sír és járdaszint alatti mélysége

0 50 M

Budapest, 1949. július

É

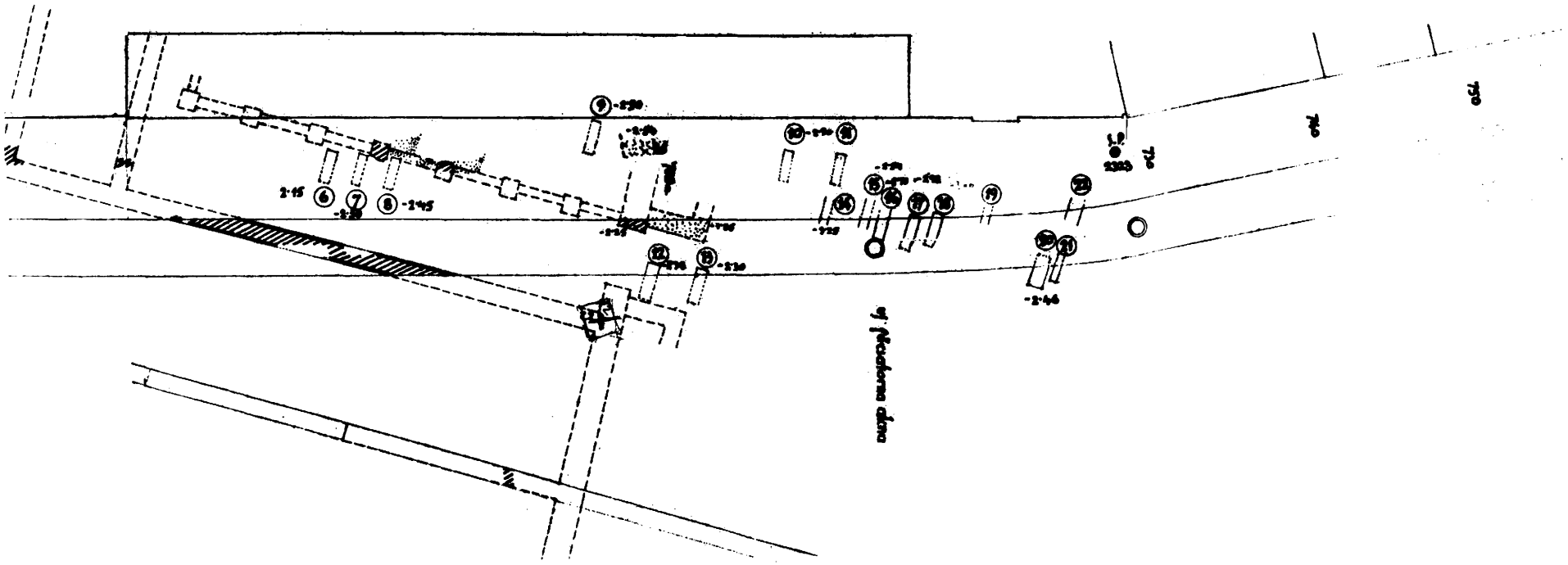

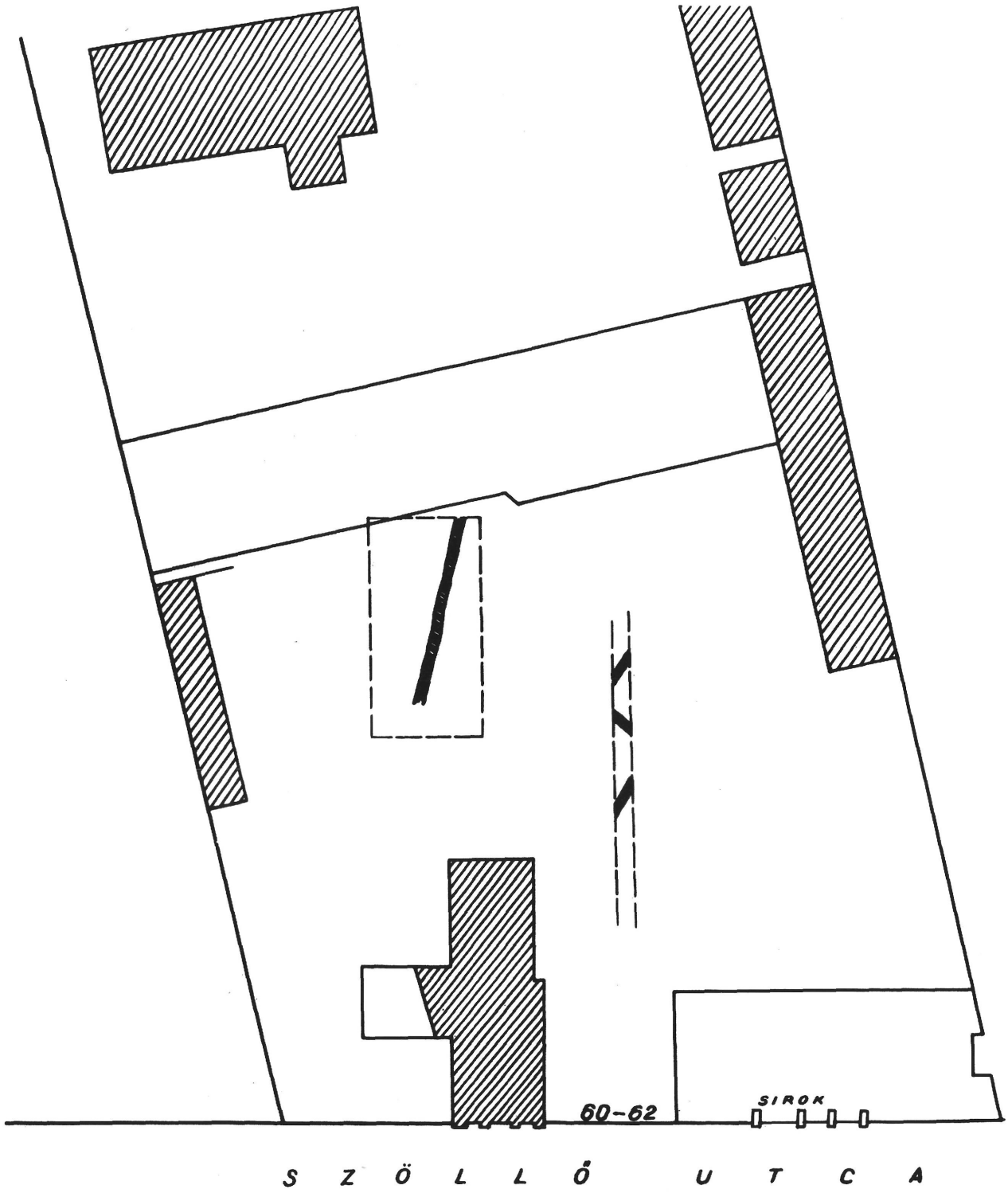

FIÚNEVELŐ INTÉZET
III. SZÖLLŐ-U 60-62
1964.
M = 1:500

2

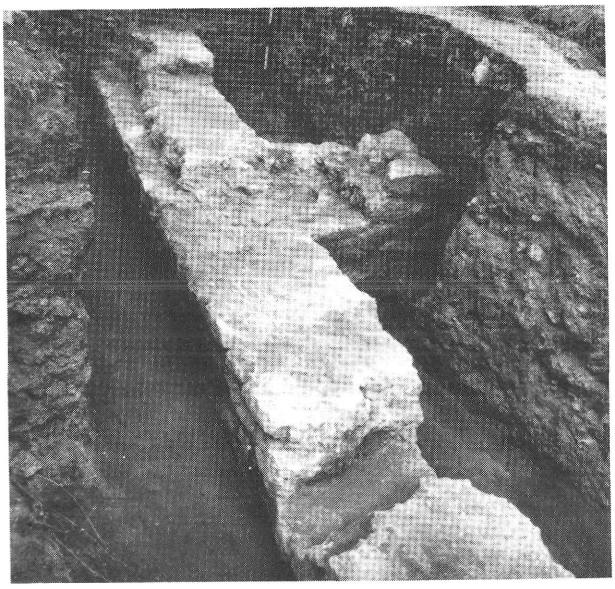

3

4

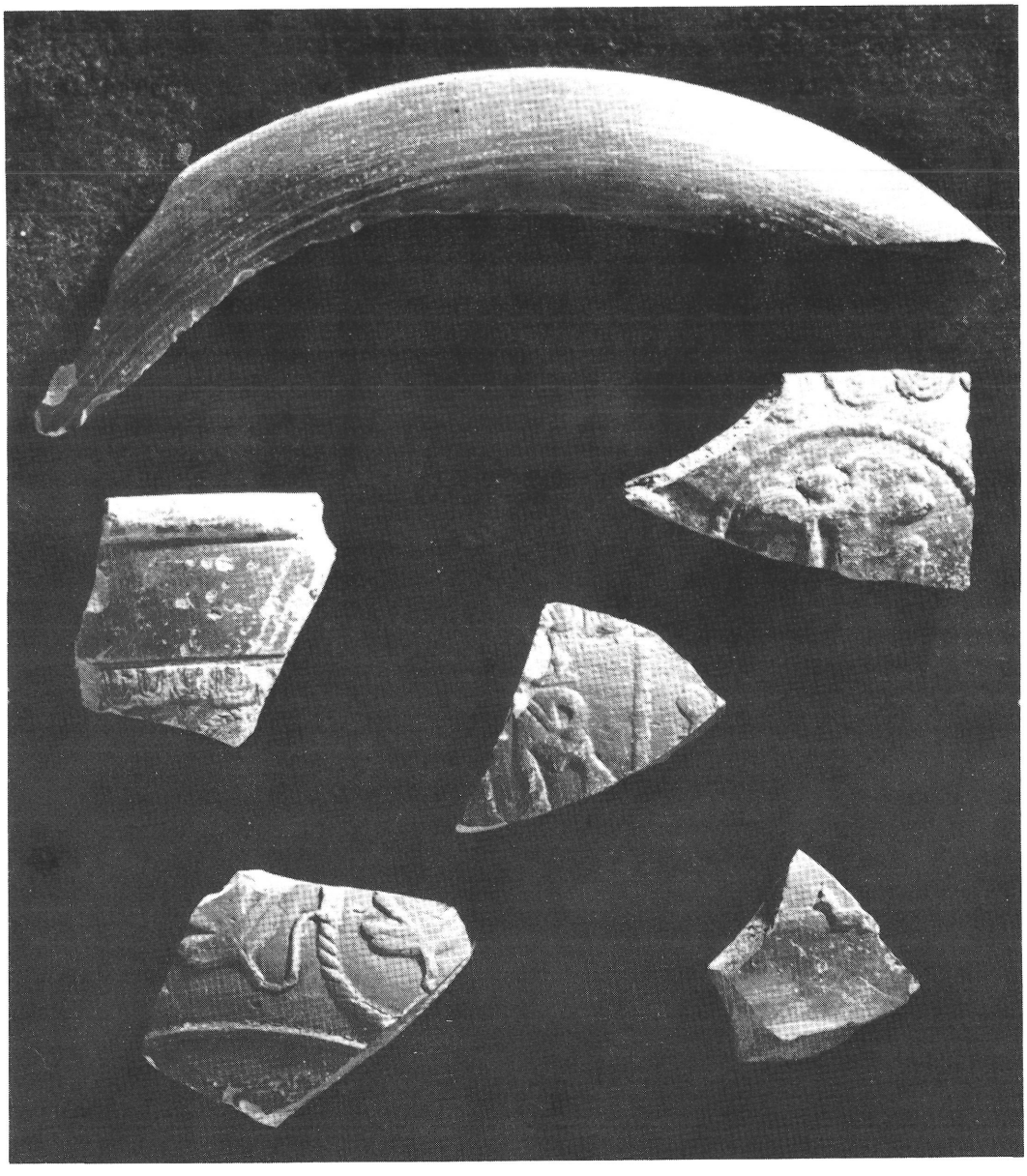

5

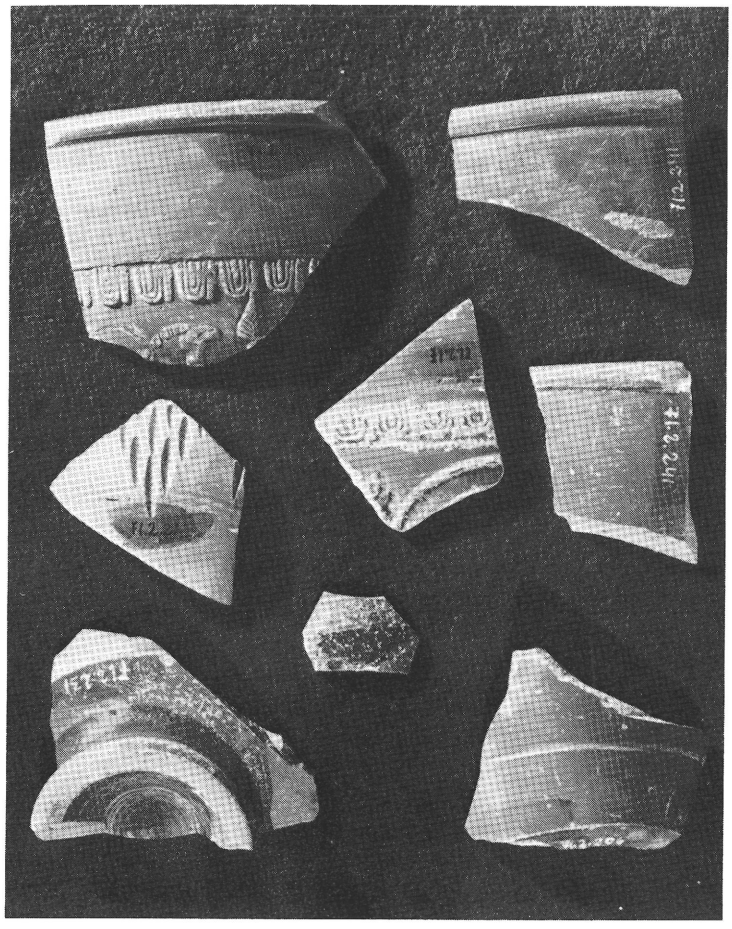

6

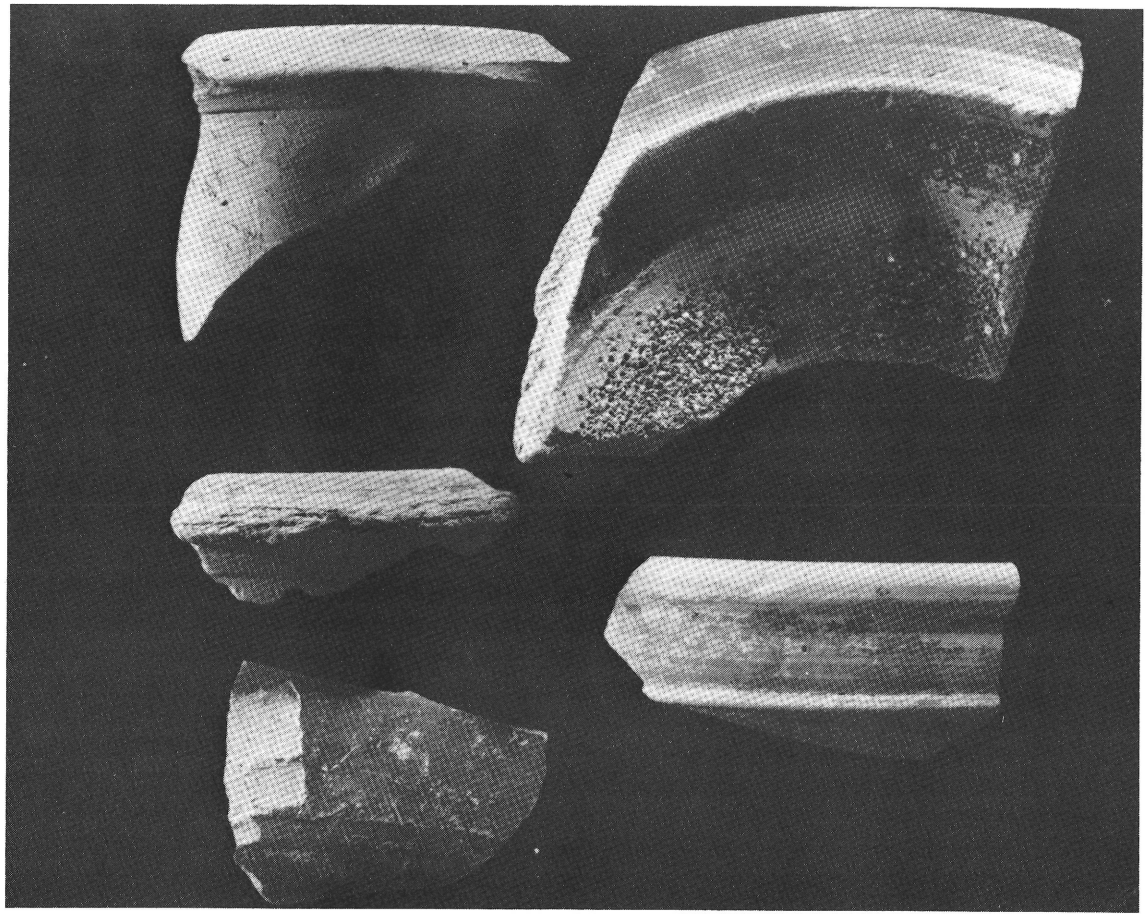

7

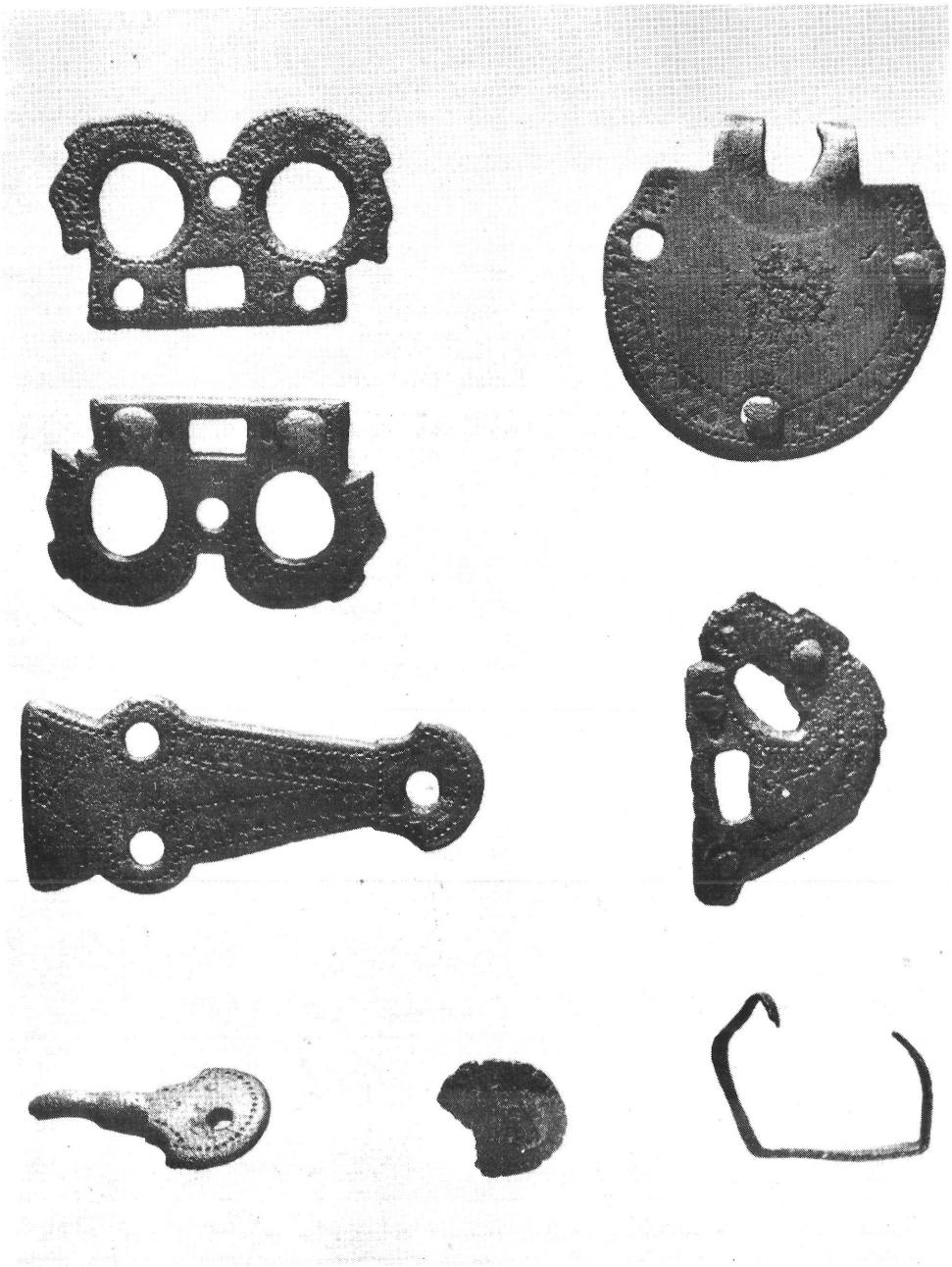

8

9

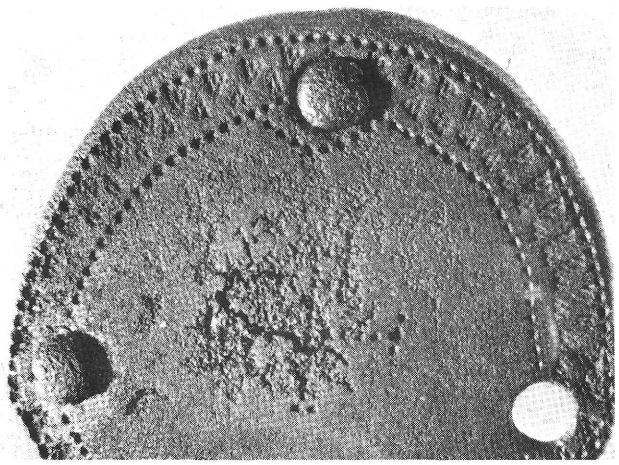

10

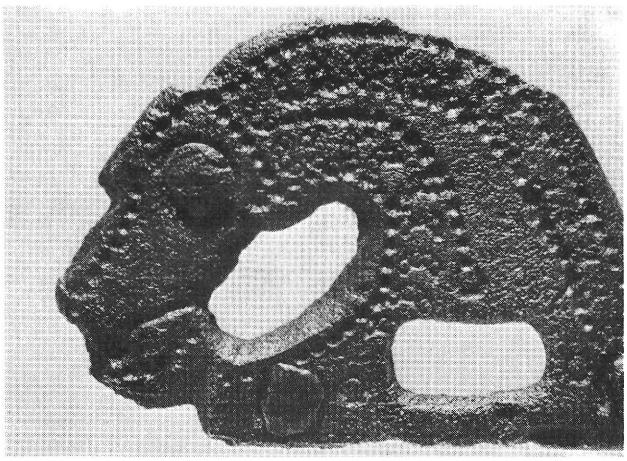

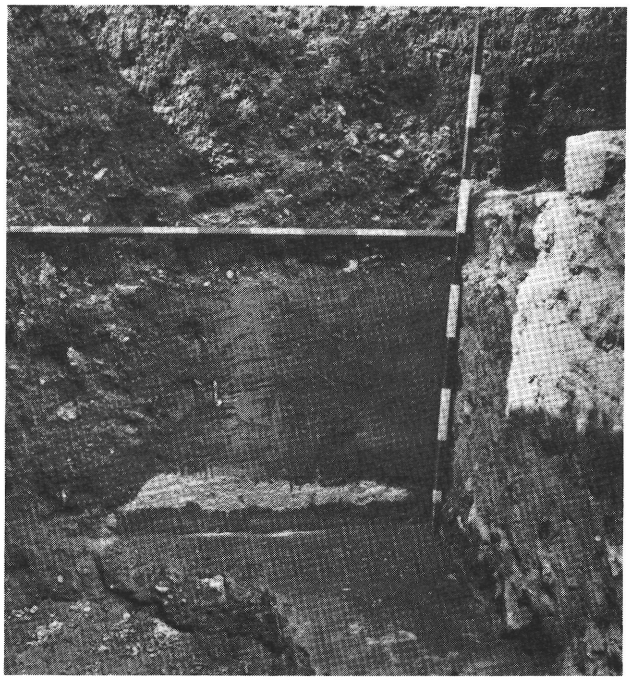

11

13

12

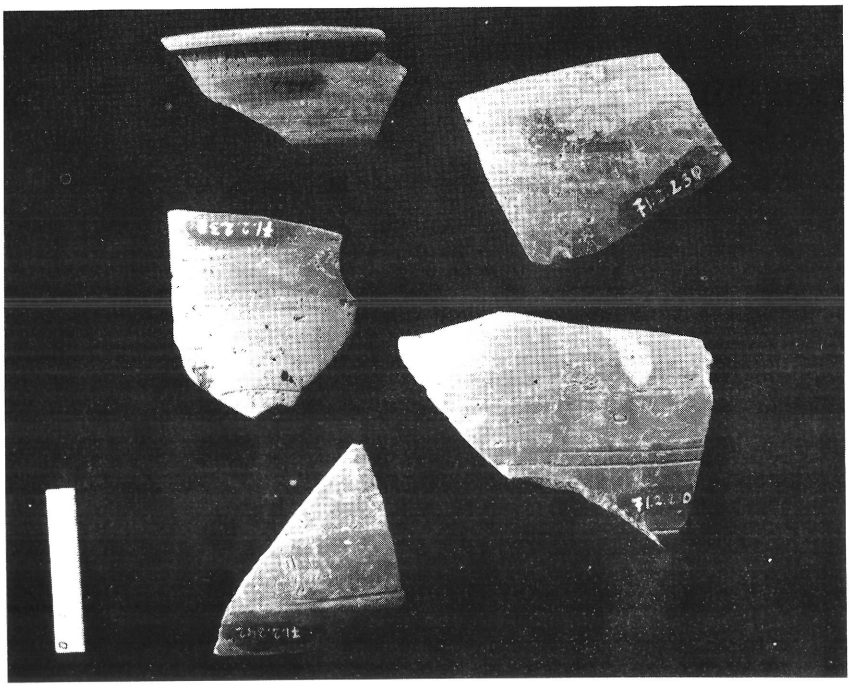

14

15

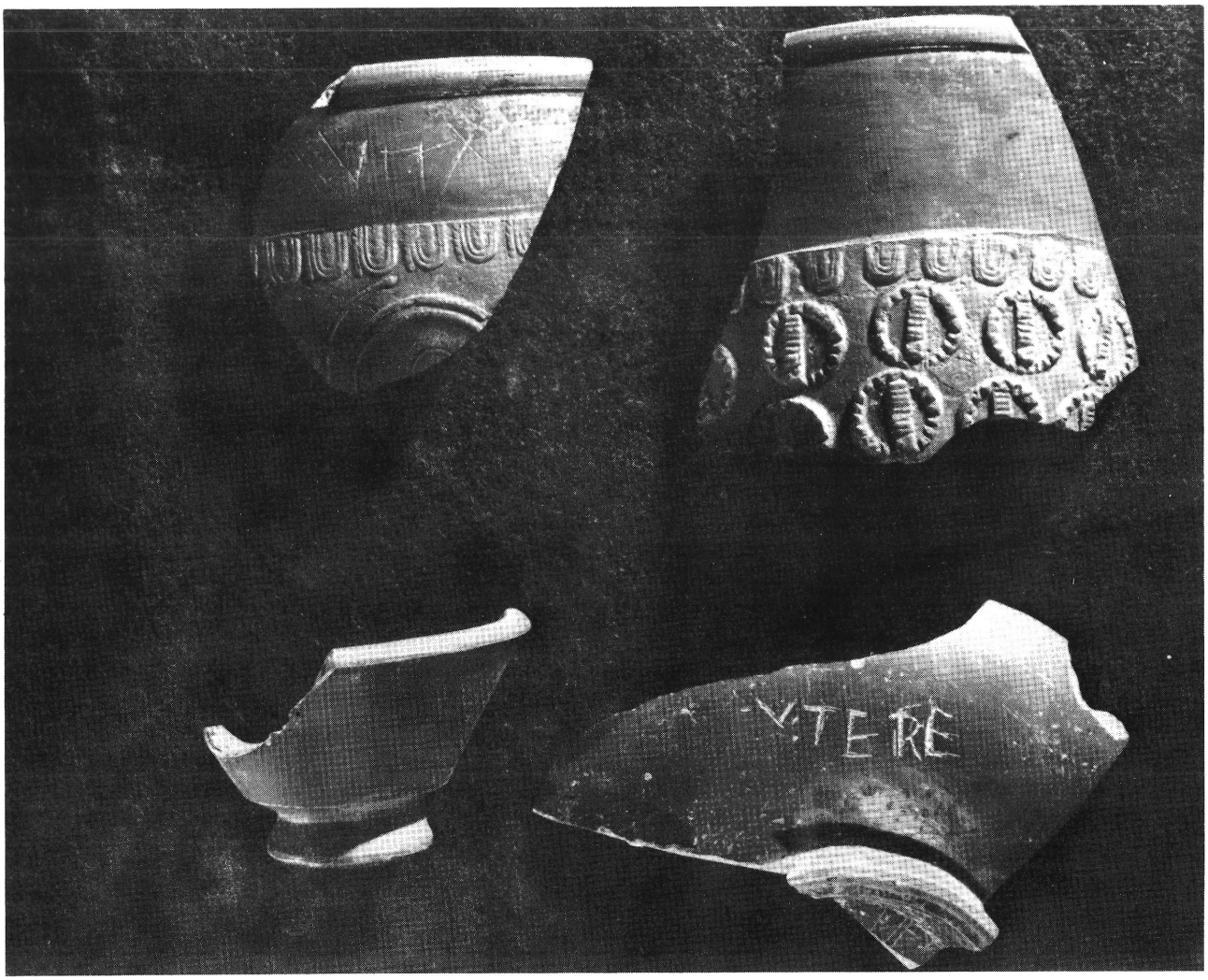

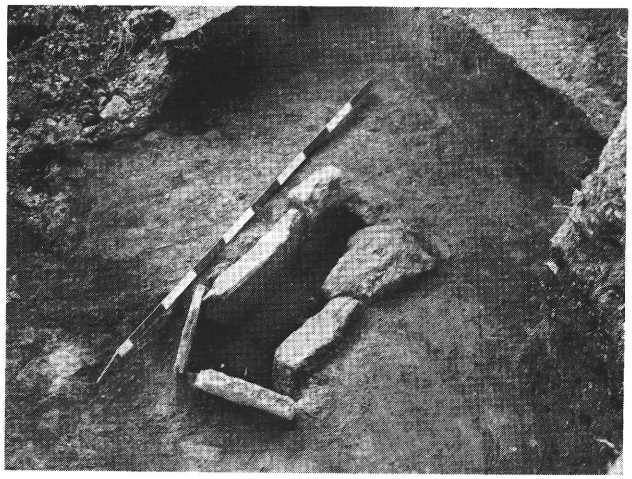

16

17

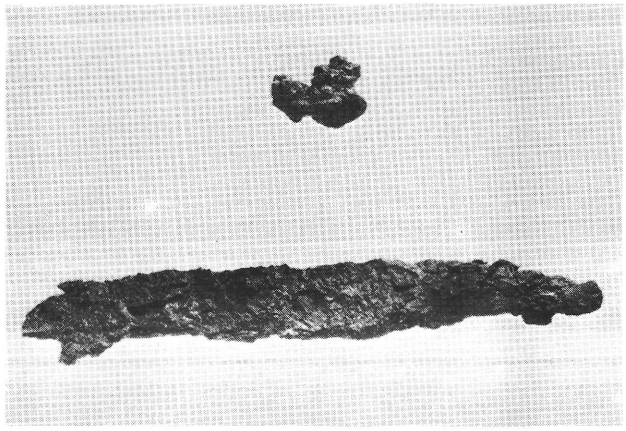

18

19

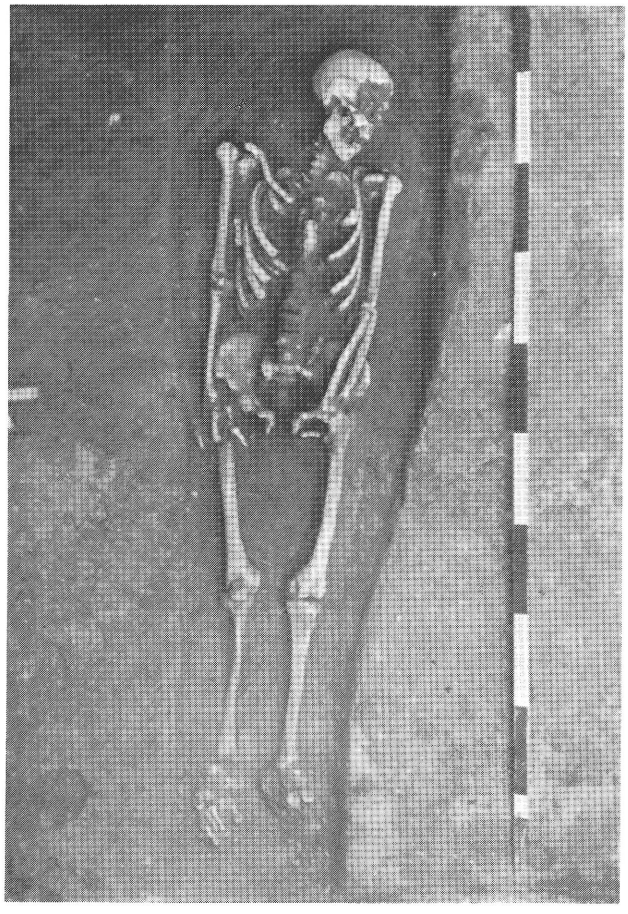

20

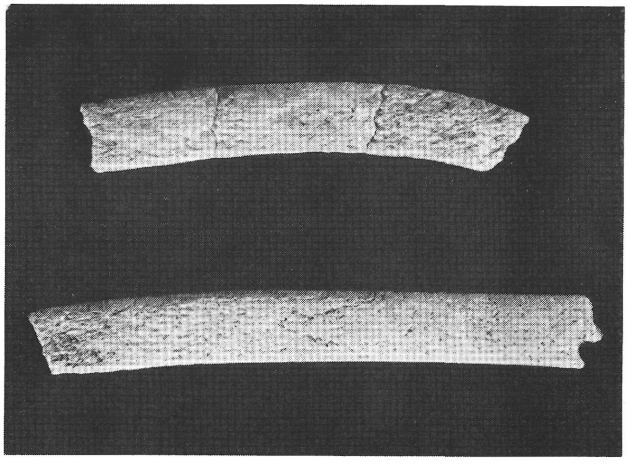

21

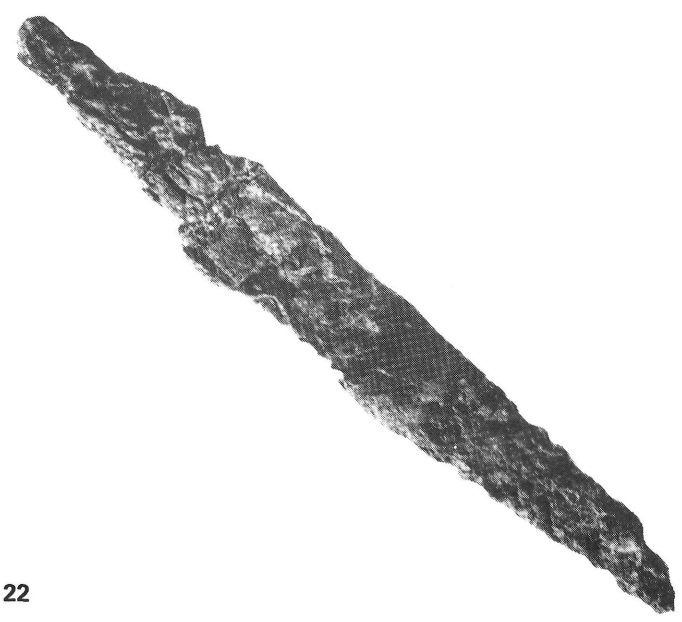

22

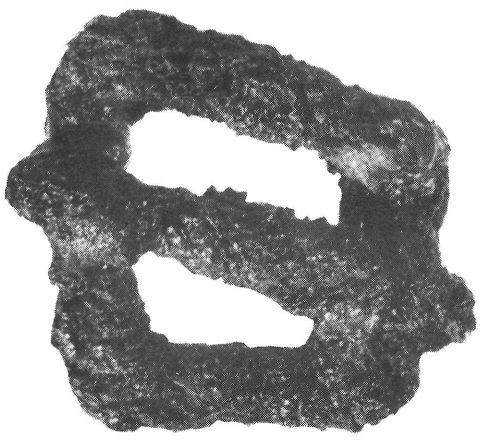

23

24

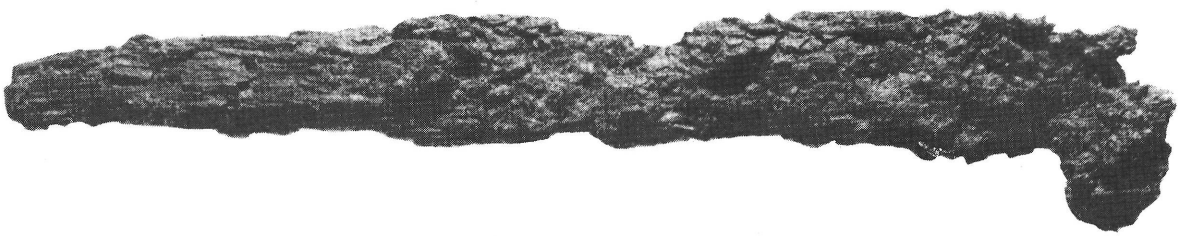

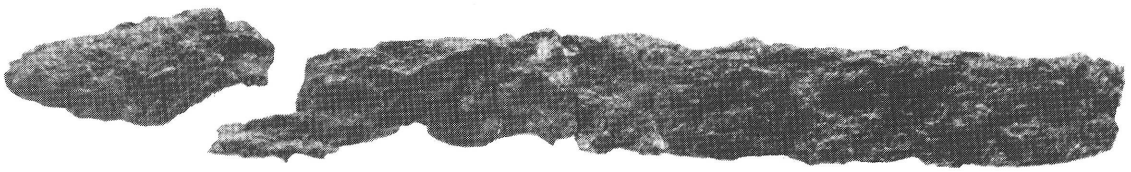

25

26

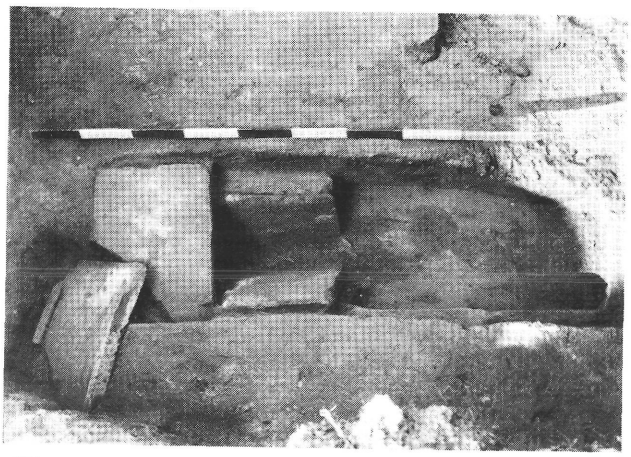

27

28

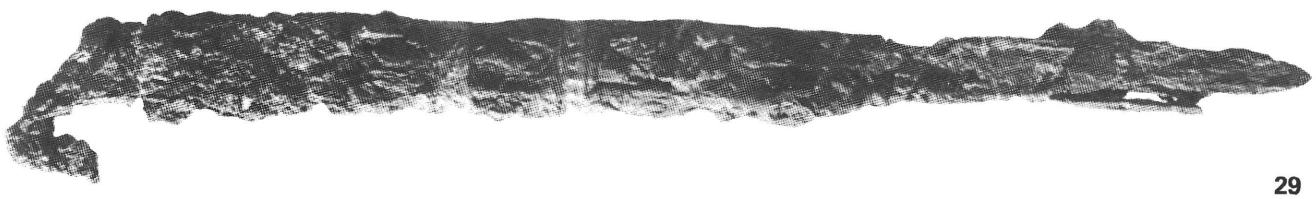

29

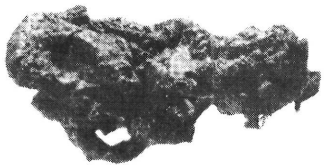

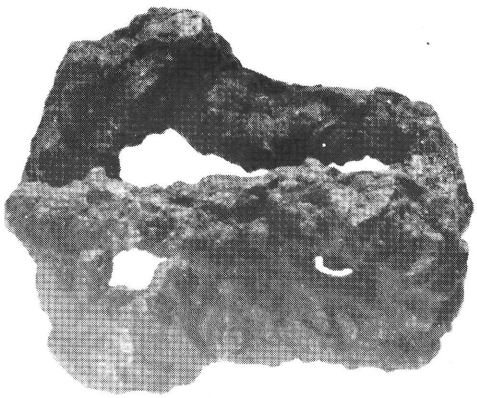

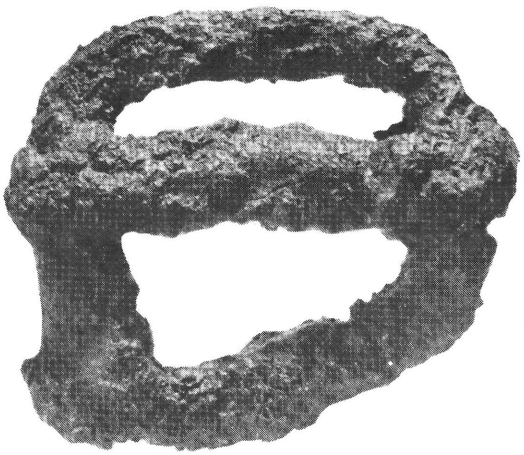

30

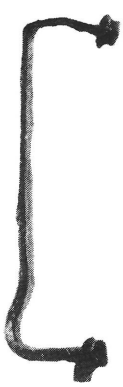

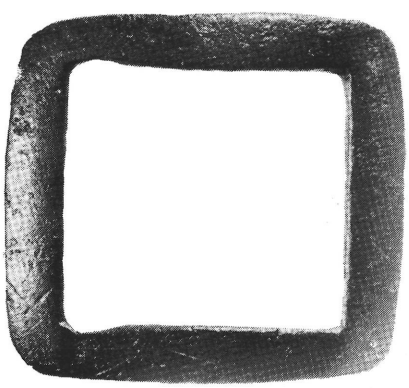

31

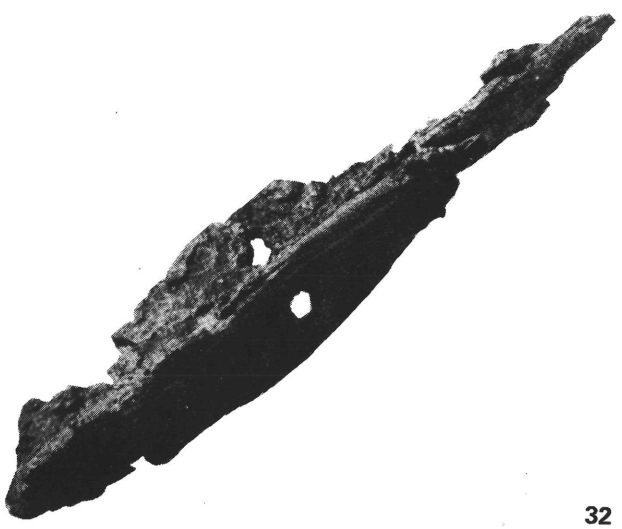

32

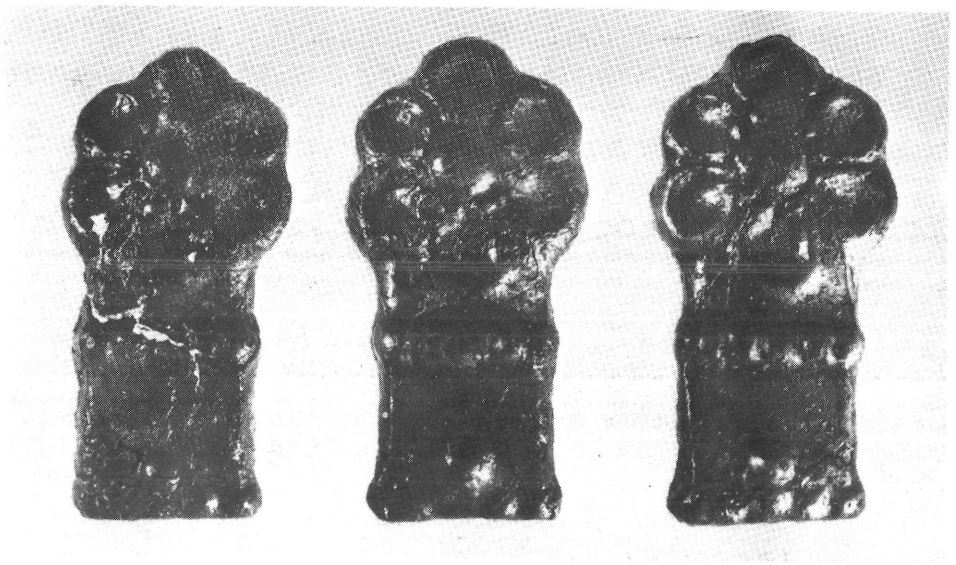

36

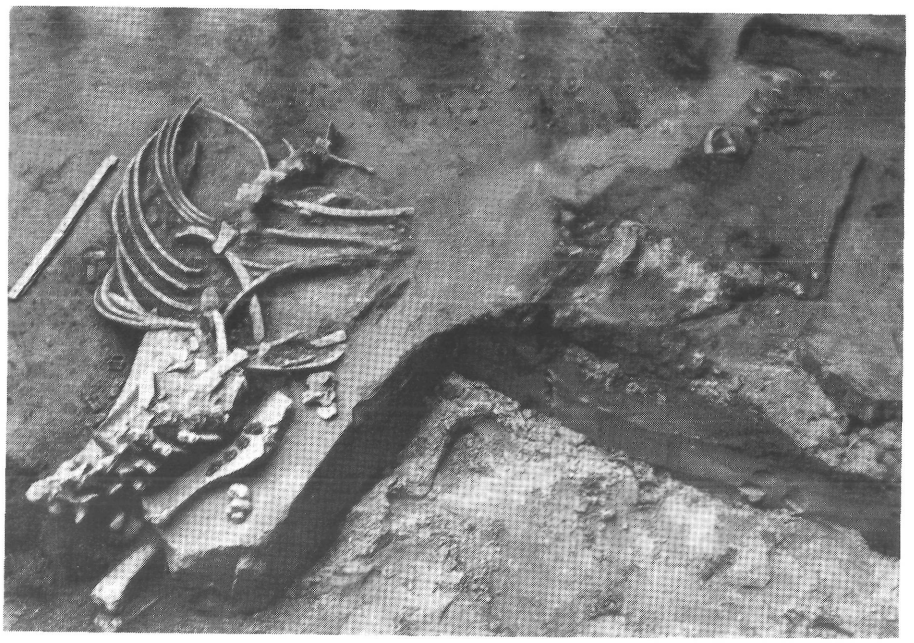

37

38

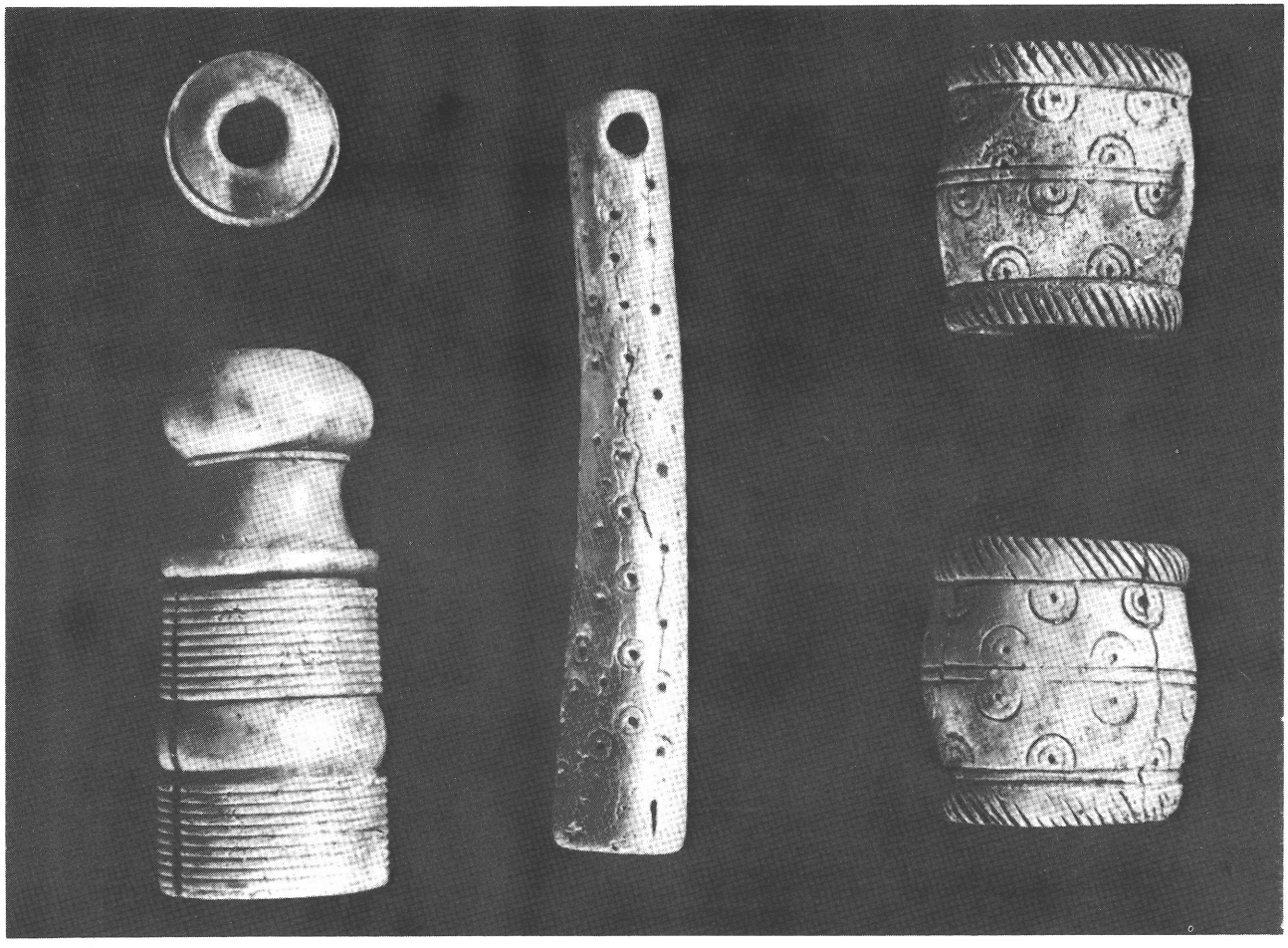

33

34

35

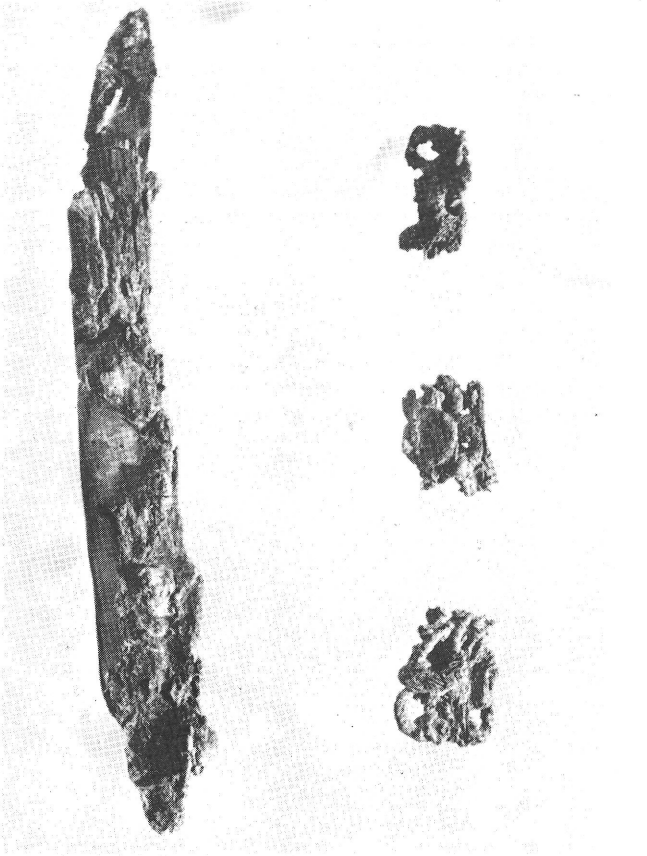

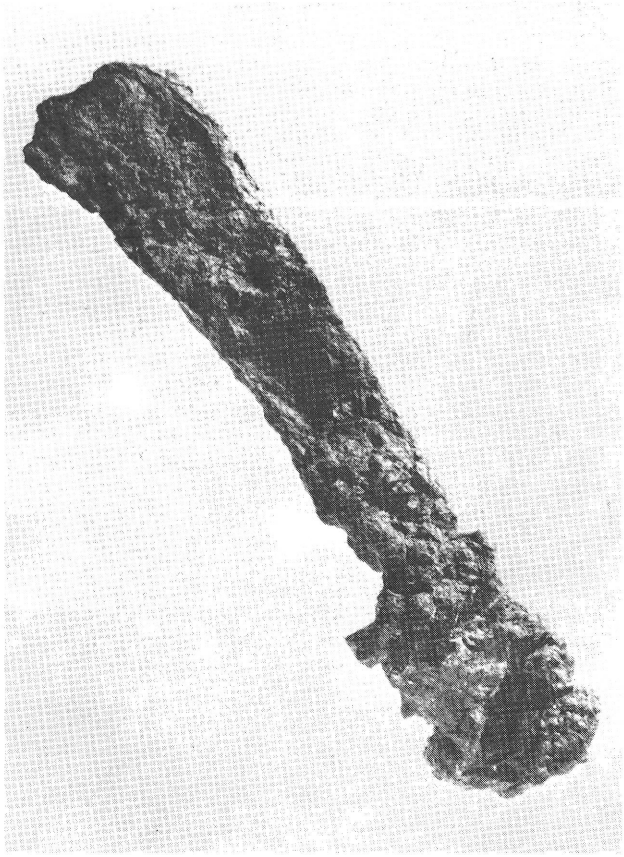

Bp. III. Szőlő utca és környéke

M 1:1000

0 50m

× × × TEMETŐ

39

40

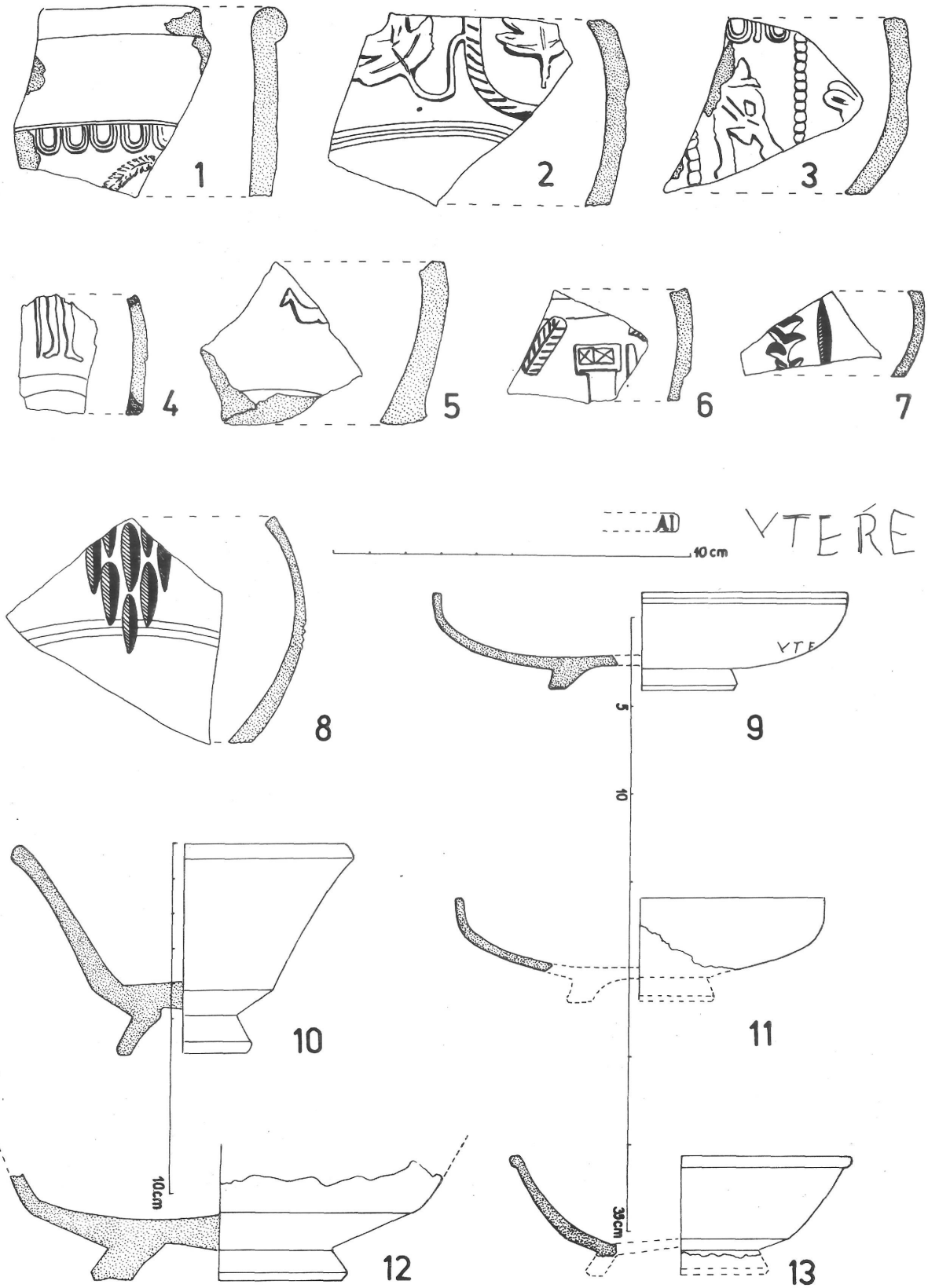

41

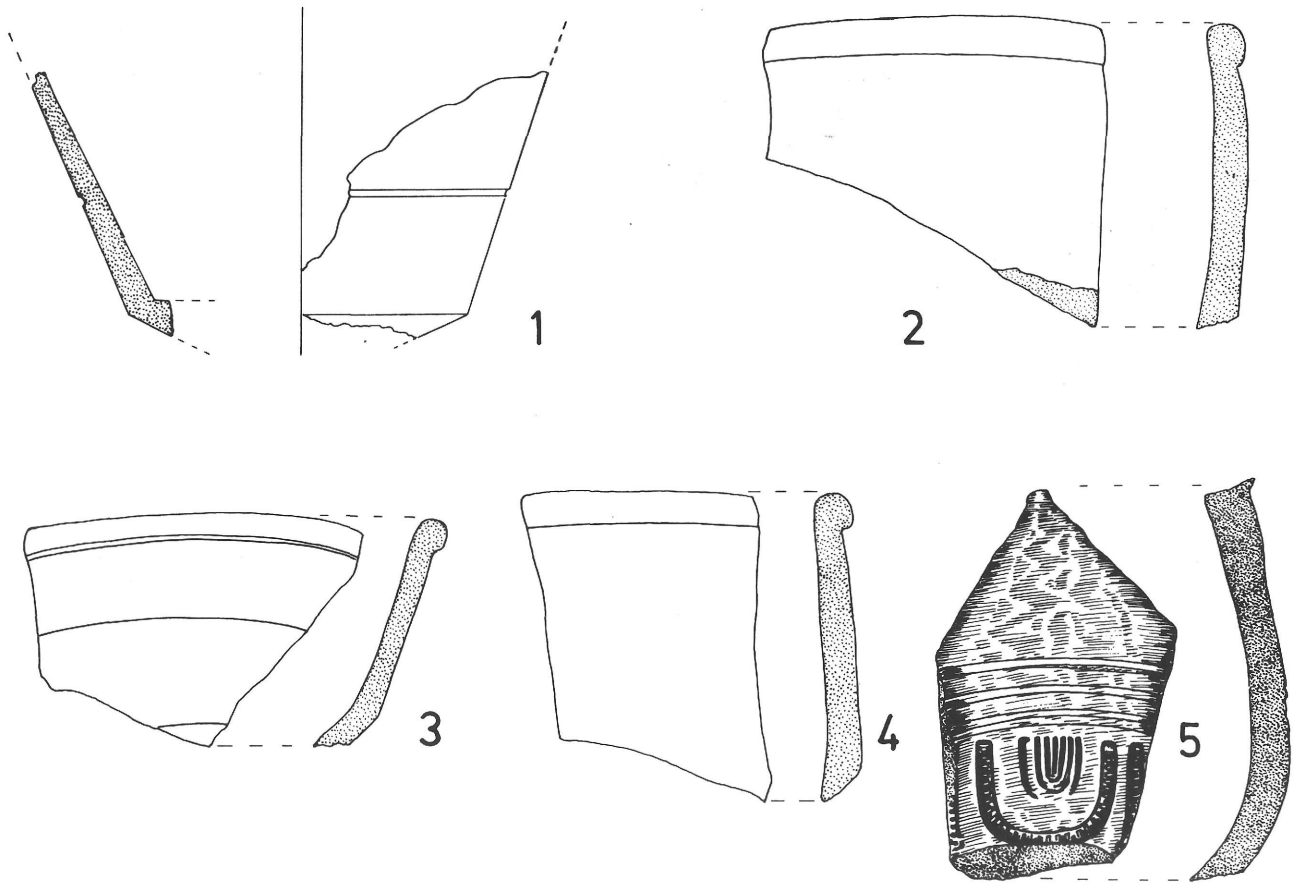

42

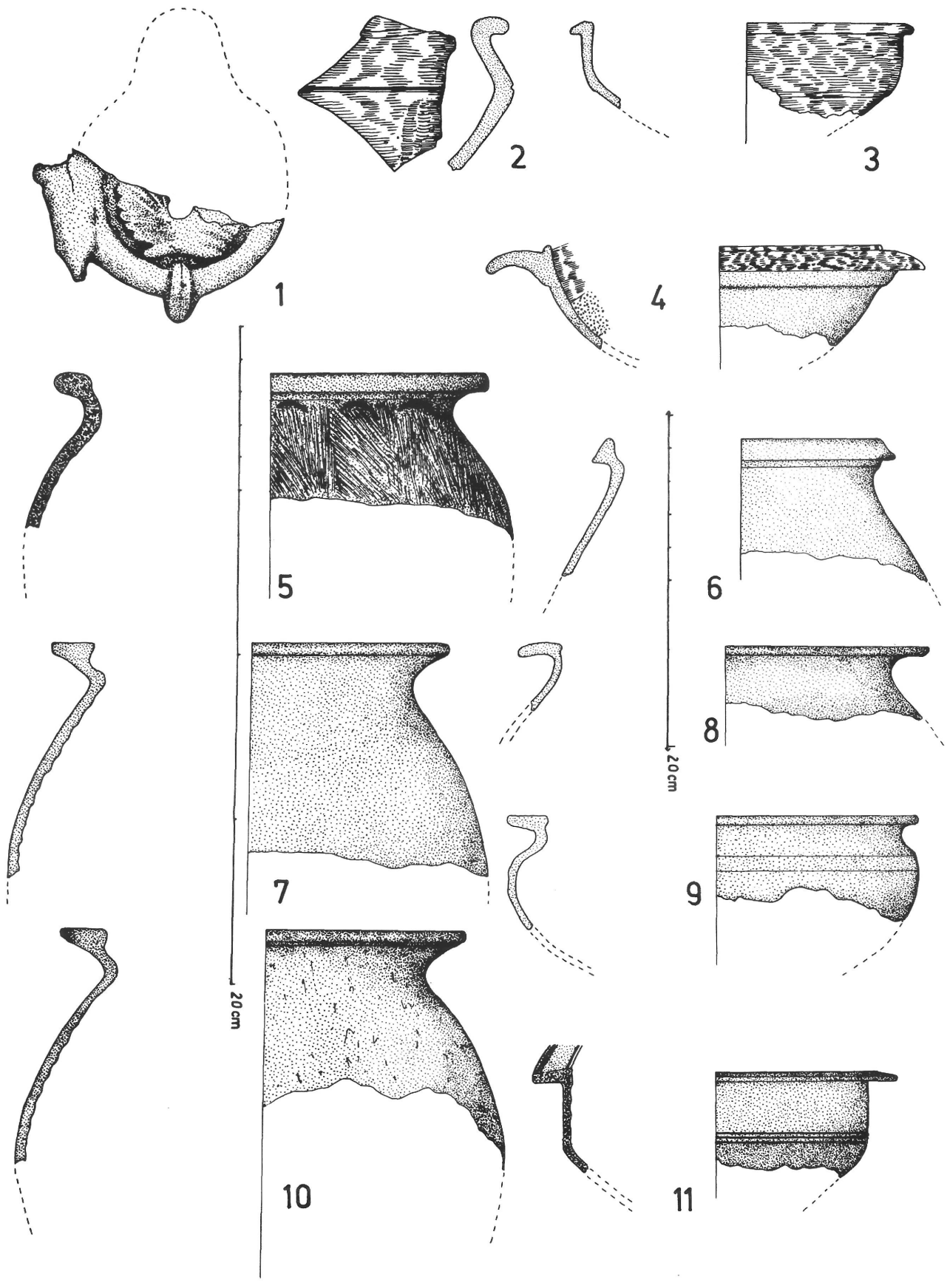

43

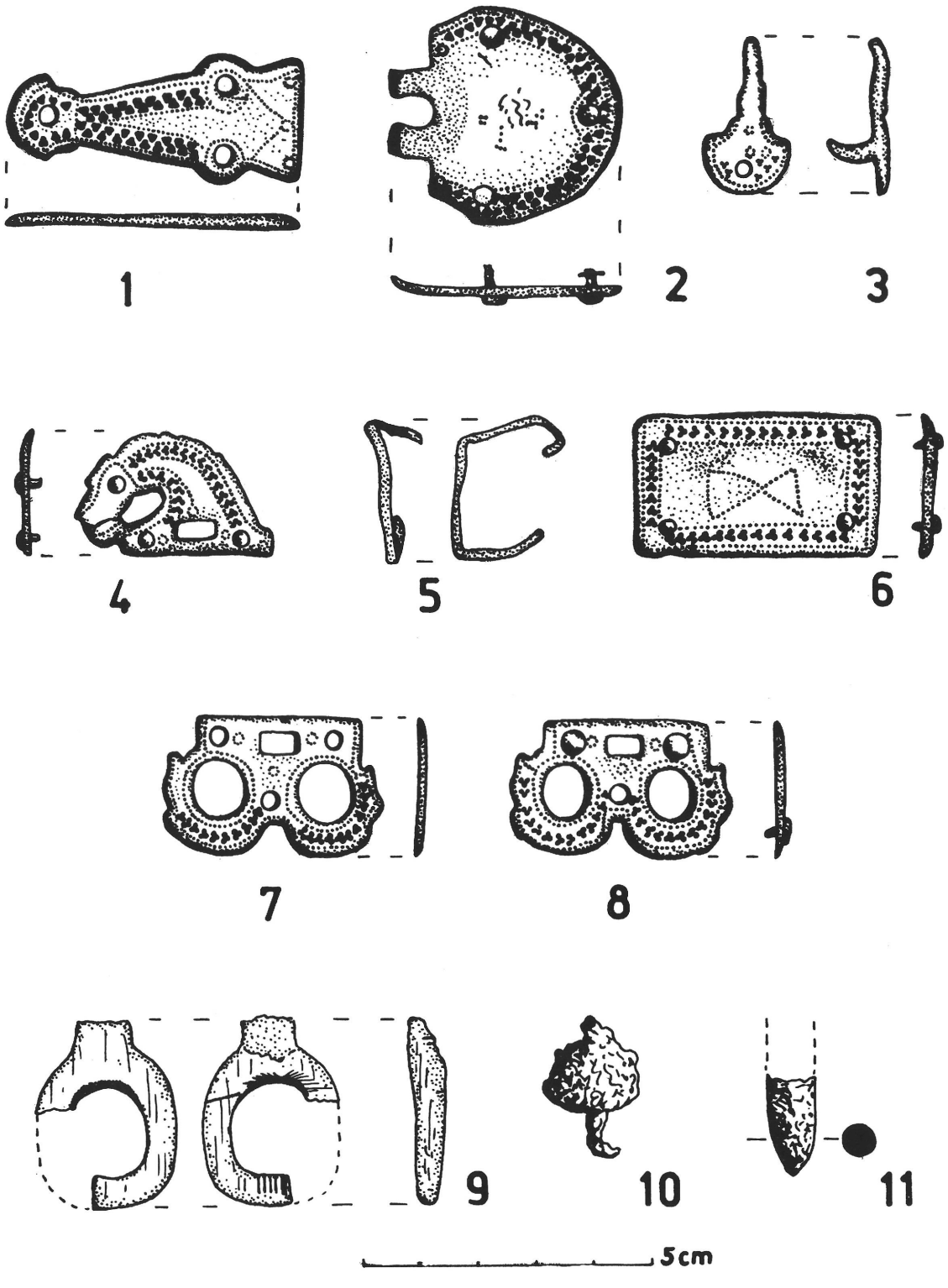

44

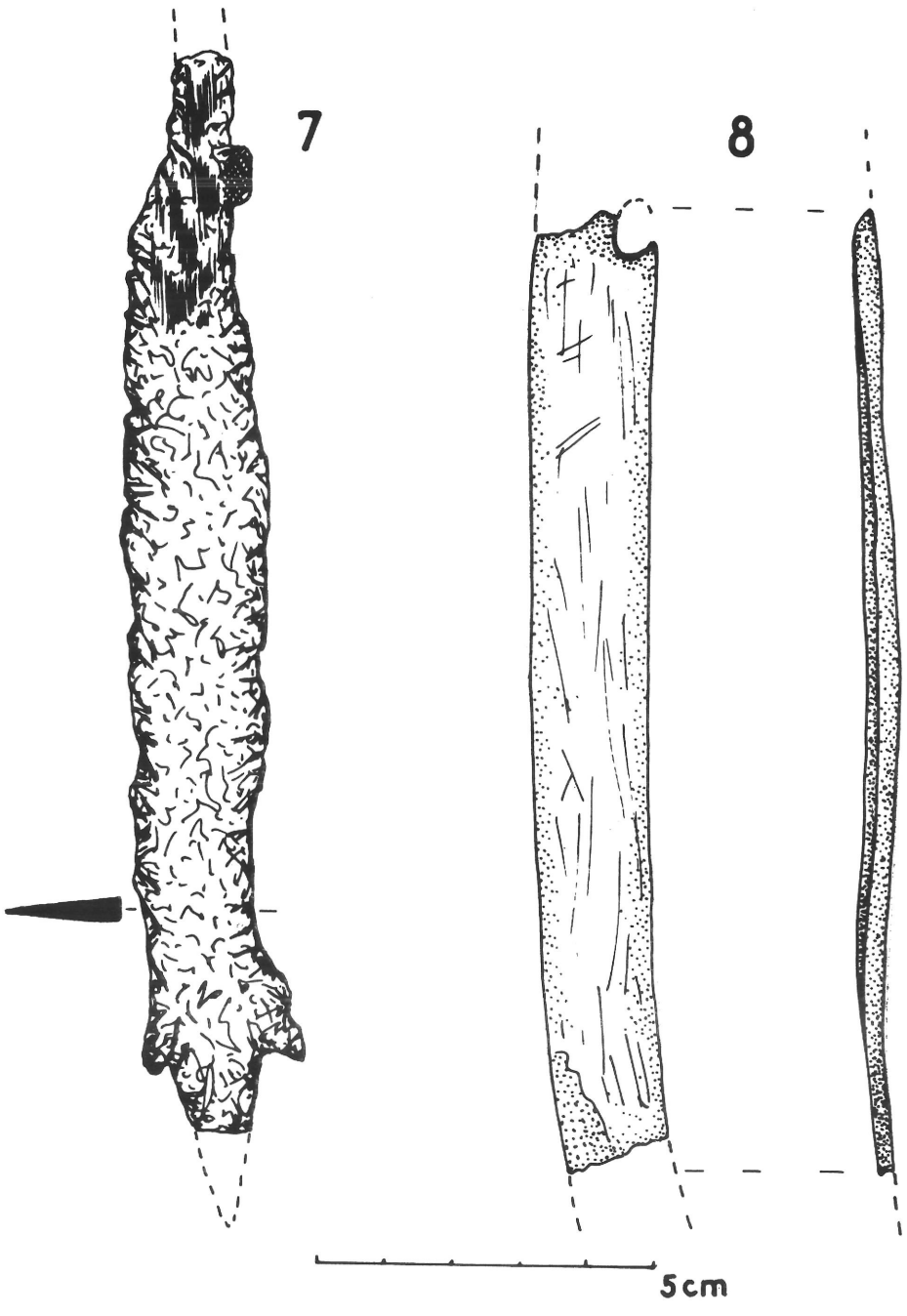

45

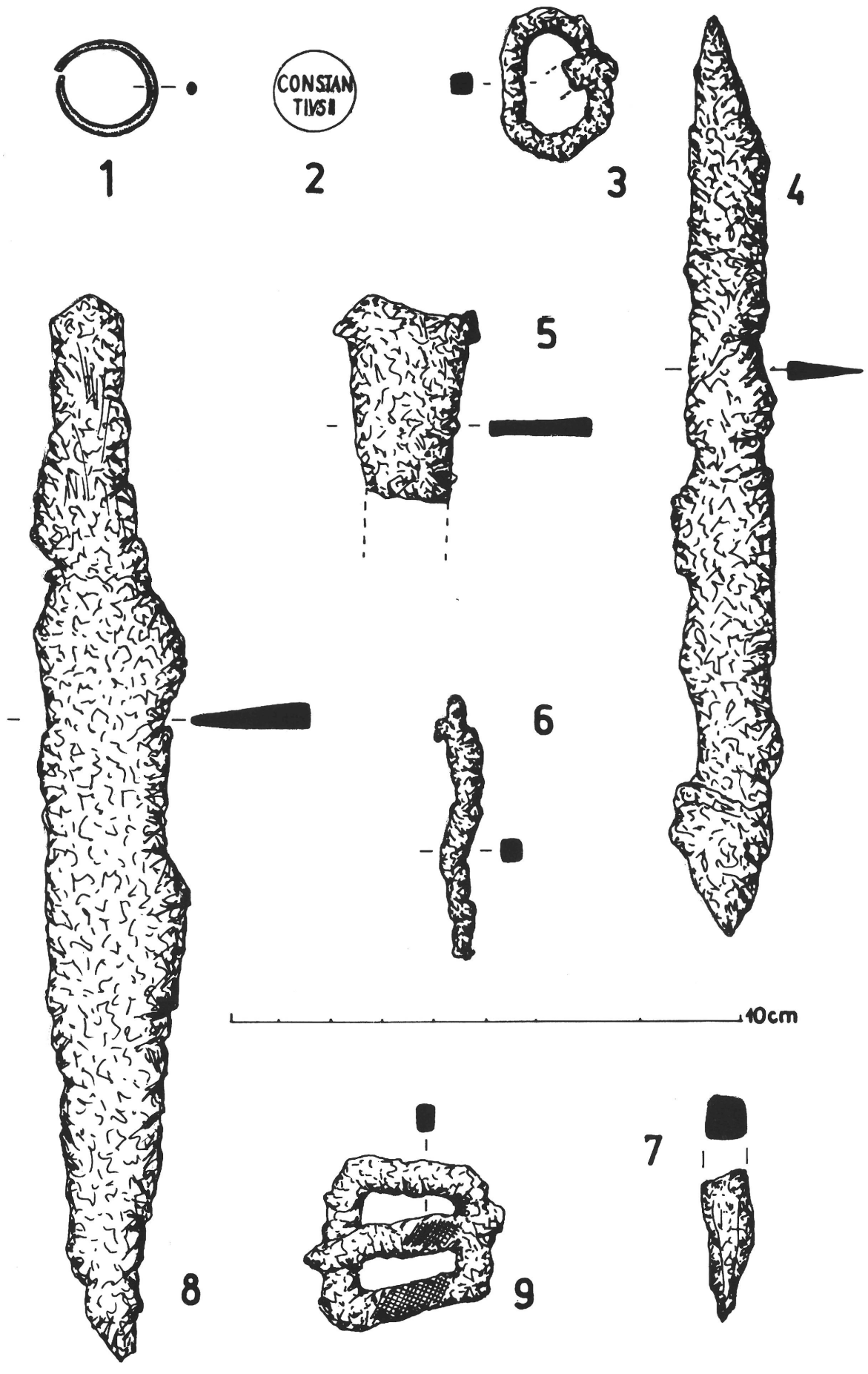
1
CONSTAN
TIVS II
2
3
4
5
6
10cm
7
8
9

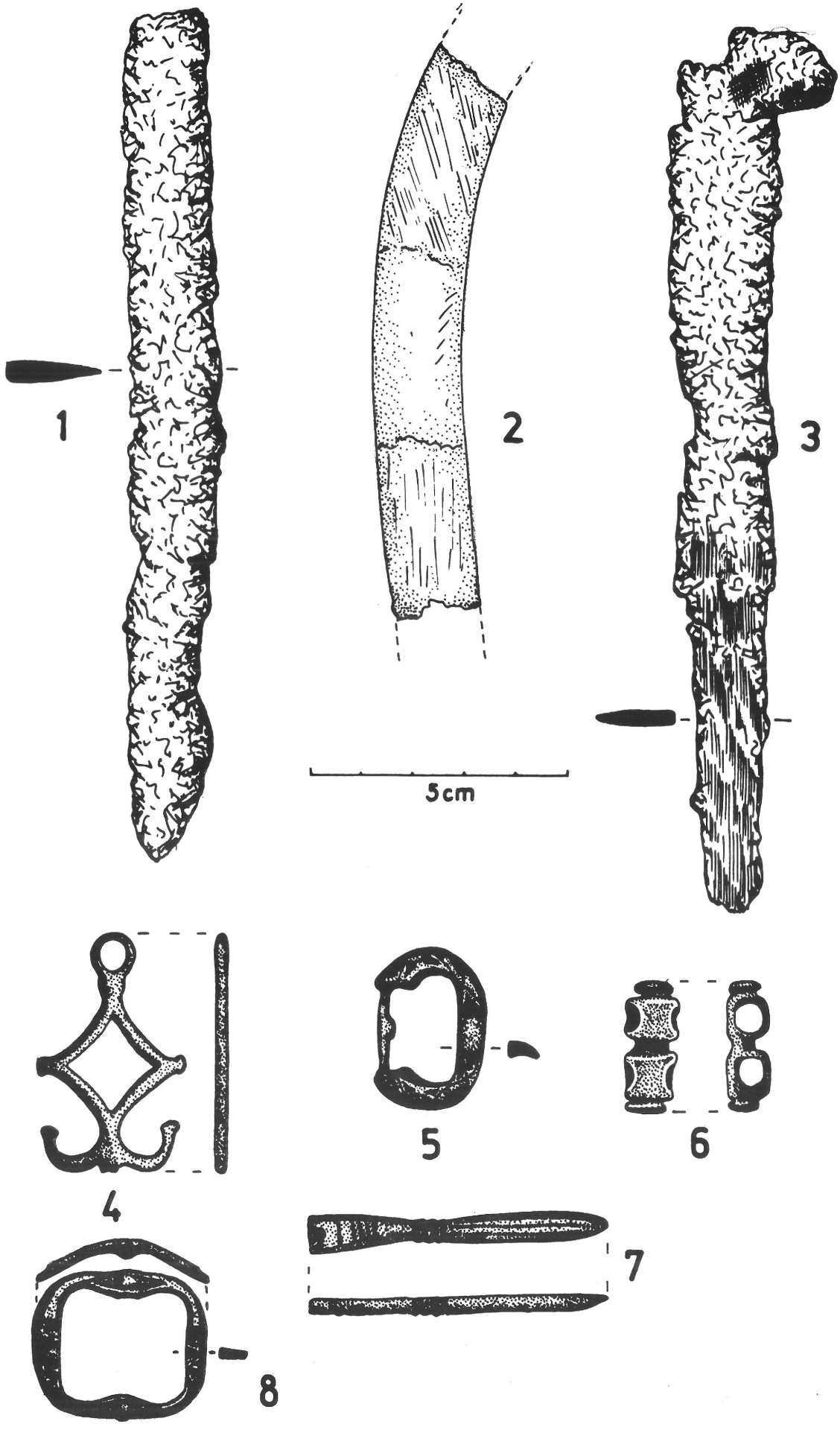

47

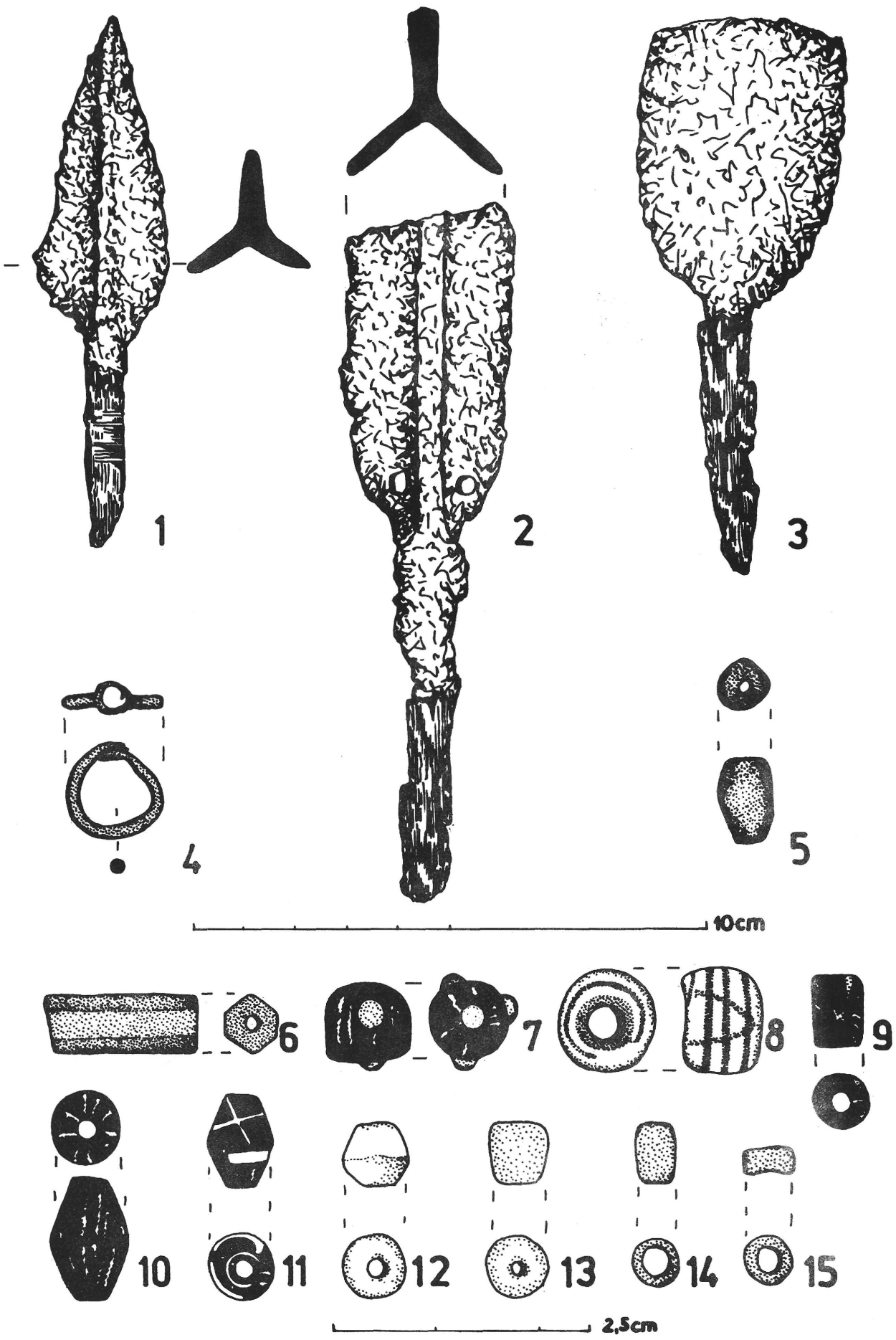

48

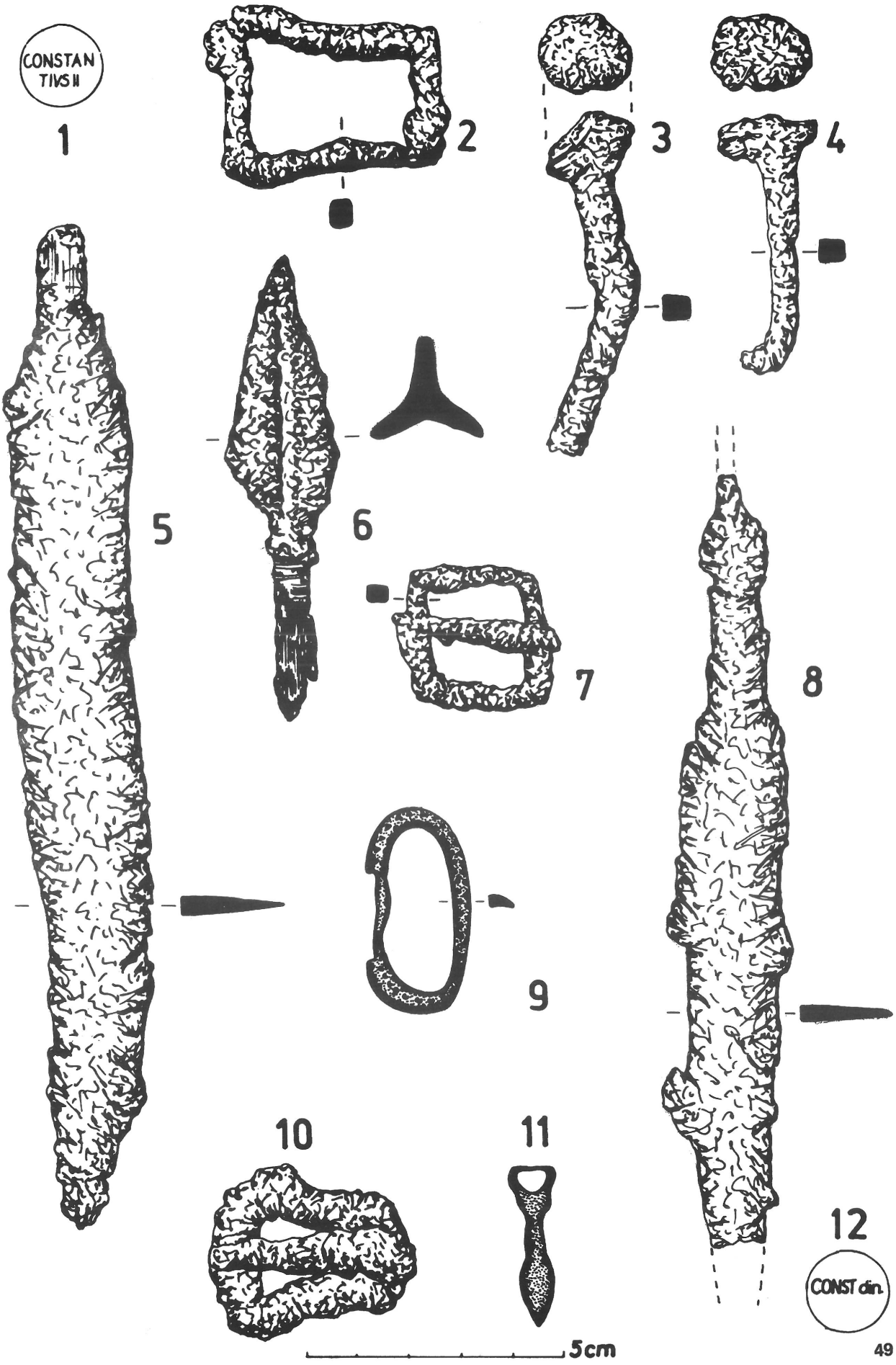

49

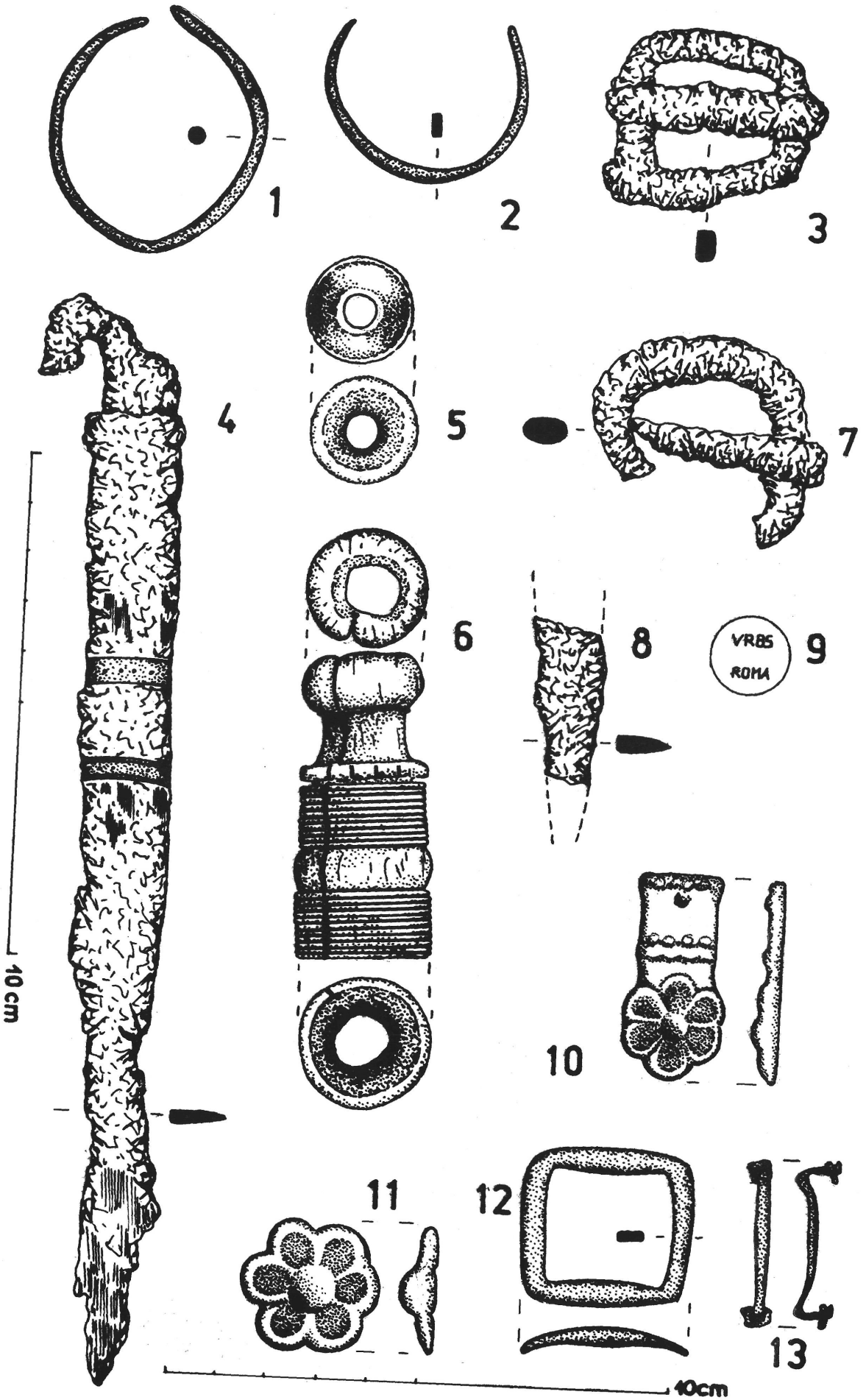

50

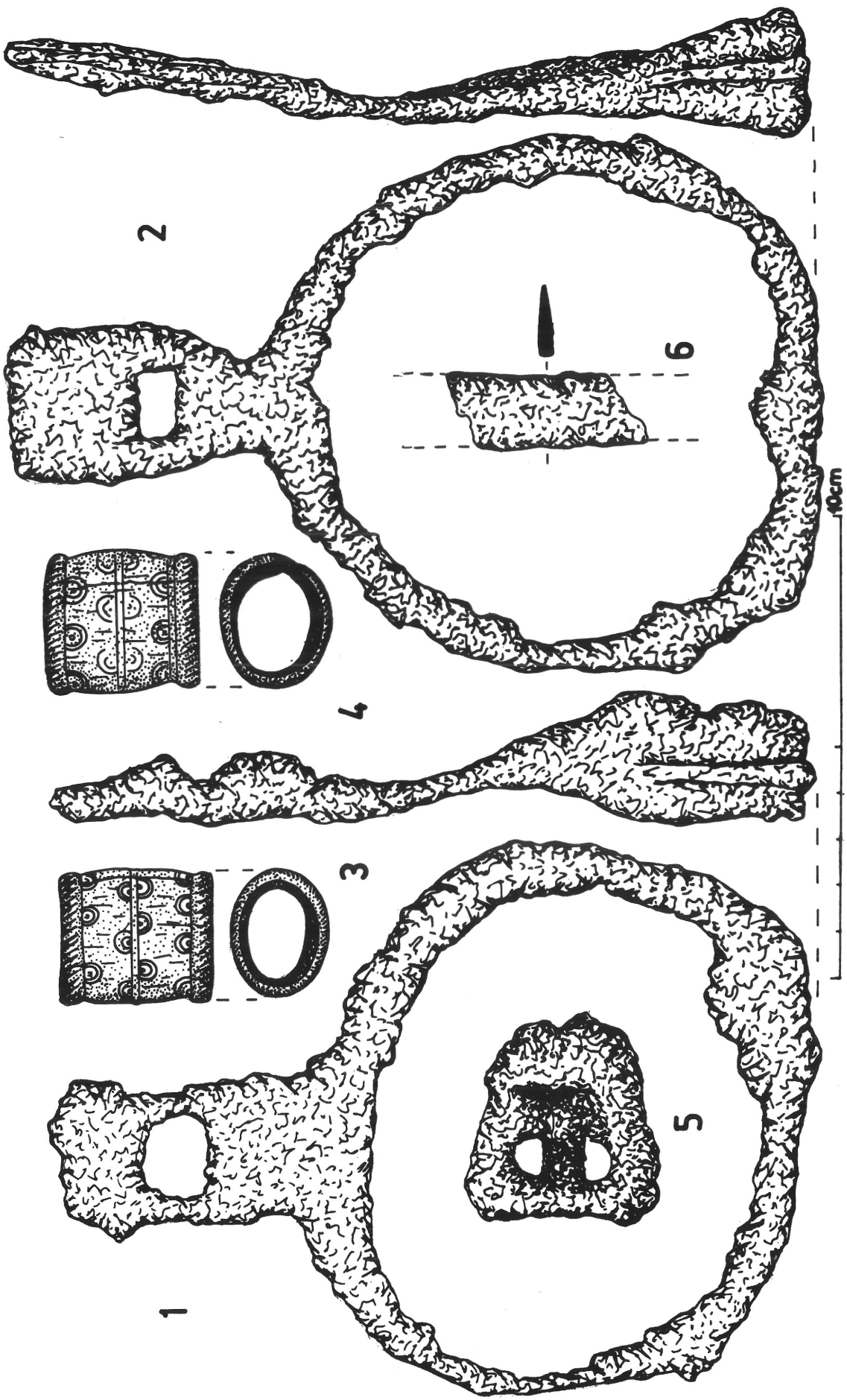

51

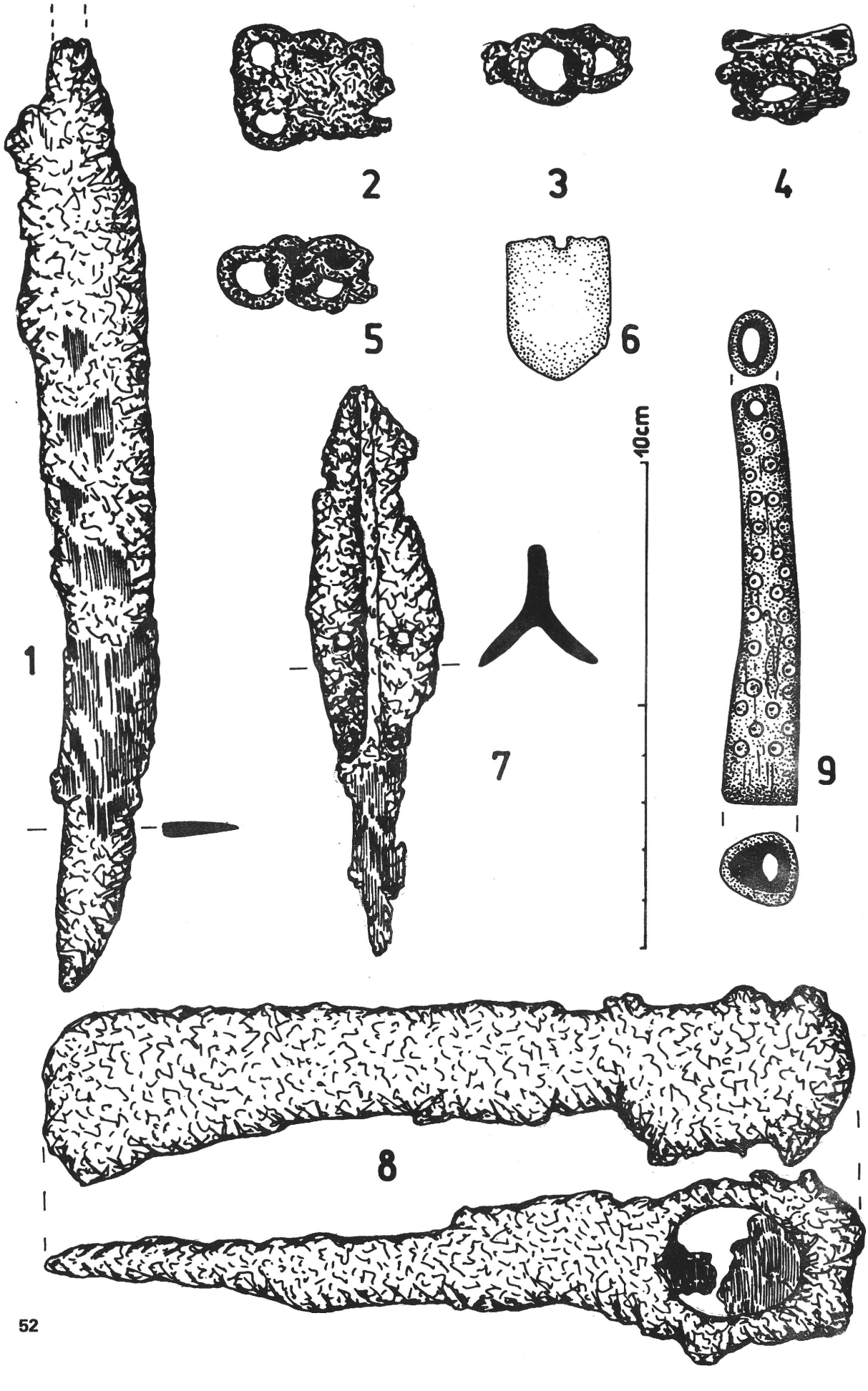

52

SOR-SZÁM	NEM	MELLÉKLET	SÍRRITUS		RUHÁZATHOZ TARTOZÓ TÁRGYAK, ÉKSZEREK				HASZNÁLATI TÁRGYAK, MUNKAESZKÖZÖK				FEGYVER		LÓSZERSZÁM		EGYÉB RÓMAI ÉREM
			SÍRMÉLYSÉG (m)	SÍRFORMA	VERETES ÖV	CSAT	GYÖNGY	KARKÖTŐ	KÉS	VASLÁNC	BRONZKARIKA	CSONTTÁRGY	NYÍLHEGY	ÍJ	KENGYEL	CSONTHENGER	
1.	O	—	1,60	TÉGLA + KŐSÍR			+					+					
2.	F	—	1,80	TÉGLASÍR					+	+							
3.	♂	—	2,20	FAKOPORSÓ										+			
4.	F	+	2,20	#													
5.	F	—	2,40	TÉGLASÍR							+						+
6.	♂	—	2,20	#		+			+								
7.,7.a	F	+	2,30 2,70	#													
8.	F	+	2,70	#													
9.	F	—	2,60	#					+								
10.	F	—	2,80	#		+											
11.a	♂	—	2,80	#	+				+		+		+ 3	+			
11.b	O	—	2,80	#			+										+2
12.	F	—	2,50	TÉGLASÍR													+
13.	O	+	2,80	#													
14.	O	+	2,80	#													
15.	F	+	2,90	#													
16.	F	—	2,60	#		+											
17.	O	+	2,60	KŐLAP													
18.	O	+	2,60	#													
19.	F	—	2,90	FAKOPORSÓ													
20.	F	+	2,90	#													
21.	♂	—	2,90	#		+			+				+				
22.	♂	—	2,50	#	+	+			+								+
23.	F	+	2,40	#													
24.	O	—	2,60	#		+			+								
25.	♀	—	2,80	#				+									
26.	F	—	2,40	#		+			+	+		+					
27.	F	—	2,20	#								+					
28.a	♂	—	2,40	#	+	+			+	+		+	BALTA +				
28.b	LÓ	—	2,40	#		+									+	+	+
29.	F	—	2,00	#		+											
30.	F	—	2,00	#		+											

JELMAGYARÁZAT

♂ FÉRFI
♀ NŐ
O GYEREK
F FELNŐTT
FÖLDSÍR

I. SZINT

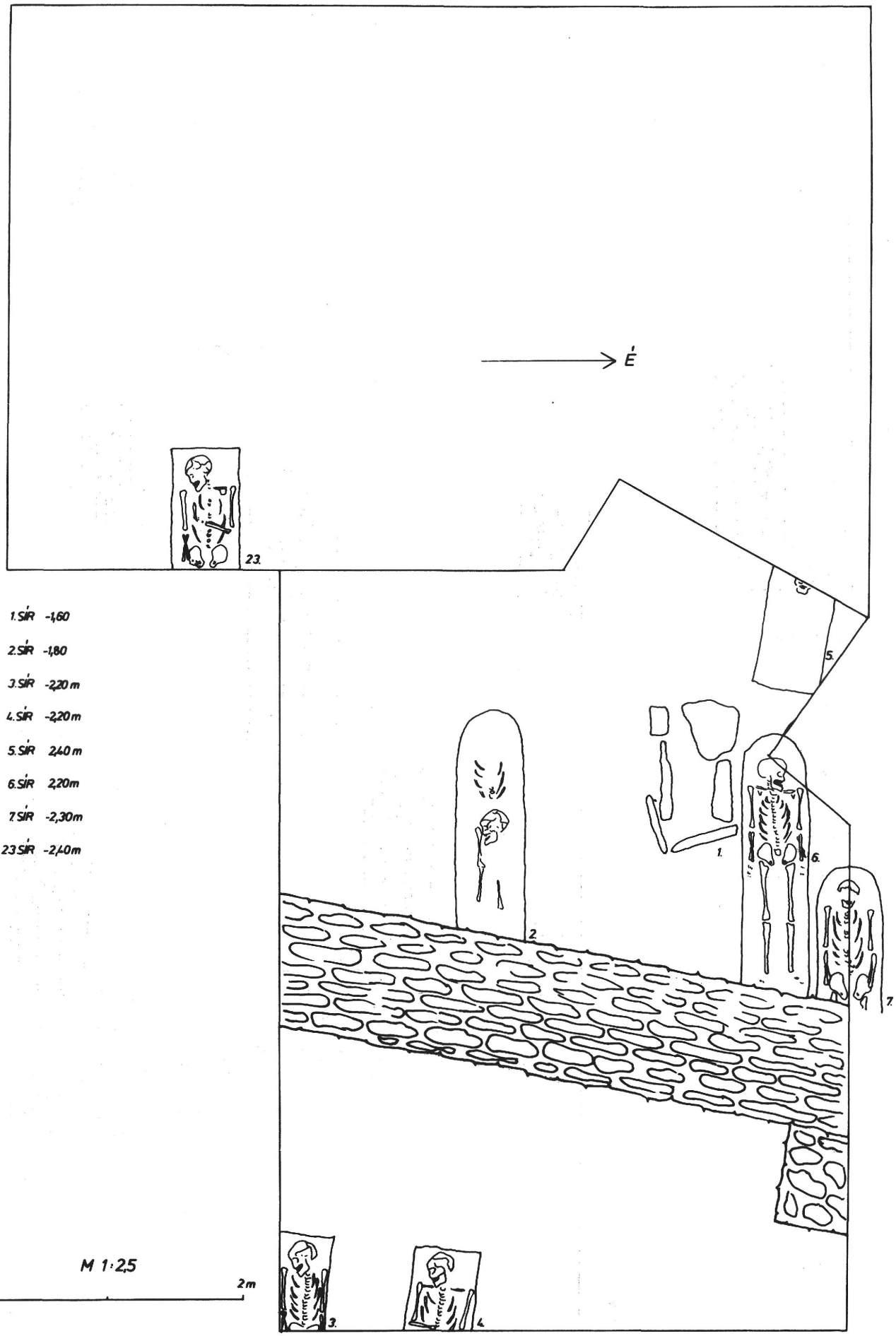

1. SÍR -1,60
2. SÍR -1,80
3. SÍR -2,20 m
4. SÍR -2,20 m
5. SÍR 2,40 m
6. SÍR 2,20m
7. SÍR -2,30m
23. SÍR -2,40m

M 1:25

0 2m

II. SZINT

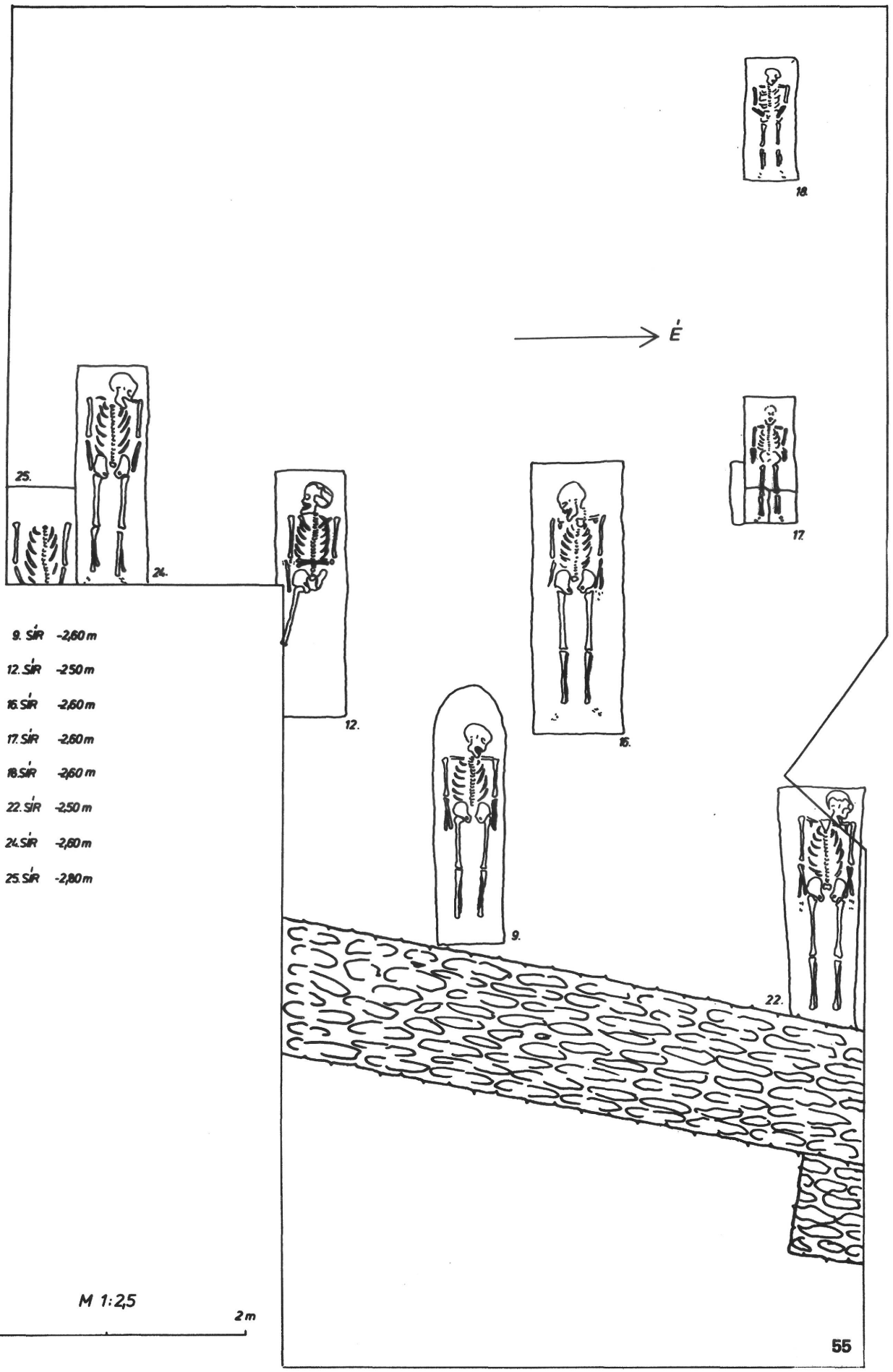

9. SÍR -2,60 m
12. SÍR -2,50 m
16. SÍR -2,60 m
17. SÍR -2,60 m
18. SÍR -2,60 m
22. SÍR -2,50 m
24. SÍR -2,60 m
25. SÍR -2,80 m

M 1:2,5

0 2 m

55

III. SZINT

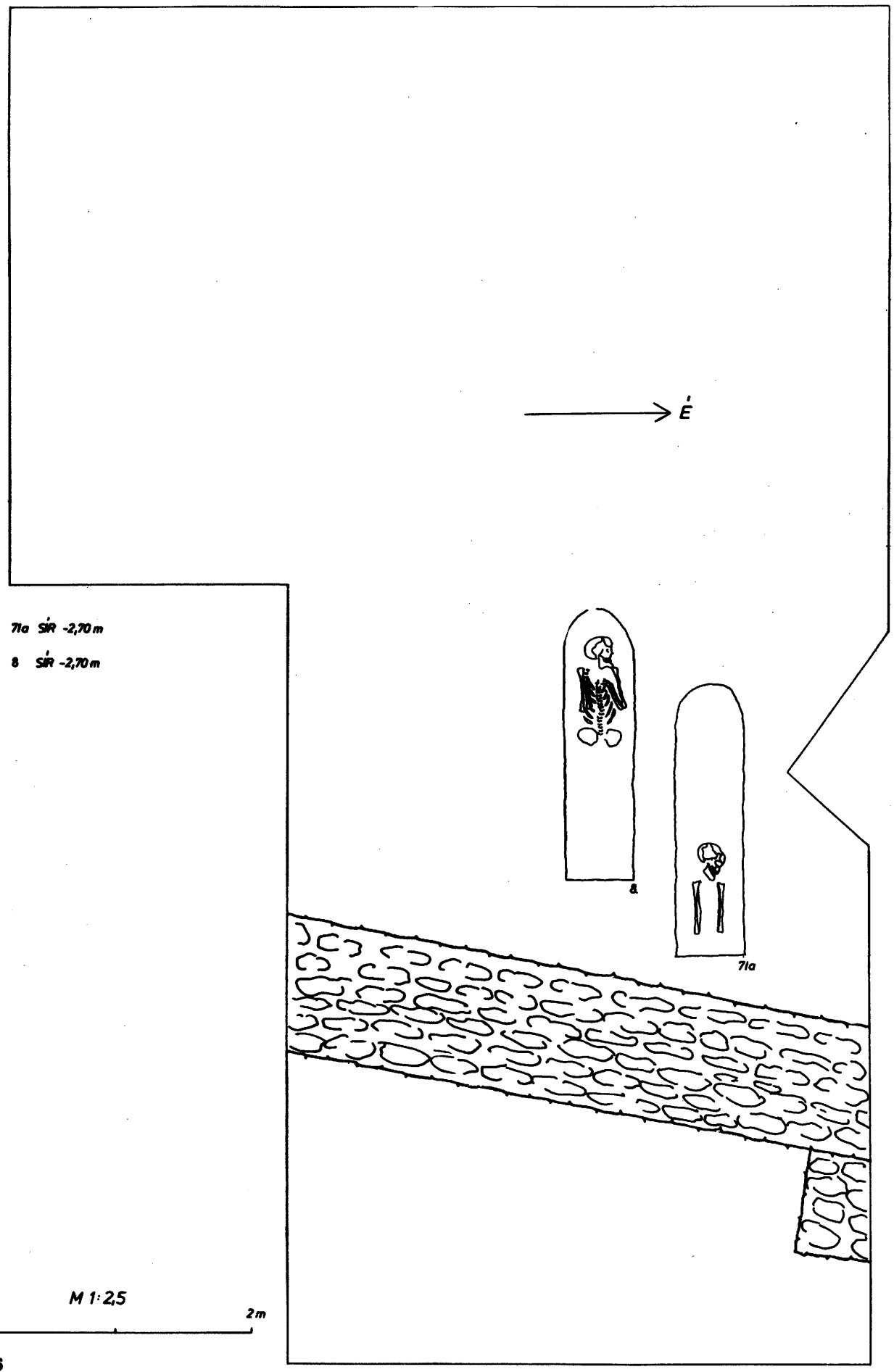

56

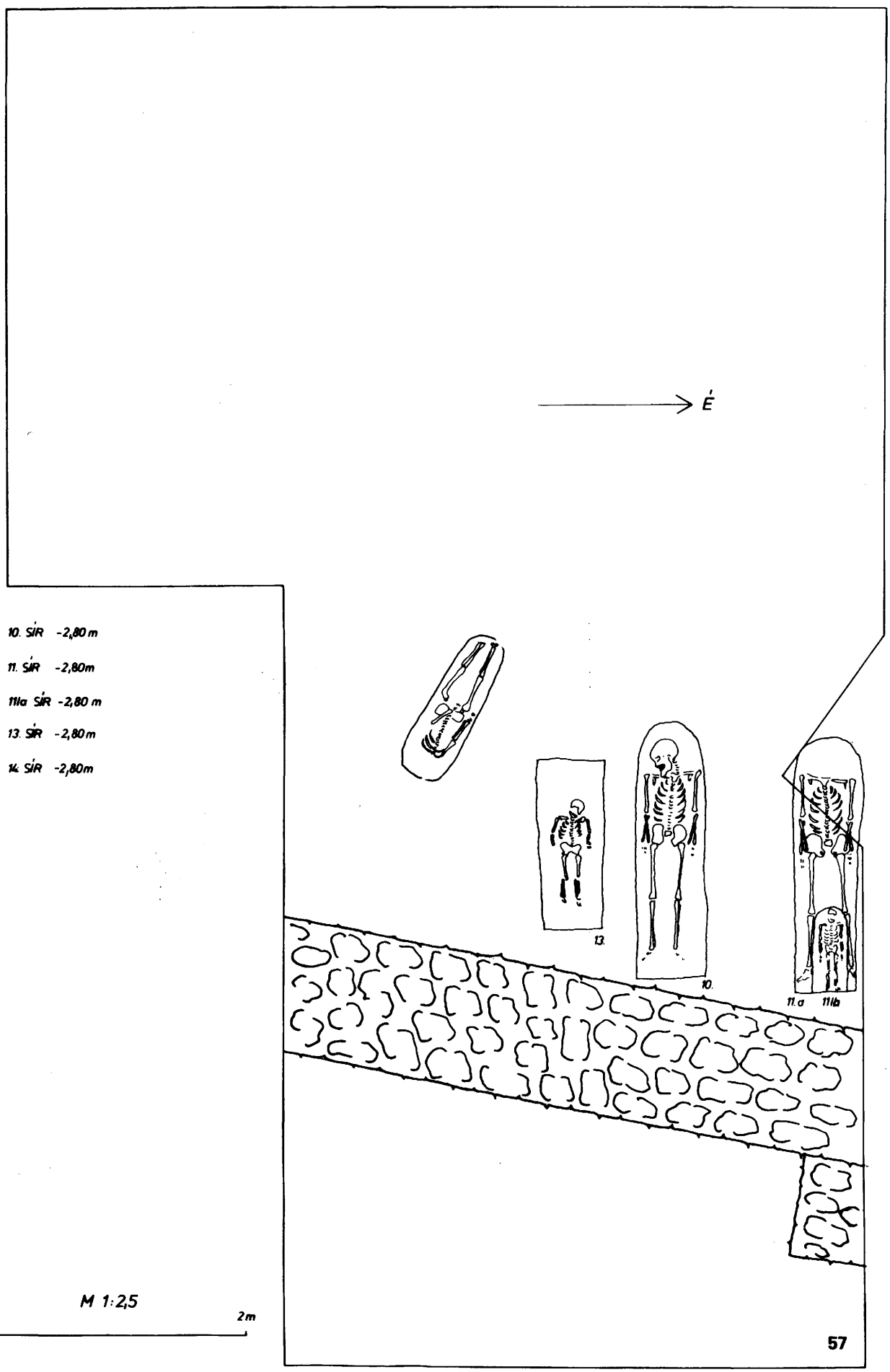
É
10. SÍR -2,80 m
11. SÍR -2,80m
11a SÍR -2,80 m
13. SÍR -2,80m
14. SÍR -2,80m
13.
10.
11.a
11.b
M 1:2,5
0
2m
57

V. SZINT

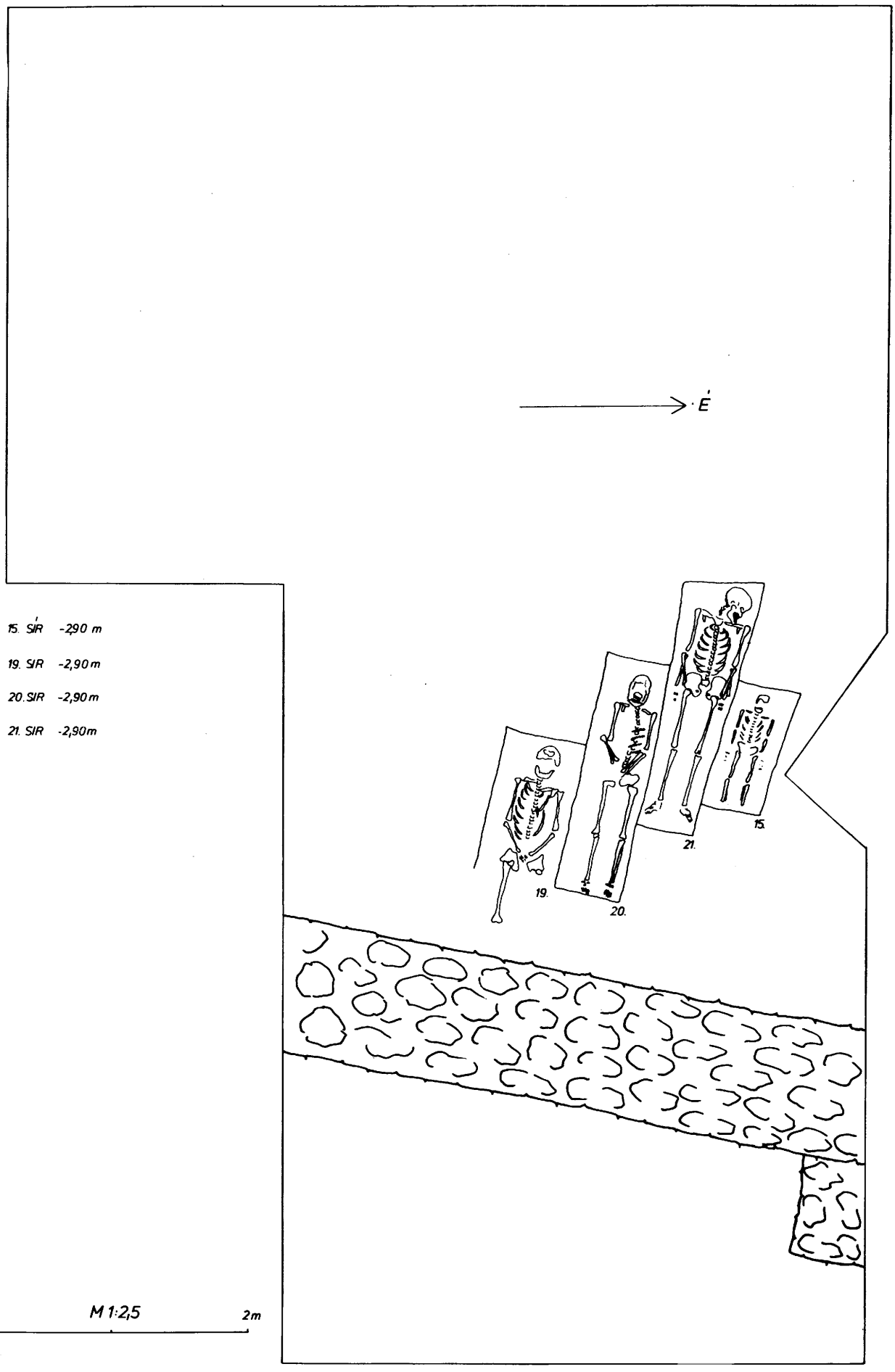
É
15. SÍR -2,90 m
19. SÍR -2,90 m
20. SÍR -2,90 m
21. SÍR -2,90 m
19.
20.
21.
15.
0
M 1:2,5
2m

58

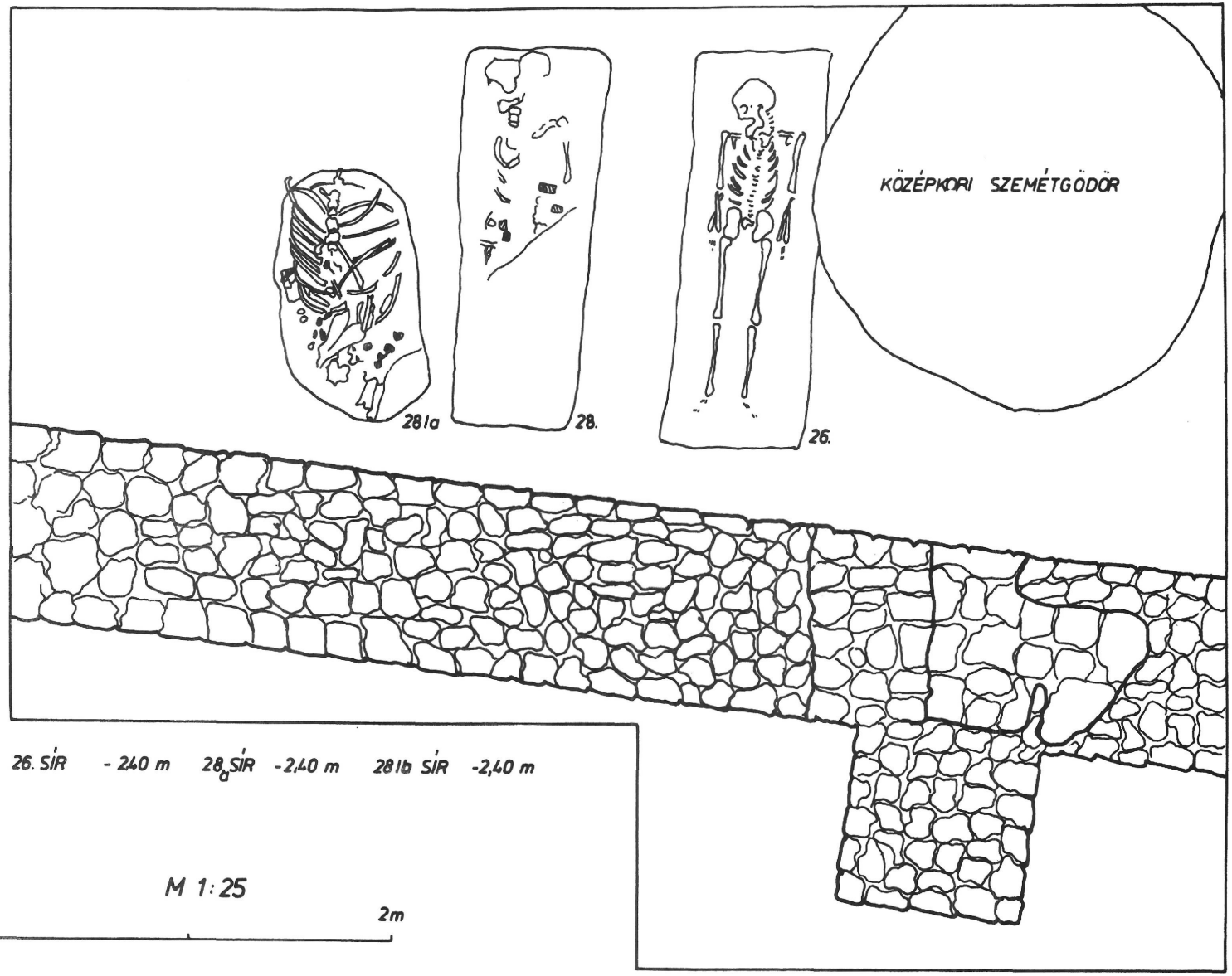
KÖZÉPKORI SZEMÉTGÖDÖR
28 Ia
28.
26.
26. SÍR - 2,40 m
28a SÍR -2,40 m
28 Ib SÍR -2,40 m
M 1:25
0
2m

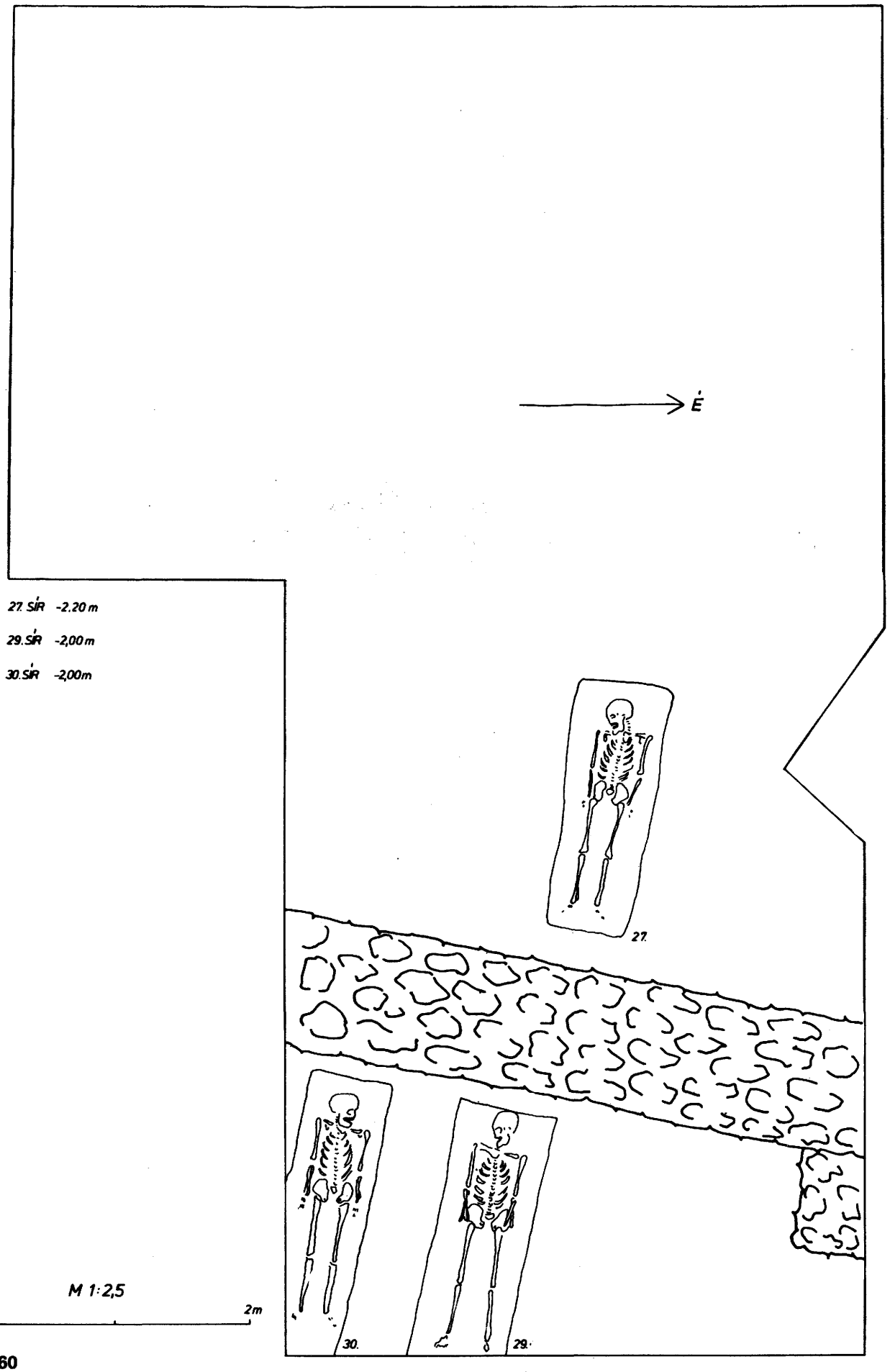

60

ZSIDI PAULA

ÚJABB KEMENCÉK AZ AQUINCUM-GÁZGYÁRI FAZEKASTELEPRŐL

Az Óbudai Gázgyár korszerűsítésével összefüggő építkezések a római kori fazekastelep újabb részleteit hozták felszínre. Módszeres feltárásra egy alkalommal sem volt mód, csupán a leletmentés lehetőségével élhettünk.[1] A legtöbb eredményt az 1977. évi leletmentés hozta, melynek ismertetése e cikk feladata.

1977. október 20-án bejelentés érkezett a Gázgyárból, hogy az újonnan épült számítástechnikai épület előtt, közművesítés során nagy mennyiségű kerámiára, agyagtéglákból álló építményekre, valamint falakra bukkantak. A bejelentést követően, október 21–26. között végeztünk leletmentést az 1911–12-ben feltárt[2] fazekaskemencéktől É-ra fekvő területen. (1. kép) A már nyitott közműárkokban feltártunk két edényégető kemencét (I. és II. sz. kemencék), további két kemence helyét rögzítettük (III. és IV. sz. kemencék), ezekre azonban rábontani nem tudtunk, mert az épületek alá nyúltak. Ugyancsak rögzíteni tudtuk a kőfalakat, melyeket a gyárban folyt különböző földmunkákkal már erősen megbolygattak, illetve elbontottak. (2. kép)

A leletek viszonylag magasan, a jelenlegi felszíntől mintegy 40–70 cm mélységben jelentkeztek, többnyire sárga folyami homokrétegben. A kemencékhez tartozó szintet sárga agyag, illetve sötétbarna törmelék jelezte. A kemencék boltozata sehol nem maradt ránk. Betöltésük planírozása jól látszik a II. és III. sz. kemencék esetében. Efölött mindenütt már újkori rétegek következtek.[3]

I. kemence (3–5. kép)

Homokba vágott, ovális típus. Falát 25X12X9 cm nagyságú agyagtéglákból rakták, belső oldalán agyaggal tapasztották. Átmérője 95 cm, tüzelőnyílása DK-re nézett. Csak a nyílás É-i, kővel megerősített falát sikerült feltárnunk, mivel a többi részt egy korábbi kábelfektetéskor elbontották. A kemence felmenő fala a jelenlegi szinttől 40 cm-re jelentkezett, alja 180 cm-re volt. Rostélya nem maradt meg, csupán a rostélyt tartó négy, agyagtéglákból épített támot találtuk meg. Ezek magassága 40–50 cm volt. A kemence külső oldalán – kb. az egykori rostéllyal egy magasságban – egy barna réteg jelzi a római kori szintet. Ez a jelenlegi felszíntől 1 méterre volt. A kemence betöltéséből, valamint a barna szint feletti vastag homokrétegből nagy mennyiségű kerámia került elő.[4] (6–7. kép)

1. Nyersszínű *egyfülű agyagkorsó* perem-fül- és oldaltöredéke. Anyaga finoman szemcsézett, törésfelülete vöröses. A perem duzzadt, rézsút kihajló, kissé profilált. A nyak tölcséresen bővül, a test gömbölyű. Az egyvájatú szalagfül a perem alól indul.
   Átm.: 8 cm.
   Ltsz.: 81.12.185.
2. Nyersszínű *egyfülű agyagkorsó* perem- és fültöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete vöröses. A perem kissé duzzadt, kihajló, rézsútosan levágott. A perem alól egyvájatú szalagfül indul. A nyak tölcséres.
   Átm.: 5,1 cm
   Ltsz.: 81.12.187.
3. Két *agyagkorsó* összetapadt, rontott töredéke. Színe zöldes, kiégetetlen, anyaguk szemcsés. A peremek duzzadtak, kissé kihajlóak. Az egyik korsó pereme alól szalagfül indul. (8. kép)
   Átm.: 5,1 cm
   Ltsz.: 81.12.338.
4. Nyersszínű *amphora* peremtöredéke. Anyaga kissé szemcsés. A perem vízszintesen kihajló, széle lekerekített. A perem alatt széles szalagfül indul.
   M.: 10,4 X 2,3 cm
   Ltsz.: 81.12.239.
5. Nyersszínű nagyméretű *agyagfazék* perem- és vválltöredéke. Anyaga szemcsés. A perem duzzadt, lekerekített, kissé rézsútosan kihajló. A nyak rövid, ívelt.
   M.: 10 X 12,8 cm
   Ltsz.: 81.12.240.
6. Vörös színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló, vízszintesen levágott. Kívül a perem alatt sűrűn hornyolt.
   Peremszélesség: 1,68 cm
   Ltsz.: 81.12.229.
7. Vörös színű *agyagfazék* oldaltöredéke. Anyaga szemcsés. Díszítése: négy körbefutó vájat, alatta hullámvonaldísszel, melyet ismét vonalköteg követ.
   M.: 7,1 X 5,1 cm
   Ltsz.: 81.12.179.
8. Nyersszínű *dörzstál* peremtöredéke. Anyaga szemcsés. A perem ívelten kihajló, széle lekerekített, belső oldalán borda fut körbe.
   M.: 19,4 cm
   Ltsz.: 81.12.299.
9. Világossárga színű *dörzstál* peremtöredéke. Anyaga kissé mállékony, belső oldalán kavicsszórás nyomával. A perem ívelten kihajló, széle felé vékonyodik, lekerekített. Belső szélén kettős borda fut végig.
   Peremszélesség: 5 cm
   Ltsz.: 81.12.308.
10. Sárga színű *dörzstál* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett. A perem ívelten kihajló, belső szélén borda fut végig, a peremen a kiöntőrész nyomával.
    M.: 14,4 cm
    Ltsz.: 81.12.300.
11. Nyersszínű *füstölőtál* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, belső felén égésnyommal. A perem vízszintesen kihajló, külső széle hullámos, belső szélén rovátko-

lással díszített. A perem alatt a külső oldalon körbefutó erős borda, rovátkolással.
M.: 9,9 cm
Ltsz.: 81.12.219.

12. Nyersszínű *füstölőtál* peremtöredéke. Anyaga szemcsés. A perem vízszintesen kihajló, szélén ujjbenyomkodással díszített.
M.: 4,6 X 7,1 cm
Ltsz.: 81.12.217.
13. Nyersszínű *füstölőtál* oldaltöredéke. Anyaga finoman szemcsézett. Külső oldalán három rovátkolt bordával díszítve.
M.: 6,1 X 7,2 cm
Ltsz.: 81.12.262.
14. Nyersszínű *agyagfazék* perem- és oldaltöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete szürke. A perem kissé duzzadt, rézsútosan levágott. Belső oldalán a korongtól származó bordákkal. A külső oldalon egy bordadíszítéssel.
M.: 6,5 X 5,5 cm
Ltsz.: 81.12.230.
15. Barnásszínű *agyagfazék* oldaltöredéke. Anyaga szemcsés. Az oldaltöredék bikonikus formát mutat, rajta egy borda fut körbe, melyet vájatokkal szakítottak meg.
M.: 4,73 X 5,2 cm
Ltsz.: 81.12.326.
16. Téglaszínű *agyaghombár* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete világosabb színű. A perem széles, a vállra fekszik, rajta két körbefutó vájattal. Belső oldala lekerekített.
Peremszélesség: 5 cm
Ltsz.: 81.12.221.
17. Vöröses színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete sötétebb vörös. A perem behúzott, vízszintesen levágott, közepén mély borda fut végig.
Peremszélesség: 2,5 cm
Ltsz.: 81.12.227.

II. kemence (9–12. kép)

Az I. kemencétől DK-re helyezkedett el, egy K–Ny-i irányú kockakőburkolatú úttest alatt 65 cm-rel jelentkezett a legmagasabban megmaradt pontja. Homokba mélyített, ovális típus. Az agyagtéglákból álló fal 15 cm széles, kívül – belül tapasztott – néhol a készítő kezének mozdulatait is nyomon követhettük a megmaradt ujjnyomok alapján. A kemence szája északkeleti irányban van, szélessége 30 cm. (Egy kis részét ennek is elszedték korábban.) A kemence rostélya teljes épségben maradt ránk. Ez a jelenlegi felszíntől 1 méter mélységben van, s DNy felé kissé lejt. A rostély egy 10 cm vastag agyaglap, melyen 11 db, átlagosan 5–6 cm átmérőjű lyukat képeztek ki. Ezek szabálytalanul helyezkednek el. A rostély alatti tűzteret, melynek magassága 53 cm, a hely és az idő szűke miatt nem bonthattuk ki. A tüzelőnyílás bontása során azonban kiderült, hogy a rostélyt alul peremes téglák támogatták, s az I. sz. kemencéhez hasonló módon agyagtéglákból álló oszlopok tartották. A kemencéhez tartozó külső szintet a felszíntől 50 cm-re jelentkező sárga agyagsáv jelzi. Leletanyag mind e réteg alól és fölül, valamint a kemence betöltéséből előkerült. (13–14. kép)

18. Vörösbarna festésű terra sigillatát utánzó *tál* perem- és oldaltöredéke. Anyaga jól iszapolt, törésfelülete világosabb színű. A perem ívelten kihajló, külső és belső szélén vájattal. Az oldal domborúan indul lefelé, talpgyűrűn állt.
M.: 3 X 10,4 cm
Ltsz.: 81.12.373.
19. Nyersszínű *agyagkorsó* perem- nyak- és fültöredéke. Anyaga finoman szemcsézett. A perem duzzadt, lekerekített, rézsútosan kihajló. A perem alatt kívül egy él fut körbe, ez alól indul a szalagfül. A fül két oldalán vonalkötegdíszítés.
Átm.: 9,7 cm
Ltsz.: 81.12.403.
20. Vöröses színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett, külső felülete simított. A perem duzzadt, enyhén kihajló, vízszintesen levágott. Belső oldalán él fut végig.
M.: 5,8 X 7,5 cm
Ltsz.: 81.12.375.
21. Barna színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete nyersszínű. A perem duzzadt, lekerekített, rézsútosan kihajló. A belső oldalon a korongtól származó bordákkal.
M.: 8 cm
Ltsz.: 81.12.458.
22. Nyersszínű *füles fazék* perem- és fültöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete szürke. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló. A szalgfül a peremből indul, a vállon és peremen egyaránt hornyolt díszítés.
M.: 5 X 8 cm
Ltsz.: 81.12.439.
23. Vörösesbarna *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete sötétbarna. A perem duzzadt, rézsút kihajló, külső széle élben végződik. A perem alatt a nyakon egy vájat fut körbe.
M.: 12,8 cm
Ltsz.: 81.12.430.
24. Szürke színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés. A perem duzzadt, lekerekített, kis ívben kihajló.
M.: 8 cm
Ltsz.: 81.12.445.
25. Szürkésbarna *agyagtányér* perem-oldal és aljtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete barna. A perem függőleges, lekerekített. Az oldal domború. Az alj egyenesen levágott.
M.: 5,5 X 6,7 cm
Ltsz.: 81.12.508.
26. Barna színű *háromlábú tál* aljtöredéke. Anyaga szemcsés, belső oldalán a korongtól származó bordákkal. Az edény trapéz alakú lábakon állt.
M.: 10,5 X 6,5 cm
Ltsz.: 81.12.506.
27. Szürke színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete világosabb szürke. A perem duzzadt, kihajló rézsútosan levágott, belül kissé

öblösödik (ún. szívalakú profil). A perem alatt a külső oldalon sűrű mély hornyolat.
M.: 12,5 cm
Ltsz.: 81.12.450.

28. Szürke színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, a perem rézsútosan kihajló, széle levágott. A perem alatt kívül sűrűn hornyolt.
M.: 5,8 cm
Ltsz.: 81.12.534.

29. Szürke színű *agyagfazék* perem-nyak-válltöredéke. A perem duzzadt, lehajló, széle lekerekített. Alsó részén kívül vájat fut körbe. Belül öblösödik, a vállon sűrű hornyolat.
M.: 12,5 cm
Ltsz.: 81.12.451.

30. Szürke színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete szürke. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló, egyenesen levágott. A perem alatt a külső oldalon élek futnak körbe.
M.: 7,9 cm
Ltsz.: 81.12.434.

31. Szürke színű *agyagfazék* perem-nyak- és válltöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete sötétszürke. A perem ívben kihajló, profilált, nyaka tölcséres, a vállon két, egymást keresztező hullámvonal díszítéssel.
M.: 8,7 cm
Ltsz.: 81.12.449.

32. Szürke színű *agyagedény* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, belső oldalán felülete barna színű.
M.: 11,2 cm
Ltsz.: 81.12.437.

33. Szürke színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett. A perem erősen duzzadt, rézsútosan kihajló. Tetején mély vájattal.
M.: 11,4 cm
Ltsz.: 81.12.457.

34. Szürkésbarna *agyagtál* peremtöredéke. Anyaga durva, szemcsés, törésfelülete vöröses. A perem vízszintesen kihajló, széle felé elvékonyodik. A peremen körbefutó vájatokkal. Az oldal függőlegesen indul lefelé.
M.: 9,5 cm
Ltsz.: 81.12.444.

III. kemence (12. kép)

A II. sz. kemencétől D-re, a közműárok Ny-i metszetfalában megfigyelhettük és rögzítettük a kemencét. Feltárására nem volt módunk. A kemencét a közműárok feltehetőleg a tüzelőnyílásánál metszette el, mely valószínűleg K-i irányba nézett. Rostélya a jelenlegi felszíntől mintegy 80 cm-re volt, a szájnyílása 40 cm széles.

A rostély alatti betöltésből, valamint a kemence feletti 20–40 cm vastag planírozásból nagy mennyiségű leletanyag került elő, a metszetfal nyesése során (15. kép)

35. Középgalliai, Dragendorff 37-es *terra sigillata tál* peremtöredéke. Díszítése s perem alatt tojásfüzérsor, alatta gyöngyfüzérsorral.[5] (16. kép)
M.: 6,1 × 4,9 cm
Ltsz.: 81.12.517.

36. Piros festésű *kis agyagtál* perem-oldal- és aljtöredéke. A perem kissé behúzott, az oldal enyhén domború, az alj egyenesen levágott. A festés a peremen és a belső oldalon piros, kívül nyersszínű.
M.: 3,5 × 5,8 cm
Ltsz.: 81.12.521.

37. Narancsszínűre festett, terra sigillatát utánzó *agyagtál* aljtöredéke. Anyaga mállékony, festése igen kopott. Belső oldalán vésett ferde vonalkákkal díszítve. A tál kis talpgyűrűn állt.
M.: 3 × 9,5 cm
Ltsz.: 81.12.518.

38. Pirosra festett, terra sigillatát utánzó *kis tál* perem- és oldaltöredéke. A perem függőleges, lekerekített. A nyak hengeres, oldalán borda fut körbe, alatta vésett vonalkákkal díszítve.[6]
M.: 4,3 × 8,5 cm
Ltsz.: 81.12.519.

39. Nyersszínű *füstölőtál* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett. A perem vízszintesen kihajló, külső és belső oldalán ferdén rovátkolt. A perem alatt ugyancsak egy rovátkolt bordával díszítve.
M.: 7,3 cm
Ltsz.: 81.12.522.

40. Világosszürke *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett. A perem duzzadt, rézsútosan levágott, alatta három vájat fut körbe.
M.: 4,9 × 9,9 cm
Ltsz.: 81.12.531.

IV. kemence (12. kép)

A III. sz. kemencétől délre, a közműárok nyugati metszetfalában figyelhettük meg a kemence helyét.

A kemencét egy korábbi újkori beásás már megbolygatta, így irányát, típusát nem tudtuk megállapítani. Az idő rövidsége miatt a metszetfal nyesésére nem került sor, emiatt innen nem származik hiteles leletanyag sem.

A kemencéken kívül kőfalak maradványai is előkerültek a közműárokokban.

Így az I. sz. kemencétől északnyugatra egy K–Ny-i irányú távfűtőárokban lapos kövekből kialakított *falcsonkot* találtunk. A falcsonkok mellől a következő leletanyag került elő. (17–18. kép)

41. Rheinzaberni, Dragendorff 37-es *terra sigillata* tál oldaltöredéke. Díszítése: tojásfüzér minta alatt szőlőlevél és indadísz. Severus kori.[7] (19. kép)
M.: 7,9 × 6,2 cm
Ltsz.: 81.12.1

42. Terra sigillatát utánzó *agyagtál* aljtöredéke. Anyaga jól iszapolt, kívül-belül narancssárga festéssel. Az edény kis talpgyűrűn állt, mely körül az oldalon két borda fut körbe. Belső oldalán rovátkolt díszítésű.
M.: 8 × 3,4 cm
Ltsz.: 81.12.28.

43. Lapos, enyhén *behúzott peremű tál* perem-oldal- és aljtöredéke. Nyersszínű, mállékony anyagú, piros festéssel. Külső oldalán a korongtól származó kisebb hornyolatokkal. A perem lekerekített, kissé behúzott, az oldal enyhe ívben fut lefelé, alja egyenesen levágott.
M.: 4,4 cm
Ltsz.: 81.12.3.

44. Barnás színű, *félgömbalakú tál* peremtöredéke. A perem duzzadt, lekerekített, kívül-belül egy-egy körbefutó horonnyal.
M.: 13,1 X 7,7 cm
Ltsz.: 81.12.8.

45. Nyersszínű agyagból készült *fedő* peremtöredéke. Anyaga rosszul iszapolt, barnásvörös festéssel. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló, a peremen belül egy él fut körbe.
M.: 10 X 5,1 cm
Ltsz.: 81.12.30.

46. Nyersszínű *agyagkorsó* perem- és nyaktöredéke. Anyaga szemcsés. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló, széle profilált. A szalagfül a perem alól indul, nyaka szűk.
Átm.: 7,6 cm
Ltsz.: 81.12.79.

47. Nyersszínű *agyagkorsó* peremtöredéke. Anyaga kissé szemcsézett. A perem szélesen visszahajló, belül tölcséresen szűkül.
M.: 8,8 cm
Ltsz.: 81.12.71.

48. Vörösesbarna *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsézett, törésfelülete vörös. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló, felső részén vájat fut körbe.
M.: 7,8 X 6,5 cm
Ltsz.: 81.12.75.

49. Nyersszínű agyagból készített *fazék* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett, kívül-belül vörösre festett. A perem vízszintesen kihajló, két vájat fut körbe rajta. A nyak rövid, az oldal rézsútosan indul lefelé.
M.: 8,3 cm
Ltsz.: 81.12.18.

50. Sárga színű *agyagfazék* perem- és oldaltöredéke. Anyaga kissé szemcsés. A perem rézsútosan lehajló, hármas bordával tagolt, belső széle lekerekített.
M.: 7,4 cm
Ltsz.: 81.12.53.

51. Barnás színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga durva, szemcsés, törésfelülete sötétszürke. A perem lekerekített, rézsútosan kihajló. A nyakon kívül körbefutó enyhe élek.
M.: 5,3 X 3,1 cm
Ltsz.: 81.12.45.

52. Világosszürke *alávágott peremű tál* peremtöredéke. Anyaga finoman iszapolt, kívül sötétebb máz nyomával. A perem duzzadt, ívelten kihajló, a nyak rövid, a vállon egy él fut végig.[8]
M.: 8,7 X 4,1 cm
Ltsz.: 81.12.99.

53. Világosszürke *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, felülete kívül simított. A perem duzzadt, lekerekített, rézsútosan kihajló. A perem alatt, kívül sűrűn hornyolt.
M.: 8,1 X 3,5 cm
Ltsz.: 81.12.103.

54. Sötétszürke *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete világos. A perem rézsútosan kihajló, egyenesen levágott, belül kissé öblösödik. A perem alatt kívül sűrűn hornyolt.
M.: 5,8 cm
Ltsz.: 81.12.121.

55. Sötétszürke *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete vörösesbarna. A perem rézsútosan kihajló, egyenesen levágott, belső oldalán egy él fut végig. A nyak rövid, hornyolt díszítéssel.
M.: 10,1 cm
Ltsz.: 81.12.124.

56. Sötétszürke *behúzott peremű tál* perem-oldal - és aljtöredéke. Anyaga szemcsés, törésfelülete vöröses szürke. A perem kissé behúzott, duzzadt, vízszintesen levágott. Az oldal kis ívben tart felfelé.
M.: 3,9 cm
Ltsz.: 81.12.120.

57. Szürke színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló, vízszintesen levágott. A perem külső szélén sűrű hornyolásokkal.
M.: 9,7 cm
Ltsz.: 81.12.95.

58. Világosbarna *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga szemcsés. A perem vízszintesen kihajló, széle felé vékonyodik. A perem külső és belső szélén vájatok futnak körbe. Az oldal függőlegesen indul lefelé.
M.: 5,6 cm
Ltsz.: 81.12.105.

59. Szürkésbarna *dörzstál* peremtöredéke. Anyaga szemcsés. A perem ívben kihajló, széle felé vastagodik, lekerekített. Belső oldalán borda fut végig. Belső oldalán kavicsszórással.
M.: 14,2 cm
Ltsz.: 81.12.112.

60. Szürke *pannoniai tál* aljtöredéke. Anyaga jól iszapolt, sötétszürke, fényes festéssel. A tál kis talpgyűrűn állt, belső oldalán körbefutó vésett dísszel.
M.: 5,9 cm
Ltsz.: 81.12.132.

61. Szürke színű *pannoniai tál* aljtöredéke. Anyaga finoman iszapolt, sötétszürke, fényes festéssel. A tál kis talpgyűrűn állt, belső oldalán körbefutó vésett dísszel.[9]
M.: 5,5 cm
Ltsz.: 81.12.133.

62. Nyersszínű szélesszájú *amphora* nyak- és fültöredéke. Anyaga szemcsés, felülete durván kidolgozott. A perem kicsi, duzzadt, vízszintesen kihajló. A nyak hengeres. A széles, vájatos szalagfül a perem alól indul és a vállra érkezik.
M.: 34 cm
Ltsz.: 81.12.93.
Az I. kemencétől keletre egy kelet-nyugati irányú *falrészlet* került elő (5, 20. kép). Ennek északi oldalán egy meszesgödör volt, déli oldala mellől azonban szórványos kerámialelet került elő (15. kép)

63. Szürke *pannoniai tál* peremtöredéke. Anyaga finoman iszapolt, sötétszürke, fényes festéssel. A perem

vízszintesen kihajló, széle lekerekített. A peremen két vájat közt vésett vonalkákkal díszítve.
M.: 14 cm
Ltsz.: 81.12.360.

64. Szürke színű, Dragendorff 37-et utánzó *sigillata tál* peremtöredéke. Anyaga finoman iszapolt. Díszítése a perem alatt és a peremen három, ferde vésett vonalakból álló sor, alatta pecsételt levélkoszorú, alatta rombusz illetve pecsételt növényi dísz. Resatus műhely.[10] (21. kép)
M.: 5,7 X 3,9 cm
Ltsz.: 81.12.359.

65. Rheinzaberni, Dragendorff 37-es formájú *terra sigillata tál* peremtöredéke. Díszítése: tojásfüzérsor, elválasztó tagokkal, alattuk medaillon indítása.[11] (22. kép)
M.: 4,2 X 3,4 cm
Ltsz.: 81.12.339.
A II.–IV. sz. kemencék vonalától keletre levő *kábelárokból,* a római kori rétegből nagy mennyiségű kerámia került ki. Itt a II. sz. kemencénél észlelt agyagos szint folytatódik. Talán itt lehetett a kemence munkagödre is. (23. kép)

66. Narancsszínűre festett *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga finoman iszapolt, belső oldalán nincs festve. A perem vízszintesen kihajlik, széle lekerekített, Két vájat fut körbe rajta. A perem alatt egy szélesebb borda fut körbe.
M.: 6,4 cm
Ltsz.: 81.12.543.

67. Nyersszínű *agyagtál* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett, törésfelülete téglaszínű. A perem és a külső felület piros festése kopott. A perem ívelten kihajló.[12]
M.: 9,1 cm
Ltsz.: 81.12.544.

68. Szürkésbarna *agyagfazék* perem- és nyaktöredéke. Anyaga szemcsés. A perem duzzadt, rézsútosan kihajló, széle élben végződik. A nyakon kívül kis vájat jut körbe.
M.: 8,1 cm
Ltsz.: 81.12.582.

69. Szürke színű *agyagfazék* peremtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett. A vízszintesen kihajló peremen vájat fut körbe, a perem alatt kívül ugyancsak vájat díszíti.
M.: 12,5 cm
Ltsz.: 81.12.558.

70. Szürke színű *agyagfedő* töredéke. Anyaga szemcsés. Durva kivitelű.
A gomb átm.: 3,6–3,8 cm.
Ltsz.: 81.12.557.

71. Vörös színű, terra sigillatát utánzó *tál* aljtöredéke. Anyaga finoman szemcsézett, piros festéssel, égésnyommal. Az edény kis talpgyűrűn állt. Belső oldalán körbefutó vésett dísz.
M.: 10,9 cm
Ltsz.: 81.12.594.

72. Nyersszínű, *vázaformájú agyagedény* (ún. amphoradugó). Ép. Pereme duzzadt, rézsútosan kihajló, nyaka hosszú, szűk, legnagyobb kihasasodása alsó harmadában van. Anyaga finoman szemcsézett, kidolgozása durva.[14] (24. kép)
M.: 11,4 cm
Ltsz.: 81.12.602.

73. Barna színű *firma mécs* töredéke. Anyaga jól iszapolt, orra és discusa hiányzik. Alján két koncentrikus körben FORTIS bélyeg.[13]
M.: 3,4 cm
Ltsz.: 81.12.603.

74. Nyersszínű kis *agyagcsupor* (ún. amphoradugó). Anyaga finoman szemcsézett. Pereme kicsi, duzzadt, vízszintesen levágott. Teste gömbölyű, kicsi talpon áll. Ép. (25. kép)
M.: 5,3 cm
Ltsz.: 81.12.604.

– o –

A feltárt két – vályogtéglából épült, ovális alakú – edényégető kemence a 2. sz. közepétől kezdve általános típus.[15] A Kuzsinszky által feltárt teleprészen is mintegy 35 hasonló szerkezetű kemence került elő. A rostélytartó oszlopok elhelyezkedését tekintve a 7. sz.[16] áll a legközelebb I. sz. kemencénkhez. Sajátos vonás a vályogfal kővel való megerősítése[17] (I. sz. kemence tüzelőnyílása). Ugyancsak egyedi vonás a tegulákból összeállított, majd lesározott rostély[18] (II. kemence). Ez a típus egy későbbi változat. A hozzá csatlakozó rétegek azt mutatják, hogy hosszabb ideig volt üzemben mint az I. sz. kemence.

A kemencékből illetve környékükről előkerült kerámiatípusok nagyrészt megfelelnek a Kuzsinszky által feltárt teleprész anyagának. Ezekhez tartoznak a dörzstálak, füstölőtálak, egyfülű korsók, urnák, fazekak, fedők, tányérok, háromlábú tálak, az ún. amphoradugók, valamint a terra sigillata utánzatok egy fajtája.[19] Az újonnan feltárt anyagból szinte teljesen hiányoznak a finomabb árukra utaló emlékek (sigillaták, mécsek, terrakották stb.), azonban néhány edénytípussal kiegészítik a korábbi „áruválasztékot". Ezek elsősorban az amphorák[20] (6. kép 4., 18. kép 62), melyek töredékei igen nagy számban maradtak ránk, a pirosra festett, behúzott peremű tálak maradványai[21] (17. kép 43), valamint a vörös, illetve szürke, perem alatt hornyolt fazekak töredékei,[22] (6. kép 6., 14. kép 29) Import kerámia egyedül a III. sz. kemencéből került ki, egy Dragendorff 37-es középgalliai sigillata. Ez azonban származhatott a kemence feletti palnírozott részből is. (15. kép 35)

A kemencéktől K-re, illetve É-ra levő kábelárokból, valamint az I. sz. kemence melletti kőfaltól előkerült kerámia leletanyagban, ugyanazokat a típusokat találjuk, mint a kemencékben. Kiegészülnek azonban nem helyben készített típusokkal. Ezek: két rheinzaberni, Severus kori terra sigillata tál töredéke (17. kép 41., 15. kép 65), egy Dragendorff 37-es formát utánzó Resatus sigillata (15. kép 64), három pannoniai szürke tál töredéke (18. kép 60, 61., 15. kép 63), valamint egy szürke alávágott peremű tál töredéke (17. kép 52).

A helyben készített tárgyak nagy része római formát mutat, megtaláljuk azonban a bennszülött hagyományokat követő típusokat is. Ezek a háromlábú tálak[23] (13. kép 26), valamint a vörös nagy szürke, a perem alatt hornyolattal ellátott vagy ritkábban hullámvonallal díszített fazekak. (6. kép 6)

A gázgyári fazekastelep történeti és időrendi értékelésével az első publikáció megjelenése óta több munka is foglalkozott.[24] Ezek eredményeit az újabb feltárások néhány ponton kiegészítik, illetve módosítják.

1. Az újabb néhány kemence a Kuzsinszky által feltárt területtől ÉK-re helyezkedik el, így a telep ebben az irányban a korábban feltételezettnél tovább terjed. Kuzsinszky a kemencék zömét egy lapos dombon, a Dunához közel tárta fel. Ezt a dombot a gyár építésével „nivellálták", így kerültek elő a kemencék.[25] A most feltárt kemencék ennek a dombnak az ÉK-i oldalán, mélyebben fekvő területen voltak, így nem bolygatták az építkezéssel és ezért akkor nem tárták fel őket.
2. Az újabb leletanyagban előfordul néhány olyan kerámiatípus, melyek előkerülésük nagy száma miatt a gázgyári kemencékben készülhettek, Kuzsinszky viszont nem számol be róluk.
3. Az importáruk alapján az újabb kemencék használatának kezdetét a 2. sz. elejére tehetjük, s azok folyamatosan működhettek a 2. sz. végén is. Azonban míg a Kuzsinszky által, a dombon feltárt részen a 2. sz. közepén áttértek a finomabb áruk gyártására[26], itt végig megmaradtak a részben helyi hagyományokat őrző házikerámia gyártásánál. Megjegyzendő, hogy a terepadottságok az északi részen, a mélyebb fekvés miatt mostohábbak voltak, és jobban ki voltak téve a Duna áradásának mint a dombon fekvő rész.

Valószínűleg a gázgyári fazekastelep esetében is az a helyzet mint Brigetioban, a katonavárosi fazekastelepen. Itt ugyanis a telep különböző részein egyidőben más-más edénytípusokat készítettek.[27]

Feltételezésünket újabb régészeti adatok is alátámaszthatják, ugyanis az 1977-ben feltárt kemencék környékén számolhatunk további fazekasemlékek (téglaégető kemencék, raktárak) előkerülésével is.[28]

Rövidítések

ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő
Bónis 1942	*Bónis É.:* A császárkori edényművesség emlékei Pannoniában. I. A. római császárkor anyaga. DissPann II. 20. Budapest, 1942.
Bónis 1979	*B. Bónis É.:* Das Töpferviertel „Gerhát" von Brigetio. FolArch XXX (1979), 99–155.
FolArch	Folia Archaeologica
Gabler 1976/1	*Gabler D.:* Die Sigillaten vom Gebiete der Hercules-Villa in Aquincum. ActaArchHung XXVIII (1976) 3–77.
Gabler 1976/2	*Gabler D.:* Importált reliefdíszű sigillaták és pannoniai utánzataik. ArchÉrt 103/1976. 34–52.
Kuzsinszky 1932	*Kuzsinszky B.:* A gázgyári római fazekastelep Aquincumban. BpR 11 (1932) 5–384.
Mócsy 1962	*Mócsy A.:* Pannonia. PWRE Suppl. IX. Stuttgart, 1962. 515–776.
Póczy 1956	*Sz. Póczy K.:* Die Töpferwerkstatten von Aquincum. ActaArchHung 7 (1956) 73–138.
RégFüz	Régészeti Füzetek
Szőnyi 1981	*T. Szőnyi E.:* Korarómai fazekaskemencék Mursellán. Iparrégészeti kutatások Magyarországon. 1981. 19–27.
Vikić–Belančić 1970	*B. Vikić–Belančić:* Beitrag zur Problematik der keramischen Werkstatten in Südpannonien in der römishcen Kaiserzeit. ArchJug XI (1970) 29–45.

Jegyzetek

1. A korszerűsítési munkák során először 1976-ban érkezett bejelentés a Gázgyárból. Ekkor egy épület alapozásánál nagy vörös elszíneződések jelentkeztek. Ezek azonban laza szerkezetű salaktól származtak, s leletanyagot a közelben nem találtunk. 1977-ben újabb bejelentés érkezett, az 1976-ban megfigyelt területtől DK-re (RégFüz 31. 1978. 45). 1979-ben, közel a Dunához ugyancsak egy kemence nyomát találtuk, igen kevés leletanyaggal (RégFüz 33. 1980. 39).
2. *Kuzsinszky* 1932
3. A területről a nagy mennyiségű római kori kerámia mellett szórványos őskori és középkori kerámiát is gyűjtöttünk.
4. A leletanyag a BTM-ben 81.12.1–604. ltsz. alatt található. A hely szűke miatt itt csak a legjellemzőbb típusokat közöljük.
5. Datálására (i. sz. 140-180) l.: *Gabler* 1976/1, 27–30.
6. Pó-vidéki típust utánzó forma. Már az 1. sz.-ban

is elterjedt, de a 2. sz. a virágkora. *Bónis* 1942, 22, XXI. t. 33.

7. Datálására l.: *Gabler* 1976/1, 30–32.
8. Ez a típus kelta hagyományokat őriz, s az 1. sz.-ban, ill. a 2. sz. közepéig ismert. L.: *R. Pető M.:* Koracsászárkori fazekastelep a Gellérthegy déli oldalán. ArchÉrt 103/1976. (7. kép 1.) és *T. Szőnyi* 1981, 25. 7. ábra.
9. A szürke pannoniai tálak analógiái: Aquincum–Bécsi út (*Parragi Gy.:* Koracsászárkori fazekasműhely Óbudán. ArchÉrt 98/1971. 14. kép 6), Brigetio (*Bónis* 1979, 8. kép 8, 12).
10. Resatus műhelyére vonatkozóan l.: *Mócsy* 1962, 680, valamint *Gabler* 1976/2, 42.
11. Datálására l.: *Gabler* 1976/1, 30–32.
12. Az edénytípus kelta eredetét tartja valószínűnek Bónis Éva (*Bónis* 1942, XXIII. t. 7. kép).
13. A gázgyári fazekastelepen ez a mécstípus fordul elő a leggyakrabban. *Kuzsinszky* 1932, 251.
14. Ezeket a kis edényeket megtaláljuk többek között Brigetioban (*Bónis* 1979, 7. kép 19).
15. A római fazekaskemencékről általában l.: *G. Drews:* Entwicklung der Keramik Brennöfen. ActaPraehistArch 9/10 (1978–79) 41–44. ; Pannoniára vonatkozóan l.: *Mócsy* 1962, 676–677, és *B. Bónis É.:* A pannoniai római kori fazekeskemencék. Iparrégészeti kutatások Magyarországon. 1981. 11.; Dél-pannoniára l.:. *Vikić–Belančić* 1970, 29–44; Germania Superiorban: *D. Planck u. H. Röske:* Römische Töpferöfen aus Benningen, Kreis Ludwigsburg. ActaPraehistArch 9/10 (1978/79) 138.
16. *Kuzsinszky* 1932, 54–64.; a 7. sz. kemencét l.: 54. old. 40. ábra.
17. Téglavető kemencék esetében kövek alkalmazása ismert a Gázgyárból (*Kuzsinszky* 1932, 39), illetve *Lőrincz B.:* Téglaégető kemencék Pannoniában. Iparrégészeti kutatások Magyarországon. 1981. 77–93.
18. Sirmiumból említ egy hasonló szerkezetet *Vikić–Belančič* 1970, 31–32.
19. *Kuzsinszky* 1932, 331–358.
20. Kuzsinszky is közöl egy amphorát, de az formájában, méretében különbözik az általunk talált daraboktól. *Kuzsinszky* 1932, 337–338. 345. ábra 4. Amphora került elő ugyancsak fazekas kemencék környékéről Poetovioban: *Vikić–Belančić* 1970, 30.
21. Analógiája Brigetioból: *Bónis* 1979, 6. kép 8.
22. Helyi hagyományokra vezethető vissza ez a típus. *Szőnyi* 1981, 25. 7. ábra. Eredete l.: *Bónis* 1942, 24–25.
23. Ismeretesek a korábbi gázgyári anyagból (*Kuzsinszky* 1932, 354. ábra 1), Brigetioból (*B. Bónis É.:* A brigetioi katonaváros fazekastelepei. FolArch XXVI/1975/71–88), Hosszúvölgyből (*Horváth L.:* A hosszúvölgyi római fazekaskemencék. Iparrégészeti kutatások Magyarországon. 1981. 28.)
24. Eredeti közlés: *Kuzsinszky* 1932; továbbá *Bónis* 1942, 17; *Póczy* 1956, 103–109; *Mócsy* 1962, 677–680; *Gabler* 1976/2, 50, 91. lj.
25. *Kuzsinszky* 1932, 25. A feltárásra vonatkozóan kiderül, hogy csak a földelhordás során előkerült kemencéket tárták fel. Pl. a XIV. sz. négyszögű kemencére, mely a legtávolabb feküdt, a föld véletlenszerű beomlása vezette a feltárókat, nem pedig a rendszeres kutatás (*Kuzsinszky* 1932, 53).
26. *Póczy* 1956, 109. Ez a megállapítás csak a Kuzsinszky által kiásott teleprészre vonatkozhat.
27. *Bónis* 1979, 144.
28. Egészen bizonyos például, hogy a kis kemencékben az amphorákat nem égethették. Ezeket a közelben álló raktárakban tárolhatták. (Erre utalhatnak a kábelárokban feltárt falcsonkok.)

Köszönetet mondok Molnár Ilonának a fotók és Ágoston Ildikónak az ábrák és a táblák elkészítéséért, valamint a Budapesti Műszaki Egyetem Geodéziai Tanszéke munkatársainak, akik a helyszíni felméréseket készítették.

Paula Zsidi

NEUE ÖFEN AUS DER KERAMIKWERKSTATT VON AQUINCUM-GASFABRIK

Die mit der Modernisierung der Gasfabrik in Óbuda zusammenhängenden Bauarbeiten brachten nordöstlich von der in der Gasfabrik in den Jahren 1911–1912 freigelegten Teil der Töpferei neuerliche Töpfereidenkmäler ans Tageslicht. Wir konnten zwei ovale Topfbrennöfen erschliessen und die Stelle zweier weiterer Öfen sowie einiger Mauerreste dokumentieren. Die neuere Forschung hat die früheren Ergebnisse in einige Punkten ergänzt bzw. geändert.

1. Die Töpferei erstreckt sich in nordöstlicher Richtung weiter als die früher erschlossenen Teile.

2. Aus den Öfen kamen einige Keramiktypen zum Vorschein, die die Frühere Forschung nicht erwähnte.

3. Während man seit Mitte des 2 Jh. in den früher erschlossenen Teilen zur Erzeugung feinerer Waren übergegangen war, wurde in diesem Teil der Töpferei seit Beginn de 2. Jh. bis zum Ende dieses Jahrhunderts fortlaufend Hauskeramik hergestellt.

Abbildungen

Abb. 1 Lageplan der in der Gasfabrik zu Óbuda in den Jahren 1911/12 bzw. 1976/77 durchgeführten Grabungen.
Abb. 2 Lageplan der im Jahr 1977 erfolgten Freilegung.
Abb. 3 Ofen I von SW gesehen.
Abb. 4 Ofen I von SO gesehen.
Abb. 5 Querschnitte von I und von ost-westlichen Graben der Kommunalwerke.
Abb. 6–7 Keramik aus Ofen I.
Abb. 8 Fehlfabrikat aus Ofen I (Inv.-Nr. 81.12.338).
Abb. 9 Feuerrost von Ofen II von O gesehen.
Abb. 10 Feuerloch von Ofen II von N gesehen..
Abb. 11 Ofen II und Querschnitt.
Abb. 12 Ofen II, III und IV im westlichen Schnitt des nord-südlichen Grabens der Kommunalwerke.
Abb. 13–14 Keramik aus Ofen II.
Abb. 15 Keramik aus Ofen III und das neben der östlich von Ofen I befindlichen Steinmauer zum Vorschein gekommene Material.
Abb. 16 Mittelgallische Terra sigillata aus dem Material von Ofen III (Inv.-Nr. 81.12.1).
Abb. 17–18 Keramik aus den Fernheiztgräben nördlich der Öfen.
Abb. 19 Rheinzaberner Terra sigillata vom Fernheizgraben nördlich der Öfen (Inv.-Nr. 81.12.1).
Abb. 20 Die nördlich vom Ofen I befindliche Steinmauer von NO gesehen.
Abb. 21 Randbruchstück einer Resatus-Schüssel aus der Nähe der Steinmauer östlich von Ofen I (Inv.-Nr. 81.12.359).
Abb. 22 Rheinzaberner Terra sigillata aus der Nähe der Steinmauer östlich von Ofen I (Inv.-Nr. 81.12.339).
Abb. 23 Keramik aus den östlich von den Öfen befindlichen Gräben der Kommunalwerke.
Abb. 24 Sog. Amphorapfropfen aus dem Kabelgraben östlich der Öfen (Inv.-Nr. 81.12.602).
Abb. 25 Sog. Amphorapfropfen aus dem Kabelgraben östlich der Öfen (Inv.-Nr. 81.12.604).

Képjegyzék

1. kép Helyszínrajz az Óbudai Gázgyárban 1911–12-ben, illetve 1976–77-ben végzett ásatásokról.
2. kép Helyszínrajz az 1977-ben végzett feltárásról.
3. kép Az I. sz. kemence DNy felől
4. kép Az I. sz. kemence DK felől
5. kép Az I. sz. kemence és a KNy-i irányú közműárok metszetei.
6–7. kép Az I. sz. kemence anyaga
8. kép Rontott példány az I. sz. kemencéből (Ltsz. 81.12.338.)
9. kép A II. sz. kemence rostélya K felől
10. kép A II. sz. kemence tüzelőnyílása É felől
11. kép A II. sz. kemence és metszete.
12. kép A II., III., IV. sz. kemencék az É–D irányú közműárok Ny-i metszetében.
13–14. kép A II. sz. kemence anyaga
16. kép Középgalliai terra sigillata a III. sz. kemence anyagából (Ltsz. 81.12.517.)
17–18. kép A kemencéktől É-ra levő távfűtőárok anyaga
19. kép Rheinzaberni terra sigillata a kemencéktől É-ra levő távfűtőárokból (Ltsz. 81.12.1.)
20. kép Az I. sz. kemencétől K-re levő kőfal ÉK felől
21. kép Resatus tál peremtöredéke az I. sz. kemencétől K-re levő kőfal mellől (Ltsz. 81.12.359.)
22. kép Rheinzabemi terra sigillata az I. sz. kemencétől K-re levő kőfal mellől (Ltsz. 81.12.339.)
23. kép A kemencéktől K-re levő közműárok anyaga
24. kép Ua. amphoradugó a kemencéktől K-re levő kábelárokból (Ltsz. 81.12.602.)
25. kép Ua. amphoradugó a kemencéktől K-re levő kábelárokból (Ltsz. 81.12.604.)

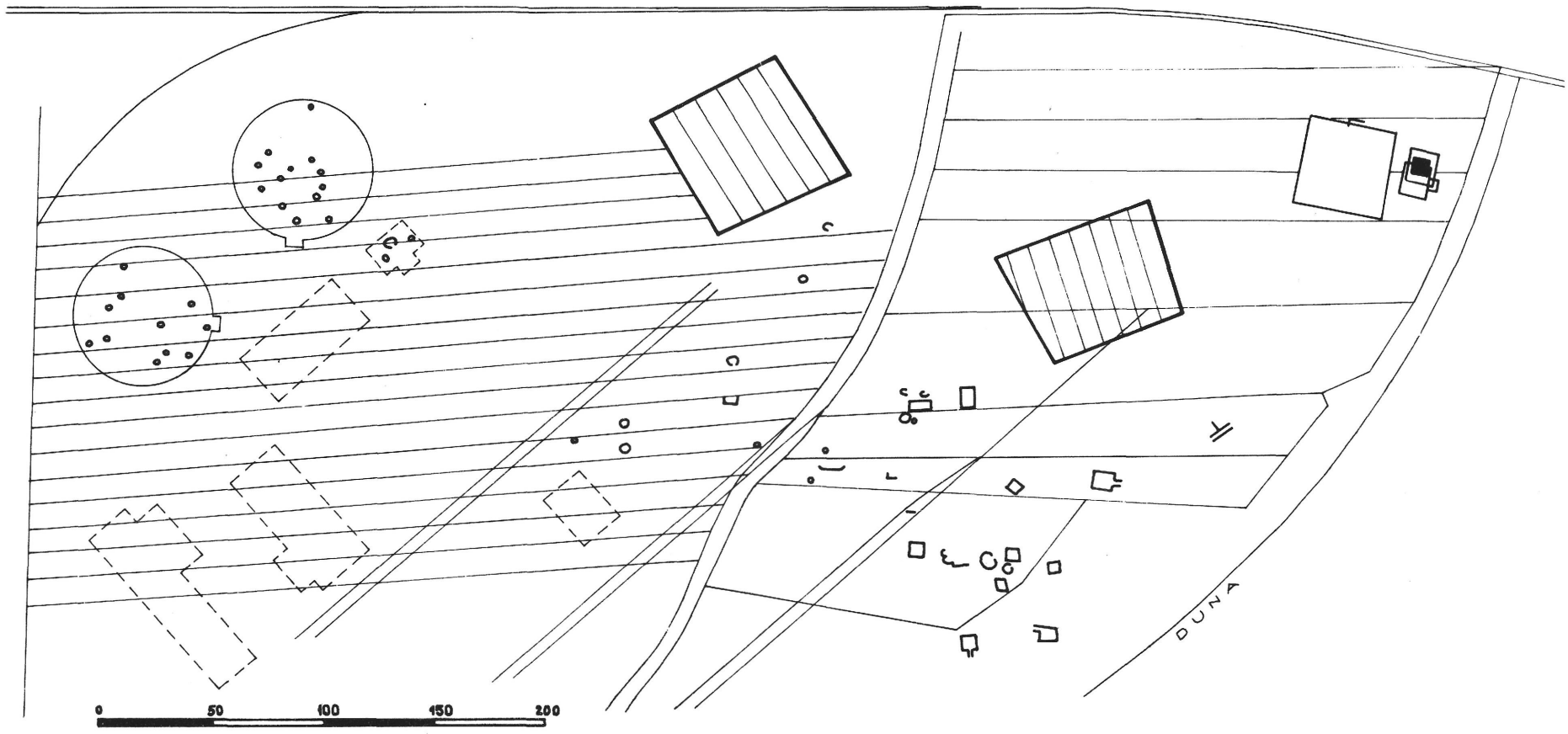

1976. III. 20.
ÓBUDAI GÁZGYÁR
M = 1 : 200

JELMAGYARÁZAT :

FÖLDMUNKÁK (1976 - 77)

RÓMAI EMLÉKEK (1911-12)

1977.
AQUINCUM - GÁZGYÁR
ÖSSZESÍTŐ
M = 1 : 200

RÓMAI KERÁMIA-LELETEK ELŐKERÜLÉSI HELYE

I., II., III., IV. KEMENCÉK

0 5

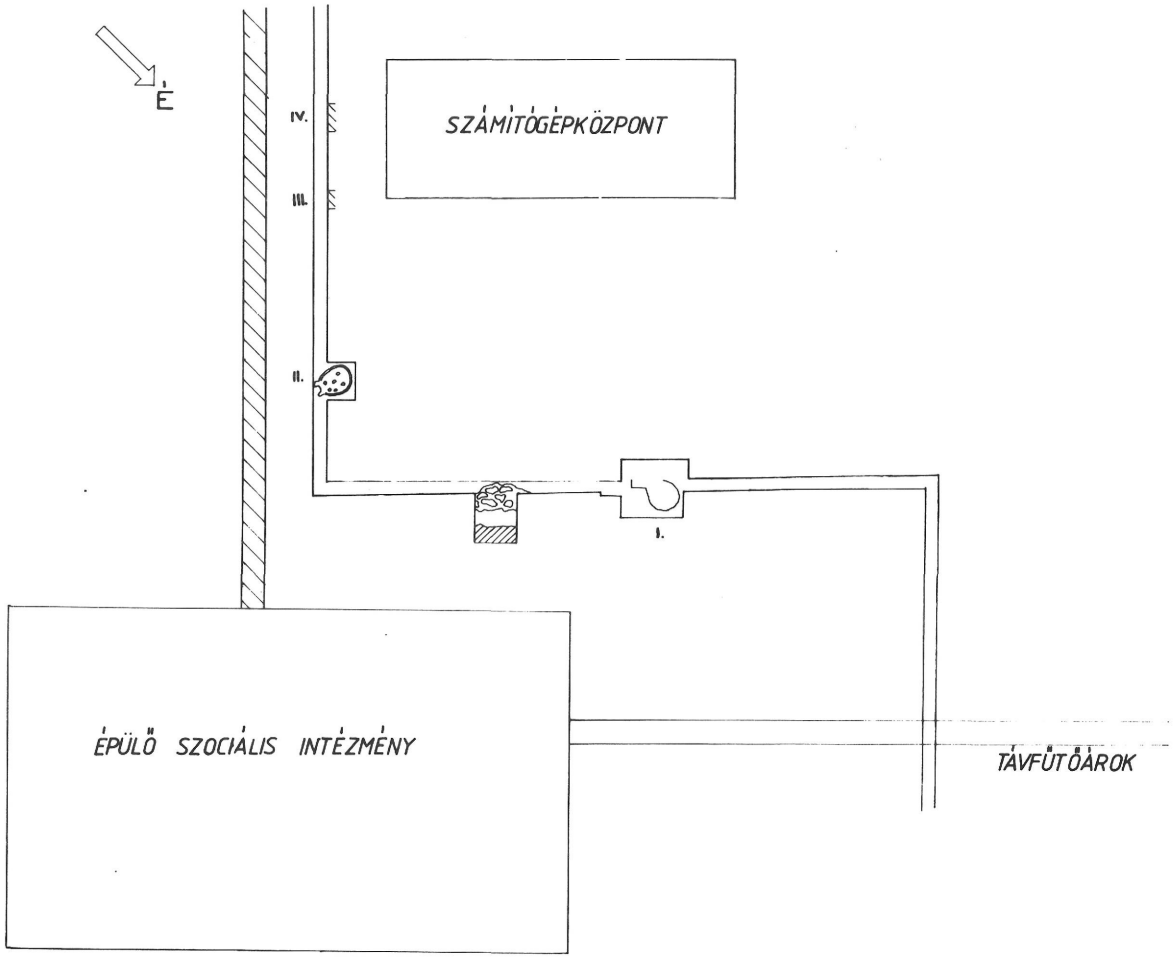

2

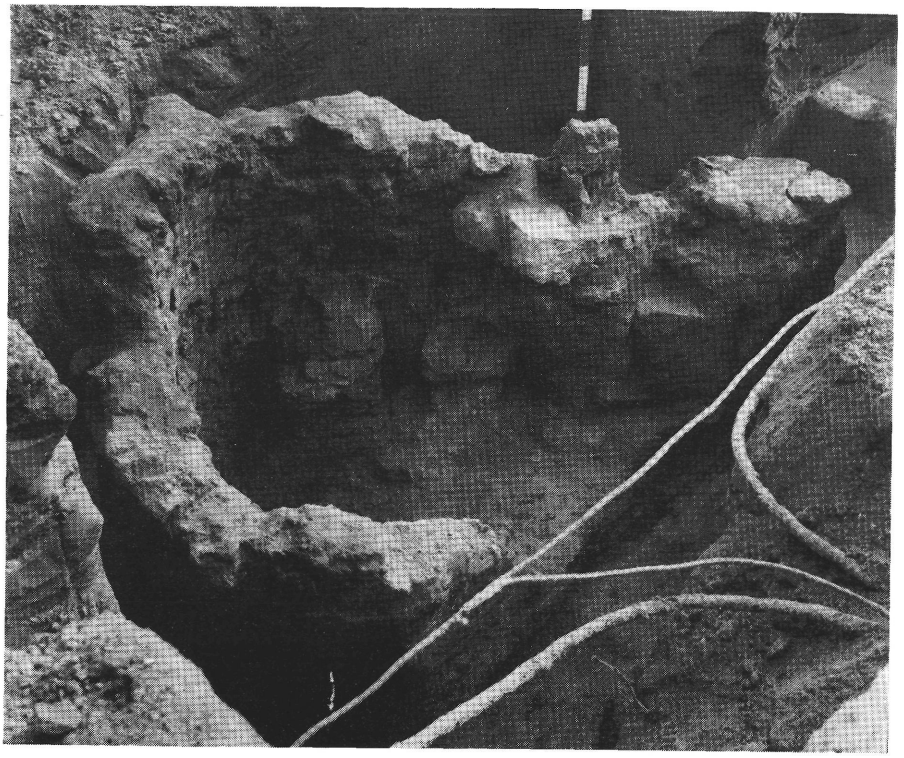

3

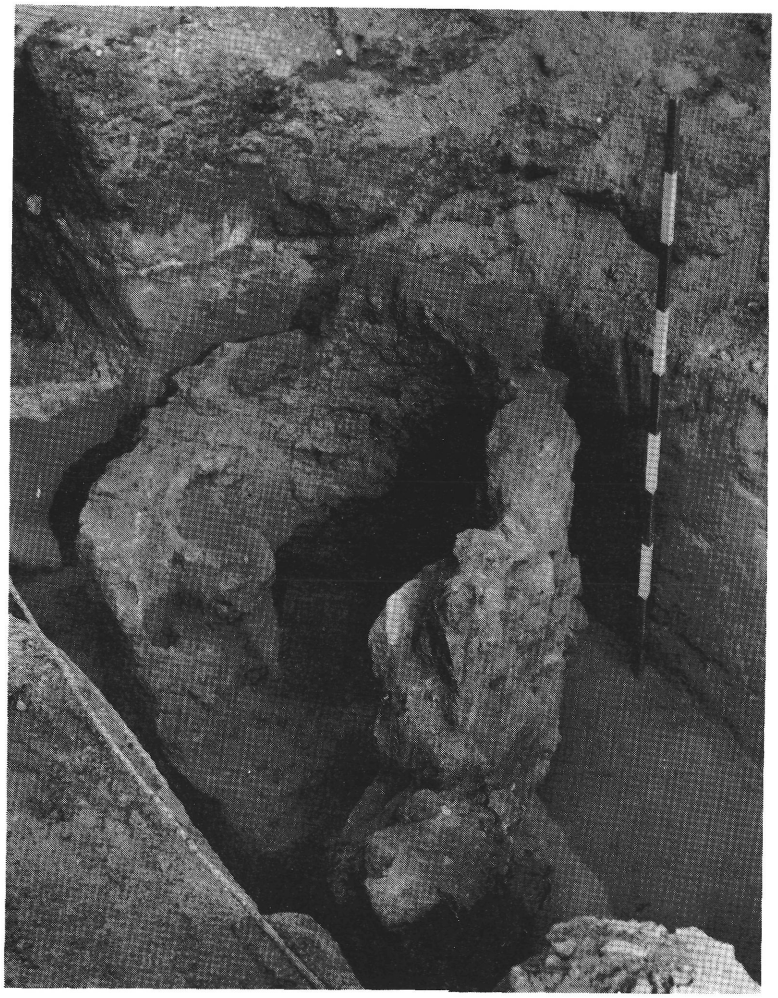

4

1977. LELETMENTÉS
AQUINCUM-GÁZGYÁR
K-NY-I KÖZMŰÁROK
M = 1:20

I. SZ. KEMENCE A-Á METSZETE

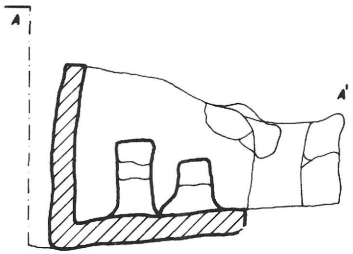

B-C METSZET

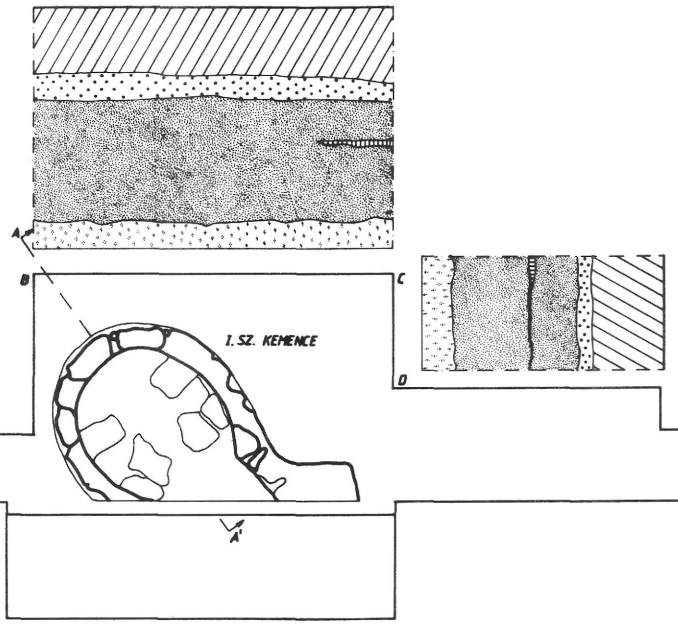

C-D METSZET

E-F METSZET

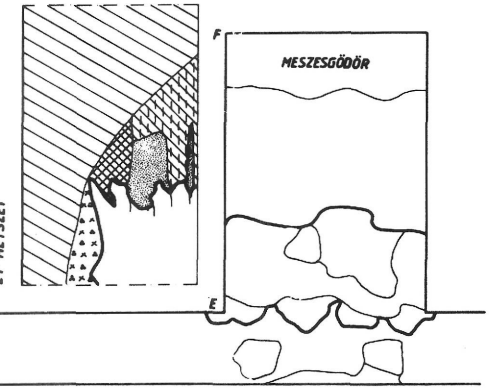

JELMAGYARÁZAT:

- BARNA HOMOK
- FEHÉR HOMOK
- SÁRGA HOMOK
- ÚJKOR
- SÁRGA AGYAGOS VILÁGOSBARNA
- SÖTÉTBARNA AGYAG
- KAVICS, SÓDER
- PASZÉN
- ÚJKORRAL KEVERT RÓMAI

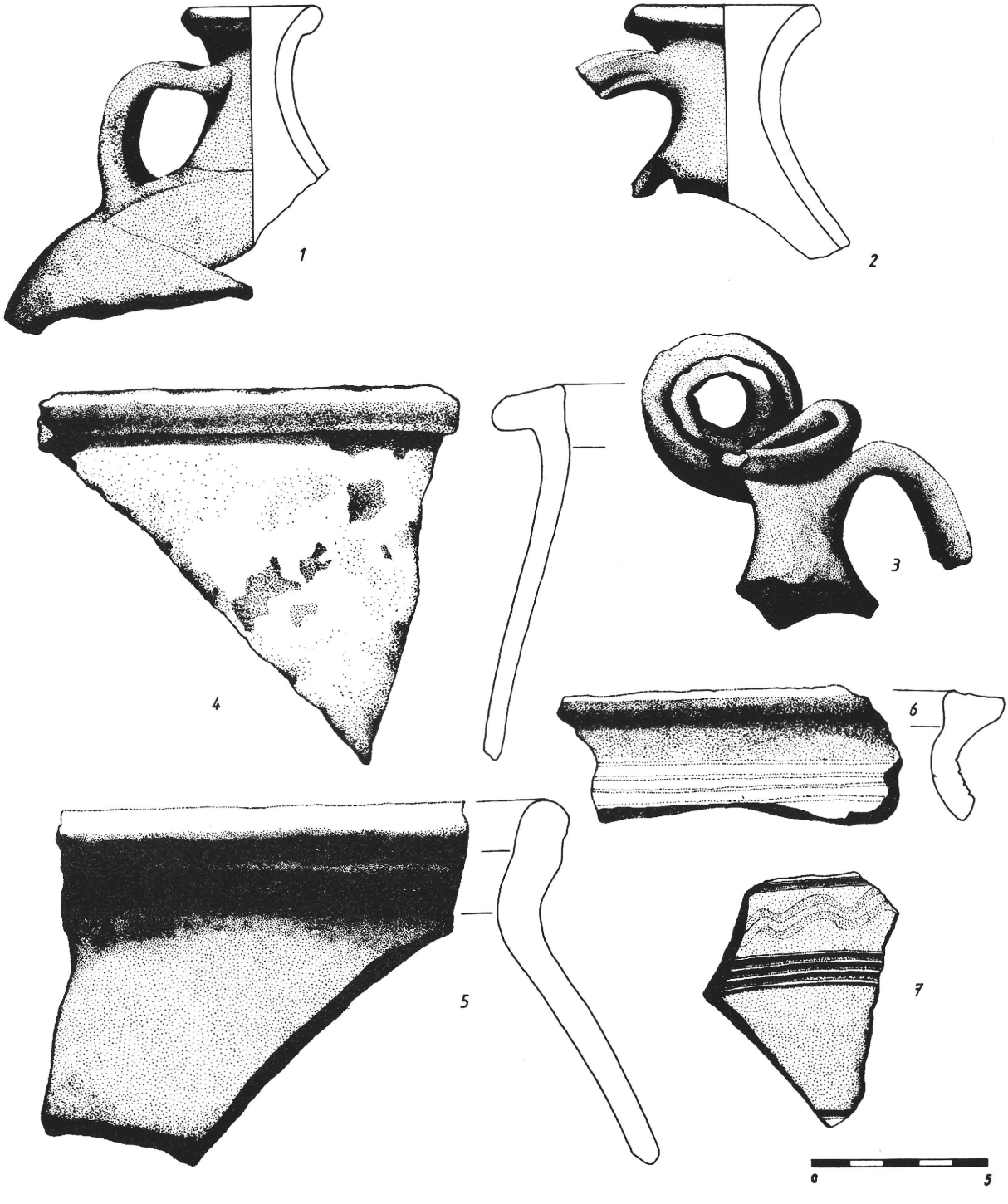

6

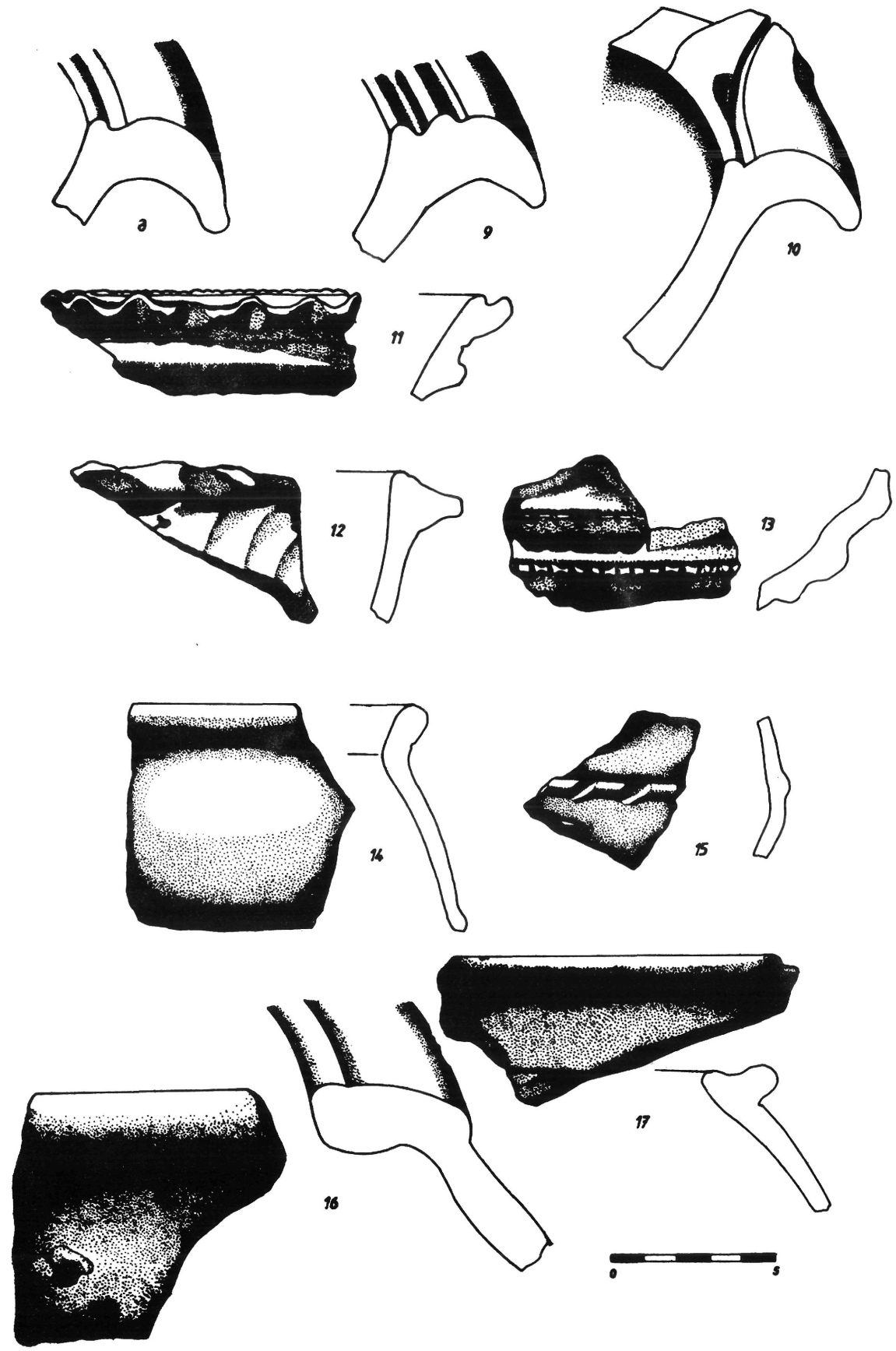

7

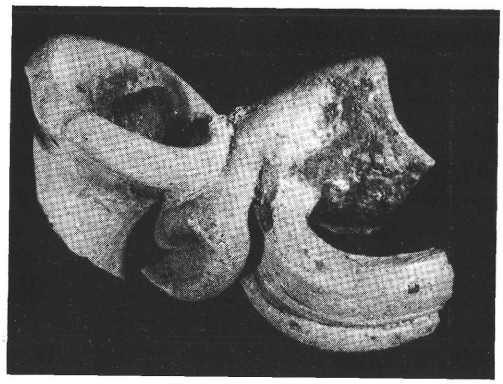

8

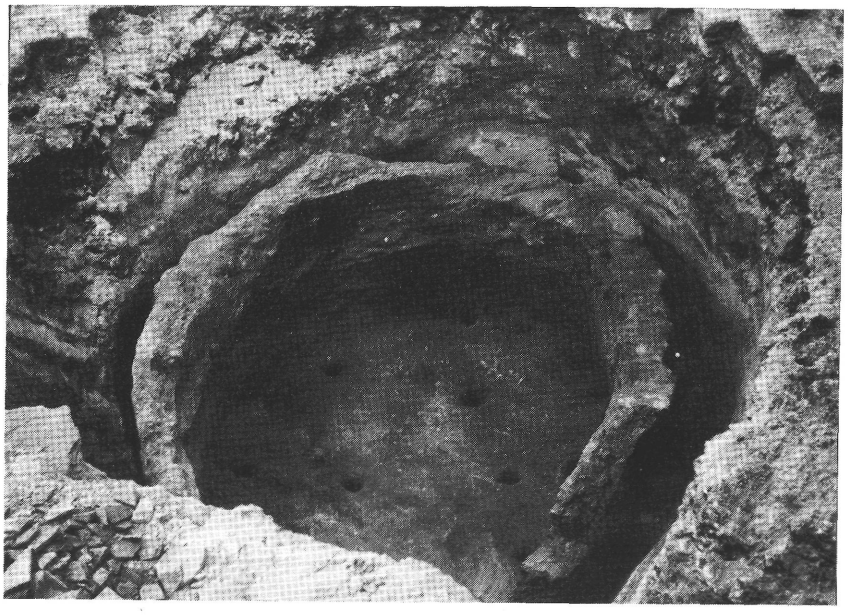

9

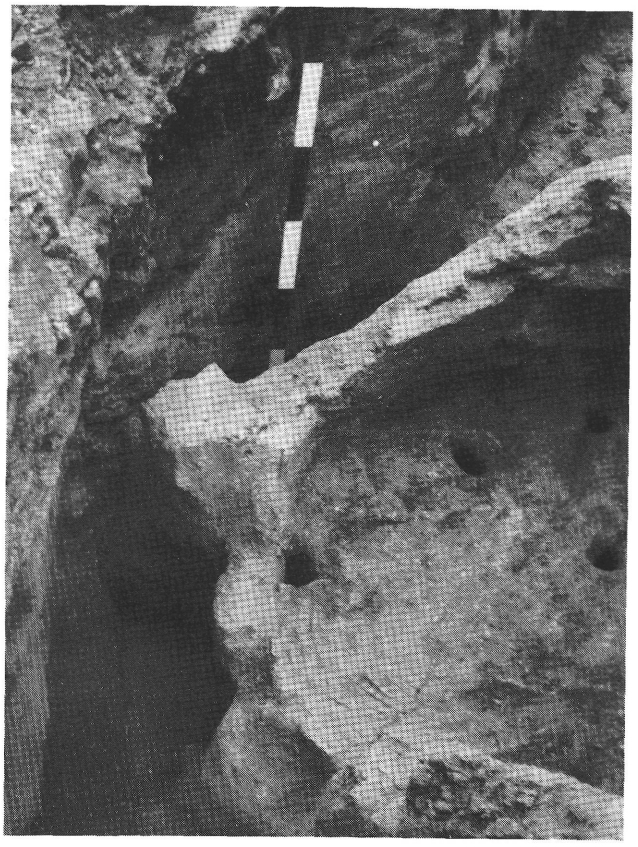

10

1977.
AQUINCUM-GÁZGYÁR
LELETMENTÉS

II. SZ. KEMENCE
M=1:20

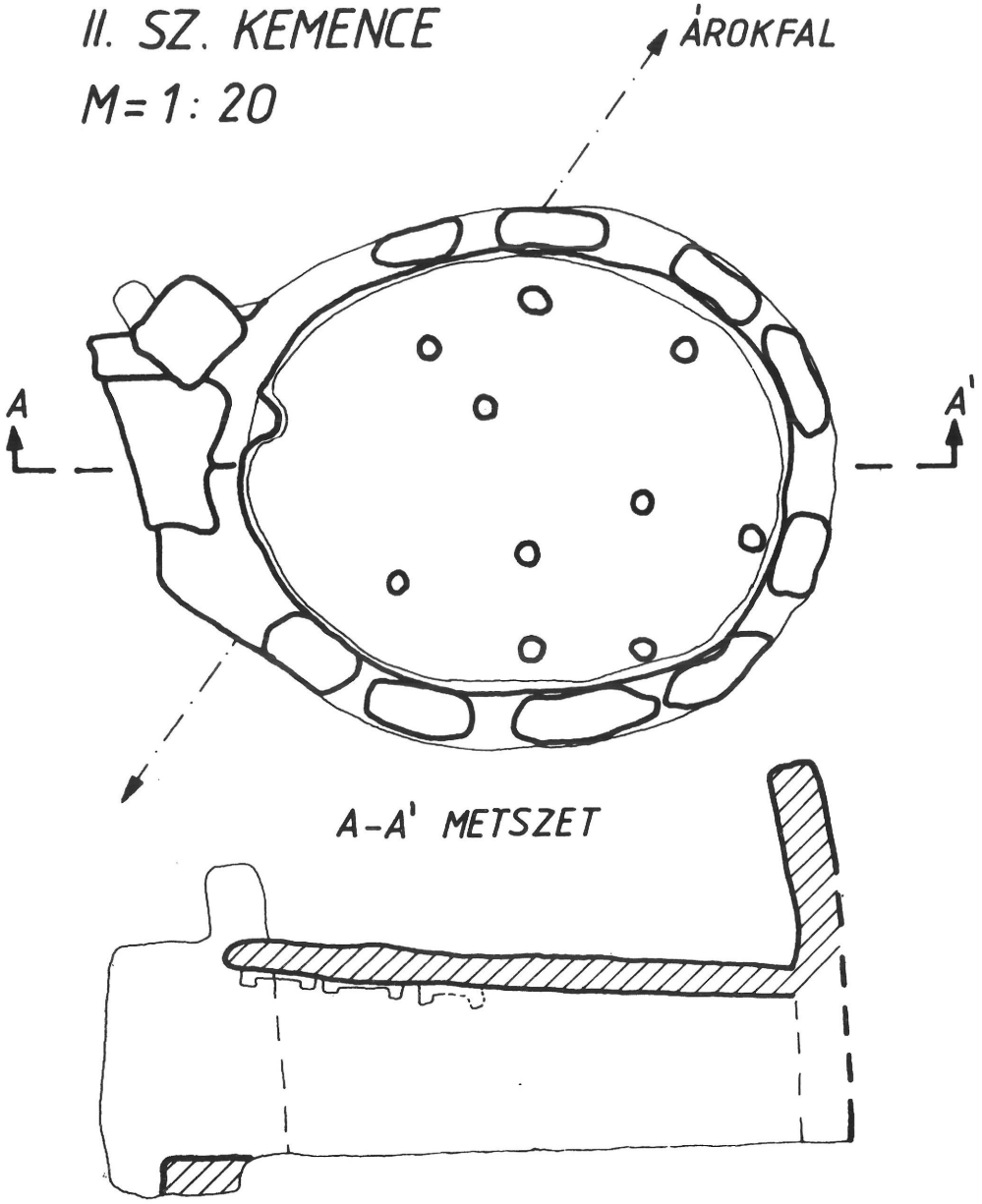

11

1977
AQUINCUM-GÁZGYÁR
LELETMENTÉS
M=1:20

JELMAGYARÁZAT:

- PATICSOS TÖRMELÉK
- ÚJKOR
- VÖRÖS AGYAGTÉGLÁK
- SÖTÉTBARNA TÖRMELÉKES
- PATICS
- ÚJKORI ÚTTEST SÓDERES ALAPOZÁSA
- BARNA HOMOK
- SÁRGA HOMOK
- ÚJKORI ÚTTEST
- SÁRGA AGYAG

AZ É-D-I KÖZMŰÁROK NYUGATI METSZETE

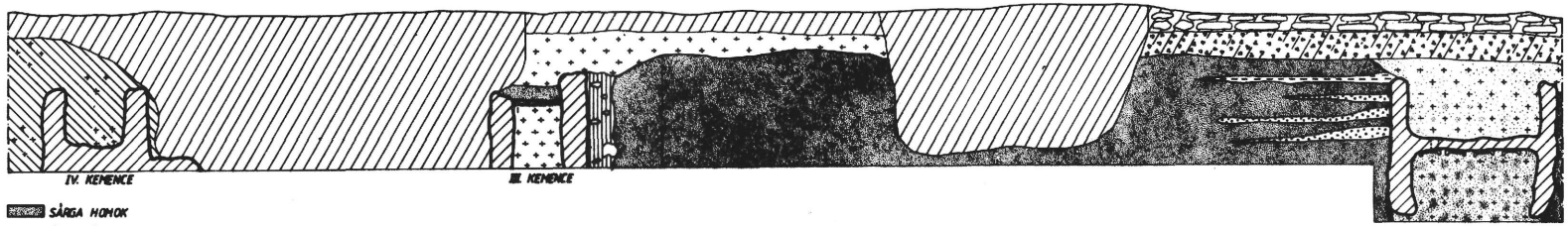

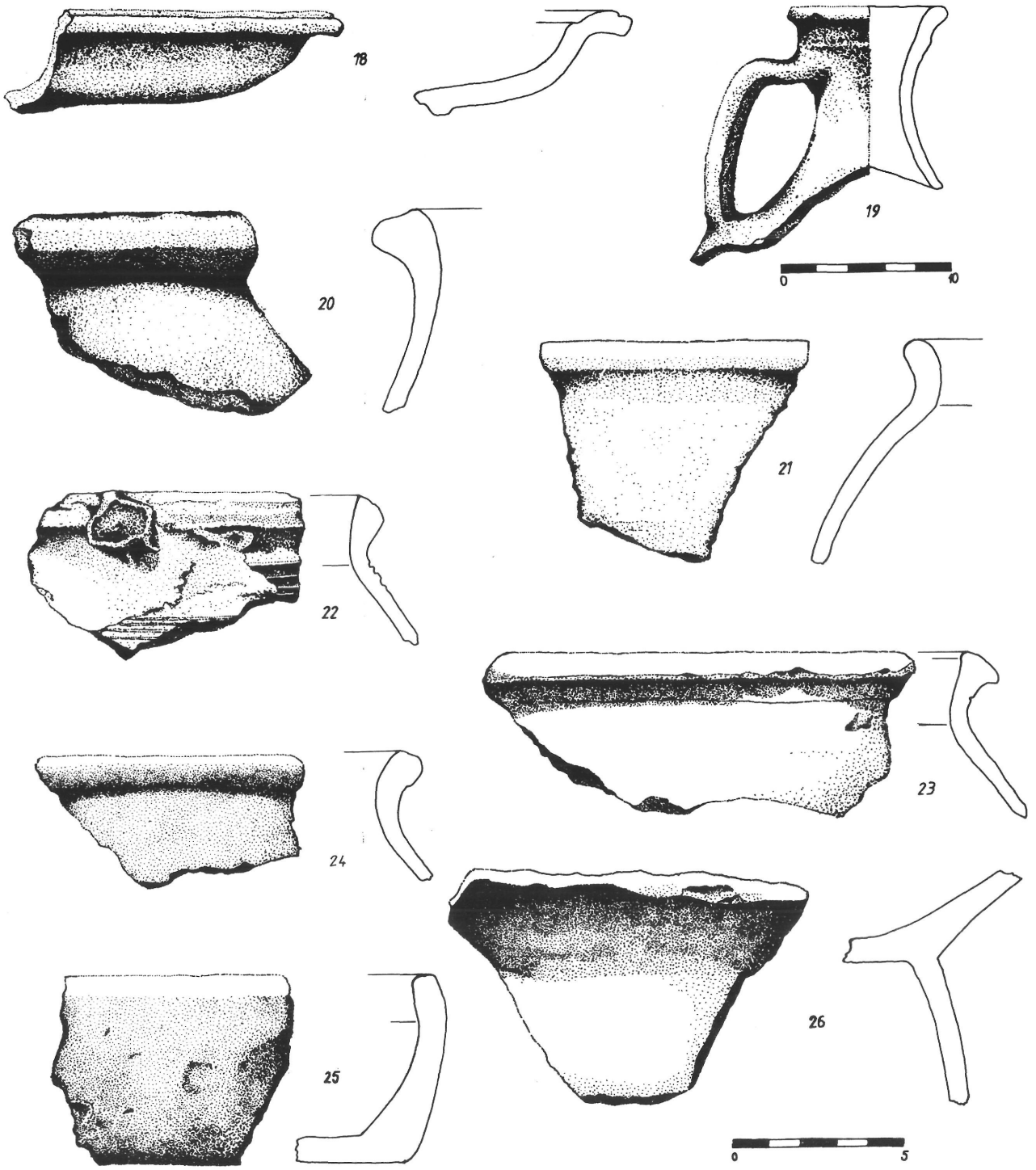

13

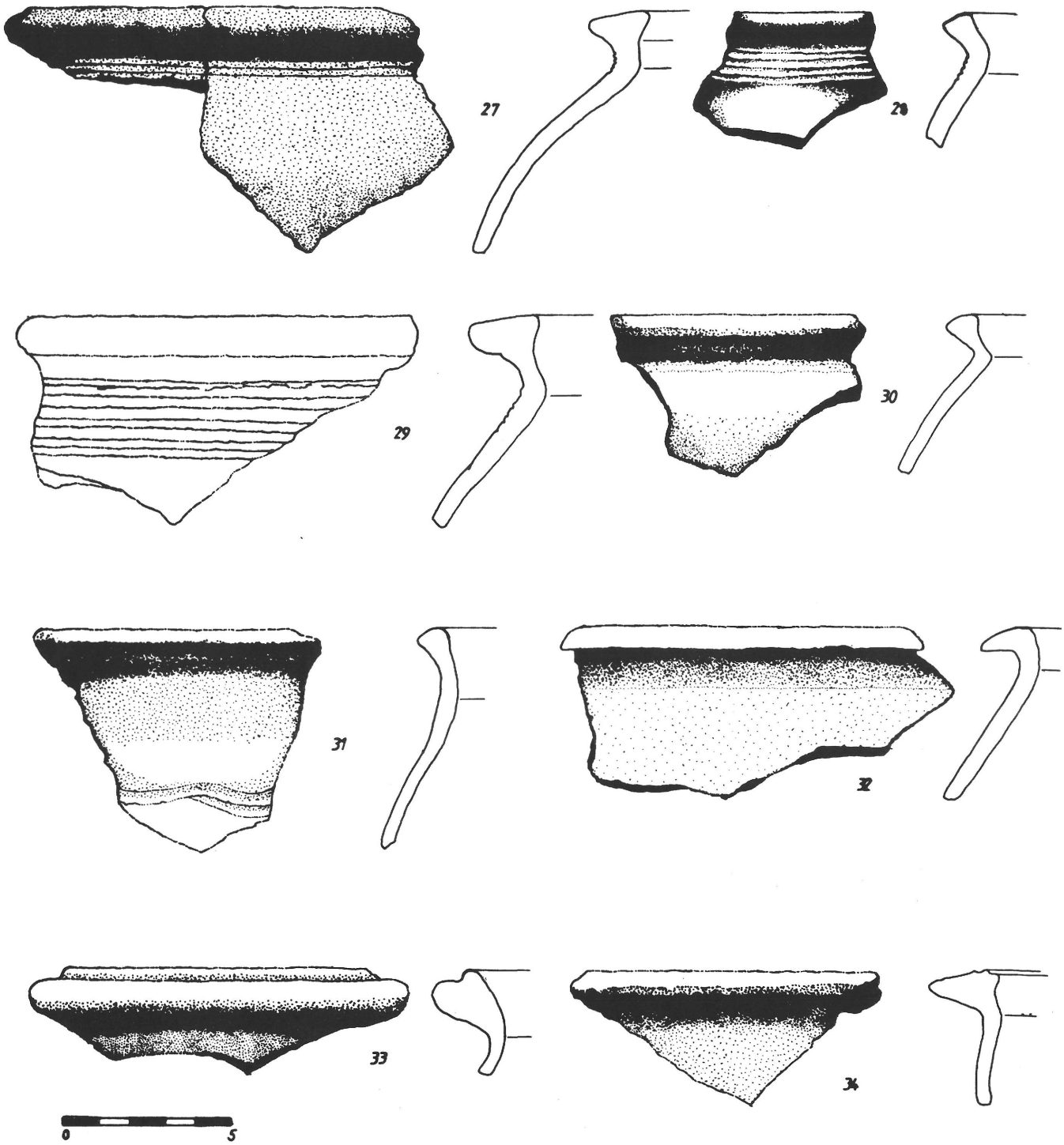

14

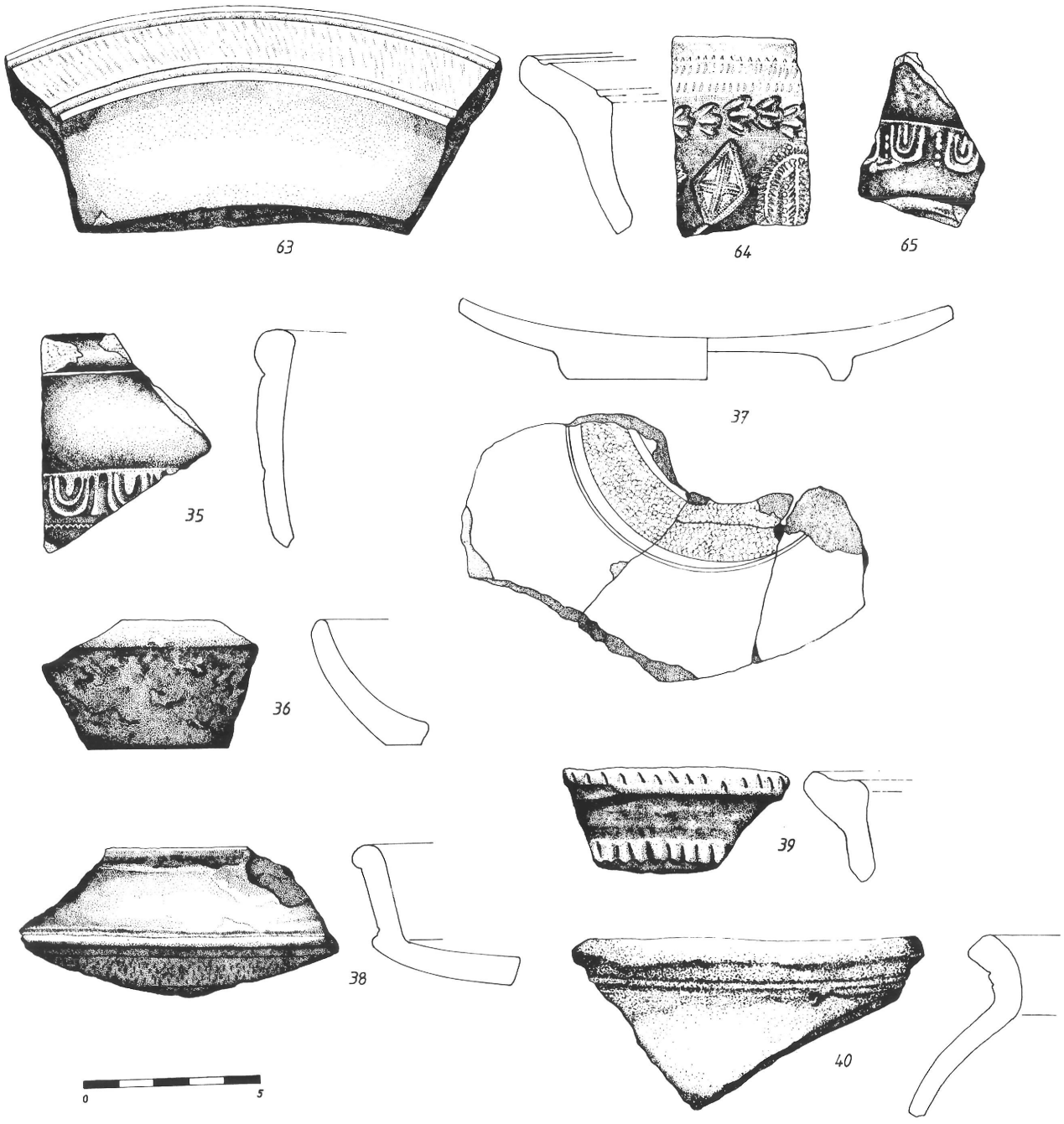

15

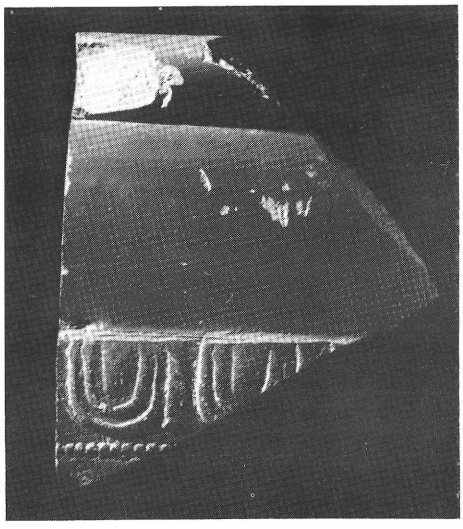

16

17

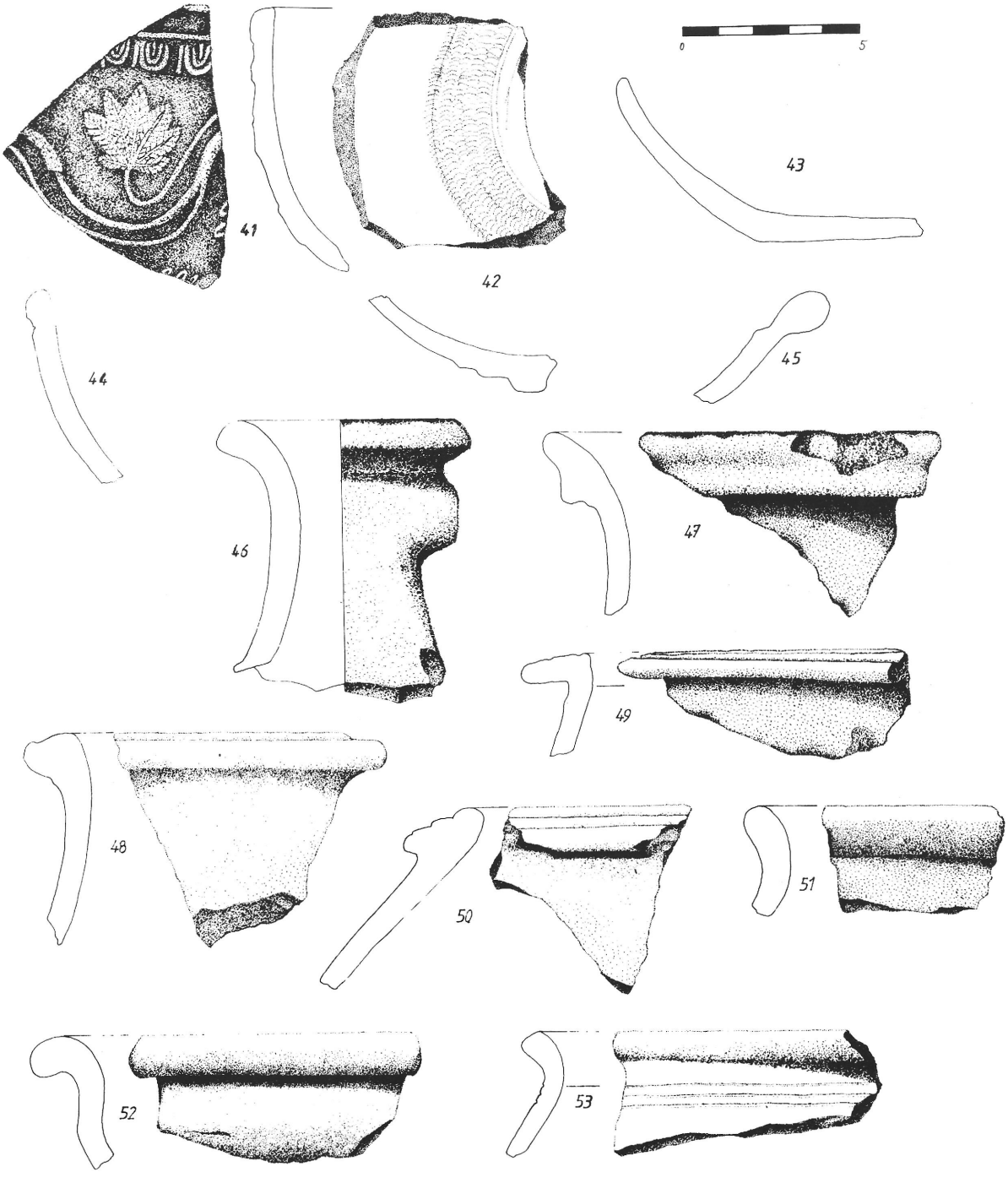

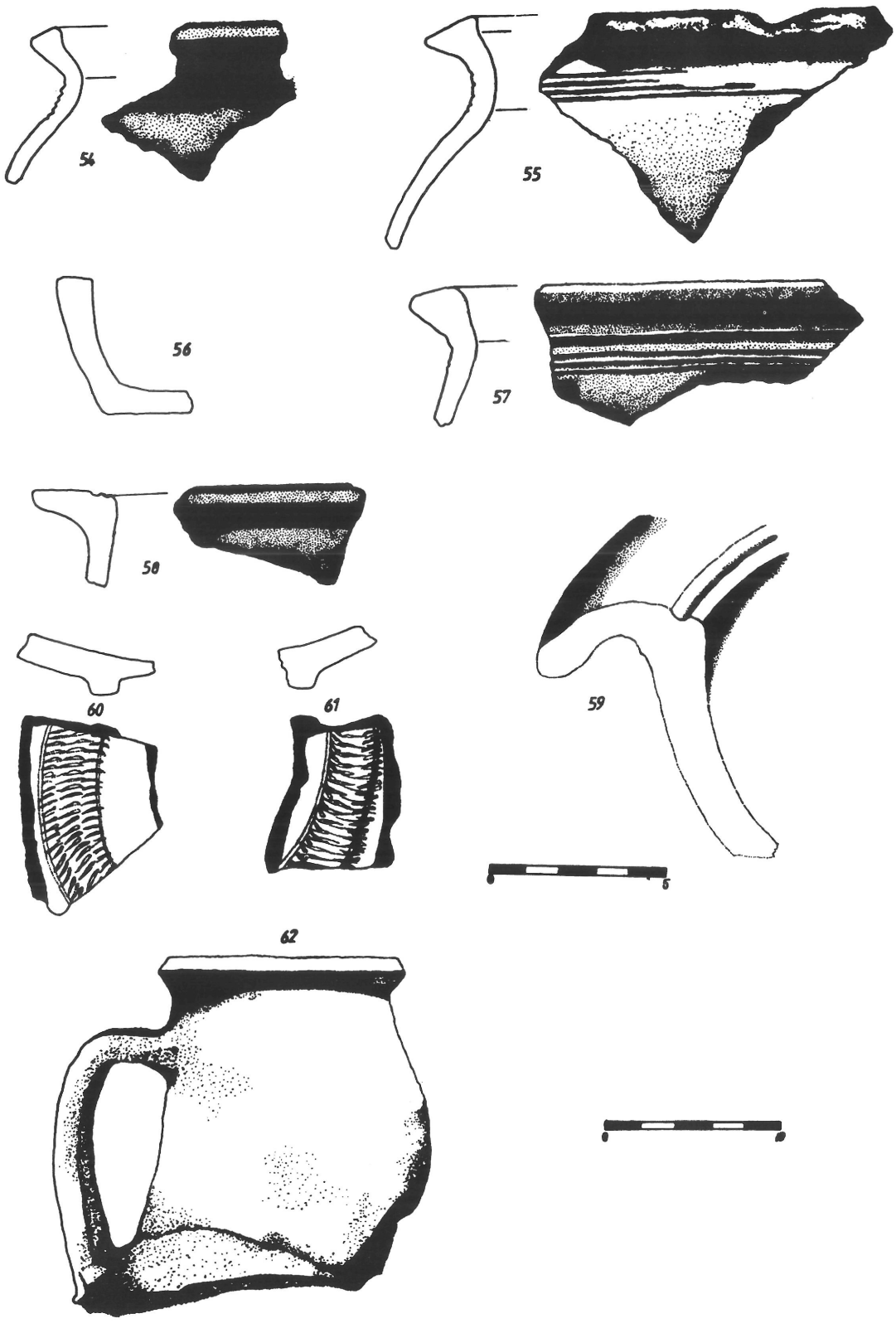

18

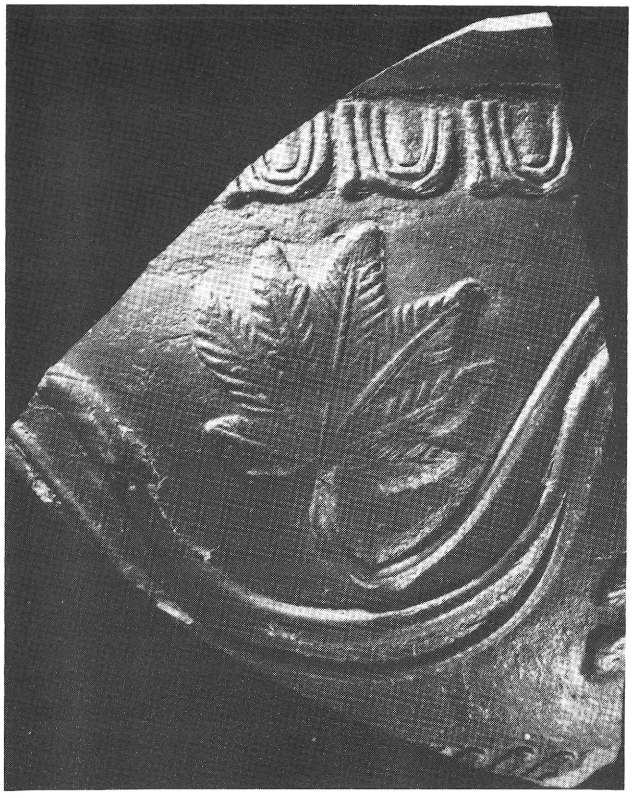

19

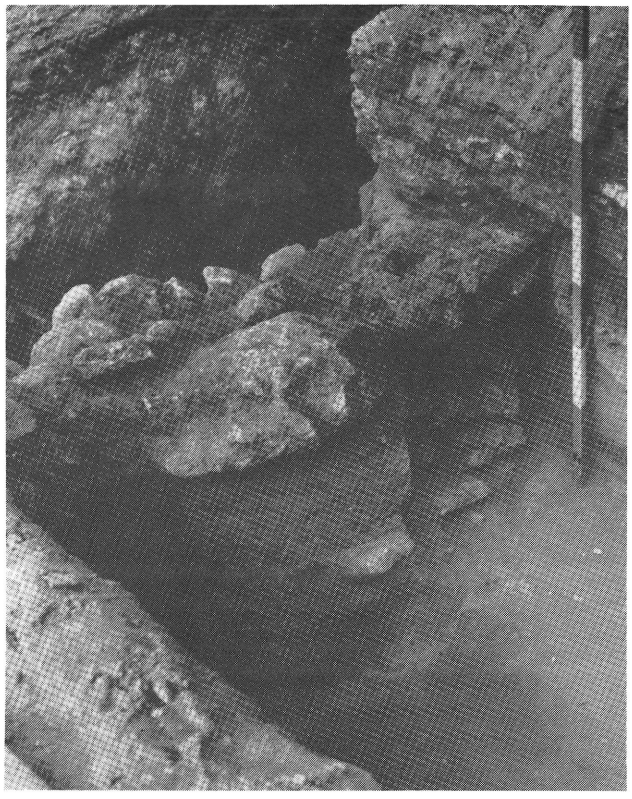

20

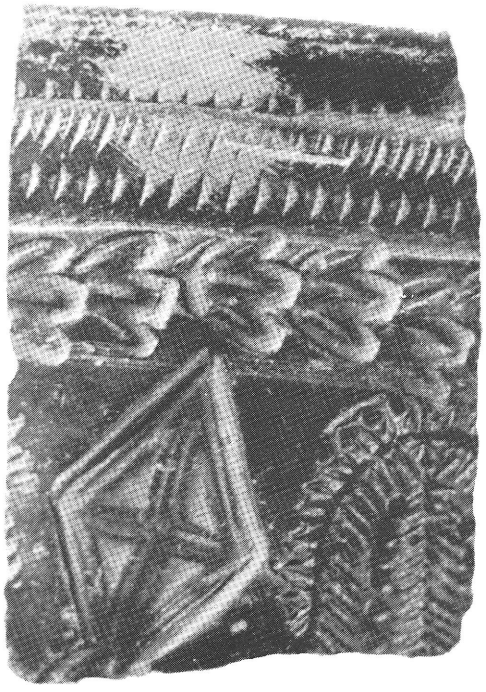

21

22

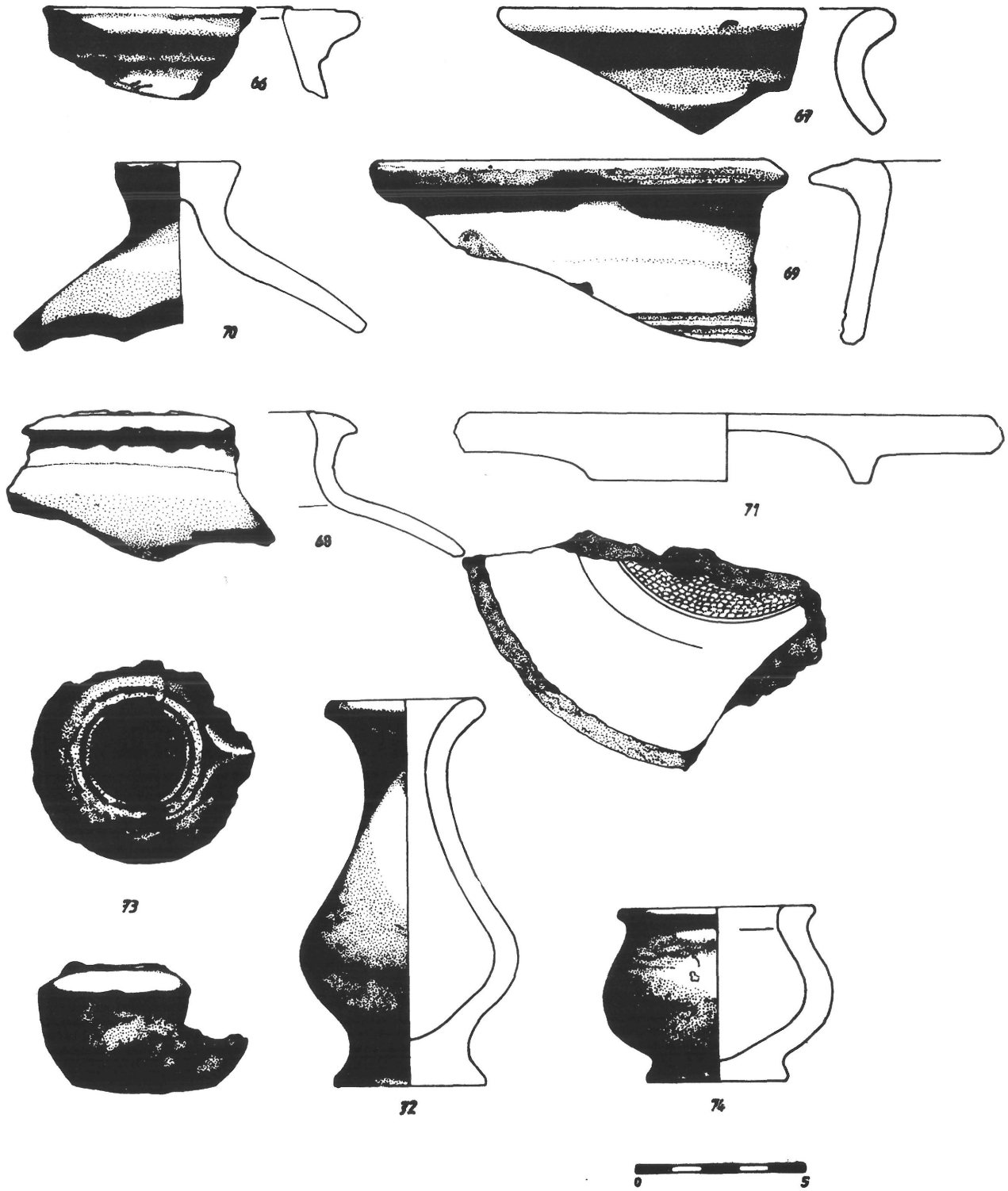

23

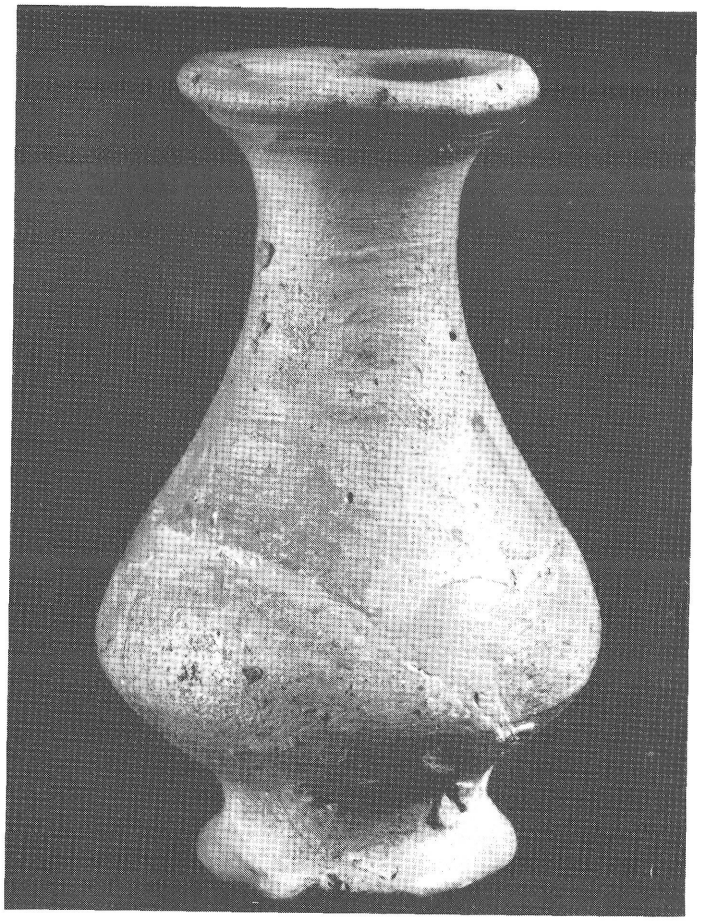

24

25

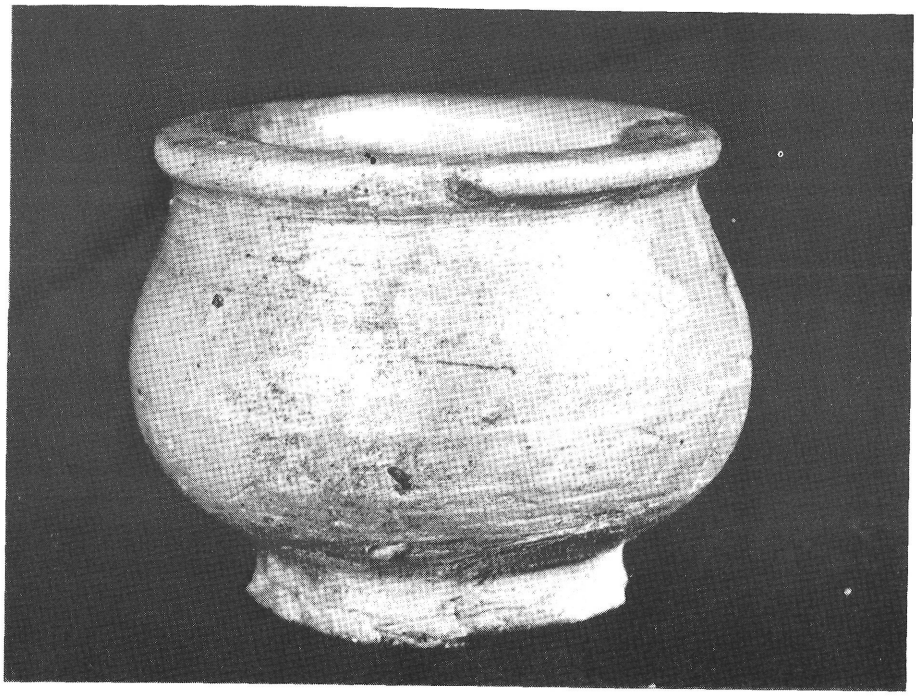

BERTALAN VILMOSNÉ

A FŐ TÉREN FELTÁRT KÖZÉPKORI MARADVÁNYOK (Előzetes ásatási jelentés)

Óbuda jelentőségét a magyar várostörténetben a történeti kutatások tisztázták.[1] A középkori város pusztulása miatt a városszerkezet fejlődését az oklevelekből csak hipotetikusan lehetett rekonstruálni. A 18. sz.-i óbudai térképek a középkori város topográfiájára, a városszerkezetre már nagyon kevés biztos adatot adnak. Az újkori utcáknak csak kis része, illetve egy szakasza követi a korábbi út- és térkialakítást. Óbuda művészeti és kulturális kapcsolatait a leletanyag hiányában alig ismertük. Így az eddig megjelent feldolgozásokban Óbuda topográfiájáról és művészeti életéről számos téves és egymásnak ellentmondó elmélet született.

Az elmúlt évek nagyarányú ásatásai és leletmentései, melyek az óbudai lakótelep építését kísérték, várostörténeti és művészettörténeti vonatkozásban is jelentős eredményeket hoztak:

1. felvázolható a középkori Óbuda alaprajzának fejlődése,
2. a korai település viszonya a római kori előzményekkel,
3. tisztázódott jelentős, monumentális épületeinek és templomainak helye és alaprajza.

Óbuda középkori topográfiája szempontjából az első értékelhető és fontos régészeti adat volt a Fő téren 1935-ben előkerült gótikus templom falmaradványainak azonosítása a Nagy Lajos és az idősebb Erzsébet királyné által építtetett Mária templommal.[2] A királynéi város területének elhelyezkedésére a Kálvin utcai romoknak a 13. sz.-i várral való azonosítása volt döntő jelentőségű.[3] A királyi (királynéi) vár helyének ismerete az Óbuda belterületét megosztó 1355-ös oklevél határpontjai további kutatásához adott támpontot.

A fent említett, *meghatározott* régészeti objektumok ismeretében tűztük ki az elmúlt évtizedek régészeti kutatásának területét és témáját. A kutatási programot elsősorban a külső tényezők, mint az új lakótelepet megelőző szanálások, az építkezések és közművesítések üteme határozta meg, így egy-egy témának a kutatási lehetősége több évre húzódott szét, összefüggő, egységes, folyamatos ásatásra nagyon kevés lehetőség volt. Az első eredményeket a Budapest Régiségei XXIV. kötetében publikáltuk. A továbbiakban az 1976–80 közötti időszakban a Fő tér és környékén végzett régészeti munkák újabb eredményeiről szeretnénk beszámolni (1. kép).

A fenti tervidőszakban indult meg a Fő téren, a Korvin O. téren és az ide csatlakozó utcákban (Harrer Pál utca–Laktanya utca–Hídfő utca–Kórház utca) a műemléki épületek felújítása, s ugyancsak ezt a területet érintik a Flórián téri csomópont kialakításával és az Árpád híd szélesítésével kapcsolatos közmű felújítások.

Az ásatók célja ezen a területen az 1935-ben csatornázási munka során előkerült prépostsági templom és annak környékén feltárt épületmaradványok hitelesítése, periodizálása és további alaprajzi kiegészítése volt. 1956–57-ben a templom álkereszthajóját és a sekrestye alaprajzát tudtuk meghatározni. Az álkereszthajó területén korábbi középkori falmaradványokat találtunk. A 14. sz.-i templom délnyugati sarkánál megllapítottuk, hogy alatta két korábbi középkori épület falai húzódnak, melyeket 1346–48 között a templom, illetve a torony építésekor lebontottak.[4] Ezeknek az épületeknek és a templomnak 1957 után több részletét tártuk fel a Fő tér 6. és a Korvin Ottó tér 9. sz. épületek alatt. 1956–57-ben a templom DNy-i sarkától nyugatra ÉD-i falat találtunk. A két támpillér között az újabb kutatásnál ennek ÉNy-i sarokrészletét sikerült meghatároznunk (2., 3., 4. kép). A falsarkot egy átépítésnél alakították ki, alapozási síkja alatt a korábbi, 5–10 centiméterrel keskenyebb fal teteje mutatkozott.[5] Az épületsarkon belül a templommal párhuzamos falrészt bontottunk ki, mely négyzetes alapozással csatlakozott a templomhoz. Ez a falazat a templom kiszélesedő alapozására is ráépült. (5. kép, A–A metszet) A nyugati falnál mutatkozó építési szint megegyezik a 13. sz.-i épületek külső szintjével, melyek Af. 103.81 és 103.41 m körüli magasságban húzódnak. A templomon belül az építési szinten 30–40 cm vastagságú fehér mészkő törmeléket találtunk, a kőfaragás vagy bontás hulladékát. Ebben a rétegben keletelt, melléklet nélküli csontvázakat tártunk fel[6] (6., 7. kép). A Fő tér 6. számú újkori épület felújítási munkái során végzett kutatásnál igazolhattuk azt a korábbi megfigyelésünket, hogy a tornyot később építik hozzá a templomhoz. (8. kép) A templom ÉNy-i sarkánál, a nyugati fallal párhuzamosan húzódó épület két észak–déli irányú falának részletét tártuk fel és az ezeket összekötő osztófalat (2. kép 1. sz. épület; 8., 9., 10., 11., 12. kép). Ennek az 1. sz. háznak nyugati falrészlete már korábban a Fő tér 6-tól északra került elő. Betöltési rétegében román kori konzolt találtunk. A kibontott osztófal törmelékében középkori leletek voltak. Az eddigi eredmények alapján az 1. sz. épület szélessége 6 m, falainak vastagsága 70–100 cm. Szintjét Af. 103.60 m körüli mélységben határozhattuk meg. Ez a szintmagasság a korábbi kutatásoknál, ahol ez kerámia anyaggal meghatározható volt, 13. sz.-inak bizonyult.[7] Az épület belső szintje 60–80 centiméterrel mélyebben volt. A feltárt agyagpadlón 4–5 cm vastagságú faszenes égési réteg húzódott (13. kép). E szint fölötti betöltési köves rétegben 14. sz.-i kerámia került elő, ami az épület megszűnésének időpontját jelöli. Ettől az 1-es számú épülettől ÉNy-ra azonos tájolású másik épület ÉNy-i sarkát határozhattuk meg (2. kép 2. sz., 14., 15. kép). Az épület külső szintje az ÉNy-i saroknál Af. 103.67 m-nál volt. A két épület azonos tájolása és azonos szintje alapján arra következ-

tethettünk, hogy az épületek azonos korúak és feltehetőleg azonos rendeltetésűek lehettek. Ez a két épület párhuzamos azzal a térrel vagy utcával, melyet a prépostsági templom nyugati oldalán feltételeztünk. Mindkét épület maradványát tiszta fehér épülettörmelékből álló bontási réteg takarja, melyet egy 19. sz.-i réteg zár le. A fehér köves rétegből középkori kerámia, románkori (16., 17. kép), gótikus (18., 19. a., b., c., kép) és reneszánsz (20. kép) faragott kövek részletei és falfestés töredékei kerültek elő (21. a., b. kép). A prépostsági templom körüli téren az 1. és 2. épülettől délre egy más falstruktúrájú, de ugyancsak a hosszanti oldalával a templom felé forduló épület maradványa került elő a mai Hídfő utca útteste alatt.[8] Az 1. és 2. sz. épülettől É-ra egy további épületnek (3. sz.) az észak–déli irányú falrészletét tártuk fel, melynek nyugati oldalán középkori réteg húzódott[9] (22. kép). A belső falszintje Af. 103.47 m magasságban van. A 3-as számú épülettől K-re észak–déli falak mutatkoztak, melyeken a 14.–15.-i sz.-i átépítést lehetett meghatározni (23. kép). A szélesebb későbbi fal átvágásánál kitűnt, hogy egy korábbi keskenyebb falra épült rá, melynek keleti oldalán köves szint mutatkozott, Ny-i oldalán a középkori átépítést megelőző bontási réteg volt meghatározható. Ettől az épületcsoporttól É-ra egy jelentős kőépületnek nyugati homlokzatát tártuk fel a Harrer Pál utcában. Ez a 4-es számú épület a templomok északi oldalával lehetett párhuzamos (2. kép 4.sz.). Homlokzata nagyméretű kemény mészkő kváderekből volt kialakítva. Ezek a kövek feltehetőleg a Kórház utca 7. helyén feltárt római táborkapu tornyának falából származtak. A 4. sz. épület DNy-i sarkánál a barna törmelékrétegben emberi csontváz maradványai kerültek elő. Az épület ÉNy-i sarkához feltehetőleg ÉD-i irányú, 13. sz.-i utca csatlakozott.[10] Az út K–Ny-i irányban is jelentkezett, a K–Ny-i római út felett. A 4. számú épületnek a nyugati oldala 8 m hosszú lehetett, homlokzatán nagy kváderkövekből álló, a falsík elő kiugró lizénákkal. A Fő tér 3. udvarán és pincéjében végzett kutatásnál az épület fehér köves bontási rétegét találtuk meg és keletelt, leletanyaggal nem meghatározható csontvázak részleteit. A pince területén feltehetőleg ennek az épületnek az utolsó kősorát és az alatta húzódó római épület falát tártuk fel.[11] A 4. sz. épülettől K-re nagyméretű palotaszerű háznak a falmaradványai kerültek elő, amelyek részei annak az épületnek, melyet az 1935-ös csatornaárokban a Fő tér ÉK-i sarkánál, illetve a Laktanya utca és Hajógyár utcai térségben találtak meg. Ezeket a maradványokat vélték a 11. sz.-i prépostsági templom falainak.[12] A két újabban feltárt kelet–nyugati irányú falszakasz és az épület keleti zárófalának meghatározása kérdésessé teszi ezt a korábbi azonosítást. Sőt a további munka során egy közműárokban, illetve a Laktanya utca 2-ben végzett kutatásnál az épület két osztófalát is megtaláltuk. Ezek az alaprajzi adottságok már kizárják a prépostsági templommal való azonosítást. A keleti osztófalban egy későrómai épület lábazati kövét találtuk, a falazásnál nagyméretű kváderekét használtak fel. A két keleti helyiség 30–40 cm magas osztófal maradványához, illetve a kiszélesedő alapozáshoz 60–70 cm-es 13. sz.-i réteg csatlakozott, amely az alatta fekvő római rétegtől élesen nem vált el. A helyiségek eredeti szintje nem maradt meg. Az épület déli falának kialakítására vonatkozólag az 1979–80-ban végzett leletmentés nyújtott adatokat. Az 1935-ös csatornaárokban feltárt déli falszkasznál is mutatkozott egy 50 cm-es kiszélesedő alapozás. Ugyanilyen kiszélesedő alapozást találtunk az újonnan meghatározott falszakasznál. A kiszélesedő alapozások rendszere is meghatározható volt: 2 méterenként 2 m hosszú és 50 cm széles alapozási szakaszok követik egymást. Ezen a kiszélesedő alapozáson 1 m széles támpillér vagy lizéna indítását bontottuk ki (24., 25., 26., 27. kép). Az épület rekonstruálható hossza a kutatások eredménye alapján 44 m, szélessége 11 m körül lehetett.[13] Az épület nyugati szakaszán az alapozási szintjéig visszabontott falon fehér köves bontási réteg húzódott, amelyet az eddig feltárt Fő téri középkori épületeknél mindenütt megtaláltunk. Az 5-ös épület keleti oldalánál a zárófalon barna földréteg mutatkozott és csak e fölött helyezkedett el az épülettörmelékes fehér bontási réteg. Ennek a jelentős 5-ös számú épületnek tájolása azonos lehetett a 4-es ház elhelyezkedésével, azaz a prépostsági templom körüli térre, vagy utcára hosszanti oldalával fordult. A 4-es és 5-ös épület homlokzatától kb. 12, illetve 16 méterrel délebbre, egy azokkal párhuzamos 2 méternél szélesebb fal részben kiszedett, illetve a római kori szintig visszabontott maradványa került elő (28. kép). Erre a falra is ráhúzódik a fehér épülettörmelékes réteg, melyet itt is egy 18.–19. sz.-i út zárt le. Ezt a kelet–nyugati irányú falat még két ponton meghatároztuk a Fő tér 1-től nyugatra a vízcső áraokban (29., 30. kép) és a Fő tér 1. udvarán, ahol egy 13.–14. sz.-i épület alatt került elő a fal[14] (31., 32. kép), így az eddig ismert hossza 65 m. Az említett fal nyugati szakaszán, a déli oldalon 13. sz.-i agyagos réteget és egy lapos, egymáshoz lazán csatlakozó köves burkolatréteget találtunk. Ennek a burkolatmaradványnak a részlete mutatkozott az 1-es és 2-es épület között is. A mai Laktanya utca 1-ben ugyancsak három középkori épületnek a maradványát tártuk fel, melyek az eddigi kutatási eredmények alapján ugyancsak lakóépületek lehettek.[15] Elhelyezkedésük iránya megegyezik a 3., 4. és 5. sz. épülettel. Ebbe az épületsorba tartozik az a két középkori ház is, melyek részletét 1974-ben a mai Fő tér 1. udvarán a 14. sz.-i prépostsági templomtól keletre találtunk meg[16] (2. kép 8–9. sz.). Ugyancsak ennek az épületsornak, utcának eddig föltárt legdélibb házmaradványai a mai Korvin Ottó tér keleti oldalán kerültek elő.[17] Ezeknek a házaknak a bejárata, hasonlóan a Fő tér 1-ben feltárt épületekhez, a nyugati oldalon volt, az épület déli, illetve északi falánál. Mindkét épületnél az eredeti szint emelése miatt később lépcsővel bővül a bejárat és feltehetőleg az eredeti földszint később pince lett (2. kép, 10. sz., 33., 34., 35. kép). Ennek a 10-es épületnek a feltöltési rétegében 14. sz.-i faragott kőtöredékek kerültek elő, egy fiáléval és szobrokkal díszített kapunak a maradványai, melyek esetleg a templom, de a templomtól délkeletre feltételezett prépostsági palotából is származhatnak (36., 37., 38., 39. kép). A 14. sz.-i templom délkeleti oldalán egy több helyiség-

ből álló, többször átépített nagyobb épületkomplexum részletei kerültek elő, melynek legkorábbi maradványa két észak–déli tájolású ház volt, és amelyeket a 13.–15. sz. között többször átépítettek (2. kép, 11. sz., 40., 41. kép). Az első kisebbik korai háztól nyugatra a második épület déli falában, a megmaradt utolsó kősorban románkori faragott kő volt beépítve, ez a tény e rész átépítését igazolja. Belső szintje alatt kelet–nyugati irányú római fal húzódott (42. a., b., c., d. kép). Erre a falra ráhúzódó köves szint fölött sárgás, sok kemény mészkövet tartalmazó réteg mutatkozott (43. kép), melyben két 11. sz.-i fonatos, illetve palmettás faragvány töredéke is előkerült, fölötte húzódott a későbbi megnagyobbított épület agyagpadlója az É–D-i osztófal mentén (45., 48., 49. kép). A két korai épületrész közötti területen ovális 13. sz.-i kemence részlete került elő (44. kép). Az épületeket összekötő és a legkésőbbi középkori periódushoz tartozó kelet–nyugati irányú falban még két 11.–12. sz.-i faragott követ bontottunk ki[18] (46., 47. kép). Az épületen belül fehér, középkori faragványokat tartalmazó köves bontási réteget tártunk fel, melyben keletelt csontvázakat találtunk (50. kép). A területen eddig nyolc, a késő középkori szintekbe belevágódó sír került elő, melyek feltehetőleg ahhoz a temetőhöz tartoztak, mely a trinátriusok 1723-as caconica visitatiojában szereplő kápolna körül volt.[19] A 14. sz.-i prépostsági templom falai is részben ráépültek a 11. sz. korábbi épület egy részére. 1979-ben és 1980-ban a víz- és gázcső árokban, a templom újabb részletei kerültek elő. Ennél a leletmentésnél megállapítottuk, hogy a templom északi fala korábbi a délinél és falstruktúrájuk is eltérő. Az északi mellék- és főhajóban a 14. sz.-i szint alatt középkori réteg húzódik. A templomtól északra elhelyezkedő sekrestyének, – melyről kitűnt az 1956–57-es kutatásnál, hogy nem a templommal egyidőben épült[20] – a vízcső árokban feltárt északi fala ugyancsak korábbinak bizonyult a 14. sz.-i falánál (51., 52., 53., 54., 55., 56. kép). A sekrestye és az északi templomfal mélyebben húzódó járószintje (Af. 102.80 m) és eltérő falazata alapján feltételezzük, hogy ezek a 11. sz.-i templom maradványai. A korai prépostsági templom helyére vonatkozólag az írott forrásokból a következőket tudjuk meg: 1348-ban Erzsébet királyné búcsút kért és kapott a pápától az általa építtetett Mária templom részére, mely a Szent Péter apostolról nevezett templom mellett állt.[21] 1471-ben Karai László, óbudai prépost engedélyt kért Mátyás király megbízásából a pápától a régi egyház maradványainak elbontására, melyek az új templom mellett vannak és elcsúfítják azt. Kéri, hogy a lebontott prépostsági templom köveit, oszlopait a Fehéregyháza mellett alapított pálos kolostor építkezéseinél felhasználhassák.[22] Feltételezhető, hogy az első templomra vonatkozik az az adat, amely szerint Erzsébet királynő 1380-ban kelt végrendeletében 300 forintot hagyományoz a Péter-templom munkáira.[23] A régi templom elbontására 1483-ban került sor, mikor a király megkapta az engedélyt a pápától.[24] A bontásra nyilvánvalóan azért volt szükség, mert útjában állt a sekrestye építésének. Az első prépostsági templom helyének meghatározásához nyújt segítséget egy 1369-es oklevél is, melyben Nagy Lajos király a veszprémi püspöknek adományoz egy olyan királyi házat, melyben a solymászok szoktak tartózkodni. Az épület a Péter-templom és két kanonok ház között állt.[25] Ennek az oklevélnek az adatait az eddigi régészeti eredményekkel összevetve azt a feltételezést valószínűsítik, hogy a régi templom az új templom északi oldalán állt, s a veszprémi püspök és az őr és éneklő kanonokok házai azonosak azokkal az épülettekkel, melyeknek részleteit a 14. sz.-i templomtól északra tártunk fel. Ezeknek a házaknak késő középkori átépítése nyilván a sekrestye felépítésével kapcsolatos nagyobb építkezésre utal. A sekrestye, mely a káptalan consistoriális helyisége volt, azaz egy országos hiteles hely hivatala, s egyben a káptalani levéltár helye, volt az a fontos és jelentős építkezés, mely a 11. sz.-i templom maradványainak elbontását valószínűsíti.[26] Ugyanebben az időben tűnik fel a Káptalan-sora, illetve a Duna utca elnevezés az oklevelkben. Az eddigi ásatások eredményei alapján úgy véljük, hogy ez a Káptalan-sora, vagy Duna utca a prépostsági templomtól keletre É–D-i irányba húzódott, és hogy a templom körül eddig feltárt 15 ház és házmaradvány a kanonokok házai lehettek. A káptalannak mintegy 20 kanonokja volt és nagyszámú kápolnaés oltárigazgatója s ezeknek háza mellett elenyésző számban ugyan, de polgári személyeknek is volt a káptalan területén háza.[27] A kanonoki sornak, illetve a préposti templom körüli beépített területnek az északi határa a mai Vöröskereszt utca északi házsoránál lehetett, ezen a szakaszon, illetve ettől északra már csak kevésbé jelentős épületmaradványokat találtunk. Ezek valószínűleg a prépostság jobbágyainak házai lehettek, melyekről több 1500 utáni oklevél maradt fenn.[28] A város északnyugati szélén állt a 13. sz.-i Ferences kolostor, melyet a mai Vöröskereszt és Szentendrei út környékén véltünk megtalálni.[29] Az eddigi kutatásoknál ezenkívül több épület- és útmaradvány került még elő,[30] ezek alaprajzi értékelése azonban csak egy további kutatás után lesz lehetséges.

Rövidítések

Bártfai Szabó 1935 — *Bártfai Szabó L.:* Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Budapest, 1935.

Bertalan 1937 — *Bertalan V.-né:* Adatok Óbuda középkori helyrajzához. BpR 24 (1973) 99–112.

Bertalan 1976	*Bertalan V.-né:* Fő tér 1. Zichy kastély. BpR 24 (1976) 441.
Bertalan 1982	*Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések. 1977–1980. BpR 25
BpR	Budapest Régiségei
BpMűeml I–II.	Budapest Története I–V. Budapest 1973–1980.
Gárdonyi 1945	*Gárdonyi A.:* Óbuda és környéke a középkorban. BpR 14 (1945) 573–589.
Kubinyi 1973	*Kubinyi A.:* Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541). BpTört II. 7–233.
MMérnÉpEgylKözl	A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye
MonEpVespr	Monumenta Romana Episcopatus Vespremiensis. I–IV. Bp. 1885–1891.
TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából.

Jegyzet

1. *Fügedi E.:* Topográfia és városi fejlődés a középkorban Óbudán. (La topographie et el développment urbain á Óbuda (Vieux-Bude) médiéval.) TBM 12 (1959) 42, 51.
2. *Garády S.:* A budai (óbudai) káptalan alapítása. TBM (1939) 81.
3. *Csemegi J.:* Hol állott az egykori Óbudai királyi vár? MMémÉpEgylKözl Értekezések, beszámolók. (1943) 5. f. 34–35. – *Gerevich L.:* Kálvin köz 2–34. Az Óbudai királynéi vár. BpMűeml II. 366–382.
4. *Bertalan:* 1973, 102. 2. kép
5. A falakra ráhúzódó barna törmelékes rétegben (A–A metszet) 18.–19. sz.-i anyag volt. A köves réteg alatt 13. sz.-i kerámia, vasszög tégladarab került elő. A falsarok alapozási síkja alatt a sötétbarna rétegben római kori anyagot találtunk.
6. Az eddig feltárt húsz középkori csontváz közül tizenhétnél azonos jelenséget figyelhettünk meg. A sírok helyét a téglapadlóban a téglák megsüllyedéséből adódó foltok jelezték. A téglákon egy sötétbarna réteg alatt hamus, faszenes sáv húzódott, ezen fehér, puha mészkőtörmelékből és elmállott vakolatból, falazótégla töredékekből és habarcscsomókból álló bontási törmelék volt. A négyzetes sima téglákból álló padlót 2–3 cm vastag fehér, vagy szürke habarcsos rétegbe ágyazták. A padló alatt a sírok betöltésében törmelékes barna föld a padlóból származó téglák töredékével, habarcscsomókkal, emberi csontvázak részletével és nagyon kevés 14.–15. sz.-i kerámiával keveredett. A csontvázak a padló alatt 70–120 cm mélységben kerültek elő, két felső rétege nehezen volt szétválasztható. A csontvázak lelőkörülményei alapján arra következtethetünk, hogy a felső sírréteget 1526-ban az Óbudát megszálló törökök kirabolták. A sírokat 1526 után, a káptalan visszatérésekor ismét betöltötték törmelékkel és új téglapadló készült a 14. sz.-i padló helyén. Három csontváz részlete a templom É-i és D-i mellékhajójának területén, a barna agyagos rétegben került elő, a étglapadló alatt 150–180 cm mélységben. Ezeknek a csontvázaknak a kibontására nem volt lehetőség.
7. *Bertalan:* 1976. 441., 1976/2, 102., 107. ábra. – *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben. A Harrer Pál utca 4–6. területén a 13. sz.-i kerámiával datált útréteget találtunk.
8. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.
9. A későrómai fal keleti és északi széle átépítést mutat. A falon a 17.–18. sz.-i bontási réteg húzódik.
10. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.
11. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.
12. *Gárdonyi:* 1945, 578.
13. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.
14. A Fő téren az 1-es számú épülettel párhuzamosan húzódó vízcsőárokban megtaláltuk a fal helyét. A fal kibontásában újkori anyag volt (D–D metszet). Az 1981. évi ásatásnál a Fő tér 1. udvarán még egy harmadik ponton is megkaptuk a fal kiszedett helyét. A K–Ny-i falat megbontották egy 13.–14. sz.-i épülettel, melynek alapozási síkja a korábbi fal alapozási síkjánál jelentkezett. *Bertalan V.-né:* 1981. évi ásatási dokumentáció, BTM Adattár.
15. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leeltmentési jelentések a jelen kötetben.
16. *Bertalan:* 1976/1, 441. 1976/2., 102., 108. ábra.
17. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.
18. A feltételezett É–D-i utcának, a Duna utcának nyugati házsorához tartozhatott a 10. és 11. ház részlete, melyeket a préposti palota utolsó középkori átépítésénél belekapcsoltak a korábbi épületkomplexumba. Azonos struktúrájú falakat és rétegviszonyokat találtunk a Korvin Ottó tér északi részén a park területén is, a falak talán a 14. sz.-i templom déli oldalán húzódó palotarész tartozékai. A feltárt két épületcsoport összetartozását csak a mai úttesten, további kutatással lehetne igazolni.
19. Egyetemi Könyvtár kézirattára. Ab. 228. 41.
20. *Bertalan:* 1973., 102., 2. kép.
21. 1348. június 19. „Supplicat sanctitati vestre devota vestra filia Elizabeth, regina Ungarie, quatinus sibi et preposito ac capitulo ecclesie beate Marie virginis in Veteri Buda, Wesprimiensis diocesis, quam ipsa iuxta ecclesiam beati Petri apostoli ibidem, de

novo ad honorem et sub titulo ac nomine predicte beate Marie construi fecit specialem gratiam facientes, eidem ecclesie . . indulgentias concedere dignemini. . ." *Bártfai Szabó:* 71. (44. Reg.) MonEpVespr II. 128. – A búcsú eng. 1348. Június 19. MonEpVespr II. 129.

22. 1471. Január 9. „. . . quatenus specialiter sibi et capitulo ac canonicis Budensibus graciam facientes, ut muros veteris Budensis ecclesie, alias per infideles Turchos combustos et devastatos, cum loco ipsius pulcherrima et sumptuosa ecclesia illius loco constructura et reedificata fuerit, dictique veteres muri aspectum nove ecclesie multum habeant deformem reddere, quum alias est et edificiis et ornamentis dignissima, demoliendi et ad solum equandi predictos veteres muros extantes, sine alicuius preiudicio et aliquorum, quorum interest, licentia minime requisita liberam facultatem et licenciam concedere et indulgere dignemini." *Bártfai Szabó:* 1935., 108. (144. Reg.) – MonEpVespr III., 208.
23. *Bártfai Szabó:* 1935., 90. (89. Reg.) – *Kumorovitz L.:* Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. TBM 17 (1966) 12. – MTörtTár IV. Pest, 1857, 172.
24. *Bártfai Szabó:* 1935., 112. (156. Reg.) – MonEpVespr III. 285.
25. *Kumorovitz L.:* Veszprémi regesták. Budapest, 1954, 624.
26. A váci káptalan jelentése a királyhoz (1518. X. 13.), melyből kitűnik, hogy a budai káptalan a sekrestyéjében okleveleket őrzött és arról másolatot adott „ad ecclasiam consequenterque sacristiam sive consistorium, ubi scilicet ipsum capitulum congragatum fuisset, accessisset" DI.89127. (Eszterházi lt.) Kubinyi András szíves közlése.
27. *Kubinyi:* 1973. 11.
28. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben. – Gárdonyi: 1945, 589, 578–579.
29. *Szirmai K.–Altmann J.:* Előzetes jelentés a ferencesek temploma és a via praetoriatól északra húzódó épületmaradványok régészeti kutatásáról. BpR 24 (1976/1) 237, 238, (1976/2. 62., 63-as ábra.
30. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.

HERTA BERTALAN

AUF DEM HAUPTPLATZ (FŐ TÉR) ERSCHLOSSENE MITTELALTERLICHE ÜBERRESTE (Vorbericht)

Im Laufe der auf dem Hauptplatz durchgefürten Restaurirungs- und Kommunalarbeiten von 1977–1980 kamen bedeutende mittelalterliche Gebäudereste zum Vorschein, die sich im Umkreis der einstigen Propsteikirche erstreckten. Aus diesen Überresten konnte der Grundriss mehrerer Gebeude aus dem 13.–15. Jh. rekostruiert werden (Abb. 1, Abb. 2, No 1–10).

Die Baugeschichte der Kirche von 14. Jh. (Abb. 2, No 12) konnte durch neuere Angaben ergänzt werden: der Westturm wurde in der zweiten Bauperiode erbaut, die Sakristei stammt aus dem Jahre 1483. Der freigelegte Ziegelfussboden stammt von der Wiederherstellunsarbeit nach 1526. Im Verlauf der Bauarbeiten zum Vorschein gekommenen Überreste von Architektur, Bildhauerei und Malerei gaben weitere sichere Anhaltspunkte zur Erforschung der künstlerischen Bezügen dieser Kirche mit süddeutschen, österreichischen und italienischen Kunst. Indirekt gaben die Forschungsergebnisse auch Angaben zur Bestimmung des Standortes der Kirche von 11. Jh. Die Schlussfolgerungen die aus der Rettungsgrabungen gezogen werden können, dienen auch der Festsetzung weiteren planmässigen Grabungen und den folgenden archäologischen Forschungen. Aufgrund der zum Vorschein gekommenen bedeutenden Steinmetzarbeiten aus dem 11.–12. Jh. beitet sich die Möglichkeit, die Herkunft mehrerer vom Gebiete Budapest stammender Überreste aus Óbuda wahrscheinlich zu machen. Schon heute kann eindeutig der Nachweis erbracht werden, dass Óbuda im Mittelalter über die gleichen künstlerischen Werte verfügte wie Neubuda und Pest.

Abbildungen

Abb. 1. Das Forschungsgelände auf dem Fő tér und Umgebung.

Abb. 2. Grundriss der auf dem Fő tér freigelegten mittelalterlichen und der im Mittelalter verwendeten römerzeitlichen Gebäudereste. 1–10: Die zum Domkapitel und zum ersten königlichen Curiae gehörenden Gebäude. 11: Der mutmassliche Propstpalast. 12: Die Marienkirche aus dem 14. Jh. 13 Vermutlicher Standort der Peterskirche.

Abb. 3. Der südwestlicher Eckstützpfeiler des Turmes und die gelegentlich des Baus bis zum Niveau des 14.–15. Jh. abgetragenen Mauerreste von NW aus gesehen.

Abb. 4. Teil von Abb. 3 von O gesehen.

Abb. 5. A–A-Schnitt mit dem südwestlichen Stützpfeiler des Turmes und der Westlichen Mauer der Kirche.

Abb. 6. Ein Teil der im südlichen Nebenschiff der Kirche aus dem 14. Jh. freigelegten Säulenfundierung und der Ziegelfussboden von SW gesehen. Unter dem Fussboden wird das Bauniveau der Kirche von einer Gräberschicht durchschnitten.

Abb. 7. Die im südlichen Nebenschiff freigelegten Gräber von O gesehen. Die Gräber befinden sich zum Teil in der Abfallschicht der Steinmetze unter dem Ziegelboden.

Abb. 8. Die westliche Mauer der Kirche aus dem 14. Jh. unter dem Fundierungsniveau des neuzeitlichen Gebäuds und die Reste des früheren Gebäudes parallel zur Mauer. Stelle der westlich von der Mauer aus dem 14. Jh. freigelegte östlichen Mauer des Gebäudes von S gesehen.

Abb. 9. Nordwestliche Ecke des westlichen Stützpfeilers der Kirche und ein Teil der nördlichen Wand des dem Stützpfeiler später angebauten Turmes von NO gesehen. Unter der Mauer des Stützpfeilers und des Turmes zwei frühere Fundamentmauern in Richtung N–S. Die mittelalterlichen Mauern wurden durch die Mauern der neuzeitlichen Kellerstiege durchschnitten.

Abb. 10. Teil des nordwestlichen Eckstützpfeilers der Kirche aus dem 14. Jh., der sich der freigelegten nordöstlichen Ecke des Hauses No 1 aus dem 13. Jh. anschliesst. Sicht aus SW.

Abb. 11. Teil der freigelegten O–W Mauer des im 14. Jh. aufgeschütteten Hauses No 1 von O gesehen.

Abb. 12. Teil der westlichen Mauer des Hauses No 1 von N gesehen. Westlich der Mauer die von Steine gebildete äussere Niveau und die sich auf der Mauer entlangziehende steinige Abrisssicht aus dem 15. und 18. Jh.

Abb. 13. O–W Eckpartie des Hauses No 1 mit dem sich über der Bodenebene befindlichen Holzkohlestreifen von N gesehen.

Abb. 14. Teil der westlichen Mauer des Gebäudes No 2 von NO gesehen.

Abb. 15. Nordwestliche Eckpartie des Gebäudes No 2 von N gesehen. Der östliche Rand der Mauer wurde durch den früheren Wasserrohrgraben in N–S Richtung durchschnitten.

Abb. 16. Romanische Schnitzereien aus der weissen Steinschuttabriss-schicht.

Abb. 17. Romanische Schnitzereien aus der weissen Steinschuttabriss-schicht.

Abb. 18. Eckteil eines gotischen Fensterrahmens vor der nördlichen Mauer der Kirche.

Abb. 19a, b, c
Zum Kirchengewölbe gehörenden Bruchstück mit Birnstab profiliert kam im Hofe des Hauses Korvin Otto utca 9 in der weissen Steinschuttabriss-Schicht aus dem 18. Jh. ans Tageslicht.

Abb. 20. Teil eines Tauf- oder Weihwasserbeckens im Renaissancestil aus der weissen Steinschuttschichte. Das mit einem Cherubskopf verzierte Beckenbruchstück kam in den Jahren 1956/57 zum Vorschein.

Abb. 21a, b
Freskenreste der Marienkirche aus dem 14. Jh.: figurale und ornamentalen Verzierungsteile.

Abb. 22. Die N–S Mauer des Gebäudes No 3. An der O Seite der Mauer ein grosser, eingebauter Schwellenstein, an der W Seite unter der weissen Steinschuttabriss-Schicht mittelalterliche Füllerde. Von S gesehen.

Abb. 23. Südlich des Hauses auf dem Fő tér 3 der nördliche Teil des O–W Wasserrohrgrabens mit der mittelalterlichen Mauern in N–S Richtung. Von S gesehen.

Abb. 24. Überrest des mittelalterlichen Niveaus, das vor dem Haus Fő tér 2–3 in den sich in O–W Richtung ausgehobenen Gasrohrgraben freigelegt wurde, an das sich ein in Richtung N–S verlaufender Mauerabschnitt anschliesst. Von N gesehen. Über der Mauer und dem Niveau erstreckt sich die wesse Steinschuttschicht aus dem 18. Jh.

Abb. 25. Teil der südlichen Mauer des Gebäudes No 5 mit dem sich verbreiternden Fundament, auf dem der Ansatz einer Lisene oder eines Stützpfeilers erhalten geblieben ist. Vom W gesehen.

Abb. 26. Das sich verbreiternde Fundament der südlichen Mauer des Gebäudes No 5 von SO gesehen.

Abb. 27. Die südliche Mauer des Gebäudes No 5 in dem Gasrohrgraben in Richtung O–W. Von W gesehen.

Abb. 28. Die in dem in Richtung N–S verlaufenden Gasrohrgraben freigelegte O–W Mauer, auf die sich die weisse neuzeitliche Steinschuttabriss-Schicht erstreckt. Am S Rand der Mauer ein Niveaurest aus dem 13. Jh. Von NW gesehen.

Abb. 29. Die Stelle der im N–S Wasserrohrgraben bestimmten O–W Mauer. Auf der N-Seite der zerstörten Mauer Überrest eines Niveaus mit kleinen gelblichen Steinen, darüber eine braune Erd- und weisse Steinschuttschicht. Von W gesehen.

Abb. 30. Der im N–S Wasserrohrgraben freigelegte Mauerspuren von O nach W. Schnitt B–B.

Abb. 31. N–S Mauer des Gebäudes 6 aus dem 14. Jh., die auf der O–W Mauer fundiert wurde. Von W gesehen.

Abb. 32. Die im Hofe des Hauses Fő tér 1 bestimmte O–W Mauer mit der mittelalterlichen Aufschüttung und der Steinpflasterung aus dem 18. Jh. Von O aus gesehen.

Abb. 33. Nördliche Mauer des Hauses No 10 mit dem Rest der Türrahmen und der anschliessende Treppenstützwand. Die sich der W-Fassade des Gebäudes anschliessende O–W Mauer wurde gelegentlich des Umbaus errichtet. Von NW gesehen.

Abb. 34. Nördliche Mauer des Gebäudes No 10 und ein Bogenteil der Toreinfassang aus Stein. Von W aus gesehen.

Abb. 35. Teil der südlichen Treppenstützwand des Gebäudes No 10 mit dem Rest der ersten Stufe. Aus der Einschüttungsschichte des Einganges kamen profilierte Bruchstücke aus dem 14. Jh. ans Tageslicht. Von N gesehen.

Abb. 36a Unterer Teil einer Nischenskulptur. Mitte 14. Jh.

Abb. 36b Schulterbruchstück einer Skulptur. Zweite Hälfte des 14. Jh.

Abb. 37. Fialenteil der Skulpturennische. Zweite Hälfte des 14. Jh.

Abb. 38. Teil einer gotischen Fiale.

Abb. 39. Teil eines gotischen Fenstermasswerkes.

Abb. 40. Nordwestliche Ecke des unter einer Steinschuttschicht freigelegten Gebäudes aus dem 11.–12. Jh. mit dem Ansatz der in die N Mauer gehauenen Treppe. Von SO gesehen.

Abb. 41. Überrest des äusseren Niveaus des Gebäudes No 11 aus dem 13. Jh., worüber sich eine neuzeitliche Steinschuttschicht erstreckt. Von O gesehen.

Abb. 42a Romanisches Teil von Gebäude No 11. Die erhaltengebliebene letzte Steinreihe der Mauer weist auf einen Umbau hin. In die umgebaute Mauer wurde auch ein gemeisselter Stein aus dem 11. Jh. eingebaut. Auch in der Füllerde des Gebäudes unter dem Lahmboden befand sich ein gemesselter Stein aus dem 11.–12. Jh.

Abb. 42b Teil der Mauer des Gebäudes No 11 mit dem eingebauten romanischen Bruchstück.

Abb. 42c Ein aus dem Gebäude No 11 freigelegtes architektonisches Glied aus dem 11. Jh.

Abb. 43. Im romanischen Teil des Gebäudes No 11 erschlossene römische O–W-Grundmauer, worauf ein Steinniveau hinzog. Auf diesen Niveau eine Schicht gelblicher Kalksteinbruchstücke, aus der eine Schnitzerei aus dem 11. Jh. zum Vorschein kam. Von O gesehen.

Abb. 44. Rest eines Backofens aus dem 13. Jh., der an der N-Seite jener Mauer erschlossen wurde, die sich zwischen den romanischen Teilen des Gebäudes No 11 befand. In diese Wand wurden romanischen Steins freigelegt. Von SO gesehen.

Abb. 45. Südlicher Mauerteil des romanischen Teils des Gebäudes No 11 und die auf der Aufschüttungsschicht fundierte spätere N–S Scheidewand. An der W Seite der Scheidewand ein Teil des Lehmbodens aus dem 13. Jh. Von NO gesehen.

Abb. 46. Aus der Mauer des Gebäudes No 11 freigelegtes Steinfragment aus dem 11. Jh.

Abb. 47. Aus der Mauer des Gebäudes No 11 freigelegtes Steinfragment aus dem 11. Jh.

Abb. 48. Die südliche Verbindungs-Mauer zwischen den beiden romanischen Teilen von Gebäude No 11, mit der Stelle des freigelegten romanischen Steines. Von S gesehen.

Abb. 49. Detail der südost Ecke und die romanischen Teile des Gebäudes No 11. Südlich vom romanischen Gebäudeteil Überreste von Gruben und Pfostenlöchern. Ansicht von SW.

Abb. 50. Teil des im mittelalterlichen Gebäude freigelegten Skeletts 8. Das neuzeitliche Grab wurde in die weisse Steinschuttschicht gegraben. Ansicht von S.

Abb. 51. Der im Wasserrohrgraben freigelegte Abschnitt der nördlichen Wand der Marienkirche, der zu einem früheren Gebäude gehört hat. Ansicht von NW.

Abb. 52. Teil der östlichen Wand des Wasserrohrgrabens. C–C Schnitt. In der Mitte der Sakristei die Fundamente einer späteren Mauer.

Abb. 53. Der im Wasserrohrgraben freigelegte Teil der N Wand der Sakristei. Die sich auf die Wand erstreckende Schuttschichte und die Kommunalwerke von W gesehen. An der Südseite der Mauer der Rest der Malterfundierung des Ziegelbodens aus dem Mittelalter. Nördlich der Mauer Gräber aus dem 18. Jh. mit denen die weisse Steinschuttschichte durchschnitten wurde.

Abb. 54. Teil N-Wand der Sakristei, die zu einem früheren Gebäude gehört hat und die südliche Fläche der Mauer mit der Freigelegten. sich verbreiternden Fundierung. Ansicht von SW.

Abb. 55. Teil der N Wand der Sakristei mit der sich verbreiternden Fundierung, an die sich ein Steinniveau enschliesst. Ansicht von NW.

Abb. 56. Schnitt der O Seite des Wasserrohrgrabens mit der N Wand der Sakristei. D–D Schnitt.

Képjegyzék

1. kép A kutatási terület a Fő téren és környékén

2. kép A Fő téren feltárt középkori és a középkorban felhasznált rómaikori épületmaradványok alaprajza. 1–10: A káptalanhoz és az első királyi házhoz tartozó épületek. 11: A feltételezett préposti palota. 12: A 14. sz.-i Mária templom. 13: A Péter templom feltételezett helye.

3. kép A torony DNy-i saroktámpillére és az építéskor a 14–15. sz.-i szintig visszabontott falmaradványok ÉNy-ról nézve.

4. kép A 3. kép részlete K-ről nézve.

5. kép A–A metszet a torony DNy-i támpillérével és a templom Ny-i falával.

6. kép A 14. sz.-i templom D-i mellékhajójában fel-

tárt oszlopalapozás részlete és a téglapadló DNy-ról nézve. A téglapadló alatt a templom építési szintjét sírréteg vágja át.

7. kép A D-i mellékhajóban feltárt sírok K-ről nézve. A sírok részben a téglapadló alatt a kőfaragó hulladékrétegben helyezkednek el.

8. kép A 14. sz.-i templom Ny-i fala az újkori épület alapozási síkja alatt, és a fallal párhuzamosan húzódó korábbi épület maradványai. A 14. sz.-i faltól Ny-ra az 1. sz. épület kibontott keleti falának helye D-ről nézve.

9. kép A templom Ny-i támpillérének ÉNy-i sarka és a támpillérhez később hozzáépült torony É-i falának részlete ÉK-ről nézve. A támpillér és a torony fala alatt két korábbi É–D-i irányú fal alapozása. A középkori falakat az újkori pincelejáró falaival átvágták.

10. kép A 14. sz.-i templom ÉNy-i saroktámpillérének részlete, amely csatlakozik a 13. sz.-i 1. sz. ház kibontott ÉK-i sarkához. DNy-i nézet.

11. kép A 14. sz.-ban betöltött 1. sz. épület kibontott KNy-i falának részlete, K-ről nézve.

12. kép 1. sz. épület Ny-i falának részlete É-ról nézve. A faltól Ny-ra a köves külső szint. A falra rá-húzódó 15. sz.-i és 18. sz.-i köves bontási réteg.

13. kép Az 1. sz. épület ÉNy-i sarokrészlete a padlószint fölött húzódó faszenes sávval, É-ról nézve.

14. kép A 2. sz. épület Ny-i falának részlete ÉK-ről nézve.

15. kép A 2. sz. épület ÉNy-i sarokrészlete É-ról. A fal K-i szélét a korábban húzott ÉD-i irányú vízcsőárokkal átvágták.

16. kép Románkori faragvány a fehér kőtörmelékes bontási rétegből.

17. kép Románkori faragvány a fehér kőtörmelékes bontási rétegből.

18. kép Gótikus ablakkeret sarokrészlete a templom É-i fala mellől.

19. a, b, c kép A templom boltozatához tartozó vállkő töredéke. A kő a fehér, 18. sz.-i törmelékes rétegből került elő a Korvin O. tér 9. sz. ház udvarán.

20. kép Reneszánsz keresztelőmedence, vagy szenteltvíztartó részlete, a fehér kőtörmelékes rétegből. A medencének kerubfejjel díszített töredéke 1956–57-ben került elő.

21. a, b kép A Mária templom 14. sz.-i freskójának maradványai: figurális és ornamentális díszítés részletei.

22. kép A 3. sz. épület ÉD-i fala. A fal K-i oldalán nagyméretű beépített küszöbkő, Ny-i oldalán a fehér köves bontási réteg alatt középkori betöltés. D-i nézet

23. kép A Fő tér 3-tól D-re a KNy-i vízcsőárok É-i része, ÉD-i irányú középkori falakkal. D-i nézet

24. kép A Fő tér 2–3. előtt húzódó KNy-i gázcsőárokban kibontott középkori szint maradványa, ami egy ÉD-i irányú falszakaszhoz csatlakozik. É-i nézet. A falra és a szintre 18. sz.-i fehér köves bontási réteg húzódik.

25. kép Az 5. sz. épület D-i falának részlete a kiszélesedő alapozással, melyen egy lizéna vagy támpillér indítása maradt meg. Ny-i nézet

26. kép Az 5. sz. épület D-i falának kiszélesedő alapozása DK-ről nézve

27. kép Az 5. sz. épület D-i fala a KNy-i irányú gázcsőárokban. Ny-i nézet

28. kép Az ÉD-i irányú gázcsőárokban feltárt K–Ny-i irányú fal, melyre az újkori fehér köves bontási réteg húzódik. A fal D-i szélénél 13. sz.-i szintmaradvány. ÉNy-i nézet

29. kép Az É–D-i vízcsőárokban meghatározott K–Ny-i fal helye. A kiszedett fal É-i szélén sárgás apró köves szint maradványa, ezen barna föld- és fehér köves bontási réteg. Ny-i nézet

30. kép Az É–D-i vízcsőárokban feltárt K–Ny-i fal kiszedett részlete. B–B metszet

31. kép A 6. sz. 13–14. sz.-i épület É–D-i fala, melyet a kiszedett K–Ny-i fal törmelékére alapoztak. Ny-i nézet

32. kép A Fő tér 1. udvarán meghatározott, kiszedett K–Ny-i fal a középkori feltöltéssel és a 18. sz.-i köves burkolattal. K-i nézet

33. kép 10. sz. ház É-i fala az ajtó kőkeretének maradványával és az eléje épült lépcső támfalával. Az épület Ny-i homlokzatához csatlakozó későbbi K–Ny-i fal az átépítéskor készült. ÉNy-i nézet

34. kép A 10. sz. épület É-i fala és a kapu kőkeretének íves részlete, Ny-ról nézve

35. kép A 10. sz. épület lépcsője D-i támfalának részlete az első lépcsőfok maradványával. A bejárat betöltési rétegében 14. sz.-i faragványok kerültek elő. É-i nézet

36. a kép Fülkeszobor alsó része. 14. sz. közepe

36. b kép Szobor válltöredéke. 14. sz. második fele

37. kép Szoborfülke fiálé részlete. 14. sz. második fele

38. kép Gótikus fiálé részlete

39. kép Gótikus ablakmérmű részlete

40. kép A köves törmelékes réteg alatt feltárt 11–12. sz.-i épület ÉNy-i sarka az É-i falba vágott lépcső indításával. DK-i nézet

41. kép A 11. sz. épület 13. sz.-i külső szintjének maradványa, melyre újkori köves bontási réteg húzódik. K-i nézet

42. a kép A 11. sz. épület románkori részlete. A fal megmaradt utolsó kősora átépítésre utal. Az átépített falba 11. sz.-i faragott követ is beépítettek. Az épület feltöltési rétegében az agyagpadló alatt is volt 11–12. századi faragott kő

42. b kép A 11. sz. épület falának részlete beépített románkori kővel

42. c kép A 11. sz. épületből kibontott 11. sz.-i építészeti tagozat

43. kép A 11. sz. épület románkori részében feltárt K–Ny-i irányú római alapfal, tetején kialakított köves járószinttel. Fölötte sárgás mészkő töredékes réteg, melyben 11. sz.-i faragvány részlete került elő. K-i nézet

44. kép A 11. sz. épület románkori részletei között húzódó fal É-i oldalán feltárt 13. sz.-i kemen-

ce fenékmaradványa és a falból kibontott románkori kő helye. A fal ezen a szakaszon egy korábbi falhoz csatlakozik. DK-i nézet

45. kép A 11. sz. épület románkori részének D-i falrészlete és a betöltési rétegre alapozott későbbi, középkori É–D-i irányú osztófal. Az osztófal Ny-i oldalán 13. sz.-i agyagpadló részlete. ÉK-i nézet

46. kép A 11. sz. épület falából kibontott 11. sz.-i kőtöredék

47. kép A 11. sz. épület falából kibontott 11. sz.-i kőtöredék

48. kép A 11. sz. ház két románkori részletének összeépített D-i fala. Az összekötő falban a kibontott románkori kő helye. D-i nézet

49. kép A 11. sz. ház románkori részeit összekötő fal részlete. A románkori épületrésztől D-re gödör és cölöplyuk maradványok. DNy-i nézet

50. kép A 11. sz. középkori épületen belül feltárt 8. csontváz részlete. Az újkori sírt a fehér köves bontási rétegbe ásták bele. D-i nézet

51. kép A Mária templom É-i falának a vízcsőárokban feltárt szakasza, mely egy korábbi épülethez tartozott. É-i oldalán épülettörmelékes réteg. ÉNy-i nézet

52. kép A vízcsőárok K-i falának részlete. C–C metszet. A sekrestye közepén későbbi fal alapozása

53. kép A sekrestye É-i falának a vízcsőárokban feltárt részlete. A falra ráhúzódó bontási réteg és a közművek Ny-ról nézve. A fal D-i oldalán a középkori téglapadló habarcs alapozásának maradványa. A faltól É-ra 18. sz.-i sírok, melyekkel a fehér köves bontási réteget átvágták

54. kép A sekrestye É-i falának részlete, mely egy korábbi épülethez tartozott és a fal D-i síkja a feltárt kiszélesedő alapozással. DNy-i nézet

55. kép A sekrestye É-i falának részlete a kiszélesedő alapozással, melyhez egy köves szint csatlakozik. ÉNy-i nézet

56. kép A vízcsőárok K-i oldalának metszete a sekrestye É-i falával. D–D metszet

É
HARRER PÁL UTCA
KÓRHÁZ UTCA
POLGÁR UTCA
HAJÓGYÁR UTCA
FŐ TÉR
ZICHY KASTÉLY
HIDFŐ UTCA
KORVIN OTTÓ TÉR
DUNA ÁG
ÓBUDAI RAKPART
Kutatási terület
0
100m M 1:1000

1

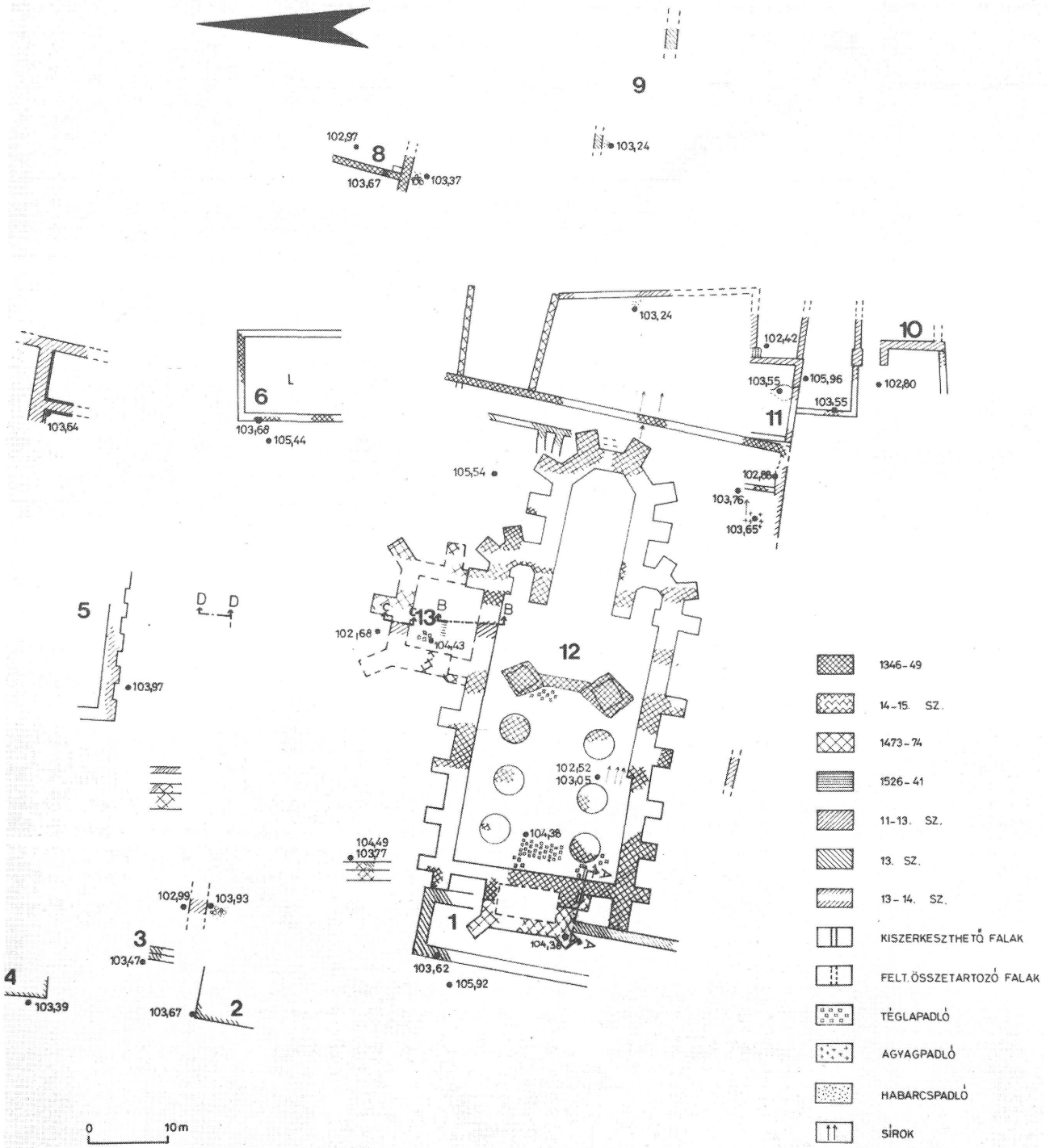
9
8
102,97
103,67
103,37
103,24
6
L
103,64
103,68
105,44
103,24
102,42
10
103,55
105,96
102,80
103,55
11
105,54
102,86
103,76
103,65
5
D D
13
B B
102,68
104,43
12
103,97
102,52
103,05
104,36
104,49
103,77
102,99
103,93
3
103,47
4
103,39
103,67
2
1
104,38
103,62
105,92
0
10 m
1346-49
14-15. SZ.
1473-74
1526-41
11-13. SZ.
13. SZ.
13-14. SZ.
KISZERKESZTHETŐ FALAK
FELT. ÖSSZETARTOZÓ FALAK
TÉGLAPADLÓ
AGYAGPADLÓ
HABARCSPADLÓ
SÍROK

2

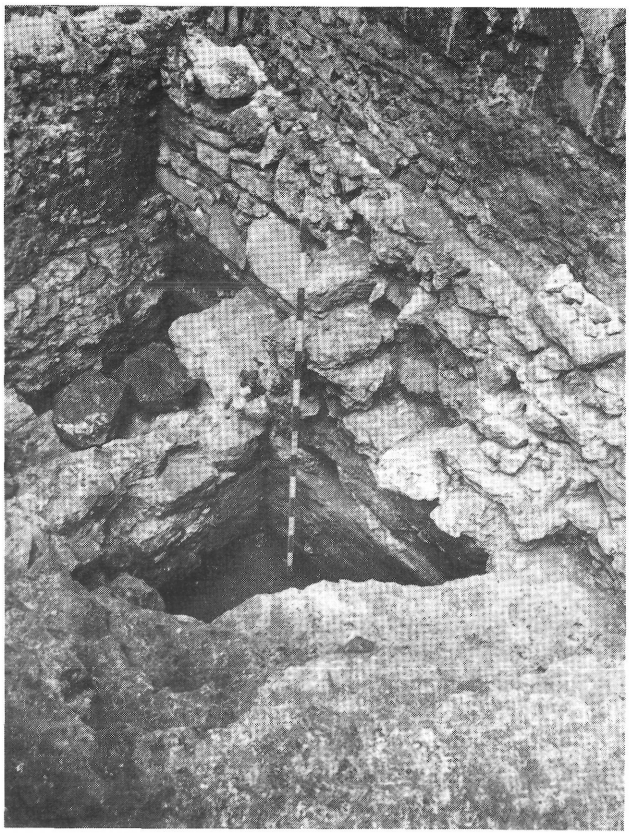

3

4

5

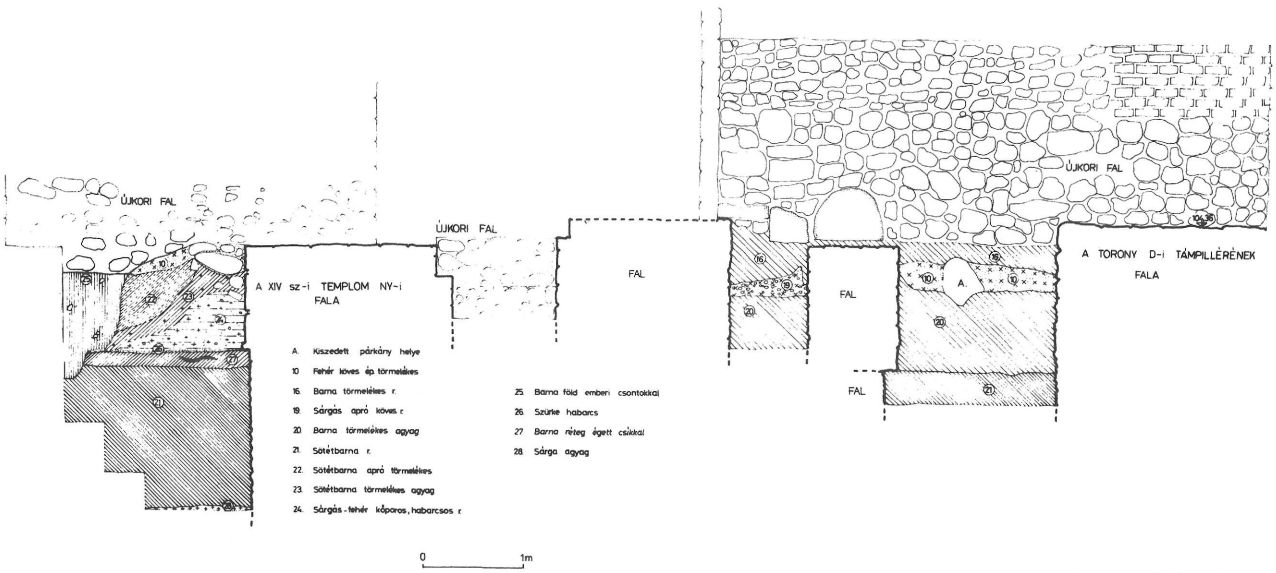

A-A METSZET

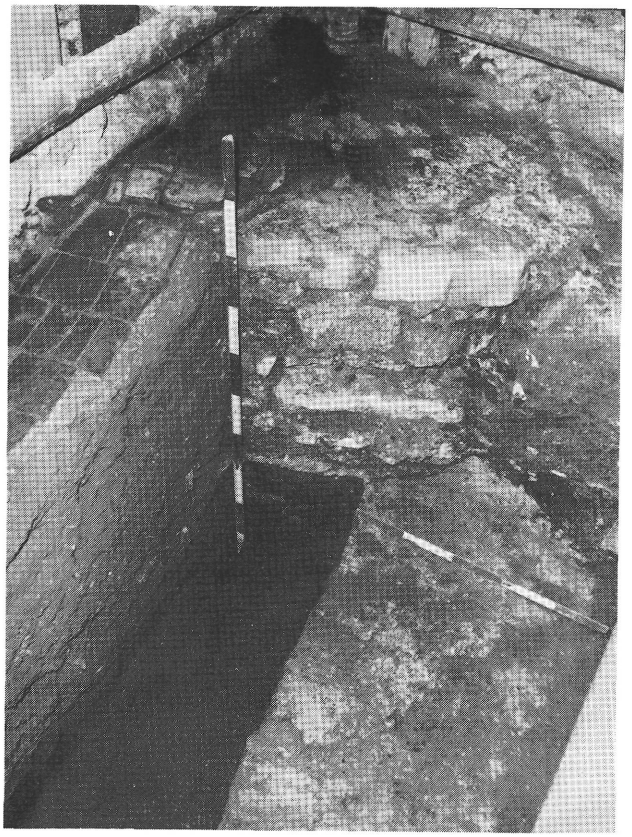

6

9

10

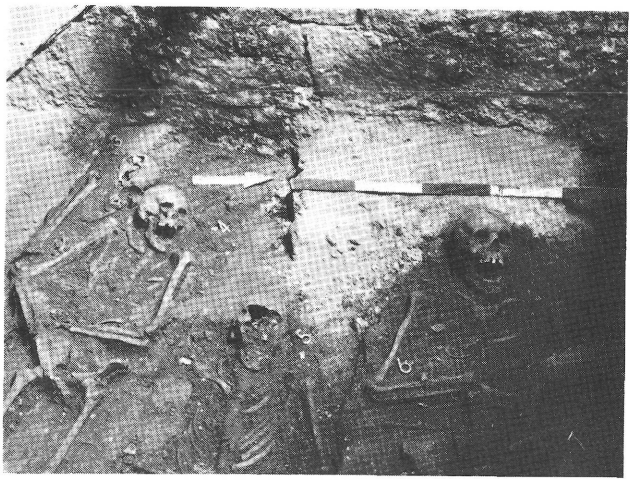

7

8

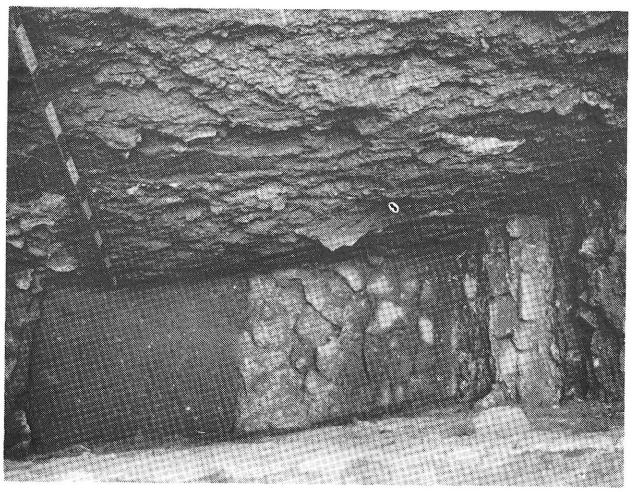

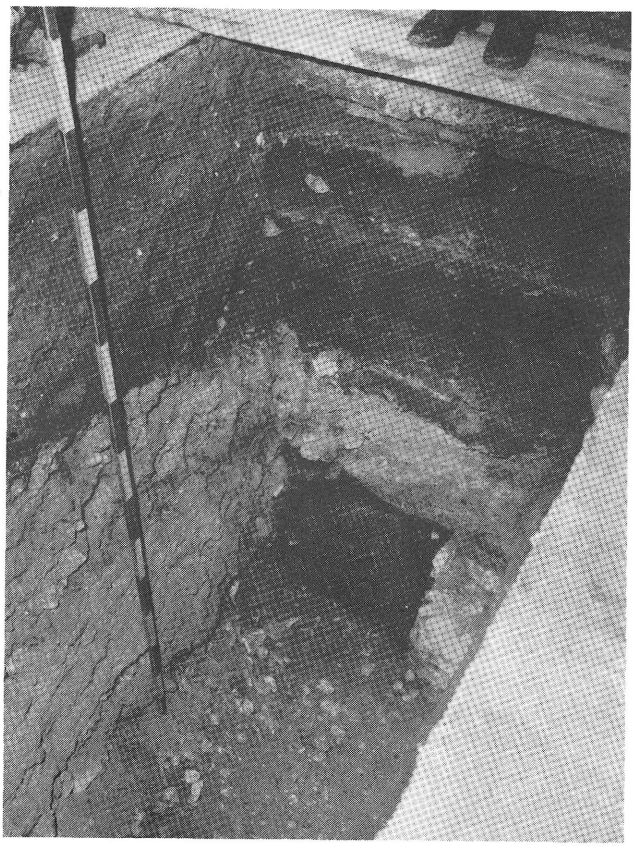

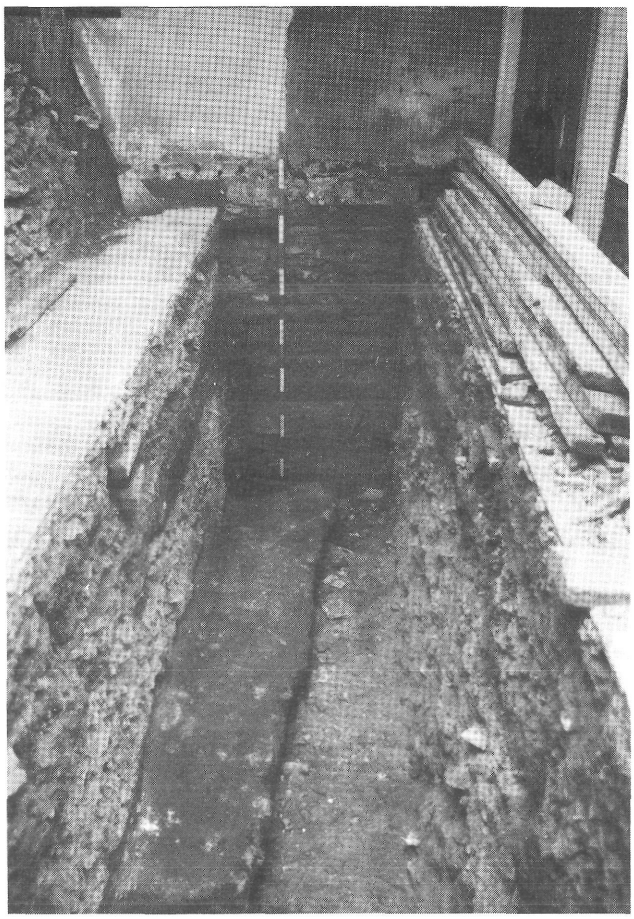

11

12

13

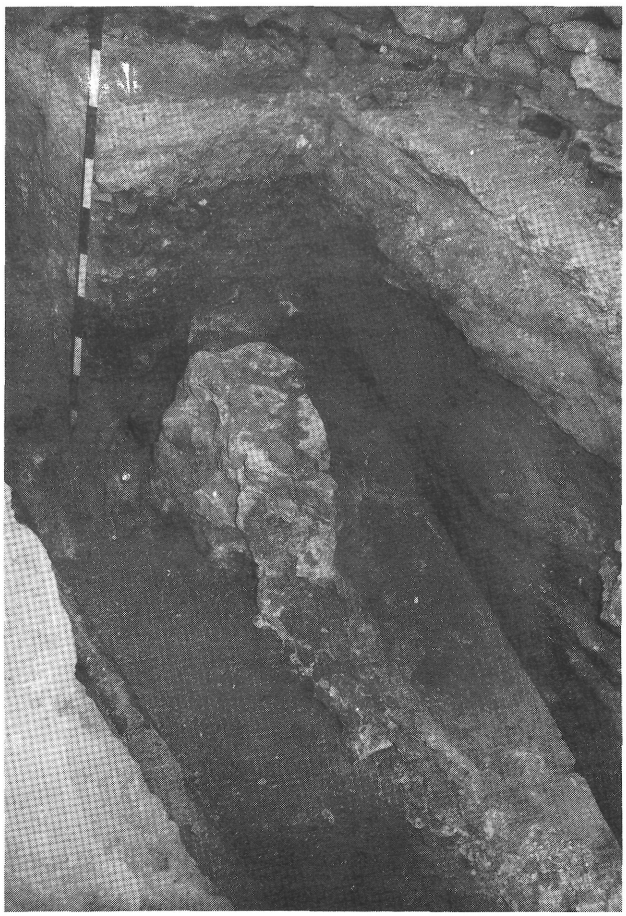

14

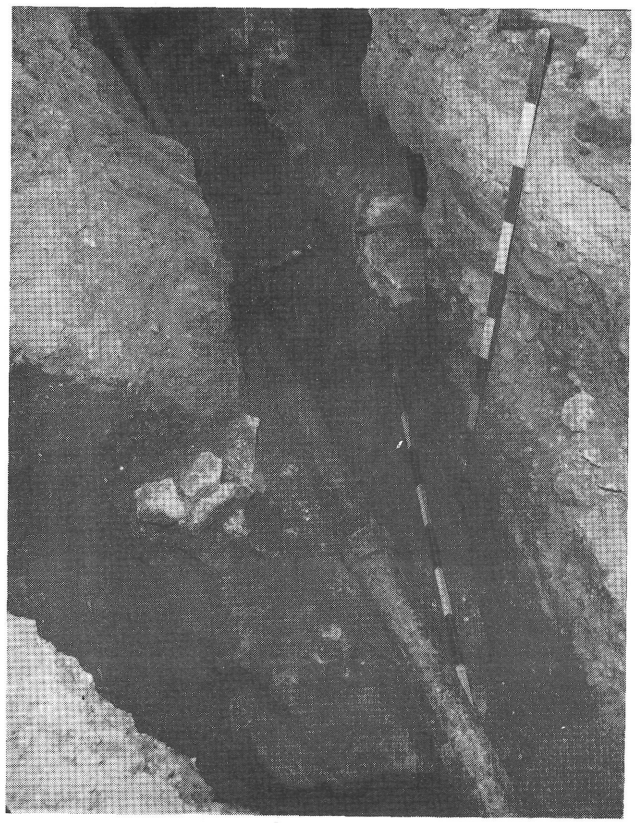

15

16

17

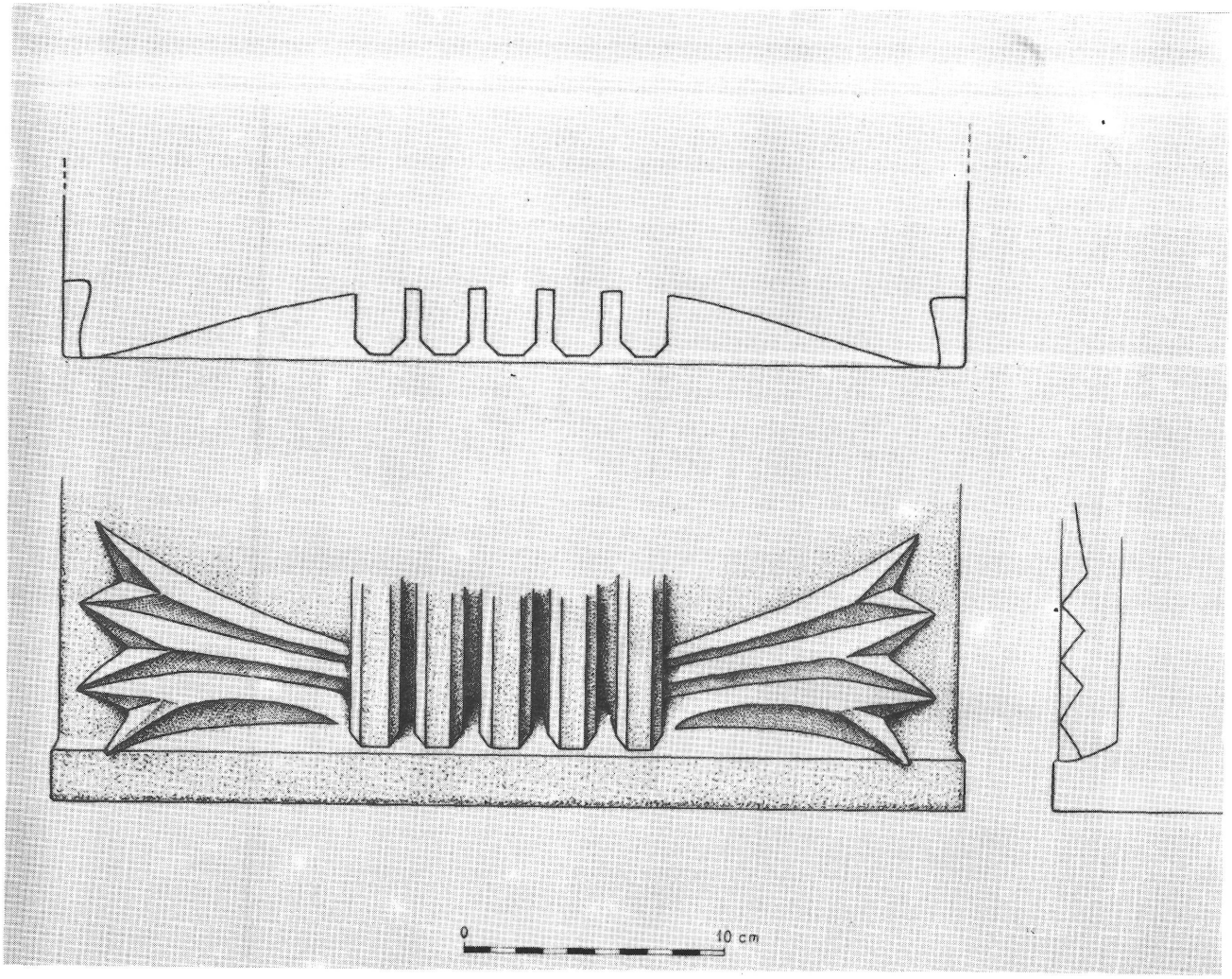

18

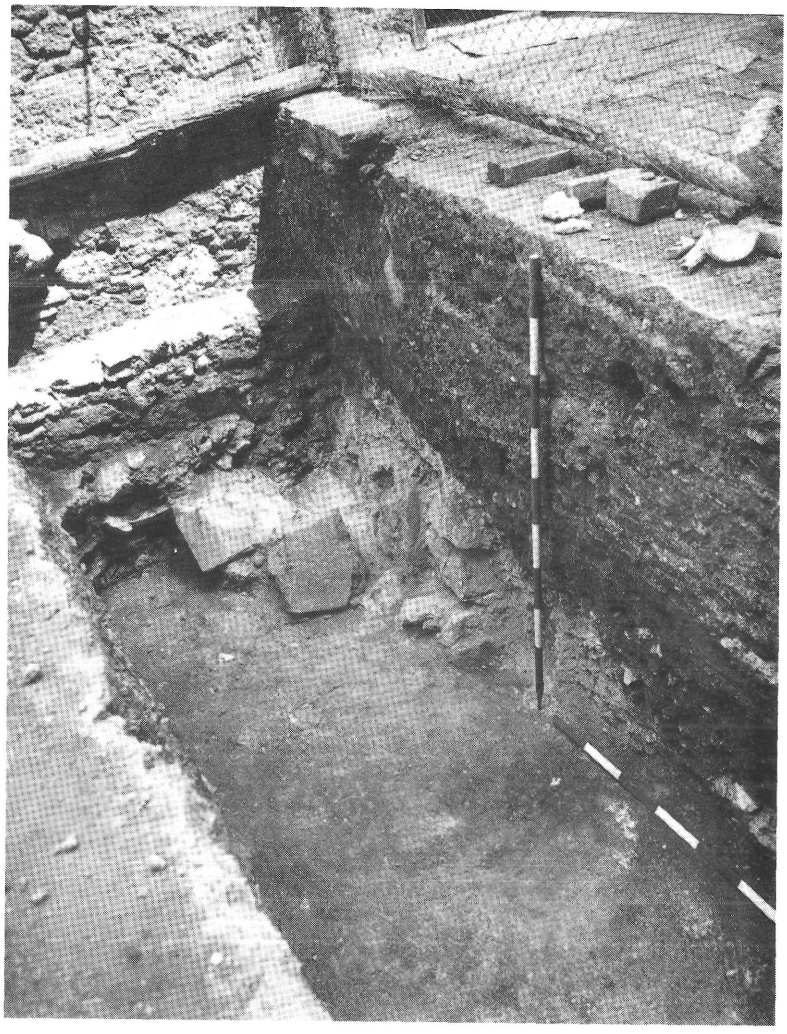

19/a

19/b

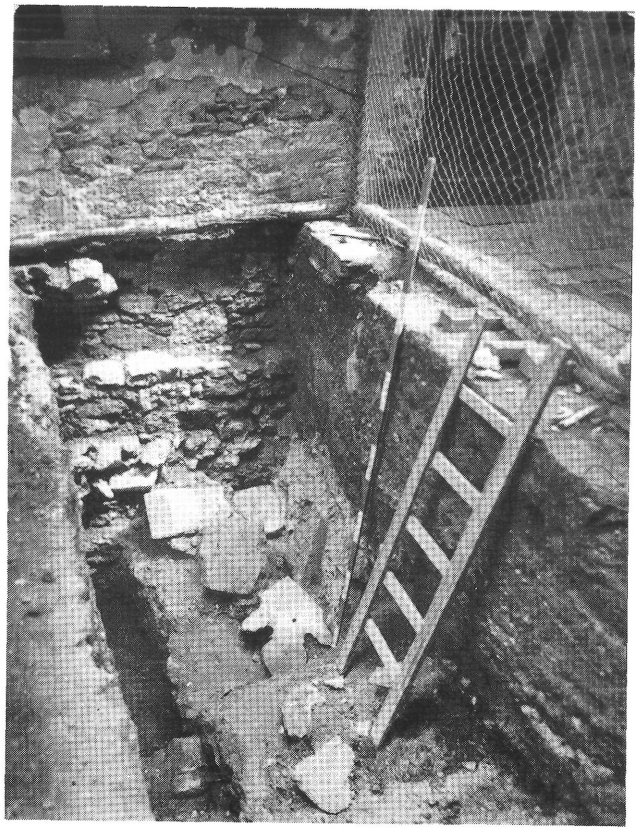

19/c

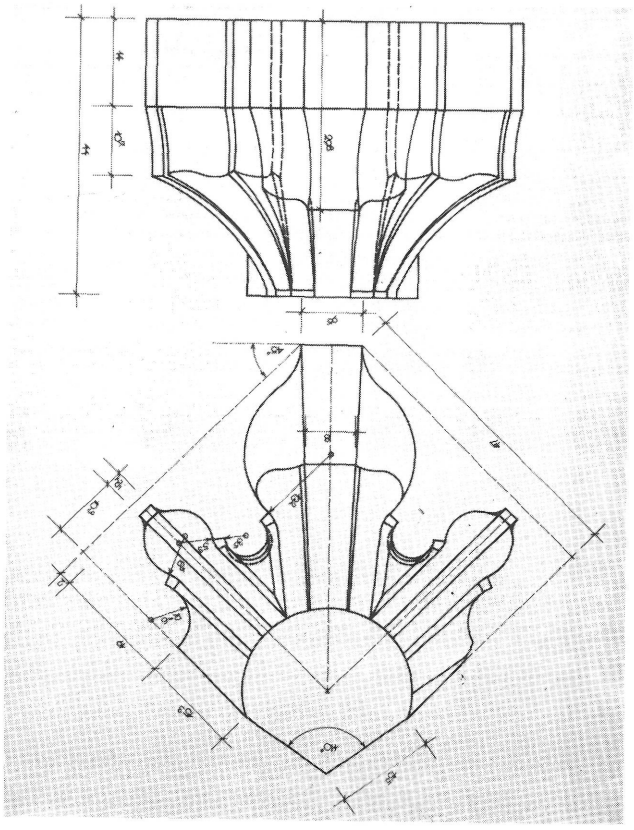

20

21/1

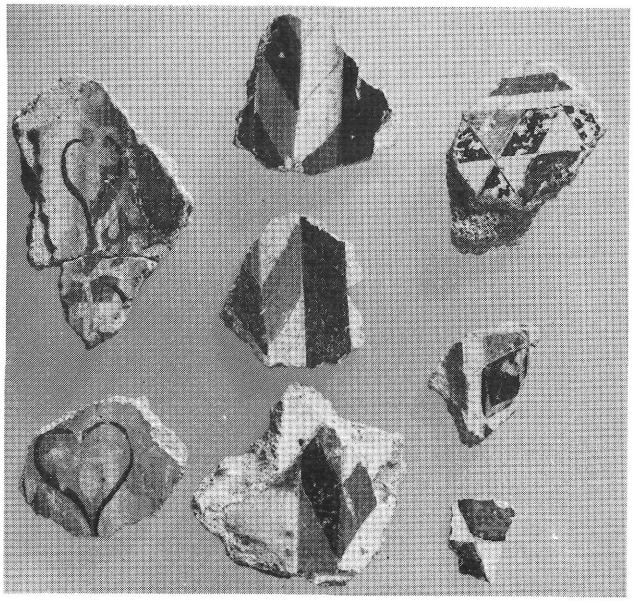

21/b

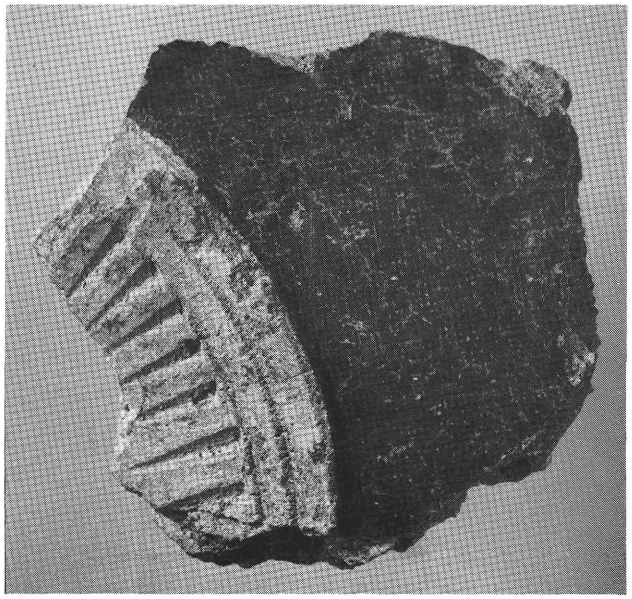

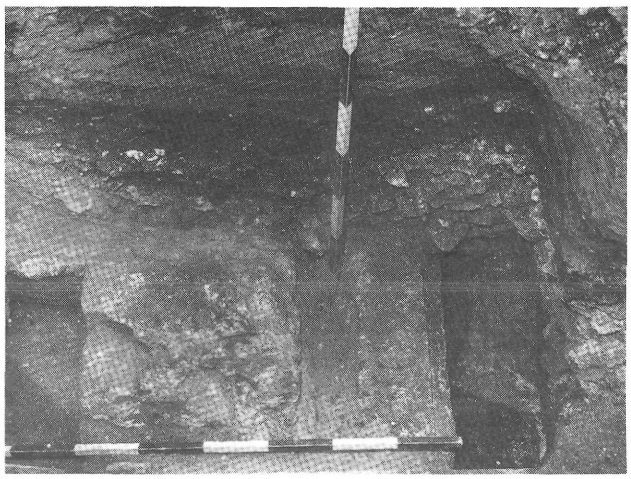

22

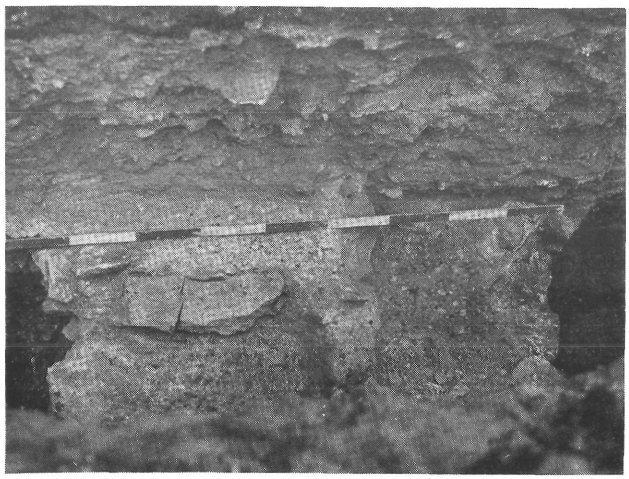

23

24

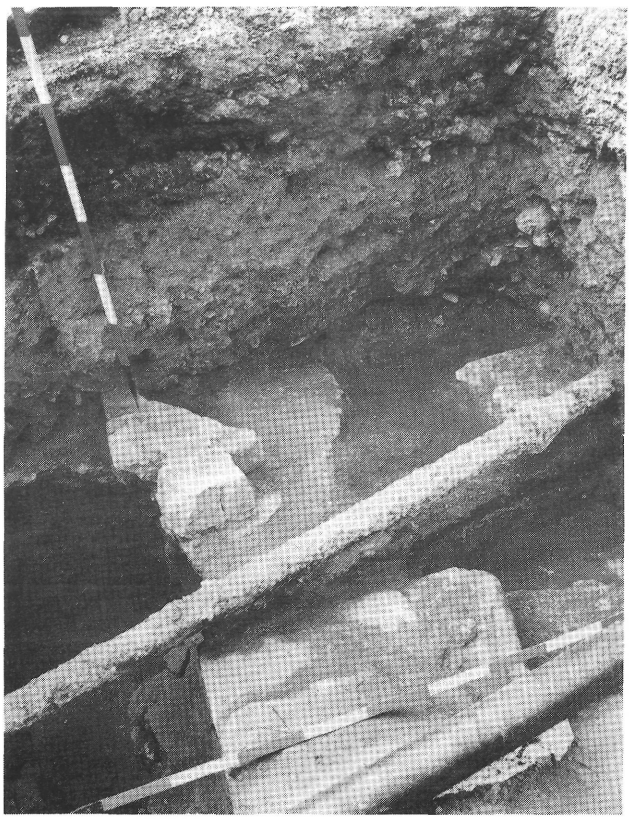

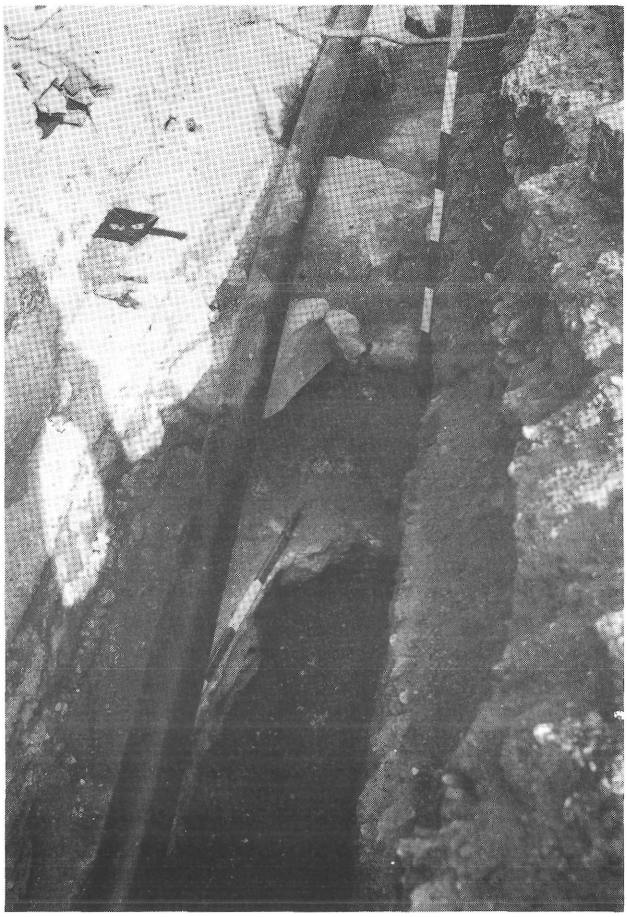

25

26

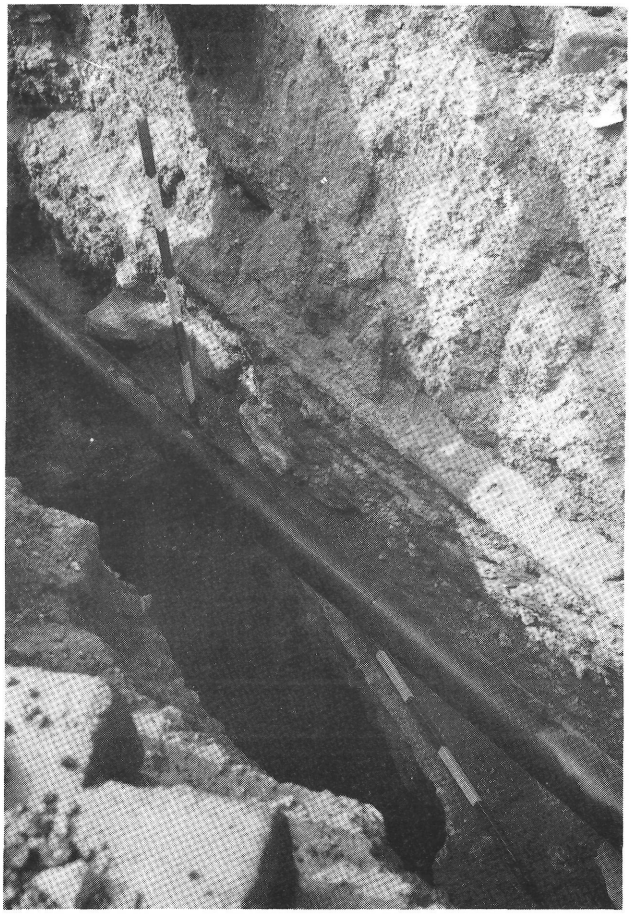

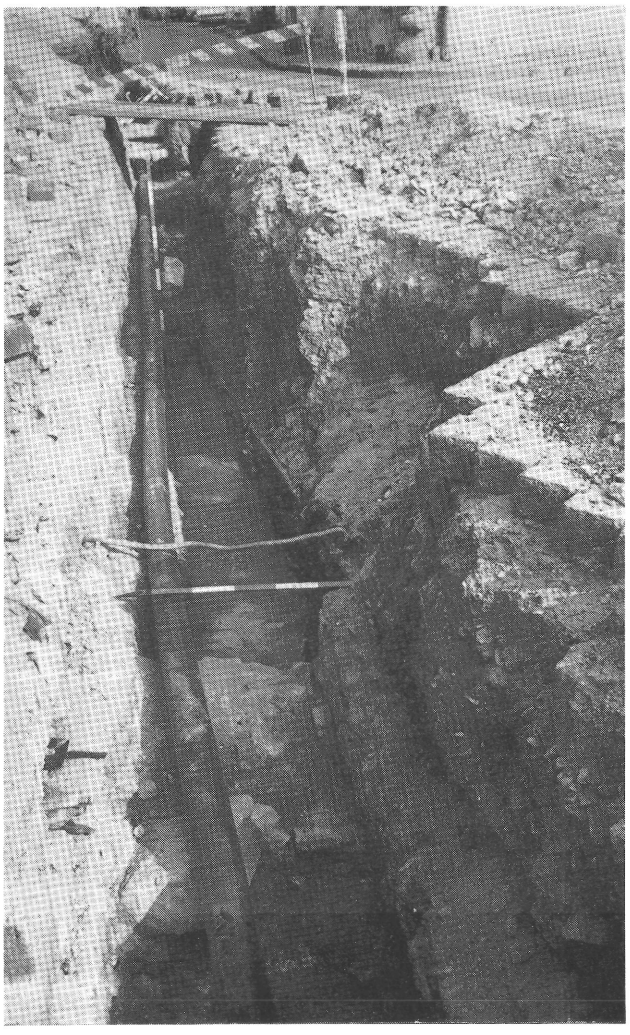

27

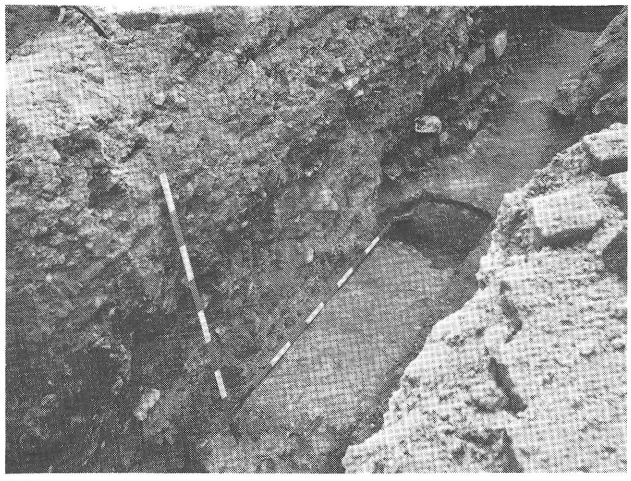

28

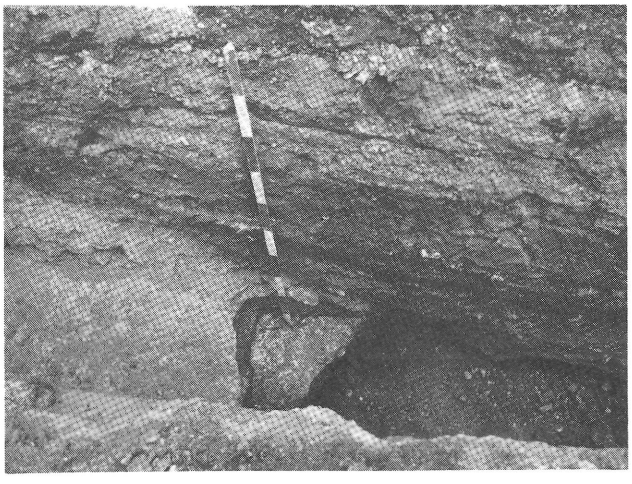

29

30

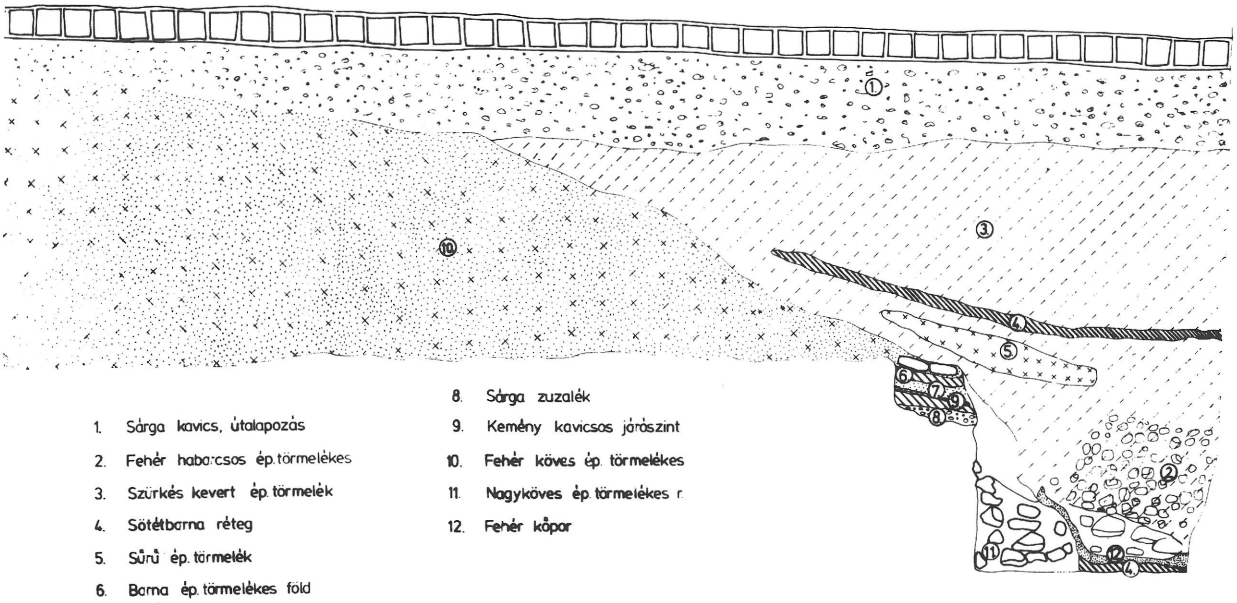
1. Sárga kavics, útalapozás
2. Fehér habarcsos ép.törmelékes
3. Szürkés kevert ép.törmelék
4. Sötétbarna réteg
5. Sűrű ép.törmelék
6. Barna ép.törmelékes föld
7. Homok
8. Sárga zuzalék
9. Kemény kavicsos járószint
10. Fehér köves ép. törmelékes
11. Nagyköves ép.törmelékes r.
12. Fehér kőpor
0
1m

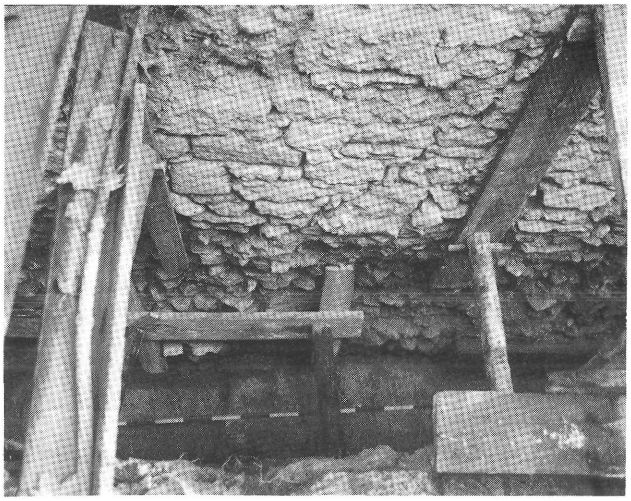

31

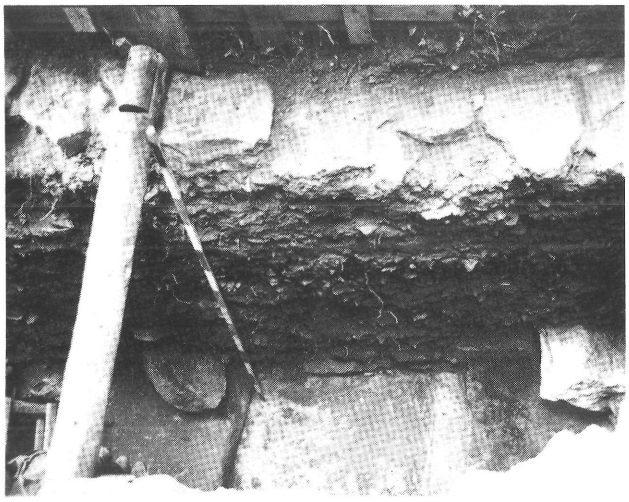

32

33

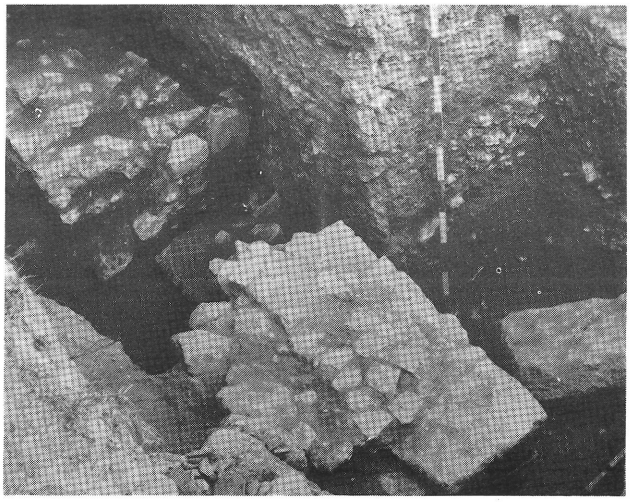

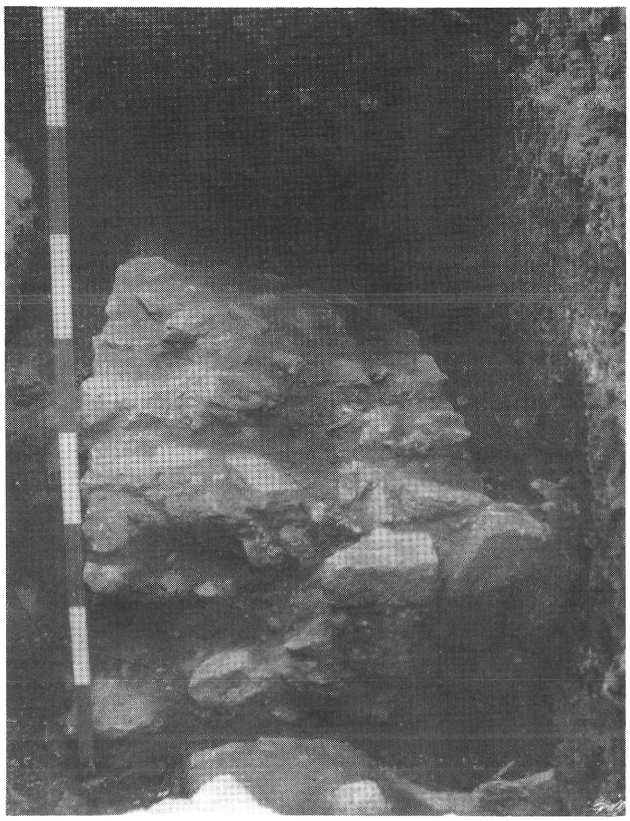

34

35

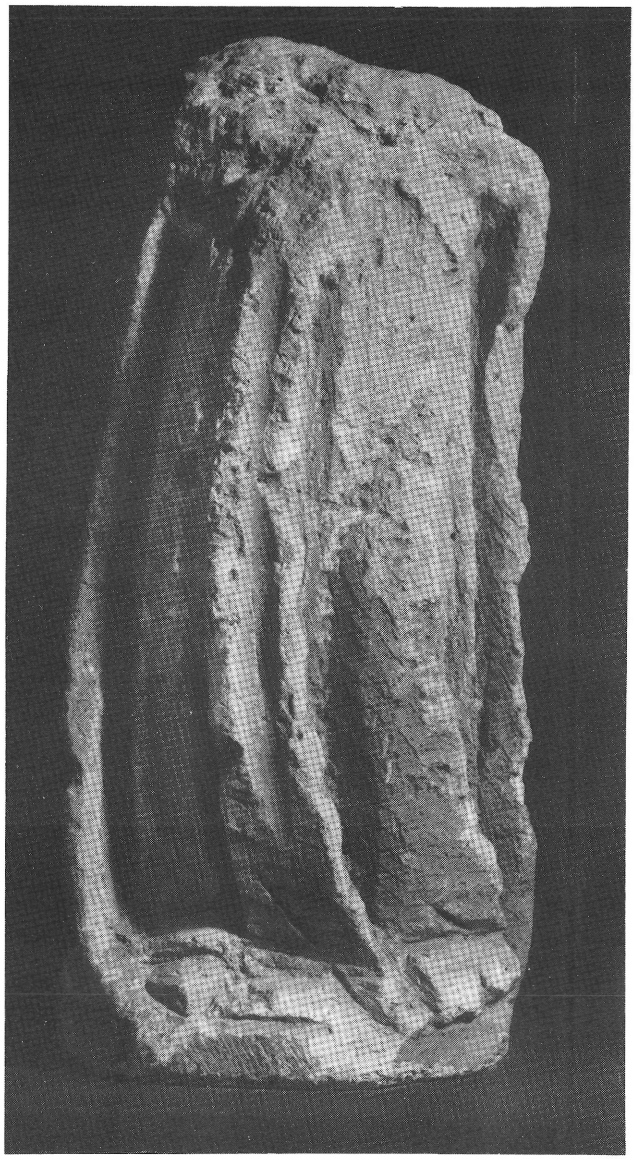

36/a

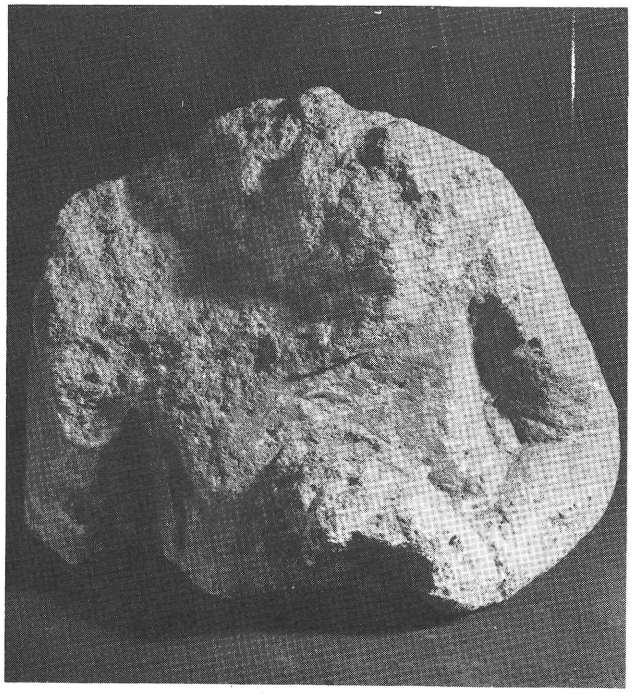

36/b

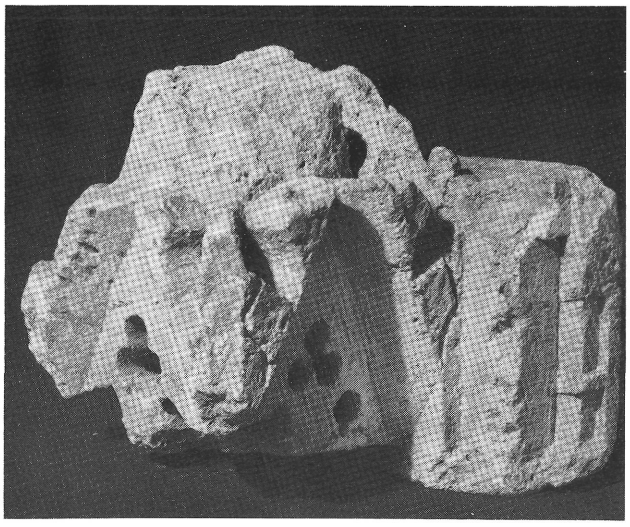

37

38

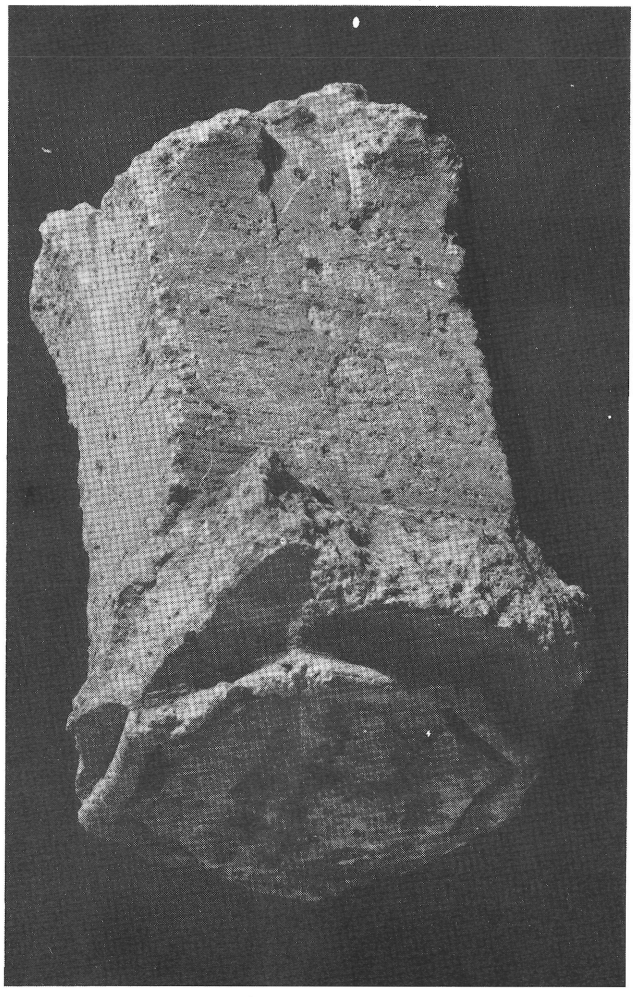

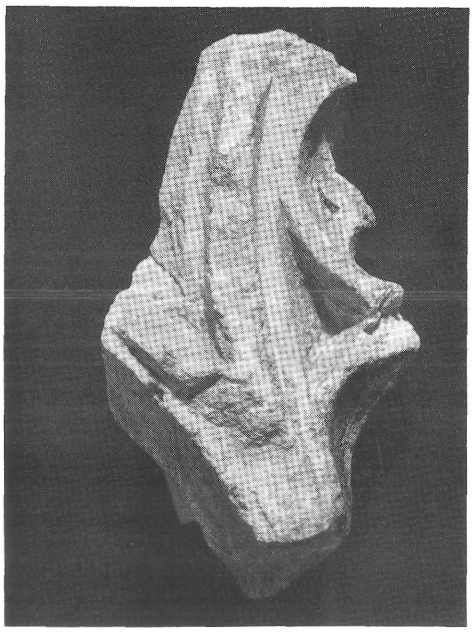

39

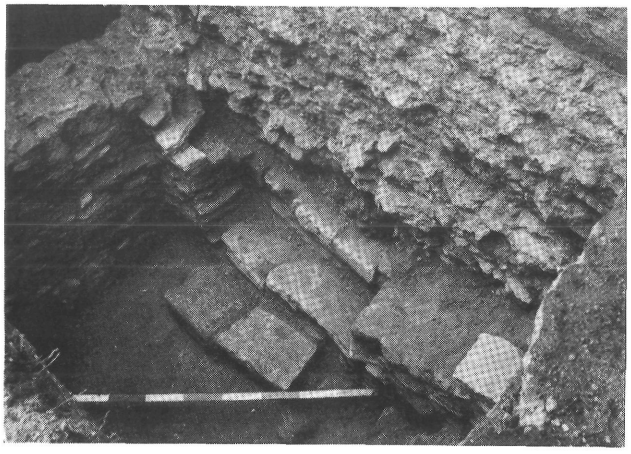

40

41

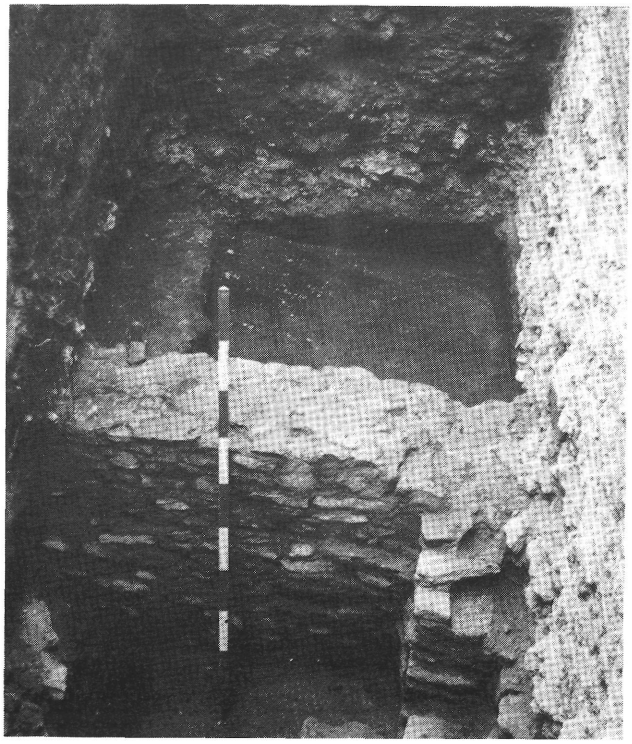

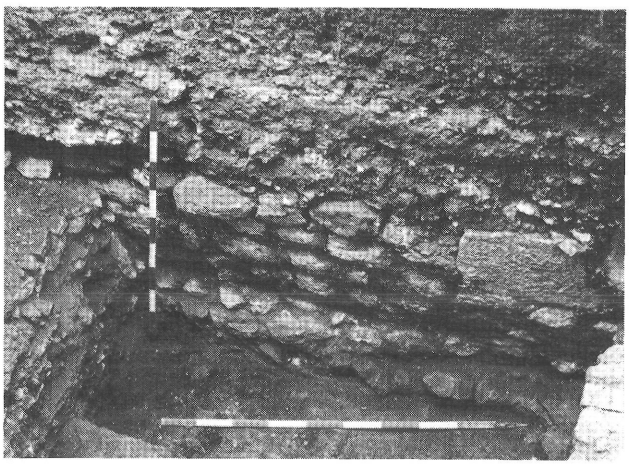

42/a

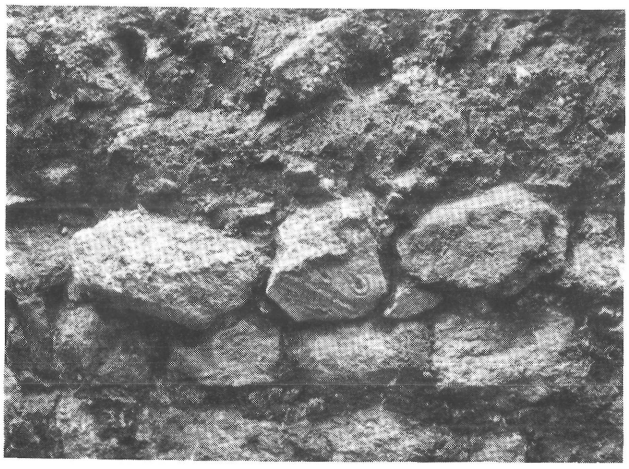

42/b

42/c

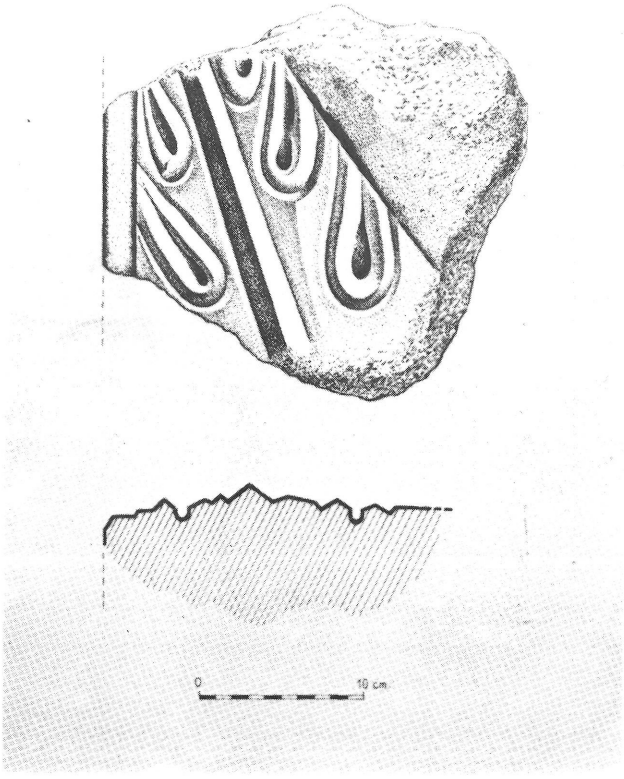

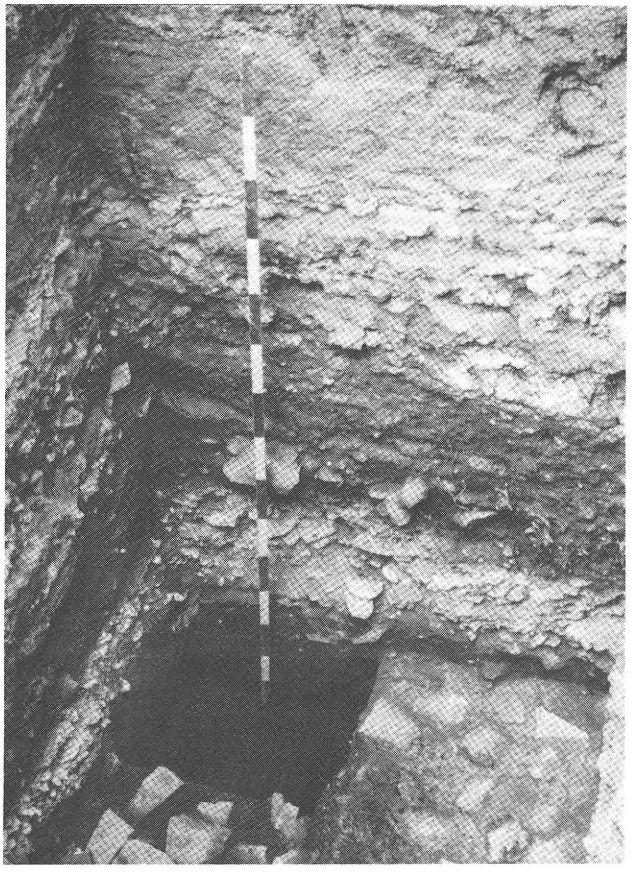

43

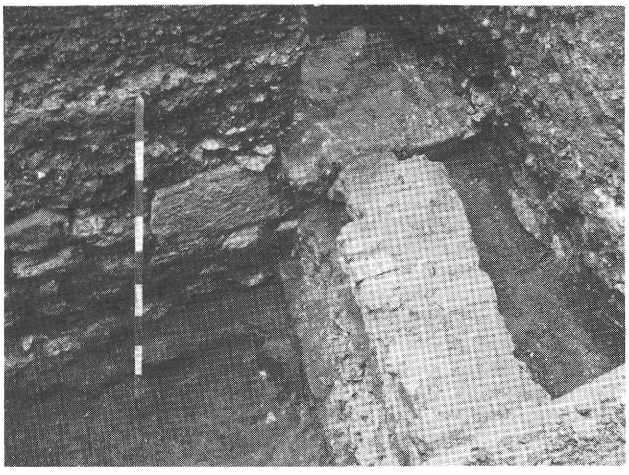

45

46

44

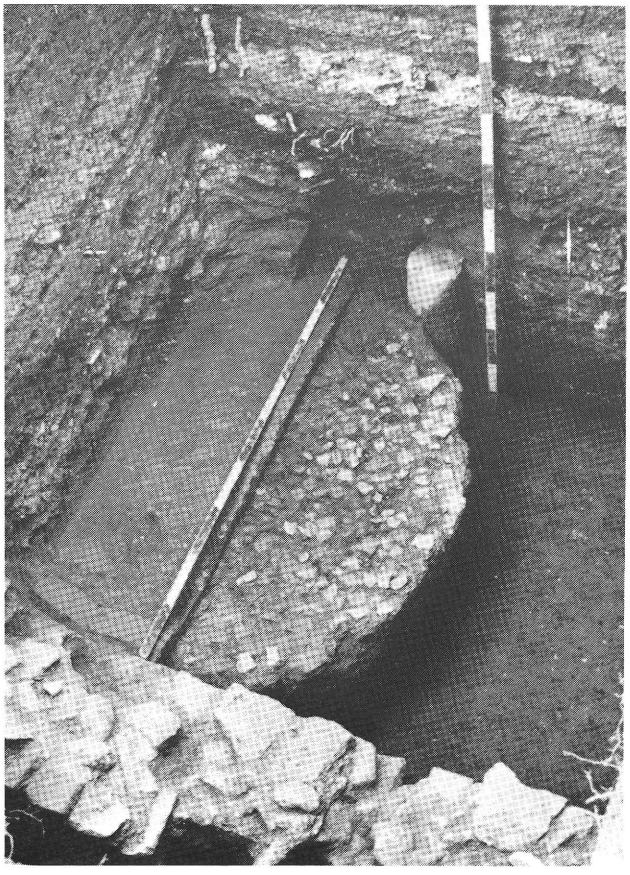

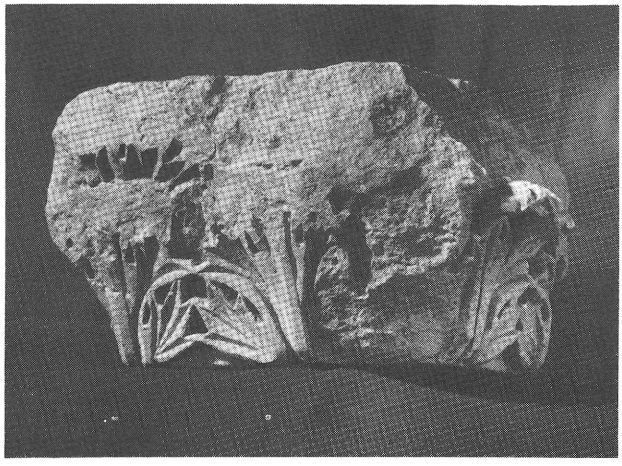

47

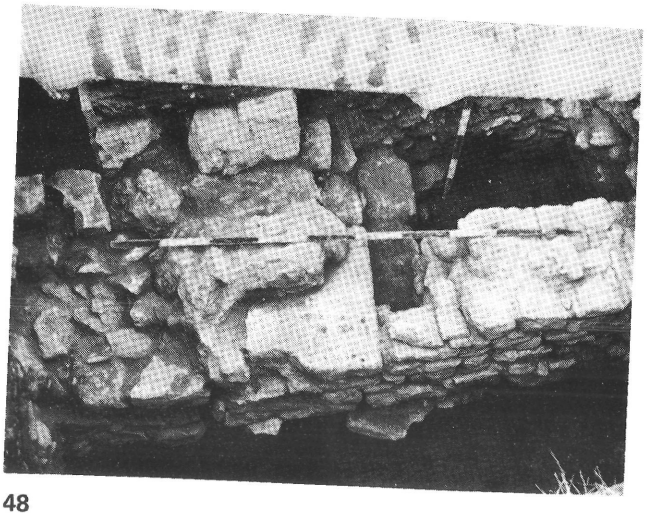

48

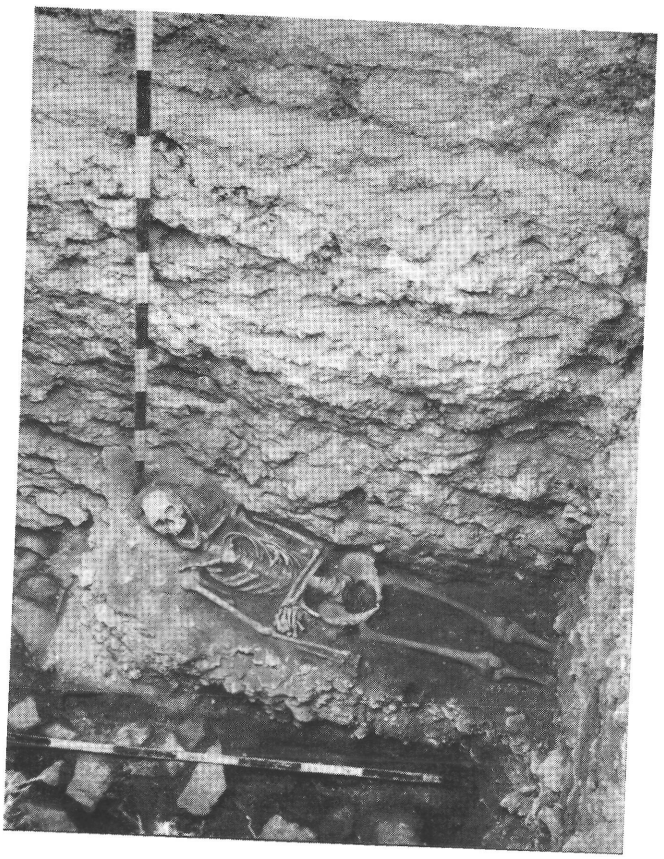

50

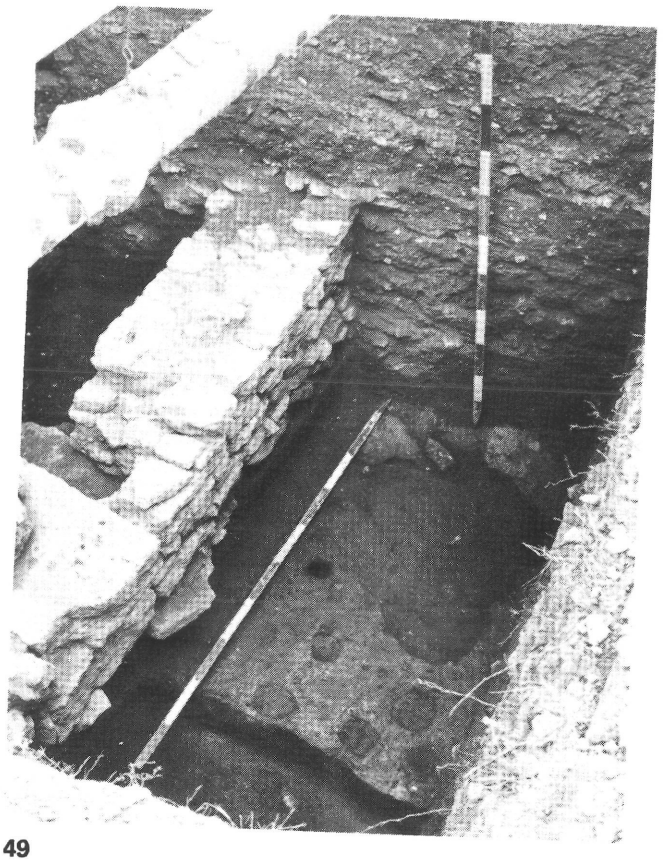

49

51

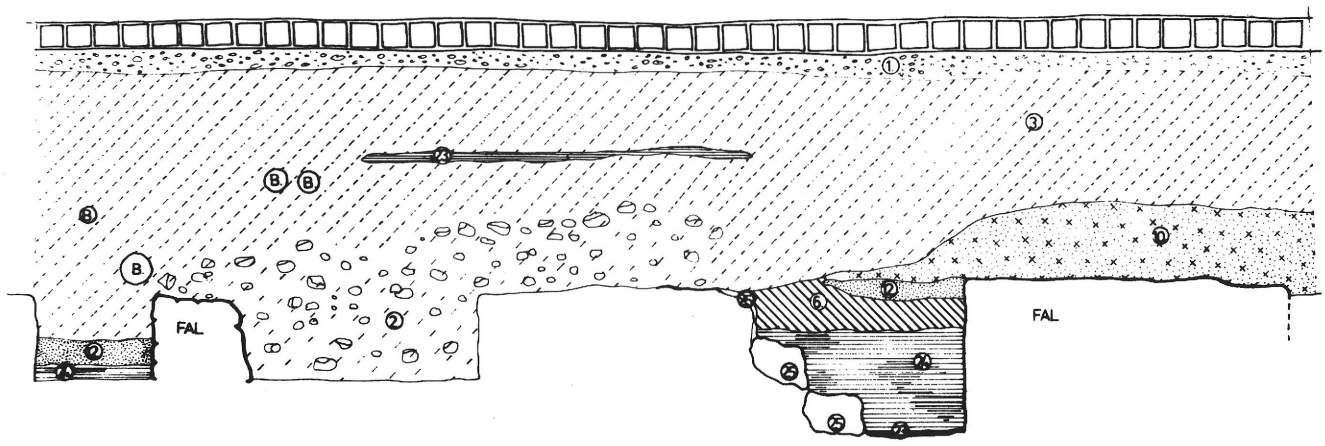

1. Sárga kavics utalapozás
2. Fehér habarcsos ép törmelékes
3. Szürkés kevert ép. törmelék
6. Barna ép. törmelékes föld
10. Fehér köves ép. törmelékes
12. Fehér kőpor
23. Sárga agyag
24. Foltos sárga agyag
25. Nagyköves bontási réteg
B. Cső

0 1m

52

53

54

55

56

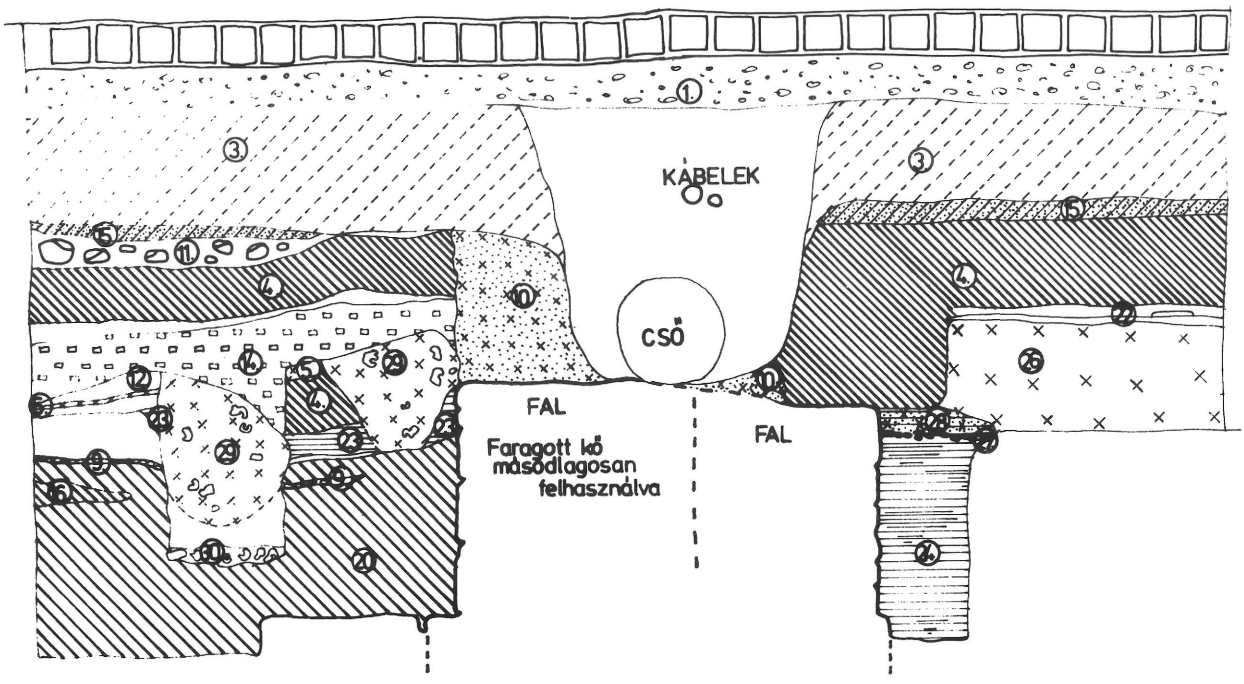

1. Sárga kavics útalapozás
3. Szürkés kevert ép. törmelék
4. Sötétbarna réteg
5. Sűrű ép.törmelék
9. Kemény kavicsos járószint
10. Fehér köves ép. törmelék
11. Nagyköves ép.törmelékes r.
14. Piros téglatörmelék
15. Szürke habarcsos r.
16. Barna törmelékes r.
20. Barna törmelékes agyag
22. Téglapadló és habarcsalapozás
23. Sárga agyag
24. Foltos sárga agyag
26. Ép törmelék
27. Apró kövek
28. Sárgás fehér kőtörmelék
29. Emberi csontokkal kevert törm.
30. Emberi csontok (sírmaradvány)

0 1m

BERTALAN VILMOSNÉ

ÓBUDA 1355-ÖS ÉS 1437-ES HATÁRJÁRÁSÁNAK RÉGÉSZETILEG MEGHATÁROZOTT HATÁRPONTJAI

Óbuda középkori topográfiája kutatásának becses forrásai az 1355-ben és az 1437-ben kelt oklevelek, melyek a királynéi város és a káptalan területének megosztását rögzítették.[1] A határnak K–Ny-i szakaszát, amely a királynéi jobbágyok házaitól a Duna-partig húzódik, az elmúlt időben Csorba Csaba kutatta. A Budapest Régiségei 1976-ban megjelent XXIV-es kötetében kiválóan összefoglalta a területre vonatkozó történeti és régészeti kutatások eredményeit.[2]

1977 és 80 között továbbb folytattuk a királynéi vártól É-ra húzódó középkori út Dunához lefutó szakaszának kutatását és megpróbáltuk azonosítani az 1355-ös és 1473-as oklevélben említett épületeket és egyéb határpontokat. A középkori út az eddigi kutatás alapján a Polgár tér É-i, a volt Serfőző és Kulcsár utcák nyomvonalán az Árpád fejedelem útig húzódott (1. kép). Ez a fenti terület az Árpád híd szélesítésével beépítésre kerül úgy, hogy a kutatások további kiegészítése már nem nagyon várható.

A Magyar Lajos (volt Fényes Adolf) utca Polgár tér és Tanuló utca térségében, a királynéi vártól keletre az újkori épületek elbontása után a leletmentések és ásatások során több középkori ház és utak maradványait találtuk meg.[3] Ezek az épületek a váraróktól északra húzódó K–Ny-i út déli oldalán helyezkedtek el.[4]

Az 1473-as oklevél ide vonatkoztatható szövege „... et per ipsam viam ante castrum existentem tendit versus Danobium et per ... procedendo pervenit ad *acialem domum,* que esset alteris Beati Petri apostoli ... Budensi fundata,"[5]

A volt Serfőző utca területén a mai szint alatt útmaradványok kerültek elő. A középkori úthoz csatlakozóan Csorba Csaba két középkori ház maradványát határozta meg.[6] Az általa meghatározott 1, 2. épülettől K-re, a volt Lajos utca 174. és Serfőző utca sarkon az elbontott újkori épület alatt nagyméretű középkori házat tártunk fel, melyet a 14–15. sz. folyamán építettek (2. kép). A ház két különálló kisebb épületből alakult ki. Az első épület két helyiségből állt és párhuzamosan helyezkedett el a K–Ny-i utcával, bejárata D-ről nyílott (2, 3, 4. kép). Az összeépítéskor ennek az épületnek a Ny-i fala lett a másik megnagyobbított ház negyedik helyiségével szomszédos (4, 6, 7. kép). A másik épület az utcára merőlegesen állt és eredetileg két helyiségből állt, É-i oldalán még egy harmadik nyitott, kőfallal nem lezárt helyiség mutatkozott. Ezt a harmadik helyiséget a második átépítésnél É-i irányból kőfallal beépítik és egy élszedéssel profilált kőkeretes ajtóval zárják le (8. kép). Ekkor épül elé a negyedik helyiség, mely a második épület Ny-i részével határos. Ugyanekkor épül hozzá a Ny-i oldalon egy É-i oldalról nyitott helyiség. A helyiségek közötti kapcsolatot csak részben tudtuk tisztázni. Az épület második és harmadik helyisége között ajtónyílást nem találtunk, létezését azonban kizárni nem lehet, miután egy újkori kúttal ennek az osztófalnak a középső szakaszát megbontották. Ennek a harmadik helyiségnek a Ny-i oldalán kisméretű kifelé szűkülő ablak mutatkozott – ami inkább szellőzőnyílásra utal. A 2. sz. helyiségbe a Ny-i udvarról volt a bejárat. Az ajtókeret in situ részletét tártuk fel (9, 11. kép). A házba a megemelt külső szintről az ajtónyílás szélességének megfelelő 10–15 cm magas és szélesre elhúzott öt lépcsőfok jelentkezett. A szélesebb nyílást a második átépítésnél keskenyebbre szűkítették (10, 12. kép). Az ajtó és lépcső az 1. sz. és 2. sz. helyiség D-i osztófalánál mutatkozott. Az 1-es és 2-es helyiség közötti osztófalat a 19. sz.-ban létesített pékség nagyméretű körkemencéjének alapozásával bontották meg. Ezt a D-i 1-es helyiséget az első újkori beépítésnél, miután a szint 1,40–1,60-nal emelkedett a középkori szinthez viszonyítva, pinceként használták fel a 18. sz.-ban. Hasított kövekből kialakított dongaboltozatát a középkori falba vágták bele. Hogy az 1-es és 2-es helyiség között volt-e átjárás, az újkori bolygatás miatt nem tudtuk megállapítani. Az épület külső szintjét Af. 103,63 körül határoztuk meg. Az épület D-i sarkainál a szint magasságáig nagyobb kváderekből kialakított sarokarmirozást találtunk (13. kép). Az épület belső szintje, a külső szint emelése után 50–60 cm-rel mélyebben jelentkezett. Az agyagpadló átvágásánál 13.–14. sz.-i fehér kerámia töredékei kerültek elő. A bejárat átépítése után létesült agyagpadlón és a fal egyes felületein koromfoltok mutatkoztak, ami arra enged következtetni, hogy az épületen belül tüzeltek. A 2-es helyiség középkori padlószintje alatt későrómaikori épület falmaradványai kerültek elő (14. kép). A középkori épületek D-i oldalán két kemence vörösre átégett agyagos fenékrészletét találtuk. Az 1-es középkori épület D-i oldalán a lépcső előtt 13. sz.-i fal és padlószint részletét bontottuk ki (15. kép). A padlószint és fal közvetlenül egy római kori épület falára, illetve terazzópadlójára húzódott rá. A 13. sz.-i ház teljes feltárására a középkori és újkori bolygatások és átépítések miatt nem volt lehetőség. A 2-ik épület K-i falán egy kisméretű később hozzáépített támpillért találtunk (17. kép) és ettől É-ra a középkori szinttől jelentkező kutat határoztuk meg. A kutat valószínűleg a legutolsó középkori periódusban körülfalazták, a kút betöltésében 2,5–3 m mélységig későközépkori, 17. sz.-i és kevés újkori kerámia került elő. A kút vagy ciszterna teljes feltárására sem volt lehetőség. Az épület É-i oldalán a 18. sz.-i útréteg alatt középkori külső szintet találtunk. Ez folytatása annak a kelet–nyugati irányú útnak, melyet Csorba Csaba az 1-es és 2-es épületektől északra meghatározott. Két középkori út és épület maradványát határoztuk meg ettől az épületcsoporttól D-re és É-ra (az Árpád-híd északi oldalánál a park területénél (16. kép). Ettől a közép-

kori épülettől DK-re középkori kemence és tüzelőhely maradványai kerültek elő. Az Árpád fejedelem út közelében a volt Serfőző utca folytatásában a Kulcsár utca alatt újkori és azoknál korábbi, feltehetőleg középkori épületek falmaradványait találtuk. Az újkori épületek falai és újkori betöltési rétegek alatt ezen a területen közel 3 m széles É–D-i irányú római falat találtunk (Ny-i oldalán a fal zoklija Af. 101,30-nal jelentkezett).[8] Ez az É–D irányú fal a 4. sz.-i erőd K-i zárófala, melyet Szirmai Krisztina, Facsádi Annamária és Németh Margit több helyen meghatározott.[9] Az erődfal K-i széléhez épült hozzá az a K–Ny-i tájolású ház, melyet a 18. századi épület miatt bontottak el. Ennek az épületnek Ny-i fala a 4. sz.-i erőd visszabontott felületén folytatódott (18. kép). Ezen a területen újkori rétegekkel bolygatva több nagy jelentős római kori épület részletét határozták meg.[10] Ezek az épületek, miután őket csak az újkorban botották el és a faltetők a terület középkori szintje fölött jelentkeztek, feltételezhetően a középkorban is álltak, s valószínű, hogy a két határjáró oklevél adatai ezekre vonatkoznak.[11] A 4. sz.-i erőd 101,90 m-re visszabontott felületén köves útréteget határoztunk meg, mely feltehetőleg folytatása a Dunához levezető középkori útnak (19, 20. kép). Tehát az eddig ismert régészeti eredményeket összevetve, a területre vonatkoztatható okleveles adatokból arra a következtetésre juthatunk, hogy a volt Lajos utca és Serfőző utca sarkán feltárt középkori ház azonos az 1355-ös és az 1473-as oklevélben említett Ladislaus Thompa illetve Tumpa házával[12] (1. kép 4. sz.) és az útszakasz, mely ettől a háztól keletre jelentkezett azonos az oklevelekben megemlített, közvetlenül a Duna partjáig futó úttal és két oldalán álló házakkal „... per quam viam ante castrum tendit versus Danubium per vicum, qui incoatur inter domos Ladislai Tumpa dicti ex una parte, sub cuius domo est lapis longus fixus in terram, et ex alia parte Petri filii Emerici venit usque rippam Danuby inter domos magistri altaris beate Virginis et Nicolai Sclaui ex alia parte, et abinde transit Danubiaum ad Insulam leporum ..."[13] (1. kép 5. sz.). Az É-i középkori ház szemétgödrében gazdag 13. sz.-i üveganyagot találtunk.[14] Ugyancsak középkori és újkori falmaradványokat találtunk a jelenlegi Árpád fejedelem út útteste alatt. Ezek között a K–Ny-i középkori út D-i oldalán álló falmaradványok között kell keresnünk azt a vámházat, melyet egy 15. sz.-i oklevél említ, s melyet Erzsébet királyné az óbudai kikötő vámjával együtt a klarissza kolostornak adományozott.

Feltehetőleg ugyancsak a kikötőhöz futott az ÉK–DNy-i út, melynek rövidebb szakaszait a Lajos utca 158-tól K-re, a volt Lajos u. 165. helyén és a 4. sz.-i erőd saroktornyától D-re határoztuk meg. Az út legmélyebb szintje 11–12. sz.-i kerámiával volt datálható, a fölötte húzódó rétegben 13. sz.-i kerámia és a legmagasabb rétegén 14–16. sz.-i kerámia került elő. Ez az út lehetett az esztergomi nagy utat a révvel összekötő 11–12. sz.-i piac utca, melyből a 14–16. sz. között a piac tér a mai Lajos utca 158. körül kialakult. Az út körül korai épületek maradványai, kerámia és egyéb leletanyag került elő[15] (21. kép). A leletek kora jól összeegyeztethető a piacra és a révre vonatkozó okleveles adatokkal és az óbudai városfejlődésnek azzal a korai szakaszával, melyet Fügedi Erik és Kubinyi András felvázolt.[16]

Rövidítések

Bártfai Szabó 1938	*Bártfai Szabó L.:* Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig. Budapest 1938.
BpR	Budapest Régiségei
Csorba 1976	*Csorba Cs.:* Az óbudai szent Margit egyház környékének kutatása. BpR XXIV/1. (1976) 257–264.
Kumorovitz 1976	*Kumorovitz L. B.:* Óbuda 1355. évi felosztása. (I. Lajos király és Erzsébet anyakirályné. 1355. aug. 17. és 1356. okt. 17.-i oklevelek.) BpR XXIV. (1976).
TBM	Tanulmányok Budapest Múltjából

Jegyzet

1. „... , abinde versus merudiem per murum dirutum, ciuis lapides usque ad finalem lapidem sunt pro metis asignati, et abinde per quandam metam terream ad murum curie fratum minorum, cuius porta respicit versus ecclesiam albam beate virginis, et abhinc transeundo vicum circa allogium seu domum c/oloni r/eginalis currit per ortos ad quoddam fossatum, quod est ante castrum, quod quidem fossatum dividitur per quandam viam magnam, per quam itur ad predictam ecclesiam Albam beate Virginis, in ciuis fossati utriusque latere sunt due mete lapidee, quarum una ex parte septemtrionali separat portionem civitatis ecclesie cedenti et alia ex parte meridionali separat portionem regali, per quam viam ante castrum tendit versus Danubium per vicum, qui incoatur inter domos Ladislai Tumpa dicti ex una parte, sub cuius domo est lapis longus fixus in terram, et

ex alia parte Petri filii Emerici venit usque rippam Danuby inter domos magistri altaris beate Virginis et Nicolai Sclaui ex alia parte, et abinde transit Danubium ad Insulam leporum supradictam iuxta superiorem partem castri diruti et ibi terminatur, salvis ecclesie et eorundem prepositi et capituli iuribus tam in superiori parte quam inferiori metarum predictarum, que in fluvio Danuby habere se pretendunt, per omnia remanentibus." *Kumorovitz* 1976. 287.

„... Deinde versus meridiem itur per murum dirutum, cuius lapidaes usque ad finalem lapidem sunt pro metis signati. Et abhinc finitis ipsis muris dirutis venit ad murum curie fratrum minourm, ciuis porta respicit versus ecclesiam albam Beate Virginis. Et abhinc transeundo circa allodium seu domum coloni reginalis inde declinatur ad orientem et venit ad quoddam fossatum, quod est ante castrum, quod quidem fossatum dividitur per quandam viam magnam, per quam itur ad predictam ecclesiam albam Beate Maria virginis, in cuis fossati utrisque latere duas metas fuisse retulissent, iuxta quas alias duas metas novas de terra agregassent, quarum una ex parte septemtrionali separat porcionem civitatis dicte ecclesie cedentis et alia a parte meridionali separat porcionem regalem, et per ipsam viam ante castrum existentem tendit versus Danobium et par ... procedendo pervenit ad acialem domum, que esset altaris Beati Petri apostoli ... Budensi fundata, penes quam a parte porcionis ecclesie predicte lapidem rotundum in modum (in medium?) ... ome antiqua sculpture factum in terram fodendo pro meta reliquissent. Et per vicum, qui inchoatur ... nos, quarum una tempore .. Lodovici .. usque metarum presciptarum ... domus Ladislai Thompa dicti ex una parte sub ... est lapis fixus in terram, et ex alia parte altera ipsarum domurum domus Emerici filii Petri vocitabatur, venit usque ad rippam Danubii inter ... altaris ... parte vero ex alia colonum, qui similiter eo tempore di ... Lodovici regis domus clavi ... appellabatur, ubi in ipsa rippa Danubii alium magnum lapidem amplum et quadrum ... instar mense in terram fodentes pro meta assignassent. Et inde transeundo ... unsulam leporum sepedictam iuxta supernam ... diruti inibi ... que inferiore m ... presertim que in fluvio Danubii habit ... ducit per ..." *Bártfai-Szabó* 1938. 268–269. 1027. sz.

2. *Csorba* 1976/1. 257–264.
3. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések u.e. kötetben.
4. Feltételezésünk szerint a középkori út azonos a római tábor déli falát kívülről kísérő út nyomvonalával. A római útra vonatkozólag *Póczy K.:* Az aquincumi legióstábor és katonaváros romjainak feltárása és műemléki bemutatása. BpR 24 (1976) 14. 2. ábra. Az út feltárt szakaszán Csorba Csaba és Kocsis László a Pacsirta és Korvin Ottó u. alatt újkori cserepeket talált a római út felületén, ami az út folyamatos használatát, ill. újkori planírozását igazolja. Lásd jelentésüket a jelen kötetben.
5. *Bártfai-Szabó* 1938. 268.
6. *Csorba* 1976/1. 261. 1976/2. 66. kép.
7. *Csorba* 1976/1. 261. 1976/2. 66. kép.
8. *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.
9. *Németh M.:* Árpád fejedelem útja. BpR 24/1. (1976) 16, 407. – *Szirmai K.:* Árpád fejedelem útja 108-tól É-ra. BpR 24 (1976) 17, 407.
10. Lásd Tóth Ágnes és Németh Margit ásatási és leletmentési jelentését a jelen kötetben.
11. „..., venit usque ad rippam Danubii inter ... altaris ... parte vero ex alia colonum, qui similiter eo tempore di ... Lodovici regis domus clavi ... appellabatur, ubi in ipsa rippa Danubii alium magnum lapidem amplum et quadrum ... instar mense in terram fodentes pro meta assignassent." *Bártfai-Szabó* 1938. 269.
12. *Kumorovitz* 1976. 287. – *Bártfai-Szabó* 1935. 269.
13. *Kumorovitz* 1976. 287.
14. *Bertalan 1976.* 212., 1976/2. 347–348. kép.
15. *Bertalan V.-né:* Óbuda a középkorban. Előadás Sopron, OMF szakmai továbbképzés 1981. április. – *Bertalan V.-né:* Ásatási és leletmentési jelentések a jelen kötetben.
16. *Fügedi E.:* Topográfia és városi fejlődés a középkori Óbudán. TBM 13 (1959) 11–14. – *A. Kubinyi:* Die Anfänge Ofens. Giessener Abhandlungen zur Agrar und Wirtschaftsforschung der europäischen Ostens. Band 60. Berlin 1972. 12.

HERTA BERTALAN

NEUERE ARCHÄOLOGISCH FESTGESTELLTE GRENZPUNKTE DER GRENZBEGEHUNG VON ÓBUDA IN DEN JAHREN 1355 UND 1437

Im Jahr 1355 wird das Gebiet von Óbuda (Altofen) zwischen der Königin und dem Domkapitel aufgeteilt. Die archäologische Bestimmung der Grenzpunkte ist bereits seit Jahren im Gange. Es gelang uns an der Nordseite der sich von den Häusern und Gärten der Leibeigenen der Königin, entlang des Grabens vor dem castrum, in Richtung Donau dahinziehenden Strasse das Haus des Ladislaus Tumpa und eines der unmittelbar an der Donau, an der Nordseite der Stresse erbauten Domherrenhäuser zu bestimmen. (Abb. 1, 2)

Ein Teil der Ost-Weststrasse des Mittelalters wurde in der östlichen Mauer des Festungswalls vom 4. Jahrhundert gebaut.

Abbildungen

Abb. 1. Grundriss der Ergäbnisse der archäologischen Forschungen des süd- und westlichen Abschnittes der Grenzbegehung in den Jahren 1355 und 1473. – 1: Der vermutliche Eckpunkt der OW-Grenze. 2: Burg der Königin. 3: Vermutliche Stelle des im Jahr 1473 erwähnten Eckhauses. 4: Das Haus des Ladislaus Tompa (Thumpa). 5: Domherrenhaus.

Abb. 2. Grundriss des an Stelle des Eckhauses Lajos-utca 174 und Serfőző utca 2 freigelegten mittelalterlichen Hauses mit den Strassenpartien.

Abb. 3. Südlicher Eingang des OW-Abschnittes des Gebäudes aus dem Mittelalter, der früher ein selbständiges Haus war. In der Neuzeit wurde es vermauert. Scheidewand zwischen zwei Räumen des mittelalterlichen Gebäudes mit der Türschwelle. Sicht von NO.

Abb. 4. Rest der NW-Ecke des zur O–W Strasse parallelen Gebäudes und NO Ecke des Raumes 4 im Gebäude Nr. 2. An der Nordseite der Gehweg und die Schuttschichte. Sicht aus NO. Überrest des neuzeitlichen Gebäudes und der Gasse, die sich auf der mittelalterlichen Strasse und im nördlichen Teil des Gebäudes parallel zur Gasse dahinziehen.

Abb. 5. Teil der aus den Gebäudetrümmern freigelegten gotischen Öffnungsumrahmung.

Abb. 6. Fundierungsniveau der westlichen Mauer des zur mittelalterlichen Gasse parallelen Gebäudes und die sich bis zum mittelalterlichen Niveau erstreckende neuzeitliche Abrissschuttschichte. Sicht aus NO.

Abb. 7. Gemeinsame Mauer des zur mittelalterlichen Gasse parallelen, bzw. auf diese vertikalen Hauses. Rest des an der Ecke der beiden Gebäude ausgestalteten Brunnenhauses. Nordsicht.

Abb. 8. Die an der ursprünglich offenen Nordseite des mittelalterlichen Gebäudes in der zweiten Bauperiode ausgestaltete Scheidewand und ein Teil der Türumrahmung „in situ". Rest einer in die mittelalterliche Mauer eingebauten römischen Säule. Teil der Westwand des 4. Raumes. Sicht aus NO.

Abb. 9. Teil des zweiten Raumes des auf die mittelalterliche Gasse vertikalen Hauses, die Türe und der mehrmals renovierte Lehmboden. Sicht aus NO.

Abb. 10. Westeingang des zur mittelalterlichen Gasse vertikalen Hauses mit der verengten Türöffnung. Sicht aus NW.

Abb. 11. Westlicher Eingang des Gebäudes aus dem Mittelalter und Rest des im Hofe freigelegten Backofens mit der neuzeitlichen Aufschüttungsschichte. Sicht aus SW.

Abb. 12. Teil der Westwand des zur mittelalterlichen Gasse vertikalen Gebäudes und die in der zweiten Bauperiode ausgestaltete Treppe und Treppenstützmauer. Sicht aus N.

Abb. 13. SO Ecke des Gebäudes aus dem Mittelalter, dem sich die Ostwand des neuzeitlichen Gebäudes anschliesst. Der mittelalterliche Gehweg wurde durch diese Mauer unterbrochen. Sicht aus S.

Abb. 14. Die unter dem mittelalterlichen Lehmboden des zweiten Raumes vom Gebäude aus dem Mittelalter freigelegte Mauer aus der späten Römerzeit und die Aufschüttungsschichte. Sicht aus W.

Abb. 15. Der südlich von dem zur mittelalterlichen Gasse parellele Gebäude aus dem 14.–15. Jh. freigelegte Lehmboden aus dem 13. Jh. und ein Abschnitt der mit diesem gleichaltrigen N–D Mauer. Die Treppe des Gebäudes wurde auf den Lehmboden gebaut. Sicht aus NW.

Abb. 16. Ein Teil des an der Nordseite der mittelalterlichen Strasse in Richtung O–W erschlossenen Lehmbodens aus dem Mittelalter, der durch eine neuzeitliche Mauer durchschnitten wird. Unter dem Fussboden Gebäudereste aus der Römerzeit. Sicht aus SW.

Abb. 17. Ein Teil der Ostwand des Gebäudes aus dem Mittelalter mit einem äusseren Stützpfeiler. Sicht aus NO.

Abb. 18. Teile eines vermutlich mittelalterlichen Hauses, das auf der Ostseite der römischen Festungsmauer aus dem 4. Jh. erbaut wurde und die Überreste eines neuzeitlichen Hauses. Sicht aus S.

Abb. 19. Ein Teil der östlichen Mauer der Festung aus der Römerzeit und einer Strasse die in Richtung O-W über die Mauer zu die Überfart führte.

Abb. 20. Die unter dem Niveau des Gebäudes aus dem 19. Jh. freigelegte Strasse aus dem 18. Jh. Unter der Strasse ebenfalls eine neuzeitliche Planierungsschichte. Die Schichte wird durch den sich an die Mauer der römischen Bastei ertrekkenden Steinweg – vermutlich aus dem Mittelalter – bedeckt. Sicht aus N.

Abb. 21. Import keramik aus dem 11–2. Jh., die unter dem Niveau aus dem 13. Jh. in der Aufschüttung eines Objektes im Gebäude aus der Römerzeit, an der Ostseite der zum Überfahrt führenden Strasse, an Stelle des Hauses Lajos-utca 165 ans Tageslicht befördert wurde.

Képjegyzék

1. kép Alaprajz az 1355. és 1473. évi határjárás óbudai szakaszának régészeti kutatásairól. 1: A K–Ny-i határ feltételezett Ny-i sarokpontja. 2: Királynéi vár. 3: Az 1473-ban említett sarokház feltételezett helye. 4: (Thumpa) Thompa László háza. 5: Kanonoki ház

2. kép A Lajos u. 174.–Serfőző u. 2. sz. sarokház helyén feltárt középkori ház alaprajza az útrészletekkel

3. kép A középkori épület K–Ny-i szakaszának, mely korábban különálló ház volt – D-i bejárata. Az újkorban elfalazták. Az épület két helyisége közötti osztófal az ajtó küszöbével. ÉK-i nézet

4. kép A K–Ny-i úttal párhuzamos középkori épület ÉNy-i sarkának maradványa és a 2. sz. épület 4-es helyiségének ÉK-i sarka. É-i oldalán a járószint és a bontási réteg. ÉK-i nézet. Az újkori épüet és utca maradványa, melyek a középkori úton és az épület É-i részén húzódnak az utcával párhuzamosan

5. kép Az épülettörmelékből kibontott gótikus nyíláskeret részlete

6. kép Középkori utcával párhuzamos épület Ny-i falának alapozási síkja és a középkori szintig húzódó újkori bontási réteg. ÉK-i nézet

7. kép A középkori utcával párhuzamos, illetve arra merőleges ház közös fala. A két épület sarkán kialakított kútház maradványa. É-i nézet

8. kép A középkori épület eredetileg nyitott É-i oldalán a második építési periódusban kialakított osztófal és „in situ" ajtókeret részlete. A középkori falba beépített római oszlop maradványa. a 4. helyiség Ny-i falának részlete. ÉK-i nézet

9. kép A középkori utcára merőleges ház Ny-i bejárata a beszűkített ajtónyílással. ÉNy-i nézet

10. kép A középkori utcára merőleges ház második helyiségének részlete, az ajtó és a többször megújított agyagpadló. ÉK-i nézet

11. kép A középkori épület Ny-i bejárata és az udvar területén feltárt kemence maradványa az újkori betöltési réteggel. DNy-i nézet

12. kép A középkori utcára merőleges épület Ny-i falának részlete és a második építési periódusban kialakított lépcső és lépcsőtámfal. É-i nézet

13. kép A középkori épület DK-i sarka, melyhez az újkori épület K-i fala csatlakozik. A középkori járószintet ezzel a fallal megbontották. D-i nézet

14. kép A középkori épület 2-es helyiségében a középkori agyagpadló alatt feltárt késő római kori fal és feltöltési réteg. Ny-ról nézve

15. kép A középkori utcával párhuzamos 14–15. sz.-i épülettől D-re feltárt 13. sz.-i agyagpadló és a vele egykorú É–D-i fal részlete. Az épület lépcsője az agyagpadlóra épült. ÉNy-i nézet

16. kép A középkori épület K-i falának részlete egy külső támpillérrel. ÉK-ről nézve

17. kép A K–Ny-i irányú középkori út É-i oldalán feltárt középkori agyagpadló részlete, melyet átvág egy újkori fal. A padló alatt római kori épületmaradványok. DNy-i nézet

18. kép A 4. sz.-i római erődfal K-i oldalára épült, feltehetőleg középkori ház részlete és egy újkori ház maradványai. D-i nézet

19. kép A római kori erőd K-i falának és a falon áthúzódó K–Ny-i irányú út részlete. ÉNy-i nézet

20. kép A 19. sz.-i épület szintje alatt feltárt 18. sz.-i út. Az út alatt ugyancsak újkori planírozási réteg. A réteget a római bástya falára ráhúzódó – feltehetőleg középkori – köves út borítja. É-ról nézve

21. kép 11–12. sz.-i kerámia, mely a 14. sz.-i szint alatt egy római kori épület betöltésében, a középkori rév felé vezető út K-i oldalán a Lajos utca 165. helyén került elő.

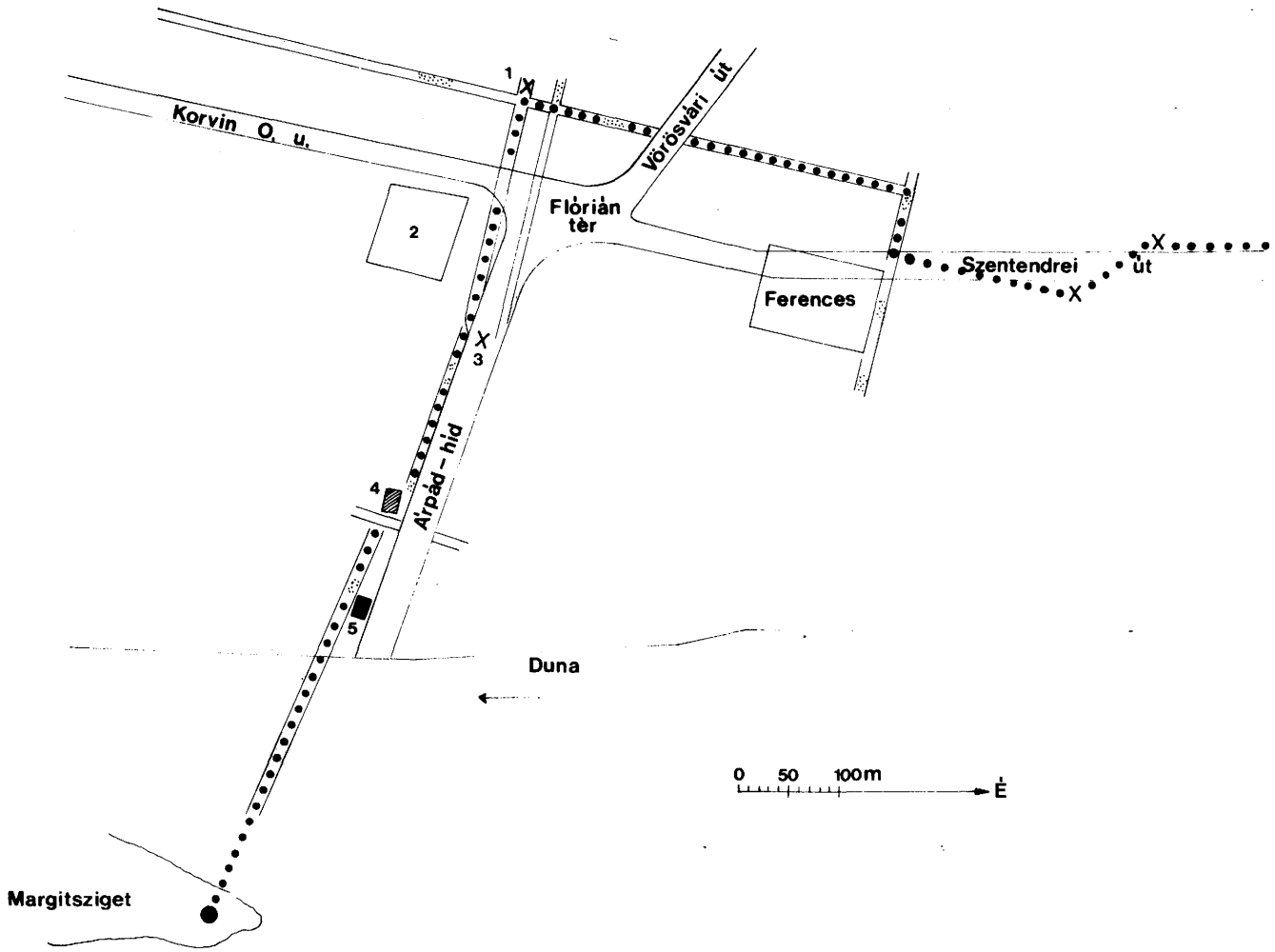

•••• 1355. évi határjárás

1

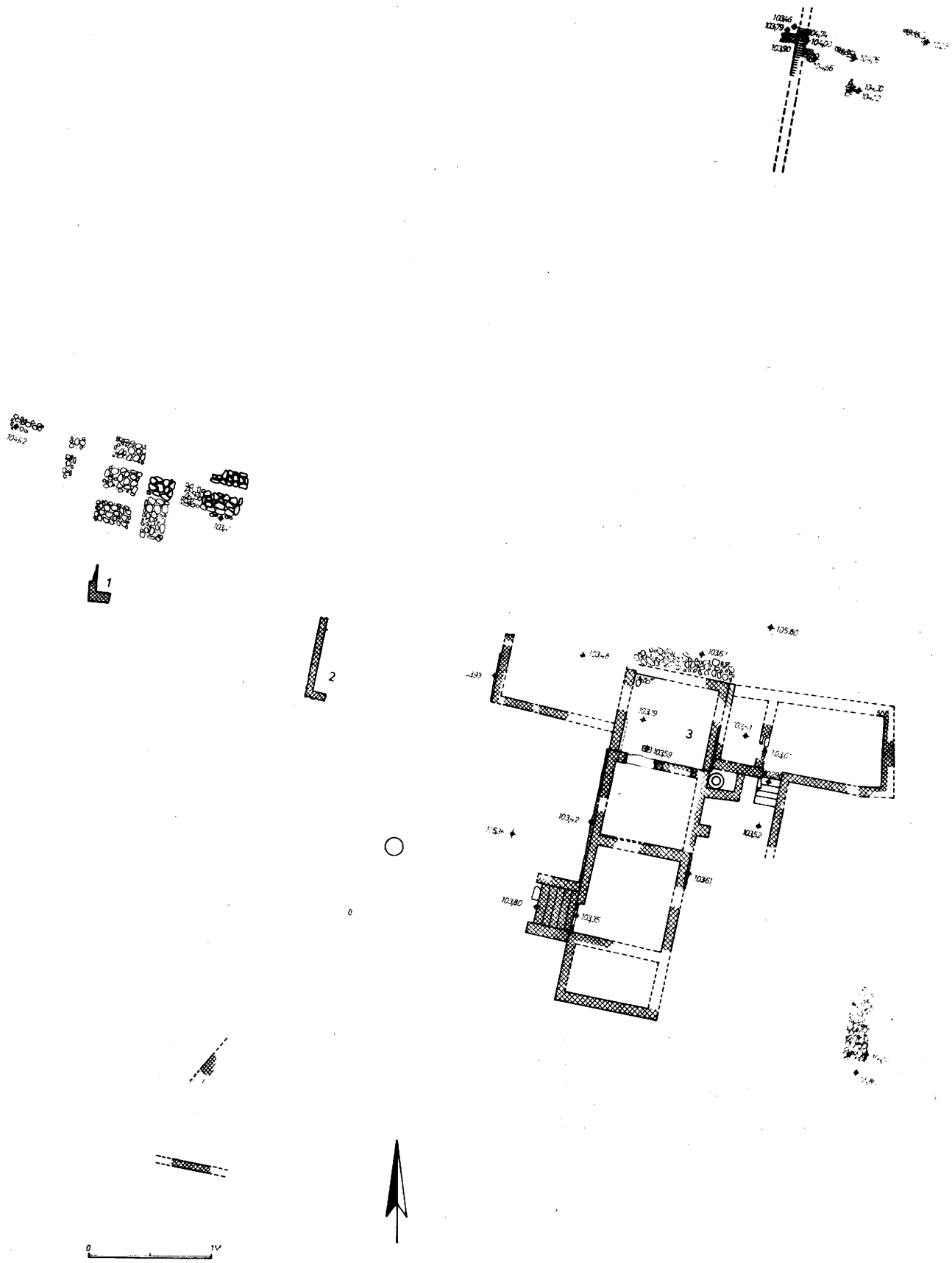

2

3

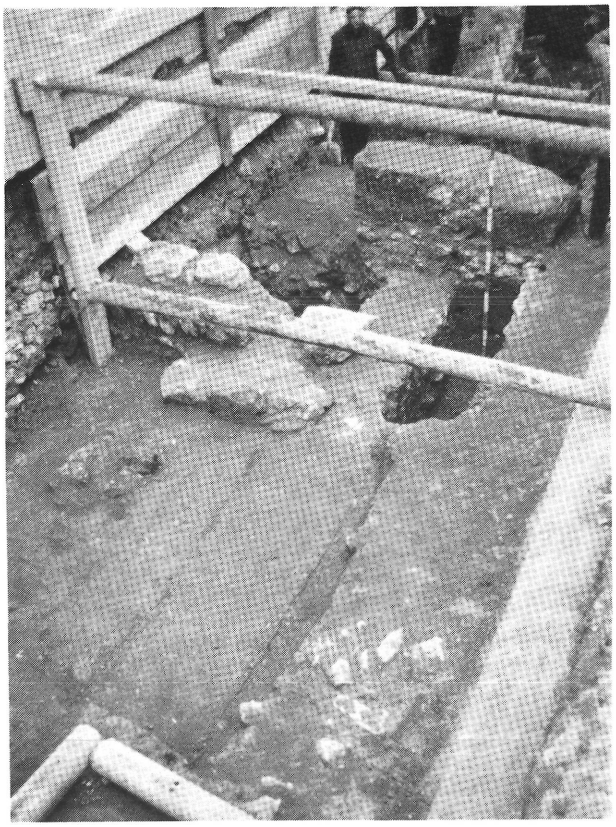

4

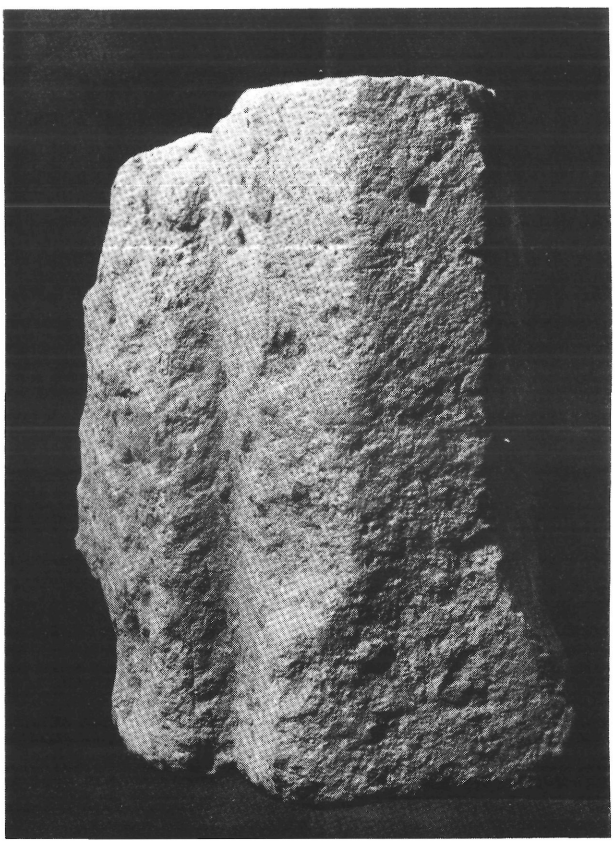

5

6

7

8

9

10

12

11

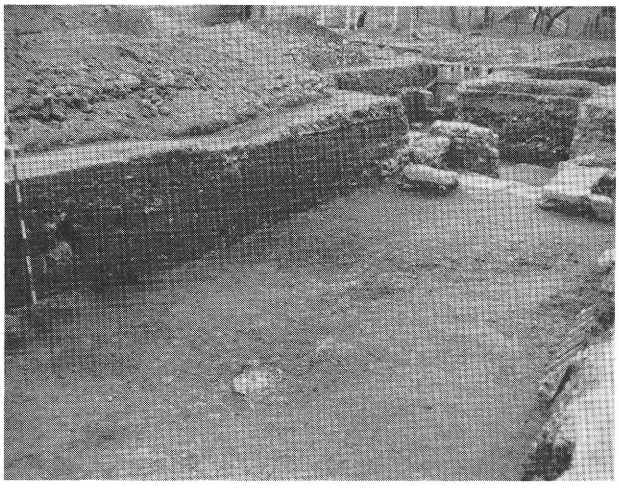

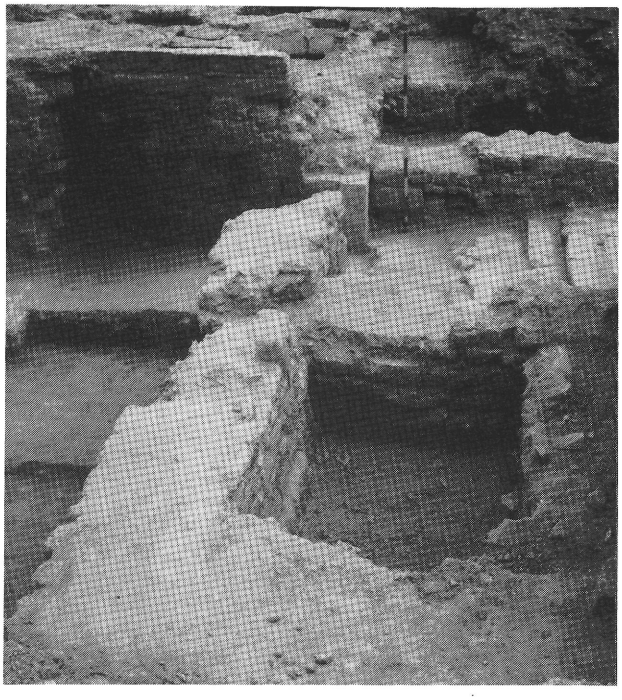

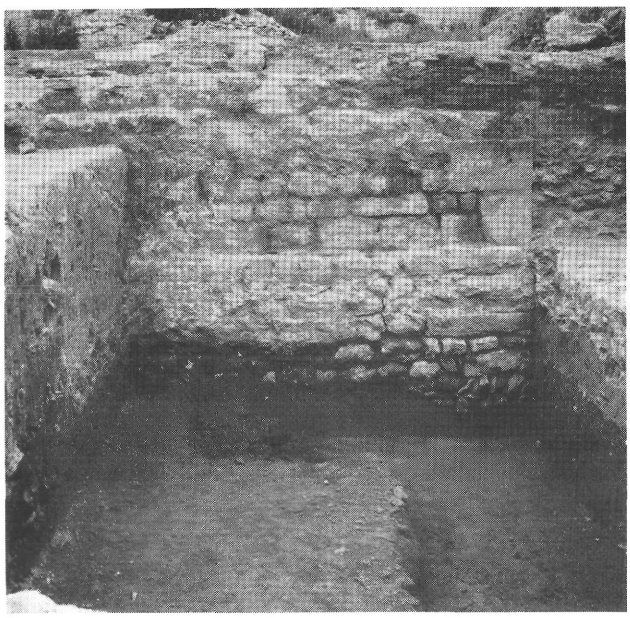

13

14

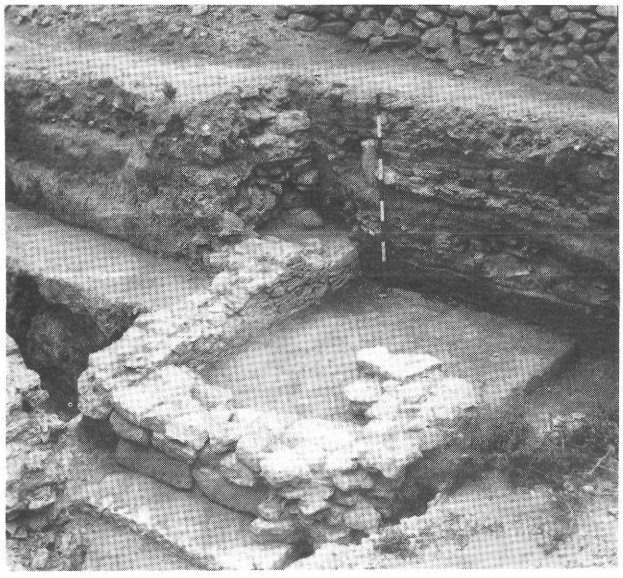

15

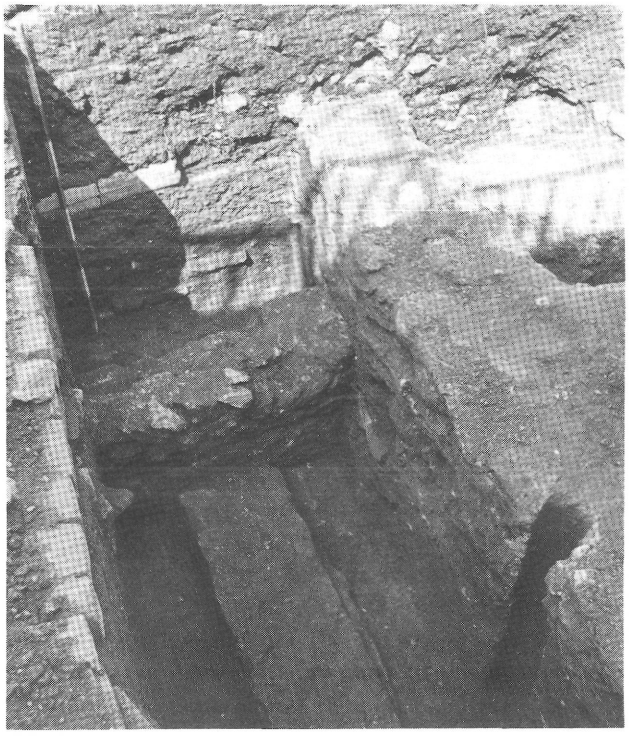

16

17

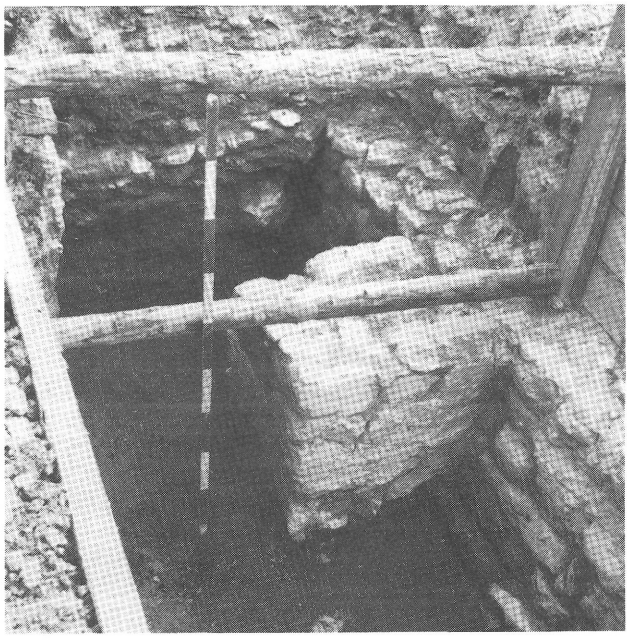

18

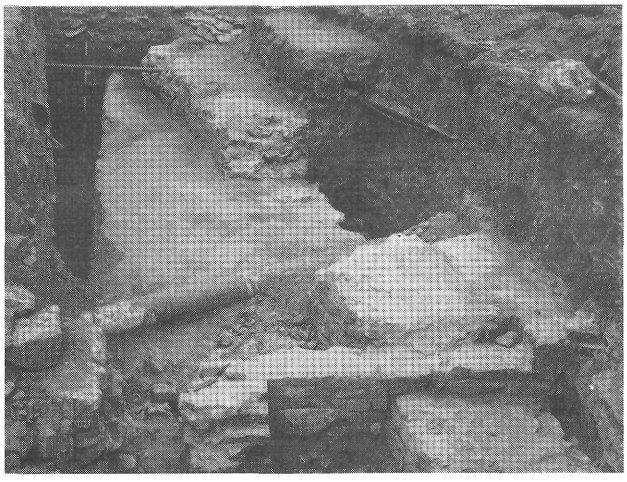

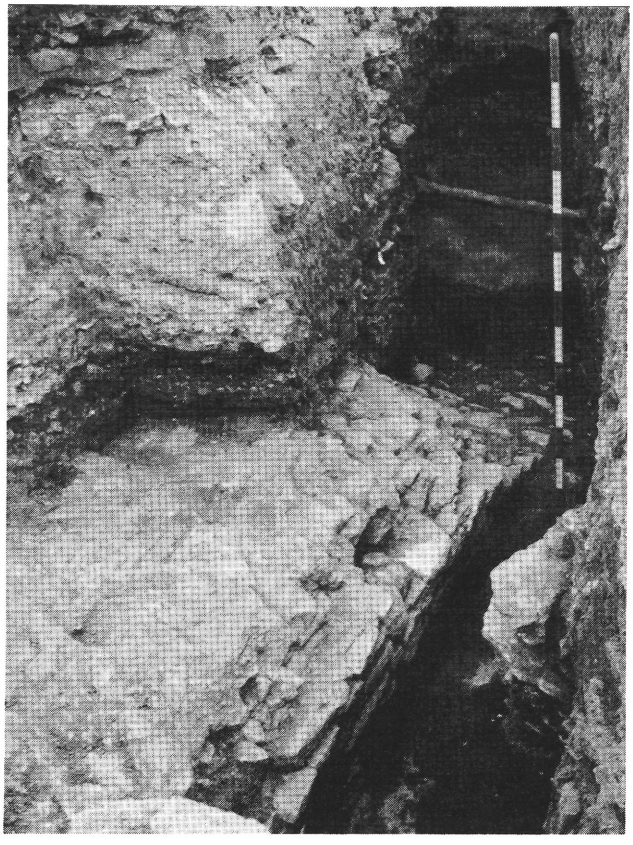

19

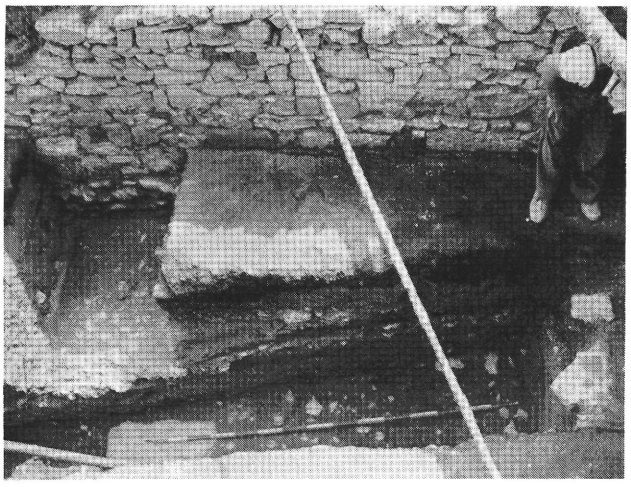

20

21

ALTMANN JULIA

ROMÁNKORI KŐEMLÉKEK AZ ÓBUDAI VÁRBÓL I.

Az óbudai lakótelep, majd az Árpád-híd–Flórián tér átépítése nyújtott lehetőséget arra, hogy a mai Kálvin közben, az álló református templom és plébániaépület körül húzódó középkori királyi, majd királynéi vár kutatása újból megindulhasson. Az új ásatások – a lehetőségek korlátozott volta miatt – elsősorban az erődrendszer kutatására összpontosultak.

Az eddigi feltárások eredményeként előttünk kirajzolódó vár építéstörténete, alaprajzi elrendezése és leletanyaga alapján pontosan megegyezik a történeti adatokkal.[1] Két nagy építési periódus mutatható ki. Az első a vár felépülésével a 13. sz. elejére tehető, a második nagy átépítés a 14. sz. közepére, második felére utal, amikoris a vár Erzsébet királyné birtokába kerül. Erzsébet királyné, mint az óbudai nagy építtető, a leletanyagból kimutathatóan palotáján is dolgoztatott.

Megállapíthatóvá vált, hogy a vár első építkezése a 13. sz. elején egy egységes koncepció keretében történt. Az első periódusban a vár teljes területén azonos kváderes falazási technikát alkalmaztak.[2]

Az új kutatások sajnos a vár épületegyüttesét nem nagyon érintették, így ezt az építési technikát – mint új ásatást – a várfalakon mutatom be. A mai felszíntől kb. 6,50 m mélységben a szűzföldre alapoztak egy-két sor törtkővel, erre kváderfal épült, majd ugyanabban a falsíkban törtkővel folytatódott a várfal (1, 2. kép). Kutatásaink során ma már a vár mind a négy oldalán sikerült feltárnunk a külső- és belső várfal kisebb-nagyobb szakaszát, amely minden oldalon ugyanezt az építési technikát mutatja.[3]

A kváderek zömén kőfaragó jeleket találtunk (3–6. kép). Meg kell jegyeznünk, hogy néhány általánosabban használt kőfaragó jel mellett, mint pl. a nyíl és a kereszt, minden oldalon más és más jelet is találunk. Így csak a K-i oldalon volt „A" betűhöz hasonló jel, a Ny-i oldalon „O" betűhöz hasonló, az É-i oldalon pedig párhuzamos vonalak.

A várárok átlag 14–16 m széles, betöltéséből középkori, és sajnos helyenként majdnem az árok aljáig újkori anyag is került elő. Miután az újonnan előkerült kőemlékek túlnyomó többsége a várárokból származó bontási és feltöltési anyag, egykori helyüket sajnos nem tudjuk meghatározni. Az újonnan előkerült leletanyag szoros kapcsolatban áll a már korábban előkerült faragványokkal.[4] Úgy véljük ezért, hogy bár az ásatások jelenleg is folynak – és reméljük folytatódni is fognak – az anyagfeldolgozás kezdeteként az új ásatásokból előkerült kőanyag ismertetését kezdjük meg. Miután a leletanyag is egy zömében 13. sz.-i és 14. sz.-i csoportra oszlik, az időrendi sorrendet betartva az új románkori kőemlékek leírását kezdjük meg.

1. 81.422.1. ltsz. (7. kép) Kemény mészkő bimbós oszlopfő, melyről a bimbók letörtek. A lapos, gerinces vonallal tagolt levelek szorosan összefogottak. Fedőlemeze sima lemeztag. Egy oldala a falba illesztéshez simára faragott. M.: h.: 23 cm, fedőlemez átm. 17 cm, talp átm.: 9 cm.
2. 81.421.1. ltsz. (8. kép) Kemény mészkő sárgás színű, nagyméretű bimbós oszlopfő bimbója. M: h.: 12 cm, átm.: 11 cm.
3. 81.421.2. ltsz. (9. kép) Puha mészkőből készült ívsoros párkány töredéke. Függőleges homloklap–rézsű–horony–él–lemez–pálca–belső függőleges sík profilú. M: h.: 26 cm, sz.: 17 cm, v.: 20 cm.
4. 81.421.3. ltsz. (10. kép) Puha mészkőből készült ívsoros párkány egy eleme. Függőleges homloklap–rézsű–horony–él–lemez–pálca–belső függőleges sík profilú. M.: m.: 26 cm, sz.: 39 cm, v.: 19 cm.
5. 81.421.4. ltsz. (11. kép) Sárgás színű kemény mészkőből készült ívsoros párkány saroktöredéke. Profilja: függőleges homloklap–gyémántmetszés–lemez–horony–hegyesszögben összefutó él–pálcatag–belső függőleges sík. A sarkon összefutó pálcák találkozása letört. A profil a sarok mindkét oldalán azonos. M.: m.: 20 cm, faragott oldalak sz.: 28, 23 cm.
6. 81.421.5. ltsz. (12. kép) Sárgás színű, kemény mészkőből készült faloszlopot tartó konzol töredéke. Ismétlődő lapos levélmintájából csak egy levél ép, mindkét szélén újabb levéllel folytatódik. A levelek alatt kettétört virágminta. A leveles konzol tetején lemez–párna–él–lemez (?) tagolású oszloplábazat maradványa. M.: h: 20 cm, sz.: 18 cm, v.: 10 cm.
7. 81.423.1. ltsz. (13. kép) Sárgás színű kemény mészkőből készült kapu lábazati részének töredéke. Profilja: párna–derékszögű él (erősen töredezett)–horony–derékszögű él–pálcatag. Középső részén a hengertag letört. Hátoldalán az összeillesztéshez szolgáló két derékszögű bevágás van. M.: m.: 22 cm, h.: 38 cm, sz.: 29 cm.

A késő románkori növényi ornamentika legjellegzetesebb részletformája a bimbós oszlopfejezet.[5] Ha a két oszlopfejezetünket összehasonlítjuk, az itt 1-es számmal jelölt oszlopfő hosszúkás, kiemelt gerincvonallal tagolt levelei valamivel korábbinak tűnnek, mint a 2-es számmal jelzett bimbó. Ez már naturalisztikusabb, dúsabban feslő, kagylószerűen kiképzett faragású. Hasonló jellegű bimbós oszlopfők már a korábbi ásatások folyamán is előkerültek a vár területéről.[6] A bimbós oszlopfejezet főleg a 13. századi későromán építészetben lesz általánosan elterjedt és szinte valamennyi e korból származó épületünkön fellelhető, így Esztergomban, Gyulafehérváron, Jákon, Ócsán, Zsámbékon,stb.[7]

Az ásatások folyamán előkerült ívsoros párkányok, melyeknek töredékeit itt 3–4–5-ös számmal jelöltük, ugyancsak általános díszítő elemek. Általában az épületek külső homlokzatán az egyes szintek elválasztására,

illetve tagolására használták. Darabjainkhoz rendkívül hasonlóak a Belvárosi Plébániatemplomon, Jákon, Gyulafehérváron, stb. találhatók. Miután a várban több épületrész is emeletes volt, mint pl. a torony, kápolna, esetleg a palota egyes szárnyai, az eltérő kőanyag és megmunkálás nem kell, hogy időbeli eltérést jelentsen töredékeink között.

Az itt 6-os számmal jelzett, rendkívül finom faragású, faloszlopot tartó konzoltöredék lapos levélmintájához közel áll az a levélminta, amely a Lux-féle első ásatásból származó oszlopfőn is megtalálható.[8] Ez a típus jelentkezik Esztergomban, majd Jákon, Gyulafehérváron, stb. is.[9]

Jelen anyagközlésünk utolsó, 7-es számmal jelzett darabjának párja már a korábbi ásatások folyamán is előkerült. A belső udvar díszesen kiképzett nyugati bejárati kapujának lábazata pontosan megegyezik ezzel az új darabbal.[10]

Az óbudai királyi vár ásatásaiból származó régebbi és új leletanyag teljes feldolgozása engedi majd csak meg, hogy következtetéseinket levonjuk, és meghatározhassuk azt a kultúrkört, kapcsolatokat, amelyek épületegyüttesünket, díszítő elemeit a magyar és európai művészettörténetben méltó helyére teheti. Ezek a darabok nem mondanak ellen annak az eddig kialakult értékelésnek, hogy az óbudai vár építkezései, mesterei Esztergomból indulnak és szoros kapcsolatban állnak a pilisi, gyulafehérvári, jáki, zsámbéki körrel.[11]

Rövidítések

ActaArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarium Hungaricae
Altmann 1976	*Altmann J.:* Újabb kutatások az óbudai királyi, illetve királynéi vár területén. BpR 24/1. (1976) 249–255.
BpMűeml	Budapest Műemlékei
BpR	Budapest Régiségei
BpTört	Budapest Története
Csemegi 1943	*Csemegi J.:* Hol állott egykor az óbudai királyi vár? Klny. MMérn ÉpEgyKözl 1943.
Entz 1958	*Entz G.:* A gyulafehérvári székesegyház. Budapest, 1958.
Gerevich 1962	*Gerevich L.:* Kálvin köz 2–3–4. Az óbudai királynéi vár maradványai. BpMűeml II. 1962 372–382.
Gerevich 1973	*Gerevich L.:* Budapest művészete az Árpád-korban. BpTört I. 1973, 351–401.
Gerevich 1938	*Gerevich T.:* Magyarország románkori emlékei. Budapest 1938.
Györffy 1973	*Györffy Gy.:* Budapest története az Árpád-korban. BpTört I. 1973, 217–349.
Lux 1916	*Lux K.:* Árpádkori építészeti maradványok Óbudán. Klny. MMérn ÉpEgylKözl 1916.
MMérnÉpEgylKözl	Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye
Marosi 1975	*Marosi E.:* A gótika kezdetei Magyarországon. – Esztergom a 12–13. századi magyarországi művészetben. Kézirat, kandidátusi disszertáció. 1975.

Jegyzet

1. *Györffy* 1973, 276–280. – *Gerevich* 1973, 365–368. – *Kubinyi A.:* Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig. BpTört II. 11–12. – *Gerevich* 1962, 372–382. – *Altmann* 1976, 249–255.
2. *Lux* 1916, 193–205. – *Csemegi* 1943, 1–11. – *Gerevich* 1962, 1973. – *Altmann* 1976. – Az ásatások 1974 óta folyamatosan tartanak.
3. A déli oldal külső várfalának kis szakaszát H. Kérdő Katalin tárta fel, és eredményeinek átengedését itt is megköszönöm.
4. *Lux* 1916. – *Csemegi* 1943. – *Gerevich* 1962.
5. *Gerevich* 1938, 139–140. – *Marosi* 1975.
6. *Lux* 1916. 4, 17, 18. kép.
7. *Gerevich* 1938. – *Dercsényi D.:* A jáki templom. Budapest, 1957. – *Dercsényi D.:* Románkori építészet Magyarországon. Budapest, 1972. – *Entz G.:* 1958. – Pest megye Műemlékei I. Budapest 1958. 574–588, – Pest megye Műemlékei II. Budapest 1958. 480–504. – *Marosi* 1975. – *Marosi E.:* A románkor művészete. Budapest 1972. – *L. Gerevich:* Pilis abbey a cultural center. ActaArchHung 29 (1977) 155–198. – *Gerevich* 1973, 365. – *L. Gerevich:* The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Budapest, 1971.
8. *Lux* 1916. 1. kép.
9. *Árpádkori kőfaragványok.* Katalógus. A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei. 1978. 132/c, 30. kép. – *Gerevich* 1938. CXLV, CXL. kép. – *Entz* 1958. 93. kép.
10. *Gerevich* 1962, 319–320. kép.
11. *Marosi* 1975.

JULIA ALTMANN

MITTELALTERLICHE STEINDENKMÄLER AUS DER BURG VON ÓBUDA (I.)

Wir haben die Serie unserer Mitteilungen mit der Publizierung des romanischen Steinmaterials, das aus den Ausgrabungen der mittelalterlichen königlichen Burg, der späteren Burg der Königinnen, stammt, begonnen. Der Fundort befindet sich im dritten Bezirk von Budapest, im Kalvin köz, dort, wo heute die reformierte Kirche und das Pfarrhaus stehen.

Der Grossteil des Fundmaterials der neuen Ausgrabung kam aus dem Burggraben zum Vorschein, und kann somit vorerst topographisch nicht bewertet werden. Das Material stimmt mit dem Typ aus früherem Fundmaterial überein und bekräftigt jene Ansicht, wonach es sich um einen Teil des künstlerischen Kreises handelt, der von Esztergom ausgehend Ják, Gyulafehérvár, Zsámbék usw. umfasst.

Abbildungen

Abb. 1. Innere Burgmauer, von der O-Seite der Burg gesehen.
Abb. 2. Innere Burgmauer, von der N-Seite der Burg gesehen.
Abb. 3. Steinmetzzeichen an der östlichen Burgmauer.
Abb. 4. Steinmetzzeichen an der westlichen Burgmauer.
Abb. 5. Steinmetzzeichen an der nördlichen Burgmauer.
Abb. 6. Zeichnungen von Steinmetzzeichen von der nördlichen und östlichen Burgmauer.
Abb. 7. Knospenkapitell.
Abb. 8. Knospe des Knospenkapitells.
Abb. 9. Bruchteil eines Arkadengesimses.
Abb. 10. Arkadengesims.
Abb. 11. Eckbruchstück eines Arkadengesims.
Abb. 12. Bruchstück eines Säulenkapitells (?).
Abb. 13. Torsockelbruchstück.

Képjegyzék

1. kép. Belső várfal a vár K-i oldalán
2. kép. Belső várfal a vár É-i oldalán
3. kép. Kőfaragó jelek a K-i várfalon
4. kép. Kőfaragó jelek a Ny-i várfalon
5. kép. Kőfaragó jelek az É-i várfalon
6. kép. Kőfaragó jelek rajzai az É-i és K-i várfalról
7. kép. Bimbós oszlopfő
8. kép. Bimbós oszlopfő bimbója
9. kép. Ívsoros párkány töredéke
10. kép. Ívsoros párkány
11. kép. Ívsoros párkány saroktöredéke
12. kép. Oszloplábazat (?) töredéke
13. kép. Kapu lábazati részének töredéke

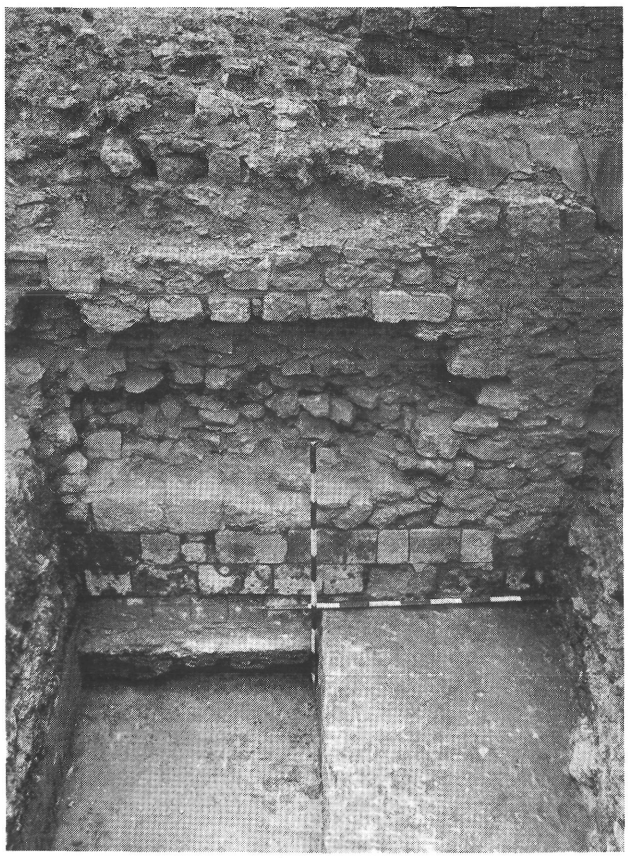

1

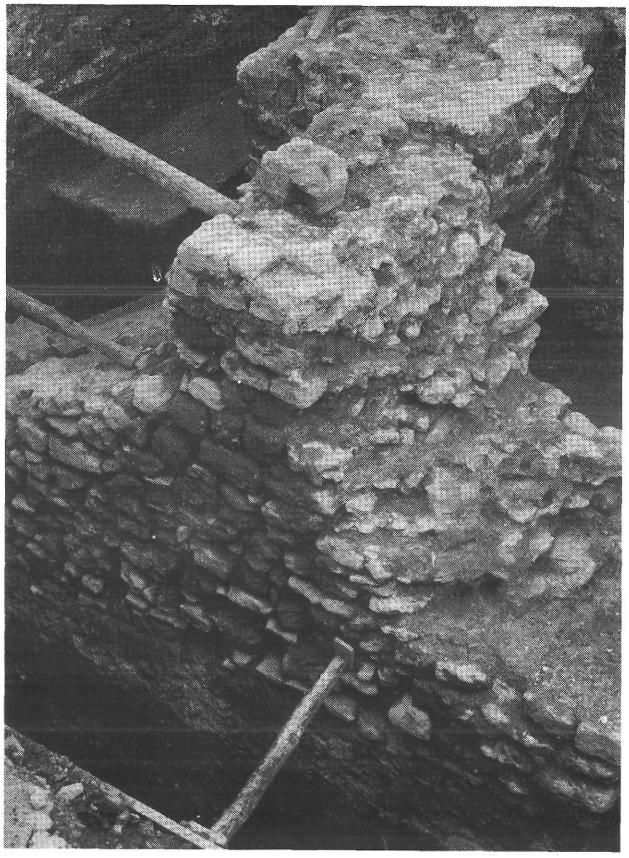

2

3

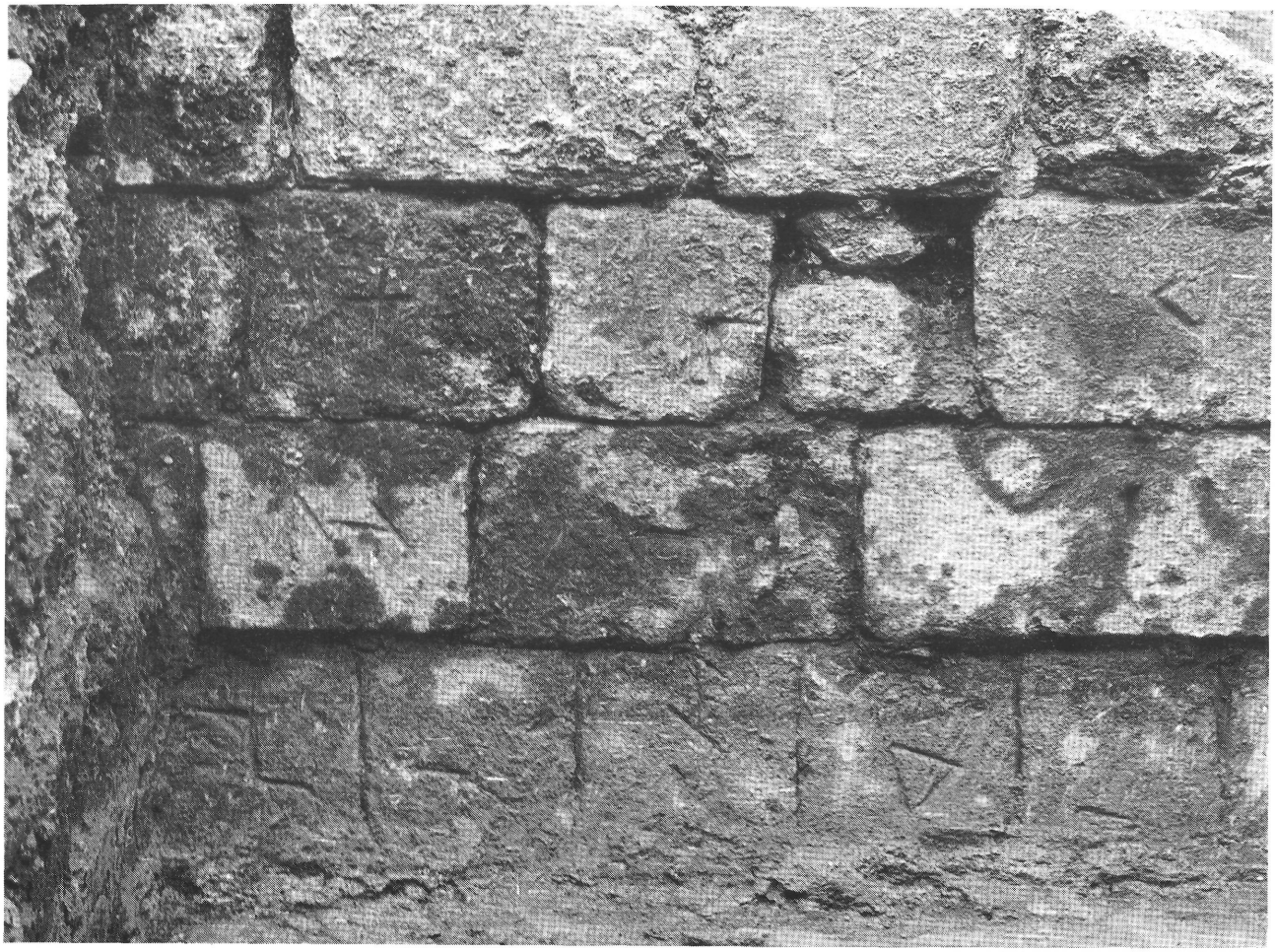

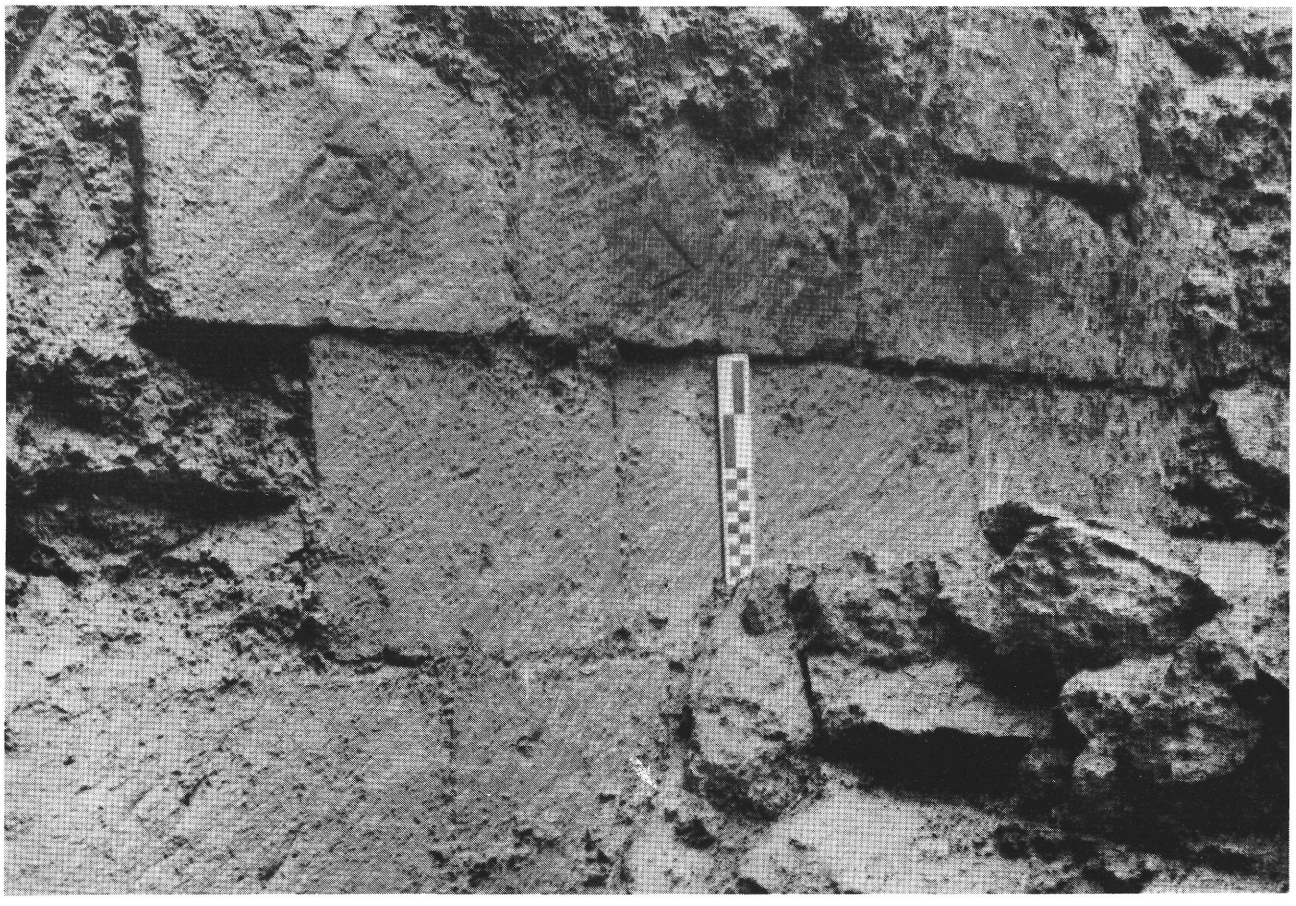

4

5

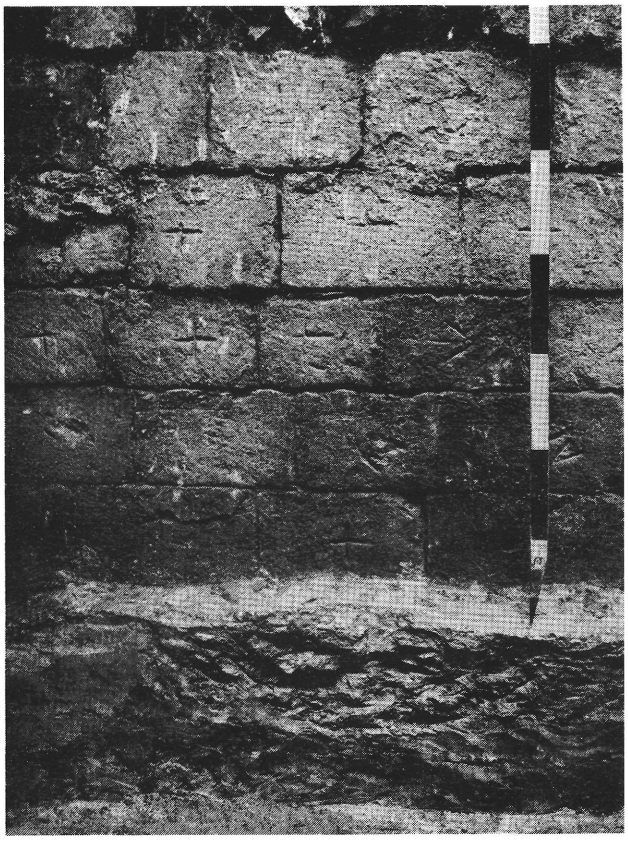

6

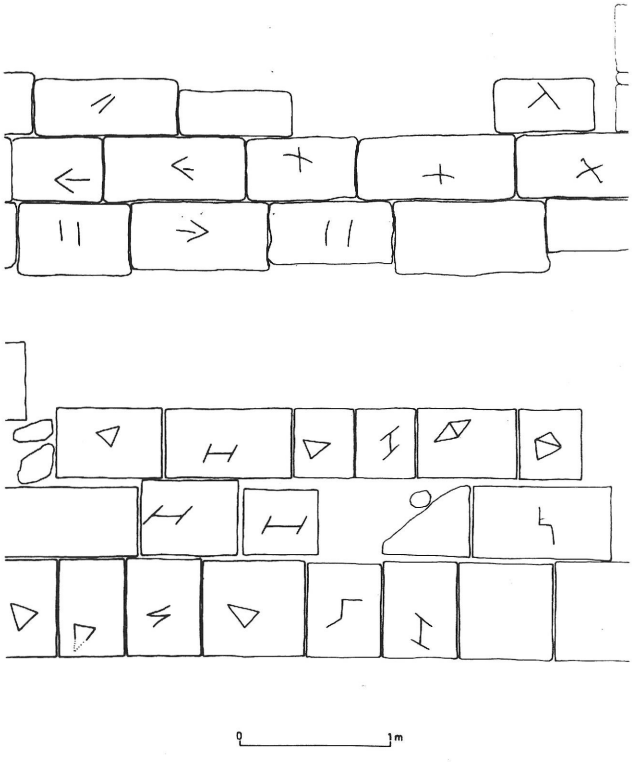

7

8

9

10

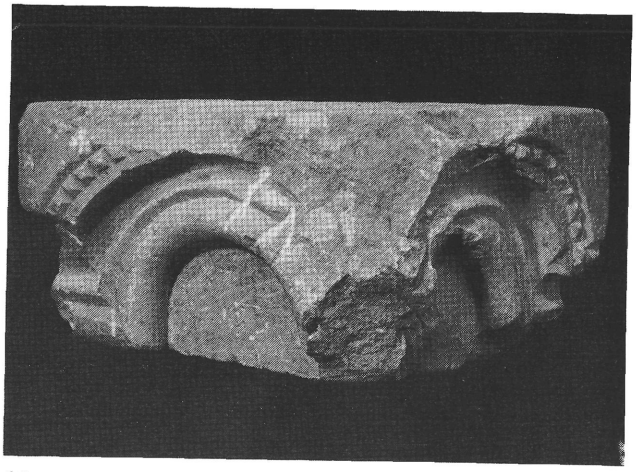

11

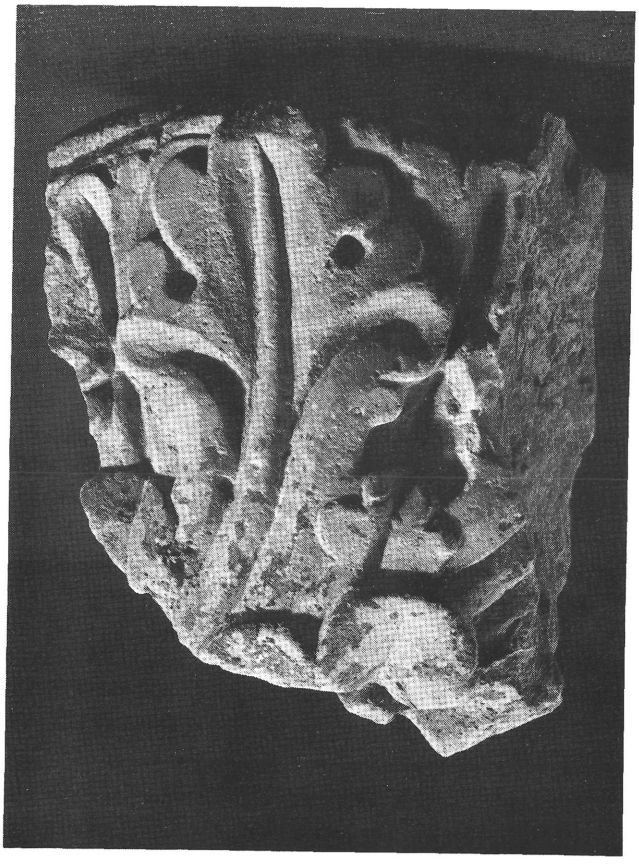

12

13

VÖRÖS ISTVÁN

ELŐZETES JELENTÉS A BUDAPEST III. KER. LAJOS U. 165–167. SZ. ALATTI 11–13. SZ.-I ÁLLATCSONTLELETEKRŐL

Az 1982-ben feltárt területről származó állatcsontanyag másodlagos helyen felhalmozódott „állatfeldarabolási" és „kézműipari" hulladék.

A szarvasmarha csontanyag erősen fragmantált, felületein vágási, hasítási nyomok találhatók. A szarvasmarhacsontok közül mind a húsoscsont rész, mind a bontás során eltávolított carpalis/tarsalis szárazcsontok, valamint az ujjpercek minimális számban fordulnak elő. A szarvasmarha maradványok alapján legkevesebb három eltérő testfelépítésű, típusú szarvasmarhát lehet megkülönböztetni. Az egyik nagyközepes testmagasságú tehén marmagassága 1204,12 mm.

A kiskérődzők mindkét faja, a csigás szarvú juh, és a nagy széles szarvú kecske egyaránt előfordul a leletanyagban. Egy juh radius hosszméretéből számított marmagassági érték: 609 mm.

A sertések kis testméretűek. A sertéscsontok anatómiai megoszlása reprezentálja a legjobban az ún. „étkezési" állatcsont összetételt.

A lócsontok között egyetlen húsoscsont nem fordul elő. Egy radius, két metacarpus és egy metatarsus csiszolt, illetve megmunkált, hasonlóan egy szarvasmarha radiushoz. A lómaradványok egy 1456 mm, magas testmagasságú, karcsú csontozatú; és egy 1381 mm, közepes testmagasságú, közepesen karcsú állatoktól származnak.

A négy legfontosabb gazdasági haszonállaton kívül a leletanyagban a kutya egy mandibula töredéke, a szárnyasok közül a tyúk és a liba néhány csonttöredéke fordul elő.

Az állatcsontanyag anatómiai megoszlása (db)

	Szarvasmarha	Kiskérődző	Sertés	Ló
Agykoponya (szarvcsap)	24	7	8	–
Arckop. + maxilla	7	1	4	–
Mandibula fr.	23	9	6	2
Fog	5	5	1	1
Csigolya fr.	10	7	12	–
Borda fr.	73	4	10	–
Scapula fr.	19	10	4	–
Humerus fr.	9	2	2	–
Radius fr.	12	11	5	2
Ulna fr.	5	3	5	–
Metacarpus fr.	10	25	2	3
Pelvis fr.	14	2	3	–
Femur fr.	12	2	1	–
Tibia fr.	24	12	8	–
Astragalus	5	1	–	–
Calcaneus	3	1	2	–
Centrotarsale	1	1	–	–
Metatarsus fr.	24	9	–	4
os phalangis I.	8	6	–	–
os phalangis II.	4	2	–	–
os phalangis III.	3	–	1	–
	295	120	74	12

Az állatcsontanyag topográfiai megoszlása (db)

Század	XI–XIII. eleje						XIII.			
Objektumok	I.	II.	III.	VII.	VIII.	4. réteg	V. Kemence	VI. Kemence	3. réteg	Összesen
Szarvasmarha	7	17	20	16	3	150	6	1	75	295
Kiskérődzők	–	2	40	25	3	35	1	2	12	120
Sertés	1	6	6	3	–	23	1	–	34	74
Ló	2	–	–	2	–	6	–	–	2	12
Kutya	–	–	–	–	–	1	–	–	–	1
Tyúk	–	–	–	2	–	–	–	1	–	3
Liba	–	–	–	1	–	–	–	–	–	1
	10	25	66	49	6	215	8	4	123	506

ISTVÁN VÖRÖS

VORBERICHT ÜBER DIE TIERKNOCHENFUNDE AUS DEM 11–13. JH. IN BUDAPEST, III. BEZ., LAJOS UTCA 165–167.

Das von dem im Jahre 1982 freigelegten Gebiet stammende Tierknochenmaterial stellt einen an sekundärer Stellen angehäuften Abfall der „Tierverarbeitung" und des „Handwerks" dar.

Das Rinderknockhenmaterial ist stark fragmentiert, an seinen Oberflächen sind Schnitt- und Spaltspuren zu finden. Unter den Rinderknochen kommen sowohl Fleischknochenteile wie auch im Laufe der Zerlegung entfernte carpalis/tarsalis-Trockenknochen, sowie Fingerglieder nur in minimaler Anzahl vor. Aufgrund der Überreste vom Rindvieh können mindestens drei Typen von abweichendem Körperbau unterschieden werden. Die Widerristhöhe einer mittelgrossen Kuh beträgt 1204,12 mm.

In Fundmaterial kommen beide Arten der kleinen Wiederkäuer, das Schaf mit Schneckengehörn genauso vor wie die Ziege mit breitem Horn. Die aus dem Längenmass des Radius errechnete Widerristhöhe eines Schafes beträgt 609 mm.

Die Schweine sind von kelinem Körperbau. Die anatomische Verteilung der Schweineknochen repräsentiert am besten die Zusammensetzung der sog. „Speise"-Tierknochen.

Unter den Pferdeknochen befindet sich kein einziger Fleischknochen. Ein Radius, zwei Metacarpi und ein Metatarsus sind geschliffen, beziehungsweise bearbeitet, ähnlich wie ein Rinder-Radius. Die Pferdeüberreste stammen von einem Tier mit einer Körperhöhe von 1456 mm und schlanker Knochenstruktur, sowie von einem Pferd mit mittelgrossem, 1381 mm hohem Körper und einer mittelschlanken Knochenstruktur.

Ausser den vier wichtigsten wirtschaftlichen Nutztieren kommen im Fundmaterial das Mandibulafragment eines Hundes und vom Geflügel eine Henne und eine Gans vor.

In der dritten Schichte befand sich auch ein menschliches Fingerglied.

MŰTÁRGYVÉDELEM

HERVAI JUDIT

KÉT RÓMAI KORI BRONZ DOBOZKA AZ AQUINCUMI MÚZEUMBAN

A Budapesti Történeti Múzeum Aquincumi Múzeuma két római kori rekeszes bronz dobozkát őriz[1] (Ltsz.: 50.313, 50.314) A tárgyak 1942-es állapotát az 1. sz. képen láthatjuk.

1. (Ltsz.: 50.313)
   h: 12,5 cm
   sz: 7,3 cm
   m: 2,2 cm
2. (Ltsz.: 50.314)
   h: 10 cm
   sz: 5,5 cm
   m: 2 cm

A nagyobb dobozka öt részre osztott, melyeket apró fedélkék zárnak be. A fedélkék lapján trébelt vonaldíszítés, szélein pedig apró reszelt vonalkázás látható. Az egyik kis fedél hiányzik. Restaurálás közben derült ki, hogy csúsztatható fedéllel záródik.

A kisebb doboz működésében megegyezik az előzővel, szerkezetében azonban különbségek mutatkoznak. A nagyobb doboz fedélkéi egyszerűbben nyílnak, mert itt a fedéllemezből kiképzett két kis nyúlvány illeszkedik a hozzátartozó rekeszfalon ütött lyukakba. A kisebbik dobozkán viszont a fedélkék, a forrasztási nyomok tanúsága szerint zsanérozással működnek. Eredeti zsanérdarab nem maradt meg. Más a dobozkák fedélcsúszkájának kialakítása is. A nagyobbnál az oldallemezekhez külön kis lemezkéket forrasztottak a csúszka részére. A kisebbnél ezt az oldallemezek félgömbölyűen behajlított felső részéből alakították ki.

Restaurálás

A dobozkák a korróziós termékkel együtt cerezinnel voltak átitatva. Az egyes lemezrészek pedig vastag papírlemezre, vörösrézdróttal voltak erősítve. (1. kép) Így az eredeti lemezek erősen megrongálódtak, rajtuk az átszúrások helyén apró lyukak voltak. Korrózióból származó hiány a nagyobb méretű dobozkának a fedelén a kisebb méretűnek az alján és az oldallemezein található. Hiányzik a nagyobb méretű doboz egyik belső fedélkéje, oldallemeze és két oldalról a fedélcsúsztató lemez. (2–3. kép)

Tiszítás: Az első nagy problémát a cerezin kioldása jelentette. A *cerezin* fehér szagtalan anyag, mely fizikai tulajdonságaiban hasonlít a méhviaszhoz. Nagymolekulájú paraffin származék. Nem avasodik, vízben oldhatatlan. Éterben, kloroformban, benzinben oldódik, zsírokkal, olajokkal, viaszokkal és cetvelővel egyöntetű tömeggé olvasztható össze. Melegen gyúrható, képlékeny, összetapad anélkül, hogy ragacsos lenne. Op: 60–80° C. Ezt az anyagot először úgy próbáltam kioldani, hogy a dobozkák részeit vízben felforraltam, közben a melegtől megolvadt a cerezin, majd amikor a víz kihűlt, a tetején megfagyott cerezint maradéktalanul leszedtem. Újra vízben felforraltam. Ezt ismételtem mindaddig, míg a cerezin már csak igen vékony rétegben, alig-alig volt látható a kihűlt víz tetején. Ezután egy hétig naponta többször váltogatva benzinben áztattam. Mikor a tárgyakból elszívó alatt papírvattán a benzin teljesen elpárolgott, ismét kifőztem desztillált vízben. Ezután próbáltam megvizsgálni a korrózió összetételét, hogy a tisztítás megfelelő módját kiválaszthassam. A tárgyak felületének különböző részeiről éles szikével korróziós termékeket kapartam le.

A korrózió vizsgálata: A dobozkákon a földben kialakuló elektrokémiai bomlás hatására többmolekulás korróziós réteg alakult ki. A tárgy anyagából adódóan, annak felületén az oldófém, a réz vegyületei látszottak, mert az ötvözetben az fordul elő nagyobb atomszázalékban. A színes rézvegyületek közül a talajban, legnagyobb mennyiségben karbonátok alakulnak ki. A szép kékeszöld színéről szabad szemmel is megkülönböztethető bázisos rézkarbonát, a malachit ($CuCO_3 \cdot Cu/OH/_2$), és a ritkábban előforduló kékesebb színű, szintén bázikus jellegű azurit ($2CuCO_2 \cdot Cu/OH/_2$). A két rézkarbonát összefüggő kristályos réteget alkot a bronz felületén. A földben kialakuló korróziós termékek közül a karbonátok után mennyiségileg a kloridok kialakulása a leggyakoribb.[3] EDTE-vel való rövid oldás után kömcsőben elvégeztem a próbákat:

1. Karbonátok (néhány percig főztem)

$$CuCO_3 + AgNO_3 = AgCO_3 + CuNO_3$$

Utána fehéres túrós csapadék keletkezett.

2. Klorid

$$CuCl_2 + "AgNO_3 = Cu/NO_3) + 2AgCl$$

Szintén fehéres, túrós csapadék keletkezett. Úgy próbáltam megkülönböztetni, hogy HNO_3-at csöpögtettem bele, a karbonát csapadékja lassan oldódott. A kloridokat savfeleslegben sem lehet oldani.

A klorid kimutatható még úgy is, hogy ha a csapadékhoz fixírsó oldatot ($Na_2S_2O_3$) csöpögtetek, ezüstklorid, oldódik, majd komplex keletkezik.

A réz felületén kialakult kloridtartalmú vegyületek, melyeket a legújabb kutatások kimutattak – a következőek lehetnek: CuCl (nankonit), mely nem stabil, hanem oxigén felvétel közben bázikus rézkloriddá alakul ($Cu_2/OH/_3Cl$). A kloridtartalmú vegyületek a legveszélyesebbek a rézalapú tárgyak megtartása szempontjából, mert nedvesség hatására $CuCl_2$ rézoxiddá alakul, miközben klór szabadul fel és lép ismét a fém felületén lévő rézionokkal kapcsolatba. Ha még oxigén is van jelen, akkor részben bázikus rézklorid képződik, részben a felszabaduló Cl- folytatja a reakciósorozatot:

$2\ CuCl + H_2 = Cu_2O + 2\ HCl$

$2\ HCl + 2\ Cu + 1/2\ O_2 = 2\ CuCl + H_2O$

$2\ CuCl + H_2O + HCl + O_2 = Cu_2OH_3Cl + Cl$

$Cu^+ + Cl^- = CuCl$

A klorid katalizálta korrózió ugyan lassuló folyamat, mert kialakul egy aránylag stabil egyensúly, de soha nem áll le. Korrózió természetesen kialakulhat a tárgy belsejében is, a megmunkálástól függően (lemezes vagy hólyagos korrózió).

A színes rézvegyületek alatt csaknem mindig megtalálható a réz egyértékű oxidja, a kuprit, s így ez valószínű feltétele a karbonátok kialakulásának.[4]

A korróziós termékek vizsgálata után a fémeket, mivel azok állapota megengedte, azbeszthálóra helyeztem, és gázlángon felhevítettem. Egyrészt azért, hogy a cerezin teljesen elégjen, másrészt, hogy a fémlemezek meglágyuljanak. A tárgyak tisztítására EDTE-nek nevezett komplexképző vegyületet választottam.

A komplexképző vegyületek általában ($Na_6P_6O_{18}$, Nátriumkálium tartarát) réz és bronztárgyak tisztítására alkalmazhatók, ugyanis a rézvegyület kationját komplex formában viszik az oldatba. Ezek speciális formája a kelátkomplexképző vegyület, pl. EDTE-etilén-diamin-tetraecetsav. Ez a vegyület azonban vizben rosszul oldódik. Az amionsavak kationokkal komplex vegyületet alkotnak, mely a fémiont rákolló szerűen fogja közre. Így öttagú gyűrű alakul ki. Tehát a fémionok oldható, stabil vegyületekké változnak, a szabad amino-karbonsavak pedig újabb fémionokat visznek oldatba:

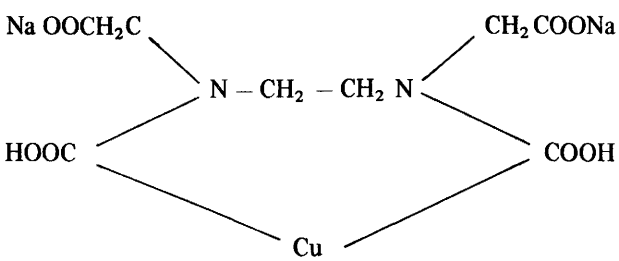

Az EDTE az egybefüggő fémmaggal rendelkező múzeumi fémtárgyak (ezüst, bronz, vas) tisztítására a következőkben bizonyult előnyösnek: a szulfidok kivételével old minden fémkorróziós terméket, (oxidok, hidroxidok, karbonátok, szulfátok, kloridok), de citromsav hozzáadásával még azt is. A vörösréz oxid (Cu_2O) más vegyszerrel igen nehezen távolítható el. A fémvegyületeken kívül oldja a rárakódott kalciumvegyületeket is. Az EDTE-vel tisztított tárgyakról a feloldott korróziós termékek korlátlanul oldódnak vízben, s ezért könnyen eltávolíthatók. Miután a kelátkötésű vegyületek rendkívül stabilak, telített oldat esetén sem csapódnak vissza a tiszta fém felületére. A fémkomplex képződését befolyásolja az oldat PH értéke, mert ha a H^+ koncentráció nő, kevesebb fémkelát képződik, tehát, ha jó eredményt akarunk, az oldat PH értékét lúgosra kell beállítani.

Az oldat készítése: *1000 ml vízben feloldunk 100 g EDTE-t, közben kevergetjük (komplexon III vagy Szelecton B_2), mikor feloldódott annyi NaOH-t teszünk bele, hogy az oldat PH-ja 8–9 legyen.*

A fent említett módon elkészített oldattal megtisztítottam a kazetták részeit. Ezután desztillált vízben jól kiáztattam. Mikor sem az exikátor próba, sem a desztillált vízbe csöpögtetett $AgNO_3$ kloridot nem mutatott ki, infralámpa alatt szárítottam a tárgyakat.

Egyengetés: kisfejű ötvöskalapács gömbrészét duplán bőrrel bevontam és ezzel faalátéten kiegyengettem az előző restaurálásból eredő hibákat, egyenetlenségeket. (2–3. kép)

Színezés: a dobozkák színét a tisztítás után nem találtam megfelelőnek. A nagyobb dobozka fedélrészéről a vörösrézoxidot – az eredeti felület megrongálása nélkül – nem lehetett maradéktalanul eltávolítani. Ezért készítettem 5 %-os Schlippe só (natrium-tió-antimonát) oldatot, felforraltam, majd a lemezrészeket egyenként belemerítettem. Sötét színeződést kaptak. Ezután infralámpa alatt ismét megszárítottam, majd igen puha rézkefével felpolíroztam.

Konzerválás:

A restaurálásnál használt védőbevonatok alapfeltételei:

- a bevonat kémiailag indiferens legyen,
- a tárgyba annak veszélyeztetése nélkül bevihető legyen,
- só, víz és gázzáró legyen,
- polimerizáció vagy térhálósodás közben ne zsugorodjék,
- a tárgy felületének megjelenését ne változtassa meg,
- lehetőség szerint eltávolítható legyen[5]

Eddigi tapasztalatok szerint a műanyag védőbevonatok közül a hőre lágyuló PAMA bizonyult a legjobbnak. Ennek előállítása házi módszerekkel igen nehéz lenne, ezért a MMA és EMA kopolimert használtam konzerválásra, mely RÖM and Haas cég gyártmánya, Paraloid B.72. (granulátum formában) Aromás és halogénezett szénhidrogénekben, acetonban és ecetsavban jól oldódik. Fémkonzerváláshoz kloroformban szokták oldani. Jó hozzátenni pár csepp diaceton-alkoholt is, mert ez lassítja a száradás idejét és nem lesz a tárgy felületén fényes bevonat. Tapasztalatom szerint a Paraloiddal bevont ezüst és bronztárgyakon három év múlva sincs változás, míg a PVB-al bevontakon fél év után enyhe elszíneződés mutatkozott. A dobozkák megtisztított és színezett darabjait Paraloid oldatba áztattam és vákuumban átszívattam, majd ismét infralámpa alatt szárítottam.

Kiegészítés:

A fémkiegészítéshez használt műanyag viselkedésének alapfeltételei:

- töltőanyaggal, színezékekkel jól alkalmazható
- könnyen megmunkálható
- bármikor eltávolítható legyen

A kiegészítésben használt polimerek alkalmazása lehetővé tette, hogy mind esztétikai, mind pedig restaurálási szempontból eleget tegyünk a követelményeknek. Az aquincumi dobozkák kiegészítéséhez szintén hőre lágyuló (akrilsav-származék) műanyagot használtam, neve Kalloplast R, liofilizált monomer formában gyártják. A műanyagot azbesztpehellyel töltöttem, földfestékkel színeztem. Közben a szükséges ragasztásokat is Kalloplast-al végeztem.

Összeállítás:

Szerkezeti működésének megfelelően először a dobozkák belső részeit ragasztottam össze a forrasztások helyén. A kisebb dobozka fedélkéjének zsanérozását új bronzlemezzel állítottam helyre, melyet a felragasztás előtt patináztam. Nyitásukra szolgáló kallantyúkat is rézdróttal pótoltam. A nagyobb dobozon a teljesen hiányzó oldallemezt, ill. a fedél becsúsztatására szolgáló részeket szintén új bronzlemezzel pótoltam. Miután a két dobozka nem egyforma eljárással készült, az összeállítást is eredeti összeállításhoz hasonlóan végeztem. A kisebb doboznál a fedél csúszkája a külső oldallemez felső részének domború behajlásából áll. Ezért a belső rész összeragasztása után a falemezek illesztése, majd a külső rész összeállítása következett.

Legutoljára ragasztottam az alját. A nagyobbnál viszont a külső részt az aljával együtt előbb összeállítottam, utána beledolgoztam a fabetétet. Utoljára ragasztottam a csuszkát, mivel eredetileg is külön lemezből volt az oldallemezhez forrasztva.

Jegyzet

1. BpTört 1942. II. CI tábla
2. Römpp Vegyészeti Lexikon 1. kötet Bp. 1960. 327.
3. *Járó M.:* Fémtan restaurátoroknak (Képzőművészeti Főiskola jegyzetei) Bp. 1980. 67.
4. *Sláger K.:* A múzeumi fém műtárgyak állagvédelme (Múzeumi műtárgyvédelem 1.) Bp. 1970. 34.
5. *Timárné Balázsy Á.:* Műanyagok a műtárgyvédelemben (Képzőművészeti Főiskola jegyzetei) Bp. 1978. 42.

JUDIT HERVAI:

ZWEI BRONZEKÄSTCHEN AUS DER RÖMERZEIT IM MUSEUM VON AQUINCUM

Im Aquincum-Museum des Budapester Historischen Museums werden zwei Bronzekassetten aus der Römerzeit verwahrt (Inv.-Nr. 50.313, 50.314). Die Fächer sind mittes kleiner Deckel verschlossen. Beide Kassetten schliessen Schiebedeckel und sind – obwohl ihre Funktion identisch ist – von unterschiedlicher Struktur.

Die Kassetten waren zusammen mit Korrosionsprodukten mit Zeresin durchtränkt, die einzelnen Teile hingegen mit Kupferdraht auf dicke Pappe befestigt. Teils die Korrosion, teils der Draht verursachten an beiden Kassetten grössere oder kleinere Schäden.

Ein Problem stellte das Herauslösen des Zeresins dar, das wir nach mehrmaligem Auskochen schliesslich durch Erhitzen auf einem Asbestnetz entfernen konnten.

Die Korrosionsprüfung ergab in der Mehrzahl basisches Kupferkarbonat ($CuCO_3$, Cu/OH_2), Kupferchlorid (CuCl, $CuCl_2$) bzw. das sich unter diesen fast immer entwikkelnde einwertige Kupferoxyd (Kuprit).

Zur Reinigung der Gegenstände erwies sich die ÄDTE genannte (Äthylen-Diamon-Tetraessigsäure) komplexbildende Salzlösung als am besten geeignes.

Nach dem Reinigen und Trocknen der Oberfläche mittels Infralampe habe ich die Gegenstände mit in Chloroform gelöstem Paraloid (MMA- und EMA-Kopolymer) durch ein Vakuum gepumpt. Als Ergänzung verwendete ich eine entsprechend gefärbte Kunstmasse, namens Kalloplast R, das ebenfalls ein Akrylderivat ist. NachErgänzung der einzelnen Plattenteile klebte ich die Kassetten zusammen. Die gänzlich fehlenden Platten ersetzte ich durch Messinplättchen.

Abbildungen

Abb. 1. Die Bronzekästchen im Jahr 1942
Abb. 2–3. Teile der Bronzekästchen während der Restaurierung
Abb. 4–7. Die fertigen, restaurierten Kästchen

Képjegyzék

1. kép Bronzdobozkák 1942-ben
2–3. kép. Bronzdobozkák részei restaurálás alatt
4–7. kép. A kész, restaurált dobozkák.

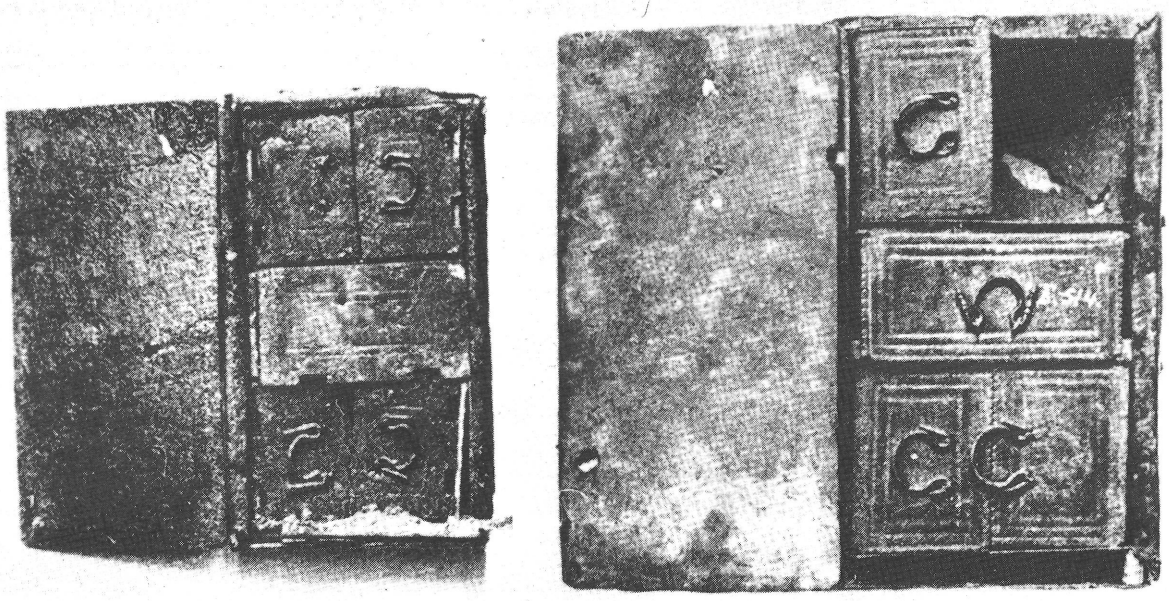

Orvosi műszerek és női pipere-szekrényke.

1

2

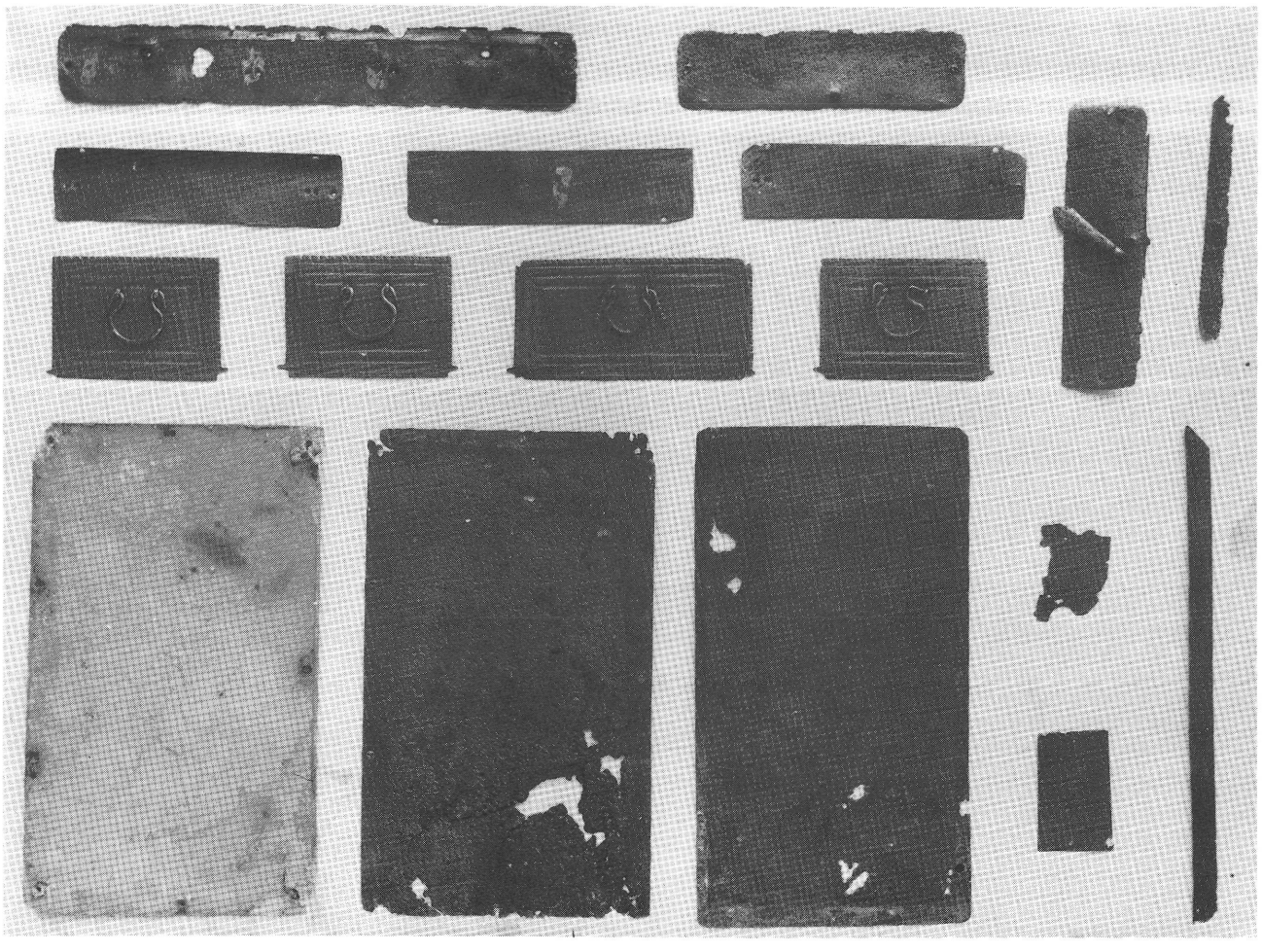

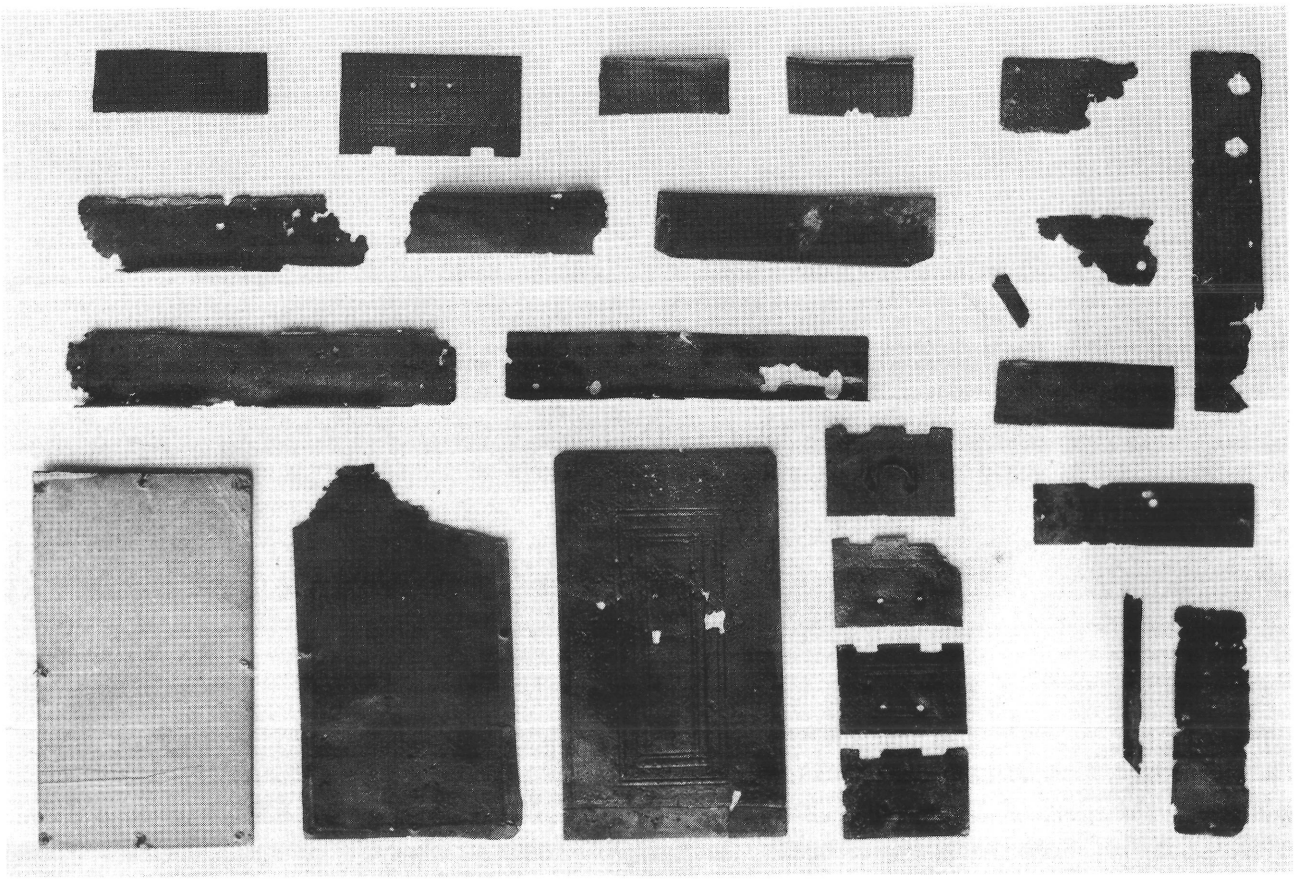

3

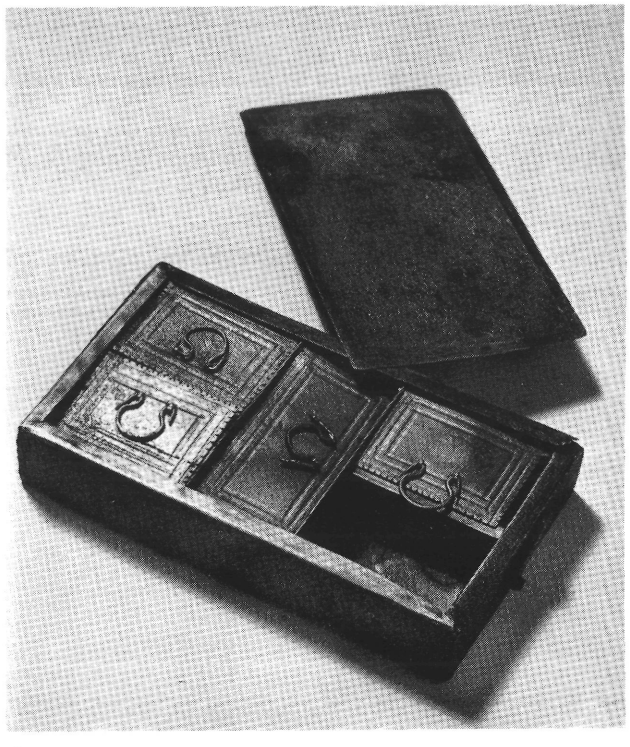

4

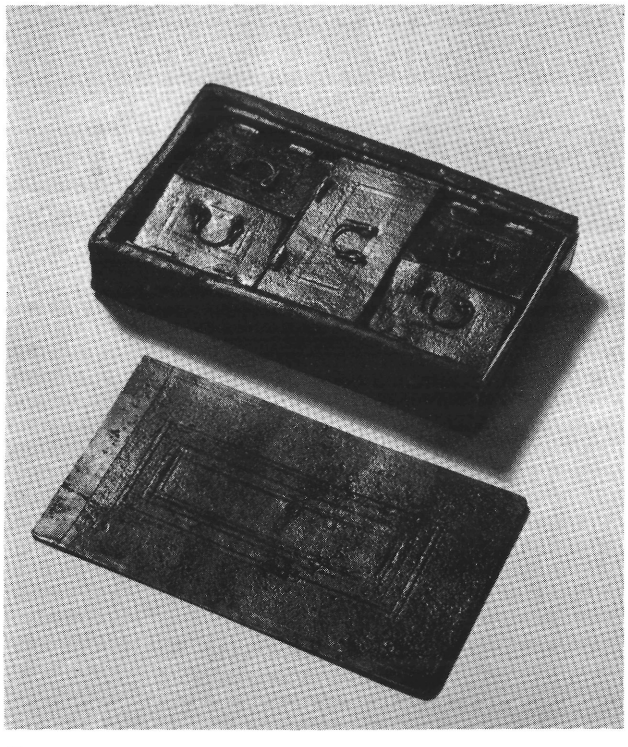

5

6

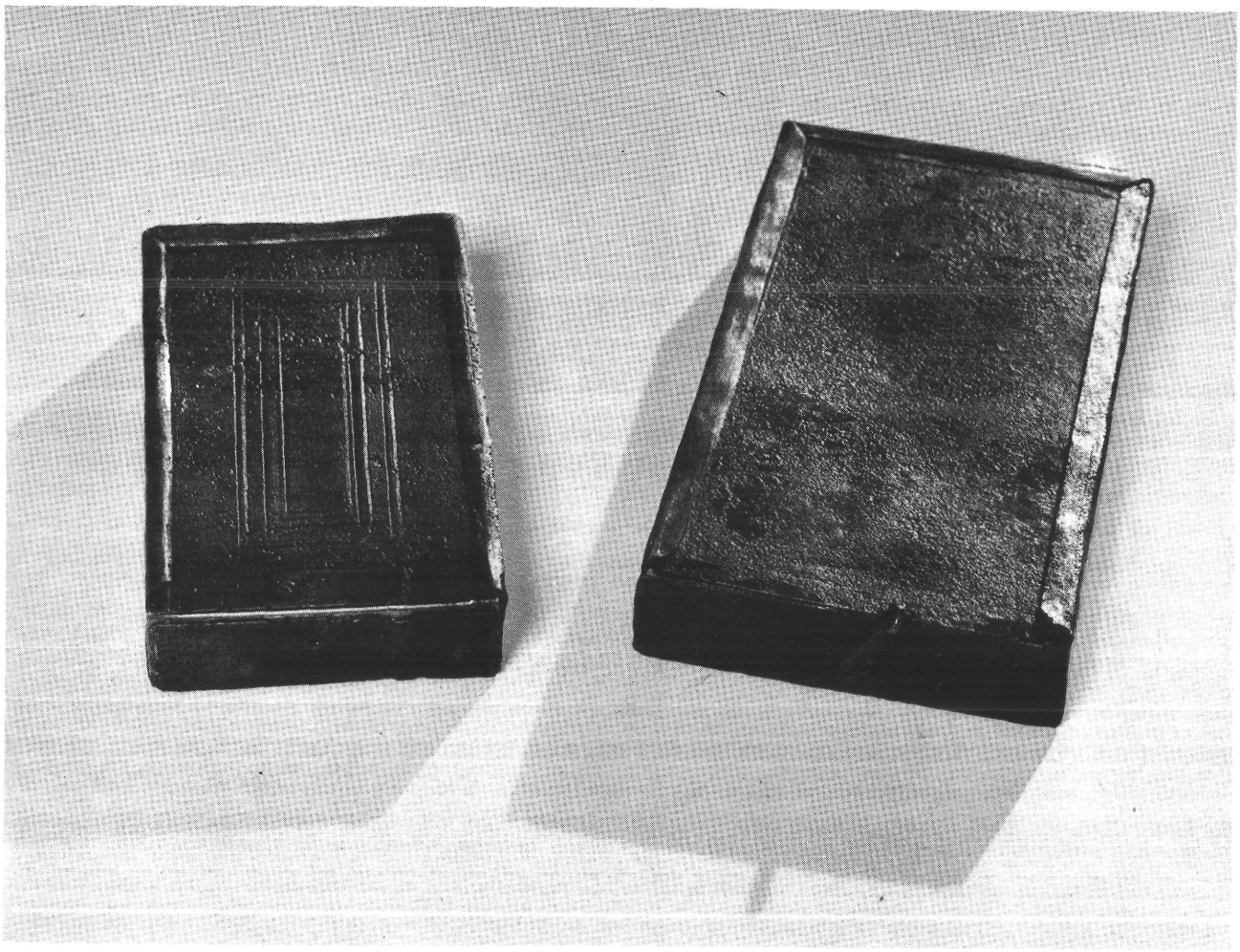

7

BRUDER KATALIN

EGY I. SZ.-I AQUINCUMI SISAK RESTAURÁLÁSA

1981 őszén a Flórián téri ásatásoknál egy római kori sisak került elő. A feltáró régész – figyelembevéve a ritka lelet állapotát, azonnal restaurátorhoz fordult. Így a kiemelést nemcsak régészeti, hanem restaurátori szempontból is – a lehetőségekhez képest – a legjobban oldottuk meg 4. kép.*

A sisakharang kétharmada beomlott állapotban volt, a tarkó- és az arc védelmére szolgáló lemezek darabokra törtek. Távolabb találták meg a sisak tetejét díszítő tolltartó oromdíszt.

A tárgy felszedése során ügyelni kellett arra, hogy földnedves állapotát megőrizze, és a rátapadt homok és kavicsréteg ne cementálodhasson rá. Azonnal műhelybe szállítottuk és a földszennyeződés legnagyobb részét bő vízben letisztítottuk.

A sisakharang két oldalán és a tarkórészen vékony lemezből kialakított és felforrasztott, illetve szegecselt csöves tolltartók helyezkedtek el. Mivel ezeket a föld tartotta a sisakharang oldalán, természetesnek kell vennünk, hogy a tisztítás során leváltak. Később kiegészítettük és visszaragasztottuk.

Már az első tisztítás során kiderült, hogy az anyag nagyon erősen korrodált, repedezett és rideg. Egyértelműen világossá vált, hogy a sisakharang meglehetősen hiányos, és a töredékek egy részének helye nem meghatározható.

A sisak nyakszirtvédőjéről röntgenfelvételt készíttettünk. Ennek célja volt az esetleg meglévő, de a korrozió által eltakart felirat felkutatása, valamint információszerzés a bronzanyag állapotáról. A röntgenfelvételen feliratra utaló nyomokat nem találtunk, viszont a vizsgált sisakrész korróziós térképe kirajzolódott. 11. kép.

A sisak nyakszirtvédője és harangrésze egy darabból kidomborított. 6. kép. A nyakszirtvédő átlagos vastagsága 1,6 mm, a harangrészé 0,5 és 1 mm között mozog. A röntgenfelvétel bizonysága szerint a nyakszirtvédőt számtalan repedés gyengíti, és sok helyen átkorrodált. Bár a harangrészről nem sikerült röntgenfelvételt készíttetni a vastagabb – erősebb részek vizsgálata és rossz állapota megerősítette azt a feltevést, hogy az anyag nemcsak teljesen átkristályosodott, hanem sok helyen át is lyukadt. 13. kép.

A sisak felületét nem borította egyenletes, zománcszerű patina, ennek ellenére a régésszel egyetértésben arra az elhatározásra jutottunk, hogy a helyenként meglévő zöld patinát megóvjuk, illetve a zöld korróziós réteget igyekszünk a tárgyon megtartani. Egyrészt mert véleményünk szerint esztétikailag ez a legmegfelelőbb, mivel az égett, átkristályosodott anyag önmagában vöröseslila színű, kellemetlen megjelenése miatt kiállítási célokat nem szolgálhat, másrészt a különböző korróziós termékek teljes eltávolítása azt eredményezhetné, hogy a tárgy szempontjából meghatározó részek elvesztésével a rekonstrukció lehetetlenné válnék. Kétségtelen, hogy így egy nem nemes patinájú, korrodált anyag megóvása technikailag a legnehezebb és a legkockázatosabb, mégis a tárgy bemutathatósága érdekében ezt az utat kellett választanunk.

A töredékeken az első lemosás után még jócskán maradt rákövesedett homok, illetve korróziós termékekkel átitatott föld és kavics. Ennek a letisztítását mechanikusan végeztük, összekötve a vastag korrózió felesleges részének eltávolításával. E műveletet egy kissé megkönnyítette egy enyhe nátrium-hexamatafoszfátos mosás alkalmazása. Természetesen ezt a munkafolyamatot igen nagy körültekintéssel és óvatossággal kellett elvégezni az anyag nagyfokú törékenysége miatt. A mechanikus tisztítást követte a desztillált vízben való többszöri kifőzés. 9. kép.

A sisak valószínűleg még hajlékony fémes állapotában, a földbekerülésekor eltorzult. Harangrésze benyomódott, némileg oldalirányban is deformálódott, és ebben a helyzetben korrodálodott. Ez a töredékek összeállításánál nem kevés gondot okozott. Legfeltűnőbb nyoma a harang tarkórészénél látható, ahol nem lehetett a torzulást helyreigazítani a töredékek épségének megőrzése mellett.

A sisakharang alsó része egy darabban került elő, de a homlokpánt jobboldalánál, a fül részére kialakított kivágásnál eltörött, és úgy torzult, hogy a törési felületek között megközelítőleg egy centiméteres harántirányú hézag keletkezett. A törési felületek összeragasztását úgy sikerült megoldani, hogy azokat fokozatosan egymáshoz húztuk. Mivel a ragasztásnak nagy feszítést kellett megtartania, a tárgy belső oldalán üvegpaplan darabbal megerősített UHU-plus rögzítést alkalmaztunk.

Attól függően, hogy egyes ragasztásoknak milyen statikai jelentőségük van, más-más epoxi alapú műgyantát, illetve az előbb említett UHU plust használtuk.

A sisakharang töredékeinek összeválogatását, ragasztását követte a kiegészítés. A hiányzó részek megmintázása plasztilinből történt. 14. kép. A harangot díszítő „szemöldökvonalat" a töredékeken megtalálható domborítás-indítások alapján és segítségével alakítottuk ki.

Sajnos éppen ezek a díszített részek mentek leginkább tönkre, mivel a bronzanyag már a sisak feldomborításánál elvékonyodott, s ebből az amúgy is vékony anyagból kalapálták ki a plasztikus díszítő és statikailag erősítő, merevítő íveket. A végleges forma megmintázása után az eredeti felületeket öntapadó csíkokkal fedtük be, hogy a szilikon ne érintkezzék vele. Ennek az volt a célja, hogy a negatív levételekor ez az erősen tapadó, minden apró részletbe beférköző anyag ne károsíthassa a bronz felszínét.

A forma készítéséhez kenhető szilikon mutatkozott a legmegfelelőbbnek. Több, vékony rétegben hordtuk fel a

teljes sisakharangra, és a rétegek közé erősítésként gézcsíkokat helyeztünk el. 15. kép. A gézes erősítéssel – bár a forma még mindig meglehetősen vékony maradt – elértük, hogy az eddig alkalmazott módszerekkel ellentétben, nem kellett gipszből, vagy más anyagból bölcsőformát készíteni. Nem vettük le a negatívot a tárgyról, hanem a plasztilint fejtettük ki a sisak belsejéből. Ennek az eljárásnak az az előnye, hogy így a szilikon tökéletesen tapad a felülethez, és a melegítésnél nem kerülhet be a kiegészítő anyag a forma és az eredeti közé.

A plasztilin teljes eltávolítása után kezdődhetett meg a kiegészítőanyag felhordása a szilikon negatívba. Erre a célra földfestékkel töltött, illetve szükség szerint színezett eporezit műgyantát választottunk. A pótlások teljes megszilárdulása után a szilikon negatívot a sisakharangról leválasztottuk és a végső felületi kialakítást elvégeztük. Törekvésünk arra irányult, hogy a műanyag színe harmonikusan illeszkedjék az eredetihez, mégis különösen a tárgy belsejében jól megkülönböztethető legyen. Ugyancsak ilymódon történt a két arcvédő lemez ragasztása és kiegészítése is, szem előtt tartva, hogy a pótlások bármikor meleg szerszámmal könnyedén eltávolíthatóak legyenek.

A sisak homloklemezének alsó szegélyére, a két fülkivágás közé, egy igen vékony anyagú pántot szereltek, amely vízszintesen domborított, vonalas díszítésű fehérbronzból (tükörbronz, Weissmetall) készült. A lemez teljesen átkorrodált, s így fémig tisztítani nem lehetett. A sok helyen repedt és hiányos lemezmaradvány megmentése csak úgy volt lehetséges, hogy a sisak és a pánt közé, a folytonossági hiányoknál, ragasztóanyagot vittünk be, s ilymódon sikerült azt a sisakhoz rögzíteni.

Csak a harangrész kiegészítését követően került sor a nyakszirtvédő töredékeinek felragasztására. Mivel esztétikai okokból nem kívántuk a ragasztásokat alálapolással megerősíteni, így egy kb. 2 mm vastag élberagasztásnak kell a teljes nyakszirtvédő súlyát hordania. Ennél a munkafázisnál szintén kisebb nehézségeket okozott, hogy a töredékek nem illeszkednek mindenütt kellőképpen egymáshoz, nemcsak a sisakharang és a tarkóvédő deformálódása, hanem a törési felületek korróziója, lekopása miatt sem. Ezért itt is a nagy húzószilárdságú UHU plus ragasztóval dolgoztunk, amelyet szükség szerint, helyenként üvegszállal is megerősítettünk.

A két arcvédőlemez eredetileg vasból készült csuklópánttal csatlakozott a haranghoz, a halántékrész magasságában. A vasalkatrészek erősen elkorrodáltak, ezeket kloridmentesítés után foszfátoztuk. A régésszel egyetértésben úgy döntöttünk, hogy a tárgy teljességének érdekében az arcvédőket felszereljük a sisakra. Ezt úgy oldottuk meg, hogy az eredeti csuklópánt maradványai mellett bőrcsíkokat ragasztottunk fel a zsanérok pótlására, s így a lemezek a felerősítés után mozgathatók, mint egykoron. A 4 mm vastag homlokvédő és a sisak tetejét díszítő tolltartó oromdísz állapota a sisak többi részénél összehasonlíthatatlanul jobb. Ebből adódóan színük eltér a harang többi részétől. Míg a korábbiakban tárgyalt, vékony lemezből készült részek középzöld színűek, a fent említett két szerelék dohánybarna színű.

A tolltartó oromdísz felragasztása a látható, hajdani forrasztásnyomok ellenére, a harangtest maradványainak torzulása miatt gondot okozott. Végül is a régésszel történt megbeszélés után, – az analógiák alapján – bevágásával a szimmetriatengellyel egyirányban került fel. A bronz inhibitoraként alkoholban oldott benztriazolt ($C_6H_5N_3$) választottuk, mivel ismereteink szerint az NDK-ban és az NSZK-ban is igen jó eredményeket értek el alkalmazásával. A lehetséges felhasználási módok közül az alkoholban oldott, átitatásos módszert véltük ez esetben a legmegfelelőbbnek. Esztétikai okokból jutottunk arra az elhatározásra, hogy a végső felületkezelést többszörösen kifőzött, semlegesített, cukortalanított benztriazolos méhviasszal végezzük el. Ez kellemes lágy fényt és meleg színt kölcsönzött a tárgynak. 16–20. képek.

***A hivatkozott fényképek Kocsis László: I. sz.-i sisak az aquincumi legióstáborból c. cikkének mellékletei.**

KATALIN BRUDER

RESTAURIERUNG EINES BRONZEHELMS AUS DEM 1. JH. VON AQUINCUM

Der Autor erörtert den Vorgang der Restaurierung eines am Flórián tér in Budapest in sehr brüchigen und durchkorrodiertem Zustand gefundenen Bronzehelms von dessen Aushebung aus dem Erdreich bis zur Beendigung der völligen Wiederherstellung. Es wird die Behandlung und das Kleben des Gegenstandes aus nicht einheitlichem Material und im unterschiedlichen Zustand sowie der Verlauf der mit Kunststoff erfolgten Rekonstruktion eingehend besprochen. Die Rekonstruktion der fehlenden Teile und der „Augenbrauenlinie" wurde mit Hilfe der an den ursprünglichen Teilen befindlichen Ansätze aus Plastilin modelliert, sodann das Ergänzungsmaterial in das nach diesem Modell hergestellte dünne, befestigte Silikon-Negativ gebracht.

ÁSATÁSOK, LELETMENTÉSEK, MŰEMLÉKVÉDELEM

KABA MELINDA

A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM ÁSATÁSAI ÉS LELETMENTÉSEI 1976–1982 KÖZÖTT. MŰEMLÉKVÉDELEM

A Budapesti Történeti Múzeum 1976–1982 években nagy részben az előző évkönyvünkben (Budapest Régiségei 24. 1976. 393) publikált lelőhelyeken folytatott régészeti ásatásokat és leletmentéseket.

Uj kutatások a *Gellérthegyi* kelta oppidum (1) helyén, és a *Káposztásmegyeri* lakótelep építését megelőző bronzkori település (4) területén voltak.

Az *aquincumi polgárváros* számos új topográfiai adattal bővült (18–21). A közművek sorából kiemelkedik a *Szentendrei úti* aquaeductus feltárásának folytatása, pilléreinek műemléki bemutatása (95). A *gázgyári* fazekastelep újabb lelőhelye (75), a *D-i városfal* részletének napfényre kerülése (95, 98), a város temetőinek további sírjai az *Aranyároki temető*ből (52), a *Benedek Elek utcai* temetőből (46), a *Raktárréti* temetőből (49) és a *Bécsi úti* temetőből (23–27) számos értékes lelettel gazdagították eddigi ismereteinket. Az aquincumi katonaváros freskóval és mozaikokkal díszített épületrészeinek kutatása a *Folyamőr utcában* (37–38) az ókori iparművészet újabb jelentős alkotásait hozta felszínre.

Számos részlettel egészült ki az *aquincumi tábor* alaprajza a Flórián tér és környékén. Az eredmények közül kiemeljük a Mithreum és egy tisztiház maradványait (40).

A tábor praetenturájában felépített *„Thermae maiores"* több évi ásatása (1977, 1979, 1981-től napjainkig) során az Alpoktól északra egyik legnagyobb közfürdő szinte teljes felszínre kerülését eredményezte (32).

Folytattuk a *Péceli úti* népvándorláskori temető sírjainak feltárását (131) és felszínre került egy népvándorláskori sír is a *Benedek Elek* utcában (133).

Az Árpádkor régészeti kutatásához szolgáltattak újabb adatokat az V. ker. *Szerb utcá*ban végzett ásatások (135). Jelentős előrehaladásról számolhattunk be a középkori királyi palota kutatásának területén a *Várhegyen* (136–137). Óbudán a *Perc utcá*ban befejeződött a klarissza kolostor feltárása és műemléki bemutatása (190). A *Lajos utca* 158. sz. ház helyén egykor állott kereskedő ház, a középkori piac és utcák kutatása tovább tisztázta a város középkori topográfiáját (180). A *Fő-téren* és környékén a középkori prépostság számos új részletét kutathattuk (152–158). Ásatásaink és leletmentéseink anyagi fedezetét a Múzeumi költségvetés biztosította összegen kívül, jelentős mértékben támogatta a Főv. Tanács VB nagyobb hitelkeret rendelkezésre bocsátásával és néhány kivitelező vállalat – a területükön szükségessé vált régészeti feladatok végzésére – a beruházási hitelfedezet terhére. Amint „Műemlékvédelem" c. rovatunkból is kitűnik több objektum műemléki bemutatása is megtörtént.

Hét évi ásatásaink és leletmentéseink rövid áttekintése után hangsúlyozzuk, hogy jelentős tudományos megfigyeléseket és gazdag leletanyagot eredményeztek a kutatások.

MELINDA KABA

AUSGRABUNGEN UND FUNDBERGUNGEN DES BUDAPESTER HISTORISCHEN MUSEUMS (1976–1982) DENKMALPFLEGE

Das Budapester Historische Museum führte in den Jahren 1976–1982 zum Grossteil an den in unserem früheren Jahrbuch (Budapest Régiségei – Altertümer von Budapest – 24. 1976. 393) publizierten Fundorten archäologische Ausgrabungen und Fundbergungen durch.

Neue Forschungsgebiete waren das an der Stelle des keltischen oppidum am *Gellértberg* (1) und die Siedlung aus der Bronzezeit vor dem Bau des Wohnviertels in *Káposztásmegyer* (4).

Die Freilegung der *Bürgerstadt von Aquincum* wurde mit zahlreichen neuen topographischen Angaben ausgeweitet (18–21). Von den öffentlichen Werken wollen wir die Fortsetzung der Freilegung des aquaeductus an der *Szentendrei út* und die Darstellung dessen Pfeiler als Baudenkmäler hervorheben (95). Die neuere Fundstelle der Töpferei im *Gasfabrik* (75), die Freilegung eines Teiles der *südlichen Stadtmauer* (95, 98), die weiteren Gräber des Gräberfeldes der Stadt, aus der Gräberfelder *Aranyárok* (52), aus jenem in der *Benedek Elek utca* (46), aus dem der *Raktárrét* (49) und der *Bécsi út* (23–24–27) bereicherten unsere Kenntnisse um zahlreiche wertvolle Funde. Die Erforschung der mit Fresken und Mosaiken geschmückten Gebäudeteile der Militärstadt von Aquincum in der *Folyamőr utca* (37–38) brachte abermals neuere bedeutende Schöpfungen des Kunstgewerbes im Altertum ans Tageslicht. Der Grundriss des *Lagers von Aquincum* wurde am Flórián tér und dessen Umgebung mit zahlreichen Details ergänzt. Von den Ergebnissen wollen wir die Überreste *des Mithräum* und eines *Offiziershauses* hervorheben (40).

Im Laufe der mehrere Jahre währenden (1977, 1979, von 1981 bis heute) Grabung gelang es die in der Praetentur des Lagers errichteten *„Thermae maiores"*,

eines der grössten öffentlichen Bäder nördlich der Alpen, fast vollständig freizulagen (32).
Wir setzten die Erschliessung der Gräber des Friedhofes an der *Péceli út* aus der Zeit der Völkerwanderung (131) fort und es wurde auch ein Grab aus der Zeit der Völkerwanderung in der *Benedek Elek utca* ans Tageslicht gebracht (133).
Zu den archäologischen Forschungen der Arpadenzeit lieferten die im V. Gemeindebezirk, in der *Szerb utca* durchgeführten Grabungen neuere Angaben (135).
Wir vermochten über einen bedeutenden Fortschritt der Forschung auf dem Gebiet des königlichen Palastes aus dem Mittelalter auf dem *Schlossberg* zu berichten (136–137). In Óbuda (Altofen) wurden die Freilegung des Klarissenklosters in der *Perc utca* und dessen Darstellung als Baudenkmal beendet (180). Die Erforschung des einstigen Handelshauses an Stelle des Hauses *Lajos utca* Nr. 158 sowie des Marktplatzes und der Strassen aus dem Mittelalter lieferte neuere Anhaltspunkte zur Klärung der mittelalterlichen Topographie der Stadt (180). Am *Fő-tér* (Hauptplatz) und dessen Umbegung konnten wir zahlreiche neue Details der mittelalterlichen Propstei erforschen (152–158).
Die materielle Deckung unserer Ausgrabungen und Fundbergungen wurde, ausser dem im Haushaltsplan des Museums zugesicherten Betrag, seitens des EK des Hauptstädtischen Rates durch die Gewährung eines grösseren Kreditrahmens, ferner von einzelnen ausführenden Unternehmen, für die Durchführung der auf ihren Gebiet erforderlichen archäologischen Aufgaben, zu Lasten ihres Investitionskredites weitgehend unterstützt. Wie auch aus unserem Kapitel „Denkmalschutz" ersichtlich, ist auch die Darstellung mehrerer Objekte als Baudenkmäler erfolgt.
Nach einer kurzen Übersicht der im Laufe von sieben Jahren durchgeführten Ausgrabungen und Fundbergungen wollen wir betonen, dass die Forschungen namhafte wissenschaftliche Beobachtungen und ein reichhaltiges Fundmaterial gezeitigt haben.

ŐSKOR
(térképszám: 1–6)

I. kerület

1. Gellérthegy

A feltárást 1981 szeptembertől-októberig folytattuk. A próbaásatás a hegy É-i oldalán a későkelta-kori lakótelep kiterjedését vizsgálta. A kutatóárok a hegyoldal közepe táján a legszélesebb teraszt vágta át. A nagy mennyiségű edénytöredék és egy gödör arra mutat, hogy a telep mélyen lenyúlt az É-i oldalon is. A feltételezhető sánc tisztázására azonban még további kutatások szükségesek. A leletanyag zömében a La-Tène D korszakra keltezhető, de kevés korongolatlan őskori (későbronzkori?) edénytöredék is előkerült. 1982-ben a Sánc utca és a Citadella közti területen folytatott ásatás a feltételezett sánc teljes feltárását eredményezte. A sáncot három periódusra oszthatjuk:

a) Későbronzkori sánc. Ennek csak az alapját képező feltöltését találtuk meg. Az eredeti talaj felső 30–40 cm-re apró kőtörmelékes szürke földből állt. Ezt hordták össze az erődítés alapjául. A sánctöltés alsó része valamivel sötétebb, barnább és keményebb is volt, ez nyilván a feltöltés elejéről származik, amikor még a felső, részben humuszos talajt használták fel. Ezután került sor az alsóbb, lazább és tisztább aprókőtörmelékes eredeti rétegre és ez már a sánc-töltés felső részét képezi. Erre rakódott rá később egy átlag 30 cm vastag szürke humuszréteg.

b) Kelta-kori sánc 1. periódusa. A későbronzkori sánc maradványának belső lejtője alá szárazon rakott kőrakást hordtak össze. Így kaptak egy viszonylag vízszintes síkot, kb. 2 m széles felületet, amire a sáncot rakták. Ennek szerkezetére semmi adatunk sincs, de a 100–120 cm vastag, erősen égett, vörös földrétegből jelentős faszerkezetre következtethetünk. A kő teljes hiánya miatt arra kell gondolni, hogy ebben a periódusban követ nem is használtak fel, a sánc csak fát és földet tartalmazott.

c) Kelta-kori sánc 2. periódusa. Ennek pontos eredeti helyét nem ismerjük. Valószínű, hogy a kelta-kori 1. periódus sáncának gerincvonalát követte, tehát ez is a középvonalban húzódott. Úgy tűnik azonban, hogy az egész sánc teljes egészében befelé dőlt el, törmeléke így 1–6 m-rel beljebb került. A külső lejtő feltárt részében nem volt nyoma ennek a sánctörmeléknek.

A sok égett föld és égett kő alapján faszerkezetű, de sok követ és földet is felhasználó szerkezetre következtethetünk, ennek részleteire azonban semmi adatunk nincs. A kutatóároktól ÉK-re kb. 90 m hosszúságban, a terasz (eredetileg tehát a sánc!) külső lejtőjén végig igen sok ugyanolyan égett kő hever, mint amilyeneket az árokban is láttunk. Ez arra mutat, hogy ezen a szakaszon is hasonló sáncszerkezet lehetett.

Konzultáns: Bónis Éva.

Pető Mária–Nováki Gyula

III. kerület

2. Bogdáni út – Óbudai rakpart

1978-ban a Bogdáni út térségében – a Dunaparton – az ÉD-i irányú gázcsőárokban a felszíntől mérve – 2 m körül jelentkező hamus rétegből őskori cserepeket tettünk el. (Későbronzkor-koravaskor)

Szirmai Krisztína

3. Vöröshadsereg útja. Hrsz.: 63.673.

A Fővárosi Gázművek csőfektetési munkálatai miatt előzetes leletmentés során a korábban feltárt kora- és későbronzkori temető szelvényeihez É-i irányban csatlakozva 2 m széles és 180 m hosszú kutatószelvényt tártunk fel. Valószínűvé vált, hogy megtaláltuk a későbronzkori temető É-i határát, mivel csak a szelvény D-i végében került elő három későbronzkori (urnasíros kultúra) sír.

A szelvények további részein valószínűleg csoportokhoz tartozva helyezkedtek el a korabronzkori harangedény-csepel csoportba tartozó sírok. Ezekből 13-at tártunk fel (6 csontvázas, 7 hamvasztásos). Az előző évekhez képest meglepően nagyszámú volt a csontvázas sír, melynek melléklete díszített harangedényből, réztőrből, csuklóvédő kőlemezből és Magyarországon először, a Középeurópára jellemző csontamulettből állt. Két mellékletnélküli NyK-i tájolású, nyújtott, bolygatott csontváz valószínűleg népvándorláskori vagy középkori lehetett. Feltártunk két népvándorláskori objektumot is. Az egyik hulladékgödör volt kevés leletanyaggal. A másik kis méretű, négyszögletes putri oszlophelyekkel, sarkában kövekből összerakott tűzhellyel. A jellegzetes késő avar kerámián kívül figyelemre méltó egy díszített bronz karperec és egy vas nyílhegy.

Munkatárs: Kőszegi Frigyes, az ásatáson részt vett: Endrődi Anna, M. Soós Ágnes, B. Tóth Ágnes, szakértőként közreműködött: Kalicz Nándor (az ásatás 1979-ben volt).

A régészetileg védetté nyilvánított területen az új gázcsőfektetés miatt folytattuk az előzetes leletmentést. 280 m hosszú, 2 m széles sávot vizsgáltunk át a korai és

későbronzkori temető korábban feltárt É-i részéhez és az 1979-ben a 180 m hosszúságú szelvény Ny-i oldalához csatlakozva.

A leletmentés során feltártunk 14 sírt. Ezek közül 12 csontvázas és hamvasztásos (szórthamvas és urnás) temetkezés a harangedény-csepel csoport körébe tartozik. A sírok a szelvény teljes hosszában, egymástól nagy távolságban, elszórtan helyezkedtek el. A sírleletek között jelentősek a jellegzetes díszített harangedények, réztőr és csontamulett. Két szórthamvas sír a későbronzkori kultúra temetőjéhez tartozott (uransíros kultura) s a kutatóárok D-i részén a temető É-i részét jelzi. Az egyik sírban valószínűleg gyermek hamvai voltak, amire az agyagcsörgők és a szoptatós edény utal. Ugyanebben a sírban találtunk egy madártojást is. Az ásatási terület É-i részén avarkori telepnyomok kerültek elő.

Az előzetes leletmentő ásatás költségeit a Fővárosi Gázművek biztosította.

Munkatárs: Kőszegi Frigyes, az ásatáson részt vett: Endrődi Anna, régész, Győry Hedvig és Márity Erzsébet régészhallgatók (az ásatás 1980-ban volt).

Napközis tábor építkezése miatt előzetes leletmentés vált szükségessé a védetté nyilvánított kora- és későbronzkori temető területén. A munkálatok már csak a korabronzkori harangedény-csepel csoporthoz tartozó temetőt érintették. A feltárt 20 sír közül 18 korabronzkori és 2 a temető területén szórványosan előforduló népvándorláskort képviselte. Ezzel az összes feltárt sírok száma 480-ra emelkedett. A korabronzkori sírokból 7 csontvázast, 10 urnatemetkezést és 1 szórthamvast tartalmazott. A csontvázas sírokban a jellegzetes mellékleten kívül (harangedény, csuklóvédő réztőr, csontgombok) először került elő ívelt aljú, háromszög alakú kő nyílhegy.

A NyK-i irányítású népvándorlási sírok egyikében csontfésű és vas karperec került elő.

A védettség ellenére többször végeztek bejelentés nélküli földmunkát, melyek során sírokat pusztítottak el.

A leletmentés munkatársai Kőszegi Frigyes és Nagy Margit régészek voltak. A rajzokat Debiczky Katalin, a fotókat Molnár Ilona készítette (az ásatás 1982-ben volt).

Schreiber Rózsa

IV. kerület

4. Káposztásmegyer – Farkaserdő

1982. július 12–szeptember 2-ig folytattunk ásatást a leendő Káposztásmegyeri lakótelep II. ütemterv területén (Káposztásmegyer-Farkaserdő hrsz.: 76 567).

Az ásatás során, a későrézkori péceli kultúrába tartozó telepet és temetőrészt tártunk fel. Eddig a telep 32 gödrét tártuk fel, melynek többsége hengeres falú, egyenes aljú hulladékgödör. Az előkerült leletanyag a péceli kultúra klasszikus fázisát képviseli. Igen jelentős a telepen előforduló állattemetkezés nagyszámú jelentkezése, juh, szarvasmarha és kutyakoponya rituális temetését is megfigyelhettük.

A telephez tartozó temetkezéseket az előkerült faragott sztélé jelzi, melynek magassága: 2 m 25 cm. Eddig két zsugorított csontvázas sírt tártunk fel.

A telep és a temető a Duna árterületéből kiemelkedő széles dombháton fekszik. Megfigyelésünk szerint a telepjelenségek a domboldalon és a dombhát DNy-i részén tovább folytatódnak.

Az ásatáson részt vett Tóth Judit és Debiczky Katalin régészhallgató.

Endrődi Anna

XI. kerület

5. Kőérberek út

1977-ben a Kőérberki úti „Vasvári" laktanya területén földmunkák során csontokat és cserepeket találtak. A laktanya területének középső részén az „A" jelzésű épület 200–350 cm mély alapárkaiban találták a leleteket. Leletmentő ásatásra, a leletek előkerüléséről helyszínrajz, fotó készítésére nem nyílt lehetőségünk. A régészeti anyag tipológiai szétválasztása alapján megállapíthattuk, hogy a lelőhelyen a földmunkák során korabronzkori (makói csoportba tartozó) és középsőbronzkori telep (vatyai kultúra) hulladékgödreire bukkantak. Továbbá előkerült a területen a korabronzkori csontvázas sír és a környékről egy kézzelt formált népvándorláskori edény.

Munkatárs: Nagy Margit.

Schreiber Rózsa

6. Mezőkövesdi út 10–12.-vel szemben

1976-ban a 43.567 hrsz.-ú területen, az Elektromos Művek ideiglenes jellegű telephelyének kialakításával párhuzamosan régészeti megfigyeléseket végeztünk, melyek során római kori tetőfedő tegulatöredéket és néhány őskori – talán péceli kultúrába tartozó – cserepet gyűjtöttünk össze.

Szirmai Krisztina

RÓMAI KOR
(térképszám: 7-129)

II. kerület

7. Vitéz u.–Medve u.–Gyorskocsi u.

Játszótér építése során régészeti leletek kerültek elő. A munka folyamán elsősorban koracsászárkori leleteket tártunk fel, mivel a későbbi korú rétegeket a dózerrel végzett földmunka viszonylag nagy felületen megsemmisítette. Az általunk vizsgált területen ÉD-i és KNy-i irányú útmaradványok és csatornarészletek kerültek elő. Ugyanitt korábbi építési periódushoz tartozó cölöplyukakat és ezeknél korábbi kelta gödröket bontottunk ki.

Az őskori leletek feltárását Endrődi Anna, a középkori leleteket Wellisch Márta végezte. A leletmentésen részt vett Pető Mária valamint Debiczky Katalin.

Németh Margit

III. kerület

8. Árpádfejedelem útja (Dunaparti út)

Az új Dunaparti út építkezését megelőzően régészeti kutatásokat végeztünk 1978-ban a Szépvölgyi úti HÉV megállótól K-re, majd 1979-ben az Árpád híd budai hídfőjétől D-re, a Duna és a HÉV vonala közti területen, a Vízmű melletti szakaszon, 3 szelvényben. Mindkét feltárás régészeti szempontból teljesen eredménytelen volt. Az ettől É-ra elterülő szakaszon, árvíz- és partvédelmi okok miatt, valamint műszaki nehézségek következtében nem állt módunkban kutatásokat végezni.

Pető Mária

9. Árpádfejedelem útja – Kulcsár u.

A területen a Szilágyi-féle római kori „csarnokos épület" kutatását végeztük. Célunk a korábbi ásatások hitelesítése, illetve az épület helyének pontos geodéziai meghatározása, valamint funkciójának tisztázása volt. A feltárás legfontosabb eredménye: megtudtuk, hogy az épület ismert Ny-i traktusának hármas pillérsorai egy szimmetriatengelyen tükrözve, a K-i épületrészben megismétlődnek. A K-i zárófal, illetve az épület funkciójának meghatározása, valamint a szelvényben előkerült cölöplyukak rendszerének meghatározása a további kutatás feladata.

H. Kérdő Katalin

10. Árpádfejedelem útja – Kulcsár u. – Serfőző u. – Lajos u. – Korvin O. tér

Az ásatások az Árpád híd mellett, annak É-i és D-i oldalán, az ún. későrómai erőd területén zajlottak. A híd É-i oldalán levő parkosított sávban, a gyalogos aluljárótól Ny-ra, a Szilágyi J. által 1942-ben részben megásott ún. „apsisos épület" további részleteit tártuk fel 1980-ban.

A híd D-i oldalán az ugyancsak Szilágyi J. által feltárt ún. „csarnokos épület" további szakaszait hitelesítettük. Az ásatások során megtaláltuk az épület bejáratát, valmint az épülettel K-i irányból kapcsolatot mutató falakat. Sikerült megfigyelni az objektumnak a későrómai korban történt átépítését is.

Feltehetőleg ugyanebben az időszakban egy újabb épületet húztak fel a „csarnokos épület" Ny-i oldalán, részben beleépítve azt. Ezen későbbi épületnek a D-i záródását (két apszissal), a DNy-i frontját és belső szerkezetét is feltártuk. Bizonyítottnak vélhető az is, hogy az ún. „csarnokos épületet", illetve ennek legalább néhány részletét a középkorban is felhasználták.

B. Tóth Ágnes

B. Tóth Ágnes jelentése azonos a Régészeti Füzetek 34(1981)27 old-on megjelent szöveggel, tekintettel arra, hogy az ásató időközben megvált a múzeumtól. (Szerk.)

11. Árpádfejedelem útja – Lajos u.

1979-ben az Árpád híd déli oldalán, az Árpád fejedelem útja–Lajos utca–Óbuda utca által határolt területen, a korábbi park, illetve a Serfőző utca 2–6. sz. házak helyén folyt a kutatás. Célunk a későrómai erőd beépítettségének feltárása volt. A munkák során kiderült, hogy a területet hosszú időn keresztül lakták, az épületeket többször megújították, átépítették. A korai római időket egy több szelvény hosszában követhető KNy-i irányú fossa maradványa képviselte. A 3. sz. folyamán több helyiségű, hypocaustummal ellátott lakóépület mellett nagy kiterjedésű, 90 cm-es falvastagságú középület állt területünkön. Az épületnek egyelőre csak a töredékét tudtuk napvilágra hozni. Falait a 4. sz. folyamán az átépítéseknél felhasználták, s kevés számú nagyméretű helyiségből álló üzletszerű épületeket emeltek. Feltártuk a későrómai erőd K-i falának egy rövid szakaszát is. A terület kutatása nem fejeződött be, számos nyitott kérdésre a következő év során várhatunk feleletet.

R. Facsády Annamária

12. Árpádfejedelem útja – Névtelen u.

A rendelkezésünkre álló területen 1977-ben a későrómai erőd kutatása érdekében több szelvényt nyitottunk. Feltártuk a 4. sz.-i erőd keleti falvonulatának egy részét. A falakat, csakúgy mint a falhoz csatlakozó tornyokat öntött falazási technikával készítették, vastagságuk: 3 m. A kutatás során előkerült az erőd DK-i saroktornya is, ennek K-i falsíkja megegyezett az erőd K-i falsíkjával. A toronyfal külső oldalán jól láthatók a falat borító kváderkövek elbontott nyomai. A saroktorony belső szélessége: 6,3 m.

R. Facsády Annamária–Szirmai Krisztina–
Németh Margit

13. Árpádfejedelem útja – Névtelen u. Hrsz.: 17.992.

Az Árpád fejedelem útja és a Névtelen u. közötti területen 1977–78-ban végeztem feltárást, a későrómai erőd DK-i saroktornyának térségében, R. Facsády Annamária megkezdett ásatását folytatva. Sor került a K-i erődfal egy szakaszának feltárására és folytattam az erőd DK-i saroktornyának feltárását. A patkó alakú saroktorony hosszúsága 16,5 m, szélessége 10 m, belmérete 10,40×6,30 m.

Az erőd K-i fala a saroktorony K-i falának egyenes meghosszabbításában húzódik É felé. A fal vastagsága 3 m.

A torony D-i és K-i oldalán előkerült a hozzátartozó fossa is, de ezek teljes szélességében való feltárását helyszűke miatt nem tudtuk elvégezni. A D-i oldalon levő fossában későrómai sírokat bontottunk ki. A torony mellett, a K-i oldalon és alatt korábbi, palánkszerkezetű építmény nyomaira, valamint egy ÉD-i irányú, még korábbi fossára bukkantunk, ennek feltárását Topál Judit vette át.

A torony falait a középkorban többszörösen is felhasználták, a római szinteket erősen megbolygatva. (Ld. Bertalan Vilmosné jelentését.)

Németh Margit

14. Árpádfejedelem útja – Névtelen u.

1978. május 29.–június 16. között a későrómai patkó alakú saroktorony (Németh Margit ásatása) alatt és mellett előkerült római cölöpgödröket vizsgáltuk. A KNy irányú cölöpsor 14 m hosszú szakaszát tártuk fel kilenc cölöplyukkal (két kettős van közöttük), melyek átmérője 25–35 cm, mélységük 50 és 120(!) cm között váltakozik. Az egyes cölöplyukak egymástól való távolsága 130–180 cm. Az ÉD-i irányú cölöpsornak négy, hasonló szerkezetű gödre került elő. A KNy-i cölöpsor feltehetőleg hosszan folytatódik K felé, a 11. és 13. sz. cölöplyukak között KNy irányban párhuzamosan, sorban levert kis karólyukak (9 db) sövényfalat tarthattak.

Az újabbkori beásások több esetben a cölöpgödrök észlelési szintjéig lehatoltak, így e rétegek anyaga csak erős kritikával értékelhető. Biztosan 1. sz.-i anyagot nem kaptunk, maguk a cölöpgödrök a 2. sz. végénél és a 3. sz. elejénél későbbre nem datálható edénytöredékeket tartalmaztak; észlelési szintjük felett 8–10 cm-rel már 4. sz.-i AE2 és 3 érmek kerültek elő. A feltehetőleg igen nagy kiterjedésű, rendkívül szilárd konstrukciójú cölöpépítmény funkcióját jelenleg nem ismerjük, de valószínűnek tartjuk, hogy katonai célt szolgált.

Topál Judit

15. Árpád-híd Ny-i hídfő D-i támfal árok

A támfalárokban a későrómai erőd egy belső épületének KNy-i falát és az épülettől K-re egy ÉD-i többrétegű utat tártunk fel 1981-ben.

Kocsis László

16. Árpád híd Ny-i hídfő

Az Árpád híd budai hídfőjénél a hídfeljáró átvágásnál az ÉD-i közműárokban sikerült fényt deríteni a 2.–3. sz.-i legióstábor DK-i sarokkiképzésére és az ehhez csatlakozó későrómai erőd falának egy kb. 8 m-es szakaszára is. Az erődfal Ny-i homlokzatának bontásából 10 db faragott domborműves, valószínűleg sírkertből származó követ fejtettünk ki.

A sínpályák alatt előkerült a legióstábor DK-i sarka és a hozzáépített későrómai erőd falának az indítása.

A D-i útpálya alatt a legiós tábor vizesárka é s a beleépített későrómai erőd faragott kövekkel díszített fala.

A szanált villamospálya alatti másik kutatóárkunkban az előzőektől Ny-ra megtaláltuk a legióstábor KNy-i nagy vízgyűjtő csatornájának egy újabb táboron belüli szakaszát, néhány méternyire a tábor DK-i sarkától. A csatorna ezen a szakaszon DK-i irányba fordul. Az ásatás 1981-ben volt.

Kocsis László

17. Árpád-híd D-i oldala (Park)

A szelvényben a terület rétegviszonyait tisztázhattuk. A szelvény nyugati végében ÉNy-DK irányú falat találtunk, melynek vastagságát nem állapíthattuk meg. A fal alatt néhány cm vastag égési réteg húzódott. Az ásatás 1977-ben volt.

R. Facsády Annamária

18. Aquincum polgárváros E–F utca sarok.

A romkonzerváláshoz kapcsolódó perióduskutatások és az alaprajzi tisztázások érdekében kutatásokat folytattunk 1982-ben.

Középfolyosós épület alaprajza bontakozott ki. Több helyisége padlófűtéssel volt ellátva. A folyóvizet az E utca felől vezették be az épületbe, és a belső udvar Ny-i oldalán egy kis apszisos nympheum állt. Az épület eredetileg a 2. sz.-ban készült, és azt a 3. sz. folyamán alapvetően átépítették, s a 4. sz.-ban is használták.

Munkatárs: Kovács Borosi Ágnes.

Póczy Klára

19. Aquincum polgárváros. Hrsz.: 19.343/1

Folytattuk a romterületen a múzeum épülettől D-re a hitelesítő feltárásokat, valamint a romhelyreállítást. A C/8. blokkban, az „E" utca É-i oldalán levő lakóháznak egy apszisos helyiségét tártuk fel, a lakóház É-i részén. Az ettől K-re levő hypocaustumos helyiség fűtőcsatornájából számos falfestménytöredék került elő. Ugyancsak szolgáltatott némi leletanyagot a lakóház korábban helyreállított periódusa alatt talált réteg. A lakóház K-i záró(?)falának alapozásában egy másodlagosan beépített oltárkő töredéke volt. Az ásatás 1982-ben volt.

Kovács Borosi Ágnes-Zsidi Paula

20. Aquincum polgárváros. Hrsz.: 19.668/3

A polgárváros területének a Szentendrei úttól nyugatra eső részén két helyen végeztünk ásatást, 1980-ban.

Május–júniusban a B/2. bástyánál a D-i városfalat, augusztus–szeptemberben pedig a Ny-i városfalat kutattuk. A D-i városfalnak csak kiszedett helyét találtuk. D-i oldalán előkerült a vizesárok É-i oldalán az agyagtéglákból álló rézsű, valamint a városfalon belüli első épület fala. Feltártunk továbbá a vizesárok és a kiszedett városfal között egy korábbi, betöltöttt vizesárkot is.

A Ny-i városfal alapozásának néhány kősora megmaradt. Ezen az oldalon csak egy vizesárkot találtunk, belső körüljárónak itt nem volt nyoma. A városfalra itt későbbi épületek falait alapozták.

Zsidi Paula

21. Aquincum polgárváros. Hrsz.: 19.418, 19.430, 19.695

A Szentendrei út szélesítése és a HÉV vágányok nyugatabbra helyezése tette szükségessé a feltárásokat, melyek 1977–1979 között zajlottak. 1977-ben az építkezés a polgárváros területéből egy 400×20 m-es sávot érintett, melyből a több mint fél évig zajló kutatások egy kb. 850 m^2-es felületet tudtak feltárni.

Sikerült tisztázni egy ÉD-i kutatóárokkal a polgárváros Ny-i részének insula-rendszerét a D-i városfal és a KNy-i irányú főút közötti, mintegy 250 m-es szakaszon.

Néhány – régészetileg fontos – helyen a kutatást a kutatóároktól K-re is kiterjesztettük. Így feltártuk a D-i városfal egy szakaszát, a hozzátartozó védművekkel együtt, valamint a városfalon belüli első épületek indítását. Erről a területről elsősorban korai anyag került elő, mivel az itt folyt mezőgazdasági művelés a későbbi emlékeket kiszántotta.

Szerencsésebb helyzetben volt a városfaltól É-ra a 2. insulát alkotó épület, melynek vastag falai ellenálltak az ekének, s épebben maradt ránk. Az épületet É-on, D-en és Ny-on utak szegélyezték, K-i határa feltehetőleg az aquaeductus. Az épület az alaprajz és a leletanyag alapján fürdő volt, mely a 3.–4. sz.-ban több átépítésen ment keresztül.

Ugyancsak maradtak késői periódusok az Aquincum HÉV állomással szemben feltárt KNy-i irányú főútnál és annak két oldalán induló épületeknél, melyek az utat szegélyező boltsort alkották.

A KNy-i főút mentén a római kori rétegeket átvágó, bolygatott lócsontokat tartalmazó sírgödör, valamint egy épület sarkához támasztott kőtűzhely mutatnak az épület további – különböző célú – használatára.

A fenti területeken az építkezés megindulása után még több kisebb leletmentést végeztünk, melyek kiegészítették az ásatások eredményeit. 1978-ban tovább folytattuk az M11-es út építéséhez kapcsolódó leletmentő munkánkat, ezúttal a terület aquaeductushoz közel eső részének ÉD-i irányában a Záhony utcától a Pók utcáig terjedő szakaszon. Munkánkat befolyásolta az építkezési munkák jellege (csatornázás, kábelfektetés, szintsüllyesztés) és határideje. A leletmentést csak az építkezéshez kapcsolódva, azt nem zavarva végezhettük.

A kutatások részben a polgárváros építési periódusainak meghatározására, részben alaprajzának kiegészítésére irányultak. Így adatot kaptunk a városfalon kívüli terület beépítettségéről, valamint újabb – a múlt évi eredményeket kiegészítő – megfigyeléseket tettünk a polgárváros Ny-i részének insularendszerére vonatkozóan. Több olyan épületet találtunk, melynek bejárata a pillérek közötti boltív alól nyílt. A KNy-i főúthoz közel eső részen tapasztaltuk a legnagyobb mértékű átépítést, melynek során a járószint 80–100 cm-t is emelkedett. Sajnos a legkésőbbi falaknak csak az alap legalsó kősorát találtuk meg, s a hozzájuk tartozó járószintek már sehol nem maradtak meg.

1979-ben az előző évben feltárt sávtól K-re a régi Szentendrei út alatt, valamint a vízvezetékpillérek K-i és a Ny-i oldalán folyt a kutatás. A feltárás D-i határa a Záhony utca, É-i határa a Keled utca voltak. Az út- és közműépítő munka sürgőssége és jellege miatt előzetes feltárást most sem végezhettünk, csupán az előkerült emlékek rögzítésére volt módunk.

A kutatások nyomán a polgárváros alaprajzának további kiegészítése vált lehetővé. Azonosíthattuk a D-i városfal és a DNy-i kaputorony helyét, rekonstruálhattuk az ÉD-i főutca Ny-i oldalán levő boltsor és a tőle

É-ra fekvő „szentély" alaprajzát. Néhány fal előkerült a D-i városfalon kívüli épületekből is.

A vízvezetékpillérek két oldalán végzett munka során előkerültek az aquaeductus mentén álló épületek zárófalai és a két városrész közötti összeköttetést biztosító átjárók is.

Zsidi Paula

22. Békásmegyer

A békásmegyeri 3312 sz. ház alapozásakor a tolólap szarkofágra bukkant. a sírláda durván kifaragott volt, felirat vagy díszítmény nélkül. Tájolás: ÉK–DNy. Fejjel ÉK felé fiatal férfi vázát találtuk benne, egyetlen melléklete a bal medence mellett talált bronzkorong volt.

Az alapozási árok oldalában végeztünk néhány napos kutatást, de sem utat, sem épületet nem sikerült találnunk.

A geodéziai felmérést a BME Ált. Geodéziai Tanszéke végezte (Simonyi Gy.)

RégFüz 33(1980)39.

B. Tóth Ágnes

23. Bécsi út – Perényi út

1980. szeptember 22.–december 23.

A Bécsi út 166. környékén levő, részben feltárt koracsászárkori temetőrésztől függetlenül, attól 300–400 méterre D-re a Perényi utcánál, szennycsatorna és villamos vezeték fektetése során újabb, de ezúttal vegyesritusú parcellába ástak a munkagépek. Itt a 2. sz.-i, rendkívül figyelemreméltó ritusú hamvasztásos sírok mellett ugyancsak 2. sz.-i csontvázas, valamint 3.–4. sz.-i csontvázas tégla- és kőlapsírok is előkerültek, három másodlagosan felhasznált sírkővel. Az egyik kőládasír mellett római kori tegulákból és rózsaszín habarcsból épített É–D irányú csatorna részlete került elő. A megmentett sírok száma itt ötvennyolc.

A két, egymástól látszólag független parcellában a nagyarányú földmunkák során mintegy 40–50 temetkezést pusztítottak el.

A leletmentő munkát három hétig Németh Margit vezette.

Topál Judit

24. Bécsi út – Perényi út – Vörösvári út

1980. október–novemberében a Bécsi út, Perényi út és Vörösvári út közötti szakaszán az útépítéshez kapcsolódó leletmentés során római kori temető sírjai kerültek elő. (A munkát Topál Judit távollétében, helyettesítésként végeztem.) 10 hamvasztásos és 4 csontvázas (tégla-, illetve téglából falazott) sírt sikerült megfigyelni. (Ld. Topál Judit jelentését.) Másodlagosan felhasznált feliratos-domborműves sírkövek kerültek elő a Perényi úti sírokból.

Németh Margit

25. Bécsi út 120.

Parragi Györgyi által feltárt és publikált későrómai téglaégető kemence műemléki helyreállítása előtti régészeti kutatásokat végeztünk az objektum fölé emelt védőépületben 1980 nyarán. Munkánk eredményeként előkerült a kemence déli fűtőnyílása, valamint tisztázni tudtuk a DK-i és ÉK-i zárófalak helyzetét. A fűtőnyílások előterében is dolgoztunk, de itt omlásveszély miatt a munkát abba kellett hagynunk. Az ásatás során 4 db APIOVINI feliratú bélyeges téglatöredék került elő, mely a valantinianusi korra való datálást megerősíti.

Pető Mária

26. Bécsi út 126–259. ÉD-i úttest

A Bécsi út 126–259. és a Vörösvári út 148–146. szám által határolt területen a gázvezeték leendő helyén kutatást végeztünk. Előkerült egy ÉD-i irányú úttest. Az úttest alapozása alatti rétegből jellegtelen római kerámia anyag került elő. Az út két oldalán településre utaló nyom nem volt. Az ásatás 1976-ban volt.

Parragi Györgyi

27. Bécsi út 166. környéke

1978. július 5-én a Nagyszombat utcai ásatással párhuzamosan Csorba Csabától átvettem a Bécsi út 166. környékén húzott egyik (4. árok), Fehéregyházát célzó árkát, melyben egy csontvázas földsír és kettő, kőlapokból álló, teljesen kirabolt és bolygatott kőlapsír került elő (1–3. sírok). Az árok Ny-i végében mutatkozó újabb, bolygatatlannak látszó kősír feltárását, annak veszélyességére hivatkozva a BTM műszaki csoportja megakadályozta és az árkot visszatemettette. 1978. július 21-én visszamentem a területre és a betemetett sírra rábontattam. Sírunk felett 60 cm-rel egy másik, teljesen szétroncsolt kősírt találtunk (5. sír). Alatta a 4. számú kőlapokból (szarkofágfedél+sírkert alkotó elemek) összerakott rózsaszín vakolattal kikent sír valóban bolygatatlan volt, egy juv. II nő és egy inf. I vázát tartalmazta, aranygyöngyökből felfűzött nyaklánccal, két üvegkorsóval, üvegtállal, üvegbögrével és egy szoptatós üveggel együtt.

1979 június–szeptember hónapokban a volt Victoria/Bohn téglagyár közelében, a Bécsi út Ny-i oldalán közvetlenül az út mellett, a Metrober anyagi támogatásával egy 40X5 méteres árkot nyitottunk. Aquincum katonaváros egyik legkorábbi temetője, illetve annak egy részlete került elő, többnyire bolygatatlan koracsászárkori

hamvasztásos sírokkal. A ritus urnás és szórthamvas, előbbi ritkább, mellékleteik viszonylag gazdagnak mondhatók (bronz edények, aranyékszerek, nagy umbós bronzverettel (kulcspajzsként) és ólommal kiöntött bronzgombokkal díszített nagy scrinium stb.). C Valerius Macer in situ előkerült köve a 2. sz. első éveire keltezhető, a mellékletek többsége szintén, sőt némelyik az 1. sz. végén kerülhetett a sírokba. Szelvényünkben 29 sírt tártunk fel; a leletmentés folytatódik.

Topál Judit

28. Bécsi út 269.

A Selyemkikészítő Gyár területén későrómai temető terült el, melynek egy részét 1978-ban az építkezés alkalmával folytatott leletmentés alkalmával tártunk fel.

A temetőrészeket fallal vették körül. Az egyik kerítésfal ÉD-i irányban haladt. 540 cm hosszúságban tártuk fel. A falazás halszálka technikával készült. A fal magassága 110 cm, szélessége 50 cm volt. A falat 580 cm-nél átépítették, itt a falazás változik, szabálytalanul földbe rakott kövekből áll. Ez a szabálytalanul rakott fal, mely enyhe ívben meghajlik 480 cm hosszúság után két egymáshoz épített posztamensbe köt bele. A nagyobbik posztamens méretei 260 cm hosszú, 100 cm széles. Mindkettő nagyméretű kőlapokon állt. A posztamens építéséhez másodlagosan felhasznált épületfaragványokat is beépítettek. Ezek erős mészhabarccsal voltak egymáshoz kötve. A két posztamens oldalait ezenkívül ólommal erősített vaskapcsok is összetartották.
A fal Ny-i oldala mellől sírok kerültek elő.

Parragi Györgyi

29. Bécsi út 269.

A Bécsi út 269. sz. telken a Magyar Selyemipari Vállalat irodaház építkezése folyamán római kori temető részletei kerültek elő. A Parragi Györgyi által megkezdett kutatás eredményeképpen – 1978. január–március – hitelesíteni tudtuk az 1938–41. években itt végzett Garády féle ásatást. Az átkutatott terület közepén teljes hosszban egy ÉNy–DK-i irányú enyhén ívelődő fal állott 80–100 cm magasan. A fal Ny-i oldalához szabálytalan négyszög alakú sírkerteket építettek hozzá, amelyek közül kettőnek az alapfalai hiánytalanul megvoltak. A sírkert díszítéséül szolgálhatott az a két nagyméretű mészkő posztamens, amelyeket magába a temető ívelődő kerítésfalába építettek bele. A területen 20 2–4. sz.-i sír került elő, a hamvasztásos sírok mellett szarkofágok, téglasírok, kőlapokból összeállított sír és fakoporsós temetkezés. A temető része annak a nagyobb temetőnek, amelyből Garády ugyanezen a telken és a Bécsi út tulsó, Ny-i oldalán is tárt fel sírokat.

Németh Margit

30. Bojtár u. – Huszti út

Az ÁHT épülő telepén megelőző szondázó feltárást végeztünk, mivel a terület a római kori polgárvárost körülvevő villaövezetben található. A kutatóárkokban római kori maradványok nem kerültek elő; 80–100 cm-es mélységben már a bolygatatlan altalajt értük el.

A terület DNy-i részén azonban egy későbronzkori hulladékgödör került elő, kerámia- és állatcsont-maradványokkal, melyeket dokumentáltunk.

Zsidi Paula

31. Búvár u. 1–3.

1980-ban az Ut-Vasútépítő Vállalat ÉD-i irányú közműárkot húzott, átl. 3 m mélységben 15,50 m hosszan. A leletmentés során három építési periódus maradványait hitelesítettük, melyek a canabae ÉK-i részét képezték.

Szirmai Krisztina

32. Flórián tér „Thermae maiores„

Az Árpád-híd Flórián téri csomópont kialakítás és aluljáró építéséhez kapcsolódóan leletmentő ásatást folytattunk az áruház K-i oldalán és a Szentendrei úti sáv között. 1979–1982-ben a kutatás során felszínre került a palaestra Ny-i zárófala, több hypocaustumos helyiség része, két fürdőmedence, víztároló és vízvezeték részletek. Az ásatás során sikerült több periódust elkülöníteni.

Munkatárs: Kocsis László régész, Arnóti Zsuzsa rajzoló, Szentpétery Tibor, Komjáthy Péter fényképészek, Farkas Pál mérnök

Kaba Melinda

33. Flórián tér – Kórház u. Hrsz.: 18.134-207

Az 1976. évi kutatásunk során egy bolygatatlan fekete földre alapozott, valószínűleg KNy-i irányú úttest korai periódusát tártuk fel. Az úttest későbbi periódusára utaló régészeti jelenségeket a közművesítés elpusztította. Az úttest topográfiai helyzetét tekintve – a 2.–3. sz.-ban, mint a via praetoria részeként szolgálhatott. A keleti metszetben a principia severuskori kapuzatának alapfalai között húzódó négyágú kőlapos csatorna keleti szakaszának újabb részlete került elő.

Szirmai Krisztina

34. Flórián tér 9–14.

Több helyiségből álló épületkomplexum részletét tártuk fel. A hitelesített helyiségek mindegyike fürdőmedence funkcióját képviselte.

Ezek közül két langyos, illetve meleg vizes medence volt (belvilág: 11.20 mX4 m, illetve 15X7.20 m). Hideg vizes medence célját szolgálta egy 8.70 mX4.70 m belvilágú helyiség.

Kutatásunk során napvilágra került egy íves záródású, lépcsőkkel és külső támpillérekkel ellátott 7.20 m átmérőjű hideg vizes medence is

Az épületkomplexum északi, támpillérekkel megépített zárófalát több mint 20 m hosszan követtük.

Az épületkomplexumot – a feltárt részletek alapján – a 2. sz. elején kezdték építeni és a későbbi periódusok maradványait is hitelesítettük.

Az előkerült leletanyagból kiemelhetjük a nagyobb számú geometrikus stukkótöredékeket, melyek a medencék belső gazdag díszítőművészetére utalnak. Az ásatás 1977-ben volt.

Szirmai Krisztina

35. Flórián tér

Az áruház előtt egy szelvényt nyitottunk a légiótábor fürdőjének és a via principális kapcsolatának tisztázására. A szelvényben az újkori épületalapozás alatt egy római kori helyiségsort tártunk fel, ez feltehetően a 2.–3. sz.-i tábor-periódushoz tartozott. A helyiségsor alatt korábbi periódusra utaló nyomokat is találtunk, többek közt egy 1. sz. második feléből származó rossz megtartású bronz sisakot, és egy díszes oszlopfőt.

Kocsis László

36. Flórián tér – körforgalom

1978–1979-ben az ún. Körforgalom fűvesített felületei alatt a 2.–3. sz.-i aquincumi légiótábor déli védművei kerültek napvilágra, továbbá dokumentáltuk a via sagularis és a kaszárnyákhoz tartozó későbbi épületmaradványokat is. Megjegyezzük, hogy a későrómai építkezési periódust pedig egy KNy-i irányú vízvezeték kőalapozása képviseli a hozzátartozó szinttel együtt.

Szirmai Krisztina

37. Folyamőr u. 16.

Az ásatás célja az 1974-ben részben feltárt villa kiterjedésének és a terület beépítettségének megállapítása volt 1977-ben.

A Folyamőr utca 16. számú lebontott ház helyén levő telken egy 6X7 m-es blokkot nyitottunk, melyben három helyiségből álló épületrész került elő. Az ÉD-i irányú főfalból 5 méter hosszúságot tudtunk kibontani. Ebből Ny-felé egy belső osztófal ágazott le. A falakat lapos mészkövekből földbe rakva falazták, falvastagság 50–30 cm között váltakozott. A helyiségek padlóját sóderes leöntés fedte. Az ÉD-i blokk Ny-i metszetfalánál sok kerámia töredék került elő, köztük egy Resarus tál töredéke. Az anyag a 2. sz.-ra keltezhető.

A fal ÉNy-i sarkában egymásra omlott falfestmények feküdtek, melyek egy másik helyiséget díszítettek. Ezt a még álló gyárépület miatt kibontani nem tudtuk. Falfestmények kvalitásos darabok. Élénk piros festésű töredékek mellett előkerült kandelláberes mintájú töredék, s egy férfi alakjával díszített darab is.

Parragi Györgyi

38. Folyamőr u. 14–16.

1978-ban és 1979-ben a korábbi kutatások szomszédságában a canabae északi részén egy 2–3. sz.-i nagyobb épületkomplexum további részleteit tártuk fel. Többek között egy nagyon gazdagon díszített épületszárny helyét is hitelesítettük. Az itt húzódó helyiségek falait pannoniai viszonylatban is jó minőségű, részben fehér, részben színes alapon figurális, növényi és geometrikus motívumú falfestéssel látták el két ízben. A későbbi, 2.–3. sz. fordulójára keltezhető lábazati rész a falakon igen magasan fennmaradt, a betöltésből nagy mennyiségű figurális és növényi díszes freskó és stukkótöredéket tettünk el. A padlókat főleg terrazóval, illetve színes, geometrikus motívumokkal ellátott mozaikpadlókkal borították. Az objektum említett szárnyán és környékén a 3. sz. közepén belső átalakításokat végeztek. Az épület funkcióját tekintve topográfiai és alaprajzi sajátosságai magasabb rangú tisztségviselők igénye szerint készült A római uralom végén a felhagyott épületrészleteket sírokkal telepítették be.

Az ásatásokon közreműködtek: Illés János és Szentesi Róza festőrestaurátorok, Kelemen Mariann, Boromissza Péter főiskolai hallgatók és Márity Erzsébet egyetemi hallgató.

1981-ben fő feladatunk a hat mozaikpadlós helyiség kibontása, illetve a mozaikpadlók felszedetése volt. E munkákkal párhuzamosan a nagy épületkomplexum további alaprajzi és kronológiai megfigyeléseit is elvégeztük. Előkerült még egy korai palánktábor ÉK–DNy-i irányú vizesárkának rövidebb szakasza, melyet – leletek szerint – a 2. sz. elején töltöttek be.

A munkaterülettől Ny-ra és a távfűtési ároktól ugyancsak Ny-ra az új közműfektetési munkák kapcsán még ehhez a nagy épületkomplexumhoz tartozó további falmaradványokat, szinteket és későrómai sírokat is hitelesítettünk.

Munkatársak: Parragi Györgyi, K. Borosi Ágnes régészek, Bozó Pál, Illés János, Szentesi Róza festőművészrestaurátorok, Kelemen Mariann, Boromissza Péter, Tarbay Anna főiskolai hallgatók voltak.

Szirmai Krisztína

39. Föld u. – Vörösvári út

A leendő Flórián téri aluljáró helyén régészeti kutatásokat végeztünk. A megjelölt területen a 2.–3. sz.-i aquincumi légióstábor déli felének egyes részleteit tártuk fel. Az idei ásatásokkal sikerült meghatározni egy táboron belüli insulát, amelyet D-ről, Ny-ról és most már É-ról is sikerült lehatárolni. Az ásatás feliratos köveket, gazdag kerámia anyagot és nagy számú éremleletet eredményezett. Az ásatás 1979-ben volt.

Munkatárs: Kocsis László.

Póczy Klára

40. Föld u. – Vörösvári út

A leendő Flórián téri közlekedési csomópont és aluljáró helyén – az ásatás az 1977–78-as évek feltárásainak folytatása – feltárásra került az aquincumi légióstábor több periódusú via principalisának D-i, táboron belüli szakasza. A via principalis útrétegei felett későközépkori és újkori útréteg megújítások voltak. Ettől az úttól Ny-ra korai táborperiódusra utaló terepjelenségeket tártunk fel. A via principalistól K-re a légióstábor praetentúra frontjának D-i oldalán egy tribunus ház É-i része került napfényre. A házban több fűtőcsatornával fűtött, fehér falfestésű, terrazzós helységeket tártunk fel gazdag kerámia leletanyaggal. A tribunus ház K-i zárófalánál két helyiségből kialakított Mithras szentély feltárására is sor került. A szentélyben az alapító kövön kívül még öt Mithrasnak állított és egy átfestett kis oltárt találtunk. A mithraeum É-i faláról Mithras életéből vett jelenetek falfestményeinek töredékei kerültek elő. A feltárások folyamán a tribunus ház központi udvarának K-i oldalán előkerült egy Silvanus, a Ny-i oldalánál pedig egy IOM oltár, míg az udvar központi részében egy csatornarendszerben két ciszternát tártunk fel.

Az 1977-es ásatás során feltárt tribunus laticlavius ház K-i zárófala mögött egy nyitott szennyvízcsatornával határolva, ÉD-i vonalú kaszárnya Ny-i zárófalát találtuk meg. A kaszárnya Ny-i zárófalától K-felé három kőből épült közfal indult. A legdélibb helyiségben egy 1,2 m átmérőjű, valószínűleg latrina gödröt tártunk fel. A gödör felső részéből tegulából megépített túlfolyó csatorna vezetett az épületen kívül húzódó ÉD-i nyitott csatornához. A gödörből nagymennyiségű kerámia töredék került napvilágra.

Az 1979-ben feltárt szelvényfalak összebontásával tovább folytattuk a tribunus laticlavius ház feltárását. Az 1979-es D/II–D/IV–D/V szelvények találkozásánál elbontott tanúfalak helyén napvilágra került a tribunus-ház ÉK-i traktusában álló fűtőcsatornával fűtött helyiség Ny-i fala. A D/VI szelvény kibővítésével, most már a D/Y szelvényben feltártuk a tribunus-ház DNy-i sarkát és a Ny-i zárófalának egy részét. A ház előterében Ny-felé a via principalis K-i oldalán korai táborperiódusra utaló nyomokat találtunk.

Kocsis László

41. Fő tér 4–5. és Hídfő utca 18.

A középkori kutatásokhoz kapcsolódóan római megfigyeléseket végeztünk, melyek során korai épületmaradványokat és szinteket hitelesítettünk 1981-ben.

Szirmai Krisztina

42. Hajógyári sziget (Helytartói palota)

A hajógyárszigeti helytartói palota már a múlt század közepétől ismert jelentős objektuma Aquincumnak. Az ellipszis alakú fürdőmedencét, már Zsigmondy Gusztáv 1846 évi térképén is ábrázolta. Teljes kibontására 1952-ben került sor. E fölött a medence fölött tervezte az óbudai Hajógyár egy portáldaru építését. Ennek alapozására két 17 m hosszú és 4 m széles árkot ásattak, bejelentés nélkül. A munkák során a medence fűtőterét erőteljesen megrongálták.

1977-ben részben a rongálás mértékének pontos megállapítására, részben a helyszín hitelesítésére a kiásott árkokat megtisztítottuk és az eredményeket dokumentáltuk.

A súlyos műemlékrongálás miatt, az illetékesekkel szemben eljárást indítottunk.

Kaba Melinda

43. Hajógyári sziget

1982 őszén az óbudai Hajógyársziget K-i partján kisebb tájékozódó feltárást végeztünk abból a célból, hogy a Rákospataki erődöt összekötő római kori híd hídfőjének a helyét a Hajógyársziggettel meghatározzuk.

(A híd néhány pillérének alapozásához tartozó fa cölöpköteg mét a múlt századi Duna szabályozási munkák során kerültek elő.) A munkát – az alacsony vízállást kihasználva, – a parti rétegviszonyok vizsgálatával kezdtük, s 1983-ban kívánjuk folytatni a hídhoz vezető út feltárásával.

Munkatárs: Kovács Borosi Ágnes régész.

Németh Margit

44. Harrer Pál u. 44–46.

A volt Selyemgombolyító (Filatorium) épületét körülövező udvarrészen és a bontás alatt álló toldaléképületek belső terében 1980-ban tíz árokkal szondáztuk át a területet. Ennek eredményeképpen több építési periódus maradványait is hitelesítettük, melyek az ÉK-i canabae újabb eddig nem ismert összefüggő részletéhez tartoznak.

Szirmai Krisztina

45. Hunor u. 20/a–b.

1978. július 6-án a Hunor u. 20/a-b házak előtt és között gázvezeték javításakor előkerült későrómai kori kőlapsírt előző nap az ott dolgozó munkások felbontották. Az adultus férfivázat a helyszínelést végző Nagy Margit a BTM-be vitte. Másnap két munkással ismét kibontottuk a sírt és a vékony kőlapokból álló, peremes tégla padozatú, eredetileg bolygatatlan, de állítólag melléklet nélküli temetkezést dokumentáltuk és bemértük. Minthogy a kőlapokon faragás, a téglákon bélyeg nem volt, a sír alkotó elemeit a helyszínen hagytuk.

Topál Judit

46. Kaszás utca 12.

A SKV új nyomda- és irodaépületének udvarán parkosítást megelőzően leletmentést végeztünk. A munka eredménye két újabb sír volt, mely a „Benedek Elek utcai temető" sírjainak számát ezzel 681-re gyarapította. A sírokban üveg töredék és ép agyag korsó volt.

A Kaszás utca 12. sz. irodaépület előtt a Kaszás dűlői lakótelep házait ellátó víz- és gázcsőárok mélyítése során az ún. „Benedek Elek utcai temető" további sírjai kerültek felszínre. 1982. április 22–július 7-ig leletmentést folytattunk a területen, melynek során újabb 40 sírt tárhattunk fel, hamvasztásos, csontvázas ritusúakat vegyesen. Első esetben figyelhettünk meg egy honfoglaláskori sír jelenlétét. A fakoporsós sírt „in situ" kiemeltük és Aquincumba szállítottuk, ahol megtörtént a feltárás. A temető sírjainak száma az 1982. évi leletmentéssel 727-re emelkedett. Mellékletekben – az előzőektől eltérően – meglehetősen szegények voltak a sírok. Főleg kerámiatöredékek, mécsesek kerültek felszínre a bontás során. A honfoglaláskori sírban kiemelésre méltóak az ezüstözött bronzövveret darabjai. A sírt Dienes István publikálja.

A feltárásnál közreműködtek Nagy Margit és Altmann Júlia, valamint a Szalay Zoltán irányította restaurátor brigád.

A római kori sírok leletmentésénél közreműködött: Mohamed Bentabet régész, Bojár Ivánné, Buzás Zsuzsanna, Lészkó Ildikó restaurátorok, valamint Arnóti Zsuzsa rajzoló.

Kaba Melinda

47. Kaszás dűlő

1977 őszén kezdtük meg a tervezett kaszás-dűlői lakótelep régészeti kutatását. Minthogy a terület szanálása ekkor még nem kezdődött el, az állami tulajdonban levő telkeken, illetve a közterületeken végeztük kutatásainkat. A 3 hónapos ásatás alatt 23 kutatóárkot húztunk, nagy mennyiségű földtömeget mozgattunk meg. A dűlő egész területét szondázó módszerrel néztük végig, munkákba bevonva más tudományágak művelőit is. (dr. Kriván Pál geológus és munkatársai, dr. Gál Éva és dr. Létay Miklós újkoros történészek.) Megállapítottuk, hogy a Kazal utca–Dósai L. utca–Bogdáni utca–Huszti utcák által határolt területen csupán elszórt leletekkel számolhatunk. Régészeti szempontból az északi részek érdekesek, ahová még Aquincum Polgárvárosa kiterjedt, sőt néhol még a korarómai hamvasztásos temető elszórt sírjai is előfordultak, illetve a déli rész, ahol a raktár-réti temető szélének csontvázas sírjait találtuk meg. A dűlő középső szakasza, az egykori patakmeder, és környéke a régészeti korokban lakatlan volt.

Pető Mária

48. Kaszás dűlő Ny-i rész. Hrsz.: 19.755

A villamosenergiaipari Tatarozó és Építő Vállalt egy új telepének építésekor, a polgárvárostól DNy-ra egy római kori épület maradványai kerültek elő a felső humuszréteg eltávolítása során.

A területen 1980. szeptembere és decembere között feltárást végeztünk. Ennek során tisztáztuk a mintegy 30×40 m-es alapterületű épület teljes alaprajzát. Az eredeti római kori felszín közvetlenül a humuszréteg alatt jelentkezett. Két helyiségben terrazzópadló maradványát találtuk. A többnyire az alapozásig lepusztult falak némelyikét vakolattöredékek fedték. Az épület DNy-i sarkának közelében egy melléklet nélkül eltemetett csontváz került elő.

A leletanyag szegényes, többnyire római kori házi kerámiából áll. Az előkerült néhány pénzérme a 3.–4. sz.-ból származik.

Zsidi Paula

49. Kaszás dűlő – Raktárréti temető (hrsz.: 19241)

A Bogdáni út–Hévizi út–Filatori gát által határolt területen létesítendő lakótelep és autóbusz végállomás területén előzetes feltárásokat végeztünk 1978-ban és 1980-ban.

Az 1978. évi feltárás során hitelesítettük a Hampel József által 1880–81-ben feltárt Raktárréti temetőt, és 118 – zömében későrómai – sírt tártunk fel. A sírok egymástól jól elkülöníthető csoportokat alkottak, nagy részük csontvázas. Találtunk néhány koporsós temetkezést, egy téglasírt és egy háromszemélyes sírépítményt is. A temetőnek a D-i – a Bogdáni úthoz közelebb eső része a gazdagabb. Az É-i részen a sírok szegényesebbek, egy-egy éremből, mécsesből, néhány üveg vagy agyagedényből álló mellékletet tartalmaztak. Elértük a temető ÉNy-i szélét, melyet egy másfél méter széles árok kísért. A D-i részen is következtethetünk a temető szélére a Hampel-féle adatok alapján ÉK-i irányban azonban a temető a Szentendrei út vonaláig folytatódhat.

1980-ban feltártuk egy összefüggő területen a 119–221. sírokat, melyek jellegükben nem térnek el a korábban feltárt síroktól. Ezúttal a temető szerkezetére vonatkozóan nyertünk adatokat.

1981-ben a Bogdáni úton folytattuk a római kori temető feltárását; a tavalyi árkokhoz K-en és É-on csatlakozva. Feltártuk a 222–386. sz. sírokat, melyek kiegészítik a korábban előkerült temetőrészeket. Mellékleteivel kiemelkedik a 275. számú sír, melyben a női csontváz mellett két üvegedény, faragott gagátlapocskákból álló ékszer, övmaradványok, gyűrű, kulcs kerültek elő. Az idei feltárással a létesítendő autóbusz végállomás területén a kutatásokat befejeztük. A temető teljes egészében azonban nincs feltárva, csupán azon részei, melyeket az építkezés megsemmisített volna.

Zsidi Paula

50. Kazal u. (Kaszás dűlő)

Az 1977-ben megkezdett ásatások folytatására 1979-ben, két szakaszban került sor. A már korábban kutatott, 1. sz. épületnek nevezett objektum feltárását folytattuk az egykori Aranyhegyi patak mentén. (Kazal u. 7.) Megállapítottuk, hogy a 2.sz. vége–3. sz. elejére keltezhető építmény a Polgárváros legdélebbi létesítménye, valószínűleg legalább kétszer átépítették. Több helyiséges, nagy kiterjedésű épület volt. Egyben ez az objektum volt a Ny-i határa is a beépítettségnek. A továbbiakban a városfalhoz közelebb eső részeket kutattuk át, ahol is egymásra merőleges kövezett utakhoz csatlakozó magazin szerű, egyrétegű települést találtunk, melyeknek kora megegyezett a Kazal utca 7-ben feltárt építménnyel. A beépítettség K-i határát a HÉV vonalával párhuzamos dűlőút mentén húzott két negatív árok határozta meg. A magazinszerű építmények belsejében későrómai kőlapos sírt találtunk, már bolygatott állapotban, s ugyancsak ezen a tájékon (2. sz. épület) szórványos késő-avarkori cseréptöredékeket.

Pető Mária

51. Kazal u. – Huszti u.

Az 1980 évi ásatási szezonban a Polgárváros D-i városfala és a körzetében levő település összefüggését vizsgáltuk. A beépítettség egészen az egykori városfalig terjedt, kőházas, utcákkal ellátott település formájában. Az épületek kora itt is a 2.sz. vége–3. sz. eleje, feltevésünk szerint azért létesítették, mert Aquincum kinőtte azokat a kereteket, melyeket a falon belül meg tudott valósítani. A 2. sz. épületben tovább folytattuk az ásatást, itt újabb két sír került elő, melléklet nélküli csontvázas sírok, bolygatott állapotban.

Az egyik falba másodlagosan beépítve (3. sz. épület) korarómai feliratos követ találtunk.

Pető Mária

52. Keled u.

A század eleje óta ismert Aranyároki temető területén a Volán vállalat autóparkoló alapozásához talajegyengetést végeztetett. A tereprendezéshez kapcsolódó leletmentésünk során 13 szórt hamvasztásos sírt tártunk fel. A sírokban ép agyagkorsót, urnát, balsamárium töredékét, bronz veret töredékeket és érmet találtunk. A leletek a sírok korát i.sz. 2. sz.-ra keltezik.

Kaba Melinda

53. Kórház u. 23–29.

A KNy-i gázcsőárokban a légióstábor principiájának néhány fala került elő 1981-ben.

Kocsis László

54. Kórház u. játszótér

A játszótér szomszédságában tisztáztuk többek között a 2.–3. sz.-i légióstábor principiájának hátsó helyiségsora keleti zárófalának újabb szakaszát. Előkerült a hypocaustummal ellátott zászlószentély déli falának egy részlete. Az ásatás 1976-ban volt.

Szirmai Krisztina

55. Korvin Ottó tér

1979 január–március hónapokban Bertalan Vilmosné szelvényeiben esetlegesen előkerülő római kori objektumokat figyeltünk. A 78/1–2 szelvényekben a középkori rétegek alatt erősen megrongált, több helyütt kiszedett, incertum technikával rakott keskeny, római kori falmaradványok mutatkoztak, közvetlenül a 13. sz.-i padlószint alatt. A falak környékén csak Árpád kori edénytöredékek kerültek elő, római kori nem, ezért az épületrészeket nagyon késeieknek (370 utániak) és nagyon rövid ideig lakottaknak, használtaknak (maximum 15 év) tartjuk.

A 78/3A szelvény D-i meghosszabbításának K-i metszetében mutatkozó római kori beásás néhány 2.–3. sz.-i, a D-i metszetben levő pedig kevés 4. sz.-i edénytöredéket tartalmazott.

A 79/3 szelvényben az 5 cm vastag Árpád kori padlószint alatt közvetlenül viszonylag jó állapotú, erősen habarcsos, incertum technikájú NyK irányú fal mutatkozott, D-i oldala mellett a Sockel alatt 108 cm-rel hét karólyuk feketéllett a sárga agyagban. A fal É-i oldala mellett erősen kiégett falú és aljú nyeles kemence gödör fele került elő, benne néhány csorgatott mázas tál és korsótöredék, valamint vassalak volt. Egyéb római kori jelenséget a területen nem észleltünk.

Topál Judit

56. Korvin Ottó tér. K-i parkrész

1979-ben a Korvin Ottó tér keleti parkrészében a Bertalan Vilmosné által vezetett középkori kutatásokhoz kapcsolódva végeztünk megfigyeléseket. A középkori rétegek alatt római beépítés nyomára bukkantunk. A szelvény nyugati részében útalapozásra utaló nyomokat figyeltünk meg, ettől K-re pedig ÉD-i irányú fossa alsó része bontakozott ki.

R. Facsády Annamária

57. Korvin Ottó u. – Pacsirta u.

1977-ben ÉD-i irányú kutatóárokkal a légióstábor D-i részéről kaptunk metszetet. A szelvénysor déli részében a vizesárok egy részét tártuk fel, ettől É-ra rábukkantunk a tábor kiszedett falának nyomaira. A szelvénysor metszetében jól megfigyelhető volt a fal belső megtámasztása. A via sagularis északi oldalán feltártuk a főgyűjtőcsatorna egy részletét. A csatorna É-i oldalán a tábor kaszárnyája került elő. Ettől az épületrésztől Ny-ra egy másik valószínűleg központi udvarral ellátott padlófűtéses épület több helyiségét figyeltük meg. Az épületet többször megújították, csatornázták, némelyik fala már csak a metszetben volt megfigyelhető.

R. Facsády Annamária

58. Korvin Ottó u. Ny-i oldala

Az épülő aluljáró ÉD-i irányú támfalárkában a tribunus ház K-i zárófalát, majd ettől K-re és DK-re a kaszárnya Ny-i és D-i zárófalát tártuk fel 1981-ben.

Kocsis László

59. Korvin Ottó u. Ny-i oldala

A táborfaltól D-re ÉD-i postakábelárokban egy újkori temető néhány sírtöredékét és a légióstábor D-i védművének a legdélibb vizesárkát találtuk meg.

Az ÉD-i csatornaárokban közel hat méter mélységű gödrében jó metszetet kaptunk a légióstábor D-i védművének vizesárkairól. É-felé haladva később megrajzolhattuk a D-i táborfalat, a hozzátartozó bástya K-i zárófalát, a földhányást a falon belül, és a KNy-i via sagularis többrétegű útfelületét.

A 2.–3. sz.-i aquincumi légióstábor D-i kapujától DNy-ra egy gázcsőárokban megtaláltuk az I. vizesárok indítását, ettől D-re egy KNy-i római kavicsos utat, majd a via principalis már a táboron kívüli szakaszát.

A kaputól Ny-ra az ÉD-i vízcsőárokban az I. cohors laktanyájának néhány falát találtuk meg. Az ásatás 1981-ben volt.

Kocsis László

60. Korvin Ottó u.

A Korvin Ottó út–Kiscelli út sarkon az ÉD-i postakábelárokban későrómai sírok és a canabae egyik épületének néhány KNy-i kiszedett falát találtuk meg 1981-ben.

Kocsis László

61. Korvin Ottó út É–D-i kutatóárok (Praetentúra front D-i védművei)

A Flórián téri csomópont átépítése során a Korvin Ottó út korszerűsítésére is sor került. A munkálatok megkezdése előtt egy 48 m hosszú, 3 m széles ÉD-i kutatóárok feltárására kaptunk lehetőséget.

A kutatóárok É-i oldalán napvilágra került a 2.–3. sz.-i légióstábor 1. vizesárka, majd az első külső út. Ennek a KNy-i útnak középkori periódusa is volt; majd D-felé haladva, az út D-i oldalán egy KNy-i kétcsövű későrómai vízvezeték, valamint még két KNy-i árok került elő.

A kutatóároktól Ny-ra 40 m-re az aluljáró D-i kijáratának építése során ismét megtaláltuk a későrómai vízvezeték egy 16 m-es szakaszát. A csőpár D-i ága már az építés során megrongálódott, eltömődött és így használhatatlanná vált. A 2–3 cm vastag iszaplerakódás az É-i ágban a vezeték viszonylag rövid ideig tartó használatára utal. Az ásatás 1982-ben volt.

Munkatársak: Vándor Éva és Noéh Ferenc geodéták, Berecz Katalin technikus, Ágoston Ildikó rajzoló.

Kocsis László

62. Korvin Ottó u. É-i vége, Árpád-híd D-i útpálya 4. pillér (Praetentura D-i oldala)

A Flórián téri aluljáró D-i oldalán, a tervezett múzeumi bejárat helyén leletmentést végeztünk 1982-ben.

A tervezett múzeumi bejárat egy korábbi ásatás (Föld–Vörösvári út 1978–79–80) eredményeként napvilágra került KNy-i római út nyomvonalára van tervezve. Az út déli oldalán egy KNy-i 50 cm széles, öntött habarcsos technikával készült fal volt. Az út 6,20 m széles. É-ról habarcsba rakott KNy-i fal zárja le. Az út két oldalán levő fal nem azonos technikával készült.

Munkatársak: Vándor Éva geodéta, Berecz Katalin technikus, Ágoston Ildikó rajzoló.

Kocsis László

63. Kő utca–Laktanya utca–Hajógyári rkp.–Vöröskereszt utca által határolt terület, 18365 hrsz.

Az 1974–75. évi ásatás folyatásaként 1977. nyarán kiegészítő feltárást végeztünk. A munka során az épüle-

ten belül további alaprajzi kutatásokat és sztratigráfiai megfigyeléseket végeztünk, s így a terület beépítése előtt az ott feltárt fürdő alaprajzát teljesebbé tehettük.

Németh Margit

64. Lajos u. 158.

1982. tavaszán a Lajos utca 158. sz. ház K-i oldalán végzett közműmunkálatok során több ponton előkerült egy ÉD-i irányú római kori úttest, amelynek a nyomait már korábban is megfigyelhettük. Az út a tőle K-re fekvő, kiterjedésében eddig még nem ismert római kori épületcsoportot határolta.

Németh Margit

65. Lajos utca 160-tól K-re (AGROBER előtti épület)

A területen a szálloda-programhoz kapcsolódóan végeztünk kutatásokat. Feladatunk a 4. sz.-i erődfal D-i szakaszához kapcsolódó vizesárkok, korábbi erődítménynyomok, az erődön kívüli beépítés megfigyelése volt. A területet a középkori feltárások befejezése után vettük át (ld. dr. Bertalan Vilmosné jelentése). A kutatás eredményeképpen későrómai sírok, egy római épület maradványa, Vespasianus kori építési felirat két töredéke, cölöpnyomok, őskori és kelta kerámia kerültek napvilágra, 1981-ben.

H. Kérdő Katalin

66. Lajos u. 165.

Az építendő Óbuda szálloda területén végeztünk kutatást, melynek során ÉD-i irányban 40 m KNy-i irányban 25 m hosszú metszetet nyertünk. A szelvénysor, és néhány kisebb szondában előkerült objektumok lehetővé tették, hogy a korábbi leletmentések és feltárások során előkerült fal- és útrészletek felhasználásával megrajzoljuk e terület települési rendszerét. Az épületeken, utakon, illetve az alattuk húzódó csatornarendszeren kívül, korábbi periódusból származó agyagfalú épületek részletei, palánk nyomok, valamint néhány későrómai sír került napvilágra, 1982-ben.

H. Kérdő Katalin

67. Lajos u. 169.

1976. április közepétől szeptember közepéig tartó ásatás során az 1975. évben megkezdett kutatásokat folytattuk. Feltártuk a 3. sz.-i horreumépület D-i támpilléres falának egy szakaszát, valamint az épület három osztópillérét. A fal alapozásának vastagsága: 130 cm volt, felmenő fala csaknem 50 cm-rel keskenyebb. Az egyik támpillérnél 50 cm vastagságú ÉD-i fallal később megtoldották. Az épületet a későrómai erőd építésekor bontották el, az erődfalakon kívül húzódó támpilléres falat magasabban meghagyták, gondosan rakott felmenő falából is látszik néhány sor. Az erőd belsejében azonban a bontás után a törmeléket egyenletesen elplanírozták.

A későrómai erőd patkóalakú bástyájának csak Ny-i falát tárhattuk fel, mivel egy újkori pincével a torony többi részét alapozásig elbontották. Az erőd közvetlen közelében, a fal D-i oldalán nyolc későrómai sírt bontottunk ki. A sírok egy kivételével NyK tájolásúak voltak. A föld- és téglasírokat egyaránt téglával fedték, egy gyermek csontváz pedig téglával fedett kőlapokból összeállított sírban feküdt.

A mellékletek közül két hagymafejes fibula és az egyik férfisír korsó-üvegpohár melléklete figyelemre méltó. Az erőd és a toronyfalat már a középkor folyamán bontani kezdték, majd az újkorban tovább csonkították.

R. Facsády Annamária

68. Lajos u. 170-nel szemben

Az Árpád-híd D-i gyalogosfelüljárójától D-re (K 81/2. szelv.). Itt a Szilágyi féle „csarnokos épület" kutatását végeztük. A keresett pillérek alapozását nem találtuk meg. A K 81/1. (Árpád fejedelem útja–Kulcsár u. sarok) szelvényben előkerült cölöplyukakhoz hasonlóakat tártunk fel. A szelvényből római oltár- és oszloptöredék került elő.

H. Kérdő Katalin

69. Lajos u. 172–174. – Óbuda u. 7.

Csorba Csaba 1976. évi középkori kutatásaihoz kapcsolódva októberben leletmentést végeztünk. A középkori útréteg alatt római járószint húzódott. Az ehhez tartozó épületnek csak a KNy-i, 42 cm vastag falát tártuk fel a középkori épület alatt. A római épület vastag bontási rétegéből sírkő oldalának oszloptöredékét ábrázoló faragott kő került elő.

R. Facsády Annamária

70. Miklós u. 32.

Az autóbusz-végállomás É-i határánál kialakított park Ny-i részén egy ÉD-i irányú közműárokban megfigyeltük az ún. valetudinarium ÉK-i részéhez tartozó különböző irányú falmaradványokat és szinteket. Ebben hitelesítettük az épületet É-ról határoló KNy-i irányú úttest maradványát is.

Szirmai Krisztina

71. Magyar Lajos u.

A Magyar Lajos u. K-i oldalán (a régi Fényes Adolf u. 51. sz. háztól É-ra levő telken) Bertalan Vilmosné előző évben megnyitott (1981/6. sz.) szelvényében a későrómai erőd egy belső épületéhez tartozó épületmaradvány került elő. Az épület az erőd D-i kapuján bevezető ÉD-i út K-i oldalán állott. Maga az út a szelvény Ny-i felében mutatkozott, az épületnek pedig az ÉNy-i sarka került elő. Ugyanott korábbi, agyagba rakott kőalapozású falakat is megfigyelhettünk. A legkorábbi leletek az i. sz. 2. sz. legelejéről származnak. A későbbi rétegeket egy újkori beásás megsemmisítette.

Németh Margit

72. Magyar Lajos u. É-i oldala

A KNy-i távfűtőárokban a későrómai erőd belső épületeinek néhány falszakasza került elő 1981-ben.

További épületrészek kerültek elő az ÉD-i vízcsőárokból is.

Kocsis László

73. Nagyszombat u. (Amfiteatrum) – Bokor u.

1978 június14–augusztus 11. között a katonavárosi amfiteátrum mellett a Nagyszombat utca–Bokor utca 2X40 méteres szakaszát vizsgáltuk át tíz KNy-i irányú szelvénnyel. A rendkívül vastag újkori feltöltés (230–310 cm) egy 1889-ben kibocsátott kétfilléressel zárult, alatta 40–120 cm-re mindenütt megtaláltuk a római kori humusztréteget megszokott szórványleleteivel (4. sz.-i pénzek, fibula, kevés számú edénytöredék és hulladék állatcsont), de a szelvények többsége településtörténeti szempontból negatívnak bizonyult. Az 1. szelvényben kibontott szabálytalan alakú római kori beásás nagymennyiségű 2. sz.-i kerámia anyagot tartalmazott, a 4. szelvényben egy 110–120 cm széles DK–ÉNy-i 7–39 irányú kiszedett fal nyomát észleltük, bentmaradt kövei között néhány 2. sz.-i edénytöredékkel. A Ny-i szelvénysor 3. sz. blokkjában újkori falak alapozási szintje alatt 90–110 cm-rel a római humuszban szabálytalan, kötőanyag nélküli, egy sorból álló kőfalcsonk mutatkozott, néhány 2. sz. végi szürke fényezett edénytöredék kíséretében.

Az eddigi vizsgálatok szerint a katonavárosi amfiteátrum közvetlen környéke legalább 30–40 méter szélességben a 2. sz. végétől beépítetlen maradt.

Topál Judit

74. Óbudai Gázgyár

1976 október–novemberében, a gyár területén végzett építési munkák során, a Dunapart közelében római kori sírok kerültek elő. A feltárt hét sírból kettő kőlapokból összeállított sírláda volt másodlagosan felhasznált 2. sz.-i feliratos sírsztélékkel, öt pedig téglasír. A sírok bolygatottak voltak, melléklet nélkül. Az egyik kőlapos sírban kettős temetkezés volt, a két vázat élére állított tegulák választották el egymástól.

Németh Margit

75. Óbudai Gázgyár. Hrsz.: 19.333

Az óbudai Gázgyárban folyó építkezések során több leletmentést végeztünk.

1977-ben közművesítési munkáknál, melyek az 1911–12-ben feltárt rómaikori fazekastelep É-i szélén folytak, kemencékre és falakra bukkantak. A bejelentés nyomán végzett kutatás két kemencét tárt fel teljes egészében, valamint még két kemence nyomát figyelte meg. A kőfalakat csak dokumentálni tudtuk, további feltárásra a gyár beépítettsége miatt nem volt módunk. A kemencékből és környékükről nagymennyiségű házi kerámia került elő.

1978-ban feltártuk egy újabb égetőkemence nyomait a fazekastelep É-i részén. A fazekasteleptől ÉK-re – egy épület alapozási munkái során – egy terrazzópadlós épület néhány falát dokumentáltuk. Az épületből és környékéről nagymennyiségű kerámia került elő. 1979. február 2-án leletbejelentés érkezett a Gázgyárból. A helyszínen azonban csak egy szétdúlt gyermeksír nyomai voltak. Pontos helyét a korábban e területen előkerült sírokhoz határoztuk meg. A sírból egy gyermek vázcsontjainak töredékei, valamint egy római érem, üveg- és vastöredékek kerültek elő.

Zsidi Paula

76. Óbudai gázgyári lakótelep

A III. kerületi Sujtás utcából a Gázgyári lakótelep parkjába bevezető KNy-i irányú névtelen utca D-i házsora előtt az aquincumi polgárvároshoz tartozó épületből nagyobb mennyiségű figurális díszítésű falfestménytöredék került elő. A leletanyag az 1972-ben ugyanitt végzett leletmentés során előkerült falfestmény anyagot tette teljesebbé 1976-ban.

Németh Margit

77. Óbudai-rakpart – Bogdáni út

1978-ban a Hajógyári hídtól a Bogdáni útig terjedő 800 m-es szakaszon (hrsz.: 18 388) – a Dunaparton –

a régészeti kutatást megelőzően megfigyeléseket végeztünk. Ezek alapján köves felületeket, faragott küszöbköveket dokumentáltunk.

Szirmai Krisztina

78. Óbudai-rakpart. Hrsz.: 18.388

A hajógyári Dunaág jobb partján, a Ladik tucával egyvonalban, a Dunába szakadó rézsűben nagyméretű, 90–110 cm széles falmaradványokra hívták fel a Múzeum figyelmét. A helyszínen folytatott első rövid kutatás során nagyobb mennyiségű római kori kerámia került elő, mely alapot adott a további feltárásokra. Ezeket 1978–79-ben végeztük el.

1978-ban igen alacsony vízállásnál, a területnek a Dunához legközelebb fekvő részén ástunk. A felszínen is látható falak egy része újkorinak bizonyult, azonban alattuk egy nagyjából a Dunára merőleges irányú, 110 cm-es római falat találtunk. A római falat – szélességében öt sor, kb. 20–25 cm átmérőjű – facölöpökre alapozták. Erre a fakonstrukcióra épült a kő alap, melyet a déli oldalon ugyancsak facölöpökkel erősítettek meg.

E faltól D-re egy ÉD-i irányú kutatóárkot húztunk, melyből egy fel nem használt, de a falalapnál megfigyelt méretű facölöp került elő, II AD vésettel. A régészeti leletanyag kevés korai kerámia anyagot tartalmazott. Az épület rendeltetésének meghatározására és az alaprajz kiegészítésére a következő évben folytattuk a feltárást. Ezúttal a KNy-i irányú fal D-i oldalán mélyítettünk. A munkára csak a Duna igen alacsony vízállása mellett kerülhetett sor, de a fel-feltörő talajvíz így is nehezítette a munkánkat.

A rövid feltárás eredményeként előkerült az épület DK-i és DNy-i sarka, melynek alapján az alaprajz sokszög formát mutat. A falat D-i oldalán végigkísérik a facölöpök, melyek közül néhányat vizsgálat céljára kiemeltünk. A cölöpök magasságában egy vastag égési réteget figyeltünk meg, melyből római kori kerámia került elő.

Zsidi Paula

79. Pacsirta u. – Föld u. – Gyűrű u.

Pacsirta utca–Föld utca–Gyűrű utca között 1977-ben a terület teljes szanálására került sor. Ezáltal lebontották azt az épületet is, amelyet az aquincumi légiótábor D-i táborkapujának K-i tornyára alapoztak rá, és így a kapu teljes alaprajzi tisztázására sor kerülhetett. Az új feltárások némileg módosították a korábbi ásatások alapján leírt előzetes jelentések adatait. (Nagy T.: Budapest Története, Bp. 1973. 115.)

Előkerült a két kaputorony közötti út, a tábor belsejében az utat szegélyező tabernae, valamint a tábor előterében, a kapun kívül egy kőlappal fedett, igen mély kőcsatorna a vizesárkok között. Az ásatás 1977–1978-ban volt.

Munkatárs: Kocsis László

Póczy Klára

80. Pacsirta u. 22.

Az itt végzett kutatásunk során egy 2.–3. sz.-i nagyobb kőépület került elő, melynek határát Ny-ról a via principalis képezte. Az objektum északi frontját kivűlről az 1977. évi Tavasz u. 13–19. sz. alatt előkerült KNy-i irányú út szegélyezte.

Ásatásunk során napvilágra került a középülethez tartozó lapos kövekkel borított udvar részlete az imbrexekből megépített vízvezeték egy szakaszával együtt.

A feltárt nagyméretű középület belső helyiségei közül csak néhányat sikerült hitelesítenünk, melyeket részben padlóalatti, részben falfűtéssel láttak el.

Az egyik helyiség falán kétszeri megújítással összefüggő 2,5 m hosszúságban és 60 cm magasságban fehér alapon piros sávval keretelt falfestmény-részlet maradt meg. A fenti középület a 2.–3. sz.-i aquincumi légiótábor déli kapujától északkeletre, az első középületet képviseli, mely a tisztilakások funkcióját tölthette be.

Szirmai Krisztina–Németh Margit

81. Perc u. – Fényes Adolf u. (Magyar Lajos u.)

Az aquincumi katonaváros D-i regiojában végzett kutatásaink kapcsolódtak a 13. sz.-i klarissza kolostor feltárásaihoz. Itt ugyanis mind a kolostor, mind a templom alatt összefüggő római kori épületmaradványok mutatkoztak. – Idei feltárásaink során két, egymással szomszédos insula épületmaradványai bontakoztak ki, mindkettő főbejárata a canabae ÉD-i irányú 11 m széles főutcájáról nyílt. A két épületet erről a főutcáról K felé derékszögben leágazó 6 m széles út választotta el egymástól. Mindkét utat használták a 2. sz. elejétől a római kor utáni évszázadokig. A K-i leágazást a középkor folyamán kiiktatták a forgalomból, az ennél szélesebb főutca helyén azonban – a középkort is beleértve – ma is változatlanul közlekednek (Magyar Lajos utca).

A római épületeket többször átépítették a 2.–3. sz. folyamán. Mindkét épületet hypocaustummal fűtötték, és be voltak kötve a csatornahálózatba. A D-i épület nagytermében a 4. sz.-ban apszist építettek be, két oszlopsorral. Az ásatás 1976-ban volt.

Póczy Klára

82. Pók u. – Krempel malom. Hrsz.: 23.276/2

Az 1979 évi árokban előkerült kváderes falsarokra rábontva előkerült a római kori polgárváros ÉK-i és ÉNy-i kaputornya és vizesárka. A kapun a romterületen

helyreállított, és „A" utcának jelölt út halad keresztül. Előkerültek a kváderes kőtornyot megelőző időszakból származó agyagtéglás építmény nyomai a hozzátartozó szinttel, valamint a vizesárokkal.

Az ÉK-i kaputorony kváderes fala jó állapotban maradt ránk, míg az ÉNy-i kaputorony feltárt részlete csonka.

A kváderes kaputorony alapfalára későrómai falakat alapoztak, a hozzájuk tartozó szinteket azonban későközépkori és újkori rétegekkel elvágták.

Zsidi Paula

83. Pók u. – Péter u.

Folytattuk a feltárásokat a Pók utcai lakótelep építését megelőzően a polgárváros É-i városfala mentén. Az É-i városkaputól mintegy 120 méterre K-re feltártuk az É-i vizesárok egy 20 méteres szakaszát, valamint egy felette húzódó, KNy-i irányú útfelületet. E vizesároktól délre egy másik – egykorú (?) – vizesárok indítása látszott. A római kori emlékeket 2 méteres újkori feltöltés fedte. Számottevő leletanyag – némi római kori házi kerámiatöredékektől eltekintva – nem került elő. Az ásatás 1982-ben volt.

Munkatárs: Márity Erzsébet.

Zsidi Paula

84. Polgár tér

1977-ben a területen két kutatóárkot nyitottunk. A Ny-i szelvényben a középkori fal alatt KNy-i irányú, meghatározatlan vastagságú fal került elő. A szelvény Ny-i részén a légiótábor fossájának részletére bukkantunk.

A K-i szelvényben egy római épület egyik helyiségét tártuk fel. A falak vastagsága: 60 cm, a lapos kövekkel erősített falazási technikát a megmaradt vakolat miatt csak néhány helyen figyelhettük meg. A szelvény K-i részében terrazzopadló nyomaira bukkantunk.

R. Facsády Annamária

85. Polgár tér – Magyar Lajos u. sarok

A hídfő átvágásánál lerakott közművek meghosszabbított árkából a későrómai erőd Ny-i falának további szakasza került elő. Az erődfal vastagsága 3 m. Az ásatás 1981-ben volt.

Kocsis László

86. Polgár tér

A rendelkezésünkre álló területen a 2.–3. sz.-i katonai tábor D-i oldala előtt húzódó védműveket kutattuk. Ásatásunk során az ároknak É-i szélét találtuk meg: szelvényünkbe csak félszélességben esett bele, de így is kb. 9 m szélesen. Rábukkantunk egy, az árok É-i oldalához csatlakozó, kavicsos alapozású felületre is (út?). A védművet az eddigi ismeretek szerint a későrómai erőd építésekor szüntethették meg itt. Ugyanezen az ásatáson feltehetőleg a királynői várral kapcsolatban álló rétegre – szintekre is akadtunk.

Az ásatás geodéziai felmérését a BME Ált. Geod. Tanszéke (Völgyesi L.) végezte. RégFüz 33(1980)31.

B. Tóth Ágnes

87. Római út. Hrsz.: 23.266/2

1979-ben a Pók utcai lakótelep építését megelőzően adatszolgáltató feltárást végeztünk a római kori polgárvárostól északra három ponton.

A Római út 59. és 35/d sz. házak előtt végzett kutatások célja a római kori vízvezeték nyomvonalának és a mellette haladó utaknak a feltárása volt. A munka során előkerült az útalapot szolgáltató sóderréteg, valamint a pillérsor egy szakasza is. Munkánkat a fel-feltörő talajvíz nehezítette. Az árokokból a belső rétegből középkori kerámia is előkerült. Az egykori Krempel malomhoz tartozó épület egy elbontott részén ÉD-i irányú árkot húztunk, a polgárváros É-i városfalának közelében. Az árokban egy római kori épület fala és egy mélyebben fekvő kváderes sarok került elő.

Zsidi Paula

88. Serfőző u. 2–12-től É-ra (Árpád-híd D-i támfal árok)

A hídépítők munkaárkában egy római épület két falának maradványát találtuk meg az É-i, valamint egy feltehetően középkori épület maradványait a D-i metszetfalban. Az árok aljából nagy mennyiségű terra sigillatatöredék került elő. További megfigyelésekre nem volt lehetőség, mert az árokban a mélyítést az építő vállalat nem engedélyezte. Az ásatás 1981-ben volt.

H. Kérdő Katalin

89. Solymár u. – Teszársz Károly u.

A Solymár utca és a Teszársz K. utca közötti játszótér, illetve park D-i részében egy KNy-i kutatóárokban sikerült a 2.–3. sz.-i legiótábor Ny-i védműveit azonosítani. A kutatóárokban megtaláltuk az ÉD-i kiszedett táborfal alapgödrét. A táborfal helyétől K-re a via sagularist és a táborfalhoz hányt földsáncot, Ny-ra pedig a külső árkot találtuk meg 1980-ban.

Kocsis László

90. Szél u. 11–13.

A kollégium udvarában egy É–D-i irányú szondasorral meghatároztuk a legióstábor É-i zárófalát és a hozzá tartozó földsáncot és az árkot. D-i irányba haladva feltártuk a via sagularis teljes szélességét és a retentúra egy épületének É-i zárófalát. A kutatást nehezítette, hogy ezen a területen egy szanált újkori temető is volt. Az ásatás 1981-ben volt.

Kocsis László

91. Szőlő u.

A kutatóárokban megtaláltuk a legióstábor D-i falának egy szakaszát, a hozzá csatlakozó földsáncot és a via sagularis D-i szegélyét 1981-ben.

Kocsis László

92. Szőlő u. – Szőlőkert u. – Föld u.

A régi Szőlőkert utca és Föld utca között az Árpád-híd Ny-i hídfőjével szemben a Flórián téri parkban a 2.–3. sz.-i legióstábor D-i táborfalára ástunk rá. A szelvényt a tábor D-i kapujától Ny-ra 75 m-re, egy feltételezett bástya helyén tűztük ki. Az ásatás során megtaláltuk a kiszedett táborfal alapgödrét a szelvény teljes hosszában és a keresett bástya Ny-i zárófalának egy rövid csonkját. A bástya K-i, illetve É-i zárófalát újkori pincékkel elbontották. Az ásatás 1980-ban volt.

Kocsis László

93. Szőlőkert u. (Park rész)

A régi Szőlőkert utcától ÉK-re a 2.–3. sz.-i legióstábor retentúrájában megszondáztuk az ÉNy–DK-i irányú kétcsövű későrómai vízvezetéket. A vízvezetéket egy olyan helyen igyekeztük azonosítani, ahol a 2.–3. sz.-i tábor egyik ÉD-i útja volt. A későrómai vízvezeték ráépült a már használaton kívüli római útra. Az ásatás 1980-ban volt.

Kocsis László

94. Szentendrei út – Pók u. sarok

A HÉV vágánytól Ny-ra eső területen az aquincumi polgárváros amphitheatrumának D-i fala mellett, attól D-re, 50 m hosszan tisztáztuk a városfal szerkezetét. Feltártuk a városfal alapozását, a fal belső dolalán haladó utat, a városfalat kívülről szegélyező kettős vizesárkot, a fossákat kísérő utat. Az ásatás 1980-ban volt.

Póczy Klára

95. Szentendrei út

Aquaeductus 1979-ben az M11-es út építése befejeződött; október 1-én adták át a forgalomnak. Az eredeti terveknek megfelelően a kétszer négy sávos út elválasztó sávjában megmaradtak az aquaeductus-pillérek mintegy 350 m hosszúságban. – Az 1975-ben csak részben feltárt pillérek most újból felszínre kerülhettek 9–12 m szélességben. Ennek során új részletként tisztázhattuk a polgárváros KNy-i főútjához tartozó kétnyílású díszkapu pilléralapjait. – Ugyancsak jól kirajzolódott a kerekbástyás D-i városfal egy az aquaeductus pilléreken áthaladó szakasza. Számos függőleges vízlevezető csatornát és a két városrész felé (K-re és Ny-ra) történő kivezető leágazásokat tárhattunk fel. Több víztorony és egy vízicastellum részlete tisztázta az aquincumi aquaeductus konstrukcióját ezen a szakaszon. A feltárt pilléreket Hajnóczi Gyula professzor tervei szerint az OMF konzerválta illetve szakaszosan rekonstruálta.

Az ásatáson munkatársak voltak: Zsidi Paula régész, Noéh Ferenc és Kiss Antal geodéták, Farkas Pál mérnök, Szentpétery Tibor, Facsády Gábor fényképészek és Debiczky Katalin ásatási technikus.

Kaba Melinda

96. Szentendrei út – Római út kereszteződés

Az aquincumi polgárváros kapujából a Római fürdő forráscsoportjához, majd innen tovább az Ulcisia Castraba vezető távolsági utat sikerült hosszabb szakaszon feltárnunk. Az út 7 m széles, több rétegű, felszínén előre bevájt kocsinyomok láthatók. Az út Ny-i szegélyét az aquaeductus kísérte, ennek a várostól É-ra újabb négy, majd távolabb hét pillérét bontottuk ki. Az ásatás 1980-ban volt.

Póczy Klára

97. Szentendrei út: Záhony u. – Keled u. közötti szakasz. Hrsz.: 19.396

Az előző években feltárt terület szomszédságában ebben az évben is folytattuk munkánkat az aquincumi polgárvárosban, az M11-es út építéséhez kapcsolódóan.

Idén az előző években feltárt területtől K-re, a régi Szentendrei út sávjában, valamint a római kori vízvezeték pilléreket K-ről és Ny-ról érintő területeken folyt a kutatás, a Záhony és a Keled utcák között. Az autópálya, az út- és a közműépítő munka sürgőssége és jellege miatt előzetes feltárást nem végezhettünk, csupán leletmentést.

Az újabb kutatások a polgárváros alaprajzának kiegészítését tették lehetővé. Azonosíthattuk a D-i városfal és a DNy-i kaputorony helyét, rekonstruálni tudtuk továbbá az ÉD-i főutca Nyi oldalán levő boltsor s a tőle É-ra fekvő szentély alaprajzát. Néhány falat találtunk a D-i városfalon kívüli épületekből is. Jelentős volt a vízvezeték pillérek két oldalán végzett kutatás is, melynek

során előkerültek a vízvezeték mentén álló épületek zárófalai és a két városrész közötti összeköttetést biztosító átjárók. Az ásatás 1979-ben volt.

Munkatárs: Zsidi Paula

Póczy Klára

98. Szentendrei út: Záhony u.-tól É-ra. Hrsz.: 19.396

A Szentendrei út K-i oldalán húzott keskeny postai kábelárokban megfigyelhettük és dokumentálhattuk a polgárváros D-i városfalát, valamint az ÉD-i főutat szegélyező boltsor folytatását.

A leletmentésre 1977-ben került sor.

Zsidi Paula

99. Szentendrei út: Schütz vendéglő

A vendéglő előtti csatornázási munkák során a munkaárokban római kori sóderes szintet figyeltünk meg, mely a polgárvárost a katonavárossal összekötő úttól Ny-ra húzódott. A járószinten égésnyomok és paticsfoltok voltak, szórványosan római kori kerámiával.

A leletmentés 1977-ben történt.

Zsidi Paula

100. Szentendrei út – Ladik u. sarok

A Szentendrei út K-i oldalán a Ladik utcától É-ra az M11-es út építését megelőzően leletmentést végeztünk. Ennek során két, különböző korú épület maradványai kerültek elő. A D-re levő, Antonius Pius éremmel keltezett, épületnek Ny-i oldalát tártuk fel. További részei a Ladik utcai IKV alá húzódnak.

A korábbi épületmaradványt egy DNy-i falsarok jelzi. Az épületek alaprajzát, korát, rendeltetését az É-i és K-i irányban folytatandó feltárásokkal határozhatjuk meg.

A feltárást 1976-ban végeztük.

Zsidi Paula

101. Szentendrei út – Mozaik u. sarok. Hrsz.: 19.265, 19.284

1977-ben, csatornaakna mélyítésekor, 3–4 méteres mélységben egy K–Ny-i irányú falalap került elő. A talajvíz feltörése miatt csak dokumentálásra volt lehetőségünk. Leletanyag nem került elő. A falazási technika és a szintadatok alapján azonban valószínű, hogy római kori maradványról van szó.

Zsidi Paula

102. Szentendrei út – Filatorigát. Hrsz.: 19.247/2

A Mozaik utcai felüljáró DNy-i lábánál vízcsőfektetéskor egy kb. 120 cm szélességű ÉD irányú fal került elő. A bejelentést követő leletmentés során egy 720 cm belméretű helyiséget találtunk. Régészeti leletanyag nem került elő. A falstruktúra és a szintdarabok alapján a maradvány származhat a római korból.

A leletmentést 1977-ben végeztük.

Zsidi Paula

103. Szentendrei út – Raktár u. sarok

A Szentendrei út–Raktár utca sarkán, a 11. sz. főközlekedési út építése során feliratos kő töredéke került elő. A másodlagos helyzetben fekvő oltárkő töredék 180–200 cm mélyen volt. Felirata: PRO. SAL.IMP
CAES ...

A leletmentést 1977-ben végeztük.

Zsidi Paula

104. Szentendrei út: Raktár u. – Miklós u. között

A Szentendrei út K-i oldalán, az M11 út átépítése során egy közműárokban a légióstábor É-i védműveinek részleteit tudtuk megfigyelni 1978-ban.

Németh Margit

105. Szentendrei út 53–56.

A Raktár utcától É-ra a gyalogjárdán, egy ÉD-i irányú, kb. 200 m hosszú közműárokban, a felszíntől mérve 2–3 m között 2.–3. sz.-i épületmaradványokat, szinteket figyeltünk meg. A 3. sz. végén ezen a szakaszon is a temető húzódott a feltárt, különböző tájolású, kőlapokból összeállított, bolygatott három sír alapján. Az ásatás 1977-ben volt.

Szirmai Krisztina

106. Szentendrei út – Akác köz

1978-ban egy ÉD-i irányú közműárokban napvilágra került egy faragott kőlapokból összeállított KNy-i tájolású, bolygatott sír. A sírt alkotó kőlapokhoz koszorús motívumú feliratos sírkő töredékeit használták fel.

A sír az ún. Bogdáni úti késő római temetőhöz tartozott.

Szirmai Krisztina

107. Szentendrei út – Kórház u. sarok

Az M–11 közlekedési főútvonal rekonstrukcióját megelőzően két munkahelyen, közel 180 m hosszúságban végeztünk kutatásokat. Munkánk során tisztáztuk a 2.–3. sz.-i tábor praetoria frontján, a principiától ÉK-re újabb barakkokat, utakat, melyeket bőséges leletanyag kísért. Ezenkívül hitelesítettük a tábortól É-ra húzódó canabae-részlet topográfiai és kronlógiai problémáit is.

Szirmai Krisztina

108. Szentendrei út – Kórház u. sarok

Egy É–D-i gázcsőárokban a praetentúra épületeinek néhány falát találtuk meg 1981-ben.

Kocsis László

109. Tanuló u. – Fényes Adolf u. (Magyar Lajos u.)

Az 1977. évi feltárások a későrómai erődön belül, a település ÉD-i irányú fő közlekedési vonalát jelentő 11 m széles kocsiút K-i szélén folytak. A 2.–3. sz.-i terrazzópadlós épület planírozása fölött 4. sz.-ban átalakított nagyobb épület több helyiségének a feltárására került sor. Az épületbe sírkövek és épületmaradványok töredékeit is befalazták.

Szirmai Krisztina–R. Facsády Annamária

110. Tanuló u. – Nád u.

A Tanuló utca–Nád utca közötti területen (hrsz.: 17720) végeztünk kutatásokat 1979-ben Csorba Csaba ásatásához kapcsolódva. A kitűzött szelvényekben sűrű római kori beépítést tapasztaltunk. Az ásatásra alkalmas terület adottságai miatt azonban az itt álló római épületeknek csak részleteit tudtuk megfigyelni. A 3. sz. eleje után emelt épület egyik helyiségének DNy-i sarkát bontottunk ki. Falának vastagsága 60 cm volt, a helyiség méreteit nem lehetett meghatározni. A többi itt emelt épületnek csak egy-egy falszakaszát tudtuk kibontani. A XXX 17.–18. sz.-ban nagyarányú tereprendezések folytak területünkön, melyek a római járószint alatti mélységig megbolygatták a talajt.

R. Facsády Annamária

111. Tavasz u. 1–11.

1976-ban és 1980-ban részben a lebontott házak területén, részben az új építkezés alapozási gödrének D-i részén feltártuk egy palánktábor ÉD-i irányú vizesárkát.

Munkánk során még a 2.–3. sz.-i aquincumi légiótábor három vizesárkát is ledokumentáltuk. A három fossa indulási szintjét a későbbi beásások miatt már nem volt módunkban megfigyelni, de feltehetően az 1. sz. vizesárok a korábbi és a további két fossa már a nagyobb táborátépítéssel kapcsolatos emlék.

A munkaterületen kibontottunk egy későrómai épület maradványait is és egy késői útszakaszt, melyek már a későrómai erőd belső rendszeréhez tartoztak.

Szirmai Krisztina

112. Tavasz u. 1–11. előtt

1982-ben az Árpád-híd környékének rekonstrukciós munkáihoz kapcsolódóan a Vízművesek vízcsőárkot nyitottak. Itt a Polgár utcától K-re eső szakaszon (a 2.–3. sz.-i táborfaltól K-re) közel 140 m hosszan római beépítettséget dokumentáltunk a megfelelő szintekkel együtt (2.–4. sz.).

A 2.–3. sz.-i aquincumi légiótábor K-i védműveinek hitelesítésére itt nem volt módunk.

Szirmai Krisztina

113. Tavasz u. 13–19. Hrsz.: 18.051/2

Feltártuk egy többszörösen megújított, csatornával kísért KNy-i irányú útnak közel 45 m hosszú szakaszát és a keleti táborfalat belülről kísérő ÉD-i irányú út (via sagularis) közel 25 m hosszú szakaszát. Hitelesítettük még a fenti útkereszteződéstől É-ra és D-re az ugyancsak a 2.–3. sz.-i aquincumi légiótáborhoz tartozó kaszárnyák két alaprajzi típusát poticus-sorral.

A bőséges kísérő leletanyagból megemlítjük az összeállítható, geometrikus, növényi motívumokkal keretelt figurális falfestményt. (ld. e kötet oldalán).

1978-ban további alaprajzi és rétegtani megfigyeléseket végeztünk itt.

Szirmai Krisztina

114. Váradi u. 26-tól Ny-ra

A KÖJÁL épületének alapozásánál –3 m mélységben két bolygatott 4. sz.ői sír került elő. Tájolásuk: ÉK–DNy, illetve KNy. A sír oldalait faragott mészkövekből állították össze. (2. kép) Leletanyag: korábbi kerámiatöredékek és korabeli ládikaveretek maradványai. A sírok bolygatottak voltak. A sírok az ún. Emese utcai későrómai temetőhöz tartozhattak. Az ásatás 1976-ban volt.

Szirmai Krisztina

115. Vöröskereszt u. 14–16.

Az 1979. évi műemléki helyreállítással párhuzamosan folyó régészeti megfigyelések alapján sikerült tisztázni a 2.–3. sz.-i aquincumi légiótáborhoz tartozó kaszárnyák majdnem teljes alaprajzát is.

A középkori megfigyeléseket Altmann Júlia végezte el.

Szirmai Krisztina

116. Vörösvári út – Szentendrei út sarok

Csatornafektetés és az aluljáró folyosójának építése során egy K–Ny-i tegulával bélelt csatorna, és ettől D-re K–Ny-i irányú római fal került elő 1981-ben.

Kocsis László

117. Vörösvári út É-i oldala. (Flórián üzletközpont DK-i sarok vízátemelő.)

(A via principalis K-i oldala)

A Flórián téri aluljáró rendszer ÉD-i közlekedőfolyosójának Ny-i kijárata mellett egy vízátemelő berendezés alapozási munkálatait megelőzően egy 9X9 m-es felületet tártunk fel a via principalis és a thermae maiores közötti részen 1982-ben.

A szelvényben a leletek tanúsága szerint a 2. sz. első feléből származó táborperiódus döngölt földpadlóját találtuk meg, amelyet Ny-ról egy 60 cm széles ÉD-i öntött habarcsos technikával készült fal határolta. A felületet 3. sz.-i beásásokkal és újkori bolygatásokkal részben elpusztították.

Munkatársak: Vándor Éva és Noéh Ferenc geodéták, Berecz Katalin technikus, Arnoti Zsuzsa rajzoló.

Kocsis László

118. Vörösvári út – Szőlőkert u.

A Vörösvári út–Szőlőkert utca által bezárt háromszögben előzetes kutatásokat végeztünk egy majdan megépülő bevásárló csarnok helyén. Nyolc szelvényt nyitottunk meg. A szelvények bepillantást engedtek a 2.–3. sz.-i aquincumi légiótábor D-i retentúrájának egy részébe. A feltárások során egy újabb ÉD-i utat is sikerült azonosítanunk. A metszetekben az útperiódusok alatt korábbi településnyomokat is találtunk. A III. szelvényben növényi mintával díszített falfestményes helyiség részletét tártuk fel 1980-ban.

Kocsis László

119. Vörösvári út – Föld u. – Szőlőskert u.

A D-i római táborfal kutatására tervezett szelvényben 18. sz.-i épületek alapfalait találtuk. A kiszedett táborfal nyomait csak foltokban tudtuk észlelni 1981-ben.

Kocsis László

120. Vörösvári út – Korvin Ottó u. sarok

Az aluljáró építése során egy É–D-i római falat, majd ettől a faltól Ny-ra cölöplyukakat tártunk fel 1981-ben.

Kocsis László

121. Vörösvári út – Szőlő u. sarok

1977-ben a tábor belső épületeinek tisztázása érdekében a rendelkezésre álló területen csak egy kutatóárkot nyithattunk. Ebben ÉD-i irányú kiszedett falnyomra bukkantunk. A fal eredetileg 60 cm vastag lehetett.

R. Facsády Annamária

122. Vörösvári út – Szőlő u. sarok

A saroktól Ny-ra a K–Ny-i postakábelárokban a már ismert ÉNy–DK-i irányú későrómai kétcsövű vízvezetéket tártuk fel 1981-ben.

Kocsis László

123. Vörösvári út – Szőlő u. sarok
(A legiótábor Ny-i kapuja.)

1982 nyarán a Flórián csomópont korszerűsítésével a Vörösvári út szélesítésére is sor került. Az útépítést megelőző munkálatok során lehetőség nyílt a Vörösvári út Szőlő utca sarkánál levő útburkolat felbontásával egy ÉD-i kutatóárok feltárására.

A kutatóárokkal tisztázhattuk a 2.–3. sz.-i legiótábor Ny-i kapujának a helyét. A feltárás során napvilágra került a kapuzat D-i tornyának a K-i zárófala, valamint a D-i és az É-i zárófalak indítása. A D-i torony mindhárom falának csak a kiszedett negatív árkát találtuk meg.

Ettől a munkahelytől Ny-ra, megközelítőleg 20 m-re leletmentés során egy KNy-i vízcsőárok alján ÉD-i árok foltját találtuk meg és fel is mértük. Az árok feltárására nem volt lehetőség.

Munkatársak: Vándor Éva és Noéh Ferenc geodéták, Kovács Borosi Ágnes régész, Berecz Katalin technikus, Ágoston Ildikó rajzoló.

Kocsis László

124. Vörösvári út É-i oldala – Körte u.

1978-ban a Vörösvári út északi oldalán a Körte utca kereszteződésnél távfűtőakna ásása közben római kori sírokra bukkantak. A másodlagosan felhasznált kőlapokkal összeállított későrómai sírban csaknem ép üvegkorsót, hagymafejes fibulát és érmet találtunk.

R. Facsády Annamária

125. Vörösvári út

Az 1. sz. telektől DK-re az É-i villamospálya alatt gázcsőfektetés alkalmával a legióstábor principiájának egy falfestményes részletét találtuk meg 1981-ben.

A Vörösvári út 1–5. sz. épület É-i oldalán a postakábelárokban a legióstábor principiájának néhány falszakaszát tártuk fel.

Kocsis László

126. Vörösvári út D-i oldala. (A 2–3. sz.-i legióstábor retentúrájának D-i oldala)

1982 tavaszán a Vörösvári út szélesítését megelőzően feltárásokat folytattunk a leendő Vörösvári út D-i útpályája alatt. A fent megjelölt helyen a legióstábor retentúrájának D-i oldalán öt szelvénnyel 625 m^2-t tártunk fel. A kutatásokkal részben kapcsolódtunk az 1975-ös évben történő feltárásokhoz, és újabb adatokat kaptunk a legióstábor periodizációjához, úthálózatához és a beépítettség kérdéséhez.

Munkatársak: Vándor Éva és Noéh Ferenc geodéták, Kovács Borosi Ágnes régész, Berecz Katalin technikus, Ágoston Ildikó és Arnóti Zsuzsa rajzolók.

Kocsis László

XI. kerület

127. Hunyadi János út 18.

Az Öntődei Vállalat területén a létesülő tér betonozását megelőzően a leletmentő feltárás során hitelesítettük az albertfalvai auxiliaris tábor északi kapujától 250 m-re É-ra, a 7 m széles limesút edig ismeretlen hosszabb szakaszát, mely az út irányára adott támpontot.

A kutatás alapján a tábort körülövező római település (vicus) északi részén – a limesúttól K-re – első ízben dokumentáltuk a római településnyomokat: lakógödröket, szemétgödröket, ipari jellegű beásásokat, szabadtéri tűzhelyeket, áldozati állattemetkezést.

Kronológiailag a legkésőbbi régészeti jelenségeket a 2. sz. végei–3. sz. elejei kőépületek maradványait már csak omladék formájában tudtuk megfigyelni. A korábbi 2. sz. első feléből származó sóderes-köves járószint több helyen jelentkezett a Domitianus kori pusztulási réteggel együtt, melyben vályogfalas épületmaradványokat is felismertünk.

A feltárt objektumok tárgyi leletanyagából megemlíthető a lezouxi, rheinzaberni, raetiai és az északitáliai műhelyekből származó részben mesterjegyes import edények és azoknk helyi utánzatai, továbbá a lokális jellegű kerámiakészlet.

Megjegyezzük, hogy az előkerült néhány fémtárgy betekintést nyújt a helyi iparművesség fejlettebb szakaszára is. (Bagoly alakú veret, csüngő stb.) Az ásatás 1977-ben volt.

Szirmai Krisztina

Mezőkövesdi út 10–12. *lásd 6. sz.*

128. Mikes Kelemen u. 42.

A magántulajdonban levő, 786 hrsz.ú telken földmunka során későrómai téglasír keleti vége került elő. A 81 cm mélységben talált, NyK-i irányú, bolygatatlan női sír egyetlen melléklete a lábfejek elé helyezett, 4. sz.-i edény volt. A sír oldalfalai 30X50 cm-es méretű téglákkal voltak borítva. A téglákon kereszt formájú bekarcolás látható. A sír rajzolása, fotózása, bemérése megtörtént. A telken több temetkezésre utaló nyomot nem találtunk. Az ásatás 1980-ban volt.

Nagy Margit

XXII. KERÜLET

129. Budafoki Belvárosi kikötő

1980-ban a Kőolajvezeték-építő Vállalat kotróhajója Budafok közelében az 1638,196 és 1638,200 folyamkilométer között a bal parttól 196–211 m-re, hat méter mélységből egy római kori oszlopfőt emelt ki. Az oszlopfő kemény mészkőből van faragva, mérete 82X57 cm.

Kocsis László

NÉPVÁNDORLÁSKOR

(térképszám: 130–132.)

III. kerület

130. Névtelen u. – Serfőző u.

A területen a későrómai castrum épületein kívül néhány népvándorláskori temetkezés is napvilágra került. Közülük a leginkább figyelemre méltó az a Ny–K-i tájolású sír volt, amelynek mellékletei között aranyozott ezüst, ötgombos fibula, valamint kétoldalas csontfésű töredéke is szerepelt. A sírok kibontását nagyon megnehezítette a területen tapasztalható igen mély újkori bolygatás. RégFüz 34(1981)52

B. Tóth Ágnes

XI. kerület

Kőérberki út lásd 5. sz.

XVII. kerület

131. Rákoscsaba, Péceli út. Hrsz.: 138.598

A Rákosvölgye MGTSz területén 1971-től folyamatosan végzett feltárás folytatására 1976. július–augusztusban került sor. XXIII–XXVI. szelvényeinkkel ez évben 1144 m^2 területen 23 csontvázas sírt találtunk; ezzel a 3.–4. sz.-i keleti germán ethnikumu temető sírszáma 97-re emelkedett. A DÉ-i irányítású, kivétel nélkül bolygatott sírok leletanyagából a különböző típusú ezüst és bronzfibulák, borostyán-üvegpaszta és karneolgyöngyök, ezüst csüngődísz és gyűrű, púposhátú csontfésű, valamint a kézzel formált és a korongolt keramika érdemelnek említést. Ez évben került elő a temető első, fordított irányítású, ÉD-i sírja, melynél a sírgödör négy sarkának nagyobb mészkődarabokkal való kikövezését figyelhettük meg. A temető D-i határát a Péceli út jelenti; a feltárás folytatását a K-i és az É-i oldalon tervezzük.

Az 1976-os ásatás folytatásaként a feltárt területhez K-i és É-i irányban csatlakozva, XXVII–XXX. szelvényeinkkel a 3.–4. sz.-i temető újabb részletét tártuk fel. A térkép szerint az 1980-as ásatás a temető legsűrűbb, középső részén folyt, így a továbbiakban mintegy 8000 m^2 feltáratlan területtel kell számolnunk. Az ásatás során 53 új sír került elő, közöttük kilenc kővel kirakott és négy árokkal körülvett temetkezés. A DÉ-i irányú csontvázas sírok mellett a temetőnél korábbi, 1.–2. sz.-i leletanyagot tartalmazó hulladékgödröket és korabronzkori (makói) telepnyomokat találtunk. A XXIX. és a XXX. szelvények D-i részén a temető eddig ismert legnagyobb körárkának Ny-i felét bontottuk ki.

1982 július–szeptemberben folytattuk a Rákosvölgye MGTSz területén levő 3.–4. sz.-i temető feltárását. Csatlakozva az eddig átkutatott területhez, három új szelvénnyel (XXXI–XXXIII) további 55 sírt tártunk fel; a temető sírszáma ezzel 207-re emelkedett. Az ásatás során több kővel kirakott és árokkal körülvett, az esetek többségében bolygatott temetkezést találtunk. A leletanyag ez évben éremmel keltezett síregyüttesekkel, bronz szelencével, ezüst fülbevalókkal, karperecekkel és fibulákkal gyarapodott. A temetőtérkép szerint a mintegy 15–16 000 m^2-nyi területet elfoglaló temetőnek a K-i felét sikerült feltárni, az 1982-es ásatás viszonylag sűrű sírsorai a középső részhez tartozhatnak. Az eddig előkerült leletanyag alapján a K-i germán-szarmata ethnikumu temetőt a 4. sz. végéig keltezhetjük. A feltárt területen a sírokkal egykorú árokrendszereket és igen kevés leletanyagot tartalmazó gödröket, valamint szórványos korabronzkori (makói) telepnyomokat találtunk. Az ásatáson Topál Judit vett részt.

Nagy Margit

XXI. kerület

132. Csepel, Rákóczi út. Hrsz.: 298.295

1977 júliusában a Beton- és Vasbetonipari Művek Csepeli Gyáregységének területén (Hrsz.: 200 060), üzemanyagtároló tartály munkagödrének mélyítésénél az 1954 óta ismert, ún. „hárosi" avar temető újabb sírjai kerültek elő. A földmunkák során négy sírt bolygattak meg, melyekből kettő – az összegyűjtött mellékletek alapján – lovas temetkezés lehetett. Az előkerült sírok a Cs. Sós Á. által 1954-ben feltárt (ArchÉrt 88(1961). 32–51.) korai avar temetőrészlethez igen közel, mintegy 40–45 m-re feküdtek, a Duna-gát K-i oldalán. A leletmentés alkalmával a gyárudvar beépítetlen részein: a betongyári szállítószalag kifutója mellett és a gyár telkének Ny-i oldalán 31 sírt tártunk fel. A sirrablás ellenére is jelentős leletanyag zömében a 6. sz. végére és a 7. sz.-ra keltezhető. A temető több sírjánál – így a lovas temetkezéseknél is – gerendavázas sírépítmény nyomait figyelhettük meg.

Az 1977-es leletmentő ásatáshoz csatlakozva, a Beton- és Vasbetonipari Művek Csepeli Gyáregységének területén, a garázsépület és az üzemanyagtartály között, a gyár Ny-i keritésének nyomvonalában és a Közép-Duna-vidéki Vízügyi Igazgatóság kezelésében levő, 200 026 hrsz.-ú telken, a Duna-gát K-i oldalán végeztünk feltáró munkát. A koraavarkori temető középső csoportjából 45 sírt tártunk fel (32–76. sz.), köztük több gerendavázas sírt és két újabb lovas temetkezést. A bolygatott sírokból arany és ezüst gömbösdíszű fölbevalók, vas és bronz övgarnitúrák, préselt ezüst lószerszámveretek, zablák és kengyelek kerültek elő. A temető ÉK–DNy-i hossztengely köré települt, s mintegy 140–150 m átmérőjű területen feküdt. A jelenlegi beépítettség miatt a 6.–7. sz.-i avar temető feltárása nem folytatható.

Nagy Margit

HONFOGLALÁSKOR

(térképszám: 133.)

III. kerület

133. Kaszás u. 12.

Víz- és gázcső fektetéséhez ásott árok földmunkái alkalmával 1982-ben – ezen a területen – első esetben figyelhettük meg egy honfoglaláskori sír jelenlétét.

A fakoporsós sírt „in situ" kiemeltük és Aquincumba szállítottuk, ahol megtörtént a feltárás. Kiemelésre méltóak az ezüstözött bronzövveret darabjai. A sírt Dienes István publikálja.

A feltárásnál közreműködtek Nagy Margit és Altmann Júlia, valamint a Szalay Zoltán irányította restaurátor brigád.

Kaba Melinda

ÁRPÁDKOR

(térképszám: 134–135)

I. kerület

Szent György tér lásd: 136. és 137. sz.

V. kerület

134. Régiposta u. 4.

1976-ban a ház felújítása során a jelenlegi épület pincéjében ÉD-i irányban haladó 1,8–2 m széles középkori falrészletet tártunk fel. A fal építésmódja és építőanyagai alapján – márgás kő, és laza szerkezetű, kavicsos habarcs, a középkori Pest város 13.–14. sz.-i építményei közé sorolható. A mélyen fekvő, széles falszakasz rendeltetése egyelőre ismeretlen, nem tudjuk, milyen kapcsolatban áll a közelében levő későközépkori ún. színházi rondellával, amely a pesti városfal dunai szárnyán helyezkedik el, vagy pedig a városfal rondellájától független, más objektum részlete.

Irásné Melis Katalin

135. Szerb u. 21–23.

A jelenlegi épület műemléki felújítása során régészeti kutatást végeztünk az I. sz. udvaron, az épület keresztszárnyában és az alatta levő pincékben. Feltárásra került egy Árpád-kori épület, lakóház maradványa, lapos kövekből épült fal, a hozzátartozó, döngölt, lesározott padló részletével. Közelében sátor, vagy sátorszerű építménnyel fedett nyári szálláshely nyomai bukkantak elő, lejárt, faszenes padló, szélén, az ívesen záruló folt É-i oldalán szabadtűzhellyel. A tűzhelyben bográcstöredéke, nagyméretű folyami kaviccsal. A korai, 10.–12. sz.-i településnyomokat egy, a 12. sz. vége felé épült templomhoz kapcsolható tereprendezéssel szűntették meg. A templomot még a tatárjárás, 1241. előtt kétszer átépítették, illetve bővítették. Először a szentély É-i oldalára sekrestyét építettek, és a templom térségét kerítőfallal övezték. Ekkor kezdődhetett a templom körüli temetkezés is, néhány in situ sírrészletet fel is tártunk. A 2. Árpád-kori periódusban a templom hajóját mindkét oldalán bővítették, kápolnákat, vagy oldalhajókat emeltek. 1241-ben a területen álló építmények leégtek. A szerény régészeti leletek között jellegzetes, *római* kerámiatöredékek is voltak.

Irásné Melis Katalin

KÖZÉPKOR

(térképszám: 136–207)

I. kerület

136. Szent György tér. Budavári palota

Az 1973 óta folyamatosan végzett ásatás során a budai várpalota északi előudvarán, a Hunyadi- és Csikósudvaron, az Újvilágkert területén középkori várfalakat, bástyákat, 12.–14. sz.-i kőépületek maradványait, a IV. Béla kori várfalat tártuk fel. Beszámolói a BpR. 24.3. és 4. (1977) kötetében és feldolgozás alatt. V.ö. Régészeti füzetek 1977. 53., 1978. 97–98., 1979. 113., 1980. 90., BTM 584. sz. ásatási jelentés 49.

A folyamatos ásatási munka – a palota romkertjének kialakítását megelőzve – a Hunyadi udvar területén több korszak építészeti és kislelet-együtteseit hozta felszínre. A területet lineárisan – mint legkorábbi kultúrszint – a bronzkori kultúra több periódusa jellemzi. Kis területen kerültek felszínre kelta és római kori kerámia- és fémleletek, kőépítkezéses maradványok nélkül. A római kori szórványos leleteket követve – a 13. sz. derekán épített város, illetve D-i városrész kőből emelt polgárházai alatt újra több ponton tártunk fel olyan telepnyomokat, amelyek a kutatott területen egy 11.–12. sz.-i alapítású, s a tatárjáráskor elhamvadt agrárius települést – talán „Minor Pest" maradványait – hitelesítenek. Egy – 1979-ben elbontott – hevenyészett út helyén számos, korábban már feltárt 13.–14. sz.-i polgári lakóház Ny-i toldalékát, pincéjét hoztuk felszínre, a 15. sz. első felének betöltési anyagával. (Ez az általános tereprendezés – a Szárazároktól É-ra – Zsigmond idején ment végbe; ekkor alakították ki, a D-i polgári városnegyed lakóházainak feláldozásával a Zsigmond kori nagy várpiacot.)

Feltárásra került a területünket 180 m hosszban átszelő, legrégibb budai városfal két, 13. sz.-i építésű belső tornyának pincéje is, ugyancsak 15.sz.-i betöltési anyaggal.

Véget ért a Szárazárok Ny-i szakaszának, az azt áthidaló kőhíd három pillérének még az 1970-es évek elején megkezdett feltárása. Ennek a védőrendszernek kiegészítéseként – nyugatabbra, a mélyebb szintű – Csikós udvaron feltártuk az ún. Ujvilágkertet Ny–K-i irányban átmetsző középkori zárófalat, s annak kapuja, az ún. Arányi kapu maradványát az ahhoz vezető középkori kövezet egyik szakaszával.

1981 nyarán – egy autóparkoló építése miatt – mentőásatás vált szükségessé a Fehérvári rondella K-i, belső oldalán. Itt – több középkori kőház maradványán kívül – sikerült újra elérnünk a IV. Béla kori, 13. sz.-i városfalnak egy kisebb szakaszát, egy abból kiinduló, Ny felé tekintő kis félkörbástya maradványaival.

Leletanyagunk sorából kiemelkedik egy 15. sz.-i udvari ötvös műhelyének néhány darabja – rézbe vésett betű és motívum-minták, övveretek öntésére szolgáló dúcok –, s egy 15. sz.-i polikrom mázas, figurális kályhacsempe-sorozat. Előkerültek az 1974-ben talált gótikus szobortorzókhoz tartozó kisebb töredékek is.

Munkatárs: Nagy Ildikó régész, Tóth Attila.

Zolnay László

137. Szent György tér. Budavári palota É-i előudvara

Az 1982. év folyamán anyagi eszközök híján területünkön csak igen korlátozott feltárásokat végezhettünk szűkebb stábunkkal. Ezek, amelyek gyakorlatilag a már korábban részben feltárt objektumok további tisztázását szolgálták, a következők voltak:

Az Árpád-kori várfalhoz épült nagyméretű 80/2-es pince aljának teljes kitisztítása során sikerült megfigyelnünk, hogy a pincét, amely félmagasságig a sziklába mélyed, ékek segítségével vágták ki. Ezek nyoma helyenként jól kivehetően megmaradt a sziklában. A helyiség K-i felének közepe táján egy kb. 30X30X10 cm-es szikla altalajba vágott mélyedést találtunk – feltehetőleg a pince tetőzetét tartó oszlop számára készült.

A pincétől D-re, az Árpád-kori várfal mellett folytattuk a 81/14-es, 15-ös szelvények bontását. Itt az Árpád-kori várfal alapozása alatt mintegy 80 cm-re bronzkori – a vatyai kultúrához tartozó – településmaradványokat sikerült feltárnunk. A későbbi középkori és barokk falakkal szabdalt területen sárga agyagpadló nagyobb egybefüggő részeit bontottuk ki, rajta helyenként kisebb cölöplyukakkal és tűzhelymaradványokkal. A padló feletti földből és a padló elbontásából egyaránt sok állatcsont került elő. A padló alatt, már közvetlenül a márgás sziklafelszínre tapadva emberi koponya egy darabját is megtaláltuk. Az itteni munkában M. Soós Ágnes őskoros régész volt segítségünkre.

Folytattuk az előző két feltárási területtől északra eső 75/4-es Árpád-kori verem bontását is Ny felé. Ezt befejezni azonban nem tudtuk a verem felett áthúzódó vastag barokk fal miatt. A gödör betöltéséből többségében korai kerámia anyag, egy-két fémsalak darab és vas csat került elő.

Az északi cortina fal ún. Koldus kapuja környékén október folyamán a Mélyépítő Vállalat munkásai tereprendezési munkákat folytattak. Ennek során az ún. kaputoronynál egyes falakat is elbontottak. A viszonyok tisztázása céljából itt kisebb ásatást kezdtünk más ásatásokról kölcsönkapott 3, illetve 2 emberrel. Ennek során sikerült tisztázni az ún. kaputorony előtti terepszintet és az épületen belül bizonyos falelválásokat. Az épületen belül a megfelelő dokumentálás után bontani kezdtünk egy barokk teherhordó ívet, amelyből pár éve egy balusztrádosztó töredéke került elő, elülső oldalán Ulászló (W) monogrammal, hátulsó oldalán a Jagello sassal. E balusztrádosztónak ezúttal kiegészítő részét találtuk meg. Közvetlenül az épület előtt északkeletre két török szemétgödörre is ráakadtunk, ezek közül csak az egyiket sikerült kibontani.

A fenti munkákon kívül figyelemmel kísértük a Mélyépítő Vállalat bontási tevékenységét s ezek során számos megfigyelésre tettünk szert, nem utolsósorban pedig középkori kőanyagot mentettünk meg. A Szent György téri barokk istálló falából unikális értékű reneszánsz vörösmárvány oszlopfő került kibontásra, míg a nyugati támpilléres falból két fehér mészkő balusztrádosztó töredék került elő.

Zolnay László-Magyar Károly

138. Domonkos kolostor alatti lejtő

A középkorban Buda városfalán kívül kertek és majorságok területek el, melyeknek határait még ábrázolta a város 1687-ben készült helyszínrajza. A domokosok majorsága a kolostor alatt feküdt. Támpillérekkel tagolt kerítőfalának egy szakaszát Gerő Győző 1959-ben és 1960-ban találta meg, a kolostor feltárásánál pedig előkerült a majorságba vezető lépcső, egy kis kapu és ugyanide nyíló pince. E kutatások folytatásaként 1977-ben szűkös anyagi keretek mellett egyetlen árkot tártam fel. A vastag újkori feltöltés alatt 2,47 m mélyen köves út haladt át az árkon, feltételezhetően a kis kapu irányába. Az út felett előkerültek a kolostor építkezéseiből hátramadt vastag kőfaragó rétegek. Az árokban egy K–Ny-i irányú fal végződése mutatkozott, amely a köves útnál korábban létezett. A köves útnál 25–30 cm-rel mélyebben fekvő szintjéig elbontották, s a meghagyott alapfal fölött 25–30 cm-es feltöltéssel planírozták el. Az alapfal mellett megmaradt építkezési habarcsréteg a természetes altalaj fölött vékony humusztakaróra borul. Mindez az alapfal igen korai eredetét bizonyítja.

H. Gyürky Katalin

II. kerület

139. Medve u.–Vitéz u.–Gyorskocsi u.

A Csalogány u.–Medve u.–Vitéz u.–Gyorskocsi u. által határolt területen, a középkori Szent Péter külvárosban, a Szent Péter templom közelében, parképítést megelőzően végeztünk feltárást, amelynek során a település nyomaira bukkantunk: középkori kút, különböző méretű tárolóvermek, gödrök és feltehetőleg egy ötvös- vagy pénzverő műhely maradványai kerültek felszínre. Az ásatás 1981-ben volt.
Konzultáns: H. Gyürky Katalin és Nagy Emese.

Wellisch Márta

III. kerület

140. Árpád fejedelem útja

Megtaláltuk a 18. sz.-i K–Ny-i irányú Kulcsár utcának egy részletét, melynek D-i oldalán egy újkori épület maradványa került elő. Ez az épület későbbi, mint az útréteg. Az útréteg tetején az épület falának alapozási síkja jelentkezik. Alatta kevert barna földben 16–17. sz.-i kerámia került elő, mely a második köves, téglás útrétegre húzódott rá. K-i irányba erős lejtést mutat, s feltehetően csatlakozik ahhoz az útszakaszhoz, melyet az Árpád fejedelem úton a 3-as főnyomócső árkában határoztunk meg. Az útrétegnek ez a szakasza a 4. sz.-i bástya K-i falára húzódik. Az ásatás 1981-ben volt.

Bertalan Vilmosné

141. Árpád fejedelem útja – Névtelen u. között

Megkezdtük a szállodával beépítésre kerülő terület kutatását. Ez a terület a későrómai kori erőd déli sarkáig húzódik. Itt vártuk a Névtelen utcában meghatározott ÉK–DNy-i út folytatását, miután az út két rétege jelentkezett a kutatóárokban. A felső útréteg későközépkori kerámiával határozható meg, az útréteg vastagsága 5–6 cm volt. 20 cm-rel mélyebben egy ugyancsak azonos kis kövekből és téglákból kialakított utat határozhattunk meg, melyen sok állatcsont, kevés 13. sz.-i kerámia került elő. Az útréteg egy szakasza ráhúzódik egy római korai épületre, illetve sírokra. A szálloda területének közvetlenül az Árpád fejedelem útja Ny-ra húzódó sávjában egy KNy-i irányú kutatóárkot kezdtünk el (81/2-es szelvény), melyet a felső 1,20 m-ig bontottunk ki. A római kori feltárást Tóth Ágnes végezte. Az ásatás 1981-ben volt.

Munkatárs: Magyar Károly egyetemi hallgató.

Bertalan Vilmosné

142. Árpád-híd É-i oldala

A híd felújításával kapcsolatban az Árpád-híd É-i oldalán a park területén több új közmű fektetését megelőzően kutatóárkokat nyitottunk. A park Ny-i szakaszában egy ÉD-i irányú újkori épület falát és a 18. sz.-i ÉD-i irányú Lajos utca É-i folytatása alatt több rétegű utcát találtunk. Ezek lelőkörülményei megegyeznek a híd D-i oldalán meghatározott útrétegekkel. Az újkori házon belül, annak az alapozási síkjánál középkori agyagpadló maradványát tártuk fel és egy szintig visszabontott KNy-i irányú falat. Ettől a KNy-i faltól D-re tüzelőhely maradványok mutatkoztak. Az agyagpadló alapján a feltételezett középkori épület Ny-i, illetve É-i irányba az úttestek alatt folytatódott. Ez alatt a középkori beépítés alatt ÉD-i irányú római fal került elő. Ettől K-re nagyméretű római kori épület maradványát bontotta ki Tóth Ágnes. Ezt a területet azonosíthatjuk az 1355-ös határjárásban a Ladislaus Tompa házával szemben az utca É-i oldalán álló középkori épülettel. Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

143. Árpád-híd feljárójától D-re

Az Árpád híd feljárójától D-re, az Árpád fejedelem útja Ny-i oldalánál húzódó kis parkban ÉK–DNy irányú szelvényt ástunk. A barokk épületfalak és vezetékcsövek miatt csak kis felületen hatolhattunk mélyebbre (maximum 4 m mélységre). A Serfőző utcában korábban megtalált és feltehetően a révhez vezető K–Ny irányú út folytatását kerestük és sikerült az út D-i szélét megtalálnunk. Az út felületén török kori leletanyaggal datálható planírozási réteg húzódott.

Csorba Csaba

Csorba Csaba jelentése azonos a Régészeti Füzetek 31. (1978)102. -old-on megjelent szöveggel, tekintettel arra, hogy az ásató időközben megvált a múzeumtól. (Szerk.)

144. Bécsi út 156/b.

A lakóház udvarán a Bécsi út korszerűsítésével kapcsolatos előzetes régészeti kutatás keretén belül az ún. sárga sávnak jelzett – feltehetően Fehéregyháza irányába haladó – középkori út nyomát kerestük. L alakú 7,80×4,70 m szelvényünkben 0,50 és 0,80 m mélységben került elő útmaradványnak látszó köves felület. Néhány jellegtelen cserépen kívül kormeghatározó kerámia nem került elő, ami egyrészt a kibontott felület viszonylag kicsiny voltával, valamint azzal magyarázható, hogy ez az útszakasz a középkori településnek belterületén kívül esett. RégFüz 32(1979)113

Csorba Csaba

145. Bécsi út 166.

A régi téglagyár főépülete mellett 3 kutatóárokkal a középkori pálos kolostor helyét kerestük. Bebizonyosodott, hogy a téglagyár létesítésekor a középkori épületeket teljesen megsemmisítették. A lejtő aljában, a Bécsi úthoz közel ásott szelvényben római kori sírok mellett két középkori szemétgödör került elő.

Az ásatást Topál Judit folytatta .

RégFüz 32(1979)113

Csorba Csaba

146. Bécsi út 171–173.

A Bécsi út korszerűsítésével kapcsolatos előzetes régészeti kutatás keretén belül az ún. sárga sávval jelzett középkori út nyomvonalát kerestük itt is. A 8,80×5 m-es szelvényünkben 3 m mélységig csak újkori téglatörmelékek kerültek elő. Az itteni mélyedést a II. világháború után a lebombázott téglagyári épületek törmelékeivel töltötték be. RégFüz 30/1977/56

Csorba Csaba

147. Bécsi út 269.

A Selyemkikészítő Vállalat irodaépületének alapozásakor feltárásra kerültek olyan épületek is, amelyeket 1945 előtt Garády Sándor megásott és középkori eredetűnek határozott meg. A megfigyelés során kiderült, hogy a területen valamennyi fal újkori, közép- és törökkori cserép szórványként sem került elő, a terület a középkorban beépítetlen volt. RégFüz 32(1979)113

Csorba Csaba

148. Dugonics Titusz tér 2.

Az épület statikai állapotának meghatározására az előző évben kezdett kutatásnál a jelenlegi épületnél korábbi újkori épület maradványai kerültek elő, illetve egy részben betöltött pince, melynek a falazása alapján a pin-

cét középkorinak véltük. Az épület pincéjében, udvarain és négy helyiségben folyt a feltárás. A munka során kiegészítettük a 18. sz.-i uradalmi kocsma épületének alaprajzát, melyet egy középkori épület felhasználásával alakítottak ki. A 18. sz.-i épület K-i oldalán az ÉD-i irányú útnak egy újabb szakaszát tártuk fel, az újkori útréteg alatt 14.–15. sz.-i kerámiával meghatározható korábbi út nyomait találtuk meg. A 14. sz.-i út alatt 13. sz.-i kemencék maradványa került elő. A középkori úttól Ny-ra egy más tájolású, de ugyancsak a 13. sz.-i települési rétegre húzódó középkori ház maradványa volt. A középkori épületen belül ÉD-i irányú római fal és KNy-i csatorna maradványa került elő 1981-ben.

A felújításra kerülő épületben és az udvarokon folytattuk a párhuzamos középkori Kovács utca, illetve a „magna platea" helyének és az úthoz tartozó beépítésnek kutatását. A két nagyjából párhuzamos utcát a jelenlegi kutatási területtől D-re már megtaláltuk (Klarissza-kolostor területén és a Mókus u. 20-as épület udvarán). A 18.–19. sz.-i falmaradványok alatt a középkori épület és feltehetőleg a magna platea É-i folytatása került elő. A 14.–15. sz.-i út alatt, illetve attól K-re. ÉK–DNy tájolású 13. sz.-i ház Ny-i sarkát bontottuk ki.

Bertalan Vilmosné

149. Dugonics Titusz tér–Magyar L. u.–Tanuló u.

A három műemlék jellegű épületben az OMF restaurátor műhelyeit helyezik el. Ezek részletes felújítása már folyik. Így 1981-ben az udvar területén még volt lehetőségünk kisebb kutatóárkok nyitására. A területen a Mókus u. 20.–Dugovics Titusz tér 2. és a Tavasz utca–Polgár utca között egy leletmentésnél meghatározott ÉD-i út kapcsolatát kerestük. Az udvar területén a KNy-i árokban egy későközépkori ÉD-i út maradványát találtuk, alatta pedig 13. sz.-i kemence maradványát. Az útréteg kialakítása és vastagsága teljesen eltérő a Mókus u. 20. és a Dugovics Titusz tér 2. sz. alatt meghatározott 14. sz.-i úttól, melynek vastagsága 15–20 cm között volt és nagyon sűrű köves, téglás rétegű volt. A Tanuló u.-ban feltárt útréteg kronológiailag és struktúrája alapján az Árpád-híd É-i oldalán a Hídfő u.–Tavasz u. és Polgár tér által határolt tömbben előkerült ÉD-i úttal azonos. A telek Ny-i oldalán az ÉD-i irányú római kori útréteget találtuk meg, és az út korábbi szakaszához tartozó épületmaradványt. A római épület egy részét a középkorban is használhatták. Feltehetőleg a középkori épülethez csatlakozott az a KNy-i irányú útréteg, melyet ugyancsak ezen a területen tártunk fel.

A műemléki épületekből álló háztömbben 1982-ben folytattuk a munkát. A középkori beépítettség kutatásának során az előző években a jelenlegi munkaterülettől É-ra a Magyar Lajos u. (Fényes Adolf u.) K-i és Ny-i járdája alá húzódó középkori falakat találtunk. A feltárás során 1982-ben a Magyar Lajos u. K-i oldalán köves ÉD-i út és egy jelentős kőépület ÉNy-i sarkát bontottuk ki. A falsarok az 1850 után épült ház falai alatt került elő. A korábbi épület bontására és betöltésére ennek az újkori háznak az építése előtt került sor. A feltárt épületsarkon belül, melynek belső szintjét 3 m mélységnél sem értük el, a betöltési anyagban középkori és újkori leletanyag volt. A római kori maradványok feltárását Németh Margit végezte.

Bertalan Vilmosné

150. Flórián tér

A római kori fürdő feltárásánál a területen húzott ÉD-i kutatóárokban középkori agyagpadlót határozhattunk meg, melynek szintmagassága felett jelentkezett a római kori fürdő két KNy-i irányú fala. A fürdőtől D-re a 18. sz.-i út, illetve egy középkori útréteg maradványát találtuk, ennek irányát azonban a kutatóárokban nem lehetett meghatározni. A területen a további munkákat Kaba Melinda végezte. Az ásatás 1977-ben volt.

Bertalan Vilmosné

151. Föld u.

A római kori ásatáson (Kocsis László) középkori út déli szegélyét figyeltük meg, kora feltehetően 14.–15. sz. Fölötte 18. sz.-i út húzódott.
RégFüz 32(1979)111

Csorba Csaba

152. Fő tér Ny-i oldala

Megkezdtük a Fő téren a tér burkolatának felújítását megelőző régészeti feltárást a tér Ny-i oldalán. A korábbi leletmentésekből előkerült kváder burkolatú KNy-i irányú fal egy szakaszát tártuk fel. A falhoz D-felől több, jelenleg még tisztázatlan rendeltetésű és korú falak csatlakoztak. Az ásatás 1983-ban még folytatódik.

Altmann Júlia

153. Fő tér Ny-i oldala

A Fő tér területén és a Kórház utca K-i részében vízcsőhálózat felújítása során a prépostsági templom É-i oldalán KNy-i irányú falszakaszát határozhattuk meg. A templomtól É-ra egy 13. sz.-i épület ÉNy-i sarkát bontottuk ki. A fal szélességét az új gázcsővel párhuzamosan húzódó korábbi közműárokkal elbontották. A fal külső Ny-i síkja – ahol a falmagot találtuk meg, – kváderes burkolású lehetett. A falsarokra az épülettörmelékes, bontási réteg húzódik. Ettől az épülettől É-ra egy további ÉD-i irányú épület fala került elő.

Bertalan Vilmosné

154. Fő tér–Korvin Ottó u.–Laktanya u.–Hídfő u.

A területen vízcső- és gázcsőhálózat felújítása során részben a régi nyomvonalon, részben a mellett új árkokat húztak. Ezekben több 13. és 15. sz. közötti épület maradványát bontottuk ki. A Laktanya u. és Fő tér ÉK-i sarkánál nagyméretű, több helyiségből álló épület alapfala került elő. Ettől Ny-ra a Hídfő utca területén újkori és későközépkori útrészlet és ÉD-i irányú falmaradvány került elő. Az épület a mai úttest alatt a Korvin Ottó tér 8–9. irányába fordult. A Korvin Ottó téri árokszakaszban feltehetőleg a korábban meghatározott középkori épület É-i falának részletét bontottuk ki. A prépostsági templom maradványait ugyancsak érintette egy újabb közműárok. Az ÉD-i árokban kibontásra került a templom D-i és É-i falának maradványa és attól É-ra a sekrestye É-i fala. Ennél a falnál megállapíthattuk, hogy kiszélesedő alapozása nem a 14. sz.-i szintnél jelentkezett, hanem attól mélyebben. A falstruktúra is felmenő falra mutatott. A KNy-i fal É-i oldalán beépített faragott követ találtunk. A sekrestye É-i oldalától É-ra két keletelt sír (17.–18. sz.) maradványa került elő.
Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

155. Fő tér 1.

1976-ban a Zichy palota felújításával kapcsolatban az épülettől Ny-ra, az udvar területén vízcsőárkot húztak. Ennek az udvar É-i részében húzódó szakaszából a sűrű épülettörmelék között egy 11. sz.-i akkantuszleveles díszítésű koronázópárkány darabját bontották ki. Az árok további szakaszában a középkori templom és épületekből származó fehér köves bontási réteget határozhattuk meg. A rétegben sok emberi csont is került elő.

Az udvar ÉNy-i sarkában a szabadtéri színpad körül 1981-ben és 1982-ben folytattuk a munkát. Az ÉD-i kutatóárokban a mai szint alatt nagyobb lapos kövekből kialakított járószint mutatkozott, melyet egy ÉNy-i DK-i irányú, kőből falazott téglaboltozatos csatornával megbontottak. Az út, vagy udvarburkolat az árok K-i szakaszában egy habarcsos kőfal Ny-i széléhez csatlakozott. Ezt az épületet vágta át az újkori téglacsatorna. A köves újkori szint alatt 35–40 cm-rel mélyebben a törmelékes rétegben mutatkozott az ÉD-i fal 3–5 cm-nyire kiszélesedő lábazata. Az ÉD-i fal K-i oldalán sűrű törmelékes bontási réteget találtunk, melyből középkori falazótégla töredéke és kevés 14. sz.-i kerámia került elő. Az épület alapozási síkja alatt az árok É-i szakaszában mutatkozott egy KNy-i irányú kiszedett fal. Ez a fal folytatása lehet annak a KNy-i falnak, melyet ettől a ponttól nyugatabbra a Fő téren két közműárokban meghatároztunk. A fal itt az alapozási síkig kibontott volt, É-i oldalán sárga agyagréteg maradt meg, melyen faszenes pusztulási sáv húzódott. A 3–5 cm vastagságú agyagréteg alatt az aprókavicsos, habarcsos építési szint mutatkozott, alatta a sötétbarna agyag. A 2,20 m-nél szélesebb fal alapozási síkja két különböző szinten jelentkezett, ami arra enged következtetni, hogy két különálló fal volt. A KNy-i árokban a mai szint alatt 1 m-rel jelentkezett az agyagba rakott újkori falszakasz, melyet ráalapoztak a habarcsos korábbi falra. A habarcsos ÉD-i fal mindkét oldalán fehér épülettörmelékes réteg húzódott, melyből középkori leletanyag került elő. A fehér bontási réteg az ÉD-i újkori fal alatt jelentkező középkori szinten húzódott. Ennek a falnak K-i oldalán a fallal párhuzamosan korábbi agyagba rakott fal jelentkezett, illetve ettől K-re köves réteg alatt induló, köves betöltés mutatkozott, mely egy szögletes – talán kibontott – falsarok betöltése lehet. Ennek a háznak, mely a 14.–15. sz.-ban épült ÉK-i sarkának elbontását, illetve a 17. sz. végéről származó átépítését tudtuk meghatározni.

A ma álló épület Ny-i traktusa alatt húzódó pince É-i falát korábbi törtköves fal alkotja. Ennek a falnak alapozási síkját akartuk meghatározni a pincébe húzott kutatóárokkal. A fal alapozási síkját a pinceszint magasságában bontottuk ki. Az újkori hozzáépítés alapozási síkja 20–25 cm-rel mélyebben jelentkezett. Ettől a törtköves faltól D-re a pince területén kibontottuk a 14. sz.-i templom É-i oldalán épült sekrestye ÉK-i sarok támpillérének sarkát, melyet a sárga agyagrétegre alapoztak.

Munkatárs 1981-ben Magyar Károly egyetemi hallgató volt.

Bertalan Vilmosné

156. Fő tér 3.

A Fő tér 3-as sz. épület Ny-i járdájával párhuzamosan az úttest területén vízcsőárokban, – mely a korábbi vízcsőárok K-i oldalán húzódott – nagyméretű kváderekből kialakított falat bontottunk ki. Az épület, melynek Ny-i falát határoztuk meg, a járda és a Tanács épülete alatt folytatódik. Az árokban feltárt kváderes fal szintje alatt, a fallal párhuzamosan ÉD-i irányú falmaradvány került elő, és római kerámia. Az ásatás 1976-ban volt.

Bertalan Vilmosné

157. Fő tér 4.

Az épület felújításának munkáinál az udvaron húzott 1–1,30 m mélységű új közműárokban egy megközelítőleg K–Ny-i irányú, téglából és kőből kialakított újkori csatorna került elő. A csatorna É-i falában megmunkált, faragott köveket találtunk. Az újkori csatorna fenékszintje alatt törmelékes réteg kezdődött, melyből 16.–17. sz.-i mázas edénytöredék került elő.

Bertalan Vilmosné

158. Fő tér 6.

Az épület felújítása során a volt üzletek helyén, ahol korábban nem volt lehetőségünk a kutatásra, folytattuk a 14. sz.-i prépostsági templom és az épület alatt húzódó korábbi falmaradványok feltárását. A volt zöldségüzlet helyén K–Ny-i árkokat húztunk. A 1-es kutatóárokban az újkori réteg alatt jelentkezett a fehér köves bontási réteg, melyből sok középkori festett vakolatdarab került elő középkori falazótéglával, gótikus és román kori kőtöredékekkel. A törmelékes réteg alatt az árok DK-i sarkában a 14. sz.-i templom Ny-i saroktámpillérének részletét bontottuk ki. A saroktámpillérhez csatlakozóan egy korábbi épület bontási rétege É–D-i és K–Ny-i irányban folytatódott. A bontási réteg alapján kirajzolódott annak a 13. sz.-i épületnek az É-i fala, illetve a K-i és Ny-i zárófala, melyet már az előző években ettől a ponttól D-re és É-ra is megtaláltunk. Az épületet a 14. sz.-i templommal együtt bontották el a 18. sz.-ban. A 14. sz.-ban a templom Ny-i támpillér sora közvetlenül csatlakozott az épület K-i falához. Az épület É–K-i sarkában a mélyítésnél a fehér bontási réteg alatt épülettörmelékkel kevert barna földréteg húzódott, melyet egy nagyobb köves sáv zárt le. Ezen a nagyobb köves törmelékes rétegen az épület szintjére ráhúzódva faszenes felület mutatkozott. A köves rétegből 14. sz.-i kerámia került elő. A 2-es kutatóárokban a 14. sz.-i templom Ny-i zárófala, és azzal párhuzamosan egy korábbi épület É–D-i fala jelentkezett, illetve a 13. sz.-i ház K-i falának kibontott szakaszát találtuk meg. A fehér bontási rétegből itt is több faragott kő került elő. Az ásatás 1981-ben volt.

Bertalan Vilmosné

159. Harrer Pál u. 1.

Az ÉD-i irányú vízvezetékcső északi szakaszában a középkori épülettől É-ra köves úttest maradványa mutatkozott az árokban, melyet sűrű törmelékes réteggel a középkori épület bontási rétegével vágtak át. A bontási réteg alatt későrómai kori épület folytatása jelentkezett. Az épület KNy-i irányú római kori út déli széléhez csatlakoztathatott.

Bertalan Vilmosné

160. Harrer Pál u. 4–8.

A terület szanálása után a tervezett épület építését megelőzően egy ÉD-i kutatóárokban KNy-i irányú középkori útréteget találtunk, melynek É-i és D-i oldalán egy-egy középkori ház falrészletét és kemencéjének a maradványát találtuk. A középkori útréteg alatt KNy-i irányú római út került elő, mely folytatása a K-i táborkaputól kivezető útnak. A középkori útréteg alatt 25–30 cm mélységben keletelt csontvázmaradványokat határzhattunk meg. A csontvázak mellett melléklet nem volt. Az ásatás 1976-ban volt.

Bertalan Vilmosné

161. Harrer Pál u. 44–46.

A 18. sz. elején épült Selyemgombolyító épületének felújítása során az épületen kívül az udvar területén lehetőség volt a régészeti feltárásra. A középkori káptalani város északi határán a beépítettség meghatározására az újkori épület K-i oldalán húzódó lépcsőtől D-re egy kutatóárkot húztunk. Ebben meghatározhattuk a mai szint alatt 25–30 cm-re a 18. sz.-i szint helyét, illetve a szint alatt egy újkori törmelékes réteg alatt agyagpadló került elő. Az agyagpadló átvágása után, alatta római kori kerámia került elő. Az agyagpadló korát a területen dolgozó Szirmai Krisztina más szelvényekben római korinak határozta meg. Ebben a mélységben az épület alapfalában semmi korábbi falmaradvány nem mutatkozott. Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

162. Hídfő u. 13. (Korvin Ottó tér 9.)

Az épület felújítási munkáival egyidőben a Ny-i traktusban folytathattuk annak a 14. sz.-i templom alatt húzódó épületnek a kutatását, melyet az épület pincéjében már meghatároztunk. A kutatóárokban az É-i szakaszon ÉD-i irányú fal K-i szélét bontottuk ki. A falra sűrű fehér épülettörmelékes bontási réteg húzódott. A bontási réteg alatt a fal K-i szélénél két kemencének a maradványát határoztuk meg. Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

163. Hídfő u. 16–18. (Fő tér 4.)

Az újkori épületeknek a Ny-i traktursa elbontásra került. A felszabadult területen ÉD-i irányú kutatóárkot húztunk. A Fő tér 4. sz. épület udvarán középkori útréteg maradványa került elő. Az útréteg feltehetőleg KNy-i irányú. Az újkori padlószintek alatt egy későrómai kori terrazzópadlós épület maradványa került elő, melynek további alaprajzi tisztázását Szirmai Krisztina végezte. Az ásatás 1976-ban volt.

Bertalan Vilmosné

164. Hídfő u.–Tavasz u.–Polgár u.

A fenti területen – a tervezett új épület alapozási árkának földmunkáinál a Hídfő utcával határos árokrészben KNy-i irányú útmaradvány került elő. Ettől Ny-ra a mai Polgár utca K-i oldalával párhuzamosan az elbontott újkori épületek alatt ÉD-i irányú út került elő, az 5–10 cm vastagságú apró kövekből, tégladarabokból kialakított út tetején 16.–17. sz.-i kerámia került elő. Az út K-i oldalán falmaradvánnyal. – A középkori út alatt római kori réteggel elplanírozott épület, illetve ÉD-i irányú út került elő. A római kori feltárásokat Szirmai Krisztina végezte. Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

165. Kálvin u. 2–4.-től É-ra

Egy vízvezetékcső és elosztójának kiásott árokban középkori leletanyaggal meghatározható bontási rétegek és alatta a kerámia alapján római kori épület padlószintje került elő. Az ásatás 1978-ban volt.

Bertalan Vilmosné

166. Kálvin-köz

1976–77, 1979–80-ban folytatódott az ásatás az óbudai királyi, majd királynéi vár területén. Kutatásaink fő célja az erődrendszer további tisztázása volt. Ennek folyamán sikerült feltárnunk a külső és belső várfalak kisebb-nagyobb szakaszait a vár K-i, Ny-i és É-i oldalán. Ujból kibontottuk a belső várfal ÉNy-i sarkát is. Az É-i oldalon megtaláltuk a vár bejáratát, az árkon átvezető hídszerkezet egyes részleteit tártuk fel.

Altmann Júlia

167. Kiscelli u.–Korvin Ottó u. sarok

A Kiscelli úti posta épületétől D-re a parkosított részen a postakábel árkában a későrómai kori vízvezeték egy újabb szakaszát bontották ki. A vízvezetékfal fölött DNy-i épület sarkát határozhattuk meg. A vízvezeték falának átvágásánál megfigyelhettük a szürkére égett vízcsőelemekben a vízkőlerakódást. Az ásatás 1977-ben volt.

Bertalan Vilmosné

168. Kórház u. 1.

1979 augusztusában lehetőség nyílott néhánynapos kutatást végezni a felújítás alatt álló Kórház u. 1. sz. műemlékjellegű ház földszintjén. A munka során falmaradványok kerültek elő, amelyek nagyobbrészt követték a jelenlegi épület alaprajzát. Eszerint elmondható, hogy a mai épület alatt előkerült egy korábbi ház nyoma, amely falmaradványai alapján egy többosztású, a jelenlegi épületnél kisebb alapterületű építmény lehetett. Az ásatás során kerámia vagy más kísérő lelet nem került elő.

1980. januárjában újabb lehetőség nyílott az épületen belül további kutatásra. Ekkor az ásatást a pincében végeztük. A kutatás során előkerült falmaradványok és gödrök koráról, és funkciójáról leletek hiányában semmiféle következtetést levonni nem tudtunk. A rétegek elemzése során kiderült, hogy a kiásott területet többször megbolygatták, átformálták, és ezzel megnehezítették a datalási lehetőséget.

Rétiné Zádor Judit

169. Korvin Ottó tér

Az Árpád-híd szélesítésével kapcsolatos közműfelújítási munkák előtt a Korvin Ottó tér parkfelületét több kutatóárokkal megszondáztuk. Az 50-es években egy közműárokban több épület falmaradványa került elő. Ezek alaprajzi kiegészítését tűztük ki feladatul. A Ny-i parkrészletben jelentős újkori épületmaradványok alatt középkori ház maradványai kerültek elő. A római kori objektumokat Topál Judit és Tóth Ágnes tárták fel 1978-ban.

A 14. sz.-i prépostsági templomtól D-re a park területén egy korábbi ÉD-i közműároktól K-re és Ny-ra húztunk egy-egy kutatóárkot. A vegyes falazatú, jó minőségű újkori épület alatt középkori ház É-i falának részlete és fehér öntött padlójának maradványa került elő. A padlón az épület bontási rétegében középkori leletanyag, a padló alatt 13. sz.-i fal és kerámia került elő. A fal D-i oldalán a külső szint helye is meghatározható volt. A belső szint mélyebben húzódott, mint a külső. Az épülettől északra a második kutatóárok területén egy újabb középkori ház K–Ny-i fala, egy 13. sz.-i tüzelőhely, a feltöltési rétegből egy vörösmárvány medence részlete került elő. A medence külső falán egy kerub kiterjesztett szárnyrészlete. A reneszánsz töredék anyagában a medence falának vastagságában és a faragvány stílusában azonosságot mutat azzal a kerubfejjel díszített medencetöredékkel, melyet az 1956–57-es ásatásnál a templom D-i oldalán találtunk. Az ásatás 1978–79-ben volt.

Bertalan Vilmosné

170. Korvin Ottó tér keleti és nyugati park területe

A megkezdett kutatást a terület D-i oldalán és a Ny-i park területén folytattuk. A park DNy-i szakaszán két helyiségből álló középkori ház maradványát bontottuk ki. A fal egy részét ezen a szakaszon az alapozási síkig kibontották. Az 1-es számú helyiség DK-i sarkában kút került elő. A kővel kifalazott kútra később ráfalaztak. A kút betöltéséből gazdag leletanyag került elő. Ezek között velencei üveg, olasz majolikák, mázas, fülkés kályhacsempék, egy Geréb László címerével díszített mázatlan kályhacsempe, 14.–15. sz.-i fazekak és egy 11.–12. sz.-i kőfaragvány, figurális díszítéssel. A figura ruharedőinek kialakítása azonos a tabáni Krisztusnak nevezett románkori faragvánnyal. A tér keleti részén több középkori házat és a betöltési rétegben gótikus szobormaradványokat találtunk. Az ásatás 1979-ben volt.

Bertalan Vilmosné

171. Korvin Ottó tér 8.

A műemlékjellegű épület felújítását megelőzően egyes helyiségekben és az udvaron folytattuk a 14. sz.-i templom feltárását. Az újabb kutatásnál a templom téglapadlója alatt a főhajó területén bolygatott sírokat találtunk, melyekben 15. sz.-i kerámia került elő. Ez arra mutat, hogy a feltárt téglapadló a 15. sz. végi átépítésnél, illetve az 1526-os pusztítás után készült. Az É-i és D-i mellékhajóknál egy újabb oszlop alapozását tártuk fel. A középhajóban és a D-i mellékhajó területén ez alatt a sírréteg alatt, mélyebb szinten több keletelt csontvázrészletet bontottunk ki. A csontvázak mellett melléklet nem került elő, a relatív kronológia alapján, miután a késősrómai kori törmelékes rétegbe ásták bele, a sírok feltehetőleg az első templom körüli temetőhöz tartoztak. A téglapadlón húzódó fehérköves bontási rétegben, a gótikus templom több faragott részletét találtuk, ezek között egy boltozati rétegkő részletét, illetve maradványát. Az ásatás 1978–79-ben volt.

Bertalan Vilmosné

172. Korvin Ottó tér 9.

Az épület udvarán ÉD-i kutatóárokban a 18. sz.-i épület szintjétől vastag fehér kőtörmelékes réteg került elő, melyből körte-taggal profilált bordaköteg indítása került elő több gótikus töredékkel. A réteg alatt egy KNy-i irányú fal. A fal mindkét oldala kisméretű kváderborítású lehetett, a feltárt falszakaszon a kváderek helye volt megállapítható. A fal É-i oldalán két keletelt csontváz részletét bontottuk ki, D-i oldalán tűzhely maradványa került elő. Az ásatás 1978-ban volt.

Bertalan Vilmosné

173. Kő u.

Az ÉD-i irányú Laktanya u. alatt egy korábbi – feltehetőleg ÉD-i irányú – útnak a részletét határoztuk meg. A középkori úttest a római kori fürdőtől Ny-ra került elő. Az ásatás 1977-ben volt.

Bertalan Vilmosné

174. Lajos u.–Serfőző u. sarok

Az Árpád-híd D-i oldalán a híddal beépítésre kerülő sávban folytattuk a középkori út és épületek kutatását. A Lajos utca és Serfőző utca sarkán álló épület elbontása után az újkori épület alatt több helyiségből álló kőházat tártunk fel. A kőház déli oldalán 13. sz.-i épület maradványa került elő. Az épület K-i fala és a hozzácsatlakozó agyagpadló. A 13. sz.-i agyagpadló átbontása után 20–25 cm-rel mélyebben római kori terrazzópadló került elő. A 13. sz.-i ház alaprajzi tisztázását a későközépkori és újkori beépítés miatt nem tudtuk tisztázni.

Bertalan Vilmosné

175. Lajos u. 152. előtt

Az épület D-i homlokzata előtt a volt Jós utca É-i járdája helyén középkori épület D-i falának maradványát és az épületen belül mélyebb szintjét, feltehetőleg pincéjének a részletét bontottuk ki. A jelenlegi épület K-i járdáján a középkori épület folytatása már nem volt meghatározható. Köves útréteg maradványa került elő, a kerámia alapján római kori. Az ásatás 1977-ben volt.

Bertalan Vilmosné

176. Lajos u. 152.

1979-ben a Lajos u. 152. számú műemlék jellegű ház felújítási munkálatai során lehetőség nyílott az épület pincéjének régészeti kutatására. A múlt században átépített ház vakolat nélküli homlokzatán több korábbi építkezés nyoma figyelhető meg. Főleg az épület Ny-i és D-i (volt Jós utcai) oldalán láthatók középkori maradványok. Az épületszárny alatt húzódó dongaboltozatos barokk pince falából, a mai pince járószinttől 10–20 cm magasságban középkori – törött profilú – konzol áll ki. A fal megkutatásakor még két konzolmaradvány került elő, amelyek a mai épület pincéjében egy régebbi épület sík mennyezetét tarthatták.

Az ásatást a falból eredetileg is kiálló konzol alatt kezdtük, mivel feltételeztük, hogy előkerülnek a hozzá tartozó ház további maradványai, de a konzolhoz tartozó első épületet az ásatás során nem találtuk meg.

A feltárás folyamán előkerült egy több osztatú épületmaradvány 3 összefüggő oldallal, de ez, faltípusa alapján valamivel későbbi lehetett, mint a konzol és a hozzá tartozó falszakasz (I–IV. szelvény). A megtalált épület Ny-i és D-i irányban terjedt a mai pince falain túl, de ennek feltárására nem volt módunk. A VII. szelvény falmaradványai esetleg későbbi hozzáépítései lehettek az egykori háznak.

Előkerült továbbá, egy másik épületmaradvány is a jelenlegi ház alatt. (I/a, III/a szelvény). Ez nem kapcsolódott az előbb említett maradványokhoz, hanem egy ennél is későbbi átépítésből származhat.

Közvetlenül erre épült rá a jelenlegi ház és annak dongaboltozatos barokk pincéje.

Rétiné Zádor Judit

177. Lajos u. 152–156.

1976-ban a Mókus utcai óvoda helyén, a Lajos utca 152. és 156. sz. épületeknek a nyugati földszintes traktusát elbontották. A három ház helyén ÉD-i irányban húzott kutatóárokban egy köves szintnek a maradványát találtuk és a Lajos utca 156. területén egy középkori háznak a DNy-i sarkát határozhattuk meg. A középkori épület K-i szakaszát a ráépült újkori épület és annak pincéje miatt már nem tudtuk meghatározni. A középkori ház Ny-i oldalán sövényfal maradványát találtuk.

Bertalan Vilmosné

178. Lajos u. 154.

1981. április 7. és 24. között leletmentő ásatást végeztünk a III. Lajos u. 154. sz. ház udvarán.

A feltárás célja: az 1979-ben a III., Lajos u. 152. sz. alatt előkerült középkori ház maradványainak tisztázása, illetve új épületmaradványok felkuttása. Sajnos a rövid leletmentésen jelentős tárgyi anyag vagy falmaradvány nem került elő.

Rétiné Zádor Judit

179. Lajos u. 156.

1977-ben az elbontott újkori ház helyén húzott ÉD-i árokban a D-i szakaszon KNy-i irányú falszakasz került elő, mely egy középkori pince D-i falának részlete. A pince betöltési anyaga 18. sz.-i volt. A középkori ház alaprajzi tisztázására az újkori épület pincéje miatt nem volt lehetőség.

Bertalan Vilmosné

180. Lajos u. 158.

A Lajos utca 158. sz. épület Zichy utcai földszintes traktusát 1976-ban kezdték bontani. Ennek a munkának során 3 helyiségben húztunk kutatóárkokat. Az épületrész K-i szakaszában téglaboltozatú betöltött újkori pincének a részletét határoztuk meg. A pincétől Ny-ra középkori padlószinteket és római kori réteget találtunk. Ennek a területnek a teljes feltárására nem volt lehetőség.

1977-ben az épület részleges kiürítése után az egyes földszinti és emeleti helyiségekben dolgozhattunk. Több középkori és 18. sz.-i falat, illetve ajtó- és ablaknyílást határoztunk meg. Az épület Ny-i homlokzatán a 19. sz.-i toldalékszárny helyén az emeleten egy második, a földszinten egy harmadik kőkeretes középkori ablakot találtunk. Az osztásnélküli földszinti ablak kisebb mint az eddig kibontott középkori ablakok. Az épülettől Ny-ra egy 3 méter széles sávban több kutatóárkot húztunk. Az épület É-i részének Ny-i oldalán középkori pinceablakot, melyet a 18. sz.-ban megújítottak és egy ÉD-i irányú újkori falat – mely egy középkori KNy-i irányhoz csatlakozott –, találtunk. Ettől D-re a kapualj É-i oldalán húzott kutatóárokban megállapíthattuk ennek az épületrésznek 1500 körüli járószintjét, és a későközépkori járószint alatt tüzelőhelyek maradványát tártuk fel, melyekre 12.–13. sz.-i kerámiával datálható hulladékos betöltés húzódott. A kerámiaanyagban vastag falú, grafitos agyagú fazekak töredékei is előkerültek. A 18. sz.-i épület déli részének Ny-i oldalán egy középkori utca és két középkori ház részletét határoztuk meg, ezeknek a falára épült az újkori ház Ny-i fala. Az úttól D-re egy kővel falazott kút vagy ciszterna került elő, melynek betöltéséből 3.5 m mélységig 13.–14. sz.-i leletanyagot bontottunk ki. Egy mázas állatfejes kiöntős ausztriai korsó töredéke is szerepel az anyagban. A kút vagy ciszternától D-re és É-ra is KNy-i irányú falakat találtunk egy agyagos padlószinttel. A középkori objektumokat a 18. sz.-i ház csatorna- és emésztőrendszerének építésekor bontották meg.

Az épület felújítása során folytattuk az épületen belül a középkori maradványok alaprajzi tisztázását (1980). Az 1500 körül átépült É-i épületrész alatti pincéről megállapíthattuk, hogy az egy korábbi, 15. sz.-i ház maradványa, melynek DNy-i sarkában lehetett a bejárata, melyet az É-i homlokzaton levő földszinti ablakkal együtt az utolsó középkori átépítésnél elfalaztak. A 15. sz.-i ház részlete a pince D-i falában a hasított kőlapokból készült dongaboltozat válában megmaradt legömbölyített végű két kőkonzol is.

Az 1500 körül kialakított kapualjtól D-re levő helyiség falának alapozásában két építési periódust tudtunk meghatározni. A 18.–19. sz.-i D-i épületrészen belül a KNy-i utca folytatását és az utca É-i és D-i oldalán álló háznak a falát, illetve szintjét tártuk fel. A D-i épület ÉK-i sarkánál átépítést találtunk, feltehetőleg a 13.–14. sz.-i ház K-i bejáratának helyén. Az utca É-i oldalán álló egy helyiségű ház Ny-i oldalán levő bejárata mellett a legkésőbbi középkori szintre nyíló bejáratot határoztuk meg.

1982-ben az épület új közműhálózatának bekötési munkáinál négy KNy-i irányú árkot húztak, az épület K-i oldalán, melyekben középkori út- és falmradványt bontottunk ki. Az épület kapualjától D-re levő helyiség 15.–16. sz.-i K-i fala alá húzódó korábbi középkori falat találtunk a bekötőárkokban. A feltárt faltól K-re 130 cm mélység körül köves út maradványát határoztuk meg, melyen középkori leletanyag volt. Ezt az utat mindhárom bekötőárokban megtaláltuk. Alatta római úttest húzódott, melyet H. Kérdő Katalin bontott ki.

Bertalan Vilmosné

181. Lajos u. 163.

A középkori piactér keleti házsorának romkertszerű bemutatása a Lajos u. 163 és 165 sz. ház udvarán feltárt középkori ház- és utcarészlet konzerválásával megindult 1982-ben. A középkori tér É-i részét alkotó KNy-i irányú utca (a volt Zichy utca) D-i és É-i oldalán álló ház Ny-i részét bontották ki. A térre merőlegesen álló két ház Ny-i homlokzatát tártuk fel. A Ny-i homlokzaton jelentkeztek a kőkerekes bejáratok. Az északi háznál az ajtóhoz nyugatról bejárati lépcső csatlakozott a 15. sz.-ban. Az épületeket a 18. sz.-ban Ny-i irányba bővítették. Ezzel a 14.–16. sz.-i fogas beépítésű háromszögletű tér tölcsérszerű utcává alakult át az újkorban.

Bertalan Vilmosné

182. Lajos u. 170.

A Serfőző utca és a Lajos utca sarkán álló ház előtt a középkori úthálózatot kutattuk. A közművezetékek által erősen bolygatott területen húzott szelvényünkben Ny-i és É-i oldalon találtunk középkorinak látszó útnyomokat, 1,50–2 m-es újkori feltöltés alatt.

RégFüz 30(1977)54 *Csorba Csaba*

183. Lajos u. 179.

(A telek egy részén jelenleg a Budapesti Rádiótechnikai Gyár garázsa és szerelőműhelye van.) A 4. sz.-i erődítés feltárásánál a bástyafal É-i oldalán középkori épület falrészletét határoztuk meg. Az épület kiterjedését, illetve a plébánia templom előtt feltárt K–Ny-i irányú és feltehetőleg a középkori Margit utcával azonosított utcának K-i folytatását kívántuk tisztázni. A feltárás során megállapíthattuk a középkori épület É-i zárófalát, mely azonban egy átépítésnek az eredménye. Az eredeti zárófalat újkori bolygatásokkal elbontották.

Egy szakaszon a későközpokori É-i zárófal mellett, attól É-ra egy 18. sz.-i K–Ny-i út részletét találtuk. Középkori útmaradvány nem volt meghatározható. A középkori ház K-i fala a római kori ún. csarnokos épület falára épült rá.

Bertalan Vilmosné–Tóth Ágnes

184. Laktanya u. 1., 5.

A Laktanya u. 1. és 5-ös számú épületek helyreállítása előtt az épület udvarán már húztunk kutatóárkokat. Az 1-es számban az udvar területén meghatározott középkori épület folytatása került elő. Az északi traktusban É–D-i középkori falat találtunk, melyben elfalazott ajtó maradványát tártuk fel. Az 5-ös számú épület udvarán húzott kutatóárokban – feltehetőleg KNy-i irányú – útréteg került elő. Az útrétegen kerámiát nem találtunk. Alatta ÉD-i irányú római épület alapfalát bontottuk ki. Az ásatás 1979-ben volt.

Bertalan Vilmosné

185. Laktanya u. 1.

Az épület Ny-i traktusában a felújítással egyidőben végzett leletmentésnél az elbontott újkori szint alatt KNy-i irányú fal került elő, melynek É-i oldalán a kiásás mélységéig középkori leletanyaggal kevert épülettörmelékes réteg húzódott. Ettől a faltól D-re a feltételezett középkori szint alatt római kori épület falmaradványa került elő. Ez az épület a mai kapualj irányába húzódik. Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

186. Laktanya u. 2.

Az épület felújítási munkáit megelőzően a kiürített helyiségekben és az épület udvarán folytathattuk annak az épületnek alaprajzi tisztázását, melyet a Laktanya u. 2. előtt az úttesten, illetve járdaszigeten határoztunk meg. Az épület D-i traktusa alatt az újkori rétegek alatt korábbi fal ÉD-i szakaszát bontottuk ki. Az udvar területén köves útréteg maradványa került elő, az újkori és későközépkori beépítés alatt. Az útréteg tetején állatcsontok, kevés vasmaradvány került elő.

Az útréteg átvágása után, közvetlenül alatta kővel kirakott, illetve fakoporsós sírokra bukkantunk. A sírok melléklet nélküliek voltak. Tájolásuk keletelt. A 3 sír elbontása után, közvetlenül alatta további két sír került elő. A pince területén a sárga agyagba vágott gödröket találtunk, melyek betöltéséből római kori anyag került elő. A D-i traktus alatt feltárt épülettől É-ra két mészégető kemencének a maradványát találtuk, melyeket a 18. sz.-ban bontottuk meg. Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

187. Laktanya u. 4–6.

Az újkori épület szanálása után a területen egy ÉD-i és egy KNy-i árkot tűztünk ki. Az ÉD-i árokban KNy-i irányú épület falát bontottuk ki. A fal D-i oldalán vastag vörös terrazzó burkolás mutatkozott. A terület KNy-i sarkában feltehetőleg mészégető kemencék fenékrészletét bontottuk ki. Hasonló kemencemaradványok kerültek elő már a Harrer Pál utca 10. számú épület helyén a telek É-i szakaszában. A félig földbe vágott kemencék szintje már nem volt meghatározható. A kemencék betöltésében 18.–19. sz.-i anyag volt. Az ásatás 1979-ben volt.

Bertalan Vilmosné

188. Laktanya u. 5.

Az épület felújítása előtt a kiürített helyiségekbe É–D-i irányú kutatóárkot húztunk. A kapualjtól É-ra levő helyiségekben a kapualj falával párhuzamosan, attól 1 méterre egy korábbi falat találtunk, mely a jelenlegi épület É-i falával alkotott egy helyiséget. A jelenlegi D-i fala a helyiségnek egy 19. sz.-i megnagyobbításnál épült, melynél az eredeti 18. sz.-i épület kapualjából, illetve udvarából is egy részt beépítettek. A helyiségen belül, a jelenlegi szint alatt a 18. sz.-i agyagpadlót megtaláltuk. Az agyagpadló átvágásainál egy korábbi feltöltési réteget határozhattunk meg. Az újkori épület átépítésére és szintjének emelésére valószínűleg az 1838-as árvíz után került sor. Az épület D-i helyiségeiben a jelenlegi D-i zárófaltól 80 cm-re az árokban egy azonos irányú – a réteg alapján – újkori falat találtunk, illetve a szintje alatt egy betöltést, melyből kerámia nem került elő. Itt is megállapíthattuk a 19. sz.-i szintemelést. Az épület udvarán az előző években végzett kutatásnál ezt a szintemelést ugyancsak meghatározhattuk. Az ásatás 1981-ben volt.

Munkatárs: Nagy Ildikó.

Bertalan Vilmosné

189. Laktanya u. 7.

Az épület felújítását megelőzően az utcai traktus területén ÉD-i kutatóárkot húztunk. A 20. sz.-i rétegek alatt itt is megállapítható volt a 19. sz.-i szintemelés. Az újkori rétegek alatt köves római kori réteget találtunk. Az ásatás 1981-ben volt.

Munkatárs: Nagy Ildikó. *Bertalan Vilmosné*

190. Magyar Lajos u. (Fényes Adolf u.)–Perc u.–Mókus u.

A kolostor templomának D-i oldalán 1975-ben kővel falazott sír kőlapokból kialakított fenékmaradványát és szögben törő falrészletet találtunk, melynek É-i folytatása a templom támpilléréhez kapcsolódott. Ennek az objektumnak további feltárását 1976-ban folytattuk. A kápolna D-i falának egy szakaszát az újkori pincefalban határozhattuk meg, melyhez két támpillér tartozott. Az ÉD-i irányú Ny-i falának DNy-i sarok támpillére maradt meg. A feltárt építményt a Krisztus-teste kápolnával azonosítottuk, melybe 1380-ban az idősebb Erzsébet királynét, a kolostor építtetőjét temették el.

A feltárt klarissza kolostor templomának műemléki konzerválása és helyreállítása során 1978-ban a templom É-i mellékhajójának alapfalát tártuk fel. A szentélyzáródás azonos a D-i mellékhajó szentélyzáródásával. A falat egy újkori szinttől induló kúttal átvágták. Az É-i mellékhajó alatt két KNy-i irányú római fal került elő, illetve a szentély fal alapozási sávjával átvágva egy ÉD-i fal maradványát határozhattuk meg. A középkori templom déli falához épült újkori pince padlószintje alatt a templom D-i támpillérsorát tártuk fel. A pince D-i falszakaszából több középkori faragott követ bontottunk ki: oszlopdobok részletét, bordaköteg lábazatának két rétegkövét. A kövek a 14. sz.-i profilok alapján a templomból származnak.

1979-ben a kolostor műemléki helyreállítása során a nyugati kerengőfolyosó keleti falánál, a folyosó falánál korábbi ÉD-i falat határoztunk meg. A korábbi épület teljes feltárására nem volt lehetőség, a falhoz tartozó agyagpadló alatt KNy-i irányú római kori falak kerültek elő, melyek az ÉD-i római út K-i széléhez csatlakozhattak.

Bertalan Vilmosné

191. Magyar Lajos u.

Vízcsőárokban, mely a Magyar Lajos utca Ny-i oldalán, a park területén húzódott ÉD-i irányú köves út maradványát találtuk, melyet egy újkori épület fala vágott át. Az útréteg átvágásánál kitűnt, hogy az 5–10 cm vastag középkori útréteg alatt 25–30 cm mélyen ÉD-i irányú római kori út húzódott. Tetején a nagy burkolólapok maradványával. A római út Ny-i szélén épületmaradvány és egy feltehetőleg későrómai kori kő sírláda részlete került elő.

Bertalan Vilmosné

192. Magyar Lajos u. 3.

Az épület felújítását megelőző – a tervezéshez szükséges talajmechnaikai vizsgálatoknál – a pince területén az épület alapozási síkja alatt korábbi falmaradványokat találtunk 1980-ban.

Bertalan Vilmosné

193. Mókus u. 20.

Az épület felújítását megelőzően az udvar területén és az elbontott D-i szárny helyén ÉD-i és KNy-i irányú kutatóárkot húztunk. A KNy-i irányú árokban az újkori rétegek alatt ÉD-i irányú jó minőségű – elsősorban kövekből kialakított – útréteget találtunk. Az úttól Ny-ra kiszedett középkori törmelékkel meghatározható ÉD-i fal került elő. Ettől Ny-ra az újkori építéssel megzavarva határoztuk meg az épület Ny-i falát. Alatta többször átépített római kori épület maradványa került elő, kerámia anyaggal és stukkótöredékekkel. A középkori út K-i oldalán kőépület maradványa nem mutatkozott. Ezt az utat szélessége és vastagsága alapján azzal a nagy úttal azonosítjuk, melyet egy 1373-as oklevél klarissza kolostor szomszédságában jelöl meg. Az útréteg tetején középkori leletanyag került elő, átvágásánál a római épülettől K-re agyagos réteg és kővel kirakott felület mutatkozott. Az ásatás 1980-ban volt.

Bertalan Vilmosné

194. Névtelen u.

Névtelen utca (a volt Lajos utca 165–187. számú telkek keleti felében létesített utca, mely a Lajos u. 158. és az Árpád-híd között húzódik) – Lajos u. 165. helyén.

A volt Lajos utca 165. helyén már korábban is végeztünk feltárást. Ekkor középkori út és épületmaradványok kerültek elő. 1980-ban a Névtelen utcának a Ny-i szakaszát bontottuk ki. A kutatásnál a középkori utca Ny-i oldalán álló ház teljes feltárását kezdtük meg. A középkori utat és épületet két újkori házzal vágták át. Az egy helyiségből álló középkori épület D-i falában élszedéssel profilált ajtókeret Ny-i szárkövét eredeti helyén találtuk meg. Az ajtó küszöbszintje a feltárt középkori útréteghez viszonyítva jóval mélyebben helyezkedett el. A bejárat két szélénél két keskeny fal csatlakozott, feltehetőleg a később elbontott lépcső támfalai. Az épület DK-i sarkához, mely nagyobb kövekből volt kialakítva, az utolsó középkori átépítésnél egy második helyiséget az újkori épület pincéjének É-i fala vágja el. Az épület betöltési rétegében 16.–17. sz.-i kerámia volt, mely egy agyagos köves rétegre húzódott rá. Ezzel az agyagos köves réteggel a középkori ajtónyílást is lezárták. Ezen a rétegen egy kemencének fenékrészlete került elő, mely a középkori épület 17. sz.-i használatát mutatja.

1981-ben folytattuk ennek az épületnek a feltárását és az épület 16.–17. sz.-i rétegei elbontása után folytattuk kibontását. A 6X8 m nagyságú egy helyiségű épület azonos falstruktúrát mutat. A küszöbszint magasságában az agyagos padlórétegben, illetve az alatta levő köves betöltésben 13.–14. sz.-i kerámiát találtunk. Az épületen belül több gödör mutatkozott, melyekből későközépkori kerámia került elő. A középkori épület K-i és

É-i oldala körül tüzelőhely maradványokat határozhattunk meg. Az épülettől D-re a középkori útréteg átvágásánál két réteget határozhattunk meg, melyek alatt egy 12.–13. sz.-i kerámiával kevert feltöltési réteg húzódott. Megtaláltuk azt a római kori szintet, melyen középkori javítás mutatkozott s melynek szintmagassága a kapu küszöbmagasságával egyezett meg. A területen a római kori út, fal és sírok feltárását Tóth Ágnes és H. Kérdő Katalin végezte.

A volt Zichy és Templom utcai területen tervezett Óbuda szálloda helyén folytattuk a volt Lajos utca 165. és 167. számok helyén a középkori épület és út feltárását. A több rétegű ÉK–DNy-i irányú középkori út K-i oldalán két újabb középkori ház részletét határozhattuk meg. Az út K-i oldalán álló 13. sz. első éveiből származó épület, melynek ÉNy-i sarkán díszes kapu maradványát találtuk, többszöri átépítését tudtuk igazolni. A 13.–15. sz.-i háztól K-re nagyméretű több objektumból álló cölöpös félig földbe mélyített gödrök maradványát tártuk fel. Ezeken belül kővel kirakott kemence és több átégett tüzelőhely nyom mutatkozott. Az objektumokat egy ÉD-i tájolású római épület és az épület K-i oldalán húzódó útba mélyítették bele. Az ismeretlen rendeltetésű objektumok betöltéséből sok állatcsont, kevés vasmaradvány és nagy számban kerültek elő 11.–12. sz.-ra datálható vastag falú és peremű grafitos anyagú fazekak töredékei. A római kori objektumokat ebben az évben H. Kérdő Katalin kutatta. A középkori épületen belül átvágtuk egy szakaszon a betöltését, melyben a 16.–18. sz.-i köves törmelékes réteg alatt a fal alapozási síkjának magasságában 4–5 cm vastagságú faszenes réteget találtunk, ez a réteg az épület agyagpadlóján húzódott. A faszenes réteg tetején 60–80 cm vastagságban vörösre átégett agyagos betöltést határozhattunk meg, melybe középkori kályhaszem darabok és vaseszközök maradványai voltak.

Bertalan Vilmosné

195. Pacsirta u.–Föld u.

Okleveles adatok szerint a mai Flórián tértől Ny-ra a királynői jobbágyok házai és kertjei álltak. Az elmúlt években a jelzett utcák szanálásával és közműépítkezésekkel kapcsolatosan végzett régészeti feltárások során a Gyűrű u. 5., Föld u. 14. alatt középkori leletanyag került elő. Ezért a terület további feltárása érdekében a Pacsirta utcában egy szelvényt, a Föld u. 8. helyén egy ÉD irányú árkot ásattunk. A Pacsirta utcai szelvényben 18. sz.-i útréteggel elplanírozva egy későromai épület került elő, padlószintjével együtt. A barokk kori építkezések során a középkori szintet is teljesen elpusztították, megváltoztatva a telekbeosztást is. A későrómai K–Ny irányú úthoz igazodhatott a feltárt épület. A Föld utcai É–D irányú kutatóárokban az É–D irányú római út mentén álló területet vágtuk át. Római kori rétegek fölött közvetlenül 18. sz.-i leletanyagot találtunk, tehát itt is elpusztult a középkori szint. RégFüz 31(1978)103

Csorba Csaba

196. Tanuló u. 6.

1976-ban az épület szanálás előtti kutatásánál a pince területén egy KNy-i irányú falat találtunk, a pince D-i fala mellett köves útréteg maradványát bontottuk ki, mely a leletanyag alapján középkorinak határozható meg. Az út iránya és szélessége a már részben szanált épület törmeléke miatt nem volt meghatározható.

A Tanuló u. 6. számú újkori épület bontásának befejezése után folytathattuk az előző évi leletmentést. A KNy-i irányú római kori épület további falszakaszát bontottuk ki. Ezen a falszakaszon megállapítható volt, hogy a 160 cm széles falat a középkori szinttel 60 cm szélességűre bontották vissza és a római kori épületet középkori anyaggal töltötték be. Az épület középkori szintje alatt 1,5 m mélységig nem találtuk meg a római kori padlószintet. A római kori épület D-i oldalán, azzal párhuzamosan falat találtunk. A falat egy újkori réteggel a középkori szintig visszabontották. A római épülettől Ny-ra ÉD-i irányú római kori útréteg került elő. A római kori objektum feltárását Facsády Annamária és Szirmai Krisztina folytatták.

1981-ben a Tanuló u.–Polgár téren húzódó távfűtési vezetéknek egy szakaszát megszüntették, és ezzel párhuzamosan a Tanuló utca 6. sz. helyén új távfűtési árkot húztak. A távfűtési árok Ny-i szakaszában átvágtak egy ÉD-i irányú 120–160 cm széles falat. A fal Ny-i szélén a távfűtés aknája miatt az átlagos 160 cm-es árokmélységen túl mélyítettek, s itt a fal Ny-i széléhez csatlakozó ÉD-i irányú utat vágtak át. Az épületfalat és utat azonosíthattuk az előző években meghatározott ÉD-i irányú római kori úttal, s az épületet azzal a nagyméretű római kori épülettel, mely a Tanuló utca 6. sz. helyén került elő. A fal koronájához újkori réteg csatlakozott. Az ÉD-i fal K-i oldalán középkori anyaggal datálható betöltést, illetve faszenes égésmaradványt határoztunk meg. Ezt a középkori betöltési réteget, illetve a római kori épület K-i falát az újkori épület pincéjével elbontották. Az újkori pincétől K-re 18. sz.-i útréteget határozhattunk meg, mely egy későközépkori ÉD-i irányú épület falát vágta át. Az árok K-i végében, mely a Tanuló utcában ÉD-i irányban folytatódott, római kori épület falmaradványai kerültek elő.

Munkatárs: 1981-ben Nagy Ildikó régész volt.

Bertalan Vilmosné

197. Tavasz u.–Korvin Ottó tér

Az új vízcsőárok a volt Tavasz u. és Szentlélek utca É-i házsorának a helyén húzódott, átvágva a korábbi Szentlélek teret. Az árok Polgár utca és Hídfő utcai szakaszában kemence és útmaradványt találtunk, ettől K-re a mai Korvin Ottó tér Ny-i széléig terjedő árokrészben az újkori épületnél felhasznált korábbi épület D-i falát és bejáratát tártuk fel. A volt Szentháromság szobor alapozásánál egy kőépület falait, illetve kibontott falához csatlakozó 13. sz.-i agyagpadlót találtunk. Ettől az árokszakasztól K-re a volt Naszád u. D-i házsora alatt újkorban elplanírozott korábbi kőépület D-i falát határoztuk

meg. Az árokban jelentkező római objektumok leletmentését Szirmai Krisztina és Kovács Borosi Ágnes végezték. Az ásatás 1982-ben volt.

Bertalan Vilmosné

198. Táborhegyi út 14.

Györffy György Tholt Titusz ügyvéd múlt századi ásatásai alapján feltételezte, hogy a Táborhegyi út–Farkastorki út találkozásánál levő telken feküdt Fehéregyháza, amely abból a szempontból is jelentős – túl óbudai topográfiai vonatkozásokon –, hogy Anonymus ide helyezi Árpád sírjának helyét. A telken az 1930-as években lakóház épült, tulajdonosnőjének elbeszélése szerint akkor semmiféle falmaradványt nem találtak. Az épülettől Ny-ra a tulajdonos engedélyével a kertben két É–D irányú árkot húztunk. Az É-árokban 3,50 m, a D-iben 1,80 m mélységig ástunk le, középkori leletanyagot nem találtunk, csak néhány római kori kerámiát (terra sigillatát stb.). Az É-i szelvényben a bolygatatlan talajig jutva úgy tűnt, hogy egy vízfolyás (patakmeder) húzódott itt ÉNy–DK-i irányba.
RégFüz 31(1978)46

Csorba Csaba

199. Óbuda (Templom utca)

Az utca D-i járdájától É-ra húzott vízcsőárokban a mai szint alatt folytatódott az az újkori sírmező, melyet már korábban egy gázcső fektetésénél a Templom utca területén meghatározhattunk. A feltárt sírtól K-re, ÉNy–DK-i irányú fal került elő, illetve egy íves falrészlet, mely feltehetőleg egy kör alaprajzú kápolna részlete volt. Ettől a kápolnától D-re egy ÉD-i tájolású kővel kifalazott bolygatott sírt találtunk. A falazott sír alatt köves szint, út maradványa került elő. Az ásatás 1977-ben volt.

Bertalan Vilmosné

200. Templom u.

A barokk rk. templom D-i oldalával párhuzamosan az úttest tulsó oldalán vezeték számára árkot ástak. A K–Ny-i irányú árokban mutatkozó falakra rábontottunk. Sikerült a korábban itt ásott szelvényünktől Ny-ra levő árokban több – újkori – fal folytatását megtalálnunk. (K–Ny-i, illetve É–D irányú falak). Előkerült egy K–Ny irányú, melléklet nélküli, feltehetően középkori sír, mely a barokk templomtól D-re feltárt kápolna körüli temetőhöz tartozhatott.
RégFüz 31. 1978. 102.

Csorba Csaba

201. Vöröskereszt u.–Laktanya u.

Meghatározhatatlan funkciójú, szabálytalan alakú középkori betöltésű gödrök részletei kerültek feltárásra 1976-ban.

Altmann Júlia

202. Zichy u.

Zichy u. 9. helyén az új SzTK rendelőtől K-re kialakításra kerülő park és autóparkoló helyén ÉD-i és KNy-i árkokat húztunk. A KNy-i árokban feltehetőleg melléképülethez tartozó 23–30 cm széles, nagyon kevés habarccsal kötött ÉD-i falakat és agyagpadlót találtunk középkori anyaggal. Ettől Ny-ra korábbi középkori kemence maradványa került elő. Ettől D-re, feltehetőleg KNy irányú római kori út került elő. Az ÉD-i ároktól É-ra a második KNy-i árokban kőház nagy kövekből kialakított ÉK-i sarkát bontottuk ki. Az épület alaprajzi tisztázására már nem volt lehetőség az új SzTK épület miatt. A feltárt épület a leletanyag alapján középkori.

Bertalan Vilmosné

203. Zichy u.

Az úttesten húzódó új K–Ny-i, illetve É–D-i vízcsőárokban XVIII. sz.-i és középkori útréteget, illetve kőporos járószintet, és egy elbontott középkori fal maradványát határoztuk meg

Csorba Csaba

V. kerület

204. Kecskeméti u. 17–19.

A pesti középsőközépkori városfal kecskeméti kapujának kutatása 1974-ben kezdődött, amikor a kaputorony belső terét kutathattuk. 1976-ban a kaputorony D-i falát és környezetét tártuk fel.

A kaputorony D-i fala 220 cm hosszú támpillérben folytatódott, amely rézsűs lábazati kővel lezárva fejeződött be, amely a középkori járószintet jelentette. A támpillér megmaradt, felmenő falsíkjain a kváderfalat a lábazati kővel megegyező, rézsűs lábazattal építették. A támpillér É-i oldalát 1974-ben nagymértékben elpusztították. A támpillérhez csatlakozó rétegsorban két egymástól élesen elváló középkori rétegsort különböztettünk meg. A kaputorony külső oldalán, az épületmaradványoktól távolodva vékonyodó, 30–15 cm vastag kőpor borítás volt. A támpillér alját a középkori járószinttől 224 cm mélyen értük el. A 220 cm hosszú, DK-i támpillérhez merőlegesen csatlakozott a 180 cm hosszú, D-i támpillér. Az ép oldalon itt is megfigyelhettük a lábazat rézsűs kialakítását. A D-i végén az alapozás 60 cm-re kiugrott, a vizsgálható 40 cm mélységig kváderek látszottak. Mindkét támpillérhez egyelőre bizonytalan korú, ferde irányban futó, tört köves falat építettek, amelyek a középkori rétegeket átvágták. Nagy, újkori átalakításokkal találkoztunk a kaputorony D-i falának külső oldalán is. A D-i támpillér és a kaputoronyba csatlakozó városfal között a középkori falsíkok lefaragásával klasszicista pincét alakítottak ki, ezt nem tártuk fel. A pincefeltöltésben a középkori járószinttől 50 cm mélyen megtaláltuk a kaputoronyba csatlakozó városfal alapozásának sértetlen falsíkját. A városfal és a kaputorony DNy-i sarkán levő, a toronyhoz tompaszögben

csatlakozó támpillér között egy másik, újkori pincét találtunk. Ezen a részen is lefaragták a kaputorony külső falsíkját, illetve belebontottak az alapfalba. A kutatás legfőbb eredményeként megállapíthatjuk, hogy bebizonyosodott, hogy a négyszögletes alaprajzú, farkasvermes kaputornyok együtt épültek a későközépkori városfal kötőgátjaival, feltehetően a 15. sz. vége felé, vagy a 16. sz. elején.

Irásné Melis Katalin

205. Szerb utca 21–23.

A területen állt, 1241-ben elpusztult templomot legkésőbb a 14. sz.-ban újjáépítették, és jelentős mértékben átalakították. Az épületegyüttes Ny-i felén nagyméretű kváderekből kerítésfalat emeltek, a főváros térségében a hasonló, zöld andezitből emelt falak 14. sz.-iak, Nagy Lajos anyja, Erzsébet, építkezéseihez kapcsolhatók. Az Árpád-kori templom hajójának alapfalait a belső oldalán megvastagították, és mélyebbre alapozták. Sajnos a gótikus templomból ezen kívül mást nem találtunk. A szentély D-i oldalán a későközépkorban, talán a 16. sz. elején, nagyméretű kváderekből vastag falú tornyot építettek, amelynek a Ny-i oldalon kiásott árokbn az alapozását is megvizsgálhattuk. A torony a területen talált legutolsó középkori periódus emléke. A templomtól távolabb, a D-i oldalon is előkerültek keletelt középkori sírok, ebben az irányban még nem ismerjük a temető kiterjedését. A templom É-i oldalán a korábbi sekrestye és kerítőfal összeépült, valószínűleg a szentélyt is megnagyobbították. A templom É-i oldalán levő Árpád-kori, támpilléres hajóbővítés a későbbi középkorban nem épült újjá. A templom É-i oldalán rekonstruálható középkori telekhatár tulsó oldalán későközépkori, szabadon álló kemence részletét találtuk.

Irásné Melis Katalin

206. Váci u. 16.

1977-ben a 19. sz.-i ház maradványai között 3 helyen sikerült középkori emlékeket feltárni, az 1. és 2. sz. lelőhelyen Árpád-kori kemencék voltak, a 3. sz. lelőhelyen 1 m átmérőjű, négyzetes alaprajzú, 80 cm mély gödör került elő. A gödörben igen nagy mennyiségű, egységes, 14. sz.-i kerámia leletegyüttes, ausztriai és magyar fazekasáru volt. Az Árpád-kori kemencéket borító középkori rétegek tereprendezés nyomai, az épületek a kutatott helytől távolabb, a jelenlegi Váci utcai, illetve Régiposta utcai részben helyezkedtek el, és a nagyarányú újkori építkezésekkel elpusztultak.

Az 1. sz. lelőhelyen az Árpád-kori kemenceegyüttes padlója alatt vastag kultúrréteg foltjai maradtak meg, ezekből *római* kori kerámiatöredékek, különböző korsók jellegzetes részletei kerültek elő. A kutatott területen az igen nagy mértékű későbbi bolygatások miatt a római leletekhez kapcsolható régészeti jelenséget nem figyelhettünk meg.

Gopcsa Ágnes-Irásné Melis Katalin

XI. kerület

207. Balatoni út 148/4.

A „Kánai apátság" területén 1981-ben és 1982-ben kisebb, tájékozodó feltárást végeztünk. Ezek az ásatások meghatároztak egy kb. 30 m hosszú, ÉD-i irányú épületet, amely az objektum keleti oldalán húzódik. Belmérete: 7 m. A kutatóárokkal átszelt területen terrazzópadló került felszínre, amely ezen a helyen második periódus volt, mivel egy, már elrombolt és használaton kívül helyezett fűtőkemence fölé húzódott. A fűtőberendezés ÉD-i irányban helyezkedett el, egy előtérből és egy tüzelőtérből állott, É felé füstelvezető nyílással rendelkezett. Tele volt finom hamuval és nagyméretű kavicsokkal, amelyek működésének eredetileg szerves tartozékai voltak. Ennek az épületszárnynak Ny-i fala mellett a megvizsgált szakaszon kőkeretes sírok részletei és keret nélküli sír foltja került elő. Ezzel az épületszárnnyal párhuzamosan az objektum Ny-i oldalán is rátaláltunk egy másik épületre. Ezúttal ennek csak a Ny-i falából tártunk fel egy szakaszt. Sem kiterjedését, sem szélességét nem ismerjük. Ez előtt a fal előtt Ny felé nagykiterjedésű temető mutatkozott. Itt is voltak kőkeretes és keret nélküli sírok. Az eltemetettek férfiak, nők és gyermekek voltak. Ez tehát köznépi temető volt. A feltárt épületfalak mindkét épület esetében kváderkőburkolattal ellátott törtkő-falak voltak. A sírok melléklet nélküliek. A fűtőkamrában Árpád-kori kerámiatöredékek voltak.

H. Gyürky Katalin-Nagy Emese

Abbildungen

Abb. 1. Stadtplan von Budapest (I–XXII. Bez.) mit den Fundstätten
Abb. 2. Karte von Óbuda (III. Bez.) mit den Fundstätten
Abb. 3. Fundorte des I. Bezirkes

Képjegyzék

1. kép. Budapest I–XXII. kerület régészeti lelőhelyek
2. kép. Lelőhelyek a III. kerületben.
3. kép. Lelőhelyek az I. kerületben.
(1–3. sz. helyszínrajz a régészeti lelőhelyekkel Héjjas Pál szerkesztése)

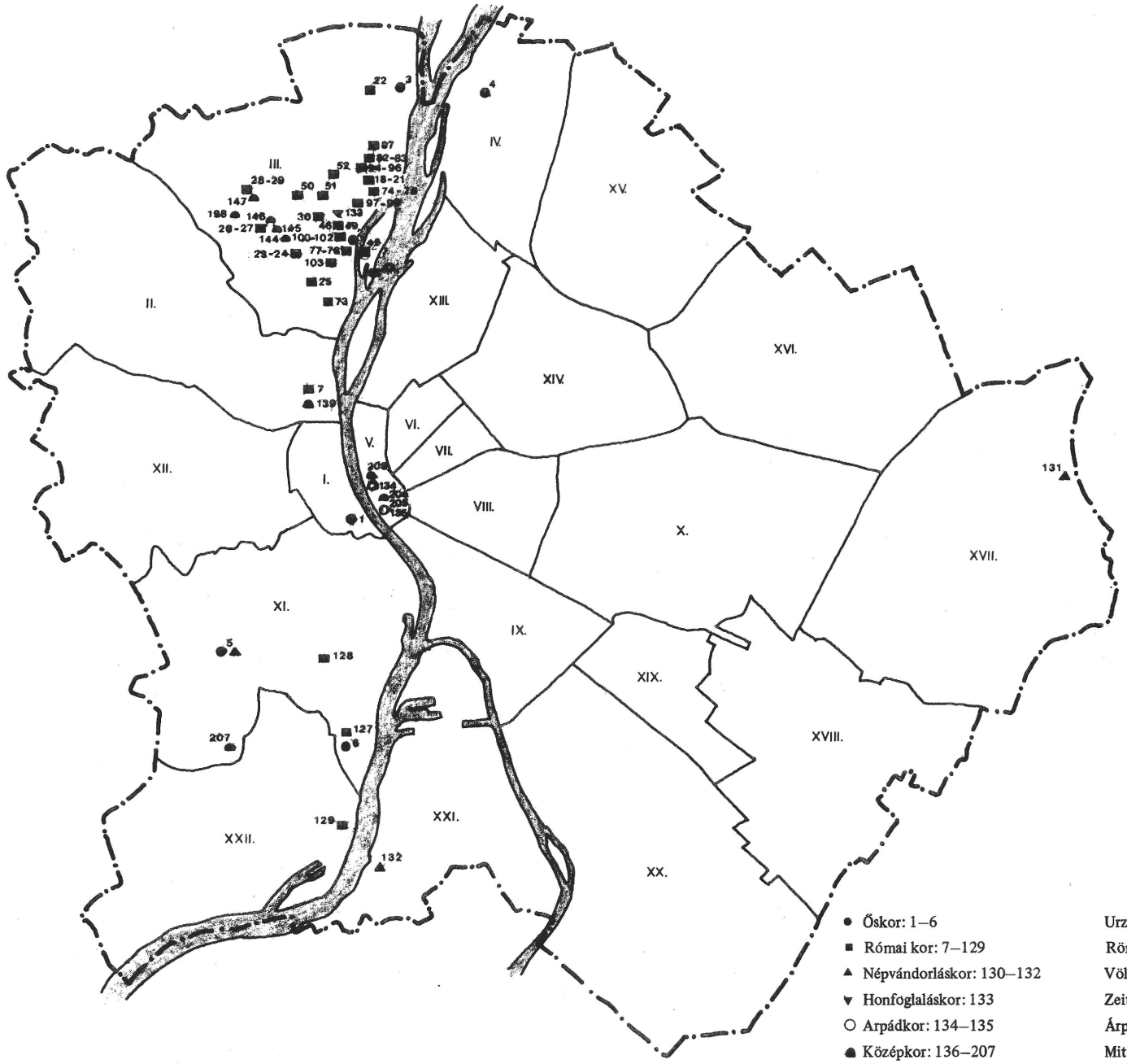
I.
II.
III.
IV.
V.
VI.
VII.
VIII.
IX.
X.
XI.
XII.
XIII.
XIV.
XV.
XVI.
XVII.
XVIII.
XIX.
XX.
XXI.
XXII.
Őskor: 1–6
Római kor: 7–129
Népvándorláskor: 130–132
Honfoglaláskor: 133
Arpádkor: 134–135
Középkor: 136–207
Urzeit: 1–6
Römerzeit: 7–129
Völkerwanderungszeit: 130–132
Zeit der Ungarischen Landnahme: 133
Árpadenzeit: 134–135
Mittelalter: 136–207

1

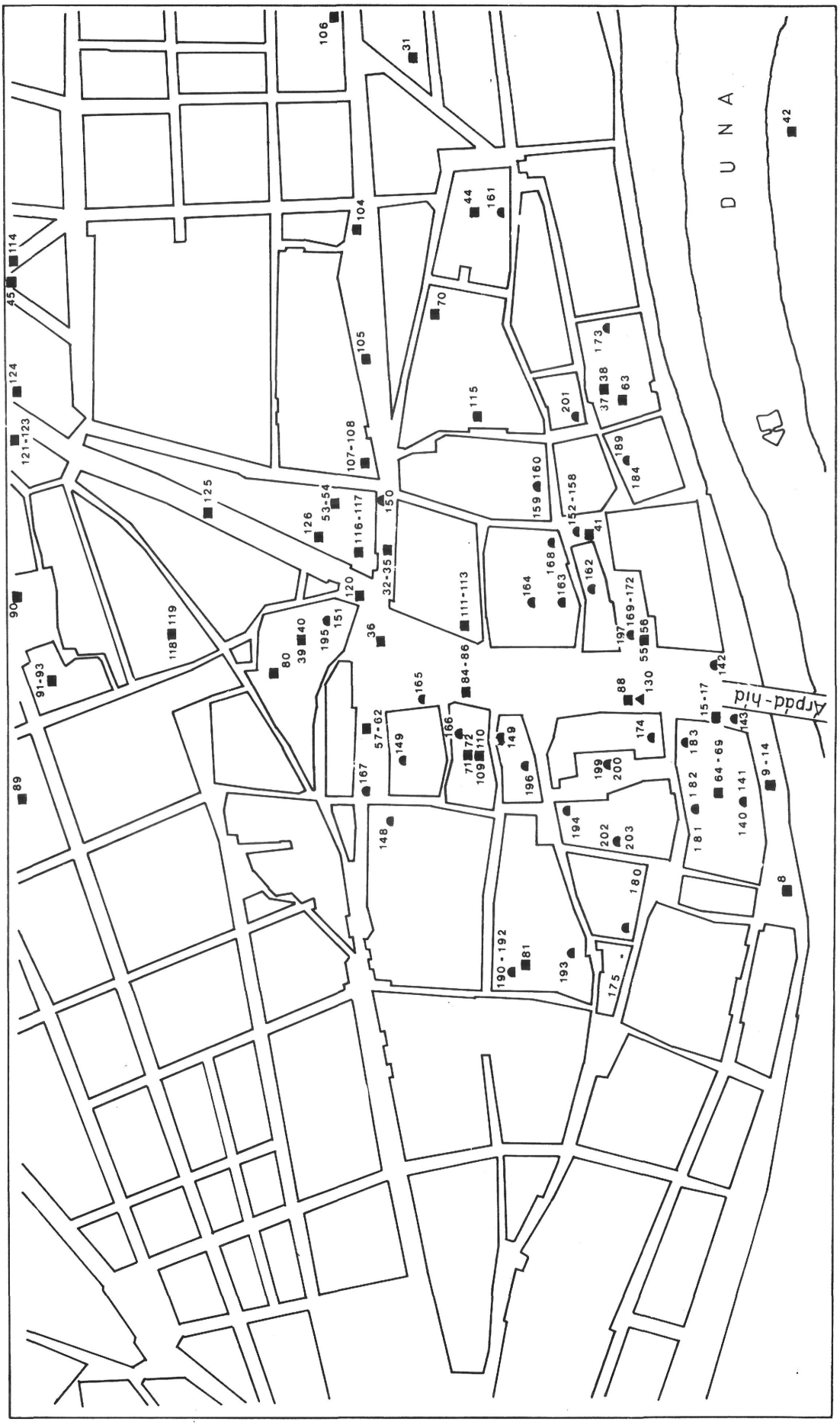
DUNA
Árpád-híd
106
31
42
114
45
124
121-123
125
126
53-54
116-117
150
107-108
105
104
44
161
70
115
201
173
37
38
63
189
184
159
160
152-158
41
168
163
164
162
169-172
197
55
56
142
88
130
111-113
84-86
36
32-35
120
151
195
40
39
80
118
119
90
91-93
89
165
166
72
71
109
110
149
57-62
167
148
174
199
200
194
202
203
180
183
182
181
15-17
64-69
143
141
140
9-14
8
190-192
81
193
175
196

2

3

MŰEMLÉKVÉDELEM

Az újjáépülő Óbuda több részén a régészeti munkával feltárt néhány objektum helyszini, műemléki bemutatására is lehetőségünk nyílt az elmúlt hét év alatt.
Konzerválva és részben rekonstruálva láthatók a római kori *aquaeductus* pilléreinek maradványai a III. ker. Szentendrei út 193. sz. polgárvárosi romterületnél, A legiostábor *„Thermae maiores-"*e a Flórián téren, *későrómai épitmény részlete* a III. ker. Vöröskereszt utcában, A *tábor D-i kapuja és falának részlete, via principalis* részlete, és egy *tisztiház* maradványai a Vörösvári úton és attól D-re helyreállított parkban. A középkori Óbuda *klarissza-kolostorának és templomának* részlete a Perc utcában és a *Ferencrendi kolostor* romjai a Vöröskereszt utcában, valamint egy *kereskedő ház*nál a Lajos u. 158. sz. alatt megőrzött középkori részletek gazdag színfoltjai fővárosunknak.

Denkmalpflege

In den vergangenen sieben Jahren hatten wir auch die Möglichkeit einige durch die archäologische Arbeit freigelegten Objekte an mehreren Stellen des im Neuaufbau befindlichen Stadteiles Óbuda an Ort und Stelle als Baudenkmäler darzustellen.
Beim Ruinenfeld der Bürgerstadt sind im III. Bezirk, Szentendrei út Nr. 193, die Überreste der Pfeiler des *aquaeductus* konserviert und zum Teil rekonstruiert zu sehen. Die *„Thermae maiores"* des Legionslagers am Flórián tér, Teile eines spätrömischen Baus im III. Bezirk, Vöröskereszt utca, *das südliche Tor* und ein Teil der *Mauer des Lagers,* als Teile der *via principalis* und die Überreste eines *Offiziershauses* in der Vörösvári út und südlich von dieser in einem wiederhergestellten Park, Teile des *Klarissenklosters und der -kirche* aus dem mittelalterlichen Óbuda in der Perc utca und die Ruinen des *Franziskanerklosters* in der Vöröskereszt utca, sowie die an einem *Geschäftshaus* Lajos utca Nr. 158 erhaltenen Details aus dem Mittelalter sind reiche Farbflecke unserer Hauptstadt.

Aquaeductus pillérei az M–11-es út elválasztósávjában

Aquincum ÉD-i nagy aquaeductusának pillérei, mintegy 350 m hosszúságban konzerválva és részben rekonstruálva láthatók az aquincumi múzeum előtti szakaszon a III. ker. Szentendrei úton. Ennek az egyedülálló bemutatási formának terveit dr. Hajnóczi Gyula prof. készítette. Az átadás 1979-ben volt (1. kép).

Aquincumi „Thermae maiores" a III. ker. Flórián téren

Az Árpád-hídi csomópont kialakítása, felül- és aluljárók nagy volumenű építkezései tették lehetővé, hogy a már 206 éve ismert katonai nagy fürdő maradványai felszínre kerüljenek és szabadtéri rommúzeumként bemutassuk. Ebből a romkertből a Schönvisner István és Nagy Lajos által feltárt két helyiség is megtekinthető, melyek jelenleg a Flórián tér 3. sz., illetve 3–5. sz. házak pincéjében, kertjében vannak.

Az 1977 és 1981 között végzett leletmentő ásatás eredményeit e kötetben publikáljuk. A kézirat lezárása után felszínre került helyiségek sorát, a fürdő ma már szinte teljesnek mondható alaprajzi képét összesítő rajzunkon mutatjuk be (2. kép). A műemléki konzerválás és részbeni rekonstrukció (3. kép) terveit Ágostházi László építészmérnök készítette.

Kaba Melinda

A legiostábor D-i kapuja

A Flórián téri közlekedési csomópont átépítése során lehetőségünk nyílt az aquincumi legiostábornak a szóban forgó területre eső egyes objektumainak műemléki bemutatására is.

Többek között a 2–3. századi legiostábor déli kapuzatának romkonzerválását és műemléki bemutatását is megvalósítottuk, bár erősen visszafogott mértékben (4. kép).

A kapuzat térbeli elhelyezkedése – szerencsés módon az Árpád-híd budai hídfőjének meghosszabbított tengelyében van – annak teljes rekonstrukcióját is megengedte volna. Az itt kialakult romterületen a táborból kivezető via principalis végén a kapuzat romjain kívül az út két oldalán levő oszlopsorral díszített taberna is látható.

Kocsis László

III. ker. Vöröskereszt u.

A Vöröskereszt utcában 1973–1974-ben került feltárásra a 2–3. sz.-i aquincumi legiostáborhoz tartozó, két egymásnak háttal épült, porticussal ellátott kaszárnyaépület. E kaszárnyaépületeket csatornával ellátott utak szegélyezték. A legiostábor pusztulása után, II. Constantinus idejében itt egy polygonális záródású középületet építettek, melynek részlete bemutatásra került az 1979. évi műemléki helyreállítás során (5. kép).

Szirmai Krisztina

Műemléki bemutatásra került továbbá az itt feltárt és a ferencesek templomával és kolostorával azonosított középkori épületegyüttes. A 13. sz.-i templom szentélyének és hajójának feltárt részletét mutatják be. A szentélyben talált nagyméretű sírkamrát lefedték. A kolostor keleti szárnyának feltárt részletét egészítették ki. A romterületet és környezetét szépen parkosították (5. kép).

Altmann Julianna

Klarissza kolostor és templom

III. kerület Mókus utcai Zenei Általános Iskola építése során kerültek elő a középkori Klarissza-kolostor maradványai. A kolostort Nagy Lajos édesanyja, a lengyel származású Erzsébet királyné alapította 1334-ben. A kolostor építése 1346 körül befejeződött. Bővítésre 1353 és 1373 után és egy nagyobb átépítésre 1380-ban került sor. 1526 után a török pusztítása miatt jelentős javítási és átépítési munkák folytak. A királynét végrendelete alapján 1380-ban a kolostorban, a Krisztus teste kápolnában temették el. A kápolna egyhajós, délről csatlakozik a háromhajós nagyméretű templomhoz, melynek nyugati végében 20X20 méteres apácakarzat volt. A kolostor és templom építését Erzsébet királyné építkezéseinél dolgozó építőműhely végezte, melyet – feltehetőleg a délnémet származású mester – Korrardus (Theutonicus) vezetett.

A templomot és kolostort a Budapesti Történeti Múzeum tárta fel. Az előkerült objektum felmérését a Budapesti Műszaki Egyetem Geodéziai Intézete végezte. A műemléki helyreállítás terve Guzsik Tamás docens munkája (Budapesti Műszaki Egyetem Építéstörténeti Tanszék). Az objektum helyreállítása a Budapesti műemlék felügyelőség megbízásából az 1. sz. Építőipari Vállalat kivitelezésében készült. Az iskola udvarán elhelyezkedő romkert kertészeti munkáit Andor Domonkosné tervezte. (6. kép).

Bertalan Vilmosné

III. Lajos u. 158. Középkori piactér.

Az óbudai középkori piac területe a 14–16. század között épült ki háromszögletű formájában egy 11–12. századi utca részletéből. A tér nyugati oldalán a házak zártsorú beépítésűek, a keleti oldal házai fésűs elrendezést mutatnak. A tér nyugati házsorában volt az Erzsébet királyné által épített „domus apothecariorum", azaz kereskedőház. A tér északi oldalán kút állott, körülötte aprón kövezett útburkolattal. A tér és az idecsatlakozó utcákban álló kőházak a középkori város előkelőségeinek: esküdtek, bírók, litterátusok, királyné orvosa, a király várnagyának lakhelye volt. Az épületek és utcarészletek a lakótelep építése és a közműhálózat fektetése, illetve a 18. századi épületek helyreállítási munkái során kerültek elő.

A kutatási munkákat a Budapesti Történeti Múzeum végezte, a feltárt maradványok felmérése a Budapesti Műszaki Egyetem Geodéziai Intézetének munkája. A feltárt romkert tervezését Istvánffy Gyula és Ágostházi László építészmérnökök készítették. Ennek a tervnek részleteként a tér keleti oldalán a Dunához húzódó északi utca mentén két ház részletét mutatják be a 16–17. századi szint magasságában. A romkert kertészeti terveit Andor Domonkosné készítette. A tér nyugati oldalán álló 15–16. századi kőház, mely az I. emelet szintjéig megmaradt, a 18. századi átépítések eltávolítása után középkori állapotában kerül bemutatásra. Az épület (mai Lajos u. 158.) helyreállítási munkáit Pap Melinda tervezte és irányította. A felújításra került épületben a Budapesti Galéria egy állandó kiállítása és modern anyagból változó kiállítása működik. Az épületben az ásatási munkák során előkerült leletanyagból egy kisebb bemutatás látható (7. kép).

Bertalan Vilmosné

Abbildungen

Abb. 1. Pfeiler des Aquäduktes vor dem Ruinengarten im III. Bezirk, Szentendrei-Strasse
Abb. 2. Ausgrabungen der „Thermae maiores" von 1778 bis 1984. Gesamtübersichtsplan
Abb. 3. Thermae maiores. Teil der Rekonstruktion
Abb. 4. Die Südtore des Legionslagers
Abb. 5. Römerzeitliches öffentliches Gebäude sowie Teile der mittelalterlichen Franziskanerkirche und des Klosters im III. Bezirk, Vöröskereszt-Strasse
Abb. 6 Teil der Rekonstruktion des Klarissenklosters
Abb. 7. Ein mittelalterliche Haus im III. Bezirk, Lajos-Strasse 158. Ostfassade des wiederhergestellten Gebäudes

Képjegyzék

1. kép. Aquaeductus pillérek a III. ker. Szentendrei úton a Múzeum előtt
2. kép. „Thermae maiores" ásatása 1778–1984. Összesítő alaprajz
3. kép. Thermae maiores. Részlet a rekonstrukcióból
4. kép. Legiostábor D-i kapuja
5. kép. Római kori középület, valamint a ferencesek középkori templomának és kolostorának részlete a III. ker. Vöröskereszt utcában
6. kép. Klarissza kolostor. A romkert részlete
7. kép. III. ker. Lajos u. 158. középkori ház. A helyreállított épület keleti homlokzata

1

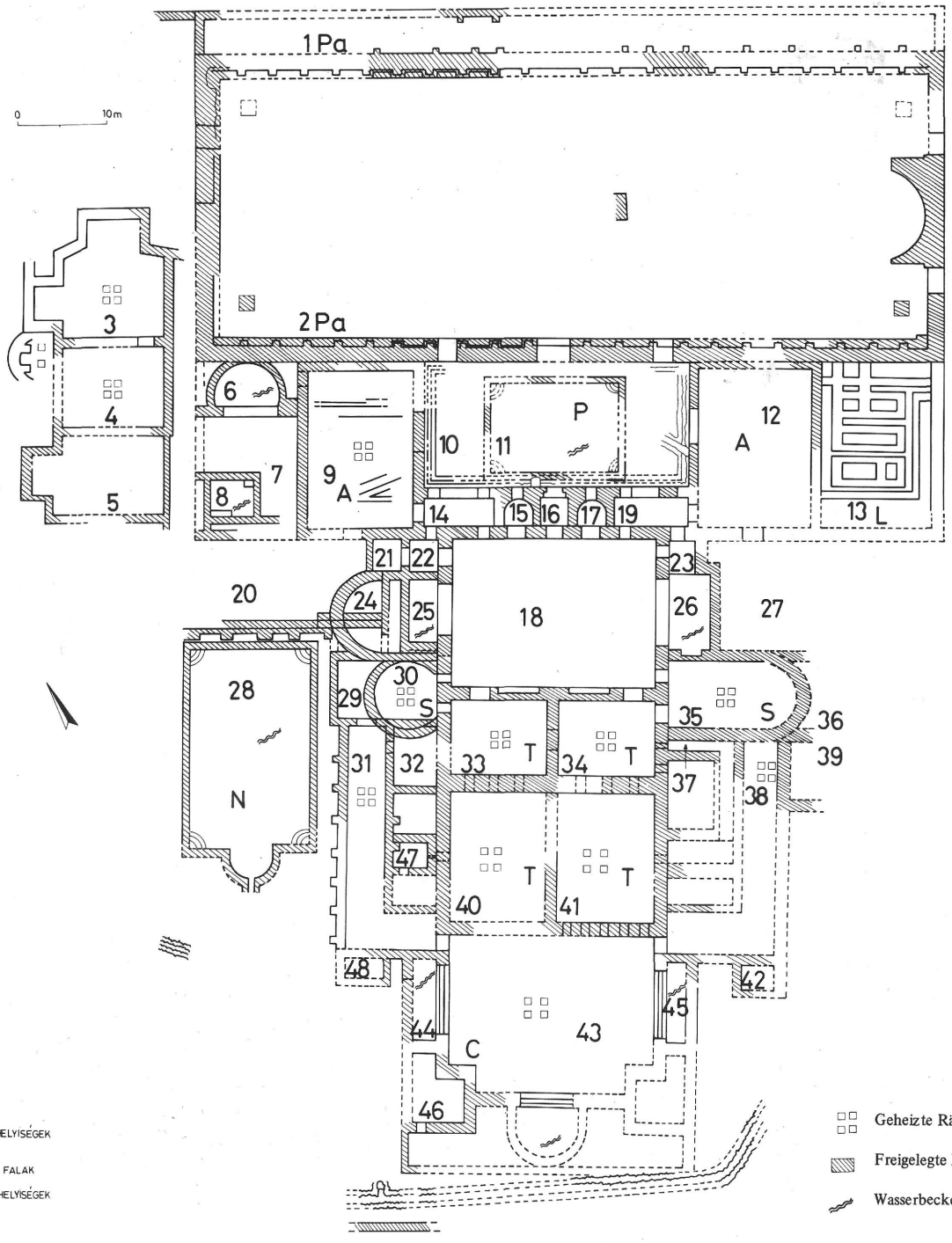

AQUINCUMI KATONAI NAGY FÜRDŐ
BUDAPEST III., FLÓRIÁN TÉR

2 Palaestra, tornacsarnok
9,12 Apodyterium, öltöző helyiség
10, 28 Natatio, szabad fürdő
11 Piscina, hidegvizes medence
13 Latrina
14, 16, 19, 22, 23 Átjáró
15, 17 Nymphaeum, szoborfülke szökőkúttal
18 Frigidarium, hideg fürdő
20, 27 Bejárat
24 Frigidarium bővítése
25, 26 Hidegvizes medence
30, 35 Sudatio, izzasztó
32, 37, 46, 47, 48 Praefurnium, fűtőtér
33, 34, 40, 41 Tepidarium, langyos fürdő
43 Caldarium, meleg fürdő
44, 45 Alveus, melegvizes medence

Fűtetlen helyiségek: 1, 5, 6–8, 21, 29, 36, 39.
Fűtött helyiségek: 3, 4, 31, 38, 42

GRUNDRISS DES GROSSEN BADES IM LEGIONSLAGER VON AQUINCUM, Budapest III., Flórián-Platz

2: Palaestra (Sportanlage)
9, 12: Apodyterium (Umkleideraum)
10, 28: Natatio (Schwimmbecken im Freien)
11: Piscina (Kaltwasserbecken im Freien)
13: Latrina
14, 16, 19, 22, 23: Durchgangsraum
15, 17: Nymphäum, Heiligtum der Quellnymphen
18: Frigidarium (Kaltbad)
20, 27: Eingang
24: Erweiterung des Frigidariums
25, 26: Kaltwasserbecken
30, 35: Sudatio (Schwitzbad)
32, 37, 46–48: Präfurnium (Heizstelle)
33, 34, 40, 41: Tepidarium (Lauwarmbadraum)
43: Caldarium (Warmbad)
44, 45: Alveus (Warmwasserbecken)

Ungeheizte Räumlichkeiten: 1, 5–8, 21, 29, 36, 39
Geheizte Räumlichkeiten: 3, 4, 31, 38, 42

2

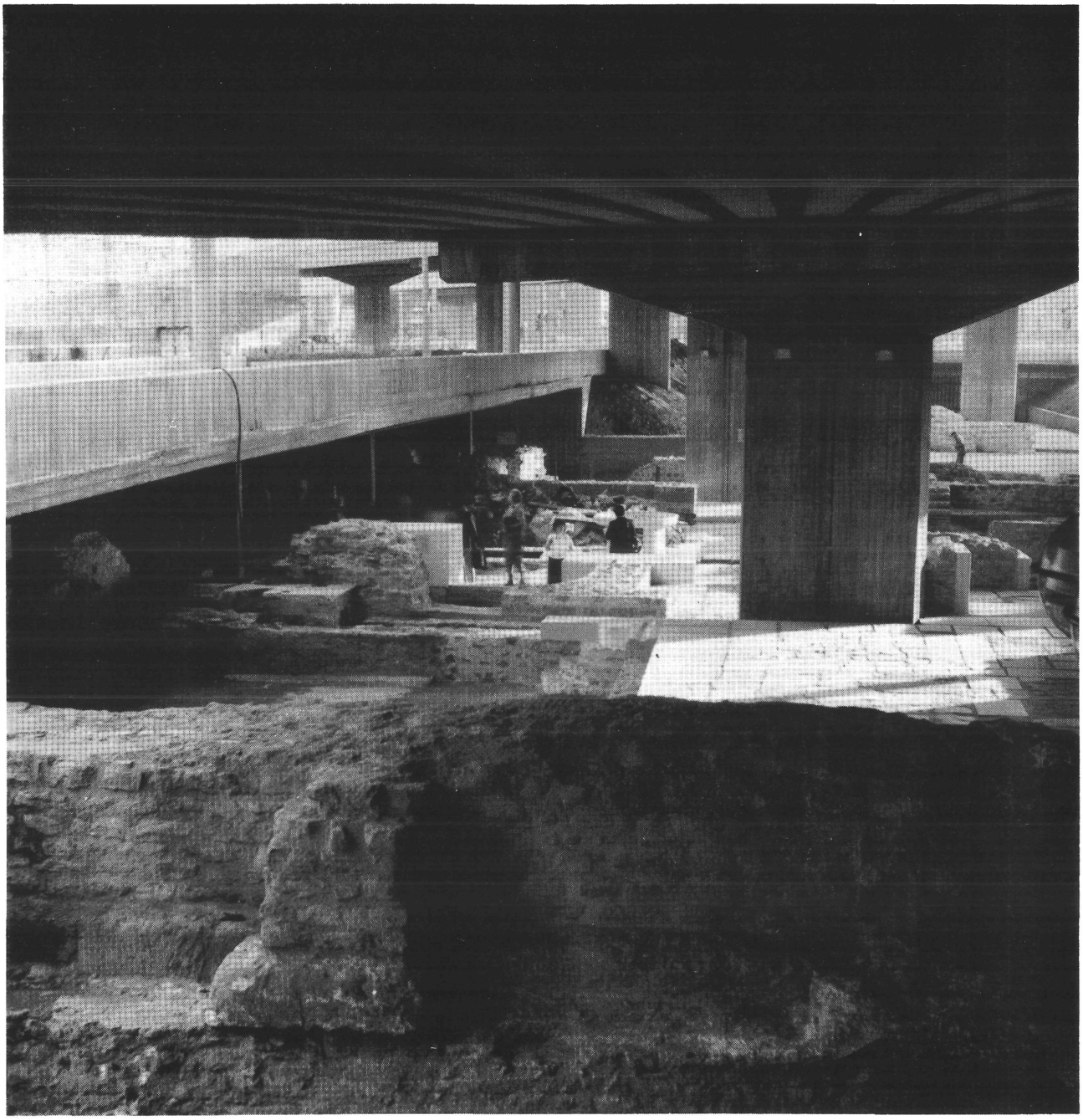

3

4

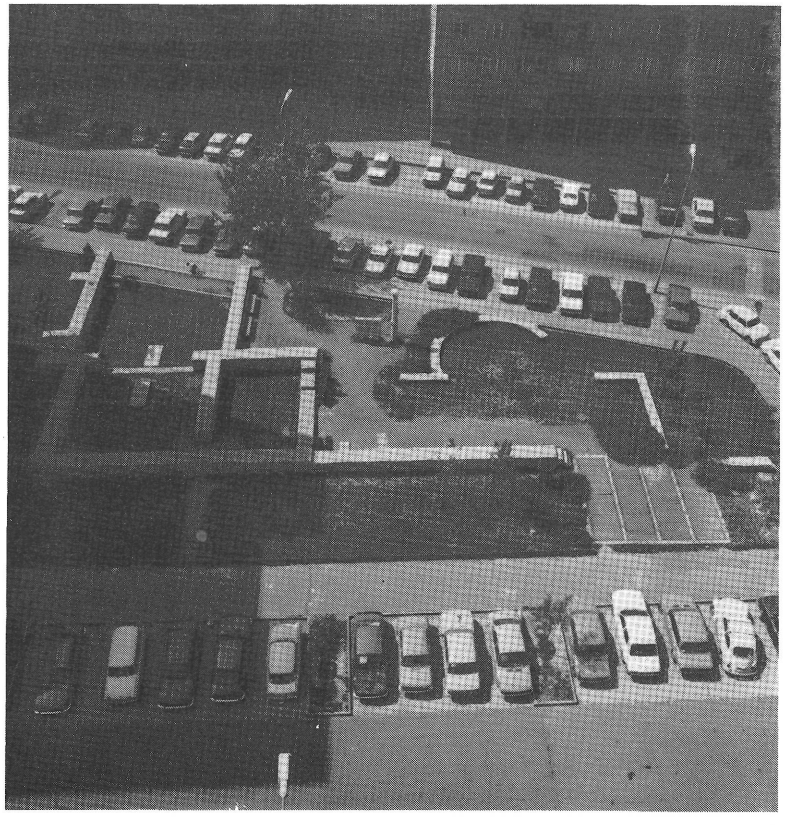

5

6

7

KOCSIS LÁSZLÓ

A „VÁROSI" RÉGÉSZET PROBLÉMÁI ÓBUDÁN

A városiasodás előrehaladása újabb feladatok elé állítja egyrészt a tervezőket és az építőket, másrészt pedig a régészetet és így a műemlékvédelmet is.

Az utóbbi tíz-tizenöt esztendő mélyreható változásokat idézett elő az építőiparban, ahol a hatékonyság érdekében egyre korszerűbb technológiákat és gépeket vonultatnak fel. Ez mindenképpen a kivitelezés idejének rohamos csökkenését váltotta ki. Ennek a folyamatnak nap mint nap tanui lehetünk: egyik hétről a másikra a régi városnegyedek szanált és lebontott épületeinek a helyén, vagy az addig még beépítetlen területeken gombamód szaporodnak a lakóházak, óvodák, iskolák, áruházak, gyárak stb.

Ezzel az építőiparban rohamosan gyorsuló ütemmel a régészet csak üggyel-bajjal képes lépést tartani. A megnövekedett követelmények hatására itt is egy változási folyamat kezdődött el. Egyre inkább különválik a „mezei" és a „városi" régészet.[1]

Az adott körülmények mindkét ásatási területen másféle ásatási technikát követelnek meg. Míg az egyik helyen a régi, sok alkalommal kipróbált és bevált ásatási módszerrel lehet dolgozni, és van idő az egyéni tudományos eredmény megalapozására és ellenőrzésére a helyszínen, addig a másik helyen a rövid határidős leletmentések nem adnak lehetőséget és időt a tudományos eredmény helyességének számtalan ellenőrzésére. Köztudott az a tény, hogy egy adott terület régészeti feltárása egyszeri és megismételhetetlen folyamat, ezért a dokumentálás minél hatékonyabb módszereit kell kidolgozni. Főleg a városi régészetben létfontosságú az, hogy a feltáró, de a feldolgozó munkában is egyre nagyobb mértékben alkalmazzák a technikai lehetőségeket.[2]

E rövid bevezetővel a régészeti terepmunka új problémáira szeretném felhívni a figyelmet, valamint arra, hogy régészeti közleményeinkben mennyire kevés a feltárás technikájával foglalkozó munka. Ezt a hiányt igyekszem pótolni azzal, hogy a városi régészet egyik problémájáról írok.

A városok és általában a települések beépítettsége az utóbbi időben jelentősen megnövekedett, így régészeti kutatásokra alkalmas szabad terület is nagyon kevés maradt. Ezzel szemben a korábban előkerült terepjelenségek és a leletanyag kiértékelése során rengeteg új, még megoldatlan kérdésre keressük a választ. Néha egy kutatóárok kiásása is számtalan problémát megoldhatna, ha lehetőség lenne annak feltárására. Dolgozatomban egy ilyen probléma megoldására kerestem az egyik lehetséges választ.

A talajmechanikai vizsgálatoknál használt fúróberendezést hoztuk segítségül, hogy a vizsgálat céljaira kiemelt földmintát régészeti megfigyelésre hasznosítsuk.

A fúróállvány kb. 20 m^2-es területet foglal el, és a megbolygatott felületet csak a fúrófej által kivágott furat, amit munka után el lehet tüntetni.

A fúrás és a mintavétel gyakorlatilag tíz-tizenkét óra alatt elvégezhető. Ez attól függ, mennyire kötött a talaj és hogy milyen mélységre kell lefúrni. Mi a fúrást olyan helyen végeztük el, ahol már ismert volt a rétegződés. Ennek a területnek a rétegviszonyai 1978-ban, az aquincumi légiós tábor via principálisának kutatásakor váltak ismertté.[3]

Azért volt szükség ilyen terület kiválasztására, mert még nem tudtuk, hogy a régészeti rétegmegfigyelésre egyedül alkalmas koronafúró hogyan fogja forgása közben megbontani a földmagban a réteghatárokat.

A koronafúró egy henger alakú test, ami forgása közben a földben lefelé haladva, üreges belsejében a kivágott földmagot tárolja, amit bizonyos időközönként a fúrófejjel együtt kiemelnek. A mintavétel a koronafúró által felszínre hozott földmagból történik, egy erre a célra kialakított mintavevő készülékkel. Ismervén az óbudai régészeti topográfiai adottságokat tudjuk azt, hogy kb. milyen mélységből kerülhet még elő régészeti leletanyag és így a kézi fúróberendezést használtuk fel a mintavétel céljaira.[4]

Ezen a területen – a Vörösvári út és a régi Föld utca között – a via principalis Ny-i oldalán az előző feltárások tanúságai alapján az I. cohors laktanyáját ill. annak romjait feltételeztük. A fúrással tehát egy feltételezett rétegsort próbáltunk ellenőrizni, ami újkori feltöltésből ill. középkori rétegből, római kori planírozásból, majd egy római épület omladékából, padlórétegéből és végül a bolygatatlan talajból állt volna.

A fúrást egy ϕ 200 mm-es koronafúróval végeztük 1980 októberében. A mintavétel folyamatosan történt úgy, hogy a koronafúró által 10 cm-ként felvett földpogácsából egy ϕ 100 mm-es mintavevővel emeltük ki a kívánt mintát. A földmintát azután egy hosszában végigvágott ϕ 100 mm-es PVC-csőbe toltuk ki. A nedves, törmelékes föld egy idő után kiszáradt és így szétporladt volna, ezért rögzíteni kellett. A rögzítést 3%-os acetonos paraloid oldattal végeztük el.[5] A fúrófejet 4,20 m mélységig az őshumusz aljáig forgattuk le. A fúrással felszínre hozott földminta a feltételezett rétegződést igazolta. (1. kép)

A fúróállvány felállítása után egy kb. 50X70 cm-es és 1 m mélységű kutatóárkot ástunk a fúrás helyén, hogy ellenőrizzük a területet, van-e valamilyen közmű, nehogy azt megrongáljuk. Miután a kutatóárokban ilyent nem találtunk, elindítottuk a fúrófejet. Sajnos az első kísérletre ez nem sikerült, ugyanis 110 cm mélységben egy újkori falba ütköztünk. A fal földbe rakott kövein keresztül csak hosszas munkával lehetett volna átforgatni a fúrófejet, ezért úgy döntöttünk, hogy néhány lépésnyivel K-re újból próbálkozunk. A kutatóárok kiásása után már akadálytalanul végeztük munkánkat. 160 cm mélységig 19. sz.-i törmelékes földbe fúrtunk, míg 160–170 cm közötti mintánkban már humuszos, törmelékes

föld is jelentkezett. Ezt a réteget 185 cm-ig követhettük. Ez az a réteg, ami az egész Óbuda területén megtalálható, és ami – véleményem szerint – a koraközépkori rétegződés és egyúttal az Árpád-kori területrendezésnek is egyik bizonyítéka.[6] Ez alatt a réteg alatt mindig későrómai tegulás, épületomladékos rétegek kerülnek elő. Ennek a rétegnek a megléte a 2–3. sz.-i legiós tábor felhagyásával és az új későrómai erőd megépítésével, valamint az erőd előterének tereprendezésével hozható összefüggésbe.

A későrómai planírozás alatt 210 cm-től 260 cm-ig laza törmelékes földet, pusztulási réteget hoztunk a felszínre. Ez alatt megtaláltuk az elpusztult épület falainak az omladékát abban a köves, habarcsos-kavicsos mintában, ami 260–305 cm között került elő. Végül 310 cm mélyen elértük a legfelső döngölt agyagpadlót. Az 5 cm vastag, szürke agyagpadló metszetében jól látható volt az egy, vagy kétszeri homokos felszórás nyoma. A legfelső padlóréteg alatt egy 15 cm vastag kultúrréteget és alatta egy újabb döngölt, de itt már földpadlót találtunk. 330–340 cm között jól elkülöníthetően megtaláltuk azt a habarcsos, kavicsos járószintet, ami az elpusztult épületünk építési rétege volt, és egyben itt az I. római járószint is.

340–400 cm között bolygatatlan humuszban dolgoztunk, majd 400–420 cm közötti mélységben elértük a humusz alatti agyagos-humuszos vízzáró réteget.

Mint láttuk, ezzel a fúrástechnikával 3–5 cm-es felbontással még egy ismeretlen területen is meg lehet határozni és értékelni a rétegviszonyokat.

Ennek ott van jelentősége, ahol a beépítettség magas foka miatt kutatási hely híján kell meghatároznunk egy épület, vagy más objektum kiterjedését. Ezzel a rétegfelbontással a rétegződés alapján teljes biztonsággal meg lehet határozni, hogy épületen kívül, vagy még épületen belül vagyunk-e, és így ásatás nélkül körülhatárolhatjuk azokat a területeket, amelyeket régészetileg védetté nyilváníthatunk, vagy fokozott figyelemmel kísérhetünk.

Rövidítések

RömÖst.	Römisches Österreich, Jahresschrift der Österreichischen Gesellschaft für Archäologie.
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
Műsz. Egy. TDK	Műszaki Egyetem (Budapest) Tudományos Diák Kör
Műsz. Terv.	Műszaki Tervezés. Budapest Műszaki Kiadó

Jegyzetek

1. Itt mondok köszönetet Dr. Póczy Klárának, aki sokat segített abban, hogy ezt a véleményt kialakíthassam.
2. A teljesség igénye nélkül megemlíteném a fotogrammetrikus felmérést, sztereo fotózást, a termovízió alkalmazását, az ipari tv és képmagnó használatát, a helyszíni léggömbös légifotózást, a nagy teljesítményű porszívó igénybevételét stb., ami pontosabbá tenné s meggyorsítaná a dokumentálás idejét.
   Az érdeklődőknek megemlítek néhány e témába vágó publikációt.
   A régészeti technológiához egy kiterjedt bibliográfiával kiegészített művet:
   M. Joukowsky: A Complete Manuel of Field Archaeology. New Jersey 07632 (1980); és egy szerzőpáros művét:
   M. Aston, T. Rowley: Landscape Archaology. An Introduction to Fieldwork Techniques in post-Roman Landscapes. London–Vancouver (1974), A geofizikai módszerek régészeti alkalmazásához:
   Csókás J., Gádor J., Gyulai A.: Geofizikai módszerek az archeológiai kutatásban. Múzeumi Évkönyvek Miskolc 16 (1977) 7–35.
   E. C. Harris: The Laws of Archaeological Stratigraphy. World Archaeology 11 (1979–80) 111–117.
   A. Kermorvant, P. Delaune: La Prospection Geophysique. Archéologia Paris 92 (1976) 20–27.
   A. Kermorvant, P. Delaune: Prospection geophysiques et archeologie. Oeulques applications récentes. Archéologia Paris 93 (1976) 53–57. és egy elméleti összefoglalót, valamint problémafelvetést ad:
   Zádor M.: Földalatti műemléki falmaradványok műszeres kutatása. Múzeumi Évkönyvek Miskolc 16 (1977) 35–41.
   A légi fotózás és régészet témakörből:
   R. Agache: Archéologie aérienne. Archéologia Paris 93 (1976) 14–21.
   R. Chevallier: Photogranmétrie et archéologie. Revue Archéologique 1 (1969) 121–124.
   Csapody B., A fotogrammetria szerepe a műemlékvédelemben. Műsz. Egy. TDK (1980)
   J. Dubois: La photographie aériene en ballon aérostatique. Archéologia Paris 139 (1980) 41–44.
   Erdélyi B., Légifényképezés értelmezése a régészetben. Geodézia és Kartográfia 5 (1979) 355–357.
   A. M. Martin: Das Luftbild in der Archäologie. Archeologigické Rozhledy 23 (1971) 80–90.

E. Vorbeck, L. Beckel: Carnuntum. Rom an der Donau. Salzburg (1973)
Visy Zs. Pannoniai limes-szakaszok légifényképeken. ArchÉrt. 105 (1978) 235–257. a fotogrammetriai módszerekről:
J. S. R. Hood: Photogrammetry and Field Archaeology. Antiquity 51 (1977) 151–152. egy rövid tájékoztató bibliográfiával:
Kiss Papp L., Építészeti fotogrammetria. Bp. (1981)
Márton L., Fotogrammetirai módszerek alkalmazása a régészetben. Műsz. Egy. TDK (1979)
Simonkovics S., A sztereofotogrammetria alkalmazása a műemlékvédelemben. Műsz. Terv. 7 (1962)
Számítógép alkalmazásáról:
F. Neustupny: Archäologische Ausgrabungen nach dem Prinzip Sequenzmethode. Archeologické Rozhledy 25 (1973) 300–328. a szerző matematikai statisztikával foglalkozik.
Salamon Á., Az V. századi és az avarkori régészeti anyag lyukkartonra alkalmazott kódrendszere. Arch - Ért. (1966) 284–290.
P. P. Vertesalji: Auswertungsprogramme für Computer in der Archäologie. Acta Praehistorica et Archäologica 7–8. (1976–77) 1–8. old. stb. A kézirat leadásának idejében jelent meg egy gazdag bibliográfiával ellátott mű: *M. J. Aitken:* Fizika és régészet. Budapest (1982)

3. A via principalis Ny-i oldalán 28 m hosszú É–D-i szelvénysor metszetfala nyújtotta az adatokat a rétegződéshez. A szelvénysorral a retentura I. insulájában levő I. cohors laktanyáját igyekeztünk azonosítani.
4. A talajmechanikai fúrásoknál általában gépi fúróberendezést használnak a viszonylag nagy mélység miatt. Ezen a helyen mondok köszönetet Glück József kisiparos fúrómesternek, aki szaktudásával és lelkesedésével segített abban, hogy ezt a munkát eredményesen végezhessük el.
5. Itt mondok köszönetet Dr. Szabó Zoltánnak a szükséges vegyszer összeállításáért.
6. A későrómai planírozás tetején itt 15–20 cm vastag törmelékes humuszréteg húzódik. Ebből a humuszból, ill. annak tetejéről Árpád-kori kerámia került elő számos helyről.

LÁSZLÓ KOCSIS

PROBLEME DER „STÄDTISCHEN" ARCHÄOLOGIE IN ÓBUDA

Infolge der hochgradigen Bebauung der Siedlungen wird das Gebiet, wo man archäologische Erschliessungen durchführen kann, immer kleier, daher war es nötig, eine Methode zu erarbeiten, welche die archäologische Schichtenbeobachtung auch in Gebieten ermöglicht, wo eine Forschung mit herkömmlichen Methoden (Profil, Schurfgraben) nicht durchführbar ist. In solchen Gebieten kann das bei flachgründigen, bodenmechanischen Bohrungen angewendete Handbohrgerät eingesetzt werden.

Der Vorteil dieser Bohreinrichtung ist dadurch gegeben, dass ihr Gerüst auf einer kleinen Fläche von etwa 20 m^2 Platz hat, und dass sich auch die aufgebrochene Bodenfläche praktisch nur auf das durch den Bohrerkopf ausgehobene Bohrloch beschränkt. Unseren Versuch stellten wir mit einem 200 mm ○ Kronenbohrer (im Oktober 1980) an der W-Seite der Via principalis des Legionslagers vor Aquincum, an der angenommenen Stelle der Kaserne der Cohors I an.

Die zylinderförmigen Bodenproben haben wir in Abschnitten von 10 cm aus dem Bohrloch und brachten sie mit Hilfe eines zu diesem Zweck konstruierten Probenehmers in ein der Länge nach durchschnittenes PVC-Rohr. Um die Boden- bzw. Schuttrollen im ganzen zu erhalten, durchtränkten wir sie mit einer 3%igen Paraloid-Lösung, wodurch nach dem Trocknen eine entsprechende Standfestigkeit der Bodenproben gesichert werden konnte. Die Bohrund und die Probeentnahme kann innerhalb von 10–12 Stunden bewerkstelligt werden. Die Bodenprobe kann anhand einer Schichtentrennung von 3–5 cm bestimmt werden, was auch mangels einer archäologischen Erschliessung dazu geeignet ist, das Ausmass und die Einschichtung eines archäologischen Objekts festzustellen.

Abbildungen

Abb. 1. Gezeichneter Schnitt aufgrund der ans Tageslicht beförderten Bodenmuster

Képjegyzék

1. kép A felszínre hozott földminták alapján megrajzolt metszet.

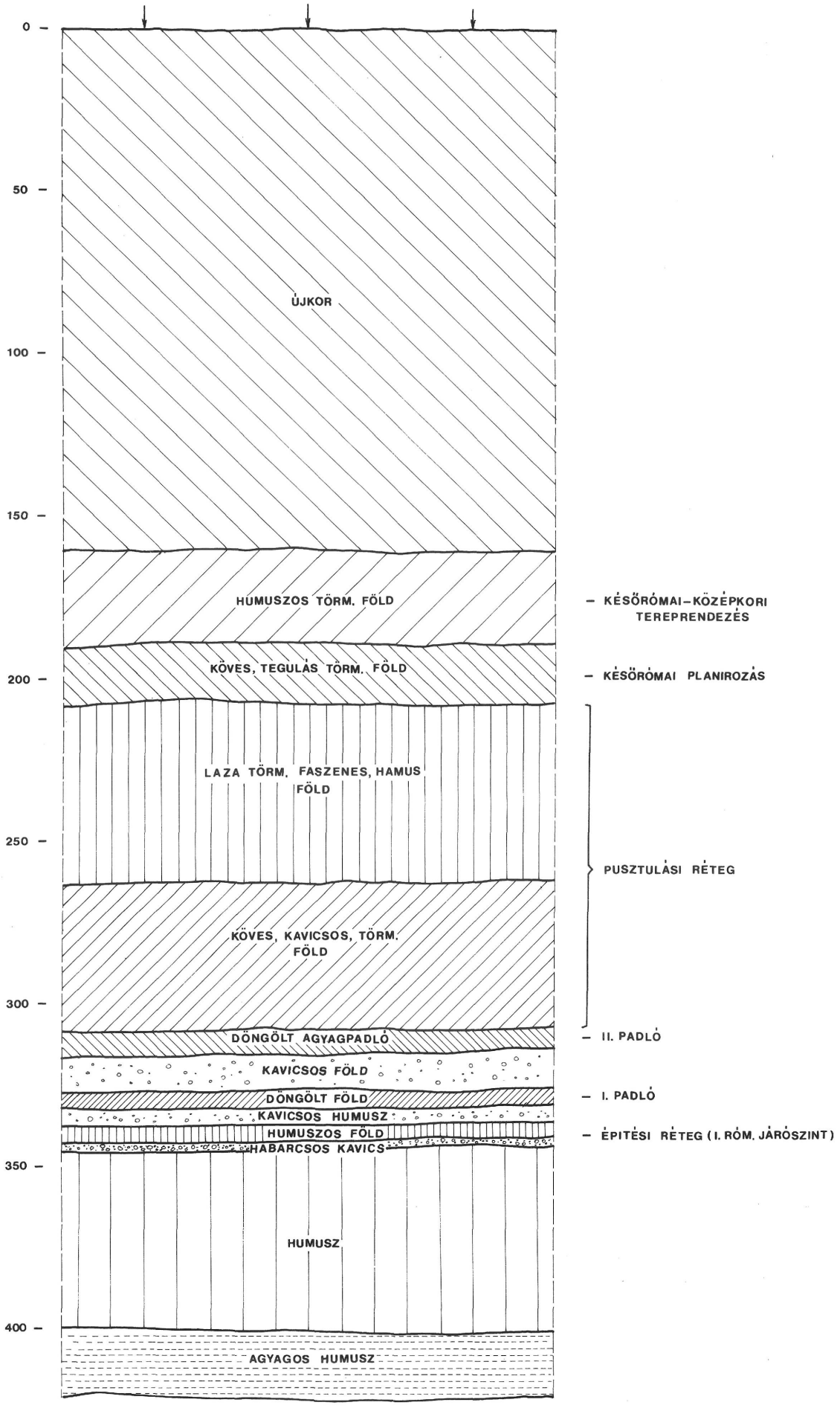
0
50
100
150
200
250
300
350
400
ÚJKOR
HUMUSZOS TÖRM. FÖLD
KÖVES, TEGULÁS TÖRM. FÖLD
LAZA TÖRM. FASZENES, HAMUS FÖLD
KÖVES, KAVICSOS, TÖRM. FÖLD
DÖNGÖLT AGYAGPADLÓ
KAVICSOS FÖLD
DÖNGÖLT FÖLD
KAVICSOS HUMUSZ
HUMUSZOS FÖLD
HABARCSOS KAVICS
HUMUSZ
AGYAGOS HUMUSZ
– KÉSŐRÓMAI–KÖZÉPKORI TEREPRENDEZÉS
– KÉSŐRÓMAI PLANIROZÁS
PUSZTULÁSI RÉTEG
– II. PADLÓ
– I. PADLÓ
– ÉPITÉSI RÉTEG (I. RÓM. JÁRÓSZINT)

1

KÖNYVISMERTETÉSEK

Dr. Póczy Klára: Közművek a római kori Magyarországon

Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1980. 154 oldal, 135 kép

A szerző hazánk római kori építészeti emlékeinek egy sajátos csoportját mutatja be: a közműveket. A könyv tíz fejezetében a szerző egy szintézisre vállalkozik, melyben a közműveket (vízvezeték, csatornahálózat, gátak, duzzasztóművek) sokszempontú vizsgálat alá veszi.

Az I. fejezetben általánosságban foglalkozik a közművek építésével a Római Birodalom területén, illetve a vízvezetés történetének rövid vázlatát adja. Kiemeli, hogy a római építészetnek ez a görög alapokból kiindulva önállóan fejlődő területe, csak a birodalom nagyfokú szervezettségével együttesen juthatott el a ma is megcsodált szintre.

A II. fejezetben a közművekre vonatkozó római kori írásos emlékeket tárgyalja, a teljesség igénye nélkül. A korabeli szakirodalomból részletesebben foglalkozik Vitruvius, Frontinus valamint az ifjabb Plinius a témát érintő munkáival. Míg Vitruvius (De architectura libri decem) munkája elsősorban műszaki szempontból segíti a magyarországi vízvezetékek építésének és működésének megértését, addig Frontinus (De aquaeductu urbis Romae) munkájából, valamint az ifjabb Plinius levelezéséből a vízvezeték és csatornahálózat építésének szervezési és jogi vonatkozásait illetően nyerünk adatokat. Mindezek Pannoniát illetően többnyire közvetett forrásként értékelhetők. A közvetlenül a pannoniai vízellátásra, csatornázásra, forrásfoglalásra vonatkozó írásos források egy részével – a tárgyi emlékekkel együtt – a későbbi fejezetekben foglalkozik a szerző.

A III. fejezetben a pannoniai közműépítés közigazgatási és műszaki feltételeit tárgyalja. Kiemeli az úthálózat létrehozását a provinciában, a városon belüli utcarendszer kiépítését, valamint az előbbiekkel összefüggő urbanizációs folyamatot, melyben hangsúlyozza a katonaság szerepét. Pannoniában, ahol a római korban épültek az első vízvezetékek, csatornák, minden előzmény nélkül, sokkal nagyobb és más jellegű feladat várt a katonaságra, mint egy olyan tartományban (pl. Kisázsiában), ahol az urbanizációnak és a vízvezetésnek már voltak hagyományai. A vízvezetékek, csatornák létrehozását követően azok fenntartása jelentett nagy feladatot, melyhez megfelelő anyagi bázisra, szakképzett iparosra és a karbantartást irányító szervezetre volt szükség.

A IV. fejezetben a közművek létesítésének folyamatát tárgyalja az elhatározástól kezdődően az engedélyeztetésen, a tervezésen keresztül egészen a kivitelezésig. Az általánosan leírt folyamatot mind pannoniai mind a birodalom más területeiről vett példákkal illusztrálja. A pannoniai példákat az aquincumi, scarbantiai, brigetioi, gorsiumi régészeti emlékek közül válogatja a szerző.

Az V. fejezetben leírja a Magyarországon feltárt vízvezetékek és csatornarendszerek maradványait. Ez nem egy a régészeti leletkataszterhez hasonló leírás, hanem a műszaki szempontból csoportosított tipikus, jellemző példák közreadása. Igy, bár a vízvezeték nyomvonalának kialakításáról, a terepmunkákról, a vízfoglalás és vízvezetés módozatairól, a városon, ill. a táboron belüli vízelosztásról, a vízgyűjtő és szennyvíz-elvezető csatornákról fogalmat alkothatunk, mégsem látjuk tisztán az egyes városok vízvezetékrendszerét a forrásfoglalástól a szennyvízelvezetésig, még az olyan nagyrészt ismert rendszerek esetében sem mint pl. Aquincum.

A VI. fejezetben a közművek fenntartásával és üzemeltetésével járó feladatokat tárgyalja, a VII. fejezetben pedig a regionális méretű közművesítésekkel foglalkozik, a gátak, duzzasztóművek emlékeivel.

A VIII. fejezetben a közművekhez fűződő vallási hiedelmeket, szertartásokat írja le, főleg a forrásfoglalások közelében feltárt kultuszhelyek leletanyaga (oltárkövek, építési feliratok, domborművek) alapján.

A IX. fejezetben a közművek egészségügyi vonatkozásait tárgyalja. Részletesen ír a közfürdőkről, kórházakról, közutakról, régészeti példákkal illusztrálva. Ezeken keresztül igyekszik bemutatni azt a változást, amely a városi lakosság életmódjában a közművek építését követően megfigyelhető.

A X. fejezetben a könyvben tárgyalt pannoniai építészeti emlékek jelenlegi állapotát, várható helyzetét írja le.

A kötetet jegyzetapparátus, tájékoztató irodalomjegyzék és Pannonia történetének időrendi táblázata egészíti ki. Külön figyelmet érdemel az összegyűjtött gazdag képanyag, amelyben a vízüggyel kapcsolatos jelentősebb pannoniai építészeti emlékek és a tárgyi emlékanyag egy része egyaránt megtalálható.

Mind a szakemberek mind az érdeklődő közönség számára érdekes kezdeményezés volt ez a könyv, mely egy részben történeti, részben műszaki jellegű emlékanyag elemzését tűzte ki célul. A tárgyalt vízügyi emlékek kategóriájukat tekintve műszaki létesítmények, így műszaki értékelésükkel kiegészülve válik igazán értékelhető történeti forrássá ez az emlékcsoport.

Zsidi Paula

Fitz Jenő: Pannonok évszázada (Pannonia 193–284)

Corvina Könyvkiadó, Budapest 1982. 79 oldal, 21 szövegközti rajz, 105 kép

A Hereditas sorozat újabb kötetében, mint a címe is mutatja, a római történelemnek abba a korszakába kalauzolja el a szerző az olvasót, amikor Pannonia ha csak rövid időre is, de vezető szerepet játszott a római birodalom sorsának alakulásában. Ennek okait Alföldi András munkássága óta vizsgálja a kutatás. Legutóbb Mócsy András dolgozta fel ezt az időszakot Pannonia a késői császárkorban c. munkájában. Fitz könyve az első olyan mű, amely kiemelten ezt a szűkebb időszakot dolgozza fel, az eddigi irodalom, igen nagy részben saját munkássága alapján, a nagyközönség számára is élvezetes formában.

„A polgárháború" címet viselő első fejezetben Commodus halálától írja le az eseményeket pergő ritmusban. Az egymást gyors egymásutánban váltó császárokat éremábrázolásaik segítségével hozza emberközelbe. Hangsúlyozza F., hogy Septimus Severus uralomra jutásakor a vezető réteg saját embereivel való megtöltése még ugyan nem okozott jelentős változást Pannoniában, de már megindult a folyamat, melynek során a tartományi csapatok mind jelentősebb szerepet kapnak a birodalom sorsának irányításában. Talán nem lenne haszontalan, ha „A római Birodalom a III. sz. elején" (8. o. 1. kép) térképen nemcsak a két pannoniai provincia lenne feltüntetve név szerint, hanem a többi Duna-menti provincia is, hiszen az események kapcsán gyakran szerepelnek a szövegben.

A második fejezetben („Császárlátogatás 202-ben") a marcomann háborúk utáni pannonia helyzetképet rajzolja meg, majd a századforduló gazdasági fellendülésének okait vizsgálja a szerző. Legfontosabb tényezőnek a katonák zsoldemelését, és ennek kapcsán a megnövekedett pénzforgalmat említi. Ehhez járult még Septimus Severus látogatása a provinciában. Az ez alkalomra tett előkészületek, építkezések, ünnepségek során a provinciában forgalomba került nagy mennyiségű pénz ösztönzőleg hatott a helyi ipar és kereskedelem fejlődésére. Szinte a helyszíni tudósítás közvetlenségével írja le a császári útvonalat és az eseményeket.

A következő fejezetben „Virágkor a Severusok alatt" címen a Severusok alatti építkezéseket mutatja be, hangsúlyozva, hogy a colonia ill. municipium rangok adományozásával összefüggésben legnagyobb mértékben a katonavárosok fejlődtek. Megrajzolja az aquincumi canabae és polgárváros, Carnuntum, Vindobona, Intercisa arculatának főbb változásait, a borostyánút menti municipiumok és coloniák; Scarbancia, Savaria, Siscia mérsékeltebb fejlődését. Beszél az utóbbi két városnak nyújtott állami támogatás jelentőségéről, valamint a villa rustica-k számának gyarapodásáról. Szól a coloniák és municipiumok territoriumán épült villákról, továbbá a fellendülés következtében a nagybirtokok számának növekedéséről, a luxus berendezésű villák építéséről. Tertulliuanus idézetével teszi szemléletessé a kor hangulatát.

A „gazdasági élet" változásaival ismertet meg a negyedik fejezetben. A megnövekedett zsold, és a határvidék lakói magasabb életszínvonalának következményeit vizsgálja. Foglalkozik az ipari termelés, és a kereskedelem súlypontjának eltolódásával a limes menti településekre, a helyi ipar fellendülésével, az import csökkenésével, a pénzforgalom alapvető változásaival. A gazdasági fellendüléssel összefüggésben beszél a keletiek nagy számban való bevándorlásáról.

Az ötödik fejezet „a társadalom" címet viseli. Ebben az egységes pannoniai társadalom kialakulásának folyamatát mutatja be F., rámutatva, hogy a pannon öntudat kialakulása együtt járt a helyi sajátságok elszürkülésével. Az egyes társadalmi rétegek szerepének változásait az epigráfiai anyag tükrében mutatja be. Külön foglalkozik a keletiekkel, és a rabszolgaság provinciákban oly ellentmondásos szerepével. A társadalmi kiegyenlítődés betetőződéseként említi Constitutio Antoninianat.

Az előző fejezetekben leírt gazdasági- és társadalmi változások hatását vizsgálja „a kultuszok" átalakulására a hatodik fejezetben. Keresi annak okát, hogy a helyi és az itáliai képzetek között miért nem jött létre szintézis. Bemutatja a hivatalos és nem hivatalos kultuszok változásait és az ezekben szerepet játszó isteneket. Ezt követi a misztériumvallásoi, majd a szinkretisztikus fejlődés legjellemzőbb példájaként a Pannoniához kötődő Dunavidéki lovasistenség emlékeinek ismertetése. Végül a vallási képzetek vetületeként kitér a temetkezési szokások változásaira.

A „kultúra és művészet" c. fejezetben a szerző megismerteti az olvasót a pannoniai, provinciális szellemi élet szerény emlékeivel, a gazdasági fellendülés következtében megnövekedett számú építkezések egyre nagyobb luxusával, az utóbbiakhoz kapcsolódó iparos tevékenység, köztük a kőfaragás felvirágzásával. Kiemeli az emlékek közül a mitológiai domborművek csoportját, melyek népszerűségét ugyanarra a Rómához és a birodalomhoz kapcsolódó érzelmi kötődésre vezeti vissza, melyet már a társadalomról szóló fejezetben kifejtett.

A „katonai vezető szerep" kialakulását a severuskori előléptetési kedvezményekből kiindulva vizsgálja F. Az epigráfiai anyag alapján, jellegzetes karriereken keresztül mutatja be az illyricumiak egyre növekvő szerepét mind a praetorianus gárdában, mind a magasabb parancsnoki tisztségekben. Az illyricumi hatalomátvétellel ill. a diocletianusi korra való előre utalással zárja le e folyamat bemutatását. Amivel talán a szerző adós marad ebben a fejezetben az a nem-szakember olvasó számára a „illyricumi" fogalom pontosabb meghatározása, hiszen a korábbiakban a pannoniaiakról, a pannon öntudat kialakulásáról olvastunk.

Külön fejezet foglalkozik (Határmódosítás 214-ben) a caracallai határmódosítás okaival katonai és politikai

következményeivel provincián belül és kívül. Ez a fejezet vezeti át az olvasót a severusi virágkorból az újabb válságos időszak történetébe.

Az utolsó három fejezet (A válság, Katasztrófa, Epilógus) szerves egységet alkot, a történeti eseményeket, a birodalom bel- és külpolitikai válságait, az illyricumi katonák felkeléseit foglalja össze röviden. A Duna-vidéki katonák uralmának bukásával, az új, az egész birodalom érdekeit szem előtt tartó császárok fellépésével zárul az utolsó fejezet.

Időrendi táblázat, bő irodalmi tájékoztató, a szövegközti rajzok – és képtáblák jegyzéke (szintén irodalmi adatokkal) könnyítik meg a további tájékozódást az érdeklődők számára.

A kötetet Kónya Kálmán szép fotói illusztrálják, melyek közül csupán a szombathelyi Iseum reliefjeinek képei (11–16. kép) maradnak el minőségben a többi mögött.

E könyv legfőbb érdeme: megteremti a lehetőségét annak, hogy a nagyközönség történelmi ismereteiben hazánk földjének és népességének eddig alig ismert szerepe a római kor e szakaszában elfoglalja az őt megillető helyet.

H. Kérdő Katalin

TARTALOMJEGYZÉK

I. Tanulmányok

GÁBORI-CSÁNK VERA: A felső paleolitikum nyoma Budapesten 7
PÓCZY KLÁRA: Aquincum–Castra, Canabae, Colonia (Az 1976–1980. közötti időszak ásatásai eredményeinek összefoglalása.) 15
BERTALAN VILMOSNÉ: Óbuda – Vetus-Buda – a régészeti kutatások alapján (1973–1981) 35
BÁNOSI GYÖRGY: Újabb adalékok az aquincumi Herkules-kultuszhoz 43
PÓCZY KLÁRA: Későcsászárkori falfestmények Aquincumban 53
SZ. BURGER ALICE: Későrómai sírok Aquincumban 65

II. Anyagközlések

KŐSZEGI FRIGYES: Későbronzkori leletek a Harrer Pál utcából (Budapest III. ker.) 121
SZIRMAI KRISZTINA: Az aquincumi 2–3. sz.-i légióstábor praetenturája 135
KABA MELINDA: Újabb kutatások az aquincumi Thermae Maiores területén 1979-ben és 1981-ben (Előzetes jelentés) 181
KOCSIS LÁSZLÓ: I. sz.-i sisak az aquincumi légióstáborból 227
SZIRMAI KRISZTINA: Újabb adatok az aquincumi légióstábor falfestészetéhez 247
SZIRMAI KRISZTINA: Újabb feliratos kőemlékek az Aquincumi Múzeumban 255
PETŐ MÁRIA: Két aquincumi feliratos kőemlék 265
PETŐ MÁRIA: Római férfi szobor a Budapest II. ker., Daru u. 2/b-ből 269
PETŐ MÁRIA: Régészeti kutatások a Kaszás-dűlő területén 275
TOPÁL JUDIT: A Bécsi úti római kori temető I. 291
PARRAGI GYÖRGYI: Római és népvándorláskori leletek a szőlő utcában 321
ZSIDI PAULA: Újabb kemencék az Aquincum-gázgyári fazekastelepről 367
BERTALAN VILMOSNÉ: A Fő téren feltárt középkori maradványok (Előzetes ásatási jelentés) 393
BERTALAN VILMOSNÉ: Óbuda 1355-ös és 1437-es határjárásának régészetileg meghatározott határpontjai . 419
ALTMANN JULIA: Románkori kőemlékek az Óbudai várból I. 431
VÖRÖS ISTVÁN: Előzetes jelentés a Budapest III. ker., Lajos u. 165–167. sz. alatti 11–14. sz.-i állatcsontleletekről 439

III. Műtárgyvédelem

HERVAI JUDIT: Két római kori bronz dobozka az Aquincumi Múzeumban 443
BRUDER KATALIN: Egy I. sz.-i aquincumi sisak restaurálása 451

IV. Ásatások, leletmentések, műemlékvédelem

KABA MELINDA: A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976–1982 között. Műemlékvédelem 455
KOCSIS LÁSZLÓ: A „városi" régészet problémái Óbudán 503

V. Könyvismertetések 507

INHALTSVERZEICHNIS

I. Studien

VERA GÁBORI–CSÁNK: Spuren des oberen Paläolithikum in Budapest 10
PÓCZY KLÁRA: Aquincum–Castra, Canabae, Colonia (Zusammenfassung der Grabungsergebnisse der Periode 1976–1980) 26
HERTA BERTALAN: Óbuda – Vetus-Buda (Ausgrabungen 1973–1981) 38
GYÖRGY BÁNOSI: Neuere Beiträge zum Herkules-Kult in Aquincum 50
KLÁRA PÓCZY: Spätkaiserzeitlichen Wandmalereien in Aquincum 56
ALICE SZ. BURGER: Spätrömische Gräber in Aquincum 81

II. Mitteilungen

FRIGYES KŐSZEGI: Spätbronzezeitliche Funde aus der Harrer Pál utca 125
KRISZTINA SZIRMAI: Die Praetentur des Legionslagers in Aquincum 152
MELINDA KABA: Neuere Forschungen auf dem Gebiet der Thermae Maiores von Aquincum im Jahre 1979 und 1981 (Vorläufiger Bericht) 188
LÁSZLÓ KOCSIS: Ein Bronzehelm aus dem 1. Jh. vom Legionslager zu Aquincum 232
KRISZTINA SZIRMAI: Neuere Angaben zur Wandmalerei des Legionslagers von Aquincum 249
KRISZTINA SZIRMAI: Neuere Inschriften im Museum von Aquincum 259
MÁRIA PETŐ: Zwei Inschriftensteine aus Aquincum 266
MÁRIA PETŐ: Römische männerstatue (Fundort: Budapest II., Daru utca 2/b.) 270
MÁRIA PETŐ: Archäologische Forschungen auf dem Gebiet der Kaszás-dűlő 277
JUDIT TOPÁL: Das römerzeitliche Gräberfeld in der Bécsi út (I.) 301
GYÖRGYI PARRAGI: Römische und völkerwanderungszeitliche Funde aus der Szőlő utca 327
PAULA ZSIDI: Neue Öfen aus der Keramikwerkstatt von Aquincum-Gasfabrik 373
HERTA BERTALAN: Auf dem Hauptplatz (Fő tér) erschlossene mittelalterliche Überreste (Vorbericht) 397
HERTA BERTALAN: Neuere archäologisch festgestellte Grenzpunkte der Grenzbehegung von Óbuda in den Jahren 1355 und 1437 421
JULIA ALTMANN: Mittelalterliche Steindenkmäler aus der Burg von Óbuda (I.) 433
ISTVÁN VÖRÖS: Vorbericht über die Tierknochenfunde aus dem 11–13. Jh. in Budapest III., Lajos ut-Lajos utca 165–167 440

III. Restaurierung

JUDIT HERVAI: Zwei Bronzekästchen aus der Römerzeit im Museum von Aquincum 445
KATALIN BRUDER: Restaurierung eines Bronzehelms aus dem 1. Jh. von Aquincum 452

IV. Ausgrabungen und Fundbergungen des Budapester Historischen Museums, Denkmalpflege.

MELINDA KABA: Ausgrabungen und Fundbergungen des Budapester Historischen Museums, (1976–1982) Denkmalpflege. 455
LÁSZLÓ KOCSIS: Probleme der „städtischen" Archäologie in Óbuda 505

V. Buchbesprechungen 507

Statisztikai Kiadó Vállalat
Felelős vezető: Kecskés József igazgató
Nyomdaüzem – 85–5042–09
Terjedelem: 64,5 A/5 ív

Ára: 425,– Ft